

Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі
Министерство образования и науки Республики Казахстан
Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan

Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті
Казахский университет экономики, финансов и международной торговли
Kazakh University of Economics, Finance and International Trade

**XXI ҒАСЫРДЫҢ ЖАСТАРЫ МЕН ҒЫЛЫМЫ:
ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН БОЛАШАҒЫ**

*Студенттердің VIII жоғары оқу орны аралық
ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары*

2019 жылғы 19 сәуірдегі

**МОЛОДЕЖЬ И НАУКА XXI ВЕКА:
РЕАЛИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

*Материалы VIII межвузовской студенческой
научно-практической конференции*

19 апреля 2019 года

**YOUTH AND SCIENCE OF XXI CENTURY:
REALITIES AND PROSPECTS**

of the VIII Interuniversity Student Scientific Conference

20th of April 2019

ӘОЖ 378
КБЖ 74.58

- Ж 66 **XXI ғасырдың жастары мен ғылымы: қазіргі жағдайы мен болашағы** // Студенттердің VIII жоғары оқу орны аралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары. – Нұр-Сұлтан: ҚазЭҚХСУ БПО, 2019. – 540 б.
- М 66 **Молодежь и наука: реалии и перспективы** // Материалы VIII межвузовской научно-практической конференции. – Нур-Султан: ИПЦ КазУЭФМТ, 2019. – 540 с.

ISBN 978-601-7528-87-4

УДК 378
ББК 74.58

Под редакцией:

*Ректора, академика Международной академии наук высшей школы,
д.пед.н., профессора математики С.А. Абдыманапова*

Ответственные за выпуск:

*Мусина А.А. – д.э.н., профессор
директор Центра социально-экономических исследований
Абдыргалиева А.Т. – ведущий специалист отдела организации НИР*

Жинаққа қазіргі таңда Қазақстанның дамуы туралы материалдар енгізілген, келесі салалар қамтылған: инвестициялық-инновациялық даму мәселелері мен болашағы, мемлекеттік және іскери үрдістерді басқару, қаржылық және банктік секторларды нығайту жолдары мен жаңа ұмтылыстары, бухгалтерлік аудит, есеп және талдауды жетілдіру. Кедендік және маркетингтік қатынастарды, туризм саласы мен ақпараттық технологияларды жетілдіруге бөлек мақалалар арналған. Сонымен қатар әлеуметтік экологиялық мәселелерге, әлеуметтік-қоғамдық құбылыс ретіндегі көп тілдікті дамытуға қатысты материалдар кірген.

Жинақ материалдары студенттер, магистранттар, белгілі бір бағытта ізденіс жұмыстарын жүргізетін мамандарға арналған.

В сборник включены материалы касательно развития экономики Казахстана на современном этапе, в частности охвачены следующие аспекты: проблемы и перспективы инвестиционно-инновационного развития, управления государственными и бизнес-процессами, новые вызовы и пути оздоровления финансового и банковского сектора, совершенствования бухгалтерского учета, аудита и анализа. Отдельные публикации посвящены актуальным вопросам совершенствования таможенных и маркетинговых отношений, а также туристической отрасли и информационных технологий. Кроме того, включены материалы, посвященные социальным и экологическим проблемам, а также развитию полиязычия языка как социально-общественного явления.

Материалы сборника предназначены для студентов, магистрантов, а также для специалистов, занимающихся исследовательской деятельностью по различным направлениям науки.

ISBN 978-601-7528-87-4

©ҚазЭҚХСУ, 2019
© КазУЭФМТ, 2019

**Уважаемые преподаватели, студенты,
гости и участники конференции!**

Благополучие казахстанского народа и вхождение нашего государства в число 30 развитых стран мира – наша общая долгосрочная цель, четко установленная Первым Президентом Республики Казахстан Н.А. Назарбаевым в Послании народу Казахстана 05 октября 2018 года.

Достижение столь высокой цели возможно лишь в случае нашего общего труда на благо государства, единения всех граждан и приложения всех усилий на пути достижения успеха. Каждый из нас должен осознавать, что наука и образование – есть основа и залог кардинального личностного успеха в будущем. Именно поэтому Первый Президент говорил о системе приоритетов молодежи, где образование должно стоять первым номером. И именно молодежь – яркая, талантливая, высокообразованная – и есть ключевой показатель уровня конкурентоспособности нашей страны в современном динамично меняющемся мире.

В целях комплексной поддержки молодежи 2019 год в нашей стране объявлен Годом молодежи. Сегодня государство обладает огромным научным потенциалом в лице талантливых и трудолюбивых юношей и девушек, стремящихся воплотить свои смелые идеи в широкомасштабные проекты. Особого внимания заслуживает студенческая молодежь.

Отрадно, что Казахский университет экономики, финансов и международной торговли является неотъемлемой частью научно-исследовательского ядра страны. Наш университет является высшим учебным заведением с широким спектром образовательных возможностей, открытым для любознательных, активных молодых людей, ставящих перед собой четкие цели.

Примечательно, что в стенах нашего ВУЗа ежегодно проходит ставшая традиционной межвузовская научно-практическая конференция, главной идеей которой является задействовать и заинтересовать студенческую молодежь в научных проектах, способствующих реализации их знаний, талантов и стремлений. Из года в год интерес обучающихся в участии в конференции лишь возрастает, а уровень проведения мероприятия – повышается.

В заключение хотелось бы подчеркнуть: Вам, новому поколению казахстанцев, важно понимать, что все сделанное вами сегодня – есть ключ к достижениям и победам всей страны в ближайшем будущем.

Желаю всем участникам конференции двигаться только вперед, самосовершенствоваться и достигать поставленных целей и задач!

Успехов и новых побед Вам, дорогие студенты!

**Проректор по академической деятельности и науке КазУЭФМТ, к.э.н.
Жаныбаева З.К.**

ПЛЕНАРЛЫҚ МӘЖІЛІС / ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ

Б. Санат, студенті

Ғылыми жетекші: Н.М. Алашбаева, магистр, аға оқытушы

ҚазЭҚХСУ

ЖЕҢІЛДЕТІЛГЕН ИПОТЕКАНЫ АЛУДЫҢ ЖОЛДАРЫН ТАЛДАУ

Аңдатпа. Мақалада «7-20-25» бағдарласы барысында, бұл бағдарламаның қазыргі жас отбасыларына қаншалықты тиімді немесе, бағдарламаның проценттық ставкаларын қайта қарастыру жөнінде жазылған.

Ия, қазір бәрімізге белгілі 2018 жылғы 5 қазан мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауында халқымыздың тұрмыс сапасын жақсарту мақсатында «7-20-25» бағдарласы жайлы айтылған болатын. Бағдалама 7 проценттік мөлшерлемеден, 20 проценттен аспайтын бастапқы жарнадан 25 жылға дейінгі несие мерзімінен құралған. Ал енді бұл бағдарламаны алып қарайық, несие алып жатқандар көп па, жоқ. Яғни, бәріне бірдей қол жетімді емес.

2019 жыл қазақстандықтар жастар жылы. Үйсіз, күйсіз жүрген жастар көп, жігіттердің көбісінің үйленбеулерінің бірден-бір себебі баспасыздық. Жылдың басында бойдақ жастарды тезірек неке қыйдыру үшін қандай заң қабылдаймыз, себебі неде деген жаңылықтар қаптап кетті. Бұлардың бәрін алып қарағанда, еліміздің ертеңі, жастардың қал-жағдайын жақсарту мақсатында жасалып жатқан шаралар.

Қазақстанда жасалған автокөліктерге елімізде 4 пайыздық несие беріле бастағанын білеміз! Бағдарламаның қатысушылары үшін ең төмен ай сайынғы төлем 23,4 мың теңгені құрайды. 5 жыл несиелендіру мерзімімен 20% бастапқы жарна және жылдық сыйақының мөлшерлемесі 4% шарттарында Lada 4x4 жолсызда жүретін автомобилін сатып алушылар үшін қарыз алушының шығын көлемі осындай. Тиімді ма, әрине өте тиімді!

Бұлардың бәрін қортындылапсақ, тек жастарға, жаңа отбасын құрғандарға, жаңа бір бағдарлама ұйымдастыра деген ойда бір мақала болмақ болып табылады. Мысалға, некесін қиған, немесе қиғандарына үш жыл болған отбасыларын қарастырса, кім отбасын құруға асықпайды деймін да.

Енді жұмысқа кірген жастарда жалақысы аз болады, бұл бір жастарға жалақылы жұмысқа тұрып, осы бір бағдарлама арқылы пәтер алуға құлшыныс болады деген ойдамын. Жақсы отбасын құрғандарына жаңа және 3 жыл аралық болғандарға автокөлік секілді 4 пайыздан несие берілді делік, осы есептеп қарайық! Астанадан 20 000 000 үш бөлмелі пәтер табылды делік, 20% алғашғы жарнасы 4 000 000 төледі делік, 4% пайызбен 20 жылға есептейік. Ай сайынғы төлем 96 957,85 теңге, толық шығыны 23 269 644,65 теңге, артық төлем 7 269 644,65 теңгені құрайды. Астанада 150 000 мыңға екі немесе үш бөлмелі жалдамалы пәтерде ата-анасымен тұрып жатқан азаматтардың барлығы өзіндеріне осы бағдарлама арқылы пәтер алғысы келетін болады.

Резюме. В статье рассматривается о том, насколько эффективна данная программа для молодых семей или пересмотр процентных ставок программы по направлению «7-20-25».

Summary. The article talks about how effective this program is for young families or revision of interest rates of the program at orientation «7-20-25».

Әдебиеттер

1. Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына 2018 жылғы 5 қазандағы жолдауы «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: Табыс пен тұрмыс сапасын арттыру».
2. «7-20-25». Әрбір отбасына баспана алудың жаңа мүмкіндіктерін беру» ипотекалық тұрғын үй кредиттеу бағдарламасын бекіту туралы» «Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының 2018 жылғы 31 мамырдағы №107 қаулысына өзгерістер мен толықтыру енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының 2018 жылғы 27 тамыздағы № 206 қаулысы (.docx 07/09/2018, 149,68 KB).
3. Кудайбергенова Л.Ж. Управление финансовыми рисками: Учебн. пособие. – Алматы: Экономика. – 2017. – 152 с.

Е. Жусупов, Ph.D

*Научный руководитель: А.Х. Галиева, э.ғ.д., доцент
КазУЭФМТ*

РОЛЬ МОЛОДЕЖИ В ПОВЫШЕНИИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

Развитие экономики в современных условиях зависит от многих факторов, а усиление тенденций глобализации требует адекватно и своевременно реагировать на изменения, происходящие во внутренней и внешней среде, в частности, в сфере обеспечения сбалансированного развития экономики. С целью дальнейшего развития Республики Казахстан целесообразным является формирование инновационной модели экономики а в частности повышению конкурентоспособности сельского хозяйства, и весомую роль в достижении этой цели должны играть высококвалифицированные специалисты. Молодые специалисты – это выпускники учебных заведений, которые впервые ищут работу, так же, как и молодежь без образования и специальности. Они традиционно входят в группу риска, поскольку являются одними из наиболее проблемных участников рынка труда.

Стабилизация сферы занятости в сельской местности является сегодня важнейшим условием повышения уровня жизни населения и регулирования социальной защиты. Одним из направлений социальной политики должна выступить социальная поддержка сельской молодежи, в т.ч. подготовка высококвалифицированных кадров для сельского хозяйства. Назрела необходимость улучшения программы занятости сельской молодежи, направленной на дальнейшее совершенствование системы непрерывного образования сельскохозяйственных кадров, повышение их мотивации к труду и профессиональному росту, социальную поддержку работников села, закрепление молодых специалистов в сельхозорганизациях. Реформирование сельского хозяйства сопряжено с большими трудностями: снижаются темпы развития крупных сельскохозяйственных предприятий, ассоциаций крестьянских хозяйств, не могут полностью утвердиться фермерские хозяйства. Значительная часть ресурсов и производственной деятельности переместилась из предприятий в мелкое производство – в личные хозяйства населения и фермерские (крестьянские) хозяйства. Сельское хозяйство вернулось к устаревшим низкопроизводительным укладам хозяйства. Сельское хозяйство становится все более натуральным, а образ жизни занятых в нем людей все более архаичным. На селе происходит деформация отраслей структуры занятости и усиление ее моноотраслевого характера. Этими причинами обусловлена неудовлетворенность многих жителей сельской местности.

В условиях перехода к рыночной экономике многие слои сельского населения оказались за чертой бедности, и главной проблемой для них остается проблема выживания. Для сельских жителей характерны специфические особенности роста бедности. В сельских районах продолжает

возрастать численность малоимущего населения как из числа нетрудоспособных, так и из числа работающих. Здесь значительно больше, чем в городе, безработных, и проявляется устойчивая тенденция к повышению доли незанятого населения. Основная масса сельских безработных находится за пределами регулируемого государством рынка труда и социально не защищена. Среди сельских безработных высока доля молодежи, которая является наиболее уязвимой группой на сельском рынке труда.

При недостатке квалифицированных кадров в сельском хозяйстве значительная часть молодежи остается нетрудоустроенной. Первая причина – отсутствие профессиональной подготовки и низкая квалификация делают сельскую молодежь неконкурентоспособной. Профессиональные планы сельской молодежи не соответствуют профессионально-квалификационным пропорциям в составе сельскохозяйственного производства. Вторая причина – крайне низкая заработная плата и задержки ее выплаты. Низкая, нерегулярная оплата труда при сложных условиях жизни делают рабочие места в сельском хозяйстве непривлекательными для молодежи. Третья причина – дефицит рабочих мест при низкой оплате и тяжелых условиях труда. Для молодежи с увеличением длительности периода безработицы растут и трудности при поиске места приложения труда из-за утраты навыков, ухудшения морально-психологического состояния.

В сельской местности наблюдаются большой отток молодежи и приток из городов лиц старшего поколения, что приводит к дестабилизации демографического баланса. Во многих сельских районах исчерпан внутренний потенциал демографического воспроизводства, идет процесс старения населения и сокращения численности сельского населения. Происходит интенсивная убыль сельского населения. В отдельных аулах доля старших возрастов составляет 80-90%. Для гендерной структуры сельского населения характерно более чем двукратное превышение числа женщин в старших возрастных группах. Мужчин меньше и среди трудоспособной части сельского населения. В группе населения моложе трудоспособного возраста, напротив, преобладает мужское население. Усиливается социальная дифференциация сельского населения, ухудшается здоровье селян и темпы их социокультурного развития.

Между тем именно сельский работник с его способностями и отношением к труду является движущим фактором развития производительных сил на селе. Сегодня можно судить о произошедших переменах на селе, о степени позитивного или негативного влияния этих перемен на развитие социальной сферы села, об отношении сельских тружеников к труду и их социальной защите. Формирование новых трудовых отношений наиболее болезненно ощущается на селе. Труд сельчан связан со сложными проблемами развития рыночных отношений, специализации труда и производства, внедрения в агроформированиях, на перерабатывающих и иных предприятиях новых форм организации труда и производства. Происходит вступление работников в новые для них виды производственной и общественной деятельности, вызванные появлением рыночной экономики, аренды, подряда, фермерства, изменением всего жизненного уклада селян. На этой основе происходит переоценка селянами социальной ценности своей работы как с точки зрения ее содержательности, так и с точки зрения заработной платы.

В современных условиях важное значение имеет выяснение и учет причин кризисного состояния аграрного производства. Причины кроются не только в экономическом кризисе сельского хозяйства, но и в социальном. Одной из важнейших социальных причин кризисного состояния, сложившегося в сельском хозяйстве, является отчуждение сельских тружеников от результатов своего труда и средств производства, их экономическая несвобода. На практике это породило в труде селян уравниловку, отсутствие конкуренции, социальных гарантий, низкий жизненный уровень и социальное расслоение сельского населения по уровню доходов и распространение бедности. Падение жизненного уровня сильно сказывается на структуре трудовой деятельности сельских жителей, меняет характер их жизнеобеспечения. Так, некоторые виды сельского труда не получают должного позитивного развития из-за неудовлетворенности сельских тружеников своей работой, усиливающегося ощущения несправедливости распределительных отношений, низкого уровня механизации отдельных отраслей сельскохозяйственного производства и т.д.

Одними из основных параметров конкурентоспособности молодых специалистов является:

– образовательно-профессиональный уровень, интеллектуальный и творческий потенциал, который охватывает уровень и качество полученного профессионального образования, его соответствие потребностям экономики, профессионализм, накопленный интеллектуальный потенциал, творческое отношение к труду;

– профессиональная мобильность работника, его способность и готовность к освоению новых профессиональных знаний, повышения квалификации, к поиску более привлекательного рынка труда, но и в рамках национального и международного рынков труда;

– уровень здоровья, способность выдерживать современный ритм и интенсивность труда, способность физически и психически адаптироваться к быстрым изменениям условий труда;

– социально-ментальные черты, такие как активность, инициативность, ответственность, готовность к сотрудничеству, к работе в коллективе и тому подобное.

Немаловажную роль в повышении уровня конкурентоспособности молодых специалистов играет организационная культура. Организационная культура – это совокупность материальных, духовных, социальных ценностей, созданных и создаваемых сотрудниками компании в процессе трудовой деятельности и отражающих неповторимость, индивидуальность данной организации. Она пронизывает всю организацию как по вертикали, так и по горизонтали, является одновременно продуктом жизнедеятельности предприятия и фактором, который обуславливает параметры эффективности такой деятельности.

Следовательно, конкурентоспособность молодых специалистов – это не только мощное средство экономического подъема страны, но и не менее весомый инструмент оздоровления ее духовной жизни, укрепление веры молодого поколения в свое достойное трудовое будущее, в возможность реализации себя как личности творческой, содержательному труду. Таким образом, создание благоприятной организационной культуры для роста конкурентоспособности молодых специалистов – это обязанность и ответственность работодателей, учебных заведений, всех общественных институтов. Что в свою очередь приведет к повышению конкурентоспособности сельского хозяйства.

*A.K. Mussagozhina, master of pedagogical sciences
KazUEFIT*

EXPERIMENTAL TRAINING: COMMUNICATIVE COMPETENCE FORMATION IN THE ENGLISH LANGUAGE TEACHING

Annotation. The article is devoted to a list of the stages order in writing a scientific work on the instance of published article in a journal indexed in the Scopus database with quartile Q2. Young researchers often face a problem in choosing a research topic and working on it. Previously published article addressed the issue of communicative competence formation of students studying in non-linguistic specialties. The scientific study was conducted with the experimental part, as well as the results are shown in the form of a graph. This article can serve as an assistant to all those who are interested in scientific research.

Keywords: scientific research, stages of scientific research, relevance, research plan, experimental training.

Foreign language communicative competence of high school student is defined by us as the ability and willingness to implement on a foreign language of general cultural and professional communications through development of cognitive-operating and personal-professional characteristics [1].

Here are advice to young researchers on the basis of the article indexed in Scopus database in direction of students' communicative competence formation.

Scientific research is purposeful knowledge, the results of which appear in the form of a system of concepts, laws and theories. Describing scientific research, usually indicate the following of its distinguishing features:

- this is necessarily a purposeful process, the achievement of a consciously set goal, clearly defined tasks;
- this is a process aimed at finding a new one, for creativity, for discovering the unknown, for advancing original ideas, for new coverage of the issues under consideration;
- it is characterized by systematicity: here are ordered, brought into the system and the process of research itself and its results.

The standard way to assess the level of scientists is the citation index (impact factor). Impact factor is an important characteristic of scientific journals. It is calculated every year by the Institute for Scientific Information (ISI). The journal's impact factor is equal to the ratio of links for a certain period (usually 3 years) to articles in this journal to the number of articles published in it.

Scientific search engines and databases recognized by the scientific community: Scopus, Web of Science (WOS) – Thomson Reuters, ScienceDirect, Science Research Portal, Google Scholar – Google Academy, Scirus, CiteSeer Publications ResearchIndex, Ingenta. And also, the RSCI (Russian Science Citation Index), the list of scientific journals of the Higher Attestation Commission – a list of scientific publications recommended by the Committee on the Control of Education and Science of Kazakhstan – CCSA.

Stages of scientific research. Any specific study can be presented in a series of stages as follows:

1. Choice of the research topic.
2. Defining object and subject of study.
3. Defining goals and objectives.
4. Formulation of the name of the work.
5. Development of a hypothesis.
6. Planning the study.
7. Work with literature (references).
8. The choice of research methods.
9. Organization of research conditions.
10. Conduct research (collection of materials).
11. Processing of research results.
12. Formulation of conclusions.
13. Presentation.

Each stage has its own tasks, which are often solved sequentially and sometimes simultaneously.

1. Selection of the research topic. One of the most important and difficult stages, since a large amount of scientific literature must be analyzed before selecting a relevant topic. The success of the work as a whole depends on a well-chosen topic. It is better not to take too extensive questions to study, and choose a narrow sphere.

This is due to the fact that there are topics on which you can get a new informative result in the foreseeable future, and there are some where it is difficult to do this in the near future (for example, due to the lack of methods to study it). In other words, in science, not everything that seems interesting can be productively studied, at least within the framework of student research and time constraints.

The number of topics requiring development, both theoretically and practically inexhaustible. However, knowledge of some general provisions and recommendations can facilitate the selection of the relevant topic. These provisions, in our opinion, include [2, 22-28]:

– In accordance with the fact that the topic of work determines the subject of research, it is necessary first of all to establish the object and subject of research.

– The most important criterion for the correctness of the choice of a topic is its relevance, that is, the topic should be useful.

2. Object and subject of research.

The object of study is what will be taken for study and research. The object of study may be a process or a phenomenon of reality. Usually the name of the object of research is contained in the answer to the question: what is considered?

The subject is a special problem, individual sides of the object, its properties and features that, without going beyond the scope of the object under study, will be investigated in the work. The subject of study is more specific and includes only those relationships and relationships that are subject to direct study in this work. Usually the subject of the study is contained in the answer to the question: what is being studied? It follows from the above that the object is that which is being investigated, and the object is that which receives scientific explanation in this object. It is the subject of the research that determines the research topic.

3. Goals and objectives. Based on the object and subject, you can begin to define the goals and objectives of the study. The goal is formulated briefly and extremely precisely, meaningfully expressing, the main thing that the researcher intends to do, what end result he aspires to [3, 12-17].

The goal is specified and developed in the objectives of the study. There are several tasks, and each of them with a clear formulation reveals that side of the topic that is being studied. Defining the tasks, it is necessary to take into account their mutual relationship. Sometimes it is impossible to solve one problem without first deciding another. Each task must have a solution reflected in one or several conclusions. The first task, as a rule, is associated with the identification, refinement, deepening, methodological substantiation of the essence, structure of the object under study. The second is related to the analysis of the real state of the subject of research. The third task is related to the transformations of the subject of the study, that is, the identification of ways and means of increasing the effectiveness of improving the phenomenon or process under study. The fourth – with the experimental verification of the effectiveness of the proposed transformations.

Tasks should be formulated clearly and concisely. As a rule, each task is formulated as an instruction: “Study.” ..., “Develop.” ..., “Reveal.” ..., “Install.” ..., “Justify.” ..., “Determine.” ..., “Check.” ..., “Prove.” ... etc.

4. Formulation of the name of the work. Having defined the topic and specific tasks, specifying the object and subject of research, we can give the first version of the formulation of the title of the work. The title of the work is recommended to be formulated as briefly as possible, exactly in accordance with its content. It must be remembered that the title should reflect the subject of the study. * You should not allow in the title of work vague formulations, for example: “Analysis of some issues.” .. Immediately find a complete and concise wording – it is not easy. Even in the course of the study, new, better names may arise.

5. Development of a hypothesis. Hypothesis is a cognitive construction that includes both an assumption and methods of falsifying it; generalizing, predicting the receipt of certain new facts and systematizing them. By definition, R. Solso, hypothesis is a generalized expression of the research strategy.

Any hypothesis is considered as an initial outline and starting point for research, which may or may not be confirmed.

6. Plan research. The research plan is an outlined program of actions, which includes all stages of work with the definition of calendar dates for their implementation. The plan is necessary in order to properly organize the work and make it more purposeful in nature. In addition, he disciplines, makes him work in a certain rhythm [4].

In the course of work, the original plan can be detailed, replenished and modified. Any research paper contains an introduction. It should comment on the choice of topics, emphasize the relevance of these discoveries, outline further possible ways of their application.

In the main part, which in turn may consist of several components, intermediate results of the research are necessarily presented, experiments or observations made by you are described, and preliminary conclusions are made. In it, you must reflect the methods that you used to produce results. A prerequisite for any research work is the logical, sequential arrangement of parts, as well as its own discoveries and deep conclusions with evidence.

7. Working with literature. The place of this stage of work is determined conditionally, since in reality work with literature begins in the process of choosing a topic and continues until the end of the study. The effectiveness of working with literary sources depends on the knowledge of certain rules for their search, the appropriate methodology for studying and taking notes. A “literary source” is a document containing any information (monograph, article, thesis, book, dissertation, etc.).

Common citation styles are MLA, Chicago and APA. They use different methods for entering quotes and references.

8. Research methods. The research method is a method of obtaining data collection, processing, or analysis. The main guideline for the selection of research methods can serve its purpose. It is the tasks assigned to the work that determine the methods of their resolution, and therefore, the choice of appropriate research methods. It is important to select such methods that would be adequate to the uniqueness of the phenomena under study.

An example of methods for collecting information [3, 17-22]:

- observation and collection of facts;
- experiment;
- modeling;
- method of scientific abstractions;
- analysis and synthesis.

Systematic approach. An example of data processing methods:

- quality;
- quantitative.

Methods can be applied in the aggregate, complementing each other.

9. Organization of conditions for the study. The organization of the research is connected with the planning of its implementation, which determines the sequence of all stages of work, as well as with the preparation of all the conditions that provide a full-fledged study. This includes the preparation of appropriate furnishings, instruments, tools, instructing assistants, planning observations, etc.

10. Conduct research. At this stage, using the selected research methods, the necessary empirical data are collected to test the hypothesis put forward. Processing research results. It is important to process the results of each study as soon as possible after its completion, until the memory of the experimenter can suggest those details, which for some reason are not fixed, but are of interest for understanding the substance of the matter. When processing the collected data, it may turn out that they are either insufficient or inconsistent and therefore do not provide grounds for final conclusions. In this case, the study should be continued, making the required additions. In most cases, it is advisable to start processing with the compilation of tables (summary tables) of the obtained data [5].

As written above, there are 2 data processing methods: qualitative and quantitative methods.

1. Quantitative research methods designed to study the objective, quantitatively measured characteristics. Quantitative studies are primarily descriptive. Information processing in such studies is carried out using ordered procedures, quantitative in nature.

2. Qualitative research methods are aimed at obtaining in-depth, detailed information about the subject of research. They do not focus on statistical measurements, but rely on the understanding, explanation and interpretation of empirical data and are the source of the formation of hypotheses and productive ideas. You can use these methods in aggregate [2, 56-74].

12. Formulation of conclusions. Conclusions are the statements expressing in brief the substantial results of the research; they reflect in the thesis the new that was received by the author himself. A common mistake is that the author includes in the conclusions generally accepted in science provisions – no longer needing proof. The decision of each of the tasks listed in the introduction should be definitely reflected in the conclusions.

13. Presentation. The based task of this stage of the work is to present the obtained results in an accessible and understandable form, which allows comparing them with the results of other researchers and using them in practical activities. Therefore, the design of the work must meet the requirements for work.

Түйін. Мақала Q2 кuartилимен Scopus дереккөрында индекстелген журналда жарияланған мақаланың үлгісі бойынша ғылыми жұмыс жазудың кезен тәртіптер тізіміне арналған. Жас ғалымдар зерттеу тақырыбын таңдауда және онымен жұмыс істеуде жиі қиындықтарға тап болады. Жарияланған мақалада тілдік емес мамандықтарда оқитын студенттердің бойында коммуникативті құзыреттілігін қалыптастыру мәселесі қарастырылды. Тәжірибелік бөлімінде ғылыми зерттеулер жүргізілді, сонымен қатар нәтижелер диаграмма түрінде көрсетілді. Бұл мақала ғылыми зерттеулерге мүдделі адамдарға көмекші бола алады.

Резюме. Статья посвящена списку порядка этапов написания научной работы на примере статьи опубликованной в журнале, индексируемом в базе данных Scopus с кuartилем Q2. Молодые исследователи зачастую

сталкиваются с проблемой в выборе темы научного исследования и работы над ним. В ранее опубликованной статье затрагивался вопрос о формировании коммуникативной компетенции студентов неязыковых специальностей. Было проведено научное исследование с экспериментальной частью, а так же отражены результаты в виде графика. Данная статья может послужить помощником всем тем, кто заинтересовался научным исследованием.

References

1. Niyazova A.Y., Mussagozhina A.K., Zhandildinova A.M. Modeling situations of verbal communication as a means of communicative competence formation in the English language teaching // Man in India: Serials Publications. – 2017. – № 97 (3). – 453-466 pp.
2. Ludchenko A.A., Ludchenko Y.A., Primak T.A. Osnovy nauchnyh issledovaniy: Ucheb. Posobie. – 2 izdanie. – K.: Znaniya, KOO. – 2001. – 113 p.
3. Miranda van Reeuwijk. Manual for training young people as researchers. – International Planned Parenthood and Rutgers WPF. – 2013. – 72 p.
4. Niyazova A.Y., Mussagozhina A.K. Modeling learning situations of verbal communication in professionally oriented teaching English for students in the sphere of transport logistics // XLinguae. – 2018. – №11 (2). – 190-205 pp.
5. Volohova E.S. Osnovnye etapy nauchnogo issledovaniya // Molodoi uchenyi. – 2016. – №6. – 755-757 pp.

Е. Олжабай, Т. Ернұр, С. Табылған
«ЕТЖБҚЕ» мамандығының студенттері
Ғылыми жетекші: Ж.А. Акпаров, аға оқытушы
ҚазӘҚХСУ

УЛЬТРАДЫБЫСТЫ ДАТЧИКТЕРДІ ПАЙДАЛАНА ОТЫРЫП АВТОНОМДЫ РОБОТ ҚҰРАСТЫРУ

Аңдатпа. Arduino – қоршаған ортамен тығыз байланыста болатын жады және процессоры бар плата. Платасында көптеген желілер бар. Олар арқылы батырмаларға, светодиодтарға, микрофондар мен динамикаларға, электроқозғалтқыштар мен дисплеиге, радиосенсорларға, ультродыбыстық және лазерлік дальнометрлерге, bluetooth, WiFi және Ethernet модульдерге жалғап, байланыс орнатуға болады. Оған қоса оншақты датчиктермен де жұмыс жасайды.

Оператор-адамның қызметі робототехникалық жүйенің жұмысын бақылауға және ағымдағы есептерді шығыруға көмектеседі. Осылайша, басқару міндеті графикалық және сөйлеу хабарламаларымен сүйемелденетін адам мен робот диалогының сипатына ие болады. Бұл ретте навигация жүйесі маңызды рөл атқарады, өйткені робот қоршаған ортаны өз бетімен бағалауы және өз жолын жоспарлауы тиіс, оның ішінде жұмыс аймағында басқа қозғалатын объектілер болған кезде де. Бұл міндеттерді автоматты түрде шешу оператордың міндетін жеңілдетеді, бірақ автономды роботты басқарудың «зияткерлік» жүйесін әзірлеуді талап етеді. Мұндай міндеттердің қатарына оператормен байланысты жоғалтқан кезде роботты автоматты түрде қайтару міндеті де жатады, оны шешу робототехникалық жүйенің сенімділігін арттырады. Оператор қызметінің сипатын өзгерту басқару жүйесінің сипатын өзгертуге әкеледі, өйткені ол операторды қабылдау мүмкіндігін және ол қабылдайтын шешімдердің сипатын ескеруі тиіс. Бұл міндетті шешу жолдарының бірі ақпаратты қабылдау кезеңінде де, іс-қимылдарды жоспарлау және жедел шешімдер қабылдау кезеңдерінде де анық логиканы қолдану болып табылады. «Табиғи» кеңістіктік-уақыттық қатынастар мен лингвистикалық айнымалыларды қолдану роботпен оператордың диалогына басқару процесін одан әрі жақындатады, бұл кооперативтік басқару жүйесі сияқты типті робототехникалық

жүйені анықтауға мүмкіндік береді. Іс жүзінде жергілікті мониторинг, радиациялық және химиялық барлау, өртпен және табиғи апаттармен күрес сияқты автономды мобильді Роботтар шешетін міндеттердің басым бөлігі мобильді Роботтар тобының қатысуын талап етеді. Роботтарды топтық басқаруға қатысты кейбір нәтижелер, сондай-ақ жұмыста ұсынылған.

Адам қолы жетпейтін жерлерде операцияларды орындау үшін пайдаланылатын автономды роботтар үшін ең маңыздысы роботтың оператормен тұрақты байланысын қамтамасыз ететін навигациялық жүйе болып табылады. Оператормен және Орталық басқару жүйесімен байланыс радиотаратқыштың көмегімен жүзеге асырылады. Релелік режимде электр жетегі антенна осьтерінің арасындағы келісу бұрышы рұқсат етілгеннен аз уақыт ішінде токтан ажыратылады. Шектік мәнді келісу бұрышымен жетекке жеткен кезде тиісті сигнал беріледі және ол роботтың антеннасын қозғалыс бағытына қарсы бұрады. Берілген келісімді пысықтағаннан кейін жетек динамикалық тежелу режиміне өтеді.

Роботтың құрал қозғалысын басқару жүйесі циклдік, позициялық және контурлық болып бөлінеді. Циклдық жүйе өте қарапайым, себебі әдетте екі позицияны бағдарламалайды: құралдың жылжуының басы мен соңы. Циклмен басқарылатын роботтарда пневможетекті кеңінен қолданады. Басқару позициялық жүйесі командалардың жүйелілігін ғана емес, сонымен қатар роботтың барлық буындарының орналасуын да анықтайды, оны позициялау нүктелерінің саны көп күрделі манипуляцияларды қамтамасыз ету үшін пайдаланады. Бұл ретте жекелеген нүктелер арасындағы құралдың траекториясы бақыланбайды және осы нүктелерді қосатын түзу сызықтан ауытқуы мүмкін. Алайда, әр нүктеде жылжуды аяқтау берілген дәлдікпен қамтамасыз етіледі. Егер ол әрбір жеке орын ауыстырудың соңында құралды тоқтатуды көздесе, жүйе бір позициялы деп аталады. Мұндай жүйе түйіспелі нүктелі дәнекерлеу үшін, құрастыру және көлік операциялары үшін жарамды. Көп позициялы басқару жүйесі берілген жылдамдықты сақтай отырып, тоқтаусыз аралық нүктелердің өтуін қарастырады. Аралық нүктелердің жеткілікті жиілігі кезінде мұндай басқару жүйесі құралдың берілген траектория бойынша жылжуын қамтамасыз етеді және сондықтан доғалы дәнекерлеу үшін пайдаланылуы мүмкін. Алайда бұл жағдайда роботтың жадына бағдарламаны енгізу біраз уақыт жұмсауды талап етеді. Басқару контурлық жүйесі үздіксіз траектория немесе контур түрінде қозғалысты көрсетеді, сонымен бірге әрбір уақыт мезетінде манипулятордың буындарының жағдайын ғана емес, сонымен қатар құралдың қозғалыс жылдамдығының векторын да анықтайды. Бұл жүйе траектория учаскелерінің тиісінше екі немесе үш нүктесін тапсыру арқылы тікелей сызық немесе шеңбер бойынша құралдың қозғалысын қамтамасыз етеді. Бұл роботты оқытуды айтарлықтай жеңілдетеді, өйткені траекторияның жекелеген учаскелері шеңбер доғаларымен және түзу кесінділермен интерполяциялануы мүмкін. Контурлы басқарылатын роботтар доғалық дәнекерлеу және термиялық кесу үшін қолданылады. Робототехниканың барлық фирмалары өз бағдарламалау тілдерін және көмекші бағдарламалық қамтамасыз ету құралдарын әзірлейді. Робототехниканы өндірістік процестерге (жүйелік интеграторлар) енгізумен тікелей айналысатын фирмалар нақты практикалық шарттарға, жаңа әзірлемелерге және ескі технологияларды жаңғыртуға, өндірілетін өнімнің дәлдігі мен сапасын арттыруға мүмкіндік беретін өлшеу жүйелерін енгізуге бейімделген қосымша бағдарламалық қамтамасыз етуге негізгі назар аударады. Өнеркәсіптік роботтардың көпшілігі кешенді бағдарламалық қабықшаға ие, қажет болған жағдайда кеңейтудің әр түрлі қосымша модульдері интеграцияланады. Мысалы, сыртқы сенсорлық құрылғылары бар коммуникация модульдерін қосу мүмкіндігі бар: бейне бақылау жүйесі, қоса берілген жүктемені өлшеу жүйесі, айналмалы сәттер, бұл робототехникалық жүйеге сыртқы жағдайлардың өзгеруіне ықпал етуге мүмкіндік береді. Робот контроллері робот пен перифериялық жабдықтың өзара іс-қимылына жауап беретін бағдарламаланатын логикалық контроллермен байланысты.

Arduino-арнайы білімі жоқ, қызығушылығы жоғыры қолданушыларға арналған автоматика және робототехника салаларындағы әр түрлі электронды құрылғылар жасауға арналған құрал. Arduino-бөлшегі датчиктерден сигнал қабылдап, көптеген орындаушы құрылғыларды басқара алады. Ол автономды режимде немесе компьютермен бірге жұмыс жасайды.

Arduino – қоршаған ортамен тығыз байланыста болатын жады және процессоры бар плата. Платасында көптеген желілер бар. Олар арқылы батырмаларға, светодиодтарға, микрофондар

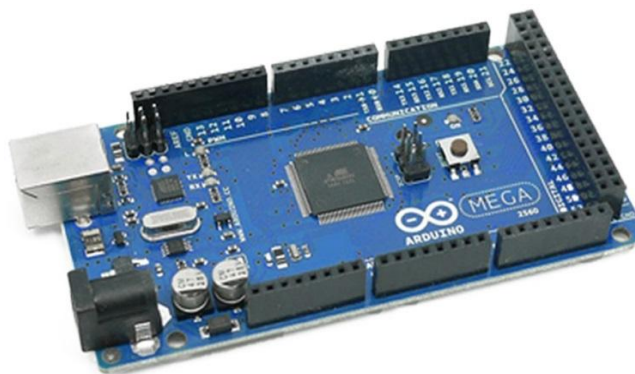
мен динамикаларға, электрокозғалтқыштар мен дисплеиге, радиосептегіштерге, ультродыбыстық және лазерлік дальнометрлерге, bluetooth, WiFi және Ethernet модульдерге жалғап, байланыс орнатуға болады. Оған қоса оншақты датчиктермен де жұмыс жасайды.

Arduino бағдарламасының құрылымы өте қарапайым және минимальды нұсқада екі бөлімнен тұрады: `setup()` және `loop()`.

```
void setup() {  
  //код бағдарлама басында бір рет қолданылады  
}  
void loop(){  
  //негізгі код циклда орындалады  
}
```

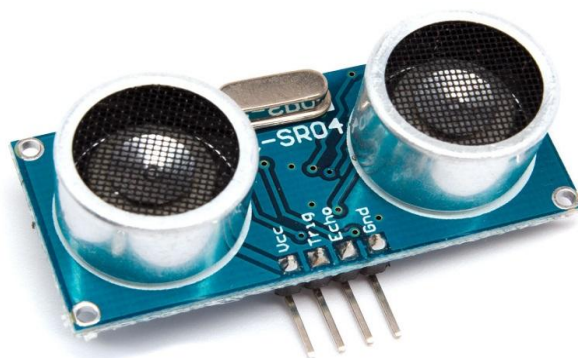
`setup()` функциясы қуат қосылғанда немесе контроллер қалпына келтірілгенде бір рет іске қосылады. Әдетте, айнымалылардың, тіркелімдердің бастапқы параметрлері орын алады. Функция бағдарламада тіпті ештеңе болмасыда болуы керек.

`Setup()` функциясы аяқталғаннан кейін, басқару `loop()` функциясына өтеді. Шексіз циклде ол денесіне жазылған командаларды орындайды (бұйра жақшалар арасында). Шын мәнінде бұл командалар контроллердің барлық алгоритмдік әрекеттерінде жасайды.

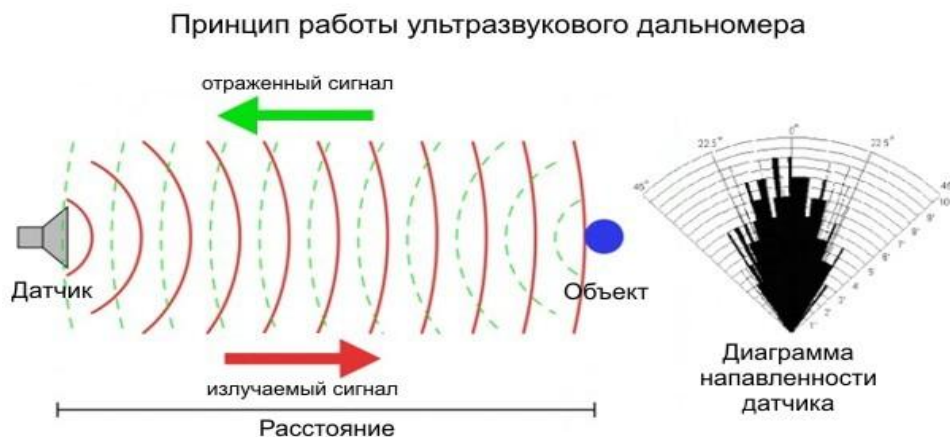
1-сурет. **Arduino Mega 2560**

Arduino Mega 2560-Arduino Uno кеңейтілген нұсқасы. Платформа неғұрлым жетілдірілген ATmega2560 чипінің негізінде жасалған, компьютермен және басқа да құрылғылармен өзара әрекеттесуге арналған көп контактілер мен аппараттық serial-порттары бар. Платада 54 сандық кіріс/шығыс. Олардың 16 аналогтық кіріс. Компьютерге қосылу және скетч жазу Arduino платасында оңай іске асырылады. ATmega16U2 микросхемасының көмегімен құрылғы COM-порт ретінде анықталады, ол арқылы деректер беріледі.

2-сурет. Ультрадыбыстық ауқымды іздеу құралы **HC-SR04**

Ультрадыбыстық датчик объектке дейінгі қашықтықты жарықтың немесе дельфиндердің көмегімен жасайды. Датчик HC-SR04 40кГц жиілікте тар сигнал шығарады және шағылыстырылған сигнал (эхо) ұстайды. Дыбыс объектіге және кері қарай таралса онда қашықтықты нақты анықтайалады.

3-сурет. HC-SR04 ультрадыбыстық ауқымды іздеу құралының жұмыс принципі

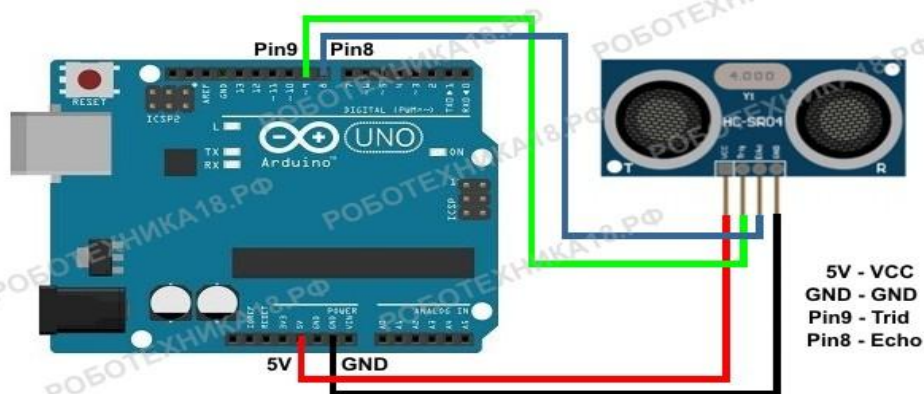
Сол принципке сай ғарыштық зерттеуге арналған көптеген құралдар бар – эхолот, сонар, радиолокатор, радар. Барлық осы құрылғылар тар диапазондағы дыбыстарды шығарып, кері қайтарылған сигнал алады. Инфрақызыл ауқымды іздеу құрылғысынан айырмашылығы, ультрадыбыстық датчик объектінің түсіне немесе күн сәулесіне әсер етпейді. Бірақ Arduino-да ультрадыбысты датчикті орнатқанда дыбыс шығаратын объектілерге дейінгі қашықтықты анықтау қиын, себебі олар шығарылған сигналды толығымен жоя алады. Ең жақсы қашықтықты өлшеу дәлдігі үшін зерттелетін объектінің беті тік, әрі тегіс болуы керек. Ультрадыбыстық датчиктің жұмысы жоғарыдағы суретте көрсетілген.

Arduino-ға ультрадыбыстық датчикті қалай орнатуға болады?

Сабақтар үшін келесі бөлшектер керек:

- Arduino Uno/ Arduino Nano/ Arduino Mega.
- Макетная плата.
- Ультрадыбыстық ауқымды іздеу құралы.
- 1 светодиод и резистор 220 Ом.
- «папа-папа», «мама-мама» сымдары.

Схема подключения ультразвукового дальномера HC-SR04

4-сурет. Arduino Uno-ға ультрадыбыстық датчиктің қосылу диаграммасы

Электрон схемасы жоғарыдағы суретте көрсетілген. HC-SR04 ультрадыбыстық ауқымды өлшеу құралы 2 см-ден 400 см-ге дейін, 0°-тан 60° C-қа дейінгі температурада жұмыс істейді. Өлшеу дәлдігі ± 1 см, сенсор жұмысының кернеуі 5,5 В-қа дейін. Алдымен Ultrasonic кітапханасын пайдаланбай қарапайым скетчті пайдаланамыз. Arduino HC-SR04 ауқымды іздеу құралын қосқаннан кейін келесі скетчті жүктеңіз.

Скетч Arduino HC-SR04 ауқымды іздеу құрылғысын қосуға арналған.

```
int trigPin=9; //Pin8 атын тағайындау
int echoPin=8; //Pin9 атын тағайындау
void setup(){
  Serial.begin(9600); //порт мониторын қосыңыз
  pinMode(trigPin, OUTPUT); //шығу үшін trigPin (Pin8) тағайындаңыз
  pinMode(echoPin, INPUT); //кіру үшін echoPin (Pin9) тағайындаңыз
}
void loop(){
  int duration, cm; //датчикті көрсету үшін “cm” және “duration” айнымалысын тағайындаңыз
  digitalWrite(trigPin, LOW); //бастапқыда датчик сигнал жібермейді
  delayMicroseconds(2); //2 микросекундқа кешігуді орнату
  digitalWrite(trigPin, HIGH); //сигнал жіберу
  delayMicroseconds(10); //10 микросекундқа кешігуді орнату
  digitalWrite(trigPin, LOW); //сигналды өшіру
  duration = pulseIn(echoPin, HIGH); //сигналды қабылдауы қосу
  cm = duration/58; //сантиметрдегі қашықтықты есептеу
  Serial.print(cm); //қашықтықты сантиметрде көрсету
  Serial.println("cm");
  delay(1000); //1 секундқа кідірту
}
```

Код түсініктемесі:

1. Датчиктегі Trig және Echo шығуларын қосу үшін, Arduino-ге кез келген сандық кірулерді пайдалануға болады.

2. delayMicroseconds() командасы белгілі бір микросекунд саны (1 секундта 1000000 микросекунд) бағдарламаның орындалуын тоқтатады.

3. Датчик мәні миллиметрге жеткізіп есептеу үшін келесі формуланы пайдалыныңыз: $cm = duration/5,8$.

Тәжірибе барысында біз ардуино платасында қалай жұмыс жасалады, керекті датчиктерді қалай қосу керек, қандай мүмкіндіктері бар барлығы зерттелді.

Ардуино программасы негізінен C тілінде жазылады. Arduino программасы роботтар жасағанда ыңғайлы. Алдын ала құрылған жоспарға сәйкес күнделікті тапсырмалар мен орындайтын жұмыстар жоспарланды. Arduino орталығында бағдарламаларды үйреніп көптеген жаңа мағұлмат алдық. Олар Arduino Mega технологияларын үйрену, Мегакітапханаларын қолдану, Mega-да монитораспабын қолдану, скетчті Mega-ға енгізу, ультрадыбыстық датчик арқылы басқарылатын роботтың бағдарламасын жазу.

Негізгі қиындықтар құрастырған роботқа керекті датчиктердің синтаксисін меңгеру. Кодты таза ұстау және оны робот түсінікті етіп оқытындай жазу.

Резюме. Arduino-плата с памятью и процессором, которая тесно связана с окружающей средой. На плате много сетей. С помощью них можно подключить и установить связь к кнопкам, светодиодам, микрофонам и динамикам, электродвигателям и дисплеям, радио-счетчикам, ультразвуковым и лазерным дальномерам, модулям bluetooth, WiFi и Ethernet. Кроме того, он работает с десятками датчиков.

Summary Arduino is a Board with memory and processor, which is closely related to the environment. There are many networks on the Board. They can be used to connect and communicate with buttons, LEDs, microphones and speakers, electric motors and displays, radiometers, ultrasonic and laser rangefinders, bluetooth, WiFi and Ethernet modules. In addition, it works with dozens of sensors.

Әдебиеттер

1. <https://cyberleninka.ru/article/n/avtonomnye-mobilnye-roboty-navigatsiya-i-upravlenie>
2. <https://www.ngpedia.ru/id402698p1.html>
3. <https://utmagazine.ru/posts/19258-pervyy-avtonomnyy-robot-iz-myagkih-materialov>
4. <http://роботехника18.рф/ультразвуковой-датчик-ардуино/>
5. <http://mypractic.ru/uroki-programmirovaniya-arduino-navigaciya-po-urokam>

М. Сыздықова, «Менеджмент» мамандығының студенті
Ғылыми жетекші: **А.Ж. Бейсенова**, магистр, оқытушы
ҚазЭҚХСҮ

STRATEGIES OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES AND THEIR EFFICIENCY

Annotation. The most important thing in a person's life is communication, but the existence of different languages complicates this process. In order to be able to communicate with different people and get a prestigious job, people need to learn foreign languages. But how did different languages appear? Why many people could not learn a foreign language? What is the most effective learning method? How many strategies are there for learning the language? How can you learn a language in 3 months? Which way should You choose to learn the language? This article is dedicated to all these questions.

Communication. What does it even stand for? Communication – is the act of conveying meanings from one entity or group to another through the use of mutually understood signs, symbols, and semiotic rules. So when people talk to each other – it is communication. In the modern world this process is complicated by some factors. The main one is the fact that there are different languages. Language is a system that consists of the development, acquisition, maintenance and use of complex systems of communication, particularly the human ability to do so. Unofficially, there are more than 3000 tongue in the world, however only 95 of them are taken into account in the official counting of languages. Among this large number of languages, English is the most common, which is used at the national level in 56 out of 252 countries, then goes French (29 countries) and Arabic (24 countries). Doesn't the very existence of various languages make you wonder why we speak different languages? Unfortunately, this phenomenon has no unambiguous scientific definition. I personally like the legend of the Tower of Babel. According to this legend, after the World Flood, humanity was represented by people who spoke the same language. From the east, people came to the land of Sennaar, where they decided to build a city called Babylon, and a tower to the skies, in order to “make a name for themselves”. The construction of the tower was interrupted by God, who forced people to speak in different languages, because of what they no longer understand each other, could not continue building the city and the tower, and scattered throughout the land. It would seem that people could never communicate with each other, but some of them began to study other languages and were able to overcome the language barrier. Why would they do that? The answer is more than obvious – people need to contact each other to exchange information, for transactions or agreements, for sharing resources, and they can only do this by speaking the same language. The misfortune is that even in the 21st century, the problem of the language barrier is topical, but now more and more people have begun to learn foreign languages in a different ways, which leads us to the main topic of this article – strategies of learning foreign languages and their efficiency [1].

Almost every person on earth wants to know as many languages as possible in order to be able to communicate with different people or get a prestigious job, but they quickly surrender when they realize that learning languages is not so easy. The main mistake of all people who began to learn language, but did

not finish, is that they chose the wrong way to do so. Choosing the right direction for learning the language, that will be most effective for you, is already 50 percent of success. Moreover, the choice of strategy helps to reduce the time of learning the language. First of all, before you begin to learn something, you must determine your goal and your abilities. This implies that you need to establish whether you want to learn just a spoken language, or you need a purely professional language, or maybe you need to learn a foreign language – for studying, moving to another country, resurrection in memory and improvement of school knowledge, as a hobby. Determining it will allow you to create a training program, tailored to your needs, focus on the right aspects, will contribute to motivation. Once you decide on the goal, you will need to pre-schedule your free time, which you can devote to learning the language, as well as determine your level of knowledge in this language using routine tests. Also, the most important thing is to be personally interested in learning the language, because without motivation it is impossible to achieve high results. In addition to this, it is not recommended to learn several languages at the same time, otherwise it may slow down the process of learning or complicate it. Therefore you need to decide which language you will learn from the beginning. When you have completed these preliminary steps, it's time to choose a strategy. Here you most likely have a question: what strategy should you choose? What will be the best for you? In fact, there is no definite list of strategies from which one could choose something, because there are incredibly many methods of learning the language and majority of them are somewhat similar to each other, but in this article we have selected the best methods for learning a foreign language. The first strategy is to study with the teacher. This is the most reliable and proven way to learn a new language. This method is most effective for those who need to thoroughly learn a language, its grammar and rules. Many believe that this is due to the fact that they have to pay for the lessons, so everyone wants to get the most benefit out of it. Classes with the teacher are divided into two types: group and individual. It has already been proven that it is best to work one-on-one with a tutor so because you will not waste your time to repeat themes that others did not understand. Lessons with a teacher are suitable for those who cannot independently understand the grammar and the basis of the language. Also during classes with a teacher you do not need to look for topics for classes yourself, you just come and get the knowledge. As with any strategy, this one has its downsides: to find a highly qualified teacher is almost impossible, and the lessons themselves cost a lot of money. The most important thing in this language learning tactic is to find a teacher whom you will understand and with whom you will be able to learn the study material. It is also important to have financial capabilities to allow yourself to learn the language in this way, but not everyone has extra money or time to attend classes every day. Especially for them, there are ways to independently learn languages. The first and most common strategy is to learn the language through watching movies, reading books or listening to music. This strategy is most effective for those who need a simple understanding of the language, for those who study the language as a hobby. The secret of this method is that you memorize words that you hear in different contexts better than if you yourself studied them separately. Therefore, if you hear some words in music or movies, then you will most likely enter them more quickly and understand how to use them. Also this method helps to develop your listening and reading skills. By listening to this language you get used to its sound and you can even learn its pronunciation. When you get used to hearing a language, it simplifies the process of learning it, because you are able to better perceive information in a given language. Moreover, while reading books or stories in a given language, you memorize the grammatical structure of sentences, which will help you create a knowledge base of this language. Many people advise first watching movies with regular subtitles, then with the subtitles of that language, and after some time without subtitles at all. However, it is not enough just to watch movies or read books, it is necessary to write down new words and memorize them to really learn the language. Moreover, it is important to consider your level of language proficiency in order not to start watching documentaries knowing only the words “hello, bye” in the language [2].

It would be best to start with cartoons, short videos or fairy tales. Next come memory strategies – all those tricks that help to memorize and store new things in memory, as well as, if necessary, quickly extract from there. These include: creating mental connections – for example, a way to memorize new expressions in context; the use of associations – pictures, images, sounds, sensations; regular repetition – looking through the material, drawing up new examples with expressions or grammatical structures, hanging the

right words around the apartment; the reinforcement of the action – for example, the reinforcement of a new word with a gesture or a gesture – this, by the way, is based on the TPR method – Total Physical Response. Basically, this method is suitable for people who have a good memory. The most significant in this method is learning new words, sentences and expressions for further use. The third method is the most fun and amusing method. Previously, it was used only for teaching children, but now with the development of technology, it is possible to take note of this method for adults. The method is playing games, or rather the study of English through mobile gaming applications. For people who cannot sit still or cannot learn a language using a template, it is the exact strategy. Almost every third person in this world has a touchscreen phone with Internet access, so this method is available to almost everyone. In most cases, the games on the phone are free, that is why majority of people can use this method. Learning a language through games makes learning much more fun and less exciting, which contributes to better learning. Most of these games have different levels, pictures, audio and video materials, that is, there is a union of different types of language learning. Moreover, in such games there are ratings, that is, a list of the best players, which can increase the motivation of other people. This method is also quite convenient, because you can always find it at hand, in the phone, and you can choose when you need to play. Probably it is the fact that this method is interesting, unusual and convenient, makes it so popular. One of the best such applications is Duolingo. This application has a user-friendly interface, audio support and uses a system of levels. Also in this application itself, the method of repeating and memorizing material is used, what you have passed on the first level will appear in the next 10 levels. The only drawback of the game method can be considered that there is no special study attached to the grammatical construction of sentences, especially the study of the basic language. Without departing from the topic of using technologies and the Internet in language learning, we offer the fourth method – communication with native speakers. Of course, you can find native speakers in your city and walk into conversational clubs, but now most people prefer online learning. There are an incredible number of sites that allow people from all over the world to communicate with each other, however many people on these sites search for love relationships. There are specialized sites for the exchange of language knowledge, such as: The Mixxer, Meetup.com and Goodnight app. Basically, the communication takes place anonymously in order to secure the participants, and after that you can find out the identity of your interlocutor. Communication with a native speaker develops speaking skills in people. This method also contributes to the addiction to foreign speech, as well as it is like getting a free personalized teacher. The fifth method is to teach tutorials. You just need to buy a couple of books and study them. Usually in such books everything is painted step by step. This training method is suitable for those who like to study alone, in silence and according to the textbook. This method can help to understand the grammar of the language, as well as it is more disciplined. At the very end, I would like to tell you about a ready-made strategy that will unite all these strategies in one. This method is necessary for those people who learn the language to work or pass the exam. According to the theory, learning by this method you will learn the language for 3 months. The creator of the strategy is the author of the blog Hack The System – Maneesh Sethi. For four years he studied foreign languages and now speaks English, Italian, Spanish, Portuguese and German. It took 3 months to learn Italian for Maneesh, 2 months to Spanish, and about 3 weeks to Portuguese. The first month of his strategy is a period of intensive language learning and working with a tutor. According to Manish, group classes are relaxing and allow you to be lazy. A one-on-one lesson with a teacher will force you to learn the language and keep you on your toes. Every day you have to learn 30 new words. Why exactly 30? Because in 90 days you will know about 80% of the language and your vocabulary (a little less than 3,000 words) will be enough for free communication. The second month of study is communication with native speakers. After all, it is communication, and not the performance of tasks from the textbook that allows us to memorize new words and turns well. The ideal would be to visit the country whose language you are learning. But I think that, if this is not possible, visiting conversational clubs will be enough. For the third month, your expected level of knowledge of the language should be enough to watch movies and read books. In doing so, you should learn 30 new words every day throughout the entire period [3].

Communication is the most important thing in a person's life, but the existence of different languages makes this process difficult. That is why it is important to learn other languages so as not to be left behind

humanity. There is no particular way of learning that everyone would like at once, however there are different strategies that are more effective in one case and less effective in another. What strategy will be most effective in your case depends on what kind of goal, level of knowledge of the language and how you perceive the information: through games, films, tutorials, etc. It can be concluded that the choice of language learning strategy and its effectiveness depends on who teaches the language. The most important thing is to work hard? Only then you will achieve your goals.

Түйін. Бұл мақалада ағылшын тілді үйренудің тиімді жолдары көрсетілген. Адам өміріндегі ең бастысы – коммуникация, бірақ әр түрлі тілдердің болуы бұл процесті қиындатады. Басқа адамдармен қарым-қатынас жасау және беделді жұмыс алу үшін адамдарға шет тілдерін үйрету қажет. Неге көптеген адамдар шетел тілін меңгере алмады? Қандай оқыту әдісі ең тиімді? Тілді үйрену үшін қанша стратегиялар бар? 3 айдың ішінде тілді қалай үйренуге болады? Бұл мақала осы сұрақтарға арналған.

Резюме. В данной статье рассматривается процесс обучения английскому языку. В статье приведены примеры использования современных информационных и мультимедийных технологий в изучении английского языка, а также отмечены неоспоримые преимущества их использования. Какой метод обучения самый эффективный? Сколько существует стратегий для изучения языка? Как можно выучить язык за 3 месяца? Какой способ нужно выбрать именно вам, для изучения языка? Всем этим вопросам и посвящается данная.

References

1. Методика обучения иностранным языкам. Базовый курс: пособие для студ. пед. вузов и учителей / Е.Н. Соловова. – М.: АСТ – Астрель, 200 с.
2. Tuyakayeva D. English for Specific Purposes (3D year): Учебник / D. Tuyakayeva, A. Kalibayeva, B. Kari-bayeva. – Алматы: Бастау. – 200 р.
3. Методика преподавания английского языка. English Teaching Methodology: Учебн. пособие / Р.П. Миль-руд. – 2-е изд. – М.: Дрофа. – 200 с.

ЭКОНОМИКА МЕН БАСҚАРУДАҒЫ ҮРДІСТЕР ЖӘНЕ ӨЗГЕРІСТЕР
ТЕНДЕНЦИИ И ПРЕОБРАЗОВАНИЯ В ЭКОНОМИКЕ И УПРАВЛЕНИИ
TENDENCIES AND REFORMATIONS IN ECONOMICS AND MANAGEMENT

А. Бегайдарова, студентка спец. «Экономика»

*Научный руководитель: Б.Б. Айдарханова, к.э.н., ст. преподаватель
КазУЭФМТ*

АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНА

Аннотация. Тема является довольно актуальной. В статье мы рассматриваем важные экономические показатели развития социальной сферы, уровень экономического развития, качество жизни населения, ВВП, инфляция, экспорт, импорт. Рассмотрим тенденции развития экономики Республики Казахстан в целом.

Социально-экономический потенциал – это одно из основных понятий экономики, отражающее реальное положение, а также перспективы развития различных отраслей экономики страны. Основопологающей характеристикой, наглядно показывающей развитие экономики, является увеличение экономического потенциала. В расчете данного показателя, помимо общепринятых объема, качества и конкурентоспособности выпускаемой продукции, необходимо учитывать развитие самой хозяйственной системы, которая обеспечивает стабильное, эффективное функционирование, а также перспективы будущего. В системе национального хозяйства, производственной и региональной организации экономический потенциал является материальной основой.

Экономический потенциал, а точнее его величина, отражает уровень развития производительных сил, тем самым определяя конкурентоспособность страны, предприятий.

Как было ранее отмечено, экономический потенциал стран Республики Казахстан является основным показателем, демонстрирующим его эффективное развитие. Таким образом, необходимо отметить, что управление эффективностью развития народного хозяйства должно быть направлено на рациональное использование экономического потенциала, т.е. на максимизацию эффективности при ограниченных ресурсах. Помимо этого, экономический потенциал страны не является постоянной величиной. Данный показатель в большинстве случаев меняется в ходе открытия новых месторождений или новых видов минеральных ресурсов, но статистика последнего десятилетия показывает, что на изменение экономического потенциала народного хозяйства в значительной степени влияют инновации, а произвести оценку инноваций достаточно сложно, и этот процесс не является постоянным, соответственно и экономический потенциал не постоянен.

Экономический потенциал страны – это совокупность имеющихся и возможных для мобилизации ресурсов народного хозяйства, необходимых для его развития, при условии максимального использования имеющихся возможностей для производства конкурентоспособной продукции и наиболее полного удовлетворения потребностей нынешнего и будущего поколений, с учетом интересов государства и бизнеса. Во многом он определяется уровнем развития межтерриториальных и межотраслевых связей.

Эффективность использования экономического потенциала четко прослеживается в показателях: развитие социальной сферы, уровень экономического развития, качество жизни населения. Что касается Казахстана, то уровень жизни, согласно официальным статистическим данным, остаются на тех же уровнях. В частности, показатель расслоения общества в доходах (соотношение

доходов 10% наиболее обеспеченных к 10% наименее обеспеченных слоев населения) на протяжении последних 4 лет не превышает 5,6-5,7. Согласно рекомендациям ООН, показатель коэффициента фондов не должен превышать 8-10 – в противном случае расслоение в обществе увеличивается, что резко повышает риск социальных взрывов. Также прожиточный минимум в Казахстане с каждым годом растет, что говорит о том, что поддерживается социальное обеспечение населения. Ниже представлены данные, начиная с 2011 года [1].

Таблица 1. Величина прожиточного минимума в Казахстане 2011-2017 гг.

Год	Тенге
2011	15 999
2012	17 439
2013	18 660
2014	19 966
2015	21 364
2016	22 859
2017	24 459

Эта величина, по данным статистического ведомства, рассчитывается из минимальных норм потребления основных продуктов питания, и по сравнению с 2017 года выросла на 3,3%. Так, годом ранее прожиточный минимум составлял 25 604 тенге (76,1 долл.) на душу населения.

В 2018 году доходам казахстанцам удалось опередить в росте инфляцию. Номинальные денежные доходы за 2018 года составили 83,9 тыс. тенге, или на 8,1% больше, чем было годом ранее. За этот же период потребительские цены на товары и услуги в республике выросли на 7,8% – инфляционное давление в этом году значительно ниже, чем в прошлом году. В 2018 году уровень инфляции в Казахстане составил 5,43%, что на 1,79 меньше, чем в предшествующем 2017 году [2].

Таблица 2. Уровень инфляции за 2016-2018 гг.*

Год	Инфляция, %
2016	8,5
2017	7,1
2018	5,3

*Источник: <https://finsovet.kz/novosti>

Валовый внутренний продукт (ВВП) Казахстана – макроэкономический показатель, отражающий рыночную стоимость всех конечных товаров и услуг (т.е. предназначенных для непосредственного употребления), произведенных за год во всех отраслях экономики на территории РК.

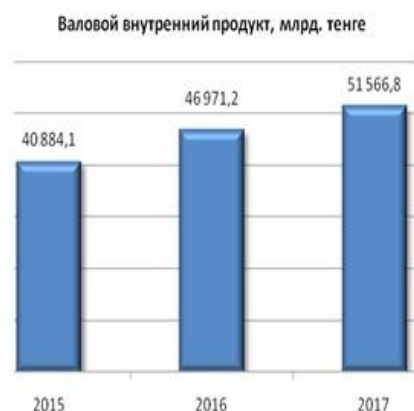

Рисунок 1. ВВП РК за 2015-2017 гг.

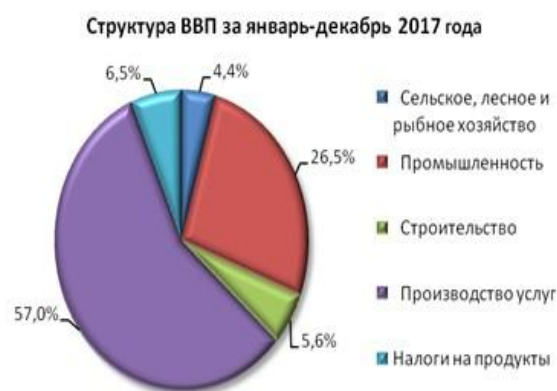

Рисунок 2. ВВП за 2017 г.

В 2018 году доля производства товаров в структуре ВВП составила 39,2%, доля услуг – 53,2%. В целом их суммарная доля по отношению к соответствующему периоду предыдущего года составила 104,1% [3].

Структура ВВП в % Казахстана за 2018 год выглядит следующим образом:

- производство услуг 53,2%;
- производство товаров 39,2%;
- промышленность 29,7%;
- чистые налоги 7,6%;
- строительство 5,3%;
- сельское, лесное и рыбное хозяйство 4,2%.

ВВП Казахстана за 2018 г. составил 39,767 млрд тенге, а за 2017 год – 35,142 млрд тенге.

Главными импортерами Казахстана за 2018 год являются: Россия, Италия, Китай.

Доля РФ в товарообороте РК составляет 19,1%. Это очень много, но не лучше, чем год назад – тогда было 20,9%.

- импорт газа вырос на 37% (до 169,1 млн долл.);
- труб из черных металлов – на 40% (до 203,1 млн),
- грузовых автомобилей – на 60% (до 63,2 млн),
- ж/д и трамвайных вагонов – в 2 раза (до 149,9 млн).

Импорт воздушных насосов вырос в 5,8 раз (до 16,6 млн долл.), запорной арматуры – в 2,4 раза (до 102,8 млн долл.). Но закуп в Италии оборудования для термической обработки материалов сократился почти в 10 раз, составив по итогам 7 месяцев 4,2 млн долл.

Лишь немного импорт из Китая по итогам 2018 года не дотянул до 3 млрд долл., увеличившись по сравнению с аналогичным периодом 2017 года на 16,5%. В первую очередь этого удалось добиться благодаря увеличившемуся на 70% ввозу компьютерной техники (до 45,5 млн долл.) и 40%-му росту импорта сотовых телефонов (до 273,5 млн). Казахстан на 30% увеличил импорт труб из черных металлов (до 74,6 млн), поставки дорожной техники выросли в 2,3 раза – до 92,8 млн долл.

Больше всего в Казахстан импортировано товаров из категории «Машины, оборудование и механизмы, электротехническое оборудование» [4].

На 2-ом месте – товары из категории «Минеральные продукты». Импорт минеральных продуктов в Казахстан.

На 3-м месте по импорту товары из категории «Первичные продукты; продукты в форме гранул или порошка».

Главным экспортируемым товаром Республики Казахстан является категория товаров «Минеральные продукты».

В 2018 году общий объем экспорта вырос на 26,4.

За 2018 год 19% составляет экспорт товаров из категории «Первичные продукты; продукты в форме гранул или порошка»

Основная экспортная позиция РК – топливно-энергетические товары (нефть, газ, и т.д.): более 10 млрд долл., на 33,8% больше, чем годом ранее. Причем 92,4% экспорта в секторе пришлось на страны мира, не входящие в СНГ, в основном – страны Европы.

Также среди ключевых экспортных позиций – металлы и изделия из них (2,3 млрд долл., +13,3% за год), и продукция АПК и пищевого сектора (787,1 млн долл., сразу +49,9% год-к-году).

Стабилизация инфляционных процессов в долгосрочной перспективе будет способствовать удержанию уровня инфляции в коридоре 6-8%.

В среднесрочной перспективе ключевыми направлениями экономической политики будут обеспечение устойчивого роста экономики за счет ее ускоренной диверсификации через индустриализацию, развитие жилищно-коммунальной и социальной инфраструктуры.

Целью экономической политики на среднесрочный период будет устойчивый экономический рост на запланированном уровне [5].

Түйін. Тақырып өте маңызды. Мақалада әлеуметтік дамудың маңызды экономикалық көрсеткіштері, экономикалық даму деңгейі, халықтың өмір сүру сапасы, ЖІӨ, инфляция, экспорт, импорт деп қарастырамыз. Жалпы алғанда Қазақстан Республикасының экономикасының даму тенденциясын қарастырайық.

Summary. The topic is quite relevant. In the article we consider the important economic indicators of social development, the level of economic development, the quality of life of the population, GDP, inflation, exports, imports. Consider the development trends of the economy of the Republic of Kazakhstan as a whole.

Литература

1. Статистический ежегодник Казахстана. – Алматы, 2017. – С. 326.
2. Казахстан в 2016 году: Стат. сб. / Под ред. А.А. Смаилова. – Астана, 2016. – 503 с.
3. <https://www.lsm.kz/real-ny>
4. <https://www.zakon.kz/>
5. Казахстан: реформы и развитие 2007-2017: Информ.-аналит. брошюра. Агентство Республики Казахстан по статистике. – Астана, 2017. – 85 с.

ӘОЖ 378

А. Боранбаева, «Әлемдік экономика» мамандығының студенті
Ғылыми жетекші: А.К. Керімбек
ҚазЭҚХСУ

ШЕТЕЛ ИНВЕСТИЦИЯЛАРЫН ТАРТУДЫ ҮНТАЛАНДЫРУ НЕГІЗІНДЕ ИНДУСТРИЯЛЫҚ-ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада шетел мемлекеттерінің Қазақстан Республикасына бірнеше жылдар бойы инвестиция салу үшін ең қолайлы мемлекет ретінде қарастырған. Қазақстанда әлемнің барлық беделді трансұлттық компаниялары жұмыс істейді, бұл қолайлы инвестициялық климатты құру бойынша біздің күш салып жатқанымызды әлемдік қаржылық қоғамдастықтың мойындағанын көрсетеді.

Қай елде болмасын инвестицияның келуі инвестициялық климат дәрежесіне және оны анықтайтын факторларға тікелей байланысты. Инвестициялық климатты анықтау шетел инвесторларын тарту мен пайдалану саясатының негізгі міндеті болып табылады. Себебі, біріншіден, инвестициялық климат шетел инвесторларына әсер ететін факторларды анықтауға, екіншіден мемлекеттегі жағдайды тереңірек бағалауға, үшіншіден шетел субъектілерінің мінез-құлықтарын анықтауға мүмкіндік береді. Шетел инвесторларының пікірі бойынша, Қазақстан инвестициялық салымдар жасау үшін тартымды нарық болып табылады. Біздің еліміз пайдалы қазбалар, ауыл-шаруашылығы жерлерінің қорларына және квалификациясы жоғары жұмыс күшіне бай, сондай-ақ үлкен өндірістік әлеуетке ие, бірақ оларды тиімді қолдану үшін инвестициялық салымдар жасалуы қажет. Соңғы жылдары Қазақстанда макроэкономикалық және саяси тұрақтылыққа қол жетті, ол Қазақстандағы инвестициялық климатты айтарлықтай жақсартты [1].

Бүгінгі таңда Қазақстанда әлемнің барлық беделді трансұлттық компаниялары жұмыс істейді, бұл қолайлы инвестициялық климатты құру бойынша біздің күш салып жатқанымызды әлемдік қаржылық қоғамдастықтың мойындағанынан көреміз. Ұзақ мерзімді инвестицияларды тарту үшін заңнамалық жүйенің тұрақтылығы қажет. Заңнамадағы тұрақты және маңызды өзгерістер инвестициялық қызметке тұрақсыздандыру ықпалын тигізіп, инвесторлардың ертеңгі күніне деген сенімсіздігін тудырады. Инвестициялық климатты жақсартудың мақсатты бағыты жаңа инвестицияларды тарту және мемлекеттік қолдаудағы жүйесін жүзеге асыру Қазақстан саясатында приоритетті болып қалып отыр.

Қазақстандағы қолайлы инвестициялық ахуалға мынадай жолдармен қол жетіп отыр:

- саяси тұрақтылықты және алдын ала болжауды сақтау;
- валютаның тұрақтылығын қолдау;
- нарықтық өзгерістерге бағытталған реформалар жолын ұстану саясатын жүргізу және әлемдік экономикаға интеграцияланған демократиялық құқықтық мемлекет құру.

Тәуелсіз халықаралық сарапшылардың есебінше, Орта Азиялық аймақ бойынша барлық шетелдік инвестицияның 80% Қазақстанда шоғырланған. Әлемдік банк Қазақстанды бүкіл әлемдегі инвестиция салуға тиімді жиырма елдің қатарына қосқан. Сонымен қоса, Қазақстанның өзі Орталық Азия мен ТМД елдерінің бірқатарының ірі капиталдарын салатын аймақтық инвесторға айналған. Соңғы жылдары Қазақстан шекарасынан тыс аймақтарда 18 млрд долл. инвестиция салған.

Экономиканың Қазақстан үшін перспективалы көптеген секторларының тартымдылығына кері әсер ететін факторлардың арасында мыналар негізгілері болып табылады:

- ішкі нарық сыйымдылығының төмендігі;
- ірі өткізу нарықтарынан шалғайлығы және қолайлы логистиканың болмауы тауарларды тасымалдауда едәуір шығыстарға алып келеді;
- жоғары білікті кадрлардың жетіспеуінен жұмыс күші құнының салыстырмалы жоғары болуы және тиісті инфрақұрылымның болмауы;
- инвесторлармен, оның ішінде шетелдік инвесторлармен жұмыс бойынша орталықтандырылған жүйенің болмауы, сондай-ақ инвестицияларды мемлекеттік қолдаудың тиімді шараларының жеткіліксіздігі.

Қазақстан Республикасы бірнеше жылдар бойы инвестиция салу үшін ең қолайлы мемлекеттердің мәртебесін ұстанып отыр. Ол да айтарлықтай маңызға ие, өйткені еліміз инвестициялық жағдайды ары қарай жақсарту бойынша белсенді жұмыстарды атқаруды жалғастыруда. Елімізде инвестициялық климатты жақсарту бойынша ары қарай жұмыс жүргізу аясында Қазақстан Республикасы өнеркәсіптік дамыту бағдарламасын жүзеге асыратын және жоғары қосымша құнға ие өнімді шығаратын кәсіпорындарға жеңілдіктер мен артықшылықтар енгізуді алға қойып отыр. Республикадағы шикізаттық емес салалар үшін инвестициялық қорды тамақ және тоқыма өнеркәсібі, көлік-логистикалық қызмет көрсетулер, туризм және т.б. кластерлеріне құюға болады. Мысалы, әлемнің көптеген елдерінде Дүниежүзілік туризм ұйымының мәлімдеуінше, әлемдік экономиканың бір саласы туризм ЖҰӨ-нің 10 пайызын, халықаралық инвестицияның 11 пайызын береді екен. Бұл туризмнен түсетін пайданың мұнай мен көлік тасымалынан кейін үшінші орынды алатынын көрсетеді. Бұдан басқа инвестициялық қорды жалдамалы қоймалар (өндірістік дайын өнімдерді сақтау үшін) мен сауда алаңдары (ауыл-шаруашылық өнімдерінің, қолөнер өнімдерінің базарлары) үшін де бөлуге мүмкіндіктер қарастырылғаны дұрыс.

Инвестициялық климатты бағалаудың бір әдісі – мемлекетке несиелі рейтинг беру. Дүние жүзінде одаған рейтинг агенттіктері бар, бірақ халықаралық нарықта 4 концерн ғана көшбасшы ретінде танылып жүр: “Moody’s Investors Service”, “Standard & Poor’s Corporation”, “DUPP & Phelps Credit Ratings CO”, “Filch IBCA”.

Корпоративтік салықтың мөлшерлемесі 2011 ж. 20% дейін төмендетілді. Бұл Қазақстанның инвестициялық тартымдылығын недәуір дәрежеде арттыратын болады, өйткені тіпті Ресей сияқты көршілес елдердің өзінде корпоративтік салықтың мөлшерлемесі біршама жоғары. Қазақстан экономикасына ең көп инвестиция салған елдердің қатарында – Виргин аралдары мен АҚШ, Австрия. Ал 2011 ж. көп үлесті Норвегия, АҚШ пен халықаралық ұйымдар берген. 2012 ж. инвестицияның көп мөлшері Норвегиядан және АҚШ-тан, Чехиядан келген. Ал өте аз мөлшерде инвестиция салып отырған елдердің қатарында – Австралия, Үндістан, Монғолия, Молдова, Әзірбайжан, Дания, Венгрия елдері.

Қазіргі таңда республикада шетел капиталын тарту үшін кепілдіктер жүйесі және қажетті экономикалық орта қалыптастырылған: Азаматтық, Кеден және Салық кодекстері қолданысқа енді, “Шетел инвестициялары туралы” заң қабылданды және жетілдірілді; сыртқы экономикалық қызмет максималды либеризацияланды; приоритетті инвестициялық жобалар үшін әкіметтік кепілдіктер институты қызмет етеді.

Тікелей шетелдік инвестицияларды елімізге тарту бір жағынан еліміздің өндірістік тиімділігін арттыруға және жұмыс орындарын құруға қажет. Екінші жағынан, Қазақстандық рыноктің тікелей шетелдік инвестицияға өтуі отандық өндірушілердің жұмыстарына кері әсерін тигізеді деген қауіп тудырады [2].

Қазақстан экономикасының басым салаларына шетел капиталын тартуды ынталандыру үшін қаржылық-несиелік, салықтық ұмтылыстар мен қаржылық емес әдістерді қолдану қажет. Қазақстанға салынған жалпы қаржының 60-80% құрайды. Алдағы уақытта шетелдік инвестицияны анағұрлым сапалы деңгейде тек қаржы ағымы түрінде ғана емес, технология, білім, инновация, трансферт түрінде тартуды есепке аламыз. Инвесторлармен бірігіп жұмыс істеуді Қазақстан Республикасының Индустрия және жаңа технологиялар министрлігінің инвестиция комитеті қолға алатын “бір терезе қағидасы” қағидасы бойынша жүргізілетін болады. Ал инвесторларға сервистік қолдау көрсету мен сүйемелдеуді республикалық бюджеттен қаржыландырылатын өзінің қызметін тегін көрсететін “KAZNEX INVEST” экспорт және инвестициялар ұлттық агенттігін назарында ұстамақ.

Қазақстан экономикасына ең көп инвестиция салған елдердің қатарында – Виргин аралдары мен АҚШ, Австрия. Ал 2011 жылы көп үлесті Норвегия, АҚШ пен халықаралық ұйымдар берген. 2012 жылда инвестицияның көп мөлшері Норвегиядан және АҚШ-тан, Чехиядан келген. Ал өте аз мөлшерде инвестиция салып отырған елдердің қатарында – Австралия, Үндістан, Монғолия, Молдова, Әзірбайжан, Дания, Венгрия елдері. Қазіргі таңда республикада шетел капиталын тарту үшін кепілдіктер жүйесі және қажетті экономикалық орта қалыптастырылған: Азаматтық, Кеден және Салық кодекстері қолданысқа енді, “Шетел инвестициялары туралы” заң қабылданды және жетілдірілді; сыртқы экономикалық қызмет максималды либеризацияланды; приоритетті инвестициялық жобалар үшін Үкіметтік кепілдіктер Институты қызмет етеді.

Тікелей шетелдік инвестицияларды елімізге тарту бір жағынан еліміздің өндірістік тиімділігін арттыруға және жұмыс орындарын құруға қажет. Екінші жағынан, Қазақстандық рыноктің тікелей шетелдік инвестицияға өтуі отандық өндірушілердің жұмыстарына кері әсерін тигізеді деген қауіп тудырады [3].

Сала бойынша талдап кететін болсақ: ауылшаруашылығы, аң аулау, орман, балық шаруашылығы қызметтері бойынша инвестицияның көп мөлшерін беріп отырған халықаралық ұйымдар мен Виргин аралдары, тау-кен өнеркәсібі бойынша – АҚШ пен Нидерланд, өңдеуші сала бойынша – Нидерланд пен Швейцария, электр энергиясы, газ және суды бөлу және өндіру салалары бойынша – халықаралық ұйымдар мен Виргин аралдары, құрылыс саласына Қытай мен Нидерланд, сауда, автокөлік және тұрмыстық заттарды жөндеуге Нидерланд пен Ресей Федерациясы, қонақ үйлер мен мейрамханаларға Виргин аралдары мен Нидерланд, көлік және байланысқа Нидерланд пен АҚШ, қаржылық қызметке Австрия мен Қытай, жылжымайтын мүлікпен операциялар, кәсіпорындарды жалға беру қызметтеріне Нидерланд пен АҚШ, білім, денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтеріне Нидерланд пен Біріккен Араб Әмірліктері, мемлекеттік басқару саласына халықаралық ұйымдар мен Жапония, бірлестіктер мен ассоциациялар және кәсіби ұйымдардың қызметіне Виргин аралдары қомақты мөлшерде қаржы салып отыр.

Қазақстан экономикасына негізгі инвестициялық түсімдер Қайта жаңарту және дамыту Еуропалық Банкіден (ҚДБ) түседі. Қазіргі уақытқа дейін ҚДБ Қазақстанға 26 жобаларды қаржыландырды, сонымен қатар біздің елімізге 800 млн долл. асатын қаржыны салған. Қазақстанда шешілмеген мәселелердің бірнеше қатары бар. Шетел инвесторлары келісім шарттардың және міндеттердің бұзуларымен қақтығысатыны құпия емес. Бұл Қазақстанда заңдар жүйесі әлсіз болуымен және соттар коммерциялық таластарын мөлдір және алалықсыз шешілуі үшін қанағаттанарлық негізін қамтамасыз етпейтіндігімен байланыста болады. Осыған орай, заң жүйесінің тиімділігі мен мөлдірлігін жоғарылату үшін шараларды қабылдаған жөн. Шетел инвесторлары соқтығысатын мәселелер, негізінен, шағын немесе орташа инвесторларға қатысты болады. Ірі инвесторлар және үлкен халықаралық компаниялар өздерінің мәселелерін Үкіметте және өте жоғары деңгейдегі өзінің қарым-қатынастары арқылы шешеді. Шағын инвесторларда мүмкіншілік жоқ. Сондықтан да олар үшін тиімді заң жүйесі бар, салық және кеден заңдарын түсінікті және объективті түрдегі пайдалануымен қарапайым анық және мөлдір іскерлік климатының бар болуы қажет.

Маңыздылық деңгейі бойынша келесі мәселелер қарастырылады. Оларға меншік иесі мен несие берушілердің құқытарын қамтамасыз етуіні, кеден реттеуіне, саяси өзгерістердің тәуекелдеріне, макроэкономикалық оқиғалардың тұрақсыздылығына, дамымаған банктік секторына, бухгалтер жүйесіне және содан кейін сыбайлас жемқорлыққа қатысты мәселелер жатады. Біздің республикамызға өзінің қаржыларын салатын шетел инвесторлардың ойы бойынша, ең маңызды мәселе болып қылмыстылық немесе сыбайластық емес, ол адекватты емес және әр кезде ауысатын салық заңы болып табылады [4].

Еліміздің ұлттық мүддесі дамыған мемлекеттердің тәжірибесін қолдана отырып экономиканы инновациялық негізде дамыту және технологиялық жаңғырту мен экономиканы әртараптандыру болып табылады. Еліміздегі ғылыми сыйымдылығы бар және жаңа технологиялар негізінде өндірілген, сондай-ақ экспортқа бағытталған өнімдер өндірісі ел экономикасының бәсекеге қабілеттілігін арттырудың бірден-бір жолы болып табылады. Әлемдік даму тенденциясы көрсеткендей бұндай іс-шаралар мемлекеттің қатысуынсыз мүмкін емес.

Экономиканы инновацияға бағыттау және оны жаңа технологиялар негізінде дамыту кез келген мемлекетке күрделі мәселелер туындатты. Әсіресе әлемдік нарыққа интеграциялану және экспортқа бағытталған өнім өндіру барысында, әлемдік нарықтағы қалыптасқан бәсекелік орта сонымен қатар әрбір саладағы өнімнің инновациялық жаңару уақыт интервалының қысқаруы мемлекет алдына күрделі және тез арада шешуді қажет ететін мәселелер қойды. Әрбір кезеңнің өзіне тән қиындықтары бар, осы кезеңнің негізгі мәселелерінің бірі – бәсекеге қабілетті және экспортқа бағытталған инновациялық өнім өндірісін ұйымдастыру, сол арқылы отандық өндірісті жаңарту және жаңа технологиялар енгізу, инновациялық инфрақұрылымды дамыту және ғылым мен өндіріс арасындағы байланысты қалыптастыру болып табылады. Аталған мәселелерді шешу тиімді мемлекеттік реттеуді қажет етеді.

Әрине дамыған елдер қатарына қосылу үшін сол елдердің даму жолын зерттеп, олардың ұлттық экономикамызға тиімді жақтарын ала білуіміз қажет. Біздің елімізге әсіресе Оңтүстік Азияның бірнеше жаңа индустриялы елдерінің ұстанған саясаты ыңғайлы болып отыр. Яғни “Азия айдаһары мен жолбарысы” атанған елдер қысқа мерзімді аралықта индустриялы-инновациялы саясатты тиімді жүргізу арқылы үлкен жетістіктерге қол жеткізді. Яғни, инновация – экономикалық өсуде негізгі қозғаушы күш болмақ.

Әдебиеттер

1. «Индустриялық-инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау туралы» ҚР 2012 ж. 9 қаңтардағы Заңы.
2. «Қазақстан Республикасын үдемелі индустриялық-инновациялық дамыту жөніндегі 2010-2014 жж. арналған мемлекеттік бағдарламасы» ҚР Президентінің 2010 жылғы 19 наурыздағы № 958 Жарлығы.
3. Қазақстан Республикасының индустриалдық-инновациялық дамуының 2003-2015 жж. арналған стратегиясы. – Алматы. – 2003. – 52 б.
4. Әмірбекұлы Е. Ұлттық инновациялы инфрақұрылым шеңберіндегі элементтердің белсенділігін арттыру тетіктері // Альпари. – 2008. – №4.

А. Волкова, А. Габдулина, А. Сардарбекова

студенты спец. «Экономика»

Научный руководитель: Н.О. Турдалы, к.э.н., доцент

КазУЭФМТ

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ РЕСУРСОСБЕРЕЖЕНИЯ НА ПРЕДПРИЯТИИ

Ресурсосбережение трактуется как процесс, при котором формируется пропорции между ресурсами, уровнем их использования в сфере производства и потребления, приводящие к росту

количества и степени удовлетворения существующих потребностей за счет увеличения количества извлекаемых полезных компонентов из применяемых ресурсов при условии безопасности страны, регионов, фирм. Режим ресурсосбережения предполагает такое использование природно-сырьевых, топливно-энергетических ресурсов, которое позволяет определить и установить баланс взаимоотношений природы и человека.

Ресурсосбережение – это комплекс мероприятий, связанный с экономичным и эффективным использованием факторов производства. Экономический механизм ресурсосбережения предприятия включает в себя: изучение передового отечественного и зарубежного опыта по совершенствованию метода экономической оценки ресурсосберегающей техники, технологий и способов производства и экономическое обоснование новых ресурсов; методы планирования и прогнозирования ресурсосбережения на разных уровнях управления; системы экономических нормативов, регулирующих ресурсосбережение;

Если рассматривать ресурсосбережения как процесс постоянного повышения эффективности потребления факторов производства, то итог ресурсосберегающего режима использования факторов производства следует расценивать как дополнительные приращение товарной продукции и устранение потерь используемых ресурсов.

Экономическая эффективность – это результативность производственной деятельности предприятия, соотношение между экономическими результатами и затратами, ресурсами, которые вызвали эти результаты.

Определить эффективность – значит соотнести результат с затратами или ресурсами, которые это результат вызвали. Однако конкретное содержание показателя эффективности зависит от того что исследователь выберет в качестве результата и что в качестве затрат.

Категория эффективности, являясь в определенной степени ключевой в экономических исследованиях, позволяет оценивать все экономические явления и задавать цели необходимого развития, и в этом смысле показатель эффективности выступает измерителем существующего положения в области ресурсосбережения, отражает необходимость принятия конкретных мер по определению путей развития ресурсосберегающего процесса.

В настоящее время взгляд на категорию эффективности несколько изменился, точнее, наблюдается снижение интереса к ней. Известно, что критерием эффективности является соотношение выполненных затрат и полученных результатов.

Вопросы ресурсосбережения и эффективности рассмотрены на примере ТОО «Кумколь-Сервис».

ТОО «Кумколь-Сервис» основано в 2003 г. Основной деятельностью предприятия является ремонт, электромонтаж и техническое обслуживание нефтепромыслового оборудования.

Техническое обслуживание и ремонт (ТОиР) – комплекс технологических операций и организационных действий по поддержанию работоспособности или исправности объекта при его использовании по назначению, ожидании, хранении и транспортировании. ТОиР могут быть как плановыми (регламентированными), так и внеплановыми.

**Таблица. Экономический анализ эффективности работы
ТОО «Кумколь-Сервис» за 2016-2018гг, (тыс. тенге)**

Показатели	2016	2017	2018	Темп роста, %
Основные средства	14 262,0	14 500,0	17 518,0	1,2
Результаты исследований и разработок	500,0	530,0	475,0	0,9
Нематериальные активы	1 109,0	1 433,0	1 818,0	1,7
Доходные вложения в материальные ценности	1 157,0	394,0	920,0	0,7
Отложенные налоговые активы	1 028,0	981,0	980,0	0,5
Прочие внеоборотные активы	794,0	648,0	496,0	0,4
Финансовые вложения	5 019,0	40 401,0	20 550,0	0,4
Всего	68 960,0	58 259,0	42 759,0	0,6

Экономический анализ эффективности работы предприятия ТОО «Кумколь-Сервис» с 2016 по 2018 гг. претерпел изменения за счет скачка внеоборотных активов в 2016 г., составив разрыв в 38%, за счет уменьшения собственных вложений, который как мы можем заметить так и не удалось нагнать за последующие два года, снизив при этом годовой баланс, за 2016-2018 гг., с 204 842 535 до 151 765 756 млн тенге, т.е. на 26%.

Анализ показал, что пути к повышению эффективности является ресурсосбережение.

Основными путями повышения эффективности ресурсосбережения является: снижение трудоемкости и повышение производительности труда, снижение материалоемкости продукции и рациональное использование природных ресурсов, снижение фондоемкости продукции и активизация инвестиционной деятельности предприятий.

Важным фактором повышения эффективности деятельности предприятия является научно-технический прогресс. В современных условиях нужны революционные, качественные изменения, переход к принципиально новым технологиям, к технике последующих поколений, коренное перевооружение всех отраслей народного хозяйства на основе новейших достижений науки и техники.

Коренные преобразования в технике и технологии, мобилизация всех, не только технических, но и организационных, экономических и социальных факторов создадут предпосылки для значительного повышения производительности труда. Предстоит обеспечивать внедрение новейшей техники и технологии, широко применять на производстве прогрессивные формы научной организации труда, совершенствовать его нормирование, добиваться роста культуры производства, укрепления порядка и дисциплины.

Эффективность функционирования предприятия и его экономический рост во многом зависят от способов совершенства управления и организации всех сторон его деятельности. Само по себе использование того или иного фактора вне связи с другими еще не означает, что будет обеспечено должное экономическое и техническое развитие предприятия. Нужна интеграция всех факторов. Эта функция принадлежит управлению производством в условиях рыночных отношений. Требования к управлению условно можно выразить так: знает может хочет успевает. Достаточно отсутствия одного из элементов, и система рушится.

Литература

1. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика / Пер. с англ. – М.: Дело, 1997.
2. Гулиев М.Е. Экономическое сотрудничество нефтедобывающих стран СНГ: препринт. – СПб.: изд. СПбГУФ, 2004.
3. Экономика предприятия: Учебник / Под ред. В.Я. Горфинкеля. – М.: ЮНИТИ-дана, 2014.
4. Куатова Д.Я. Экономика предприятия: Учебн. пособие. – Алматы: изд. «Экономика», 2016.
5. Дмитриевский А.Н. Ресурсосбережение: основные задачи и направления ресурсосбережения в нефтяной и газовой промышленности // Вестник ОЗН РАН. – Т. 2. – 2010. – NZ5002.
6. Савенкова А.С. Управление ресурсосбережением на предприятии на основе анализа резервов энергоэффективности: автореф. дис. ... канд. экон. наук. – М., 2012. – С. 9.

M. Gusmanova, student of «Tourism»

Scientific advisor: A.S. Baktymbet, c.e.s.

KazUEFIT

ECONOMICS OF REGIONAL TOURISM (ON THE BASIS OF AKMOLA REGION)

Annotation. Tourism is a major economic and social significant that has been recognized in both developed and developing countries. The activities undertaken during their stay in these destinations by facilities are meant to cater

the needs of the consumer. Kazakhstan is a unique region in the world because of its history, geographical position, and size. Recreation and tourism industry is one of the priority sectors of the economy. Therefore the actuality of this theme is important. The aim of my research paper is to know more information about our region and its potential.

Tourism is the temporary movement of people to destinations outside their normal places of work and residence. Until recently only a restricted few had the time and money to travel. Increasing leisure, higher incomes and greatly enhanced mobility have combined to enable more people to partake in travel [1].

There has probably never been a more exciting time for the study of tourism geography than the present. Both as an industry and as a social phenomenon, tourism is renowned for the speed and scale of change. From an environmental point of view, tourism is one of the forms of nature usage. Tourism development requires an involvement of human activity in the natural resources. This produces a special kind of landscape – recreational. In many developed countries, areas used for recreation and tourism, are on the third place after the area of agricultural and forest lands. Rapid growth of the global tourism industry and its large economic benefits makes recreational use of land and promising ability to successfully compete and displace other uses.

Especially in tourism. It is necessary to know what people consider a need so that we can discover how these can be fulfilled. These can include: physiological needs (ex. hunger, thirst, sleep...), safety needs (ex. freedom from threat of danger), love/social needs (ex. feeling of belonging, affection, friendship...), esteem needs (ex. self-respect, achievement, self confidence, reputation...), and self -actualization needs (ex. self-fulfillment and realizing one's potential) [2].

People are motivated to travel to leave behind the personal or interpersonal problems of their environment and to obtain personal or interpersonal rewards. The personal rewards are mainly sense of competence, challenge, learning, exploration and relaxation. The interpersonal rewards surface from social interaction. Social impact is the result of social tourism, which aims to benefit the community by contributing to the social and economic development of regions, indicating the changes in the quality of life of residents of tourists' destination. It can be subjective and intangible, it is up to individual to view the situation. With different demographic groups, different view of the tourism in that particular country can be obtained. Researches have been conducted related to the community's perceptions of tourism development. Some researchers suggested that negative perceptions resulted from increased noise, traffic, crime, overflow of tourists. For positive perception would be having improvements of infrastructure, will result in increased employment opportunities and recreational opportunities [3].

Tourism is travel for pleasure or business; also the theory and practice of touring, the business of attracting, accommodating, and entertaining tourists, and the business of operating tours. Tourism may be international, or within the traveller's country. The World Tourism Organization defines tourism more generally, in terms which go "beyond the common perception of tourism as being limited to holiday activity only", as people "traveling to and staying in places outside their usual environment for not more than one consecutive year for leisure and not less than 24 hours, business and other purposes". Kazakhstan is a unique region in the world because of its history, geographical position, and size. Recreation and tourism industry is one of the priority sectors of the economy. The tourism cluster of the region includes over 700 tourism enterprises (356 accommodation facilities, 45 sanatorium-resort institutions, 266 roadside service entities, 68 travel agencies licensed to carry out tourist activities, 3 state national natural parks Kokshetau, Burabai, "Buyratau", Korgalzhyn State Nature Reserve, "Burabay Damu" LLP).

The cultural-historical segment of the cluster is represented by 900 monuments, most of which are under state protection and are used in providing excursion programs. There are about 80 tourist routes in the region, successfully implemented by tour operators and entered into the state register of tourist routes. Including 10 tour operators have developed and used tourist routes to the historical and sacred places of Kokshetau, Burabay, Zerenda, Korgalzhyn and Ereymentau areas and the region Birzhan Sal of Akmola region. Among them, 8 approved routes to sacred sites.

As part of the introduction of digitalization, the Tourist Information Center introduced a new 3-language Internet resource on the tourism potential of the Akmola region – www.visitaqmola.kz, created the mobile application "Visit Aqmola", which includes QR-code scanning of popular places in the region.

This site is synchronized with the electronic information kiosk (Tourist information kiosks are available in Astana at the International Airport Nursultan Nazarbayev, in the village of Borovoe based on the visiting center of Burabai Damu LLP installed in the building of the Nurly Zhol station in Astana). A mobile application “Visit Aqmola” has been created, the functionality of which includes a QR code scanning of popular places in the region.

Table. The progress of tourism development in Akmola region

	2017	2018
The number of certified hotels	4 hotels	26 hotels
A total fund capacity	5,350 beds	13,464 beds
Placements provided services in the amount of	603 million tenge	5028.5 million tenge

The diversity of Kazakhstan’s natural areas has contributed to its rich flora and fauna. The country is a habitat for about 122 mammal species, 500 bird species, and 107 fish species; in addition, over six thousand species of plants grow in the region. In order to preserve such a rich world of plants and wildlife, a network of national parks and nature reserves was established in the country. Recently, these protected areas have become accessible to visitors.

Borovoe resort area is a resort with excellent natural and climatic conditions, rich therapeutic and recreational resources and historical and cultural foundation, favorable geographical location in the center of the Republic, proximity to the capital of the Republic of Kazakhstan, Astana. In the future, it promises to become a major modern tourist center of Eurasia. It is planned to build facilities for business, social, cultural, scientific, educational and entertainment purposes.

To attract foreign capital in the further development of the resort area, much attention is paid to the development of infrastructure. Developed measures for the construction of new roads, the opening of flights, to ensure a stable water and energy supply. These measures will ensure the creation of conditions for investment in the construction of buildings and facilities for living, recreation and communication of tourists.

Economic factors of both the host and the visitor’s country impacts a country’s tourism industry. The overall buying power of the visitors acts as a very important determinant for the tourist industry. In some countries the cost the vacations is very high. This discourages visitors from going to the specific country. On the other hand some countries offer cheap vacation packages allowing more visitors to come to their country. Nature and territories of attention of tourists are vulnerable and fragile, and recreational resources are finite, they are irreplaceable and have limited opportunities. Their spontaneous and irrational usage creates a number of environmental problems in areas of intensive tourism development, both in industrialized countries and in developing countries [4].

Over all global prosperity also plays a very important role. If the over all economical condition of countries is good this means in most cases that the purchasing power is higher in those countries. When the standards of living are better and the purchasing power is better people can afford more luxuries. Tourism is also considered as a luxury and the overall numbers of tourists from the specific countries grow. Inflation is also a very important determinant when it comes to tourism sector. If the inflation rate is higher in the host country compared to the visitor’s country, the overall spending by the visitors is low in the economy as the price of products and services is higher in the host country. On the other hand if the inflation is lower in the host country compared to the visitor’s country, visitors tend to spend more in the host country. Now days the use of IT has been a focus of most of the countries. People around the world are now more used to of IT than any other mode of communication. Even visitors now days search online for holiday packages. Countries must make sure that ample information is available relating to their country and tourist spots which people around the world can see and be motivated to visit their country. It cannot be ignored that culture is one of the strongest factors affecting the tourist numbers. It can be crucial point when it comes to competitiveness between the countries. Tourism nowadays basically stems out of cultural attractions. And this is this bond of culture and tourism that makes a destination more

attractive than other to either go as a tourist, employee, investor or emigrant.

Tourism is considered as a separate sector of the economy. The tourism industry will influence the economy of a state only if it develops comprehensively. The economic efficiency of tourism suggests that the tourism industry will develop in parallel with other sectors of the country's socio-economic complex. The development of tourism depends on the infrastructure of the economy. In the production of tourism services, tourism infrastructure is of particular importance.

To develop a strategy and current plans, it is important to rely on analysis, and on the presence of favorable internal conditions and factors, with our internal capabilities. Taking marketing into account, it is necessary: to intensively develop the strengths of the company, to pay attention to the uniqueness; eliminate shortcomings in the reception and maintenance of foreign tourists; conduct an active search for new segments of the tourist market; specialization of the hotel complex. The development of tourism infrastructure is directly related to the creation of a network of transport infrastructure [5].

For the development of domestic and inbound tourism, an important condition is the availability of air, rail, car tourism. The tourism industry in the republic is regulated by the Tourism Industry Committee of the Ministry of Culture and Sport of the Republic of Kazakhstan. Today, the Republic of Kazakhstan has adopted and operates the Law on Tourism Activities in the Republic of Kazakhstan, developed a State Strategy for Forced Industrial-Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2014-2020, where tourism has a special role in shaping the attractiveness of Kazakhstan as an international and domestic tourist destination. Tourism, including inbound and domestic, is noted in the Strategic Development Plan of Kazakhstan until 2020. The main areas of work in 2019:

- development of tourist resources in the region;
- ensuring the transport accessibility of tourist destinations and facilities;
- improving the quality and availability of tourist products and services;
- formation of an effective system for promoting the tourism potential of the region in the domestic and international markets;
- work on finding and attracting investors to implement significant investment projects in the field of tourism;
- expansion of cooperation with the regions of Kazakhstan

Conclusion from all the mentioned above is clear: there is a direct and very precise link between tourism and environment. Organizations, working in the hospitality industry should meet all the requirements to preserve proper environment. At the same time, no branch of the global economy, except, depends so greatly on the purity of the water, beaches, air and the ideal state of nature, such as tourism. For some people wilderness provides an appropriate quality of life, while for others, this is an incentive to travel around the world to see natural attractions (Johnson and Barry, 2002). Therefore, the tourism industry should be associated only with a rational and sustainable use of natural resources. Environmental degradation poses a threat on the viability of tourism and this threat stems from the activities of other sectors of the economy, as well as from the activities related to tourism itself. It is necessary to use natural resources considerably, paying special attention to the most vulnerable parts and territories [6].

Moreover, tourism must be reasonable and do not cause harm to nature and its resources and preserve them. The role of the government in this process is to provide the laws and regulations for sustainable tourism development in order to prevent the major environmental threats, such as global warming, loss of biodiversity and destruction of landscapes, pollution of coastal waters and freshwater shortages and air pollution.

References

1. Andereck K.L. (2003). The Impacts of Tourism on Natural Resources. *Parks and Recreation*, 28 (6), 26- 32.
2. Frechtling D.C. (2004). Assessing the economic impacts of travel and tourism Measuring economic costs. In *Travel, Tourism and Hospitality Research*, second edition. J.R. Brent Ritchie and Charles R. Goeldner (eds). – New York: John Wiley and Sons Inc.
3. Gartner W.C. (2006). *Tourism Development: Principles, Processes, and Policies*. – New York: Van Nostrand Reinhold.
4. Johnson P., Barry T. (2002). *Choice and demand in tourism*. – London: Mansell.
5. Mathieson A., Wall G. (2002). *Tourism: Economic, Physical and Social Impacts*. – New York: Longman House.

Ф. Ерболат, «Экономика» мамандығының студенті
Ғылыми жетекші: **Е.Ж. Оспанов**, э.ғ.к.
КазУЭФМТ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІ ДАМУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Андатпа. Бұл мақала Қазақстан Республикасындағы шағын бизнесті дамытудың тиімділігі мәселесіне арналған. Мұнда шағын бизнесті дамытуды жүзеге асырудың жаңа формалары мен әдістері қарастырылатын стратегиясына назар аударылады.

Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан-2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «...экономиканың ұдайы өсуі мен шағын және орта кәсіпкерліктің жалпы ішкі өнімдегі (ЖІӨ) үлесін 2050 ж. дейін 50%-ға жеткізуді стратегиялық мақсат» етіп қойған [1].

Бұл мақсаттың жүзеге асырылуында шағын бизнесті дамытудың тиімділігін айқындау қажет. Республикада шағын бизнестің дамуы экономиканы реформалаудың басты көрсеткішінің біріне саналады.

Экономиканың инновациялық дамуында шағын бизнесті дамытудың тиімділігі және оған әсер ету мәселесін отандық және шетелдік ғалымдар зерттеді.

Шетелдік ғалымдар (Р. Контиллион, А. Тюнен, Ф. Найт, А. Смит, А. Маршалл, Д. Рикардо, В. Парето, К. Пителис, John M. Blair, D. Boisso, Sh. Grosskopf, K. Hayes, D. Birch және т.б.) зерттеу жұмыстары шағын бизнестің тиімділігін бағалау әдістемесіне бағытталған.

Отандық экономист-ғалымдар (А.К. Кошанов, О.С. Сәбден, А.Н. Токсанова және т.б.) зерттеулерінде инновациялық экономика жағдайында шағын бизнесті дамыту жолдары қарастырылып, әртүрлі көзқарастар айтылады.

Шағын бизнесті дамыту ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттырудағы басты фактордың бірі болып табылады. Нарықтық қатынастарға көшу экономиканың біріншілік буыны ретінде шағын кәсіпкерліктің іс-әрекетін зерттеуді (шағын кәсіпорын жұмысының тиімділігі, мемлекет экономикасының жағдайы, халықтың тұрмыс деңгейі, т.б.) талап етеді.

Қазіргі кезеңде салық және экономикалық саясаттың тұрақсыздығымен байланысты шағын кәсіпорын іс-әрекетін ұйымдастыру күрделене түсуде, ол шағын кәсіпкерлікпен айналысатын мамандардан (субъектілер) ұйымдастырушылық-құқықтық сипаттағы нормативті құжаттар жөніндегі жеке білімдерін жетілдіруді талап етеді.

Шағын кәсіпкерлік экономикалық өсу қарқынын, халықтың жұмыспен қамтылуы жағдайын, ұлттық өнімнің құрылымы мен сапасын анықтайтын жетекші секторлардың бірі.

Шағын бизнесті дамыту шаруашылықтың жеке меншік формалары мен олардың адекватты моделін үйлестіруге, икемді аралас экономиканы қалыптастыруға және жалпы әлемдік тенденцияға жауап беруге мүмкіндік туғызады. Ол орта және шағын өндірісті мемлекеттік реттеу мен бәсекеге қабілетті нарық механизмінің күрделі синтезі арқылы іске асырылады.

Қазақстанда Нәтижелі жұмыспен қамту және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жж. арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасы табысты іске асырылуда. Бұл бағдарламада мыналар басты міндеттері ретінде белгіленген әрі оларды негізгі бағыттар деп көрсетуге болады: еңбек нарығының қажеттілігін есепке ала отырып, техникалық және кәсіптік білімі бар кадрларды даярлау; еңбек нарығында сұранысқа ие кәсіптер мен дағдылар бойынша жұмысшы кадрларды қысқа мерзімді кәсіптік оқу; кәсіпкерлік негіздерін оқыту; ауылда және қалада микрокредит беруді кеңейту; жұмыссыздарды және өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдарды жұмыспен қамтамасыз етуге жәрдесесу; еңбек ресурстарының ұтқырлығын арттыру; жұмысқа орналастыру бойынша бірыңғай цифрлық алаң құру және т.б. [2, 3].

Бүгінгі таңда бұл бағыттар бойынша көптеген жұмыстар жүргізіліп, кешенді іс-шаралар жоспарлы

тұрғыда жүзеге асырылуда. Бағдарлама аясында жастар алғашқы жұмысшы мамандығын тегін алу, сондай-ақ, сұранысқа ие мамандықтар мен дағдыларды үйрену мүмкіндігі қарастырылған.

Мәліметтерге назар аударатын болсақ, 2018 ж. 628 мың адам «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасының қатысушылары болды, оның ішінде жұмыссыздар – 509 мың адам және өзін-өзі жұмыспен қамтығандар 119 мың адам. Сондай-ақ, жастармен қатар жұмыссыз және жұмыспен қамтылған адамдардың жекелеген санаттары қатарынан мемлекеттік қолдау шараларын алу үшін елу жастан асқан зейнеткерлік жасқа жеткенге дейінгі адамдарға басым құқық берілген. 2018 ж. Бағдарламаға 50 жастан асқан 74 мыңнан астам адам қатысты, оның ішінде 57 мыңға жуық адам жұмысқа орналастырылды. 50 жастан асқан шамамен 6 мың адам қысқа мерзімді оқыту курстарына жіберілді, ал 1,2 мың адам кәсіпкерлік негіздеріне оқытумен қамтылған [4].

Қазақстан Республикасында нарықтық шаруашылықтың қазіргі кезеңінде орта және шағын кәсіпкерлікті, шағын бизнесті дамыту ерекше маңызға ие. Мұның өз себептері бар екені белгілі, соның ішінде шағын кәсіпкерлік ірі инвестицияны талап етпейді. Олар жұмыссыздықты сәл де болса азайтуға мүмкіндік беретін жаңа жұмыс орнын құруға, нарық сұраныстарына тепе-теңдікті қамтамасыз етуге икемді. Шағын бизнес бәсекеге қабілетті ортаны қалыптастыруға үлес қосады, ол экономиканы монополияландыру үшін біріншілік мәнді иеленеді.

Шағын кәсіпкерлік нарықтың экономикалық субъектілері ретінде қатысатын тәуелсіз шағын және орта кәсіпорындардың жиынтығы. Бұл кәсіпорындар монополистік бірлестіктердің құрамына енбейді және шаруашылыққа қатысты бағынушы немесе тәуелді орынды иеленеді.

Шағын кәсіпорынға тән сипаттарға мыналар жатқызылады:

- заңды тәуелсіздік;
- кәсіпкерлік кірісті немесе табысты алу мақсатында кәсіпорынды өзінің не серіктестің капиталымен басқару;
- субъектінің іс-әрекетінің негізгі көрсеткіштерінің (активтер мөлшері, айналым көлемі) көлемі кіші, қызметкерлер саны аз.

Шағын кәсіпорынға өзіндік ерекшеліктері бар модель тән және оның іс-әрекетін басқаруда және ары қарай дамытуда төмендегідей экономикалық әдістер қолданылады:

- басқаруды орталықтандырудың және жекешелендірудің жоғары дәрежесі. Жетекші өзінің қаржылық, экономикалық, әлеуметтік қызметтеріне және өкілеттілігіне назар аударады, ол оның іскерлік және тұлғалық сапаларына тікелей байланысты;
- стратегиялық басқару жүйесінің болмауы. Кәсіпорын жетекшісі ағымдағы оперативті басқару міндеттерін шешеді, бірақ кәсіпорынды дамытудың орта және ұзақ мерзімді дамыту жоспарымен айналыспайды;
- сыртқы ортаға жоғары тәуелділік, олар: банк, ірі кәсіпорындар, мемлекеттік әкімшілік, ғылыми лаборатория, кеңес беруші фирмалар;
- қаржылық ресурстардың тапшылығы: өзінің де және қарық берушінің де және т.б.

Сонымен бірге шағын бизнеске нарық талаптарына тез назар аудару, мамандандырылудың жоғары деңгейі, перспективалық бағыттарда ресурстарды мобилизациялау мүмкіндіктері секілді сипаттамалар тән.

Қорыта келгенде, Қазақстан Республикасында да шағын бизнесті дамытудың және шағын кәсіпкерліктің қалыптасуының өзіндік тәжірибелері қалыптасқан. Сондықтан шағын бизнесті дамытуға қолайлы жағдай туғызатын шараларды, атап айтқанда, шағын кәсіпкерлікті дамыту бағдарламасын дайындау, саудада шағын бизнесті дамыту бойынша жергілікті өзін-өзі басқару органдарын белгілеу, шағын кәсіпорын үшін кадрларды даярлау жүйесін жетілдіру бағытындағы жүзеге асырылып отырылған жұмыстар өз нәтижесін берері анық.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты атты Қазақстан халқына Жолдауы. 2012 ж. 14 желтоқсан.
2. Нәтижелі жұмыспен қамту және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жж. арналған бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 ж. 13 қарашадағы №746 қаулысы.

3. Нәтижелі жұмыспен қамту және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жж. арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 ж. 13 қарашадағы №746 қаулысы.

4. <https://www.enbek.gov.kz/kk/node/360042>

5. «Бизнестің жол картасы-2020» бизнесті қолдау мен дамытудың мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 ж. 25 тамыздағы №522 қаулысы.

6. Елшібаев Р.Қ. Кәсіпкерлік қызметті ұйымдастыру: оқу құралы. – Алматы: Экономика, 2009. – 218 б.

7. Үмбетәлиев А.Д. Кәсіпорын экономикасы және кәсіпкерлік: Оқулық. – Алматы: Экономика, 2009. – 464 б.

Ж. Жанакова, М. Макашева

студенты спец. «Мировая экономика»

Научный руководитель: А.А. Мухамеджанова, м.э., ст. преподаватель

КазУЭФМТ

РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН (на примере многодетных семей)

Аннотация. В статье представлен системный анализ направлений и мер социально-экономической политики на примере многодетных семей. Предложены приоритетные направления и конкретные меры стимулирования рождаемости и увеличения численности многодетных семей.

Ключевые слова: многодетная семья, государственная поддержка, социально-экономическая политика.

В Казахстане уже на протяжении последних 20 лет наблюдается депопуляция населения. Рождаемость не обеспечивает простого воспроизводства населения. Смертность остается на высоком уровне. Продолжительность жизни низкая. Миграция не покрывает естественной убыли. Кроме того, возрастно-половая структура населения сильно деформирована, что ставит вопрос о своевременности принимаемых мер демографической политики в разряд особо актуальных и сложных. Помимо демографических характеристик населения важную роль играют социально-экономические.

Все указанные тенденции обуславливают возникновение негативной демографической ситуации, а также ее дальнейшее ухудшение. Таким образом, глобальная система Казахстана в данной сфере, представляющая угрозу экономической безопасности, – это сокращение численности населения, а также снижение уровня человеческого потенциала.

Исходя из сформулированной проблемы, можно определить главную цель демографической ситуации. Достижение поставленной цели возможно путем снижения смертности, повышения рождаемости и увеличения миграции.

Однако, по мнению ученого И.И. Белобородова, масштабы и значение смертности сильно преувеличены [1].

Яркой иллюстрацией может служить пример Японии. В стране наблюдается самая высокая продолжительность жизни в мире – 81 год. Однако данный факт не смог спасти ее от депопуляции по причине низкой рождаемости.

В то же время ряд африканских стран, имея рекордно низкую для XXI в. продолжительность жизни (39-40 лет) и высокую детскую и младенческую смертность, за счет высокой рождаемости обладают самыми высокими в мире показателями демографического роста.

В качестве средства демографического спасения возможно использование миграции. Однако

неконтролируемая миграция может повлечь за собой обострение межнациональной напряженности. Кроме того, непродуманные действия в сфере миграционной политики приведут к деформации этно-конфессиональной и половозрастной структуры общества. Но самое главное – миграция практически не влияет на рождаемость. Мигранты уже в первом поколении перенимают модель репродуктивного поведения, утвердившуюся в принимающей стране.

Исходя из сказанного, главную цель государственной социально-экономической политики представляется определить следующим образом: стимулирование распространения многодетности, основанной на ответственном родительстве.

Для реализации поставленной цели необходимо решить ряд взаимосвязанных задач:

- дать теоретические аспекты основ управления процессами воспроизводства населения;
- проанализировать развитие социально-экономической политики в РК;
- приоритетные направления и меры стимулирования рождаемости и увеличения численности населения.

Проанализировав всю проделанную работу можно сделать вывод о сложившихся проблемах в отношении социально-экономической политики по отношению многодетных семей.

Для поддержки семей с детьми в 2019 г. предусмотрено более 365 млрд тенге [2].

Казахстанская система социальной защиты населения предусматривает поддержку на всех этапах жизни гражданина, сообщает пресс-служба Министерства труда и социальной защиты населения РК.

В Казахстане на сегодняшний день выстроена комплексная модель поддержки семей с детьми, которая включает систему государственных пособий, социальных выплат, мер по содействию занятости и льготы при налогообложении.

На сегодняшний день социальная поддержка оказывается 5 категориям семей:

- матерям и семьям, имеющим детей до 1 года;
- многодетным семьям;
- семьям, имеющим детей инвалидов;
- малообеспеченным семьям;
- семьям, потерявшим кормильца и взявшим детей под опеку или попечительство.

Особое внимание государство уделяет многодетным матерям, для которых предусмотрен целый ряд льгот.

Каждой многодетной матери, награжденной подвесками «Алтын алқа» и «Күмісалқа» или получившим ранее звание «Мать-героиня», награжденным орденами «Материнская слава» I и II степени выплачивается ежемесячное государственное пособие. Это пособие является пожизненным, т.е. не прекращается после выхода на пенсию, а также назначается независимо от ее дохода. Размер пособия в настоящее время составляет 16 160 тенге (6,4 МРП) и ежегодно индексируется на уровень инфляции. Это пособие назначается именно матери, в связи с получением почетных званий и поэтому не привязывается к уровню прожиточного минимума. В 2018 г. было выделено почти 78 млрд тенге только на социальную поддержку 271 тысяче многодетных семей и 237 тысячам обладательниц почетных подвесок «Алтын алқа» и «Күмісалқа». Это объективно большие расходы, которые занимают одну пятую от всего, что было выделено в 2018 г. на образование.

Многодетные матери, награжденные подвесками «Алтын алқа» и «Күмісалқа», также освобождены от уплаты:

- налога на транспортные средства и земельного налога;
- гос. пошлины при совершении нотариальных и юридически значимых действий при регистрации места жительства, выдаче паспортов и удостоверений личности и т.д.

Многодетным семьям, имеющим 4-х и более несовершеннолетних детей, выплачивается специальное государственное пособие. В прошлом году 271 тыс. семей получили такие пособия на сумму 32,8 млрд. тенге.

Что касается пенсионного обеспечения, то матери, родившие 5 и более детей и воспитавшие их до 8-летнего возраста, имеют право выйти на пенсию в 53 года.

Отдельные меры государственной поддержки предусмотрены для семей с низкими доходами.

С 1 января 2018 г. введен новый порядок оказания адресной социальной помощи для малообеспеченных семей.

Критерий ее оказания (черта бедности) увеличен с 40 до 50% от прожиточного минимума, что позволило увеличить средний размер АСП почти в 2 раза по сравнению с 2017 г.

Адресная социальная помощь – денежная выплата, которую назначают семьям с месячным среднедушевым доходом ниже черты бедности. АСП, оказывается в новом формате и включает не только денежную выплату, но и предоставление социальных услуг, а также активные меры содействия занятости, такие как трудоустройство, обучение, предоставление микрокредитов и др.

АСП назначают тем, у кого доход на каждого члена семьи не превышает 20 789 тенге, или 70% от прожиточного минимума. Если доход семьи превышает норму хотя бы на 1 000 тенге, центр занятости отказывает в назначении пособия. Это основная причина отказов заявителям.

С 1 апреля в доходе семьи не учитываются:

- специальное госпособие многодетным семьям (10 504 тенге);
- госпособие многодетным матерям, награжденным подвесками «Күмісалқа» и «Алтын алқа» (16 160 тенге);
- пособие по инвалидности ребенка;
- стипендии студентов;
- единовременные соцвыплаты из бюджетов местных исполнительных органов.

Повышается уровень черты бедности с 50% прожиточного минимума до 70% прожиточного минимума. И всем тем семьям, которые имеют доход на душу менее этого показателя, будет оказываться адресная социальная помощь. Кроме того, из расчета совокупного дохода таких семей будут исключены три вида пособия. Для того, чтобы расширить охват получателей АСП», – прокомментировал он.

Стоит отметить, что сейчас прожиточный минимум составляет 29 696 тенге. То есть для получения адресного социального пособия на каждого члена семьи должно приходиться менее 20 789 тенге. К примеру, если в семье воспитывается пятеро детей, мать ухаживает за младшим ребенком, а отец зарабатывает менее 145 510 тенге, то на каждого ребенка отныне будет выплачиваться по 20 789 тенге. При этом из суммы совокупного дохода исключат госпособия многодетным семьям (4,16 МРП, или 10 504 тенге) и многодетным матерям, награжденным подвесками «Алтын алқа» и «Кумисалқа» (6,4 МРП, или 16 160 тенге), пособие по инвалидности для детей и стипендии.

В целом принимаемые меры в рамках социальной защиты материнства и детства положительно отразились на демографическом росте населения страны. За последние 10 лет рождаемость увеличилась на 10% (в 2008 г. родилось 356,6 тыс., а в 2018 г. – 391 тыс. детей)[3].

В сравнении с 2009 г. увеличилось число многодетных семей, воспитывающих четырех и более детей. Также увеличилось количество многодетных матерей, награжденных почетными подвесками «Алтын алқа» и «Күміс алқа».

Ожидается, что в текущем году численность населения Казахстана увеличится на более чем 270 тыс. человек, естественный прирост населения будет положительным.

Демографическая ситуация в республике далека от идеальной. Одними из наиболее незащищенных социальных групп продолжают оставаться многодетные семьи. В результате количество больших семей продолжает сокращаться.

Сегодня руководство страны озабочено демографической проблемой. Для такой огромной страны население, составляющее всего 18 млн, явно недостаточно. Растущая ударными темпами экономика требует все больше рабочих рук, и дефицит их все чаще восполняется растущим потоком работников из стран ближнего и дальнего зарубежья. Структура населения страны также вызывает тревогу: в целом казахстанское общество стареет, пенсионеров становится все больше, что ставит серьезные проблемы социального обеспечения этой категории населения.

Сравнительная таблица пособий в РК и в странах России и Европы

Государство	Пособие по беременности и родам	Пособие по уходу за ребенком в возрасте от 1 года до 3-х лет	Пособие на каждого ребенка в многодетной семье
Казахстан	- 38 МРП для первого, второго, третьего малыша (91 390 тенге); - 63 МРП на четвертого и последующих деток (151 515 тенге)	Пособие до года для неработающих: от 13 853 до 21 405 тенге в зависимости от кол. детей Для работающих – 28 284- 113 140 тенге	Составляет 10 504 тенге
Россия	От 51 тыс. рублей (ок 300 тыс. тенге) до 300 тыс. рублей (1,7 млн тенге)	Пособие до полутора лет Не ниже 4 512 рублей (26 тыс. тенге) и не выше 26 152 рублей (ок. 150 тыс. тенге)	Не ниже 6 327 (35 тыс. тенге) и не выше 26 116 рублей (148 тыс. тенге)
Германия	За первого и второго – 204 евро (87 тыс. тенге), за 3-го – 210 евро (89 тыс. тенге), за 4-го – 235 евро (100 тыс. тенге) в месяц	Выплачивается ежемесячно в размере 150 евро (ок 65 тыс. тенге)	На каждого ребенка 179 евро (76 тыс. тенге)
Франция	Составляет 923,08 евро (ок. 400 тыс. тенге)	Выплачивается ежемесячно 184 евро (78 тыс. тенге)	На 2-х детей – 131,16, на 3-х – 299,20, на последующ. – 168,04 евро
Швеция	Не превышает 874 шведских крон (35 тыс. тенге)	390 дней – 80% от дохода, но не более 952 крон (ок 40 тыс. тенге), оставшиеся 90 дней 250 крон 26 (ок 10 тыс. тенге)	На 1-го – 120 евро, на 2-х – 251 евро, на 3-х – 411 евро, на 4-х – 629 евро, на каждого последующего – 218 евро в месяц

Рассматривая данную таблицу, можно отметить, что размеры пособия в Казахстане значительно ниже и находятся на минимальном уровне по сравнению с составляющих данных перечисленных государств.

Принято считать, что многодетность – это признак бедных аграрных стран, с плохим уровнем образования и недоступной контрацепцией. Например, в южноафриканских странах рождаемость очень высока, в то время как в развитых странах Северного полушария на одну семью приходится один-два ребенка.

Эту же модель суждений применяют, когда сравнивают города и села: в развитых населенных пунктах женщины позже выходят замуж и рожают значительно меньше, чем в отдаленных районах.

Но к Казахстану данное суждение нельзя применять буквально. Статистика говорит, что у нас большая часть населения – жители городов.

Из 18,1 млн граждан 10,4 млн (57,5%) городских и 7,7 млн (42,5%) сельских жителей. Согласно данным Комитета статистики, в 2018 г. родилось 397 тыс. детей, из них 63,2% – в городе и 36,8 – в сельской местности.

Получается, что коэффициент рождаемости в городах выше. В то же время, действительно, жители сельской местности больше предрасположены к многодетности. В 2017 г. 76196 детей в казахстанских семьях родились четвертыми или пятыми по счету, из них 54% родились в селах.

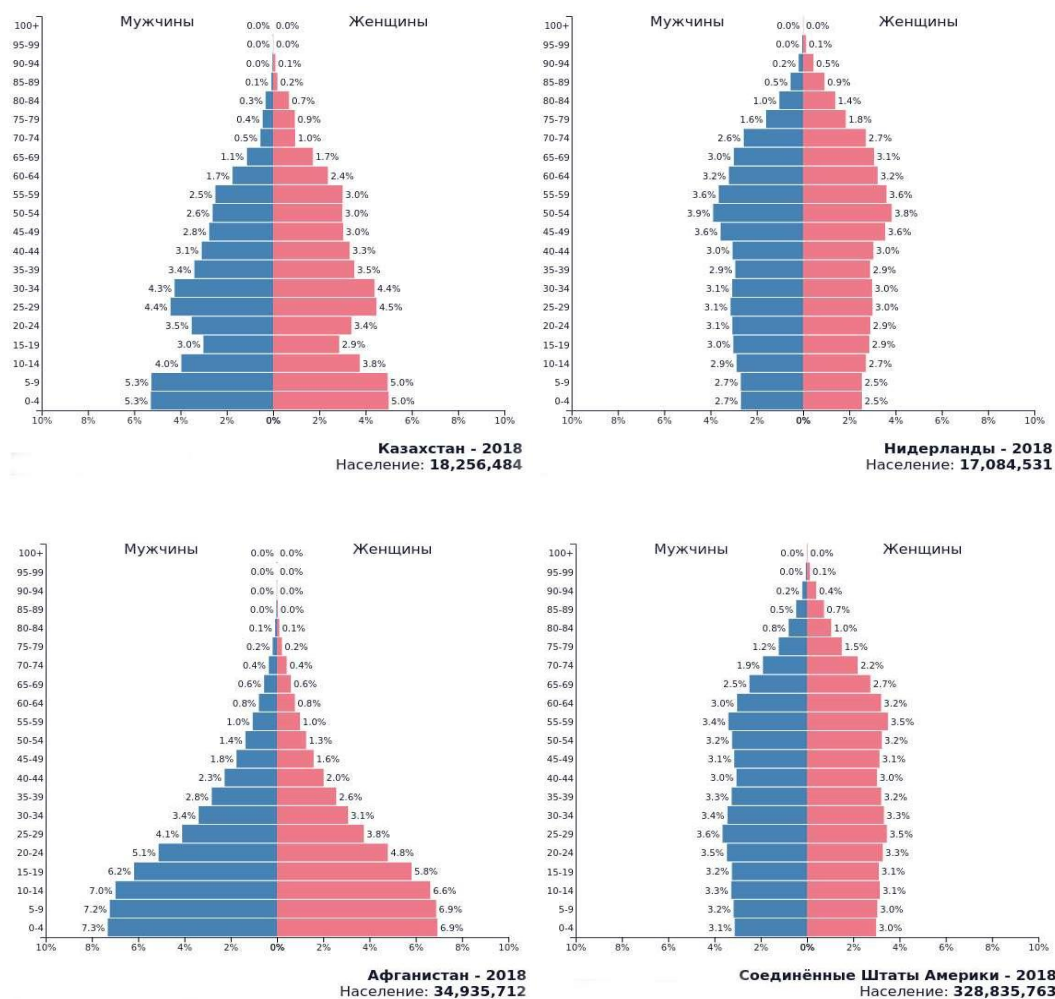
Когда общество переходит к индустриализации, ресурсы становятся доступнее, люди начинают чаще заводить детей, но смертность остается высокой. Это обычно называют первым демографическим переходом.

Если общество продолжает развиваться, наступает второй демографический переход. При нём уровни смертности и рождаемости постепенно выравниваются.

Рождаемость падает за счёт того, что люди живут дольше и лучше. Больше нет необходимости рано вступать в брак, чтобы успеть оставить потомство. Высокий уровень жизни и медицина позволяют человеку быть более активным, а соответственно, – и более полезным в экономике.

Данные по Казахстану показывают, что мы пока далеки от второго демографического перехода: смертность у нас еще высока. Кроме того, 48% населения Казахстана еще проживает в селах, а это значит, что традиционная ориентация на многодетность некоторое время будет сохраняться.

Демографическая пирамида Казахстана, которая показывает распределение населения по полу и возрасту, больше похожа на развивающийся Афганистан с его высокой рождаемостью, чем на развитые страны.

По демографической пирамиде Казахстана 2018 г. можно увидеть, что смертность после 35 лет достаточно высока, а к 60-65 годам она еще выше. В то время как в более развитых странах соотношение более молодого и пожилого населения более или менее равное.

Пока что государство призывает граждан Казахстана больше рожать, т.к. переживает, что общество стареет, а граждане вымирают. Старение общества – это естественный демографический процесс: с ростом качества жизни люди старше 40 лет начинают жить дольше.

Государственная пропаганда всегда будет агитировать за высокую рождаемость, в то время как в современном мире необходим более высокий уровень жизни и выживаемости населения и особенно его мужской части. Согласно данным национального доклада научно-исследовательского центра «Молодежь», уровень смертности среди молодых мужчин от 15 до 28 лет в 2017 г. был в 2,5 раза выше, чем среди женщин.

Если говорить с точки зрения экономической целесообразности, то государство должно бороться не за высокую рождаемость, а с ранней смертностью и особенно ранней мужской смертностью. В качестве лозунга это не так красиво звучит, как «давайте все родим много красивых младенцев». Второй демографический переход откатить назад нельзя, а высокая рождаемость никому не нужна. Если без сантиментов, то нужно, чтобы взрослые люди были максимально долго трудоспособными. Выгода для государства именно в этом.

Обычно положительная демографическая ситуация в стране ассоциируется с ростом рабочей силы в экономике. Но прирост населения не означает, что оно будет обеспечено работой.

Для того чтобы граждане страны были полноценно вовлечены в экономическую жизнь, они должны быть в достаточной мере социализированы и обладать востребованными трудовыми навыками.

Если у государства слабая экономика и оно не способно полностью социализировать население и полноценно вовлечь его в экономические взаимоотношения, выраженный прирост населения будет вести к пауперизации и маргинализации широких слоев общества.

После трагических событий в Астане в феврале 2019 г. раздавались призывы бесплатно предоставлять многодетным семьям жилье в собственность и серьезно увеличить денежные выплаты многодетным семьям. В то же время, по данным официальной статистики, за последние 10 лет население Казахстана увеличилось более чем на 2 млн человек, причем по темпам естественного прироста Казахстан опережает большинство постсоветских стран. В отличие от той же России, Казахстан не нуждается в дополнительных мерах по стимулированию рождаемости. В этой ситуации стоит задуматься, насколько оправданными являются подобные инициативы и предполагаемые расходы на их реализацию в свете огромного количества нерешенных социальных и экономических проблем.

Казахстан – девятая по размеру страна на планете и всего лишь 74-я по количеству населения. Даже в таких условиях с точки зрения государственной политики вопрос стимулирования рождаемости является спорным.

Коэффициент демографической нагрузки в Казахстане – 40,8%. Это значит, что численность трудоспособного населения более чем в два раза превышает численность населения нетрудоспособного возраста [4].

В текущих условиях изменения трудовых отношений, когда мы перешли от индустриального перехода к постиндустриальному и стремимся к роботизации, нельзя говорить однозначно с точки зрения экономики, нужен ли нам демографический бум или нет.

На сегодняшний день должен стоять вопрос не столько об объеме социальной помощи со стороны государства, сколько о подходах и принципах поддержки всего общества. В условиях казахстанского рынка, который в большей степени состоит из монополий, цены всегда будут корректироваться так, что любой финансовой помощи будет мало. Бедный человек всегда будет оставаться на своем социальном уровне, даже если ему подарить квартиру, ведь ее как-то нужно содержать, что невозможно без соответствующего дохода.

Мы называем их социально неблагополучными и социально необеспеченными, и эта риторика уже раскалывает общество. Чтобы получить помощь, человек должен собрать справки и доказать,

что он бедный, ничего не может, т.е. неудачник. В этом случае человек привыкает к тому, что он ничего не может. Элемент прямых выплат должен быть, но сама идеология социальной поддержки должна быть направлена не на помощь социально незащищенным или слабым, а на здоровье и эффективность общества в целом.

Таким образом, спасти Казахстан может только увеличение количества многодетных семей. Наиболее оптимальной доля должна быть не менее 50% от общей численности семей, имеющих детей. При этом важен не просто количественный рост, но и качественное улучшение населения. Последнее включает в себя систему таких характеристик, как образовательный уровень, профессиональная структура, социальный состав, подвижность, состояние здоровья населения и уровень культуры. Качество народонаселения прежде всего обусловлено уровнем развития производства и выражается через образ жизни населения, его показатели. Таким образом, необходима разработка грамотной, комплексной, эффективной семейной политики, направленной на увеличение рождаемости.

Түйін. Мақалада көп балалы отбасылар мысалында әлеуметтік-экономикалық саясаттың бағыттары мен шараларына жүйелі талдау берілген. Бала тууды ынталандырудың және көп балалы отбасылардың санын арттырудың басым бағыттары мен нақты шаралары ұсынылады.

Кілт сөздер: көпбалалы отбасы, мемлекеттік қолдау, әлеуметтік-экономикалық саясат.

Summary. The article presents a systematic analysis of the directions and measures of socio-economic policy on the example of large families. The proposed priorities and specific measures to stimulate the birth rate and increase the number of large families.

Keywords: large family, state support, socio-economic policy.

Литература

1. Белобородов И.И. Безальтернативность рождаемости // Научный интернет-журнал «Демографические исследования». – 2010, 1 февраля.
2. Бюджет Министерства труда и социальной защиты населения на 2018 г.
3. Данные агентства по статистике за 2017-2018 гг.
4. Кусаинов А.М. Экономика Казахстана: Мифы и реальность. Информационное пространство. Национальная идея. – 2018, 4 августа.

Ж. Идирис, студентка МЭ-222

Научный руководитель: **С.А. Кожабоева,** к.э.н. ст. преподаватель
КазУЭФМТ

ФРАНЧАЙЗИНГ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация. В настоящее время изучение франчайзинга является одним из актуальных вопросов казахстанской экономики. Очень многие современные бизнесмены посвятили себя теме изучения и анализа функционирования бизнеса в форме франчайзинга и создания наилучших условий для успешного развития франчайзинговой системы. Цель исследования – рассмотреть развитие франчайзинга в Казахстане. Изучить теоретические аспекты исследования развития франчайзинга в сфере услуг.

Ключевые слова: франчайзинг, франшиза, субфранчайзинг, производственный франчайзинг, корпоративный франчайзинг, классический франчайзинг, конверсионный франчайзинг, дочерний франчайзинг.

Франчайзинг – интегрированная форма ведения бизнеса, способ развития и организации бизнеса, при котором одна компания передает другой временное право на работу под своим брендом. Именно франчайзинг сделал малый бизнес крупнейшим источником доходов. Термин франчайзинг происходит из французского слова «franchise», что означает «освободить от выплат», «давать

привилегии». Франчайзинг может существовать в различных формах в зависимости от вариантов взаимоотношений между франчайзером и франчайзи, а также распределения их взаимных прав и обязанностей. В связи с этим можно выделить шесть основных типов франчайзинга: прямой франчайзинг, последовательный франчайзинг, «развитие территории» или «разработка территории», субфранчайзинг, «мастер – франчайзинг», «представление области». Все вышеперечисленные формы франчайзинговых отношений являются доступными как для франчайзеров, так и для потенциальных франчайзи. Каждая форма имеет свои преимущества и недостатки. Кроме того различают три основных вида франчайзинга: производственный, товарный, деловой. При производственном франчайзинге фирма, владеющая технологией изготовления определенного продукта, продает местным или региональным заводам сырье для ее изготовления. Он наиболее широко представлен в производстве безалкогольных напитков. Товарный франчайзинг называют «франчайзинг продукта «торгового имени». Он представлен в сфере торговли на продажу готового товара, где франчайзером обычно является производитель, продающий готовый продукт или полуфабрикат дилеру – франчайзи. Деловой франчайзинг называют «франчайзинг «бизнес – формата», при котором франчайзор продает лицензию частным лицам или другим компаниям на право открытия магазина, киоска или целых групп магазинов для продажи набора продуктов и услуг под именем франчайзора. Быстрое распространение франчайзинга объясняется его гибкостью и пластичностью, как любого мелкого бизнеса, способностью быстро приспосабливаться к различной предпринимательской и правовой среде, к меняющимся условиям рынка и конъюнктуры. На современном этапе можно по-разному классифицировать виды франчайзинга в зависимости от выбранного классификационного признака. В таблице 1 представлены пять разных подходов.

Таблица 1. Классификация видов франчайзинга

Классификационный признак	Вид франчайзинга
Способы и сфера применения	• сбытовой (дистрибутивный) франчайзинг; • производственный франчайзинг; • франчайзинг бизнес формата (комплексный)
Количество франшиз	• франчайзинг отдельно взятого предприятия; • корпоративный франчайзинг
Место франчайзи в структуре сбытового канала	• система «поставщик услуги – розничный торговец»; • система «оптовый торговец – розничный торговец»; • система «производитель – оптовый торговец»; • система «производитель – розничный торговец»
Структура построения франчайзинговой сети	• индивидуальный франчайзинг; • районный франчайзинг
Стратегия расширения франчайзингового бизнеса	• классический франчайзинг; • конверсионный франчайзинг; • дочерний франчайзинг; • франчайзинговый контракт на менеджмент

История франчайзинга в Казахстане началась с двух проектов. Первый проект – в рамках сублицензии турецкого франчайзера в 1994 г. был построен завод по производству Coca-Cola. Второй – Казахстанский отель Rahat Palace начал свою деятельность под брендом международной гостиничной сети Hyatt. Массовый рынок зарубежных франчайзинговых проектов в Казахстане начинался с магазинов одежды, фуд-корт (кафе, ресторанов, кофейни) и сетей супермаркетов. Примерами таких проектов являются Adidas, Baskin Robbins и супермаркеты Ramstore. Кроме того, в Казахстане активно работают рестораны быстрого питания, такие как Hardee's, KFC и Burger King, а также всемирно известные кофейни, такие как Gloria Jean's Coffees и Starbucks. Международные гостиничные сети, такие как InterContinental, открылись в Казахстане по схеме франчайзинга. Постепенно шаг за шагом франчайзинг стал внедряться в предпринимательскую

среду Республики Казахстан. Сегодня количество франчайзинговых объектов превышает 1000, построено 150 партнерских сетей. Представлены бизнесы России, разных стран Европы, США (лишь американских сетей в стране 36, в которые входит 250 франчайзинговых точек. Сегодня можно констатировать, что большинство франшиз – иностранные. Однако в Казахстане работают франчайзеры, создавшие собственную сеть, вышедшие на международный рынок. Речь идет об авторском доме высокой моды «Куралай». Известный дизайнер и стилист Куралай Нуркадилова вывела свой бренд на международный уровень, которые представлен в Москве и Париже. Модели этого дизайнера демонстрируются на одном подиуме с Escada, Valentino и Lacroix. И это не единственный бизнес, который, по мнению экспертов, имеет потенциал выйти на международный рынок. Появились также казахстанские фирмы, имея основу для договоров франшизы. Они могут выходить на мировой рынок не сами, а через посредничество своих зарубежных франчайзи. Казахстан может выйти на мировой рынок с такой продукцией, как «Кызылмай», «Витафлор», «Витабал» и другими национальными продуктами.

Анализ тенденций и перспектив развития Казахстанского рынка франчайзинга

Стоит отметить, что статистические данные по количеству задействованных франчайзинговых систем в Казахстане в различных источниках сильно разнятся. Достоверное количество определить очень сложно, т.к. в стране нет единого органа регистрации договоров комплексной предпринимательской лицензии. Регистрация в Министерстве Юстиции Республики Казахстан не является обязательной и проводится только при желании сторон договора. Для актуализации статистических данных по качественному составу франшиз, представленных в Республике Казахстан, и желающих войти на отечественный рынок, рамках данного исследования был проведен качественный и количественный опрос 56 реальных представителей сектора франчайзинга в Казахстане и за его пределами, которые являются как мастер-франшизами, так и региональными франчайзерами и просто франчайзи, а также представителей иностранных франчайзинговых сетей, которые планируют войти на казахстанский рынок в ближайшее время. Основными экспертами по вопросам франчайзинга в Казахстане и, соответственно, спикерами в СМИ по статистике и развитию данных бизнес-процессов в стране на протяжении последних лет обычно выступают Б.С. Кисиков – Президент «Евразийской ассоциации франчайзинга» (EAFRAN), автор книги «Франчайзинг в Казахстане» и В.В. Сидельников – Председатель частной организации «Союз франчайзинга». Предпринимались также попытки проведения комплексного исследования по франчайзингу в Казахстане в 2010-2011 гг. и 2011-2012 гг. со стороны «Союза франчайзинга» и исследовательской компании BISAM. Несмотря на разночтения в цифрах, все авторы и исследовательские коллективы сходятся в одном – количество казахстанских предпринимателей, заинтересованных в реализации франчайзинговых проектов неуклонно растет, а популярность франчайзинга как безопасной бизнес-модели увеличивается. «Союз франчайзинга» представляет динамику роста франчайзинговых отношений в Казахстане за 2010 и 2013 гг. (см. табл. 2). В течение 3-х лет количество иностранных франчайзеров в Казахстане выросло практически в полтора раза, и в настоящее время в Казахстане работает примерно 340 иностранных франчайзинговых сетей, которые открыли более 3000 франчайзинговых точек и в них трудоустроено около 25000 человек. Союз франчайзинга прогнозирует, что к 2022 г. их количество увеличится до 550 единиц и общая доля франчайзинговых отношений в структуре малого и среднего бизнеса сможет достичь 15%, хотя сейчас их объем не превышает по одним данным – 1%, по другим данным – 3,5%.

Таблица 2. Динамика роста франчайзинговых отношений в Республике Казахстан

Показатель	2010	2013	Прогноз/2022
Доля франчайзинговых отношений в структуре МСБ	3%	3,5%	15%
Количество иностранных франшиз	220 ед.	340 ед.	550 ед.
Количество отечественных франшиз	9 ед.	30 ед.	40 ед.
Количество отечественных франшиз	2 ед.	6 ед.	15 ед.

На современном этапе бизнес-идеи в Казахстане имеют все шансы развиваться по самому успешному в мире формату – франчайзингу. Этому способствуют:

- относительная незаполненность ниши франчайзинга;
- быстрый рост экономики;
- увеличение доли малого и среднего бизнеса в ВВП;
- внедрение передовых бизнес-технологий и др.

Несмотря на благоприятные экономические и политические условия, в Казахстане существует множество проблем, мешающих динамичному развитию франчайзинга. Среди них:

- отсутствие государственных льгот и преференций франчайзинговому сектору;
- ограниченность доступа предпринимателей к т.н. «длинным деньгам». Для любой франшизы, в особенности связанной с производством, необходим срок для ее внедрения. Это как минимум два-четыре года. На этот срок необходимы налоговые льготы и другие стимулы, способные заинтересовать предпринимателей;
- недостаточная защита интеллектуальной собственности и непрозрачность казахстанского предпринимательства также существенно тормозят развитие франчайзинга на здешнем рынке;
- непрозрачность отечественного предпринимательства;
- слабая информированность о франчайзинге, как о выгодной форме предпринимательских отношений;
- высокая цена на недвижимость, что делает бизнес-идеи в Казахстане малоокупаемыми;
- неразвитость фондового рынка, местное население не рассматривает этот ресурс как источник инвестирования;
- непосредственное соседство с Китаем также влияет на развитие франчайзинга в РК. С производителями Поднебесной трудно конкурировать в себестоимости товаров. Еще одна проблема – франшиза в Казахстане не может быть куплена в кредит. Многие франчайзинговые предприятия начинают приносить прибыль через 1-4 года. С существующими процентными ставками в кредит разумно открывать только бизнес, основанный на купле/продаже.

Для дальнейшего развития франчайзинга в Казахстане необходимо акцентировать внимание на следующих направлениях:

Франчайзинговые операторы. Большую роль в развитии отечественного сектора франчайзинга будут играть мультибрендовые операторы, которые в своем портфеле имеют от двух и более франчайзинговых лицензий. В целом это международный тренд, где индивидуальные мелкие франчайзи уступают на рынке крупным операторам. Но в Казахстане франчайзинг изначально начал развитие через операторов, а не через малый бизнес. Мультибрендовые операторы будут определять основные тенденции на рынке.

Торговые центры. В Казахстане ощущается нехватка торговых площадей для ретейла международного уровня, что мешает приходу многих розничных брендов, а также сетей общепита. Как правило, торговые центры тоже играют роль операторов франчайзинга, приглашая на свои торговые площади крупные бренды. И от количества торговых моллов международного уровня будет зависеть развитие сектора франчайзинга.

Потенциальные франчайзи. На рынок также будут оказывать влияние розничные покупатели франшиз. Казахские покупатели франшиз в первую очередь интересуются ретейлом, в частности сегментом модной одежды и обуви. Но брендированный ресторанный сегмент, куда входит стритфуд, фастфуд, кафе, ресторанные концепции и другое, формируется достаточно быстрыми темпами. Сектор пополняется как иностранными, так и отечественными франшизами. Но все же следует отметить, что демократичные форматы общепита пока на стадии развития.

Сегмент детских услуг и товаров растет как за границей, так и на казахстанском рынке.

Брендинг Noname. Ряд сегментов, таких как автоуслуги, логистика, придорожная инфраструктура, фитнес-центры, здоровое питание и медицинские услуги, будут расти в ближайшее время, так как тенденция перехода от так называемого Noname к брендам очевидна.

Экспорт. Все больше казахстанских франшиз осваивают иностранные рынки. Это модельеры, рестораны, а также решения в области финансов и логистики. Социальные франшизы получают

свою нишу на рынке. К социальным франшизам относятся как франшизы, ориентированные на социально уязвимые слои, так и недорогие франшизы, позволяющие решать проблемы занятости сектора.

Интернет и социальные сети. Количество казахстанских пользователей приблизилось к цифре в 10 млн человек. Проникновение интернета достигло более 70%, более 4 млн пользуются социальными сетями, что уже свидетельствует о наметившемся тренде по потребительскому рынку. Социальные сети будут использоваться в качестве основного инструмента по продвижению бренда, а также по созданию обратной связи с потенциальной аудиторией. Сегодня часть пользователей судит о бренде, исходя из представленности в сети. Наиболее широко из казахстанского сектора в социальных сетях представлены такие франшизы, как «Burger King Казахстан», Forbes Kazakhstan и Red Dragon. Борьба за аудиторию заставит многих франчайзеров перейти в сеть.

Польза развитого франчайзингового сектора сегодня не требует каких-то доказательств, об этом свидетельствует опыт развитых стран, где франчайзинг стал индикатором успешной экономики. Но следует заметить, что франчайзинг не является решением всех проблем предпринимателя и не каждый проект априори может быть успешным и выгодным.

Несомненно, иностранные франшизы, имеющие многолетний опыт и историю развития, являются выгодными для предпринимателя. Но каждый случай индивидуален, и работа с лицензиаром с высокими франчайзинговыми платежами не всегда является прибыльной, а в некоторых случаях выгоднее открывать собственную сеть. В целом для экономики выгодным является не импорт товаров, а трансфер технологий для производства, и в этом отношении наиболее полезным можно считать так называемый инновационный франчайзинг, где франчайзи импортирует технологию, а не сам товар.

Түйін. Қазіргі уақытта Франчайзингті зерттеу қазақстандық экономиканың өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Көптеген заманауи бизнесмендер өздерін Франчайзинг түрінде бизнестің жұмыс істеуін зерттеу және талдау тақырыбына және франчайзингтік жүйенің табысты дамуы үшін ең жақсы жағдайлар жасауға арнады. Зерттеудің мақсаты – Қазақстандағы франчайзингтің дамуын қарастыру. Қызмет көрсету саласында франчайзингтің дамуын теориялық аспектілерін зерттеу.

Кілт сөздер: франчайзинг, франшиза, субфранчайзинг, өндірістік франчайзинг, корпоративтік франчайзинг, классикалық франчайзинг, конверсиялық франчайзинг, еншілес франчайзинг.

Summary. Currently, the study of franchising is one of the topical issues of Kazakhstan's economy. Many modern businessmen have devoted themselves to the study and analysis of the functioning of the business in the form of franchising and creating the best conditions for the successful development of the franchise system. The purpose of the study is to consider the development of franchising in Kazakhstan. To study the theoretical aspects of the study of franchising development in the service sector.

Keywords: franchising, franchise, sub-franchise, production franchising, corporate franchising, classic franchising, conversion franchising, subsidiary franchising.

Литература

1. <https://ru.wikipedia.org/wiki>
2. <https://www.damu.kz>
3. <https://nauchforum.ru>

А. Кульчикова, «Экономика» мамандығының студенті
Ғылыми жетекші: Б.А. Сандыбаева, магистр, аға оқытушы
ҚазЭҚХСУ

«BREXIT» ҰЛЫБРИТАНИЯНЫҢ ЕО ҚҰРАМЫНАН ШЫҒУДАҒЫ ТИІМДІЛІГІ МЕН МӘСЕЛЕЛЕРІ

Андатпа. Мақалада Ұлыбританияда өткен елдің Еуропалық одаққа мүшелігі туралы референдумда талданады. Референдумға, түпмәтінге әкелген алғышарттарға талдау жасалады, ол болған кезде елдің ЕО-ға мүшелігін жақтаушылардың да, қарсыластарының да дәлелдері, сондай-ақ референдумның нәтижесіне әсер еткен факторлар мен оның әкелуі мүмкін салдарлары талданады. Мақаланың өзектілігі өткен референдумның маңыздылығы және оның Еуропалық одақтың болашағына әсері болып табылады.

Тақырыптың өзектілігі: Қазіргі таңда Бреситтің Еуроодаққа әсері, әлемге әсері. Еуроодаққа және Ұлыбританияға әлеуметтік, экономикалық әсерінің мәселерін қарастыру

Тақырыптың мақсаты: Не себепті Брексит болып жатыр, оның елге, әлемге экономикаға тигізетін әсері қандай. Және шешу жолдары бар ма?

Кілт сөздер: Еуропалық одақ, Ұлыбритания, Брексит.

Ұлыбританияның еуропалық одақтан шығуы

Ұлыбритания 1973 ж. 1 қаңтарынан бастап Еуропалық экономикалық қауымдастықтың мүшесі болғаны белгілі. 1992 ж. Маастрихт келісіміне қол қойып, Еуропалық одақтың құрамына енді. Бірақ Ұлыбритания экономикалық және саяси тұрғыда мүмкіндігінше оқшаулануға тырысты. Өте маңызды интеграциялық жобаларға араласпады. Яғни, визалық шектеулерді жоятын Шенген келісіміне наразы болды, ортақ валюта Еурооны қабылдамады. Ал экономикалық дағдарыс кезінде Ұлыбритания Еуроодақтан шығу туралы бастама көтеріп, ол бүкілхалықтық референдумға ұласты. Сөйтіп, британиялықтардың 51,9% Еурокеңістікте қалмайтындықтарын айтып, үкімет одақтан шығуды ұйғарды.

Ұлыбритания субъектілерінде дауыс беру қорытындысы ерекшеленді: мәселен, Шотландия және Солтүстік Ирландия тұрғындары көбінесе шығуға қарсылық танытты, ал Англия (астанасын есептегенде) және Уэльс өкілдері жақтады. Әлем жұртшылығының бірінші реакциясы біршама таңданушы болды – тіпті референдумның нәтижесі кейбіреулерге жай түскендей болды, себебі көптеген саясаттанушылар референдумның нәтижесінің қорытындысын басқаша болжаған еді.

Сарапшылар Ұлыбритания одақ құрамынан шығып кетсе, ұйымға қандай әсері болатыны жайлы әртүрлі болжам айтады.

Олардың ойынша, Ұлыбритания кетсе, ЕО сыртқы саясатта ғаламдық мәселелерден гөрі аймақтық, жергілікті проблемаларға баса мән беріп кетуі мүмкін. Себебі Ұлыбритания – ЕО атынан әскери операцияларды жүргізуші басты ел, одақ мүшелері арасында өзге мемлекеттерде ірі дипломатиялық корпусы бар ел.

Ұлыбритания ЕО-дан шығып кетсе, ұйым әскери, дипломатиялық салаларда әлсізденіп, экономикалық қуатынан айырылуы мүмкін, – дейді Халықаралық бейбітшілік жөніндегі Еуропа Карнеги қорының өкілі Стефан Лене.

Ұлыбританияның қаржы компаниялары бұл ел Еуроодақтан шыққан жағдайда жылына 40 млрд фунт ақша мен 70 мың жұмыс орнынан айырылатынын хабарлады.

Күтулерге сәйкес, Ұлыбританияның Еуроодақтан шығуы туралы шешімі нарықтардағы құбылмалылықтың айтарлықтай өсуіне алып келді. Мәселен, фунттың АҚШ долларына қатысты ең көп әлсіреуі 11%-дан асты. Brent маркалы мұнайдың бағасы кешегі күнмен салыстырғанда 5%-ға төмендеді. Ресей рублінің әлсіреуі шамамен 3% болды.

«Шығыс Еуропа елдері ұйымға кіре алмай қалуы мүмкен»

Ұлыбритания ЕО-ның ұлғаюын аймақты тұрақтандыру және ұйым нарығын кеңейтудің жолы деп түсінеді. Халықаралық қатынастар жөніндегі Еуропа кеңесінің өкілі Я. Кобзова Ұлыбританияның Батыс Балқанда басты ойыншы рөлін үнемі атқармаса да, аймақтың басты одақтасы болғанын айтады.

Мысалы, Батыс Балқан аймағындағы бір мемлекеттің ЕО құрамына кіруін Словакияның жақтағаны мен Ұлыбританияны қолдағаны – екі бөлек, – дейді ол.

Сондықтан биыл жазда Хорватия ЕО-ға қосылған соң ұйым бірнеше жыл бойы кеңейе қоймауы мүмкін. Әрине, Германия Батыс Балқан елдерінің ЕО-ға қосылуына сөз жүзінде ғана қолдау танытып жүре бермек. Бірақ Германияның өзі Еуропадағы қаржы дағдарысын реттеумен әуре болып кетті.

ЕО бұрынғы Югославия құрамында болған республикаларды құрамына кіргізу туралы міндеттемесін орындаса да, шығыстағы көршілеріне ұйым есігі «тарс жабылуы» ықтимал.

Брюссельде орналасқан Еуропа саясаты орталығының өкілі Роза Балфурдың ойынша, Ұлыбритания одақтан шықса, Грузия, Молдова және Украина сияқты елдер Брюссельдегі «маңызды қолдаушысынан» айырылады.

Бұл мемлекеттер ЕО құрамына кіргісі келеді, бірақ Франция мен Германия оны қаламайды. Ұлыбритания болмаса, ол елдердің ұйым есігінен «сығалауы» қиын, – дейді Роза Балфур.

Көп ұзамай бір жылдан астам созылған дау шешіледі 1 қаңтар 1973 кірген Еуроодақ құрамынан Ұлыбритания ма. Бұл ретте Ұлыбританияда бірқатар проблемалар бар.

Біріншіден, Еуроодаққа мүше болу өте қымбат, мысалы, 2016-да Ұлыбританияның үлесі 8,5 трлн Фунт стерлинг болды. Кезінде бұл Біріккен Корольдік жұмыс күшінің жетіспеушілігін бастан «nurseries», атап айтқанда тәрбиешілер мен күтушілер, олардың көпшілігі – Еуроодақ елдерінен келгендер. ЕО-дан шығу кем дегенде, жыл сайынғы жарналарды осы мақсаттарға бағыттау.

Екіншіден, елдерге экспорттайды Еуроодақ өнімнің 50%-дан астамын құрайды. Бірақ екі тарап шығады сатушы мен сатып алушы сияқты шығындар екі тарап та отандық өндірушіні көтеру немесе жаңа нарыққа шығу, мысалы, Азия елдерінде.

Үшінші тармақ. Біріккен Корольдік сияқты Швейцария-банктердің көптігімен инвестициялар үшін тартымды орын. Белгілі бір мағынада Ұлыбритания-АҚШ банктері үшін ЕО қақпасы. Кезінде Еуроодақ құрамынан шығу, Ұлыбритания бұл жоғалтуы мүмкін тартымдылық пен мәртебе, ал қалған ЕО мүшелеріне іздеу керек Жаңа «Еуропаға терезе».

Төртіншіден, Ұлыбритания егемендігі болады ЕО мүлдем тыс: британдық үкімет НАТО, БҰҰ, Дүниежүзілік сауда ұйымы, түрлі шарттар мен басқа елдермен келісімдер жасасу.

Бесінші сәт, бұл иммиграция процесі. Бүгінгі күні тұрғындар ЕО өз жүріп-тұруы, тұрғылықты жері мен жұмыс орны еркін. Бұл үлкен Шығыс және Оңтүстік Еуропа тұрғындары қуана пайдаланады. Ұлттық статистика басқармасының деректері бойынша Корольдігінде жұмыс істейді 942000 восточноевропейцев, румындық және болгар, сондай-ақ 791000 – западноевропейцев. Британияның шығуы «өз шекарасын орнату», «тазарту» жүргізу. Қалғандары үшін ЕО мүшелерінің ең жақсы болашағы емес, себебі белгісіз, олар қозғалыста қаншалықты еркін болады, Жұмыс мүмкін болады ма, Оқу құралдары, тіпті Білім, ол ең үздік болып саналады әлемде.

Алтыншыдан, «әлемдегі Ұлыбритания орны». Брексит мүмкіндік береді Британия, ақыр соңында, жеке тұрған ұлт мәртебесін, тәуелсіз, ЕО тыс әлеммен байланысы бар. Бірақ бәрі емес деп санайды; мысалы, кезекті референдумнан кейін The Economist «... Британия бірнеше шектеулі қол жетімділігі бар аутсайдер нарық, ешқандай әсер және аз достар». Және Брексит мәселесінің соңғы аспектісі-қауіпсіздік және қауіп террористік шабуылдар. Оның сұхбатының бірінде Иан Дункан Смит, еңбек мәселелері мен зейнетақылар жөніндегі бұрынғы хатшы, саяси қайраткер, ЕО елдері тұрғындарының еркін қозғалысы нақты мүмкіндік бермейді олардың іс-қимылдарын және қозғалысын қадағалау, бұл ұлғаюына әкелуі мүмкін террорлық қауіптер түріндегі қауіптер. Оған қарсы, алайда, брамалл және Джок лордтарының британдық әскери шабуылшыларының пікірі бар Еуроодақ Ұлыбритания үшін қауіпсіздік жастығы туралы Стеррапа, әсіресе Таяу Шығыстағы тұрақсыздық кезеңінде. Кезекті референдум нәтижелерін күте отырып, қорытынды жасау Британия ЕО шектері немесе қалады, қиын. Ағылшындар екі сынған лагерлер шамамен бірдей қатынаста. Ең педантичные деп санауға бейім бөлімшесі Еуроодақ әкелмейді шығындарды және ерекше шығындар: «валюта-өз, заңдар өзінше жазылған, тіл мойындалған халықаралық, білім беру жүйесі – өз; бельгиялық вафля бекон болған кезде баварлық шұжық өте маңызды емес».

Екінші бөлім Брексит екі тарап үшін теріс және деп санайды ұтылмайды көптеген салаларын

дамыту Еуроодақ елдерінің және Ұлыбритания, ең бастысы, Британия мен қалғандардың қарым-қатынасы ЕО мүше.

- Наурыздың 29-ы күні Ұлыбритания парламенті Еуроодақтан шығу туралы келісімді мақұлдамады. Бұл – премьер-министр Тереза Мэйдің ұсынған үшінші жоспары. Парламент одан үшінші рет бас тартып отыр. Оған 344 депутат – қарсы, 286 депутат қолдап дауыс берген.

- Дауыс беру аяқталған соң Тереза Мэй депутаттардың бұл шешімінің «күрделі салдары» болады деп мәлімдеді.

- Енді Ұлыбритания 12-сәуірге дейін Еуроодақ басшылығына одақтан шығу жоспары туралы нақты қадамдарын айтуы тиіс. Мемлекет не Брекзиттен бас тартуы керек немесе Еуроодақтан шешім қабылдау үшін көбірек уақыт сұрауы тиіс немесе одақтан қандай да бір келісім жасамай-ақ шығуы тиіс деп жазды.

- Британ парламентінің депутаттары 1-сәуірге дейін Брекзиттің түрлі нұсқалары бойынша тағы да дауыс береді. Еуропа кеңесінің басшысы Дональд Туск кеңестің Брекзитке арналған отырысы Брюссельде 10-сәуірде өтетінін хабарлады.

- Дональд Туск, Еурокеңес басшысы – Ұлыбританияның Қауымдар палатасы брексит келісімін бекітсе, Еурокеңес Одақтан шығу күнін мамырдың 22-сіне ауыстыруға келіседі. Егер британдық парламент құжаттан тағы бас тартса біз сәуірдің 12-сіне дейін ғана күтетін боламыз. Іс жүзінде бұл Ұлыбритания Еуроодақтан келісімсіз шығуға, болмаса оны ұзақ уақытқа кейінге шегеруге немесе Брекситтен тіпті бас тарта алады дегенді білдіреді.

- Тереза Мэй, Ұлыбритания премьер-министрі – Мен Еуропалық Одақтың Солтүстік Ирландия бойынша кепілдерін қолдаймын. Бірақ біз Брекситтен бас тартпаймыз. Ұлыбритания халқы өз таңдауын 2016 ж. жасаған. Оны жүзеге асыру үкімет пен парламентке жүктелген.

- Ұлыбритания үкіметі Еуропа одағы құрамынан шығудан (Брекзит) бас тартуға шақырған онлайн петицияға қол қойған алты миллионға жуық азаматының талабын қолдамады.

- Парламент сайтында шыққан петицияның астында жарияланған ресми жауабында үкімет 2016 ж. өткен референдум қорытындысын қуаттайтынын және елдің Еуроодақ құрамынан шығуын қамтамасыз ету үшін жұмысты жалғастыратынын мәлімдеген. Үкімет Лиссабон келісімінің 50-бабынан (Еуропа одағы құрамынан шығу құқығы туралы) бас тарту «демократия мен миллиондаған сайлаушының үкіметке артқан сеніміне» қайшы деп санайды.

- Үкімет Ұлыбританияның Еуроодақ құрамында қалуын жақтап петицияға қол қойған миллиондаған азаматтың қалауын құрметтейтінін айтқан. Алайда бұл барша британ сайлаушыларының төрттен үш бөлігі қатысқан 2016 ж. референдум қорытындысынан бас тартуға негіз бола алмайды деп біледі.

- 1 сәуірде парламентте петицияны талқылау жоспарланған. 27 наурызда қауымдар палатасы Ұлыбританияның Еуроодақтан шығуының балама жолдары туралы ұсыныстар бойынша дауыс бермекші. Тереза Мэй үкіметі парламенттің бұл шешімін сынап, оны «демократиялық институттар арасындағы теңгерімге қатер төндіретін прецедент» деп атаған.

- Бұған дейін қауымдар палатасы Еуропа одағымен келісім жобасын қолдаудан екі рет бас тартқаннан кейін Брюссель егер британ парламенті келісімді мақұлдайтын болса, Брекзит уақытын 29 наурыздан 22 мамырға ауыстыруға келіскен.

- Егер парламент келісім жобасын қолдаудан тағы да бас тартса, Лондон 12 сәуірге дейін Брюссельге Брекзит бойынша тың ұсыныс жасауы керек. Олай болмаған жағдайда Ұлыбритания Еуроодақ құрамынан ешқандай келісімсіз шығады.

Серікболсын әбділдін, саясаткер: ЕО КСРО-ның аналогы ретінде құрылған еді

- ЕО дегеніңіз сол КСРО-ның аналогы ретінде құрылған одақ еді.

- Өйткені дүниежүзінде бірігу мәселесінің барлығы түбінде шатаққа әкеледі. Мына одақтың құрылуының өзі Ресей мен Украина арасында жанжал туғызды. Мемлекеттер бір-бірімен бәсекелесе алмайды. 17 млн халық 130 млн халықпен бәсекелесе ала ма? Күлкілі. Ал құрылғаннан бері соқыр тиын пайдасы тиген жоқ. Оны президенттердің өздері де мойындап отыр. Ал, бұл одақты экономиканы көтеру үшін жасадық дейді. Экономиканы көтеру үшін Кедендік одақ та жеткілікті еді. Әуелде экономикалық деп құрылған одағымыз, қазір саяси одаққа айналып бара жатқандығы

да шындық. Жалпы бұл акциома. Экономиканың үстінде саясат тұрады. Саясаттың ақыры жан-жалға әкеліп соқтырады. Сондықтан бұл одақтың құрылуының өзі үлкен қателік. Енді қарап отырсаңыз біздің экономикалық деңгейімізге байланысты Ресей бізден он есеге артық пайда көріп отыр. Жоғарыда айтқанымдай, бұл Қазақстан мен Белорусияны Ресейдің одағына күштеп қосу процедурасы. Енді бұдан шығудың өзі қиын.

Дос кішім, саясаткер.

- Әуелі Ұлыбританияның одақтан шығуына не себеп болды? Бұған осыдан екі жыл бұрын басталған Грециядағы, Португалиядағы экономикалық дағдарыс себеп болуы мүмкін және Африка мен Таяу Шығыстан босқындардың келуі. Бұл мәселелерге Ұлыбритания ерекше алаңдаушылық білдірген. Сондықтан да халық «өзіміздің жеке шығуымыз дұрыс» деп шешсе керек.

Майкл Хук, сарапшы.

- Brexit-тен кейін Ұлыбританияның Еуропамен ортақ бірыңғай экономикалық нарығы, кедендік одақ және заң жүйесі болмайды. Бірақ еркін сауда айналымында жұмыс істей береді. Сондай-ақ Ұлыбританияда жүрген Еуроодақ азаматтарының құқықтары толық сақталады деген келісім бар. Дей тұрғанмен, Лиссабон келісінде біраз шикілік бар болып шықты.

Бауыржан Мұқанов, «Егемен Қазақстан».

- Дегенмен, 2017 ж. басындағы нарықтағы ахуал бұдан өзгереді болды. «Брекситтің» алдағы бір жылдың шаруасы емес екеніне ресми көз жеткізген Лондон Еуроодақтан бөлінуде оқыс қадамдарға бармау керектігін ұққандай. Бұл туралы Тереза Мэй «Ұлыбритания ЕО-дан шыққанымен, Еуроаймақтың еркін сауда нарығынан бас тартпайды» деген. Бұл туралы апта басында қабылданған заң жобасының алғашқы нұсқасының екі жеріне өзгеріс енгізілді.

А. Мағауия, «Экономика» мамандығының студенті

Ғылыми жетекші: С.О. Бозшагулова, магистр, аға оқытушы

ҚазЭҚХСҮ

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДЕВАЛЬВАЦИЯ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЭКОНОМИКАҒА ӘСЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстандағы ұлттық қаржы бағамының төмендеуі, қаржы резервінің азаюы, мемлекеттің төлейтін балансы және тез арадағы сауданың төмендеуімен байланысты, ұлттық ақша бірлігінің тұрақты құндылығының заңды дәрежеде төмендеуі, құнсыздануы жайында айтылады.

Халықаралық қаржы нарығындағы, ұлттық қаржы бағамының төмендеуі, қаржы резервінің азаюы, мемлекеттің төлейтін балансы және тез арадағы сауданың төмендеуімен байланысты, ұлттық ақша бірлігінің тұрақты құндылығының заңды дәрежеде төмендеуі, құнсыздануы.

Девальвация (лат. de – күшін жою; valeo – мәнді, құны бар) - халықаралық қаржы нарығындағы, ұлттық қаржы бағамының төмендеуі, қаржы қорының азаюы, мемлекеттің төлейтін теңгерімі және тез арадағы сауданың төмендеуімен байланысты, ұлттық ақша бірлігінің тұрақты құндылығының заңды дәрежеде төмендеуі, құнсыздануы [1].

Әдетте, елдің сауда теңгерімі мен төлем теңгерімінің күрт нашарлауының, валюталық сақтық қорлардың (еркін айналыстағы шетелдік валюталар қорының және халықаралық шарт негізінде шетелдегі шоттарда және халықаралық валюталық-несие ұйымдарында, мысалы, Халықаралық валюта қорында, құрылған арнаулы сақтық қаражаттың, сондай-ақ шетелдік банкнот, монета, т. б. қорының) сарқылуының, халықаралық нарықтарда ұлттық валюта бағамының құлдырауының салдары болып табылады. Ашық және жасырын девальвация түрлеріне бөлінеді [2].

Девальвация ашық және жасырын деп бөлінеді. Ашық девальвация заңи тұрғыда танылған девальвация, алтын қорынан өтелмейтін көлемде қағаз ақшаларды айналыстан алу немесе айыр-

бастау есебінен валютаның ресми бағамын төмендету, гиперинфляциядан кейін валютаны тұрақтандыру әдісі. Жасырын девальвация – ресми жария етілмеген девальвация, мемлекеттің құнсызданған ақша купюраларын айналымнан алмай-ақ ақша өлшемінің нақты алтын баламын төмендетуі. Ал бүгінгідей әлемдік экономикалық дағдарыс жағдайында девальвацияның артықшылығы мен кемшілігі де бар. Бірінші жағынан, әлемге түгелдей жайылған қаржы дағдарысының әсерінен несие нарықтары құлдырап, мұнайдың және басқа да шикізаттардың бағасы төмендеді. Бұл жағымсыз құбылыс Қазақстанның ұлттық экономикасынан да айтарлықтай сезілуде. Елімізде қолма-қол валюта ағынының азаюынан қаржы көлемінің өсу қарқыны төмендеді. Сондай-ақ несиеге деген пайыздық мөлшерлеменің жоғарылауы мен халық табысының азаюы тауар сатып алушылардың белсенділігін төмендетті. Екінші жағынан, девальвацияны қолданудан әуелі өнеркәсіптік өнімнің, содан соң тұтынушылар нарығындағы бағалардың өсімі баяулайтыны белгілі. Мәселен, салыстырып қарасак: 2008 ж. қаңтар-қарашасында инфляция 9,2% құраса, 2007 ж. қаңтар-қарашада 16,5% құраған көрінеді. Осыған орай әлем қауымдастығы «жасыл экономика» қағидасына бейімделгеніне қарамастан, алдыңғы он жылдықта мұнай өте маңызды рөл атқаратын болады. «Естеріңізге сала кетсем: 2008 ж. әлемде көмір бағасы дүниежүзілік қоғамдастықтың жұмылдырылған күшінің арқасында 140 долл. 40 долл. дейін төмендеген болатын.

Еркін жүзуді енгізгеннен кейін «девальвация» терминінің өзі маңызды емес болды, Сөз тек курстың өз өзгерістері туралы ғана жүргізуге болады. Доллар бағада өсе береді – мұнайға, басқа валюталарға қатысты бағамға және тіпті оған әсер етуі тиіс басқа факторларға қарамастан. Девальвация 2009-да орын алған. 2007 ж. әлемдік экономикалық дағдарыстың бірінші толқыны ұрып өтті. 2008 ж. желтоқсан айында Ресейдің Орталық банкі рубльді девальвациялады. Одан кейін барып, юань құнсызданды. Барлық дамушы ел ұлттық валюталарын девальвациялауға мәжбүр болды. 2009 ж. біздің теңгеміздің долларға шаққандағы бағамы 170 теңге деңгейіне жетті. Кейіннен бір доллар 150 теңгеге тұрақтанды. 2014 ж. 11 ақпанындағы девальвация шынында да есепсіздік кетті. Ұлттық банктің мәліметі бойынша, 2015 ж. желтоқсанында доллар орташа ресми бағамы 322,84 теңгені құрады, 2016 ж. желтоқсан айында – 333,73, қазан айында 2017 – 337,10.

Бұл дегеніміз – қоғамдастықтың жасыл экономика қағидасы – баламалы энергетикаға бейімделуде. Ол қатты әсер етті. Ал қазір сол қағида мұнайға әсер ете ме? Ұзақ мерзімді мағынада – жоқ, – деп есептеймін. Алдағы 15-20 жылда мұнай өте маңызды рөл атқармақ. Яғни, бұл процесс экономикалық тұрақтылықты сақтауға септігін тигізеді деген сөз. Алайда, қазіргі жағдайда теңге бағамын төмендетуді бірте-бірте жүзеге асырған дұрыс. Себебі, девальвация экспорттың өсіміне жол ашып береді. Импорттық тауарлардың бағасы өскенімен, олардың отандық тауарлармен бәсекелестігі төмендейді. Яғни, импортқа белгілі бір дәрежеде шектеу қойылады.

Сондықтан, еліміздегі экономикалық ахуалды жақсарту және отандық өндірісті дамыту үшін доллардың бағамын көтеру тиімді болады. Девальвация сондай-ақ отандық өнеркәсіпке өз нарығымыздағы шетелдік компанияларды ығыстыруға мүмкіндік береді. Ал бүгінгідей ғаламдық экономикалық дағдарыс жағдайында девальвацияның артықшылығы мен кемшілігі неде? Бірінші жағынан, жер-жаһанға түгелдей жайылған қаржы дағдарысының әсерінен несие нарықтары құлдырап, мұнайдың және басқа да шикізаттардың бағасы төмендеді. Бұл жағымсыз құбылыс Қазақстанның ұлттық экономикасынан да айтарлықтай сезілуде. Елімізде қолма-қол валюта ағынының азаюынан қаржы көлемінің өсу қарқыны төмендеді. Сондай-ақ несиеге деген пайыздық мөлшерлеменің жоғарылауы мен халық табысының азаюы тауар сатып алушылардың белсенділігін түсіріп жіберді.

Екінші жағынан, девальвацияны қолданудан әуелі өнеркәсіптік өнімнің, содан соң тұтынушылар нарығындағы бағалардың өсімі баяулайтыны белгілі. Мәселен, салыстырып қарасак: 2008 ж. қаңтар-қарашасында инфляция 9,2% құраса, 2007 ж. қаңтар-қарашада 16,5% құраған көрінеді. Яғни, бұл процесс экономикалық тұрақтылықты сақтауға септігін тигізеді деген сөз. Себебі адамдар мұндай жағдайды әзір күтпеген, бейқам еді. Әйтсе де үкімет пен ҰБ осындай қадамға баруға мәжбүр болды. Қазақстанда импорт жедел өсуде, Ресейде де солай. 2011 ж. импорт елімізде 21%, 2012 ж. – 15, 2013 ж. 11 айында 5% өскен. Алайда, қазіргі жағдайда теңге бағамын төмендетуді бірте-бірте жүзеге асырған абзал. Себебі, девальвация экспорттың өсіміне жол ашып береді. Импорттық тауарлардың бағасы өскенімен, олардың отандық тауарлармен бәсекелестігі төмендейді. Яғни,

импортқа белгілі бір дәрежеде шектеу қойылады. Сондықтан, еліміздегі экономикалық ахуалды жақсарту және отандық өндірісті дамыту үшін доллардың бағамын көтеру тиімді болады. Девальвация сондай-ақ отандық өнеркәсіпке өз нарығымыздағы шетелдік компанияларды ығыстыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ғаламдық дағдарыспен күрес шеңберінде Үкімет экспортқа бағытталған салаларды өркендетуді, аграрлық сектордың белсенділігін арттыруды ойлап отыр. Бұл жерде бізге девальвация қажет! Өйткені теңгенің бағамын төмендету саудалық сальдоны жақсартып, бізге капиталдың ағылуына мүмкіндік береді.

Девальвацияның артықшылығын бірнеше рет осы тәсілді қолданған Ресейдің тәжірибесінен көруге болады. Мәселен, 1998 ж. валюталық резервтерінің қоры азайғанда Ресей Үкіметі рубльді девальвациялады. Осы әрекеттің нәтижесінде импорттық тауарлар айтарлықтай азайып, экспортқа мүмкіндік көбейді. Сөйтіп, рубльден шығынға бөккен тауар экспорттаушы ресейлік кәсіпорындар еңсесін көтерді. Осыдан кейін орыс экономикасы өзінің дамуында секіріс жасады. Қытайлық БАҚ-тар да юаньның бағамын жайлап түсіру туралы хабарлар таратуда. Өйткені қытайлық өндіріс өнімдерінің экспорттағы өсімін көбейтуде, жалпы алғанда экономикалық өсімді сақтауда ұлттық валютаның бағамын төмендету маңызды рөл атқарады. Қаржылық дағдарыс кезеңіндегі Қытай үкіметінің бұл қадамы құптарлық-ақ. Себебі, соңғы жиырма жылда ұлттық валютасының бағамын жасанды жолмен түсіре отырып, қытайлар өте көп мөлшерде арзан тауарлар шығарып, онысымен сыртқы нарықтарды толтырып тастады. Бұл – ең алдымен ІЖӨ-нің жоғары қарқынмен өсуіне жағымды жағынан әсер етті.

Министрдің мәліметтері алдағы уақытта мұнай бағасының құлдырамайтынына сенім артса, ресейлік және америкалық сарапшылар мұнайдың алдағы 5-10 жылда бағасы 80 долл. дейін түсуі мүмкін деген болжам жасауда. Олар тіпті 2013-2014 жж. мұнай бағасының 100 долл. төңірегінде ары-бері құбылып тұратынын айтқан болатын. Өздеріңіз көріп отырғандай, 2013 ж. аяқталуына аз ғана уақыт қалды, ал мұнай бағасы болса, 110-117 долл. түскен емес. Ресейлік және америкалық сарапшылар 2015-2016 жж. мұнай бағасының нағыз топаң түсуі басталатынын хабарлайды. Жалпы, мұнайға деген сұраныстың құлдырайтыны жайында белгілі сарапшы Степан Демураның айтқан болжамдары бар. Оның айтуынша, нағыз девальвация халықаралық нарықтардағы мұнай бағасының құлдырауынан бастау алады. Бүгінде Қазақстан экспортының алпыс пайыздайы мұнайға байланысты және ол қаржы нарығындағы табысты сала болып есептеледі. Соңғы жарты жылда ғана қара алтын бағасының 3 есеге дейін арзандауы бағамдық бағаларды қайта қарауға мәжбүр еткен. Ал кейбір отандық сарапшылар теңге девальвациясының бүгін-ақ басталып кеткенін алға тартуда. Инновациялық экономика ғылыми-зерттеу институтының директоры, сарапшы Мағбат Спанов теңге девальвациясының басталуының нышандарын еліміздегі салықты көтеру туралы шаралардан байқауға болатынын айтады. Оның пікірінше, мемлекет белгілі бір инфрақұрылымдық жобаларға резервтер іздестіруде, ал екінші бір жобаларды біржола жауып тастамақ. Себебі теңгенің долларға шаққандағы бағасы күн сайын 10-20 тиынға өзгеруде. Тағы бір сарапшы, экономика ғылымдарының кандидаты Илияс Исаев елдің ішіндегі валюта саясаты өзгеруі керек дейді. «Марченко девальвацияға не апаруы мүмкін дегенде тек сыртқы факторларды ғана атап айтты. Мұнайдың халықаралық бағасы мен ресейлік рубльдің құнсыздануы – бұл тек сыртқы факторлар ғана. Ал теңгені байқайтын болсаңыздар олардың қатысынсыз күн өткен сайын құнсызданып бара жатқанын байқау қиын емес. Жалпы, девальвация дегеніміз, бірнеше жүздеген теңгеге өсіп кетеді деп қабылдамау керек. Өткен жылдары бір доллар 149 теңгеден айналса, биыл ол 154-ке дейін өсті. Теңгенің құнсыздануы ішкі нарықтағы тауарға, оның бағасының өсуіне байланысты жүріп келеді. Яғни бұл ақырындап тоқтаусыз жүріп келе жатқан процесс [3, 98 б.]. Айта кететін бір жайт, тек қана теңге емес, барлық мемлекеттің ұлттық валюталар осылай құнсыздану үстінде. Осыларды ескергеннің өзінде, біздің еліміздің ішкі нарығында теңгені осыншалықты құнсыздандыруға жол бермеуге шамамыз жетер еді. Ал оған мүмкіндік бермейтін мәселе – өте жұмсақ валюта саясаты. Әлемдік тәжірибеде ұлттық валютаны ішкі нарықта қорғау деген мәселе бар. Ал біз оның барлық құралдарын алып тастадық. Мұның да себебі бар. Сырттан инвестиция тарту үшін жұмсақ валюта саясаты керек болды. Ал шетелден инвестиция тарту үшін біз неге жұмсақ валюта саясатын жүргізуге тиіспіз дегенге келетін болсақ, экономиканы дамытуға, жаңа

технологиялар мен техникамен жабдықтау үшін орасан қаржы қажет. Өзімізде ондай қаражат жеткіліксіз. Экономикамыздың дамуы баяу, іштен қаржыландырушылар табылмайды. Банктердің бетін нақты секторларға бұрылмай отыр. Жалпы теңгенің құнсыздандыруға жол ашып отырған бірнеше ішкі факторлар мыналар: біріншіден, тауарлар мен азық-түлік бағаларын бақылаусыз бос жібергеніміз, екіншіден, айырбас пункттерінің иелерінің қалаған бағамды қоя салуы, үшіншіден, теңгенің ішкі нарықтағы айналымының шеңберінің тарылуы, төртіншіден, коммерциялық банктердің тізгінін бос қоюымыз. Ішкі нарықта доллардың барған сайын теңгенің айналымын тықсырып бара жатуының белгілері анық байқалады. Көлік, пәтер, жер міндетті түрде доллармен сатылады. Неге ішкі нарықта доллармен сауда жасауымыз керек дегенге сұраққа келетін болсақ, бұл адамдардың психологиялық тұрғыда долларға тәуелділігін көрсетеді.

Ұлттық банк тарапынан бүгінгідей жағдайдан пайда табамын деушілерге тосқауыл қою керектігін айтты. Халық арасында қобалжулардың күшеймеуі үшін бірқатар жұмыстар атқарылу керек. Халық арасында дүрлігу, қобалжу болмауы қажет. Бүгін күні бойына осы процесті бақылағанымызда, ешқандай келеңсіздіктің жоқтығына көз жеткіздік. Республика бойынша доллар қорыжеткілікті. Кейбір банктерде шектеулі мөлшер ғана бар. Алайда тұрғындар сұранысын қанағаттандыратын мөлшердегі валюта табылады. Осыған байланысты дүрбелең туғызудың қажеті жоқ. Ертеңгі күні мұнай бағасы көтерілгенде, теңгенің тұрақтылығы да қалыптасады деген пікірлер де айтылуда. Бұл – алдымен отандық өндірушілерге, оның ішінде экспорттаушыларға тиімді құбылыс. Сонымен еліміздегі бұл келеңсіз жағдайдың орын алуына байланысты мамандардың әр түрлі пікірлері мен болжамдары, сонымен қоса бұл экономикалық процестің болуының ішкі және сыртқы факторлары да атап айтылды. Әр тараптаптар өз позициясын ұстануда. Бұл мәселе әлі де талқыланып, сұрақ үстінде тұрған маңызды мәселелердің бірі болып отыр.

Резюме. В данной статье говорится о снижении национального финансового курса в Казахстане, снижении финансового резерва, уменьшении баланса государства и правоммерном снижении устойчивой ценности национальной денежной единицы, девальвации в связи со снижением срочной торговли.

Summary. This article talks about reducing the national financial rate in Kazakhstan, reducing the financial reserve, reducing the balance of the state and the legitimate reduction of the sustainable value of the national currency, devaluation due to a decrease in term trading.

Әдебиеттер

1. Валютное регулирование и валютный контроль: Учебник / Под ред. В.М. Крашениникова. – М.: Экономист. 2005.
2. Меньшиков С.М. Доллар сегодня и завтра // Банковское дело. – 2008. – №1.
3. Банк терминдері мен ұғымдарының қазақ сөздігі / Ғ. Сейіткасымов, Б. Бейсенғалиев, Ж. Бекболатұлы. – Алматы: Экономика, 2006.
4. <http://www.aktobegazeti.kz/>
5. <http://www.inform.kz>

*D. Mautov, student of the specialty «World Economy»
Scientific director: Zh. Sadu, senior lecturer
KazUEFIT*

ACTUAL ISSUES OF DOING BUSINESS IN KAZAKHSTAN

Annotation. The article deals with topical issues of business introduction in Kazakhstan, gives a rating of countries on the favorable conditions for doing business, has proposed such effective and proven methods as leasing, factoring and franchising, which can be used by entrepreneurs.

Kazakhstan entered the top thirty leaders in the Doing Business ranking of the World Bank, taking 28th place, improving the rating by 8 points compared with the previous period (table 1) [1].

It should be noted that countries assess the favorable conditions for doing business from 1 to 190. At the same time, a high rating of ease of doing business means that regulatory conditions are more favorable for the establishment and operation of a local firm [2].

Table 1. **Ranking of countries in terms of ease of doing business**

Country	Ease of doing business	Company Registration	Obtaining building permits	Electrical connection	Property registration	Getting credits	Protection of minority investors	Taxation	International Trade	Enforcement of contracts	Lack of Solvency
New Zealand	1	1	6	45	1	1	2	10	60	21	31
Singapore	2	3	8	16	21	32	7	8	45	1	27
Denmark	3	42	4	21	11	44	38	9	1	14	6
Hong Kong, China	4	5	1	3	53	32	11	1	27	30	44
Korea, Rep	5	11	10	2	40	60	23	24	33	2	11
Georgia	6	2	27	39	4	12	2	16	43	8	60
Norway	7	22	22	19	13	85	15	30	22	3	5
United States	8	53	26	54	38	3	50	37	36	16	3
United Kingdom	9	9	19	17	7	42	32	15	23	30	32
Macedonia	10	10	47	13	57	46	12	7	31	29	37
United Arab Emirates	11	11	25	5	1	7	44	15	2	98	9
Australia	18	7	9	52	50	8	64	23	103	5	20
Canada	22	3	63	121	34	12	11	19	50	96	13
Germany	24	144	24	5	78	44	72	43	40	26	4
Kazakhstan	28	36	35	76	18	60	1	56	102	4	37
Russian Federation	31	32	48	12	12	22	57	53	99	18	55
France	32	30	19	14	96	99	38	55	1	12	28
Japan	39	93	44	22	48	85	64	97	56	52	1

The tangible progress Kazakhstan brought reforms carried out in the following areas:

- registration of enterprises. This procedure was facilitated by reducing the time of registration for value added tax. The opening time of the enterprise in Kazakhstan decreased from 9 to 5 days;
- international trade. Its process was simplified thanks to the introduction of an electronic customs declaration system, as well as a reduction in administrative customs fees;
- enforcement of contracts. This procedure has been simplified by providing public access to court decisions on business cases at all levels, and the publication of reports on the performance indicators of local commercial courts.

Despite significant improvements, our country still needs to improve such areas of business as international trade, resolution of insolvency and obtaining loans.

It should be noted that over the past year in Kazakhstan, the conditions for regulating enterprises in absolute terms have improved and that the country shortens the distance to world best practices. So, in the 2019 ranking, according to one of the main indicators, which measures how close a country is from the best global regulatory practices – the «distance to border» indicator – our country's position improved from 77.16 (2018) to 77.89 [2].

The essence of business regulation issues reflected in the rating is simple: if entrepreneurs spend less time overcoming regulatory barriers, they will have more time for production activities. If laws and regulations are clear, effective, and easy to enforce (and, at the same time, can be enforced in court), then entrepreneurs

will feel more at ease when doing business with people they don't know while expanding their networks of customers and suppliers.

From the point of view of the territory of doing business in Kazakhstan (fig. 1), when considering four areas (opening enterprises, obtaining building permits, connecting to power grids, registering property), Almaty is the most favorable city and region for doing business. The three cities with the highest rates (Almaty, Aktoobe and Kostanay) achieved the greatest success in indicator sets related to those areas in which local authorities have the most autonomy in developing and implementing regulatory rules – obtaining building permits and connecting to power grids. Astana is leading in the field of enterprise discovery, but it has difficulty connecting to power grids and lower reliability of power supply. The South Kazakhstan region is among the leaders in property registration and enterprise opening, but lags behind in aggregate rating and in obtaining construction permits mainly due to the lack of coordination between utilities and the municipality in obtaining technical conditions, architectural planning tasks and approval plans to connect to utilities.

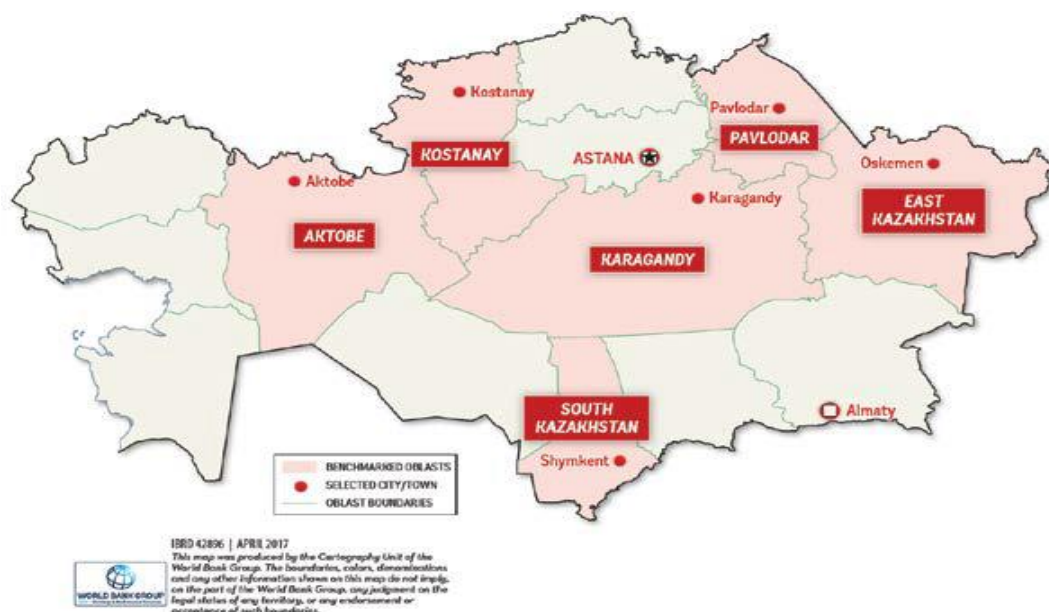

Figure. Territorial coverage of the rating
(from the Doing Business report)

A solid base for the development of the private sector, the improvement of economic growth and the welfare of the country contributed to the improvement of the business climate in the country. Kazakhstan, as the leader of the Central Asian region, being located between the two powers, Russia and China, receives advantages when importing and exporting goods both from Russia and from China. Tens of thousands of companies, branches and representative offices of foreign companies are opened annually in Kazakhstan, the government is constantly improving conditions for doing business. Over the past years, Kazakhstan has simplified the package of documents submitted for registration, and has canceled the requirement for separate registration of enterprises with local tax authorities. Also, local small and medium-sized enterprises were exempted from paying registration fees, eliminated the legal requirement for the company's seal and reduced the time required for electronic registration on the e-government web portal (egov) from one day to one hour. Kazakhstan also canceled the requirements for notarization of the memorandum of association, company charter and the signatures of the founders.

In Kazakhstan, there are joint ventures with companies from 72 countries of the near and far abroad, exports increased by 118%, and imports by 133% [3].

For example, such joint ventures as the Kazakhstan-Italian enterprise Er Sai Caspian Contractor LLP, the Kazakh-French enterprise Katko, the Kazakhstan-Turkish enterprise Ayt Hotel, the Kazakhstan-Australian enterprise Central Asia Mining function in our country, Kazakhstani-Ukrainian enterprise

«Soyuzkomplekt», Kazakhstani-Belarusian enterprise «Belkard», Kazakhstani-Azerbaijan enterprise, «Baku Grain Terminal», Kazakhstani-Kyrgyzstan-Russian enterprise, «Zarechnoye», Kazakhstan nsko-German enterprises, «Interfood», «Torch Ltd», Kazakh-Russian enterprise «Baiterek», «Amanat», «Trade Design», «Polius», «Shah», «Message Group» BIPEK cars and others.

Such non-state foreign companies also operate in Kazakhstan, in the capital of which foreign citizens own at least 50% of the share, as Tengizchevroil LLP, Karachaganak Petroleum Operating B.V. (Kazakhstan branch), BG Karachaganak Limited branch, JT Kazakhstan LLP, Kcell JSC, Philip Morris Kazakhstan LLP, branch of the Agip Karachaganak BV limited liability company, branch of the company Chevron International Petroleum Company, branch of Lukoil Overseas Karachaganak B.V., LLP Kazzinc, Saipem Kazakhstan branch of Saypem SPA joint stock company, Schlumberger Logelko Inc., a subsidiary of the Republic of Kazakhstan, a foreign enterprise «Efes Kazakhstan», LLP «Kopper Technology», LLP joint venture «Coca-Cola» Almaty b Otlers, Sichim SPA, Kazakhstan (branch), Baker Hughes Services International, inc. (branch in Kazakhstan), Fluor Kazakhstan inc. (branch), JSC «Sembol uluslararası yatyrym tarym landscape inshaat tourism sanayi vetjaret anonym shirketi», LLP «Carlsberg Kazakhstan», firm Mabco Constructions S.A., JSC «Maten Petroleum», JSC «Rakhat» and others (table 2) [3].

Table 2. Non-state foreign companies included in the TOP-25 of foreign taxpayers in Kazakhstan

№ п/п	Company	Industry	Year of arrival in the Republic of Kazakhstan	Country
1	2	3	4	5
1.	Tengizchevroil LLP	oil and gas	1993	USA, Russia
2.	Karachaganak Petroleum Operating B.V. Kazakhstan branch	oil and gas	1997	UK, Italy, USA, Russia
3.	branch «BG Karachaganak Limited»	oil and gas	1996	UK
4.	JT Kazakhstan LLP	tobacco production	2007	Japan
5.	Kcell JSC	telecommunications	1998	Sweden, Finland, Turkey
6.	Philip Morris Kazakhstan LLP	tobacco production	1993	USA
7.	Branch of limited liability com- pany «Agip Karachaganak B.V.»	oil and gas	1998	Italy
8.	Branch of Chevron International Petroleum Company	oil and gas	1998	USA
9.	branch «Lukoil Overseas Karachaganak B.V.»	oil and gas	1997	Russia
10.	Kazzinc LLP	mmc	1997	Switzerland
11.	LLP «Kazakh-French Joint Venture» Katko»	mmc	1998	France
12.	«Saipem Kazakhstan branch» of the joint stock company «Saipem S.P.A»	oil service	1992	Italy
13.	Schlumberger Logzhelko Inc. (branch in Kazakhstan)	oil service	2010	USA
14.	JSC foreign enterprise «Efes Kazakhstan»	food industry	1997	Turkey
15.	Copper Technology LLP	mmc	2003	Russia
16.	LLP joint venture «Coca-Cola Almaty Bottlers»	food industry	1994	Turkey
17.	«Sichim S.P.A., Kazakhstan» (branch)	oil service	1998	Italy
18.	Baker Hughes Services Internatio- nal, inc. (branch in Kazakhstan)	oil service	1998	USA

1	2	3	4	5
19.	Fluor Kazakhstan inc. (branch)	oil service	1990	USA
20.	JSC «Sembol uluslararası yatırım tarym landscape inshaat tourism sanayi ve tjareret anonym shirketi»	building	2006	Turkey
21.	Carlsberg Kazakhstan LLP	food industry	1998	Sweden
22.	Mabco constructions S.A.	building	2004	Switzerland
23.	Maten Petroleum JSC	oil and gas	2014	China
24.	Warparsons Kazakhstan LLP	oil service	2004	Australia
25.	JSC «Rakhat»	food industry	2014	Korea

With the growth of prices for hydrocarbons and raw materials, Kazakhstan has become the most attractive state of Central Asia for foreign investment, drawing about 80% of foreign direct investment into the region.

At present, net foreign direct investment in Kazakhstan is decreasing and, according to the World Bank's forecast, will amount to no more than \$ 5,2-5,3 billion a year by 2020, due to the fact that oil and gas countries have ceased to be attractive to investors [5].

Nevertheless, the share of foreign direct investment in the non-primary sector is growing. Thus, according to the data of Table 2, it can be concluded that more than a third of foreign investors are operating in the non-primary sector – food production, telecommunications, and construction.

In general, of the 25 largest companies, 10, that is, 40%, work in the extractive sector. Tengizchevroil JV LLP with the main shareholder, represented by the American corporation Chevron, is expected to be in the first place in the payment of mandatory payments to the budget. Total companies included in the rating paid more than 1 trillion tenge to the budget, 49,5% of them were received in the Atyrau region. Of the 25 companies, seven are working in this region, five – in Almaty, four – in WKO [3].

Applied economic rules, levers, special administrative laws facilitate the legal and economic regimes, provide incentives that stimulate entrepreneurship in special economic zones, which are special in their reality in terms of extraterritoriality in terms of the conditions and living standards of the population of the zone, concentration of production and personnel potential, etc.

In this regard, special economic zones with minimum tax rates were created in Kazakhstan. So in Kazakhstan there are such special economic zones as, «Astana – new city», «Seaport Aktau», «Park of innovative technologies», «Burabai», «Ontustik», «National Industrial Petrochemical Technopark», «Saryarka», «Pavlodar», «Khorgos – Eastern Gate», «Chemical Park Taraz», attracting investors [4].

For all participants of the FEZ, a standard set of benefits is provided: exemption from the payment of CIT, land tax and property tax, as well as payment for the right to use land plots, but not more than 10 years from the date of land plots provision.

The states ensure the inflow of investments from the outside and stimulate cooperation at the international level using for this the minimum necessary economic interventions and state control and creating offshore areas. In Kazakhstan, the International Financial Center «Astana» is an example, which is a free financial zone within the territory of the city of Astana with precisely defined boundaries determined by the President of the Republic of Kazakhstan, within which a special legal regime operates.

The goal of the AIFC is to assist in attracting local and foreign investments in the economy of the Republic of Kazakhstan by creating an attractive environment for investing in financial services, developing the securities market in Kazakhstan, ensuring its integration with international capital markets.

Recall, the bill «On the International Financial Center «Astana» was adopted on October 21, 2015 and provides for the creation of special tax, currency and visa regimes. In particular, the participants of the Center until January 1, 2027 are exempt from the CIT, the income tax for income received in the AIFC territory, also provides for a VAT refund. It is planned to create a special regime for attracting foreign labor by the bodies and participants of the center [5].

In Kazakhstan, much is being done to develop small and medium-sized businesses. The expansion of communication between the public and private sectors regarding legislative changes and processes affecting small and medium enterprises is associated with a large number of reforms. Thus, the new tax code,

adopted in January 2018, fully promotes business development, especially in terms of e-commerce. Entrepreneurs selling their products via the Internet are exempted from corporate and individual income for 5 years. Thus, excellent opportunities have been created for Internet companies in Kazakhstan.

Entrepreneurs starting their businesses, seeking to expand markets, increasing sales, purchasing new equipment, equipment, etc., can use such effective and proven methods as leasing, factoring, and franchising.

So, with the help of leasing you can purchase high-tech equipment and, therefore, take the company to a new level. In Kazakhstan, leasing services are provided by Central Leasing, Alfa-Leasing, Nur-Invest, Halyk Leasing, BTA Leasing, Medical Leasing Groups, Agromashholding, ATF Leasing, Alliance Leasing, Astana Finance.

Factoring is able to quickly solve the problem of replenishing the lack of financial resources. This financial service is provided by JSC «Small Business Development Fund», JSC Astana Finance, CJSC Kazakhstan Stock Exchange, second-tier banks.

Through franchising, you can produce a product or provide services under a well-known brand. For example, the following franchises are represented on the Kazakhstan market: ice cream cafe «Mia Dolce Julia», dental clinic «Denta Vita», branded costume jewelry, watches, accessories Inesse M.Paris, copy center XEROX, rendering Kodak photo services, network ice-cream cafe Baskin 31 Robbins, a pizza chain (Dolce Sole Mio), Infanta beauty salon, Perekrestok supermarket and supermarket chain, McDonald's fast food cafe chain.

Famous franchise brands are: «World Class» (fitness club), Almaty, «Foodmaster» (food), Almaty, «Scot Holland Estates» (real estate, recruiting), Almaty, «Tiffany Marble» (production), Karaganda, «Business Consult» (consulting), Almaty, «Baskin 31 Robbins», Almaty, «Sela», Almaty, «Office1 Superstore», Almaty, «EF English First», Almaty, «Pyaterochka», Almaty, «Coffeetoon», Almaty, «1C – franchising», Almaty.

A striking example of doing business is the popular Kazakhstan brand that has applied the franchising system in practice, the Seimar Corporation: the production of paper and corrugated cardboard, eggs and poultry meat (Almaty Kus OJSC), flour and rice, soy and mixed feed, etc [6].

Thus, Kazakhstan has created favorable conditions, equal opportunities and regulations for the regulation of business activities that assist entrepreneurs in starting, running or expanding their businesses.

Түйін. Мақалада Қазақстанда бизнесті енгізудің өзекті мәселелері қарастырылады, елдердегі бизнесті жүргізудің қолайлы жағдайлары бойынша рейтингісі келтірілген, кәсіпкерлерге пайдалана алатын тиімді және сыннан өткен тәсілдері (лизинг, факторинг және франчайзинг) ұсынылған.

Резюме. В статье рассматриваются актуальные вопросы ведения бизнеса в Казахстане, приводятся рейтинг стран по благоприятности условий ведения бизнеса, предлагаются эффективные и проверенные способы (лизинг, факторинг и франчайзинг), которые можно использовать предпринимателям.

References

1. <https://www.zakon.kz/4944138-kazakhstan-okazalsya-v-top-30-stran-mira.html>
2. <http://russian.doingbusiness.org/ru/rankings>
3. https://forbes.kz/leader/nalog_uistochnika_1517967572/.
4. <https://business.gov.kz/ru/free-economic-zone/binding-zones-in-Kazakhstan/>
5. <https://www.afsa.kz/ru>
6. Razvitie lizinga i franchaizinga v cthere predprinimatelstva //departament razvitia predprinimatelstva, 2015.

А. Мұратова, «Әлемдік экономика» мамандығының студенті
Ғылыми жетекші: Б.А. Сандыбаева, магистр, аға оқытушы
ҚазЭҚХСУ

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ СЫРТҚЫ МИГРАЦИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстан Республикасының сыртқы көші-қон ағымы туралы қарастырылған. Мақала барысында сыртқы көші-қонның экономикаға тигізетін мәселелері зерттелген. Және де жастар ағымы «Work and Travel» бағдарламасын не себеппен таңдауы бойынша қысқаша сауалнамалар жүргізілген. Сонымен қатар мысалы ретінде шет елдегі педагогика мамандарының жалақысы салыстырмалы түрде қарастырылған және оларда неліктен миграция ағымы жоқ жөнінде сараланған.

Тақырыптың өзектілігі: Қазіргі таңда Қазақстан азаматтарының елден миграциялануы, яғни көптеген азаматтар шет елдерге кету басымдылығы және де сонын экономикамызға кері әсерінің тию мәселерін қарастыру.

Тақырыптың мақсаты: Не себепті елден жас мамандар мен жастар шет елге ағымы болып жатыр, оның елге экономикаға тигізетін әсері қандай, және шешу жолдары бар ма, қайтадан білікті кадрларымызды қайтару жолдары қандай.

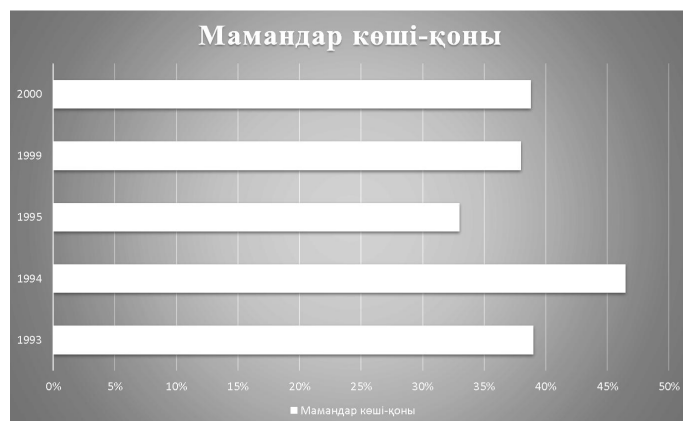
Кілт сөздер: миграция, ішкі және сыртқы, жұмыссыздық, жастар миграциясы.

Қазақстан Республикасының тәуелсіздік алғанынан бастап өткен күрделі әлеуметтік-экономикалық және саяси процестер халықтың демографиялық ахуалына да өзіндік ықпал жасады. Мемлекеттің дамуының жаңа моделін табу және қоғамды жандандыра түсудің тиімді жолдарын анықтау, еліміздің негізгі байлығы халықтардың дамуында тұрақтылықты сақтау үшін олардың өткен тарихы мен бүгінгі дамуына ғылыми түрде талдау жасау өзекті мәселенің бірі болып отыр. Қоғамтанушы ғалымдар экономикалық, саяси, әлеуметтік және басқа да процестерді талдау, зерттеу үстінде демографиялық статистикаға соқпай кетпейді және демографиялық жағдайды елдің әлеуметтік экономикалық дамудағы өзекті мәселелерімен байланыстырады. Еліміздегі миграциялық ахуал және оны шешу жолдары, мәселесінің өзектілігі маман зерттеушілердің көптеген ғылыми еңбектері мен арнайы монографиялық зерттеулерін осы мәселені талдауға, қорытындылауға арнауларынан да көрініс алады және бүгінгі күні де өзекті мәселе болып отыр. Республикадағы және аймақтардағы әлеуметтік-демографиялық жағдайға әсер ететін факторлардың бірі халықтың көші-қоны болыптабылады. Миграциялық процестің қазіргі ахуалына тоқталардан бұрынның тарихына қысқаша сипаттама беру керек. Көші-қондық процестің қарқынды жүруі 90 жылдары бұрынғы КСРО құрамындағы елдердің барлығына тән болды. Қазақстанда оның алғы шарттары Кеңестер Одағы ыдырағанға дейін қалыптасты. Елімізден 1991-2000 жж. аралығында 2 млн адам көші-қонға ұшырады. Ең жоғары көрсеткіш берген жыл 1994 ж., онда сыртқа көшкендер саны 410,4 мың адамға тең болды. Кейінгі жылдары Қазақстан Республикасынан шет елдерге көшушілер санының азайғаны байқалады, ол жыл сайын 200-160 мың адам болып отыр.

1-сурет. ҚР-ғы миграцияның тарихы

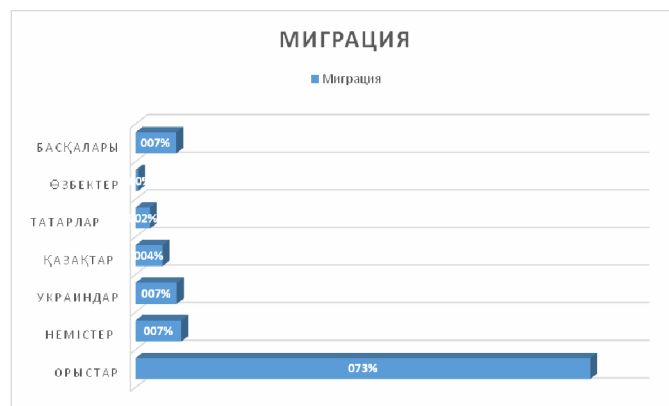
Халықтың көптеп сыртқа қоныс аударуы қоғамдағы демографиялық жағдайдың нашарлауына алып келеді, себебі көшкендер арасындағы көпшілігі жастар мен жұмысқа жарамдылар. Көші-қонға ұшырағандардың арасында 18-20% жұмысқа жарамды жасқа толмағандар. Осыған байланысты халықтың арасында жұмысқа жарамдылар жасынан асып кеткендер саны өсіп, халықтың қартаюы көрініс алады. Көші-қоны халықтың сапалық құрамына да үлкен әсер етеді. Көші-қонға түскендер арасында жоғары, аяқталмаған жоғары және орта арнаулы білімі бар мамандар өте көп, олар 1993 ж. – 39%, 1994 ж. – 46,5%, 1995 ж. – 33,0%, ал 1999 ж. – 38%, 2000 ж. – 38,8%-ке тең болды.

2-сурет. ҚР-ғы мамандардың көші-қоны

2018 ж. қаңтар-маусым айларында Қазақстаннан 17,17 мың адам кетті. 2017 ж. сәйкес кезеңімен салыстырғанда көрсеткіш 14%-ға өсті. 90-шы жылдардың сыни статистикасына дейін қазіргі сандар тартылмаса да, ағымның ұлғаюының белгілері бүгін-ақ көрінеді. 2000 ж. Экономиканы тұрақтандыра отырып, елден кеткісі келетіндердің саны бірнеше есе артты. Тәуелсіздік жылдары Қазақстаннан кетушілердің ең аз саны 2013 ж. – 24,38 мың адам тіркелді, содан бері елден кетушілер санының өсуі қайта басталды, ал 2017 ж. эмигранттар саны 37,73 мың адамға жетті. Сонымен қатар, қазақстандық азаматтықты қабылдауға ниет білдірушілердің саны да төмендеуде – ағымдағы жылдың бірінші жартыжылдығында Қазақстанға 6,37 мың адам келді, бұл өткен жылдың осы кезеңіне қарағанда 26,5%-ға аз. Жылдық мәнде мигранттар ағынының ең төменгі деңгейі 2016 ж. – 13,76 мың адам тіркелді. 2017 ж. Қазақстанға 15,6 мың адам келді, бұл 2008 ж. деңгейден үш есе аз...

2018 ж. көрсеткіш бойынша елден 35531 адам кетті, оның ішінде 1528 қазақтар. Қазақстаннан басқа елдерде кету қаңтар-қазан айларында басталды. 2017 жылдың осы кезеңінде ҚР-дан 31666 адам кеткен, деп хабарлады ҚР Ұлттық экономика министрлігінің статистика комитеті.

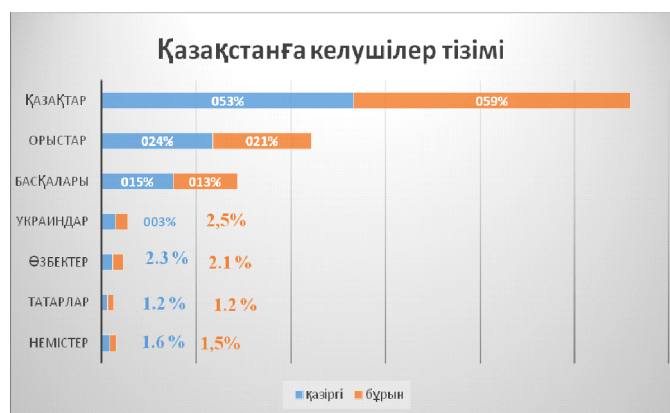

3-сурет. Қазақстандағы сыртқы миграциясы

Ұсынылған ақпаратқа сәйкес, ҚР-дан кеткендердің жалпы санынан ТМД елдеріне 32204 адам (2017 ж. осы кезеңінде 28414 адам), басқа елдерге – 3327 адам (2252 адам) кетті. 2018 ж. қаңтар-қазанда жекелеген этникалық топтар бойынша сыртқы көші – қон төмендегідей болды: орыстар – 72,6% (2017 ж. осы кезеңінде 72,5%), немістер – 7,3% (8,3%), украиндар – 6,6% (6,6%), қазақтар – 4,3% (3,7%), татарлар – 2,3% (2,5%), өзбектер – 0,4% (0,3%), басқалары-6,5% (6%).

Осылайша, қазақтар республикадан кетушілер қарқынына қосылды: ағымдағы жылдың қаңтар-қазан айларында, өткен жылдың осы кезеңімен салыстырғанда 1528 адам кетті. Алайда, абсолюттік сандарда қазақтар кетушілер арасында, әзірше, украиндықтардан кейін төртінші орында тұр.

Бірақ Қазақстанға келушілердің ішінде қазақтар бірінші орында – 53,3% (бұрын 58,5%), орыстар – 23,5% (20,9%), украиндар – 2,9% (2,5%), өзбектер – 2,3% (2,1%), татарлар – 1,2% (1,2%), немістер – 1,6% (1,5%), басқалары – 15,2% (13,4%). Қаңтар-қазанда республикаға барлығы 10346 адам (бір жыл бұрын 13374 адам) келді, оның ішінде ТМД-дан 8108 адам және басқа елдерден 2238 адам келді. Осылайша, 10 айдың қорытындысы бойынша көші-қон айрмасы теріс болды – минус 25185 адам.

4-сурет. Қазақстанға келушілер тізімі

Қазақ азаматтардың иммиграциялау елдерін алатын болсақ, мысал ретінде Шығыс Қазақстан облысын қарастысақ. Былтырға қарағанда халық саны 5 мың адамға кеміген. 2017 ж. салыстырғанда облысқа келгендер саны 4,9%-ға кеміп, кеткендер саны 6,6%-ға артқан болатын. Өңірден қоныс аударғандардың саны туу көрсеткішінен басым түсіп отыр.

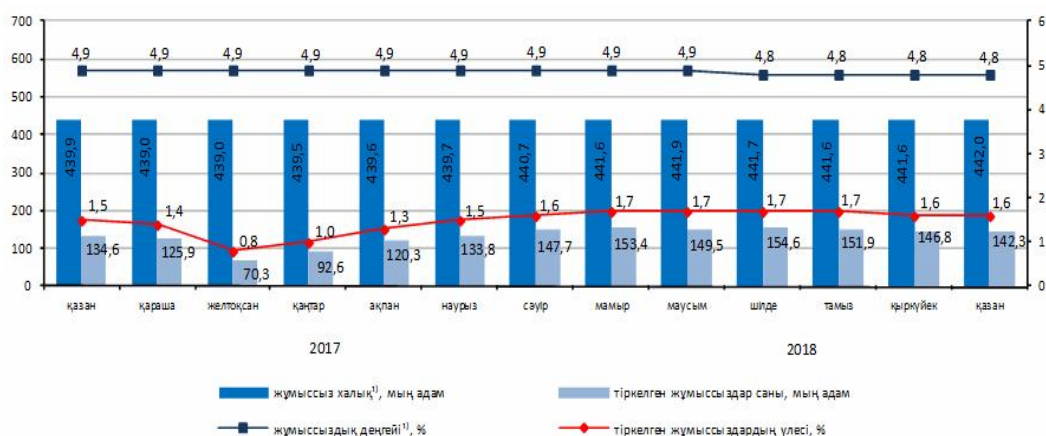
Көші-қон үрдісі барысында 2018 жылы облыстан 24,5 мың адам кетсе, 11,5 мың адам келіп қоныстанған. «Алыс шетелдерден өңірімізге 129 адам келген. Атап айтсақ, Қытай Халық Республикасынан Өскемен, Семей қалалары мен Глубокое, Зайсан, Катонқарағай және Тарбағатай аудандарына тұрғылықты қоныстануға 53 адам келді. Монғолиядан Өскемен, Семей қалалары мен Глубокое ауданына 26 адам қоныстанса, Германиядан 10 адам келген. Ал республиканың басқа өңірлерінен облысымызға барлығы 10,9 мың адам келген. Бұл 2017 ж. көрсеткіштен 4,1 пайызға аз», – дейді ШҚО статистика департаменті Әлеуметтік және демографиялық статистика басқармасының басшысы Асхат Өмірзақов. 2017 ж. салыстырғанда облысқа келгендер саны 4,9%-ға кеміп, кеткендер саны 6,6%-ға артты.

Қазақстан Республикасының тәуелсіздік алуының және оны әлемдік қоғамдастықтың мойындауының нәтижесінде пайда болған жаңа экономикалық және саяси жағдаяттар бүкіл елдегі және оның аймақтарындағы көші-қондық үдерістердің түрі мен бағытына едәуір маңызды өзгертулер енгізді. Көші-қонның қазіргі заманғы экономикаға ықпалының өсуі мен кеңеюі жағдайында, оның табиғатын, құрылымын жүйелі талдап-зерделеудің көкейкестілігі қазақ қоғамының, сондай-ақ кеңестік дәуірден кейінгі мемлекеттердің практикалық қажеттіліктерімен байланысты болып отыр. Бірқатар елдерде көші-қон үдерістерінің ақылға сай келмейтіндей ұлғайып кетуі осы мемлекеттердің тұрақтылығына және демографиялық, экономикалық өмірінің беріктігіне әсер етуі мүмкін.

Дүниежүзілік Банк мәліметтеріне «Migration and Remittances Factbook 2012» сәйкес, Қазақстан

әлемде иммиграция бойынша 15 ірі мемлекет және эмиграция бойынша 12 ірі мемлекет болып отыр. Яғни қазіргі жастардың шетелге кетуі бұл жұмыс күші болып отыр. Қазақстандағы жұмыссыздық басымдылығы осы экономика әсерін тигізіп отыр. Статистика комитетінен хабарлағандай, республика экономикасында 2018 ж. шілдедегі бағалау бойынша 8,7 млн адам жұмыспен қамтылды. Жұмыспен қамтылған халық арасындағы жалдамалы қызметкерлер саны аталған кезеңде 6,6 млн адамды (жұмыспен қамтылғандардың жалпы санынан 76,1%) құрады. 2018 ж. II тоқсан алдынала деректері бойынша өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың жалпы санынан жұмыспен нәтижелі қамтылғандар үлесі 90,3%, жұмыспен нәтижесіз қамтылғандар – 9,7% құрады.

5-сурет. 2017-2018 Қазақстан Республикасының еңбек нарығының көрсеткіштері

2018 ж. шілдеде жұмыссыздар саны, бағалау бойынша 442,5 мың адамды, жұмыссыздық деңгейі 4,9% құрады. Жұмыспен қамту органдарында 2018 ж. шілде айының соңына 154,6 мың адам ресми тіркелген. Тіркелген жұмыссыздар үлесі жұмыс күшінің санының 1,7%-ын құрады. Жасырын жұмыссыздық деңгейі 2018 ж. II тоқсанда жұмыс күшінің санының 0,3%-ын (25,9 мың адам) құрады.

Шетелге кетушілердің негізгі бөлігі қала тұрғындары (2017 ж. 87%). Әдеттегідей кетуші білікті мамандар болып табылады. Олардың басым бөлігі техникалық (-6,6 мың адам), экономикалық (-3,6 мың адам) және педагогикалық (-2,3 мың адам) саладан. Ал Қазақстанға келуші иммигранттардың басым бөлігі біліктілігі төмен немесе ауыл шаруашылығына бағытталған.

Кесте. Мамандық бойынша сыртқы көші-қон, 2017 ж.*

Мамандығы	Кетті	Келді	Сальдо
Барлығы	20 372	5 786 -	-14 586
Техникалық	6 587	1 328	-5 259
Экономикалық	3 629	841	-2788
Педагогикалық	2334	718	-1616
Медициналық	1063	491	-572
Заң	87	231	-639
Саулет-құрылыс	715	257	-458
Ауыл шаруашылығы	376	156	-220
Басқа	4798	1764	-3034

*Дереккөз: ҚР ҰЭМ Статистика комитет

2010 ж. салыстырғанда эмигранттардың саны 42% өсті. 2017 ж. 37,7 мың адам елден кетті, оның 54% жоғары білікті мамандар. Бұл жағдай, елге шетелден білікті мамандарды тартуға мәжбүрлейді. Шақырылған мамандар, ұйымның өндірісін арттыру үшін инновациялық және техно-

логиялық қиын жұмыстарды атқарады. 1993 ж. бастап Қазақстанда шетелдік мамандарды тарту бойынша квота енгізілді. Нәтижесінде, 2,1 мың шетел маманы бірден тартылды. Бұл көрсеткіш 2017 ж. 41,7 мың адамға жетті. Шақырылған мамандардың 40% техникалық саладан болып табылады. Сонымен қатар, Еуразиялық экономикалық одаққа мүше елдері арасында еңбек ресурстары арасында еркін интеграция үрдісі қалыптасқан. 2017 ж. бастап шетелдік жұмыс күшін тартуда жаңа тәсілдер жүзе асырылуда:

- жұмыс беруші әр шақырылған маманға төлем төлейді. Жинақтың сомасы маманның біліктілік деңгейі және саласына байланысты өзгеріп отырады. Жинақтың орнатылған сомасы жұмыскерге жоғары білікті мамандарды тартуға тиімді;

- мамандығы және саласы талап бойынша сай келген жағдайда жоғары білікті мамандар елге өздігінен келуге және тәуелсіз жұмысқа тұруға мүмкіндік туады.

Мысалы миграцияның ахымын тоқтатудың бір шешімі ретінде педагогика мамандығы алатын болсақ. Олардың жалақысы аз, соны осы 2018-2020 жж. дейін көтеру қарастырылады делінген. Яғни қай сыныптардың мұғалімдеріне жалақы қосылады.

2018 жылдың қаңтарынан бастап	2018 жылдың қыркүйегінен бастап	2019 жылдың қыркүйегінен бастап	2020 жылдың қаңтарынан бастап
1, 2, 5, 7 сыныптардың мұғалімдері	3, 6 және 8 сыныптардың мұғалімдері	4, 9, 10 сыныптардың мұғалімдері	11 сынып мұғалімдері

6-сурет. Мұғалімдер жалақысының жоғарылау мерзімдері

Қалалық деңгейде	Нақты жалақы	Дәптер тексеріп, сынып жетекші болғаны үшін	Білім берудің жаңартылған мазмұны үшін	Жалпы
25 жылдық еңбек өтілі, жоғары категория	83 176 теңге	25 130 теңге	24 953 теңге	133 258 теңге
15 жылдық еңбек өтілі, бірінші категория	72 381 теңге	24 050 теңге	21 714 теңге	118 145 теңге
3 жылдық еңбек өтілі, мүлдем категориясы жоқтар	56 630 теңге	22 475 теңге	16 352 теңге	96 095 теңге

7-сурет. Қалалық мұғалімдер

8-сурет. Ауылдық мұғалімдер

Ауылдық деңгейде	Нақты жалақы	Дәптер тексеріп, сынып жетекші болғаны үшін	Білім берудің жаңартылған мазмұны үшін	Жалпы
25 жылдық еңбек өтілі, жоғары категория	103 970 теңге	27 209 теңге	31 191 теңге	162 370 теңге
15 жылдық еңбек өтілі, бірінші категория	90 476 теңге	25 860 теңге	27 143 теңге	143 478 теңге
3 жылдық еңбек өтілі, мүлдем категориясы жоқтар	70 788 теңге	23 891 теңге	21 236 теңге	115 915 теңге

Жоғарыда қарастырылғандай бұл мұғалімдерге қосылатын жалақы.
Және де салыстырмалы түрде шет елдегі мұғалімдердің жалақысымен салыстырсақ.

9-сурет. Шет елдердегі мұғалімдер жалақысының айлық мөлшері

Бірінші орында Мексика елі тұр, себебі бұлардың құпиясына келсек олар ЖІӨ 5% бөледі, ал ҚР 3,3%, Гандурас елі 4,4% бөледі.

Тек қана жалақымен шектеліп қоймай, оларға қосымша жұмыс істеген жұмыстарға жалақы төлеу керек, себебі мұғалімдер өз жұмастырымен шектеліп қоймай, қосымша жұмыстарды да қарастырады. Ал қосымша жұмыстарға жадақы төленбейді, осы жағын қарастырсақ және мұғалімдерге уақытылмен демалыс беріп, көптеген саяхатқа шығу билеттермен қамтамас етілсе, миграция ағыны тоқтайды деген ойға келемін.

Қорытындылай келе қазіргі кезде шетелге жастардың жаппай ағылуы, жұмыссыздық болып отыр, тек қана жұмыссыздық емес, сонымен қатар білікті кадрлардың төленетін жалақылардың аздығы, сапалы білім беру, әйелдердің зейнетақы жасының ұлғаюы түрткі болып отыр. Қазіргі дүниежүзінде бұндай мәселе көп болып отыр, себебі бір жерден екінші жерге ығысуы әлемдік феном болып отыр.

Қазір жұмыс іздеп Оңтүстік Кореяға кету былтырғы статистикамен салыстырғанда 46 мың адам кеткен, ал жылдың басында 8 ай ішінде 38 мың адам Шығыс Азияға бет алған болатын. Олардың көбі қызмет көрсету саласында жұмыс істейді, жалақысы 2 000 АҚШ долл. құрайды. Бұндай ағымның болуы көптеген жастардың жұмысқа орналаса алмауы, себебі біздің елде еңбек өтілінің жоқтығы. Бұны тоқтату жағынан келетін болсақ көптеген реформаларды өзгертуге тура келеді, жемқорлық-пара алу мәселесі төмен болу керек және табыстың жоғары болуы керек. Тек қана жұмыс мәселесі ғана емес, сонымен қатар білімді, таланты жастардың кетуінің себебі ол өзінің білімін біздің елде қолдана алмауы.

Неліктен кету себеб десек түпкі мәселе ол дамыған елдерде қара жұмыстың бағалануы, жалақысының жоғарғы болуы. Мысалы біздің елде қарапайым жұмыстар бағаланбайды және төлеу ақысы аз, қарапайым сантехник, еден жуушы айына 70-90 мың алады, оның ішінде кейбіреуі пәтерді жалға алады. Ал мұғалімдер 100 мың алса (арасында одан төмен алатындар бар) оның ішіне пәтер төлеу және т.б жұмсалады, ал Астана қаласында пәтерлер жалға алу 100 мыңнан басталады сонда халықта келесі айға дейін өмір сүруіне ақшаның жетпеуіне әкеп соқтырады. Ал Ұлыбритания елінде Шелферд қаласында қарапайым мұғалім айына 1,5 млн алды, оның 10% пәтерді жалға алған үшін берсе, 90% өзінде қалады.

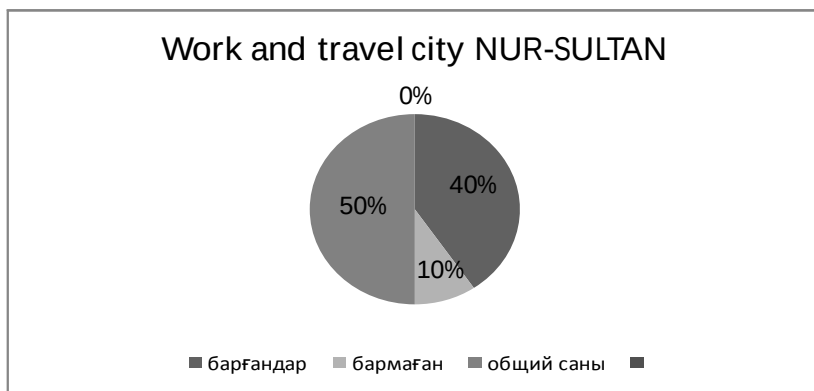
Осындай мәселердің алдын алу үшін біздің еліміз кішкене жұмыстар жасаса онда бұндай үрдіс тоқталуы мүмкін еді. Мысалы осыдан 70 жылдар бұрын Сингапурда жыл сайын жоғарғы білімді жастардың 5% елден кетіп жатты, Сингапур азаматтардың даму үшін ешбір мүмкіндік жасай алмай жатыр деген ойлармен кеткен болатын, арада көп өтпей мемлекет жағдайды қолға алған болатын. Білім алып жатқан жастармен қарқынды жұмыс жасаған, яғни АҚШ, Канада,

Жана Зеландия елдерінен арнайы мамандарды тарту агенттігін құрған болатын. Осылайша қазір Сингапур елі дамыған 50 елдердің қатарына кірді.

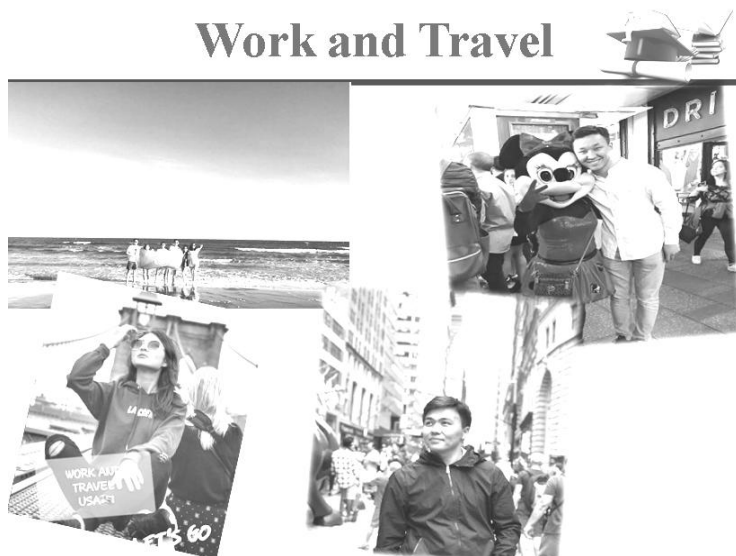
Осының бәрін ескере келіп менін ойымша бұл қалыпты жағдай, себебі біздің елімізден кеткен азаматтар мүлдем кеткен жоқ, қазіргі мүмкіндіктерді пайдалана отырып өздеріне тәжірибе жинап, қомақты қаражат жинағаннан кейін елге оралады деп ойлаймын, әрине бәрі келеді деп айту қиын себебі бізде айына 200 мың алып отырған азаматтар мен, шет елдердегі (АҚШ пен Корея) азаматтарымызды салыстырғанда айына 1 млн тенге табысқа кенеледі. Ақпараттық коммуникация министрлігінің айтуы бойынша шет елдерде IT саласының білікті мамандарын елге тартамыз деп отыр. Қазіргі кезде 200 мың-ға жуық қазақ азаматтарымыз АҚШ елінің Сан-Франциско қаласында Google, Facebook және т.б интернет желілерінің кеңселерінде жұмыс істеуді.

Және де қорытынды аяғында «Work and Travel» бағдарламасы бойынша кішігірім сауалнама жүргізген болатынмын, яғни өзім бұл жобаға қатысушысы болғанмын, бірақ бір себептермен бармағанмын, соған орай өзімнің кеткен тобымның ішінде сауалнама жүргізгем. Сауалнамада қойлған сұрақтар: Неліктен бұл жобаны таңдады? Қандай жұмыстар атқарады? Қазақстан Республикасымен АҚШ елінің арасындағы экономикалық ерекшеліктер қандай болды? және де мүмкіндік болып жатса қайтадан барғылары келеді ме? деген сұрақтар қойылған болатын. Жауабына көпшілігі қайтадан оралуды таңдап отыр, себебі АҚШ елінде қара жұмыстың бағаланатынының және де сағатына көп төленетінін айтқан болатын.

Бұл бағдарламамен жылына бір қаладан 110-150 студент барады, мысалы 2018 Нұр-Сұлтан қаласынан 115 студент кеткен болатын.

2018 ж. кеткен студенттер

Students from Panama city

Резюме. В данной статье рассматриваются внешние миграционные потоки Республики Казахстан. В ходе статьи были изучены проблемы внешней миграции в экономике. Также были проведены краткие опросы о выборе программы «Work and Travel». Кроме того, например, заработная плата учителей за рубежом относительно обеспечена и дифференцирована, почему у них нет миграционного потока.

Summary. This article discusses the external migration flows of the Republic of Kazakhstan. In the course of the article the problems of external migration in the economy were studied. There were also brief surveys about the choice of the program «Work and Travel». In addition, for example, the salaries of teachers abroad are relatively provided and differentiated, why they do not have a migration flow.

Әдебиеттер

1. Еңбек ресурстарын дамыту орталығы (мақала) <https://mail.google.com/mail/u/0/#sent/QgrcJHsBqzhPlrXHwBkQvDwlWmLxZQbMrFq?projector=1&messagePartId=0.1>
2. Қазіргі кездегі миграция процестерін ахуалы (мақала) <https://mail.google.com/mail/u/0/#sent/QgrcJHsBqzhPlrXHwBkQvDwlWmLxZQbMrFq?projector=1&messagePartId=0.2>
3. Статистикалық мәлеметтер ҚР ҰЭМ Статистика комитетінен.
4. <https://kursiv.kz/news/tendencii-i-issledovaniya/2018-08/migraciya-kak-ugroza-ekonomicheskoy-bezopasnosti-pochemu>
5. Основные итоги переписи населения 1999 г. в Республике Казахстан.
6. Статистический сборник / Под ред. А.А. Смаилова. – Алматы, 1999. – 211 с.

А. Нышанәлі, «Әлемдік экономика» мамандығының студенті
Ғылыми жетекшісі: С.О. Бозшагулова, магистр, аға оқытушы
ҚазЭҚХСУ

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКА САЛАЛАРЫН ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ

Андатпа. Бұл мақалада Қазақстан экономикадағы, басқарудағы, білім берудегі, өмірдің барлық салаларындағы жаппай жаңғыртуға жол ашылғандығын қарастырған. Сондай-ақ Еліміздің экономика салаларын цифрландыру арқылы әлемдік бәсекеге қабілетті етуге арналғандығы қарастырылып қамтамасыз етілген.

Қазақстандықтардың өмір сапасын арттыру, әрі ұлттық экономиканы цифрландыру ірі кәсіпорындарға да, кіші және орта бизнестер мен халық үшін онлайн-мүмкіндіктер мен инновациялық технологияларды қолдану өте тиімді екені анық.

Цифрлық экономика – бұл ірі кәсіпорындарға да, кіші және орта бизнес үшін де онлайн-мүмкіндіктер мен инновациялық цифрлық технологияларды қолдану мүмкіндігі.

Қазақстан өмірінің барлық салаларын және экономикасын цифрландыру – бұл әлемдік аренада озат позицияларда болу, сондай-ақ азаматтардың тұрмыс сапасын жақсарту және кәсіпкерлікті дамыту мүмкіндігі болып табылады. Осы мақсаттарда «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы бес басты бағыттар бойынша жұмыс істеуге арналған шаралар кешенін әзірледі.

Қазақстан экономика салаларын цифрландыру барысында мынадай жетістіктерге жетуі мүмкін:

- экономикадағы еңбек өнімділігінің деңгейі Әлем елдерінің озық отыздығы деңгейіне дейін артады;
- басым салаларда бәсекеге қабілетті экспорт өндірістері пайда болады;
- Қазақстанның ірі компанияларын капиталдандыру өтеді, онысымен негізінен жаңа деңгейге шығуды мүмкін етеді;
- жергілікті электрондық сауда көлемі артады;
- көлеңкелі экономика үлесі Әлемнің озық отыздығы деңгейіне дейін төмендейді.

Еліміздің экономика салаларын цифрландырудың мына төмендегі көрсеткіштеріне жеке тоқтала кетейік:

1. Өнеркәсіпті цифрландыру.

Өнеркәсіпте цифрлық технологияларды кеңінен қолдану өндіру процестерінің тиімділігін айтарлықтай дәрежеде арттыруды, еңбек қауіпсіздігін қамтамасыз етуді, сондай-ақ компанияның бизнес-модельдерін өзгерту есебінен жаңа кіріс көздерін құруды мүмкін етеді.

Өндіруші, өңдеуші өнеркәсіп және электр энергетикасы Қазақстанның нақты экономика секторының негізін құрайды және келесі озат цифрлық шешімдерді талап етеді.

2. Көлікті және логистиканы цифрландыру.

Осы секторды цифрландыру транзиттік жүк тасымалының көлемін арттырады және процестің барлық қатысушылары үшін қызметтердің сапасын арттырады. Сапалы көлік және логистикалық инфрақұрылым аумақтардың байланыстылығын арттыру мен тауарларды межелі жеріне жеткізудің үстеме шығындарын төмендету есебінен экономиканы дамытуға мықты серпін береді.

Бұл келесі цифрлық шешімдер есебінен қамтамасыз етілетін болады.

Электрондық сауданы, қаржылық технологияларды және қолма-қол ақшасыз төлемдерді дамыту.

Интернет-сауданы жалпы дамыту бойынша елдегі кедергілерді жоюға, сондай-ақ жергілікті ойыншылардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған шаралардың кең кешенін іске асыруды ұсынады. Ұсынылатын шаралар электрондық сауданы реттеу, электрондық төлемдерді қабылдауды кеңейту, халықтың және кәсіпкерлердің цифрлық және қаржылық сауаттылығын арттыру, электрондық сауданы ілгерілету, сондай-ақ инфрақұрылымды және логистиканы дамыту саласында болып отыр.

Қолма-қол ақшасыз айналымды ынталандыру бойынша шаралар кешенін әзірлеу мен іске асыруға ерекше ден қойылатын болады.

3. Агроөнеркәсіп кешенін цифрландыру.

Ауыл шаруашылығын цифрландыру өнімнің сапасын арттыруды, көлемін ұлғайтуды, сондай-ақ өндірістік процеске адамның қатысуын қысқартуды мүмкін етеді.

IT-технологиялардың арқасында мемлекет мал шаруашылығындағы асыл тұқымды малды есепке алу жүйесін, фитосанитарлық және ветеринарлық тәуекелдерді талдау жүйесін, сондай-ақ табиғи ресурстардың жай-күйіне автоматты түрде мониторинг жасауды енгізе алатын болады.

Осының барлығы келесі цифрлық шешімдер арқылы орындалады.

4. Цифрлық мемлекетке өту.

Цифрлық мемлекет – бұл азаматтар мен бизнес үшін кез келген уақытта онлайн қолжетімді, ашық және қолайлы мүмкіндіктер.

Мемлекет – азаматтарға

Цифрлық технологияларды енгізу азаматтарға электрондық форматтағы мемқызметтерді жылдам әрі дербес алуды мүмкін етеді. Көптеген меморгандар, азаматтардың қажеттіктерін біле отырып, оларға мекемелерге барудың қажетінсіз қызмет көрсету үшін алдын ала байланыса алатын болады.

Осының барлығы келесі цифрлық шешімдер арқылы іске асырылатын болады.

Мемлекет – бизнеске

Мемлекет пен бизнестің цифрлық өзара іс-қимыл жасауы кәсіпкерлерге барлық қажетті қызметтерді онлайн алуды, сондай-ақ бухгалтерия, адами ресурстарды басқару, қаржылық талдау және т.б. бірыңғай IT-сервистерді қолдануға мүмкіндік береді.

Осылар келесі цифрлық шешімдер арқылы мүмкін болады.

Мемлекеттік органдардың ішкі қызметін цифрландыру

Меморгандардың тиімді қызметі кадрлық, бухгалтерлік есеп, бюджеттік жоспарлау, мемлекеттік сатып алуды жоспарлау және орындау, басқа да мемлекеттік органдармен қатынасхаттар сияқты және т.б. операцияларды автоматтандыру арқылы мүмкін болады.

Бұл келесі цифрлық шешімдер мен ақпараттық жүйелерді (АЖ) енгізу арқылы іске асырылады.

5. «Ақылды» қалалар.

Цифрлық технологиялар тұрғындар мен туристер үшін қолайлы жағдайлар жасауды мүмкін етеді.

Көлік, әлеуметтік, тұрғын-үй инфрақұрылымын жетілдіру және қауіпсіздікті қамтамасыз ету келесі инновациялық шешімдер арқылы мүмкін болады.

6. Цифрлық Жібек жолын іске асыру.

Цифрлық Жібек жолы интернетке жылдам әрі қауіпсіз қолжетімділікті және елдің тұтас аумағын мобильдік байланыспен сапалы қамтуды қамтамасыз етеді.

7. АКТ-инфрақұрылымы.

Деректерді жіберудің қолжетімділігі, тұрақтылығы және қауіпсіздігі – бұл экономиканың барлық салаларын дамытудың, сондай-ақ халық тұрмысының жоғары сапасының технологиялық негізі.

Осының барлығы келесі цифрлық және инфрақұрылымдық шешімдер есебінен іске асырылатын болады.

8. Адами капиталды дамыту.

Халықтың жаңа құзыреттері мен цифрлық сауаттылығын дамыту білім берудегі инновациялар арқылы мүмкін болады.

9. Білім беруді цифрландыру.

Цифрлық қоғам құру үшін білім беру жүйесін озат әлемдік тәжірибеге сәйкес жаңарту қажет болады. Креативтік және сыни ойлауға, сондай-ақ оқу процесінде заманауи білім беру технологияларын қолдануға ден қойылатын болады.

10. Инновациялық экожүйені құру.

Осындай экожүйе бизнес, ғылыми сала және мемлекет арасындағы тұрақты байланысы бар инновациялар мен технологиялық кәсіпкерлікті дамытады.

11. Стартап-мәдениет.

Технологиялық кәсіпкерлер – инновациялық идеялардың негізгі көздері болып табылатын

дарындар, сондай-ақ жобаларды «ақылды» қаржыландыруды іске асыратын кәсіби инвесторлар стартап-ортаның басты элементтеріне айналады.

Осының барлығы келесі цифрлық және инфрақұрылымдық шешімдер есебінен іске асырылатын болады.

Цифрлық Қазақстан жобасы «Самұрық-Қазына» ҰӘҚ» АҚ мен «Samruk-Kazyna Trust» әлеуметтік жобаларды дамыту Қорының қолдауымен «Коммуникативтік бастамалар және стратегиялар» Жеке қорымен іске асырылады.

Еліміздің экономика салаларын цифрландыру жүйесін реформау ел өмірінің барлық маңызды аспектілерін: адам, технология, бизнесті дамытуды, құқықтың үстемдік құруын қамтамасыз етуді, өңірлерді, қоғам мен мемлекеттік саланы дамытуды қамтиды. Оның айтуынша, «Жаңа адами капитал» – барлық басқа реформалардың табыстылығының «кілті». Ол экономика мен мемлекеттің жоғары дайындықтағы кадрларға қазіргі және болашақтағы сұранысын қамтамасыз етеді. Ұлттық білім беру жүйесі маңызды салаға айналады. Ұлттық білім берудің серпіні талап етіліп отыр: кәсіптік дайындықтың барлық жүйесін жаңа кадрлық сұраныстарға қайта бағдарлау, оқу бағдарламаларын ауқымды жаңарту, өмірбойғы үздіксіз оқу. Цифрландырудың нәтижесінде еңбек ресурстарын салалар мен өңірлердің арасында тиімді түрде бөлетін жаңа еңбек нарығы пайда.

Қазақстан экономикадағы, басқарудағы, білім берудегі, өмірдің барлық салаларындағы жаппай жаңғыртуға жол ашады. Қазақстанды технологиялық бәсекеге қабілетті етуге арналған. Ғылымды қажетсінетін экономиканы дамыту үшін инновациялардың, негізгі салаларды жаңғыртудың және индустриясының жаңа технологиялық құрылыс плацдармдарының пайда болуының инфрақұрылымдары құрылатын болады. Ол кәсіпкерлік бастамаларға жол ашады, жеке секторды жандандырады. Ауқымды жекешелендірудің арқасында мемлекет пен монополияның экономикадағы үлесі қағида түрінде азайтылады. Бизнес үшін бөгеттер азайтылатын және орта кәсіпорындардың дамуы үшін шаралар қабылданатын болады, компанияларды жабу рәсімдері оңайлатылады.

Еліміздің экономика салаларын цифрландырудың мәні қолайлы әлеуметтік-экономикалық және инвестициялық ахуалдарды жандандыруы тиіс. Бұл экономикамызды халықаралық стандарттарға келтіру, ол меншік құқының кепілін, заңнаманың тұрақтылығын, азаматтардың құқықтық сауаттылығын қамтамасыз етеді. Басқару үдерістерін кеңінен оңтайландыру және цифрландыру, сатып алу рәсімдерінің айқындығын енгізу сыбайлас жемқорлық көріністерінің өрісі мен мүмкіндіктерін күрт шектейді. Бұл ретте өмір сүрудің негізгі деңгейі барлық еліміз бойынша сенімді қамтамасыз етілетін болады. Еліміздің экономика салаларын цифрландырудың мазмұны экономиканың аймақтық даму серпіні жергілікті жердегі экономикалық құзыретті табыстауға және өңірлік деңгейдегі инвестицияларды тартудың жаңа тетіктерін енгізуге әкеледі. Аймақтық басшыларының жауапкершілігі қосымша арттырылатын болады.

Қазақстанның экономикалық әлеуеті орташа қалалары да болмақ. Әлеуметтік және транспорттық инфрақұрылымды дамыту, бизнесті қолдау және білім берудің алдыңғы қатарлы тәжірибесін тарату барлық елдегі өмір сүру сапасын жақсартуды қамтамасыз етеді. Еліміздің экономика салаларын цифрландыру бағдарлары Қазақстанның болашағы үшін жауапкершілікке тәрбиелеу, жеке бәсекеге қабілеттілікті арттыру, прагматизм мен азаматтардың іскерлігін қалыптастыру. Айрықша назар ұлттық мәдениетті дамытуға және экстремизмді болдырмауға бөлініп отыр.

Сондай-ақ елімізге цифрландыруды енгізудің арқасында мемлекеттік аппараттың жалпы тиімділігі артатын болады. Клиентке бағдарлану мен бейімделуді дамыту Үкіметтің жауапты міндеттерінің бірі болмақ. Үкімет басқару технологияларында ең табысты жеке корпорациялардың деңгейінен кем түспейтін болады. Еліміздің стратегиялық жоспарды табысты жүзеге асыру төрт қағидаға негізделген 2025 ж. дейінгі жобалық басқару аясында айқын жауапкершілік, енгізудің нәтижесі бойынша жауапкершіліктің бизнес және қоғам арасындағы бөлінісі, бастамалардың маңыздылығы, жүзеге асырудың күрделілігі мен тығыздығы, нәтижеге бейімделушілігі, мониторингі пен тәуелсіз бағалау деңгейіне қарай иемдену.

Резюме. В этой статье Казахстан увидел масштабную модернизацию экономики, управления, образования и всех сфер жизни. Также обеспечивается конкурентоспособность экономики за счет цифровизации мира.

Summary. In this article, Kazakhstan saw a massive modernization of the economy, government, education, and all spheres of life. It also ensures the competitiveness of the country's economy through the digitalization of the world.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» Қазақстан халқына Жолдауы. 2018 ж. 10 қаңтар.
2. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» Қазақстан халқына Жолдауы. 2018 ж. 05 қазан.
3. Клаус Шваб. Төртінші өнеркәсіптік революция. /Klaus Martin Schwab. The Fourth Industrial Revolution. Crown Publishing Group, 2017. – 184 p.
4. Арыстанбеков К. Экономическая политика Казахстана в условиях высокого уровня иностранных инвестиций // Вопросы экономики. – 2017. – № 8.

А. Оразбекқызы, студентка спец. «Мировая экономика»
Научный руководитель: Н.В. Ибрагимова, магистр, ст. преподаватель
КазУЭФМТ

РОЛЬ И МЕСТО ПОЛИЯЗЫЧИЯ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. В данной статье автором рассмотрена необходимость и эффективность изучения иностранных языков в экономическом образовании, проанализированы также преимущества полиязычия. В работе представлено несколько причин, для изучения языков в современном мире. А также рассматриваются особенности английского языка в мировой финансово-экономической сфере. На основе проведенного исследования автором предлагается развивать обучения иностранных языков, в особенности студентам экономического факультета. Образование в XXI в. должно развиваться по инновационной модели, которой свойственны коммуникативное умение и конкурентоспособность в мировом масштабе.

Язык – жизнь народа. В стране, входящей в мировое сообщество, создаются благоприятные условия для изучения и распространения языков. Языки становятся в сущности востребованными в современном обществе. Во все времена знание языков считалось признаком культуры и образованности.

Полиязычие – это объективная культурная и экономическая потребность. В настоящее время обучением языкам признается приоритетным направлением в обновлении образования.

Дальнейшая судьба всех государств связано с двумя основными целями – повышением конкурентоспособности и сохранением культурной идентичности [1].

Эти порой противоречащие друг-другу цели ставятся и перед современным образованием. В послании Первого Президента к народу Казахстана сказано: «Реформа образования – это один из важнейших инструментов, позволяющий обеспечить реальную конкурентоспособность Казахстана. Нам нужна современная система образования, соответствующая потребностям экономической и общественной модернизации. Главная наша цель – вызвать интерес к изучению языков. Полиязычие – путь в будущее» [2].

Казахстану, находящемуся в сердце Евразии, на стыке интересов крупных цивилизаций, всегда была необходима многокультурность и толерантность. К примеру, великие казахские общественные деятели и мыслители всегда видели в языке важный фактор развития общества. Они считали, что узнавая иные языки, приобщаясь к мировой культуре, человек становится равным среди них.

Сказанные заповеди, по моему мнению, актуальны и сейчас, в XXI-м веке. Исторические,

геополитические, социально-экономические и культурные факторы вывели на первый план важность изучения международных языков.

Сегодня из 7,2 млрд людей Земли 2/3 говорят на одном из 12 языков как на родном. В особенности, стоит отметить, что во многих развитых странах основу много или полиязычности составляет английский язык. Это связано прежде всего со стремительным развитием высоких технологий (космических, информационных лазерной техники, био и нано технологий), экономики. Подсчитано, что уровень владения английским языком по рейтингу EF EPI прямо и положительно влияет на такие показатели, как: ВНД на душу населения, доля занятой молодежи, индекс легкости ведения бизнеса и индекс человеческого развития.

Бесспорно английский язык это успешная интеграция в глобальную экономику, именно по этой причине Первым Президентом Казахстана Н. Назарбаевым, начиная с 2006 г., были даны поручения, направленные на интеграцию английского языка в сферы общественной жизни, в т.ч. образование.

Культурный проект «Триединство языков» предполагал следующие роли языков: «казахский язык – государственный язык, русский язык как язык межнационального общения и английский язык – язык успешной интеграции в глобальную экономику» [3].

Поручения Главы государства об обучении на трех языках:

- XII сессия АНК 2006 г.: знание, как минимум, трех языков важно для будущего детей.
- Послание 2007 г.: поэтапная реализация проекта «Триединство языков» и привлечение в школы зарубежных преподавателей английского языка.
- Послание 2011 г.: к 2020 г. доля населения, владеющего английским языком, должна составлять не менее 20%.
- Послание 2012 г.: «Мы должны провести модернизацию казахского языка». «Трехязычие должно поощряться на государственном уровне». «Мы должны сделать рывок в изучении английского языка».
- Послание 2014 г. (Казахстанский путь - 2050): «Выпускники школ должны знать казахский, русский и английский языки».
- «100 конкретных шагов» 2015 г.: 79 шаг «Поэтапный переход на английский язык обучения в системе образования – в старшей школе и вузах».

В том же году Информационно-аналитическим центром Министерства образования и науки РК был изучен мировой опыт, готовность вузов и общеобразовательных школ к внедрению обучения на трех языках.

Так почему экономисту-финансисту так важно в достаточной степени владеть иностранным языком? В первую очередь – и это важно – английский язык является основным языком коммуникации и формальных правил в мировом финансовом секторе.

Языковой плюрализм в Казахстане рассматривается сегодня как следствие осуществленных общественно – политических и экономических реформ [4]. К данным реформам относятся следующие преобразования: казахстанское общество становится более открытым, наше государство входит в мировое сообщество, развитие и укрепление межгосударственных политических, экономических и культурных связей. Все вышеназванное способствует тому, что иностранные языки в настоящий момент востребованы обществом.

Владение иностранными языками расширяет профессиональную компетентность специалиста, открывает доступ к ресурсам мирового значения, делает специалиста конкурентоспособным не только в национальном, но и в мировом масштабе.

Основные мировые организации, управляющие и создающие стандарты бухгалтерской отчетности – IFRS Foundation и их международный департамент IASB, FASB, FASAB – US GAAP – созданы в англоязычных странах (США, Великобритании).

Ключевые инвестиционные банки планеты родом из США. Самое большое количество Нобелевских лауреатов по экономике – из США, Великобритании и Канады (на троих – 56 лауреатов из 74, когда-либо получавших награду). Вся международная межбанковская коммуникация, составляющая основу глобальной финансовой системы, исключительно англоязычна.

Как это влияет на рядового работника финансово-экономической сферы? Вот лишь пара примеров:

- Международные сертификаты, часто требуемые международными компаниями для получения высоких (и высокооплачиваемых) должностей – например, CFA, ACCA, CPA, CIA – требуют прохождения длительных непростых учебных программ. На каком языке? Правильно, только на английском. Поэтому без знания профессиональной терминологии на английском до начала курса успешно выучить материал будет крайне проблематично.

- Практически все свежие новости, данные фондовых рынков и прогнозы серьезных экспертов в финансово-экономической сфере выходят в первую очередь на английском. Как известно, время – деньги. Если ты получил нужную информацию с опозданием, потому что ждал, пока ее переведут на русский – ты уже проиграл.

- Все международные контракты купли-продажи товаров, оборудования и услуг, равно как и международные кредитные договора, юридические документы по сделкам, договора по ценным бумагам и т.д. – англоязычны. Положился на переводчика, не проверив текст самостоятельно? Попал в зону непрогнозируемых рисков и для компании-работодателя, и лично для себя.

С помощью изучения английского языка для экономистов, будущий профессионал сможет увеличить свой уровень доходов, не прикладывая к этому больших усилий.

Все вышесказанное напрямую указывает на респектабельность изучения дополнительных иностранных языков, в особенности английского языка.

Развитие речи – это также развитие мышления. Речь невозможна без мыслей, без опережающего внутреннего процесса. Владение казахским, русским языком и иностранными языками становится в современном обществе неотъемлемым компонентом личной и профессиональной деятельности человечества. С социально-психологической стороны обучение иностранному языку формирует коммуникативное умение, столь необходимое для человека как члена общества, члена коллектива, члена семьи. Оно предполагает умение слушать собеседника, вступать в общение поддерживать его.

Все это в целом вызывает потребность в большом количестве граждан, практически и профессионально владеющих несколькими языками и получающих в связи с этим реальные шансы занять в обществе более престижное как в социальном, так и в профессиональном отношении положение [5]. То есть, как человек, знающий в отличии три языка, я могу быть уверенной в получении высокопрестижной должности, что без слов делает меня уверенной в моем будущем трудоустройстве.

Для казахстанцев идея полиязычия особенно важна, поскольку это ответ на вызов времени. Практически каждая крупная компания в республике имеет в активе связи с иностранными фирмами. Также довольно часто деятельность намертво завязана на многочисленных иностранных партнерах – это и не удивительно, с учетом того, насколько сильно казахстанская экономика интегрировалась в мировую.

Позитивность развития трехязычия для казахстанского сообщества возможна при условии единой политической, идеологической, культурной платформы. И эта платформа уже задана Первым Президентом в разъяснении сути проекта «Триединство языков» – изучение казахского языка как государственного, русского – как языка межнационального общения и английского – как языка успешной интеграции в глобальную экономику.

Таким образом, для формирования конкурентоспособного специалиста, коммуникабельной личности, способной к активной и эффективной жизнедеятельности в многонациональной и поликультурной среде, обладающей развитым пониманием и чувством уважения других культур, умением жить в мире и согласии необходимо поликультурное и полиязычное образование.

Поэтому, для меня, как студента экономического факультета в развивающейся стране, важно понимать необходимость полиязычия и сознательно относится к респектабельности изучения языков. Ведь главная цель, стоящая перед студентами – это развитие поликультурной личности [6].

Один из крупнейших философов XX в. Людвиг Витгенштейн по этому поводу сказал: «Границы моего языка означают границы моего мира».

Түйін. Бұл мақалада автор экономикалық білім беруде шет тілдерін оқытудың қажеттілігі мен тиімділігін қарастырды, сондай-ақ көптілділік артықшылықтарын талдады. Жұмыста қазіргі әлемде тілдерді үйрену үшін

бірнеше себептер берілген. Сонымен қатар, әлемдік қаржы-экономикалық саладағы ағылшын тілінің ерекшеліктері қарастырылады. Жүргізілген зерттеу негізінде автор шетел тілдерін оқытуды, әсіресе экономика факультетінің студенттерінде дамытуды ұсынады. ХХІ ғ. білім инновациялық моделі бойынша дамуы тиіс, ол әлемдік ауқымдағы коммуникативтік қабілет пен бәсекеге қабілеттілікке тән.

Summary. In this article the author considers the necessity and efficiency of learning foreign languages in economic education, also analyzes the advantages of multilingualism. The work provides several reasons for the study of languages in the modern world. And also discusses the features of the English language in the global financial and economic sphere. On the basis of the research the author proposes to develop the teaching of foreign languages, especially to students of the faculty of Economics. Education in the ХХІ century should be developed according to the innovative model, which is characterized by communicative skills and competitiveness on a global scale.

Литература

1. Изменение парадигмы образования – Кен Робинсон. <https://www.youtube.com>
2. Послание Первого Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 28 февраля 2007 г. <http://www.akorda.kz>
3. Послание Первого Президента в 12-й сессии Ассамблеи народа Казахстана в октябре 2006 г. <http://www.akorda.kz>
4. Всемирный доклад ЮНЕСКО «Инвестирование в культурное разнообразие и диалог между культурами», 2010.
5. Государственная программа развития языков в Республике Казахстан на 2011-2020 гг.
6. Teaching and Learning: Towards the Learning Society // European Commission's White Paper, 1995 Brussels: The European Union, 1995.

С. Сабырова, «Экономика» мамандығының студенті
Ғылыми жетекші: А.Б. Сандыбаева
ҚазЭҚХСУ

ҚАЗАҚСТАНДА БАЛЫҚ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ДАМУЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстандағы балық шаруашылығының дамуы туралы, шетелге экспортқа шыққанымен өз елімізде халыққа тұтынылмайтыны туралы мәселе қарастырылады. Мақаланы талдаудағы басты себебім, қазіргі таңдағы күрделі мәселелердің бірі – балықты сақтау, өңдеу. Қазақстандағы балық шаруашылығын өркендетті елдердегідей дамыту.

Тақырыпты талдай келе балық қабылдау учаскелерінде мұздатқыштар орналастыру және балық өнімдерін бір жерге қабылдап жинау арқылы балық өнімдерінің түрлерін көбейтіп стандартқа сай жұмыстарын жүргізу .

Балық аулау мәселесімен қатар, балық қорын сақтап қалу, молайту жөнінде бір шама жұмыстар атқаруды жалғастыру қажет. Сонымен бірге, болашақта, балық аулау, оны өндіру мәселесімен қатар балық өсіру тауарлы көлдерді қалыптастыру қажет.

Балық шаруашылығын жоғары деңгейде дамыту үшін ең әуелі жергілікті нарықты өзімізде өндірілген өніммен қамтып, саланың дамуына барынша қолдау көрсеткен жөн. Бүгінде балық шаруашылығында шешімін таппай тұрған мәселелер баршылық:

– әсіресе тоқпен аулайтындардан келетін зардап мол. Сондықтан бекіре балықтың шабағын көбейтудің маңызы зор;

– құбылмалы теңіз деңгейі;

– суды қайтарымсыз пайдалану;

- су қоймаларының ластануы;
- мұнай мен газды барлау;
- мұнай және газ құбырлары мен басқа да жұмыстарды жүргізу су қоймалары жағдайының нашарлауына;

- балықтардың уылдырық шашу алаңдарының азаюына, балық азығының жойылуына әкеліп соғады;

- мелиорация жұмыстарының аздығынан өзендер мен балық жүретін арналар қайраңданып, бекіре тұқымдас балықтар уылдырық шашатын жерлерге өте алмайды.

Жыл сайын елге шамамен 27 мың тонна балық сырттан әкелінеді екен. Ол ішкі нарықтың өсуіне кері әсерін тигізеді.

Еліміздегі балық шаруашылығы жыл өткен сайын дамып келе жатса да, мемлекет тарапынан қолдау қажет етеді. Балық шаруашылығы және оның дамуы Қазақстан үшін маңызы жоғары. Біріншіден, еліміз «тоғызыншы территория» теңіздер мен мұхиттарға шыға алмайды. Екіншіден, біздегі балық еті елімізде ғана емес, шетелде де үлкен сұранысқа ие. Мәселен, балық экспорттайтын шаруашылықтар бүгінде 3 млн гектар жерді пайдаланады екен. Үшіншіден, балық еті – адам денсаулығына пайдалы, одан жасалатын өнімнен де түсім мол.

2013 ж. республика бойынша балық аулау көлемі 35 мың тоннаға жетсе, 2015 ж. 41 мың тоннадан асып кетті. Соның жартысынан астамы шетелге экспортталады. Өткен жылы балық аулау және акваөсірудегі өнімдер көлемі 2014 ж. салыстырғанда 10,1%-ға ұлғайып, 6 164,4 млн теңгені құрады.

1-кесте. Бағалы балық тұқымдастарын көбейту мақсатында мемлекет қаржыландырған өнеркәсіп орындары

2018 жылы	«Атырау бекіре балығы зауыты»	3,5-6 млн астам бағалы балық тұқымдастарының шабақтарын өсіріп, су қоймаларына жіберген
	«Орал-Атырау бекіре балығы зауыты»	
	«Қапшағай уылдырық шашу-өсіру шаруашылығы»	6 млн астам бағалы балық тұқымдастарының шабақтарын өсіріп, су қоймаларына жіберген
	«Қамысты бас балық тәлім бағы»	
	«Петропавл балық тәлім бағы»	
	«Майлы балық тәлім бағы»	
	«Қазақ өндірістік жерсіндіру стансасы»	

Бұдан бөлек, мемлекет 3-4 жылда бір рет су қоймаларын шіріген балдырлардан тазалайды. Мұндай шіріген «жасыл кілемдер» суды лайлап, қайық қозғалтқышының бұрандасын зақымдап, тереңдікте мекендейтін аса бағалы балықтардың өсуіне кедергі келтіреді. Әйтсе де, мемлекеттің жоғарыда айтылған көмектері жеке кәсіпкерлер үшін мардымсыз. Бұл салаға субсидиялар аз бөлінеді, арнайы балық шаруашылығына арналған несиелік бағдарламалар қарастырылмаған. «Балық шаруашылығы мемлекеттік қолдауға мұқтаж. Балықшылар табиғи қорлардан балық аулаумен шектеледі. Статистика агенттігінің ақпараты бойынша, 2015 ж. аквакешендерде өсірілген тауарлық балықтардың көлемі 700 тоннаны құрады. Бұл бүкіл ауланған балық көлемінің 2% да жетпейді. Шетелде жағдай тіпті басқаша. Мәселен, Өзбекстанда қолдан өсірілген балық көлемі – 60 мың тонна. Қытайдың аквамәдениеті жалпы балық шаруашылығы көлемінің 70%-ын құрайды. Ал бізде табиғи су көздерінен балық аулау кесіренен елдегі оның қоры азайып бара жатыр. Қоршаған ортаны қорғау мен аталған шаруашылықты дамытудың бір жолы бар. Ол – аквамәдениетті дамытуды қолға алу», – дейді департамент сарапшысы.

2-кесте. Қазақстанға шет елдерден балықтар импортталады

Мемлекет аты	2015 жыл	Импортталған өнімдер
Ресей	Импортталған өнім көлемі 47 мың т. 2018 жылы елге шамамен 58 мың т балық әкелінеді.	консервілер
Қытай		уылдырықтар
Норвегия		теңіз балықтары
		асшаяндары

Балықшылықты кәсіп қылған қазақ «өзен жағалағанның өзегі талмайды» деп бекер айтпаса керек. Кеңес одағының тұсында елде балық шаруашылығы мейлінше дамыған еді. Мысалы, 1970-1990 жж. аралығындағы тауарлы балық өсіру көлемі 0,7 мың тоннадан 9,8 мың тоннаға дейін өсіп, 14,2 есе артты. Алайда, бір кездері дүрілдеп тұрған балық шаруашылығы экономикалық дағдарыс жайлаған жылдарда тоқырауға ұшырады. 1990-2005 ж. аралығында тауарлық балық өсіру мүлдем дамымады десек, қателеспейміз. Осыдан 5-6 жыл бұрынғы мәлімет бойынша тоған шаруашылықтарында өсірілген тауарлық балықтың көлемі 150 тоннадан аспаса, 2016 ж. дерекке жүгінсек көрсеткіш 500 тоннаға жуықтаған. Әлбетте, бұл балық өнімдерін экспортқа шығармақ түгiлi жергiлiктi нарықты қамтуға да жетпейдi. Есесiне халық үшiн балық аса қажеттi тағамның түрi болып есептеледi. Ғалымдардың зерттеулерiне сенсек, әр адам орта есеппен жылына 14,6 келi балық өнiмiне зәру. Бұл қажеттiлiктi өтеу үшiн балық өсiру, аулау мен импорт көлемiн жылына 272 мың тоннаға дейiн жеткiзу керек екен.

Отандық балық шаруашылығын жандандыру мақсатында ел үкіметі балық шаруашылығын дамытуға арнайы көңіл бөліп, осыдан бірнеше жыл бұрын ұзақ мерзімді шаралар бағдарламасын қабылдады. Осы бастама соңғы жылдарда көңіл көншітерліктей нәтижелер бере бастағаны байқалды. Әуелі ресми дерекке жүгінелік. Статистика жөніндегі агенттіктің таратқан мәліметіне сенсек, былтыр Қазақстандағы балық өсіру және балық аулау саласының берген өнімі 4 млрд 370 млн теңгені құрап, алдыңғы жылмен салыстырғанда 11% өсім тіркелген. Отандық балық шаруашылығында әсіресе Атырау облысының үлесі мол: шығарылған өнімнің 44,7% беретін бұл өңірдің ауылшаруашылығы саласында балық өсіру ерекше маңызға ие. Сондай-ақ, Алматы және Шығыс Қазақстан облыстарының да мақтанарлықтай табыстары аз емес.

Балық өсіру – нағыз табыс көзі. Бұлай дейтініміз, елімізге балық өнімдері 50-ге жуық мемлекеттен келеді екен. Негізгі өнім жеткізуші елдер - Ресей, Норвегия және Қытай. Балық өнімдерінің импорты жылдан-жылға өсіп келе жатқаны нарықтың болашағы зор екенін айқындайды.

Балық шаруашылығын дамытуға соңғы жылдары Оңтүстік Қазақстан облысында да ерекше ден қойылды. Осы бағытта атқарылған шаралар қазірдің өзінде оң нәтижесін беруде. Елбасының пәрменді беделімен жүзеге асырылған «Сырдария өзенінің арнасын реттеу және Арал теңізінің солтүстік бөлігін сақтау» жобасының бірінші кезеңі үлкен нәтиже берді. Ол, әсіресе, аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуына, оның ішінде балық шаруашылығының алға басуына жол ашты. Ғасыр жобасының алғашқы кезеңінде атқарылған шаралар өңірдің экологиялық ахуалын жақсартып қана қоймай, әлеуметтік-экономикалық дамуына, оның ішінде балық шаруашылығын дамытуға жаңа леп әкелді.

3-кесте. Соңғы бес жылдағы ауланған балық

Балық ауланған, жыл	Ауланған өнім, т
2013	6226
2014	6725
2015	8394
2016	7883
2017	7696
Барлығы	36924

Облыстық табиғи ресурстар және табиғат пайдалануды реттеу басқар-масының мәліметіне сәйкес, соңғы бес жылда облыс аумағында балық аулау көлемі 80%-ке, оның ішінде Кіші Арал теңізінде 70%-ке өсті.

Қазіргі таңда балық өңдеумен айналысатын 8 зауыттың жылдық қуаттылығы 11 мың тоннадан асады. Аталған зауыттарда 450-500 адам тұрақты жұмыспен қамтылған. Балық өнімдерін экспорттайтын 6 мекеме бар. Олар – жеке кәсіпкер

- «Игілікөв»;
- «Арал сервистік дайындау орталығы»;
- «СПК Қызылорда»;
- «Қуаныш»;
- «Камбала балық» серіктестіктері;
- «Жамбыл» өндірістік кооперативі. 4 зауыт еуропалық сапа стандартына сәйкестігін растайтын «Еурокод» белгісін алған.

4-кесте. 2013-2017 жылдары экспортқа шыққан өнім

Мемлекет аты	Экспортталған өнім, т	Пайыздық өлшем
Ресей Федерациясы	2200	70%
Еуропа елдері: Дания, Нидерланд, Польша	900	28%
Қытай мемлекеті	60	2%
Барлығы:	3160	100%

Оңтүстікте балық өсіруге ешқандай кедергі жоқ деген сөз. Жаңадан ашылған шаруашылықтың басшылығы балық өсірумен шектелмей, аса құнды қара уылдырықты өндірумен де шұғылдана-тынын жасырмайды. 450-500 адамды жұмыспен қамтыған кәсіпорын жаңа технологияны игеруге ден қойды. Егер жоспар ойдағыдай орындалып жатса, көп ұзамай алынған өнімді экспортқа шы-ғарудың мүмкіндіктері мол. Әлемдік нарықта әсіресе қара уылдырыққа деген сұраныстың жоғары екені белгілі. Бағасы аспандап тұрған құнды тауардың экспорттық әлеуеті мол болатынын мына-дан-ақ байқаймыз: Ресейде қара уылдырықтың бір келісі 800 долл. құраса, Еуропа елдеріндегі баға бұдан кемі 5-10 есе қымбат. Ал бір бекіреден шамамен 28 келі уылдырық алынатынын ес-керсек, балық өсірудің нағыз табыс көзі екенін оңай түсінесіз.

Жалпы, елдегі бекіренің табиғи қорын сақтау қажеттілігі біраздан бері айтылып келе жатқан мәселе. Браконьерлердің әрекетінен соңғы жылдарда Каспий теңізіндегі бекіре балықтарының саны күрт азайды. Қолда өсіру арқылы құнды балықтың қорын көбейтудің мүмкіндігі туып отыр. Жылда үкімет балық аулау лимитін бекітіп отырады. Айталық, Арал теңізі айдынынан 2810 тонна балық аулауға лимит берілсе, Шардара су қоймасының лимиті 2435, Сырдарияның көрсеткіші 1112 тоннаны құрайды. Дегенмен, бұл лимитке назар салмайтын браконьерлер азаймай тұр. Әсіресе тоқпен аулайтындардан келетін зардап мол. Сондықтан бекіре балықтың шабағын көбейтудің маңызы зор.

Қорыта келе, балық шаруашылығын жоғары деңгейде дамыту үшін ең әуелі жергілікті нарықты өзімізде өндірілген өніммен қамтып, саланың дамуына барынша қолдау көрсеткен жөн. Бүгінде балық шаруашылығында шешімін таппай тұрған мәселелер баршылық. Құбылмалы теңіз деңгейі, суды қайтарымсыз пайдалану, су қоймаларының ластануы, мұнай мен газды барлау, мұнай және газ құбырлары мен басқа да жұмыстарды жүргізу су қоймалары жағдайының нашарлауына, балық-тардың уылдырық шашу алаңдарының азаюына, балық азығының жойылуына әкеліп соғады. Мелиорация жұмыстарының аздығынан өзендер мен балық жүретін арналар қайраңданып, бекіре тұқымдас балықтар уылдырық шашатын жерлерге өте алмайды.

Қазақстандағы балық өнімдерінің тұтыну деңгейі өзге елдерден қарағанда айтарлықтай төмен екені белгілі. Ресми мәліметтерге сүйенсек, елімізде жылына жан басына шаққанда 5,2 кг балық пен балық өнімдері тұтынылса, Ресей мен АҚШ-та бұл көрсеткіш 20 кг-дан асады. Еліміздегі

балық шаруашылығына көптеген жұмыстар жүргізілуі керек. Балық өнеркәсібін дамыту үшін, «Балық аулай алмаған суды лайлар» – демекші, ең алдымен өзен көлдерімізді мұнай мен газ қалдықтарынан таза ұстау, кейін браконьерлерге қарсы іс шараларды қатаң бақылауға алу. Ол үшін еліміздегі балықпен күнін көріп отырған халықты сол салада жұмыспен қамтыса азауы әбден мүмкін және ол мемлекетіміздің экономикасының көтерілуіне де, септігін тигізеді.

Сонымен қатар, елімізге шет елдерден жылына 58 мың т балық импортталады екен. Соның ішінде Қытайдан - Тиляпия, Треска балықтары импортталады. Ал ол балықтардың шын мәнінде қалай, қандай жолмен өсіріліп жатқанына ешкім мән бермейді. Сондықтан өзіміздің табиғи жолмен еш қоспасыз, адал жолмен өсірілген балықтарымызды ең алдымен өз еліміздің халқына тұтынуға бергеніміз жөн.

Табиғи, таза балық өнімдері Қазақстанда мол, оны тиімді пайдаланып шет елдің халқына емес, өз еліміздің халқына тұтынуға ұсыну керек

Әдебиеттер

1. Егемен газеті.
2. «Атамекен балық өнеркәсібі» 05.10.2017ж. <http://atameken.kz/kk/news/24227-vot-eto-rybka>
3. GOOGLE – ғаламтор желі.

3. Сагидуллова, студентка спец. «Мировая экономика»
Научный руководитель: С.А. Кожабаяева, к.э.н., и.о. доцента
КазУЭФМТ

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ

За последние годы среди научной экономической общественности существует около ста определений понятиям: «инновация», «нововведение», «новшество», «новаторство», «рационализация», «инновационная экономика», что способствует затруднению в реализации практических шагов по внедрению, осуществлению научно-технического, технологического прогресса на его глобальном, национальном и локальном уровнях. Так что же такое инновация? И какого его значение в экономике?

«Первооткрывателем» термина «инновация», является выдающийся австрийский экономист, математик и юрист, профессор Гарвардского университета Йозеф Шумпетер (1883-1950) в своем феноменальном труде «Теория экономического развития» доказал, что инновация означает «процесс производства новых благ и услуг, применение новых способов производства, освоение новых рынков сбыта, открытие новых видов и источников сырья, усовершенствование в научных достижениях, в образовании и других областях человеческой деятельности». Инновации во всех сферах жизнедеятельности общества, государства, представляют собой объективный процесс постоянного обновления, совершенствования производительных сил и производственных отношений на их макро- и микроэкономическом уровнях.

Инновационно-инвестиционный процесс в Казахстане протекает приемлемо, однако далеко неоднозначно по сравнению с развитыми странами мира. За последние годы независимости и форсированного формирования рыночных взаимоотношений наша республика состоялась как политэкономическая, суверенная страна, которая обеспечила устойчивый, курс социально-экономического развития.

В 2013 г. Н. Назарбаев в своем указе «Об утверждении Концепции инновационного развития Республики Казахстан до 2020 года» сообщил о том, что Казахстан занимает 51 место среди 144

стран мира по итогам Отчета о глобальной конкурентоспособности Всемирного экономического форума.

В то же время страна находится на 103 строчке в рейтинге глобально-инновационного индекса. В указе так же были отмечены ключевые проблемы в области инноваций.

Основными из них можно выделить:

- 1) недостаточное понимание составляющих инноваций и того, как развивать инновации в промышленности, университетах и государственном секторе;
- 2) неготовность системы образования к вызовам ускоренной индустриализации и выполнению задач по развитию высокотехнологических секторов экономики;
- 3) отсутствие эффективных механизмов обеспечения спроса на инновации;
- 4) слабое участие частного сектора в инновациях.

Среди сильных сторон в развитии Казахстана на тот год были выделены:

- 1) наличие основных источников сырья, необходимые для производства;
- 2) относительная открытость рыночной экономики;
- 3) значительные финансовые ресурсы, часть которых может быть использована для стимулирования и развития инноваций.

С учетом всех факторов, Концепция инновационного развития охватывала широкий круг вопросов, применяя качественно новое видение, подчиненное политическому курсу. Список поставленных задач и сроки выполнения были довольно вдохновляющими, а результаты должны были превосходить все ожидания.

Таблица 1.

Наименование показателя	до 2015 г.	до 2020 г.
Показатель рейтинга глобально-инновационного индекса	80	50
Общий показатель рейтинга мировой конкурентоспособности	48	40

На текущий год мы имеем иные показатели

Таблица 2. **Рейтинг Глобального инновационного индекса за 2018 г.***

№	Страна	Индекс	№	Страна	Индекс
1.	Швейцария	68,40	11.	Панама	32,37
2.	Нидерланды	63,32	12.	Перу	31,80
3.	Швеция	63,08	13.	Бахрейн	31,73
4.	Великобритания	60,13	14.	Филиппины	31,56
5.	Сингапур	59,83	15.	Казахстан	31,42
6.	США	59,81	16.	Маврикий	31,31
7.	Финляндия	59,63	17.	Марокко	31,09
8.	Дания	58,39	18.	Босния и Герцеговина	31,09
9.	Германия	58,03	19.	Кения	31,07
10.	Ирландия	57,19	20.	Иордания	30,77

*Таблица составлена по данным: Global Innovation Index 2018, WIPO

Таблица 3. Рейтинг глобальной конкурентоспособности за 2017-2018 гг.*

№	Страна	Индекс	№	Страна	Индекс
1.	Швейцария	5,9	11.	Панама	32,37
2.	США	5,9	12.	Мексика	31,80
3.	Сингапур	5,7	13.	Кувейт	31,73
4.	Нидерланды	5,7	14.	Турция	31,56
5.	Германия	5,7	15.	Латвия	31,42
6.	Гонконг	5,5	16.	Вьетнам	31,31
7.	Швеция	5,5	17.	Филиппины	31,09
8.	Великобритания	5,5	18.	Казахстан	31,09
9.	Япония	5,5	19.	Руанда	31,07
10.	Финляндия	5,5	20.	Словакия	30,77

*Таблица составлена по данным: The Global Competitiveness Report 2018, Klaus Schwab, World Economic Forum

По данным таблиц можно сделать вывод о том, что Казахстан за 7 лет поднялся на 29 строчек в инновационном развитии, но при этом занял 57 место в рейтинге конкурентоспособности, что на 6 единиц меньше, чем в 2011 г. Такие результаты связаны с нарастанием глобальной конкуренции. Вступая во Всемирную торговую организацию иностранные компании становятся сильными конкурентами на инновационном пространстве.

Первую десятку двух рейтингов возглавляет Швейцария, свое почетное место страна не уступает вот уже как 6 лет. В чем же секрет такого успеха? Швейцария – страна изобретателей. За год были открыты более чем 12500 компаний в разных сферах, все являются ныне действующими. Большая часть которых, занимается в сфере высокотехнологичного промышленного производства энергии и ИКТ (информационно-коммуникационные технологии). В Казахстане всего 435,337 компаний (за декабрь 2018 г.) из них всего 164,000 активных (рис.1).

Рисунок 1.

Главное различие между странами – это вложение в основную сферу деятельности. Швейцария является самой инновационной страной мира, т.к. от всего производства областей производство информационно-коммуникационных технологий составляет 36% (рис.2). В Казахстане же основой служит государственное управление и оборона (рис.3).

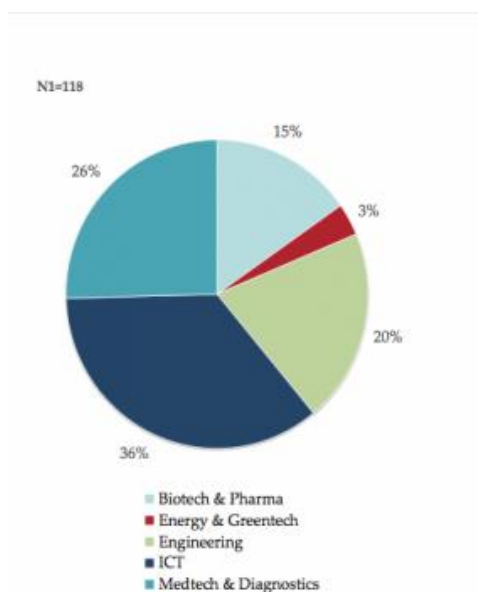

Рисунок 2.

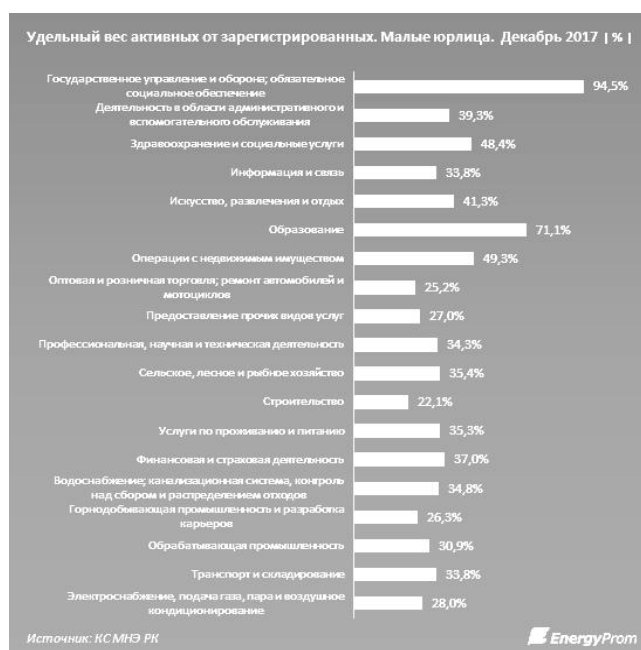

Рисунок 3.

Большую роль играет защита собственных производителей. В Швейцарии был издан закон об использовании маркировки «Сделано в Швейцарии» для промышленных продуктов и услуг. Для получения швейцарского лейбла («Swissness») требуется более 60% реализации продуктов на территории страны. Для продуктов питания требуется минимум 80% швейцарских ингредиентов. Экспорта в этой стране производится в 4 раза больше чем импорта, что способствует сокращению конкуренции внутри страны.

Отличные академические институты также влияют на принципы инновационной системы. Швейцарские университеты высшего уровня (т.е. 10 кантональных университетов Швейцарии и два федеральных технологических института: ETH Zurich и EPF Lausanne) занимают очень высокие позиции в международных рейтингах. Швейцария занимает второе место по уровню расходов на образование в мире (14,900 USD в год). Суммарные расходы на образование в Швейцарии составляют 5,6% ВВП.

На текущий год в Казахстане расходы на образование составляет 7,4% ВВП. По данным QS World University Rankings национальный университет столицы находится на 336 месте среди всех высших заведений мира.

Все эти показатели показывают, что нашему государству еще много нужно научиться и достичь. Всемирная практическая деятельность демонстрирует, то что степень инновационной деятельности в промышленности региона напрямую связан с ролью науки в реформировании экономики, а кроме того размером финансирования. К примеру, в изучения в США выделяется 2,9% с ВВП, в Японии – 3%, Германии – 2,35%, Франции – 2,25%, Швейцарии – 4,0%. Необходимо отметить, что Евросоюз советует своим членам довести степень вложений в науку вплоть до 2,5 % с ВВП.

В Казахстане за минувшие 5 лет объемы финансирования науки увеличились, однако пока составляют лишь 0,28% ВВП.

Инновационные процессы могут успешно развиваться на базе создания соответствующей инфраструктуры, включая консалтинговые фирмы, услуги «инкубаторов», технопарков, информационных центры, лизинг, венчурный капитал. Следует отметить, что Казахстан не стоит на месте, а уже начал развитие инновационной деятельности. Возьмем, к примеру, выставка «ЕХРО-2017», в которой приняли участие более 100 стран мира. Темой выставки была «Энергия будущего». Были представлены более ста новых технологий, многие из которых уже используются в стране. Повсеместно устанавливают солнечные батареи, которые сократили затраты на электроэнергию.

Разрешение проблемы инновационного развития обязано реализоваться с двух сторон. Во-первых, самим экономическим субъектам необходимо создать внутреннюю систему увеличения инновационной деятельности, направленную на полное использование интеллектуального потенциала своих сотрудников и формирование надлежащей «творческой» организационной культуры. Во-вторых, государственные, региональные власти обязаны осуществлять комплексную политику стимулирования инновационной активности экономических субъектов, применяя для этого различные рычаги и способы, приобретенные в отечественной и иностранной практике государственного регулирования инновационного процесса. Это обеспечит достойное продвижение нашей республики к высоким социально-экономическим критериям и показателям, включая Индекс глобальной конкурентоспособности и вхождение на этой основе в число 30-ти наиболее развитых стран мира.

Литература

1. Шумпетер Й. Теория экономического развития. – М.: ЭКСМО, 2007.
2. Указ Президента РК «Об утверждении Концепции инновационного развития Республики Казахстан до 2020 года». – Астана: Акорда, 2013.
3. Послание Президента РК – Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства». – Астана: Акорда, 2012.
4. Нурланова Н.К. Казахстан в системе экономической динамики цивилизаций. – Алматы: ИЭ МОН РК, 2012.
5. Агентство РК по статистике. – Астана, 2018.
6. Фурсова Т.В. Анализ и оценка эффективности инновационных проектов. – М.: МАИ, 2013.

А. Сандыбай, студенті

*Ғылыми жетекші: С.О. Бозшагулова, магистр, аға оқытушы
ҚазЭҚХСУ*

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКА САЛАЛАРЫН ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ

Андатпа. Бұл мақалада Қазақстан экономикадағы, басқарудағы, білім берудегі, өмірдің барлық салаларындағы жаппай жаңғыртуға жол ашылғандығын қарастырған. Сондай-ақ Еліміздің экономика салаларын цифрландыру арқылы әлемдік бәсекеге қабілетті етуге арналғандығы қарастырылып қамтамасыз етілген.

Қазақстандықтардың өмір сапасын арттыру, әрі ұлттық экономиканы цифрландыру ірі кәсіпорындарға да, кіші және орта бизнестер мен халық үшін онлайн-мүмкіндіктер мен инновациялық технологияларды қолдану өте тиімді екені анық.

Цифрлық экономика – бұл ірі кәсіпорындарға да, кіші және орта бизнес үшін де онлайн-мүмкіндіктер мен инновациялық цифрлық технологияларды қолдану мүмкіндігі.

Қазақстан өмірінің барлық салаларын және экономикасын цифрландыру – бұл әлемдік аренада озат позицияларда болу, сондай-ақ азаматтардың тұрмыс сапасын жақсарту және кәсіпкерлікті дамыту мүмкіндігі болып табылады. Осы мақсаттарда «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы бес басты бағыттар бойынша жұмыс істеуге арналған шаралар кешенін әзірледі.

Қазақстан экономика салаларын цифрландыру барысында мынадай жетістіктерге жетуі мүмкін:

- экономикадағы еңбек өнімділігінің деңгейі Әлем елдерінің озық отыздығы деңгейіне дейін артады;

- басым салаларда бәсекеге қабілетті экспорт өндірістері пайда болады;
- Қазақстанның ірі компанияларын капиталдандыру өтеді, онысымен негізінен жаңа деңгейге шығуды мүмкін етеді;

- жергілікті электрондық сауда көлемі артады;

- көлеңкелі экономика үлесі Әлемнің озық отыздығы деңгейіне дейін төмендейді.

Еліміздің экономика салаларын цифрландырудың мына төмендегі көрсеткіштеріне жеке тоқтала кетейік:

1. Өнеркәсіпті цифрландыру.

Өнеркәсіпте цифрлық технологияларды кеңінен қолдану өндіру процестерінің тиімділігін айтарлықтай дәрежеде арттыруды, еңбек қауіпсіздігін қамтамасыз етуді, сондай-ақ компанияның бизнес-модельдерін өзгерту есебінен жаңа кіріс көздерін құруды мүмкін етеді.

Өндіруші, өңдеуші өнеркәсіп және электр энергетикасы Қазақстанның нақты экономика секторының негізін құрайды және келесі озат цифрлық шешімдерді талап етеді.

2. Көлікті және логистиканы цифрландыру.

Осы секторды цифрландыру транзиттік жүк тасымалының көлемін арттырады және процестің барлық қатысушылары үшін қызметтердің сапасын арттырады. Сапалы көлік және логистикалық инфрақұрылым аумақтардың байланыстылығын арттыру мен тауарларды межелі жеріне жеткізудің үстеме шығындарын төмендету есебінен экономиканы дамытуға мықты серпін береді.

Бұл келесі цифрлық шешімдер есебінен қамтамасыз етілетін болады.

Электрондық сауданы, қаржылық технологияларды және қолма-қол ақшасыз төлемдерді дамыту.

Интернет-сауданы жалпы дамыту бойынша елдегі кедергілерді жоюға, сондай-ақ жергілікті ойыншылардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған шаралардың кең кешенін іске асыруды ұсынады. Ұсынылатын шаралар электрондық сауданы реттеу, электрондық төлемдерді қабылдауды кеңейту, халықтың және кәсіпкерлердің цифрлық және қаржылық сауаттылығын арттыру, электрондық сауданы ілгерілету, сондай-ақ инфрақұрылымды және логистиканы дамыту саласында болып отыр.

Қолма-қол ақшасыз айналымды ынталандыру бойынша шаралар кешенін әзірлеу мен іске асыруға ерекше ден қойылатын болады.

3. Агроөнеркәсіп кешенін цифрландыру.

Ауыл шаруашылығын цифрландыру өнімнің сапасын арттыруды, көлемін ұлғайтуды, сондай-ақ өндірістік процеске адамның қатысуын қысқартуды мүмкін етеді.

IT-технологиялардың арқасында мемлекет мал шаруашылығындағы асыл тұқымды малды есепке алу жүйесін, фитосанитарлық және ветеринарлық тәуекелдерді талдау жүйесін, сондай-ақ табиғи ресурстардың жай-күйіне автоматты түрде мониторинг жасауды енгізе алатын болады.

Осының барлығы келесі цифрлық шешімдер арқылы орындалады.

4. Цифрлық мемлекетке өту.

Цифрлық мемлекет – бұл азаматтар мен бизнес үшін кез келген уақытта онлайн қолжетімді, ашық және қолайлы мүмкіндіктер.

Мемлекет – азаматтарға

Цифрлық технологияларды енгізу азаматтарға электрондық форматтағы мемқызметтерді жылдам әрі дербес алуды мүмкін етеді. Көптеген меморгандар, азаматтардың қажеттіктерін біле отырып, оларға мекемелерге барудың қажетінсіз қызмет көрсету үшін алдын ала байланыса алатын болады.

Осының барлығы келесі цифрлық шешімдер арқылы іске асырылатын болады.

Мемлекет – бизнеске

Мемлекет пен бизнестің цифрлық өзара іс-қимыл жасауы кәсіпкерлерге барлық қажетті қызметтерді онлайн алуды, сондай-ақ бухгалтерия, адами ресурстарды басқару, қаржылық талдау және т.б. бірыңғай IT-сервистерді қолдануға мүмкіндік береді.

Осылар келесі цифрлық шешімдер арқылы мүмкін болады.

Мемлекеттік органдардың ішкі қызметін цифрландыру

Меморгандардың тиімді қызметі кадрлық, бухгалтерлік есеп, бюджеттік жоспарлау, мемле-

кеттік сатып алуды жоспарлау және орындау, басқа да мемлекеттік органдармен қатынасхаттар сияқты және т.б. операцияларды автоматтандыру арқылы мүмкін болады.

Бұл келесі цифрлық шешімдер мен ақпараттық жүйелерді (АЖ) енгізу арқылы іске асырылады.

5. «Ақылды» қалалар.

Цифрлық технологиялар тұрғындар мен туристер үшін қолайлы жағдайлар жасауды мүмкін етеді.

Көлік, әлеуметтік, тұрғын-үй инфрақұрылымын жетілдіру және қауіпсіздікті қамтамасыз ету келесі инновациялық шешімдер арқылы мүмкін болады.

6. Цифрлық Жібек жолын іске асыру.

Цифрлық Жібек жолы интернетке жылдам әрі қауіпсіз қолжетімділікті және елдің тұтас аумағын мобильдік байланыспен сапалы қамтуды қамтамасыз етеді.

7. АКТ-инфрақұрылымы.

Деректерді жіберудің қолжетімділігі, тұрақтылығы және қауіпсіздігі – бұл экономиканың барлық салаларын дамытудың, сондай-ақ халық тұрмысының жоғары сапасының технологиялық негізі.

Осының барлығы келесі цифрлық және инфрақұрылымдық шешімдер есебінен іске асырылатын болады.

8. Адами капиталды дамыту.

Халықтың жаңа құзыреттері мен цифрлық сауаттылығын дамыту білім берудегі инновациялар арқылы мүмкін болады.

9. Білім беруді цифрландыру.

Цифрлық қоғам құру үшін білім беру жүйесін озат әлемдік тәжірибеге сәйкес жаңарту қажет болады. Креативтік және сыни ойлауға, сондай-ақ оқу процесінде заманауи білім беру технологияларын қолдануға ден қойылатын болады.

10. Инновациялық экожүйені құру.

Осындай экожүйе бизнес, ғылыми сала және мемлекет арасындағы тұрақты байланысы бар инновациялар мен технологиялық кәсіпкерлікті дамытады.

11. Стартап-мәдениет.

Технологиялық кәсіпкерлер – инновациялық идеялардың негізгі көздері болып табылатын дарындар, сондай-ақ жобаларды «ақылды» қаржыландыруды іске асыратын кәсіби инвесторлар стартап-ортаның басты элементтеріне айналады.

Осының барлығы келесі цифрлық және инфрақұрылымдық шешімдер есебінен іске асырылатын болады.

Цифрлық Қазақстан жобасы «Самұрық-Қазына» ҰӘҚ» АҚ мен «Samruk-Kazyna Trust» әлеуметтік жобаларды дамыту Қорының қолдауымен «Коммуникативтік бастамалар және стратегиялар» Жеке қорымен іске асырылады.

Еліміздің экономика салаларын цифрландыру жүйесін реформау ел өмірінің барлық маңызды аспектілерін: адам, технология, бизнесті дамытуды, құқықтың үстемдік құруын қамтамасыз етуді, өңірлерді, қоғам мен мемлекеттік саланы дамытуды қамтиды. Оның айтуынша, «Жаңа адами капитал» – барлық басқа реформалардың табыстылығының «кілті». Ол экономика мен мемлекеттің жоғары дайындықтағы кадрларға қазіргі және болашақтағы сұранысын қамтамасыз етеді. Ұлттық білім беру жүйесі маңызды салаға айналады. Ұлттық білім берудің серпіні талап етіліп отыр: кәсіптік дайындықтың барлық жүйесін жаңа кадрлық сұраныстарға қайта бағдарлау, оқу бағдарламаларын ауқымды жаңарту, өмірбойғы үздіксіз оқу. Цифрландырудың нәтижесінде еңбек ресурстарын салалар мен өңірлердің арасында тиімді түрде бөлетін жаңа еңбек нарығы пайда.

Қазақстан экономикадағы, басқарудағы, білім берудегі, өмірдің барлық салаларындағы жаппай жаңғыртуға жол ашады. Қазақстанды технологиялық бәсекеге қабілетті етуге арналған. Ғылымды қажетсінетін экономиканы дамыту үшін инновациялардың, негізгі салаларды жаңғыртудың және индустриясының жаңа технологиялық құрылыс плацдармдарының пайда болуының инфрақұрылымдары құрылатын болады. Ол кәсіпкерлік бастамаларға жол ашады, жеке секторды жандандырады. Ауқымды жекешелендірудің арқасында мемлекет пен монополияның экономикадағы үлесі қағида түрінде азайтылады. Бизнес үшін бөгеттер азайтылатын және орта кәсіпорындардың

дамуы үшін шаралар қабылданатын болады, компанияларды жабу рәсімдері оңайлатылады.

Еліміздің экономика салаларын цифрландырудың мәні қолайлы әлеуметтік-экономикалық және инвестициялық ахуалдарды жандандыруы тиіс. Бұл экономикамызды халықаралық стандарттарға келтіру, ол меншік құқының кепілін, заңнаманың тұрақтылығын, азаматтардың құқықтық сауаттылығын қамтамасыз етеді. Басқару үдерістерін кеңінен оңтайландыру және цифрландыру, сатып алу рәсімдерінің айкындығын енгізу сыбайлас жемқорлық көріністерінің өрісі мен мүмкіндіктерін күрт шектейді. Бұл ретте өмір сүрудің негізгі деңгейі барлық еліміз бойынша сенімді қамтамасыз етілетін болады. Еліміздің экономика салаларын цифрландырудың мазмұны экономиканың аймақтық даму серпіні жергілікті жердегі экономикалық құзыретті табыстауға және өңірлік деңгейдегі инвестицияларды тартудың жаңа тетіктерін енгізуге әкеледі. Аймақтық басшыларының жауапкершілігі қосымша арттырылатын болады.

Қазақстанның экономикалық әлеуеті орташа қалалары да болмақ. Әлеуметтік және транспорттық инфрақұрылымды дамыту, бизнесті қолдау және білім берудің алдыңғы қатарлы тәжірибесін тарату барлық елдегі өмір сүру сапасын жақсартуды қамтамасыз етеді. Еліміздің экономика салаларын цифрландыру бағдарлары Қазақстанның болашағы үшін жауапкершілікке тәрбиелеу, жеке бәсекеге қабілеттілікті арттыру, прагматизм мен азаматтардың іскерлігін қалыптастыру. Айрықша назар ұлттық мәдениетті дамытуға және экстремизмді болдырмауға бөлініп отыр.

Сондай-ақ елімізге цифрландыруды енгізудің арқасында мемлекеттік аппараттың жалпы тиімділігі артатын болады. Клиентке бағдарлану мен бейімделуді дамыту Үкіметтің жауапты міндеттерінің бірі болмақ. Үкімет басқару технологияларында ең табысты жеке корпорациялардың деңгейінен кем түспейтін болады. Еліміздің стратегиялық жоспарды табысты жүзеге асыру төрт қағидаға негізделген 2025 ж. дейінгі жобалық басқару аясында айқын жауапкершілік, енгізудің нәтижесі бойынша жауапкершіліктің бизнес және қоғам арасындағы бөлінісі, бастамалардың маңыздылығы, жүзеге асырудың күрделілігі мен тығыздығы, нәтижеге бейімделушілігі, мониторингі пен тәуелсіз бағалау деңгейіне қарай иемдену.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» Қазақстан халқына Жолдауы. – 2018, 10 қаңтар.
2. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» Қазақстан халқына Жолдауы. – 2018, 05 қазан.
3. Klaus Martin Schwab The Fourth Industrial Revolution. Crown Publishing Group, 2017. – 184 p.
4. Арыстанбеков К. Экономическая политика Казахстана в условиях высокого уровня иностранных инвестиций // Вопросы экономики. – 2017. – № 8.

Р. Сәбит, Р. Килибаева, студентты спец. «Мировая экономика»

Научный руководитель: А.К. Макашева, магистр, ст. преподаватель

КазУЭФМТ

УТИЛИЗАЦИЯ ОТХОДОВ КАК ОСНОВНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ «ЗЕЛЕННОЙ» ЭКОНОМИКИ

Аннотация. Килибаева Риза и Сәбит Рамазан проделали большую работу по направлению зеленой экономики. Их научно-исследовательская работа по экологии заняла первое место и вышла на Республику. Студенты продолжили работать в этом направлении и попробовали себя в сфере экономики. В ходе командной работы над статьей предложили несколько путей утилизации отходов и выявили полный экономический эффект своего нового проекта.

С 2018 г. внедрена программа разделение мусора на мокрую и сухую фракцию. Зарубежные страны делят мусор на 15-20 фракций. Так как население в данный момент не готово разделять мусор на большее количество фракций, нам хватает двух. В большей части города установлены зеленые и желтые контейнера. Зеленый контейнер предназначен для мокрой фракции, т.е. для пищевых отходов, желтый – для сухой фракции: пластик, бумага, картон и т.д.

Это статья как положение взаимосвязи экологии и зеленой экономики, написанная с научно-исследовательской работы, в ходе которой мы провели ряд практических работ. Волонтерство на третьем международном фестивале современной культуры «ASTANAARTFEST», где мы выступали в роли помощников анонимной художественной группы LUZINTERRUPTUS, которая работает в направлении экологическое искусство и известна масштабными световыми инсталляциями из вторичного сырья – пластиковых пакетов, бутылок и пр. По окончании нам были выданы благодарственные письма.

Макет «Earth 2050» – это с виду ничем не отличающийся типичный, развивающийся город, разделенный на четыре зоны: домашнее хозяйство, фабрики, парк и жилые районы. Шар в центре отображает экологическое состояние в 4 зонах: вырубка лесов, загрязнение воздуха, вымирание и эксплуатация животных, глобальное потепление, атомные взрывы, и др. Именно шар – символизирует результат антропогенного и техногенного воздействия. Как вы можете увидеть, этот итог далеко не из приятных. Находясь в любой из этих четырех зон, в погоне за комфортом и идеальным будущим для себя, мы оказываем пагубное влияние на окружающую среду.

Представление макета позволяет нам более креативно донести свою мысль до слушателей, ведь на нем представлена уменьшенная версия наших партнеров – ТОО KazRecycleService.

«KazRecycleService» – это мусороперерабатывающий завод функционирующий в городе Нур-Султан (Астана), в ходе практической работы мы посетили данное предприятие и познакомимся с его представителями.

Инженер-эколог данного предприятия К.К. Кулимбаева сообщила, что завод представляет собой «комплекс по приему, сортировке и вторичной переработке твердо-бытовых отходов». Все отходы, которые накапливаются в Астане, поступают на комплекс, и далее проходят сортировку с дальнейшей их переработкой. На завод в сутки поступает более 1000 тонн мусора.

При поддержке ТОО KazRecycleServices хотим организовать распределение мусора на две отдельные фракции в нашем ВУЗе: пластик и бумага, установив такие картонные коробки. Если мы организуем распределение мусора в нашем университете, экономическая эффективность будет неоспорима:

- в дальнейшем возможность продавать накопленную сухую фракцию нашему партнеру для дальнейшей его переработки;
- вырученные деньги выделять, либо на нужды ВУЗа, либо различным благотворительным фондам;
- такая благотворительность будет оглашаться СМИ и повысит статус университета;
- такого рода коробки внедряются абсолютно бесплатно, но под ответственность ВУЗа.

Но тут появляется иная проблема. Проблема не про информирования молодежи. Мы уверены, что они будут использовать их не по назначению и бросать туда мягкую фракцию, которая впоследствии испортит целостность коробок. За всеми коробками мы уследить не можем. Для начала нужно проводить разъяснительные беседы со студентами и работниками заведения.

Так же в ходе беседы с менеджером коммерческого отдела М.А. Шерияздановым и инженер-экологом ТОО KazRecycle Service К.К. Кулимбаевой нами была представлена идея по строительству завода по производству резинотехнических изделий с использованием экологически чистой технологии переработки изношенных шин с применением водной струи высокого давления.

По самым скромным расчетам, в Казахстане образуется не менее 150 тыс. тонн шин. Вышедшие из эксплуатации изношенные шины являются источником длительного загрязнения окружающей среды. Выброшенные на свалки и открытые хранилища они разлагаются более 200 лет. Они огнеопасны и становятся источником инфекции, местом размножения грызунов, насекомых. Резина способна выделять до 100 различных химических веществ, в том числе такие канцерогены,

как бензапирен, N-нитрозамины и другие полиароматические углеводороды. Водой из резины в почву вымывается ряд токсичных органических соединений. При сжигании шин также образуются и попадают в атмосферный воздух сильнейший канцероген бензапирен и другие вредные выбросы: бифенил, антрацен, пирен, флуорентан.

В отрасли переработки изношенных шин используются самые различные технологические процессы.

По оценке наших специалистов, после тщательнейшего анализа всех представленных методов переработки наиболее эффективной и экологически чистой технологией переработки является водоструйный метод

Водоструйный метод заключается в обработке шин в специальной камере струями воды под высоким давлением. Вода вырывает кусочки резины, которые затем отделяются в специальном сепараторе. Продуктом переработки является резиновая крошка размером до 8-10 мм.

Основным промежуточным продуктом, получаемым при переработке шин являются резиновая крошка (гранулы) и порошок, металлолом (стальная проволока) и текстильная вата. Предпочтения, в какие продукты перерабатывать, определяют условия рынка и возможности переработчика.

Основным направлением проекта является осуществление предпринимательской и хозяйственной деятельности в интересах Республики Казахстан, а также удовлетворения потребностей рынка в высококачественной и экологически чистой продукции.

Источниками доходов проекта является реализация продукции переработки: резиновый порошок – игранулят (75% выхода), а также стальной корд (25%).

Предполагаемые объемы реализации при достижении проектом планируемых показателей выручки представлены в следующей таблице.

Таблица 1. Показатели выручки

Наименование продукции	Ед. измер.	Объем реализации в год	Стоимость реализации, тыс. тенге
Каучук-гранула > 0,8 мм	Тонна	3 000	87 750,0
Каучук-порошок < 0,8 мм	Тонна	1 500	118 125,0
Каучук-порошок < 0,4 мм	Тонна	1 500	202 500,0
Сталь	Тонна	2 000	54 000,0
ИТОГО			462 375,0

В составе текущих затрат проекта выделяются и обосновываются:

– материальные затраты, включая затраты на приобретение различного хозяйственного инвентаря;

– затраты на оплату труда;

– общепроизводственные и общехозяйственные расходы.

При заложенном в расчетах уровне доходов и затрат проект является эффективным и финансово состоятельным.

Таким образом, приведенные результаты финансово-экономической оценки данного инвестиционного проекта свидетельствуют о высокой степени его привлекательности

Общая стоимость проекта на сегодняшний день оценивается на уровне 3,75 млн евро.

Экономическая эффективность данного проекта достаточно высока и представлена следующими основными показателями:

– внутренняя реальная норма доходности, с учетом инфляции, составляет 26,4% годовых, превышает используемую ставку сравнения;

– чистая текущая стоимость проекта при горизонте планирования 5 лет и реальной ставке сравнения 12% годовых положительна, а ее величина около 349 301 тыс. тенге показывает значительную устойчивость проекта к возможному колебанию ценового фактора, как стоимости инвестиций, так и стоимости реализуемой продукции и оказываемых услуг.

Указанные показатели экономической эффективности определены исключительно для будущих инвестиций.

Общая величина капитальных вложений, необходимых для осуществления проекта составляет 3 750,0 тыс. евро (или 843 750,0 тыс. тенге). Из них 3 000,0 тыс. евро составляют затраты на приобретение импортного оборудования, а 750,0 тыс. евро на проведение строительно-монтажных работ.

Оценка инвестиционных издержек, связанных со строительством и с приобретением импортного оборудования представлена в следующей таблице.

Таблица 2. Оценка инвестиционных издержек

Наименование	Сумма, тенге
Приобретение. Установки	3 000 000,0
Строительно-монтажные работы	750 000,0
ИТОГО	3 750 000,0

Условия оплаты строительно-монтажных работ по проекту, а также, условия поставки и оплаты установки на сегодняшний день являются предметом дальнейшего согласования. Однако, предполагается, что к моменту сдачи проекта в эксплуатацию должна быть оплачена полная стоимость всех работ, включая стоимость поставленного оборудования.

Помимо инвестиций в постоянные активы компании необходимо создать запас оборотных средств, обеспечивающий бесперебойную работу проекта.

Потребность в оборотном капитале определена с учетом планируемых периодов оборота основных составляющих текущих активов и текущих пассивов. В частности:

- расчет суммы хозяйственного инвентаря, находящегося постоянно в обороте, производится на основании нормативов списания затрат по каждой позиции указанного актива и периодичности его использования;
- условием оплаты за реализованную продукцию является оплата по факту;
- расчет потребности в санитарно-гигиенических средствах одноразового применения;
- условием поставки сырья и материалов для внутрихозяйственных нужд является оплата по факту;
- частота выплат заработной платы составляет 1 раз в месяц.

При заложенном в расчетах уровне доходов и затрат проект необходимо признать как эффективный.

Как правило, исходя из практики международных финансовых организаций, ставка дисконтирования берется на уровне 8%-10%. Альтернативный вариант выбора ставки дисконтирования – это уровень ставки рефинансирования Национального Банка Республики Казахстан, характеризующий средневзвешенную стоимость денежных средств на рынке капитала Казахстана. Ставка рефинансирования Национального Банка Республики Казахстан банка на сегодняшний момент составляет 5,5%.

Для расчета финансовых показателей проекта решено ставку дисконтирования взять на уровне 6%, поскольку ее значение также приближено к значению процентной ставки институтов развития, финансирующих более крупные проекты в секторе промышленности и инфраструктуры.

К уровню вышеуказанной ставки дисконтирования добавляются проценты, отражающие оценку рисков по проекту. Риск является одним из существенных факторов определения ставки дисконта.

К основным рискам по проекту можно отнести:

- качество менеджмента предприятия. Предприятию необходимо будет улучшить финансовый и технологический менеджмент в области управления производством, применение новых технологий и оборудования потребует осуществления жесткого отбора производственного и управленческого персонала при необходимости их обучения или переобучения, периодического повышения уровня квалификации. Риск, связанный с качеством менеджмента на предприятии взят на уровне 3%;
- способность и стремление персонала предприятия осваивать новые технологии, повышать,

а возможно и менять уровень и характер квалификации, оценивается достаточно высоко, поэтому риск взят на уровне 1%;

- учитывая планируемое применение технологий управления, риск сужения рынка оценивается на очень низком уровне 0,5%;
- стабильность получения доходов – риск 1,0%
- прочие риски – 0,5%.

Таким образом, с учетом оценки рисков, ставка дисконтирования формируется на уровне 12%.

Годовой объем чистой прибыли проекта оценивается от 145,2 млн тенге до 358,1 млн тенге.

Чистая текущая стоимость проекта (NPV) при ставке дисконтирования 12% и интервале планирования 5 лет составляет 366,2 млн тенге. Положительная величина NPV подтверждает целесообразность вложения средств в рассматриваемый проект.

Реальная внутренняя норма прибыли проекта (IRR), т.е. условная ставка дохода по проекту с учетом инфляции, составляет 27,3% годовых, значительно превышает используемую ставку сравнения (12% годовых).

Доходность полных инвестиционных затрат определяется, как отношение чистой текущей стоимости проекта (NPV) к дисконтированной величине инвестиционных затрат и составляет 44,3%.

Использование комплекса различных методов переработки отходов, ориентированного на региональное и отраслевое применение, составляет систему управления отходами. Она должна строиться в виде иерархической структуры, в которой приоритет отдается методам, уменьшающим образование отходов, их повторному использованию и переработке, что позволяет снизить объем отходов, подлежащих захоронению или уничтожению.

Иерархия начинается с сокращения отходов «у источника». Здесь подразумевается уменьшение общего количества отходов и уменьшение их токсичности и иных вредных свойств. Сокращение отходов достигается путем переориентации производителей и потребителей на продукты и упаковку, приводящую к меньшему количеству отходов.

Түйін. Килибаева Риза және Сәбит Рамазан «жасыл» экономика бағытында үлкен жұмыс жасады. Экология бойынша ғылыми-зерттеу жұмыстары бірінші орынды иеленіп, Республикаға жетті. Студенттер бұл бағытта жұмысын жалғастырып, экономика саласында өздерін сынап көрді. Бірге жұмыс істеу барысында қалдықтарды жоюдың бірнеше тәсілі ұсынылды және олардың жаңа жобасының толық экономикалық әсері анықталды.

Summary. Kilibayeva Riza and Sabit Ramazan have done a great job in the direction of the green economy. Their research work on ecology occupied the first place and reached the Republic. Students continued to work in this direction and tried themselves in the field of economics. In the course of the team work on the article, several ways of waste disposal were proposed and the full economic effect of their new project was revealed.

Литература

1. Алинов М.Ш. Основы зеленой экономики: Учебн. пособие. – Алматы: «Бастау» баспасы. – 2016. – 340 с.
2. Василенко В.А. Экология и экономика: проблемы и поиски путей устойчивого развития: аналитический обзор. – Новосибирск, 1997. – 124 с.
3. Отчет WWF «Живая планета» 2010: миру нужна зеленая экономика.
4. Казбеков Б.К. и др. Государственное регулирование экономики. Часть III. Управление устойчивым развитием национальной экономики: Учебник для вузов. – Алматы: «Казак университеті», 2011.

*А. Сламбекова, студентка спец. «Туризм»
Научный руководитель: Б.Б. Айдарханова, к.э.н., ст. преподаватель
КазУЭФМТ*

РОЛЬ ТУРИЗМА В МИРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

Аннотация. В статье обсуждаются особенности развития международного туризма как составной части сферы услуг. Дается характеристика международного туризма как экономического явления, раскрывается его содержание. Обсуждаются перспективы совершенствования международного туризма посредством развития турпродукта в туристических дестинациях, развития профессиональной турагентской сети.

Международный туризм оказывает влияние на развитие как отдельных стран, так и мировой экономики в целом. На определенном этапе развития экономики, когда потребность в путешествиях резко возросла, появились и производители услуг для путешествий. Это привело к формированию товара особого вида – туризма. Таким образом, туризм возник как товар, который можно купить и продать на потребительском рынке и который реализуется в форме материальных и нематериальных услуг. Своеобразным достоинством туристских услуг как товара является то, что значительная часть этих услуг производится с минимальными затратами на месте и, как правило, без использования иностранной валюты. Туризм не является товаром первой жизненной необходимости, поэтому он становится насущной потребностью человека только при определенном уровне его дохода и определенном уровне богатства общества. В настоящее время индустрия туризма является одной из наиболее динамично развивающихся форм в международной торговле услугами. За последние 20 лет среднегодовые темпы роста числа прибытия иностранных туристов в мире составили 5,1%, валютных поступлений – 14%. В начале нового тысячелетия туризм прочно утвердился во многих странах как основная отрасль экономики и наиболее быстро развивающийся экономический сектор, обеспечивающий приток иностранной валюты и создание рабочих мест.

Международный туризм обеспечивает самые высокие в мире поступления от экспорта и для большинства стран является важным фактором обеспечения платежного баланса. Сфера туризма превратилась в один из важнейших факторов создания рабочих мест в мире. Развитие туризма стимулирует приток в инфраструктуру огромных инвестиций, большая часть которых идет на улучшение качества жизни как местного населения, так и туристов. Часть новых рабочих мест и предприятий в туризме создается в развивающихся странах, что позволяет сбалансировать возможности экономического роста, а также содействует закреплению жителей в сельской местности, предотвращая их отток в перенаселенные города. Межкультурные связи и личные дружеские отношения, возникающие в процессе туристского обмена, являются важным фактором улучшения международного взаимопонимания и способствуют укреплению мира между народами земного шара [1].

Всемирная туристская организация одобряет стремление правительств стран к развитию партнерских отношений с предприятиями частного сектора, представителями местных администраций и неправительственными организациями, принимая, таким образом, активное участие в развитии туризма. Будучи уверенной в том, что туризм может быть эффективно использован в борьбе с бедностью, ВТООН приняла на себя обязательство участвовать в претворении в жизнь целей в области развития, сформулированных в Декларации тысячелетия ООН, посредством внедрения новой инициативы по развитию устойчивого туризма как средства искоренения нищеты. Программа, известная как БТ-БР (Устойчивый туризм – искоренение нищеты), включает в себя работу по продвижению устойчивого туризма в целях искоренения нищеты. Эта программа была внедрена в 2003 г. Значение туризма в мире постоянно возрастает, что связано с влиянием туризма на экономику отдельной страны. Международный туризм выполняет ряд важных функций:

- международный туризм – источник валютных поступлений для страны и средство для обеспечения занятости;
- международный туризм способствует диверсификации экономики, создавая отрасли, обслуживающие сферу туризма.

Международный туризм в мире неодинаков, что объясняется в первую очередь разным уровнем социально-экономического развития стран и регионов. Наибольшее развитие международный туризм получил в западноевропейских странах. На долю этого региона приходится свыше 70% мирового туристического рынка и около 60% валютных поступлений. Примерно 20% приходится на Америку, менее 10% – на Азию, Африку и Австралию, вместе взятых. Подобное развитие международных туристических связей повлекло за собой создание многочисленных международных организаций, содействующих улучшению работы этой сферы международной торговли. Многие высокоразвитые страны Запада, такие, как: Швейцария, Австрия, Франция, Испания, значительную долю своего благосостояния построили на доходах от туризма. За послевоенные годы была создана мощная исследовательская база и система профессиональной подготовки в области туризма.

Итак, международный туризм, характерной чертой которого является то, что значительная часть услуг производится с минимальными затратами на месте, играет все более заметную роль в мировой экономике. Существенное значение для развития международного туризма имеет также стремление отдельных стран к увеличению валютных поступлений от туризма и создание с этой целью целой отрасли хозяйства – туристской индустрии. Под туристской индустрией понимается совокупность производственных, транспортных и торговых предприятий, производящих и реализующих туристские услуги и товары туристского спроса. Сюда относятся гостиницы и другие средства размещения, средства транспорта, предприятия общественного питания, предприятия, выпускающие сувениры и другие товары туристского спроса.

Организационно-экономические возможности развития туризма в международном масштабе создали благоприятные условия для развития организационно-экономических процессов в отдельных странах.

Для многих из них международный туризм является:

- фактором, стимулирующим рост платежного баланса;
- мощным стимулом развития и диверсификации многих отраслей (возникают как предприятия, так и отдельные отрасли, обслуживающие сферу туризма).

Потенциальные резервы имеются едва ли не в каждом регионе страны и заключаются в содействии развитию малого и среднего бизнеса, усилении экономического потенциала страны. Об этом свидетельствует опыт стран с развитой рыночной экономикой, где на долю малых и средних предприятий приходится, как правило, не менее 90-95% всех предприятий национальной экономики. Содействие развитию малого и среднего бизнеса является не столько экономической проблемой, сколько проблемой социальной.

Мотивация туристических поездок определяется во многом экономическими факторами, главный из которых: достаточен ли денежный доход для приобретения туристической путевки. Этот фактор связан напрямую с рядом социальных факторов, имеющих тенденцию к определенным изменениям.

Выездной туризм в РК в дополнительном стимулировании не нуждается. В нем взаимно заинтересованы как страны, ждущие наших туристов, так и сами туристы, желающие посетить какую-либо из этих стран (или несколько из них).

Иначе обстоит дело с въездным туризмом. Его нужно поощрять по простой причине: он очень выгоден. Туристический бизнес, развивающийся в РК как на основе внутреннего туризма, так и на основе въездного иностранного туризма, стимулирует развитие не только туристической индустрии, но и ряда других отраслей непроизводственной сферы. Он является стимулятором увеличения количества рабочих мест в отраслях, а также на предприятиях инфраструктуры туристического бизнеса.

Для развития въездного туризма нужно не только хорошо разрекламировать наши возможности в туризме, но и построить новые гостиницы, повысить качество туристических услуг, улучшить сервисное обслуживание [2].

Наряду с положительными последствиями, такими, как: переводы эмигрантов, направляемые из-за рубежа, приток денежной массы для страны эмигрантов, налоги на фирмы по трудоустройству за рубежом, инвестиции эмигрантов в экономику своей страны (многие эмигранты, хорошо устроив-

шиеся за рубежом инвестируют свои средства в деятельность своего государства), сокращение социальных расходов после отъезда эмигрантов (после эмиграции граждан в другие страны исчезает необходимость их социального обеспечения (обучение, медицинские услуги, безопасность).

Смягчение проблемы безработицы (отток граждан за границу снижает напряженность безработицы в стране, сокращая предложение труда) Наряду с положительными последствиями, следует учитывать возможные отрицательные последствия, возникающие с притоком туристов в определенный регион. Так, если в регионе нет избытка рабочей силы, то ее перемещение в индустрию туризма, например, из сельского хозяйства может привести к определенному застою в последнем. Миграция населения из сельских районов в городские увеличит нагрузку на такие непроизводственные отрасли, как здравоохранение и просвещение. Инвестиционные ресурсы, потраченные на дополнительные вложения в туристическое хозяйство, не смогут быть направлены в те отрасли, где они необходимы.

В макроэкономике, например, преобладание выезда наших туристов за рубеж по сравнению с въездом в РК иностранных туристов приводит к фактическому перемещению валютных средств в экономику других стран. Статистика свидетельствует об увеличении числа казахстанских туристов, выезжающих за рубеж. Сдерживающим фактором более бурного развития выездного туризма является низкий уровень жизни основной массы населения, снижение его реальных доходов за годы реформ. Если в ближайшие годы станет возможным переломить эту негативную тенденцию и стимулировать рост доходов, то выездной туризм получит бум своего развития.

Предварительные данные за 2018 г., которые предоставил Комитет статистики, кажется, подтверждают слова главы Kazakh Tourism – страну посетили 8,5 млн туристов. Однако при детальном разборе становится понятно, что это не туристы в общепринятом смысле слова.

По данным за 2017 г. из 7,7 млн, попавших в категорию туристов, в качестве причины въезда деловую и профессиональную деятельность указали 1,2 млн, а личную – более 6,5 млн человек. В графе «туризм» поставили отметку только 81 635 иностранцев – это 1,2% от той цифры, о которой Kazakh Tourism официально заявил в СМИ. И если сравнивать это число с данными предыдущих лет, то налицо незначительный ежегодный рост с резким скачком в 2014 г. и двухлетним падением в 2015 и 2016 гг.

На самом деле большая часть зарегистрированных статистикой иностранцев в качестве туристов таковыми не являются. В пользу этого говорят, к примеру, предварительные статистические данные Узбекистана за 2018 г.: 7,1 млн человек или более 51,6% от общего числа выехавших из страны направлялись в Казахстан. Из них 96% человек выбрали причину выезда работу (3,1 млн) и посещение родственников (3,7 млн), а отдых – только 18,5 тыс. или 0,2%. При этом, по казахстанским данным, из РУ в РК официально въехали всего 3,3 млн человек.

Кроме того, на отдых в Казахстане, по оценке Всемирного совета по туризму и путешествиям (WTTC), жители страны потратили 3,4 млрд долл. (5,57 млн человек), а иностранные гости – 1,94 млрд (7,1 млн человек).

Получается, что в среднем граждане республики за одну внутреннюю поездку на отдых тратили 610 долл., а иностранцы – всего 247 долл.

В 2018 г. 75% человек из 8,5 млн «туристов» являются гражданами соседствующих с Казахстаном государств: Узбекистана, России, Кыргызстана и Таджикистана. Оставшиеся 25% приходятся в основном на жителей Турции, Германии и Азербайджана.

В 2017 г. в Астане прошла международная выставка ЕХРО. Тогда нашу страну посетили 7,7 млн иностранцев, но за год география гражданства туристов практически не изменилась. Об этом говорят официальные данные: в 2017 г. более 88% прибыли из Узбекистана, России, Кыргызстана, Таджикистана и Китая в порядке убывания по числу человек. Оставшиеся 12% – это в основном граждане Азербайджана, Турции, Германии, Беларуси и Украины.

При этом если взять в расчет жителей стран, с которыми у Казахстана нет общих границ без учета Таджикистана, то в 2017 г. их количество составило чуть более 896 тыс. человек, а если исключить «туристов» из стран СНГ – всего 640,6 тыс. (45% из них – жители Германии, Турции и Китая).

Таким образом, важнейшие организационно-экономические проблемы въездного туризма в

РК можно свести к двум основным. С одной стороны, с ростом благосостояния казахстанского общества увеличится объем выездного туризма, что, безусловно, повысит требовательность казахстанского потребителя туруслуг к их качеству. Уже сейчас идет осознание необходимости в нивелировании как стандарта услуг, так и уровня цен на туристические услуги. С другой стороны, въездной туризм является важным источником валютных поступлений. Падение объемов въездного туризма требует от отечественных фирм, принимающих туристов, проанализировать причины отсутствия интереса к нашей стране у западного туриста. Туризм оказывает воздействие на экономику практически по всем аспектам фундаментального определения этой сферы жизни общества.

Подсчет туристов по рекомендациям ООН является единственным сильным аргументом, который демонстрирует эффект работы АО «НК «Kazakh Tourism» по выполнению основной цели – рост количества туристических поездок. По остальным показателям Казахстан значительно проигрывает другим странам, даже несмотря на численное преимущество в посещениях.

В рейтинге конкурентоспособности путешествий и туризма Всемирного экономического форума Грузия, показатели которой в 2018 г. почти равны казахстанским, находится на 70-м месте из 136 стран.

Казахстан занимает 81-ю позицию, опережая Намибию, Кабо-Верде и Армению, а уступает Кении, Филиппинам и Бутану.

Если сравнить две страны по показателям, то в 2017 г. Грузию посетили на 1,2 млн человек меньше, чем Казахстан. Однако она смогла заработать на туристах 3 млрд долл., а Казахстан – всего 1,9 млрд. При этом доля доходов от туризма в структуре грузинского экспорта выросла до 39,3% (+4,8%), а наша страна ушла в минус до 3,6% (-9,6%). Это значит, что страна стала меньше зарабатывать в этой отрасли.

Согласно интерактивной карте медицинской сервисной компании International SOS Грузия отнесена к странам с низким уровнем опасности для туристических поездок, а Казахстан – к средней. Это значит, что, приезжая в нашу страну, иностранцы рискуют больше, т.к. есть разрыв качества медпомощи в городах и удаленных от них населенных пунктах, а также риск заражения различными инфекциями. Это не добавляет нашей стране туристической привлекательности.

Амбициозные планы Kazakh Turizm предусматривают, что к 2025 г. доля туризма в ВВП страны должна увеличиться с 0,9 до 8%. Для достижения этих целей в 2017 г. Правительство в пять раз увеличило расходы на развитие туристической отрасли. На начальном этапе сама национальная компания получила 635 млн тенге, еще 124 млн потрачены на рекламные ролики о Казахстане в эфире BBC World News. В целом же в трехлетнем бюджете страны заложено 3,2 млрд тенге на формирование национального туристического продукта и продвижение его на международном и внутреннем рынках.

Вклад туризма в занятость населения и открытие новых рабочих мест определяют социально-экономическое значение данного сектора. Развитие туризма оказывает стимулирующее воздействие на такие ключевые секторы экономики, как: транспорт, связь, торговля, строительство, сельское хозяйство, производство товаров народного потребления и, с учетом мультипликативного эффекта, составляет одно из наиболее перспективных направлений структурной перестройки экономики.

На сегодняшний день международный туризм развивается под воздействием факторов, свойственных собственно индустрии гостеприимства и туризма, а также факторов внешней среды, таких, как: политика и право, экономика и финансы, культура, социодемографические изменения, развитие торговли, транспорта, инфраструктуры и научно-технического прогресса (рисунок).

Развитие международного туризма зависит от совершенствования турпродукта в туристских дестинациях, развития профессиональной турагентской сети, сферы туроператорского продукта и услуг, степени использования возможностей маркетинга, состояния системы дистрибуции и человеческого фактора. Перечисленные факторы действуют в рамках туристской индустрии и находятся под влиянием субъектов туристской деятельности.

Туроператорский продукт представляет собой комплекс туристских услуг, именуемый турпакетом, который формируется фирмой и продается конечным потребителям. Туроператоры рабо-

тают в тесном контакте с отельерами и авиакомпаниями, обычно заранее договариваются о квоте мест в гостиницах и на транспорте, что позволяет им вести продажу туров без перебронирования. В настоящее время 10 крупнейших туроператорских компаний контролируют примерно 30% рынка. Политика туроператоров в отношении продукта, услуг и цен во многом определяет конъюнктуру рынка международного туризма.

Рисунок. Факторы развития международного туризма

Для конкретного производителя туристских услуг емкость целевого туристского рынка определяется количеством продаж туров (услуг). Для выработки стратегических маркетинговых решений, выбора целевого сегмента, каналов сбыта, разработки ценовой политики и решения многих других задач необходимо постоянно проводить исследования рынка.

В мировом международном туризме UNWTO выделяют шесть туристских регионов: Европу, Азиатско-Тихоокеанский регион, Южную Азию, Америку, Ближний Восток, Африку [3].

Мировой туризм характеризуется высокой степенью концентрации в относительно небольших по площади регионах. В начале XXI в. лидерами мирового туризма стали: Франция, Испания, США, Китай, Италия, Великобритания, Мексика, Германия, Австрия, Турция. На долю всего 10 стран – лидеров международного туризма – приходится половина мирового туристского потока. Шесть из этих стран находятся в Центральной и Западной Европе: Франция, Испания, Италия, Великобритания, Германия, Австрия.

Сегодня международный туризм развивается быстрыми темпами. Появляются новые потоки туристов из стран, откуда прежде было мало или совсем не было туристов, новые места туристического назначения, новые формы туризма.

Важным следствием развития туризма является создание новых рабочих мест, т.е. повышение уровня занятости населения. В целом на отрасль в настоящее время приходится около 11% общей численности занятых. Создаваемые рабочие места помогают найти себе применение представителям самых разных профессий и уровня квалификации – от государственных служащих и менеджеров высшего звена до работников турагентств и горничных отелей. Привлечение квалифицированной рабочей силы требуется при широком использовании в отрасли компьютерных систем, высокотехнологичного оборудования. Туризм также предоставляет широчайшие возможности для развития малого и среднего бизнеса, что является стабилизирующей основой экономики любой страны.

Түйін. Мақалада қызмет көрсету секторының ажырамас бөлігі ретінде халықаралық туризмнің даму ерекшеліктері талқыланады. Экономикалық құбылыс ретінде халықаралық туризмнің сипаттамасы берілген, оның мазмұны анықталған. Туристік бағыттардағы туристік өнімдерді дамыту арқылы халықаралық туризмді жетілдіру перспективалары, туристік агенттіктердің кәсіби желісін дамыту мәселелері талқыланады.

Summary. The article discusses the features of the development of international tourism as part of the service sector. A characteristic of international tourism as an economic phenomenon, revealed its contents. The prospects of development of international tourism through the development of tourism products in tourist destinations, development of a professional travel agent network.

Литература

1. Корзун Р.М. Международный туризм // «Экономика АПК: проблемы и решения». – 2011. – 673 с.
2. Денисенко М.Н. Туризм: Учебн. пособие / Под ред. М.Н. Осьмовой, А.В. Бойченко. – Москва: ИНФРА - М, 2012. – 851 с.
3. Экономика: Учебник / Под ред. И.Л. Николаевой. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – 286 с.

Ж. Элиманова, студентка спец. «Экономика»

*Научный руководитель: А.Н. Токсанова, д.э.н., профессор
КазУЭФМТ*

РАЗВИТИЕ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Один из ключевых факторов направлений развития казахстанского общества на современном этапе является предпринимательство. Президентом Республики Казахстан в «Стратегии-2050» была поставлена важнейшая задача всесторонней поддержки малого и среднего предпринимательства, как ведущей силы национальной экономики. Ведь развитие малого и среднего предпринимательства (МСП) обеспечивает демополизацию экономики, появление дополнительных мест, формирование рынков в регионах, развитие инновационной деятельности.

Малый и средний бизнес играет все более важную роль в экономике страны. Каждый месяц регистрируется сотни новых компаний, организуемых людьми, которые попали под сокращение штатов в крупных компаниях или добровольно покинули мир большого бизнеса в поисках более спокойной деятельности и здорового баланса между работой и семьей. Многие малые предприятия создают женщины и представители этнических меньшинств, которые столкнулись с предвзятым отношением к себе в крупных организациях.

Эффективность работы организации, будь то организация малого бизнеса или некоммерческое предприятие, зависит от того, насколько эффективна работа по управлению фирмы, от мобильности руководства и интенсивного и качественного труда всех сотрудников, а также от конкурентных преимуществ данного малого бизнеса по сравнению со средним, а тем более крупным.

Управление малой организацией в современных условиях требует комплексного решения многочисленных проблем, обусловленных как внешними, так и внутренними факторами. К основным внешним факторам следует отнести динамичность экономической конъюнктуры в Казахстане, обострение внутренней конкурентной ситуации, неопределенность и неоднозначность в правовой сфере. К внутренним факторам относятся поиск квалифицированного персонала, работа с ним, увеличение конкурентоспособности продукции (услуг) путем последовательного повышения ее качественных или ценовых характеристик, эффективное использование основного капитала, снижение издержек и т.д.

Сегодня малые предприятия – это важный элемент рыночной экономики, без которого государство не может гармонично развиваться.

Малое и среднее предпринимательство – это вид предпринимательской деятельности, осуществляемой субъектами рыночной экономики при определенных, установленных законами, государственными органами или другими представительными организациями критериях [1].

Важно отметить, что малое и среднее предпринимательство решают многие актуальные экономические, социальные и другие проблемы, т.к. их развитие влияет на экономический рост на ускорение научно-технического прогресса, на создание дополнительных рабочих мест, на насыщение рынка товаром и необходимого качества.

Интерес к изучению предпринимательства в нашей стране на сегодняшний день вырос. И это в значительной степени обусловлено развитием рыночных отношений, построением гражданского общества и соответствующим изменениям в системе социальных отношений. Существует большое количество издаваемой экономической литературы и множество определений термина «предпринимательство», при этом разнообразии, точного определения нет.

Впервые термины «предпринимательство» и «предприниматель» употребил экономист Р. Кантillon. Он считал, что предприниматель – это человек, действующий в условиях риска. И высказал мнение, что источником богатства является земля и труд, который и определяют действительную стоимость экономических благ [2].

Такой же точки зрения придерживался и известный ученый-экономист — Адам Смит. В своем основном труде «Исследование о природе и причинах богатства народа» (1776 год), он характеризовал предпринимателя как собственника капитала, который ради осуществления какой-либо коммерческой идеи и извлечения прибыли идет на экономический риск. В этом определении можно выделить все три ключевые образующие деятельности предпринимателя: доход — цель деятельности, коммерческая идея — способ достижения результата, и риск — условие всего процесса [3].

По мнению французского экономиста Ж.Б. Сэя промышленные и финансовые предприниматели считаются главной движущей силой формирования экономики страны, а не предприниматели – землевладельцы. Он придерживался несколько иной точки зрения, чем его предшественники. Жан Батист Сей рассматривал предпринимателя, как экономического агента [3]. В книге «Трактат политической экономии» (1803 г.) сформулировал определение предпринимательская деятельность – это соединение, комбинирование трех классических факторов производства – земли, капитала, труда.

Далее А. Маршалл (экономист) к этим трем классическим факторам производства (земля, капитал, труд) добавил четвертый фактор – организация. С этого момента понятие предпринимательство расширилось, как и передаваемые ему функции.

Так же и Дж. Б. Кларк (американский экономист) несколько видоизменил «триединую формулу» Сэя и предположил, что в процессе производства постоянно участвуют четыре фактора (капитал, капитальные блага – средства производства и земля, деятельность предпринимателя, труд рабочего).

Определенный интерес вызвала точка зрения А.В. Бусыгина – российского ученого-экономиста. Предпринимательство, по его мнению, – это форма деловой активности, основанная на риске и инновационном подходе к системе существующих экономических (хозяйственных) связей, при которой производство и поставка на рынок товаров ориентированы на получение предпринимательского дохода (прибыли). Согласно его суждению, в профессиональном смысле, под сущностью предпринимательства понимается, как умение организовать собственный бизнес и достаточно успешно реализовывать функции, связанные с ведением собственного дела.

Анализируя основные данные статистики по субъектам МСП, сложилась следующая ситуация, которая представлена в таблицах и рисунках.

В Таблице 1 показано, в каких отраслях больше задействованы субъекты малого и среднего предпринимательства, в частности это: горнодобывающая промышленность, электроснабжение, водоснабжение, подача газа, строительство. Также немаловажную роль играют отрасли здравоохранения, образования, промышленности, информации и связи.

Наименьшую долю субъектов мы видим в сельском, лесном и рыбном хозяйстве, операции с недвижимым имуществом и предоставлении прочих услуг, а также транспорт и складирование.

Таблица 1. Структура зарегистрированных субъектов МСП, %

1.	Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	96,7
2.	Электроснабжение, подача газа, пара и воздушное кондиционирование	81,1
3.	Строительство	68,5
4.	Водоснабжение, канализационная система, контроль над сбором и распределением отходов	66,8
5.	Профессиональная, научная и техническая деятельность	57,1
6.	Промышленность	48,6
7.	Образование	47,5
8.	Информация и связь	47,1
9.	Здравоохранения и социальные услуги	45,7
10.	Обрабатывающая промышленность	43,4
11.	Деятельность в области адм. и вспомогательного обслуживания	38
12.	Искусство, развлечения и отдых	26
13.	Оптовая и розничная торговля, ремонт автомобилей и мотоциклов	21,2
14.	Услуги по проживанию и питанию	15,5
15.	Транспорт и складирование	14,4
16.	Предоставление прочих видов услуг	14,1
17.	Операции с недвижимым имуществом	11,7
18.	Сельское, лесное и рыбное хозяйство	6,5

Рисунок 1 демонстрирует основные показатели деятельности субъектов МСП в 2017 г. и какие регионы имеют наибольшее и наименьшее показатели. Наибольшую долю субъектов МСП составили регионы: г. Алматы (169,9 тыс. ед.), г. Астана (97,2) и ЮКО (177,4).

Наименьшее количество заняли: СКО (27,5 тыс. ед.), ЗКО (37,1) и Кызылординская область (37,4). Вместе с тем, наибольшее количество занятых людей заняли в регионах: г. Алматы, г. Астана и ЮКО, а также наименьшие следующие регионы: Кызылординская область, ЗКО и Мангистауская область.

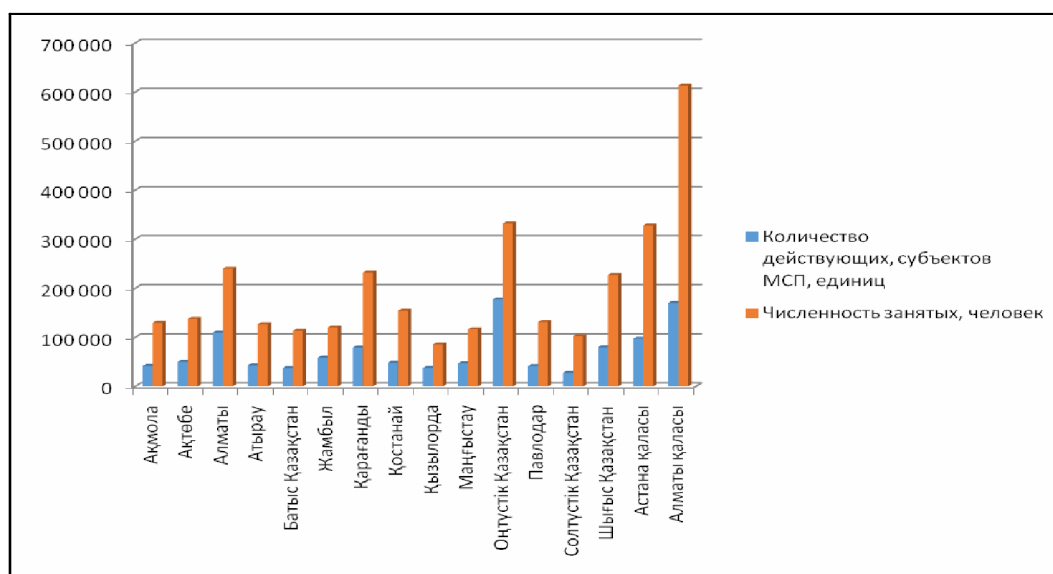

Рисунок 1.

На рисунке 2 наблюдается положительная динамика выпуска продукции малого и среднего предпринимательства по территории Казахстана за последние 5 лет. Анализируя данные статистики, сложилась следующая ситуация. Показатели продукции МСП из года в год увеличивается (с 2013 по 2017 гг.). Так, например, выпуск продукции МСП в 2017 г. увеличился на 18,5% в сравнении с 2016 г. и составил 23 241 125 млн тенге.

Рисунок 2.

На рисунке 3 проиллюстрировано, в каких регионах больше выпуска продукции МСП за 2017 г. Лидирующие позиции заняли: г. Астана, г. Алматы и Атырауская область. Наименьшие показатели составляют Жамбылская, Кызылординская области.

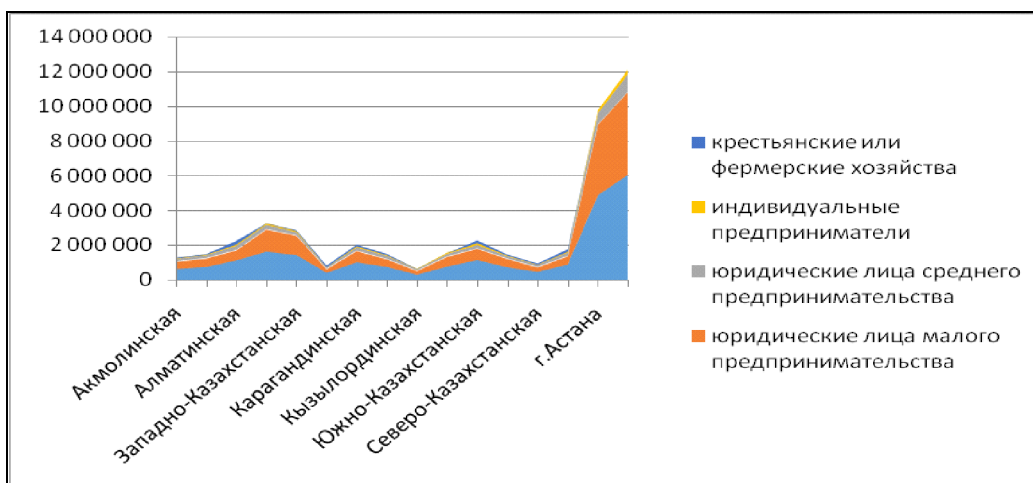

Рисунок 3.

Можно наблюдать, что наибольший темп роста выпуска продукции наблюдается у ЮЛ МП, и К(Ф)Х, что говорит о их мобильности, гибкости и поиска эффективных решений в схожих кризисных условиях работы.

Исходя из этого, можно сделать вывод, что за 2017 г. все регионы РК продемонстрировали значительный рост выручки предприятий МСБ. Но в настоящее время эти показатели все еще являются недостаточными, для вхождения в число развитых стран.

В Казахстане уделяют развитию малого и среднего предпринимательства особое внимание.

Согласно справке об итогах реализации Государственной программы поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса-2020» с начала реализации и по состоянию на 1 сентября 2018 г.

На реализацию «ДКБ 2020» с 2010 г. выделены средства в размере 379,9 млрд тенге. В 2018 г. предусмотрены средства в размере 40,5 млрд тенге, в т.ч. 30,0 млрд тенге в рамках трансфертов общего характера.

Посредством «ДКБ 2020» на 1 сентября 2018 г. оказана следующая финансовая поддержка:

- просубсидировано 775 проектов (с момента реализации 11961 проектов) на общую сумму кредитов 89,9 млрд тенге (с момента реализации 2 216,2 млрд тенге), а сумма выплаченных субсидий составила 25,0 млрд тенге (с момента реализации 209,1 млрд тенге);

- прогарантировано 728 проектов (с момента реализации 4390) на общую сумму кредитов 29 млрд тенге (с момента реализации 159 млрд тенге), а сумма предоставленных гарантий составила 11 млрд тенге (с момента реализации 66 млрд тенге);

- предоставлено государственных грантов по 112 проектам (с момента реализации 1940) на сумму 257,0 млн тенге (с момента реализации 4,6 млрд тенге);

- по подведению недостающей индустриальной инфраструктуры профинансировано 11 проектов (с момента реализации 810) на сумму 6,6 млрд тенге (с момента реализации 122,6 млрд тенге) [4].

Таким образом, проанализировав общую картину развития малого и среднего предпринимательства, можно сделать вывод о том, что в некоторых частях региона Казахстана предпринимательская деятельность развита недостаточно хорошо, у населения не вызывает интереса заниматься данной деятельностью.

Основными причинами низкого потенциала являются: недостаточность компетенций начинающих предпринимателей, слабая проработанность и адаптированность бизнес идей к изменяющимся условиям, а также влияние мировых кризисных явлений, что в свою очередь, негативно отражается на конкурентоспособности предпринимательства и, как следствие, приводит к его закрытию.

Для активизации предпринимательства необходимо принять следующие меры:

- 1) субсидировать процентные ставки по кредитам без отраслевых ограничений и увеличение размеров субсидирования процентных ставок по кредитам банков для моногородов;

- 2) развитие производственной инфраструктуры;

- 3) предоставление грантов на создание новых производств;

- 4) содействие развития предпринимательства самостоятельно занятого, безработного и малообеспеченного населения.

Формирование малого и среднего предпринимательства, как особого сектора народного хозяйства – одно из важнейших направлений преобразования казахстанской экономики на современном этапе. Развитие малого и среднего бизнеса влияет не только на развитие благосостояния населения, но и поддерживает экономическую активность страны, обеспечивая значительные налоговые поступления в бюджет.

Литература

1. Коршунов В.В. Экономика организации (предприятия). Изд.: Юрайт. – 2011. – 56 с.
2. Кузнецов О. К вопросу об эволюции теории предпринимательства // Управление экономической системой. Электронный журнал. – 2014. – №10.
3. Абдулаев Ф.Ф. Малый и средний бизнес в современной России // Политематический журнал научных публикаций «Дискуссия». – №3 (33).
4. www.economy.gov.kz

**МЕНЕДЖМЕНТ ПЕН МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫҢ
ЗАМАНАУИ ҮРДІСТЕР: ЖАҢА КӨЗҚАРАС**
**СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ МЕНЕДЖМЕНТА И
ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ: НОВЫЙ ВЗГЛЯД**
MODERN TRENDS OF MANAGEMENT AND PUBLIC ADMINISTRATION: THE NEW VISION

***М. Абдильманова, Л. Наурызбаева**
студенты спец. «Менеджмент»
Научный руководитель: **М.У. Уажанов, Ph.D**
КазУЭФМТ*

**НОВЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ТУРИЗМА ТУРКЕСТАНА, КАК РЕЗУЛЬТАТ
УПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ**

Аннотация. Туризм является одной из ведущих и наиболее динамичных отраслей мировой экономики. За быстрые темпы роста он признан экономическим феноменом столетия. Туризм играет одну из главных ролей в мировой экономике и экономике страны. Его классификация имеет большое научное и практическое значение.

Актуальность нашего доклада заключается в том, что, сегодня у нас в Казахстане уделяется особое внимание туризму. Туризм является одной из ведущих и наиболее динамичных отраслей мировой экономики. За быстрые темпы роста он признан экономическим феноменом столетия. Туризм играет одну из главных ролей в мировой экономике и экономике страны. Классификация туризма имеет большое научное и практическое значение. Она позволяет упорядочить и глубже познать сущность мирового туристского обмена.

Казахстан богат туристскими ресурсами, особо следует отметить наличие привлекательных горных, рекреационных, природных, водных, экскурсионных зон. Все это создает условия для беспрепятственного развития въездного туризма.

В Казахстане туризм – развивающаяся отрасль, и влияние туристической индустрии на экономику страны пока незначительно. Неразвитость туристической инфраструктуры, невысокое качество сервиса, устойчивый миф о Казахстане, как о стране повышенного риска привело к тому, что в настоящее время на нашу страну приходится наименьшее количество туристов.

Какие страны вошли в топ-10 за 2018 г.?

Первое место ожидаемо заняли США, заработав от туризма 211 млрд долл., что равно 16% от мировых трат.

Вторую позицию заняла теплая Испания – здесь туристы потратили 68 млрд долл., а это 5,15% от мировых трат.

На третьей строчке расположилась Франция – в самой романтической стране мира путешественники оставили 61 млрд долл., это 4,6% мировых трат.

После Франции в топе идет Таиланд, заработавший 57 млрд долл., что равняется 4,3% мировых трат.

Пятое место у Великобритании – 51 млрд долл. и 3,9% мировых трат. Шестая строка у Италии – 44 млрд долл. и 3,3% мировых трат. Седьмая за Австралией – 42 млрд долл. и 3,2% мировых трат. Восьмая позиция у Германии – 40 млрд долл. и 3,0% мировых трат. Девятая –

Макао, заработавший на туризме 36 млрд долл. и 2,7% мировых трат. И, наконец, десятую строку заняла Япония – 34 млрд долл.

На эти десять стран приходится 49% затрат всех путешественников мира за 2018 г. Но особое внимание привлекает Макао – особый административный район КНР. У Макао площадь небольшая, но количество казино для такого размера поражает. Именно благодаря этому Макао и занял 9 место в топе. Интересно, что во время тайфуна в сентябре 2018 г. местные казино закрылись на 33 часа, и доход от туризма упал на 156 млн долл. Во второй десятке топа оказались сразу шесть азиатских стран и один азиатский город: 11 место – Гонконг, 12 место – собственно КНР, 13 место – Индия, 14 – Турция, 15 – Мексика, 16 – ОАЭ, 17 – Австрия, 18 – Канада, 19 – Сингапур, 20 – Малайзия [1].

Показатель туристической подвижности населения Казахстана – один из самых низких в мире. Подавляющая часть турфирм предпочитает заниматься направлением своих соотечественников за рубеж, и лишь немногие фирмы работают на привлечение туристов в Казахстан. Причем в основном туристы посещают Акмолинскую область, Алматы и Нур-Султан [2].

Таблица. Количество обслуженных посетителей по областям и курортным зонам Республики Казахстан за 2018 г.

	Количество въездных и внутренних посетителей				
		в том числе	Количество «самооргани- зованных» въездных и внутренних посетителей (оценка)??		
	6839433	остановившихся в местах размещения??			отдыхавших в санаторно- курортных организациях??
			посетивших особо охраняемые природные территории??		
1	2	3	4	5	6
Қазақстан Республикасы	1122835	341399	36581	1261942	3947962
Ақмола				744855	560720
из них	860479	150481	36491		
Щучье-Бурабай	95503	48085	–	673507	207585
Зеренді курорттық	105249	100450	4546	47418	105806
Ақтөбе	911581	703663	10516	253	251067
Алматы				197402	257567
из них	614624	426342	854		
Алматы курорттық	211553	184353	4798	187428	32285
Атырау	120537	112321	8216	22402	111251
Батыс Қазақстан	116523	103912	12611	–	103322
Жамбыл	345363	292509	19649	–	233117
Қарағанды				33205	231437
из них	82140	49628	–		
Қарқаралы	39945	37238	2707	32512	14751
Балқаш көлінің	212690	192174	19992	–	86202
Қостанай				524	160406
из них	17668	6369	11299		
Қостанай курорттық	82180	59192	22988	–	2896
Қызылорда	207378	205904	1364	–	148383

1	2	3	4	5	6
Маңғыстау				110	101929
из них	19205	19095	–		
Кендірлі курорттық	700548	269974	79887	110	21
Оңтүстік Қазақстан				25687	441321
из них	470911	7447	46464		
Түркістан	307208	147485	12196	–	248146
Павлодар				147527	105766
из них	176430	30753	–		
Баянауыл курорттық	124067	120847	3220	145677	4387
Солтүстік Қазақстан	590913	486157	14779		64414
Шығыс Қазақстан				89977	287515
из них	51762	44703	7059		
Алтай курорттық	135698	79192	570	–	4634
Алакөл курорттық	64208	63376	–	55936	953
Бұқтырма курорттық	12894	12894	–	832	6135
Улан курорттық	34041	842	687	–	1292
Қатон-Қарағай	989205	989205		32512	525
Нұр-Сұлтан қаласы	1 016603	969861	46742		519941
Алматы қаласы				–	369806

В прошлом 2018 г. область посетили 470 тыс. туристов, рост по сравнению с 2015 г. составил 86,6% (144560 человек). В том числе 248 тыс. человек – внутренний туризм, показатели по сравнению с 2015 г. выросли на 86,3% (132910 человек). Въездной туризм – 22,3 тыс. человек, рост – 91,7 % (11650 человек). В связи с ЭКСПО-2017 в 2017 г. Туркестан посетили почти 1 млн человек (рост на 57,2%), а за первое полугодие 2018 г. – более 250 тыс. человек, что выше показателей аналогичного периода 2015 г. [2].

Помимо Акмолинской обл., Алматы и Нұр-Сұлтан туристическими зонами Казахстана является область Түркістан, так же Боровое, Атырауская область, Актауская и многие другие. По нашему мнению стоит уделить особое внимание развитию исторических зон, уделить внимание управлению туризмом в РК. На примере мы взяли город Түркістан, это одна из направлений в развитии внутреннего туризма в стране – Южного Казахстана. Местные приезжают сюда на паломничество по святым местам, иностранные туристы – посмотреть на древние города. Но большинство недовольно качеством обслуживания, что разочаровывает туристов.

В Южно-Казахстанской области много историко-культурных достопримечательностей, много древних городов и святых мест. Поэтому большинство туристов здесь – паломники [3].

Рисунок. Обзор на вид г. Түркістан. Мавзолей Кожә Ахмет Ясауи, Айша биби

Для того что бы инфраструктура туризма города Туркестан была развита, мы предлагаем предпринять следующие меры:

1. Проблемой остается нехватка гостиниц. Мы предлагаем построить отель в форме юрты, с бассейнами, обзором на красивый вид в национальном колорите, с национальной кухней.
2. Открытие санаториев, оздоровительных комплексов.
3. Открытие аллеи «Шелковый путь». В парке будет присутствовать дух нации, т.е. орнаменты, статуи, открытие театров для проведения национально-исторических спектаклей казахского народа, театр теней, построить искусственный водоем для вечерних прогулок с танцующими фонтанами, аллея талантов (домбра, танцы), национальные игры, как «Асык», «Кыз куу» «Кокпар» и т.д
4. У нас три якорных направления: лечебно-оздоровительный, экологический и культурно-исторический туризм. В развитие экологического туризма мы хотим внести более диверсифицированный подход. Предлагаем местной федерации альпинизма и инвесторам организовывать рафтинги, туры выходного дня, экстремальные развлечения.
5. Брендовые бутики национальных одежд и изделий.

Город надо спланировать так, чтобы он был удобен как для туристов, так и местных жителей. Туркестан должен стать «умным» и безопасным городом, тогда в него будет идти стабильный приток инвестиций. Каждая туристическая зона РК, влияет на экономический рост страны. Это поможет нашей стране войти в топ 30 развитых стран мира.

Литература

1. Туризм и Отдых. Информационно-аналитический портал ТИО.ВУ. <http://www.tio.by/>
2. Официальный интернет портал Комитет по Статистике Министерство Национальной Экономики Республики Казахстан. (Stat.gov.kz)
3. Центр деловой информации «Капитал». (<http://www.kapital.kz>)

А. Анапин, «Мемлекеттік және жергілікті басқару» мамандығы студенті
Ғылыми жетекші: К.Н. Оразбаева, т.ғ.д., профессор
ҚазЭҚХСУ

ҚАЗАҚСТАНДА МҰНАЙ ХИМИЯСЫ КЛАСТЕРІН ҚҰРУ МЕН БАСҚАРУ МӘСЕЛЕЛЕРІН ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ БОЛАШАҒЫН АНЫҚТАУ

Аңдатпа. Елімізде мұнай химиясының дамуына қажетті барлық құрастырушылар бар екені көрсетілген. Атырау облысында мұнай химиясы кластерін құру мен Қазақстанда мұнай химиясы өндірісін дамыту мен басқарудың өзекті мәселелерін шешу жолдары тұжырымдалған. Аймақтық бәсекеге қабілеттілікті арттырудың негізгі факторы ретінде кластерлік әдістеменің мазмұны, мұнай химиясы кластерін қалыптастыру мен экономикалық тиімділікке жету факторлары тұжырымдалған. Мұнай химиясы кластерінің құрылымы берілген.

Эксперттердің бағалауы бойынша бүгін Қазақстанда мұнай химиясының табысты дамуына қажетті барлық құрастырушылар, атап айтқанда, зор шикізат қоры, салыстырмалы алғанда арзан электрэнергиясы, мұнай химиясы кешенін қалыптастыруға ыңғайлы кең аумақ және белгілі бір деңгейде дамыған инфрақұрылыс бар. Мысалы 3 мұнай өңдеу зауыттары (МӨЗ): Атырау, Павлодар және Шымкент МӨЗ (4-ші МӨЗ салынуда) және 3 газ өңдеу зауыттары (ГӨЗ) Теңіз, Қазақ және Жанажол ГӨЗ. Отандық МӨЗ қосынды өндірістік қуаты жылына 18-20 млн тонна мұнайды өңдеуге және 10 млн тонна автомобиль және дизель отындарын өндіруге жетеді. Барлық үш ГӨЗ жобалық қосынды өңдеу қуаты жылына 6,25 млрд текше метр газды құрайды.

Бұларға қосымша бір қатар мұнай химиясы кәсіпорындары: пластмасс зауыты (Ақтау);

«Саранрезеңкетехника» (Саран, Қарағанды облысы); «ИнтерКомШина» (Шымкент); «Полипропилен» зауыты (Атырау) т.б. қалпына келтірілуде. 20 жылдан астам бұрын негізі қаланған бұл кәсіпорындар полистирол, полипропилен, резеңкетехникалық бұйымдар, шина өнімдерін шығара алады. Басқа да кәсіпорындар құрылған, мысалы 1997 ж. көмірсутек кен орындарын барлау, игеру, тасымалдау, сақтау және өңдеу бойынша кәсіпорын «Қазмұнайхим» ЖШС және оның Атырау, Ақтобе, Астана, Орал қалаларында бөлімшелері іске қосылды, қазіргі уақытта бұл кәсіпорын «Қазмұнайхим-Копа», «Қазхимталшық», «Қазмұнайхим-Транс» және «Қазмұнайхим-Коммерц» бөлімдерінен тұратын холдингке айналды, 2003 ж. Атырауда «Шеврон Мұнайгаз Инк.» компаниясының полиэтилен құбырларын шығаратын зауыты іске қосылды, оның қуаттылығы 7 мың метр тонна пласстмассалық құбыр, Экологиялық таза және экономикалық тиімді жоғары тығызды полиэтилен құбырларын өндіру үшін тағы 3 ғылыми сиымды технологиялық желілер жасалған.

Қазақстанда мұнай химиясы өнеркәсібін дамыту бағадрамасында қосылған құны жоғары өнімдерді өндіру үшін жаңа мұнай химиясы өндірістерін салу және қолданыстағы мұнай химиясы кәсіпорындарын қайта жаңарту мен модернизациялау, оларды тиімді басқару қарастырылған. Отандық мұнай химиясы саласын аймақтық кластер түрінде дамыту ұйғарылуда. Сонымен мұнай химиясы саласы отандық шикізаттық ресурстарын қолданатын дербес экспортке бағытталған экономиканың жоғары технологиялық сала ретінде қалыптасуы, түрлі деңгейлерде басқарылуы керек.

Сонымен, болашақта модернизацияланған және технологиялық жаңартылған мұнай химиясы кәсіпорындары үшін шикізат қорларының базасы құрылады. Дамыған инфрақұрылымды құруда мұнай химиясы өнімдерін өндірудің технологиялық тізбесі қарастырылған, онда бір кәсіпорынның қалдықтары келесі кәсіпорынның шикізаты ретінде қолданылады және олардың жүйелі менеджменті аса өзекті болып табылады. Құрылған жоспарларды орындау үшін Қазақстанда мұнай химиясы өнеркәсібін дамытудың Бас жоспары және мұнай химиясы кешендерін құрудың «Жол картасы» құрылған

Қазіргі экономика жағдайында өндіріс пен капиталды жаһандандыру тауарлар мен қызметтердің бәсекеге қабілеттілігін арттыруды талап етеді. Осы себептен белгілі функцияларды орындау және мақсаттарды жүзеге асыру үшін жеке элементтерді бір жүйеге біріктіруге негізделген, теориялық мәні кластерлік концепцияда дамыған принципті жаңа экономикалық құбылыс орын алды.

Экономикада, өндіріс салаларында кластерлеу аймақтық бәсекеге қабілеттілікті арттырудың негізгі факторы болып табылады. Кластер – бір секторға жататын және бір-біріне жақын орналасқан кәсіпорындар тобы. Өнеркәсіптік кластер – сатып алушы-жабдықтаушы немесе жабдықтаушы-сатып алушы ретінде, сондай-ақ ортақ технологиялар, ресурстарды ортақ сатып алу және бөлу арналарымен байланысқан бірлестіктер. Аймақтық кластер – қатысушы-фирмалар территориялары бойынша бір-біріне жақын орналасқан өнеркәсіптік кластерлер [1].

Мұнай химиясы кластерін құру жолымен нақты экономикалық секторда инновациялық әзірлемелерді өндіру, ресурс және энергия үнемдеу технологияларын дамыту арқылы қосымша құны жоғары өндірісті, мұнай газ секторына баланысты өндірістерді дамыту, отандық өндірістің энергия сиымдылығын төмендету көзделген.

Бұл бағыттарды жүзеге асыру еліміздің экономикасының шикізаттық тәуелділіктен құтқарады және ел ішінде күшті мультипликативті әсер береді. Бұл маңызды мәселелерді тиімді шешу үшін экономика, технология, экология т.б. бағыттар бойынша зерттеу жүргізіп, ғылыми негізделген шешімдер қабылдау және тиімді менеджмент қажет.

Атырау облысында мұнай химиясы кластерін құру мен Қазақстанда мұнай химиясы өндірісін дамытудың өзекті мәселелерін шешу жолдарын қарастырайық. Атырау облысы территориясында мұнай мен газ қорларының топталғаны арқасында мұнай химиясы кластері құру басталған республиканың перспективті аймағы болып табылады. Кластерлердің тиімділігін талдау түрлі бағытта орындалуы мүмкін: кластерлерді институционалды ұйымдастыру; бастауды ішкі мотивациялау және кластерлерді қолдау; кластерге қатысушылардың салыстырмалы бәсекеге қабілеттілігі; кластерлердің стратегиялық потенциалы.

Кластерлердің сипатты белгілерін жіктеу және зерттеу олардың әр елде түрлі екендігін көрсетеді, бірақ жалпы алғанда, Атырау облысында мұнай химиясы кластерін құру үшін бар

ресурстары және күтімді нәтижелері бойынша келесі негізгі көрсеткіштерді атауға болады:

– кластердің даму перспективасын және оның структурасын іштей және сырттай зерттеу жүргізуге жеткілікті мүмкіндіктер мен ресурстар;

- кластер өнеркәсібінің ішкі еңбек ресурстары мен еңбек потенциалының даму мүмкіндігі;
- көмірсутек шикізатын және басқа материалдық ресурстарды жеткізу-шілердің жақындығы;
- кластерге қатысушылардың меншікті капиталының барлығы;
- біріге әрекет ету үшін ассоциацияға кіретін құрылымдардың мүмкіндіктері;
- желілерді қарқынды дамыту мүмкіндіктері;
- инновацияға және қызметкерлерді оқытудың жоғары потенциалды мүмкіндіктері;
- перспективаны болжау мен күрделі жобаны жүзеге асыру мүмкіндіктері.

Барлық кластерлер үшін ең маңызды көрсеткіш арнаулы жұмыс күшінің барлығы болып табылады. Сондықтан арнаулы жұмыс күші кластер құрудың басты шарты болып саналады. Кластердің табысты жұмыс істеуі үшін қажетті маңызды факторлардың бірі – оны құруда аймақ басшыларының белсенді қатысуы және инвестициялар тарту үшін жағдайдың жасалуы. Кластер құру үшін оны құрушылардың қолдауы, ал оның мүшелері өздерінің бірігу мақсатын түсінуін көрсете білуі қажет [2].

Мұнай химиясы кластерін құрудың негізгі мақсаты – еліміздің табиғат байлығын, мұнай өндіру және мұнай өңдеу кәсіпорындарының орналасуын қолдана отырып Қазақстанның мұнай химиясы кешенінің, оның өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру, оларды әлемдік нарыққа шығару, ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігі әсерінің тиімділігін арттыру.

Қазақстан территориясында мұнай химиясы кластерін ендіруге байланысты, мұнайды терең өңдеу өндірісі қарқын алады, ол өз кезегінде химия өндірісінің өнімдерін өндіру динамикасын өсіреді. Химия өнеркәсібі өнімдерін өндіру мен оған деген сұраныстың артуы мен бұл саланың да негізгі салалар ретінде даму мүмкіншіліктерін көрсетеді.

Кластерлерді құру жеке алған өндіріс саласының даму процесін қарқындатады, инновациялық жобаларды құру және ендіруді тездетеді және әлемдік нарықта бәсекеге қабілеттілікті арттырады. Сонымен қатар вертикалды интеграциялау негізінде кластерге бірігу жаңа білім мен технологияның таралу жүйесін қалыптастырады. Мұнда өнертапқыштықтың инновацияға, ал инновацияның бәсекелестік артықшылыққа тиімді трансформациялаудың (өзгертудің) маңызды шарты болып кластерге қатысушылар арасында тұрақты байланыс желілерін құру болып табылады.

Мамандардың бағалауы бойынша Қазақстанда мұнай химиясы өндірісін бас жоспарын жүзеге асыру үшін 15 жыл уақыт аралығында 7 млрд долл. қажет болады. Мұндай масштабтағы ұзақ мерзімді қаржыны инвестициялау саладағы көптеген, атап айтқанда, қазіргі инфрақұрылымдағы, проблемалармен байланысты. Ал бұл тұрғыдан алғанда қазақстанның перспективалары жаман емес, АҚШ энергетикалық ақпараттық агентствасының мәліметтері бойынша Қазақстан Республикасында 9-17,6 млрд баррель мұнай қоры бар, ал 2020 ж. қарай мұнай өндіруді 8 млн баррельге дейін арттыру жоспарлануда.

Мұнай химиясы кластерін қалыптастыру мүмкіндігі мен экономикалық тиімділікке жетудің келесі факторлар тобын атап көрсетуге болады [3]7

Факторлардың бірінші тобы потенциалды ресурстық және технологиялық алғышарттардың өз ара байланысымен анықталады: мұнай химиясы үшін қазақстанның ауыр парафинді күкіртті мұнайы ең жақсы шикізат болып табылады; мұнай химиясы кластерінің технологиялық өз ара байланысы ескеріледі; көмірсутек шикізаттарын өндіру мен өңдеудің қолданыстағы инфрақұрылымын қолдана отырып жаңа өндірістерді құруға болады. Келтірілген факторлар ақырғы өнімнің қосылған құнын арттыру үшін өндірісті біртіндеп күрделендіретін тізбек арқылы мұнай химиясы саласын дамыту негізін құрайды.

Факторлардың екінші тобы өнімге әлемдік сұраныс барлығымен және халықаралық еңбек бөлуде эквивалентті айырбастауды қамтамасыз етумен анықталады. Қазақстанда әлемдік сұранысы үлкен мұнай химиясы өнімдерін шығаратын ірі кәсіпорындар бар. Халықаралық нарықтағы мұнай химиясы өнімдеріне деген сұранысты талдау Қазақстанда экономикалық тұрғыдан алғанда полиэтилен, полипропилен, стирол мен полистирол, этиленгликоль мен бензолды өндіретін базалық

мұнай химиясы өндірісін құрған ең тиімді болатынын көрсетті.

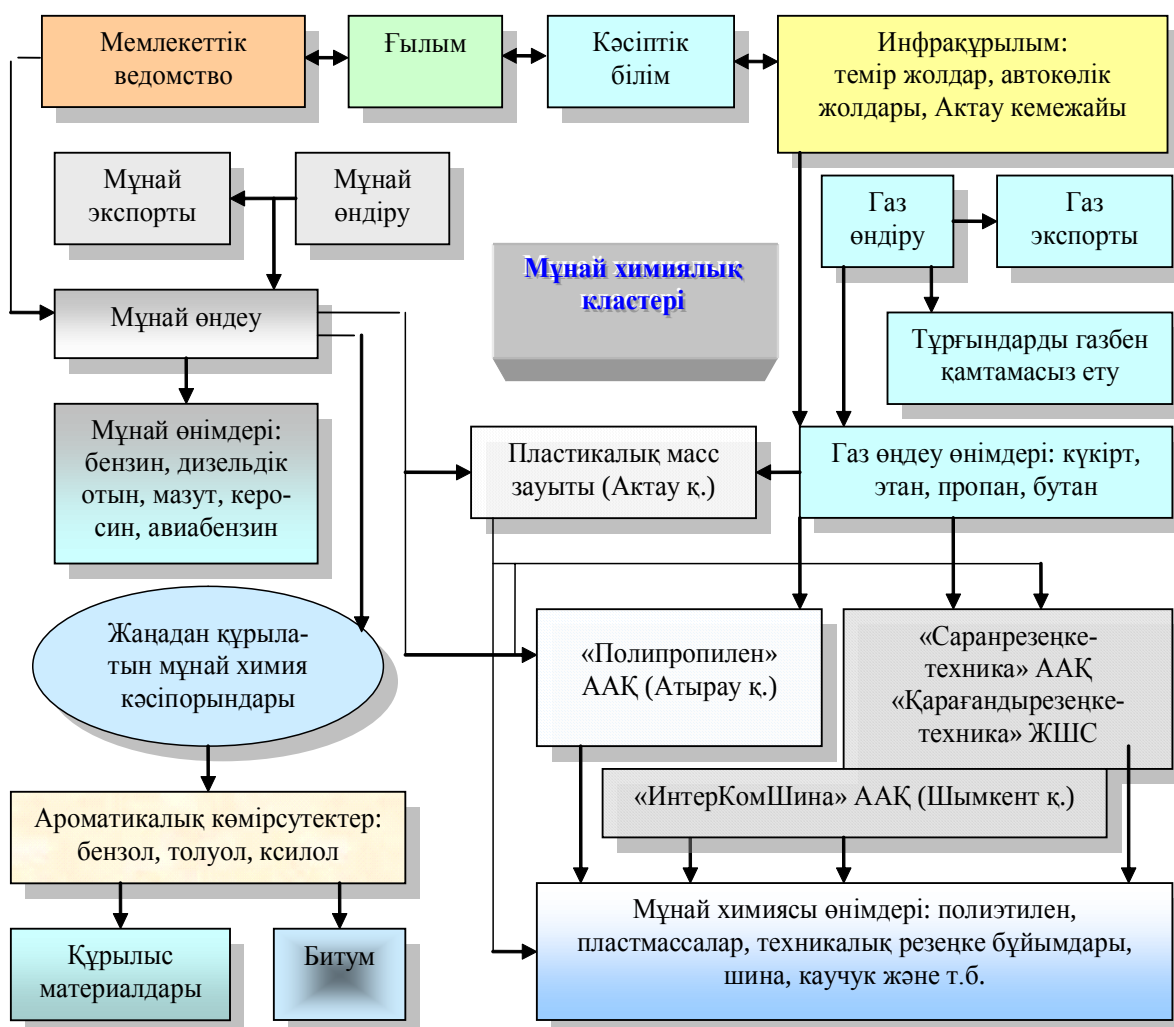
Факторлардың үшінші тобы кезіндегі мұнай химиясы кәсіпорындарының жұмысын қалпына келтіруді белсендіру, оларды дамыту мүмкіндігімен анықталады.

Факторлардың төртінші тобы салалардың жоғары пайдасын қамтамасыз етуге түрткі болған себептермен анықталады. Көмірсутек шикізаттарының меншікті базасы, импорттың орнына ішкі нарықты жоғарытехнологиялық және ғылыми сиымды өнімдермен қамтамасыз ету және ақырғы өнімді экспортқа шығаруды кеңейту мақсатымен шикізатты терең өндеуді қамтамасыз ететін мұнай химиясы кешенін және мұнай химиясы кластерін қалыптастыруды талап етеді.

Факторлардың бесінші тобы жоғары бәсекелестік елдер қатарына ену үшін еліміздің экономикасын диверсификациялау стратегиясымен анықталады. Бұл Қазақстан Республикасында мұнай химиясы кластерін құру үшін негіз болатын ақырғы өнімді шығаратын өндірістер тізбегін құруды талап етеді.

Жоғарыда мазмұндалған зерттеу нәтижелері бойынша келесі қорытынды жасауға болады: Қазақстан Республикасында мұнай химиясы өнімдерін өндіру приоритетті бағыт ретінде уақытша емес, түпкілікті ең маңызды және стратегиялық сала ретінде қабылдануы керек. Кластерлік стратегияны және экономикалық бәсекеге қабілеттілігін толықтай жүзеге асыру үшін импортты ауыстыру кезеңінен мұнай химиясы саласын кең көлемде инвестициялау және мұнай химиясы кластерін құру кезеңіне өтуге бағытталған үкімет саясаты қажет.

Мұнай химиясы кластерін қалыптастыру схемасы 1-суретте ұсынылған.

Сурет. Мұнай химиясы кластерін қалыптастырудың принциптік схемасы

Қорытынды: Қазақстанда мұнай химиясының табысты дамуына қажетті барлық құрастырушылар бар екені тұжырымдалған. Атырау облысында мұнай химиясы кластерін құру мен Қазақстанда мұнай химиясы өндірісін дамытудың өзекті мәселелерін шешу жолдары қарастырылған. Аймақтық бәсекеге қабілеттілікті арттырудың негізгі факторы ретінде кластерлік әдістеменің мазмұны тұжырымдалған. Мұнай химиясы кластерін қалыптастыру мен экономикалық тиімділікке жету факторлары тұжырымдалған. Мұнай химиясы кластерінің құрылымы ұсынылған.

Әдебиеттер

1. Куандыкова А.А. Эффективность кластерных образований в Республике Казахстан (на примере нефтехимии). Автореф. дисс. на соиск. уч. степени к.э.н. – Алматы, 2009. – 29 с.
2. Тулегенова М.С. Кластерный подход в создании интегрированных структур. – Алматы, 2004. – 117 с.
3. Оразбаева К.Н., Кадырбергенова А.М. Мұнай химиясы мен шикізаттарды терең өңдеу құрылымдарын қазақстанда дамытудың мәселелері мен тиімділігі // ҚарМУ «Хабаршысы». – 2016. – № 2(82). – 62-68 бб.
4. Оразбаева К.Н., Әміров Ө.Е. Аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуын басқару // «Қазақстанның қазіргі эконокасы: жағдайы және жаму болашағы» VIII ғылыми-тәжірибелік конф. – Астана, 2017. – 279-281 бб.

Д. Аңқат, Б. Кипшакбаева, З. Абилова

«Мемлекеттік және жергілікті басқару» мамандығының студенттері

Ғылыми жетекші: М. Батай, магистр, аға оқытушы

ҚазЭҚХСУ

МЕМЛЕКЕТТІҢ АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІН БАСҚАРУ

Аңдатпа. Мақалада ақпараттық қауіпсіздік туралы, мемлекеттік ақпараттық ресурстардың, сондай-ақ ақпарат саласында жеке адамның құқықтары мен қоғам мүдделері қорғалуының жай-күйі қарастырылған. Ақпаратты қорғау – ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған шаралар кешені.

Ақпараттық қауіпсіздік кез келген мемлекеттің егемендігінің аса маңызды элементінің бірі болып саналады.

XXI ғ. негізгі құндылығы – ақпарат. Ал ақпарат таратуда теледидар, газет-журналмен қатар ғаламтордың үлес салмағы артып келеді. Бұл процестердің қоғамдық сананың қалыптасуы мен өзгерісіне тигізер әсері мол. Осы тұста азаматтардың ақпараттық сауатты болуы маңызды және де кез келген мемлекет ақпараттық қауіпсіздікті өзінің шекарасының қауіпсіздігінен кем көрмеуі қажет. Ақпараттық қауіпсіздік кез келген мемлекеттің егемендігінің аса маңызды элементінің бірі болып саналатының әр азамат әрдайым есте сақтаған жөн.

Ақпараттық қауіпсіздік – мемлекеттік ақпараттық ресурстардың, сондай-ақ ақпарат саласында жеке адамның құқықтары мен қоғам мүдделері қорғалуының күйі. Ол экономиканы ғылымға негізделген ресурс үнемдегіш технологияларға қарай ыңғайластырып қана қоймай, әрбір жеке адамның дамуына, өмірде өзінің орнын тауып, өзін-өзі жүзеге асыруына кең мүмкіндік туғызуда. Қазіргі таң дүниежүзілік ақпарат әлеміндегі ірі өзгерістерден, жаһандастыру үрдістерінен ешбір елдің саяси өмірі, басқа салалары БАҚ-тан тыс тұра алмайтын күрделі кезеңмен бетпе-бет кездесті. Адам баласымен бірдей жасап келе жатқан ақпарат – әлем дамып, дүние жаңарған сайын түрленіп, өзгеріп отырады. Ақпаратқа деген сұраныс рейтингі жоғарыламаса төмедеген емес. Қазіргі XXI ғ. ақпарат алудың негізгі тетігін әр елдегі бұқаралық ақпарат құралдары атқарады.

Қоғамдар алмасып, нарықтық экономикалық қатынастар орныға бастаған тұстан бергі уақытты ескере отырып, ақпарат көздерінің даму сатыларын үш кезеңге бөлуге болады.

Біріншісі – жалғыз идеологияның пәрменінде болып келген біртұтас ақпарат жүйесінің ыдырауы және қаржылық, идеялық тоқырауға ұшырауы.

Екінші кезең – ақпарат әлемінің мемлекеттік және жекеменшік түрінде қайтадан қалыптасуы, кәсіпкерлік баспасөздің құрылуы.

Үшінші кезең – еліміздегі экономикалық-әлеуметтік, мәдени реформалардың тереңдеуіне сәйкес әлемдік ақпараттың республиканың эфирлік кеңістігіне енуі және Қазақстанның жаһандық ақпарат айдынына талпынысымен сипатталады.

Бүгінгі таңда ақпарат қоғамның материалды, энергетикалық, адамдық ресурстары секілді маңызды деңгейге көтерілді. Бұған Гарвард университетінің проспектісіндегі: «Материалсыз ешнәрсе пайда болмайды, энергиясыз ештеңе жүзеге аспайды. Ал, ақпаратсыз ешнәрсенің мәні жоқ» деген сөздері дәлел бола алады.

Ақпараттық қоғамның негізгі сипаттары:

- экономиканың тауар өндіруден қызмет көрсетуге қайта бейімделуі;
- интеллектуалдық технологияның өндірістік және технологиялық салаға теңесуі;
- материалдық өндірістегі ақпараттық және ғылыми қызметтің бәсекелестік басымдылығының артуы;
- қоғамның технологиялық және саяси-әлеуметтік құрылымы негізіндегі білім, ғылым маңызының артуы.

Қазақстан Республикасының ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге мынадай негізгі міндеттерді жатқызуға болады:

- 1) мемлекеттің және қоғамның басты мақсаты адамның өркендеуіне ақпараттық саланы бағдарлау;
- 2) ақпараттық қауіпсіздік туралы мемлекеттік доктрина яғни ғылыми концепция әзірлеу;
- 3) Қазақстан Республикасының ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуде бірінғай мемлекеттік саясатының жүзеге асыру механизмін және негізі бағыттарын анықтау.

Қазақстан Республикасының ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі артықшылықтарын анықтау ақпараттық ортаға жататын қатерлерді әшкерелеуде, оларды жеңу жолдарын табуда, ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету механизмдерін жетілдіруде көрініс табады. Ақпараттық салада саяси ұстанымдарды бақылай алатын және түзете алатын дамыған азаматтық қоғам ақпараттық қауіпсіздіктің приоритетін іске асыруда мемлекеттің тұрақты және тартыссыз дамуына негіз болады. Қазақ қоғамының ақпараттық қауіпсіздігіне төніп тұрған әлеуетті қатерлерді зерттеген дұрыс болар.

Ақпараттық қауіпсіздік мәдени құндылықтарды, рухани мұраны, тарихи салттарды, қоғам өмірінің нормаларын қамтамасыз етеді. Электронды бұқаралық ақпарат құралдары арқылы адамдардың арсыз әрекеттері мен озбырлығын насихаттайтын бағдарламаларды көрсетуге тыйым салса, ұлттық қауіпсіздіктің қорғалуына жәрдем жасайды.

Ақпараттану индустриясында да қауіптер бар, оған сеп болған отандық электронды өнеркәсіптің жоқтығы және оны қалыптастыруда мемлекеттің эффективсіз қызмет атқаруында.

Мемлекетті ақпараттық қауіпсіздікпен қамтамасыз етуде кедергі болатын себептер келесі тізімде: ҚР Ата заңында азаматтардың жеке өмірі мен отбасылық құпиялары, құпиялы хат алмасуы туралы азаматтық құқықтық қол сұқпаушылығы нақты құқықтық, ұйымдастырушылық және техникалық қамтамасыз етпеген соң жүзеге аспайды. Үкімет пен жергілікті басқару органдарының тарапынан, азаматтар мен заң тұлғаларының құқығын тиісті қорғай алмаушылық ақпараттық қоғам субъектілерін қанағаттандырмайды. Алайда, төніп тұрған қатердің адамға әсер ететін шексіз мүмкіншілігі біздің қоғамымыздың санасына толық жеткен жоқ. Жаңаша ақпараттық технологияның қандай да бір адамның жұмысын бақылауға, коммерциялық операциялардың ізіне түсуге, сатып алу, т.с.с жеке адам өмірінде болып жатқан құбылыстарға, кез келген ақпараттық құралы не болмаса ақпараттарды жеткізу құралдары арқылы, әлеуметтік қызмет процессіне белсенді қатысып отырғандардың барлығын «қоса алатын» не «ажырата алатын» мүмкіншілігі бар. Әрине бұл гипотезалық тұжырым емес, шынайы ақиқат. Потенциалды қатерге қарсы тұру мемлекет тарапынан комплексті түрде өту керек. Қоғамды ұлттық қауіпсіздікпен қамтамасыз ету мақсатында жеке, қоғамдық және мемлекеттік, қаражаттық, әлеуметтік және рухани қызығушылықтарымен қиыстыру қажет. Бұл жағдайда халыққа жалпыұлттық қызығушылықтарды дұрыс

қалыптастыру және түсіндіру ақпараттық міндеттің маңыздылығын арттыру керек. Оны шешу жолдарын таппағанша халықтың ақпараттану мәселесін сәтті шешуге қол жеткізу мүмкін емес. Ақпараттану мәселесіндегі басты қиындық халыққа билік органдарының қызметі туралы жетегін ақпарат мемлекетке қарсы бағытталған жалған ақпаратты уақытпен тексерілген тактика бойынша таратады. Адамдарды иландыру келесі ереже бойынша орындалады: көңіл аудару, қызығушылығын ояту, оқиғаларды ынталандыру және идея өзіндікі сияқты қабылданбағанша қайталау.

Қоғамның хабардарлығының деңгейі, ақпаратқа қол жеткізу дәрежесі демократияланудың түйінді мәселесі. «Ақпарат – демократияның басты валютасы» деп америкалық заңгер Ралф Нейдер айтпақшы, ақпарат көбейген сайын демократия арта береді, ақпарат көбейген сайын сенім арта береді. Халықтың ақпараттануы мемлекет үшін қауіпті болмайды, керісінше егер уақытылы және толыққанды болса пайдалы, игілікті болады.

Ақпараттану ақпараттан хабардар болу дегенді білдірсе, онда материалды және рухани өмірге өз әсерін тигізетін бұл саладағы мағлұматтар билік қызметінің мәліметтерін де қамту керек. Солардың бірі:

1. Ақпарат аясында да мемлекет тарапынан азаматтарды еркіндік және конституциялық құқықпен қамтамасыз ету.

2. Қазақстанның қамқорлығы үшін қоғамның ынтымақтастығын қолдау және консолидацияны қамтамасыз ету.

3. Билік органдары мемлекеттің егемендігін, территориалдық тұтастығын, саяси, экономикалық және әлеуметтік тұрақтылығын, заңдылығы мен құқық тәртібін қамтамасыз ету керек.

Қазақстанның қауіпсіздігін нығайтуда ең басты шара – мемлекеттің ақпараттық саясатын тиімді іске асыру. Ақпараттық қауіпсіздік саласындағы мемлекеттік саясаттың концептуалды мәні ақпараттық әрекеттесудің қатысушыларының құқықтық теңдігі саяси, әлеуметтік, экономикалық мәртебесіне тәуелсіз болуы шарт. Ондай құқықтық теңдік азаматтардың ақпаратты заңды тәсілмен еркін іздеуіне, алуына, беруіне және таратуына негіз болады.

Ақпараттық қауіпсіздікке төнетін қауіптің түрлерінің тізіміне – отандық ақпараттық агенттіктерді, бұқаралық ақпарат құралдарын ішкі ақпараттық нарықтан ығыстырып шығару және Қазақстанның қоғамдық өмірінің рухани, экономикалық және саяси аясының шетелдік ақпараттық құрылымдарға тәуелділігін күшейту; ақпарат жағынан ықпал ету (жалған хабар тарату, ақпаратты қысқарту немесе бұрмалау) жатады. Сонымен бірге қауіпсіздікке төнетін қауіптің қайнар көздеріне – ақпарат аясында ҚР-ның мүдделеріне қарсы бағытталған шетелдік саяси, экономикалық, әскери, барлау және ақпараттық кеңістікте бірқатар елдердің үстемдікке ұмтылуы және Қазақстанның мүдделерін кемсіту, оны сыртқы және ішкі ақпараттық нарықтан ығыстырып шығару, әлемнің жетекші елдерінің техникалық дамуының артуы және олардың қазақтың бәсекеге қабілетті ақпараттық технологиясын құруға қарсы әрекет ету мүмкіндігін өсіруі жатады.

Ақпараттық қауіпсіздікті қалай қамтамасыз етуге болады? Ол үшін ең алдымен саяси элитаның, азамат пен мемлекеттің мүддесіне сәйкес ақпараттық қауіпсіздікті қалыптастыру мен дамытуды қамтамасыз ететін қоғам мен саяси-элитаның ақпараттық ортасының қорғалу жағдайы ескерілуі қажет. Ақпараттық ортаның ауқымы кеңейіп келеді.

Қорытынды: Қазақстан күн сайын қарыштап дамып келе жатқан мемлекет. Еліміздегі барлық бұқаралық ақпарат құралдары жүйелі түрде даму жолына түсу үшін тілдік нормаларды орындап, жұмыс істейтін уақыт жетті. Ақпараттық кеңістігімізде мемлекеттік идеологияның мерейі үстем болу үшін батыл әрекетке баратын кез жетті. Мемлекеттің нақты үлесі ретінде жалпы аймақтық телеарна ашуға болады. Ол үшін барлық ұйымдастырушылық, қаржылық мүмкіндіктер жетерлік. Мысал ретінде айтар болсақ, осыдан он жыл бұрын кішкентай ғана Катар мемлекеті жалпы арабтық «Әл-Жазира» атты ғарыштық телеарнаның тұсауын кесті. Бүгінде осы телеарна Батыстың ең белді деген CNN немесе BBC арналарынан асып кеткені былай тұрсын, араб қауымдастығының бірігуінің, тұтастығының маңызды факторына айналып отыр. Қазіргі кезде жарты әлемге тарайтын «Caspionet» деген ғарыштық телеарнамыз бар. Алайда оның атының өзінде қазаққа қатысы жоқ екенін көреміз. Көрерменге ұсынып жатқан бағдарламаларының сапасы төмен, талғамдық жағы көңіл көншітпейтін түсірілімдер, көбіне қайталана беретін «Хабар» агентігінің жобалары. Ағылшын

тілінің сапасы сын көтермейді. Егер осы арнаны керегінше кәсіби мамандар мен техникалық мүмкіндігі жағынан жасақтасақ, Қазақстанмен қатар бүкіл аймаққа игі қызмет атқарады. Екіншіден, біздің аймақты күллі әлемге танытудың мықты тетігіне айналып, Ресей БАҚ-тарының жетегінде жүрмей, өз нарығымыздағы БАҚ-тардың сапалы да бәсекелестікке қабілетті ақпараттық кеңістікті құруға септігін тигізері анық. Ақпараттық қауіпсіздікті нығайту үшін ең алдымен ақпарат кеңістігіндегі мемлекеттік және ұлттық мүдденің қорғалуын қамтамасыз ету және оған сырттан келетін залалдардың алдын алу керек. Сонымен қатар, азаматтардың Конституциялық құқығын қорғай отырып, кез келген ақпаратты алып, оны өз кәдесіне жарата білу де – үлкен қажыр-қайратты қажет ететіні белгілі. Қоғамның рухани, мәдени, ғылыми құндылықтарының, патриоттық дәстүрлерін бұзбай, ел бірлігі мен мемлекет тұтастығының сақталуын қамтамасыз ету ұлттық БАҚ-тың міндеті. Қазіргі шетелдік экспансияны былай қойғанда, қоғам қалпының бұзылуына іштен төнетін қауіп те аз емес. Сөз бостандығын желеу етіп, мемлекеттік қауіпсіздікке зиянын тигізетін мәліметтер мен пікірлерді жанталаса жариялап жатқан неше түрлі сайттар бар. Оның сыртында кейбір журналистердің сауатсыздығы салдарынан өңі теріс айналып кеткен ақпараттар да тарап кетіп жататын кездер аз емес.

2018 ж. интернет қолданушыларының саны бойынша Қазақстан бес сатыға көтеріліп, Дүние-жүзілік экономикалық форумның мәліметі бойынша, 36-орынға тұрақтады. Интернетпен халықтың 77%-ы қамтылған, бұл 2017 ж. салыстырғанда 4%-ға көбірек.

Кесте. Облыстар бойынша 2018 ж. интернет желісін пайдаланушылар үлесі*

Облыстар	6-15 жас	16-74 жас
Қазақстан Республикасы	67,9	81,5
Ақмола	62,8	72,4
Ақтөбе	68,1	83,7
Алматы	67,5	88,9
Атырау	75,7	75,0
Батыс Қазақстан	58,8	75,6
Жамбыл	60,1	73,2
Қарағанды	65,0	74,3
Қостанай	72,4	87,8
Қызылорда	65,7	79,4
Маңғыстау	64,4	75,0
Оңтүстік Қазақстан	70,6	81,9
Павлодар	67,3	84,9
Солтүстік Қазақстан	67,7	77,1
Шығыс Қазақстан	70,3	78,7
Астана қаласы	77,9	90,1
Алматы қаласы	66,1	87,1

*Ескертпе мәлімет: <https://stud.kz> дерекөзінен алынды

Ақпарат құралдарының еліміздің, ұлтымыздың даму жолындағы қосар үлесі зор. Мемлекетіміздің тәуелсіздігін баянды ету үшін ақпарат қауіпсіздігін қамтамасыз ету керек. Әсіресе, ұлттық жадымызды жаңғыртып, іргелі ел болудағы басты рөл – талассыз ақпарат құралдарында.

Ақпараттық қоғамның маңызы күннен күнге артып келеді. Ең бастысы ақпарат осы ғасырда тауарға айналып, барлық салада үлкен сұранысқа ие. Ақпараттың зиянды жағы да бар екенін ұмытпау қажет. Бірақ, оны қоғамдағы адамдарға зиянсыз ету үшін ақпарат тепе-теңдігін ұстау керек. Сонымен қатар отандық кадрларды нарыққа, экономикаға байланысты бейімдеу басты жұмыстың бірі. Жаһандану кезеңінде бүгінгі тәуелсіз еліміздің аяққа нық тұруына ақпараттың қолжетімділігі де үлес қосары анық. Бірақ, ұлттық идея мен құндылықты аяқ асты етуге болмас.

Ол үшін отандық және шетелдік БАҚ-тарға ана тілімізді дамытуды жүктеу қажет. Сонымен бірге цензура қою да қазіргі таңда мемлекетімізге артық болмас. Себебі, әр елдің өзіндік ұстанған дара жолы, ұлттық ұстанымы бөлек. Ол сонысымен де өзге елдерден ерекшеленіп тұратыны хақ.

Әдебиеттер

1. Марқабоева Г. Жаһандану және мемлекеттік ұлттық қауіпсіздік // Ақиқат газеті. – 2007.
2. Досова Л. Ақпарат кеңістігі: заңдылығы мен ақиқаты. – Нұр-Астана.
3. Жақсыбайұлы Р. Қазақстанның ақпараттық кеңістігін қорғау жолдары // Қазақстан-ZAMAN газеті. – 2006.
4. Елубай С. Ақпараттық соғыс немесе ұлтшылдық пен ұлтсыздық хақында // Жас алаш газеті. – 2008.
5. Әлеуметтік жүйелер орталығы: <https://yvision.kz/post>, <https://articlekz.com>, <https://stud.kz> электронды әдебиет көзі.

Г. Анкинов, Н. Калкайдаров, студенты спец. «Менеджмент»

Научный руководитель: М.Е. Беспяев

КазУЭФМТ

СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ МОТИВАЦИИ ПЕРСОНАЛА В БИЗНЕСЕ

Мотивация (от лат. *moveo*) – побуждение к действию; психофизиологический процесс, управляющий поведением человека, задающий его направленность, организацию, активность и устойчивость; способность человека деятельно удовлетворять свои потребности.

Мотивация как функция управления – это процесс, с помощью которого руководство организации побуждает работников действовать так, как было ранее запланировано и организовано, поскольку успех организации в определенной мере зависит от того, насколько эффективно действуют участники производственного процесса.

Мотивация труда – одна из важнейших функций менеджмента, представляющая собой стимулирование работника или группы работников к деятельности по достижению целей предприятия через удовлетворение их собственных потребностей. Главные рычаги мотивации – стимулы и мотивы.

Стимулирование – это инструмент, которым руководитель формирует у персонала стремление к достижению, в первую очередь, целей организации. Для этого используются два вида стимуляции:

- материальное стимулирование;
- нематериальное стимулирование.

Нематериальная мотивация – это совокупность методов поощрения не требующих весомых финансовых затрат фирмы. Расходы будут однозначно, если вы не удовлетворитесь только лишь устной похвалой отличившегося. Важно, чтобы они эти были минимизированы, а эффект максимально возможный. Особенностью мотивирования, в большей степени нематериального, является публичность. Это имеет хороший воспитательный момент, как на поощряемого, так и на коллектив в целом.

Материальное мотивирование – это соответствие финансового вознаграждения индивидуума и достигнутых плановых показателей деятельности, корректное соотношение основной заработной платы и дополнительных стимулирующих выплат и премий. Заработная плата должна быть соизмерима с вкладом работника в достижение высоких показателей деятельности компании. Ни в коем случае заработная плата не должна уменьшаться после подведения итогов, если объем работы у конкретного работника не уменьшился и претензий к нему не было в процессе выполнения задания. Кроме основного заработка должны существовать стимулирующие выплаты – премии

по итогам отчетного периода. Важно, чтобы члены коллектива понимали систему начисления стимулирующих выплат. Для этого экономический отдел должен разработать эффективную систему расчета стимулирующих выплат и довести этот расчет до каждого работника. Только информированный работник предъявляет минимум претензий к руководству, понимая за что он и его коллеги получили ту или иную стимулирующую доплату или премию.

Совершенствование системы материальных поощрений должно происходить постоянно. Меняющиеся условия труда, объемы работ, требования вышестоящих организаций, реформы в законодательстве – должны находить отражение и в системе оплаты труда членов коллектива. Рекомендуется обсуждать на собраниях изменения законодательства, динамику деятельности компании, новые элементы системы оплаты. Как правило, необходимо производить анализ и оценку процесса деятельности компании не дожидаясь конечного результата, чтобы мотивация оставалась всегда актуальной. И оплата результатов должна быть своевременной, т.е. стимулирующие выплаты и премиальные должны быть не только в конце года, но и по результатам месяца, квартала.

В целях изучения мотивации персонала на предприятии было проведено исследование в филиале организации под названием ТОО «Прима дистрибьюшн» которая находится в г. Нур-Султан. Данная фирма занимается дистрибьюцией различных продуктов питания и товаров бытового пользования. В данном филиале работает более 200 сотрудников. Был проведен контент-анализ на предмет мотивации персонала. В результате исследования было выявлено, что основными формами мотивации персонала в организации является:

1) заработная плата – работника определяется в зависимости от его квалификации, личных способностей и достижений в труде. Существуют различные премии и доплаты;

2) система внутрифирменных льгот работникам: продажа продукции предприятия своим работникам со скидкой, оплата расходов на проезд до места работы и обратно, эффективное выплата премий, доплаты за стаж;

3) нематериальные льготы: предоставление права на скользящий, гибкий график работы, предоставление отгулов, увеличение продолжительности оплачиваемого отпуска за достижения в работе;

4) продвижение работников по службе: сотрудники данного предприятия имеют возможность повышаться в должности в течении карьеры;

5) пенсионный и подоходный взнос за счет компании – это предоставляет возможность сотрудникам данной организации получать 100% заработную плату.

С целью определения воздействия перечисленных форм мотивации на мотивацию сотрудников организации был проведен опрос. В данном опросе участвовало 40 человек, что составляет 20% от общей численности сотрудников ТОО «Прима дистрибьюшн». Результаты представлены в таблице.

Таблица. Мотивация персонала ТОО «Прима дистрибьюшн»

Факторы мотивации	Создают привлекательность и удерживание на рабочем месте, %	Мотивируют работать лучше, повышают производительность труда,%
Заработная плата	54	24
Система внутрифирменных льгот	25	14
Нематериальные льготы	12	5
Продвижение работников по службе	9	57
Всего	100	100

Результат опроса свидетельствует о том, что используемые формы мотивации на данном предприятии делают работу привлекательной, но не заставляет работать лучше.

В качестве рекомендации можно предложить классическую модель Фредерика Герцберга в которой лежат две большие категории потребностей: гигиенические факторы и мотивирующие факторы. Гигиенические факторы связаны с окружающей средой, в которой осуществляется работа,

а мотивирующие – с характером работы. Ф. Герцберг назвал первую категорию потребностей гигиеническими, употребив медицинское значение слова «гигиена» (предупреждение), т.к. по его мнению, эти факторы описывают окружение сотрудника и обслуживают первичные функции, предупреждая неудовлетворенность работой. Вторую категорию факторов он назвал мотивирующими или способствующими, т.к. они побуждают сотрудников к лучшему исполнению.

Гигиенические факторы	Мотивирующие факторы
Политика организации и руководства	Успех
Условия работы	Продвижение по службе
Заработная плата, социальный статус	Признание и одобрение результатов работы
Межличностные отношения с начальником, коллегами и подчиненными	Высокая степень ответственности
Степень непосредственного контроля за работой	Возможность творческого и профессионального роста

Таким образом, проведенное исследование свидетельствует о том, что в практике управления персоналом зачастую используются формы мотивации привлекающие к труду, но не мотивирующие к ней. В этой связи, предлагается использовать теорию Ф. Герцберга, поскольку она учитывает воздействие этих факторов. На наш взгляд управленцы должны взять на вооружение теории классиков управленческой теории с целью улучшения мотивации персонала на предприятиях.

Түйін. Мақалада бизнестегі қызметкерлерді ынталандырудың рөлі сондай-ақ мотивация терминінің негізгі түсініктері және олардың негізгі түрлері талқыланады. Жұмыстың мақсаты персоналдың жұмысының ынталылығын қалыптастыру үдерісінің ерекшеліктерін анықтау, персоналдың ынталандыру жүйелері мен технологиялары туралы ақпаратты зерделеу, мотивациялық механизмді құру және оның тиімді дамуы үшін практикалық ұсыныстарды әзірлеу болып табылады. Бұл жұмыстың мақсаты еңбек мотивациясының негізгі мәселелерін талдау болып табылады.

Summary. The article discusses the role of staff motivation in business, as well as the basic concepts of the term motivation and their main types. The aim of the work is to determine the peculiarities of the process of forming the motivation of the personnel's work activities, to study information about the systems and technologies of personnel motivation, to develop practical recommendations for creating a motivational mechanism and its effective development. The objectives of this work is to analyze the main problems of labor motivation.

Литература

1. Авдеев В.В. Управление персоналом: технология формирования команды: Учебн. пособие. – М.: Финансы и статистика, 2014.
2. Генкин Б.М. Эффективность труда и качества жизни: Учебн. пособие. – СПб: СПб ГИЭА, 2016.
3. Герчикова И.Н. Менеджмент. – М.: Банки и биржи. ЮНИТИ, 2005.
4. Дудяшова В.П. Мотивация труда в менеджменте: Учебн. пособие. – Кострома: издательство КГТУ, 2006.

Ә. Әміржанов, «МжЖБ» мамандығының студенті
 Ғылыми жетекші: **К.Н. Оразбаева,** т.ғ.д., профессор
 ҚазЭҚХСУ

АТЫРАУ МҰНАЙ ӨНДЕУ ЗАУЫТЫНДА МҰНАЙ ХИМИЯСЫ ШИКІЗАТТАРЫН ӨНДІРУ ЖОБАСЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫ ЗЕРТТЕУ МЕН БАСҚАРУ

Аңдатпа. Мақалада Атырау мұнай өндеу зауыты базасында мұнай химиясы шикізаттары ретінде ароматикалық көмірсутектерді, атап айтқанда, бензол мен параксиллды өндіру кешенін салу жобасы талданып,

оның кезеңдері зерттеліп, оларды басқару негізгі сұрақтары қарастырылған. Аталған зауытта жүзеге асырылып жатқан ароматты көмірсетектерді өндіру кешенін салып, пайдалануға беру жобаларының негізгі сызбалары: каталитикалық риформинг қондырғысының принциптік сызбасы мен ароматикалық көмірсутектерді өндіру кешенінің ағындық сызбасы келтіріліп, сипатталған.

Мұнай-газ саласының шикізатты емес секторы – өңдеу өнеркәсібі мен жоғары технологиялық өндірісті дамыту мақсатында және экономиканы әртараптандыру мен түрлендіру негізінде еліміздің тұрақты дамуын қамтамасыз ету, бәсекеге қабілетті өнімдерді өндіруге жағдай жасау үшін «Қазақстан Республикасының мұнай-химия өнеркәсібін дамыту бағдарламасы» бекітіліп, осы бағдарлама аясында «Атырау мұнай өңдеу зауыты (МІЗ) базасында ароматикалық көмірсутектерді өндіру кешенін салу» инвестициялық жобасы жүзеге асырылған [1, 2].

Бұл жобаны жүзеге асырудың негізгі мақсаты – мұнай-химия синтезі шикізаттарын өндіруді және сапасы бойынша экологиялық стандарттарға сәйкес жоғары сапалы автобензин шағаруды қамтамасыз ететін қазіргі заман талаптарына сай техникалық базаны ұйымдастыру, басқару және ары қарай дамыту [3].

Евро-3 және Евро-4 экологиялық стандарттарының соңғы талаптарына сәйкес, бензол мен ароматикалық көмірсутектердің автобензин құрамындағы үлесі келесі шамалардан аспауы тиіс: бензол үлесі көлемнің 1%-нан аспауы керек; ароматикалық көмірсутектер көлемнің 42 және 35%-нан аспауы керек. Осыған байланысты, кешеннің күрделілігі мен ерекшелігін ескере отырып жобалау екі кезеңмен орындалуда [4].

1-кезең:

1. Бензол шығару блогы бар катализаторы үздіксіз регенерацияланатын каталитикалық риформинг қондырғысы.

2. Жалпызауыттық шаруашылық нысандары: экологиялық бағыттағы нысандар; энергетикалық шаруашылық нысандары; тасымалдау шаруашылығы және байланыс нысандары; инфрақұрылым нысандары.

Бұл кезең қазіргі уақытта жүзеге асырылған.

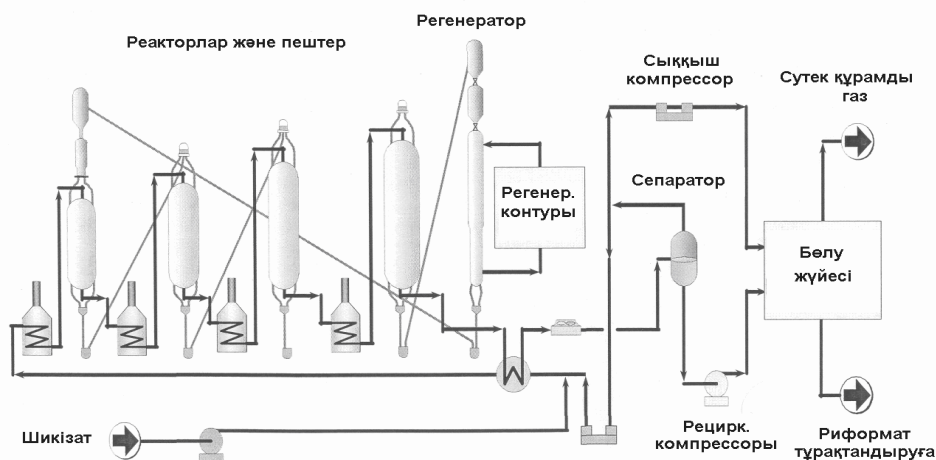
2 кезең:

Ароматикалық көмірсутектерді (паракилолды) өндіру кешені.

Технологиялық схемаға «Axens» компаниясының лицензияцияланған «ParomaX ВТХ» технологиялық кешенінің процесстері енген:

- 1) ксилолдарды бөлу «Eluxyl» процесі;
- 2) ксилолдарды изомеризациялау «ХуМах» процесі;
- 3) толуолды трансалкилдау «TransPLus» процесі [4].

Каталитикалық риформингтің принциптік сызбасы 1-суретте келтірілген.

1-сурет. Каталитикалық риформингтің принциптік сызбасы

- бензолды максималды өндіру;
- 4 тізбектей қосылған өте төменгі қысымдағы реакторларда зерттеу тәсілі бойынша октандық саны 103 тауарлық бензин компоненттері ретінде жоғары октандық фракцияларды алу.

Максатты өнімдер:

- автобензиннің жоғары октандық компоненті болатын риформат;
- жылына 36.35 мың тонна бензол.

2-кезең үшін Axens компаниясы біріктірілген «ParamX ВТХ» атауымен технологиялар жиыны ұсынылған: «Eluxyl» процесі – ксилолдарды бөлу процесі; «ХуМах» процесі – ксилолдарды изомеризациялау процесі; «TransPlus» процесі – толуолды трансалкилдеу процесі; сондай-ақ рафинатты бөлу секциясы.

2-сурет. Ароматикалық көмірсутектерді өндіру кешенінің схемасы

Ашық сұр түспен 1-кезең процесстері: шикізат бойынша қуаттылығы жылына 1 млн тонналық «CCR Octanizing» катализаторы үздіксіз регенерацияланатын каталитикалық риформинг және шикізат бойынша қуаттылығы жылына 417 мың тонна болатын «Morphylane» процесі келтірілген [6].

Ароматты көмірсутектер өндіру кешендері екі режимде жұмыс істей алады: автобензинді максималды өндіру режимі және ароматтық көмірсутектерді максималды өндіру режимі [7], яғни әр режимді тиімді басқару мәселелері туындайды.

Ароматикалық көмірсутектерді өндіру кешені жобасын жүзеге асырғаннан күтілетін тиімділікке бірқатар көрсеткіштер жатады, олар:

- «Атырау МӨЗ» ЖШС-ін еліміздің бірыңғай мұнай-химия тізбегіне ендіреді;
- жаңа технологияны өндіру және жаңа өндірісті құру;
- мұнай-химиясы өнеркәсібінің негізгі бағалы шикізаты ретінде бензол мен параксилолды өндіру;

- тауарлық бензиннің сапасын арттыру, сондай-ақ бензиннің құрамындағы ароматикалық қосылстар мен бензолды төмендету есебінен олардың экологиялық сипаттамаларын жақсарту.

Қорытынды: Жұмыста «Атырау МЖЗ базасында ароматикалық көмірсутектерді өндіру кешенін салу» жобасы талданып, оның кезеңдері сипатталған. Ароматты көмірсутектерді өндіру кешенінің негізгі сызбалары: каталитикалық риформинг сызбасы, ароматикалық көмірсутектерді өндіру кешенінің ағындық сызбасы сипатталған.

Әдебиеттер

1. Акчулаков Б.У. Развитие нефтехимической отрасли как один из факторов обеспечения устойчивого развития // Экономика, финансы, исследования. – 2007. – №3 (7). – С. 22-25.
2. «Комплексный план развития нефтеперерабатывающих заводов Республики Казахстан на 2009-2015 гг.». Утвержден Постановлением Правительства РК от 14 мая 2009 года №712.
3. Оразбаева К.Н., Баймукашева М.К. Менеджмент. Астана: Л.Н.Гумилов Еуразия ұлттық университеті. – 2014. – 439 с.
4. Оразбаева К.Н., Оразбаев А.Б. Атырау МӨЗ-да бензол өндіру жобасы, оны жүзеге асыру және қолдану мәселелері // Сб. науч. трудов МНПК «Экономические проблемы развития НГО Западно-Казахстанского региона». – Атырау, 2008. – С. 517-524.
5. Сармурзина Р.Г. Нефтехимические производства в Казахстане//НТЖ «Нефть и газ», 2007. – №3. – С. 104-110.
6. Оразбаева К.Н. Қазақстанда мұнай өңдеу тереңдігін арттыру және мұнай-газ өңдеу өндірісін дамыту мәселелерін зерттеу // Труды международного форума «Инженерное образование и наука в XXI веке: проблемы и перспективы. КазНТУ им.К.Сатпаева. – Алматы, 2014. – С. 118-122.
7. Сармурзина Р.Г., Оразбаева К.Н. Проекты строительства комплекса по производству ароматических углеводородов и глубокой переработки нефти на АНПЗ // Научно-технический журнал «Нефть и газ». – 2010. – №2(56). – С. 93-99.

*А. Балтин, студент спец. «ГМУ»
Научный руководитель: Ж.Е. Нурғалиева, к.э.н.
КазУЭФМТ*

МОТИВАЦИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ

Аннотация. Государственная служба как социально-правовой институт занимает особое место в достижении общенациональных целей и играет важную роль в механизме управления государством. Становление в Казахстане государственной службы, призванной служить обществу и гражданам – необходимое условие построения эффективно функционирующего государства. В связи с этим в настоящее время остро встает вопрос о поиске новых подходов к мотивации профессиональной деятельности государственных гражданских служащих для обеспечения высоких темпов экономического и социального развития государства.

Формирование мотивации профессиональной деятельности государственных служащих,

являлись актуальными во все времена, для стремящихся внести вклад в развитие государства, посредством оптимизации процессов и механизмов систем стимулирования и мотивации. Особенно актуальным это становится в условиях нестабильности мировой экономики и ее влияния на каждое отдельно взятое государство, когда возникает риск того, что государственные служащие не смогут справиться с всё более сложными целями. Именно высокопрофессиональная, квалифицированная и ответственная работа государственных служащих создает возможности для эффективного функционирования государственных органов управления в целом, а также обеспечивает эффективную обратную связь между государством и гражданами страны.

Эти вопросы приобретают первостепенное значение в свете задач, которые поставлены перед Казахстаном на сегодняшний день. Главная задача для страны сейчас – это достижение высокого уровня конкурентоспособности во всех областях и сферах жизнедеятельности государства, общества и граждан страны. Для решения такой сложной задачи имеет, не утрачивающий своего значения, уровень профессионализма и ответственности государственных служащих на всех уровнях государственного управления. Сейчас именно от них зависит, насколько результативно будут выполняться поручения Главы государства, которые призваны создать благоприятные условия для устойчивого экономического роста, в целом для прогрессивного развития страны, а также вовлечения граждан в решение стоящих перед государством задач [1].

В связи с вышесказанным, высокую актуальность приобретают вопросы правильной мотивации труда госслужащих. А для того, чтобы дать правильные ответы на вопросы необходимо, прежде всего, хорошее знание теоретических аспектов рассматриваемого вопроса.

В первую очередь необходимо отметить, что значение категории «мотивация» рассматривается именно с точки зрения науки об управлении. В этом смысле четко проясняет сущность данной категории определение, данное в классическом учебнике западных ученых М. Мескона, М. Альберта и Ф. Хедоури «Основы менеджмента». Здесь приведено такое определение: «Мотивация – это процесс побуждения себя и других к деятельности для достижения личных целей или целей организации» [2, с. 194].

Что такое факторы трудовой мотивации работников? Из определения категории «мотивация», вытекает, что под факторами, формирующими мотивацию работника, понимаются факторы как побудительные силы, которые способствуют выполнению работником определенной задачи. На наш взгляд, можно согласиться с такой сущностной характеристикой факторов. Факторы трудовой мотивации – это силы или мотивы трудовой деятельности, побуждающие работника к качественному труду. И эти силы имеют как внутреннее, так и внешнее происхождение.

К внутренним факторам относятся те побудительные силы, которые рождаются внутри самого человека, в его сознании и возникают, прежде всего, из потребностей человека, его интересов и его целевых установок, диктуемых особенностями индивида, его наклонностями и т.д.

Внешние факторы трудовой мотивации – это те факторы, которые рождаются вне человека из условий среды, например, из политики организации в которой они работают, будь то кадровая политика, политика материального и морального стимулирования и т.д. Зависят также от внутренней корпоративной культуры организации, ее организационной структуры, морально-психологического климата, сложившегося в организации и т.д.

Для более четкой классификации факторов необходимо опираться, конечно же, на существующие в науке теории мотивации. Даже краткий обзор этих теорий сразу же дает развернутое и структурированное видение побудительных сил к трудовой деятельности.

Теории мотивации, как известно, делятся на две крупные группы:

- 1) содержательные теории мотивации;
- 2) процессуальные теории мотивации.

В некоторых случаях в отдельную группу выделяются также и так называемые теории отношений [3, с. 10].

Содержательные теории мотивации определяют, на наш взгляд, базовые причины возникновения мотивов трудовой деятельности людей и соответственно базовых факторов, позволяющих сформировать позитивную трудовую мотивацию работников. Как известно, представители этих теорий

подходят к проблеме с позиции выдвижения на первый план различных потребностей человека и анализа того каким образом эти потребности влияют на трудовую мотивацию работника. В рамках данного исследования затрагиваются теоретические идеи именно основоположника содержательных теорий мотивации А. Маслоу.

В своей теории «иерархии потребностей» А. Маслоу в 1943 г. предложил к рассмотрению следующие потребности человека:

- физиологические потребности;
- потребности в безопасности и уверенности в будущем;
- социальные потребности;
- потребность в оценке и уважении;
- потребность самовыражения или самореализации.

Приведенный выше перечень потребностей не просто список, а именно строгая иерархия потребностей по А. Маслоу. То есть пока не удовлетворены физиологические потребности, речь не может идти о следующей потребности в безопасности и т.д. При этом первые две группы потребностей А. Маслоу относит к категории так называемых базовых потребностей.

Характеризуя физиологические потребности, А. Маслоу пишет: «Физиологические потребности – Потребности, которые обычно выбираются как начальная точка для мотивационной теории, – это так называемые физиологические драйвы. ... Несомненно, эти физиологические нужды – самые важные из всех потребностей. ... Если все потребности (физиологические потребности – примеч. авт.) не удовлетворены и соответственно организм поглощен физиологическими потребностями, тогда все другие потребности могут стать просто неощущаемыми или быть отодвинуты на задний план» [3, р. 602].

Специфические особенности трудовой деятельности государственных служащих предопределены как спецификой самой профессии, так и характерными личностными особенностями людей, выбирающих работу государственного служащего.

К специфическим особенностям трудовой деятельности государственных служащего, а также к особенностям их профессиональных и личностных характеристик можно отнести, на наш взгляд, следующие моменты:

Труд госслужащего объективно направлен на достижение общественно-значимых целей. Такое обстоятельство требует от служащего высокого уровня патриотизма и любви к своему Отечеству.

Государственный служащий, в отличие от всех других работников, является представителем государства на своем участке работы и соответственно действует от имени государства. Такая специфика приводит к высокой степени ответственности за каждое принимаемое госслужащим решение, а также создает в определенной степени стрессовый характер деятельности госслужащего. Соответственно госслужащий должен обладать высокой степенью стрессоустойчивости.

При этом труд госслужащего все время находится под пристальным вниманием граждан страны, а также контролирующих и проверяющих органов, что также является причиной высокой степени психологического напряжения работника в процессе выполнения им своих функциональных обязанностей. Это обстоятельство требует психологической уравновешенности госслужащего.

Деятельность государственного служащего можно в значительной степени признать приближенной к деятельности в сфере услуг, т.к. он не участвует в создании материальных ценностей, а скорее является проводником государственных услуг гражданам страны. В данном случае госслужащий должен хорошо владеть современными и прогрессивными приемами обеспечения высокого уровня сервиса.

В связи с тем, что госслужащий оказывает услуги непосредственно гражданам, т.е. работает с людьми, он должен обладать таким качеством как человеколюбие.

Предметом труда госслужащего является информация, что требует высокой квалификации работника.

Труд госслужащего часто требует высокой степени самостоятельности в принятии решений.

Труд госслужащего по природе своей консервативный, т.к. направлен на обеспечение стабильности в обществе. Соответственно госслужащий также должен уметь просчитывать послед-

ствия своих действий и действий органа, в котором он работает. То есть он должен обладать высокими аналитическими способностями.

При этом труд госслужащего можно отнести к категории творческого труда, т.к. часто требуется принятие нестандартных, оригинальных, креативных решений. Соответственно госслужащий, кроме всего прочего должен обладать еще творческими, креативными способностями.

Труд госслужащего, при соблюдении необходимых условий, открывает перед ним возможности карьерного роста. Причем этот карьерный рост на каждом из ступеней роста обеспечивает все больший и больший объем власти и большую степень влияния на принятие решений в области государственного управления. Следовательно, госслужащий должен быть человеком достаточно амбициозным и нацеленным на постоянный карьерный рост. Не каждый человек обладает таким качеством и не все люди стремятся к власти.

Приведенный перечень специфических особенностей профессиональной деятельности госслужащих, а также их личностных и профессиональных характеристик диктует определенные требования к внутренним мотивам людей, выбирающих работу государственного служащего. Поняв же внутренние мотивы, которые движут людьми при выборе такой тяжелой профессии можно в свою очередь говорить о приоритетности тех или иных факторов, формирующих профессионально-трудовую мотивацию госслужащих.

Проведенный выше анализ специфики профессиональной деятельности государственного служащего, позволяет выделить следующие основные внутренние мотивы, которые могут двигать человеком при выборе такой тяжелой, ответственной и рискованной работы:

- желание служить своему государству и своему народу;
- желание непосредственно участвовать в крупных и важных событиях исторического характера;
- желание быть на переднем плане в деле достижения общественно-значимых целей;
- стремление быть полезным людям;
- желание достигнуть больших карьерных высот;
- желание власти и влияния на людей;
- желание профессиональной и творческой самореализации.

Естественно, что такие мотивы как, например, желание стать богатым человеком или внести свой вклад в развитие науки, сделать какие-то крупные научные открытия или желание написать книгу, либо желание вывести новую породу овец и т.д. не могут войти в вышеприведенный список, т.к. они совсем из других сфер человеческой деятельности. А именно: бизнеса, науки, литературы.

Представленный нами список мотивов человека, идущего на государственную службу, вытекает именно из анализа характерных особенностей профессиональной деятельности госслужащих. Кроме того, такое видение в основе своей не противоречит и выводам современных западных ученых, согласно которым выделяются 4 основных фактора, привлекающих людей на государственную службу: «стремление участвовать в выработке государственной политики; приверженность общественным интересам и государственному долгу; самопожертвование и сострадание» [4].

Как видим самыми серьезными мотивирующими факторами при выборе профессии госслужащего, являются мотивы, продиктованные категориями высокого порядка. А именно: чувство долга, служение обществу и своей стране, помощь людям и т.д. Однако в последнее время факты из современной жизни различных стран, когда государственные служащие начали попираť государственные и общественные интересы, говорят о катастрофическом снижении морального духа госслужащих. Но объяснения этим фактам показали, что выводы А. Маслоу относительно базовых человеческих потребностей являются верными в любое время и в любом государстве. В результате проведенных исследований выяснилось, что причинами такого развития ситуации являются «снижение заработной платы, недостаточная материально-техническая оснащенность для выполнения служебных обязанностей, неадекватный государственный бюджет и давление к тому, чтобы сохранять эффективность при сокращении ресурсов и затрат» [5]. Приведенный факт четко подтверждает вывод о необходимости учета первоочередного фундаментального значения базовых потребностей из теории иерархии потребностей А. Маслоу.

Таким образом, исходя из выводов проведенного выше анализа, можно говорить о перечне факторов трудовой мотивации государственных служащих, воздействие которых руководители организаций/органов государственного управления должны в полной мере учитывать в своей работе.

Мотивация в государственной службе имеет свои особенности. Так термин «государственная служба» определяется по-разному:

- деятельность государственных служащих в государственных органах по исполнению должностных полномочий, направленная на реализацию задач и функций государственной власти [6];
- нанятые государством люди, работающие в сфере государственного управления;
- финансируемая государством служба;
- мотивация людей к внесению вклада во благо общества.

Основа современного понимания мотивации государственных служащих, на наш взгляд, была заложена в статье Перри и Уайз (1990) как «предрасположенности человека к реакции на мотивы, лежащие в основном или исключительно в государственных органах или организациях» [7]. Это стремление служить на благо общества.

В одном из исследований Дж. Перри были определены четыре основополагающих фактора, которые привлекают людей в работе на государственной службе.

- 1) стремление участвовать в выработке государственной политики;
- 2) приверженность общественным интересам и государственному долгу;
- 3) самопожертвование;
- 4) сострадание.

В другом исследовании мотивы к работе на государственной службе были классифицированы по разным «ориентациям на оказание помощи»: самаритяне, определяемые как оказывающие услуги нуждающимся; общественники – общественные активисты, патриоты – те, кто ценит службу своей стране, и гуманитарии, которые работают во благо более широких интересов человечества [8, p. 17].

Литературный обзор показал, что необходимо учитывать то факт, что люди, работающие в государственном и частном секторах, отличаются по своему внутреннему желанию служить. К факторам, определяющим степень приложения усилий работниками на рабочем месте, зависит от ряда факторов, таких как черты характера и различие внутренних и внешних вознаграждений, которые привлекают его, с учетом черт характера.

Работники государственного сектора считаются и должны быть более альтруистичными по сравнению с работниками, занятыми в частном секторе. Однако нередко в отношении работников государственного сектора складывается стереотип об их инертности и ленивости. Согласно результатам, британского исследования, направленного на изучение мотивации чиновников, на основании данных за длительный период было обнаружено, что работников, занятых в государственном секторе, привлекают внутренние вознаграждения, в связи с чем они более привержены своей организации.

При этом считаем неправильным полагать, что все государственные служащие мотивированы исключительно высшим благом, как это следует из теории приобретенных потребностей Мака Клееланда, который, в своих трудах, выделял потребности исключительно высшего уровня (потребности в успехе, во власти и причастности).

Сотрудников с потребностью власти следует ориентировать и готовить к руководящим должностям, при условии обладания ими необходимыми компетенциями. Такие работники, чаще всего, проявляют себя как энергичные откровенные люди, стремящиеся к конфронтации и отстаиванию своих позиций. Управление дает таким людям возможность реализации своих лидерских качеств, так как они способны ставить амбициозные цели в коллективе и брать на себя инициативу, достигая высоких командных результатов [9].

В действительности, занятых в государственном секторе, мотивируют как внешние, так и внутренние факторы. Внешние факторы важны, но влияние их на эффективность и результативность чиновников исследована многократно и всесторонне. Наша же первостепенная задача стоит в исследовании влияния внутренних факторов, которые являются основой мотивации профессиональной деятельности работника любой сферы и государственного сектора, в частности.

Отсюда следует, что все условия, необходимость в которых диктуется факторами, вытекающими из потребностей высокого порядка, должны создаваться в организации практически одновременно. Конечно же, специфика какой-либо организации и специфика ее кадрового состава будут определять иерархию актуальности тех или иных факторов. Отсюда вытекает необходимость перестроения системы мотивации профессиональной деятельности отечественных государственных служащих с целью ее адаптации каждой отдельно взятой государственной структуре/организации. То есть, такая система должна быть гибкой и это является одним из условий, приводящих к отсутствию иерархии в этой системе факторов. Но при этом, как было выявлено в процессе анализа, факторы базовых потребностей являются главными и фундаментальными. Первоочередной учет базовых потребностей работника – это обязательное правило формирования адекватной системы трудовой мотивации госслужащих.

Литература

1. Н. Назарбаев о госслужбе: Увольнения сократились в 2 раза. «Казинформ» // https://www.inform.kz/ru/nursultan-nazarbaev-o-gossluzhbe-uvol-neniya-sokratilis-v-2-raza_a3038679.
2. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. – М.: Дело, 1997. – 493 с.
3. Маслоу А.Г. Теория человеческой мотивации / Пер. на рус. язык С.А. Четвертакова, 2013. http://www.sergeychet.narod.ru/bibl_psy/hummotiv1943.htm. 26.01.2017.
4. Макклелланд Д. Мотивация человека / Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2007. – 672 с.
5. Херцберг Ф., Моснер Б., Блох Снидерман Б. Мотивация к работе / Пер. с англ. Д.А. Куликова. – М: Вершина, 2007. – 240 с.
6. Органы государственной власти (2017). https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30014155#pos=0;0. 28.07.2017.
7. Perry J.L., Wise L.R. The motivational bases of public service // Public Administration Review. – 1990. – Vol. 50. – №3. – P. 367-373.
8. Perry J.L., Hondeghem A. Motivation in Public Management: The Call of Public Service. – New York: Oxford University Press, 2008. – 352 p.
9. McClelland D.C. The achieving society. – NY: Irvington Publishers, 1976. – 512 p.

А. Бейсенбекова, «Мемлекеттік және жергілікті басқару»

мамандығының студенті

Ғылыми жетекші: Г.Қ. Амирова

ҚазЭҚХСУ

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ФРАНЧАЙЗИНГТІҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақала франчайзингті заманауи экономиканы дамыту құралы ретінде пайдалану мәселесіне арналған. Франчайзинг ұғымдары, түрлері, сондай-ақ франчайзингтік қатынастардың артықшылықтары қарастырылған.

Кілт сөздер: франчайзинг, франчайзор, франчайзи, субфранчайзинг.

Қазір кез келген кәсіпкер өз тауар маркасын дүниеге алып келіп, оны заңды тіркей алады. Бірақ тауар маркасын брендке айналдырып, оны қоғамға танымал ету үшін қыруар қаражат керек. Сонымен қатар коммибоя жерлердің белсенді жұмысы, жарнамалық компания тағы басқа рухани және материалдық ресурстарды қажет ететін жұмыстар жасалуы керек. Мұндай инвестицияны Қазақстан кәсіпкерлерінің басым бөлігінің қалтасы көтермейді. Сондықтан қазіргі кезде кәсіпкерлерге франчайзинг арқылы танымал тауар маркасын қолдану құқығын сатып алған өте ыңғайлы. Бұл жағдайда ірі компания – франчайзор кәсіпкерге қажетті технологиямен қамтамасыз етіп,

қызметкерлерді оқытуға кепілді. Ал кәсіпкер болса, тек осы компанияның тауар маркасын қолдануға міндетті. Осындай себептерге байланысты бизнесті ұйымдастырудың франчайзингтік формасының қалыптасуы мен дамуының ұйымдық-экономикалық тетіктерін әзірлеу басымды бағыт болып саналады.

Республикадағы бизнесті дамыту болашағы бар нысандарыны бірі франчайзинг болып табылады.

Замануи халықаралық бизнес үшін онық дамуына кедергі келтіретін бірқатар факторлардың болуымен сипатталады. Атап айтқанда, өндірілген өнімді жүзеге асырылуын кеңейту, ірі фирмалардың дилерлік желісіне мамандарды тарту, шағын бизнес кәсіпорындарының тиімділігін арттыру және жұмыс мерзімін қысқарту қажеттілігі бар. Сонымен бірге, шағын және ірі бизнес кәсіпорындарының өзара қызметінде қиындықтар пайда болады.

Аталған мәселелерді шешу үшін жаңа экономикалық механизмдер қажет. Ондай механизмдердің бірі франчайзинг болып табылады, ол шағын және ірі бизнестің артықшылықтарын біріктіруіне байланысты шағын кәсіпкерліктің өнімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Қазіргі таңда «Кока-Кола», «Адиас», «Ксерокс», «Шелл», «Макдоналдс» және көптеген басқа сондай-ақ фирмалар сияқты танымал тауарлық белгілермен белгіленген тауар және қызметтермен Қазақстанда ешкімді таңғалдыра алмайсын. Бұл тауарлық белгілер жоғары беделі бар нақты өндірушімен тікелей байланыстырылады, және жанама түрінде тауар мен қызметтердің жоғары сапасын көрсетеді [1].

Экономикалық дамыған елдердің тәжірибесін зерттей келе, бүгінгі таңда шағын бизнесті дамытудың негізгі бағытына әр түрлі желілік құрылымдарды жатқызуға болады. Осындай құрылымдарға негізделіп, шағын бизнес кәсіпорындары өзара көмек пен қолдау үшін шарттарды жасау арқылы сәтті ынтымақтастықтың мүмкіндігіне ие болады. Желілік құрылымдардың жарқын мысалы – франчайзинг моделі бойынша жұмысты ұйымдастыру.

Замануи жағдайда франчайзинг шағын бизнесті дамытудың оптималды және тиімді тәсілдерінің бірі ретінде қарастырылады. Бір жағынан, бұл белгілі сәттілікке жеткен және болашақта дамығысы келетін кәсіпорындар үшін тән. Ал басқа жағынан, кәсіпкерліктің мұндай формасы ірі танымал компания қарамағында бизнеспен айналысы келетін ұйымдар үшін қажет. Олар жаңа білім, тәжірибе ала алады, бизнестің инновациялық технологияларын және оны ұйымдастырудың әдістерін меңгеріп, қолдана алады. Осындай ынтымақтастық ірі және шағын кәсіпкерліктің интегрирленген формасы болып табылады; ол екі жақтың экономикалық мүдделерінің қажетті балансын ескереді [2].

Ғалымдардың көбісі франчайзинг деп өзара қатынастардың жүйесін түсінеді; ол жоқ дегенде екі контрагенттен тұрады: франчайзор өзінің тауарлы маркасын, ноу-хау және өндірістік жүйесін лицензиялайды немесе сатады, ал франчайзи франчайзорға бизнеске құқығын берген үшін бастапқы жарнаны және сервистік төлемді (роялти) төлейді.

Одан басқа, кейбір зерттеушілердің пікірі бойынша, венчурлік – бизнесті ұйымдастырудың тәсілі; ол бірыңғай сауда маркасы бар біркелкі кәсіпорындардың кең желісін құруды болжайды.

ҚР-ның франчайзинг туралы Заңында келесі анықтама беріледі: кешенді кәсіпкерлік лицензия (франчайзинг) – бұл кәсіпкерлік қызмет; онда айрықша құқықтар кешенінің құқық иесі басқа тұлғаға ақысыз құқығын пайдалануға береді. Экономика түсінігіне зерттеушілердің әртүрлі көзқарастары қосымша көрсетілген. Замануи инновациялық экономикада салыстырмалы жаңа құбылыс болып табылады, бірақ оның түптері ортағасырлық заманымен байланысты [3].

Ал бірақ франчайзингтің коммерциялық жүйесінің дамуына үлкен ықпал АҚШ-да жасалынған, мұнда франчайзинг «Зингер» тігу машиналарын өндіру бойынша американдық компаниямен қолданған. АҚШ-да 50-60-шы жылдары франчайзинг тез тарай бастады. Ол кездегі мемлекеттің саясаты – араласпау болып табылады, яғни Қазақстан заңнамалығының қазіргі жағдайына тиесілі. Оған сонымен қатар АҚШ-да тауарлы белгі туралы заңның қабылданғаны көмектескен. Күнделікті сұраныстағы қызметтер мен тауарлар, тез қызмет көрсету асханалары франчайзинг жүйесі бойынша жұмыс жасайтын көптеген фирмалардың незігі болды.

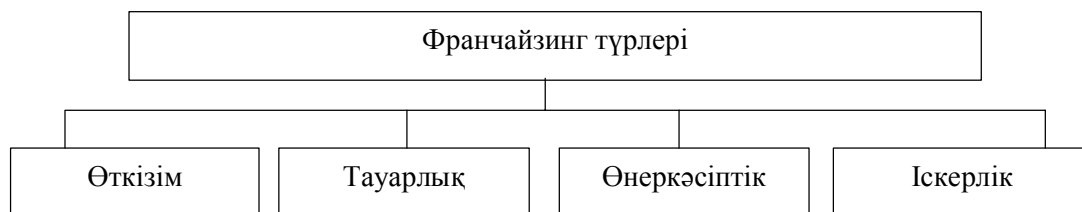

1-сурет. Іскерлік форматтағы франчайзингтің дамуына әсерін тигізетін факторлар*

*Ескерту – [4] негізінде автормен құрастырылған

Көп елдерде қонақ үй және мейрамхана құрудың франчайзингтік жүйесі ерекше тез дами бастады. Бұған АҚШ-да тауарлы белгі туралы заңның пайда болуы ықпал еткен. Қызмет көрсету сапасы жағынан жеткілікті жоғары беделі, бәсекелестер арасында өзінің жеке ерекшіктері бар өнім, жұмыс немесе қызметтерді өндіруші кәсіпорын белгілі шарттар негізінде тауарлы белгіні (тауарлы марканы) сатып алатын.

Экономика негізінде сауда, қызмет көрсету және қоғамдық тамақтандыру сферасында, сонымен қатар аз дәрежеде – өндіріс сферасында тараған. Осыған байланысты франчайзингтің түрлері мен формаларын ажыратады.

2-сурет. Франчайзинг түрлері*

*Ескерту – [5] негізінде автормен құрастырылған

Сурет 2 сәйкес, дәстүрлі франчайзинг келесі түрлерге бөлінеді: өткізім, тауарлық, өнеркәсіптік және іскерлік.

Франчайзингтің формалары франшиза шарттарымен беріледі және франчайзер мен франчайзи арасында міндеттердің бөлінуімен анықталады. Халықаралық тәжірибеде, 3 суретте көрсетілген, франчайзингтің бес негізгі формасын ажыратады.

Тікелей аумақты шектеп, бизнесті жүргізу бойынша белгілі бір тұлғаға (бір кәсіпорынға) құқықты беруді білдіреді. басты кәсіпорынмен тек қана бір кіші компанияға сатылады. Басқа тұлғаларға құқықты беруге болмайды. Тікелей франчайзингтің кемшілігі нарықты баяу меңгеру болып табылады.

3-сурет. Халықаралық тәжірибеде қолданатын франчайзинг формалары*

*Ескерту – [5] негізінде автормен құрастырылған

Дәйекті. Бұл формада бас компаниясы кіші компанияға бірнеше франшизаны сатады. Бірақ франшизалар бірте-бірте беріледі. Яғни берілген франшизаны алған кәсіпорын дұрыс пайдаланғанын көргеннен кейін франчайзер келесі франшизаны береді. Франчайзингтің осы формасы ең тиімді болып табылады.

Аумақты дамыту (аумақты әзірлеу) аумақты әзірлейтік франчайзиге франчайзер атынан бірнеше франчайзилермен келісімшартқа тұру құқығын бекітуді болжайды. Мұнда бұрын ашылған кәсіпорындарда жұмысты толық бір жолға қоюын күту қажеттілігі жоқ. Әдетте бұл жағдайда франчайзинг келісімшартында жазылады: бекітілген аймағында және қандай мерзімде кіші компаниялардың қанша саны ашылады. Әзірлеушінің міндеті франчайзилерді іздеу және болашақта оларға қажетті көмек көрсету болып табылады.

Бұл формада бекітілген аумақта франчайзер субфранчайзерге өз құқығының көп бөлігін береді, ол құқықтың ішіне өз кәсіпорнын ашу және үшінші тұлғаларға франшизаны сату құқығы да кіреді. Субфранчайзер (оны орташа компания деп атауға болады) белгілі аумақта басты фирманың орынбасар ролін атқарады. Бірақ құқықтан басқа, оған басты компанияның міндеттері де ауысады: кіші компанияны қолдау, кеңес беру және келісімшартта айтылған басқа қызметтерді көрсету.

Субфранчайзингке мастер-франчайзинг өте жақын және, әдетте, ірі халықаралық желілердің қызметінде қолданады. Бекітілген аумақ ретінде негізінде бір ел немесе елдердің тобы болады. Бұл жағдайда франчайзерден мастер-франчайзиге құзыреттіліктердің толық және эксклюзивті берілуі болжанады. Ол франчайзердің қызмет көрсетудің барлық спектірін орындай отыра, өз кәсіпорындарын ашудың және үшінші тұлғаларға франшизаны сатудың шектелмеген құқығын алады. Мастер-франшизаны сатуда франчайзерге төленетін табыстың үлесі анықталады.

Қорытынды. Бастапқы кәсіпкерлерді алаңдатып отырған негізгі мәселе – өз бизнесін дамытудың бастапқы кезеңін қалай жеңуге болады. Барлығына мәлім, қазақстандық кәсіпкерлер көптеген проблемаларға тап болады. Франчайзинг көп проблемаларды шешудің бір жолы болып табылады.

Әдебиеттер

1. Манап А.С. Қазақстан Республикасында франчайзингті дамыту. – Алматы, 2012. – 108 б.
2. Кисиков Б. Франчайзинг в Казахстане. – Алматы: Образовательный фонд «игілік». – 2011. – 292 с.
3. Дусембаев А.А. Франчайзингтік бизнес: қалыптасу үрдісі және ерекшеліктері. – Қарағанды университетінің хабаршысы. Экономика сериясы. – №4. – 101-107 бб.
4. Франчайзингтік терминология <http://triarh.kz/franchajzing/terminologiya-franchajzinga/> -27.01.2014.
5. ҚР 2002 жылғы 24 маусымдағы №330-ІІ Заңы Кешенді кәсіпкерлік лицензия (франчайзинг) туралы.

Н. Жуандық, «Менеджмент» мамандығының студенті
Ғылыми жетекші: **М.У. Уажанов**, Ph.D, аға оқытушы
ҚазЭҚХСУ

БІЛІМ БЕРУ ПРОЦЕСІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖӘНЕ БАСҚАРУДА ЗАМАНАУИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫҢ ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Мақалада университеттің білім беру процесін ұйымдастыру мен басқарудың бағыттары талқыланады. Ұйымдастырушылық қызметтің ағымдағы жағдайын талдау және басқару тиімділігін арттырудың негізгі бағыттары анықталды. Студентті диплом алғаннан кейін бәсекеге қабілетті, білікті маман болатындай етіп үйрету керек. Яғни, бүгінгі заманға сай білім беру керек. Практика жүзінде, мотивация беру арқылы студенттердің қызығушылығын арттыру үшін қандай әдістер қолдану керектігі қарастырылды. Мамандық бойынша арнайы кабинеттердің керектігі жайлы айтылған. Модульдық оқыту технологиясы қарастырылды.

Бүгінде білім берудің маңызды бағыттарының бірі – оны дамыту және белсенді іске асырудағы заманауи технологияларды қолдану. Заманауи технологияларды қолдану кез келген ұйымдағы басқарушылық қызметтің тиімділігін арттырудағы маңызды қозғаушы күштердің бірі.

«Технология» сөзі грек тілінен шыққан: «techne» – өнер, шеберлік және «logos» – ғылым, заң. Яғни «Технология» – шеберлік ғылымы. Жоғары кәсіби білім беру контексіндегі біздің заманымыздың қазіргі үрдісі, мемлекет пен қоғамның мүдделерін қанағаттандыруға арналған заманауи технологияларды енгізу болып табылады. Студенттің танымдық және шығармашылық қызметін жүзеге асыру үшін оқу үрдісі заманауи білім беру технологияларын қолданады. Білім беру сапасын арттыруға мүмкіндік береді. Оқу уақытын пайдаланып, репродуктивтік қызметтің үлесін азайтады.

Ғылыми-техникалық прогресс – кез келген мемлекеттің ұлттық байлығының негізгі саласы. Барлық дамыған елдер тәжірибесі көрсеткендей, экономикалық даму, көркейтудің негізгі жолы ғылыми-техникалық және инновациялық салада лидер болу. Инновациялар экономиканың құлдырауына төтеп беріп, ғылыми-техникалық прогрестің белсенді түрде дамуына жағдай жасап, ұлттық экономиканың тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін жоғарылатады [1].

Заманауи, инновациялық білім беру мекемесі жоғары бәсекеге қабілетті болу керек. Ол әр түрлі білім беру бағдарламаларын әзірлеуге, жоғары білікті мамандарға ие болып, корпоративтік оқыту жүйесін белсенді пайдалануға дайын болуы керек. Әдетте, заманауи білім беру мекеме, қаланың, облыстың, елдің білім кеңістігінде көшбасшы болып табылады. Заманауи институттың айқын сипаттамасы оның инновациясы болып білім беру қызметі табылады. Бұл дегеніміз, ол дамып, белсенді түрде жүзеге асыруда қазіргі заманғы білім беру технологиялары мен бағдарламалары әрдайым жаңартып отырады.

Профессор Вассерманның айтуынша, заманауи сын-қатерлерге жауап беру үшін жоғарғы оқу орны мен қызметкерлерге – заманауи, тиімді, мобильді, табысқа жету керек. Нақтырақ айтқанда, Вассерман технологиясына сәйкес мұғалім сабаққа арналған жоспарларды дайындамайды, олардың жазуы көп уақытты қажет етеді, бірақ арнайы тренажерларды пайдаланады. Сабақтардың жақсы құрылған схемасы арқасында сабақ динамикалық түрде жүргізіледі, әрбір студент материалды дамытуға қатысады. Аудиторияда ешқандай «ұйықтайтын» (1-сурет) немесе өз жұмысын ойлап отырған студенттер жоқ: бәрі ойлау үдерісіне қатысады және сабақ аяқталғаннан кейін әр адам баға алады. Студенттер пәндер мен академиялық көрсеткіштерді, мерекелерді ұйымдастыруға қатысады. Профессор сенімді: мұндай қатысу студенттердің өздері үшін оқу процесін қызықтырады, оларды жауапкершілік пен тәуелсіздікке үйретеді. Мұғалім мен студенттердің барлық қадамдары секундтарда жазылған: жұмыс түрі, рейтингтік жүйе, студенттерге берілетін жеңілдікте, бонустар, студенттердің өзара қолдау және мотивация көрсетуі болып табылады [2].

Менің ойымша, мұғалімдерді қағаз жазудан босату керек. Бұл жұмысты басқа адам атқару керек. Мұғалім тек студенттерге білім беріп, алдағы жұмысқа дайындауы қажет. Қазіргі таңда студенттердің өз мамандығы бойынша жұмыс істей білмейтіндігі көрінеді. Яғни, университетте көбірек практикаға көңіл аударғаны жөн. Мысалы, мен «Менеджмент» мамандығында оқимын. Менеджмент мамандығы бойынша арнайы кабинеттің болуын қалаймын. Осы кабинетте әр түрлі жағдайлар тудырып, сол жағдайды шешудің жолдарын практика жүзінде талдау керек (2-сурет). Яғни, осының мақсаты студенттерді группаларға бөліп, әр студенттің сөйлеу шеберлігін, қиын жағдайдан шығу амалдарын табу білуге үйрету. Ол үшін кабинеттер арнайы құралдармен жабдықталуы керек. Өзін жақсы көрсеткен студенттерге бонус ретінде арнайы материалды сыйақылар беру арқылы мотивациялау. Осылайша, білім беру деңгейі артады, студенттер материалды тек білім беру мекемесінде болғанда ғана емес, одан тыс жерлерде де зерттеуге тырысады. Бос уақыттарын көшеде жүрмей, материал іздеумен уақыттарын тиімді өткізеді. Студенттерді сессия кезінде осындай практикалар жүзінде бағалап, ат салысқан студенттерді шынайы бағалау керек.

Тағы көбірек тәжірибесі бар адамдарды шақыру керек. Жетістікке жеткен адамдардың өмірлік тарихын тындап, студенттер сол адам сияқты болуға талпынады. Жалпы айтқанда сабақтарды қызықты өткізудің түрлі амалдарын қолданып, бәсеке жарамды студенттерді дайындау қажет.

Жалпы білім беру технологиясын талдау барысында ХХІ ғ. білім берудің мақсаттары: өмір сүре білу; жұмыс істей білу; оқуға қабілетті.

1, 2-сурет. Білім алушы сабақ материалдарына қызығушылық танытпауда

Білім берудің интеграциялық нәтижесі ретінде жеткілікті құзыреттерді іздестіру керек. Құзыреттер білім беру үдерісінде: технология; білім мазмұны; білім беру мекемесінің өмір салты; оқытушылар мен студенттер арасындағы өзара әрекеттесу түрі болып табылады. Алғашында технологиялық тұрғыда білім беру процесінің басқарылуына назар аударылады, ол нақты мақсаттарына жетуді білдіреді.

Кесте. Жалпы білім беру технологиясын талдау

Аты	Мақсаты	Мәні	Механизмі
Шоғырландырылған оқыту	Адамның қабылдауының табиғи психологиялық сипаттамаларына мүмкіндігінше жақынырақ білім беру үдерісінің құрылымын құру	Сабақтарды блокта біріктіру арқылы пәндерді терең зерттеу	Оқушылардың жұмыс істеу динамикасын ескеретін оқыту әдістері
Модульдік оқыту	Икемділікті қамтамасыз ету, оны жеке тұлғаның жеке қажеттіліктеріне бейімдеу, оның базалық тренингінің деңгейі	Жеке оқу жоспарымен студенттердің өзіндік жұмысы	Проблемалық көзқарас, жеке оқыту деңгейі
Жоба бойынша оқыту	Студенттердің әр түрлі дереккөздерден тыс білімін дербес және өз еркімен алуға болатын жағдайларды жасау	Шығармашылық ойлауды дамыту Топтық жұмыс тәжірибесі	Жылдам жаһандық проблемалар және инновациялық оқыту әдісі

Білім берудің гуманитарлық парадигмасына көшудегі технологиялық білімнің мақсаты студенттің жеке жетістіктері болып табылады:

а) адамның білім беру ісіндегі бұрынғы көріністеріне қатысты прогресс дәрежесі (Л.С. Илюшин);

б) оқушыны білімді, дағдыларды меңгеру, психикалық процестерді дамыту, жеке қасиеттерін меңгеру үдерісіндегі жетістіктер сатысында жеке жетілдіру (А.М. Майоров). Жеке жетістіктер бүгінгі күні білім беру процесінде студенттердің құзыреттілігі деңгейімен байланысты.

1. Модульдік оқыту технологиясы.

Модульдік технология білім беру үдерісін студенттің дербес (толығымен немесе ішінара) мақсатты дараланған бағдарламаны меңгеруіне түрлендіреді.

Модульдік оқытудың негізі – оқытудың модулі, ол мыналарды қамтиды: ақпараттың толық

блогы, студенттік іс-әрекеттердің мақсатты бағдарламасы; мұғалімнің табысты іске асыруы туралы ұсыныстары (кеңесі).

Модульдік технология оқытуды жекелендіруді қамтамасыз етеді: тәуелсіздік деңгейіне сәйкес ассимиляция жылдамдығына сәйкес оқыту мазмұны бойынша оқытудың әдістері мен әдістеріне сәйкес бақылау және өзін-өзі бақылау әдістеріне сәйкес.

Басқа жүйелерден модульдік оқытудың негізгі айырмашылықтары келесідей:

1) оқыту мазмұны аяқталған тәуелсіз кешендерде көрсетіледі, оның меңгеру мақсатқа сәйкес жүзеге асырылады. Мақсат студент үшін қалыптасады және зерттелетін мазмұн көлемі туралы ғана емес, сонымен қатар оның ассимиляция деңгейінде де көрсетіледі. Бұдан басқа, оқушы ұтымды түрде әрекет ету туралы оқытушының жазбаша кеңесін алады;

2) мұғалімнің оқушылармен байланысының нысаны өзгереді. Ол модульдер арқылы жүзеге асырылады және, әрине, жеке байланыс процесі басқарылады;

3) студент өзіне көп уақыт жұмсайды, мақсатты белгілеу, өзін-өзі жоспарлау, өзін-өзі ұйымдастыру және өзін-өзі бақылауды үйренеді;

4) жеке кеңес беру проблемасы, студенттерге доза көмегі жоқ.

Модульдік оқытудың мақсаты – студенттердің тәуелсіздігін дамытуға, олардың оқу материалын дамытудың жеке тәсілдерін ескере отырып, жұмыс істеу қабілетін дамыту.

Әдебиеттер

1. Инновационный менеджмент: Учебн. пособие / Под. Ред. д.э.н. А.В. Барышевой. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2007. – 384 с.

2. Реформы в образование: ТипО: эксперименты и инновации, Школа на БиС <http://apgazeta.kz/2017/04/01/reformy-v-obrazovanii-tipo-eksperimenty-i-innovacii-shkola-na-bis/>

3. Электронды әдебиет көзі «Современные технологии образования». www.gymnasia8.kz/download/metodist/761

Ж. Жұбатқан, А. Мүталін, «Менеджмент» мамандығының студенттері

Ғылыми жетекші: М.У. Уажанов, Ph.D, аға оқытушы

ҚазЭҚХСУ

МЕНЕДЖМЕНТ ҰҒЫМЫН ЖАСТАРДЫҢ ДҰРЫС ҚАБЫЛДАМАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа. Мақала барысында қазіргі кездегі менеджмент мамандығының қоғамдағы рөлі туралы қарастырылады. Жастар арасында не себепті мамандыққа сұраныс жоқ және сол жағдайды шешу үшін қандай технологиялар қолдану керектігі. Сол мәселелерге байланысты сауалнамалар мен ұсыныстар.

Қазіргі заманғы Қазақстан менеджментінің қалыптасу тарихы мен дамуын XX ғ. 50-ші жылдарынан бастап қарауға болады. Алғашқы қазақ инженер-менеджері, өндірісті ұйымдастырушысы Қ.И. Сәтпаев болды. Ол бірінші кеншілердің еңбек өнімділігі мен адамдардың еңбекке деген мотивация мәселелерін, жұмысшылардың, кәсіподақтардың кәсіпорындармен және Балқаш пен Жезқазғанның тау-кен байыту комбинаттарындағы еңбек процестерімен байланысты сұрақтарын шешті. Оның басқару стиліне тән ең маңызды ерекшелік, ол зерттелінетін нақтылы материалдарды терең ғылыми жүйелеу мен жалпылау болатын. Бұл жерде нағыз білгірдің әдеттен тыс басқару ойы көрінеді.

Тұңғыш Президентіміз Н.Ә. Назарбаев «Мәселенің барлығы менеджментке тіреледі. Неге біз жаппай жекешелендіруді бастадық? Өйткені мемлекет жақсы менеджер емес. Бюджеттен шығатын қаржы болғандықтан оған иесі жоқ қаржыдай қарайды. Содан коррупция, содан ұрлық

шығады. Ал егер өндірістің меншік иесі болса, қожайыны барлық қаржысын есептеп, кәсіпорынның пайда әкелуіне, өнімділікті арттыруға жұмыс жасайды. Сондықтан біз үшін менеджмент деген өте қажет нәрсе. Қазір біз мемлекеттік активтерді жекешелендірудің екінші кезеңіне аяқ бастық. Өндірістерді жекеменшікке беру керек. Мемлекеттің міндеті басқа», – деген болатын. Қазіргі жағдайда біздің еліміздің тұрақты дамуының басымды бағыты Қазақстан экономикасында қазіргі менеджментті қолдану жөнінде теориялық тұжырымдама жасақтау болып табылады. Қаржы экономикалық факультеті бизнес және менеджмент факультеті ретінде 1993 ж. негізделді, факультетті құру қажеттілігі Қазақстан Республикасы экономикасының дамудың нарықтық жолына өтуімен негізделді. Қазақстанда менеджмент пәні бойынша алғашқы қазақша оқулық профессор К.Ғ. Ахметовтың «Менеджмент негіздері» (1993 ж.) кітабы болып есептелінеді. Біздің пікірімізше, ол қазақстандық менеджмент мектебінің негізін қалаушылардың бірі болып табылады. «Менеджмент» мамандығы бүгінгі таңда аса танымал мамандықтардың қатарына жатады. Менеджмент мамандығы кез келген саладағы компанияларды және ұйымдарды басқару бойынша білім береді. Менеджер – бұл басқалардың жұмысын ұйымдастыруға және бақылауға қабілетті маман. Бірақ оның қолданылу саласы және білімі әр түрлі болуы мүмкін, сондықтан да бұл жан – жақтылықты талап ететін мамандықтың бірі.

Зерттеу жұмысы барысында осындай ой-пікірлермен таныс болдық:

«Мен менеджер мамандығын бітірдім. Маған мамандық ұнайды, егер тілек пен қызығушылық болса-бәрі шығады!» – Гүлжан.

«Мен осы жылы менеджмент мамандығын бітірдім, маған мамандығым қатты ұнайды, бірақ қазір жұмыспен проблемалар бар, барлық жерде жұмыс тәжірибесі қажет, бірақ мен жақсы жұмыс орын табамын деп ойлаймын» – Нұрбол.

«Менің ойымша, менеджер мамандығы біздің уақытта өте маңызды және сұранысқа ие мамандық» – Айдана.

«Мен менеджер болғым келеді. Менің әлі оқушы болсамда сол салда жұмыс жасап жүргенімді елестетемін және болашаққа жоспар құрамын» – Айман 10-сынып оқушысы.

«Менеджмент мамандығы туралы көп нәрселер білмеймін және бұл мамандықты таңдауға қорқамын» – Анара 11-сынып оқушысы.

«Мен 9 сынып оқушысымын менің алдымда таңдау тұр менеджер болу немесе мемлекеттік қызметкер болу, менің жақындарым мемлекеттік қызметкер болсаң жақсы болар еді дейді. Енді қандай таңдау жасарымды білмеймін» – Арман.

«Мен алғашында менеджмент мамандығын тек сауда орындарын да сатушы болып жұмыс істеу деп ойлады, негізінде олай емес екен.....» – Жадыра.

«Мен қазіргі таңда менеджер болып жұмыс жасаймын жалақысы да жақсы, бірақ менің оқу орындарыма ұсынысым тәжірибе сабақтары көп болса екен деген ойым бар» – Алма

«Менеджмент мамандығына түсудегі басты мақсатым өзімнің жеке кәсібімді ашу болып табылады және сол мақсатқа жетемін деп ойлаймын» – Жанат 3 курс студенті

«Бұл мамандыққа оқуға түскеніммен болашақта осы мамандықпен жұмыс жасауым белгісіз, өзімді басқа салда байқап көрсем деп жүрмін.....» – Арслан 2курс студенті.

«Менеджмент мамандығы туралы біздің елде толық түсінік қалыптаспаған сондықтан көбісі таңдай бермейді. Бұл мамандық бойынша жастардың түсінігін кеңейту керек» – Нысан.

«Осы жылы менеджмент мамандығын бітірдім, жұмысқа орналастым және осы мамандықты таңдағанымға қуаныштымын» – Айсұлу.

Осы алынған пікірлер аясында студенттерден, жас мамандардан, мектеп оқушыларынан сауалнама жұмысын жүргіздік. Сауалнама жүргізу барысында қазіргі таңдағы менеджмент мамандығының қандай сұранысқа ие екенін және мамандық таңдау көрсеткішін көруге болады.

Менеджмент мамандығы бойынша өткізілген сауалнамалар:

1. ҚАНДАЙ БІЛІМ ҚАЖЕТ
Жоғары кәсіби білім

Осы сауалнама менеджердің мамандығы бойынша жұмыс істеу үшін тиісті мамандық бойынша немесе менеджер жұмыс істеуге мүмкіндік беретін мамандық бойынша жоғары кәсіптік білім туралы дипломның болуы міндетті екендігін көрсетеді. Орта кәсіби білім менеджер болу үшін жеткіліксіз.

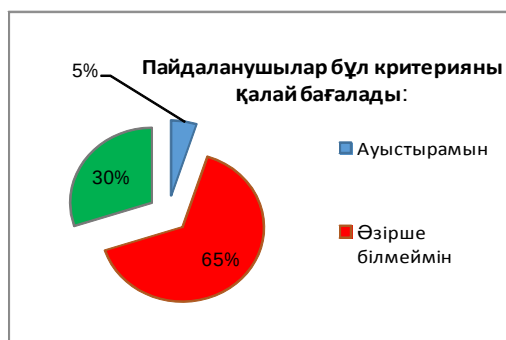
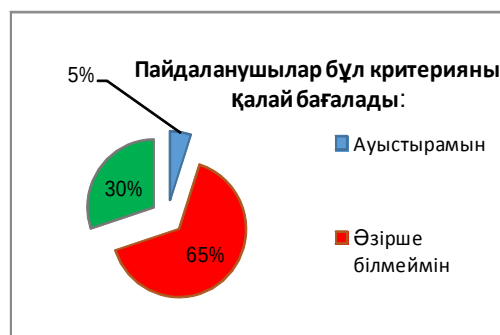
2. МАМАНДЫҚ ТАҢДАУҒА ҚАНАҒАТТАНУШЫЛЫҚ

Өзірге білмеймін – Сауалнама көрсеткендей, сауалнамаға жауап берген көптеген менеджерлер жауабы, осы мамандық бойынша қызмет ететіні белгісіз.

3. МАМАНДЫҚ ҚАЖЕТТІЛІГІ

Жеткілікті сұранысқа ие

Менеджер мамандығының өкілдері еңбек нарығында сұранысқа ие. Жоғары оқу орындары осы салада көптеген мамандарды даярлайтынына қарамастан, көптеген компаниялар мен көптеген кәсіпорындарда білікті менеджерлер қажет.

4. АТА-АНАЛАР БАЛАЛАРҒА МАМАНДЫҚТЫ ҰСЫНУҒА ДАЙЫН БА?

Мейлі, өзі шешеді.

Сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі балаларға болашақ мамандықты таңдау құқығын беруді қалайды және олардың отбасында менеджер мамандығын жалғастыруын талап етпейді.

Зерттеулер мен тәжірибелер нәтижесінде туындаған біздің ұсынымыз:

1. Менеджмент мамандығы оқыту жүйесіне жаңартулар енгізу.
2. Белгілі қазақстандағы топ менеджерлермен кездесулерді ұйымдастыру.
3. Жастарды бұл мамандыққа қызықтыру үшін арнайы маркетингтік жүйелер енгізу.

4. Жаңа қазақ менеджментін көрсету (жаңа түсінік қалыптастыру).
5. ХХІ ғ. басқару саласында жеткен Қазақстандық басшылар туралы жиі мәлімет беру (мотивациялау).

Әдебиеттер

1. Н.Ә. Назарбаев. Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. – Астана, 2007 ж. 28 ақпан. <http://adilet.zan.kz>
2. Электронды әдебиет көзі: https://moeobrazovanie.ru/professions_menedzher_statistika.html
3. Нәрібаев Қ., Жұмамбаев С., Менеджмент. Оқулық. – Алматы, 2010.

Г. Кульчикова, «Менеджмент» мамандығының студенті
Ғылыми жетекші: М.У. Уажанов, Ph.D, аға оқытушы
ҚазЭҚХСУ

САНДЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ ҚАЛАНЫҢ ДАМУЫНА ӘСЕР ЕТУШІ ФАКТОР РЕТІНДЕ

Аңдатпа. Мақалада қазіргі заманауи ақпараттық-технологиялар ел экономикасына жағымды әсер етуші фактор ретінде қарастырылған. Соның ішінде сандық технологияларды кеңірек қарастыра отырып, елімізде «ақылды қалардың» пайды болуы туралы және олардың елімізге тигізетін әсері қарастырылған.

Сандық технологиялар барлық елдер де қарқынды даму алып жатқан ең басты салалардың бірі болып табылады. Сол себепті Қазақстанда да бұл сала тұңғыш президент қабылдаған «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы бойынша өз жұмыстарының алғашқы қадамдарымен танысатын боламыз.

Қазіргі уақытта заманауи ақпараттық-технологиялардың мүмкіндігі зор. Мамандардың айтуынша, оның ең сапалысы – цифрлы технология. Қай салада болмасын, бұл технология жұмысты жеңілдеті түсуде.

Сандық технология (англ. Digital technology) – дискретті жүйенің ақпаратты кодтау әдісі, ол қысқа мерзімде көптеген проблемаларды шешуге мүмкіндік береді. Әр дәуірдің өз талап-тілегі бар. Жаһандану дәуірі есік қаққалы жұрт жаңа технологияның тілін меңгеруге көшкен. Заманның көшінен қалмау – уақыт талабы. Осы тұрғыда қабылданған «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы технологиялық тұрғыда дамуға қол жеткізеді. Сонымен қатар, IT бағдарламалар шығындарды азайтып, уақытты үнемдеуге көмектеседі, адамдар өзара ақпарат, тауар және қызмет түрлерін алмаса алатын болады. Барлық құқықтар сақталған.

Тұңғыш президентіміз Н.Ә. Назарбаев «Қазақстанның Үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Жолдауында [1] еліміздің дамуы үшін өндіріске озық технологиялар мен инновациялар енгізу қажет екендігін айта келе, 3D-принтинг, онлайн сауда, мобильді банкінг, денсаулық сақтау, білім беру және басқа да маңызды салаларды дамыту керектігіне де баса мән берді.

«Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасының негізгі мақсаты – қазақстандықтардың әл-ауқатын арттыру. Бұл бағдарламаның басты артықшылықтарына тоқатала кетсек:

– уақытты үнемдеу, азаматтар такси шақырудан бастап, айыппұлдар мен комуналды қызмет ақысын төлеумен қоса өз уақыттарын үнемдей алады;

– білім беру саласында қызметтер сапасын арттыру. Ата-аналар балаларының мектептегі оқу үлгерімін қадағалай алады. Сондай-ақ азаматтар интернет желісі арқылы білімдерін жетілдіріп, жаңа машықтарды игере алады (вебинарлар, онлайн курстар);

– денсаулық сақтау саласында қызметтер сапасын арттыру. Әрбір азамат дәрігерге қаралудың ыңғайлы уақытын таңдай алады, сондай-ақ «денсаулығының электронды паспортына» ие болады. Тұрғындар интернет желісі арқылы сапалы медициналық диагностикадан өте алады;

– халықтың өмір сапасын арттыру. Цифрлік технологиялар қалалық өмірді жақсартуға бағытталған. «Ақылды қалалар» технологиялары азаматтардың өздерін қауіпсіз сезінуге, жайлылықта өмір сүруге және смартфондағы қосымшалар арқылы өзіне қажетті ақпаратты жылдам әрі оңай алуға көмектеседі;

– мемлекеттік басқару тиімділігін қамтамасыз ету. Цифрлік технологияларды пайдалану мемлекет пен қоғам арасында келесі сұраныстарды қанағаттандыруға бағытталған: тиімділік, ашықтық, кәсібилік. Бұлардың барлығы цифровизация мүмкіндіктерінің бір шағын бөлігі ғана. Бағдарламада қойылған мақсаттардың барлығына қол жеткізу үшін халықтың жобаны қолдауы әрі кеңінен пайдалануы қажет.

Қазақстанның экономикасының бүгінгі цифровизациясының деңгейі – мұндай амбициялық мақсатқа жету үшін бағдарлама 5 негізгі бағытқа бөлінген:

1. Экономика саласын цифрландыру.
2. Цифрландырылған мемлекетке өту.
3. Цифрлық Жібек жолын іске асыру.
4. Адами капиталды дамыту.
5. Инновациялық экожүйені қалыптастыру.

Бағдарламаның мақсаты: Орта мерзімді перспективада республика экономикасының даму қарқынын жеделдету және цифрлық технологияларды пайдалану есебінен халықтың өмір сүру сапасын жақсарту, сондай-ақ ұзақ мерзімді перспективада Қазақстанның экономикасын болашақтың цифрлық экономикасын құруды қамтамасыз ететін түбегейлі жаңа даму траекториясына көшіруге жағдай жасау.

Іске асыру мерзімі: 2018-2022 жылдар.

Қаржыландыру көздері мен көлемі:

2018-2022 жж. Бағдарламаны іске асыруға 141 048 387 мың теңге* көлемінде бюджет қаражаты, оның ішінде:

- 2018 ж. – 21 544 099 мың теңге*;
- 2019 ж. – 33 153 045 мың теңге*;
- 2020 ж. – 59 865 614 мың теңге*;
- 2021 ж. – 26 485 629 мың теңге*;
- 2022 ж. – мың теңге*.

Сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңнамасында тыйым салынбаған басқа да қаржыландыру көздерінен қаражат жұмсалатын болады.

«Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы аясында «Smart City» жобасы қолға алынды. Ондағы мақсат – қала тұрғындарын жайлы өмірмен қамтамасыз етіп, қоғам өмірінің барлық саласын барынша автоматтандырып, өмір сапасын арттыру болып табылады.

Ақылды қала – бұл, қазіргі заманғы өмір сүру сапасын инновациялық технологияларды қолдану есебінен қаланың тыныс-тіршілік жүйелерін үнемді пайдалануды қамтамасыз ету болып табылады.

Халықаралық тәжірибеге жүгінсек, бұл «ақылды қалаларда» энергоресурстар біраз үнемделеді, яғни көшелерді электрэнергиямен жарықтандыру – 60%, жылуды тұтыну – 30%, коммуналдық қалалық желілерге қызмет көрсету шығыны – 30%, электроэнергияны пайдалануға арналған есеп-шоттар – 26% дейін төмендетілген. Сонымен қатар қаланың қоғамдық қауіпсіздік деңгейі де артады.

Қазіргі уақытта еліміздің бас қаласы Астананы «ақылды қалалар» рейтингі бойынша көшбасшы қалаға айналдыру мақсаты тұр. Дүниежүзі бойынша «ақылды қалалар» рейтингінде Канада елінің Торонта қаласы бірінші орында тұр, ал біздің Астана Интеллектуалдық қауымдастық форумының (АҚШ) рейтингі бойынша 2016 ж. «ТОП – 21» ақылды қалалар тізіміне енген болатын. Астана қаласын «ақылды қала» жобасы ретінде дамыту үшін екі жоба жүзеге асырылуда, оның бірі – «Астана қаласының интеллектуалды көлік жүйесі», екіншісі – «Қауіпсіз қала». «EXPO-2017»

көрмесін өткізуіне байланысты Астана қаласы дүниежүзіне танымал болып, болашақ мегаполистің футуристік жобасын көрсеткендей болды.

Сонымен, Жолдауда айтылған «ақылды қалалардың» еліміздегі алғашқы қарлығашы Астана маңында пайда болды. Қала инфрақұрылымын түгелдей цифрландыру басталған Ақмола облысына қарасты Ақкөл қаласы елордамыздан 100 шақырымдай қашықтықта жатыр. Он үш мыңнан сәл асатын тұрғыны бар жи-нақы, инфрақұрылымдары түгел қалыптасқан қаланы жаңғыртуда осы артықшылықтары ескерілген.

Бұл орталық қаладағы барлық бейнебақылау, энергия ресурстарына экологиялық мониторинг, бақылау және есеп жүргізу, жол трафигін басқару, өртке қарсы қауіпсіздік жүйелерінен келіп түсетін мәліметтерді жинақтап, «Smart Akkol» ахуалдық орталығына жолдайды.

Мемлекет басшысы «Цифрлы Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы аясында жүзеге асырылған «Smart city – Ақылды қала» заманауи технологияларды енгізу жөніндегі байқау жобасының қорытындыларымен танысты.

Ақкөл – коммуналдық қызметтердің барлық тұтынушысы толықтай цифрланған Қазақстандағы ең алғашқы қала. Қаладағы зияткерлік бейнесараптама жергілікті құқық қорғау органдарының қоғамдық тәртіпті бұзушыларды жедел табуына да көмегін тигізіп үлгерді, мысалы, өткен айда аландағы қоршаулар мен мұздан жасалған мүсіндерді бұлдіру фактілері анықталды. Осының арқасында қылмыстық құқық бұзушылықтар елу пайызға азайды. Жасанды зерде жүйесіне негізделген платформаның сараптамалық мүмкіндіктері ауа райы жағдайларына тәуелділікті, атмосфералық ауаның нашарлауын, үйдегі, пәтердегі температураның төмендеуін, ауруханаларға барудың артуын, мектептегі үлгерімді, қалалық қазандықтың жұмыс сапасын анықтауға септігін тигізеді [2].

Міне, цифрлы технологияның өмірімізге дендеп енуінің шапағатын қарапайым халық толық сезіне бастады. Ақкөл көшесінде біз кезіктірген тұрғындар «ақылды қаланың» игілігін көріп отырғандарын жарыса айтты. Шамамен 2,5 млрд теңге жұмсалып, 6 айдай уақытта жүзеге асқан жобаның тиімділігін көрген Мемлекет басшысы Smart City жобасын өзге де қалаларға енгізу қажет екені атап өтті.

Әдебиеттер

1. «Қазақстанның Үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік». Мемлекет басшысы Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. – 2017 ж. 31 қаңтар. <http://adilet.zan.kz>
2. «Smart city» («умный город»). – Ақмола облысы, Ақкөл қаласы әкімдігінің ресми сайты. <http://akkol.akmo.gov.kz/>

А. Муратова, студентка спец. «ГМУ»

*Научный руководитель: Р.Г. Сатканова, к.э.н., доцент
КазУЭФМТ*

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ В РК И ВЕДУЩИХ СТРАНАХ

Аннотация. В статье рассматриваются актуальные вопросы регионального развития в свете реализации Стратегического плана страны до 2025 г.

Одним из главных направлений реализации социальной и экономической политики страны является комплексное и сбалансированное развитие регионов с целью сокращения социально-

экономического разрыва и дисбаланса между регионами. Основными приоритетами должны стать внедрение хабового принципа в их развитии и дальнейшее формирование базы для развития агломераций.

Региональная политика является основой социально-экономического развития государства. Различия в уровнях социально-экономического развития регионов Казахстана являются объективными, они свойственны любой стране мира. Однако при переходе к рынку эти различия еще более усилились из-за глубоких диспропорций в территориальной организации хозяйства, а также разрыва сложившихся хозяйственных связей. Несовершенство механизма управления процессом перехода к рынку с учетом стартовых возможностей и степени подготовленности к нему отдельных групп регионов существенно замедлило реформирование экономики республики в целом. Не только Казахстан, но и другие ведущие страны сталкиваются с данной проблемой [1].

Региональная политика – это сфера деятельности по управлению политическим, экономическим, социальным и экологическим развитием страны в пространственном, региональном аспекте, отражающая как взаимоотношения между государством и регионами, так и регионов между собой. Главная цель региональной политики заключается в сглаживании наиболее острых социальных и экономических диспропорций между отдельными районами страны. Основными элементами региональной политики являются следующие взаимосвязанные элементы: социальная, научно-техническая, экологическая, экономическая, демографическая, национальная и гуманитарная политика. Таким образом, региональная социально-экономическая политика – составная часть государственного регулирования социально-экономического развития регионов, которая включает дифференцированную диагностику регионов страны для выработки направлений развития, рассматривает экономические, социальные, политические факторы и охрану окружающей среды и обеспечивает защиту жизненно важных интересов страны и ее территорий.

За основу исследования взяты основные страны: Европейский Союз, США, Канада, Китай. Все они, характеризовались в прошлом крупными территориальными диспропорциями. Для их решения использовались самые разнообразные методы и инструментарии, которые сформировали региональную политику.

В состав Европейского Союза входит в настоящее время 28 государств, где уровень социально-экономического развития которых неодинаков. Особенностью региональной политики ЕС является ее строгая последовательность с учетом меняющихся условий. После Маастрихтского соглашения (1993 г.) была разработана стратегия региональной политики, в «русле» которой осуществляются «отраслевые» (межотраслевые) и территориальные программы. Отраслевые программы носят инновационный характер, которые способствуют интеграции стран ЕС.

Наиболее известными стали программы «термоядерного синтеза», «информатики», «биотехнологии», «телекоммуникаций» и др. Одним из главных направлений региональной политики является содействие развитию проблемных стран и регионов. Для этого создан межрегиональный фонд, учреждены Комиссия регионов, Собрание регионов Европы, Совет регионов и общин Европы и другие организации.

Особого внимания заслуживает опыт государственной региональной политики Канады в отношении освоения природных ресурсов Севера и поддержки проживающих здесь коренных народов. В 1960-е гг. в Канаде были приняты и реализованы специальные программы развития северных территорий. Вложения федерального правительства в промышленную и социально-бытовую инфраструктуру таких городов иногда составляют до 75% общих вложений в освоение того или иного месторождения. Государство оказывает прямую финансовую помощь в реализации наиболее капиталоемких проектов на Севере, выделяя денежные средства на научно-исследовательские и проектные работы, а также на выполнение социальных, экологических и других программ. Процесс регионального планирования Канады распадается на несколько фаз. Первая – это городское планирование, и ее задачи определяются неотложными местными. Вторая фаза имеет уже национальный подтекст и связана с попытками стратегического регулирования использования земель в том или ином регионе. Третья фаза ассоциируется с разработкой региональных программ развития для более обширных регионов или территорий, с которыми связываются реальные надежды на

интенсификацию национального механизма воспроизводства.

Китай имеет огромную территорию, и для нее характерна сильная дифференциация регионов по уровню социально-экономического развития. Четко выражены динамично развивающийся центр и отсталая периферия. Основные усилия властей КНР в области региональной политики состоят в составлении конкретных региональных планов и программ для:

- обеспечения сбалансированного развития различных регионов страны (особенно автономных);
- регулирования рождаемости (как национальной «метапроблемы»);
- изучения и более полного использования местных природных ресурсов (в рамках исповедовавшейся ранее концепции «опоры на собственные силы»);
- «развязывания» местной инициативы и т.д. [3].

Неотъемлемой частью региональной политики КНР является создание особых экономических зон, рассчитанных на всемерное привлечение и использование иностранного капитала. Предприятия освобождаются от уплаты таможенной пошлины за импорт производственного оборудования, сырья, запчастей, транспортных средств и т.д. Аналогичным образом освобождаются от уплаты таможенной пошлины производимые предприятиями экспортные товары (за исключением тех, экспорт которых ограничен).

Региональная политика США не распространяется на всю территории, она носит адресный характер. Она направлена на решение локальных региональных проблем, которые охватывают территорию нескольких штатов. Определенным этапом в развитии региональной политики США стала первая мировая война. Бурный рост промышленности ускорил рост территориальных диспропорций, привел к затуханию некоторых ранее процветавших индустриальных очагов, привел в движение массу мигрантов (особенно чернокожих) и т.д.. США характеризуется усилением децентрализации в управлении экономикой и ограничением государственного вмешательства в предпринимательскую деятельность. Основой региональной политики в США стала организационно-правовая база, которая была принята 1960-1970 гг., и действующая по настоящее время, это:

- закон об общественных работах и экономическом развитии (1965 г.), определивший основные признаки выделения отсталых (слаборазвитых) и депрессивных регионов, а также порядок реализации стимулирующих программ;
- закон о создании Аппалачской региональной комиссии (1965 г.), обеспечивший программно-целевое развитие региона страны площадью более 300 тыс. км² с населением свыше 20 млн чел., охватывающего территорию 13 штатов (частично совпадающую с ареалом деятельности корпорации);
- закон о межправительственном сотрудничестве (1968 г.), регламентирующий распределение полномочий по региональному регулированию между федеральными органами власти, штатами и органами местного самоуправления и др.

В Стратегическом плане развития страны до 2025 г., принятом в феврале 2018 г., определена комплексная цель развития Казахстана - достижение качественного и устойчивого роста экономики, ведущего к повышению качества жизни людей, на уровне стран ОЭСР (Организация экономического сотрудничества и развития) на пути к лиге тридцати развитых стран мира. Пятая реформа «Сильные регионы и урбанизация» направлена на сокращение социально-экономического разрыва и дисбаланса между регионами за счет активной позиции регионов, импульс которой даст широкое делегирование экономических полномочий на места и внедрение новых механизмов привлечения инвестиций на региональном уровне. Поставлена конкретная задача: добиться сокращения разрыва развития между регионами по валовому региональному продукту с 3,2 раза до 2,7 раза.

Сопоставление уровней экономического развития регионов Республики Казахстан свидетельствует о существенном разрыве уровня показателей валового регионального продукта между крупнейшими агломерациями (Астана, Алматы) и основными нефтедобывающими регионами, с одной стороны, и остальными регионами страны, с другой. Региональная политика государства будет направлена на развитие двух агломераций – Астаны и Алматы – как будущих городов мирового уровня с диверсифицированной наукоемкой экономикой, с развитым экспортным потенциалом в

секторах услуг (образование, медицина, туризм, финансы, научные разработки и другие).

В целях повышения эффективности процесса управляемой урбанизации будет осуществлен перенос акцента с урбанизации масштаба к урбанизации населения. Управляемая урбанизация позволит Казахстану значительно повысить конкурентоспособность экономики путём диверсификации и повышения производительности.

Следующим этапом является системное развитие региональной и городской инфраструктуры. Для этого в 2019 г. увеличивается финансирование на дороги местного значения до 150 млрд тенге, сельского водоснабжения – до 100 млрд тенге. В то же время, отмечается, что необходимо постепенно переходить от модели «инфраструктура к людям» к модели «люди к инфраструктуре» [3]. Это будет стимулировать укрупнение населенных пунктов, повышать эффективность использования выделяемых средств. Каждый регион и крупный город должны развиваться, опираясь на собственную модель устойчивого экономического роста и занятости с учетом имеющихся конкурентных преимуществ. Поставлена задача провести детальный анализ конкурентных преимуществ каждого региона, результатом которого должна стать выработка конкретных мер, направленных на повышение потенциала развития регионов и доходов населения [5].

Таким образом, реализация новых подходов к региональной политике, будет направлена на улучшение качества жизни по всей стране, каждый регион которой является стратегически важным. Должна быть сформирована Новая Карта страны, основанная на обновленных региональных стандартах качества жизни.

Литература

1. О концепции региональной политики Республики Казахстан, постановление Правительства РК от 9 сентября 1996, №1097.
2. Николаева Н.А., Черная И.П. Экономическая теория. <http://www.bibliotekar.ru/economicheskaya-teoriya/index.htm> (дата обращения: 21.03.2015).
3. Мусаев Р.А., Решиев С.С. Характерные особенности региональной политики в развитых странах. – 2011.
4. Президент РК поручил подготовить Программу развития регионов до 2025 года. – Астана: Kazakhstan Today. – 2018, 5 октября.
5. Сулейменов Т. Рассказал о путях решения проблем регионов. – Астана: Казинформ. – 2019, 5 февраля.

А. Муратова, К. Рыскалиева, студенты спец. «ГМУ»

**Научный руководитель: Г.И. Досмагамбетова, к.полит.н., доцент
КазУЭФМТ**

СОВРЕМЕННЫЕ ВЫЗОВЫ И УПРАВЛЕНИЕ ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ

Аннотация. В данной статье рассматриваются современные вызовы в управлении водными ресурсами как основа социально-экономического развития страны, где благосостояние и безопасность государства определяется уровнем обеспеченности населения качественной водой для экологической и водохозяйственной безопасности. Выявлены основные проблемы и методы связанные с управлением водных ресурсов в РК. Выделены основные сдерживающие факторы, которые препятствуют дальнейшему развитию водохозяйственного комплекса.

В современном мире проблемы чистой воды и охраны водных экосистем становятся все более острыми. Сейчас по всей планете можно наблюдать большие трудности в обеспечении водоснабжения и водопользования в следствие качественного и количественного истощения водных ресурсов, что связано с загрязнением и нерациональным использованием воды. Из-за нарушения

экологического равновесия в водоемах создается серьезная угроза значительного ухудшения экологической обстановки в целом. Поэтому перед человечеством стоит огромная задача охраны гидросферы и сохранения биологического равновесия в биосфере [1].

Вода занимает 70% поверхности Земли, но только 3% ее пригодны для питья, причем большая часть практически недоступна и это ледники.

Казахстан не является вододефицитной страной, но водные ресурсы страны ограничены сравнительно с другими странами. Не только Казахстан столкнулся с этой проблемой, но и весь мир нуждается в пресной воде. Это проблема международного масштаба. Даже Россия, страна которая занимает 1 место по запасам питьевой воды, уже сталкивается с дефицитом чистой воды.

Мировые запасы пресной воды не увеличиваются, а ее потребление постоянно растет. Интенсивное вмешательство людей в процессы метаболизма водных ресурсов нарушает их равновесие, которое влечет за собой к их исчерпанию и ухудшению качественного состояния. Большой объем пресных вод труднодоступен, и если сравнивать Казахстан со странами СНГ, то по водообеспеченности мы занимаем одно из последних мест [2].

В условиях рыночной экономики проблема хозяйственного управления в системе водопользования и других природных ресурсов из экономической превращается в социально-экономическую, учитывающую новые явления взаимодействия человека и природы. Поэтому государственное управление призвано обеспечивать и приводить в жизнь системы закрепленных в законодательстве интересов, принципов и приоритетов, а также использовать эколого-экономический подход к организации водопользования.

Государственное управление регулирует и осуществляет организационную деятельность водных отношений. Также государственное управление можно представить и по иному: как метод публичного воздействия на водные отношения, поскольку посредством него реализуются императивные средства и способы водно-правового регулирования.

Государственное управление водными ресурсами включает в себя:

- разработка и обеспечение экономических, организационных, правовых условий для эффективного использования вод;
- осуществление государственного контроля по защите и охране водных ресурсов;
- защита прав и интересов субъектов водных правоотношений;
- привлечение виновников в совершении водных правонарушений к юридической ответственности.

Правовая основа государственного регулирования в области использования и охраны вод является одним из важнейших институтов водного права. Нормами водного права определены содержание, функции, формы и методы регулирования водных отношений. Государственное регулирование включает в себе все основные способы и формы реализации водно-правовых требований и предписаний. Правоотношения, возникающие в процессе осуществления государственного регулирования водной сферы, входят в единую систему водных правоотношений [7].

В Казахстане есть актуальные проблемы, которые можно решить через государственное управление водными ресурсами:

- постоянное сокращение поступления речных стоков в Казахстан из за регулирования рек и интенсивного использования воды в соседних республиках;
- сельское хозяйство и добывающая промышленность являются одним из ключевых отраслей экономики Казахстана, которые непременно влияют на весь водохозяйственный комплекс потому, что вода выполняет самые разнообразные функции, для потребностей химической, добывающей промышленности, фармацевтики, медицины;
- загрязнение вод, где основными источниками загрязнения природных вод Казахстана являются: атмосферные воды (осадки), которые состоят из загрязнений промышленного происхождения, далее это городские сточные воды, содержащие в себе бытовые стоки, промышленные сточные воды, которые дают все отрасли химического производства, обладающих различной степенью ядовитости [2].

Для того чтобы решить данные вопросы, актуально применение тарифной политики, которая

включает в себя: постепенное повышение тарифов, а именно для сельского и коммунального секторов; введение налогов в сельском хозяйстве для эффективного водопотребления и уменьшения загрязнения для всех видов отраслей; улучшение стандартов качества питьевой воды и сточных вод, чтобы они соответствовали европейскому стандарту; обеспечение мониторинга качества питьевой воды.

Защитить водные ресурсы Казахстана нужно через законодательную базу и через особый государственный контроль, который может повлиять на сознание всего общества Казахстана. Нужно привлечь внимание общественности к проблеме сохранения и улучшения качества и количества пресной воды. Если поставить ограничения и лимит по водопотреблению, мы сохраним водяные припасы для нынешнего и будущего поколения. И возможно восстановим водный баланс. Следует ввести полное определение и мониторинг сбросов в окружающую среду и обеспечение эффективных мер наказания за избыточный забор воды и достижение полной прозрачности данных по качеству питьевой воды и соответствия сбросов имеющимся стандартам, а также обеспечение регулярного отслеживания соответствия и применение штрафов в случае нарушений.

Роль государства в реализации норм водного права показало, что вопросы связанные с регулированием водных отношений являются актуальными для современного развития нашего государства.

Государственное регулирование водными отношениями по значимости относится к основным функциям государства. Потому что водные ресурсы являются основой социально-экономического развития страны. Оно направлено на достижение полной упорядоченности водных отношений, рационального и без ущерба использования водных ресурсов, в целях обеспечения устойчивости социально-экономического и социально – экологического развития страны.

В начале 1960-х гг. в Казахстане произошла настоящая экологическая катастрофа. Чрезмерный забор воды для полива сельскохозяйственных угодий превратил четвертое в мире по величине озеро-море, прежде богатое жизнью, в бесплодную пустыню. Если бы не халатность людей, то сейчас наше поколение увидело бы крупнейший внутриконтинентальный водоем пустынной зоны в республике – Аральское море. Тысячелетиями Арал был местом, где пустынные земли были плодородными, с насыщенной флорой и фауной. Но за короткий срок, из-за нерационального пользования и непродуманной системы орошения привело его к катастрофическому состоянию. На данный момент этот регион представляет собой пустыню с солеными песками – Аралкумы. Для улучшения состояния Аральского моря исполнительным Комитетом Международного Фонда спасения Арала совместно с правительствами Казахстана и стран бассейна Аральского моря разработана Программа развития и сохранения бассейна Аральского моря на 2011-2015 гг., ключевым направлением которой является совершенствование управления водными ресурсами трансграничных рек бассейна Аральского моря, создание систем мониторинга и базы данных, укрепление структуры территориальных бассейновых организаций, повышение безопасности крупных плотин и гидротехнических сооружений, а также укрепление договорно-правовой базы и организационной структуры МФСА и его структурного подразделения МКВК.

Также в 2018 г. начался масштабный проект по восстановлению Аральского моря. Проект под названием «Регулирование русла реки Сырдарьи и сохранение северной части Аральского моря» финансируется государством, из республиканского бюджета и за счет средств Всемирного банка. После осуществления проекта море, как ожидается, приблизится к Аральску на расстояние одного километра, что позволит увеличить объемы вылова рыбы и открыть новые рабочие места.

Проблемы водного сектора и грядущий кризис с пресной водой требует стратегического подхода, ставящего во главу устойчивое управление водными ресурсами.

Если остро не реагировать на эту проблему, то в будущем войны и распри будут не из-за экономических и политических разногласий, а будет ожесточенная борьба за водные ресурсы. Вода станет голубым золотом, а в нефти население уже не будет так сильно нуждаться потому, что вода это незаменимый ресурс, который необходим для жизни, без которого тяжело будет прожить и выжить.

Это требует особого стратегического подхода, государственного вмешательства, где главной целью стоит устойчивое управление водными ресурсами. Для реализации стратегии необходимы

ясное понимание и анализ основных проблем управления. При этом следует принимать во внимание региональные, национальные ценности и международные нормы по обеспечению прав человека, чтобы сохранить устойчивость системы жизнеобеспечения в условиях неминуемых изменений.

В целях совершенствования структуры управления сельским и водным хозяйством в условиях рыночных отношений, обеспечения их тесного взаимодействия в вопросах улучшения плодородия почв, повышения эффективности использования орошаемых земель и роста урожайности сельскохозяйственных культур был принят целый ряд законов и постановлений Правительства, создавших условия для перехода на бассейновый уровень управления водными ресурсами [7].

В заключении вопросами регулирования водных отношений в Республике Казахстан занимается широкий круг государственных органов, наделенных различными компетенциями и функционирующих на разных уровнях. Их можно подразделить на четыре группы: органы общей компетенции, органы специальной компетенции, межотраслевой компетенции, функциональные органы. Государство активно принимает участие в управлении водными ресурсами. И позитивно решает вопросы и проблемы по охране и защите водных ресурсов.

Литература

1. Антипова Н.В. «Современные проблемы водных ресурсов».
2. Фурсов В.И. Экологические проблемы окружающей среды. – А-Ата, 1991. – С. 38-56.
3. Водный кодекс Республики Казахстан от 9 июля 2003 г. № 481-ІІ (с изм. и доп. по сост. на 11.04.2019 г.).
4. Закон РК «О сельском потребительском кооперативе водопользователей» от 8 апреля 2003 года // [http: www.zakon.kz](http://www.zakon.kz);
5. Программа развития и сохранения бассейна Аральского моря на 2011-2015 гг. от 9 декабря 2010 г. // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30862351;
6. Тонкопий М.С., Ишкулова Н.П. Экология и устойчивое развитие. – Алматы, 2011. – С. 238-253.
7. Государственное управление водными ресурсами // Журнал: «Вестник КазНУ». <https://articlekz.com/article/9944>. С.Ж. Сулейменов. – Алматы, 2010.
8. «В Казахстане продолжается восстановление Аральского моря». <https://eadaaily.com/ru/news/2018/02/08/v-kazahstane-prodolzhaetsya-vosstanovlenie-aralskogo-morya>

К. Нестеренко, студентка гр. МН 319

*Научный руководитель: М.Ж. Каменова, д.э.н., профессор
КазУЭФМТ*

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКАЯ СРЕДА СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА

Аннотация. В статье определяется сущность предпринимательской среды. Анализируются состояние, задачи, проблемы и перспективы развития малого и среднего предпринимательства.

Ключевые слова: малое и среднее предпринимательство, предпринимательская среда, деятельность, субъекты, организация, бизнес-климат.

В Стратегии «Казахстан-2050» поставлена цель вхождения Казахстана в число 30 наиболее развитых стран мира. Глава государства назвал индикаторы стран ОЭСР базовыми ориентирами для вхождения в число 30 развитых стран.

«Одной из наших стратегических целей является обеспечение к 2050 г. вклада малого и среднего бизнеса в ВВП страны не менее 50%» – Н.А. Назарбаев.

Одним из ключевых показателей долгосрочного развития Казахстана является увеличение ВВП на душу населения до 60 тыс. долл. Согласно данным ОЭСР, достижение 50% доли МСП в

ВВП, в свою очередь, возможно путем улучшения других косвенных индикаторов.

Согласно Стратегии «Казахстан-2050» доля вклада МСП в ВВП страны должна составлять к 2050 г. не менее 50%. Текущий показатель Казахстана равен 27% (2018 г.). Для достижения данного индикатора необходимо обеспечить опережающий темп роста МСП по отношению к крупным предприятиям. В рейтинге Doing Business 2019 Казахстан занял 28 место среди 190 стран. В рейтинге-2019 Казахстан опередил такие страны, как Испания (30 место), Франция (32), Польша (33), Португалия (34), Швейцария (38), Япония (39), Турция (43). Среди стран Евразийского экономического союза Казахстан занимает лидирующую позицию, ниже по рейтингу располагаются Россия (31), Беларусь (37), Армения (41) и Кыргызстан (70).

Это результат как реальных улучшений, так и изменений в методологии. В общей сложности в 2015-2016 гг. Казахстан провел 7 регуляторных реформ, направленных на улучшение предпринимательской среды.

Основой для динамичного развития предпринимательства является наличие соответствующей среды. Особое место отводится развитию малого и среднего предпринимательства, которые могут сыграть решающую роль в становлении экономики, развитии модернизации всех отраслей жизнедеятельности Казахстана.

Предпринимательская среда – это сложившаяся в стране благоприятная социально-экономическая, политическая, гражданско-правовая ситуация, обеспечивающая экономическую свободу дееспособным гражданам для занятия предпринимательской деятельностью, направленной на удовлетворение потребностей всех субъектов рыночной экономики. Данная среда представляет собой интегрированную совокупность различных (объективных и субъективных) факторов, позволяющих предпринимателям добиваться успехов в реализации поставленных целей, осуществлении предпринимательских проектов и получении прибыли.

Существует внешняя и внутренняя предпринимательская среда. Внутренняя среда носит субъективный характер, т.к. она напрямую зависит от самого предпринимателя, его компетентности, силы воли, целеустремленности, уровня притязаний, умений и навыков в организации и ведении бизнеса. Под внешней средой понимается совокупность внешних факторов и условий, прямо или косвенно влияющих на становление и развитие предпринимательства.

Изучение среды дает возможность получить информацию об условиях протекания данной деятельности, что, в свою очередь, служит базой для построения различных региональных моделей социально-экономического развития с целью выявления тенденций и перспектив.

Одной из важных проблем, сдерживающей развитие малого и среднего предпринимательства в регионах, является недостаток собственных средств предприятий и ограниченный доступ к финансам. По данным на 1 января 2019 г. количество субъектов МСП по сравнению с 2018 г. увеличилось на 8,3%. Доля индивидуальных предпринимателей составила-65,2%, юридических лиц малого предпринимательства – 18,6%, крестьянских или фермерских хозяйств – 16%, юридических лиц среднего предпринимательства 0,2%.

Таблица. **Количество субъектов МСП на 1 января 2019 г.***

Республика Казахстан	1 241 328
Юридические лица МП	231 325
Юридические лица СП	2620
ИП	809 115
Крестьянские или Фермерские хозяйства	198 268

*Источник: Комитет по статистике МНЭ РК

В отраслевой сфере на 2019 г. наибольшее количество субъектов МСП сконцентрированы в торговле, сельском хозяйстве и оказания прочих видов услуг.

Рисунок 1. **Субъекты индивидуального предпринимательства по отраслям на 2019 г.***

*Источник: Комитет по статистике МНЭ РК

При этом наблюдается специализация субъектов малого предпринимательства в торговле и сельском хозяйстве, а субъектов крупного и среднего предпринимательства – в промышленности, а также в сфере государственного управления, образования и здравоохранения.

Рисунок 2. **Субъекты по видам деятельности юридических лиц на 2019 г.***

*Источник: Комитет по статистике МНЭ РК

В региональном срезе большинство субъектов МСП сосредоточено на территории Алматы и Нур-Султана, а также Алматинской, Южно-Казахстанской и Восточно-Казахстанской областях. Регионы в основном специализируются в сфере предоставления услуг и сельском хозяйстве.

В отличие от характеристик численности субъектов, вклад малого и среднего предпринимательства в экономику Казахстана существенно ниже. Доля МСП в ВВП по итогам 2018 г. составила 27%. На примере развитых стран мира МСП вносит значительно больший вклад в экономику.

В Европейском союзе доля МСП в ВВП варьируется от 50 до 75%, т.ч. в Норвегии – 70%, в Польше – 55%, в Германии – 54%, в Великобритании – 52%.³ Немаловажной характеристикой предпринимательства является создание рабочих мест в стране.

По мнению респондентов, информация о реализуемых программах распространяется, но не в достаточной степени. В РК существует ряд организаций, которые имеют отраслевое значение и являются в значительной степени независимыми в пределах четко определенного круга своих функций. К числу независимых организаций предпринимательства в Казахстане следует отнести: Независимую ассоциацию предпринимателей РК (НАПРК), Европейскую бизнес ассоциацию

Казахстана («Евробак») и ряд других отраслевых организаций бизнеса. Наиболее востребованной организацией по поддержке и развитию МСП является: Национальная палата предпринимателей РК «Атамекен», некоммерческая организация, создана для усиления переговорной силы бизнеса с Правительством РК и государственными органами.

Палата предпринимателей представляет интересы малого, среднего и крупного бизнеса, охватывая своей деятельностью все сферы предпринимательства, включая внутреннюю и внешнюю торговлю.

Главная задача «Атамекена» – защита прав и интересов бизнеса и обеспечение широкого охвата и вовлеченности всех предпринимателей в процесс формирования законодательных и иных нормативных правил работы бизнеса. В 1997 г. в Казахстане по инициативе государства создан Фонд развития предпринимательства «Даму». На данный момент он имеет статус национального института развития, государственного фонда, целями работы которого являются: стимулирование экономического роста субъектов малого предпринимательства; повышение эффективности использования финансовых средств государства, направленных на стимулирование и поддержку малого бизнеса. Также в Казахстане действуют и другие государственные программы поддержки бизнеса, а именно: «Дорожная карта занятости-2020», «Производительность-2020», «Экспорт-2020», «Агробизнес-2020».

Институты развития малого и среднего бизнеса, созданные в Казахстане, не образуют единой системы. Основой инновационного прорыва должно стать развитие бизнес инфраструктуры.

Технологические и венчурные центры, инкубаторы и т.д. должны взять на себя оценку инновационных проектов, финансирование наиболее прогрессивных из них, поиск инвесторов, патентное сопровождение и т.д. На деле же, технопарки и бизнес-инкубаторы в регионах оказывают услуги субъектам предпринимательской деятельности на начальном этапе их функционирования по предоставлению помещений, оборудования, ведению бухгалтерского учета, юридическому, информационному и консультационному сопровождению.

Самыми популярными институтами поддержки и развития предпринимательства, по мнению большинства респондентов, стали Центры развития и Центры поддержки предпринимателей.

С углублением интеграционных процессов роль малого и среднего предпринимательства в экономике стран растет.

Доля предпринимателей, планирующих расширить рынок сбыта, составляет 20%, что свидетельствует о низкой степени заинтересованности субъектов МСБ в увеличении производственных мощностей, изменении ассортимента продукции, внедрении инновационных технологий. Существует ряд проблем влияющих на формирование предпринимательского климата такие как:

- финансовые;
- административные;
- инфраструктурные;
- торговые барьеры;
- конкуренция.

Следует отметить незначительную разницу в условиях ведения бизнеса, связанную со спецификой того или иного региона. В некоторых регионах созданы более благоприятные условия по тем или иным факторам, а в других наоборот. Полученные результаты факторного анализа условий бизнеса дают возможность лицам, ответственным за проведение политики развития предпринимательства в регионах, принимать решения, учитывая особенности регионов.

Влияние совокупности ее факторов на формирование условий существования и функционирования субъектов предпринимательства в определенной степени будет определяться результатами деятельности и взаимодействия всех формальных и неформальных институтов, а значит, и результатами взаимодействия людей, работающих в этих учреждениях. В наиболее общем плане именно условия предпринимательской деятельности можно характеризовать таким понятием, как «Предпринимательский климат».

Все институты, связанные с управлением предпринимательской деятельностью, в своей деятельности должны руководствоваться данными принципами, как основой для достижения наиболее благоприятной предпринимательской среды.

Отличительная особенность современной глобальной экономической конъюнктуры: «сжатие» экономических циклов, сокращение времени больших экономических волн. Это обуславливает еще большую важность развития МСП, как наиболее оптимальных форматов ведения бизнеса в крайне изменчивых условиях. Поэтому стимулирование МСП является сохранением здорового конкурентного рынка.

Таким образом, задача государства по отношению к МСП, заключается в деятельности регуляторного характера и в создании наиболее благоприятных условий, стимулировании и поддержке МСП, а также в «подталкивании» развития приоритетных направлений. Государство данную задачу решает как централизованно, так и на региональном и местном уровнях. Совокупность действий государственной системы власти является единой и подчинена общей стратегии, на основе которой вырабатывается государственная политика содействия развитию МСП.

В Республике Казахстан существует достаточно разделенная структура поддержки предпринимательства, в которую входят созданные по инициативе государства организации; неправительственные организации; коммерческие организации. Они осуществляют как регуляторную, так и финансовую, информационно-аналитическую и консультационную поддержку, хотя и являются не вполне скоординированной системой.

Первой задачей, как показывает изложенный анализ институциональной среды предпринимательства в РК, является структурная институциональная оптимизация, поскольку дублирование функций придает механизму стимулирования и поддержки МСП, недостаточную слаженность и обуславливает непродуктивную громоздкость принятия и реализации решений.

Исходя из вышеизложенного, можно сделать следующее заключение: факторный подход к изучению бизнес-климата в регионах является неотъемлемой частью исследования трендов и перспектив развития предпринимательства в Казахстане.

Кроме того, следует обратить внимание на развитие диалога между институтами, формирующими среду предпринимательства в РК и широкой общественностью, представителями бизнеса. Это даст возможность точнее учитывать потребности бизнеса, а также оценивать предпринимаемые регуляторные и стимулирующие меры и корректировать их в соответствии с целевыми критериями развития малого и среднего предпринимательства, определенными в соответствии с государственной стратегией.

Литература

1. Байтурсунов А.А. Институциональные основы системы стимулирования малого и среднего предпринимательства в Республике Казахстан // МИР (Модернизация. Инновации. Развитие). – 2018. – Т. 9. – № 3. – С. 475-490. DOI: 10.18184/2079-4665.2018.9.3.475-490.
2. Кулбатыров Н.Н., Каменова С.Б., Асенова А.Е. Факторный анализ текущего состояния бизнес-климата в регионах Казахстана.
3. Доклад Национальной палаты предпринимателей РК Атамекен.
4. Предпринимательская среда-Центр управления финансами (center-yf.ru/data/ip/predprinimatelskaya-sreda.php)
5. Абдулаева З.З. Предпринимательская деятельность. Проблемы малого и среднего бизнеса
6. «Стратегия «Казахстан-2050» (poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-lidera-nacii-nursultana-nazarbaevanarodu-kazahstana-strategiya-kazahstan-2050)

ҚАРЖЫ-НЕСИЕ ЖҮЙЕСІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФИНАНСОВО-КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЫ
ACTUAL PROBLEMS OF THE FINANCIAL-DEBT SYSTEM

УДК 336.761.6

Н. Бекбергенова, «Қаржы» мамандығының студенті
Ғылыми жетекші: **Т.М. Усенбаев**, э.ғ.к., аға оқытушы
ҚазЭҚХСУ

КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРДІҢ БАҒАЛЫ ҚАҒАЗДАР НАРЫҒЫНДАҒЫ
ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТЕРІНІҢ РӨЛІ

Андатпа. Бұл, мақалада коммерциялық банктердің бағалы қағаздар нарығындағы инвестициялық қызметтерінің отандық және шетелдік тәжірибелерін зертей отырып, олардың экономикаға тигізер әсері көрсетілген.

Қазақстан нарықтық экономикаға өткеннен кейін елімізде бірқатар өзгерістер орын алды. Соның ішінде банктік секторды дамыту жөніндегі шараларды жүзеге асырды. Біртіндеп жаңа заңдар, нормативтік актілер қабылданып банк жүйесінің дамуына жол ашып берді.

Қалыптастыру саясаты ұлттық кәсіпкерлікті қолдау, ішкі және сыртқы инвестицияларды өндіріске тарту экономика салаларын әлсіз шаруашылық құрылымынан тазарту, экономиканы төлем дағдарысынан шығару және басқа да экономикалық, ұйымдастыру, хұқылық іс-шаралар жүйесінде жүргізіледі.

Бағалы қағаздар нарығындағы банктердің рөлі күшейе түсті, олар өз қызметінің маңызды бағыты ретінде бағалы қағаздар нарығындағы қызметін қарастырды. Коммерциялық банктер қаржы-несие институттар ретінде бағалы қағаздар нарығының қатысушысы болып қоймай, сонымен қатар пайданы қалыптастыру мақсатында бағалы қағаздар мен операциялар, инвестициялық қызметпен операциялар жүргізеді.

Банктер бағалы қағаздар нарығында инвестор, эмитент және делдал ретінде қызмет атқарады. Коммерциялық банктердің бағалы қағаздары жеке және корпоративті инвесторларды тартуда көп назар аударады.

Қазақстанда коммерциялық банктер эмитент ретінде өзінің жарғылық капиталын, меншіктік қарыздық міндеттемелері – облигациялар және басқа бағалы қағаздар шығару және құру мақсатында қызметін жүргізеді. Ереже бойынша жұмыс істеу үшін үнемі бәсекелеседі, соның нәтижесінде өзінің қызмет көрсету аспектісін кеңейтіп, құнын түсіруі мүмкін.

Әлемдік тәжірибеде қор нарығында екі түрлі жүйе қызмет етеді: банктік жүйе, банктік емес жүйе.

Тақырыптың актуалдылығы мынада, күннен күнге коммерциялық банктер бағалы қағаздар нарығында үстемдік етеді. Оның көрінісін қарастырсақ, қазіргі таңда қазақстандық коммерциялық банктер саны, соның ішінде қор нарығындағы жұмыс атқаратын компания мүшелері ішінде банктер алып отыр.

Шетелдерде кастодиандық қызметті жеке банктерге тәуелсіз орган немесе ұйым жүзеге асырса, біздің елде кастодиандық қызмет банктер тарапынан жүзеге асырылады. Сонымен қатар, қор нарығында кастодиандық қызметті тек 10 банк-кастодиандар ғана атқарады. Ал брокерлік,

диллерлік қызметті жүзеге асыруда банктер өзінің еншілес компаниялары, ұйымдары арқылы жүргізеді. Олардың саны 51-ге жетті. Осыдан коммерциялық банктердің біздің елімізде бағалы қағаздар нарығында банктік жүйенің үстем етуі көрінеді.

Осы мақсатты жүзеге асыру халыққа қызмет көрсетіп отырған операциялардың сақтығын, жинақтық ісін және шағын және орта бизнесті қаржыландыруын халықаралық деңгейде жоғарылауын ұйғарады. Болашақта екінші деңгейлі банктердің бағалы қағаздар нарығында қызметі ұлғая түседі деген болжам бар. Алайда, банктер осы нарықта жеке кәсіби қатысушылардың қызметін жүргізе отырып бірқатар проблемалар тудырады. Қазіргі кезде коммерциялық банктердің бағалы қағаздар операциясынан және инвестициялық қызметтен түскен табыс пайданың қалыптасуында маңызды рөл атқарады.

Бағалы қағаздар нарығында коммерциялық банктердің қатысу формасының кеңеюі мен диверсификациялануы ірі қаржы-банктік топтардың ұйымдастырылуына алып келді. Олар коммерциялық банк тарапындағы өзіндік құрылымдық бөлімшелер – инвестициялық қорлар, брокерлік фирмалар, трасталық компаниялар, консультациялық фирмалар т.б.

Коммерциялық банктер қор биржасында еншілес қаржылық компаниялар құру және брокерлік фирма қызметінде тікелей қатысу арқылы белсенделеді. Банктердің бағалы қағаздармен операцияларының кеңеюі олардың жоғары табыстылығымен және тікелей банктік несиелерді тиімді қолдану сферасының қысқаруымен ынталандырылады.

Инвестициялы банктік филиалдар мен еншілес компаниялардың жүйесін құру арқылы коммерциялық банктер халықаралық бағалы қағаздар нарығына шығады.

Коммерциялық банк бағалы қағаздар нарығында келесі операция түрлерін іске асыруға құқығы бар есептік операциялар:

- заңды және жеке тұлғалардың дисконт вексельдері мен басқа да қарыздық міндеттемелерді есептеу жүргізу;

- сейфтік операциялар құжат формасында шығарылған бағалы қағаздарды, клиенттердің құжаттары мен құндылықтарын, сейфтік жәшіктер, бөлімшелерді қосқандағы сақтау бойынша қызмет көрсетулер;

- ломбардтық операциялар жылжымалы мүлік және бағалы қағаздардың кепіліне қысқа мерзімді несиелерді беру бағалы қағаздар нарығындағы клирингтік қызмет.

Сонымен қатар осы заң мына кәсіби қызмет түрлерін реттеуге араласады:

- брокерлік, мемлекеттік бағалы қағаздармен;
- дилерлік;
- кастодиандық;
- клирингтік

Банктердің осы аталған қызмет түрін, клирингтен басқа, бірігіп атқаруға лицензия Ұлттық Банкпен беріледі. Үкімет және Ұлттық Банктің нормативтік хұқықтық актілерімен осы Заңға сәйкес ұйымдардың жарғылық капиталына қатысушы банктерге қосымша талаптар қойылған.

Коммерциялық банктер өзінің акция, облигация, депозиттік қолхаттар және т.б. бағалы қағаздардың эмитенті ретінде, бағалы қағаздарды өз шотынан алатын инвестор ретінде және бағалы қағаздар операциясынан комиссияндық сыйақы алатын делдалдық операцияларды жүргізеді.

Коммерциялық банктердің бағалы қағаздар нарығындағы инвестициялық қызметтерінің акционерлік қоғам формасында құрылатындықтан бағалы қағаздар нарығында эмитент ретінде шығады. Бағалы қағаздарды шығару және олар бойынша қызмет көрсету арқылы коммерциялық банк өзінің басты міндетін – ақшаны аккумуляциялау және төлем құралдарын құруды жүзеге асырады.

Биржаның, банктердің, өнеркәсіп ұйымдарының, түрлі акционерлік қоғамдардың акцияларын сатып алу арқылы банктер инвестор ретінде шығару, бұдан бағалы қағаздар портфелін құррайды. Мұндағы банктердің мүддесі болашақта дивиденд алу емес, компанияның қызметін басқару мүшесі ретінде болу.

Делдалдар ретінде банктер кәсіпорындардың талабы бойынша шығарған акцияны сату, қайта сату, сақтау және олар бойынша дивидендтер мен комиссияндық сыйақы алады. Мемлекет тарапынан банктердің бағалы қағаздар нарығында делдалдық қызметін тиімді реттеу жүргізілмеген-

діктен, олар клиенттерге қызмет көрсету сферасын кеңейтіп отырады. Банктер қаржылық супер-маркетке айналып бағалы қағаздар нарығында брокерлік фирмалардың қатысуымен банктік холдингтер құрып, өзінің саясатын осы құрылымдар арқылы жүргізеді.

Бағалы қағаздар нарығындағы банктердің рөлі күшейе түсті, олар өз қызметінің маңызды бағыты ретінде бағалы қағаздар нарығындағы қызметін қарастырды. Коммерциялық банктер қаржы-несие институттар ретінде бағалы қағаздар нарығының қатысушысы болып қоймай, сонымен қатар пайданы қалыптастыру мақсатында бағалы қағаздар мен операциялар, инвестициялық қызметпен операциялар жүргізеді.

Банктер бағалы қағаздар нарығында инвестор, эмитент және делдал ретінде қызмет атқарады. Коммерциялық банктердің бағалы қағаздары жеке және корпоративті инвесторларды тартуда көп назар аударады.

Қазақстанда коммерциялық банктер эмитент ретінде өзінің жарғылық капиталын, меншіктік қарыздық міндеттемелері – облигациялар және басқа бағалы қағаздар шығару және құру мақсатында қызметін жүргізеді. Ереже бойынша жұмыс істеу үшін үнемі бәсекелеседі, соның нәтижесінде өзінің қызмет көрсету аспектісін кеңейтіп, құнын түсіруі мүмкін.

Әлемдік тәжірибеде қор нарығында екі түрлі жүйе қызмет етеді: банктік жүйе, банктік емес жүйе.

Коммерциялық банктер бағалы қағаздар нарығында үстемдік етеді. Оның көрінісін қарастырсақ, қазіргі таңда қазақстандық коммерциялық банктер саны, соның ішінде қор нарығындағы жұмыс атқаратын компания мүшелері ішінде банктер алып отыр.

Банктер бағалы қағаздар нарығында қаржылық брокер ретінде клиент атынан және оның шотынан бағалы қағаздар бойынша сату, сатып-алу функциясын атқаратын делдалдар (агенттер). Банктер, комиссиянерлер ретінде бағалы қағаздарды сату-сатып алу мәмілелерін өз атынан клиент шотынан жүзеге асырады. Осы жағдайда банк комиссия келісім шартына негізделеді және клиент талабы бойынша өз атынан бір немесе бірнеше мәмілелерді жасауды ұйғарады және сыйақы алады. Комиссия шарты белгілі-бір мерзімнің көрсетілуімен немесе көрсетілмей-ақ жасалуы мүмкін.

Банктер өз клиенттері үшін бағалы қағаздарды сату-сатып алу бойынша мәмілелерді тапсырыс берушінің келісім-шарты негізінде жасайды. Сонымен қатар, банктер клиенттердің бағалы қағаздарын сату-сатып алу мәмілелерін биржалық және биржалық емес нарықта да жасай алады. Банк клиент өтінішін қанағаттандыру үшін өзінің портфелінен сатуға немесе клиент үшін бағалы қағаздарды ұсынатын портфельге сатып алуды жүзеге асырады.

Мемлекеттік қазынашылық міндеттемелер бойынша операциялар жүргізген кезде банк дилер ретінде шығады. Дилер облигациялар мен мәмілелерді өз атынан және өз шотынан жасайды. Кейін бұл облигацияларды инвесторға, яғни дилер болып табылмайтын жеке немесе заңды тұлға, меншік құқығы негізінде сатады.

Банкке номиналды ұстаушы ретінде клиент шоттарымен брокер-дилерлік қызметті бағалы қағаздар нарығында іске асыру құқы туралы лицензия берілгеннен соң брокер-дилер мен клиент арасында келісім шарт, яғни клиенттік тапсырыс ретінде құжат толтырылады. Бұл құжат, Брокер-дилер Ішкі Ережесі мен Қазақстан Республикасының құқықтық-нормативтік актілерімен сәйкес хатталады.

Екі жақ келісімге сәйкес өз мүдделерін сақтау үшін барлық құжаттық өзгерістер туындағанда ақпарат беру керек. Клиент сенімхат негізінде өзінің жеке шоттарына өкілді тағайындауы мүмкін, ол оның клиенттік тапсырыстарына қол қоюға және олар бойынша толық жауап береді.

Клиент өзінің тапсырмасы орындалғаны туралы брокер-дилердің ішкі ережесіне сәйкес құжат түрінде есеп беруі керек. Сонымен қатар, клиент өз шотындағы бағалы қағаздардың сандық мәліметтерін алуға құқылы және брокер-дилерге бағалы қағаздар портфелі туралы инвестициялық шешімдерді өткізуге беруі мүмкін:

- брокер-дилер келесі міндеттер атқарады: қажетті құжаттар берілген кезде клиенттің бағалы қағаздары мен ақша қаражаттарының есебін жүргізетін сәйкес шоттар ашады;

- мәміле жасау кезінде клиент тапсырысын орындауды жетістікті ету үшін барлық күш жігер салу; бағалы қағаздар мен мәміле жасау кезінде ең жақсы бағадан төмен бағамен жасауға құқы жоқ;

- клиенттік талапты орындау кезінде туындаған қақтығыстар туралы клиентті хабардар ету.

Қақтығыс туған жағдайда клиент мүддесі шегінде мәміле жасасу; клиент талабы бойынша бағалы қағаздар нарығының ағымдық жағдайы туралы ақпарат беру;

– брокер-дилер ойына сәйкес нарықтағы жағдай клиентке, оның талабы мен мүдделерін қарсы болатын күдіктер туралы хабарлау және әрі қарай клиент тапсырысы бойынша әрекет ету;

– клиент талабы бойынша оның жеке шотының жағдайы жөнінде үш жұмыс күні ішінде ақпаратпен қамтамасыз етіп отыру.

Коммерциялық банктер акцияларды меншік капиталды қалыптастыру мақсатында жарғылық капитал формасында шығарады. Банктер акционерлік қоғам түрінде құрылады.

Бағалы қағаздардың шығарылымы инвесторлар саны мен шығарылым көлеміне қарамастан ҚРҰБ міндетті мемлекеттік тіркеуге ұшырайды. Бұндай жағдай банктің алғашқы қызмет ету жылдарында артықшылықты акциялар бойынша жарияланған мөлшермен дивидент төлеу алмауымен байланысты болады.

Артықшылықты акциялар банктің жарғылық құжаттарында қарсы болмаса әр түрле номиналдық құнмен шығарылуы мүмкін.

Бағалы қағаздар шығару туралы шешім заңға және банктің жарғылық құжаттарына сәйкес өкілеттілігі бар органмен қабылданады. Акционерлердің жалпы жиналысы банктің директорлар кеңесінің жыл аралық жиналыс кеңесінде акциялардың шығарылуын және оның көлемін жүзеге асырылуы туралы шешім қабылдайды. Банк кеңесі акционерлердің кезекті жиналысында өткен жылдың белгіленген жарғылық капиталының өсімшесі туралы есеп береді. Шығару туралы шешім оның тәртібі, құрылу көздері, жүзеге асыру әдісі мен мерзімі туралы жалпы жағдайларды ескеруі керек.

Эмиссия проспектісі банктің басқармасымен дайындалып, Басқарма төрағасымен қол қойылып, бас бухгалтермен құжатталып, тігіліп банк мөрмен басылады.

Эмиссия проспектісі тәуелсіз аудиторлық фирмамен расталуы керек.

Проспект мына мазмұнаннан тұрады:

- эмитент туралы мәліметтер;
- эмитенттің қаржылық жағдайы туралы мәліметтер;
- шығарылатын бағалы қағаз туралы ақпарат.

Акция шығаратын банк соңғы үш қаржылық жыл ішінде немесе құрылу кезеңінен бастап шығынсыз қызмет етуі керек. Жаңадан құрылған банктер үшін акцияларды шығару тек банктің есеп айырысу және кепілдендіретін сәйкес құжаттарды растайтын, яғни толық қаржылық жыл аяқталысымен банк пайда алатынын кепілдендіретін мәліметтер қарастырады. Сонымен қатар, банк-эмитенттер мемлекеттік органдар тарапынан санкцияларға ұшырамауы салық бойынша бюджетке қарыз болмауы және эмиссия проспектісін құраған кезде несиелік қарыздың болмауы, Ұлттық Банкте алынған корреспонденттік шот бойынша дебеттік сальдоның қарызы болмауы керек.

Акция шығарылымын тіркеу кезінде оларға мемлекеттік тіркеуші номер беріледі. Егер банк бірнеше типті акциялар бойынша шығаруды жүзеге асырса, оларға бірегей комплекті тіркеуші құжаттар толтырылады. Бірақ акцияның әрбір түрі өзінің жеке тәртіптік және мемлекеттік тіркеуші номеріне ие болады.

Параметрлерді ескертетін акциялардың қайталанатын шығарылымы алдыңғы шығарылған акциялар сияқты өзінің ұлттық идентификациялық номерін сақтайды.

Бүгінгі елімізде коммерциялық банктердің инвестициялық қызметіндегі мәселелерді, кемшіліктерді шешуде инвестициялық саясат арқасында бағалы қағаздардың қарқынды дамуы күннен күнге өз мәресіне жетуде.

Қорыта келе біздің экономикалық жағдайымызда коммерциялық банктердің бағалы қағаздар рыногына байланысты жинақталған барлық құндылықтарды оқып үйрену экономикадағы ұдайы өндіріс үрдістерін қалпына келтіру мен отандық өнімдердің бәсекеге қабілеттілігін көтеру мақсатында инвестициялық қызметтің нақты бағыттарын белгілеуге, бюджеттік қаражат есебінен инвестицияларды орынды пайдалану, мемлекеттік инвестициялық бағдарламаларды қалыптастыру механизмін жетілдіру керектігі атап өтуге болады.

Резюме. В данной статье рассмотрены отечественный и зарубежный опыт инвестиционной деятельности

коммерческих банков на рынке ценных бумаг, с указанием их возможного влияния на экономику.

Summary. This article reviewed the domestic and foreign experience in the investment activity of commercial banks in the securities market, indicating their likely impact on the economy.

Әдебиеттер

1. ҚР-ң «Банктер және Банктік қызмет туралы заңы». – 1995.
2. ҚР «Бағалы қағаздар рыногы туралы заңы». – 1997.
3. ҚР «Бағалы қағаздармен мәмілерді тіркеу туралы заңы». – 1997.
4. Сейткасимов Г.С. Ценные бумаги и фондовый рынок. – А., 1998.
5. Сейткасимов Г.С. Банковское дело. – Астана, 2016.
6. Құлатаев Б. Коммерческие банки на фондовом рынке РЦБК №1. – 2002. – С. 2-9.

К. Бигабулова, *«Қаржы» мамандығының студенті*

Ғылыми жетекші: А.Ж. Ескалиева, магистр, аға оқытушы

ҚазЭҚХСУ

ҚР ЭКОНОМИКАСЫНДА АГРОӨНЕРКӘСІП КЕШЕНІНІҢ РОЛІ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Мақалада Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешені экономиканың маңызды салаларының бірі туралы жазылған. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешеніндегі негізгі рөлді елді азық-түлікпен қамтамасыз ететін ауыл шаруашылығы алады. Республикадағы аграрлық секторды қаржыландыруда маңызды орынды мемлекеттік ауыл шаруашылық ұйымдарын бюджеттік субсидиялау және бюджеттік субсидиялар алады. Агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік реттеудің маңызды құралы – саланы қаржылық қолдау, оның ішінде субсидиялау арқылы қолдау болып табылады.

Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешені экономиканың маңызды салаларының бірі болып табылады. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешеніндегі негізгі рөлді елді азық-түлікпен қамтамасыз ететін ауыл шаруашылығы алады. Ол ұлттық кірістің 1/3 шамасын құрайды. Ауыл шаруашылық секторын, оның ішінде азық-түлік нарығын қолдау мемлекеттің маңызды міндеттерінің бірі болып табылады. Әлемдегі дамыған елдерде ауыл шаруашылығын көбінесе мемлекет қолдайды. Ұлттық экономиканың бұл саласы кем дегенде нарыққа және бәсекелестікке бейімделген. Агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік реттеу қажеттілігі әдетте агроөнеркәсіптік және тауар нарықтарының макроэкономикалық жағдайға әсері сияқты бірқатар жағдайлармен байланысты; кірістердің экономикалық әділетті бөлінуін қамтамасыз ету саласындағы нарықтағы сәтсіздік; ауыл шаруашылық өндірісінің тиімділігіне табиғи факторлардың әсері; ауылдық территориялардың демографиялық ролі. Сонымен қатар агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік реттеудің негізгі міндеттері агроөнеркәсіптік өндірісті дамыту, ауыл шаруашылығы мен экономиканың басқа салалары арасындағы нарықтық қатынастарды реттеу және экономикалық теңдікті қамтамасыз ету, экономиканың аграрлық секторын басқарудың тиімді жүйесін құру және сектордағы бірыңғай ғылыми-техникалық саясатты жүзеге асыру, отандық тауар өндірушілерді қорғау болып табылады.

Елдің агроөнеркәсіптік кешенінің өсуі мемлекеттің қолдауына байланысты. Бұл дегеніміз мемлекет агроөнеркәсіп кешенінде ғылыми зерттеулер жүргізеді, мамандар дайындайды, мемлекеттік қаражат есебінен сыртқы ортаны қорғайды, бірқатар экономикалық шаралар ұйымдастырады, агроөнеркәсіп кешен кәсіпорындарын негізінен несие түрінде қаржылық көмек көрсетеді, бағаларды бақылайды, жыл сайын ауылшаруашылық өнімдерінің белгілі бір мөлшеріне тауарлар мен қызметтердің соншалықты санын алуға тиіс.

Республикадағы аграрлық секторды қаржыландыруда маңызды орынды мемлекеттік ауыл шаруашылық ұйымдарын бюджеттік субсидиялау және бюджеттік субсидиялар алады. Ауыл шаруашылығына арналған шығындарды азайту үшін ауыл шаруашылық өнімдерін субсидиялауды пайдалануы мүмкін. Агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік реттеудің маңызды құралы – саланы қаржылық қолдау, оның ішінде субсидиялау арқылы қолдау болып табылады.

Қазіргі таңда мемлекетіміз әлемнің дамыған елдерінің қатарына кіру мақсатында. Осыған байланысты экономиканың аграрлық секторын сапалы жаңа деңгейге көтеру және осылайша әлемдік экономиканың прогрессивті жаһандану жағдайында оның жоғары бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету үшін үлкен және жауапты міндет бар.

Агроөнеркәсіп кешенінің негізгі міндеті халықтың азық-түлік пен тұтыну тауарларына деген қажеттіліктерін қанағаттандыруды барынша арттыру болып табылады.

АӨК-нің негізгі мақсаты халықты азық-түлікпен, ауылшаруашылық шикізатпен қамтамасыз ету.

Қазіргі таңдағы даму кезеңі еліміздің агроөнеркәсіптік кешеніне бір қатар жаңа міндеттер қойды:

1) елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету;
2) ең маңыздысы ауыл шаруашылығының экспортқа арналған өнімдерін жеткізетін секторларын қолдау;

3) мал шаруашылығы үлкен экспорттық әлеуетке ие, сондықтан ветеринария жүйесін халықаралық стандарттарға аудару керек;

4) ауылдардың өмір сүру сапасын арттыру – мемлекеттік саясаттың басым бағыты болып табылады.

Агроөнеркәсіп кешені үш функционалды саланы біріктіреді:

– ауыл шаруашылығы үшін өндіретін өндіріс құралдарын және қызметтерді өндіруші салаларды қалыптастыру;

– ауыл шаруашылығы (өсімдік, мал шаруашылығы);

– өндіріс пен салалардың жиынтығы, дайындауды, сақтауды қамтамасыз ету, ауылшаруашылық шикізатын өңдеу және агроөнеркәсіп кешенінің түпкілікті өнімін сату.

Бұдан шығатын болсақ, негізгі экономикалық функцияларды бөліп алуға болады:

– ірі, орта және шағын шаруашылықтар мен меншіктегі әр түрлі кәсіпорындардың ұтымды комбинациясы, сондай-ақ басқарудың осы нысандары арасындағы өнімді тиімді бөлуді қамтамасыз ету;

– агроөнеркәсіптік кешенде ауыл шаруашылығы мен өнеркәсіптің арасындағы баға теңдігін қамтамасыз ету және қолдау;

– агроөнеркәсіптік кешенді қолдауға және ғылыми-техникалық прогрестің жетістіктерін пайдалануға жеткілікті инвестициялық деңгей, кооперативтік нысандарды және байланыстарды дамыту.

Жаһандық үрдістер мен қалыптасқан әлеуетті ескере отырып, агроөнеркәсіп кешені экономиканың аса маңызды жоғары өнімді саласы болуға тиіс.

Біріншіден, елдің азық-түлік қауіпсіздігімен қамтамасыз ету қажет. Қазақстан үшін азық-түлікпен өзін-өзі қамтамасыз ету жалпы экономикалық қауіпсіздік болып табылады.

Екіншіден, халықтың 44,9%-ы ауылдық жерлерде тұрады, ауыл шаруашылығы өндірісін дамыту ауылдық жерлерде жұмыссыздық мәселесін шешеді. Жұмыспен қамтудың жоғары деңгейі, тұрақты табыс әлеуметтік тұрақтылыққа ықпал етеді. Мемлекетте ресурстар жеткіліксіз болғанымен, ауылдың барлық әлеуметтік проблемаларын шешу үшін ауыл шаруашылық өндірісін дамыту үшін жағдайлар жасалуы керек.

Үшіншіден, агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың нәтижесінде бүкіл экономиканың айтарлықтай мультипликативтік әсерін ескеру қажет. Ауыл шаруашылығы және астық пен ет өндірісі көбіне ішкі сұранысты туындатады. Ауыл шаруашылығының басқа салалармен өзара қатынасы өте жоғары.

Төртіншіден, Қазақстанда ауыл шаруашылығын дамыту және отандық өнімдерді сыртқы нарықтарға жылжыту үшін барлық қажетті табиғи ресурстар бар. Болашақта бұл сала валютаның нақты және елеулі көзі бола алады. Осы мақсатта мемлекет республикада да, сыртқы нарықтарда да көлік коммуникацияларының проблемаларын шешу үшін өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін барлық жағдайларды қамтамасыз етуі тиіс.

Ауыл шаруашылығының елді азық-түлікпен және халықты жұмыспен қамтамасыз етудегі, ел экономикасының дамуындағы ролін елбасымыз Н.Ә. Назарбаев халыққа жолдауында атап өткен.

Резюме. В статье говорится, про агропромышленный комплекс Казахстана, и что он является одним из важнейших секторов экономики. Сельское хозяйство играет ключевую роль в агропромышленном комплексе Республики Казахстан. Государственные субсидии и бюджетные субсидии государственных сельскохозяйственных организаций являются важным фактором финансирования сельскохозяйственного сектора в стране. Важным инструментом государственного регулирования агропромышленного сектора является финансовая поддержка отрасли, в том числе путем субсидирования.

Summary. The article says about the agro-industrial complex of Kazakhstan, and that it is one of the most important sectors of the economy. Agriculture plays a key role in the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan. Government subsidies and budget subsidies of state agricultural organizations are an important factor in financing the agricultural sector in the country. An important tool of state regulation of the agro-industrial sector is financial support for the industry, including through subsidies.

Әдебиеттер

1. <https://strategy2050.kz/ru/news/52673/>
2. https://tengrinews.kz/zakon/prezident_respubliki_kazakhstan/hozyaystvennaya_deyatelnost/id-U100000922_/
3. <https://ru.sputniknews.kz/infographics/20190301/9485844/agroonerkasip-kazakhstan.html>

А. Бимурзаева, «Қаржы» мамандығының студенті

Ғылыми жетекші: А.Ж. Ескалиева, магистр, аға оқытушы

ҚазЭҚХСҮ

ҚР АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІНІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алған кезеңінен қазіргі кезеңге дейін агроөнеркәсіптік кешенінде нарықта өндірістің тұрақты өсуі, өнімділіктің және еңбек өндірімділігінің артуы, негізгі құралдардың жаңғыртылуы, азық-түлікпен өзін-өзі қамтамасыз ету, дәнді дақылдар және май өнімдерінің экспортының өсуі сияқты елеулі нәтижелері туралы айтылған.

ҚР тәуелсіздік алған кезеңінен қазіргі кезеңге дейін агроөнеркәсіптік кешенінде нарықта өндірістің тұрақты өсуі, өнімділіктің және еңбек өндірімділігінің артуы, негізгі құралдардың жаңғыртылуы, азық-түлікпен өзін-өзі қамтамасыз ету, дәнді дақылдар және май өнімдерінің экспортының өсуі сияқты елеулі нәтижелерге қол жеткізілді.

Соңғы жылдары мемлекеттің агроөнеркәсіптік кешенінің кәсіпорындарын қолдау мақсатында қабылдаған «Агробизнес-2020», «Нұрлы Жол» секілді бағдарламалары аграрлық секторға тартылатын кредиттік ресурстардың өсуіне алып келді.

Ауыл шаруашылығының елді азық-түлікпен және халықты жұмыспен қамтамасыз етудегі, ел экономикасының дамуындағы ролін елбасымыз Н.Ә. Назарбаев халыққа жолдауында атап өткен. Республиканың аграрлық саласын қаржылық реттеуде негізгі орынды мемлекеттік ауыл шаруашылығы ұйымдарын бюджеттен қаржыландыру және бюджеттік демеуқаржылар алады.

Қазіргі таңда елде халықтың азық-түлік тұтынуы қарқынды өсуде және халықтың таңдауы сапасы жоғары өнімдерге қарай өзгеруде. Елдің агроөнеркәсіптік кешенінің басты мақсаты отандық нарықтың 80%-ын отандық өнімдермен қамтамасыз ету болып табылады.

Жер бетіндегі халық санының қарқынды өсуін ескерсек, онда жақын арада азық-түлікке деген сұраныс бұрынғыдан да арта түседі. Осыған байланысты ауыл шаруашылығының ролі де арта

түседі және бұл жағдайға дайын болу керек. Бүгінде әлемдік тәжірибе көрсеткендей, дайын өнімнің ішкі және сыртқы нарықтарға жеткізілуі үшін шикізат толық өңделуі керек.

Елімізде агроөнеркәсіптік кешенді қаржыландыру жыл сайын өсіп келеді. Ауыл, орман және балық шаруашылықтары бойынша несиелер бір жыл ішінде 2%-ға өсіп, 2017 ж. аяғында 695,2 млрд теңгені құрады. Сонымен қатар, олардың үлесі ҚР ЕДБ-нің несиелерінің 5,5%-ын құрайды, ал бір жыл бұрын бұл тек 5,3%-ды құрады.

Банктер агроөнеркәсіптік кешенді несиелеуді қызметтерінің басты бағыттары ретінде қарастырмайды. Несиенің шарттары бойынша тек 3 банк аграрлық бағытты көрсетті: Халық Банкі – аграрлық бизнеске несие беру, Нұрбанк және АзияКредит – шаруа қожалықтарына және фермерлерге ШОБ несиелерін беру. Екінші деңгейлі банктердің қалған бөлігі агроөнеркәсіптік кешен кәсіпкерлері несиесіне алса, оларды жарияламайды және аграрлық кәсіпкерлермен жұмысқа аса назар аудармайды. Агроөнеркәсіптік кәсіпкерлер агробизнесті ашу, дамыту немесе кеңейту үшін ЕДБ-ден негізінен мемлекеттік бағдарламалар арқылы, «ҚазАгро» және «Даму» сияқты операторлар арқылы қаражаттар ала алады.

Банктерге қарағанда, микроқаржылық ұйымдарда жағдай басқаша. Микроқаржы ұйымдары микрокредиттеудің жеке бағдарламасы ретінде агрокредиттер бөлді. Агроөнеркәсіптік кешенді қолдау бойынша арнайы өнімдер несиесі портфелінің көлемі бойынша жетекші бес көшбасшыдан 4 микроқаржы ұйымдарына тиесілі. Микрокредит нарығының негізгі драйвері – КМФ – «Микро», «Достар», «Шаңырақ» және «Шағын және орта бизнес» фермерлеріне 19 млн теңгеге дейін және мерзімі 5 жылға дейін шағын несиелер ұсынады. «Арнұр Кредит» ұйымы «Экспресс Агро» және «Агро» ауыл шаруашылық мақсаттары үшін мерзімі 3 жылға дейінгі, көлемі 16 млн теңгеге дейінгі шағын несиелерін ұсынады. «Азиялық Несие Қоры» Қазақстанның ауылдық аймақтарында бизнесті қолдаумен айналысады. Қор бір адамға 1 млн теңгеге дейін, яғни 36 айға дейінгі қарыздарды ұсынады.

Микрокредиттік портфелінің жартысынан көбі, нарықтың 54%-дан астамы 81,6 млрд теңге КМФ-ке тиесілі. Екінші орынды аграршыларды несиелендіретін Ырыс микроқаржы ұйымы 10,3 млрд теңгемен алады. Арнұр Кредит және Азиялық Несие Қорына 5,9 млрд теңге және 3,6 млрд теңгеден келеді. Жалпы алғанда, агроөнеркәсіп кешенінің төрт ірі несиесі берушілері ХҚҰ жиынтық несиелік портфелінің 67%-дан астамын иеленеді.

Жалпы агроөнеркәсіптік кешенді несиелеу бір жыл ішінде 0,4% азайып, 665,9 млрд теңгені құрады. Сонымен бірге, тұтастай алғанда, ҚР ҰБ несиесі портфелінің көлемі 2018 ж. ақпан айының соңында 12,5 трлн теңгені құрады, бұл өткен жылғыдан 1,6% артық. Осылайша, агробизнес заемдарының үлесі жыл басынан бері 5,4%-дан 5,3%-ға дейін төмендеді.

Агроөнеркәсіптік кешен саласындағы кіші бизнесті «ҚазАгро» Ұлттық басқарушы холдингі» АҚ құрамына кіретін «Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры» АҚ көрсетеді. Қордың миссиясы – қаржы қызметтерінің қолжетімділігін қамтамасыз ету арқылы ауыл шаруашылығының басым салаларындағы шағын бизнесті дамыту. Қордың деректері бойынша, 2017 ж. ішінде белсенді қарыз алушылар саны 7,2 мың адамға артып, 43,8 мың адамға жетті. 2018 ж. қор 45 млрд теңгеге қаржыландыруды жоспарлап отыр. «Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры» АҚ Қазақстанда ауыл шаруашылық өнім өндірушілерін қолдауға бағытталған бірнеше қаржыландыру бағдарламасын жүзеге асырады. Қордың кредиттік өнімдеріне тарифтер жылына 4-6% құрайды, тиімді мөлшерлемесі 4,4-6,7% аспайды. Несиенің максималды сомасы 3 млн теңгеден 85 млн теңгеге дейін, ең көбі 8 000 АЕК-ке дейін және 6 млн теңгеге дейін өзгереді. Несие мерзімі ең көбі өнімге байланысты 36-дан 120 айға дейін.

Республикадағы аграрлық секторды қаржыландыруда маңызды орынды мемлекеттік ауыл шаруашылық ұйымдарын бюджеттік субсидиялау және бюджеттік субсидиялар алады. Ауыл шаруашылығына арналған шығындарды азайту үшін ауыл шаруашылық өнімдерін субсидиялауды пайдалануы мүмкін. Агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік реттеудің маңызды құралы – саланы қаржылық қолдау, оның ішінде субсидиялау арқылы қолдау болып табылады.

Резюме. В статье упоминаются значительные достижения в агропромышленном комплексе с момента

обретения независимости Республики Казахстан до настоящего времени, такие как стабильный рост производства, повышение производительности и производительности труда, модернизация основных фондов, самообеспеченность продовольствием, зерновыми культурами и экспортом нефтепродуктов.

Summary. The article mentions significant achievements in the agro-industrial complex since independence of the Republic of Kazakhstan until now, such as stable production growth, increasing productivity and labor productivity, modernization of fixed assets, self-sufficiency in food, grain crops and export of oil products.

Әдебиеттер

1. <https://strategy2050.kz/ru/news/52673/>
2. https://tengrinews.kz/zakon/prezident_respubliki_kazahstan/hozyaystvennaya_deyatelnost/id-U100000922_/
3. <https://ru.sputniknews.kz/infographics/20190301/9485844/agroonerkasip-kazakhstan.html>

В. Воронцова, студентка спец. «Финансы»
Научный руководитель: **Г.Б. Алина**, к.э.н., доцент
КазУЭФМТ

ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИСЛАМСКИХ ФИНАНСОВ

Аннотация. Данная статья посвящена вопросу развития исламских финансовых инструментов в Казахстане. Были выявлены причины замедления развития исламской модели финансирования. Так же были представлены возможные пути решения данной проблемы. При проведении анализа внедрения исламского финансирования в другие страны, а также учитывая капиталоборот исламских банков был сделан вывод о незамедлительном развитии данной модели финансирования в Казахстан.

Ислам – самая распространенная религия в Казахстане. Мусульмане составляют более 70% населения страны. И это число растет. Однако, следует отметить, что лишь 17% казахстанцев знают об исламских финансах. Основным фактором, препятствующим развитию исламских финансов в Казахстане является уровень осведомленности. Так же необходимо увеличить количество игроков на рынке.

Исламская модель кредитования особенно привлекательна для нуждающихся слоев населения. Ее основная особенность заключается в том, что отсутствует ссудный процент, т.к. по шариату ссудный процент носит эксплуататорский характер. Таким образом, выплата установленной суммы не является вознаграждением для собственника капитала. Исламские банки предпочитают получать прибыль за счет участия инвестора в акционерном капитале, приращение которого происходит в реальных сделках, касающихся товаров и услуг, но не в сфере денежного оборота. Все это объясняется законами шариата: справедливо лишь то богатство, источником которого является собственный труд и предпринимательские усилия его владельца либо наследство или дар, а прибыль является вознаграждением за предпринимательский риск

Исламское финансирование является одним из приоритетов Международного финансового центра «Астана». Для Казахстана это возможность привлечения инвестиций. Рынок исламского финансирования достаточно большой, практически 2 трлн долл., и сейчас очень многие страны заинтересованы в исламских финансах. Очень активное развитие исламские финансы получили в таких странах, как Великобритания, Люксембург, Япония и Гонконг. Казахстан также рассматривает возможность исламского финансирования. Исламский банкинг сможет открыть Казахстану двери к совершенно новому классу инвесторов, стремящихся приобрести продукты, соответствующие нормам шариата. Кроме того, исламское финансирование может способствовать повышению уровня проникновения банковских услуг, который, по оценкам Всемирного банка, в Казахстане

составляет около 40%. При увеличении исламских финансовых продуктов банки смогут привлечь новых клиентов и осуществить стратегическое позиционирование бизнеса в банковской отрасли.

Сейчас в мире насчитывается более 300 исламских банков, их общие активы превышают 500 млрд долл. США, при росте от 10 до 15% в год (данные швейцарского банка UBS, который в ноябре 2007 г. открыл у себя исламское отделение). По данным британской аудиторско-консалтинговой компании «Ernst&Young» в настоящее время ситуация с развитием исламских финансов в экономике мусульманских стран сложилась следующим образом (Таблица 1).

Таблица 1. Доля исламских финансов в экономике*

Саудовская Аравия	43%
Малайзия	22%
ОАЭ	15%
Катар	9%
Турция	7%
Индонезия	4%

*Примечание – Таблица составлена по источнику [1]

Исламский банкинг постепенно получает все большее распространение в немусульманских странах и все чаще обзаводится клиентурой из числа представителей иных конфессий и даже атеистов. Восточная финансовая модель, основанная на полном запрете ростовщичества (а значит, и ссудного процента) и нормах шариата, оказалась более устойчива к кризисам, чем традиционная западная.

Исламские институты получили развитие в Казахстане с принятием в феврале 2009 г. закона «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам организации и деятельности исламских банков и организации исламского финансирования», в соответствии с которым был внесен ряд изменений в законодательные акты РК: Гражданский кодекс РК, Кодекс о налогах и других обязательных платежах в бюджет, законы о рынке ценных бумаг, об инвестиционной деятельности, о банках и банковской деятельности и др.

Для эффективной реализации дуалистической модели в стране должна быть создана исламская финансовая инфраструктура в виде различных исламских финансовых институтов и инструментов. На сегодняшний день на территории РК функционируют следующие финансовые институты.

Таблица 2. Исламские финансовые институты в Казахстане

№	Название института	Направление
1.	Al Hilal	Исламский банк
2.	Fatthan Finance	Брокерская компания (участник РФЦА)
3.	Kausar Consulting	Консалтинговая компания
4.	Islamic Financial Instruments	Консалтинговая компания
5.	Акыл-кенес Консалтинг	Консалтинговая компания
6.	Istisna'a Corporation	Консалтинговая компания
7.	Исламский фонд Амана	Паевой фонд рискованного инвестирования
8.	Хадж фонда Казахстана	Акционерный инвестиционный фонд рискованного инвестирования
9.	Общество взаимного халального страхования «Такафул»	Исламская страховая компания
10.	Закят фонд Духовного управления мусульман Казахстана	Благотворительный фонд
11.	Иджара	Исламская лизинговая компания

*Примечание – Таблица составлена по источнику [2]

Учитывая капиталоборот исламских банков и нынешнее положение экономики Казахстана следует отметить, что именно исламское финансирование станет «рукой помощи» для нашей страны. На сегодняшний день AlHilalBank занимает около 1% рынка. Как только на рынке появится несколько игроков, то в течение нескольких лет этот показатель может вырасти до 5-6%.

Вроде бы приняты все необходимые меры для успешного внедрения и развития исламской модели в РК, но, несмотря на все это, она не пользуется той популярностью в Казахстане, которую пророчили эксперты. Главный вопрос – почему?

Если вдуматься в причины замедленного развития исламской модели финансирования в Казахстане, становится ясно, что набор предлагаемых продуктов РК является недостаточным, необходимо проанализировать спрос на рынке, да и нормативно-правовая база отрасли нуждается в доработке. Служба кредитных рейтингов Standard&Poog's назвала еще один немаловажный фактор торможения исламского банкинга в РК. По их мнению, причина кроется в отношении к исламским депозитам. Действующий в Казахстане механизм страхования вкладов не распространяется на такие депозиты и не разрешает банкам поддерживать свои портфели исламских депозитов в случае низких или отрицательных показателей прибыльности базовых активов, которые лежат в основе таких депозитов. Это снижает привлекательность исламских депозитов и создает отрицательные стимулы практически для всех клиентов, за исключением немногих, имеющих высокую склонность к принятию риска. Кроме того, в соответствии с действующим законодательством банки не обязаны резервировать регулятивный капитал под активы, которые финансируются за счет исламских инвестиционных счетов. Необходимо упомянуть и об отсутствии инструментов в РК для управления ликвидностью. В истории были случаи, когда исламским банкам приходилось вкладывать избыточные денежные средства в активы, которые более ликвидны, но имеют низкую доходность, или в менее ликвидные инструменты с более высокой доходностью, но и более высоким риском, поэтому видя такую же ситуацию в Казахстане захотят ли исламские банки рисковать вновь?

Соответственно, исламская банковская система может быть возможной только в условиях мусульманского общества, неотъемлемой частью которого она и должна быть. И чтобы исламская банковская система соответствовала исламской философии и идеологии, она должна придерживаться следующих принципов:

- ведущая роль в аккумуляции капитала должна принадлежать государству. Никакие банковские вклады в частные секторы экономики не допускаются;
- исламское правительство в накоплении банковского капитала не стремится к получению фиксированного процента, а исходит из своей экономической доктрины;
- запрещаются взятие процента, накопление и трата золота и серебра;
- утверждение принципа «закята» – отчисление определенного процента в пользу бедных;
- воспитание в духе ислама, порицающего страсть к наживе [3].

В этой связи нормы шариата были адаптированы к формам и методам банковских операций в мусульманских странах. Так, в настоящее время к разрешенным шариатом банковским операциям («халал») относятся следующие виды сделок с участием исламских банков:

Как известно, в Казахстане исламское финансирование стало популярным для диверсификации банковских займов в период кредитного бума, когда казахстанские банки умудрились оформлять такие экзотические финансовые инструменты, как мурабаха, где заем выплачивается в рассрочку, а процент замещается наценкой «за обслуживание». Например, казахстанский банк БТА получил свой первый небольшой кредит еще в 2003 г., три года спустя он установил рекорд по привлечению исламского финансирования – сумма сделки составила 200 млн долл., что в два раза превысило ожидания руководства банка. Впоследствии опыту БТА последовали и другие отечественные банки. Уже тогда Фонд устойчивого развития «Казына» и Gatar Islamik Bank также планировали создать совместный банк исламского финансирования с капитализацией в 100 млн долл. [4].

В целях укрепления исламского банкинга в Казахстане необходимы следующие меры:

- дальнейшая гармонизация всего действующего законодательства в сфере исламского банкинга с Законом Республики Казахстан от 31 августа 1995 г. «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан»;

- регулярное повышение информированности населения страны об исламском банковском деле (проведение различных семинаров, конференций, «круглых столов» и иных тренингов не только для различных учреждений, бизнес-структур, вузов и иных организаций, но и всех категорий населения страны);

- введение учебных курсов по вопросам исламского банкинга в вузах и колледжах страны.

В целом широкое внедрение исламских принципов финансирования в Казахстане должно самым позитивным образом дополнить развитие отечественного финансового рынка и открыть новые возможности для дальнейшего мощного финансирования казахстанской экономики.

В первую очередь, необходимы изменения в законодательстве. Необходимые поправки устранили бы сложности внедрения исламского банкинга в традиционные банки. Далее дело осталось бы за малым – обучить персонал казахстанских банков особенностям исламского финансирования и провести разъяснительную работу среди населения по правовым вопросам исламского банкинга, т.к. большинство казахстанских граждан ассоциирует исламскую финансовую модель только с беспроцентным кредитом.

Во-вторых, поддержка со стороны государства в плане создания инструментов для управления ликвидности, соответствующих принципам шариата. Например, правительство может принять решение об использовании облигаций сукук (исламский эквивалент облигаций) для финансирования некоторых государственных проектов. Конечно же, в таком случае появится необходимость в создании центрального надзорного органа, контролирующего соблюдение принципов шариата.

В-третьих, для того, чтобы в Казахстане исламское финансирование стало пользоваться спросом, потребуется серьезная борьба, а лучше полное искоренение коррупционных схем в нашем государстве, а иначе, основанная на шариате исламская модель банкинга просто не выживет в стране, да и смысла в ней уже не будет. Ведь в мусульманских странах, в которых действуют нормы шариата, коррупционные правонарушения – это явление чрезвычайное.

Литература

1. Международное информационное агентство Kazinform . – 2017.
2. Алина Г.Б. Исламские финансовые инструменты: Учебн. пособие / Г.Б. Алина. – Астана: Изд. КазУЭФМТ, 2014. – 224 с.
3. Даирова О. К 2020 году Казахстан может стать центром исламского финансирования в СНГ: Интервью председателя правления Al Hilal Bank Мухаммеда Берро // КУРСИВЪ. – 2010, 23 сентября.
4. Сайт АО «Исламский банк Al Hilal Bank».

Д. Григоренко, студентка спец. «Финансы»
Научный руководитель: Ж.А. Тойжигитова, к.э.н., ст. преподаватель
КазУЭФМТ

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СТРАХОВОГО РЫНКА КАЗАХСТАНА

Аннотация. На перспективы развития страхового рынка в современных условиях оказывают влияние независимая, конкурентоспособная экономика, свободное ценообразование – расчет тарифных ставок, наличие конкуренции, право выбора субъектов страхового рынка, увеличение и внедрение новых видов страхования, а также инновации в сфере страхования.

Страховой рынок представляет собой совокупность экономических отношений между его участниками в процессе купли-продажи страховых услуг.

Качественной характеристикой страхового рынка является его емкость, т.е. объем макси-

мально возможных продаж страховых услуг (страховых продуктов), который зависит, с одной стороны, от спроса на страховые услуги (определяется платежеспособностью населения и субъектов хозяйствования, их отношением к страхованию, доверием к страховым организациям, общим состоянием экономики страны и т.д.), с другой – от финансовых возможностей страховщиков, их способности принять на страхование более-менее крупные и опасные риски и в полной мере возместить ущерб [1].

По состоянию на 1 января 2018 г. страховой рынок Республики Казахстан был представлен 32 страховыми организациями, 16 страховыми брокерами и 59 актуариями.

Таблица. Структура страхового рынка Казахстана 2016-2018 гг.

Институциональная структура страхового рынка	01.01.2016	01.01.2017	01.01.2018
Страховые компании (в т.ч. по страхованию жизни)	33 7	32 7	32 7
Страховые брокеры	15	15	16
Актуарии	61	59	59
Страховые (перестраховочные организации), являющиеся участниками АО «Фонда гарантирования страховых выплат»	30	22	22

Совокупный объем активов страховых организаций за 2017 г. вырос на 8,2% и на 1 января 2018 г. составил 926,7 млрд тенге. Совокупный собственный капитал за 2017 г. увеличился на 2,7% и составил 413,0 млрд тенге. Сумма обязательств страховых организаций составила 513,7 млрд тенге, что на 13,0% больше, чем по итогам 2016 г. Сумма страховых резервов составила 460,5 млрд тенге, или 89,6% от совокупного объема обязательств, что на 11,6% больше по сравнению с 2016 г.

Совокупный объем страховых премий увеличился на 3,7% и составил 370,2 млрд тенге, при этом сумма страховых премий по договорам прямого страхования составила 332,0 млрд тенге, что на 2,7% больше объема 2016 г. (Рисунок). В структуре страховых премий основную долю занимает добровольное имущественное страхование – 172,2 млрд тенге, или 46,5% от общего объема страховых премий, по добровольному личному страхованию собрано страховых премий на сумму 101,2 млрд тенге, или 27,3%, по обязательному страхованию – 96,8 млрд тенге, или 26,2%.

Рисунок. Динамика страховых премий и страховых выплат за 2013-2017 гг.

Общий объем страховых выплат, произведенных по договорам страхования за 2017 год, составил 73,1 млрд тенге, уменьшившись по сравнению с 2016 г. на 11,9%. В структуре страховых выплат по видам страхования добровольное личное страхование составляет 43,9%, обязательное страхование – 39,6%, добровольное имущественное страхование – 16,5%.

Объем страховых премий, переданных на перестрахование, составил 129,7 млрд тенге, или 35,0% от совокупного объема страховых премий. При этом на перестрахование нерезидентам Республики Казахстан передано 84,1% от страховых премий, переданных на перестрахование.

Однако, страхование в Республике Казахстан все еще не получило достаточного развития. Это обусловлено многими факторами, в т.ч. накопившимися проблемами в сфере обязательных видов страхования, неразвитостью страховых продуктов и услуг по добровольным видам страхования, невысоким качеством и региональной недоступностью сервиса страховых организаций, низким уровнем страховой культуры и доверия населения и бизнеса к инструментам страхования.

В 2017 г. было проведено 10 проверок на основе оценки рисков деятельности субъектов страхового рынка, в т.ч. 6 проверок деятельности страховых организаций и 4 проверки деятельности страховых брокеров. Основными вопросами, охваченными в ходе проверок, являлись порядок заключения и исполнения условий договоров обязательного и добровольного страхования, правильность расчета пруденциальных нормативов, деятельность страховых агентов, перестраховочная деятельность, оценка эффективности системы риск-менеджмента, инвестиционная деятельность, правильность расчета страховых резервов, достоверность и надежность бухгалтерского учета.

За 2017 г. было составлено 378 протоколов об административных правонарушениях. Общий размер административных штрафов, наложенных на субъекты страхового рынка по 352 административным правонарушениям, составил 103,1 млн тенге. При этом один административный штраф наложен на крупного участника страховой организации. За нарушения требований страхового законодательства были приостановлены действия лицензий 1 страховой организации по обязательным и добровольным видам страхования, 1 страховой организации по обязательному виду страхования, 1 страховой организации по добровольному виду страхования, 2 актуариев, а также лишен лицензии 1 страховой брокер [2].

В целях стимулирования развития продуктов накопительного страхования в 2017 г. был пересмотрен подход к их налогообложению путем освобождения от налогообложения страховых выплат и отмены действующих налоговых льгот на страховые премии (взносы), что существенно упрощает администрирование налогообложения накопительного страхования.

Кроме того, в 2017 г. была введена норма, позволяющая в онлайн режиме заключить договор обязательного страхования работника от несчастных случаев при исполнении им трудовых (служебных) обязанностей посредством подачи заявления через веб-портал «Электронного правительства» при государственной регистрации юридического лица. Данная норма вступила в силу 1 января 2018 г.

В 2017 г. Национальным Банком был разработан и внесен в Правительство проект Закона РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам страхования и страховой деятельности». Законопроект предусматривает внесение комплекса изменений и дополнений в законодательные акты по вопросам развития рынка продуктов и услуг по добровольному и обязательному страхованию, совершенствования деятельности профессиональных участников и инфраструктурных организаций страхового рынка.

В частности, в целях дальнейшего развития и совершенствования обязательного и добровольного страхования предусматривается внедрение онлайн-страхования (продажа страховых услуг через интернет), что будет способствовать повышению географической доступности и удешевлению стоимости страховых услуг для населения и бизнеса.

Законопроектом предусматривается также переход от страхования гражданско-правовой ответственности туроператоров и турагентов к страхованию имущественных интересов самого туриста, выезжающего за рубеж, что позволит выстраивать эффективный механизм защиты туристов. Кроме того, законопроектом предусмотрено введение вмененного страхования, преимуществом которого является гибкость условий страхования, индивидуальный подход к клиенту и его рискам [3].

Поправки в законодательство направлены сегодня на развитие инфраструктуры страхового рынка и включают в себя следующие меры:

- направленные на упорядочение и повышение требований к посреднической деятельности;
- расширение перечня гарантируемых классов страхования;
- расширение сферы полномочий страхового омбудсмана;
- совершенствование механизма реализации электронных страховых полисов через единую базу данных по страхованию.

Кроме того, законопроектом предлагаются поправки, обеспечивающие совершенствование лицензионно-разрешительных процедур, повышение качества регулирования перестраховочной деятельности, повышение эффективности процедур принудительной ликвидации страховых организаций, недопущение заключения страховыми организациями сомнительных сделок.

Таким образом, все эти меры позволят в перспективе решить большую часть проблем, связанных с регулированием страхового сектора, будут способствовать повышению доверия населения и бизнеса к страховому рынку, развитию качественных и доступных страховых услуг в будущем.

Түйін. Сақтандыру нарығының дамуына еркін, бәсекелі нарықтық экономика, меншік формаларының әралуандылығы, еркін баға құру – тарифтік мөлшерлемелерінің есебі, бәсекенің болуы, таңдау құқығының болуы, сақтандыру қызметтерінің жаңа түрлерін кебейту және енгізу, сақтандыру қызметтерінің инновациялары тиімді әсер етеді.

Summary. The development of the insurance market in modern conditions is influenced by an independent, competitive economy, free pricing – calculation of tariff rates, the presence of competition, the right to choose the subjects of the insurance market, increase and introduction of new types of insurance, as well as innovations in the field of insurance.

Литература

1. Жуйриков К.К. Страхование: теория, практика, зарубежный опыт: Учебник для студентов вузов и колледжей. – Алматы. – Экономика, 2015. – 408 с.
2. Постановление Правления Национального Банка от 27 марта 2017 г. №45 «О внесении изменений в некоторые нормативные правовые акты РК по вопросам регулирования страховой деятельности».
3. Отчет Национального банка Республики Казахстан за 2017 г. www.nationalbank.kz/cont/ГО-2017_p.pdf

С. Жұмабек, студент спец. «Финансы»

Научный руководитель: Ж.О. Лукпанова, к.э.н.

КазУЭФМТ

ПРАКТИКА И ПРОБЛЕМЫ ИСЧИСЛЕНИЯ И УПЛАТЫ НАЛОГА НА ДОБАВЛЕННУЮ СТОИМОСТЬ (НДС) В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье рассматриваются особенности исчисления и уплаты налога на добавленную стоимость в РК. Акцентируется внимание на сравнение плюсы и минусы налога на добавленную стоимость.

После распада Советского Союза в Казахстане начались реформы в экономической сфере. Особенно это затронуло налоговые отношения, которые были не так значительно изучены. Налог на добавленную стоимость стал одним из обязательных платежей. До нынешнего дня данная система проявила себя в стабильной степени. Налоговая политика используется для того чтобы устранить незначительные поладки на рынке. Налоги – это один из главных инструментов в экономической сфере, вследствие от этого строится положения всего народного хозяйства. Одним из главных налогов в нашем государстве является НДС. Данный налог принадлежит к категории

универсальных косвенных налогов, форма изъятия в бюджет государства части стоимости товара, работы или услуги, которая создается на всех стадиях процесса производства товаров, работ и услуг и вносится в бюджет по мере реализации.

Рассмотрим две основные функции НДС: фискальную и регулирующую. Фискальная функция выполняет функцию мобилизации существенных поступлений от данного налога в доход бюджета за счет простоты взимания и устойчивости базы обложения. Регулирующая функция направлена на регулирование финансово-хозяйственной деятельности производителей товаров и услуг через систему налоговых платежей и сборов, аккумулируемых государством и предназначенных для восстановления израсходованных ресурсов (прежде всего природных), а также для расширения степени их вовлечения в производство в целях достижения экономического роста. Основная значимость, состоит в том чтопредотвращение кризиса перепроизводства, устранения с рынка слабых производителей, тем самым является элементом «сдерживания». Однако, если в стране экономика сформирована нестабильно НДС будет сказываться отрицательно как на потребителей, так на производителей. Впоследствии этого возникает исчисление НДС на практике не с добавленной стоимостью, как разницы между налогом, полученным от покупателей, и налогом, уплаченным поставщиком по приобретенным товарам (работам и услугам). *Плюсы НДС:*

1. Выступает фактором, ликвидирующим лишние звенья хозяйственного управления, который привел бы к неоправданному росту цен.
2. Обладает нейтральностью по отношению к плательщикам .
3. Обладает механизмом взаимной проверки.
4. Обладает экономическими и организационно-техническими преимуществами взыскания, простотой начисления.

Рассмотрим *отрицательные стороны НДС:*

1. Способствует инфляций.
2. Сдерживает высокотехнологичные и наукоемкие производства (тяжело списать НДС).
3. Обладает возможностью уклонения в условиях несовершенного бухгалтерского учета.
4. Требуется подготовки, просветительной работы с плательщиками, требует высокого уровня работников налоговых органов
5. Снижение совокупного спроса.

Исходя из этого мы можем сказать, что главной чертой НДС является в возможности его возмещения предприятию. Соответствуя законодательству Республики Казахстан, субъектами являются: занимающиеся индивидуальной предпринимательской деятельностьююрлица (кроме госучреждений и организаций); лица (организации), не зарегистрированные и не проживающие в казахской державе, но осуществляющие коммерцию в ее пределах и имеющие в стране филиалы и отделения, работающие на постоянной основе; филиалы и отделения юридических лиц, признанные самостоятельными налогоплательщиками и обязанные уплачивать данный вид платежа. У НДС есть четко определенные ставки: на облагаемый импорт и оборот ставка по сбору на прибавленную стоимость составляет 12%; на экспорт (за исключением вывоза лома металлов) процент ставки равен нулю. Нулевой ставка будет и при выполнении работ или поставках товаров, связанных с интернациональными перевозками. Также есть категория оборотов, которая освобождена от уплаты сбора на надбавленную стоимость. К таким оборотам можно отнести финансовые услуги, передачу средств или имущества в лизинг, вложения в уставной капитал, работы в области геологической разведки, ввоз валюты, лекарственных препаратов, аренду или субаренду жилого строения (или его части). Полный перечень финансовых оборотов, освобожденных от НДС, можно найти на сайте Налоговой службы Казахстана. Лицо (организация), состоящее на учете по НДС, обязано уплатить за каждый отчетный период не позднее 25-го числа месяца, последующего за налоговым периодом, в который сдана декларационная форма отчета по государственному налогу. НДС по облагаемому импорту надлежит уплачивать в день, который определяется таможенными нормативными актами. Декларационный отчет представляют в контролирующий орган не позже 15-го числа последующего месяца следующего за отчетным периодом. Такова информация по сбору НДС и его ставке в Казахстане в наступившем 2019 г.

На наш взгляд, некоторые требования и предписания в налоговых и таможенных нормах могут

меняться, так же как способны измениться процентные показатели МРП и самой ставки налога. А потому всю информацию следует постоянно отслеживать, и лучше всего это делать на официальном государственном ресурсе налоговой службы. А теперь о минусах НДС. Поскольку косвенные налоги в конечном итоге оплачивает потребитель, то чем раньше налог будет уплачен, тем больше оборотных средств будет отвлечено из экономики. По мнению специалистов, НДС, взимаемый на каждой стадии производства, угнетающе действует на экономику. В условиях, когда товарная масса отстает от объема имеющихся на руках денег, введение и функционирование НДС может способствовать мобилизации денег в бюджет. Но в условиях дефицита денежной массы он лишь усиливает инфляционные процессы в экономике. К тому же чрезвычайно распространенные схемы уклонения от НДС и необоснованного получения возмещения из бюджета (в частности, лжеэкспорта) требуют тщательного контроля за его применением. Соответственно, взимание НДС влечет довольно высокие административные расходы (по оценкам, в развитых странах средние административные издержки, связанные с взиманием НДС, оцениваются в размере 100 долл. на зарегистрированное лицо в год). Кроме того, НДС требует определенной квалификации и образования со стороны бухгалтерии и налоговых органов, что увеличивает стоимость администрирования НДС как со стороны налогоплательщиков, так и со стороны государства.

Еще одна проблема состоит в том, что существующий порядок возмещения НДС несовершенен, в результате чего, с одной стороны, честные налогоплательщики несут дополнительные издержки по получению возмещения, с другой – у недобросовестных налогоплательщиков есть возможность незаконно получать возмещение из бюджета (в частности, по схемам лжеэкспорта). Отмена НДС и замена его налогом с продаж будет сильнейшим шоком для экономики. Как показывает международная практика, в мире процесс имеет обратный характер, т.е. осуществляется переход от налога с продаж к НДС. За последние годы экономика, структура экономических отношений, структура собственности, взаимоотношения между государством и налогоплательщиком и даже менталитет людей серьезно изменились. С одной стороны, государство глубже осознало задачи, функции и цели налоговой политики, с другой – многие экономические отношения оказались неохваченными действующим законодательством. Но самое главное – мы подошли к новому, качественному этапу своего развития, что подчеркнул глава государства. И потому мы должны понять, что сделано на прошлом этапе, что предстоит сделать на следующем. На этой тонкой переломной границе и возникла необходимость разработки нового налогового законодательства. Хочу подчеркнуть, что преемственность предшествующего в нем сохранена в полной мере, но при этом появились системность в изложении, четкость формулировок основных налоговых понятий и категорий, регламентация взаимоотношений между всеми субъектами, которые входят в эту сферу. Уже неоднократно подчеркивалось, что действующее казахстанское налоговое законодательство гораздо более продвинуто относительно других стран СНГ. Все базовые принципы, заложенные в Указе Президента РК, имеющем силу Закона, «О налогах и других обязательных платежах в бюджет», были реализованы с 1995 по 2000 гг.: это касается социального налога, амортизационной политики, ликвидации налога с оборота, перевода взимания НДС на международные принципы. А после реформирования налогового законодательства в Российской Федерации произошло существенное сближение налоговых систем наших стран. Но при этом Налоговый кодекс РК является более всеобъемлющим и системным. Принципиально новыми положениями Налогового кодекса явилось, во-первых, все, что связано с налогами и платежами в бюджет, объединено и регулируется одним документом. Во-вторых, четко изложены основные нормы налогового законодательства, что исключает возможность их двойственного толкования. В-третьих, мы достигли главного – выравнивания налоговой нагрузки по различным отраслям народного хозяйства.

Наибольшая налоговая нагрузка приходится сегодня на сферу торговли и услуг (здесь низкая доля материальных затрат и использования основных средств). То же самое с социальной сферой – большие коммунальные затраты, здания, участки земли, количество персонала. Задача состояла в том, чтобы обеспечить нормальный режим воспроизводства и подъем отдельных секторов, и в первую очередь сельского хозяйства, малого бизнеса, социальной сферы. Важными моментами Налогового кодекса являются систематизация основных налоговых положений, объединение всех

норм налогового законодательства. Его действие рассчитано не на одну пятилетку. Могут серьезно измениться в следующем пятилетии некоторые виды налоговых взаимоотношений: контракты по поставкам товаров на экспорт, создание новых инструментов купли-продажи на рынке ценных бумаг – все это может потребовать введения новых норм, которые будут вписываться, подчеркивая, в уже действующие нормы. Но само развитие налогового законодательства идет в направлении унификации, ибо только в этих условиях можно обеспечить нормальный перелив капитала и равенство конкурентных условий. Впервые заложена норма о возможности введения в действие только с 1 января календарного года законов, предусматривающих внесение изменений и дополнений в Налоговый кодекс в части установления новых налогов и других обязательных платежей в бюджет, изменения ставок или отмены действующих налогов и других обязательных платежей в бюджет. Это своего рода гарантия стабильности для всех налогоплательщиков

Проанализировав действующий механизм обложения НДС в РК, стало очевидным, что налог на добавленную стоимость прочно вошел в налоговую систему. Он, безусловно, имеет свои достоинства и недостатки. В целом налог имеет позитивное значение, и тенденции его развития в последнее время позволяют сделать вывод, что за ним и дальше сохранится ведущая роль среди прочих налогов и платежей.

Түйін. Мақалада Қазақстан Республикасының қосылған құн салығын есептеу және төлеу ерекшеліктері қарастырылады. Қосылған құн салығын артықшылықтары мен кемшіліктерін салыстыру мәселесіне назар аударылды.

Summary. The article discusses the features of the calculation and payment of value added tax in the Republic of Kazakhstan. Attention is focused on a comparison of the pros and cons of the value added tax.

Литература

1. Официальный сайт Министерства финансов Республики Казахстан. [http:// www.minfin.gov.kz](http://www.minfin.gov.kz)
2. Правила налогообложения в ЕАЭС меняются // Экономическая газета, №79 (2089) от 20.09.2017 г.
3. Кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 г. № 120-VI «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)».
4. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 10 января 2018 г. Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции.

Б. Қаршыбек, студент спец. «Финансы»
Научный руководитель: **Ж.О. Лукпанова**, к.э.н.
КазУЭФМТ

АНАЛИЗ И ПРАКТИКА ПРИМЕНЕНИЯ УПРОЩЕННОГО РЕЖИМА НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье рассматриваются особенности упрощенной системы налогообложения Республики Казахстан. Акцентируется внимание на сравнение плюсы и минусы упрощенного режима налогообложения.

Налоговый режим на основе упрощенной декларации, или проще говоря упрощенка, считается самым удобным режимом для предпринимателей благодаря легкой процедуре сдачи налоговой отчетности, с которой может справиться любой владелец ИП без помощи бухгалтера, а также низкому налогообложению.

МЗП (минимальная заработная плата) в 2019 г. – 42 500 тенге.

МРП (минимальный расчетный показатель) в 2019 г. – 2 525 тенге.

Преимущества упрощенки:

- налог 3% от дохода;
- налоговая отчетность сдается раз в полгода.

За 1 полугодие (с 1 января по 31 июня) – отчет сдается с 1 июля по 15 августа, оплачиваются налоги до 25 августа.

За 2 полугодие (с 1 июля по 31 декабря) – отчет сдается с 1 января по 15 февраля, оплачиваются налоги до 25 февраля

Налогообложение на упрощенке для ИП:

Предприниматель ИП, работающий на упрощенке, платит налог 3% от дохода, из них 1,5% – это подоходный налог и 1,5% – социальный налог.

Кроме того, за себя ИП уплачивают обязательные пенсионные взносы – 10% от зарплаты, социальные отчисления – 3,5% от зарплаты. От взносов в фонд обязательного медицинского страхования ИП освобождены до 2020 г. ИП на упрощенной декларации, имеет право нанимать сотрудников.

За работников платятся следующие налоги:

- ИПН (индивидуальный подоходный налог) – 10%;
- ОПВ (обязательные пенсионные взносы) – 10%
- СО (социальные отчисления) – 3,5%
- ОСМС (обязательное мед. страхование) – 1,5%

Социальный налог за работников ИП не платит.

Все эти налоги должны уплачиваться ежемесячно, до 25 числа следующего месяца (за январь – в феврале, за февраль – в марте и т.д.).

Ограничения и особенности упрощенной декларации:

Для упрощенки есть и ряд ограничений. Например, упрощенная декларация не распространяется на некоторые виды деятельности. Это реализация нефтепродуктов и подакцизных товаров, сбор металлолома, бухгалтерский учет и аудит и др. Полный перечень видов деятельности, по которым предприниматель не может работать на упрощенке, указан в статье 683 действующего Налогового кодекса РК.

Максимально допустимый штат сотрудников – 30 человек. В это число также входит сам владелец ИП.

Ограничения касаются и величины предельного дохода.

Лимит за одно полугодие – 2044 минимальных заработных плат.

На 2019 г. доход за налоговый период не превышает для специального налогового режима 24038-кратный размер месячного расчетного показателя, действующего с 1 января соответствующего финансового года (60 695 950 тенге);

Наряду с тем, что для ИП на «упрощенке» было предусмотрено увеличение порога для обязательной постановке на учет по НДС, Законом РК 2 апреля 2019 г. № 241-VI ЗРК был также пересмотрен максимальный предел оборота по реализации для индивидуальных предпринимателей применяющих специальный налоговый режим на основе упрощенной декларации. Теперь максимальный порог при безналичном расчете, может составлять 70048 МРП т.е. 176 871 200 тенге в полугодие.

НДС, при каком обороте обязательно вставать на НДС?

В случае превышения оборота, более 30000 МРП, т.е. 30000 x 2525 тенге = 75 750 000 тенге в год, ИП необходимо получить свидетельство плательщика НДС, и оплачивать дополнительно 12% (НДС)

ВАЖНО! Порог для обязательной постановке на учет по НДС, при выполнении ряда условий, может составить 288 314 600 тенге (114 184 МРП) в год.

В декларации 910 показатели по работникам отражаются по месяцам и в целом за отчетный период, в сервисе Mybuh.kz форма 910 считается автоматически, вам лишь необходимо указать какая заработная плата была у ИПэшника, у ваших работников (если они есть) и указать общий доход.

Сервис заполнит все необходимые поля формы 910. Так же вы легки и просто можете сформировать платежные поручения для оплаты 3% ИПН и СН.

Важно: даже несмотря на то, что предприниматель на упрощенке не ведет бухгалтерский учет, он обязан вести учетную документацию, хранить первичные документы и вести налоговый регистр, в котором содержатся сведения об объектах налогообложения в хронологическом порядке.

Налоговый регистр составляется самостоятельно и предоставляется налоговому органу в случае проверки.

ТОО на упрощенке – это товарищество с ограниченной ответственностью применяющий специальный налоговый режим на основе упрощенной декларации. Особенность данного режима – это низкое налогообложения (3% от дохода). Налоговая отчетность сдается раз в полугодие, но налоги по зарплате платятся ежемесячно.

Максимальный лимит по упрощенке:

– с 2019 года, максимальный лимит по упрощенке определяется МРП (месячным расчетным показателем), за налоговый период (6 месяцев) – 24 038 МРП, т.е. 60 695 950 тенге.

Сроки сдачи налогового отчета.

За 1 полугодие (с 1 января по 31 июня) – отчет сдается с 1 июля по 15 августа, оплачиваются налоги до 25 августа.

За 2 полугодие (с 1 июля по 31 декабря) – отчет сдается с 1 января по 15 февраля, оплачиваются налоги до 25 февраля.

Налоги по заработной плате:

- ОПВ (обязательные пенсионные взносы) – 10%
- СО (социальные отчисления) – 3,5%
- ОСМС (обязательное мед. страхование) – 1,5%
- ИПН (индивидуальный подоходный налог) – 10%

Налоги по заработной плате за сотрудника в ТОО платятся ежемесячно, независимо есть доход в ТОО или нет дохода, каждый сотрудник, включая директора является наемным работником.

Срок уплаты налогов по заработной плате – за прошедший месяц, не позднее 25 числа.

Минимальные размер заработной платы в Казахстана в 2019 г. 42 500, значит минимальный порог по:

- ОПВ – 4 250 тенге,
- СО – 1 488 тенге,
- ОСМС – минимального размера нет.

Не забывайте, так же что при расчете ИПН есть льгота, так называемый вычет по ИПН (Вычет – это сумма, которая уменьшает размер дохода, так называемую налогооблагаемую базу, с которого уплачивается Индивидуальный Подоходный Налог.).

Можете применять вычет только в случае, если работник работает в одном месте работы.

Как рассчитать налог в 3%

Доход – все поступления денег на расчетный счет или в кассу (наличный расчет) за реализованный товар или оказанные услуги, с этой суммы вы оплачиваете 3%.

Но не забывайте, что 3% рассчитываются по форме 910 и отдельно оплачивается КПН (корпоративный подоходный налог 1,5%) + СН (социальный налог 1,5%).

Процедура сдачи налоговой отчетности по ТОО на упрощенном режиме следующая, в начале вам необходимо сформировать и сдать налоговую форму 910.00, далее после сдачи формы в течении 10 дней вам необходимо отдельно оплатить КПН и СН.

Обращаю внимания, что по каждому налогу есть свои КБК (код бюджетной классификации) и КНП (код назначения платежа).

На сегодняшний день специальный налоговый режим на основе упрощенной декларации (упрощенный режим) в равной степени как для ТОО, так и для ИП сохранил свой упрощенный порядок вычисления таких налогов как: корпоративный подоходный налог для ТОО (Индивидуальный подоходный налог для ИП) и социальный налог. Упрощенный режим также остался выгодным для бизнеса с общей рентабельностью от 16% и более (для ТОО) и от 31% и более (для ИП).

На первый взгляд, алгоритм расчета этих налогов очень прост и в доступной форме описан непосредственно в самой форме 910.00 «Упрощенная декларация для субъектов малого бизнеса», а также в правилах к ней (которые можно найти на сайте Министерства Государственных доходов).

Но, на самом деле, в форму 910.00 можно включать не все доходы, а только те, которые перечислены в п. 2 ст. 681 НК РК 2018 г. Кроме этих доходов, бизнесмену нужно держать в голове и прогнозировать другие виды доходов, которые могут возникать в его операционной деятельности, но не должны включаться в форму 910.00, а рассчитываться по другим алгоритмам и правилам, и включаться в другие виды налоговой отчетности.

Подробное указание на список видов доходов, включаемых в форму 910.00 начинается с Налогового Кодекса 2015 г., тогда как до 2014 г. существовала упрощенная формулировка: «Объектом налогообложения является доход за налоговый период, состоящий из всех видов доходов, полученных (подлежащих получению) на территории Республики Казахстан и за ее пределами...» (п. 4 ст. 370 Налогового Кодекса 2014 г.).

На мой взгляд подробная разбивка доходов, включаемых в упрощенную декларацию (форма 910.00) с 2015 г. упрощает предпринимателю самостоятельную классификацию полученных им доходов, и дает достаточно понятные предписания по порядку расчета и классификации таких доходов. Конечно, придется полистать налоговый кодекс, но информацию найти можно.

А вот неумение оперативно распознавать соответствующий вид дохода порождает налоговые риски, плоды которых, предприниматель пожинает в самый неожиданный момент в виде штрафов и пени, а в самых запущенных случаях дело доходит до ареста имущества, денег и запрета выезда из страны.

Расчет и уплата налогов по форме 910.00 был относительно прост до тех пор, пока с 2018 г. не появилось новое понятие: «социальные платежи», которое объединило в себе – обязательные пенсионные взносы (далее ОПВ) как за самого ИП, так и за работников, социальные отчисления (далее СО), взносы на обязательное социальное медицинское страхование (далее ОСМС), подробно в пп. 3, п. 1 статьи 1 Налогового кодекса 2018 г.

В то время как у предпринимателя появилась обязанность ежемесячно уплачивать социальные платежи, у бюджета появились ежемесячные поступления от этих выплат вместо полугодовых. Вызванное недовольство среди предпринимателей можно понять. Уплата социальных платежей ежемесячно, то есть в общеустановленном порядке, требует лучших методик контроля дебиторской задолженности, более глубоких знаний налогового кодекса, а также ежемесячного наличия у предпринимателя достаточной суммы денег. И напротив, уплата налогов на упрощенном режиме один раз в полгода, давала возможность предпринимателю собрать нужную сумму денег из частично оплаченной просроченной дебиторской задолженности своих покупателей, т.к. крупные покупатели и участники государственных закупок, как правило, «тяжело» расстаются со своими деньгами.

По моему мнению, проблема дефицита денег для уплаты налогов касается только тех, предпринимателей, кто работает с покупателями, у которых срок расчета за товары и услуги значительно отличается от дня поставки или это сезонный бизнес.

Предприниматели, работающие с розничными покупателями (с большей долей частных лиц), достаточно всегда имеют нужные суммы денег что бы своевременно уплатить налоги, но не все они в нужное время знают точную сумму сколько нужно заплатить.

Чтобы знать нужно вести налоговый учет на регулярной основе. А налоговый учет неразрывно связан с оформлением бухгалтерских документов, последние связаны с правилами ведения бухгалтерского учета и законом о бухгалтерском учете. В итоге имеем, что не такой он простой упрощенный налоговый режим и предприниматель вынужден совмещать должность бухгалтера либо привлекать бухгалтера со стороны.

Учитывая тот факт, что 27 марта 2018 г. на сайте Министерства Государственных Доходов были изменены форма 200.00, форма 910.00 и правила к ним, предприниматели на упрощенном режиме с 2018 г. должны сдавать только форму 910.00 раз в полгода (до 15 августа по итогам 1-го полугодия и до 15 февраля по итогам 2-го полугодия).

Уплату социальных платежей производить ежемесячно до 25 числа месяца, следующего за

месяцем начисления (для СО и ОСМС) и до 25 числа месяца, следующего за месяцем выплаты дохода (по ИПН и ОПВ, кроме ОПВ за самого ИП).

Сумма корпоративного подоходного налога для ТОО (Индивидуального подоходного налога для ИП) и социального налога уплачиваются один раз в полгода до 25 августа за 1-е полугодие и до 25 февраля за 2-е полугодие.

Проведенное исследование показало.

Итог. Относительная легкость расчета налогов по упрощенному режиму компенсируется сложностью для налогоплательщика в определении объектов налогообложения по разным видам налогов и социальных платежей. Предприниматель не зависимо от того, имеет ли он бухгалтера в штате, или это приходящий бухгалтер, сам должен получить минимальные знания норм налогового законодательства и бухгалтерского учета применительно к своему бизнесу и режиму налогообложения.

Что бы избежать проблем с налоговой каждое физическое лицо, предприниматель, не говоря уже о директорах ТОО, должны научиться критически оценивать получаемый им доход, а именно, уметь соотнести полученный доход с конкретным видом дохода из налогового кодекса, научиться контролировать налоговое законодательство самостоятельно или делегировать эту функцию профессионалам.

Какая самая основная проблемы в применении упрощенного налогообложения?

1) отсутствие видов деятельности для применения 3% налога. Т.е. Есть предприниматели, у которых маржа на товары/услуги составляет более 20% на товар/услугу им применения упрощенного налогообложения является более выгодной;

2) есть предприниматели (компании), кто занимается оптовой торговлей у которого маржа на товары составляет от 5 до 15% им не выгодно платит налог 3% от общего оборота, учитывая низкую маржинальность бизнеса.

Как можно решить основные проблемы в применении упрощенного налогообложения?

1) разделить на виды деятельности, т.е. производство, розничная торговля, оптовая торговля, услуги с определением маржи (наценки) на товар/производство/услуги;

2) применить индивидуальный режим для каждой сферы бизнеса с применением 3 % на чистый доход или на общий оборот.

*Применяя вышеуказанные решения проблем, мы избавимся от уклонения налога от компании, увеличим налоговые поступления и поможем для развития МСБ в Республики Казахстан.

Түйін. Мақалада Қазақстан Республикасының оңайлатылған салық салу жүйесінің ерекшеліктері талқыланды. Оңайлатылған салық салу режимінің артықшылықтары мен кемшіліктерін салыстыру мәселесіне назар аударылды.

Summary. The article discusses the features of the simplified taxation system of the Republic of Kazakhstan. Attention is focused on the comparison of the pros and cons of a simplified taxation regime.

Литература

1. Условия и особенности введения упрощенной декларации для ИП и ТОО // Режим доступа: <https://mybuh.kz/useful/uproshchennaya-deklaratsiya-v-kazakhstane-usloviya-i-osobennosti-vedeniya.html>
2. Статистика расчетных показателей с сайта <http://kgd.gov.kz/ru/content/uproshchennaya-deklaraciya-dlya-subektov-malogo-biznesa-91000-1-1>
3. Кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 г. №120-VI «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)».
4. То, что нужно знать каждому бухгалтеру о налогах в 2019 г. <http://www.nalog-zakon/kz>

ИСЛАМ ҚАРЖЫ ЖҮЙЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДАМУЫ

Андатпа. Бұл мақалада Исламның банк жүйесі әлемнің қаржы институттары қарапайым салымшы жұртшылықтағы да өзінің ерекшелігімен қызықтырып отыр, Ислам қаржы жүйесінің ерекшеліктері мен Қазақстандағы дамуының артықшылықтары барлығын зерделей отырып көрсете алған.

Бүгінгі таңда ислам дінінде пайыз алу/беруге тыйм салынған. Сол себептен де исламдық банк жүйесінде қарапайым банктердегідей өсімқорлық жоқ. Пайыздық өсімсіз қызмет етуіне қарамастан ислам қаржы жүйесі ең жылдам өсуші сегмент болып табылады. Исламның банк жүйесі әлемнің қаржы институттары қарапайым салымшы жұртшылықты да өзінің ерекшелігімен қызықтырып отыр. Белсенділік көбіне объективті себеппен: әлемдік қаржы дағдарысының исламдық банкингті шарпымауымен түсіндірілді.

Қазақстанда және ТМД елдерінде исламдық қор нарығын дамыту төңірегінде өрбіді. Шараның ұйымдастыру комитеті таратқан мәлімдемеге сәйкес исламдық қаржыландыруға қатысты қазіргі қолданыстағы заңдарды саралау, ислам құнды қағаздарын дамытудағы заңдық аспектілер және активтерді басқару, сукук қағаздарын шығару процедурасының ерекшеліктері мен баламалы қор жинау көздерін белсенді қызметтер атқаруда болды. Практика көрсетіп отырғандай, капиталдың әлемдік нарықтарының қазіргі кезде байқалып отырған жандануы Қазақстанның исламдық банкинг жағына қарай жылжуына кедергі болмады. Бұл саладағы көп векторлық саясатының нығая түскенін атап өтуге болады [1].

Қазақстандағы инвестициялық іс-әрекеттерді дамыту сияқты тақырыптар енгізіліп отыр. Сонымен қатар исламдық қаржы құралдарын реттеу мен қадағалау, қор нарықтарында исламдық құнды қағаздарды орналастыру мәселелері де кеңінен талқыланды.

Ислам банкі қарапайым банктерден екі бағыты бойынша айрықшаланады:

- этикалық пікір;
- банкілік өнімдер.

Қалған бағыттары бойынша бұл екі банкілік жүйелер ұқсас. Ислам банкі түсінігінің өзі Ислам этикалық нормаларының мұндай банкті құрудағы және банкішілік процесстердегі басымдылықты білдіреді. Ислам банкінің дәстүрлі банктерден ерекшелігі, Исламда тыйым салынған пайыздарды алу мен төлеу салдары тәрізді, Ислам ғалымдарымен өсім қорлыққа теңестірілген банктік пайыздардан толық бас тартады.

Ислам банктері пайызсыз қаржыландырумен ғана айналыса алады және мұны ойдағыдай жүргізеді. Заманауи Ислам банктері клиенттеріне жылжымайтын мүлік пен жабдықтарды қаржыландыруға, құрылыс және ауыл шаруашылық жобаларын, шағын және орта бизнес және т.б. қаржыландыруға мүмкіндік береді, сондай-ақ сатып алу-сату, лизинг, немесе жобаға үлестік қатысу арқылы жасайды.

Ислам банктерінің қызметтері келесі қағидаттарға негізденеді:

- 1) Құран мен Мұхаммед пайғамбардың (Алланың нұры жаусын) Сүннесінде көрсетілген шариат нормаларын сақтау;
- 2) пайыздарға тыйым салу;
- 3) ішімдік сусындары;
- 4) шошқа өсіру;
- 5) ойын-сауық индустриясы;
- 6) исламдық емес кредиттік ұйымдармен, және басқа да Исламның құқықтық және этикалық нормаларына қайшы болатындарына тыйым салу.

Бұл ислам банкінің өнімдері мен қызметтері бойынша бизнес-процесстерді егжей-тегжейлі сипаттауға арналған [2].

2008 ж. Абу Даби қаласында жұмысын сәтті бастаған ашық қызғылт сары түсті Al Hilal Bank 18 айдың ішінде 14 филиалды іске қосып Исламдық банкінгің халықаралық нарықтағы қызмет аумағын кеңейтуіне алғашқы қадамын жасады.

«Al Hilal» Ислам Банкі» АҚ (Банк) Қазақстан мен Біріккен Араб Әмірліктерінің (бұдан әрі – «БАӘ») үкіметтері арасындағы келесімге сәйкес құрылды. Банктің басты мақсаты – Қазақстан экономикасының дамуына өз үлесін қосатын инновациялық Исламдық банк қызметтерін ұсыну.

«Al Hilal» Ислам Банкі» АҚ – 100% БАӘ үкіметінің иелігіндегі Даби қаласында негізі қаланған жалғыз және толықтай мемлекеттік Al Hilal Bank еншілес банкі болып табылады.

«Al Hilal» Ислам Банкі» АҚ – Қазақстан Республикасы мен ТМД аумағында құрылған алғашқы Ислам банкі. Банк 2010 наурызында толыққанды Ислам банкі ретінде жұмыс жасау үшін банктік лицензияға ие болды. Банк Алматы қаласында орналасқан бас кеңсесі Астана мен Шымкенттегі филиалдары арқылы Шариғат ережелері мен ұстанымдарына сай келетін жеке және корпоративтік клиенттерге арналған банк өнімдерін ұсынуды мақсат тұтады.

«Al Hilal» Ислам Банкі» АҚ-ның Қазақстан Республикасында құрылып өзінің жеке мақсатары мен міндерін ұсынған болатын [6]:

– Мақсаттары:

Клиенттердің қажеттіліктерін түсініп, оларға ең жақсы Исламдық банк өнімдерін ұсына отырып, «Al Hilal» Ислам Банкі» АҚ Қазақстанның ұлттық әл-ауқаттың өсуі мен өркендеуіне өз үлесін қосады. Сонымен қатар, Қазақстан мен ТМД елдерінде Исламдық қаржыландырудың беделін арттыруға, және банктің акционерлік құнын арттыруды мақсат тұтады.

– Міндеттері:

Исламдық банкінгің халықаралық нарығын жанарту үшін жаңа стандарттарды үнемі енгізіп тұру [3].

Исламдық қаржыландырудың ұстанымдары жөніндегі Кеңес (Шариғат бойынша Кеңес)

«Банктер және банк қызметі туралы», «Бағалы қағаздар рыногы туралы» Заңдарға және бір-қатар басқа да нормативтік құқықтық актілерге елдегі исламдық қаржыландыруға қатысты түзе-тулер енгізілгеннен кейін іс жүзінде исламдық банкінгің дамуы үшін құқықтық жағдайлар жа-салды. Қазақстан бұрынғы кеңестік кеңістіктегі зайырлы қоғам үшін құптарлық исламдық бан-кінгің моделін тұңғыш рет құрып қана қоймай, классикалық және исламдық жүйелер үйлесім-дігінің қолайлы форматын жасап отыр.

Қазақстандағы исламдық қаржының әлі ұзаққа созылмаған тарихы көрсетіп отырғандай, жүйе-лердің өзара бейімділігі жаман емес, антагонизм жоқ, алайда кейін оның даму барысында бірқатар ерекше мәселелер мен проблемаларды да шешуге тура келеді [4].

Қазіргі уақытта классикалық қаржы институттарымен қатар республикада алғашқы мынадай исламдық институттар тіркеліп, жұмыс істеуде:

– Al Hilal банкі, АӨҚО қатысушысы – «Fattah Finance» исламдық инвестициялық қорын басқа-ратын брокерлік компания;

– отандық және халықаралық ұйымдармен белсенді ынтымақтасу арқылы Қазақстандағы исламдық қаржы нарығының жүйелік және жан-жақты дамуына ықпал ете алатын Исламдық қаржыны дамыту қауымдастығы.

Такафул-сақтандырудың екі түрін: шет елге баратын тұлғаларды ерікті сақтандыруды; жаза-тайым жағдайлардан такафул-сақтандыруды жүзеге асыратын «Такафул» өзара сақтандыру қоға-мы ӨК алғашқы исламдық сақтандыру компаниясы тіркелді. АӨҚО деректері бойынша өткен жылы компания 70-тен аса сақтандыру полисін жазған.

ТМД елдер арасында ислам банкінгің белсенді Қазақстанда және Қырғызстанда дамып жатыр. Қазақстандағы ислам банкінгің дамуы заң жүзінде іске асып жатыр, Республикада 2020 ж. дейін ислам қаржыландырудың даму жол картасы қабылданған [5].

Ислам банктері қандай қызметтерді көрсетіндігін айқын көрініп отыр. Қазақстан ислам банкі корпоративті клиенттерге банктік төлем карталары, банктік кепілдік, құжаттық операциялар, сейфтік

ұяшықтар ашу сияқты қызметтерді көрсетпейді.

Ал жеке тұлғаларға келетін болсақ, Қазақстан ислам банкі банктік төлем карталары, қаржыландыру, ақша аударымдары, жол чектері, валюталық операциялар, сейфтік ұяшықтар сияқты қызметтерді көрсетпейді.

Осы қызметтердің Қазақстан Республикасында дамуға бірнеше кедергі бар, біріншіден ол Қазақстан Республикасының заңнамасы осы ислам банктердің кейбір қаржы құралдарын енгізу үшін кедергі болып жатыр.

Екіншіден Қазақстан Республикасының нарығы ислам қаржы құралдарының енуіне дайын болмауы. Үшіншіден қарапайым халықтың ислам қаржыландыруда сауатсыздығы.

Қорыта келе Қазақстанда ислам қаржы институттарын ашу және тартуға жағдай жасау, халықаралық ислам қаржы ұйымдарымен өзара қарым-қатынастарды ұйымдастыру, ислам қаржысы бойынша сауаттылықты жетілдіру, сонымен қатар инвестицияларды тарту кіреді. Жол картасын жүзеге асыру елімізде ислам қаржы қызметінің индустриясының тұрақты дамуына жағдай жасауға, эмитенттердің көлемін, инвесторлар мен кәсіби нарықтық қатысушыларды жасақтауға себепші болады.

Резюме. В этой статье освещены особенности финансовых институтов исламской банковской системы и заинтересованности населения в использовании данных продуктов. Изучены особенности исламской финансовой системы и преимущества развития в Казахстане.

Summary. This article highlights the features of the financial institutions of the Islamic banking system and the interest of the population in the use of these products. Features of Islamic financial system and advantages of development in Kazakhstan are studied.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының «Банк және банк қызметі туралы» заңы.
2. Бекин И.Р. Исламская экономическая модель и современность. – М.: Марджани, 2010. – 120 с.
3. Исламдық қаржыландыру: Қазақстан Республикасындағы мәселелері, беталысы, даму болашағы. – Астана: Исламская книга. – 2011. – 124 б.
4. Исмаилова Р.А. Исламский финансовый рынок: институты, механизмы, инструменты //Междунар. науч.-практич. конф. Исламское финансирование: проблемы, тенденции, перспективы развития в РК. – Астана: КазУЭФМТ. – 2011. – С. 36-40.
5. Кальнаус З.Е. Исламское финансирование в Республике Казахстан //Междунар. науч.-практич. конф., Исламское финансирование: проблемы, тенденции, перспективы развития в РК. – Астана: КазУЭФМТ. – 2011.
6. «Al Hilal» Ислам Банкі» АҚ-ның веб-сайты //http://www.Al-hilal.kz//

А. Қорганбаева, «Қаржы» мамандығының студенті

Ғылыми жетекші: А.Ж. Ескалиева, магистр, аға оқытушы

ҚазЭҚХСУ

ҚР АГРОӨНЕРКӘСІП КЕШЕНІНІҢ СУБЪЕКТІЛЕРІН НЕСИЕЛЕУ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Түйін. Мақалада еліміздегі агроөнеркәсіп кешен субъектілерін мемлекеттік қолдаудың, яғни қаржыландырудың бірнеше бағдарламалары туралы айтылған. Алайда, бұл секторды мемлекет барынша қолдағанымен агроөнеркәсіп кешенін қаржыландырудың мәселелері шешілер емес. Менің ойымша агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың барлық мемлекеттік бағдарламаларының негізгі мақсаты – агроөнеркәсіптік кешен субъектілерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін жағдай жасау керек.

Бүгінгі таңда агроөнеркәсіптік кешен әрбір елдің экономикалық дамуындағы маңызды саласы

болып табылады. Еліміздегі аграрлық сектордың әлеуеті кең. Климаттық аймақтардың алуан түрлілігі қалыпты жылу белдеуінің барлық түрлерін өсіруге мүмкіндік береді және мал шаруашылығын дамыту үшін жағдайлар жасайды. Осы саланың табысты жұмыс істеуі бізге жұмыс орындарының санын көбейтуге, ауылдық жерлерді дамытуға және Қазақстан Республикасының азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Өнеркәсіптің жеке ерекшеліктеріне байланысты ауыл шаруашылығы тұрақсыз болып табылады, бұл дақылдың нақты болжамының жоқтығынан туындайды. Сонымен қатар, маусымдық маңызды рөл атқарады. Бұл факторлар инвестицияларды тартуды төмендетеді, және аграрлық жобалардың төмен кірістілігі мен жоғары тәуекеліне әкеліп соқтырады. Бұл шетелдік инвесторлардың осы салаға өз қаражатын салуға деген ұмтылысының жоқтығына алып келеді. Сондықтан осы секторды тиімді кредиттеу мен қаржыландыруға ерекше назар аудару қажет.

Қазір елімізде агроөнеркәсіп кешен субъектілерін мемлекеттік қолдаудың, яғни қаржыландырудың бірнеше бағдарламалары жүріп жатыр. Алайда, бұл секторды мемлекет барынша қолдағанымен агроөнеркәсіп кешенін қаржыландырудың мәселелері шешілер емес. ҚР Ұлттық банкінің мәліметтері бойынша 2017 ж. 2016 ж. қарағанда ауыл шаруашылығына берілген несиелер 5,5%-ға артқан. Бұл мемлекеттік қолдаудың жеткілікті дәрежеде жоғары екенін көрсетеді.

Халықтың жан басына шаққандағы егістік алқаптары бойынша Қазақстан әлемде екінші орын алады, ал ауыл халқының жалпы саны Қазақстан халқының 40%-ын құрайды. Дегенмен, экономиканың осы саласы жоғары әлеуетті болғанмен, елдің ЖІӨ-дегі үлесі төмен – 5%, ал мемлекеттің салықтық түсіміндегі үлесі – 0,5%-0,7%. Сонымен қатар, сектор салыстырмалы түрде, тікелей және жанама (жеңілдікті пайыздық мөлшерлемелер, жеңілдікті салық салу және т.б.) субсидиялардың ірі алушыларының бірі болып табылады. Осылайша, ауыл шаруашылығын дамыту үкімет үшін үнемі басымдыққа ие болғанына қарамастан, бұл үшін елеулі қаражат бөлініп, бөлінген, еліміздің тәуелсіздігінің 25 жылында экономиканың осы секторының бәсекеге қабілеттілігі жақсармаған және тіпті одан да жаман болуы мүмкін. Агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың барлық мемлекеттік бағдарламаларының негізгі мақсаты – агроөнеркәсіптік кешен субъектілерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін жағдай жасау.

Банк және басқа да қаржыландыруға қол жеткізу кез келген бизнесті дамыту үшін маңызды, бірақ ауыл шаруашылығының көптеген ерекшеліктері бар. Сондай-ақ, нарықтық кредиттеудің жоғары ставкалары негізгі кедергі болып табылмайды.

Дамушы елдерде ауыл шаруашылығын несиелендіру бірқатар маңызды мәселелерді қамтиды:

- қаржылық институттар жоғары тәуекелге байланысты экономиканың осы секторына қарыз беруді қаламайды. Ең алдымен, ол табиғи тәуекелдерге: құрғақшылық, су тасқыны, табиғи зиянкестер, аурулар және басқалар. Ауыл шаруашылық тауар өндірушілерін кредиттеудің тағы бір маңызды тәуекелі – қарыз алушылардың өтімді кепілдік беру мүмкіндігінің әлсіз қабілеттілігі. Сондай-ақ, әлемдік және аймақтық нарықтардағы өзгерістерге байланысты елдегі ауылшаруашылық өнімдерінің бағасы жиі күшті өзгерістерге ұшырайды;

- агроөнеркәсіптік кешенді қаржыландыруды ауылдық жерлердегі қалалардан әлдеқайда жоғары шығындары шектейді. Бұл халықтың тығыздығы төмен, ұзақ қашықтықта орналасуы және ауылдық және агроөнеркәсіптік инфрақұрылымның нашар дамуымен байланысты;

- дамушы елдердегі ауыл шаруашылығында бухгалтерлік есептің және қалыпты статистиканың жетіспеушілігі қарыз алушының несиелік қабілеттілігін бағалауға қиындық тудырады, бұл оларды қаржыландыруға елеулі кедергі болып табылады.

Экономикалық дағдарыс немесе экономикадағы құлдырау кезінде инфляция өсіп, қарыздардың өтелмеу деңгейі өсіп келеді, ол банк жүйесінде де, қор нарығында да несиелендіру мөлшерлемесін күрт арттырады.

Осы тұрғыдан алғанда, үкіметтің қарыз алушылардың банктік кредиттеу шығындарын азайту ниеті түсінікті. Алайда, пайыздық мөлшерлемені жасанды түрде төмендету қарыз алушылар үшін артықшылықтардан асып түсетін үлкен теріс салдарға алып келеді.

Егер мемлекет міндетті түрде қарыз алушыларға көмектесіп, банктік несиелендіруді ынталандыратын болса, онда бұл сипатталған теріс салдарсыз басқа тәсілмен жасалуы мүмкін. Біздің

ойымызша, ең оңтайлы болып табылатын жолын сипаттайық.

Елдегі барлық қарыз алушылар, соның ішінде мемлекеттік компаниялар, банктерден және қор нарығынан нарықтық жағдайда ғана қаржыландыруды алуға тиіс. Егер үкімет экономиканың белгілі бір секторына (біздің жағдайда – бұл ауыл шаруашылығы) көмектессе, ол экономиканың осы секторындағы барлық қарыз алушылар үшін (мысалы, заемдық қаражаттың жылына 5%) мемлекеттік қаржыдан нарықтық пайыздық мөлшерлемені субсидиялауы керек. Бюджеттен төленетін тікелей төлемдер үшін әкімшілік рәсімдерді қиындатпау үшін бұл субсидия қарыз алушы несие бойынша нарықтық пайызды төлегеннен кейін қарыз алушының барлық салық төлемдерінен шегерімге жатқызылуы мүмкін.

Пайыздық мөлшерлемені субсидиялаудың бұл жолы бірқатар маңызды артықшылықтарға ие:

- қарыз алушылар мен банктердің өзара қарым-қатынастары нақты нарыққа айналады және үкімет тарапынан жасанды түрде бұрмаланбайды. Нәтижесінде, банк пен қарыз алушыларды өз қызметін жетілдіруге ынталандыру күшейеді;

- банктер мемлекет тарапынан өзара іс-қимыл мен бақылаудан босатылады, бұл олардың өмірін жеңілдетеді және нарыққа кредит беруді кеңейтуге уақыттарын жұмсауға мүмкіндік береді. Бұл сондай-ақ банктердің шығындарын азайтады;

- пайыздар бойынша субсидияларды салықтарды іс жүзінде төлейтін адамдар ғана ала алады. Салық төлемегендерге – субсидиялар жоқ;

- мемлекеттік бюджетте пайыздық мөлшерлемені субсидиялауға нақты сома пайда болады, ал экономиканың жекелеген секторларына мемлекеттік көмек көрсету деңгейін нақты бағалай алады.

Елбасы Н. Назарбаевтың 2018 ж. 10 қаңтарында жарияланған «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» Жолдауында «Ақылды технологиялар» – агроөнеркәсіп кешенін қарқынды дамыту қажеттігі көрсетілген. Осы тұрғыда бірқатар жұмыстар атқарылуда. Елбасы Жолдауында агроөнеркәсіптік кешен алдында еңбек өнімділігі мен өңделген ауыл шаруашылығы тауарларының экспортын 2,5 есеге арттыру туралы тапсырма қойған болатын. Осы тапсырманы орындау мақсатында агроөнеркәсіптік кешен субъектілерін қаржыландырудың қолжетімділігін арттыру, сату нарығын кеңейту және ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспортын дамыту, мемлекеттік бақылау мен қадағалаудың тиімділігі, агроөнеркәсіптік кешенді цифрландыру, заманауи технологиялардың қолжетімді болуына ерекше назар аударылуда.

Қазақстан Республикасының елбасшысы Н. Назарбаев қабылдаған «2017-2021 жж. аграрлық өнеркәсіп кешенін дамыту туралы жаңа Мемлекеттік бағдарлама» АӨК қарай дамытуға түрткі болды. Бұл талап АӨК кешенін жетілдіруге бағытталған бас компания болып келетін «ҚазАгро» Ұлттық басқарушы холдингінің және басқа АӨК корпорацияларының бағдарламалық қондырғыларын жаңғыртуға итермеледі. Бүгінгі таңда аграрлық несие корпорацияларна қаржы институттарының аз еліктеуімен жұмыс істеуге тура келеді, атап айтқанда, екінші деңгейдегі банктердің аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің жобаларын несиелендіруімен. Мұндай жағдай республикадағы тұтас агроөнеркәсіп кешенінің үдемелі дамуы тұр, АӨК (Аграрлық-өнеркәсіптік кешен) субъектілерінің квазимемлекеттік компаниялардың қаржыландыруына тәуелділігін одан бетер ұлғайта түседі. Мысалға айта кететін болсақ, АНК-ның (Аграрлық несие корпорациясы) операциялық қызметтерінің жетілдіруімен қатар, жаңа даму стратегиясы қаржы институттарымен серіктестікті дамыту мен тікелей емес қаржыландырудағы үлестерді ұлғайтуды көздеп отыр. Кейіннен АӨК субъектілерін қолайлы жағдайларда қаржыландыру үшін қаржылық институттарды қорландыру механизмін іске асыру кредиттік серіктестіктер, микроқаржы ұйымдар, лизингтік компаниялар, екінші деңгейдегі банктер арқылы жүзеге асатын болады. Бұл түрлі несие өнімдерімен аграрлық шаруашылықтарды барынша қамту үшін керек орта және шағын бизнес секторында нақты және теңдестірілген нарықтық сегменттеу саясатын жүргізуге мүмкіндік береді. Біздің ойымызша, осы әрекет, қаржылық қызметтер нарығына оң әсерін тигізіп басқа қаржы институттардың АӨК секторына қаржыландыру көлемін ұлғайтады.

Резюме. В статье упоминается несколько программ государственной поддержки субъектов агропромышленного комплекса Казахстана. Однако, несмотря на государственную поддержку этого сектора, вопросы

финансирования агропромышленного комплекса не решены. На мой взгляд, основной целью всех государственных программ развития АПК является создание условий для конкурентоспособности субъектов агропромышленного комплекса.

Summary. The article mentions several programs of state support for subjects of the agro-industrial complex of Kazakhstan. However, despite the state support of this sector, the issues of financing the agro-industrial complex have not been resolved. In my opinion, the main goal of all state programs for the development of the agro-industrial complex is to create conditions for the competitiveness of the subjects of the agro-industrial complex.

Әдебиеттер

1. <https://strategy2050.kz/ru/news/52673/>
2. https://tengrinews.kz/zakon/prezident_respubliki_kazahstan/hozyaystvennaya_deyatelnost/id-U100000922_/
3. <https://ru.sputniknews.kz/infographics/20190301/9485844/agroonerkasip-kazakhstan.html>

К. Лыхва, студентка спец. «Финансы»

*Научный руководитель: А.Т. Джумабекова, к.э.н., ст. преподаватель
КазУЭФМТ*

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье рассматривается ситуация с кредитными рисками в Республике Казахстан. Многие банки имеют просроченные кредиты, что ставит под угрозу их бизнес. С другой стороны, чтобы развиваться, они вынуждены продолжать кредитование, но на сегодняшний день в республике существует дефицит качественного спроса на кредитные ресурсы. Решение, предлагаемое автором: повышение качества оценки кредитного риска с учетом максимального количества факторов риска.

В последние годы экономические риски для банков Казахстана сократились, что стало одним из основных факторов укрепления банковского сектора. У Казахстана хорошие перспективы развития экономики, несмотря на ее зависимость от цен на нефть. Развитие производства, экспорта и инвестиций и экономический рост оказали положительное влияние на улучшение экономической ситуации в стране. Взвешенная финансовая и налогово-бюджетная политика сделала этот рост более устойчивым и стала основой для еще более успешного процесса макроэкономической стабилизации.

Конкурентоспособность на внешнем рынке сохраняется даже в условиях дальнейшего повышения курса национальной валюты в реальном выражении, особенно по отношению к доллару США. Продолжается процесс укрепления банковского посредничества, хотя его масштабы остаются ограниченными.

В настоящее время проблема банковских рисков стала особенно острой, поэтому и возникает необходимость управлять ими. Как система управления, банковский риск-менеджмент включает в себя процесс выработки цели риска и рискованных вложений капитала, определение вероятности наступления события, выявление степени и величины риска, анализ окружающей обстановки, выбор стратегии управления риском, выбор необходимых для данной стратегии приемов управления риском и способов его снижения, выбор способов оценки и управления устойчивостью и надежностью банков.

Проблемам банковских рисков сейчас уделяется достаточно большое внимание. Все виды рисков взаимосвязаны и оказывают влияние на деятельность банка. Изменение одного вида риска приводит к изменению практически всех остальных видов и в результате влияет на стабильность

и надежность банка. Все это затрудняет выбор метода оценки уровня каждого конкретного риска.

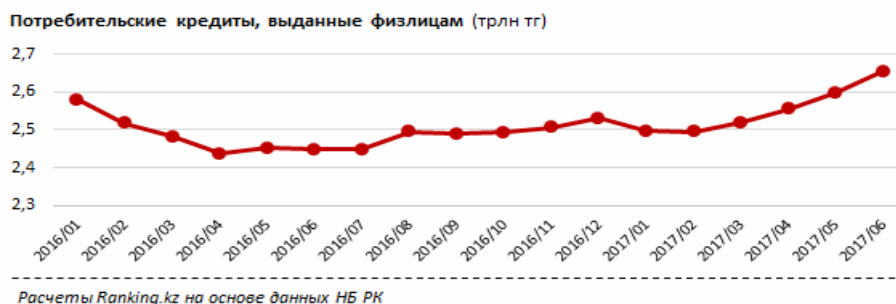
В настоящее время наиболее изученными методами оценки банковских рисков, являются методы оценки таких наиболее значимых рисков в банковской деятельности, как кредитный, процентный и риск ликвидности.

В целях снижения рисков, связанных с кредитованием операций с недвижимостью, правлением агентства было принято постановление №120 «О внесении дополнений и изменений в постановление правления Агентства Республики Казахстан по регулированию и надзору финансового рынка и финансовых организаций», №358 «Об утверждении Инструкции о нормативных значениях и методике расчетов пруденциальных нормативов для банков второго уровня», предусматривающее взвешивание ипотечных жилищных займов по степени риска в зависимости от отношения суммы предоставленного ипотечного жилищного займа к стоимости залога. Так, повышены требования к достаточности собственного капитала в отношении займов, связанных с недвижимостью.

Рынок потребительских кредитов БВУ РК, выданных физическим лицам, активизировался в текущем году.

Последнее сокращение было зафиксировано в феврале этого года – на 0,1%.

В июне 2017 г. объем потребительских кредитов физлиц увеличился на 2,2%, с начала года на 4,8%, за год на 8,4% и составил 2,65 трлн тенге.

Объем просроченной задолженности по потребительским кредитам, выданным населению, на конец июня 2017 г. составил 189,5 млрд тенге, за последний год сумма уменьшилась на 15,0% (33,3 млрд тенге), годом ранее объем просрочки сократился лишь на 0,01% (22 млн тенге).

Доля неработающих потребкредитов, предоставленных физлицам, в июне 2017 г. составила 7,1%. Годом ранее доля просроченной задолженности в портфеле потребкредитов, выданных населению составляла 9,1%.

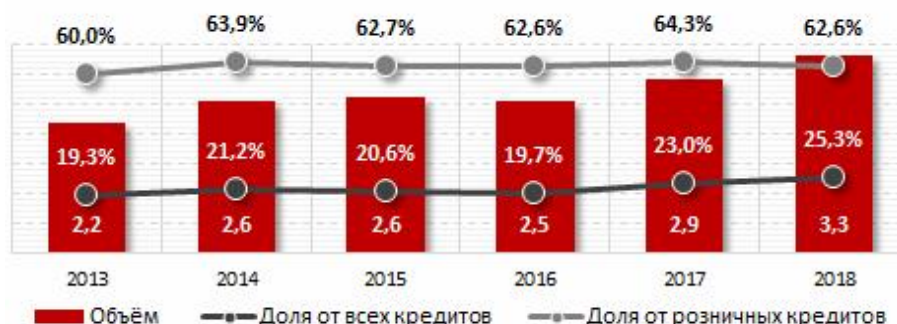

Так как на данный момент у банков существует проблема с просроченными кредитами (NPL), банки решили бороться за дисциплинированных заемщиков открывая казахстанцам возможность выбрать более выгодные кредитные условия. Рефинансировать кредиты клиентам предлагают 11 БВУ.

Объем потребительских кредитов, выданных банками физическим лицам, на конец 2018 г. составил 3,3 трлн тенге, что на 13,7% больше, чем в прошлом году.

При этом в целом кредиты БВУ РК выросли за год лишь на 3%, розничные – сразу на 16,8%. Доля потребкредитов физлиц по отношению ко всем кредитам выросла с 23 до 25,3%, а по отношению к розничным кредитам, наоборот, сократилась – с 64,3 до 62,6%.

Потребительские кредиты физическим лицам БВУ РК. Декабрь | трлн тг

Расчёты Ranking.kz на основе данных НБ РК

Просроченная задолженность по потребительским кредитам физлиц выросла за 2018 г. лишь на 7,1%, до 227,1 млрд тенге. Кредитный портфель в секторе улучшился по качеству: доля просрочки от общего объема займов сократилась за год с 7,3 до 6,8%.

Банки готовы пойти навстречу дисциплинированным заемщикам и помочь уменьшить кредитную нагрузку по потребкредитам с возможностью высвободить движимое или недвижимое имущество из-под залога. Для этого на рынке действуют программы рефинансирования.

Просроченная задолженность по потребительским кредитам физических лиц БВУ РК. Декабрь | млрд тг

Расчёты Ranking.kz на основе данных НБ РК

Рефинансирование потребительских кредитов без залога предлагают 11 из 18 БВУ, выдающих беззалоговые экспресс-кредиты.

Некоторые банки дают возможность не только рефинансировать один или несколько кредитов как в своем банке, так и в других БВУ и финансовых институтах, но и получить дополнительную сумму займа. Такую услугу предлагают 7 из 11 БВУ.

Минимальная эффективная ставка – у Народного Банка, по продукту со страхованием жизни для клиентов зарплатного проекта: 1%. На втором и третьем местах Альфа-Банк (от 10,5%) и Евразийский Банк (от 13,8%).

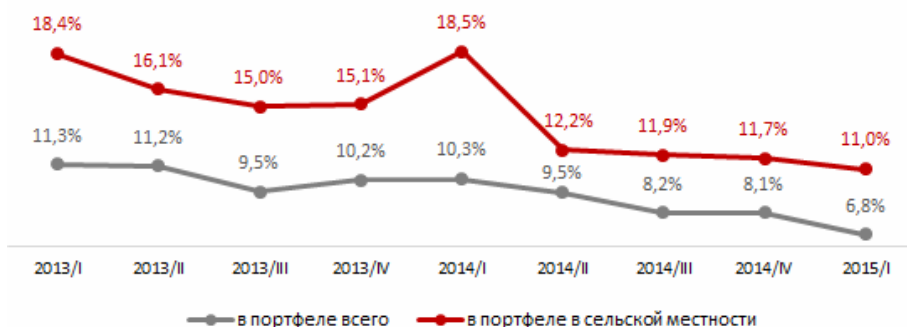
Максимальный срок рефинансирования – до 60 месяцев. Его готовы предложить сразу 9 БВУ.

Максимальная сумма в сегменте – у Altyn Bank: до 6 млн тенге. Такая же сумма у Народного Банка, но только по продуктам для клиентов зарплатного проекта. Сумму до 5 млн тенге предлагают сразу 7 БВУ.

Уровень рискованных кредитов в кредитном портфеле МКО. I квартал 2015 г.

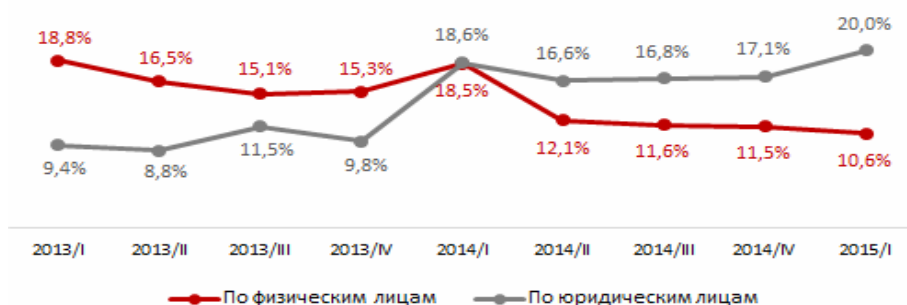
Уровень риска в кредитных портфелях микрокредитного сектора в сельской местности снижается – тенденция, наметившаяся во втором квартале 2014 г., продолжилась и в этом году. По итогам I квартала 2015 г. доля рискованных кредитов с просрочкой более 30 дней в общем ссудном портфеле микрокредитного сектора в сельской местности составила 11,0% против 18,5% годом ранее. Отметим, что указанное снижение соответствует динамике управления рискованным портфелем в целом по отрасли – МКО снизили уровень рискованных кредитов до 6,8% в отчетном периоде с 10,3% по итогам I квартала 2014 г.

Уровень рискованных кредитов в кредитном портфеле МКО

В структуре кредитования по субъектам на селе тенденция неоднородная. Так, если риски по микрокредитованию физических лиц в сельской местности снижаются – с 18,6 до 10,6% в I квартале 2014-2015 гг., то в портфеле займов МКО юрлицам, напротив, уровень рискованных кредитов повышается. При этом, сам объем кредитного портфеля по физлицам растет – за квартал он увеличился на 13% и составил 4,0 млрд тенге на конец марта. В то же время объем ссудного портфеля по юрлицам сократился на 0,2% по сравнению с предыдущим кварталом и составил 0,1 млрд тенге.

Уровень рискованных кредитов в кредитном портфеле МКО в сельской местности

У крупнейшей микрофинансовой организации Казахстана – КМФ 60% ссудного портфеля приходится на кредиты, выданные в сельской местности, или порядка 17,4 млрд тенге. Учитывая тот факт, что портфели остальных участников микрокредитного сектора не превышают 6 млрд тенге каждый, КМФ является лидером в отрасли по кредитованию сельского населения в Казахстане.

Таким образом, процесс управления кредитным риском можно представить в следующем виде:

Важнейшими элементами систем управления рисками являются:

- четкие и документированные принципы, правила и директивы по вопросам торговой политики банка, управления рисками, организации трудового процесса и используемой терминологии;
- создание специальных групп управления рисками, независимых от коммерческих подразделений банка;
- установление лимитов рыночных и кредитных рисков и контроль за их соблюдением, а также

агрегирование (объединение) рисков по отдельным банковским продуктам, контрагентам и регионам;
– определение периодичности информирования руководства банка о рисках.

Мероприятия по преодолению рисков можно разделить на три группы:

1) избегание риска. Этот метод наиболее простой, однако, он означает отказ от каких-то операций – например, от выдачи кредитов в определенных ситуациях. Ограниченность этого метода очевидна;

2) предупреждение (исключение) риска. Предупреждение риска достигается путем ликвидации предпосылок возникновения риска в будущем (например, отбор, оценка, мотивация и развитие кредитных специалистов; оценка кредитоспособности заемщика);

3) сохранение уровня (удержание) риска. Поддержание риска на определенном уровне предполагает соблюдение банком внешних нормативов (центральный банк) и внутренних требований (рисковая стратегия) к уровню риска. Известно несколько подходов государственного регулирования рисков коммерческих банков: стандартизированный подход, подход на основе внутренних моделей, контрактный подход.

В ходе исследования было выяснено, что риски играют значительную роль в финансовой сфере, не говоря уже о нашей повседневной обычной жизни. Влияние риска в предпринимательской деятельности при принятии определенных управленческих решений может способствовать не желаемым результатам этой деятельности. Решение данной проблемы это повышение качества оценки кредитного риска с учетом максимального количества факторов риска.

Не исключено также, при недостаточном учете риска возникновения банкротства предприятий, деятельность которых сопряжена с высоким уровнем риска. Таким образом, одной из самых рискованных видов деятельности – признанна деятельность коммерческих банков. А банковская сфера является связующим звеном между отраслями народного хозяйства. В связи с этим, последствия возникновения потерь и ухудшения качества работы банков может негативно повлиять на состояние других секторов экономики.

Түйін. Мақалада жағдай кредиттік тәуекелдерді. Көптеген банктер бар мерзімі өткен несиелер, қауіп төндіреді. Екінші жағынан, дамуы, олар мәжбүр кредиттеуді жалғастыруға, бірақ бүгінгі күні республикада тапшылығы, сапалы кредиттік ресурстарға сұраныс. Шешім, ұсынылатын авторы: сапасын бағалау кредиттік тәуекелді ескере отырып, барынша көп факторлары бар.

Summary. In the article a situation is examined with credit risks in Republic of Kazakhstan. Many jars have overdue credits, that puts their business under a threat. On the other hand, to develop, they force to continue crediting, but to date in a republic there is a deficit of quality demand on credit resources. Decision offered by an author: upgrading of estimation of credit risk taking into account the maximal amount of risk factors.

Литература

1. Панорама страхования рисков. Эксперт РА. – 2015. – №39. – С. 121.
2. Данные Агентства РК по стратегическому развитию по состоянию на 01.12.17. <http://www.mid.gov.kz/>
3. Данные журнала «NationalBusiness» №2 .
4. Данные Нац. Банка РК по состоянию на 2019 г. (<http://nationalbank.kz>)
5. Скамай Л.Г., Мазурина Т.Ю. Банковское дело: Учебн. пособие. – 256 с.
6. Данные Агентства по статистике РК. <http://stat.gov.kz/>

Т. Муканова, «Қаржы» мамандығының студенті

Ғылыми жетекші: Т.М. Усенбаев, э.ғ.к., аға оқытушы

ҚазЭҚХСУ

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАНК ЖҮЙЕСІ: ОНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін. Бұл мақалада Қазақстан Республикасының банк жүйесінің ағымдағы жағдайы қарастырылған. Екінші деңгейдегі банктердің ағымдағы жай-күйіне талдау жасалды, банк жүйесінің проблемалары мен даму перспективалары талқыланды.

Коммерциялық банктер бір жағынан, шаруашылық субъектілердің уақытша бос ақшалай қаражаттарын тартатын болса, екінші жағынан, бұл құжаттар есебінен кәсіпорындар мен ұйымдардың әр түрлі қажеттерін қанағаттандыратын арнайы мекеме болып табылады.

Коммерциялық банктің пассивтік операциялық негізінде оның қызметінің жүзеге асырылуы үшін қажетті банк ресурстары жинақталады.

Банк ресурстары – бұл несиелік ресурсына қарағанда кең ұғымды білдіреді. Банк ресурстары тек несиелеуге ғана емес, сол сияқты басқа да активтік немесе комиссияндық операцияларды қаржыландыру үшін пайдаланылады.

Бүгінгі таңда банк ресурстары нарығының құрылуында көптеген ерекшеліктер бар деуге болады. Коммерциялық банктердің қызметінің тұрақтылығы үшін, ең бастысы, олардың баланстары өтімді болу керек, ал оның қамтамасыз етілуі, банктік ресурстар мен несиелік жұмсалымдар арасындағы көлемі және мерзімі бойынша тепе-теңдіктің сақталуын талап етеді. Банк ресурстары нарығының пайда болуымен қатар бағалы қағаздар нарығы қалыптасады.

Сөйтіп банктер жаңа қызмет түрлері ретінде бағалы қағаздармен, факторинг, лизинг және басқа операциялармен тікелей жұмыс жай бастады. Бұл, яғни банктің ресурстық құрамына тек қана ақшалай қаражаттар емес, сол сияқты тауарлы-материалдық құндылықтар және бағалы қағаздар кіреді дегенді білдіреді. Ұлттық банкіміз «банктердің банкі» болып табылатындықтан, коммерциялық банктердің ресурстарының бір бөлігі сол банктен алған ресурстардан да құралады.

Коммерциялық банктердің ресурстарының құрлымы олардың мамандануына, әмбебаптығы мен қызметінің ерекшеліктеріне қарай ерекшеленеді.

Банк ресурстарының құрылымына мыналар жатады:

- 1) банктің меншікті капиталы;
- 2) банктің заемдық және тартылған қаражаттары.

«Ресурс» сөзі француздың *ressources* сөзінен шын мағынасы қаражат, құрал, қор, мүмкіндік, бірнәрсенің көзі дегенді білдіреді.

Қаржылық-несиелік сөздікте банктік ресурсқа келесі анықтама беріледі: «Банктік ресурс – банктің иеленуіндегі және оның несиелік және басқа да активті операцияларын жүзеге асыру үшін қолданатын қаражат жиынтығы».

Бұл анықтаманың кемшілігі сол, онда банктік ресурстардың қалыптасу көздеріне, яғни банктің пассивтік операцияларына көңіл бөлінбейді.

Жоғарыда айтылғандарды тұжырымдай отырып, коммерциялық банктің ресурстарына келесі анықтама беруге болады.

Коммерциялық банктердің ресурстары (банктің ресурстар) – бұл оның жарғылық капиталы және резервтері, сондай-ақ банктің пассивтік операцияларын жүргізу нәтижесінде жұмылдырылатын және банктің активтік операцияларын жүзеге асыру үшін пайдаланылатын ақша қаражаттары. Бұл анықтама банктің несиелік потенциалын анықтауды талап етеді. Несиелік потенциал – бұл банкте жинақталған ресурстардың өтімділік резервін шегергендегі жиынтығы.

«Несиелік ресурс» түсінігі «банктік ресурс» түсінігіне қарағанда тар, өйткені несиелік ресурс

банктік ресурстардың бір бөлігін, нақты айтқанда, банктің барлық жинақтаған ресурстарының несие беру мақсатына арналған, айтарлықтай бөлігін құрайды. Ал банктік ресурстар тек несие беру мақсатында ғана емес, сонымен қатар банктің басқа да пассивтік операцияларын жүзеге асыру мақсатына жұмсалады.

Несиелік ресурстардың шынайылы жақын және тәжірибемен байланыстылығын көрсететін анықтамасын берейік: Коммерциялық банктің несиелік ресурстары – бұл оның меншікті капиталы мен тартылған құралдарының ақшалай формада активті несиелік операцияларын жүзеге асыруға бағытталатын бөлігі. Несиелік ресурстар пайдалану мезетінде банк үшін ресурс болып саналмайды (несиелеу-тәуекелді операция), өйткені ол банктің запасындағы ақша қаражаты емес, орналастырылған банк ресурсы болып табылады.

Нарықтық қатынастар коммерциялық банктердің ресурстарының құрылымын айтарлықтай өзгертті. Жекелеген банктің ресурстарының құрылымы оның мамандану дәрежесіне, оның қызметінің ерекшеліктеріне, қарыз капиталы нарығының жағдайына тәуелді болады. Коммерциялық банк ресурстары банктің меншікті, тартылған және эмиссияланған қаражаттарынан қалыптасады.

Меншікті қаражатқа акционерлік (жарғылық), резервтік капитал және бөлінбеген пайда жатады.

Акционерлік капитал (немесе банктің жарғылық қоры) қарапайым акцияларды шығарып, орналастыру арқылы жасалады. Әдетте, банк қызметі дамыған және операциялары кеңейген сайын, ол жаңа акцияларын шығарылымын жүзеге асыруы мүмкін.

Резервтік капитал таза табыстан аударым жасау арқылы қалыптасады және банктің кездейсоқ, күтпеген залалдарын жабуға жұмсалады.

Бөлінбейтін пайда – дивиденттер төлеп, резервтік капиталға аударым жасалғаннан кейін бөлінбей қалған пайданың бөлігі.

Меншікті құралдар коммерциялық банк қызметі үшін өте маңызды роль атқарады. Меншікті капитал үлесінің төмендеуі кейде банкті банкротты ұшыратуы мүмкін. Мысалы, АҚШ-тың ең ірі 20 коммерциялық банктерінің бірінің – «Франклин нешнл бэнк» (1974 г.) – банкротқа ұшырау себебі банк балансындағы меншікті капиталдың үлесінің күрт төмендеуі болды.

Экономикалық және банктік дағдарыс кезінде ойластырылмай жүргізілген пассивтік және активтік операциялар банкті банкротқа әкелуі мүмкін. Мысалы, АҚШ-та өткен ғасырдың 80-ші жалдарының екінші жартысында банктік банкроттық саны ұлғайды. АҚШ-тың ең ірі ондық құрамына кіретін «Континентал Иллинойс» банкінің банкротқа ұшырауынан арнайы үкіметтік бағдарлама ғана сақтап қалды, АҚШ-тың Федералды резервтік жүйесі бірнеше миллиард доллар қарыз берді және депозиттерді сақтандырудың Федералды корпорациясымен және АҚШ-тың Қаржы министрлігімен біріге отырып банктің төлем қабілеттігіне кепілдік берді.

Банк жүйесінің даму дәрежесіне қарай осы аталған депозит түрлерінен туынды қаржылық құралдар пайда бола бастады. Мысалы, мерзімдік салымдардың бір түрі – депозиттік сертификаттар, жинақ сертификаттары. Депозиттік сертификат – бұл салым иесінің банкте ақша қаражатының депоненттелгенін растайтын куәлік, онда салым мөлшері, банктің сертификатты қайта сатып алу мерзімі және банктің төлейтін сыйақы мөлшері көрсетіледі.

Халықтың жинақ депозиттерінің де маңызы зор. Әдетте, олар белгілі бір мақсатқа ашылады. Мұндай салымдар әсіресе экономикалық дамыған елдерде халық ортасында өте кең қолданылады.

Банктер үшін әсіресе мерзімді салымдар тартымды, өйткені олар банктің өтімділігін күшейтетін ресурстар. Банктік ресурстардың маңызды көзі болып банкаралық несиелер табылады. Несие нарығында қысқа мерзімді банкаралық несиелер үлесі басым.

Банк ресурстарының тағы бір көзі – жоғарыда атап өткендей, клиенттердің ағымдық шоттарындағы ақша қалдығы. Мысалы, контокорренттік шот арқылы банк пен клиент арасындағы барлық несиелік және есеп айрысу операциялары жүзеге асырылады. Кей кезде бұл шот пассивтік болса (клиент шотында ақша болса), кейбір кезде – активтік сипатқа ие болады (клиент банкке төлем тапсырмасын ұсынған кезде немесе ақша алуға чек жазып берген кезде). Контокорренттік шоттың дебетіне де, кредитіне де пайыз есептеледі, дебеттік қалдығы бойынша пайыз мөлшері көбірек болады, екеуінің арасындағы айырмашылық банк маржасын құрайды.

Жоғарыда атап өткендей, банктердің тартылатын ресурстарының тағы бір айтарлықтай тез

даму алып келе жатқан көзі – эмиссияланған қаражаттар. Банктерді әрқашан клиенттерінің ақша қаражатын неғұрлым ұзақ мерзімге пайдалана алатындай бөлігі қызықтырады. Мұндай «ұзын» ақша құралдарына облигациялық заемдар, банктік вексельдер, субординирленген заемдар және т.с.с. жатады.

Қазіргі әлемдік банктік тәжірибеде еківалюталық облигациялар кездеседі, яғни мұндай облигациялар бойынша купондық табыс облигация ұстаушысының таңдамасына сай ұлттық валютада немесе АҚШ долларында төленеді. Сонымен қатар әлемдік капитал нарықтарында еврооблигациялар да кеңінен таралған.

Тартылған банктік ресурстардың тағы бір көзі – РЕПО операциялары. Оның мәні мынада: банк өз балансындағы жоғары өтімді бағалы қағаздарды кепілдікке беру арқылы несиесін алады, келісілген уақыт өткеннен кейін кепілдікке берген бағалы қағаздарын қайтарып алады да, алған несиесін үстемесімен қайтарады. Осылайша, банктік пассивтер, яғни банктік ресурстар, соның ішінде несиелік ресурстар қалыптасады.

Банктік ресурстарды қалыптастырудың негізгі міндеттеріне мыналар жатады:

- шығыны аз ресурстарды тарту;
- ресурстарды ұзақ мерзімге тарту;
- міндеттемелер портфелі мерзімі және көлемі бойынша диверсификациялану керек

Банктік ресурстардың қалыптасуы және әр түрлі көздердің комбинациясының өзгеруі банк қызметі үшін өте маңызды, өйткені активтік операциялардың қорлану көлемін және бағасын анықтайды.

Банк ресурстарын тиімді басқаруда сауатты депозиттік саясат маңызды рөл атқарады. Бұл облыстағы специфика маңыздылығы мынада: кез келген клиент өзінің қаражатын өзі қалаған банкіне сала алады, ал банктер салымшыны өзіне тарту үшін бәсекеге түседі және клиентті жоғалтып алу өте оңай.

Банктік ресурстарды қалыптастырудың тағы да бір ерекшелігі меншікті капитал көлемі мен тартылған қаражаттар арасындағы қатынас. Меншікті капитал әдетте, қажет ақша ресурстарының аз бөлігін құрайды [4].

Әлемдік тәжірибеде коммерциялық банк ресурстарының негізгі көзі болып тартылған қаражаттар болып табылады және барлық банктік ресурстардың 70-80% құрайды, ал меншікті қаражаттар 22%-дан 30%-ды құрайды. Ал Қазақстандық банктер тәжірибесінде тартылған қаражаттар банк ресурстарының 90%-сын құраса, меншікті қаражаттар сәйкесінше 10%-ды құрайды. Меншікті қаражаттар құрамы осы қаражаттарды құрайтын көздердің қолданылуына байланысты болып келеді. Осы құрылымның ішінде ең жоғарғы үлесті әртүрлі қорлардың қаражаттары алады. Ондай қорларға заң негізінде құрылатын. Жарғылық және резервтік капитал және банк бастамасымен құрылатын меншікті капиталдың өсімін қамтамасыз ететін қорлар, сондай-ақ сәйкесінше банк қызметінің көлемінің ұлғаюы.

Коммерциялық банктер ресурстарының құрылымына сәйкес мынадай түрде классификациясын жасауға болады.

Шоттардың функциялану режимі бойынша:

- талап етуге дейінгі шоттарының үлесі жоғары банктер;
- жедел салымдарының үлесі жоғары банктер.

Клиенттердің сипатына байланысты:

- жеке тұлғалардың салымдарымен басымдылық;
- басқа банктерден алынған несиелердің жоғары үлесі [2].

Банк ресурстары қалыптастырғанда олардың банктердің баланстарының пассивтерінде көрініс табады. Бұл пассивтер банктің барлық қалыптасқан ресурстық базасының жиынын көрсетіп қана қоймай олардың қалыптасу және орналасу ерекшеліктерінен де дерек береді.

Банктің пассивтік операциялары – бұл банктің ресурстарын қалыптастыратын операцияларының жиынтығы. Мұндай операциялардың нәтижесінде банктің пассивінде немесе активтерінде ақша қаражаттарының ұлғаюы байқалады.

Пассивтердің қалыптасуы – кез келген коммерциялық банктің базалық міндеті. Пассивтік

операциялар банк қызметінде үлкен рол атқарады. Осы операциялардың негізінде банктер активті операциялар жасау үшін ресурстарды жинақтайды.

Мемлекет банктің борыштары бойынша ешқандай міндеттемелер алмайтыны сияқты банктердің операциялық қызметіне араласпайды. Ағымды жағдайда банктер банк депозиторларының мүдделерін барынша қорғалатындай етіп активтер мен пассивтерді тиімді басқаруды қамтамасыз етулері тиіс. Бұған қарамастан мемлекет қызметі ел экономикасының одан әрі дамуына ықпал ететін жүйе құраушы банктерге қатысты тұрақтандырушылық бастамаларымен шығады.

Сондықтан қазіргі таңда еліміздің банк саласында мемлекеттік қадағалаудың болғаны абзал, сонымен қатар қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз етудің бір ерекшелігі – мемлекеттік әсер ету тетігінің өз деңгейінде болуы. Мұндай жағдайда мемлекет қаншалықты билікті қажет етсе, соншалықты билікті өз қолына алуы керек. Мемлекет тиесілі заңнамалық актілерді қабылдау арқылы ғана банктерге белгілі бір деңгейде әсер ете алады. Сондықтан мемлекет бұл саладағы барлық мәселелерді қамтитын Қаржы кодексін қабылдаса жөн болар еді. Бұдан басқа мемлекеттің ықпал ету тетігі жоқ, өйткені мемлекеттегі екінші деңгейдегі банктердің барлығы дерлік жеке меншік негізде қызмет етіп келеді.

Резюме. В статье рассмотрены текущее состояние банковской системы Республики Казахстан. Сделан анализ на текущее состояние банков второго уровня, рассмотрены проблемы и перспективы развития банковской системы.

Summary. The article describes the current state of the banking system of the Republic of Kazakhstan. The analysis on the current state of the banks, the problems and prospects of development of the banking system.

Әдебиеттер

1. Сейткасимов Г.С. Банковская система Казахстана. – Алматы: Экономика, 2009.
2. Сейткасимов Г.С. Актуальные вопросы развития экономики Казахстана. – 2015.
3. Банк ісі: толықтырылған және өңделген оқулық / Г.С. Сейткасимовтың жалпы редакциясымен. – Астана: ҚазЭҚХСУ БПО, 2007. – 640 б.
4. Ақша, несие, банктер / Г.С. Сейткасимов және А.А. Мусина редакциясымен. – Толықтырылған және өңделген 4-басылым. – Астана: ҚазЭҚХСУ БПО, 2012. – 542 б.
5. Ильяс А.А., Мақыш С.Б. Банковское дело: Учебн. пособие. – Алматы: Қазақ университеті, 2006.

Г. Мухамед, И. Умирова, У. Қуанышбаева
студенты спец. «Финансы»

Научный руководитель: Р.К. Берстембаева, к.э.н., ст. преподаватель
КазУЭФМТ

ОПТИМИЗАЦИЯ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ НА ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация. В статье приведен сравнительный анализ уровня налогообложения в Казахстане с мировыми показателями. Определены специфические проблемы исследуемого предприятия и пути предложены пути оптимизации налогообложения на предприятии.

Актуальность рассматриваемой в нашей статье проблемы заключается в том, что в современных рыночных условиях оптимизация налогообложения имеет весомое значения для финансового положения и деятельности предприятия в целом. Стратегической целью налоговой оптимизации является не только экономия на налоговых платежах, но и отсутствие штрафных санкций со стороны налоговых органов, снижение налоговых рисков, что предотвращает непредвиденные финансовые затраты предприятия.

Переплата сумм налогов с точки зрения оптимизации налогообложения является не меньшей ошибкой, чем их недоплата. В случае переплаты организация добровольно утрачивает некоторую сумму денег. Налоговая оптимизация должна быть направлена не только на поиск всех возможных вариантов уменьшения налогов, но и на обоснование правильности исчисления сумм налогов, особенно в спорных ситуациях.

Однако, прежде чем переходить на проблемы исследуемого нами предприятия хотелось бы отметить несколько важных фактов уровня налогообложения в Казахстане. Ниже представлены наглядные графики и проведена аналитическая работа по трем основным показателям, являющимися базовыми для определения уровня и проблем в области налогообложения:

- эффективная налоговая ставка;
- годовое количество времени, затрачиваемое для соблюдения требований налогового законодательства;
- количество налоговых платежей в год.

В результате проведенного анализа были сделаны следующие выводы:

Эффективная налоговая ставка (налоговая нагрузка) Казахстана составляет 29,4%. Сравнивая данный показатель Казахстана (29,4%) можно отметить, что он составляет ниже среднего значения по странам Центральной Азии и Восточной Европы (32,8%), а также значительно ниже среднего значения по странам Организации Экономического Сотрудничества и Развития (далее – ОЭСР) (40,2%).

В отношении годового количества времени, необходимого для соблюдения требований налогового законодательства, показатель Казахстана (182 часа), уступает странам ОЭСР (162 часа), но при этом опережает большинство стран Центральной Азии и Восточной Европы (средний показатель – 220 часов).

Количество налоговых платежей за год составляет 7 платежей. Для стран Центральной Азии и Восточной Европы этот показатель составляет 16 платежей, в то время как для стран ОЭСР – 11 платежей. Средний мировой показатель составляет 24 платежа в год.

Изменения в показателе по эффективной налоговой ставке в 2018 г. незначительны и неоднородны по различным странам мира. В то же время изменения в показателях по времени и количеству платежей демонстрируют наличие мировой тенденции по всё большему внедрению информационных технологий при исполнении налоговых обязательств предприятиями и их администрировании налоговыми органами. Возможность электронной подачи налоговой отчетности и уплаты налогов существует в Казахстане и используется налогоплательщиками.

Касательно электронных инициатив, обратной стороной внедрения электронных технологий и перехода в онлайн-режим сбора информации, может стать необходимость сбора и накопления все большего объема информации, что может стать дополнительной проблемой для малых и средних предприятий. Также внедрение новых технологий и автоматизированных систем может привести к повышению времени для исполнения налоговых требований.

Однако, мы считаем, что одним из главных способов для повышения уровня налогообложения в Казахстане является автоматизация процессов налогообложения, которая способствует борьбе с теневой экономикой в режиме реального времени и развитию рыночной конкуренции, когда все налогоплательщики справедливо участвуют в уплате налогов, а схемы уклонения своевременно выявляются и пресекаются.

Следующим шагом мы провели работу для выявления возможных способов оптимизации на выбранном предприятии – Товарищество с ограниченной ответственностью «ВМ Corporation» (далее – Компания).

Компания существует на рынке Казахстана с 2016 г., являясь относительно молодым предприятием демонстрирует достаточно перспективные, положительные и динамично растущие финансовые показатели. Основным видом деятельности является предоставления консалтинговых услуг в области HR-администрирования, рекрутинга и проведения дью-дилидженс сделок. Компания имеет головную организацию (далее – ГО), зарегистрированную в России.

Данное предприятие ведет бухгалтерский учет на основании Учетной политики (далее – УП) ГО, налоговый учет основывается на Налоговой учетной политике (далее – НУП) самой Компании.

Выручка за 2018 г. – 630 722 644 тенге.

В ходе изучения вышеуказанных документов были выявлены следующие налоговые обязательства Компаний в соответствии с Налоговым Кодексом РК (далее – НК РК).

Вид налога/обязательного платежа в бюджет	Сроки сдачи налоговых деклараций	Сроки оплаты налоговых обязательств	Сумма обязательств (2018 г.)
Корпоративный подоходный налог	до 31 марта года, следующим за отчетным (форма 100.00)	до 10 апреля после сдачи налоговой декларации	126 633 152 тенге
Индивидуальный подоходный налог	до 15 числа месяца, следующего за отчетным кварталом (форма 200.00)	до 25 числа месяца, следующего за отчетным	13 835 362 тенге
Социальный налог	до 15 числа месяца, следующего за отчетным кварталом (форма 200.00)	до 25 числа месяца, следующего за отчетным	8 688 983 тенге
Обязательные пенсионные платежи	до 15 числа месяца, следующего за отчетным кварталом (форма 200.00)	до 25 числа месяца, следующего за отчетным	4 383 610 тенге
Социальные отчисления	до 15 числа месяца, следующего за отчетным кварталом (форма 200.00)	до 25 числа месяца, следующего за отчетным	775 502 тенге
Обязательные социальные медицинские страхование	до 15 числа месяца, следующего за отчетным кварталом (форма 200.00)	до 25 числа месяца, следующего за отчетным	446 683 тг.
Налог на добавленную стоимость (НДС) и НДС за нерезидента	до 15 числа месяца, следующего за отчетным кварталом (форма 300.00)	до 25 числа месяца, следующего за отчетным	70 280 624 тенге
КПН, удерживаемый у источника выплаты (при осуществлении операций с нерезидентами)	до 15 числа месяца, следующего за отчетным кварталом (форма 101.01)	до 25 числа месяца, следующего за месяцем начисления дохода нерезиденту	17 894 560 тенге

Налоговые обязательства Компаний исчисляются бухгалтерами предприятия и проверяются финансовым менеджером, а также директором. Все исчисления производятся на основании и в соответствии с НК РК.

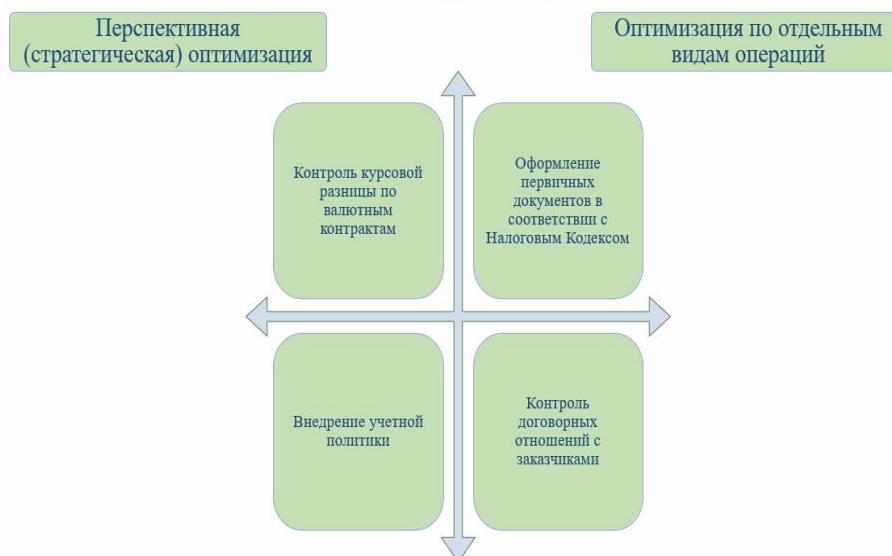
Нами были изучены основные аспекты деятельности компании, касающиеся его налогообложения и были обнаружены следующие проблемы в бухгалтерском и налоговом учете Компаний на примере исчисления КПН за 2018 г.

Наименование выявленной проблемы	Основание	Сумма произведенной ошибки при исчислении
1	2	3
Неверное признание доходом положительной курсовой разницы, возникшей при операциях с ГО	В соответствии со стандартами МСФО 21, операции такого рода признаются немонетарными.	91 697 300 тенге
Неверное оформление первичной документации при составлении авансовых отчетов (проживание сотрудников при командировке)	Согласно статье 244 НК РК, документы должны выписываться на Компанию и предоставляться фискальные чеки	7 668 596 тенге

1	2	3
Не учитывалась деятельность ГО на территории РК. (прямой договор с заказчиком, не через филиал)	В соответствии с подпунктом 4 пункта 2 статьи 198 НК РК, доходы ГО в РК при наличии филиала признаются доходом	109 190 000 тенге

В результате проведенного анализа были предложены следующие рекомендации по оптимизации налогообложения, а также рассчитаны результаты после внедрения рекомендации.

**Рекомендации по оптимизации налогообложения на предприятий –
ВМ Corporation.**

Таблица. Результаты внедрения предложенных методов оптимизации налогообложения

Сумма обязательства по КПП до внедрения рекомендации	Сумма обязательства по КПП после внедрения рекомендации	Эффект применения оптимизации налогообложения
126 635 152 тенге	139 193 917 тенге	- 12 338 764 тенге

В результате проделанной работы мы выявили эффект от применения предложенных методов оптимизации налогообложения на выбранном предприятий на сумму 12 338 764 тг. Данная сумма является ошибкой при исчислении налоговых обязательств Компании по КПП, что в дальнейшем может привести к большой сумме пени или же штрафным санкциям со стороны налоговых органов при проведении налоговой проверки. Таким образом, как мы отметили выше, оптимизация налогообложения является важным аспектом деятельности компания, включающая в себя способы снижения налоговой нагрузки, а также налоговых рисков, что, в свою очередь, сможет уберечь от непредвиденных расходов, к примеру по сумме пени или штрафа.

Аңдатпа. Мақалада Қазақстанның салық деңгейін әлем көрсеткіштерімен салыстырмалы талдауы келтірілген. Зерттелген кәсіпорынның ерекше маселелері анықталып, кәсіпорынның салық деңгейін онтайландыру жолдары ұсынылған.

Summary. The article provides a comparative analysis of the taxation level in Kazakhstan with the global indicators. The article also identifies the specific issues of the studied enterprise and suggests tax optimization methods for the enterprise.

Литература

1. Исследование «Paying taxes – 2019», PricewaterhouseCoopers совместно со Всемирным банком.

2. Международные стандарты финансовой отчетности: издание на русском языке. – М.: Аскери-АССА, 2009.

3. Налоговый кодекс РК (с изм. и доп. на 01.01.2018 г.).

4. Закон РК «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 28 февраля 2007 года №234.

Ж. Мухамади, «Қаржы» мамандығының студенті
Ғылыми жетекшісі: Н.М. Алашбаева, магистр, аға оқытушы
ҚазЭҚХСУ

ИПОТЕКАЛЫҚ НЕСИЕНІ ЖЕҢІЛДЕТУ ПРОЦЕСІН ДАМУДЫҢ АЛҒЫ ШАРТТАРЫ МЕН ҚАЙТА ҚАРЖЫЛАНДЫРУ ОПЕРАТОРЫ

Андатпа. Ғылыми зерттеудің мақсаты Қазақстанда ипотекалық несиелендіруді жеңілдету жолдарын жүзеге асыру болып табылады. Ипотекалық несие беру тұрғын үй саласына инвестициялар тартудың ең тиімді тәсілдерінің бірі. Дәл осы ипотека халықтың тұрғын үй жағдайларын жақсарту, банктердің тиімді және пайдалы жұмыс істеуі және халыққа ипотекалық несие беруді кең қолдануға жәрдемдесетін экономикалық өсуге ынталы мемлекеттің мүдделерін үйлестіруге мүмкіндік береді.

Қазіргі кезде ипотекалық банктер экономикада екі мағына береді. Біріншісі, әлеуметтік институттар-олар ұзақ мерзімді жер несиесін қамтамасыз ету және қосымша құжаттардың эмитенті ретінде процент әкелетін капиталдың қорғаушы құралдары. Екіншіден, капитал салымы және несие делдалы. Жалпы ипотекалық банктер әр түрлі коммуналдық, қоғамдық құрылымдарға қарыз береді. Ипотекалық банк қызметтері негізінен бағалы қағаздарға салым салу, кепіл ретінде бағалы қағаздарды алып қарыз беру. Ғылыми зерттеудің мақсаты Қазақстанда ипотекалық несиелендіруді жеңілдету жолдарын жүзеге асыру болып табылады.

Ипотекалық несие беру тұрғын үй саласына инвестициялар тартудың ең тиімді тәсілдерінің бірі. Дәл осы ипотека халықтың тұрғын үй жағдайларын жақсарту, банктердің тиімді және пайдалы жұмыс істеуі және халыққа ипотекалық несие беруді кең қолдануға жәрдемдесетін экономикалық өсуге ынталы мемлекеттің мүдделерін үйлестіруге мүмкіндік береді.

Ипотекалық несиені жеңілдету процесін іске асыру мынадай кезеңдерді қамтиды:

- ипотекалық тұрғын үй кредиттеуді ынталандыру үшін құқықтық орта қалыптастыру;
- ипотекалық кредиттеу нарығына қатысушыларды қайта қаржыландыру бойынша оператор құру;
- ипотекалық қарыздар бойынша талап ету құқықтарын сатып алу үшін қаржыландыруды тарту;
- банктердің ипотекалық тұрғын үй қарыздарын беруі;
- оператордың ипотекалық тұрғын үй қарыздары бойынша талап ету құқықтарын сатып алуы;
- банктердің оператор сатып алған ипотекалық тұрғын үй қарыздары бойынша талап ету құқықтарын сенімгерлік басқаруы.

Бағдарламаны іске асыру 2018-2022 жж. аралығында мынадай нысаналы индикаторларға сәйкес кезең-кезеңімен жүзеге асырылатын болады.

Ипотекалық тұрғын үй кредиттеу нарығының қатысушыларын қайта қаржыландыру үшін Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі арнайы оператор – «Баспана» ипотекалық ұйымы» акционерлік қоғамын құрады.

Оператордың қызметі кредиттік ресурстардың тез қайтарылуын қамтамасыз ету және ипотекалық тұрғын үй кредиттеуге қатыстырылған қаржы институттарының өтімділік мәселелерін шешу, сондай-ақ халықтың кең ауқымы үшін ипотекалық тұрғын үй қарыздарының қолжетімділігін

қамтамасыз ету үшін қор нарығында ұзақ мерзімді ресурстарды тартуға шоғырландырылатын болады.

Қор нарығын дамыту және ресурстарды тартудың тиімді тетігін жасау мақсатында Оператор облигацияларды, ипотекалық облигацияларды шығару және (немесе) ипотекалық портфельді секьюритизациялау арқылы қаржыландыру схемаларын пайдаланады. Бұл қарыз алушылардың нақты портфельін қадағалауға, сондай-ақ нарыққа қаржы ресурстарын тартудың жаңа және тиімді құралын пайдалануға мүмкіндік береді.

Қолайлы құрылымы мен мөлшерін айқындай отырып, ипотекалық қарыздарды сатып алу бойынша құрылатын ұйымның капиталын қалыптастыру қажеттілігі Оператор қызметінің орнықтылығы мен үздіксіздігін қамтамасыз ету талабына негізделген. Оператордың меншікті капиталының қажетті деңгейін айқындау мақсатында озық елдердің реттеуші талаптары мен қаржылық практикасы қаралды, ол қаржы ортасында жалпы танымал болған құралдар арқылы нарықтың тұрақтылығын және оған деген сенімді қамтамасыз ету қажеттілігіне негізделген.

Қазақстандағы жалпы несиелендіру мақсаты:

- Ипотекалық несиелерді беру, және онымен тұрғындарды қамтамасыз ету.
- Тәжірибеде андеррайтинг қызметін дамыту.
- Ипотекалық облигацияларды эмиссиялау.

Банктердің, компоненттердің несие бойынша олардың құқығын жеңілдету.

Аннотация. Целью исследования является внедрение способов облегчения ипотечного кредитования в Казахстане. Ипотечное кредитование является одним из наиболее эффективных способов инвестирования в жилье. Именно эта ипотека позволит согласовать интересы государства, стремящегося к экономическому росту, что улучшит условия жизни населения, эффективно и действенно функционирует банки и повсеместно использует ипотечное кредитование населения.

Annotation. The aim of the study is to introduce ways to facilitate mortgage lending in Kazakhstan. Mortgage lending is one of the most effective ways to invest in housing. It is this mortgage that will allow us to harmonize the interests of the state striving for economic growth, which will improve the living conditions of the population, effectively and efficiently operate banks and use mortgage lending of the population everywhere.

Әдебиеттер

1. ҚР Президентінің «Жылжымайтын мүлік ипотекасы туралы жарлығы».
2. Банктер және банк ісі: Жоғары оқу орындарының оқулығы / И.Т.Балабанов.
3. Абильманова Ш.О «Ипотекалық кредит беру нарығын дамыту туралы».

ӘОЖ 336.717.061

Б. Мұрат, «Қаржы» мамандығының студенті

Ғылыми жетекші: **Т.М. Усенбаев,** э.ғ.к., аға оқытушы

ҚазЭҚХСУ

ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ЕКІНШІ ДЕҢГЕЙЛІ БАНК РЕСУРСТАР ЖҮЙЕСІНІҢ ҚЫЗМЕТІ

Аңдатпа. Мақалада банк ресурстарының қалыптасу көздері, құрылымы, банк ресурстарын басқару үшін қажет ақпарат көздері қарастырылған. Банктің ресурстарын басқару бойынша шешімдер қабылдау, ресурстық базаны тиімді басқару жолдары анықталған.

Бүгінгі таңдағы банк ресурстары нарығының құрылуында көптеген ерекшеліктер бар деуге болады. Коммерциялық банктерінің қызметінің тұрақтылығы үшін, ең бастысы, олардың бала-

ныстары өтімді болуы керек, ал оның қамтамасыз етілуі, банктік ресурстар мен несиелік жұмсалымдар арасындағы көлемі және мерзімі бойынша тепе-теңдіктің сақталуын талап етеді.

«Банк ресурстары» термині «несиелік ресурсы» қарағанда кең ұғымды білдіреді. Банк ресурстары тек несиелеуге ғана емес, сол сияқты басқа да активтік немесе комиссияндық операцияларды қаржыландыру үшін пайдаланылады.

Банк ресурстары – бұл банктің пассивтік операциялары негізінде қалыптасқан және барлық активтік операциялар бойынша банк өтімділігін қамтамасыз ету және пайда табу мақсатында орналастылуға бағытталатын банктің меншікті және тартылған қаражаттарының жиынтығы.

Нарықтық қатынастарға өту барысында банктік ресурстарының құрылымында біршама өзгерістер болуда. Меншікті қаражаттар қатарына, біріншіден, коммерциялық банктің акционерлік капиталы, резервтік қоры, сол сияқты қосымша қорлары кіреді. Тартылған қаражаттардың жаңа түріне: Ұлттық банктен және басқа да несиелік мекемелерден алатын несиелер, басқа банктердің корреспонденттік шоттағы, депозиттік шоттардағы қаражаттары, облигацияларды сатудан түскен қаражаттар, лизингтік операцияларды жүзеге асырғаны үшін алынған тауарлы-материалды құндылықтар жатады.

Коммерциялық банктердің ресурстарының құрылымы олардың мамандануы, әмбебаптығы және қызметінің ерекшеліктеріне қарай ерекшеленеді.

Банк ресурстарының құрылымына мыналар жатады:

1. Банктің меншікті капиталы.
2. Банктің заемдық және тартылған қаражаттары.

Банк ресурстарының құрамындағы меншікті капитал үлесі тартылған қаражаттарға қарағанда өте төмен болғандықтан барлық қаражаттарға деген қажеттілігінің 10%-ға жуық бөлігі өтелсе, ал қалған бөлігі тартылған қаражаттардың үлесіне тиеді.

Банкінің капиталы (өзіне меншікті құралдың), қолданылатын аласы да емес, сомма сияқты анықталады:

- банкі жарғылық капиталының;
- банкі қорларының;
- таратымаған пайданың.

Үлкейген мөлшерге:

- резервті мүмкіндер жоғалтулар қарыздарға 1 және 2 топтардың тәуекелді;
- алынғанды (төленгенді) жиналғанды – табыс алдыңғы ақысымен;
- шетел валютаға құралдардың қайта бағалаулары;
- құнды қағаздардың қайта бағалаулары.

Азайтылған мөлшерге:

- жіберілген зияндардың;
- сатып алынған өзіне меншікті акциялардың;
- акционерліксіз банкі жарғылық капитал арттырулары оның тіркелген мағынамен;
- міндетті резерв ішіне салулардың құнды қағаздың;
- несиелердің, кепілдіктердің, пайдалануға берілгендердің лимиттар сыртынан;
- заттық активтардың тауып алуына шығындардың арттырулары өзіне меншікті қайнарлармен;
- келешек дәуірлердің шығындарының есептелгендерге, бірақ емес төленгенмен пайыздарға;
- дебиторлық қарыздың, ұзақтықпен 30 күннен жоғары;
- есеп-қисап банкілердің ұйымдарымен бөлінген құралдармен.

Банк ресурстар жүйесі мына төмендегідей функциялардан тұрады:

- Қорғау функция. Банкті жою оқиғасында салымшыларға өтем төлеу мүмкіншілігін білдіреді.
- Шапшаң функция. Белгілі, не табысты жұмыс басына арналған банктерге старттық капитал қажетті, ғимараттардың тауып алуына қолданылады, жабдықтаудың, қаражаттық резервтердің жасаулары ойда болмаған зияндар әлде қалай кездессе. Бұлар өзіне меншікті капитал сонымен қатар мақсаттар қолданылады.

• Реттеуші функция. Банкілердің табысты жұмыс жасауында қоғам құштарлығымен байлаулы, сонымен қатар заңдармен және мүмкіндік беретін ережелермен мемлекеттік органдарға жөнге салу функциялары жүзеге асыру және бақылаудың [1].

Банк ресурстары нарығының пайда болуымен қатар бағалы қағаздар нарығы қалыптасады. Сөйтіп банкте жаңа қызмет түрлері ретінде бағалы қағаздармен, факторинг, лизинг және басқа операциялар мен тікелей жұмыс жасай бастады. Бұл, яғни банктің ресурстық құрамында тек қана ақшалай қаражаттар емес, сол сияқты тауарлы материалдық құндылықтар және бағалы қағаздар кіреді дегенді білдіреді. Ұлттық орталық банкіміз (банктердің банкі) болып табылатындықтан, коммерциялық банктердің бір бөлігі сол банктен алған ресурстардан да құралады.

Мұндағы меншікті қаражаттарға: жарғылық, резервтік, негізгі құралдар, амортизациялық және банк ісін дамыту қорлар, ал, таратылған қаражаттарға: мемлекеттік бюджет қаражаты, кәсіпорындардың есеп айырысу және ағымдық шоттардағы қаражаттары және халықтың ақшалай жинақтары жатады. Осындай жағдайларда банк ресурстар нарығы қалыптасып, мемлекеттің қарыз қоры осы нарықтың бір бөлігін құрайды.

Алайда өнеркәсіптің және басқа да салалардың дамуына байланысты банктер экономиканың өзге сфераларына да қызмет көрсете бастады, кейінен банк атауындағы «коммерциялық» термині өзінің бастапқы мәнін жоғалтты. Ол енді банктің «іскерлік» сипатын, қызмет тегіне қарамастан шаруашылық агенттерінің барлық әрекет түрлеріне қызмет көрсетуге бағытталғанын көрсететін болды.

Бүгінгі таңда коммерциялық банк өз клиенттеріне 200-ден астам алуан өнім мен қызмет түрлерін ұсынуға қабілетті. Операциялардың осыншалық кең әр тараптануы коммерциялық банктерде өз клиенттерін сақтап қалуға, қолайсыз деген конъюнктураның өзіне пайдаға шығуға мүмкіндік береді [2].

Қайсыбір операцияның шығындары осындай қиын ақуалда қолайлы жағдай тапқан өзге операциялардың пайдасымен жабылып отырады.

Нарықтық экономикасы бар елдердің барлығында коммерциялық банктердің кредит жүйесінің басты операциялық буыны болып қалуы тегін емес. Олар кредит – ақша рыногының құбылмалы жағдайларына жеңіл көндігуге қабілетті екендіктерін көрсетіп отыр [3].

Коммерциялық банктердің сирек кездесетін қабілеттерінің бірі және оны өзге қаржы институттарының айрықшалап тұратын сипатты белгісі ақшаны жасау мен жою болып табылады. Бұл жерде ақша ретінде қолма-қол ақша ғана емес, сондай-ақ талап етілгенге дейінгі салымдар да жатады. Банктердің ақша жасау мүмкіндігі экономика үшін үлкен маңызға ие. Ол экономика өсімінің салыстырмалы түрде тұрақты өсімінің қажет шарты болып табылатын икемді кредит жүйесінде жүзеге асады. Банк кредиттерінің жетіспеуіне және кредит мөлшерлемелерінің жоғары болуына байланысты өндірісті кеңейту көп жағдайда мүмкін болмайды. Кей жағдайда пайдадан бөлінімдер жинақталғанға немесе өзге көздерден алынғанға дейін кейінге қалдырылады. Халық шаруашылығы ауқымында мұндай практика тиімсіз болар еді, себебі бір жағынан ірі ақша сомалары белгісіз уақытқа дейін қозғалыссыз жатар еді де, екінші жағынан бұл ақшаға деген зор зәрулік байқалар еді.

Коммерциялық банктер осы мәселені шешуде маңызды роль атқарады. Өздерінің депозиттік және кредиттік операцияларымен олар уақытша бос қаржыны жұмылдырып, кредит түрінде береді. Сөйтіп, халық шаруашылығының ақшаға деген сұранысын қанағаттандырады, яғни жаңа төлем құралдарын жасайды.

Банкаралық несие бұл басқа ресурстармен салыстырғанда өте қымбат ресурс болып табылады. Банкаралық несиенің бір түріне Ұлттық банктің коммерциялық банктерге қысқа мерзімді өтімділігін қолдап отыру мақсатында беріліп отырған мынадай несиелерін жатқызуға болады: овернайт бір түндік және күндізгі заемдар.

Овернайт – банктердің Ұлттық банктегі корреспонденттік шотында дебеттік қалдықтың пайда болуына байланысты бір түнге берілетін несие.

Мысалға, оны бүгін кешке алған жағдайда, ертеңіне кешке қайтаруға тура келеді. Кей жағдайда бұл несиені алу жұмыс аптасының соңғы күні немесе жұма күнге түссе, онда несие келесі аптаның бірінші күні қайтарылуы тиіс.

Күндізгі заем – банктік жұмыс күні ішінде банктердің Ұлттық банкте ашқан корреспонденттік шотында уақытша қаражат жоқтығын немесе жетіспеуіне байланысты ақшалай аударымдар мен төлемдер жасау мақсатында берілетін несие.

Бұл аталған несиелер несиелер қысқа мерзімді. Ұлттық банк екінші деңгейіндегі банктер бүгінгі күні орта және ұзақ мерзімде несиелерді бермейді [4].

Осындай жағдайда коммерциялық банктердің активтік операцияларын қаржыландырудың басты көзі ретінде пайдаланылатын тартылған қаражаттарды жинақтайды.

Банктің бастапқы құрылуы барысында меншікті капитал көмегімен банк қызметіне байланысты алғашқы шығындар: жер, ғимарат, құрал-жабдық, жалақыға жұмсалатын және т.б. шығындар жабылады. Себебі, меншікті капиталсыз банктің қызметін бастау мүмкін емес. Осы меншікті капитал есебіне банкте қажетті резервтер құрылды. Сонымен қатар, банктің меншікті капиталы ұзақ мерзімді активтерге жұмсалымдардың басты көзі.

Меншікті және тартылған коммерциялық банк ресурстары Ұлттық Банкте ашылатын корреспонденттік шотта көрсетіледі. Бұл активті шот, сондықтан да дебети бойынша ресурстар, ал кредиті бойынша несиелік жұмсалымдар беріледі. Демек, дебеттік қалдықтың шамасы банктің бос резервінің мөлшерін көрсетеді. Банктің бос резервінің мөлшері активтік операцияларға жұмсалмаған оның ресурстарының шамасын білдіреді. Осы бос резервтер сомасы қаншалықты жоғары болса, банктің тұрақтылығы соғұрлым жоғары, бірақ пайдасы төмен болады. Керісінше, егер бос жатқан қаражаттарының шамасы аз болса, онда тұрақтылығы төмен, пайдасы жоғары келеді. Сондықтан да, әр бір коммерциялық банк өзінің корреспонденттік шоттағы қалдығын үнемі ықшамдауға ұмтылады.

Банктің меншікті капиталы – банктің қаржылық тұрақтылығын, коммерциялық және шаруашылық қызметін қамтамасыз ету үшін құрылған банктің әр түрлі қорларымен сол сияқты ағымдағы қызметінің нәтижесіне байланысты және өткен жылдардағы бөлінбеген пайдасы.

Коммерциялық банктердің активтері: I реттік және II реттік резервтер, ссудалар, құнды қағаздар, ғимараттар және құрал жабдықтар. Банктің кредиттік потенциалы. Қазақстан Республикасының несие жүйесі: заемщиктің несие қабілеттілігін анықтау. Заемщиктер кластары. Банктің несиелік потенциалды құру және бөлу саясаты. Банктің бағалы қағаздармен операциялары. Құнды қағаздар портфелі. Бағалы қағаздар портфелінің өтімділігі. Құнды қағаздар портфелінің түрлері: өсу портфелі, табыс портфелі, тәуекел капиталдың портфелі, теңестірілген /балансталған/ портфель, мамандандырылған /арнайы/ портфель. Активтермен басқару әдістері: қаржылардың жалпы қор әдісі, активтерді бөлу әдісі, сызықты программалау әдісі.

Коммерциялық банктер өз клиенттеріне ақшаны сақтаудың алуан депозиттер түріндегі оңтайлы формасын ұсынады. Мұның өзі ақшаның сақталудың және клиенттің өтімділікке қатысты сұранысын қанағаттандырады. Көптеген клиенттер үшін ақша сақтаудың мұндай формасы оны облигацияларға немесе акцияларға салудан әлдеқайда қолайлы болып табылады.

Банк кредиті – қаржы қызметтерінің неғұрлым оңтайлы және көп жағдайларда теңдесі жоқ формасы болып табылады. Ол нақты займшының сұраныстарын ілкімді түрде есепке алуға және оларға ссуда арудың шарттарын икемдеуге мүмкіндік береді (мұның займ мерзімдері мен өзге де шарттары стандартты, біркелкі болып келетін бағалы қағаздар рыногынан айырмашылығы да осында) [5].

Қазіргі заманғы коммерциялық банктер туралы айта отырып, олар кредит жүйесінің өзге де буындары сияқты ұдайы дамып отыратынын атап көрсету керек. Операциялар формасы, бәсекелестік әдістері, бақылау және басқару жүйесі өзгеріп отырады.

Коммерциялық банктің оны банк жүйесіне қосатын базалық функциялары бар. Олар: депозиттерді, ақша төлемдері мен есеп айырысуды қабылдау, кредиттер беру.

Банктік өнімдер мен қызметтерге баға қоюдың ерекшеліктері. Банк қызметіндегі бағаның ролі. Баға құру мақсаттары және стратегиясы. Баға деңгейіне әсер ететін факторлар. Баға құру әдістері мен стратегиясы. Несиелік ресурстар бағасы. Пайыздық маржа. Негізгі пайыз келісімді пайыз. Несиелік ресурстардың нарықтық және нақты бағасы келісімді өсім /надбавка/. Келісімді жеңілдік маржа. Операциялық қызметтер бағасы. Банк шығындарының құрылымын жалдау. Факторингтік операциялар бағасы. Лизингтік қызметтер бағасы сенімді қызметтер бағасы. Трасттық қызметтер бағасы.

Банктер «Резервтік талаптардың ең төменгі мөлшері» атты нормативке сай, тартылған несиелік ресурстардың бір бөлігін жеке шотта депонирлеуге міндетті. Бырақ ол банктің өтімді активтері мен актив операцияларынан алған кірісті төмендетеді, ал меншікті капиталдың есебінен құрылған резерв Қазақстан Республикасының Ұлттық банкінде депонирленбейді, яғни ол банктің айналым

капиталының бір бөлімі ретінде саналады. Бірақ оның жарғылық капиталға қатынасы, оның депонирленген тартылған ресурстардың қатынасынан кем болмауы керек.

Бүгінгі таңдағы банк ресурстары нарығының құрылуында көптеген ерекшеліктер бар деуге болады. Коммерциялық банктердің қызметінің тұрақтылығы үшін, ең бастысы, олардың баланстары өтімді болуы керек, ал оның қамтамасыз етілуі, банктік ресурстар мен несиелік жұмсалымдар арасындағы көлемі және мерзімі бойынша тепе-теңдіктің сақталуын талап етеді.

Банк ресурстары нарығының пайда болуымен қатар бағалы қағаздар нарығы қалыптасады. Сөйтіп банктер жаңа қызмет түрлері ретінде бағалы қағаздармен, факторинг, лизинг және басқа операциялармен тікелей жұмыс жасай бастады. Бұл, яғни банктің ресурстық құрамына тек қана ақшалай қаражаттар емес, сол сияқты тауарлы-материалдық құндылықтар және бағалы қағаздар кіреді дегенді білдіреді. Ұлттық (орталық) банкіміз «банктердің банкі» болып табылатындықтан, коммерциялық банктердің ресурстарының бір бөлігі сол банктен алған ресурстардан да құралады.

Демек, коммерциялық банктер ерекше бір кәсіпорын ретінде делдалдық қызметке байланысты, банктік ресурстар нарығында ақшалай ресурстарды сатып ала отырып, оны қажет ететін кәсіпорынға, ұйымға және халыққа сатып отырады.

Нарықтық қатынастарға өту барысында банктің ресурстарының құрылымында біршама өзгерістер болуда. Меншікті қаражаттар қатарына, біріншіден, коммерциялық банктің акционерлік капиталы, резервтік қоры, сол сияқты қосымша қорлары кіреді. Тартылған қаражаттардың жаңа түріне: Ұлттық Банкпен және басқа да несиелік мекемелерден алатын несиелер, басқа банктердің, корреспонденттік шоттағы, депозиттік шоттардағы қаражаттары, облигацияларды сатудан түскен қаражаттар, лизингтік операцияларды жүзеге асырғаны үшін алынған тауарлы-материалды құндылықтар жатады.

Коммерциялық банктердің ресурстарының құрылымы олардың мамандануы, әмбебаптығы және қызметінің ерекшеліктеріне қарай ерекшеленеді.

Аннотация. В статье рассмотрены источники формирования ресурсов банка, их структура, необходимые для управления банковскими ресурсами источники информации. Также рассмотрены пути по принятию решений по управлению ресурсами банка и эффективному управлению ресурсной базой банка.

Summary. The article describes the sources of bank resources, their structure and information sources that are necessary for the bank resources management. The article also discusses the ways to make decisions on the bank's management and the effective management of the resource base of the bank.

Әдебиеттер

1. Искаков У.М. Финансовые рынки и посредники. – Алматы, 2005. – 57-68 бб.
2. Мақыш С.Б., Илияс А.Ә. Банк ісі: Оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2004. – 101-107 бб.
3. Мақыш С.Б. Коммерциялық банктер операциялары. – Алматы, 2002. – 112-119 бб.
4. Сейітқасымов Ғ., Бекболатұлы Ж., Кәрімжанов С. Қазақстанның банк жүйесі. – Алматы, 2008.
5. Маркова О.М. Коммерческие банки и их операции. – М.: Банки и биржи, 2015.

А. Нукешев, студент спец. «Финансы»

*Научный руководитель: Д.Д. Керимкулова, магистр, преподаватель
КазУЭФМТ*

МЕСТО И РОЛЬ БАНКОВ В КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЕ РК

Аннотация. Цель данной статьи проанализировать кредитную систему Республики Казахстан. Выявить основные проблемы в банковской системе. На основе анализа и послания Президента, устранить проблемы в банковской сфере в целом.

Кредитная система в широком смысле слова представляет собой совокупность банковских и иных кредитных учреждений, правовые формы организации и методы осуществления кредитных операций.

Ключевое звено кредитной системы, контролирующее основную массу кредитных и финансовых операций, представляет банковская система.

Банковская система – одно из высших достижений экономической цивилизации. Изобретенная и построенная человеком, она воплотила в себе многогранный тончайший инструмент воздействия через валюту, деньги, банкноты, ценные бумаги на социально-экономические процессы, регулируя структуру, задавая направление развития и, главное, умело поддерживая стабильность функционирования денежного обращения, а посредством него и всей экономики.

В современном казахстанском обществе роль коммерческих банков в кредитной системе трудно переоценить, т.к. они являются неотъемлемой составляющей современного денежного хозяйства, их деятельность тесно связана с потребностями воспроизводства.

Как отметил Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев в своем ежегодном послании народу Казахстана – «Новый Казахстан в новом мире»: «Наши банки должны быть подготовлены к конкурентной борьбе и на местном рынке, и в региональных, и в международных проектах. Ряд ограничений по доступу нерезидентов к нашей финансовой системе мы исключили в рамках переговорного процесса по вступлению Казахстана в ВТО. Следует создать условия для оказания рыночно оправданной поддержки перспективным секторам экономики со стороны банковской системы Казахстана». Из данных слов можно сделать вывод, что перед казахстанскими банками ставится цель укреплять свои позиции на внутреннем рынке и постепенно выходить на рынки внешние, а также одной из основных задач стоящих перед ними это финансирование наиболее перспективных секторов экономики, но только так чтобы приносить пользу обществу при этом, не неся убытков.

Эффективность функционирования реального сектора экономики во многом зависит от качественного состояния действующей в стране кредитной системы, и, в частности, от банковской системы. Превратившись в звено финансового капитала, кредитная система проникает во все сферы хозяйственной жизни. Если говорить о ее положении в современных условиях, то с полным основанием можно сказать, что ей принадлежит центральное место в экономическом воспроизводстве. Банковская система как стержневая часть кредитной системы по своей формальной организации и централизации представляет собой самое искусное и совершенное творение, к которому вообще приводит развитие экономических отношений.

Отечественные банки являются достаточно устойчивыми, но не должны останавливаться и при поддержке государства улучшать эффективность своей деятельности.

Банки создают основу рыночного механизма, с помощью которого функционирует экономика страны. Но в то же время банки регулируются различными органами, в числе которых Агентство РК по регулированию и надзору финансовых рынков и финансовых организаций, а также Национальный банк РК.

Помимо контроля над банками перед Национальным банком поставлены следующие задачи:

- 1) разработка и проведение денежно-кредитной политики государства;
- 2) обеспечение функционирования платежных систем;
- 3) осуществление валютного регулирования и валютного контроля;
- 4) содействие обеспечению стабильности финансовой системы.

Коммерческие банки призваны регулировать движение всех денежных потоков, в первую очередь кредитных, способствовать обеспечению наиболее рационального использования финансовых ресурсов общества и перелива капитала в те отрасли хозяйств страны, где отдача от вложений будет максимальной. Современный этап характеризуется периодом глубоких преобразований в банковском деле, многочисленных новшеств в организации и методах управления. Одновременно с этим возросли риски, связанные с банковской деятельностью. Главным в надежной работе банка становится качественное управление. В условиях общей экономической нестабильности, инфляции особую актуальность приобретает проблема анализа качества деятельности банка. Определение его реального состояния имеет огромное значение не только для самого банка, но и для

многочисленных акционеров и вкладчиков, также для всей банковской системы в целом.

Финансовая неустойчивость может привести к неплатежеспособности и как следствие к банкротству. В основе объективной оценки работы банка и принятия управленческих решений лежит современный финансовый анализ.

В связи с этим возникает необходимость глубоких исследований в области банковской деятельности, а также осмысление отечественного и зарубежного опыта. Комплексная оценка банковской деятельности является сложной задачей основанной на современных методах. Необходимость финансового анализа объясняется тремя причинами:

- во-первых, финансовый анализ выступает как инструмент научного познания закономерностей сложных социально-экономических процессов;
- во-вторых финансовый анализ является основой управленческих решений, что особенно актуально в связи с политической и экономической ситуацией в стране и существующей тенденцией;
- в-третьих ситуация осложнена тем, что по ряду причин многие западные методы анализа финансовой деятельности банков не могут быть применены в казахстанских условиях

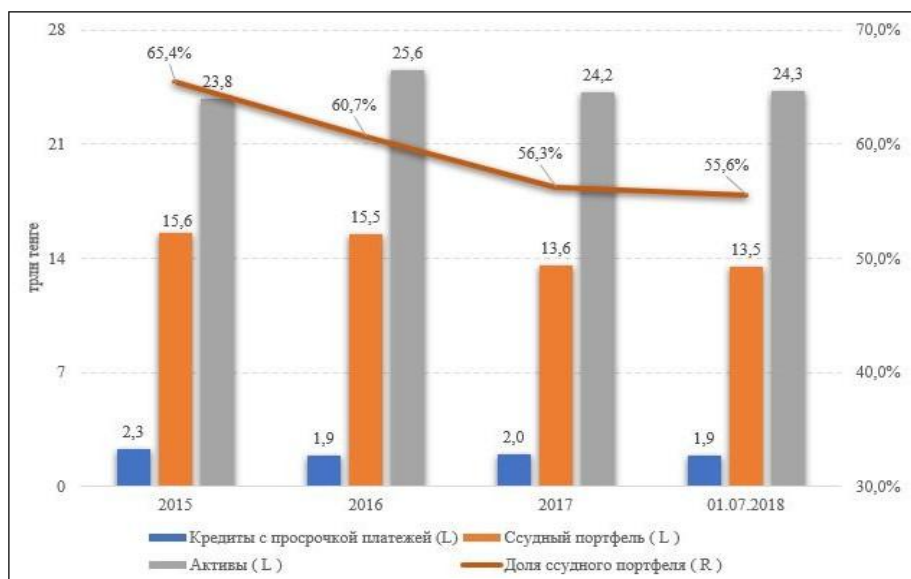
Рассмотрим более детально состояние и роль банков в розничном кредитовании в Республике Казахстан на сегодняшний день.

В июне активы банков второго уровня (БВУ) в Казахстане выросли сразу на 748,3 млрд тенге по сравнению со снижением на 356,3 млрд тенге в мае. Рост активов в июне соразмерен увеличению обязательств (+770,4 млрд тенге).

Вместе с тем по итогам полугодия наблюдается умеренная позитивная динамика – 0,4%, или 97,5 млрд тенге (до 24,3 трлн тенге), происходящая на фоне увеличения обязательств (+82,5 млрд тенге), в то время как ссудный портфель показал снижение (-108,4 млрд тенге).

За июнь ссудный портфель БВУ страны вырос на 84,5 млрд тенге (+0,6%) и составил 13,5 трлн тенге (в мае снижение на 15,7 млрд тенге). При этом с начала года сохраняется незначительная негативная динамика – -108,4 млрд тенге, или 0,8% (основное влияние ККБ – минус 389,6 млрд тенге).

Изменение активов и ссудного портфеля

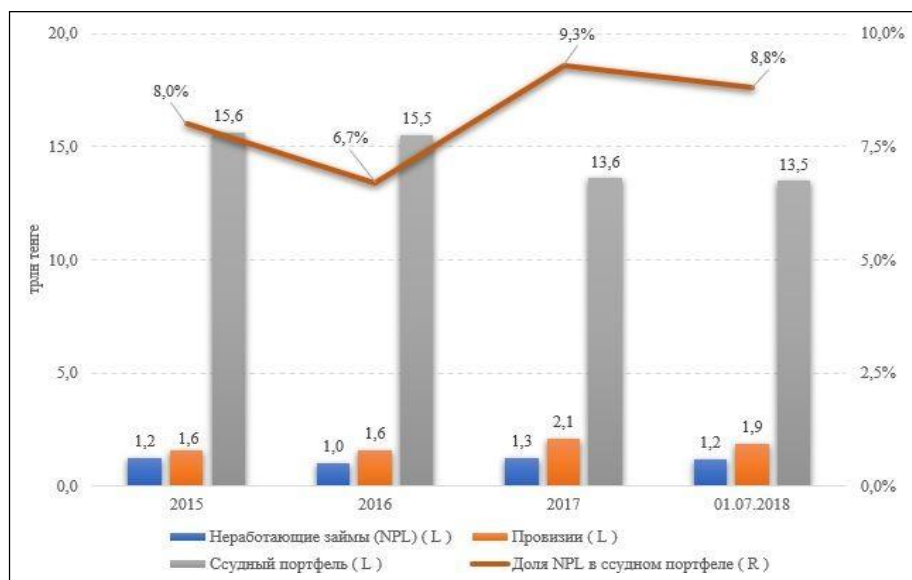
Вместе с тем кредитование в Казахстане начинает постепенно ускоряться на фоне активного снижения базовой ставки Нацбанка, замедления инфляции и некоторого улучшения ситуации в экономике. По итогам полугодия в стране было выдано новых кредитов на сумму 6,1 трлн тенге, что на 27% выше соответствующего периода прошлого года. Из них в июне было выдано 1,3 трлн тенге (22%), что является максимумом за последние 3,5 года. Рост отмечается практически во всех отраслях экономики – торговля (+9%), транспорт (+22%), промышленность (+36%), строи-

тельство (+36%), связь (почти в четыре раза) и прочие отрасли (+56%); за исключением сельского хозяйства (-8%).

По состоянию на начало июля доля кредитов в иностранной валюте составила 24,6% (-0,1% за июнь). В июне средневзвешенная ставка вознаграждения по выданным кредитам в национальной валюте юрлицам составила 11,7% (-1,5% по итогам полугодия), физлицам – 19,1% (-0,1%). Менее выраженная динамика снижения процентных ставок у физлиц обусловлена в т.ч. сохраняющимся повышенным кредитным риском в отношении розничного сегмента.

Доля всех кредитов с просрочкой платежей в системе за январь-июнь 2018 гг. снизилась с 14,6 до 14,2% (-1,3% по итогам июня). В то же время проблемные кредиты с просрочкой свыше 90 дней уменьшились с 9,3 до 8,8%. Позитивное влияние на сокращение проблемных займов в июне оказало их уменьшение у ККБ (-38,6 млрд тенге) и RBK (-8,0 млрд тенге). На фоне списания плохих кредитов произошло уменьшение совокупных провизий сектора на 54,3 млрд тенге, до 1,9 трлн тенге (на ККБ и RBK приходится 68,1 млрд тенге и 9,8 млрд, соответственно).

Изменение NPL

Совокупные обязательства банков в июне увеличились сразу на 770,4 млрд тенге в сравнении со снижением на 379,1 млрд тенге в мае. Около 40% указанного роста приходится на увеличение депозитов юрлиц (+302,8 млрд тенге), в то же время только 32% на вклады физлиц (+250 млрд тенге). Вместе с тем с начала года обязательства банковского сектора показывают умеренный рост на 82,5 млрд тенге (+0,4%), до 21,2 трлн тенге, происходящий на фоне увеличения розничных депозитов.

В то же время собственный капитал банков в июне сократился на 22,1 млрд тенге (+22,7 млрд тенге в мае). С начала года собственный капитал всего банковского сектора показывает невыразительную позитивную динамику – плюс 15,1 млрд тенге (+0,5%) до 3 трлн тенге.

В июне впервые с начала года отмечается снижение чистой прибыли сектора на 6,9 млрд тенге, до 321,2 млрд тенге. Тем не менее по итогам полугодия отмечается рост прибыли на 57% по сравнению с аналогичным периодом 2017 г. (204 млрд тенге).

Аңдатпа. Осы баптың мақсаты Қазақстан Республикасының кредиттік жүйесін талдау болып табылады. Банк жүйесіндегі негізгі проблемаларды анықтау. Президенттің талдауы мен хабарына сүйене отырып, тұтастай алғанда банк секторындағы проблемаларды жою.

Summary. The purpose of this article is to analyze the credit system of the Republic of Kazakhstan. Identify the main problems in the banking system. Based on the analysis and message of the President, eliminate problems in the banking sector as a whole.

Литература

1. Текущее состояние банковского сектора Республики Казахстан по данным Национального Банка РК. www.nationalbank.kz.
2. Концепция развития финансового сектора Республики Казахстан до 2030 – утверждена постановлением Правительства Республики Казахстан от 29.08. 2014 г.
3. Ежегодное послание Президента Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Новый Казахстан в новом мире» от 28 февраля 2007 г. http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-28-fevralya-2007-g

ӘОЖ 336.717.061.3

А. Нұрланова, «Қаржы» мамандығының студенті

Ғылыми жетекші: Т.М. Усенбаев, э.ғ.к., аға оқытушы

ҚазЭҚХСУ

БАНКТІК БИЗНЕСТІ ҚАРЖЫЛАНДЫРУ ТИІМДІЛІГІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Андатпа. Мақалада Қазақстанда замануи коммерциялық банктердің инвестициялық қызметінің стратегиялық мақсаты – қаржы нарығында тұрақты позиция ұстайтын клиенттерге жоғары деңгейлі банктік қызмет көрсетудің нарықта банктік операцияларының кең аспектісін жүзеге асыру барысы көрсетілген.

Нарықтық экономика банктік бизнесті қаржыландыру саясаты кез келген экономикалық жүйенің құрамдас бөлігі ретінде экономикалық дамудың қозғаушы күші болып табылады. Кезкелген кәсіпорын үшін өзінің шаруашылық-қаржылық қызметін қажетті қаражаттармен (қаржы ресурстарымен) қамтамасыз ету мәселесі экономиканың негізгі реттеуші күші ретінде ерекше, себебі өндіріс саласы айтарлықтай дамыған және осы сала бойынша көптеген жетістіктерге жеткен мемлекет қана, бәсекеге қабілетті және дамыған деп әлемге танылады[1].

Ал өндірістің жедел дамуына әсер ететін күш, біріншіден банктік бизнесті қаржыландыру жобалар екенін ұмытпауымыз қажет! Экономикалық өсімге маңызды ықпалын тигізетін ғылыми ауқымды ішкі және сыртқы нарыққа бағдарланған өнеркәсіп салаларының орны ерекше. Бұл салалардың әлеуметтік-экономикалық жағынан орны ерекше болғандықтан шығаратын өнімі бәсекеге қабілетті, экспортқа бағытталған және импорт алмастыруға мүмкіндігі бар сипатқа ие болады. Сондықтан бұл алғышарттардың жүзеге асуына банктік бизнесті қаржыландыру жобаларды қалыптастырушы және дамытушы фактор ретінде қабылдауымыз тиіс.

Біздің зерттеуіміздің басында терминологиялық жағынан анықтап алған жөн деп көрдік. Экономикалық әдебиеттерде инвестиция сөзіне қандай анықтама бергенін қарастырып көрейік. Мұнда бұл категорияға анықтама беруде макроэкономика деңгейінде және салалық экономика деңгейінде тұрақталған атарлықтай айырмашылық бар екенін атап өту керек. Демек, банктік бизнесті қаржыландыру жобалардың орта және ұзақ мерзімді жүзеге асуында тиімділігін бағалау маңызды болып табылады. Банктік бизнесті қаржыландыру жобалардың тиімділігін бағалау және талдау кез-келген экономиканың саласының сапалы қызметіне, тұрақты дамуына қозғаушы фактор болып табылатын қызмет болғандықтан, таңдалынып отырған тақырып төңірегіндегі өзектілігімен ерекшелінеді! Банктік бизнесті қаржыландыру макро деңгейде, сондай-ақ микродеңгейде де маңызды роль атқарады. Негізінде олар, жалпы елдің, шаруашылықтың бөлек субъектілерінің болашағын анықтайды және экономика дамуының локомотиві болып табылады [2].

Осылайша, мамандарға және кәсіпкерлерге арналған анықтамалық оқулықта біз келесі анықтамаларды оқимыз [3]: «Инвестицияға – ақша қаражаттары, мақсатты банктік салымдар, үлестер

(пай), акциялар және басқа да бағалы қағаздар, технологиялар, машиналар, жабдықтар, лицензиялар, оның ішінде тауарлық белгілерге де, несиелер, кезкелген мүлік немесе мүліктік құқық, кәсіпкерлік қызметтің объектілеріне салынатын интеллектуалдық құндылықтар, сондай-ақ пайда табу, экономикалық, әлеуметтік тиімділік кезету мақсатында қызмет ететін қызмет түрлері жатады.

Тікелей банктік бизнесті қаржыландыруға мемлекеттік қолдау көрсетудің мақсаты экономиканың басымды секторларында тауар өндіруді, қызмет көрсетуді және жұмыстарды жедел дамытуды қамтамасыз ету үшін қолайлы климат құру болып табылады.

ҚР банктік бизнесті қаржыландыру тиімділігін арттыру бағыттары келесі мәселелерді шешеді:

- Жаңа технологияларды, алдыңғы қатарлы техникалар мен ноу-хауды енгізу.
- Ішкі нарықты жоғары сапалы тауарлармен және қызметтермен толтыру.
- Отандық тауар өндірушілерге мемлекеттік қолдау көрсету және ынталандыру.
- Экспортқа бағытталған және импорт алмастырушы өндірістерді дамыту.
- ҚР шикізат базасын рационалды және кешенді пайдалану.
- Менеджменттің және маркетингтің қазіргі заманауи әдістерін енгізу.
- Жаңа жұмыс орындарын құру.
- Жергілікті кадрларды үздіксіз оқыту, олардың біліктілік деңгейін жоғарлату жүйесін енгізу.
- Өндірістің интенсивтігін қамтамасыз ету.
- Қоршаған табиғи ортаны жақсарту.

Статистикалық есепте және экономикалық талдауда нақты банктік бизнесті қаржыландыруды тағы да капитал құрушы деп те атайды. Капитал құрушы банктік бизнесті қаржыландыру келесі элементтерден тұрады [4]:

- негізгі капиталға банктік бизнесті қаржыландыру;
  - күрделі жөндеуге кеткен шығындар;
  - жер телімдерін және табиғи пайдалану объектілерін алуға кеткен банктік бизнесті қаржыландыру;
  - материалды емес активтерге банктік бизнесті қаржыландыру (патенттер, лицензиялар, бағдарламалық өнімдер, ғылыми – ізденісжәнесынама – конструкторлықәзірлемелержәне т.б.);
  - Материалды айналым қаражаттарының запасын толтыруға банктік бизнесті қаржыландыру.
- Капитал құрушы банктік бизнесті қаржыландырудың құрылымында негізгі орынды негізгі капиталға кеткен банктік бизнесті қаржыландыра алады, олардың ішіне жаңа құрылысқа, істеп тұрған өнеркәсіптік, ауыл шаруашылық, көліктік, сауда және басқа да кәсіпорындарды кеңейтуге, қайта құруға және техникалық қайта жарақтандыруға кеткен шығындар, тұрғын-үй және мәдени-тұрмыстық құрылысқа кеткен шығындар кіреді.

Банктік бизнесті қаржыландыру экономикалық категория ретінде, кез келген мемлекеттің экономикасы оларсыз дұрыс дами алмайтын бір-қатар маңызды қызметтерді атқарады.

Банктік бизнесті қаржыландырудың макродеңгейде:

- кеңейтілген өндірісті іске қосу саясатын жүргізу үшін;
- ҒТП жеделдету, отандық өнімнің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету және сапасын жақсарту үшін;
- халықтық өндірісті құрылымдық қайта құру және халық шаруашылығының барлық саласын тең дамыту үшін;
- өнеркәсіптің қажетті шикізат базасын құру үшін;
- азаматтық құрылыс, денсаулық сақтауды, мәдениетті, жоғары және орта мектепті дамыту үшін, сондай-ақ басқа да әлеуметтік проблемаларды шешу үшін;
- жұмыссыздық проблемасын шешу немесе жұмсарту үшін;
- табиғи ортаны қорғау үшін;
- әскери-өнеркәсіптік кешенді конверсия үшін;
- мемлекеттің қорғанысқа қабілеттілігін қамтамасыз ету үшін және көптеген басқа да проблемаларды шешу үшін;
- негіз болып табылады.

Ұзақ уақыт экономикалық кризис жағдайында тұрған ҚР экономикасы үшін, ең алдымен

оның тұрақтылығы мен өсуі үшін банктік бизнесті қаржыландыру өте қажет болды. Жаңа технологияларға, өндіріске банктік бизнесті қаржыландыру қатаң бәсекелестік күресте өмір сүруге көмек-теседі (ішкі және сыртқы нарықта да), өз өнімінің бағасын жеңіл реттеуге мүмкіндік береді [5].

Банктік бизнесті қаржыландыру микродеңгейде де маңызды рөл атқарады. Бұл деңгейде олар ең алдымен келесі мақсаттарға жету үшін қажет:

- өндірісті кеңейту және дамыту;
- негізгі қорлардың шамадан тыс моральды және физикалық тозуын жібермеу;
- өндірістің техникалық деңгейін көтеру;
- нақты кәсіпорын өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету және сапасын арттыру;
- табиғатты қорғау іс-шараларын өткізу;
- бағалы қағаздарды сатып алу және басқа кәсіпорындардың активтеріне қаражаттарды салу.

Қорытындылай келе олар кәсіпорынның болашақта дұрыс қызмет етуін қамтамасыз ету үшін, тұрақты қаржылық жағдай және пайданы максимизациялау қажет.

Осылайша, банктік бизнесті қаржыландыру маңызды экономикалық категория болып табылады және макро және микро деңгейде де маңызды рөл атқарады, ең алдымен қарапайым және кеңейтілген өндіріс үшін, құрылымдық қайта құрулар, пайданы максимизациялау және осы негізде көптеген әлеуметтік проблемаларды шешу үшін маңызды болып табылады.

Республикадағы банктік бизнесті қаржыландыру қызметтің жағдайын келесі көрсеткіштердің динамикасы сипаттайды:

- инвестицияның жалпы көлемі;
- ішкі жалпы өнімде (ЖІӨ) инвестицияның үлесі;
- инвестицияның жалпы көлеміндегі нақты банктік бизнесті қаржыландырудың үлесі;
- нақты банктік бизнесті қаржыландырудың жалпы мөлшері;
- негізгі капиталға бағытталған, нақты банктік бизнесті қаржыландырудың үлесі.

Бұл көрсеткіштердің дұрыстығы банктік бизнесті қаржыландыру қызметтің бағалауында, олардың өсуі инвестиция салуынсыз мүмкін емес дегенмен байланысты. Осы көрсеткіштер белгілі бір мөлшерде инвестицияны пайдаланудың тиімділігін де сипаттайды. Егер осы көрсеткіштердің өсу қарқыны инвестицияның өсу қарқынынан озып кетсе, онда бұл инвестицияны пайдаланудың тиімділігі артқанының айқын нышаны және керісінше.

Банктік бизнесті қаржыландыру деңгейі халықтың ұлттық табысының көлеміне айтарлықтай әсер етеді.

Банктік бизнесті қаржыландыру процессі мынадай маңызды факторларға байланысты, олар: күтіліп отырған табыс нормасы, немесе болжанып отырған капитал салымдарының рентабельділігі. Егер бұл рентабельділік инвестордың ойы бойынша өте төмен болса, онда салым жүзеге асырылмайды.

Еліміздегі инфляция ең маңызды түрінде банктік бизнесті қаржыландыру қызметке әсер етеді, ол өз кезегінде, экономикалық жағдайға байланысты – экономиканың тұрақты және өсуі кезінде – ол төмендейді. Бұл кезде инфляция процессімен банктік несие мөлшерлемесі тығыз байланысты екенін ескерген жөн.

Алайда біздер экономист, қаржыгерлер ретінде Қазақстанның өндіріс саласын дамытуға бағытталған шет елдік банктік бизнесті қаржыландыруды тарту арқылы, шет елдік инвесторлардан алар пайдамыздан, берер шығынымыз уақыт өте келе еселей түсетінін, біз жақсы түсінуіміз қажет! Сондықтан біздер Қазақстан территориясындағы екінші деңгейлі банктердің банктік бизнесті қаржыландыру жобаларды несиелеуге бағытталған банктік бизнесті қаржыландыру мен отандық инвесторлар санын барынша арттыруымыз керек.

Резюме. Данная статья является актуальной т.к. в ней рассматривается в эффективности использования средств финансирования в банковском бизнесе в Казахстане, которая влияет на финансовую устойчивость банка в развитии инвестиционного климата.

Summary. This article is relevant because it is considered effective use of financial resources in the banking business in Kazakhstan, which affect the Bank's financial stability in the investment climate development.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің, <http://www.nationalbank.kz/>. веб-сайты.
2. Суэтин А. Балансы международных расчетов // Вопросы экономики. – 2004. – №27.
3. Stern R.M. The Balance of Payments: Theory and Economic Policy. – London, 1973. – P. 34.
4. Арыстанбеков К. Экономическая политика Казахстана в условиях высокого уровня иностранных инвестиций // Вопросы экономики. – 2004. – №8.
5. Krugman P. A. Model of Balance-of-Payments Crisis // Journal of Money, Credit and Banking. – 1979. – Vol. 11. – P. 311-325.

ӘОЖ 336.717.061.3

А. Рахметов, «Қаржы» мамандығының студенті
Ғылыми жетекші: Т.М. Усенбаев, э.ғ.к., аға оқытушы
ҚазЭҚХСУ

ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРДІҢ ӨТІМДІЛІК ЖАҒДАЙЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада коммерциялық банктердің өтімділік болмасын, оның өтімділік деңгейін сақтауды қамтамасыз ету маңызы қарастырылған.

Қазақстанның коммерциялық банктердің өтімділік құралдарының жағдайы оның барлық қызметінің көрсеткіштеріне әсер етеді. Банктің өз міндеттемелері бойынша жауап бере алмауы банкке деген сенімінің жоғалуына әкеп соғуы мүмкін. Сондықтан өтімділікті қашықтан талдау мен қадағалауда өтімділікке әсер ететін банктің барлық көрсеткіштері мен жағдайлары ескеріліп, өтімді активтердің сомасы мен міндеттемелердің құрамы сияқты банктің өтімділігі бойынша объективті көрсеткіштерге көңіл аударылады. Сондай-ақ банктің өтімділігін кең түрде талдау қарастырылады.

Екінші деңгейдегі банктердің жағдайы туралы акпараттарды сақтайтын Қазақстан Республикасы Ұлттық Банктің электронды жүйесінің (BOSS) Ұлттық Банк алдында мынадай міндеттері болады:

- банк басшылығымен үнемі және тиімді байланыста болу;
- өз бақылауындағы банктердің жағдайы туралы банктік қадағалау департаментінің директорына жедел түрде акпараттар беріп тұру;
- банк басшылығы мен директорлар кеңесінің кемшіліктерді түзетуге қабілеті мен ықыласына байланысты мәселелерді шешуде өздерінің шаралар жоспарын Ұлттық Банктің басшылығына қарастыруға беру;
- өзіне бекітілген банкке қатысты әсер ету шараларының орындалуын бақылау және олардың тиімділігін бағалау.

Жалпы қашықтан қадағалаудың талдаушысы банктің өтімділігі бойынша жағдайын бағалаған кезде төмендегідей сұрақтарды қарастыруы қажет:

- банктің өтімді активтерінің көбеюі немесе азаюы;
- банктің өз міндеттемелеріне қатысты өтімді активтерінің көп немесе аз болуы;
- банк ірі депозиттер, басқа банктердің депозиттері немесе мемлекеттік органдардың депозиттері сияқты тұрақсыз қаражат көздеріне деген 79 тәуелділігін азайтып жатыр ма немесе көбеюде ме? Және тәуелділік деңгейі қандай;
- банктің активтерінен асатын, жақын арада қайтаратын банктің қарыз сомасы бар ма;
- ҚР Ұлттық банкпен белгіленген өтімділік бойынша талаптарды орындай ма;

Егер салымдардың сомасы мен ссудалар мен инвестицияларға деген сұранысты дәл болжауға мүмкіндік болатын болса, онда қажетті өтімділік құралдарды анықтау айтарлықтай жеңілдер еді. Коммерциялық банктердің өтімділік ресурстарына деген қажеттілік қандай болмасын қажетті периодқа есептелуі мүмкін. Мәселенің қиындығына қарамастан, банктер салымдар мен несиелердің көлемін болжауға тырысу керек. Ірі банктер болжауды екі негізгі әдіспен жүзеге асырады. Оның біреуі несиедегі қажеттілікті және әр клиенттің күтілетін салымдарын кіріктіреді. Бұл тәсілді әдетте несие қабілеттілікті бағалайтын бөлімнің қызметкерлері қолданады: әр біреуі өзінің шотының тобына жоспар жасайды. Координацияға жауап беру мен бұл болжамдардың мәліметтерін экономикалық бөлім, бақылау бөлімі, жоспарлауға жауап беретін арнайы жұмыскерлер тобы жасайды. Ссуда мен салымдардың көлемін есептеудің басқа тәсілі – көздерді болжау мен елдің инвестициялық қорларының жиынтығын қолдану. Есептеулер жеке де мемлекеттік экономикалық секторлар үшін эконометрикалық болжау тәсілдері арқылы жасалады. Жеке сектордың қажеттілігін бағалау құралдардың түсімдерімен салыстырылады. Банктік несиелердегі қажеттілікті құралдардың түсімі мен қажеттілігі арасындағы айырмашылық ретінде анықтауға болады. Бұл тәсіл ірі банктермен жүзеге асырылады, өйткені әдетте кішігірім банктерде мұндай күрделі операцияларды жүзеге асыратын жоғары дәрежелі мамандар болмайды. Салымдар мен ссудалардың деңгейін болжаған кезде, бұл банктер өткен кездегі тәжірибесіне жүгінеді. Салымдар мен несиелер деңгейіндегі мүмкін болатын тербелістердің көлемін көпшілік жағдайда бірнеше жылға арналған орташа айлық графиктер мен кестелер көмектеседі.

Коммерциялық банктердің өтімділікті жоспарлауды өте қажетті қылатын банктік салымдар деңгейінде көптеген экономикалық факторлар әсер етеді. Олардың кейбіреулерінің әсері сөзсіз, басқалары банктің өтімділігіне жанама түрде сер етеді, сондықтан оларды тиісті талдаудан кейін ғана анықтауға болады.

Банк өтімділігі динамизм жағдайында болатындығын ескеріп, шетел сарапшыларының пікірлері бойынша, өтімділік деңгейі баланстық қатынастар негізінде есептелген қаржылық коэффициенттерімен толық бағаланбайды. Сондықтан банктің бар активтері мен пассивтері бойынша қолма-қол қаражаттарының ағыны негізінде өтімділікті бағалау тәжірибесі біртіндеп енгізілді.

Банк өтімділігін анықтайтын фактор – банктің депозиттік базасының сапалылығы. Депозиттік базаны мерзімді депозиттік және жинақ салымдары, есеп айырысу және ағымдағы шоттардағы қаражаттары ретінде банкте жинақталған заңды және жеке тұлғалардың қаражаттары құрайды. Депозиттердің сапалылығының басты критерийі олардың тұрақтылығын сипаттайды. Депозиттердің тұрақты бөлігі неғұрлым көп болса, банктің өтімділігі соғұрлым жоғары болады. Депозиттердің тұрақты бөлігінің көбеюі банктің өтімді активтерге мұқтаждығын азайтады. Талап етілгенге дейінгі депозиттер жоғары тұрақтылыққа ие, өйткені бұл депозиттердің түрі сыйақы мөлшерлемесіне байланыссыз. Банкте осы депозит түрінің көп болуы банктің қызмет етудің сапалылығы мен жылдамдығы, банктің клиентке жақын орналасуы сияқты факторларға байланысты. Ал, мерзімді және жинақ депозиттеріндегі қалдықтары тұрақтылықтың төмен дәрежесіне ие, себебі оған банктің сыйақы мөлшерлемесі ықпал етеді.

Банк өтімділігі оның сыртқы қаражат көздеріне, яғни банкаралық несиелерге деген тәуелділігімен де сипатталады. Банкаралық несие өтімді қаражаттарға деген қысқа мерзімді жетіспеушілікті жоя алады, бірақ осы несиенің жалпы тартылған ресурстардың құрамындағы үлесі жоғары болса, онда банк банкроттыққа ұшырауы мүмкін. Егер банктің сыртқы көздерге тәуелділігі жоғары болса, онда оның бизнес үшін өз базасының дамуы перспективаларының жоқтығын көрсетеді.

Коммерциялық банктердің жаңа шарттар жоспары бойынша берілетін күнделікті баланстарға талдау жүргізеді. Апта сайын ашық валюта позициясының лимиттері және валюталық нетто-позициясы орындалуы туралы есептерін тексереді. Банктердің өтімділігін бақылап отыру үшін куратор банктің апта сайын берілетін ағымдағы өтімділікті орындағаны жайлы есеп беруін (талаптар мен міндеттемелердің салыстыру кестесін) тексереді. Коммерциялық банктердің кураторлар банктердің қызметін реттеуде ең маңызды құралдарының бірі болып табылатын пруденциялық нормативтердің орындалуын тексеріп, олардың дұрыс есептелмегені және орындалмағаны жағдайында банкке ескертулер мен түзетулер жасайды. Жалпы пруденциялық реттеу тәжірибесі екінші

деңгейдегі банктердің пруденциялық нормативтерді сақтаумен бірге сенімді ішкі аудит жүйесін және дұрыс несиесаясатымен өтімділік саясатын жүргізуге бағытталған.

Коммерциялық банктердің өтімділігінің жиынтық қызметтің оң нәтиже көрсетеді экономикалық, қаржылық және коммерциялық қызметінің барлық салаларында банкінің кірістері, соның ішінде оның барлық операциялық шығындарды өтейді әкімшілік және басқару, банктің пайда жасалады, сомасы дивидендтер деңгейін анықтайды, капиталын ұлғайту және дамыту активті және пассивті операцияларын.

Қандай банк болмасын оның өтімділік деңгейін сақтауды қамтамасыз ету маңызды. Сол уақытқа қажетті тиімді бағаға қажетті құралдарды сатып алауға мүмкіндігі бар банк өтімді деп саналады. Бұл коммерциялық банктердің өтімділік құралдарының құралдардың қажетті сомасының бар екенін немесе оларды қарыздар мен активтерді сату арқылы ала алатынын білдіреді. Банктің өтімділігін реттеудегі соңғы жылдары маңызды сұрақтары қаржылық жүйедегі дағдарыстан пайда болды. Банктің басшылығы әр кезде өтімділік сұрақтарына көп көңіл бөледі, алайда әлі де банктік өтімділік құралдарындағы қажеттіліктерін анықтайтын барлығы қолданатын формула жоқ. Жеке алынған банктің қажетті өтімділік сомасы ортақ салымдар мен несиелер сомасының өзгерісіне байланысты.

Өз кезегінде, бұл өзгерістер қандай болмасын елдің экономикалық өзгерістер болып тұратын жағдайына байланысты: циклдық, кезеңдік, кездейсоқтық, мақсатты - программалық және т.б.

Банктік салымдарға көптеген экономикалық факторлар әсер етеді. Олар өтімділікті болжауды қажетті қылады.

Өтімділік ресурстарындағы қажеттілігін керекті периодқа есептеу салымдар мен несиелердің берілген периодқа күтілетін деңгейінің өзгеруіне байланысты. Өтімділік динамикасына және резервтердің артықшылығына үш фактор әсер етеді:

- салымдардың өсімі мен азаюымен байланысты құралдарды алу немесе жоғалту;
- несиелер және / немесе инвестициялардың өсімі немесе қысқаруы;
- міндетті резервтердің өсу мен азаюы салымдардың өсімі мен азаюына байланысты.

Осы әдістің қиыншылығы – кейбір қаржылық құралдары бойынша төлем мерзімдері талап етілгенге дейінгі депозиттер қарастырылмаған, ал екінші қиыншылығы – бөлек қарыздарды өтеу перспективасын дұрыс бағалауда жатыр. Сол себептен осы әдістің қолданылуы мынаны білдіреді:

- активтер мен пассивтер бойынша төлем мерзімдері туралы ақпараттың жоғары сапалылығы мен уақтысында алынуы;
- банктің қарыздар мен депозиттер жағдайының өткен және болашақтағы тенденцияларын талдаудың жоғары сапалылығы.

Банк ірі немесе кішігірім болмасын, оның өтімділік ресурстарындағы қажеттілігін болжау барысында жергілікті, сонымен қатар жалпы ұлттық аспектілерді ескеру қажет. Жергілікті деңгейде бірінші кезекте салымдардың түрі, көзі мен тұрақтылық деңгейіне назар аударылады. Жинақталған салымдар жедел салымдармен салыстарғанда, ал жедел салымдар қажеттілікке дейінгі салымдармен салыстырғанда тұрақты болып келеді. Бұл әдеттегідей, банктердің жинақталған салымдары жайлы айтылған кезде емес, жеке шоттар жайлы болғанда әділетті. Көптеген кішігірім орташа шоттардан тұратын қажеттілікке дейінгі салымдар жалпы алғанда тұрақты.

Біздің тәжірибемізде пруденциалдық нормативтер қатарындағы өтімділік коэффициенті көмегімен активтер мен міндеттемелерді өзара салыстыру арқылы банк өтімділігіне баға беріледі.

Кірістілік банктің нәтижесі болып табылады мақсатты активтер мен міндеттемелердің бір бөлігі ретінде, оның баланста оңтайлы құрылымы Бұл бағытта банк қызметкерлері бағдар.

Қорыта келе банктің кірістілігін қамтамасыз ету маңызды жағдай ұтымды болып табылады шығындар мен табыстардың құрылымы, пайыздық маржа мен бағыттарын айқындау банк қызметінің жағдайы, банктік тәуекелдерді азайтып өтімділігін сақтай отырып басқару арқылы коммерциялық банктердің дамуы, қажеттілігі мен оның экономикалық маңызы артатындығы анық.

Бұл коммерциялық банктердің өтімділік құралдарының құралдардың қажетті сомасының бар екенін немесе оларды қарыздар мен активтерді сату арқылы ала алатынын білдіреді. Банктің өтімділігін реттеудегі соңғы жылдары маңызды сұрақтары қаржылық жүйедегі дағдарыстан пайда болды.

Резюме. В данной статье рассматриваются ликвидность и платежеспособность коммерческих банков в целях обеспечения устойчивости банка.

Summary. In this article liquidity and solvency of commercial banks are examined for providing of stability of bank.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының банктермен банк қызмет туралы заңдары. 05.1995 ж.
2. Көшенова Б.А. Бағалы қағаздар нарығы. – Алматы: «Экономика», 1999.
3. Сейткасымов Г.С. Банковское дело. – Алматы: Каржы-Каражат, 2009.
4. Сейткасымов Г.С. Ақша, несие, банктер. – Алматы: «Экономика», 2006.
5. Мақыш С.Б. Ақша айналысы және несие. – Алматы, 2009.
6. Карагузов Ф. Ценные бумаги и их регулирование в РК. – Алматы: Каржы-Каражат, 1995.
7. «Банки Казахстана» журналы. – 2011. – №5.

Ұ. Темір, «Қаржы» мамандығының студенті

Ғылыми жетекші: **Н.М. Алашбаева,** магистр, аға оқытушы

ҚазЭҚХСҮ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫ БЕРІЛЕТІН ЖӘРДЕМАҚЫ ЖҮЙЕСІН ДАМУ СТРТЕГИЯСЫ

Аңдатпа. Мақалада көп балалы отбасының өзекті проблемалардың бірі. Мен өз ойымды және ұсыныстарымды айта кетсем, қазіргі кезде біз көп балалы отбасыға бөлек уй кезекте тұрғызу және қоғамдық көлікте тегін жүру тек қана анасы ғана емес баларда жүруі керек деп ойлаймын. Шешім, ұсынылған ұсыныстар. Мемлекет осы мәселені бей жәй қалдырмайды және орындалады деп үміттенемін.

Қазақстандық отбасылардың әл-ауқатының деңгейін арттыру жөніндегі шаралар:

«Мемлекет басшысы бүгінде қазақстандық отбасылардың әл-ауқатының деңгейін арттыру жөніндегі шараларды күшейту маңызды екенін атап өтті. Олар Денсаулық сақтау, білім беру, әлеуметтік қорғау, мәдениет, спорт, ауыл шаруашылығы және басқа салаларда жұмыс істейтін 1 млн-нан астам азаматтық қызметкерлерге тікелей қатысты. ҚР Президенті 2019 ж. 1 шілдесінен бастап бюджеттік саладағы жалақысы төмен қызметкерлердің жалақысын 30%-ға дейін арттыруды және аудандық және облыстық деңгейлерде азаматтармен тікелей жұмыс істейтін атқарушы органдардың төмен қызметкерлерінің жалақысын орта есеппен 25%-ға арттыруды тапсырды.

Бұл мақсатқа 2019-2021 жж. қосымша 980 млрд теңге бөлінеді». Аз қамтылған азаматтар мен көп балалы отбасыларға баса назар аудару қажет. Әрбір қазақстандық отбасы алыс болашақта емес, бүгінгі күні жүргізілген реформалардың нәтижелерін сезінуі тиіс. Әсіресе, көп балалы отбасыларға қолдау көрсету шараларын күшейту қажет деп санаймын. Бүгінде елімізде 340 мыңға жуық отбасының 4-тен астам баласы бар. Жыл сайын балалы отбасыларды қолдауға 500 млрд теңгеден астам қаржы бөлінеді. Бұл отбасылар әртүрлі табыс деңгейіне ие. Сондықтан, бірінші кезекте, мемлекет табысы төмен көп балалы отбасыларға ерекше қамқорлық пен назар аударуы тиіс. Қазіргі уақытта атаулы әлеуметтік көмекті мемлекеттен 111 мыңнан астам отбасы (571,6 мың адам) алады.

Мемлекет басшысы Үкіметке аз қамтамасыз етілген отбасыларды, әсіресе көп балалы отбасыларды қамтуды кеңейту үшін атаулы көмек көрсету критерийлерін ең төменгі күнкөріс деңгейінен 70%-ға дейін (14 849 теңгеден 20 789 теңгеге дейін, ПМ-29 698 теңгеге дейін) арттыруды тапсырды.

Атаулы әлеуметтік көмек алуға құқығы бар балалы отбасыларды атаулы қолдау үшін көп балалы отбасылардағы әрбір балаға 20 789 теңге сомасында ең төменгі төлем белгіленсін. Әлеуметтік көмекті тағайындаудың барлық рәсімдері барынша жеңілдетіліп, белсенді форматқа көшірілуі тиіс. Мұндай отбасылардың жиынтық табысын есептеу кезінде көп балалы отбасыларға және көп балалы аналарға мемлекеттік жәрдемақы, балаларға арналған Мүгедектігі бойынша жәрдемақы, Стипендиялар сияқты жеке жәрдемақылар есебінен алып тастау керек. Атаулы әлеуметтік көмек нәтижесінде 2019 ж. 830 мыңнан астам адам, оның ішінде 550 мыңға жуық бала қамтылады.

Сонымен қатар, Мемлекет басшысы мүгедек балаларды тәрбиелеп отырған ата-аналарға, қамқоршыларға және отбасыларға (тұлғаларға) жәрдемақыны 30%-ға арттыруды тапсырды. Бұл 100 мыңнан астам адамға әсер етеді. Осы шараларды жүзеге асыруға 2019-2021 жж. қосымша 300 млрд теңге бөлу тапсырылды. Жұмыс кеңесі аясында әлеуметтік әл-ауқатты қамтамасыз ету бойынша қабылданатын шаралардың тиімділігін арттыру және көп балалы отбасыларға ерекше назар аударылатын халықтың неғұрлым осал топтарын қолдаудың қосымша тетіктерін әзірлеу мәселелері талқыланды. Өз кезегінде, Астананың қоғамдық кеңесі көп балалы отбасылар тұрғын үй алуға жеке кезекте тұруы тиіс деп есептейді.

Біз көп балалы отбасыларға арналған тұрғын үй мәселесін бірінші кезекте шешу қажеттігіне келісеміз және қолдаймыз. Қиын материалдық жағдайда тұрып, оларға қарапайым тұрғын үйді алып, ай сайын 50-ден 100 мың теңгеге дейін төлеуге тура келеді.

Резюме. Статья является одной из самых актуальных проблем многодетных семей, и я хотел бы высказать свое мнение и предположения о том, что в настоящее время нам необходимо создать семейный дом для многодетных семей и свободное передвижение в общественном транспорте не только у матери, но и у детей. Я надеюсь, что история не исчезнет и будет выполнена.

Summary. The article is one of the most pressing problems of large families, and I would like to express my opinion and assumptions that at present we need to create a family home for large families and free movement in public transport not only for the mother, but also for the children. I hope the story does not disappear and will be fulfilled.

Әдебиеттер

1. <https://strategy2050.kz/ru/news/52673/>
2. https://tengrinews.kz/zakon/prezident_respubliki_kazahstan/hozyaystvennaya_deyatelnost/id-U100000922_/
3. <https://ru.sputniknews.kz/infographics/20190301/9485844/mnogodetnye-semi-kazakhstan.html>

ЕСЕП, АУДИТ, БАҒАЛАУ ЖӘНЕ ТАЛДАУ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЕТА, АУДИТА, ОЦЕНОЧНОЙ И
АНАЛИТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
THE IMPROVEMENT OF ACCOUNTING, AUDITING, APPRAISAL AND ANALYSIS

М. Абдильманова, «Менеджмент» мамандығының студенті

Ғылыми жетекші: М.А. Абдурахманов, э.ғ.к., доцент

ҚазЭҚХСҮ

СТЕПНОГОРСК ҚАЛАСЫНЫҢ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН
СТАТИСТИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУ

Аңдатпа. Степногорск қаласының демографиялық ахуалын зерттеудің маңызды. Себебі, жыл сайын даму динамикасы өзгеруде. Еліміздегі моноқалалар халқының да демографиялық, саяси-мәдени жағынан да дамуы да ұлттық мүдделердің бірі екендігі даусыз. Моноқаланың өсуіне қандай факторларыдың негізі әсерінен анықтаудың да маңызы ерекше. Степногорск қаласының өткен демографиялық бейнесін айқындауға жол ашады, қаланың демографиясының зерттеу арқылы әлеуметтік мәселелерді де шешуге жол ашады. Мысалы, қаламызда тұрғындарға балабақша, тұрғын үй, мектептердің жетіспеушілігіне байланысты мәселелердің туындап отырғандығы ащы болса да шындық. Демографиялық зерттеу алдын-ала болжам мен жоспарлар жасауға өзіндік көмегін бере алады.

Қала статусы 28 маусым, 1964 ж. Степногорск қаласының іргетас күні алынды Целиноград-25, 2-Макинск алғашында «лицензия» атауынан болды келер уақытта «күпия» учаскісіне айналды. Бұл бұқаралық ақпарат құралдарында аталған емес, ол карталар, жұртшылық жерлерде көрсетілген жоқ. Әрине де қалаға кіреберіс арнайы рұқсат арқылы ғана мүмкіндік берілді. Басты негізделген кәсіпорындар құрылды «Тау-кен комбинаты». Айналада оның басты мамандыру – уран кенін байыту. Ол жер асты құралдарын үлкен кешенімен «Биохимиялық зауыты» салынды. Бұл туралы биологиялық қаруды дамыту және өндіру астында болды. 1993 ж. бастап, осы компанияның АҚШ үкіметі бөлген қаражаты бойынша жойылған. 1990 ж., қала енген арнайы режимі тоқтатылды. Степногорск мәңгі «жабық қала» мәртебесін жоғалтып, және бұл туралы қазір іс жүзінде ешқандай еске салғыштар кейбір жерлерде әлі күнге ескі жол белгілерін жатқан, бәлкім, басқа. Олар орнына Степногорск жүгінеді аз елді мекендерде ілмекпен көрсетілу мүмкін, немесе ауылы Ақсу ауылы Минск. Қазіргі төрт қала түріндегі поселке қала бағынады: фабрика, Ақсу, Қарабұлақ және Шаңтөбе. Қалалық ауданда (іргелес Қарабұлақ ауылы, Ақсу кенті). Үш жүз шақырымға жуық-24 км (жол бойынша) үшін –Ақсу кентінде қашықтық зауытта шамамен 12 шақырым болып табылды. 1999 ж. жағдай бойынша, Степногорск қаласында 50,9 мың тұрғыны бар еді. Ақсу халқының саны – 8,2 мың адам, Заводской – 5,8 мың адам, Шаңтөбе-5,4 мың адам (әсіресе, ауылдық елді мекендерде одан да қысқарды). Алайда, Степногорск қаласын дамыту үшін болашағы бар. Халықтың табиғи қозғалысының коэффициенттері келесіндей анықталады.

1. Туудың жалпы коэффициенті жыл ішінде туылғандар санын (Т) халықтың орта жылдық санына $S_{орта}$ бөлу жолымен есептеледі.

$$K_t = T / S_{орта} * 1000 \text{ ‰}$$

2. Туудың арнайы коэффициенті (фертильдік) туылғандар санын әйелдердің 15-тен 49 жасқа дейінгі орта санына қатынасымен анықталады.

$$K_{ap} = T / S_{(15-49)} * 1000 \text{ ‰}$$

мұнда, $S_{(15-49)}$ – әйелдердің 15 тен 49 жасқа дейінгі орташа саны.

3. Өлімнің жалпы коэффициенті жыл ішінде өлгендердің санын (Θ) халықтың орташа жылдық санына $S_{орта}$ бөлу жолымен есептелінеді:

$$K_{\Theta} = \Theta / S_{орта} * 1000 \text{ ‰}$$

4. Халықтың табиғи өсімінің жалпы коэффициенті:

$$K_{таб.өс.} = X_{таб.өс.} / S_{орта} * 1000 \text{ ‰},$$

мұнда $X_{таб.өс.} = T - \Theta$ халықтың табиғи өсімі.

5. Бір жасқа дейінгі сәбилер өлімі коэффициенті ($K_{сб}$) келесідей:

$$K_{сб} = \Theta_{сб} / T * 1000 \text{ ‰}, \quad \text{немесе}$$

$$K_{сб} = \Theta_{сб} / (1/3 * T_0 + 2/3 * T_1) * 1000 \text{ ‰}$$

мұнда T_0, T_1 – өткен және ағымдағы жылдары туған балалар саны;

$\Theta_{сб}$ – бір жасқа дейінгі сәбилер өлімі саны.

6. Өлімнің жас коэффициенті белгіленген жаста өлген адамдар санының осы жастағы халықтың орташа санына қатынасымен анықталады.

7. Өміршеңдік коэффициенті:

$$K_{өмір} = T / \Theta * 100.$$

8. Некелусінің жалпы коэффициенті:

$$K_{нек.} = H_{нс} / S_{орта} * 1000 \text{ ‰}.$$

9. Неке бұзудың жалпы коэффициенті:

$$K_{нек.бұз.} = H_{н.бұз.с.} / S_{орта} * 1000 \text{ ‰}.$$

$H_{нс}, H_{н.бұз.с.}$ – Көрсетілген жылдағы некелесу және неке бұзу саны.

Мысал – 2.1 Қала халқының саны жыл басында 410 мың адам болды, ал жыл ішінде келесі өзгерістер болған, яғни 8180 сәби дүниеге келген, 4080 адам қайтыс болған, оның ішінде 160 адам бір жасқа дейінгі балалар, 2970 адам некеге тұрған, 530 адам ажырасқан, 3070 адам тұрақты тұруға көшіп кеткен, ал 3770 адам көшіп келген. 15 тен 49 жасқа дейінгі әйелдер жылдық орташа халықтың 29 пайызын құрайды.

Есептеу керек: қала халқының орташа жылдық санын, туу, өлу, балалар өлімі, табиғи, көші-қон және жалпы өсім, некелесу және ажырасу, туудың арнайы коэффициенттерін.

Шешуі: Халқтың орташа жылдық санын анықтау үшін, жыл соңындағы халық санын J_c көрсеткішті есептеміз, яғни:

$$J_c = J_0 + T - \Theta + K_{келг} - K_{кетк} \quad J_c = 410\,000 + 8\,180 - 4\,080 + 3\,770 - 3270 = 414\,600$$

Халқтың орташа жылдық санын

$$S_{\text{орта}} = (Ж_6 + Ж_с) / 2 = (410\,000 + 414\,600) / 2 = 412\,300 \text{ адам екен.}$$

Туудың жалпы коэффициенті:

$$K_T = T / S_{\text{орта}} * 1000\text{‰} = 8\,180 / 412\,300 * 1000\text{‰} = 19,8\text{‰}.$$

Өлімнің жалпы коэффициенті:

$$K_ө = \Theta / S_{\text{орта}} * 1000\text{‰} = 4\,080 / 412\,300 * 1000\text{‰} = 9,89\text{‰}.$$

Туудың арнайы коэффициенті $S_{(15-49)} = S_{\text{орта}} * 0,29$

$$K_{\text{ар}} = T / S_{(15-49)} * 1000\text{‰} = (8\,180 / 412\,300 * 0,29) * 1000\text{‰} = 68,4\text{‰}.$$

Халықтың табиғи өсімінің коэффициенті:

$$K_{\text{таб.өс.}} = X_{\text{таб.өс.}} / S_{\text{орта}} * 1000\text{‰} = (T - \Theta) / S_{\text{орта}} * 1000\text{‰} = 4\,100 / 412\,300 = 9,9\text{‰}.$$

Бір жасқа дейінгі сәбилер өлімі коэффициенті:

$$K_{\text{сө}} = \Theta_{\text{сб}} / T * 1000\text{‰} = 160 / 8\,180 * 1000\text{‰} = 19,6\text{‰}.$$

Өміршендік коэффициенті $K_{\text{өмір}} = T / \Theta = 8\,180 / 4\,080 = 2$, яғни өлгендер саны туғандардан шамамен алғанда екі есе аз екен.

Ғылыми жобаны жазу барысында Степногорск қаласының демографиясына қатысты мәлеметтерді Статистикалық бөлімнің миграциялық көшу-қон бөлімшесінен мынадай мәлеметтер алынды:

- Степногорск қаласының аумағы 158,36 шаршы км;
- Орташа халық тығыздығы 25,8;
- Халық саныны өсуі 1,25 мың адам.

Степногорск қаласының құрамына 10 елді мекендер кіреді: 4 елді мекен (Аксу, Бестобе, Заводской, Шантобе) және 6 ауыл (Совхоз, Карабулак, Богенбай, Изобильное, Степногорское, Кырыккудык). (www.stat.gov.kz)

1-кесте. Степногорск қаласы бойынша 2010-2016 жж. аралығындағы халықтың динамикасы (www.stat.gov.kz)

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
62 043,5	62 034,5	61 933	62 030	62 218	64 218	63 301

2-кесте. Степногорск қаласы бойынша 2010-2016 жж. халықтың тууы, өлім-жітімі жалпы өсімі динамикасы берілген (www.stat.gov.kz)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1	2	3	4	5	6	7	8
Нәресте өлімі	16/16,9	10/10,5	14/14,2	11/11,7	14/14,5	12/11,6	5/4,8
Бала өлімі	2/1,6	1/1,1	3/3,1	12/12,8	18/18,6	14/13,5	5/4,8
Туу	945/15,3	952/15,3	985/15,9	939/15,1	968/15,5	1 032/16,1	1 026/16,2
Жалпы өлім	825/13,3	783/12,6	822/13,3	785/12,7	738/11,9	668/10,4	713/10,9
Табиғи өсім	2	2,7	2,6	2,5	3,7	5,6	5,3

1	2	3	4	5	6	7	8
Жалпы халық саны: О. І.	62 043,5	62 034,5	61 933	62 030	62 218	64 218	63 301
Бала	12 627	12 552	12 552	12 183	13 096	13 096	14 487
Жасөспірімдер	2 754	2754	2 445,5	2 445,5	2 522	2 453	2 453
Ересектер	466 62,5	46 662,5	47 037	46 935,5	47 325	48 669	48 669

Қала халқы көшіп келешулермен қатар бала яғни табиғи өсім арқылы да өсіп отыр. Степногорск қаласында табиғи өсімнің артып отырғандығын статистикалық мәлеметтерге қарап анықтауға болады. Степногорск қаласындағы бала туу мәселелері жөніндегі нақты мәлеметтерді білу үшін біз қаламыздағы қалалық перзентханада болып арнайы мамандармен сұхбат жүргіздік. Қала перзентхана акушері сұхбат жүргізгенімізде балалардың өмірге келуі соңғы жылдарда қаламыз бойынша өсіп отырғандығы жөнінде фактілер келтіреді.

Туу есебінен табиғи өсім көбейіп отыр. Ал жыл сайын статистикалық мәлемет бойынша туу саны өлім санынан әлденше есе өсіп отыр. Балалар мен өзге де ересек тұрғындардың салауатты өмір салтын ұстанып, денсаулықтарына күтім жасау мәселелерін жандандыру арқылы тұрғындардың орташа жасы 70 жастан асады. Өлімге себепші аурулардың көпшілігі жүрек, қан тамырлары аурулары.

Аталған ауру түрлерімен күресу мақсатында осы аурулардың алдын алу мақсатындағы профилактикалық жұмыстар халық арасында жүргізілуі тиіс.

Салауатты өмір салтын ұстау бағытында үлкен спорттық кешендермен қатар жұмыс орындарында ауылдарда спорттық кішігірім жаттығу орындары болуы тиіс. Бұл өз кезегінде тұрғындардың салауатты өмір салтын ұстануына сәл де болса көмегін тигізеді. 2050 бағдарламасында халықтың орташа жас мөлшері 70 жастан асыруы қажеттігі туралы ұсынысын ескерсек бұл мәселелерді шешу ұлттық мүдде екендігіне көз жеткізуге болады. Сонымен қатар перзентханаларда балаларды босандыру және күту жұмыстарын заманауи тұрғыдан жандандыру қажет. Сонымен біздің қалалық перзентхана құрамына медициналық-генетикалық бөлемше мен бір ауысым адамды қабылдай алатын әйелдер кеңесі бар.

Степногорск қала тұрғындарының ұлттық құрамы да әр түрлі. Ақмола облысы бойынша 100 ұлт өкілі болса, Степногорск қаласында бұл көрсеткіш 20 астам ұлт өкілдерін құрайды. Бұл біздің тәуелсіз мемлекетіміздің жанданып, дамып келе жатқандығының куәсі деп айтуға болады.

Ұлттар арасында қаламызда достық, толеранттылық қарым-қатынас орналған. Елімізде әлем елдеріне үлгі болып отырған Қазақстан Республикасы Ұлттар ассамблеясы жұмыс істеп отыр. Ұлттар ассамблеясы Қазақстан ұлттары арасындағы татулықты жандандыруға өз үлесін қосып отыр.

Қаламызда түрлі ұлттардың қоғамдық-мәдени ұйымдары жұмыс жасауда.

1 қаңтар 2016 ж. Степногорск қаласының ұлттық құрамы:

- қазақтар (44,48%);
- орыстар (40,32%);
- украиндар (5,31%);
- немістер (3,39%);
- татарлар (2,21%);
- белорусьтар (1,31%);
- поляктар (0,43%).

Жалпы саны: 63301 адам құрайды. (www.stat.gov.kz)

Степногорск қаласының тұрғындары жыл сайын өсіп отыр. Статистика бөлімінен алынған жыл сайынғы өсу динамикасынан көруге болады.

Степногорск қаласының тұрғындарының санының артуына төмендегідей факторлар өз септігін тигізеді:

- Көшіп келушілерді тұрақты жұмыспен қамту және тұрғын үй мәселелерін шешу.
- Перзентханалардағы медициналық техникаларды заманауи тұрғыдан жарақтандыру және

балаларға берілетін әлеуметтік көмектерді ұлғайту.

- жас және көп балалы отбасыларға мемлекет тарапынан әлеуметтік қолдау көрсету.
- Бала бақшалар мен өзге білім беру мекемелері саны мен сапасын арттыру.

Еліміз тәуелсіздік алған тұстан бастап мемлекетімізде халық санының өсуі жыл сайын байқалуда. Степногорск қаласының да халқы жыл санап өсе түсуде. Кеңес дәуірі тұсында қазақ жерінде демографиялық құйтырқы саясат жүргізгендігіне тарих куә. Халқымыздың шынымен де қаншама азаматтары сол саясаттың құрбандарына айналды. Бабаларымыз найзаның ұшы, білектің күшімен қорғап ұрпақтарына қалдырған ұланғайыр жерімізде халық санын көбейту яғни демография мәселесі мемлекеттік маңызды іс. Қала халқының саны көшіп келушілер мен табиғи өсім нәтижесінде артып отыр. Көшіп келушілерге тұрмыстық жайлы жағдай туғызу қаланың тұрақты тұрғындарының артуына әсерін тигізеді.

Туу көрсеткіштерінің артуына себепкер жас отбасыларына, көп балалы отбасыларға, мемлекеттік қолдау көрсету қажет.

Өлім көрсеткіштерінің төмендеп, адам жасының ұзақтығын арттыру мақсатында қаламызда көп кездесетін қан тамырлары мен жүрек ауруларының алдын алу мақсатында медициналық-профилактикалық жұмыстар жиі, сапалы түрде жүргізіліп тұруы тиіс. Тұрғындар арасында салауатты өмір салтын қалыптастыру үшін аулаларда кішігірім спорттық стадиондар мен жаттығу құралдарын көбірек салу қажет. Елімізде көп ұлтты этникалық топтар тұратындығы сияқты қала халқы да көп ұлтты. Қала халқының саны өсуімен қатар инфраструктурасы да өсе түсуде. Мәдени орындар жыл сайын көптеп ашылып, қала халқының мәдени-этникалық, қалпының қалыптасуына өз септігін тигізуде. Қала халқының сандық, сапалық тұрғыдан өсуі мемлекетіміздің гүлденуінің бір белгісі іспеттес. Қаламыздың әрбір тұрғыны еліміздің, демографиясын көтеру мәселесі ел дамуына, қауіпсіздігіне өзіндік септігін тигізетіндігін түсінуі тиіс.

Әдебиеттер

1. Степногорск статистика бөлімінің сайты. www.stat.gov.kz
2. Абдурахманов М.А. Экономикадағы статистикалық әдістер: Оқу құралы. – Астана, 2019. – 310 б.
3. Әміреев Ы. және т.б. Әлеуметтік-экономикалық статистика. – А., 2012. – 257 б.
4. Абдурахманов М.А. Әлеуметтік статистика: Оқу құралы. – Астана, 2012. – 272 б.

А. Абдирова, студентка спец. «Учет и аудит»

Научный руководитель: Г.С. Тусибаева, Ph.D, ассоц. профессор

КазУЭФМТ

ПРИМЕНЕНИЕ МСА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ

Аннотация. В настоящее время актуальной проблемой современного аудита в Республике Казахстан является применение международных стандартов аудита. Международные стандарты аудита представляют собой единые международные базовые принципы и стандарты, которым обязаны следовать все аудиторы в процессе аудиторской деятельности. В статье рассматриваются основные проблемы применения международных стандартов аудита и возможные пути их решения.

Развитие рынка аудиторских услуг в Республике Казахстан выступает одним из важных факторов, определяющих развитие экономики страны в целом. В связи с усиливающейся интеграцией отечественных организаций в мировую экономику, ужесточаются требования, предъявляемые

организациями к уровню и качеству аудиторских услуг. Параллельно с этим, расширяется и подвергается значительным изменениям и рынок аудиторских услуг в Казахстане.

В современных условиях, когда восстановление рынка аудиторских услуг в нашей стране в целом завершилось, возрастает актуальность постоянного анализа его состояния как одного из важнейших инструментов совершенствования этого рынка в целом и оказания помощи его конкретным участникам в принятии различных управленческих решений. Обусловлено это следующим. Во-первых, процессы на рынке аудиторских услуг (как и в других сферах экономики из-за ее глобализации и пр.) усложняются. Во-вторых, постепенно слабеет роль такого инструмента совершенствования рынка, как использование западного опыта, который чрезвычайно важен на первых этапах развития отечественного аудита. В-третьих, анализ ситуации всегда был существенной частью инструмента ее улучшения, особенно тогда, когда она требовала совершенствования. Особенность рынка аудиторских услуг заключается в том, что он является развивающимся рынком в полном смысле этого слова.

Рынок аудиторских услуг достаточно быстро растет и изменяется. Специфика этого рынка – это уровень развития аудиторских организаций и их размер. Практически без исключения крупные организации относятся к категории развивающихся. Конечно, некоторые из них существовали в той или иной форме уже много лет. Это касается и «новых» организаций и тех продуктов, которые они разрабатывают и поставляют как на казахстанский рынок, так и на мировые рынки [1].

При этом они стремятся развивать не только продукты и услуги, но и такие важные составляющие как систему внутреннего контроля, систему менеджмента, информационные системы. То, что они стремятся сделать – это выстроить профессиональный менеджмент вместо иерархической системы управления.

На сегодняшний день, важный вопрос заключается в том, что международные стандарты аудита не имеют статус нормативного правового акта и не являются частью законодательства Казахстана.

Стандарты аудита и могут быть использованы только в качестве руководящих документов, но не в качестве официальных правил, регулирующих аудиторскую проверку, чтобы подтвердить финансовую отчетность компании [2].

Ситуация осложняется тем, что в случае конфликта в отношении качества аудита или правильности учета или отчетности субъекта в соответствии с МСФО, аудиторские отчеты могут быть признаны недействительными.

Основной целью реформирования системы аудита в Казахстане является гармонизация законодательства и нормативно-правовых актов в сфере аудита в соответствии с международной практикой.

Сегодня на рынке Казахстана аудиторские организации и консалтинговые компании делятся на несколько категорий. В первую входит четверка международных компаний, так называемая «Большая четверка»: PriceWaterhouseCoopers, KPMG, Deloitte&Touch, Ernst&Young. Это четыре международных аудиторские организации, практически захватившие рынок аудита во всем мире. Во вторую категорию входят крупные, отечественные аудиторские организации с достаточным опытом работы. В третью – небольшие организации, состоящие из 2-3 сотрудников [3].

В своей работе аудиторы строгойшим образом соблюдают положения об общепринятых стандартах аудита (GAAS), которые были подготовлены Американским институтом присяжных бухгалтеров. Также они обязаны принимать стандарты контроля качества и следовать Кодексу профессиональной этики в отношении клиентов и партнеров. Заключение независимых аудиторов должно включать в себя четко сформулированное описание характера проведения аудита, данные об уровне ответственности, которую принимает на себя аудитор.

Аудиторские организации Казахстана в достаточной степени укрепили свои позиции. Однако для повышения конкурентоспособности отечественного аудита предстоит решить еще немало задач. Одной из них является стандартизация аудиторской деятельности. Основополагающее место при решении этой проблемы принадлежит международным стандартам аудита (МСА).

В соответствии с Законом Республики Казахстан от 20 ноября 1998 г. № 304-І «Об аудиторской

деятельности», предусматривается, что аудит осуществляется в соответствии с настоящим Законом и международными стандартами аудита, не противоречащими законодательству Республики Казахстан [4].

Международные стандарты аудита (МСА) – (International Standards on Auditing – ISA) – выпускает Международная федерация бухгалтеров (МФБ) – (International Federation of Accountants – IFAC), штаб-квартира которой находится в Нью-Йорке, США. В настоящее время в IFAC входят 129 национальных бухгалтерских организаций из 92 стран. В 2000 г. членом IFAC стал и Казахстан.

Аудиторские стандарты формулируют единые основополагающие предписания, определяющие нормативные требования к качеству и надежности аудита и обеспечивающие гарантии результатов аудиторской проверки при их соблюдении. Аудиторские стандарты являются основанием для доказательства в суде качества проведения аудита и определения меры ответственности аудитора. Стандарты определяют общий подход к проведению аудита, масштаб проверки, виды отчетов аудитора, вопросы методологии, а так же основные принципы, которым должны следовать все представители этой профессии. Значение стандартов заключается в том, что они [5]:

- обеспечивают высокое качество аудиторской проверки;
- содействуют внедрению в практику научных достижений;
- помогают пользователям понять процесс проверки;
- создают общественный престиж профессии;
- устраняют контроль со стороны государства;
- помогают аудитору вести переговоры с клиентом.

Международные стандарты аудита – это общие руководящие материалы для помощи аудитора в выполнении их обязанностей по аудиту финансовой отчетности. В них рассмотрены профессиональные качества аудиторов, требования к аудиторским отчетам и свидетельствам.

Международные стандарты применяются в любых случаях проведения независимого аудита.

Существует 3 варианта использования международных стандартов в международной и отечественной практике [6]:

1. Международные стандарты используют в качестве базы для разработки собственного документа, например, в Австралии, Бразилии, Индии, Голландии.

2. Международные стандарты могут восприниматься в качестве национальных стандартов, например, Кипр, Малайзия, Нигерия, Фиджи.

3. Международные стандарты, в развитых странах, профессиональными организациями могут приниматься просто к сведению, например, Канада, Великобритания, Ирландия, США.

Международный комитет по аудиторской практике издал стандарты проведения аудита, состоящие из Международных стандартов проведения аудита и Стандартов по оказанию сопутствующих услуг. Каждый стандарт должен иметь строгую структуру и содержит 4 раздела:

1. Общие положения стандарта.
2. Понятие и определение стандарта.
3. Сущность тематики стандарта.
4. Практические приложения.

Практика выработала ряд преимуществ и проблемных моментов применения МСА в Казахстане. Так, к основным преимуществам можно отнести:

- применение единообразного подхода к проведению аудиту на международном уровне;
- установление высокой степени доверия со стороны инвесторов, кредиторов и акционеров;
- возможность сопоставления итогов аудита между компаниями и странами, а также гарантия конкурентоспособности отечественных аудиторских компаний на международной арене;
- поддержка со стороны международных институтов таких как: Всемирный банк, Всемирная федерация бирж, Международная комиссия по ценным бумагам, Комитет по финансовой стабильности и др.

Несмотря на ряд рассмотренных преимуществ применения МСА, необходимо остановиться на проблемах применения международных стандартов аудита, к которым можно отнести:

- 1) недостаточное исследование и разработка теоретических основ аудита и аудиторской дея-

тельности. Часто, в практической деятельности понятие «аудит» трактуется по-разному, следствием чего являются возникающие проблемы при анализе качества аудита и формировании методики аудиторских проверок отдельных хозяйственных операций. Все еще существует множество трактовок данного понятия, и сфера его применения еще окончательно не определена.

2) Не в полной мере исследованы виды аудиторской деятельности. Это в свою очередь приводит к тому, что в нормативных документах при характеристике сопутствующих услуг не находят отражение такие новые виды услуг, оказываемые аудиторскими фирмами как например: разработка и оценка инвестиционных проектов, оценка активов.

- языковой барьер и сложность переводов;
- профессиональная подготовка квалифицированных кадров;
- отсутствие либо ограниченное количество отечественных компьютерных программ для аудиторов.

Необходимо отметить, что Международные стандарты аудита, выступая в качестве механизма регулирования подходов к аудиту, призваны раскрыть основополагающие принципы проведения аудита с целью получения единого понимания его задач, целей, способов и процедур осуществления аудита. С помощью стандартов появляется возможность определить основные критерии определения качества, единство методологии, дающие возможность пользователям финансовой информации получить достаточную уверенность в ее достоверности после аудита [7].

Однако зачастую МСА не могут учитывать национальные особенности организации и практики аудита других стран. Причина заключается в неравномерности экономического развития, обстоятельствами развития самого аудита в каждом государстве. В тоже время, такие факторы как расширение рынков капитала и ценных бумаг требует выработку единого подхода, как к финансовой отчетности, так и к аудиту. В мировой практике в ряде стран приняты национальные стандарты аудита, другие государства разрабатывают собственные стандарты на основе МСА. Что касается Республики Казахстан, то МСА приняты на уровне законодательства. Очевидно, что нереально и сложно разработать стандарты, которые будут применимы к любой конкретной ситуации. Следовательно по этой причине МСА следует рассматривать в качестве основных принципов, на основе которых определяются процедуры аудита. Правильность или точность избранных процедур зависит от профессионального суждения аудитора в зависимости от ситуации.

Для того, чтобы сформировать независимое мнение о достоверности финансовой отчетности, аудитором собирается большое количество достаточных и уместных доказательств. Однако, несмотря на то, что аудиторское мнение увеличивает высокую степень доверия и дает уверенность в достоверности финансовой отчетности, это мнение не должно приниматься как абсолютная уверенность. В первую очередь, это невозможно например по причине, ограничений, которые присущи любой системе бухгалтерского учета и внутреннего контроля. Как отмечают МСА, на недостижимость абсолютной уверенности влияют применение тестирования (проверочных процедур), исследовании различных доказательств, являющихся в абсолютном большинстве случаев убедительными, нежели окончательными и другие факторы.

Литература

1. Дюсембаев К.Ш. Теория и эволюция аудита. – Алматы: Экономика, 2012. – 722 с.
2. <https://scienceforum.ru>
3. Нурсеитов Э.О. Международные стандарты аудита: принципы и практика: Учебн. пособие. – Алматы: Экономика, 2008. – 478 с.
4. Закон Республики Казахстан «Об аудиторской деятельности» от 20 ноября 1998 г. №304-І (с изм. и доп. по сост. на 01.01.2019.).
5. Грачева М.Е. Международные стандарты аудита. – М.: РИОР, 2014. – 476 с.
6. <http://www.audit.kz>
7. Жарылгасова Б. Т. Российские и международные стандарты аудиторской деятельности. – М.: КНОРУС, 2010. – 394 с.

*А. Абельмажинова, В. Пак, студенты спец. «Учет и аудит»
Научный руководитель: У.Б. Юсупов, Ph.D, доцент
КазУЭФМТ*

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕХОДА КО ВСЕОБЩЕМУ ДЕКЛАРИРОВАНИЮ ДОХОДОВ И ИМУЩЕСТВА ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. В Республике Казахстан планируется поэтапное внедрение декларирования доходов и имущества всеми физическими лицами. 18 ноября 2015 г. Главой государства подписан Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам декларирования доходов и имущества физических лиц» [1]. Актуальность выбранной темы заключается в разработке максимально эффективного перехода населения в систему декларирования. В данной статье рассмотрены проблемы перехода ко всеобщему декларированию доходов и имущества физических лиц, а также методы их решения.

В Плане нации – 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ Главы государства под 42 шагом выделено внедрение всеобщего налогового декларирования доходов и расходов с 1 января 2017 г. для государственных служащих с последующим поэтапным переходом для всех граждан [2].

В международной практике декларирование доходов и имущества физических лиц, как инструмент налогового контроля реальных доходов населения и противодействия теневой экономике, применяется во многих странах мира (США, Канада, Германия, Франция, Швеция, и др.) На примере данных стран можно определить эффективность системы всеобщего декларирования. Целями введения всеобщего декларирования является противодействие коррупции и снижение доли «теневой» экономики, которая по данным Комитета по статистике МНЭ РК составляет 25% [3].

Данная система даст возможность эффективного контроля за источниками происхождения доходов и имущества, усиление роли государства в сборе налога и других обязательных платежей, без усиления давления на субъекты МСБ.

Всеобщему декларированию доходов и имущества подлежат все совершеннолетние граждане Казахстана, оралманы, лица, не достигшие совершеннолетия, но имеющих в своем распоряжении имущество или же счета в банках, лица имеющие вид на жительство, а также иностранные граждане, имеющие имущество на территории Казахстана согласно ст.630 НК РК [4].

Для вхождения в систему всеобщего декларирования всем лицам, подходящим под критерии заполнителя, необходимо заполнить Декларацию об активах и обязательствах (первоначальная декларация) для фиксирования по состоянию на 31 декабря г., предыдущего году вхождения в систему, сведений об активах, требованиях и обязательствах физического лица. В последующем представляется Декларация о доходах и имуществе физического лица (очередная декларация), в которой отражаются сведения о полученных доходах, о приобретении (передаче) прав собственности на имущество, права и (или) сделки по которому подлежат государственной или иной регистрации.

Декларации можно будет представить на бумажном носителе по почте в любой Центр приема и обработки данных налоговых органов (ЦПО), в электронном виде, на бумажном носителе через мобильные группы (на первом этапе вхождения в систему декларирования). При представлении деклараций в электронном виде будет предоставлена автоматическая отсрочка на 2 месяца, т.е. не позднее 15 сентября (вместо 15 июля).

Декларированию подлежат:

- Информация об имуществе (деньги, ценные бумаги, недвижимость, земельные участки, транспортные средства и другое), требованиях и обязательствах физического лица.
- Наличные денежные средства отражаются в пределах суммы, не превышающей 5880-кратный минимальный расчетный показатель, что соответствует 14 847 000 млн тенге (п. 4 ст. 630 НК РК).

- Сведения о сумме дебиторской и (или) кредиторской задолженностях отражаются в Декларации при превышении суммы свыше 5880 МЗП (14,8 млн тенге) при наличии договора или иного документа, являющегося основанием возникновения обязательства или требования.

- Банковские сведения (депозиты, кредиты) физическое лицо декларирует самостоятельно только по зарубежным банкам. Сведения по депозитам и кредитам в казахстанских банках не заполняются, поскольку такая информация будет получена органами налоговой службы от банков.

- Биологические активы указываются при желании в случае наличия ветеринарного паспорта или иного документа, подтверждающего право собственности на такие активы.

- Культурные ценности указываются при желании в случае наличия заключения уполномоченного органа в области культуры об отнесении такого имущества к культурным ценностям в соответствии с законодательством Республики Казахстан о культуре.

- Драгоценные камни и драгоценные металлы, ювелирные изделия, изготовленные из них, и другие предметы, содержащие драгоценные камни и драгоценные металлы, а также произведения искусства и антиквариата указываются при желании в случае превышения цены (стоимости) за единицу данного имущества 14,8 млн тенге и наличия документов, подтверждающих стоимость такого имущества.

- Прочее имущество указывается при желании в случае превышения цены (стоимости) свыше 14,8 млн тенге за единицу данного имущества и наличия документов, подтверждающих стоимость такого имущества.

«Декларация о доходах и имуществе» (ст. 633 НК РК) (очередная декларация) физического лица представляется ежегодно по одной из следующих форм:

- подробная декларация о доходах и имуществе – с приложениями;
- краткая декларация о доходах и имуществе – без приложений.

Подробная «Декларация о доходах и имуществе» предназначена для отражения физическими лицами информации о доходах, полученных за календарный год, в т.ч. за пределами РК.

Краткая «Декларация о доходах и имуществе» предназначена для отражения информации о подтверждении отсутствия любых доходов или их получения только в виде доходов, подлежащих налогообложению у источника выплаты, возмещения вреда, причиненного жизни и здоровью, алиментов, отсутствия права или нежелания применять налоговые вычеты.

В течение исследовательской работы над проектом были выявлены наиболее актуальные проблемы безболезненного перехода ко всеобщему декларированию. К ним относятся: недоработанная система перехода к приему деклараций от 13 млн жителей, высокая степень недоверия населения, а также финансовая неграмотность граждан. Данные гипотезы были подтверждены словами члена Комитета по финансам и бюджету Сената

Д.Адилбекова, озвученными в коллективном депутатском запросе премьер-министру РК А.Мамину: «С учетом нерешенных вопросов организационного и технического характера возникает вопрос о готовности правительства к предстоящему переходу на всеобщее декларирование» [5].

Рассмотрим проблему готовности налоговых органов к принятию и обработке массовых данных. По результатам проведенных исследований, налоговые органы попросту не готовы к принятию сразу 13 млн деклараций от граждан, т.к. даже сейчас заметна нестабильная работа серверов принимающих декларации от юридических лиц, связанных с предоставлением данных о налоге на добавленную стоимость, корпоративном подоходном налоге и другим. Данными для подтверждения данного заключения является опрос действующих бухгалтеров различных фирм МСБ, а так же результаты проведенного анкетирования. На вопрос, имеются ли у людей, представляющих декларации проблемы с доступом к кабинету налогоплательщика, видно, что каждый второй сдающий имеет проблемы с заполнением и отправкой данных. По этой причине плательщики оказываются не в состоянии быстро и эффективно сдать свои декларации. Также проблемой являются несинхронизированные базы данных многих госорганов, что приведет к большому сроку обработки и проверки полученных данных. По словам экс-директора Департамента методологии Комитета государственных доходов Министерства финансов РК, Ботакановой Т.С., с которой было проведено интервью, эта проблема действительно существует в государственных органах. Как видим из

ниже представленной таблицы (табл.1), информация об имуществе, активах, обязательствах и иных объектов декларирования находятся в разных государственных органах. Это приводит к тому, что подтверждение данных, заполненных физическим лицом во входящей и очередной декларации, будет проходить медленно и с затруднениями. Каждая декларация после поступления предположительно будет обрабатываться пять лет (срок исковой давности документов).

Таблица. Текущее состояние о доступе налоговых органов к информации

Наименование сведений	Уполномоченные органы	Текущее состояние о доступе налоговых органов к информации	
Недвижимое имущество	МЮ	Да	
Транспортные средства, за исключением сельхозтехники	МВД	Да	
Сельскохозяйственные транспортные средства	МСХ	Да	
Земельные участки	МРР	Да	
Воздушные суда	МТК	Да	
Морские, маломерные, речные суда	МТК	Да	
Регистрация въезда (выезда) иностранца на территорию РК	КНБ	Да	
Экспортно-импортные операции	КТК МФ РК	Да	
Сделки с недвижимым и иным имуществом (в т.ч. по договорам аренды), подлежащие обязательной государственной регистрации, наследуемое имущество, договора дарения	Нотариусы	Нет	Предусмотрено Законопроектом
Пенсионные выплаты	ГЦВП	Нет	
Владение ценными бумагами	АО «Единый регистратор ценных бумаг»	Нет	
Открытие банковских счетов, выдача кредитов, движение по банковским счетам	Банки, организации, осуществляющие отдельные виды банковских операций	Нет	
Сделки с ценными бумагами или с биржевыми товарами, реализованными на товарной бирже	Брокеры	Нет	
Доходы работников, доходы по договорам гражданско-правового характера	Налоговые агенты	Нет	
Оказанные платные услуги образования, медицинские услуги	Организации образования, здравоохранения	Нет	

В некоторых передовых странах мира, таких как Швеция, все базы данных собраны в руках у налоговой службы, что намного упрощает их работу. В Швеции работает Skatteverket – орган государственной администрации Швеции, в компетенции которого находятся все вопросы, касающиеся системы сбора налогов. Skatteverket занимается налоговой оценкой, налоговой регистрацией, взносами работодателей и т.п. Skatteverket также занимается администрированием реестра насе-

ления и обеспечивает выдачу удостоверения личности. Подобная система значительно бы уменьшила объем работы налоговых органов и снизило время обработки деклараций [6].

Основываясь на том, что доступ к интернету имеет не всё население Республики Казахстан, эта проблема также является существенной, т.к. часть населения будет не в состоянии сдавать декларации с использованием информационных систем. Об этом также в послании А. Мамину говорил депутат Д. Адильбеков: «Первое, в соответствии с планом мероприятий, на 1 января 2020 г. уровень проникновения домашних сетей широкополосного доступа к Интернету планируется довести до 80%. К 2023 г. – до 83%, что не обеспечивает получение сведений от всех категорий граждан» [7]. Данная проблема затрагивает жителей отдаленных сел и деревень, каждый житель которых должен будет ехать в районный или областной центр, для сдачи декларации в бумажном формате. В связи с этим в ЦОНах и других специализированных местах будут скапливаться очереди, что может вызвать недостаток персонала и оборудования. Поэтому, переход на всеобщее декларирование в 2020 г. не является целесообразным. 2025 г. в Казахстане станет годом «Цифровой Казахстан». Тогда и планируется проведение интернета в абсолютно все населенные пункты страны, что даст возможность всем гражданам получить право на сдачу деклараций в более удобном и менее затратном электронном формате.

На данный момент времени в стране работает 70 мобильных ЦОНов. В расчете на количество населения, проживающих в сельской местности и подлежащих декларированию, на одну специально оборудованную машину будет приходиться приходится 78 572 жителей, сдающих декларацию по имуществу.

Все вышеперечисленные проблемы относятся к проблеме неготовности государства к введению всеобщего декларирования в 2020 г. К еще одной глобальной проблеме относится низкий уровень доверия населения к государственной системе и ее безопасности.

Для анализа и оценки уровня подготовленности населения было проведено анкетирование, респонденты которого выразили свое мнение по поводу введения всеобщего декларирования на основании открытого вопроса. Количество опрошенных респондентов – 261 чел. (все граждане РК). Количество вопросов – 10. Респондент отправляли ответы на вопросы через программное приложение по URL: <https://www.surveio.com/survey/d/Q5O9F6M1F1I9A0V8V>. Возраст респондентов – 49 чел. (от 18 до 25), 115 чел. (от 25 до 35), 68 (от 35 до 45), 31 (от 45 до 55).

На вопрос «Знаете ли Вы о введении всеобщего декларирования имущества населения Республики Казахстан в 2020 г.?» респонденты ответили следующим образом: 38% владеют информацией о предстоящем декларировании доходов, 25% – слышали, но не знают подробностей, 37% – не знают о декларировании.

На вопрос «Имеется ли у Вас...» респонденты ответили следующим образом: 52% выбрали вариант «Постоянный доход», 27% выбрали вариант «Постоянный доход» и «Движимое и недвижимое имущество», 21% – «Другой источник дохода».

На вопрос «Декларируете ли Вы свои доходы или имущество на данный период времени?» респонденты ответили следующим образом: 46% – да, 54% – нет.

На вопрос «Если да, то имеются ли проблемы с доступом в кабинет налогоплательщика в период сдачи декларации?» респонденты из 46%, декларирующих свой доход или имущество, ответили следующим образом: 53% – да, есть проблемы, 59% – нет.

На вопрос «Как Вы думаете, не возникнут ли проблемы при электронной сдаче декларации связанные с увеличением числа сдающих людей?» респонденты ответили следующим образом: 69% – да, 31% – нет.

На вопрос «Как Вы думаете, сможете ли Вы самостоятельно справиться с заполнением и сдачей декларации о доходах и имуществе?» респонденты ответили следующим образом: 54% – да, 46% – нет.

На вопрос «Как Вы думаете, поможет ли введение всеобщего декларирования доходов и имущества населения при борьбе с коррупцией и «теневой» экономикой?» респонденты ответили следующим образом: 24% – да, 37% – нет, 39% – «возможно, при правильном подходе».

По результатам данного анкетирования видно, что 37% респондентов категорически против

введения данного декларирования. Респонденты высказали свое сомнение в действенности системы в связи с бытующим мнением о том, что данные нововведения «негативно скажутся на простых рабочих, а вершину управления не затронет совсем», «кому надо, тот скроет». То есть население не уверено в справедливости проведения декларирования из-за непрозрачности системы налогового аппарата, а также выразили свое беспокойство о сохранности данных и их использовании. Большое количество респондентов не понимают целей введения данной системы, считая ее нецелесообразной тратой государственного бюджета. 54% респондентов отметили свою готовность ко всеобщему декларированию, но с внесением некоторых поправок и корректировок. Нельзя не отметить и того, что 42% опрошенных считает данную тему актуальной и готовы работать с декларированием в таком виде, в котором она предлагается на данный момент. Из общего числа 5% человек воздержались от высказывания своего мнения в связи с недостаточностью знаний по данному вопросу.

Следующей обобщенной проблемой является неготовность самого населения к таким нововведениям.

По результатам проведенного анкетирования выявлено, что не все население информировано о введении всеобщего декларирования в стране. Это является следствием отсутствия широкого ознакомления населения с данным законопроектом, минимальной агитации населения и неакцентированности внимания населения на данной теме путем создания и раздачи брошюр, транслирования видеоматериала, распространения баннеров и привлечения IT-технологий. По итогам исследования выявлено, что 37% абсолютно не знают о введении всеобщего декларирования, а 25% слышали какую-либо информацию об этом, но в то же время не могут объяснить, как и когда оно планируется вводиться. Данные показатели отражают реальную информированность населения, что приводит нас к неутешительным результатам.

Так же, 46% респондентов ответили, что они не уверены в том, что будут в состоянии самостоятельно справиться с подготовкой и сдачей деклараций вовремя. Что подтверждает гипотезу о финансовой неграмотности населения. Количество работающих налоговых консультантов и работников ЦОНа на данный момент времени не поможет в решении этих проблем.

Таким образом, выделим проблемы внедрения всеобщего декларирования доходов и имущества физических лиц в РК:

- финансовая неграмотность населения;
- высокая степень недоверия населения;
- отсутствия широкого ознакомления населения с данным законопроектом, минимальной агитации населения и неакцентированности внимания населения;
- ограниченный доступ к интернету отдаленных городов, сел;
- недоработанная система налоговой службы, отсюда низкий уровень доверия населения к государственной налоговой системе и др.

Заключительным этапом работы стал поиск решения проблем, с которыми столкнется государство в процессе перехода ко всеобщему декларированию доходов и имущества населения. Рассматривая методологию безболезненного перехода был разработан метод поэтапного интегрирования всеобщего декларирования, ориентиром которого является место прописки заполняющего. Проведя анализ населения Республики Казахстан, было выявлено, что процесс перехода можно провести в четыре этапа:

1 этап – сдача декларирования населением городов республиканского значения: Алматы, Шымкент, Нур-Султан в 2022 г.

2 этап – с деклараций предусмотрена жителями областных центров (14 городов) в 2023 г.

3 этап – сдача декларации обязательна для жителей остальных городских населенных пунктов среднего и малого значения в 2024 г.

4 – этап – сдача декларации для жителей сельской местности в 2025 г.

Таким образом, данная система даст возможность плавного перехода ко всеобщему декларированию, государственная налоговая система будет иметь возможность анализировать прошлые ошибки и внедрять новые технологии в процессе перехода. Так же данный подход обеспечит

относительно равные доли вступающих в систему всеобщего декларирования. По проведенному анализу видно, что в первом этапе количество сдающих декларацию будет приближено к 2796100 человек. Данная цифра выявлена на основании данных Комитета по статистике МНЭ РК, путем сложения количества всех жителей городов республиканского значения и умножением данного показателя на процент взрослого населения $((1078372 + 1854556 + 1011511) \cdot 0,7)$. Аналогичным образом рассчитано количество людей, сдающих декларации во всех последующих этапах:

2 этап – 2693830 человек;

3 этап – 1945070 человек;

4 этап – 5019550 человек.

Как видно по результатам, к 2025 г., который является годом «Цифрового Казахстана», в систему всеобщего декларирования будет интегрирована вся часть граждан, который будут обязаны сдавать декларации. С этой точки зрения, вхождение в систему будет выполнено наиболее равномерным способом и каждый гражданин будет иметь возможность сдавать декларацию, как в электронном варианте, так и в бумажном виде. В то же время временной перенос декларирования даст возможность государству решить и остальные две наиболее важные проблемы, связанные с недоверием населения, а также его финансовой неграмотностью.

Для решения проблемы, связанной с низким уровнем доверия населения к государственной налоговой системе, государству следует дать гражданам понимание всего смысла введения декларирования, а также повысить прозрачность налоговой системы. Наиболее важным в работе с доверием населения будет разъяснение изменений в системе налоговых вычетов при оплате ИПН. В связи с введением всеобщего декларирования расширился список налоговых вычетов по ИПН:

- обязательные пенсионные взносы (10% от зарплаты);
- минимальный размер заработной платы (12 МЗП в г.);
- для многодетных семей (24 МЗП в г.);
- по добровольным пенсионным взносам (по факту уплаты);
- на обучение (не более 10 МЗП в г.);
- на медицину (не более 10 МЗП в г.);
- по вознаграждениям по ипотечным жилищным займам (не более 10 МЗП в г.);
- по страховым премиям (по факту уплаты).

На данном этапе ознакомления населения с системой всеобщего декларирования информации об увеличении налоговых вычетов не уделяется достаточное внимание, что ведет к непониманию еще одной положительной стороны для самих граждан.

Следующим шагом будет исключение возможности привилегированного отношения к некоторой части населения. На своем примере государственные служащие должны показать гражданам, что в проведении всеобщего декларирования ничего страшного нет и что данная система поможет в борьбе с коррупцией и «теневой экономикой». Далее следует провести агитационные мероприятия в поддержку данного нововведения посредством привлечения «лидеров мнения», пользующихся доверием населения с использованием всех доступных платформ, таких как Instagram, Facebook, Telegram, VK и другие. Проведение опросов также даст наглядное понимание уровня лояльности населения к государственным программам и уменьшит расстояние между простым народом и государством, что будет способствовать конструктивному диалогу между ними.

Следующей проблемой, требующей решения, является неинформированность населения и ее финансовая неграмотность. С проблемой низкой информированностью населения поможет разработка и раздача агитационного материала, объясняющего населению основные положения всеобщего декларирования и методы заполнения форм финансовой отчетности. Данным раздаточным материалом могут быть брошюры, плакаты, ознакомительные приложения для мобильных телефонов, буклеты и многое другое. Опираясь на опыт зарубежных стран, можно сказать, что в США ежегодно выпускается более 100 видов бесплатных брошюр, содержащих информацию по различным вопросам, связанным с декларацией налогов, работают специальные Call-центры для консультации населения специально подготовленными сотрудниками, во многих библиотеках имеются видеоматериалы с инструкциями по заполнению налоговых форм. Специально обученные

сотрудники ЦОНов так же могут разъяснять населению, предпочитающему заполнение налоговых форм в бумажном виде или в специально оборудованных помещениях, все непонятные вопросы. Данные мероприятия наряду с целью информирования населения также обеспечат страну новыми рабочими местами. Создание специальных консалтинговых компаний и рост налоговых консультантов так же будет способствовать расширению количества рабочих мест.

Основываясь на опыте зарубежных стран, также следует отметить их доступную систему заполнения деклараций путем «step by step». Это метод заполнения деклараций путем ответа на вопросы анкеты. Примером данной методики является американская программа «Turbotax» [8]. Включение данной методики в казахстанскую систему всеобщего декларирования значительно облегчит задачу заполнения деклараций части населения, которая недостаточно ознакомлена с финансовой терминологией и методологией сдачи стандартных форм налоговой отчетности.

Повышение уровня финансовой грамотности населения должно стать приоритетным курсом для нашего государства. Введение в школьную программу старших классов предмета «Финансовая грамотность» станет первым шагом к увеличению числа финансово подкованных граждан. Дети еще до сдачи вступительной декларации будут знакомы с такими понятиями как активы и обязательства, будут знать какие налоговые вычеты возможно применять при уплате ИПН, смогут рассчитывать другие налоговые показатели. Это также откроет новые рабочие места для преподавателей и в дальнейшем может помочь подросткам с выбором направлений их профессиональной деятельности. Проведение ознакомительных бесплатных и платных семинаров для взрослого населения также даст возможность повысить уровень финансовой грамотности и осознанности народа.

Таким образом, Республика Казахстан имеет все необходимые качества, для того чтобы стать одним из наиболее стабильных и экономически процветающих государств, однако для достижения данной цели необходимо искоренить коррупцию и свести к минимуму уровень «теневой» экономики. Главной задачей, стоящей перед государством, является разработка эффективной методологии перехода ко всеобщему декларированию. Представленные в данной работе решения актуальных проблем помогут в создании наиболее безболезненной и понятной для граждан системы перехода ко всеобщему декларированию доходов и имущества населения. Главным шагом для решения этой задачи станет переход к поэтапному введению всеобщего декларирования, а также решение проблемы доверия населения. Как видно по данным мировой практики, в странах с наиболее стабильным экономическим результатом и высоким качеством жизни уровень доверия населения к государству стоит на высоком уровне. Для достижения высокого показателя лояльности граждан необходимо повысить их информированность и показатель финансовой грамотности. Все недостатки системы, рассмотренные в данной работе, в совокупности представляют с собой единую глобальную проблему, решив которую Казахстан сделает огромный шаг вперед на мировой экономической и социальной арене.

Литература

1. Закон РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам декларирования доходов и имущества физических лиц» от 18 ноября 2015 г. /URL: <https://egov.kz/cms/ru/law/list/Z1500000412> (дата обращения 31.03.2019 г.)
2. План нации – 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ Главы государства Н.А.Назарбаева, май 2015 г./ URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31977084
3. URL: stat.gov.kz/getImage?id=ESTAT222008 (дата обращения 02.04.2019 г.)
4. О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс) Кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 г. № 120-VI ЗРК (с изменениями на: 21.01.2019)/ URL: [tps://zakon.uchet.kz/rus/docs/K1700000120](https://zakon.uchet.kz/rus/docs/K1700000120)
5. Казахстан не готов к всеобщему декларированию – сенаторы/URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kazakhstan-ne-gotov-k-vseobshchemu-deklarirovaniyu-senatoryi-365022/ (дата обращения 29.03.2019 г.)
6. Специальный подоходный налог для лиц, работающих в Швеции и проживающих в другой стране/URL: <http://ruletka.se/2015/10/16/spetsialnyi-podohodnyi-nalog-dlya-lits/> (дата обращения 05.04.2019 г.)
7. Сенатор заявил о неготовности органов госдоходов к всеобщему декларированию/ URL: <https://www.zakon.kz/4961715-senator-zayavil-o-negotovnosti-organov.html> (дата обращения 01.04.2019 г.)
8. URL: <https://turbotax.intuit.com> (дата обращения 31.03.2019 г.)

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К УЧЕТУ РЕМОНТА И МОДЕРНИЗАЦИИ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ

Аннотация. В статье рассмотрены современные подходы к учету ремонта и модернизации основных средств. Раскрыта экономическая сущность видов ремонта, модернизации. Освещены бухгалтерские корреспонденции по учету последующих затрат основных средств. По результатам исследования рекомендовано уделять внимание процессу реновация.

В современных экономических условиях ни один из хозяйствующих субъектов не обходится без объектов длительного пользования – основных средств. Эти долгосрочные активы используются при производстве продукции, товаров, выполнении работ, оказании услуг, а также для управленческих нужд и целей.

Их способность приносить организации экономическую выгоду в будущем окупает любые затраты, связанные с приобретением или строительством новых объектов основных средств. Однако следует отметить, что хозяйствующие субъекты различаются по оснащению основных средств, их составу и структуре, технической сложности оборудования, станков и агрегатов.

Поддерживать такое имущество в технически пригодном состоянии – задача первостепенная, ибо ее удачное решение продлевает срок функционирования объектов и позволяет обеспечить бесперебойно работу. В этой связи периодически возникает необходимость в проведении ремонта, реконструкции или модернизации производственного оборудования, транспортных средств, зданий и сооружений [1].

В настоящее время необходимо правильно квалифицировать различные виды работ по восстановлению основных средств.

Так, текущий и капитальный ремонт, с одной стороны, и реконструкция, модернизация и дооборудование – с другой, являются необходимыми условиями качественного финансового планирования на любом предприятии и в любом учреждении. В конечном итоге от этого зависят принятие и исполнение обязательств, отражение операций в учете и отчетности, исчисление налогов.

Модернизация – в бухгалтерском учете, как и капитальный ремонт, увеличивает стоимость основного средства и, следовательно, влияет на налог на имущество.

Ее можно поставить и на увеличение стоимостного баланса группы, которая постепенно ложится на вычеты в виде амортизационных отчислений, а можно рассмотреть как капитальный ремонт. А любой ремонт в налоговом учете идет на вычеты в утвержденных пределах и только разница превышения относится на увеличение стоимостного баланса группы.

Естественно при таком подходе бухгалтеру выгоднее, например, замену компьютерных устройств считать капитальным ремонтом.

Посмотрим, как определены данные понятия в экономических и юридических словарях.

Текущий ремонт – это замена или исправление отдельных изношенных деталей основных средств для поддержания их в рабочем состоянии, с целью их профилактики.

Модернизация – modernization – процесс изменения объекта в соответствии с новейшими требованиями и нормами, например, модернизация производственного процесса, технического оборудования и т.п. Модернизация оборудования стала на Западе, а на сегодняшний день развивается все больше и в нашей стране, весьма доходным бизнесом. Фирмы, специализирующиеся на модернизации, закупают устаревшее оборудование у крупных компаний и физических лиц по бросовым ценам.

Например, металлообрабатывающие станки с малой степенью физического износа, но морально устаревшие (моральный износ), они оборудуют современными средствами числового программ много управления и превращают их в современные станки. Покупатели имеют возможность получить достаточно, современное оборудование с гарантийным обслуживанием.

Реновация – renovation – процесс замещения выбывающих в результате физического и морального износа производственных фондов (машин, оборудования, производственных зданий и сооружений) более совершенными. Осуществляется тремя способами:

1) заменой отдельных средств труда. Если в станке сломанный элемент заменен новым, но таким же, сделан ремонт. Если станок переделан таким образом, что он стал более производительным, осуществлена модернизация. Если станок заменен новым, более прогрессивным, произошла реновация. Разумеется, жесткие границы довольно условны. Так, капитальный ремонт часто сопровождается модернизацией. А модернизация целого производственного процесса может быть настолько существенной, что подразумевает реновацию;

2) посредством реконструкции предприятий (или их подразделений), в ходе которой заменяется и часть изношенных основных фондов более современными;

3) путем строительства новых предприятий взамен ликвидируемых старых. Источником капитальных вложений на реновацию служит амортизационный фонд [2].

Рассмотрим на примере, как определить бухгалтеру, какие работы произведены с его компьютером в случае выхода из строя некоторых его деталей в связи с моральным и физическим износом, и как все это оформить?

Если рассматривать пример с компьютером, то здесь так же необходимо отметить тот факт, что мы будем рассматривать компьютер в комплекте (монитор, процессор, клавиатура, мышь и т.п.). Это наиболее выгодный вариант учета, т.к. намного уменьшает трудоемкость учета этого объекта. Всегда удобнее учитывать один объект, а не несколько.

1. Если речь идет о ремонте, то затраты фирмы можно включить в расходы на ремонт основных средств – заменены: материнская плата, вышедший из строя монитор и т.п. Естественно предприятию дешевле отремонтировать, скажем, компьютер, чем купить новый. Для этого предприятию необходимо оформить поломку компьютера должным образом. Для этого оформляется дефектный акт. Как правило, его составляют работники ремонтных мастерских. Однако если на предприятии имеется свой специалист, то данный акт может быть составлен внутри предприятия. Утвержденного бланка для данного акта нет и поэтому его можно составить в произвольной форме. Данный документ подтверждает поломку компьютера и поэтому предприятию требуется произвести его ремонт. В случае если замена той или иной детали компьютера срок его эксплуатации увеличится – произведен капитальный ремонт, если же таких последствий не предвидится, то это – текущий ремонт. В любом случае составляется акт выполненных работ. Если работы выполнены самим предприятием, то составляется акт приемки-передачи отремонтированных, реконструированных и модернизированных объектов (форма ОС-2). Только после этого производятся бухгалтерские записи. Если данными работами занимается сторонняя организация, она так же составляет акт выполненных работ. Данный акт составляется в свободной форме утвержденной предприятием, занимающимся улучшением компьютера. Однако есть некоторые тонкости данного акта [3].

В нем могут быть полностью расписаны произведенные работы и замены деталей, однако не всегда это удобно для предприятия, которому выполнялся ремонт. Возможен вариант составления акта без указания характера работ (в акте указывается – замена деталей или произведен ремонт компьютера). Интересы исполнителя в данном случае никаким образом не страдают, а бухгалтеру не надо ломать голову как отразить данные расходы в бухгалтерском и налоговом учете – это будут расходы на ремонт компьютера.

Таблица 1. Учет ремонта при хозяйственном способе

Содержание операции	Корреспонденция счетов	
	Дебет	Кредит
1	2	3
<i>Если ремонт производится силами самого предприятия</i>		
Приобретены запасные части к компьютеру	1310	3310
Произведен НДС в зачет по приобретенным запасным частям	1420	3310

1	2	3
Отпущены запасные части во вспомогательное производство для проведения ремонтных работ	8311	205
Начислена заработная плата рабочим, ремонтировавшим компьютер	8312	3350
Начислены расходы по налогам из заработной платы	8313	3150
После составления акта выполненных работ: отнесены все расходы на вспомогательное производство или	8310	8311-8313
оприходована сложившаяся сумма на стоимость компьютера в случае капитального ремонта или	2410	8310
отнесена на расходы периода сумма произведенного текущего ремонта	7210	8210
<i>Если ремонт производится силами сторонних компаний</i>		
Оприходована сумма выполненного ремонта, указан. в акте выполненных работ поставщика, на стоимость компьютера в случае капитального ремонта	2410	3310

Предприятия для равномерного включения затрат по ремонту в затраты могут создавать резерв предстоящих расходов и платежей, ремонтный фонд (резерв на ремонт), который учитывается на счете, открываемом в группе 3440 «Прочие краткосрочные оценочные обязательства».

По кредиту показывают образование резерва, а по дебету – использование. Для финансирования ремонтов ежемесячно отчисляются в этот фонд необходимые суммы в соответствии с нормативом, утвержденным на предприятии, согласно смете на все виды ремонтов и включаются в затраты предприятия. Корреспонденции счетов по учету затрат на ремонт основных средств подрядным способом показаны в таблице 2.

Таблица 2. Учет ремонта при подрядном способе

№ п/п	Наименование операций	Корреспонденция счетов	
		Дебет	Кредит
1.	Создание провизии (резерва) на ремонт основных средств (ежемесячно)	8414	3441 «Резерв на ремонт»
2.	На договорную стоимость выполненных подрядных работ – 207 637,56 тенге	3441	3310
3.	На сумму НДС	1420	3310
4.	Произведен расчет с подрядчиком	3310	1030
5.	Списаны фактические расходы на проведение ремонтных работ собственными силами:	8311	1318
	– на стоимость израсходованных материалов		
	– заработная плата ремонтников	8312	3350
	– социальные отчисления	8313	3210
	– аренда оборудования	8417	3310
	– общие расходы на проведенный ремонт	8310	8311-8314
	– списание расходов по ремонту	3441	8310
6.	Произведена корректировка созданной провизии (резерва) на ремонт основных средств	8414	3441

Если резерв не создавался, то затраты по ремонту сразу относят в дебет соответствующих счетов (8410, 7110, 7210) с кредита счета 3310 «Краткосрочная кредиторская задолженность поставщикам и подрядчикам» или 4110 «Долгосрочная кредиторская задолженность поставщикам и подрядчикам». В конце года на излишне зарезервированную сумму дают реверсивную проводку.

Перед ремонтом основные средства обследуются представителями инженерно-технического персонала.

Материалы предварительного обследования и предложения об объемах и продолжительности намеченных работ передаются директору компании, который назначает комиссию для всестороннего обследования объекта работ. Комиссия составляет акт технического обследования объекта, который содержит выводы о характере и объеме работ на объекте. К нему может прилагаться перечень дефектов основных конструктивных элементов или акт о выявленных дефектах оборудования.

Указанные документы утверждаются директором компании и направляются в отдел, курирующий вопросы капитального ремонта или капитального строительства. Затем на основе полученной технической документации составляется проект и график организации работ, а также сметно-техническая документация: наряд-заказ на проведение ремонта.

Оформление приемки-сдачи основных средств из ремонта, реконструкции и модернизации производства осуществляется по актам приемки-сдачи отремонтированных, реконструированных и модернизированных объектов [4].

Затраты по ремонту основных средств, выполняемому хозяйственным способом вне ремонтных цехов (ремонт зданий, сооружений, жилых домов, коммунальных и культурно-бытовых построек, а также других неподвижных объектов), списывают непосредственно на издержки производства или обращения.

При этом дебетуют счета издержек производства (счета 8110, 7110, 7210) и кредитуют счета по учету материалов (1310), расчетов по оплате труда с отчислениями от оплаты труда (счета 3350, 3220), расчетов с поставщиками, дочерними и зависимыми предприятиями (3310, 3320, 3330) и др.

«В случаях улучшения (повышения) первоначально принятых нормативных показателей функционирования объекта основных средств в результате проведенной достройки, дооборудования, реконструкции или модернизации организацией пересматривается срок полезного использования по этому объекту».

В случаях, когда организацией, не создается ремонтный фонд, фактические затраты на ремонт, производимые неравномерно в течение года, могут постепенно накапливаться по дебету счета «Расходы будущих периодов» с кредита счетов учета расчетов («Задолженность с поставщиками и подрядчиками») или учета произведенных затрат (сч. 1310 «Материалы», сч. 8310 «Вспомогательные производства», сч. 3210 «Обязательства по социальному страхованию и обеспечению», сч. 3350 «Краткосрочная задолженность с персоналом по оплате труда» и т.д.). Ремонт основных средств непромышленного назначения осуществляется за счет собственных источников организации и затраты по нему относятся в дебет счета 6280 «Прочие доходы». Учет модернизации и реконструкции основных средств представляет собой улучшение (повышение) первоначально принятых нормативных показателей функционирования объектов основных средств, например срока полезного использования, мощности, качества применения [5].

Исходя из этого, можно сказать, что модернизация оборудования – это частичное улучшение конструкции оборудования в целях увеличения производительности, облегчения условий труда и повышения качества продукции, изготавливаемой на нем. По сравнению с реконструкцией модернизация характеризуется относительно меньшими капитальными вложениями и более короткими сроками реализации. Затраты на модернизацию и реконструкцию объектов основных средств после их окончания, если указанные затраты улучшают (повышают) ранее принятые нормативные показатели функционирования объектов основных средств, то они увеличивают первоначальную стоимость объекта. Относительно такого способа восстановления функциональных свойств объектов основных средств, как реконструкция, можно сказать, что это понятие применяется к следующим объектам основных средств: зданиям, сооружениям и т.п.

Важными моментами при учете модернизации ОС являются разделение понятий «ремонт» и

«модернизация», организация удобного аналитического учета. Также необходимо принимать во внимание различия в бухгалтерском и налоговом учете модернизации основных средств, которые потребуют от бухгалтера действий по обеспечению корректного отражения временных разниц.

Можно с уверенностью утверждать, что отдельные детали и основные узлы, являющиеся частью основного средства изнашиваются быстрее, чем объект в целом и, следовательно, в первую очередь именно им, требуется произвести либо ремонт, либо замену.

Рассмотрим данную ситуацию на примере, всем известном и просто незаменимом электронном помощнике «Компьютере». Всем пользователям компьютера известна ситуация когда в ходе работы выясняется, что он включается только с пятого-десятого раза, хуже если он начинает зависать или еще того хуже он начинает бесконечно перегружаться. Ничто не вечно и поэтому любая техника рано или поздно ломается. Однако не всегда есть возможность регулярно обновлять вышедшую из строя технику. Однако у предприятий есть возможность во избежание преждевременного износа основных средств производить замену одной или нескольких частей, из которых состоит оборудование.

В компьютере – внутри системного блока это может быть жесткий диск, материнская плата, процессор и др. компоненты. Для того чтобы правильно отразить в учете замену новых деталей оборудования, необходимо четко определить, как классифицировать данную замену. В данном случае затраты предприятия могут расцениваться как текущие и капитальные вложения. В данном случае могут присутствовать следующие понятия:

- в первом случае «Текущий ремонт»;
- во втором случае «Капитальный ремонт», «Модернизация» или еще того хуже «Реновация».

Необходимо отметить, что в законодательстве РК нет однозначного определения данным понятиям. Методическими рекомендациями определено, что расходы на модернизацию, реконструкцию, техническое перевооружение действующих субъектов и капитальный ремонт являются капитальными вложениями. Они производятся только в случае улучшения состояния объекта, повышающего его первоначально оцененные нормативные показатели: срок службы, производственную мощность и т.д. При этом, первоначальная стоимость объектов основных средств претерпевает увеличение на сумму капитальных вложений [6].

Про текущий ремонт отмечается, в котором сказано, что затраты на ремонт и эксплуатацию основных средств, производимые в целях сохранения и поддержания технического состояния объекта, первоначальную стоимость не увеличивают, а признаются как текущие расходы в момент их возникновения.

По нашему мнению, для правильной квалификации расходов на модернизацию и реконструкцию организациям следует руководствоваться Сводом правил обследования несущих строительных конструкций зданий и сооружений где установлено следующее:

– реконструкция здания – это комплекс строительных работ и организационно-технических мероприятий, связанных с изменением основных технико-экономических показателей (нагрузок, планировки помещений, строительного объема и общей площади здания, инженерной оснащенности) с целью изменения условий эксплуатации, максимального восполнения утраты от имевшего место физического и морального износа, достижения новых целей эксплуатации здания;

– модернизация здания – это частный случай реконструкции, предусматривающий изменение и обновление объемно-планировочного и архитектурного решений существующего здания старой постройки и его морально устаревшего инженерного оборудования в соответствии с требованиями, предъявляемыми к эстетике условий проживания и эксплуатационным параметрам жилых домов и производственных зданий.

Литература

1. Михалева Е. Учет недвижимости, зданий, оборудования (основных средств) и нематериальных активов // Знакомство с учетом. Самоучитель по бухучету и налогообложению. – 2015. – №3.
2. АскарOVA Э.Р. Об изменениях в учетной политике предприятия // Бюллетень бухгалтера. – 2012, март. – №12. – С. 16-17.

3. Гражданский Кодекс Республики Казахстан (Особенная часть). Комментарий (постатейный). – 2-е изд., испр. и доп. / Под ред. М.К.Сулейменова, Ю.Г. Басина. – Алматы: Жеті жарғы, 2014. – 834 с.
4. Гумилева Е.Н. Основные средства: приобретение и списание в конце года // Бюллетень бухгалтера. – 2012, декабрь. – №52. – С. 18-20.
5. Жандосова И.А. Учет основных средств// Бухучет на практике. –2010, январь. №1. – С. 3-60.
6. Лехина А.Л. Переоценка основных средств: отражение в финансовой отчетности, налоговые последствия // Бюллетень бухгалтера. – 2014, июль. – №28. – С. 6-7.

З. Бекжанова, А. Лоскутова, Н. Рахимбекова

студенты спец. «Учет и аудит»

*Научный руководитель: Л.Ж. Айтхожина, к.э.н., доцент
КазУЭФМТ*

КЛЮЧЕВЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ ЭФФЕКТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОМПАНИИ: КРИТЕРИИ И ОЦЕНКА

Аннотация. В статье рассмотрена возможность использования сбалансированной системы показателей в бизнесе. Создание ССП по основным направлениям ее деятельности способствует принятию своевременных управленческих решений.

Стратегия предприятия, определение его целей и задач являются привилегией и обязанностью высшего управленческого звена компании, в то время как реализовывать стратегию приходится сотрудникам предприятия на уровне структурных подразделений.

Задача системы КРІ и сбалансированных показателей состоит в переводе стратегии компании в комплексный набор показателей ее деятельности, определяющий основные параметры системы измерения и управления.

Формулируя ожидаемые результаты, компания ставит цель и создает условия для ее реализации, а высшее руководство направляет энергию, способности и знания сотрудников на решение задач долгосрочной перспективы.

Сбалансированная система показателей (BalancedScorecard, BSC) – наиболее популярная, признанная в мире концепция управления реализацией стратегии, разработанная профессорами Гарвардского университета Д. Нортоном и Р. Капланом (США).

ССП – это механизм последовательного доведения до персонала стратегических факторов успеха, целей компании и контроль их достижения через ключевые показатели эффективности, в английском варианте – KeyPerformanceIndicator (KPI). KPI являются, по сути, измерителями достижимости целей, а также характеристиками эффективности бизнес-процессов и работы каждого отдельного сотрудника.

На показатели экономической деятельности подразделений может влиять множество факторов, которые менеджеры подразделений контролировать не могут. К примеру, хорошие или плохие экономические показатели показываются главным образом из-за благоприятного или неблагоприятного экономического климата, в условиях которого действует подразделение, а не профессионального мастерства менеджера этого подразделения.

Чтобы оценить показатели работы менеджеров подразделений, необходимо разграничить экономические и управленческие составляющие показателей функционирования.

Организация в целом считается инвестиционным центром.

При децентрализованной, дивизиональной структуре организация делится на подразделения,

выступающие как центры инвестиции или центры прибыли.

Подфункциональной – понимается структура, в которой все виды деятельности одного типа в компании контролирует руководитель соответствующего подразделения. Отсюда отличительной характеристикой является то, что в функциональной структуре только организация в целом выступает инвестиционным центром, а ниже этого уровня везде используется только функциональное структурирование.

И наоборот, в дивизиональной структуре организация делится на отдельные центры прибыли и инвестиций, а функциональная структура применяется уже ниже этого уровня.

При оценивании показателей функционирования менеджера подразделения в финансовые показатели, по которым оценивается его работа, должны включаться только те составляющие, которые он контролирует непосредственно. Поэтому все начисление косвенных затрат, например, затрат на центральное обслуживание и административные функции, на которые менеджеры подразделения влиять никак не могут, не должны включаться в показатели оценивания его работы. Подобные издержки могут контролироваться только там, где они реально осуществляются, из чего следует, что ответственность за них должны нести менеджеры централизованных структур.

Сбалансированная система показателей (BalancedScorecard, BSC) можно представить в виде дерева (Рис. 1).

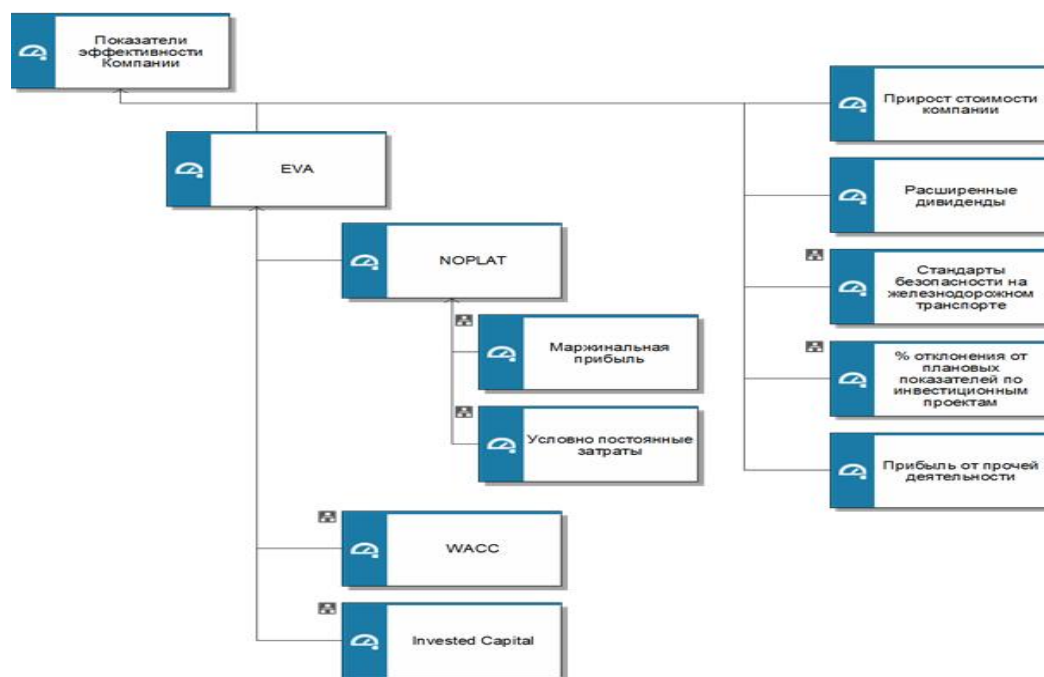

Рисунок 1. Структура дерева KPI

Остановимся на ряде показателей из дерева.

Показатели эффективности деятельности предприятия в целом определяются сопоставлением объема всех средств предприятия и совокупного результата его деятельности.

Показатель ROI выражает прибыль подразделений в виде процентной доли активов, используемых в данном подразделении. Остаточный доход определяется как прибыль подразделения минус стоимость капитала, начисленная на инвестиции в данное подразделение (например, чистые активы или общие активы). В течение 1990-х гг. остаточный доход был уточнен и получил название EVA. Тем самым, EVA (Economic Value Added) – это более широкий по своему значению традиционный показатель, чем остаточный доход. Он включает корректировки, позволяющие представлять финансовые показатели деятельности подразделения с учетом общепринятых бухгалтерских принципов, которые применяются в финансовых отчетах для внешних пользователей. EVA

позволяет оценить реальную экономическую прибыль при требуемой ставке доходности, которую акционеры и кредиторы смогли бы получить, вложив свои средства в ценные бумаги с таким же уровнем риска.

$$EVA = NOPAT - WACC \cdot ACE.$$

EVA может уточняться исходя из самой логики EVA – компании должны стремиться и прилагать усилия к тому, чтобы инвестируемый в компанию капитал (IC) приносил максимальную отдачу (NOPAT). Где соответственно, NOPAT (Net Operating Profit Less Adjusted Taxes) – чистая операционная прибыль после уплаты налогов, скорректированная на величину процентов по обслуживанию используемого капитала;

Учитывается вся деятельность компании, и NOPAT является тем же чистым доходом, но до вычета расходов по вознаграждению. В данной формуле задействованный капитал рассчитывается на основе источников финансирования (пассивной части баланса). Структура дерева показателей позволяет видеть основные центры формирования и критерии дохода бизнеса.

Сбалансированная система показателей зависит от методологии их разработок и учета факторов и критериев. Считаем необходимым работать над снижением дисфункциональных последствий (уделение большего значения «победе» в конфликте, а не устранению проблем.), таких как:

а) использование более совершенных финансовых показателей, таких, как EVA, учитывающих бухгалтерские поправки, цель которых – преодолеть узкие места, обычно имеющиеся в бухгалтерских показателях;

б) удлинение периода измерения, за который определяются основные показатели;

в) не полагаться исключительно на бухгалтерские показатели и включить нефинансовые параметры, например, подход на основе ведомости сбалансированного учета.

Немаловажно и то что, является ли основной целью измерение показателей функционирования подразделения в целом или менеджера, который им управляет.

Смысловые сообщения, передаваемые этими двумя показателями, могут быть совершенно различными.

Например, менеджер может быть назначен в отстающее подразделение, чтобы улучшить его деятельность, и может во много раз повысить результаты функционирования этого подразделения.

Однако это подразделение и в этом случае может оставаться неприбыльным, например, из-за действия отраслевых факторов, таких, как избыток мощностей или сокращающиеся рынки. В этих условиях будущее такого подразделения может быть неопределенным, однако менеджер, который за него отвечает, может быть выдвинут на более высокую должность в знак признания его хорошей работы на прежнем месте.

И наоборот, подразделение может показывать высокую отчетную прибыль, но из-за промахов руководителя эти показатели оказываются меньше тех, на которые можно было бы рассчитывать при сложившихся благоприятных экономических условиях..

На практике разделить между собой контролируемые и неконтролируемые статьи расходов очень трудно. Есть одно правило, которое может применяться для разделения между собой контролируемых и неконтролируемых расходов, – это делать менеджеров ответственными за те затраты, на которые вы хотите, чтобы они обращали повышенное внимание. Например, рассмотрим бизнес-процессы бухгалтерской службы. На наш взгляд основными показателями работы бухгалтерской службы можно назвать такие, как подготовка в срок финансовой отчетности; затраты на ведение бухгалтерского учета и сбор документов.

На практике имеют место такие KPI для одной штатной единицы бухгалтера как: отсутствие претензий налоговых органов и аудиторов, выполнение бюджета, сумма штрафов за нарушения норм бухгалтерского законодательства, количество ошибок выявленных в процессе аудита, своевременное выставление счетов и отражение оплаты в учетных системах, сумма убытков, возникших из-за наличия кассового разрыва.

Наименование процесса	KPI	Описание KPI	Методика расчета
Закрытие периода и формирование Главной книги	Сроки Закрытия периода и формирования Главной книги	Отражает своевременность Закрытия периода и формирования Главной книги в соответствии с требованиями регламента закрытия периода	Сроки закрытия периода и формирования Главной книги = фактический срок закрытия - срок установленный в регламенте закрытия периода и формирования Главной книги
Формирование финансовой отчетности.	Дата предоставления финансовой отчетности акционеру	Отражает своевременность предоставления финансовой отчетности в соответствии с требованиями Единственного акционера	Дата представления финансовой отчетности = фактическая дата представления - Дата установленная Единственным акционером

Рисунок 2. KPI бизнес-процессов бухгалтерского учета

Выводы: Нарастивание темпов и масштабов производства, повышение качества продукции в настоящее время уже недостаточны для достижения конкурентного преимущества на рынке, и поэтому нужно компаниям переходить на новые прогрессивные методы корпоративного управления.

Система сбалансированных показателей – один из прогрессивных методов управления, позволяющих своевременно реагировать на изменение условий на рынке.

Литература

1. Разработка системы ключевых показателей (KPI) для производственного предприятия. – 2010 .
2. Брейли Р., Майерс С. Принципы корпоративных финансов. – М.: Олимп-Бизнес, 2015. – 1008 с.
3. Жемчугов А.М., Жемчугов М.К. Продукция предприятия, результаты деятельности, и мотивация // Проблемы экономики и менеджмента. – 2013. – №12. – С. 4-12.
4. Пармендер Д. Ключевые показатели эффективности. Разработка, внедрение и применение решающих показателей. – 2011. – 228 с.

*А. Борашиева, «Есеп және аудит» мамандығының студенті
Ғылыми жетекші: Ж.К. Әбжан, магистр, аға оқытушы
ҚазЭҚХСУ*

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АУДИТОРЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН ДАМУЫ

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасында аудиттің қалыптасуы және қалыптасу тарихы, заманауи жағдайы, аудиторлық нарықтың мәселелері және оның шешу жолдары көрсетілген. Республикадағы аудит нарығының заманауи жағдайына, сонымен қатар мемлекеттік аудит кезінде анықталған бұзушылықтар мен жетіспеушіліктерге ерекше көңіл бөлінген. Әлемдегі бәсекеге қабілетті болу үшін ұсынылатын ұсыныстар: заңнамалық базаны жетілдіру, сапалы кадрлар дайындау мен аудит саласындағы алдыңғы қатарлы елдердің тәжірибесін алып пайдалану.

Қазақстан Республикасында аудиттің пайда болу және қалыптасу тарихы 1989 ж. Қаржы министрлігінің БТБ (бақылау-тексеру басқармасы) шаруашылық есептегі тексеру тобы ұйымдастырылған кезде басталды. Содан кейін топтың негізінде Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің 1990 ж. 15 ақпандағы қаулысына сәйкес Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің аумақтық бөлімшелері бар өзін-өзі басқаратын «Қазақстан аудит» аудиторлық орталығы құрылды. 1992 ж. бастап бұл кәсіпорын барлық меншік нысанындағы ұйымдарға аудиторлық қызмет көрсететін тәуелсіз ірі акционерлік қоғамға айналды.

Қазақстан Республикасындағы «Аудиторлық қызмет туралы» 1993 ж. 18 қазандағы бірінші заң қабылданғаннан кейін елдің экономикалық және қоғамдық-саяси өмірінде елеулі өзгерістер болды.

Мұның барлығы 1998 ж. 20 қарашада қабылданған «Аудиторлық қызмет туралы» Қазақстан Республикасының жаңа Заңын әзірлеуге (толықтырулар мен өзгерістермен қоса, 05.05.2006 ж.) «ескі» заңмен салыстырғанда негізгі ұғымдар дәйекті және принциптері, түрлері, субъектілері, уәкілетті органдардың құзыреті, аудиторларға үміткерлерді аттестациялау, аудиторлық қызметті лицензиялау және іске асыру ережелері толық ашылған.

Аудит туралы екінші Заңды уақтылы қабылдау республикадағы аудиторлар мен аудиторлық ұйымдардың нақты тәуелсіздігін бекітуге ықпал етті.

«Аудиторлық қызмет туралы» ҚР Заңының талаптарына сәйкес аумақтық Палаталар мен республикалық аудиторлар палатасын құру, тексеру комиссиясын сайлау және аудиторларды аттестаттау бойынша Біліктілік комиссиясын құру бойынша іс-шаралар жүргізілді.

Бухгалтерлік есеп пен аудиттің құқықтық негізі Конституцияның, Азаматтық кодекстің, Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстің, Салық кодексінің, «Банкроттық туралы», «Акционерлік қоғамдар туралы», «Шетелдік инвестициялар туралы» Заңдардың және компаниялардың, фирмалардың және басқа да коммерциялық ұйымдардың қызметін реттейтін Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік актілерінің талаптарын ескере отырып әзірленді.

Нарықтық қарым-қатынастарға сәйкес нормативтік-құқықтық актілерді әзірлеу және қабылдау аудиторлық істің даму перспективаларын дұрыс айқындауға және біздің елімізге ірі халықаралық аудиторлық компанияларды белсенді тартуға ықпал етеді.

Бүгінгі таңда елде 100-ден астам аудиторлық фирмалар мен 3000-нан астам маман жұмыс істейтін тәуелсіз жеке кәсіпорындар жұмыс істейді. Келешекте аудиторлық мамандарына сұраныс артады. Республикалық аудиторлар палатасының есептері бойынша елдегі аудиторлық қызметпен айналысатын қызметкерлердің саны 30 мыңға жуық адамды құрайды. Аудиторлық ұйымдарды төрт түрге жіктеп қарастырады.

Аудиторлық ұйымдардың бірінші түріне «Үлкен төрттікке» кіретін шетелдік компаниялардың өкілдіктері жатады: «KPMG»; «Deloitte»; «Ernst&Young»; «PricewaterhouseCoopers». «Үлкен төрттік» мүшелерінің көп жылдық тәжірибесі мен жоғары имиджі бар.

Екінші түрі шетел фирмаларымен («үлкен төрттен» басқа) және ТМД елдерінің аудиторлық фирмаларымен бірлескен аудиторлық кәсіпорындар құру болып табылады. Аудиторлық ұйымдардың бұл түрін біздің елімізде 2000 ж. әлемдегі ең ірі халықаралық тәуелсіз фирмалар аудиторлық ассоциациясының – «BDO international» нақты мүшесі қабылдаған «БЛЖ Қазақстан аудит» АҚ лайықты түрде ұсынады.

Үшінші түрі-мұнай-газ секторы, металлургия және басқа да индустриялық-өнеркәсіптік кешендерге қызмет көрсететін салааралық аудиторлық компаниялар. Олар ерекше тақырып бойынша жұмыс істейді, қызметтің практикалық бағыты бар, отандық кәсіпорындарға кәсіби аудиторлық қызметтердің кең спектрін көрсетеді.

Ұйымдық нысанның төртінші түрі-құрамына бірнеше аудиторлар кіретін шағын дербес аудиторлық фирмалар. Қазақстанда бұл топқа мынадай ұйымдар жатады: «Центраудит – Қазақстан» ҰАК, «Ержанов и Ко» ЖШС, «Ай – аудит» ЖШС және т.б.

Ұйымдастыру нысанының бесінші түрі – тыңдау және кеңес беру.

Кәсіби талаптарды халықаралық деңгейде әзірлеумен бірнеше ұйым, оның ішінде 115 елден 158 ұйымның өкілдерін қамтитын Халықаралық Бухгалтерлер Федерациясы (ХБФ) айналысады.

ХБФ шеңберінде аудиторлық стандарттармен тұрақты дербес ұйым құқығында әрекет ететін

аудиторлық практика жөніндегі Халықаралық комитет (ХК) тікелей айналысады.

2000 ж. 16 наурызда Алматы қаласында өткен ҚР аудиторларының бесінші республикалық конференциясында «Қазақстандағы Аудиттің Халықаралық Стандарттары» қаралып, қабылданды. Аудиторлық тәжірибе жөніндегі Халықаралық Комитет (ХАК) аудитті жүргізудің халықаралық стандарттарынан (ХАС) және ілесіп қызметтер көрсету жөніндегі стандарттардан (ЕАЕ) тұратын нормативтік құжаттарды шығарды.

Осылайша, Қазақстан Республикасында аудит бастапқыда Халықаралық стандарттар негізінде әзірленген қазақстандық аудиторлық стандарттар негізінде жүзеге асырылды. Қазақстан Республикасы Аудиторлар палатасының 2000 ж. наурызда өткен бесінші Республикалық конференциясында аудитті халықаралық стандарттарға көшіру және оларды ұлттық деп қабылдау т-ралы шешім қабылданды. Бұл ереже «Аудиторлық қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңына қол қойды. Осы нормативтік актіге сәйкес республикада аудит халықаралық бухгалтерлердің халықаралық федерациясының Халықаралық Аудит жөніндегі комитетінің ресми жариялауына рұқсат қағазы бар ұйымның мемлекеттік және орыс тілдерінде жарияланған Қазақстан Республикасының заңнамасына қайшы келмейтін халықаралық аудиторлық стандарттарға сәйкес жүзеге асырылады. Бұл құқық 2007 ж. Аудиттің халықаралық стандарттарының, сенім білдірудің және этика нормаларының жинағын жариялаған Қазақстан Республикасының Аудиторлар палатасы болды.

Бүгінгі күні Қазақстанда жалпы әлемдік тәжірибеге қарағанда, кірістің 60% астамы «үлкен төрттік» (Ernst&Young, Deloitte, PricewaterhouseCoopers, KPMG) компаниялары арасында бөлінеді, қазақстандық нарықтың ең жоғары үлесі ұлттық аудиторларға тиесілі. Дегенмен, заттардың мұндай жағдайы соңғы кезекте қазақстандық нарықта орта буындағы шетелдік аудиторлық компаниялардың сертификаттау мүмкіндігіне қатысты заңнамалық шектеулердің болуына байланысты мүмкін болмай отыр (олардың нарықтағы үлесі шамамен 10%-ды құрайды), дегенмен Ұлттық аудиторлардың ұстанымдарын бекіту – елдегі орта таптың қалыптасуының куәлігі.

Еуропалық заңнама қызметтердің сапасын бақылаудың еуропалық жүйесін енгізуді талап етеді және ол Қазақстанда аудиторлық қызмет көрсету нарығына қажет. Қазір өз қателіктеріне қатысты мүлдем тиімсіз жұмыс жүргізуден гөрі, әлемнің және Еуропаның дамыған елдерінің тәжірибесін зерделеу мен алу өзекті болып отыр. Әлем негізінен аудиторларды тексергенде реер review принципі бойынша сапаны бақылау тексеруін жүргізу тәжірибесінен бас тартты. Сонымен қатар, мұндай тәсіл аудит саласындағы еуропалық директиваға жауап бермейді деп танылды. Қазақстанда АӨК мүшелері көбінесе өз аудиторлық компаниялары бар жұмыс істеп тұрған аудиторлар болып табылады.

Сапаны бақылаудың еуропалық жүйесін енгізу ұлттық аудиторларға халықаралық аудиторлық компаниялармен лайықты бәсекелесуге және кәсіби қызметтерді неғұрлым сапалы ұсынуға мүмкіндік береді.

Қаржы Министрлігі Стратегиялық жоспарлау жүйесін жетілдіру, сауда қызметін реттеу, мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру шеңберінде жеке кәсіпкерлікті қаржылық және қаржылық емес қолдауды қамтамасыз ету бойынша ауқымды жұмыстар жүргізуде.

«ҚАЗСТАТ» жобасы шеңберінде Ұлттық статистикалық жүйені жетілдіру бойынша шаралар іске асырылды. Ақпараттық жүйелер және оларды онлайн беру арқылы үлкен деректерді өңдеудің оң үрдісі байқалады. 2020 ж. дейін қызмет көрсету саласын дамыту жөніндегі Бағдарламаны іске асыру нәтижесінде оның ЖІӨ-дегі үлесі бүгінде 57,5%-ға жетті. Бизнес үшін кедергілерді қысқарту бойынша қабылданған шаралардың арқасында 2018 ж. Дүниежүзілік Банктің «Doing Business» халықаралық рейтингісінде Қазақстан 190 елдің ішінде 36-орынды иеленді.

Сонымен қатар, мемлекеттік аудит барысында Қаржы Министрлігінің стратегиялық жоспарларын жоспарлау және орындау кезінде жіберілген жекелеген кемшіліктер мен бұзушылықтар анықталды. Атап айтқанда, стратегиялық жоспарларда мемлекеттік жоспарлау жүйесінің жоғары тұрған құжаттарының кейбір мақсаттары көрініс таппады; стратегиялық жоспарлаудың нәтижесіне бағдарланған бюджеттеумен өзара байланысы толық көлемде қамтамасыз етілмеді. 2014 ж. қабылданған Қазақстан Республикасында көрсетілетін қызметтер саласын дамытудың 2020 ж. дейінгі бағдарламасын іске асыру тиімділігі 71%-ды құрады. Бағдарлама ағымдағы жылы бірқатар шаралар мен индикаторлар орындалмаған, сондай-ақ оларды басқа да бағдарламалық құжаттарға

көшіруге болмайтын шығынға ұшырады.

Әлемдік экономикадағы жағымсыз факторларды ескере отырып, 2016-2018 жж. шағын және орта кәсіпкерлікті дамытуға бөлінген 166 млрд теңге мөлшеріндегі қаражат тек тұрақтандырушы әсер етті, соның нәтижесінде елдің ЖІӨ-дегі шағын және орта бизнестің үлесі бұрынғы деңгейде сақталды.

Тариф белгілеу және газбен жабдықтау қызметін реттеу саласында бірқатар бұзушылықтар анықталды. Инвестициялық бағдарламаларды орындамау және газбен жабдықтау қызметтері бойынша тарифтік сметаларды сақтамау нәтижесінде табиғи монополиялар субъектілері үстеме пайда және жалпы сомасы 10 млрд теңгеден астам қосымша табыс алды.

Аудит әуежайлар қызметтерін реттеу саласында тариф қалыптастыру үшін қолданылатын шығыстардың үлгі нормаларын белгілеу мәселелеріндегі ауытқуларды атап өтті. Астана қаласы әуежайының қызметтеріне жалпы сомасы 3,2 млн теңге тарифтердің артуы анықталды.

Бұдан басқа, тұтынушылардың құқықтарын қорғау мәселелерін реттейтін нормативтік актілерде, оның ішінде электрондық сауда саласында жекелеген олқылықтар орнатылды.

Бірқатар бұзушылықтар «Самұрық-Қазына» ұлттық әл-ауқат қоры «АҚ арқылы инвестициялық жобаларды іске асыру кезінде жіберілген. Аудит жобалардың қаржылық-экономикалық негіздемелерінің көрсеткіштеріне қол жеткізбеу, сатып алынған жабдықтың тоқтап тұруы, оны сақтау режимінің, жұмыс кестелерінің бұзылуы, сапасыз орындалған жұмыс көлемінің және объектілерді пайдалануға уақтылы тапсырмау фактілерін анықтады.

«Е-Статистика» ақпараттық жүйесін дамытудың жеткіліксіз деңгейі, оның ішінде мемлекеттік органдардың ақпараттық жүйелерімен интеграциялау, жекелеген деректерді беру мен алудың толықтығы және ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бөлігінде байқалады. Статистикалық деректерде жергілікті атқарушы органдармен алшақтықтар анықталды.

«KAZSTAT» жобасында көзделген 750,0 млн теңге сомасына нәтижелерге қол жеткізілген жоқ. Атап айтқанда, «жеке сұраудың компьютерленген жүйесі» жұмыс істемейді және телефон арқылы сұрастыру жолымен ақпарат жинаудың жаңа әдісі енгізілмеген.

Мемлекеттік аудит қорытындысы бойынша Есеп комитеті қызметтер саласында сапасыз зерттеулер жүргізумен және құрылыс қызметі туралы заңнаманы сақтамаумен байланысты 963,5 млн теңге сомасында қаржылық бұзушылықтарды анықтады. Бұл ретте мемлекеттік аудит барысында 333,5 млн теңге өтелді және қалпына келтірілді.

Сондай-ақ, 208 551,2 млн теңге сомасында бюджет қаражатын тиімсіз пайдалану, сондай-ақ, 6 162,6 млн теңге сомасында бюджеттік өтінімдерді сапасыз жасау фактілері анықталды. Квазимемлекеттік сектор субъектілерінің активтерін зерттеу жүргізуге пайдалану кезінде жіберілген бұзушылықтар сомасы 835,6 млн теңгені құрады. Бұдан басқа, 146 рәсімдік бұзушылықтар және 27 жүйелік кемшіліктер анықталды, оның ішінде мемлекеттік жоспарлау жүйесінің құжаттарына ревизия жүргізу тәртібінің болмауы, сондай-ақ, кәсіпкерлерді шетелде оқыту бағдарламаларын іске асырудың төмен нәтижелілігі бөлігінде анықталды.

Қорытынды бойынша Үкіметке инвестициялық жобаларды іске асыру, тұтынушылардың құқықтарын қорғау, мемлекеттік статистиканы жүзеге асыру, мемлекеттік жоспарлауды жетілдіру мәселелерін реттейтін заңнамалық және нормативтік құқықтық актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізу жөнінде ұсынымдар берілді.

Ұлттық экономика министрлігіне және оның ведомстволық бағынысты ұйымдарына анықталған бұзушылықтарды жою, бюджет және өзге де заңнама талаптарының сақталуын қамтамасыз етпеген лауазымды адамдардың жауапкершілігін қарау жөнінде шаралар қабылдау тапсырылды.

Жеке фактілер бойынша мемлекеттік аудит материалдары әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауға уәкілетті органдарға жіберілді.

World Economic Forum соңғы есебінде Қазақстан бәсекеге қабілеттілік индексі бойынша мүмкін болатын 137-ден 57-ші орынды иеленеді.

Аудиторлық нарықтың маңызды проблемасы қазіргі Сертификаттау жүйесінің жетілмегендігі және өзі аудиторды дайындау сапасына қажетті мөлшерде кепілдік бере алмайтындығы болып табылады, сондықтан аудиторды таңдауға оның сертификатына ғана бағдар бере отырып, фор-

малды түрде келуге болмайды. Аудиторларды сертификаттаудың ашық емес жүйесі қандай да бір дәрежеде кадрларды аудиторлық бизнеске әкелуге кедергі келтіреді.

World Economic Forum сарапшыларының бағалауына сәйкес, ҚР бәсекеге қабілеттілігіне теріс әсер ететін негізгі факторлар жыл сайын өзгеріп отырады. Қазақстанның бәсекеге қабілеттілік рейтингіне теріс әсер еткен негізгі үш фактор сыбайлас жемқорлық, салық ставкалары және инфляция болды. Алайда, биылғы жылы халықаралық сарапшылар сілтеме жасайтын жағымсыз факторлардың тізбесі өзгерді. 2018 ж. Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігіне теріс әсер еткен басқа да мәселелер бірінші орынға шықты. Бірінші орында қаржыландыруға қол жеткізу мәселесі болды. Екінші орынды сыбайлас жемқорлық мәселелері алады. Үшінші фактор қандай да бір қазіргі заманғы міндеттерді шешу үшін жеткіліксіз білімді жұмыс күші туралы мәселе болды.

Осыған байланысты шетелдік инвесторларды тарту және қазақстандық экономиканы дамыту үшін бүкіл әлемде қабылданған бірыңғай стандарттарды енгізу қажет. Инвестицияларды тарту үшін елдегі аудит жоғары кәсіби деңгейде жұмыс істеуі қажет, өйткені аудиторлық компаниялар – бұл сыртқы және ішкі инвесторлар үшін «инвестициялық қақпасы». Сонымен қатар, Қазақстанда аудиттің дамуы үлкен қадамдармен жүріп жатқанын және бұл барлық жерде орын алып отырғанын, кәсіпқойлар арасында өзара үлкен алмасу жүріп жатқанын айтып өту қажет. Аудиторлық қауымдастық Қазақстанда саланың деңгейін көтеру үшін көптеген тренингтер өткізілуде. Аудит – бұл бизнес үшін де, мемлекеттік және квазимемлекеттік секторлар үшін де қазақстандық экономика кадрларын даярлаудың маңызды мектебі.

Әдебиеттер

1. Абленов Д.О., Әбле Д.Д., Смағұлова Д.Д. Қаржылық бақылау, ревизия және аудит. Оқу құралы. – Алматы: Экономика, 2014. – 560 б.
2. Нурсейтов Э.О., Аудит: краткое пособие. – Алматы: ТОО «Издательство LEM», 2011. – 236 с.
3. Грэм, Коссерат. Қазіргі заманғы аудит: Оқулық / Р. Неил. – Алматы: ЖШС «Дәуір», 2017. – 408 б.
4. www.audit.kz
5. www.el.kz
6. www.esep.kz

Н. Есильбаева, студенті

*Ғылыми жетекші: Г.С. Сартабаева, магистр, аға оқытушы
ҚазЭҚХСУ*

«МҮЛІКТІК КЕШЕНДЕРДІ БАҒАЛАУ («Респект» ЖШС мысалында)

Андапта. Кәсіпорынның мүліктік кешендерінің нарықтық құнының бағалау, оның табысты қызметінің нәтижесі және әрі қарай даму үшін қаржы ресурстарын тартудың алғы шарты болып табылады. Кәсіпорынның мүліктерінің нарықтық құнын анықтау барысында жылжымалы және жылжымайтын мүліктің құнын анықтай отырып мекеменің банкроттық ықтималдығы дәрежесі анықталады.

Бағалау теориясында нарықтық құнын айқындауда үш тәсілді қолдану мүмкіндігі қарастырылған: шығындар тұрғысынан, сатылымдардың аналогтарын салыстыру және объектімен әкелінген табыс тұрғысынан. Әрбір тәсілді қолданудың мүмкіндіктері мен орындылығы, сондай-ақ әр көзқарас бойынша есептеу әдіснамасын таңдау әр түрлі жағдайда, көптеген объектілердің негізінде,

соның ішінде бағалау объектісінің ерекшелігі мен типі бойынша анықталады

Нарықтық құн – сатып алумен байланысты барлық фактілер туралы ешқандай қысым көрсетпейтін және білуге жатпайтын сатып алушыны сатуға және сатуға дайын болған сатушы келісетін қолма-қол ақшамен немесе олардың баламасымен көрсетілген құн [1,87 б.]. «Респект» ЖШС (жауапкершілігі шектеулі серіктестік) Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіне және ҚР Заңымен «Қосымша жауапкершілігі шектеулі серіктестіктер туралы» Заңдарға негізделі отырып құрылған. Серіктестіктік туралы жалпы мәліметтер 1 кестеде ұсынылып отыр.

1-кесте. «Респект» ЖШС жалпы мәліметтер

Р/н	Бағалау объектісі	«Respect-Astana» ЖШС мүлкі
1.	Объектілердің орналасқан жері	Нұр-Сұлтан қ. Бөгенбай батыр даңғылы, 85/1 үй
2.	Меншік иесі	ЖШС «Respect-Astana» (Құрметті Нұр-Сұлтан)
3.	Бағаланатын құқықтар	Жеке меншік иесі
4.	Бағалаудың мақсаты	Нарықтық құнды анықтау
5.	Бағалаудың түрі	Бастамасы (Бастапқысы)
6.	Тағайындауды бағалау	Жүзеге асыру мақсатында

Қарастырылып отырған 2 кестеде жауапкершілігі шектеулі серіктестіктің орналасқан орны, меншік иесі, құқық түрі, мақсаты және т.б мәліметтері көрсетілген. Бағалау объектісінің орналасу сипаттамасы 2 кестеде ұсынылып отыр.

2-кесте. Бағалау объектісінің орналасу сипаттамасы

Р/н	Атаулары	Белгілері
1.	Орналасуы	Нұр-Сұлтан қ. Бөгенбай батыр. К 85/1 үй
2.	Орналасқан аймақ	Өндірістік
3.	Құрылыс түрі	өндірістік базасы
4.	Көлік қызметтері	Төмен

Жоғарыда көрсетілген 3 кестеде бағалау объектісінің орналасу сипаттамасы, орналасқан аймағы, құрылыс түрлері, көлік қызметтері көрсетілген.

3-кесте. Жер учаскесінің жалпы сипаттамасы көрсетілген

Р/н	Атаулары	Белгілері
1.	Кадастрлық нөмірі	21-319-061-1096
2.	Орналасуы	Нұр-Сұлтан қ. «Сарыарқа» ауданы Бөгенбай батыр. д 85/1 үй
3.	Ауданы га	0,2273 шаршы метр
4.	Жер учаскесіне құқық	Жеке меншік
5.	Топография	Тегіс
6.	Мақсаты	Цехтың жұмысы, арматура цехы
7.	Пайдаланудағы шектеулер және ауыртпалық	Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен жерасты және жер үсті байланысын салу және пайдалану жөніндегі уәкілетті органдардың, көршілес жер пайдаланушылар (меншік иелері)
8.	Бөінуі	Бөлінбейтін
9.	Абаттандыру	Бұл жер учаскесі полигональды нысаны бар. Жер беті тегіс физикалық сипаттамалары оларды салудың ықтимал нұсқаларына шектеу қоймайды
10.	Заңсыз құрылымдар	Жоқ

Қарастырылып отырған 3 кестеде жер учаскесінің кадастрлық номері, орналасу, ауданы, жер бедерінің тегістігі екені көрсетілген. Келесі кестеде жауапкершілігі шектеулі серіктестіктің ғимараттары мен құрылыстардың сипаттамасы ұсынылып отыр.

4-кесте. Ғимараттар мен құрылыстардың сипаттамасы

Р/н	Атауы	Сипаттама		
1.	Иесі	«Респект» ЖШС		
	Ғимараттар мен құрылыстардың құрамы			
	Жоспар бойынша әдебиеттер	Мақсаты:	Жалпы ауданы.ш м	Салынған жылы
1.	Б1	Цех	1415,8	1997
2.	Б2	Цех		1997
3.	Б3	Цех		1997
	қорытынды		1415,8	
2.	Күзеттің болуы	Бар		
3.	Ішкі қауіпсіздік және өрт дабыл жүйелерінің болуы	Өрт дабылы, 24 сағаттық қауіпсіздік		
4.	Ғимараттың мақсаты	Өндірістік объект		
5.	Бағаланатын объектінің жалпы жағдайы	Қанағаттанарлық		
6.	Заңсыз ғимараттар туралы мәліметтер	Жоқ		

Жоғарыда көрсетілген 4 кестеде бағалау объектісінің құрылыстары мен ғимараттарына толық сипаттама көрсетілді: салынған жылы, жалпы ауданы, күзеттің болуы, техникалық қауіпсіздіктің орнатылғанын көрсетіледі.

Төменде көрсетілген 5 кестеде жауапкершілігі шектеулі серіктестіктің жылжымалы мүлкіне сипаттама ұсынылып отыр.

5-кесте. Skoda Octavia көлігінің сипаттамасы

Р/н	Атауы	Көлік құралы
1.	Тіркеу нөмірі	264 AL01
2.	Марка/модель	Skoda Octavia
3.	Шыққан жылы	2007 ж.
4.	Қозғалтқыш	–
5.	Сыртқы қаңқасы	TMBDK41U378879302
6.	Түсі	Сұр
7.	Объем	1,6
8.	Жүрілген жолы км	н.у
9.	Рұқсат етілген массасы, кг.	1820
10.	Жүксіз салмағы	1365
11.	Көлік құралын тіркеу туралы куәлік	ZV № 00002712 от 10.02.2014 ж.

Бұл 5 кестеде Skoda Octavia көлігінің тіркеу номері, маркасы,модельі, шыққан жылы, түсі, жүрілген шақырымы, салмағы, жүксіз салмағы туралы қарастырылған.

Келесі кестеғимараттардың техникалық жабдықтарына сипаты ұсынылып отыр.

6-кесте. Ғимараттардың техникалық жабдықтарына сипаты

№	Сипаттама атауы	Цех 1	Цех 2	Цех 3
1.	Литер	Бетон	Б1	Б2
2.	Пайдалануға берілген жылы	1997	1997	1997
3.	Жөндеуден өткен жылдары	н.у.	н.у.	н.у.
4.	Қабырға материалы	ж/б плита	кірпіш	ж/б плита
5.	Шатыр материалы	шифыр	шифыр	шифыр
6.	Ірге тасы	бетон	бетон	бетон
7.	Жабылғаны	ж/б плита	ж/б плита	ж/б плита
8.	Қабаты	1	2	1
9.	Едені	Бетон	бетон, ламинат	бетон
10.	Есіктері	ағаш, темір	ағаш, темір	ағаш, темір
11.	Терезелері	екі қабатты	екі қабатты	екі қабатты
12.	Қабырғасы	сылақ	сылақ, левкас	сылақ
13.	Жақсартулары			
	су құбыры	орталық	орталық	орталық
	кәріз жүйесі	орталық	орталық	орталық
	жылу құбыры	автономды	автономды	автономды
	электр жарығы	орталық	орталық	орталық
14.	Обект көлемі	7929,0	881,0	2938,0
15.	Салынған жердің көлемі	932,8	146,9	345,6
16.	Жалпы көлемі	1 415,80		
17.	Жалпы жағдайы	жақсы	жақсы	Жақсы

Жоғарыда көрсетілген 6 кестеде ғимараттардың техникалық жабдықтары: пайдалануға берілген жылы, жөндеуден өткен жылдары, қабырға материалы, ірге тасы, есік-терезелері, су құбыры, жылу құбыры, электр жарығы, жалпы жағдайы көрсетілген.

Нұр-Сұлтан қаласы бойынша 2017 ж. сәуір айы бойынша коммерциялық мақсаттағы 841 объект нарыта талданы. Есептік жыл бойынша объектілердің 1 ш/м. орташа нарықтық құны 1467 ақшалай бірлікті (220 000 теңге) құрайды. Ал коммерциялық мақсаттағы объектілерді саны 834, 1 ш/м. жалдау құны 2 952 теңге.

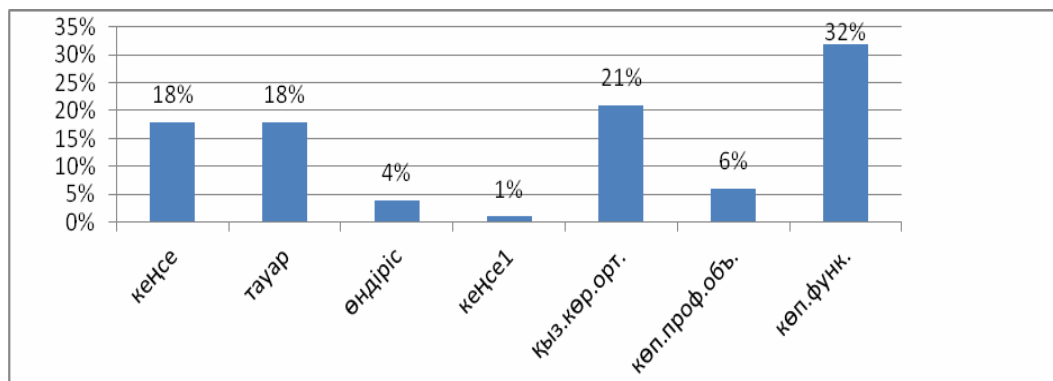
Нұр-Сұлтан қаласы бойынша коммерциялық мақсаттағы объектілерді сату көлемі 402693 шаршы метірді құрайды.

Сатуға ұсынылған объектілер бойынша ең жоғарғы көрсеткішті өндірістік мақсаттардағы объектілер алып жатыр, олар – 34% немесе 138882 шаршы метір. Ал арнай мақсаттары жоқ объектілер – 20% (79035 шаршы метір). Қызмет көрсету мақсаттардағы объектілер: кофе, мейрамхана, қонақ үй, шаштараз тағы басқа объектілер – 18% немес 72478 шаршы метір. Көп мақсаттардағы объектілер – 12% (48293 шаршы метір), кеңселер үшін – 9% (34418 шаршы метір), қоймалар үшін – 5% (21142 шаршы метір), Сауда орталықтары – 2% (8445 шаршы метір).

Наурыз айына қарағанда ұсынылған объектілердің саны – 12%-ға ұлғайған немесе 841 обект. Қызмет көрсету орталықтары үшін – 491 725 теңге. Өткен айға қарағанда баға 10% өскен қосымша 1 шаршы метір үшін 85 теңге.

Көп мақсаттағы объектілер үшін – 1% (1 шаршы метір) үшін 427 625 теңге құрайды. Ең төменгі көрсеткішті қойма объектілерді алып жатыр – 581 немесе 1 шаршы метір үшін 139 425 теңге

Өзіндік құн бойынша жоғы үлесті көп мақсаттардағы ұсынылған объектілер алып жатыр – 32% немесе 266 объект. Келесі кезекте қызмет көрсету объектілері алып жатыр – 21%, 180 объект, 18% көрсеткішті кеңсе объектілері және сауда орталықтары алып жатыр. Көп прфилді ғимараттар 6%, 50 объект. Өндірістік құрылыс ғимараттар 4%, 37 объект алып жатыр. Қойма объектілері ең төмен көсеткішті көрсетеді 6 бірлік. Мәліметтерді 1 суреттен көруге болады.

1-сурет. Нысаналы мақсатына сәйкес коммерциялық объектілердің үлес салмағы

1-суреттен Нұр-Сұлтан қаласы бойынша нысаналы мақсатына сәйкес коммерциялық объектілердің үлес салмағын көруге болады.

Сату бағасының құны

Нұр-Сұлтан қаласы бойынша сәуір айындағы коммерциялық мақсаттағы объектілердің сату бағасы 1 шаршы метір үшін 476 775 теңгені құрды.

Сату бағасы бойынша жоғарғы көрсеткішті сауда орталықтары алып отыр 1 шаршы метір үшін 613 600 теңге. Өткен айға қарағанда 106 275 теңгеге кеміген. Нарықтық бығы 15% кеміген.

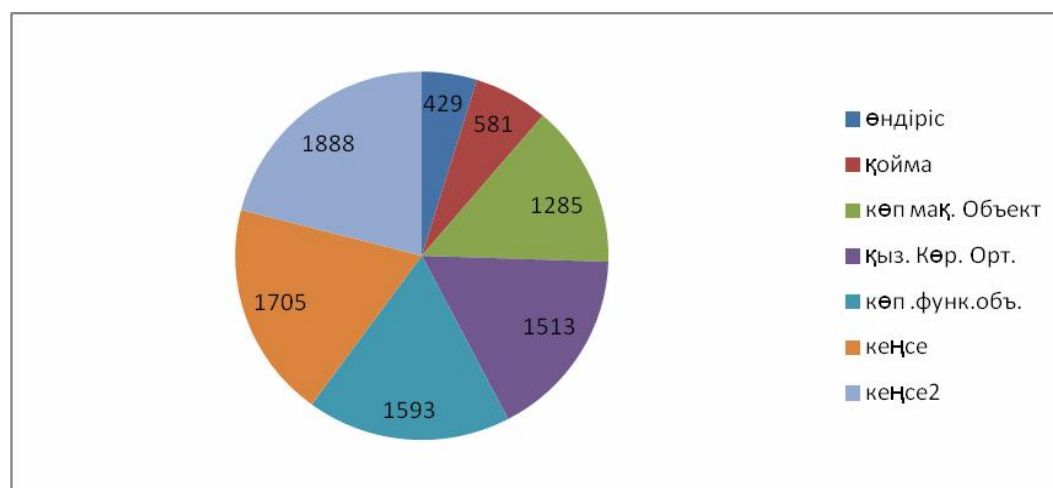
Клесті орында кеңсе объектілері алып жатыр 1 шаршы метір үшін 554 125 теңгені құрады. Баға 4% өзгерген.

Арнайы мақсаттары жоқ объектілер құны 1 шаршы метір үшін 517 725 долларды құрды. Пайыздық өзгеріс – 6%.

Қызмет көрсету орталықтары үшін – 491 725 теңге. Өткен айға қарағанда баға 10% өскен қосымша 1 шаршы метір үшін 27 625 теңге.

Көп мақсаттағы объектілер үшін – 1% 1 шаршы метір үшін 417 625 теңгені құрайды.

Ең төменгі көрсеткішті қойма объектілерді алып жатыр – 581 немесе 1 шаршы метір үшін 139 425 теңге. Өндірістік объектілер үшін 20% көрсеткішті көрсетті. Көрсеткіштерді 2-суреттен байқауға болады.

2-сурет. 1 ш/м коммерциялық объектілердің орташа бағасы

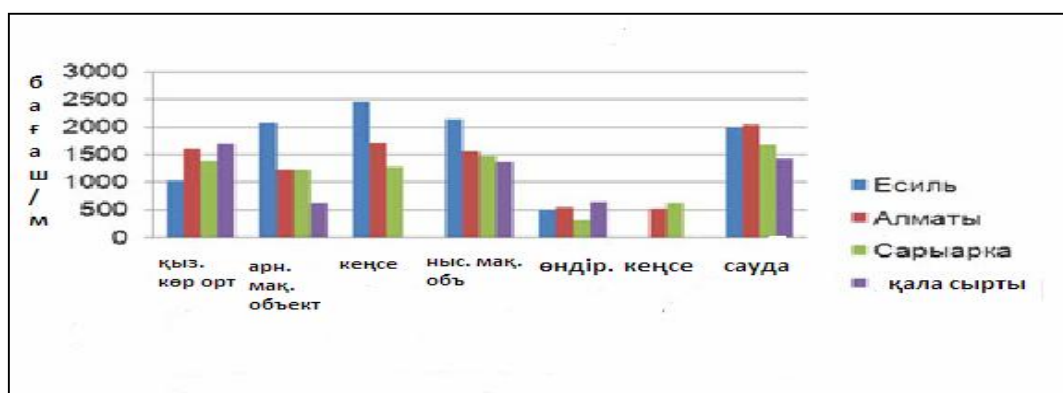
2-суреттен Нұр-Сұлтан қаласы бойынша 1 ш/м коммерциялық объектілердің орташа бағасы ұсынылған.

Қаладағы әкімшілік аудандар бойынша ұсынылған баға бойынша алдыңғы орында Есіл ауданы. 1 шаршы метір үшін орташа ұсынылған баға 690 625 теңге. Есіл ауданы бойынша сауда объектілер бойынша бағаның төмендегенін байқауға болады. Көп функциялы ғимараттар үшін баға 15% ұлғайған. Есіл ауданы бойынша коммерциялық ғимараттардың орташа бағасы бірқалыпты.

Келесі кезекте Алматы ауданы алып жатыр, коммерциялық объектілер үшін 1 шаршы метірге орташа баға 14% көрсетеді.

Сарыарқа ауданы бойынша 1 шаршы метр баға 447 850 теңгені құрайды. Өткен айға қарағанда 1 шаршы метірге баға 325 теңгеге өзгерген. Кеңсе объектілері үшін баға 16% төмендегенін білуге болады.

Коммерциялық объектілер бойынша Сарыарқа ауданымен қала сыртында баға теңдей, ол 442 335 теңге. Қала сыртындағы қызмет көрсету объектілері үшін баға 20% қымбаттаған. Жалпы қалаға жақын орналасқан объектілердің бағасы 22% қымбаттаған. Мәліметер 3-суретте ұсынылғын.

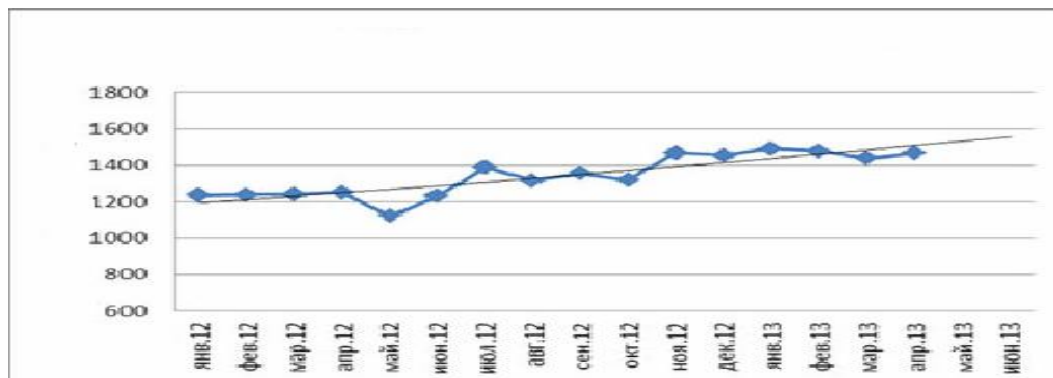

3-сурет. Әкімшілік аудандар бойынша коммерциялық мақсаттағы объектілердің орташа бағасы

Қарастырылып отырған 3-сурете Нұр-Сұлтан қалас бойынша коммерциялық мақсаттағы объектілердің орташа бағасы негізделген.

Коммерциялық мақсаттар бойынша 2015 ж. сәуір айындағы баға, наурыз айына қарағанда 3% өзгерген. Әкімшілік аудандар бойынша бағаның өзгеріс көрсеткіші қала бойынша коммерциялық орташа бағаға әсер еткен жоқ.

2016 ж. қаңтар айына 2017 ж. сәуір айында баға динамикасы біршама жоғарлаған. 2016 ж. 2017 ж. сәуір айына дейін коммерциялық мақсаттардағы объектілердің бағасы 17% жоғарлағанын 4 суреттен көруген болады.

4-сурет. Коммерциялық объектілерге ұсынылған баға динамикасы

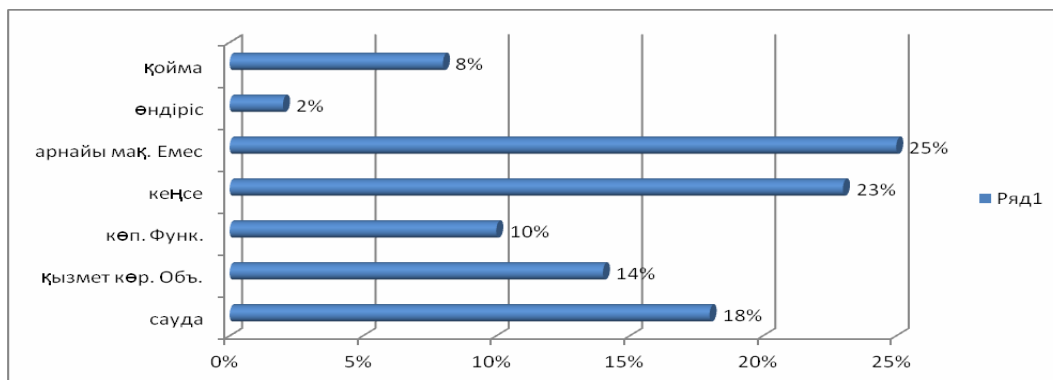

Бұл 4 суретте 2016 ж. қаңтар айынан 2017 ж. маусым айына дейінгі коммерциялық объектілердің ұсынылған баға динамикасы көрсетілген.

Жалға беру ұсынысы.

Нұр-Сұлтан қаласы бойынша коммерциялық объектілерді жалға бер көрсеткіші жоғарлаған. Объектілер саны 834, жалпы көлемі 2 447 957 шаршы метір.

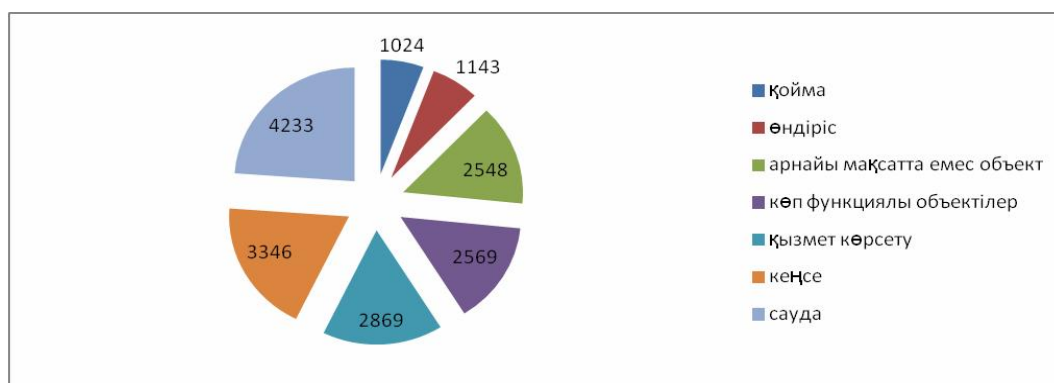
Есептік жыл бойынша жалға беру объектілері келесідей: жоғарғы көлемде арнайы мақсаттардағы емес объектілер көрсетеді, олар – 25% және 23% кеңсе объектілері. Келесі сауда объектілері – 18%, келесі қызмет көрсету орталықтары – 14%. Көп функциялы объектілер – 10%, кеңсе 8%. Төменгі көрсеткішті өндірістік объектілер алып жатыр – 2%-ға тең екендігі 5-суретте қарастырылған.

Қаладағы әкімшілік аудандар бойынша ұсынылған баға бойынша алдыңғы орында Есіл ауданы. 1 шаршы метір үшін орташа ұсынылған баға 690 625 доллар. Есіл ауданы бойынша сауда объектілер бойынша бағаның төмендегенін байқауға болады. Көп функциялы ғимараттар үшін баға 15% ұлғайған. Есіл ауданы бойынша коммерциялық ғимараттардың орташа бағасы бірқалыпты.

Келесі кезекте Алматы ауданы алып жатыр, коммерциялық объектілер үшін 1 шаршы метірге орташа баға 14% көрсетеді.

Сарыарқа ауданы бойынша 1 шаршы метр баға 447 850 теңгені құрайды. Өткен айға қарағанда 1 шаршы метірге баға 325 теңгеге өзгерген. Кеңсе объектілері үшін баға 16% төмендегенін білуге болады. Төменде көрсетілген суретте коммерциялық мақсаттағы объектілердің жалға беру орташа бағасы қарастырылып отыр.

6-сурет. Коммерциялық мақсаттағы объектілердің жалға беру орташа бағасы*

Коммерциялық мақсаттағы объектілердің жалға беру орташа бағасы көрсетілген 6-суретте ұсынылған. Ең жоғарға баға сауда объектілерге 1 шаршы метір үшін 4 233 теңге. Сәуір айында кеңсе объектілер 1 шаршы метір үшін 3 346 теңгені құрды. Келесі қызмет көрсету объектілері 1 шаршы метір үшін 2 869 теңге, көп функциялы объектілер үшін 1 шаршы метірге 2 569 теңгеден

түсті. Ал көппрофилды объектілер 2 548 теңге 1 шаршы метір үшін. Өндірістік зона бойынша 1 шаршы метірге 1 143 теңге, ал қойма 1 шаршы метір үшін 1 024 теңге көрсетті.

Қала бойынша 1 шаршы метір орташа баға 2 952 теңгені көрсетті, наурыз айына қарағанда баға 14% кеміген.

Екінші бөлімді қорытындылай келе:

– Нұр-Сұлтан қаласы бойынша 2015 ж. коммерциалық мақсаттар бойынша баға наурыз айына қарағанда 12%-ға;

– коммерциалық мақсаттағы сауда объектілері бойынша баға 15%, төмендеп, қызмет көрсету орталықтары бойынша 10% жоғарлаған;

– Алматы ауданы бойынша баға 14%, қала сыртындағы объектілер бойынша 20% жоғарлаған жоғарлаған;

– әкімшілік аудандар бойынша бағаның өзгеріс көрсеткіші қала бойынша коммерциялық орташа бағаға әсер еткен жоқ;

– коммерциалық объектілердің бағасы жоғарлаған;

– өткен айға қарағанда коммерциалық мақсаттағы объектілердің бағасы 14% төмендеген, олар кеңсе және сауда орталықтарының есебінен.

Қарастырылып отырған бөлімде Нұр-Сұлтан қаласы бойынша нысанылы мақсатына сәйкес жылжымайтын мүліктердің нарықтық құнын талдау жұмыстары ұсынылып отыр.

Нарықтық жағдайларда қаржыны басқару принциптері кәсіпорындар үшін аса маңызды мәселе болып табылады. Стратегиялық даму тұрғысынан кәсіпорын шеңберінде қаржыны басқарудың негізгі мақсаты – кәсіпорынның нарықтық құнын арттыру. Кәсіпорынның нарықтық құнының өсуі оның табысты қызметінің нәтижесі және әрі қарай даму үшін қаржы ресурстарын тартудың алғы шарты болып табылады.

Әдебиеттер

1. Асқарова Ж.А. Бизнесі бағалау: Оқу құралы. – Алматы: Заң әдебиеті. – 2008. – 250 б.
2. Қасымбаев Ж.Т. Кәсіпорын құнын бағалау (ЖОО арналған оқулық). – Алматы: Қазақстан қаржылығы, 2009. – 200 б.
3. Джеймс Р. Хитчнер Три подхода к оценке стоимости бизнеса / Под науч. ред. В.М. Рутгайзера. – М.: Маросейка, 2008. – 307 с.
4. Валдайцев С.В. Оценка бизнеса. – 3-е изд. – М.: Дело, 2008. – 576 с.
5. Симионова Н.Е., Симионов Р.Ю. Оценка бизнеса. Теория и практика. – Рн/Д.: Феникс, 2012. – 588 с.
6. «Қазақстан Республикасы бағалау қызметі туралы» Қазақстан Республикасының. – 2000. – №109 Заңы. (жаңартулар мен өзгерістер 04.12.16 ж. еңгізілген).

М. Жакенова, студентка спец. «Учет и аудит»

Научный руководитель: И.Н. Михайлина, магистр, ст. преподаватель

КазУЭФМТ

УЧЕТ УДЕРЖАНИЙ ИЗ ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТЫ РАБОТНИКА

Аннотация. Расчет заработной платы работника является одной из важных тем бухгалтерского учета, т.к. заработная плата входит в состав затрат, а так же определяет себестоимость продукции и влияет на продуктивность рабочих. Удержания из заработной платы являются не менее важным вопросом для каждого человека, ведь они влияют на размер заработной платы. В данной статье рассмотрены все возможные виды удержаний, предусмотренные законодательством РК, а так же их расчет и учет на примере предприятия.

Самый большой удельный вес в расходах предприятия занимают затраты живого труда, которые возмещаются работникам в виде заработной платы. В условиях рыночной экономики заработная плата является ценой рабочей силы как товар, которая формируется на рынке труда на основе обеспечения сочетания интересов работодателей и работников и выплачивается за ее использование в течение определенного времени – часа, дня и т.д.

Согласно труду Толпакова Ж. [1, с. 75] заработная плата составляет большую часть доходов потребителей и потому оказывает существенное влияние на размер спроса на потребительские товары, услуги и на их цены. Социально-экономическая сущность заработной платы, заключается в том, что она является основным доходом работника и средством повышения благосостояния как его самого, так и членов его семьи. Из этого следует стимулирующая роль заработной платы в улучшении результатов труда и обеспечении на той основе роста получаемого дохода. Потому при определении ее размера надо учесть стоимость всех жизненных благ и услуг, которую можно приобрести за полученные деньги. Она находится в прямой зависимости от заработной платы и в обратной – от уровня цен на предметы потребления и платные услуги.

Различают номинальную и реальную заработную плату. Под номинальной заработной платой понимается сумма денег, которую получает работник наемного труда за свой дневной, недельный, месячный труд. По величине номинальной заработной платы можно судить об уровне заработка, но не об уровне потребления и благосостояния. Реальная заработная плата – это масса жизненных благ и услуг, которые можно приобрести за полученные деньги. Она находится в прямой зависимости от номинальной заработной платы и в обратной от уровня цен на предметы потребления и платные услуги. Заработная плата работника определяется количеством затраченного труда. Мерами труда выступают либо затраты рабочего времени, либо объем выработанной или реализованной продукции. Отсюда вытекает, что в практике организации оплаты используются две основные формы оплаты труда – повременная и сдельная [2, с. 128]:

- повременная оплата труда – это такая форма оплаты труда, при которой заработная плата работнику начисляется по установленной тарифной ставке или окладу за фактически отработанное им время с учетом его квалификации;

- сдельная оплата труда – это оплата труда, исходящая из количества выполненного объема работ по установленным сдельным расценкам за единицу работы. Данная форма оплаты труда создает наибольшую заинтересованность работников в увеличении объема работы, поскольку величина заработной платы непосредственно зависит от его объема.

Повременная форма оплаты труда подразделяется на следующие системы:

- простая повременная система, когда заработная плата работнику начисляется по присвоенной ему тарифной ставке или окладу за фактически отработанное время;

- повременно-премиальная система оплаты труда – это простая повременная система оплаты труда, дополненная премированием за выполнение установленных конкретных количественных и качественных показателей работы или условий труда.

В составе сдельной формы оплаты труда выделяют следующие системы оплаты:

- прямая сдельная система устанавливает оплату каждой единицы продукции по сдельной расценке.

- сдельно-премиальная система оплаты труда предусматривает выплату дополнительного вознаграждения – премии за выполнение установленных показателей или условий;

- сдельно-прогрессивная оплата может допускаться на ограниченный срок и на решающих участках производства и предусматривает оплату труда в пределах базовой нормы – по обычным расценкам, а при выработке сверх исходной базы по повышенным расценкам;

- косвенно сдельная система применяется, как правило, для оплаты труда вспомогательных рабочих и состоит в том, что их заработок определяется по сдельным расценкам за продукцию, изготовленную рабочими обслуживаемого основного производства;

- аккордная система оплаты труда устанавливает размер заработка исходя из норм выработки и сдельных расценок за выполнение всего комплекса работ в целом в заданные сроки.

Заработная плата является одним из основных элементов себестоимости продукции, потому

правильная организация учета способствует росту производительности труда, снижению себестоимости продукции и повышению жизненного уровня трудящихся.

При начислении заработной платы в организации, учитывается система оплаты труда, которая применяется в данной организации.

Из начисленной заработной платы рабочих и служащих производятся удержания, которые предусмотрены законом. При каждой выплате заработной платы общий размер всех удержаний не может превышать 50% заработной платы [3, с. 238].

Из заработной платы работников через бухгалтерию производятся следующие виды удержаний:

- пенсионные взносы в Накопительный пенсионный фонд
- индивидуальный подоходный налог;
- по исполнительным документам;
- по поручениям и обязательствам за товары, приобретенные в кредит;
- по письменным поручениям, договорам личного страхования;
- профсоюзные взносы;
- погашение аванса, выданного в счет заработной платы;
- в счет погашения кредита на индивидуальное жилищное строительство;
- в оплату квартирной платы за жилье, принадлежащее предприятию, с письменного согласия рабочего;
- за неотработанные дни отпуска;
- возмещение ущерба, причиненного предприятию;
- штрафы и начеты;
- за содержание ребенка в ведомственных дошкольных учреждениях.

При удержании подоходного налога в соответствии со ст. 351 Налогового кодекса [4] сумма индивидуального подоходного налога по доходам работника исчисляется путем применения ставок, установленных пунктом 1 статьи 320 настоящего Кодекса [4] к доходу работника, облагаемому у источника выплаты за налоговый год. Исчисление и удержание индивидуального подоходного налога производится ежемесячно с нарастающим итогом в порядке, установленном уполномоченным государственным органом.

Удержания по исполнительным листам, выдаваемым в соответствии с решением народных судов, исполнительным листам нотариальных органов, а также постановлением административных органов о производстве взыскания в бесспорном порядке производятся как из основной заработной платы, так и со всех остальных выплат, носящих постоянный характер, в т.ч. премий и пособий по временной нетрудоспособности. Поступившие исполнительные документы должны быть зарегистрированы в специальном реестре. Алименты удерживаются с суммы основной и дополнительной заработной платы за отчетный месяц после удержания из них подоходного налога и ОПВ согласно процентной ставке, определенной в исполнительных документах. Размер удержания определяется в соответствии с одним из исполнительных документов: исполнительным листом, судебным приказом или соглашением об уплате алиментов. В трехдневный срок со дня установленной для выплаты заработной платы суммы удержанных алиментов должны быть выплачены получателю или переведены на счет взыскателя.

Удержания за товары, проданные в кредит, производятся на основании письменного поручения обязательства торгующей организации.

Удержания по возмещению материального ущерба (недостача, хищения) производятся на основании выписок, протоколов общего собрания или решения судебных органов, где указываются размер и сроки удержания.

Выданные плановые и внеплановые авансы удерживаются на основании страховых листов или свидетельств страховых агентов.

Удержания из заработной платы отражаются в расчетно-платежной ведомости и расчетном листке.

В соответствии с Типовым планом счетов бухгалтерского учета [5] для учета расчетов с работниками по оплате труда выделен пассивный счет 3350 «Краткосрочная задолженность по оплате

труда». Сумма всех удержаний отражается по дебету счетов 3350.

Рассмотрим примеры удержаний из заработной платы на примере ТОО «Астаналифт». ТОО «Астаналифт» зарегистрировано Департаментом Юстиции г. Астаны Министерства юстиции Республики Казахстан, дата первичной регистрации 24 марта 2005 г.

Форма собственности – частная. Участниками Товарищества являются:

- Алибекова Дана Канатовна – 51% доля участия;
- Зернов Александр Николаевич – 49% доля участия.

Согласно Уставу ТОО «Астаналифт» основными видами деятельности являются:

– выполнение монтажных работ, капитального ремонта и эксплуатация лифтов, лифтового оборудования и иного подъемно-транспортного оборудования, а также продажа лифтов и прочего оборудования;

– текущий ремонт лифтовых шахт и машинных помещений;

– электроизмерительные и наладочные работы.

Наряду с основным видом деятельности ТОО «Астаналифт» имеет доходы от неосновной деятельности, к ним относятся: реализация долгосрочных активов; доходы по прочим операциям.

Доход от реализации услуг в течении 2-х лет в ТОО «Астаналифт» составил: в 2017 г. – 1 263 590 тыс. тенге, в 2018 г. – 1 405 936 тыс. тенге. Чистая прибыль за 2 года составила: в 2017 г. – 21 705 тыс. тенге, в 2018 г. – 20 429 тыс. тенге.

Рентабельность продаж за 2017 г. составила 1,9%, в 2018 г. рентабельность незначительно уменьшилась до 1,7%. Тем не менее, рентабельность продаж больше нуля.

Составим анализ ликвидности баланса по данным показателей ТОО «Астаналифт» за 2018 г.

При составлении анализа ликвидности баланса расчеты показателей составили:

- 1) А1 – наиболее ликвидные активы = 119 221 тыс. тенге;
- 2) А2 – быстрореализуемые активы = 102 688 тыс. тенге;
- 3) А3 – медленно реализуемые активы = -5 502 тыс. тенге;
- 4) А4 – труднореализуемые активы = 75 500 тыс. тенге;
- 5) П1 – наиболее срочные пассивы = -21 506 тыс. тенге;
- 6) П2 – краткосрочные обязательства = 86 632 тыс. тенге;
- 7) П3 – долгосрочные обязательства = 0;
- 8) П4 – постоянные пассивы = 226 781 тыс. тенге.

Сопоставление каждой группы актива с соответствующей группой пассива:

1) $A1 > P1$ – свидетельствует о платежеспособности предприятия. У предприятия достаточно активов для покрытия наиболее срочных обязательств, т.к. количество наиболее ликвидных активов равно 119 221 тыс. тенге, а сумма наиболее срочных пассивов равна – 21 506 тыс. тенге.

2) $A2 > P2$ – т.е. 102 688 тыс. тенге > 86 632 тыс. тенге, быстро реализуемые активы превышают краткосрочные пассивы. ТОО «Астаналифт» может быть платежеспособной в недалеком будущем с учетом своевременных расчетов с кредиторами.

3) $A3 < P3$ – предприятие не может в краткосрочной перспективе (до года) с помощью активов с низкой ликвидностью возмещать пассивы с низкой срочностью, в связи с тем что сумма долгосрочных обязательств равна 0, а сумма медленно реализуемых активов – -5 502 тыс. тенге.

4) $A4 < P4$ – свидетельствует о соблюдении минимального условия финансовой устойчивости предприятия, наличия у нее собственных оборотных средств в размере 226 781 тыс. тенге, которые почти в 2 раза превышают количество труднореализуемых активов.

На отчетную дату обязательства увеличились на 63 943 тыс. тенге, составили 65 126 тыс. тенге. За 2 отчетных периода из общей суммы обязательств на долю Долгосрочных обязательств пришлось 0%, на долю Текущих обязательств 100% – это значит что, увеличение обязательств происходило лишь за счет Текущих обязательств. Наибольший удельный вес в структуре Текущих обязательств занимает строка Прочие краткосрочные обязательства в размере 86 632 тыс. тенге, затем следуют Вознаграждения работникам – 20 241 тыс. тенге, куда входит заработная плата работников, наименьший удельный вес занимает статья Краткосрочная торговая и прочая кредиторская задолженность – (41 747) тыс. тенге.

Проведенный анализ финансового состояния ТОО «Астаналифт» демонстрирует небольшой рост активов и обязательств предприятия.

Анализ данной практики учета удержаний из заработной платы сотрудников ТОО «Астаналифт» был проведен на основе материалов 2017-2018 гг. Соответственно нормативно-правовое регулирование начислений и удержаний строится по законодательным актам 2018 г. Месячный расчетный показатель в 2018 г. равен 2 405 тенге, минимальный размер заработной платы равен 28 284 тенге.

ТОО «Астаналифт» руководствуясь Трудовым Кодексом РК, самостоятельно установило штатное расписание, формы и системы оплаты труда, учет рабочего времени и т.п. У предприятия отсутствует учетная политика и положение о заработной плате. Бухгалтерия ТОО «Астаналифт» ведет первичную документацию, расчет заработной платы сотрудников, производит начисления и удержания. Бухгалтерский учет имущества, обязательств хозяйственных операций ведется в тенге и тиынах с применением компьютерной программы «1С: Предприятие 8.2». Расчеты по заработной плате ведутся с использованием пластиковых карточек АТФ банка.

При начислении заработной платы и других выплат бухгалтерия ТОО «Астаналифт» применяет:

- Закон «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» Республики Казахстан от 02.07.18 г.;
- Налоговый кодекс Республики Казахстан от 25.12.17 г.;
- Приказы, распоряжения об оплате труда и премировании 2018 г.;
- Штатное расписание предприятия.

Операции по начислению заработной платы и производству удержаний включают в себя следующее:

- начисление основной заработной платы;
- исчисление премий, доплат;
- производство удержаний;
- исчисление социальных платежей.

Заработная плата в ТОО «Астаналифт» начисляется в соответствии с окладами, тарифными ставками согласно штатному расписанию предприятия. Учитываются также доплаты за работу в ночное время, за сверхурочные работы, праздничные и доплаты за продажу.

Рассмотрим начисление основной заработной платы персоналу ТОО «Астаналифт». На предприятии применяется повременно-премиальная и косвенно-сдельная формы оплаты труда. В сдельно-премиальной форме начисляется заработная плата двум сотрудникам: начальнику отдела продаж нового оборудования и менеджеру по продажам, остальному персоналу предприятия, состоящему из рабочих ремонтно-монтажного участка, участка сервисного обслуживания и административного персонала, заработная плата начисляется в повременно-премиальной и сдельной системах оплаты труда.

Труд административного персонала в количестве 16 человек оплачивается согласно должностного оклада, установленного в штатном расписании. Труд остальных рабочих в количестве 92 человека оплачивается согласно установленных в штатном расписании часовых тарифных ставок с учетом квалификации и выполняемых обязанностей.

Рассмотрим несколько примеров начисления основной заработной платы и расчета удержаний вышеперечисленных категорий персонала предприятия:

1. Бухгалтер ТОО «Астаналифт» с должностным окладом 180 000 тенге отработала в ноябре 2018 г. 19 рабочих дней. Для административного персонала на данном предприятии пятидневная рабочая неделя.

В данном случае применяется простая повременная система оплаты труда, и заработная плата работнику начисляется по установленному окладу за фактически отработанное время:

- определяем средний дневной заработок: $180\,000 : 20 \text{ рабочих дней} = 9\,000 \text{ тенге}$;
- начисляем основную заработную плату за фактически отработанные дни: $9\,000 \times 19 = 171\,000 \text{ тенге}$ + доплата 36 000 тенге = 207 000 тенге;
- рассчитываем и удерживаем сумму пенсионного взноса: $207\,000 \times 10\% = 20\,700 \text{ тенге}$;
- рассчитываем и удерживаем сумму индивидуального подоходного налога: ИПН = $(207\,000 - 20\,700 - 28\,284) \times 10\% = 15\,802 \text{ тенге}$;
- сумма к выдаче = $207\,000 - 20\,700 - 15\,802 = 170\,498 \text{ тенге}$.

2. Электромеханику в ноябре 2018 г. с применением сдельной системы оплаты труда была начислена заработная плата в размере 62 056 тенге. Также этим сотрудником была совершена порча имущества на сумму 10 500 тенге, таким образом у электромеханика образовалась задолженность перед предприятием. Рассчитаем сумму удержаний и сумму заработной платы к выдаче:

- пенсионный взнос = $62\,056 \times 10\% = 6\,207$ тенге;
- ИПН = $(62\,056 - 6\,207 - 28\,284) \times 10\% = 2\,756$ тенге;
- сумма удержания за порчу имущества = 10 500 тенге;
- сумма к выдаче = $62\,056 - 6\,207 - 2\,756 - 10\,500 = 42\,593$ тенге.

3. Специалисту по связи в ноябре 2018 г. с применением повременной системы оплаты труда была начислена заработная плата в размере 156 000 тенге. Из зарплаты сотрудника каждый месяц производятся удержания в виде алиментов с процентной ставкой равной 25%, определенной судебным приказом. Рассчитаем сумму удержаний и сумму заработной платы к выдаче:

- пенсионный взнос = $156\,000 \times 10\% = 15\,600$ тенге;
- ИПН = $(156\,000 - 15\,600 - 28\,284) \times 10\% = 11\,211$ тенге;
- сумма алиментов = $(156\,000 - 11\,211 - 15\,600) \times 25\% = 32\,297$ тенге;
- сумма к выдаче = $156\,000 - 15\,600 - 11\,211 - 32\,297 = 96\,892$ тенге.

В ходе анализа учета удержаний из заработной платы в ТОО «Астаналифт» не было выявлено никаких нарушений законодательства по оплате труда.

Рекомендации по совершенствованию учета удержаний из заработной платы:

- разработать учетную политику и предусмотреть в ней раздел учета расчетов по оплате труда;
- принять положение по заработной плате;
- провести обновление программы «1С: Предприятие 8.2» на версию 8.3;
- предусмотреть переход на новый типовой план счетов, действующий с 1 января 2019 г.

Литература

1. Толпаков Ж. Финансовый учет - 1: Учебник. – Караганда: ТОО «Карагандинская полиграфия», 2013. – 408 с.
2. Абдралиев Б.А. Основы бухгалтерского учета: Учебник. – Астана: ТОО «Мастер По», 2014. – 169 с.
3. Баймуханова С.Б. Финансовый учет: Учебн. пособие. – Алматы: «Экономика», 2008. – 272 с.
4. Кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 г. №120-VI «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)» (с изм. и доп. по сост. на 16.04.2019 г.).
5. Типовой план счетов бухгалтерского учета (с изм. от 2.10.2018 г.). www.online.zakon.kz

3. Икишева, студентка спец. «Экономика»

**Научный руководитель: Н.В. Шереметова, магистр, ст. преподаватель
КазУЭФМТ**

ПЕРЕПИСЬ НАСЕЛЕНИЯ: НЕОБХОДИМОСТЬ, ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ

Аннотация. В статье автор раскрывает значение и необходимость проведения Национальной переписи населения. Кроме того, в статье представлен ряд основных проблем, связанных с проведением переписи населения. Автор поднимает проблемы и предлагает пути решения этих проблем.

Данные переписи населения используются государственными органами для разработки прогнозов и программ социально-экономического развития РК, а также другими пользователями.

Переписи населения 2009 и 2019 годов в сравнении

	2009	2019
Бюджет	6,5 млрд. тг.	8,8 млрд. тг.
Количество временно привлекаемого персонала,	83 000 человек	29 582 человека
из них:	1674 чел. – заведующие переписным отделом	3 730 чел. – инструкторы по подготовке и проведению национальных переписей по договору о возмездном оказании услуг (инструктор-контролеры)
	13 468 чел. – инструкторы-контролеры	
	9 490 чел. – регистраторы	3 475 чел. – интервьюеры 1 этапа (регистраторы)
	58 368 чел. – переписчики	22 377 чел. – интервьюеры 2 этапа (счетчики)

В текущем году Перепись планируется провести двумя методами с использованием современных информационных технологий, в частности, с использованием сети «интернет» и портативно-вычислительных устройств (планшетов). Метод проведения переписи с использованием новых IT-технологий планируется проводить впервые в нашей стране. Второй метод предполагает сплошной обход оставшихся граждан для сбора сведений переписным персоналом.

Интернет опрос будет осуществляться через веб-сайт «SANAQ – 2019». Регистрация респондента планируется осуществить через ввод ИИН, номера удостоверения, номера мобильного телефона, кода и пароля подтверждения. После ввода номера телефона, респондент получит SMS-сообщение с кодом подтверждения на указанный номер мобильного телефона.

Логотип и девиз переписи населения 2019 года

Әр азамат Қазақстан үшін қымбат!
Каждый гражданин важен для Казахстана!

Логотип символизирует единство народа и семейные ценности под шаныраком, поднятые вверх руки «изображений людей» подтверждают открытость, безопасность и важность мероприятия.

Переписные листы были подготовлены с учетом основных и дополнительных признаков, рекомендуемых международными организациями ЕЭК ООН, стат.комитета СНГ. Вопросы переписных листов были выставлены для ознакомления и обсуждения с общественностью, НПО через интернет портал, отработаны с центральными и местными государственными органами, со структурными подразделениями КС МНЭ РК, обсуждены и согласованы на заседаниях и рабочих совещаниях «Рабочей группой по содействию проведения переписи населения» с участием руководителей Комитета и заинтересованных отраслевых управлений. Также они были протестированы в лаборатории КС МНЭ РК с привлечением недавно принятых сотрудников и респондентов.

В ходе проведенного исследования были изучен огромный объем материала, по вопросам проведения переписей населения. В результате обобщения этого материала в качестве основных проблем, связанных с проведением переписи населения на должном уровне, можно выделить следующие:

1. Недостаток высококвалифицированных кадров.
2. Привлечение для проведения переписи населения неопытных работников.
3. Несерьезное отношение определенного процента граждан к переписи населения.
4. Большие финансовые затраты.

На современном этапе развития статистической деятельности основным реальным способом решения вышеперечисленных проблем является использование сети Интернет и новых технических средств. Именно этот способ позволит достичь следующих результатов:

- снижение трудозатрат переписного персонала;
- минимизацию влияния человеческого фактора на качество данных переписи населения;
- применение ФЛК и справочников на этапе сбора данных, который во время регистрации данных выявляет ошибки форматно логических или арифметических контролей, а используемые справочники не позволят регистрировать данные нестандартным образом.
- повышение уровня достоверности данных переписи населения с применением ИИН, при вводе ИИН респондента из БД (ИС Статистический регистр населения);
- обеспечит значительную экономию бумаги и канцелярских товаров;
- повысит имидж и мобильность интервьюеров при сборе данных;
- малый объем и вес переписного инструментария.

Литература

1. Закон РК «О государственной статистике» от 19 марта 2010 г.
2. Кильдишев и др. Статистика населения с основами демографии. – М.: Финансы и Статистика, 1990. – 312 с.
3. Официальный сайт Комитета по статистике РК. www.stat.gov.kz

М. Козай, студентка спец. «Учет и аудит»

*Научный руководитель: А.А. Кажмухаметова, к.э.н., и.о. доцента
КазУЭФМТ*

ОСОБЕННОСТИ УЧЕТА ЭКСПОРТНО-ИМПОРТНЫХ ОПЕРАЦИЙ

Аннотация. Данная статья раскрывает содержание понятия «ведение и учет экспортно-импортных операций» Республики Казахстан. Выявляются главные условия, задачи в области учета. Проанализированы действующие законы, влияющие на торговую деятельность. Статья посвящена изучению учета экспортно-импортных операций. Выделены основные проблемы совершения учета экспортно-импортных операций.

Законодательно регулирование экспорта и импорта работ и услуг отражено в Законе Республики

Казахстан от 12 апреля 2004 г. №544-П «О регулировании торговой деятельности».

Законодательство Республики Казахстан о регулировании торговой деятельности основывается на Конституции Республики Казахстан, состоит из настоящего Закона и иных нормативных правовых актов Республики Казахстан.

Если международным договором, ратифицированным Республикой Казахстан, установлены иные правила, чем те, которые предусмотрены настоящим Законом, то применяются правила международного договора.

Целями регулирования торговой деятельности являются:

- 1) удовлетворение потребностей населения в товарах и развитие торговой инфраструктуры;
- 2) организация торгового обслуживания и общественного питания;
- 3) содействие развитию и совершенствованию торговой деятельности в Республике Казахстан;
- 4) обеспечение условий для интеграции Республики Казахстан в мировую систему торговли;
- 6) содействие устойчивому развитию экономики государства;
- 7) обеспечение продовольственной безопасности;
- 8) обеспечение недискриминационных условий для казахстанских производителей на внешних рынках [1].

В условиях рыночных отношений коренные изменения произошли в сфере внешнеэкономической деятельности. Появляется все больше свободных частных предпринимательств, торговые фирмы стали включать во внешнеэкономическую деятельность.

Во внешней торговле осуществляются следующие виды операций:

- экспорт – продажа товаров иностранному покупателю с отправкой товаров в его страну;
- импорт – приобретение товаров у иностранных поставщиков с завозом товаров в свою страну;
- реэкспорт – данная процедура применяется для обратного вывоза ранее ввезенных товаров.

Основное преимущество процедуры «Реэкспорт» в том, что при возврате товара действуют специальные условия. В частности, не потребуется вновь уплачивать все таможенные пошлины.

Согласно Таможенному кодексу РК определение таможенной стоимости товаров, ввозимых на таможенную территорию РК, производится путем применения следующих методов:

- по цене сделки с ввозимыми товарами;
- по цене сделки с идентичными товарами;
- по цене сделки с однородными товарами;
- вычитания стоимости;
- сложения стоимости;
- резервного.

Методы определения таможенной стоимости товара приводятся в соответствующих статьях Таможенного кодекса РК. Таможенные пошлины и сборы уплачиваются до или в день регистрации таможенной декларации, за исключением случаев изменения этих сроков. Таможенным складом признается любое специально выделенное и обустроенное помещение или иное место, предназначенное для хранения товаров в соответствии с режимом таможенного склада. На учреждение таможенного склада выдается лицензия Центрального таможенного органа РК.

Процесс организации учета экспортно-импортных товарных операций предполагает решение следующих задач:

- постоянное наблюдение за своевременным заключением контрактов и за точным выполнением всех условий контрактов;
- отслеживание оформлений паспортов сделок по импорту;
- контроль за выполнением поставок экспортных товаров;
- контроль за поступлением импортных товаров;
- проверка состояния расчетов с иностранными поставщиками;
- определение уровня эффективности реализации экспорта и импорта товаров, а также контроль за оплатой [2].

Особенности бухгалтерского учета внешнеторговых операций заключаются в определении фактической себестоимости импортируемого товара путем включения в него всех накладных

расходов: страхование груза, брокерские, комиссионные и таможенные расходы, а также в правильном отражении в учете курсовой разницы. А при экспорте экспортные пошлины и прочие расходы относятся на расходы по реализации.

Учет расчетов по импортным операциям, связанным с закупками за рубежом материалов, оборудования, товаров, нематериальных активов и др., ведется на счете 3310 «Краткосрочная кредиторская задолженность поставщикам и подрядчикам». Для синтетического учета импортных товаров на счете 1330 «Товары» открывают отдельный субсчет «Товары импортные», на который приобретаются импортные товары, облагаемые НДС по разным ставкам.

Таблица 1. Корреспонденция по учету импорта товаров

№	Содержание операции	Дебет	Кредит
1.	Получен и акцептован счет-фактура иностранного поставщика	1332	3310
2.	Оплачен счет-фактура иностранного поставщика	3310	1032
3.	Оплачены расходы по ввозу (импорту):		
	- в иностранной валюте	7010	1032
	- в тенге	7010	1031
4.	Импортный товар оприходован и предназначен для реализации	1331	1332

Экспортом товаров является вывоз товаров с таможенной территории Таможенного союза, осуществляемый в соответствии с таможенным законодательством Таможенного союза и (или) таможенным законодательством РК. Документами, подтверждающими экспорт товаров в соответствии со статьей 243 Налогового кодекса, являются:

- 1) договор (контракт) на поставку экспортируемых товаров;
- 2) копия декларации на товары с отметками таможенного органа, осуществляющего выпуск товаров в таможенной процедуре экспорта, а также с отметкой таможенного органа, расположенного в пункте пропуска на таможенной границе Таможенного союза, кроме случаев, указанных в подпункте 3 настоящей статьи;
- 3) копия полной декларации на товары с отметками таможенного органа, производившего таможенное декларирование, в следующих случаях:
  - при вывозе товаров в таможенной процедуре экспорта по системе магистральных трубопроводов или по линиям электропередачи;
  - при вывозе товаров в таможенной процедуре экспорта с использованием периодического таможенного декларирования;
  - при вывозе товаров в таможенной процедуре экспорта с использованием временного таможенного декларирования;
- 4) копии товаросопроводительных документов [3].

При экспорте в Таможенном союзе согласно статье 276-10 Налогового кодекса с территории РК на территорию другого государства – члена Таможенного союза применяется нулевая ставка НДС.

Синтетический учет экспортных операций осуществляется с применением субсчетов первого и второго порядков. Синтетический учет отгруженных на экспорт товаров осуществляют либо на счете 1330 «Товары», либо на счете 1210 «Краткосрочная дебиторская задолженность покупателей и заказчиков».

По договору экспорта товара экспортер осуществляет поставку товара, приемка груза к перевозке оформляется сопроводительной документацией, в частности накладной. Отправителю выдается копия накладной, которая выполняет функции квитанции, подтверждающей приемку груза. Экспортер является продавцом.

Расходы по экспорту товаров относятся к расходам по реализации экспортных товаров. Для их учета к счету 7110 «Расходы по реализации продукции оказанию услуг» следует открыть субсчет

«Расходы по реализации экспортных товаров». При экспорте товаров налоги не уплачиваются, т.к. в соответствии Налоговым кодексом РК экспорт облагается налогом на добавленную стоимость по нулевой ставке. Синтетический учет товаров экспортных ведется на счете 1330 «Товары» с выделением субсчета «Товары экспортные».

Рассмотрим порядок отражения на счетах бухгалтерского учета операции по экспорту товаров в таблице.

Таблица 2. Корреспонденция по учету экспорта товаров

№ п/п	Содержание хозяйственных операций	Документ	Корреспонденция счетов	
			Дебет	Кредит
1.	Акцептованы счета поставщиков за приобретенные товары для экспорта:			
	– стоимость товаров по договорным ценам;	Счет-фактура	1330-1	3310
	– НДС	Счет-фактура	1420	3310
2.	Предъявлен счет иностранному покупателю по контрактной цене экспортного товара (НДС – по нулевой ставке)	Счет, платежное требование-поручение	1210	6010
3.	Со склада торговой фирмы отправлен товар иностранному покупателю в соответствии с контрактом по фактической себестоимости	Счет-фактура, транспортные документы	7010	1330-1
4.	Поступил платеж от иностранного покупателя за реализованные экспортные товары:			
	– по курсу валюты на день оплаты счета;	Выписка с валютного счета	1050	1210
	– положительная курсовая разница от суммы счета к оплате;	— " —	1050	6250
	– отрицательная курсовая разница от суммы счета к оплате	— " —	7430	1210
5.	Оплачены расходы по реализации экспортных товаров:			
	– акцептованы счета транспортных организаций за доставку экспортных товаров;	Транспортные документы	7110	3310
	– за страхование экспортных товаров приобретен страхового полис;	Страховой полис	7110	3240
	– с кассы оплачены расходы по упаковке и отгрузке экспортных товаров	Расходный кассовый ордер	7110	1010

Данные синтетического и аналитического учета помогают руководству предприятия контролировать объемы поступившей продукции по импорту, объемы реализованной продукции по экспорту и оплату товара по любому контракту (договору), а также вовремя принять необходимые меры при не соответствии дат поступления товара к запланированным, оформить надлежащим образом возврат валютных средств от поставщика и др.

Расчеты по внешнеэкономической деятельности осуществляются в иностранной валюте. Учет денежных средств в иностранной валюте ведется с помощью следующих счетов подраздела 1030 «Денежные средства на текущих банковских счетах»:

- 1032 «Денежные средства на текущих банковских счетах в евро».
- 1033 «Денежные средства на текущих банковских счетах в долларах США».
- 1034 «Денежные средства на текущих банковских счетах в российских рублях» [4].

На данных счетах учитываются: выручка от продажи продукции зарубежным партнерам;

расходы на командировку за рубеж и т.д. Все операции по валютным счетам регистрируются на основании выписок банка. К выпискам банка прилагаются оправдательные документы, на основании которых сделаны записи по движению валютных средств. К таким документам относятся: платежные поручения, платежные требования-поручения, заявления на перевод валюты и т.д.

Записи в бухгалтерском учете по операциям, проведенным в иностранной валюте, отражаются на счетах бухгалтерского учета в тенге, в пересчете по курсу Национального банка Республики Казахстан на дату совершения операции. Наряду с суммой в тенге, в регистрах бухгалтерского учета и первичных документах (в кассовой книге, приходных и расходных кассовых ордерах, учетных регистрах) сумма указывается и в валюте расчетов по ее номиналу.

Бухгалтерский учет экспортно-импортных операций осуществляется на основании Законодательных актов Республики Казахстан. Данные операций не отличается от сделок по купле-продаже запасов, ставка реализации равна двенадцати процентам [5].

Что касается налогового учета, то согласно статье 242 Налогового кодекса оборот по реализации товаров на экспорт облагается по нулевой ставке.

Для ведения учета экспортных, импортных и реэкспортных товаров используются первичные документы:

- 1) акцептованные счета фирм-поставщиков с приложением спецификаций, сертификатов соответствия, а также товарно-транспортные, авиа и железнодорожные накладные;
- 2) приемные акты, подтверждающие поступление товаров в порты и на склады;
- 3) коммерческие акты, свидетельствующие о недостачах, излишках, порчах товаров;
- 4) приемные акты иностранных экспортеров, консигнаторов, подтверждающие движение экспортных товаров за границей.

Основанием для учета расходов по закупке импортных товаров и реализации экспортных товаров являются следующие документы:

- 1) акцептованные счета транспортно-экспедиционных организаций с приложением спецификации, дубликатов или квитанций железной дороги, авианакладных;
- 2) таможенные декларации, где указывается сумма таможенных пошлин и таможенных сборов, подлежащих к оплате;
- 3) договоры на страхование товаров в пути;
- 4) счета сторонних организаций, акты выполненных работ [6].

В ходе исследования было выяснено, что законы Республики Казахстан благоприятны для отечественного производителя. Нашим гражданам выгодно покупать и реализовывать местные и заграничные товары. Государственное регулирование внешнеэкономической деятельности осуществляется посредством системы методов, особое место в этой системе занимает таможенное регулирование.

Излишне обременительные процедуры таможенного оформления и контроля создают административные барьеры и дополнительные издержки. Несмотря на то, что Таможенный кодекс РК предусматривает упрощенные процедуры таможенного оформления для отдельных коммерческих организаций, в настоящее время применение таких процедур таможенного оформления экспортных товаров затруднительно, поскольку порядок ведения системы учета как одного из условий установления упрощенной процедуры таможенного оформления не разработан.

Значительно упростить таможенный контроль и с нескольких часов до 25-30 минут сократить время оформления товаров на таможенной границе позволяет электронная форма декларирования, которая ориентирована на реализацию единого сквозного алгоритма автоматической обработки заявляемых в декларации сведений в центральной базе данных на уровне региональных таможенных управлений. Проведенный анализ учета экспортно-импортных операций позволил выделить особенности операций, оказывающих влияние на организацию учета в предприятиях. Автор работы предлагает внести изменения в законодательные акты Республики Казахстан, для упрощения введения учета экспортно-импортных операций. Алгоритм учета затрат и калькулирование себестоимости экспортно-импортной продукции включает до 8 шагов, что приводит к сложному, громоздкому учету экспортных операций и неточному определению себестоимости экспортной

продукции. Определение трех видов фактической себестоимости продукции: производственной, отгруженной и реализованной усложняет введение учета, замедляет процесс и искажает полученные данные. Эти изменения повлияют на достоверность и качество полученной информации для ведения учета экспортно-импортных операций.

Литература

1. Астахов В.П. Бухгалтерский учет и валютный контроль во внешнеэкономической деятельности. – М.: Приор, 2017.
2. Налоговый Кодекс Республики Казахстан, 2019.
3. Подольский В.И., Савин А.А., Сотникова Л.В. Аудит: Учебник для вузов. – III изд. (переработанное и дополненное) / Под ред. проф. В.И. Подольского. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 2016.
4. Бабченко Т.Н. Учет внешнеэкономической деятельности. – М.: Финансы и статистика, 2017.
5. Патров В.В., Пятов М. Л., Заломина Н.А. Бухгалтерский учет валютных операций. – М.: Финансы и статистика, 2018.
6. Астахов В.П. Бухгалтерский учет и валютный контроль во внешнеэкономической деятельности. – М.: Приор, 2017.

А. Кумекбаева, «Есеп және аудит» мамандығының студенті
Ғылыми жетекші: М.А. Алтынбеков, Ph.D, доцент
ҚазЭҚХСУ

«АЛТЫҢ, SAP, 1С БАҒДАРЛАМАЛАРЫНЫҢ АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ»

Аңдатпа. Мақалада қазіргі күні барлық кәсіпорындар өзінің бухгалтерлік есебін автоматтандырылған жүйе – бағдарлама негізінде жүзеге асыруы бағдарламаны дұрыс таңдау шешімінің маңыздылығын айқындайтыны қарастырылған. Сонымен қатар нарықтық экономика жағдайында, бәсекелестікке ұмтылған бағдарламалардың ерекшеліктерін зерттеу арқылы, кәсіпорындардың қолдануына ыңғайлы болатын бағдарламаны анықтауға болатыны қарастырылған.

Кәсіпорынды басқаруды қазіргі кезеңде автоматтандырылған ақпараттық жүйелерді енгізбестен елестету мүмкін емес. Компьютерлік технологиялар жұмыстың тиімділігін арттырып қана қоймай, кателерді жіберу мүмкіндігін төмендетеді. Автоматтандырылған жүйелер кәсіпорынның бухгалтериясын дұрыс жүргізуге және салық есептілігін қалыптастыруға көмектеседі.

Қарапайым түсінікте бухгалтерлік есепті автоматтандыру барлық бухгалтерияны автоматтандырылған режимге аудару мақсатында арнайы әзірленген бағдарламалық өнімді компьютерге орнату болып табылады. Компьютерлік технологияларды енгізу ұйымның қызметін талдауға және жоспарлауға мүмкіндік береді, ал бағдарламалық өнімдерді бухгалтерлер де, кәсіпорындардың басқа да қызметкерлері де олардың әмбебаптығы арқасында пайдалана алады [1].

Егер бағдарламаның алдына қойылған міндеттер туралы айтатын болсақ, келесілерді белгілеу керек:

- бастапқы құжаттаманы дайындау;
- нақты ұйымның қажеттіліктеріне бухгалтерлік және басқарушылық бағыттағы операцияларды теңшеу;
- жоспар-шоттардың қажетті санын құру;
- түрлі электрондық нысандарды есепке алуды жүргізу;
- қажетті есептілікті қалыптастыру.

Бағдарламалық қамтамасыз етуді пайдалану бухгалтерлік есепті ретке келтіре отырып, «адам факторы» деп аталады. Бухгалтерлік есепті автоматтандыру көптеген қателерді болдырмауға, бухгалтерия бөлімі жұмысының жеделдігі мен үнемділігін арттыруға көмектеседі. Интеграцияланған ААЖ құру барлық ұйымның тиімді жұмысы үшін қажетті ақпаратты жедел алу үшін маңызды қадам болып табылады [2].

Өз қызметкерлерінің жұмыс тиімділігін арттыру, басқарудың оңтайлы құрылымын жасау, бақылау жүргізу және ұйымды дамытудың стратегиясын әзірлеу – табысты басшы міндеттерінің барлығы емес, онымен қоса, өзіне сеніп тапсырылған бюджет қаражатына жауап беретін мемлекеттік мекеме басшысы жайлы айтсақ. Басшыға әрдайым ұйымның барлық бағыттары бойынша шешім қабылдауға тура келеді. Мұнымен қоса, көбіне бухгалтерияда, соның ішінде бас бухгалтерде жататын деректер неғұрлым нақты және дұрысырақ ұсынылып отырса, шешілуі де соншалықты тиімді болады. Бухгалтердің қызмет жетекшілеріне күн сайын лек легімен келіп жататын ақпараттың көп түрлілігі, оның сапасына да әсер етпей қоймайды, егер ақпарат бағдарламалық құралдармен өңделіп, жүйеге келтіріліп отырмаса, қарапайым қателердің де болуы ықтимал. Нақты бухгалтерлердің де кәсіптік білімі өз қолтаңбасын қалдыруы мүмкін. Басқаша айтқанда, бухгалтерлік есепті автоматтандыру – басшының бірінші кезектегі міндеті. Мұндай қадамның артықшылығына талас жоқ. Олардың бірнешеуін мысалға келтіре кетейік:

- бухгалтерлік қателер санын қысқартады. Автоматтандыру жүйелерінің көпшілігі тек құралды ғана бермейді, оның өзінде қандай да бір операцияның орындалу дұрыстығын тексеруге қатысты әдіснамалық функциялары болады. Мәселен, жеткізушіден түскен материалдарды, активтердің есепке алу шотына немесе керісінше істеу мүмкін емес [3];

- бастапқы құжаттар жасаудың жыламдығын арттырады. Егер есепті қолмен жазып жүргізген кезде бухгалтерге операцияны бірнеше құжаттарда көрсету қажет болса, автоматтандыру жүйесімен бұл бірнеше минуттық іс әрі кіргізілген ақпарат барлық қажетті есепте көрініс табады;

- ақпаратты егжей-тегжейлі қарау. Операциядан қалыптастырылған әрбір проводкада кейіннен арнаулы жерлерде бағдарламалар, шағын бағдарламалар, материалдық жауапты тұлғалар, активтер, материалдар, есепті тұлғалар және т.б. қимасындағы есеп беруді қалыптастыруға мүмкіндік беретін көп деңгейлі талдамасы болады;

- есеп берудің көп түрлілігі. Көбінде бағдарламалық қамтамасыз етуді әзірлеушілер пайдаланушыларға жұмыс тиімділігін арттыру және соңғыларға неғұрлым толық ақпарат ұсыну мақсатында жүйені заңды түрде талап етілмейтін, дегенмен де қажетті есептеулермен жетілдіріп отырады. Біздің отандық нарықта мемлекеттік мекемелердегі бухгалтерлік есепті автоматтандыру жүйелері мол, отандық бағдарламалар да, шетел вендорларының әдістемелері де көп. Дей тұрғанмен, бірден ойға оралатындары «1С», «SAP ERP», «Алтын» секілді бағдарламалар. Қажеттісін таңдаған кезде жаман не жақсы жүйе деген болмайды, нақты бір ұйымның бағдарламаларына жауап беретін бағдарламалар немесе оның есептік ерекшелігіне сәйкес келетіндері болатынын есте сақтаған жөн.

Бухгалтерлік есепті автоматтандыру жүйесі деп бухгалтерлік немесе фискалдық есепке арналған белгілі бір компьютерлік бағдарламаны түсіну керек. Оны енгізу салық салудың жалпы оңайлатылған жүйесін қолданатын кәсіпорындарда жүзеге асырылуы мүмкін. Кәсіпорынның тиісті жұмыс істеуі үшін бухгалтерлік есепті автоматизациялау жүйелерінің тек бухгалтерлік функциялармен шектелмейтін кеңейтілген мүмкіндіктері болуы тиіс. Бухгалтерлік есепті жүргізу күрделілігіне және оның автоматтандыру жүйесінің көлеміне байланысты келесі сыныптарға біріктіруге болады [4]:

- жеке («үй бухгалтерия», Quicken, Microsoft Money, KMyMoney);
  - шағын немесе орта кәсіпорындар үшін (1С: Кәсіпорын, БЭСТ, желкен, Microsoft Dynamics NAV);
  - ірі кәсіпорындар үшін (SAP, Oracle E-Business Suite, Microsoft Dynamics NAV (Navision), ERP «Галактика») [5];
  - банктер не кредиттік ұйымдар үшін (Диасофт, ЮниСАБ, Инверсия, Жаңа Афина).
- Халықтың қаржылық сауаттылығын арттыруға және үй бухгалтериясын пайдалануға байла-

нысты дербес жүйелер танымал бола бастады. Оларға қойылатын негізгі талаптар, бұл:

- арнайы кестелерді құру арқылы оңай пайдалану;
- үйде пайдалану үшін теңшеу;
- шағын баға немесе толық тегін пайдалану;
- қарапайым аутентификация;
- деректерді бұлтты ресурстарда сақтау мүмкіндігі;
- деректер қорының жабық пішімі [6];
- есеп беруді талдау мен генерациялаудың қарапайым құралдары.

«Қазақстан үшін 1С: Бухгалтерия 8.0» – бухгалтерлік және салықтық есептің автоматизациясы үшін көпжақты бағдарламасы болып саналады. Бағдарлама негізінде «1С: Кәсіпорын 8.0» жүйесінің икемді технологиялық платформа жатыр, оның мүмкіндігімен әр түрлі бизнес қосымшаларды құруға және модификациялауға болады. Сонымен қатар «Қазақстан үшін 1С: Бухгалтерия 8.0» бірнеше ұйымдардың бухгалтерлік, салықтық есебін жалпы ақпараттық базада да жүргізуге мүмкіндік береді.

«Қазақстан үшін 1С: Бухгалтерия 8» бухгалтерлік және салықтық есепті автоматтандыруға арналған, сонымен қатар коммерциялық қызметтің кезкелген түрін орындайтын ұйымдарда міндетті (регламентті) есеп беруді дайындау қарастырылады. «Қазақстан үшін 1С: Бухгалтерия 8» кәсіпорынның алдында тұрған бухгалтерлік қызметтің барлық тапсырмалары өз шешімдерін қамтамасыз етеді. «Қазақстанға арналған 1С: Бухгалтерия 8»-ге қоса 1С кәсіпорын 8 жүйесінің «Қазақстанда сауда басқару» және «Қазақстанда жалақы және персоналдарды басқару» қолданбалы шешімдерін пайдалануға мүмкіндік қарастырылған.

«Алтын» Бухгалтерия» бағдарламалық қамтамасыз ету – әр түрлі қызмет түрлері мен меншік нысандары бар кәсіпорындар мен ұйымдардағы ХҚЕС, ХҚЕС НҚ, ҚЕҰС талаптарына сәйкес бухгалтерлік есепті автоматтандыруға арналған функционалдық міндеттер тобы.

«Алтын» бухгалтериясының Қазақстан нарығында ұсынылған басқа бухгалтерлік бағдарламалардан негізгі айырмашылығы «Алтын» аспаптық жүйелерге жатпайды, ал қосымша қаржылық салымдарды талап етпейтін аяқталған бухгалтерлік бағдарлама болып табылады. Оның қарапайымдылығы функционалдылығымен қатар арнайы техникалық дайындығы жоқ бухгалтерлерге өз бетінше және табысты жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Жобалаушы тарапынан қашықтықтан қолдауды қолдануға мүмкіндік береді.

«Алтын» бухгалтериясында орыс тілімен қатар мемлекеттік тілді қолдануға мүмкіндік беретін екі тілді функция қолданылады. Нәтижесінде бухгалтерлік құжаттар, тіркелімдер мен есептер орыс және қазақ тілдерінде қалыптастырылады [7].

«Алтын» бойынша заманауи нұсқалар басқа бухгалтерлік бағдарламалардан кем түспейді, ал оның бағасы барлық типтік және қосымша баптаулардың құнын ескереді.

«Алтын» Бухгалтерия» бағдарламалық қамтамасыз ету-бұл:

- енгізу кезінде жылдам бастау және бухгалтердің тиімді әрі қарай жұмысы;
- қазақстандық бухгалтерлік және салық заңнамасына толық сәйкес келу;
- деректер қорын, электрондық мұрағаттарды құруды барынша автоматтандыру;
- салық тіркелімдерін және салық есептерін қалыптастыра отырып, салықтық есепті жүргізу;
- Қазақстан Республикасында бекітілген нысандарға сәйкес келетін, үйреншікті және жеңіл оқылатын дайын, мазмұндық құжаттар;
- мемлекеттік тілде алу мүмкіндігі;
- нұсқаулықтың (пайдаланушы нұсқаулығының) және тұрақты қашықтықтан қолдау түрінде болуы;
- ақпараттық-техникалық сүйемелдеу;
- электрондық салық есептерін жасау және беру үшін ҚР ҚМ СК (CEJC) бағдарламаларымен байланыс.

«Алтын» – жалпы бухгалтерия» модулі келесі міндеттерді қамтиды:

- қаржылық есеп;
- банк;
- касса;

- тауар операциялары;
- қойма, ТМҚ, қызметтер;
- калькуляция;
- болашақ кезеңдердің шығыстары.

Қазақстандық заңнаманың динамикалық сипатына байланысты бағдарламалық қамтамасыз етуге қысқа мерзімде талап етілетін өзгерістер енгізіледі, ал пайдаланушылар жақсартылған функционалдық және техникалық сипаттамалары бар жаңа нұсқаларды уақтылы алады.

SAP бағдарламасын құрушысы IBM компаниясынан бөлінген неміс әзірлеуші компаниясы болды. Бұл 1972 ж. болды, ал 1992 ж. бастап орта және ірі кәсіпорындарда SAP пайдасына Бухгалтерия есебінің бағдарламалық өнімдері өзгере бастады. 2003 ж. қарай SAP өзінің сенімділігіне, сапалы іске асырылуына және көпфункционалды қолдауына байланысты Еуропа мен ТМД-дағы бәсекелестер нарығынан толығымен ығыстырды. 2006 ж. бағдарламаның ерекшеліктерін оқыту курстары пайда бола бастады. Алайда ТМД елдерінде әлі күнге дейін ұсақ фирмаларда «1С» жүйесі қолданылады, өйткені ол оқытылмаған қызметкерлер үшін пайдалануға неғұрлым ыңғайлы. «Газпром», «Лукойл» және «Алрос» сияқты кәсіпорындар SAP пайдаланады.

SAP жүйесі бірқатар артықшылықтарға ие, олардың ішінде: абсолютті икемділік, кез келген деректерді тұндыру мүмкіндігі: тіл, валюта, елдің ерекшеліктері. Интерфейс де теңшелетін. Нақты уақыттағы жұмыс [8].

Бағдарлама жаңартуларды орнатуды талап етпейді, сондай-ақ өзекті ақпаратты алады. Бір уақытта 5000 астам пайдаланушыны қолдайды. Салыстыру үшін: 1С тек 1500 қолдайды. Басқа қолданбалармен қол жетімді және жылдам қадамдастыру. Қателердің пайда болуының ең аз мүмкіндігі. Ол табысқа жеткен басқа компаниялардың тәжірибесін ескереді.

Кемшіліктерге мыналарды жатқызуға болады: жоғары құны. Орнату және енгізу 1 млн долл. дейін. Бұдан басқа, қызметкерлерді оқытып, әкімшіге және бағдарламашыға жалақы төлеу қажет. Бағдарламаны фирманың қажеттілігіне келтіру қымбат. Басқа Бағдарламаны орнату мүмкін еместігі, өйткені келісім-шарт белгілі бір мерзімге жасалады. Шартты бұзу залал әкеледі. Орыс тіліне нашар аударылған.

SAP бағдарламалық қамтамасыз ету пакеттері көп, олардың әрқайсысы белгілі бір қажеттіліктерге салынған. Ең жиі SAP ERP немесе SAP R/3 орнатады. Бұл пакет кәсіпорынның ресурстарын, сыртқы және ішкі ресурстарын жоспарлайды. Ол ыңғайлы, өйткені нақты уақытта жұмыс істейді. ERP-жүйеде барлық әлемдік компаниялардың 50%-ға дейін жұмыс істейді [9].

SAP әзірлеушілер корпорациясында жаңартуларды шығаратын және жаңа функциялар мен пакеттерді енгізетін зертхана бар. Бірақ кәсіпорындар қымбат болғандықтан жаңа пакеттерді сатып алғысы келмейді, сондықтан қосымша БҚ құрылды, яғни негізгі пакетке толықтырулар. Қосымша бағдарламалық жасақтама SAP мүмкіндіктерінің ауқымын кеңейтуге, пакетті икемді етуге мүмкіндік береді.

Сатып алу алдында бағдарламаны тиімді пайдалануға көмектесетін бірқатар ерекшеліктерге назар аудару керек:

- сенімділік және ықтимал іркілістерден қорғалуы. Бағдарламалар үздіксіз жұмыс істеуі тиіс, ал бүлінген жағдайда жедел түрде жаңартылуы тиіс;
- пайдалану процесінде қарапайымдылық және қол жетімділік. Бағдарламаның пайдаланушы интерфейсі бейімделу, танысу немесе жұмыс кезінде қиындықтар тудырмауы тиіс;
- талап етілетін параметрлердің көп функциялылығы және теңшеу мүмкіндігі. База оны жеке алынған кәсіпорынның қажеттіліктеріне оңай бейімдей алатындай, ал барлық қажетті іс-әрекеттерді орындауға функционалдық мүмкіндіктерінің болуы үшін жұмыс істеуі тиіс;
- параметрлердің логикалық байланысы бар бірыңғай деректер базасының болуы. Барлық құрылымдық бөлімшелер оларды өз жұмысында пайдалану үшін деректерге қол жеткізуі тиіс;
- жоғары өткізу қабілеті. Бұл параметр жұмыс барысында базаға дер кезінде өңделетін және сақталатын ақпараттың көп саны енгізілуімен байланысты;
- сатып алынатын бухгалтерлік есепті автоматизациялау жүйелері бухгалтерлік есептің сапалы жүргізілуіне ықпал етуі, ыңғайлы және сенімді болуы, қатесіз есеп айырысуды жүзеге асыруы,

деректерді бір нысаннан екінші нысанға көшіру, қорытындылар жинақтауы тиіс.

– «1С» Кәсіпорын ресурстарын басқаруға арналған – жеткізілімдердің үздіксіздігін қамтамасыз ету, үздіксіз өндіріс, өндірістік жоспарды уақытылы түзету, қуаттарды қайта құру және т. б. «1С» ұқсас автоматтандыру әсері SAP мақсаттарының қатарына кірмейді, бірақ кейде жанама әсер түрінде көрінуі мүмкін. SAP негізгі мақсаты – жұмыс орындарын автоматтандыру емес, күрделі өндірістік-логистикалық функционалды орындалуын ұйымдастыру. Бағдарлама еуропалық болып табылады, сондықтан еліміздің заңдылығында пайда болатын өзгерістерге дереу жауап қайтара алмайды. Дегенмен, оны енгізген кәсіпорынның халықаралық нарық аренасындағы орны нығая түсері анық.

– «Алтын» бағдарламасына келетін болсақ, бағдарлама бір уақытта екі тілде жүргізілгендіктен, айтарлықтай оң қасиеттерге ие. «Алтын» бағдарламасы Қазақстанда жасалған, ол барлық құқықтық өзгерістерге дереу ыңғайланады, ол орталықтан жаңарады, яғни бір рет алғаннан кейін оны қайта алудың мағынасы жоқ.

– Демек, Қазақстан Республикасының аумағында ірі кәсіпорындарға «SAP» бағдарламасын енгізу тиімді. Себебі, бағдарлама тек қана бухгалтерлік есепті жүргізіп қана қоймай, онымен қоса, кәсіпорынның өзге де бөлімшелерін байланыстырады және басшылықтың бақылау қызметі жеңіл әрі ыңғайлы жүзеге асырылады. Ал орта және кіші кәсіпорындар өзінің бухгалтерлік есебін қазақ тілінде жүргізуді қалайтын болса, оларға «Алтын» бағдарламасы тиімді. Ал егер кәсіпорын орташа дамыған серіктестіктер қатарына кіріп, өзінің құжатайналымын тек орыс тілінде жүргізетін болса, кәсіпорын «1С» бағдарламасын таңдағаны дұрыс болып есептеледі.

Әдебиеттер

1. Меркулова Т.А. Автоматизация бухгалтерского учета (пользовательский уровень): Учебн. пособие / Т.А. Меркулова, О.Б. Ларионова. – Ульяновск: УлГТУ, 2006. – 171 с.
2. Королев Ю. Меньше рутины! Развитие автоматизированной формы учета // Бухгалтер и компьютер. – 2004. – №3. www.buhcomp.ru/htm/new_namb/arhive_2004/03/statyi/statya_1.shtml
3. Брыкова Н.В. Автоматизация бухгалтерского учета в программе 1С: Бухгалтерия / Н.В. Брыкова. – М.: Академия, 2011. – 728 с.
4. Официальный сайт «Интер Компьютер Сервис». <http://www.ics.kz/buindex.php>
5. Теобальд П. Главная книга SAP. – Эксперт РП, 2017. – 112 с.
6. Мюррей М. Логистика в системе SAP. – Эксперт РП, 2017 – 420 с.
7. Ариф Н., Таусеев Ш.М. Интеграция SAP ERP «Учет и отчетность»: конфигурация и проектирование / – Эксперт РП, 2015. – 440 с.
8. Брыкова Н.В. Автоматизация бухгалтерского учета в программе 1С: Бухгалтерия. – Изд. центр «Академия». – 2008. – 80 с.
9. Филатова В. Компьютер для бухгалтера. Самоучитель. – СПб.: Питер, 2006. – 272 с.

Д. Қорғанбаева, *«Есеп және аудит» мамандығының студенті*
Ғылыми жетекші: **А.Е. Айтхожина**, *магистр, аға оқытушы*
ҚазЭҚХСУ

«1С» БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ, ДАМУЫ ЖӘНЕ БОЛАШАҚ БУХГАЛТЕР МАМАНЫН ТӘРБИЕЛЕУДЕ «1С» БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Андатпа. «1С» Бухгалтерия» бағдарламасының ерекшелігі кез-келген шаруашылық операцияларды автоматтардырылған деңгейде жүзеге асырады. «1С» жүйесі қарапайым да күрделі бухгалтерлік есеп программасы болып саналады. Ол әр түрлі меншік формасындағы және әр түрлі қызмет саласындағы кәсіп-

орында қолданылуы мүмкін. Жүйенің жұмысы мынадай үш негізгі компонентке негізделіп жасалған: оперативтік; бухгалтерлік есеп; есептеу компоненті.

Бухгалтерлік есеп компоненті кәсіпорынның шаруашылық қызметін қамтиды. Бұл шоттар жоспарын операциялар мен проводкаларды және бухгалтерлік қорытынды есепті қамтамасыз етеді. Жинақтамалы шоттар бойынша көп өлшемді және көп деңгейлі есеп жүргізуге мүмкіндік береді. Есептің қалған бөліктерінде, мысалы: валюталық есеп қосалқы шоттар және басқалары болуы мүмкін. Есеп ақшалай да заттай да жүргізіледі.

Экономикасы дамыған және мықты интеллектуалды ұлты бар қуатты мемлекетті құруда ғылымның алатын орны ерекше. Инновациялар мен технологиялар дәуірі қоғамға жаңа ұрандар тастауда, адамзаттың алдында ғаламдық міндеттер қояда. Еліміз тек интеллектуалды ресурстарды дамыту нәтижесінде бәсекеге қабілетті елдер қатарына қосыла алады. Бүгінгі таңда қоғамдық өмірдің барлық салалары ғылыми зерттемелерді, әр түрлі инновацияларды қажетсініп отырғандығы белгілі. Бұл сала, жеке кәсіпорындар, ұйымдар арасындағы бәсекелестікпен түсіндіріледі. Сол себепті, біз отандық ғылыми кеңістікті дамыту үшін бар күш – жігерімізді салуға міндеттіміз. Осы тұрғыда, тек әлемдік тәжірибеге сүйеніп қана емес, өзіміздің жеке ғылыми жүйемізбен білім саласын дамыту бүгінгі күні біз үшін маңызды болуда.

Қазіргі білім беру жүйесі ақпараттық технологиялар мен компьютерлік коммуникацияларды белсенді қолдануда. Соның бірі болашақ бухгалтерлерді даярлауда оқу орындар қолданатын бағдарлама «1С» Бухгалтерия» бағдарламасы. Кез келген табыс тауып, қызмет көрсететін кәсіпорындар өздерінің қаржылық есептілігін «1С» Бухгалтерия» бағдарламасының негізінде жүзеге асырады. Сондықтан да болашақ бухгалтерлердің бұл бағдарламаны білуі міндетті. Бәсекеге қабілетті, білімді тұлғаны даярлайтын оқу орындар бұл бағдарламаға үлкен көңіл бөледі.

«1С» Бухгалтерия» бағдарламасының ерекшелігі кез келген шаруашылық операцияларды автоматтардырылған деңгейде жүзеге асырады. «1С» жүйесі қарапайым да күрделі бухгалтерлік есеп программасы болып саналады. Ол әр түрлі меншік формасындағы және әр түрлі қызмет саласындағы кәсіпорында қолданылуы мүмкін. Жүйенің жұмысы мынадай үш негізгі компонентке негізделіп жасалған: оперативтік; бухгалтерлік есеп; есептеу компоненті.

Бухгалтерлік есеп компоненті кәсіпорынның шаруашылық қызметін қамтиды. Бұл шоттар жоспарын операциялар мен проводкаларды және бухгалтерлік қорытынды есепті қамтамасыз етеді. Жинақтамалы шоттар бойынша көп өлшемді және көп деңгейлі есеп жүргізуге мүмкіндік береді. Есептің қалған бөліктерінде, мысалы: валюталық есеп қосалқы шоттар және басқалары болуы мүмкін. Есеп ақшалай да заттай да жүргізіледі. Көп өлшемді талдамалы есеп қорытындыларын әр түрлі бөлшектерде алуға мүмкіндік береді. Құжаттарды жүргізу кезінде бухгалтерлік проводкаларды қолмен немесе автоматты түрде еңгізе алады.

Жедел есеп компоненті. Белгілі бір уақытқа байланысты шаруашылық операцияларды басқаруға арналған. Бұл компоненттің негізгі қалдықтар немесе айналымдардың көп өлшемді есеп жүйесін құрайтын тіркелімдер болып есептеледі. Тіркелімдегі ресурстар қозғалысы кіріс және шығыс сияқты екі тәсілмен туындауы мүмкін. Сонымен қатар бұл ереже тіркелімнің барлық ресурстары үшін орындалуы тиіс. Сонымен қалдықтар тіркелімі кірістелетін және шығысталатын ресурстар бойынша балансты бейнелеп қана қоймай, оның жедел есеп компонентінің негізгі тетігі болып табылады.

«1С» Бухгалтерия» жүйесі бухгалтерлік есептің барлық бөлімінде қолданылады:

- банк және касса есебі;
- негізгі құралдар және материалдық емес активтер есебі;
- тауарлар есебі, өнім өндіру және қызмет көрсету;
- валюталық операциялар есебі;
- ұйымдармен, алашақтармен, берешектермен, есеп беруші тұлғалармен өзара есеп айырысу есебі;
- еңбекақы бойынша есеп айырысу;
- бюджетпен есеп айырысу;
- есептің басқа бөлігі.

Программаға ақпаратты енгізу бірнеше рижімде:

- колмен енгізу рижімі;
- типтік операциялар рижімі;
- құжаттау рижімі.

Дата	№	Контрагент	Сумма	Сумма1	Основание
30.03.13	000098	Кусенев Марат Каимович	7500.00		хоз расходы
30.03.13	001361	Зарпыл Нурлы Кадырбаева	9500.00		за обучение
30.03.13	001362	Кайнулдина Айгана Ерменкенова	10000.00		за обучение
01.04.13	001363	Круцкий Роман Михайлович	15000.00		за обучение
01.04.13	001364	Тарбакова (Жакына) Ахулине Кылышыкы	6000.00		за обучение
01.04.13	001365	Кенесбай Батырхан Абайұлы	9500.00		за обучение
01.04.13	000189	KZ55914396412B01237 в ДБ АО "Сбербанк России"	1000000.00		пополнение счета
01.04.13	001366	Колеева Сабина Исенжолдана	9000.00		за обучение
01.04.13	001368	Оспанов Галихан Куанышевич	8000.00		за обучение
01.04.13	001369	Жылдамжолула Гулсая Талпатылы	10000.00		за обучение
01.04.13	001367	Камбаров Акторе Талпатович	47500.00		за обучение

Кез келген бухгалтерлік программамен жұмыс тұрақты және шартты тұрақты деректерді пайдалану арқылы жүргізіледі. Сондықтан бухгалтерлік программаны жұмысқа дайындаудың ең бірінші жауапты және көлемді кезеңі тұрақты немесе шартты тұрақты деректерді компоненттерге енгізу болып табылады. Шартты тұрақты деректерді күнделікті жұмыс барысында да енгізуге болады. «1С» Бухгалтерия» программаларында осындай деректерді сақтауға арналған анықтамалықтар мен сыныптамалар бар. Олардың ішінде ең негізгісі «Шоттар жоспары» болып табылады.

«1С» Бухгалтерия» бағдарламасының мақсаты «1С» фирмасының тұжырымдаған жаңа бағдарламалық өнімдеріне жатпай сапалы оқытуды қамтамасыз ету. «1С» Бухгалтерия» жүйесіндегі жедел есепке алу мен басқаруға байланысты шешімдерді құрастыру бойынша өзіндік жұмыс жасай білу.

Қорыта келгенде «1С» Бухгалтерия» бағдарламасы білім жүйесінде педагогикалық процеске жаңаша қараудан бөлек, ғылыми-методологиялық ақпарат, оның талдау және жаңаруы үшін қажет ғылыми әдістемелік аппаратын береді, ал оқуды компьютерлендіру процесі – білім берудің басты факторларының бірі болып табылады. Сондықтан да бұл бағдарламаның білікті маман даярлауда маңыздылығы өте зор.

Әдебиеттер

1. Любушин Н.П., Лещева В.А. Анализ финансово-экономической деятельности предприятия. – М.: ЮНИТИ, 2015.
2. Радостовец В.В. Бухгалтерский учет. – Алматы: центр-Аудит, 2016.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО УЧЕТА В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация. В статье раскрываются основные проблемы экологического учета затрат. В настоящее время экологический учет затрат является развивающимся и перспективным направлением эволюции бухгалтерского учета. Одной из актуальных проблем развития экологического бухгалтерского учета является недостаточно разработанная методика учета экологических затрат, что приводит в ряде случаев к их потере в структуре расходов организации. Информация об экологических издержках содержится на счетах финансового бухгалтерского учета, но ее трудно идентифицировать, т.к. она растворяется в общих информационных потоках и, зачастую, не выделяется на отдельных субсчетах или в аналитических бухгалтерских регистрах. Это значительно снижает информативность бухгалтерских финансовых отчетов.

Казахстанские предприятия, стремящиеся увеличить объемы финансирования с западных рынков капитала, понимают, что, если в новых казахстанских бухгалтерских балансах не будет представлена информация по экологическим обязательствам, это снизит доверие инвесторов к финансовым отчетам. Инвесторы, подозревающие о существовании таких обязательств, но не располагающие их оценкой, повысят стоимость капитала для казахстанских предприятий ввиду повышения риска.

Следовательно, экологическая информация должна быть неотъемлемой частью при составлении достоверной бухгалтерской (финансовой) отчетности. Однако в настоящее время в Казахстане нет нормативных актов, регулирующих учетную деятельность в области экологии и требующих подробного отражения в финансовой отчетности обязательств и затрат, связанных с природоохранной деятельностью.

В первую очередь, можно отметить сегодня отсутствие общего глоссария в обозначении основных концепций экологического учета и отчетности.

Большинство ученых и практиков увязывают экологический учет с учетом затрат на природоохранные мероприятия, однако при этом вкладывают в него различный смысл.

Экологический учет и контроль – динамично развивающиеся направления деятельности, включающие в себя финансовый и управленческий учет, отчетность по экологическим показателям и экологический аудит.

В настоящее время экологический учет является самостоятельным направлением бухгалтерского учета. Кроме того для активизации практической природоохранной деятельности хозяйствующих субъектов, следует осуществлять экологический финансовый учет и экологический управленческий учет, а также отчетность по экологическим показателям.

На сегодняшний день разработка правил и стандартов, которые охватывали бы все составляющие учета природопользования и природоохранной деятельности (экологического учета) компаний: бухгалтерский учет экологических активов и пассивов, экологических результатов и их отражение в экологической отчетности, находятся на стадии разработки.

Вместе с тем, экономические, организационно-методические и нормативно-аналитические аспекты экологического учета и отчетности в системе экологического менеджмента являются мало разработанным участком экологического обеспечения всех уровней финансово-хозяйственной и управленческой деятельности с учетом отраслевых особенностей.

Более того, во многих компаниях имеет место неупорядоченность учета природоохранных затрат, когда они не только не выделяются, но и, особенно текущие, «растворяются» в себестоимости, безосновательно относятся на административные либо прочие расходы. Поэтому конструирование основ развития экологического учета представляет социально-экономическую значимость для предотвращения кризисных явлений.

В связи с этим актуализация проблем развития экологического учета вполне понятна.

Охрана окружающей среды закреплена Конституцией РК, как одна из целей государства статья 31 гласит «Государство ставит целью охрану окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека». В Экологическом кодексе РК, принятом в 2007 г., статьях 13 и 14 прописаны права физических лиц и общественных организаций получать доступ к экологической информации, участвовать в процессе принятия государственными органами решений по вопросам, касающимся окружающей среды, в порядке, установленном законодательством РК. Механизмы участия общественности в процессе принятия решений прописаны в следующих подзаконных актах: Инструкция по проведению оценки воздействия на окружающую среду и Приказ Министра охраны окружающей среды Республики Казахстан от 27 августа 2013 г. (с изм. и доп. от 29.01.2018 г). Поэтому следует заметить, что развитию экологического учета в нашей Республике Казахстан, в немалой степени способствуют решения Правительства.

Необходимость выполнять требования, предъявляемые Правительством к охране окружающей среды, вынуждают отечественные компании нести расходы на природоохранные мероприятия, которые растут во всем мире.

В то же время в отечественном бухгалтерском учете, не находят отображения результаты природоохранных мероприятий и затрат на них. Это связано, прежде всего, с тем, что как уже отмечалось выше, учет природопользования и природоохранной деятельности (экологический учет) компаний находится в настоящее время в стадии развития.

Особенно актуальным стал экологический учет в последние годы в общей системе учета и отчетности компаний, где значительно расширился круг его пользователей.

В настоящее время в Республике Казахстан процесс развития экологического учета находится на первоначальном этапе. В то время как в некоторых странах, таких как Германия, Голландия, Великобритания, США и других, уже есть примеры применения систем экологического учета, широко известно правило экологического управления, которое гласит, что 20% промышленных компаний несут ответственность за 80% экологических затрат.

Это значит, что в определенных типах компаний системы экологического учета должны стать обязательными. В первую очередь речь идет о крупных компаниях, добывающих и обрабатывающих природные ресурсы и выполняющих требования многочисленных законов и инструкций в области охраны окружающей среды.

Освещая вопросы организации учета экологических затрат, необходимо рассмотреть предложение о выделении самостоятельного синтетического счета «Расходы на охрану окружающей среды». В развитии этого счета предлагаются следующие субсчета:

- охрана водного бассейна;
- охрана воздушного бассейна;
- охрана и рекультивация земельных ресурсов;
- использование отходов;
- охрана труда и жизни человека.

В разделе «Счета производственного учета» рекомендовано выделить отдельный подраздел для учета затрат на природоохранную деятельность, и дать название «Расходы, связанные с природоохранной деятельностью». В состав подраздела включить следующие синтетические счета:

- расходы, связанные с производством экологически чистой продукции;
- расходы, связанные с нейтрализацией вреда, приносимого природе от производства;
- расходы на экологический мониторинг;
- экологические расходы, повышающие эффективность производства.

По дебету предлагаемых счетов подраздела «Расходы, связанные с природоохранной деятельностью», необходимо будет отражать затраты на природоохранную деятельность в корреспонденции со счетами подразделов:

- амортизация нематериальных активов;
- износ основных средств;
- материалы;

- задолженность покупателей и заказчиков;
- резервы по сомнительным долгам;
- дебиторская задолженность дочерних организаций;
- краткосрочная дебиторская задолженность работников;
- денежные средства;
- обязательства по налогам;
- расчеты с поставщиками и подрядчиками;
- краткосрочная кредиторская задолженность;
- вспомогательные производства;
- накладные расходы и т.д.

Ученные на предлагаемом счете экологические расходы будущих периодов, относящиеся к отчетному периоду, следует отнести в дебет счета «Расходы, связанные с производством экологически чистой продукции».

Экологическая отчетность сегодня должна стать важным элементом устойчивого экономического развития предприятий, поскольку она является не только механизмом демонстрации для общественности своей готовности к действиям по охране окружающей среды, но и результатом самих действий. Это также и хороший бизнес, и источник информации при аудировании. Экологический отчет должен отражать:

- вид экологических проблем, относящихся к деятельности данного предприятия и отрасли, в которую оно входит;
- официальную политику и программы, принятые предприятием в отношении природоохранных мер;
- целевые показатели выбросов в окружающую среду, установленные предприятием и то, как деятельность предприятия соотносится с этими показателями;
- в какой степени принятие природоохранных мер было продиктовано государственными законами, и в какой степени требования правительства выполняются;
- любые существенные разбирательства в соответствии с законами об охране окружающей среды: руководство должно представлять информацию об известной потенциально серьезной экологической проблеме.

Исследуя вопросы развития экологического учета, можно сделать следующий вывод, что применение в экологическом учете исходных положений (принципов) бухгалтерского учета, просто необходимо. Таковыми, как известно, являются:

- достоверная оценка;
- сопоставимость;
- значимость;
- актуальность информации;
- идентификации.

Использование данных принципов и принятие выше приведенных предложений об изменении Типового плана счетов создадут возможности и предпосылки устойчивого развития бухгалтерского экологического учета в компаниях.

Литература

1. Экологический Кодекс РК от 9 января 2007 г., с изм. на 01.01.2019 г.
2. Приказ Министра охраны окружающей среды РК от 27 августа 2013 г. (с изм. и доп. от 29.01.2018 г.).
3. Жумабекова Г.Ж. Организация учета и аудита в агробизнесах. – Алматы: – 150 с.
4. Кыпшабаева А.С. Организация управленческого учета природоохранной деятельности // Вестник КазНТУ им. Сатпаева. – 2017. – №3 (91).
5. Концепция экологической безопасности Республики Казахстан. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U030001241>
6. Сеилова М.М. Учет и аудит природоохранной деятельности (на примере предприятий химической и нефтедобывающей отраслей). – Алматы, 2016. – 178 с.

Б. Тлеуленова, студентка спец. «Оценка»

*Научный руководитель: Г.И. Абенова, к.т.н., ст. преподаватель
КазУЭФМТ*

ОСОБЕННОСТИ ОЦЕНКИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Аннотация. Для создания современной инновационной экономики, необходимо развивать рынок объектов интеллектуальной собственности, нематериальных активов и методы их оценки. С помощью объективной оценки можно решить многие проблемы управления инновационной экономикой. «Вы не можете управлять тем, что не можете оценить» утверждал глава компании Хьюлет-Паккард. В статье приведены основные методы оценки и приведены преимущества опционного метода.

По мере развития экономики, внедрения новых технологий и выпуска наукоемкой продукции, нематериальные активы (НМА) и интеллектуальная собственность становятся одной из наиболее важных составных частей активов предприятия. Зачастую по стоимости нематериальные активы превосходят материальные и являются основным ресурсом компаний в конкурентной борьбе. По оценкам специалистов, в условиях развитой рыночной экономики имущество компаний на 30-60% состоит из нематериальных активов, а товарный знак может составлять около 80%.

Казахстанское законодательство определяет в настоящее время следующие объекты интеллектуальной собственности и НМА:

1) объекты права промышленной собственности, в том числе: изобретения; полезные модели; промышленные образцы; селекционные достижения; топологии интегральных микросхем; нераскрытая информация, в т.ч. секреты производства (ноу-хау); фирменные наименования; товарные знаки и знаки обслуживания; наименования мест происхождения (указания происхождения) товаров; другие средства индивидуализации участников гражданского оборота, товаров и услуг в случаях, предусмотренных законодательными актами РК;

2) объекты авторского права: литературные произведения (книги, брошюры, статьи и др.); драматические, музыкально-драматические, хореографические произведения, пантомимы и другие сценарные произведения; сценарные произведения; музыкальные произведения с текстом и без текста; аудиовизуальные произведения (кино, видео, диафильмы и другие кино и теле произведения); произведения скульптуры, живописи, графики, литографии и другие произведения изобразительного искусства; произведения прикладного искусства; карты, планы, эскизы, иллюстрации и пластические произведения, относящиеся к географии, топографии и другим наукам; программы для ЭВМ;

3) объекты смежных прав: исполнений артистов-исполнителей дирижеров, постановок режиссеров-постановщиков спектаклей (исполнения; фонограмм; сообщений передач организаций эфирного или кабельного вещания [1].

Оценка стоимости нематериальных активов позволяет решать многие насущные задачи в рыночной экономике. В научно-методической литературе описано достаточно большое количество методов оценки интеллектуальной собственности:

- метод избыточных прибылей;
- метод освобождения от роялти;
- метод дробления прибыли;
- метод преимущества в прибылях;
- метод оценки стоимости ОИС через коэффициент долевого участия;
- метод стоимости создания;
- метод выигрыша в себестоимости.

Выбор того или иного метода оценки нематериальных активов определялся тремя факторами: характером доступной информации, типом оцениваемого актива и целью оценки [2].

По мнению специалистов, единого «универсального» метода оценки нематериальных активов выработать невозможно. Однако нельзя впадать и в другую крайность и допускать, чтобы каждая оценочная фирма применяла свои методы для их оценки. Исследовательская работа подразу-

мекает повторяемость результатов, а если каждый оценщик будет применять свои индивидуальные методы, то и результаты будут значительно отличаться друг от друга. Возникает вопрос, какое количество и какие именно методы следует использовать для оценки интеллектуальной собственности в каждом конкретном случае. Причем как показала практика, результаты, полученные разными подходами, могут значительно различаться друг от друга. Сомнительно, что заказчик согласится согласовывать такие противоречивые результаты.

В.М. Елисеев и А.Н. Козырев считают, что для оценки интеллектуальной собственности нельзя механически использовать методы, ранее с успехом применявшиеся для оценки недвижимости и отмечают: в настоящий момент в оценке нематериальных активов наметился кризис в мире. «Надежды на обновление и преодоление кризиса в основном связаны с применением теории опционов» [3].

Метод предполагает следующую последовательность действий:

- определяется безрисковая ставка, соответствующая времени жизни НМА;
- рассчитывается стоимость базового актива, т.е. приведенная стоимость будущих денежных потоков, которые ожидаются от использования оцениваемого НМА;
- рассчитывается цена исполнения, т.е. приведенная стоимость будущих затрат, необходимых для внедрения и использования оцениваемого НМА;
- определяется годовое стандартное отклонение цены базового с помощью данных, регулярно рассчитываемых международными рейтинговыми агентствами по каждой отрасли производства;
- устанавливается расчетный период действия НМА; по формулам модели Блэка-Шоулза рассчитываются аргументы функции нормального распределения;
- определяются показатели кумулятивной функции стандартизированного нормального распределения;
- по модели Блэка-Шоулза рассчитывается рыночная стоимость НМА.

Преимущество опционного метода заключается в том, что сразу получается однозначный ответ, не требующий последующего согласования. Это значительно повышает степень достоверности полученного результата и возможность его воспроизведения для проверки качества оценки. Как показали расчеты, повышается и его точность, т.к. в биномиальной модели использовано значительно меньше вероятностных факторов, чем в модели дисконтированного денежного потока [4].

Таким образом, можно сделать вывод, что опционный метод оценки интеллектуальной собственности является наиболее перспективным, позволит более точно и однозначно определять стоимость капитала, создаваемого учеными и изобретателями.

Литература

1. Стандарты оценки «Оценка стоимость объектов интеллектуальной собственности и нематериальных активов» (с изм. и доп. от 24.05.2017 г.).
2. Основы оценки интеллектуальной собственности: Учебн. пособие / А.И. Ондасынова, Т.К. Джарикбаев, Д.Т. Джарикбаева. – Алмата, 2009.
3. Козырев А.Н. Оценка стоимости нематериальных активов и интеллектуальной собственности. – М: Интерреклама, 2003. – 352 с.
4. Стандарты оценки «Оценка стоимость объектов интеллектуальной собственности и нематериальных активов» (с изм. и доп. от 24.05.2017 г.).

Б. Тлеуленова, студентка спец. «Оценка»

**Научный руководитель: Е.Г. Владыкина, магистр, ст. преподаватель
КазУЭФМТ**

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОЦЕНОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РК

Аннотация. На современном этапе развития Казахстана дальнейшее совершенствование оценочной деятельности становится все более важным для экономики страны. Поскольку такая деятельность связана с различными отраслями экономики, национальные подходы к оценке, основанные на международных стандартах, позволяют достигнуть значимого экономического эффекта, снизить финансовые риски. Основной целью оценочной деятельности на период 2010-2020 гг. является принятие организационно-правовых мер для обеспечения достоверности оценки, расширения сферы применения рыночной стоимости в целях повышения эффективности использования методики оценки недвижимого имущества.

Научная новизна оценочной деятельности Казахстана опирается на концепцию правовой политики Республики Казахстан на 2010-2020 гг. отмечая, что «Важным инструментом рыночной экономики является оценочная деятельность, правовое регулирование которой требует постоянного внимания и совершенствования». Так от 5 мая 2018 г. введены в действие «Нововведения в оценочной деятельности»: Приказ Министра финансов Республики Казахстан от 5 мая 2018 г. №519 «Об утверждении стандартов оценки» (не введен в действие) В соответствии с пунктом 2 статьи 13 Закона Республики Казахстан от 10 января 2018 г. «Об оценочной деятельности в Республике Казахстан» утверждены: 1) стандарт оценки «Оценка стоимости движимого имущества» согласно приложению 1 к приказу; 2) стандарт оценки «Оценка стоимости недвижимого имущества» согласно приложению 2 к приказу; 3) стандарт оценки «Базы оценки и типы стоимости» согласно приложению 3 к приказу; 4) стандарт оценки «Оценка стоимости объектов интеллектуальной собственности и нематериальных активов» согласно приложению 4 к приказу; 5) стандарт оценки «Оценка бизнеса и права участия в бизнесе» согласно приложению 5 к приказу; 6) стандарт оценки «Оценка финансовых инструментов» согласно приложению 6 к приказу [1].

Рынок недвижимости – это определенный набор механизмов, посредством которых передаются права на собственность и связанные с ней интересы, устанавливаются цены и распределяется пространство между различными конкурирующими вариантами землепользования.

Важное значение отечественного рынка недвижимости как сектора экономики подтверждается его высокой долей в валовом национальном продукте, высоким уровнем доходов в бюджет от первичной продажи, сдачи в аренду государственной и муниципальной недвижимости (в т.ч. земли), высоким уровнем сборов в бюджет от налогов на недвижимость и сделок с ней.

Все рынки, несмотря на явные различия, имеют общую исходную экономическую сущность. Модель спроса и предложения упрощает действительность, концентрирует внимание именно на этих сущностных чертах. В экономической теории традиционно принято деление всех активов (вещей, ценностей) на два крупных класса: реальные активы (здания, сооружения, оборудование, товары) и финансовые активы (наличные деньги, счета в банках, ценные бумаги). Недвижимое имущество одновременно выступает для разных лиц как разновидность финансового актива (имеющего в отличие от иных видов данного актива – акций, облигаций, валюты – вещную природу) и как реальный актив, предназначенный для личного или производственного использования.

Таким образом, недвижимость может приобретаться (покупаться, арендоваться):

- как инвестиционная недвижимость (разновидность финансовых активов);
  - как операционная недвижимость (в т.ч. для производственного или личного потребления).
- Характеристики недвижимости как источника дохода могут быть сведены к следующему.
- Формы доходов от недвижимости:
- в виде будущих потоков денежной наличности;
  - в виде возрастания стоимости недвижимости;
  - в виде дохода от будущей продажи недвижимости.

Основными факторами, негативно влияющими на рынок недвижимости являются:

- политическая нестабильность;
- нестабильность финансового сектора;
- политика властей на первичном рынке;
- криминогенная обстановка на рынке;
- несовершенство механизма лицензирования;
- несовершенство законодательства.

Смысл оценки состоит в том, чтобы показать реальную стоимость объекта. Ведь цена объектов недвижимости может вырасти или упасть в зависимости от различных условий и обстоятельств рынка. Оценка недвижимости занимает почетное место в спектре предлагаемых услуг в нынешних рыночных условиях. Законодательство определяет целый ряд случаев, когда не избежать оценки недвижимости.

Учитывая исключительную важность оценочной деятельности для развития цивилизованного финансового рынка в Казахстане и обеспечения его стабильности, считают необходимым рекомендовать центральным и местным органам государственной власти при активном участии Республиканской палаты оценщиков, работников науки и образования, следующее:

1. Разработать и утвердить Программу развития оценочной деятельности в Казахстане до 2020 г.

2. Создать Межведомственный совет по вопросам регулирования оценочной деятельности в Республике Казахстан из представителей профильных министерств и членов РПО для обеспечения всестороннего и оперативного рассмотрения и согласования Стандартов и Методик оценки стоимости имущества.

3. Выйти с предложением в Правительство РК о разработке и принятии Закона «О саморегулируемых организациях».

4. В целях реализации основных положений, изложенных в записке МЮ РК «О перспективах развития оценочной деятельности» разработать проекты нормативных правовых актов:

- признании утратившими силу нормативных актов, противоречащих основным положениям Закона «Об оценочной деятельности в РК»;
- внесении изменений в Положение о Судебной экспертизе, исключив из него пункты, разрешающие судебным экспертам заниматься оценочной деятельностью;
- об использовании ведомственных информационных баз данных для целей информационного обеспечения оценочной деятельности.

5. Принять меры по повышению качества обучения в вузах для чего при аттестации и аккредитации специальности «Оценка» включать в комиссию членов Экспертных советов палат оценщиков, проводить регулярную переподготовку преподавателей специальных дисциплин по оценке имущества с привлечением к работе семинаров профессиональных оценщиков РПО.

6. Рассмотреть вопрос о проведении инвентаризации нематериальных активов (технологий), которые фактически используются в процессе производства, но не стоят на балансе, в целях введения в реальный оборот изобретений, патентов и другой научной продукции [2].

В целях совершенствования в Закон «Об оценочной деятельности в РК» от 10 января 2018 г. №133-VI ЗРК внесены изменения и дополнения, посвященные правовому положению и полномочиям палат оценщиков, занимающейся разработкой и утверждением правил деловой и профессиональной этики оценщика, обучением и переподготовкой, обеспечением соблюдения оценщиками требований законодательства об оценочной деятельности, стандартов оценки, правил деловой и профессиональной этики.

При осуществлении проверки, органами юстиции могут привлекаться специалисты Палаты оценщиков, членами которой является субъект проверки. Необходимость совместной работы вызвана тем, что в соответствии с пунктом 5 статьи 13-2 Закона «Об оценочной деятельности в РК» одной из основных функций Палат оценщиков является обеспечение соблюдения требований законодательства об оценочной деятельности, стандартов оценки, правил деловой и профессиональной этики. Для обеспечения свободы выбора объединений, оценщики – физические и юридические

лица, не обязаны вступать в Палату, зарегистрированную в той области, в которой данный оценщик состоит на налоговом учете как индивидуальный предприниматель или юридическое лицо [3].

Таким образом, нововведение в области оценки позволят усовершенствовать методику оценки различных сфер оценочной деятельности, а также позволит оценщикам иметь право оценивать объект на всей территории Казахстана и состоять в Столичной Палате, расположенной в любом областном центре, городе республиканского значения или столице Республики.

Литература

1. Закон РК от 05.10.18 г. №184-VI «Об оценочной деятельности в Республике Казахстан» (с изменениями от 24.05.2018г.).
2. Варламов А.А., Севостьянов А.В. Оценка недвижимого имущества. – М.: КолосС, 2017.
3. <http://www.adilet.gov.kz/ru/node/33509>

*А. Толкубекова, А. Ибраева, студенты спец. «Учет и аудит»
Научный руководитель: Л.Ж. Айтхожина, к.э.н., доцент
КазУЭФМТ*

ОПЕРАТИВНЫЕ ЭФФЕКТИВНЫЕ УПРАВЛЕНЧЕСКИЕ РЕШЕНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ЗАПАСОВ ОРГАНИЗАЦИИ – ТРЕБОВАНИЕ ВРЕМЕНИ

Аннотация. В статье рассматриваются некоторые вопросы управления запасами. Уделяется внимание проблемным участкам автоматизации учета.

Для большинства промышленных и коммерческих организаций инвестиции в запасы представляют крупный актив, и поэтому важно, чтобы эти запасы управлялись эффективно, в противном случае капиталовложения становятся неоправданно завышены.

В связи с этим целью исследования является выявление особенностей принятия управленческих решений, учета запасов. В условиях рыночных отношений каждое предприятие нацелено на повышение эффективности своей работы. Инфляция, неплатежи, срыв поставок сырья, невыполнение договоров партнерами, финансовые кризисы, изменение спроса на продукцию, рост цен на сырье вынуждают руководителей искать разнообразные способы для преодоления кризисных явлений и применять различные подходы к рациональному расходованию средств. Наличие на предприятии оптимального количества производственных запасов в наше время приобретает все большую значимость. Запасы предприятия – это материальные или финансовые активы, которые используются для производства, управленческих нужд или последующего сбыта продукции с целью повышения прибыли предприятия с учетом колебания цен на сырье и готовую продукцию.

Оптимальный уровень запасов лежит где-то между этими предельными вариантами.

Во-первых, следует иметь запасы, достаточные для удовлетворения потребностей производства и реализации.

Во-вторых, необходимо избежать наличия избыточных запасов, в которых нет нужды, и наличие которых повышает риск устаревания материалов.

Существуют 3 основные причины наличия запасов:

- операционная;
- предохранительная;
- спекулятивная.

Операционная причина проявляется тогда, когда имеется необходимость иметь запасы, чтобы удовлетворять текущие требования производства и реализации, когда удовлетворять эти требования

очень быстро без наличия запасов невозможно.

Предохранительную причину наличия запасов компания определяет по факту принятия решения иметь дополнительное количество запасов, чтобы обеспечить требования будущего производства и реализации на тот случай, если их предварительные оценки окажутся заниженными. Когда ожидается, что будущие цены на единицу продукции могут измениться, компания может хранить больший или меньший уровень запасов, чтобы выиграть от ожидаемого увеличения или снижения будущих цен, т.е. учитывает спекулятивный аспект.

Поэтому чтобы упростить первое знакомство с использованием модели для определения оптимальных инвестиций в запасы, начнем рассмотрение количественных моделей, в которых будет учитываться только операционная причина.

Сейчас, при все увеличивающемся использовании программных продуктов, для определения оптимальных уровней запасов стало возможным применять более сложные количественные модели. Например, изменения в транспортных расходах, расходах на размещение заказов и расходах из-за возникновения дефицита в более сложных моделях могут учитываться сразу. К примеру, SAP R/3 это пакет программного обеспечения ERP (Enterprise Resource Planning) (Управление ресурсами предприятия).

Аббревиатура SAP:

S Systems – Системы

A Applications – Приложения

P Products – Продукты для обработки данных

Модуль Управление Материалами поддерживает все фазы управления материалами: коммерческие прогнозы, планирование и контроль материалов, обеспечение, субподряд, получение товаров, управление запасами, проверка счета.

Модуль Управление материальными потоками (ММ) обеспечивает возможность выполнения операций, необходимых для подготовки документов закупки и ведения процессов логистики от заявок на закупку, запросов поставщику, ввод предложений поставщика, выбор и оценка поставщиков, создание контрактов, соглашений на поставку партиями и заказов на поставку до контроля счетов, предоставленных поставщиками. На первом этапе внедрения в системе SAP R/3 реализуются процессы логистики от создания контракта до учета движения ТМЗ на складах.

Управление материальными потоками также обеспечивает эффективное управление запасами, а также благодаря актуальной системе закупок с контролем сроков, предоставляет основу для точного планирования потребности в материалах, при этом планируются только потребности в тех материалах, запасы и потребности которых изменились.

Модуль управления материальными потоками содержит следующие компоненты:

– Компонент Основные данные (ММ-BD) включает основные данные о материалах, поставщиках, партиях. Здесь же находятся данные по закупкам, так называемые инфо-записи закупок, которые хранят связь поставщика, завода, материала или работы/услуги с ценами закупок. Также, в данном компоненте хранятся записи условий по ценам, надбавкам и скидкам. Компонент Закупки (ММ-PUR) включает в себя реализацию процессов логистики и функциональность поддержки контрактов, соглашений на поставку партиями, заказов на поставку.

– Компонент Управление запасами (ММ-IM). Функциональность данного компонента используется в процессах логистики: контракт/ заказ на поставку – поступление (регистрация накладной). Также данный компонент используется при учете и движении запасов. Успех программного модуля зависит от продуманной интеграции.

Интеграция Финансового учета – Управленческого учета – Планирование производства охватывает процессы, связанные: с производственным заказом (отражает расходы, связанные с движением материалов (производство, потребление, брак и т.д.) автоматически создают проводки в SAP (количественный и финансовый учет); калькуляцию затрат.

Если обратить внимание на действующую практику управления запасами, можно констатировать следующее, смотри таблицу.

Таблица. «От Закупки до Оплаты»

	1 – Базовые	3 – Распространенные	5 – Ведущие
Процессы	Фрагментированные процессы; «закупки» и «финансы» не связаны; процесс не полностью документирован; отсутствует интеграция с процессами поставщиков	Сквозной процесс, но проблемы в «закупках» все еще порождают проблемы в «управлении кредиторами»; ограниченная интеграция с поставщиками	Единый сквозной процесс с формальным владельцем, документацией и процедурами; расширенная интеграция с поставщиками
Системы	Различные системы, включая специализированные закупочные; прозрачность платежей, закупок и обязательств по отдельным поставщикам ограничена или отсутствует; ограниченное использование EDI или других безбумажных технологий	Единая система ERP, но с исключениями; различные дополнительные подходы (базы данных, таблицы) используются для получения данных по отдельным поставщикам	Единая глобальная сквозная система ERP; прочие системы отсутствуют; ERP обеспечивает глобальную прозрачность платежей, обязательств и закупок по отдельным поставщикам; широко используются безбумажные технологии
Данные	Различные определения для элементов данных (например, несколько записей для одного поставщика); дублирующие справочники поставщиков; недостаточное управление мастер-данными	Общие определения, но с исключениями; глобальные справочники используются для большинства поставщиков / платежей; централизованное управление мастер-данными	Common P2P data definitions including standard "parent-child" structure for vendors, single global vendor master, central governance of P2P master data
Организация	Процессы фрагментированы по отдельным функциональным / географическим единицам	Ограниченное использование ОЦО / аутсорсинга; миграция к модели ОЦО не закончена	Организация подстраивается под процесс (не наоборот); максимальное использование ОЦО и/или аутсорсинга

Таблица показывает на стадии «как было»: процессы «закупки» и «финансы» фрагментарно, не связаны, процесс не документирован, и «как будет». В условия использования SAP R/3 – возможно бизнес процесс управление запасы отдать в аутсорсинг, определив Единый центр обслуживания. Также в международной практике в целях достижения оперативного и эффективного управления, для решения задач по автоматизации бизнес процессов можно сегодня использовать ряд программных продуктов как ARIS (*Architecture of Integrated Information Systems*) программный продукт для моделирования бизнес-процессов организаций.

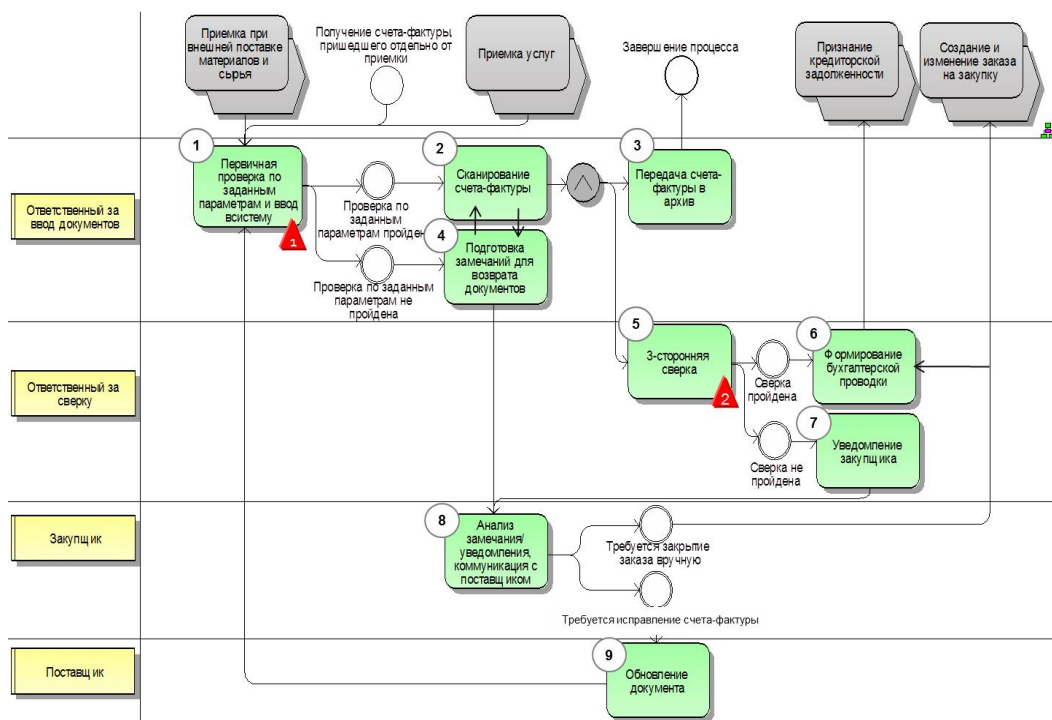

Рисунок. Процесс управление запасами

На рисунке мы постарались показать как с помощью инструментов ARIS, можно прорисовать процесс закупки запасов. Такой программный продукт позволяет оптимизировать все шаги изучаемого процесса, а значит в последующем оптимизировать расходы управления запасами.

В заключение, можно с уверенностью заверить, что оптимально рассчитанные запасы на производстве играют очень важную роль. Для успешной работы предприятия необходимо уделять внимание управлению запасами и грамотно к этому подходить. Так можно предотвратить многие проблемы, возникающие в процессе работы предприятия, тем самым обеспечивая его эффективное функционирование.

Сейчас, как было сказано выше, при увеличивающемся использовании программных продуктов, мы имеем возможность определять оптимальные уровни запасов с помощью более сложных количественных модулей. Что дает предприятиям преимущества в развивающемся экономическом пространстве, т.к. сложные модели дают нам скорость бухгалтерского учета операций. Например, управлять запасами, планировать потребности в материалах, закупках, управлять складами, контролировать счета и т.д.

Литература

1. Кеулимжаев К.К., Кудайбергенов Н.А. Производственный и управленческий учет: Учебное пособие. – Алматы: Экономика, 2011. – 330 с.
2. Назарова В.Л., Фурсов Д.А., Фурсова С.Д. Управленческий учет: Учебник. – Алматы: Экономика, 2004. – 308 с.
3. Тайгашинова К.Т. Управленческий учет: Учебн. пособие. 2-е изд., перераб. и доп. – Алматы: ЛЕМ, 2010. – 350 с.
4. Шеремет А.Д. Управленческий учет: Учебник. – М.: Инфра-М, 2009. – 429 с.
5. Волкова О.Н. Управленческий учет: Учебник / Проспект, 2009. – 472 с.
6. Друри К. Управленческий и производственный учет / Пер с англ. – 6-е изд. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 1423 с. – (Зарубежный учебник).
7. Хорнгрен Ч. Управленческий учет. – 10-е изд. – СПб.: Питер, 2008. – 1008 с. (Бизнес-класс).
8. Хорнгрен Ч.Т., Фостер Дж. Бухгалтерский учет. Управленческий аспект / Пер. с англ. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 416 с. (Серия по бух. учету и аудиту).

МАРКЕТИНГ ЖӘНЕ КЕДЕН ІСІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
ПРОБЛЕМЫ МАРКЕТИНГА И ТАМОЖЕННОГО ДЕЛА
PROBLEMS OF MARKETING AND CUSTOM SERVICE

Г. Байдильдина, А. Сұлтанов, А. Таженова
студенты спец. «Социально-культурный сервис»
Научный руководитель: А.С. Бикенова, магистр
КазУЭФМТ

**ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА ОБСЛУЖИВАНИЯ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ
(на примере АО «SCAT»)**

Аннотация. В статье рассмотрена сущность повышения качества обслуживания для обеспечения эффективного развития предприятия и повышение его конкурентоспособности. Предложения по повышению качества обслуживания. Каковы будут преимущества? Анализ предприятия на рынке.

Ключевые слова: авиакомпания, качество обслуживания, обслуживание клиентов, качество услуг, конкурентоспособность.

Авиакомпания – термин, определяющий организацию, которая производит пассажирские или грузовые воздушные перевозки. Наиболее известным примером авиакомпании в Республике Казахстан является авиакомпания «SCAT», которая базируется в шымкентском аэропорту [1].

Авиакомпания «SCAT» в течение многих лет является крупнейшим авиаперевозчиком казахстанских пассажиров в страны ближнего и дальнего зарубежья, также является второй по величине авиакомпанией на внутреннем рынке Казахстана, хотя в последнее время основное внимание уделяется международной экспансии.

Согласно данным Комитета гражданской авиации Казахстана, в 2018 г. «SCAT» перевезла около 900 тыс. внутренних пассажиров, что составляет 23% внутреннего рынка. В 2018 г. «SCAT» перевезла около 300000 международных пассажиров, что составляет 7% от общего международного рынка. Регулярные рейсы и первоклассный сервис позволяет постоянно открывать все новые и новые направления. Это большой шаг для развития внутреннего туризма, что влечет за собой повышение качества обслуживания [2].

Набор предоставляемых авиакомпанией услуг зависит от класса обслуживания. Существует три класса обслуживания: экономический, бизнес, первый. Первый класс – самый дорогостоящий, экономический класс – самый дешевый. Главное отличие классов – комфортабельность кресел, качество питания и размер бесплатно провозимого багажа.

Регистрация пассажиров первого и бизнес классов ведется отдельно от остальных пассажиров. Есть специальные залы ожидания для пассажиров первого класса. Различается норма бесплатно провозимого багажа: для экономического класса – 20 кг, для бизнес-класса – 30 кг, для первого класса – 40 кг. На борту пассажирам самолета предлагают четыре вида питания (завтрак, обед, ужин и чай). Вид питания зависит от времени пребывания в полете. На самолет доставляются газеты, журналы и рекламная продукция с учетом продолжительности и маршрута полета, типа воздушного судна и контингента пассажиров [3].

Основной акцент авиакомпания должна делать на безопасность предоставляемых услуг.

Для повышения качества обслуживания авиакомпании «SCAT» необходимо выполнение следующих условий:

- 1) нацеленность руководства;
- 2) достаточное финансирование;
- 3) заметное улучшение качества обслуживания;
- 4) обучение всего коллектива;
- 5) отношения внутри компании (взаимопомощь, единomyслие);
- 6) участие всех сотрудников.

В целом для улучшения качества сервисного обслуживания пассажиров авиакомпании «SCAT» нужно обратить внимание на следующие аспекты сервиса.

1. Совершенствование технических составляющих сервиса:

– улучшить эргономичность пассажирских кресел. Необходимо будет установить эргономичные кресла с регулируемыми подголовниками, которые обеспечат повышенный комфорт. Удобная спинка со встроенной подушкой для поясницы и подставка для ног позволят комфортнее расположиться в кресле;

– оснастить каждое пассажирское кресло розетками для портативных компьютеров. Чтобы оснастить каждое пассажирское кресло собственной розеткой необходимо полностью перекомпоновать их, что потребует немалого вложения средств и времени.

2. Совершенствование культурно-развлекательных составляющих сервиса:

– введение персональной развлекательной системы для пассажиров. В настоящее время у авиакомпании «SCAT» такой системой оснащены лишь новые самолеты. Предполагается оснастить ею остальные лайнеры. Развлечения на борту оцениваются по нескольким критериями, среди которых: общие впечатления от качества работы системы, подбор фильмов, предоставляемые варианты языков, видео, и аудио программы, игры, интерактивные опции и качество наушников;

– оснастить каждое пассажирское кресло персональными мониторами;

– оснастить самолет системой развлечений ICE («information, communication, entertainment» – «информация, коммуникация, развлечения») уже установлена на всех самолетах. Система предлагает пассажирам более 500 каналов на выбор. Помимо видео, ICE – это 350 музыкальных каналов и более 6000 композиций со всего мира: хиты, новинки, классика и аудио-книги. ICE так же предлагает 40 интерактивных игр, с помощью которых пассажиры могут проверить свои знания в различных областях, поиграть в гольф или в боулинг;

– развлекательная программа для детей и подростков. Маленькие путешественники от 3 до 5 лет получают рюкзачок с цветными карандашами, мелками, игрушечными анимационными персонажами и занимательной книжкой с картинками и раскрасками. Еще нужно ввести в сервис дорожные наборы для детей старшего возраста (например от 7 до 12 лет). Например, в некоторых других компаниях дети получают спортивную сумку с электронными играми, ручкой и персональным органайзером, а также журналом с комиксами и кроссвордами;

– переносные люльки и аксессуары для младенцев. Многие современные авиакомпании, пассажирам с младенцами до года, помимо люлек, предлагают еще и детские дорожные наборы (бутылочку с соской, лосьон, присыпку, подгузник, игрушку и нагрудник с кармашком) и специальное меню для грудных пассажиров (молоко, овощные и фруктовые пюре);

– дополнительные удобства для подростков. Дети постарше могут рассчитывать на расширенное, почти взрослое меню с овощами и злаками, сыром и ветчиной, булочкой, пирожным и шоколадным батончиком. И, конечно же, дети первыми получают напитки и еду – уже через несколько минут после взлета. А еще маленьким авиапутешественникам раздают игрушки и сундучки со сладостями и фруктами;

– организация зала для детей в базовом аэропорту. Авиакомпания «SCAT» совместно с базовым аэропортом может организовать такой зал для пассажиров и их детей. Во время ожидания рейса пассажиры могут оставлять своих детей в игровом зале на опытных воспитателей. Детям могут предлагать в зале напитки и сладости, развлекать их разнообразными играми;

– делать подарки пассажирам бизнес-класса на время продолжительных полетов. Подарок

пассажиру бизнес-класса на регулярных рейсах более 6,5 часов, должен включать в себя носки, компактную зубную щетку и пасту, повязку для глаз, бальзам для губ, гель для глаз, спрей для крепкого сна. В каждом наборе обязательно должен быть женский комплект, включающий дневной крем, моющее средство, и мужской, в который входят бритвенный станок и крем для бритья. Но важно информировать пассажиров о том, что все специальные детские услуги (люльки, детское питание, игрушки) необходимо заказывать при бронировании и покупке билета. Заказывая детское меню, необходимо сообщить оператору, какое именно питание предпочтительно для ребенка.

3. Совершенствование технологических составляющих сервиса.

К технологическим составляющим относится разработка условий перевозки пассажиров отдельных категорий, направленная на предоставление специальных услуг пассажирам.

– увеличение количества стоек регистрации;

В связи с этим авиакомпания «SCAT» будет нужно взять в аренду дополнительные места для организации новых стоек. Но пассажирам это создаст определенный комфорт, т.к. не нужно будет долго стоять в очереди, чтобы зарегистрироваться на рейс, а, следовательно, время от начала до конца регистрации в итоге может сократиться.

– создать услугу сквозной регистрации;

Это очень удобная услуга, т.к. пассажиры, совершающие промежуточную посадку, могут получить посадочный талон одновременно и на следующий рейс.

4. Совершенствование бортового питания.

Необходимо сделать более расширенное меню завтраков, обедов и ужинов для пассажиров в зависимости от продолжительности полета, времени вылета и направления. Нужно разработать карту меню, предлагать ее пассажирам в начале полета, чтобы они могли выбрать, понравившееся им питание и напитки. Меню на борту самолета будет выглядеть очень изысканно и, несомненно, понравится пассажирам.

Актуальность настоящей темы связана с быстрым развитием казахстанского рынка авиации и разнообразием оказываемыми услугами.

Авиационный рынок Казахстана находится на важном этапе развития. Рост значительно увеличился за счет улучшения качества обслуживания, в последующие несколько лет ему удастся установить постоянную деятельность на международном рынке, чему способствуют возможности в транзитном сегменте и потенциальное восстановление экономики [4].

Каковы будут преимущества в повышении качества услуг?

Во-первых, это будет привлекать больше клиентов. Клиент – это цель авиакомпании. Авиакомпания основана на понимании того, чего хотят потребители и заинтересованы в выборе их услуг. Во-вторых, ориентация на клиента.

Авиакомпания должна делать акцент на удовлетворение потребностей своих клиентов.

В-третьих, быть в тренде. Чтобы быть в тренде, привлекательным для потребителей, нужно идти в ногу со временем и ориентироваться в интересах клиентов.

Таким образом, авиакомпания «SCAT», занимая второе место на авиационном рынке Казахстана, имеет большие возможности в улучшении качества услуг, увеличении потребителей, продвижении своего бренда на международном рынке, оказании высокой безопасности.

Литература

1. <http://www.scats.kz/ru/deals.html>
2. <http://www.scats.kz/ru/about-company.html>
3. <http://www.scats.kz/ru/feedback.html>
4. http://vtme.kz/publ/analitika/ehkonomika/aviacionnyj_rynok_kazakhstan_konkurencija_usilivaetsja/14-1-0-44.

*М. Бегалин, студент спец. «Таможенное дело»
Научный руководитель: А.Д. Жусупов, д.ю.н., профессор
КазУЭФМТ*

ФИНАНСОВАЯ СИСТЕМА: РЕАЛИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация. В данной статье рассматривается механизм функционирования современных криптовалют на примере биткоина (Bitcoin, BTC), проводится анализ финансовых отношений на основе криптовалют, оцениваются проблемы и перспективы взаимодействия криптовалют и мировой финансовой системы. Также отдельно рассматривается механизм цепочки блоков транзакций и возможности его применения в финансовой системе.

Рассмотрены предложения о внедрении криптовалюты (Биткоин) в мировую финансовую систему. Статья обосновывается тем, что Биткоин, на сегодняшний день, самая известная криптовалюта в мире, число ее сторонников с каждым днем увеличивается.

Ключевые слова: Республика Казахстан, финансовая система, биткоин, криптовалюта, блокчейн, майнинг, эмиссия.

Современные информационно-коммуникационные технологии принципиальным образом изменили традиционное денежное хозяйство. Одной из наиболее ярких форм «новых» денег стали криптовалюты, соответствующие им технологии и финансовые инструменты, которые в перспективе, как считает ряд экспертов, могут вытеснить их традиционные аналоги.

Сама технология создания и контроля этой валюты базируется на криптографических методах (кодировании с цифровой подписью, с открытым ключом), иначе говоря, функционирование системы строится на технологиях blockchain. На сегодняшний день blockchain (русс. блокчейн) – это один из современных инструментов на финансовом рынке и является цифровым аналогом сделок, с высокой степенью прозрачности и защищенности.

Биткоин является первой попыткой создать валюту без единого контролирующего органа. В большинстве случаев физические лица полагаются на государства, банки и биржи, когда речь идет об обмене валюты. Различные варианты электронных денег являются лишь аналогами настоящих валют и не могут конкурировать с ними. Биткоин интересен в качестве первого опыта создания платежной системы, т.к. в процессе совершения транзакции не требуется обменивать валюту. Очевидно, упрощение процесса заключения сделки всегда будет актуально.

Не вдаваясь в особенности программного кода, рассмотрим механизм сделки с использованием биткоина. Обратимся к опыту применения распределенных баз данных (англ. distributed data base). Согласно заранее заданным критериям, составные части подобных систем будут располагаться в различных узлах электронно-вычислительной цепи. Иначе говоря, данные и сам код не будут полностью содержаться на одном компьютере. Для каждой транзакции потребуется условное согласие всех участников цепи. В базе данных каждый будет производить автоматический учет взломов, дубликатов информации, недостающих частей и так далее. При несовпадении кодов операции возможно будет приостановить транзакцию до выяснения обстоятельств. В реальном мире это будет восприниматься следующим образом: сначала происходит регистрация сделки, а, так как стороны входят в глобальную сеть обращения BTC, компьютеры остальных участников произведут оценку реальности операции. В случае фиктивной операции сохранность электронных счетов не будет нарушена – просто не будет получено единогласное одобрение сделки. Данная схема показана на рисунке 1.

Главной особенностью биткоина является не просто рассмотренный выше инновационный механизм проведения сделок. Огромного внимания заслуживают этапы создания биткоинов. Вместо обычного обмена государственной валюты на эквивалент, отображаемый на электронном счете, используется схема, согласно которой решается математическая задача по отбору необходимого ключа в сети блокчейн. Такой ключ позволяет зачислить себе на счет 12,5 BTC (ранее сумма составляла 25 биткоинов, но политика сети направлена на усложнение математической задачи и уменьшения награды для поддержания заданного объема эмиссии). Таким образом осуществ-

вляется эмиссия биткоинов, или майнинг. Помимо очевидной награды майнинг выполняет функцию защиты и стабилизации сети. Разумеется, такая работа по поддержанию функционирования сети должна как-то окупаться. Обычно подразумевается комиссия с каждой транзакции. В сети биткоинов это не используется, т.к. все участники равны между собой, и нет единого обслуживающего центра. Потому что, если даже мы считаем необходимым выплатить комиссию, мы не знаем адресата. В конце концов, не перечислять же ее всем участникам сети. Поэтому комиссия носила характер благотворительности по отношению к майнерам (тем, на чьих компьютерах решается математическая задача). Единственный плюс выплаты такой комиссии – ускорение транзакций. На данный момент еще не пройден активный этап внедрения комиссии.

Рисунок 1. Контроль в распределенной базе данных

Обратимся к основной проблеме ВТС на современном этапе. Дело в том, что невозможно отследить все транзакции. Свобода и анонимность участников сети препятствуют контролю в области финансирования криминальных сделок. Именно отношение к отсутствию контроля является определяющим фактором для формулирования правового статуса биткоина в различных странах.

При стремлении разрешить использование биткоина существует два выхода. Первый – устранение анонимности. Так как он сопряжен с вторжением в личное пространство пользователей, мы не будем рассматривать его. Второй путь – дерегулирование сферы обращения криптовалют и разработка более эффективных методов борьбы с криминальным бизнесом, которому, как и всем остальным, важна анонимность.

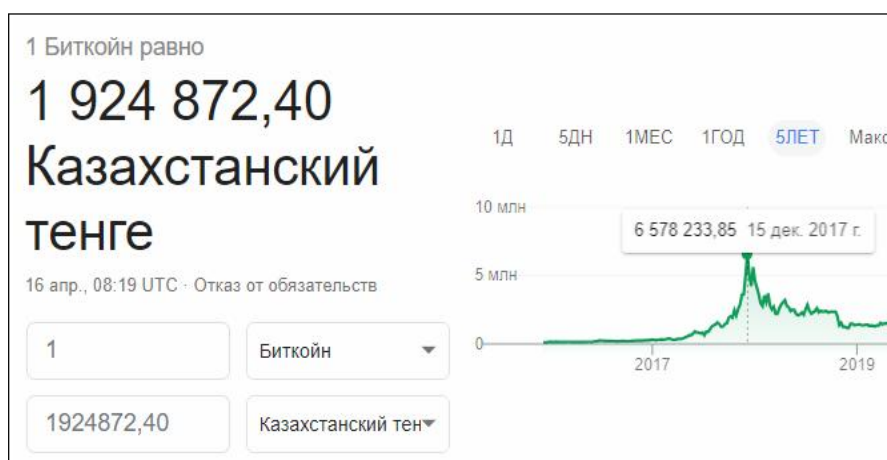

Рисунок 2. Курс биктоина к Казахстанскому тенге на 16.04.2019 г.

На данный момент сложилась определенная ситуация вокруг ВТС. Очевидно, что биткоин даже и близко не приблизится к статусу мировой валюты. Основное препятствие – ограниченный объем, как и у золота. Можно представить параллельное хождение биткоина с другими валютами. Но до равного статуса обычным и криптовалютам еще далеко. Да и возможен такой вариант только при внесении изменений в текущий формат валютных отношений.

Было бы удобнее, к существующей мировой финансовой системе на мировом законодательном уровне внедрить систему криптовалюты без «майнинга» (добычи), официально приравнять его к эквиваленту золота, и дать возможность клиентам использовать данную систему, это: транзакции, конвертация и т.д.

Экономистов более всего интересует не сам биткоин, а технология блокчейн. Теоретически она позволит сделать транзакции безопаснее. С этим можно согласиться, но тогда нарушается основной принцип сети с равноправными участниками. Если применять блокчейн без статуса участников, как при использовании криптовалют, пропадает необходимый элемент доверия, которое невозможно при контроле со стороны участников с увеличенным количеством прав в сети. Идея отслеживания правильности и правомерности транзакций весьма правильная, но не избавляет, например, клиента от подозрений по отношению к банку. Сомнительно, чтобы клиенты стали с банками равноправными участниками в сети. Блокчейн, на наш взгляд, интересен в межбанковской сфере, где банки могут быть участниками сети с равными полномочиями.

Закключение. Таким образом, криптовалюты стали новым витком развития финансовых отношений. Появились как новые способы расчета, так и новые способы защиты. Вместе с этим пришло сомнение в правомерности использования денег, поток которых невозможно контролировать активно. На наш взгляд, недоверие к биткоинам связано с их относительной новизной. Необходимо время, прежде чем станут очевидны положительные стороны. Криптовалюты постепенно проникают в сферу финансов. Главное – мы можем не только наблюдать за прогрессом в области информационных технологий, но и стать его равноправными участниками, при этом уделив наибольшее внимание организации действий именно пользователей. Только таким образом возможно контролировать спекуляции на рынке в цифровую эру.

Литература

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 г.) (с изм. и доп. по сост. на 23.03.2019 г.).
2. Кочергин Д.А. Современная интерпретация и классификация платежных систем // Проблемы современной экономики. – 2016. – №1 (57). <http://cyberleninka.ru/article/n/sovremennaya-interpretatsiya-i-klassifikatsiyaplatezhnyh-sistem> (дата обращения: 17 декабря 2016 г.).
3. Обозреватель блоков Blockchain. www.blockchain.info
4. Коляскин А.Д., Сенькина П.С. Криптовалюта: будущее или провал // Молодой ученый. – 2018. – №7. – С. 71-75. <https://moluch.ru/archive/193/48442/> (дата обращения: 30.03.2019 г.).

Н. Бекқалиева, «Кеден ісі» мамандығының студенті

Ғылыми жетекші: Н.А. Сәулебек

ҚазЭҚХСУ

ҚАЗАҚСТАНДА ИСЛАМ БАНКІНІҢ ДАМУЫ

Бүгінде әлем елдерін ипотекалық несиеден бастау алған қаржы дағдарысы созылмалы экономикалық тығырыққа тірегені жапатармағай жазылып, дуалы ауыздар тарапынан талданып жатыр. Несиеге өмір сүруге дағдыланған дамыған елдер тұрғындары банктер мен өзге де қаржы мекеме-

лерінің өркендеуіне жол ашты. Өсімқорлық капиталы арқасында олар «ақшадан-ақша» жасады. Нақты айтсақ, бұл банктер – өсімқорлыққа құрылған бүгінгі Еуропа банктері. The Financial Times газетіне берген сұхбатында Германия канцлері Ангела Меркер соңғы айларда әлемнің орталық банктері қаржы дағдарысына төтеп беру үшін базалық мөлшерлемелерді кеміткенін, мұның өзі шамамен бес жылдың көлемінде қайтадан дағдарысқа әкелуі мүмкін деген болатын. Еуропалық экономикалық жүйе созылмалы дертке ұшырағандығына осы пікір дәлел бола алады. Сан ғасыр айдарынан жел ескен осы Еуропа банктерінің басынан бағы тая бастағанын көрген, бұған дейін еуропалық экономикалық жүйеден, батыстық банк ісінен өзгені біле бермеген «кәрі құрылық» пен посткеңестік елдер жұртшылығының назары рухани құндылықтарға арқа сүйейтін «исламдық экономикалық көзқарасқа» ауа бастады. Адамзаттың келешек дамуын ислам экономикалық және рухани құндылықтар жүйесі негіз қалайтыны ашық айтыла бастады. Осы ахуалға ой жүгірткен ғалымдар мен талдамашылар алдағы бес-алты жылда әлемдегі экономикалық саясат түбегейлі өзгеріп, жаңа қаржы жүйесі өмірге келетіні туралы тұжырым жасауда. Ол қандай жүйе? Бұл жүйеде өсімқорлыққа тыйым салынып, мұрагерлік шариғат бойынша айқындалады және зекет тұрақты төленіп отырады. Ислам қаржы жүйесінің қазіргі еуроцентристік басым экономикалық модельден негізгі айырмашылығы – қарыз пайызының болмауында. Өйткені, бұл жүйенің басты мақсаты пайда табу емес, қоғамның және жеке адамның қажетін өтеу, соған қызмет ету. Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын реттеу мен қадағалау агенттігі қазақстандық екінші деңгейлі банктердің айналымындағы 18 трлн теңгенің тең жартысы жұмыс істемей жатқанын, ондағы күмәнді несиелердің алатын үлесі 30%, үмітсіз несиелердің үлесі 20% жеткендігін жариялады. Ал 2013 ж. айналымдағы қаражат 2005-2007 жж. мәліметтерімен деңгейлес. Ал еліміздегі алғашқы ислам банкінің портфелінде бір де бір күмәнді несие жоқ. Дәстүрлі банк саясатын алайық. Мысалға, сізге ипотекаға үй алу керек дейік. Қазір бұл қалай жұмыс істейді: сіз банкке барлық құжаттарды жинап апарасыз, келісім-шартқа отырасыз. Сіз пәтердің құнының белгілі бір мөлшерін (әр банктің шарты әрқалай) алдын ала банкке бересіз, банк қалған сомасын толықтырып, үйді сататын кісіге береді. Қарыз сіздің мойныңызға жазылады, ал пәтердің өзі банкке кепілдікке беріледі. Сіз екі-үш жыл төлеп, одан кейін белгілі бір жағдайлармен төлемдерді жалғастыра алмай қалатын болсаңыз, банк пәтерді өзіне алып алады. Көп жағдайда дәстүрлі банкинг жүйесінде қала тұрғындары санатындағы тұтынушыларға оң көзбен қарайтыны жасырын емес. Қалалық пәтер адам тұрып жатса да кепілге алынады. Ал, ауылдық жердегі үйді кепілге қойғысы келсе қабылдамайды. Ең нашар жері, халқымыздың 45% ауылдық жерде тұрып жатыр. Дәстүрлі банктің клиент алалауын, тең дәрежеде қызмет көрсетпейтіндігін байқауға болады. Экономика барлық адамға бірдей қызмет көрсетуі тиіс, тең жағдай жасауы керек. Ел банктері нарыктан сұраныс түсуде, экономика өсіп жатыр деген желеумен ипотекалық несие беруді еркіне жібере салды. Міне, осы тұрғыда ислам банкі жүйесінің артықшылығын айтатын болсақ, исламдық банктер ешкімге біз білетін түсінік-тегідей несие бермейді. Яғни қазіргі банктердегі сияқты құжат толтырып, қолыңызға ақша ұстатпайды. Сіз белгілі бір жағдайда ипотека несиесін ары қарай төлей алмасаңыз, исламдықбанк пәтерге клиентімен бірге ортақ таса алады. Ол пәтерде екеуінің де үлесі болады, яғни екеуде үлестік меншік иелері болып табылады. Сіз сол үйде тұрып банкке жалтөлептұрасыз, сол төлемдердің бірбөлшегі банктің табысы болса, бір бөлшегі банктің үлесін сатып алуға кетіп отырады. Сіз төлемдерді жалғастыра берсеңіз, банктің пәтердегі меншіктік үлесі азая береді.

1-кесте. Ислам және дәстүрлі банкинг арасындағы негізгі ерекшеліктер

Сипаттама	Исламдық банкинг	Дәстүрлі банкинг
Пайыз ставкасы	жоқ	бар
Спекулятивті мінез құлық	жоқ	бар
Тәуекелді бөлісу	бар	жоқ
Экономиканың нақты секторына бағытталу	жоғары	төмен
Әлеуметтік бағытталу	жоғары	төмен
Банктің келісімшартты өзгерту құқығы	жоқ	бар

Сондықтан бүгінгі таңдағы әлемдік қаржы дағдарысы тұсында басқа да қаржыландыру көздерін табу жолымен Қазақстан экономикасын әртараптандыру мәселесі өткір күйде тұр. Бұндай қаржыландыру көзі ретінде ислам қаржы-несие институттары бола алады. Олардың нарықтағы ұсынып отырған құралдары мен қызметтері ел экономикасын несиелеудің альтернативті формасы ретінде және инвестиция тартудың қосалқы тетігі болып табылады. Ислам банкі жүйесінің ел экономикасына дендей енетін күні алыс емес. Осы орайда, исламдық қаржыландырудың тұтас экономикамызға берер пайдасы қандай деген сұраққа жауап беру үшін алдымен оны терең түсінуіміз қажет. Дәстүрлі банкінг жүйесіндегі саясаттан айырмашылығы, ислам банкінгінің принциптерінің бірі – адамгершілік пен адалдық.

2-кесте. Исламдық қаржы өнімдерінің ерекшеліктерін күшті және әлсіз жақтарын көрсету арқылы ашып көрсетуге болады

Банктік өнімдер	Күшті жақтары	Әлсіз жақтары
Келесідей түрдегі кәсіпкершілік қызметтерді қаржыландыру:		
Коммерциялық несие ұсыну арқылы сауда делдалы ретінде сауда қызметін қаржыландыру	Төлем сомасы клиентке алдын-ала белгілі	Қолма-қол ақша алу мүмкіндігі жоқ, себебе исламдық банк белгілі активті сатып алды да клиентке үстеме бағамен кейін төлейтіндей сатады
Серіктестік шартында заңды тұлғалардың жарғылық капиталына қатысу арықылы өндірістік және сауда қызметін қаржыландыру	1. Исламдық банк пен клиент серіктес ретінде қатысады	Клиентпен бірге исламдық банк жобаны іске асыруға қатысады
	2. Исламдық банк те клиент те жобаның табыстылығына мүдделі болады	
	3. Пайда алдын-ала келісілген қатынаста бөлінеді	
	4. Екі жақта салынған қаражат мөлшерінде зиян шегеді	
Лизинг шартында инвестициялық қызмет көрсету (жалға беру)	Лизингтік төлем сомасы алдын-ала клиентке белгілі	Лизинг бойынша сатылып алынатын мүлік исламдық қаржыландыру қағидасына сәйкес келуі тиіс

Исламдық қаржыландырудың артықшылықтары ретінде келесілерді қарастыруға болады:

- қаржыландырудың баламалы көздерін тарту мүмкіндігі;
- Таяу Шығыс елдерінде өтімді капиталды жинақтау;
- мәмілелер сенімділік, ақиқат, әділеттілік және тарнспаренттілік қағидаларына негізделген;
- жобаларда табыс пен тәуекелді өзара бөлісе отырып, мәміленің барлық тараптарының бірлесіп қатысуы;
- қаржы ағымдары нақты активтерге бекітілген;
- алып-сатарлықтың болмауы;
- өндірістік қуаттарды, инфрақұрылымды дамыту.

Ислам қаржылық институттары дағдарысқа қарсы тұра алатындығымен әлем назарын

аудартты. Оның басты себебі, шариғат бойынша ислам банкингіде қауіп жоғары активтерге, жоғары тәуелділікті ипотека мен деривативке инвестиция салуға тыйым салынған. Исламдық қаржыландырудың жаһандық өндірісінде 1 трлн 300 млрд долл. астам қаржы айналады екен. Әлемде исламдық қаржыландырудың жүйе ретінде қалыптасқанына 40 жылдан астам уақыт өтсе де, біздің елімізде ол енді ғана аяққа тұрып келеді. Бүгінгі таңда Қазақстан отандық нарыққа ислам қаржысын ендіру болашағы мен мәселелеріне деген қызығушылық танытып отыр. Қазақстанда 2009 ж. ақпан айында ислам банктері мен исламдық қаржыландыруды ұйымдастыру мәселелері жөніндегі тиісті заңдарға өзгертулер мен толықтырулар енгізілді. Ал 2010 ж. тамыз айында республикада исламдық қаржыландыруды дамыту жөніндегі 2010-2012 жж. арналған Жол картасы бағдарламасы бекітілді. Қазақстан ТМД және Орталық Азия кеңістігінде алғашқылардың бірі болып заңнамалық деңгейде исламдық қаржыландыруды енгізді. 2011 ж. Астанада өткен Бүкіл-әлемдік Ислам экономикалық форумында Елбасы ислам экономикасын дамыту барысында әріптестікті жолға қою шаралары қабылданғанын жеткізген болатын. Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Жаңа онжылдық жаңа экономикалық өрлеу Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» Қазақстан халқына жолдауында: отандық қор нарығын жұмыс істетуге керек, 2020 ж. ТМД және Орталық Азия кеңістігінде ислам банкингінің аймақтық орталығы болып, Азиядағы жетекші қаржылық орталықтардың ондығына кіру керек деген болатын. 1963 ж. Египетте «Мит Гамр Банк» – алғашқы ислам банкі құрылғаннан өзінің Ресми бастауын алатын исламдық қаржы қарқынды дамуын әлемдік қаржылық дағдарыста да дәлелдеп шықты.

The Banker «Top 1000 World Bank Rankings» мәліметтеріне сүйенсек 2006-2009 жж. аралағында исламдық қаржыландырудың өсу қарқыны 27,86%-ды құрайды. Әлемдік исламдық қаржы активтерінің ең үлкен үлесі Парсы шығанағындағы бірлескен араб елдерінің Кеңесіне тиесілі (Сауд Арабиясы, Оман, Бахрейн, Кувейт, Катар, ОАЭ) – 42,9%, немесе 353,2 млн АҚШ долл. Иран өзбетінше жеке исламдық қаржы активтерінің мөлшері бойынша көшбасшы болып табылады, үлесі 35,6%. Таяу Шығыстан бөлек, жетекші орынды Малайзия (10,5%) мен Ұлыбритания (2,5%) иеленеді. Сондай-ақ халықаралық исламдық қаржылық құрылымдар арқылы исламдық қаржы құралдарын қолданатын елдер топтарына АҚШ, Франция, Испания, Дания, Люксембург, Австралия, Германия, Кайман аралдары, Жапония, Сингапур, Тайланд, Қытай, Оңтүстік Корея, Қырғыстан, Ресей және Түркия жатады. Қаржылық қызметтердің әлемдік нарығында исламдық қаржыландыру 1%-ды құрайды және Шариғаттың алып-сатарлыққа, хәджирлеуге және баланстан тыс шоттарға қатысты қатаң тиымдарына қарамастан, бүкіл әлем тарапынан инвесторларды тартуда. ЭЫДҰ (Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының) ақпараттарына сай бүгінгі таңда исламдық қаржылық ұйымдар клиенттерінің 50%-ы мұсылман емес елдер болып табылады. Қазіргі ғылыми талпыныстар ислам экономикасы институттарына мұсылман емес қатысушыларды тартудың теориялық негізін қалауға бағытталуда.

Батыс елдерінің қазіргі заманғы нарықтық қатынастарында нық орынға ие ислам банктері, қаржы институттары, сауда кәсіпорындары мұның жарқын мысалы. Замана желінің өтінде қалған батыстың қаржы-несие жүйесіне балама ретінде ислам банк құралдарын қолдану идеясын мұсылманшылықтың жалпы өрлеуі, еуропалық экономикалық, қаржылық жүйенің күйреуі, еуропалық (христиандық) құндылықтардың күйреуіне әкеле ме, жоқ па, оны уақыт көрсетеді. Бір ғана нәрсе ақиқат – әлемдік экономика мен әлеумет адамгершілік мұраттарына негізделуі тиіс. Ал, ислам жүйесінде бұған қажетті алғышарттардың барлығы да көрініс тапқан.

Исламдық қаржыландырудың Қазақстандағы даму хроникасы

- 2009 ж. 12 ақпанында «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне ислам банктерін ұйымдастыру мен олардың қызметі және исламдық қаржыландыруды ұйымдастыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды;

- 2009 ж. 7 маусымда «Қазақстан Республикасы Үкіметімен Біріккен Араб Әмірліктері Үкіметі арасындағы Қазақстан Республикасында ислам банкін ашу туралы келісімді ратификациялау

туралы» Қазақстан Республикасының Заңына қол қойылды. Осы Заң Қазақстандағы бірінші ислам банкі «Al Hilal Bank» АҚ ашылуына себепші болды;

- Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2010 ж. 29 қаңтардағы «Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан халқына Жолдауынан: «...Отандық қор рыногын жұмыс істеуге мәжбүрлеп, ол 2020 ж. ТМД мен Орталық Азиядағы ислам банкингінің өңірлік орталығына айналуы және Азиядағы жетекші қаржы орталықтарының ондығына енуі тиіс»;

- Қазақстан Республикасының 2020 ж. дейінгі Стратегиялық даму жоспары, Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 ж. 1 ақпанындағы №922 Жарлығымен мақұлданған «...Мемлекеттік-жекешелік әріптестік және исламдық қаржыландыру қор нарығын дамытуда маңызды рөл атқаратын болады... Қазақстанның толыққанды қор нарығын қалыптастыру және оның халықаралық капитал нарығымен ықпалдасуы шеңберінде Алматы қаласының өңірлік қаржы орталығы одан әрі дамитын болады. Стратегиялық перспективада мемлекет халықаралық стандарттарға сәйкес келетін Алматы қаласының бәсекеге қабілетті қаржы орталығын дамыту және оның Азиядағы жетекші 10 қаржы орталығының тобына кіруі үшін қажетті жағдай жасайды ... 2020 ж. қарай отандық қор нарығы Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы мен Орталық Азия елдерінің ішінде ислам банкингінің өңірлік орталығына айналады»;

- Қазақстан Республикасының қаржы секторын дағдарыстан кейінгі кезеңде дамыту тұжырымдамасы, Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 ж. 1 ақпанындағы №923 Жарлығымен мақұлданған: «...Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2009 ж. 30 қаңтардағы №90 қаулысымен бекітілген Алматы қаласының өңірлік қаржы орталығын дамытудың 2015 ж. дейінгі жоспарын іске асыру жөніндегі жұмыс жалғастырылады... Ресурстарды тартудың қосымша көздерінің бірі ретінде исламдық қаржыландыру одан әрі дамиды»;

- 2011 ж. 28 маусымындағы Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Астанада өткен Ислам Ынтымақтастығы Ұйымына мүше мемлекеттер Сыртқы істер министрлері кеңесінің 38-сессиясындағы сөйлеген сөзі: «Қазақстан өзінде Ислам банкін ашты. Біз Қазақстанда ислам қаржыландыруы мен өңірлерде исламдық қаржыландыру құралдарының бенчмаркингін құруды белсенді түрде алға жылжытамыз... Алматыны ислам қаржыландыруын қолданатын өңірлік қаржы орталығы ретінде дамытуды жалғастырамыз»;

- 2010 ж. тамыз айында Қазақстан Республикасының Алматы қаласының өңірлік қаржы орталығының қызметін реттеу агенттігімен басқа мемлекеттік органдармен қоса Қазақстандағы исламдық қаржыландыруды 2010-2012 жж. аралығында дамыту жол картасы бекітілді;

- 2011 ж. 20 қазанда Елбасының Қазақстандағы исламдық қаржы жүйесін дамыту бойынша №61-17.307 тапсырмалары жарияланды;

- 2011 ж. 17 қарашада Ұлттық Банк Исламдық қаржыландыру қызметтерін көрсету жөніндегі кеңеске (Islamic Financial Services Board) Қауымдасқан мүшесі ретінде қабылданды;

- 2012 ж. 29 наурызда Қазақстан Республикасы Үкіметінің №371 қаулысымен Исламдық қаржыландыруды дамытудың 2020 ж. дейінгі жол картасы бекітілді;

- 2012 ж. 20 шілдеде «Қазақстан даму банкі» АҚ Малайзия заңнамасына сәйкес жалпы сомасы 240 млн малайзиялық ринггит (шамамен 76,7 млн долл. болатын орта мерзімді бағалы қағаздар (Сукук «аль-Мурабаха»)) шығарды. Оның 38% қазақстандық инвесторлар арасында таратылды;

- 2014 ж. 1 маусымда исламдық қаржыландыру мәселелері бойынша заңнаманы жетілдіру мақсатымен Ислам Даму Банкінің Ұлттық Банкке техникалық көмек (грант) көрсетуі жайлы келісімге қол қойылды;

- 2014 ж. 1 маусымда ҚРҰБ пен Ислам Даму Банкі Тобы арасында Өзара түсінушілік пен ынтымақтастық туралы меморандумға қол қойылды;

- 2014 ж. 1 маусымда исламдық қаржыландыру мәселелері бойынша заңнаманы жетілдіру мақсатымен Ислам Даму Банкінің ҚРҰБ техникалық көмек (грант) көрсетуі жайлы келісімге қол қойылды;

- 2014 ж. 16-19 маусым аралығында ҚРҰБ Islamic Finance Services Board ұйымымен бірлесіп «Қазақстандағы исламдық қаржыландырудың дамуының келешегі» атты тақырыпта ТМД және ЕврАзЭҚ мемлекеттеріне арналған семинар мен практикум өткізді;

• 2014 ж. 3 қыркүйекте Алматы қаласында Исламдық қаржыландыруды дамыту ассоциациясы ҚРҰБ қолдауымен Қазақстандық Ислам қаржыландыру конференциясын өткізді;

• 2014 ж. маусым айында ҚРҰБ IFSB-мен бірлесе отырып, «Қазақстандағы исламдық қаржыландырудың даму болашағы» атты ТМД және ЕврАзЭҚ мемлекеттеріне арналған семинар мен практикум өткізді;

• 2014 ж. қыркүйек айында Қазақстан Ислам Қаржыландыру Конференциясы (KIFC) өткізілді;

• 2014 ж. қыркүйек айында ТМД мен ОА мемлекеттерінің қадағалау органдарына арналған «Исламдық қаржылық институттардың дамуы мен оларды реттеу» атты дөңгелек үстел өткізілді;

• 2014 ж. қазан айында Қазақстан Республикасы Президентіне Жаһандық исламдық қаржылық марапаттау (Global Islamic Finance Awards – GIFA) кезінде Исламдық қаржы аясындағы көшбасшылығы үшін премия берілді;

2014 ж. қазан айында ҚРҰБ Төрағасы Дүниежүзілік исламдық экономикалық форумының (WIEF) жұмысына қатысты, Дубай қ., БАӘ;

• 2014 ж. қараша айында Қазақстандағы Ұлыбритания Елшілігімен ҚРҰБ мен исламдық қаржылық институттарының өкілдеріне арналған «Исламдық қаржыландыру» атты семинар ұйымдастырылды;

• 2014 ж. желтоқсан айында ҚРҰБ Төраға орынбасары Дүниежүзілік ислам банктік конференцияға (WIBC) қатысты, Манама қ., Бахрейн;

• 2014 ж. желтоқсан айында ҚРҰБ Исламдық қаржылық институттарға арналған бухгалтерлік есеп және аудит ұйымына (AAOIFI) және Халықаралық исламдық қаржылық нарық ұйымына (IIFM) мүше болып кірді;

• 2015 ж. ақпан айында ҚРҰБ CIBAFI ұйымымен біргелесе отырып, «Certified Islamic Banker» семинарын Алматы қ. өткізді;

• 2015 ж. наурыз айында ҚРҰБ Дауд Бакарды шақырумен өткен исламдық қаржыландыру бойынша семинар өткізді;

• 2015 ж. сәуір айында Ислам Даму Банкінің техникалық көмегі шеңберінде ҚРҰБ дүние жүзіндегі жетекші консалтингтік компаниялардың бірімен келісімге қол қойды;

• 2015 ж. сәуір айында исламдық сақтандыру, лизинг және банкинг мәселелерін қарастыратын Заңға қол қойылды;

• 2015 ж. мамыр айында Ұлттық Банкпен Алматы қаласында IFSB Саммит 2015 өткізілді;

• 2015 ж. мамыр айында Ұлттық Банкпен ИҚДА-мен бірлесіп исламдық қаржыландырудан брошюра шығарылды;

• 2015 ж. маусымда Ұлттық Банкпен IRTI-мен бірлесіп Астана және Алматы қалаларында исламдық қаржыландырудан семинарлар өткізілді;

• 2015 ж. тамыз айында Ұлттық Банк ИҚДА-мен бірге Қазақстанның жоғары оқу орындарының оқытушыларына арналған семинар өткізді;

2015 ж. қарашада егеменді ислам бағалы қағаздары мен дәстүрлі банктерді ислам банктеріне айналдыру мәселелерін қарастыратын Заң қабылданды;

• 2015 ж. желтоқсан айында Қазақстан Республикасының Президентінің исламдық қаржыландыру туралы сұхбаты Isfire журналында жарыққа шықты;

• 2015 ж. желтоқсанда IRTI, Thomson Reuters және CIBAFI-мен бірлесіп дайындалған Kazakhstan Islamic Country Report Дүниежүзілік ислам банкингінің конференциясы аясында Манама қаласында жарияланды;

2017 ж. тамызда «Заман-Банк» ислам банкі» акционерлік қоғамына ислам банкінің банк және өзге де операцияларды жүргізуге лицензия берілді.

Исламдық қаржыландыру жүйесінің Қазақстандағы орны жайлы мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың өзі де талай мәрте мәлімдеген еді. Бұл ретте, Елбасы 10-дүниежүзілік ислам экономикалық форумы аясында, былай деген болатын: «Қазақстан 2009 ж. бері исламдық қаржыландыру қағидаттарын заңнамалық тұрғыдан енгізу жөнінен ТМД мен Орталық Азияда көшбасшы саналады. Қазіргі уақытта Қазақстанда ислам банкингі, сақтандыру және лизинг саласында өз қызметтерін ұсынатын исламдық қаржы институттарының тұтас бір шоғыры жұмыс істейді».

Жалпы алғанда исламдық қаржы жүйесінің өзгелерден айырмашылығына тоқталып өтсек. Біріншіден, бұл жүйеде пайыздық мөлшерлемелерге шектеу қойылған. Екіншіден, исламдық банктердің барлығы дерлік тәуекелді бөлу қағидатын ұстанады. Үшіншіден, ойын-сауық бизнесі, шошқа етін, алкоголь өнімдерін шығару және т.б. қаржыландыруға тыйым салынады. Сонымен бірге ол, анықтылық қағидатына баса мән береді. Басқаша айтқанда, ортақ бір мәмілеге келместен бұрын, қос тараптың шарттарының нақты әрі айқын болуын көздейді. Сол сияқты исламдық банктер де өзге банктер сынды тұтынушыларға қарыз ақша беру қағидатымен жұмыс жасайды. Мәселен қарапайым банктер қаражатты пайыздық үстемемен берсе, ислам банктері қарызды сату-сатып алу транзакциялары арқылы жүзеге асырады. Жалпы аталмыш жүйе өткен ғасырдың 70-жылдары Парсы шығанағы елдерінде пайда болған екен. Ал 1975 ж. Дубайда тұңғыш коммерциялық ислам банкі ашылса, қазіргі таңда әлемнің 50 елінде 400-ден астам ислам банкі жұмыс жасайтын көрінеді. Айта кетерлігі, Қазақстан ТМД бойынша исламдық қаржыландыру үлгісін алғаш құрушылардың қатарына еніп отыр. Тек 2007 ж. бастап қана исламдық банктер Қазақстан нарығына белсенді түрде ене бастағанын ескерсек, небары бір жылдан соң елде исламдық банкинг қызметі туралы заң күшіне енген. Ал, 2010 ж. бастап Қазақстанда Абу-дабилік «Al Hilal» ислам банкингінің бөлімшесі ашылған. Бүгінде банк Астана, Алматы және Шымкент қалаларында жұмыс жасап тұр. Қазіргі таңда «Al Hilal» Банкінің активтері 70 млн долл. құрап отыр. Сол сияқты елімізде «Заман-Банк» ислам банкі қызмет атқаруда. Оның активтері бүгінде 50 млн долл. асуда. Елімізде исламдық қаржыландыру жүйесінің қалыптасуы мен дамуы үшін барлық жағдай жасалған. Дәл осы жүйені енгізу арқылы Қазақстан индустриалдық аймақтарды дамыту мақсатында, сырттан көп көлемдегі инвестицияларды тарта алады. Сондай-ақ, дәстүрлі қаржыландыру көзіне тәуелділікті азайта алады. Бұған қоса, экономикалық тұрақтылыққа қол жеткізе алады. Сол сияқты «Астана» халықаралық қаржы орталығы, Исламдық қаржыландыру департаментінің директоры Әлібек Нұрбековтың аталмыш жүйеге қатысты өз айтары бар. «Елімізде қазір 2 исламдық лизингтік компания бар. Олар 2013 ж. бастап Қазақстанда жұмыс жасап келе жатқан Kazakhstan Ijara Company және 2017 ж. дәстүрлі лизингтік компаниядан исламдыққа қайта құрылған Al Saqr Finance. Kazakhstan Ijara Company-дің негізгі акционерлері – Жеке секторды дамыту жөніндегі Ислам корпорациясы (ICD), «Al Hilal» Банк және «Заман-Банк». Жалпы исламдық қаржы құралдарын діни наным-сенімдеріне қарамастан кез келген тұлға пайдалана алады. Қазіргі таңда, исламдық қаржы жүйесі мұсылман елдерінен бөлек, бірқатар Еуропа елдерінде дамып келеді. Мысалы, Ұлыбритания, Люксембург, Германия, Оңтүстік Африка және Гонконг сынды елдер мемлекеттік исламдық құнды қағаздар шығарып үлгерді». Бұдан әлем нарығында исламдық қаржыландыру жүйесіне деген сұраныс күн санап артып келе жатқандығын көруге болады. Мәселен, тек Ұлыбританияның өзінде соңғы 7-8 жылда бес исламдық банкке лицензия берілген. Ал, жалпы, исламдық банктерінің басым көпшілігі Таяу Шығыс және Оңтүстік-Шығыс Азия аймақтарында қызмет көрсетеді. Айта кетерлігі, аталған жүйе арқылы қарапайым ел тұрғындары өз бизнесін пайызсыз несие көмегімен ашып, шариғат заңдарына сәйкес оны үстемесіз қайтару мүмкіндігіне ие болады. Айта кетейік, сарапшылар қазірдің өзінде исламдық қаржы нарығының әлемдегі үлесі 2,5 трлн долл. асқанын атап өтуде. 2018 ж. 25 сәуірінде Сағадиев оқулары аясында «Қазақстанның қаржы-несие жүйесін дамытудың инновациялық тәсілдері» тақырыбында, Халықаралық Бизнес Университетінің Қаржы және есеп кафедрасымен дөңгелек үстөл ұйымдастырылды. «Al Hilal» Ислам Банкі» АҚ бас дилері Алиев Адлет «Қазақстандағы Ислам банкингісінің мүмкіндігі мен болашағы» тақырыбында баяндама жасады. Баяндамада ислам банкингісінің халықаралық тәжірибесі: даму тарихы, бүгінгі мен болашағы, бүгінгі күндегі еліміздегі ислам банкингісінің қызмет етуі, нақтырақ айтқанда «Al Hilal» Ислам Банкі» АҚ қызметі мен Қазақстандағы ислам қаржы өнімдері бойынша сөз қозғады. Баяндаушының айтуы бойынша ислам банктері қызметін жүргізіп жатқан Еуропа, Ұлыбритания және Францияның дәстүрлі халықаралық стандарттарының үйлесімділігі бойынша тәжірибесін қолдануға болады. Әлем бойынша ислам банкингінің дамуы, шариат нормаларына сәйкес өнімдердің дәстүрлі өнімдерге қарағанда мейлінше бәсекеге қабілетті болып бара жатқандығын атап айтты.

Қорытындылай келе, Исламдық қаржыландырудың ерекшелігі неде? Дәстүрлі қаржыландыру

жүйесінен қандай айырмашылығы бар? - Исламдық қаржыландырудың дәстүрлі қаржыландырудан бірнеше негізді айырмашылығы бар. Бірінші, қарыз пайызына тыйым, яғни өсімқорлыққа тыйым (риба). Екінші – тәуекелді бөлу. Банк қарызға ақшаны пайызсыз беретін болғандықтан, несие беруші емес инвесторға айналады. Солай, капитал иесі мен кәсіпкер жобаны іске асырудағы тәуекелдерді өзара бөліседі. Үшінші, алып-сатарлық әрекеттерге тыйым (майсир). Осымен байланысты, барлық құмар ойындарына тыйым салынады. Төртінші, тұрлаусыздық шарттардағы барлық мәмілелерге тыйым (гарар). Бесінші айырмашылық – экономиканың белгілі салаларын қаржыландыруға тыйым: ойын-сауық бизнесі, шошқа егін, алкоголь өнімдерін шығару және т.б. Капиталдық экономикалық жүйеге қарағанда, исламдық экономикада қаражат тек айырбастау және құн өлшемі ретінде ғана қолданылады.

Әдебиеттер

1. №133-4 ҚРЗ «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне ислам банктерін ұйымдастыру мен олардың қызметі және исламдық қаржыландыруды ұйымдастыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу» туралы ҚР Заңы, 12.02.09.
2. Алиакпарова Г. Ислам банктері туралы. – Қазақпарат. – 2010. – №7. – 4 б.
3. www.alhilalbank.kz – Аль-Хилаль банкінің сайты.
4. www.isdb.org – Ислам Даму банкінің сайты.
5. www.nationalbank.kz – Ұлттық Банк сайты.

*Л. Калабаева, М. Рыскалиева, студенты спец. «Социально-культурный сервис»
Научный руководитель: А.С. Бикенова, магистр, ст. преподаватель
КазУЭФМТ*

ПРЕДОСТАВЛЕНИЕ УСЛУГ ПО УДОВЛЕТВОРЕНИЮ ПОТРЕБНОСТЕЙ ЛИЧНОСТИ

Аннотация. В данной научной статье описывается роль социально-культурного сервиса в экономике Казахстана, рассматриваются пути популяризации данной сферы. На основании проведенных исследований, в статье доказывается, что не все люди в нашей стране знают о социально-культурном сервисе и о том, что отсутствуют определенные стандарты сферы обслуживания, а также органы, регулирующие данную деятельность.

В чем соль этого научного проекта? На самом деле по посланию президента на 2020 г. о том, что Казахстан должен стать индустриальной страной, входящей в топ 30 развитых стран мира.

Для достижения данной цели требуются отдача во всех отраслях, заведениях, предприятиях, находящихся в нашей стране.

И одной из отраслей является Социально-культурный сервис – Сфера профессиональной деятельности.

Деятельность в различных видах и формах социально-культурного сервиса (развлечении, торговле, гостиничной деятельности, общественном питании и др), продвижении услуг, обеспечении качества услуг (экономичности, доступности, надежности, безопасности, эстетичности и др.); проведении научных исследований состояния рынка услуг.

Сфера социально-культурного сервиса сегодня одна из наиболее перспективных и прибыльных, которая постоянно развивается, несмотря на различные препятствия политического, экономического и социального характера. Социально-культурный сервис во многих случаях является инициатором и экспериментатором в освоении и внедрении современных передовых технологий,

непрерывно изменяет формы и способы предложения и предоставления услуг, открывает и осваивает новые возможности.

Работники социально-культурного сервиса имеют дело с многообразием форм и методов организации отдыха, путешествий, культурного досуга. Развитие туристского бизнеса возможно только на основе внедрения новых идей, совершенствования процессов производства товаров и услуг, расширения их ассортимента.

Ежедневно внедряются инновации самого разнообразного характера под влиянием, как научно-технического прогресса, так и интеллектуального развития человечества. Инновации в сфере социально-культурного сервиса и туризма иногда возникают совершенно неожиданно и даже непредсказуемо под влиянием событий в обществе.

Данный проект прошел апробацию на таких конференциях, как «Молодежь и наука XXI века: реалии и перспективы».

Объекты профессиональной деятельности

Объектами профессиональной деятельности по социально-культурному сервису являются отдельные люди, семьи, группы людей, организации и их потребности в социальных и культурных услугах.

Актуальность

Актуальность этой темы в том, что очень часто сферу услуг недооценивают в нашей стране, как что-то целостное, помогающее развитию экономики и понижающее уровень безработицы. Возможно дело в том, что социально-культурный сервис не так развит, как хотелось бы в нашей стране. Не развит он в связи с тем, что практически отсутствуют учебные заведения, которые выпускают специалистов по сервису и оказанию услуг, а также с отсутствием практической деятельности. Плюс к этому многие люди в нашей стране считают, что работать в сфере обслуживания стыдно. За все существование СКС в Казахстане, а это больше, чем 10 лет, не было проектов, которые занимались популяризацией СКС, а также должного упора на развитие данной сферы.

Сервис и его развитие зависит от нескольких факторов.

Экономические факторы.

Не всегда страна может позволить вкладывать свой капитал на развитие той или иной отрасли в связи с тем, что экономика страны не позволяет инвестировать во что либо, даже если это во благо. Около 40 стран на данный момент имеет более или менее развитую политику распространения сфер услуг.

Человеческо-культурный фактор.

Человеческий фактор напрямую связан с образованностью населения в данной сфере. Также не всегда определенная услуга подходит под менталитет населения.

Географический фактор.

Если говорить о географическом факторе, то именно здесь социально-культурный сервис вплотную связан с туризмом. Географическое расположение ресторанов, парков, отелей, пляжей влияет на трудоемкость, популярность и посещаемость данных заведений и зависит от климатических, геополитических и других факторов связанных с месторасположением и окружающей средой.

Цель проекта: популяризация деятельности и стандартизация сервисных предприятий.

Задачи проекта.

- оценить и выявить проблемы в уровне обслуживания, обучить персонал, который занимается предоставлением услуг;
- распространение практических знаний в современной и доступной форме для широкого круга людей (имеющих определенный уровень подготовленности для получения информации);
- создать новые направления в социально-культурном сервисе;
- сподвигнуть государство к открытию учебных заведений, специализирующихся на сфере обслуживания;
- организовать конференцию, на тему «Социально-культурный сервис и его направления».

В последние десятилетия сфера услуг завоевывает все более устойчивые позиции в мировой экономике. В большинстве стран увеличиваются объемы сферы услуг и доля в структуре ВВП,

возрастает численность занятых, развивается международная торговля услугами. Влияние этих изменений столь велико, что современную экономику часто называют сервисной или экономикой услуг.

В последние годы в условиях стремительного развития науки и техники в мире сервисная сфера претерпела качественные изменения. Возрастающая роль отводится таким отраслям, как образование, здравоохранение, управление, финансовые операции, страхование, телекоммуникации. Кроме того, активное использование достижений научно-технического прогресса изменило технологию предоставления и многих традиционных услуг. Появились, например, электронная почта, дистанционное обучение, покупка авиа- и железнодорожных билетов в режиме он-лайн и т.п. [1].

С развитием сферы услуг связано не только изменение структуры ВВП, но и тенденция к превалированию занятости в производстве услуг над занятостью в промышленном производстве, прослеживаемая во многих странах.

Анализ текущей ситуации в Казахстане

Новая программа развития сервиса призвана увеличить его долю в ВВП до 60% к 2020 г. Однако в этом году прогнозируется рекордное снижение темпов роста сферы услуг. Это доказывает, что на самом деле рынок услуг является не двигателем экономики, а лишь придатком сырьевого сектора. В этом году рост сферы услуг снизится до 2,2%. И хотя это выше общего увеличения ВВП (на 1,5%), все равно выглядит почти провалом.

Ведь последние годы сфера услуг росла ускоренными темпами, в результате чего ее доля в ВВП превысила половину и сейчас достигает уже 54%. В начале 2014 г. сфера услуг была названа главным драйвером экономики. По словам главы экономического ведомства, прирост ВВП на 65% был обеспечен за счет сектора услуг. Некоторые из его составляющих росли двузначными темпами, в частности, торговля и связь.

Количество занятых вырастет с 4,8 млн человек до 5,6 млн. Это еще не позволит Казахстану стать страной с сервисной экономикой, поскольку для этого доля услуг в ВВП должна достигать 80%. Тем не менее, чтобы нарастить долю в ВВП сразу на 6%, услугам потребуются расти опережающими темпами. А прогнозируемые 2,2% этому совсем не соответствуют. Пессимизм правительства становится понятен, если изучить содержание программы развития услуг, которая охватывает девять основных секторов.

Так, торговле для развития предлагается «модернизация рынков». Но если вы думаете, что под этим подразумевается улучшение стандартов обслуживания, то глубоко ошибаетесь. Речь идет исключительно о повышении собираемости налогов. Для этого на рынках вводится обязательная кассовая зона. «Ввоз товаров на территорию базара и вывоз с нее может быть осуществлен только с прохождением контроля и учета», – говорится в программе. При этом оплата товаров должна осуществляться только в централизованной кассе.

Между тем, есть сферы, которые достойны отдельной проработки, где есть резервы для роста. В 2013 г. импорт услуг достиг 12 млрд долл., при этом 54% приходится на профессиональные услуги. Последние представляют собой геологоразведку, инжиниринг, бухгалтерские и аудиторские услуги, львиная доля которых так или иначе связана с сырьевым сектором. Свыше 6 млрд долл. ежегодно уходит на оплату иностранным сервисным компаниям, поскольку казахстанские конкурировать с ними не в состоянии. Впрочем, вывод денег из страны – лишь одна часть проблемы. Другая заключается в том, что неразвитый рынок профессиональных услуг влечет их низкое качество, а также ограничение возможностей за его контролем (сложно контролировать то, в чем сам не разбираешься) [2].

И первый вопрос заключался в том, что же представляет собой Социально-культурный сервис?

Было опрошено 100 респондентов. И только 17% смогли ответить что такое социально-культурный сервис и что в него входит, т.е. полностью ответить и только 4% от общей массы смогли ответить в каких университетах г. Астана преподается данная специальность.

В соответствии со Стратегией социально-экономического развития президента РК до 2050 г. туристско-рекреационный комплекс и социально-культурный сервис является одним из перспективных и приоритетных направлений развития экономики республики, представляющий собой многоотраслевой комплекс, в котором отражаются интересы субъектов хозяйствования. Повы-

шение уровня социально-экономического развития любого региона во многом зависит от использования потенциала в возможности оказания социальных услуг. Кроме того, усовершенствование или создание новых материалов, оборудования, технологических процессов, продуктов, услуг и методов, коренным образом изменяет и существенно улучшает эффективность не только сферы услуг, но и экономики в целом. Анализируя современное состояние социально культурного сервиса в нашей республике можно сказать, что это направление развивалось не так активно, как другие страны. Основными причинами являются – низкий уровень бюджетных расходов на отрасль, галопирующий рост цен на сервисные услуги, отсутствие единых стандартов.

Инновации в сфере услуг следует рассматривать как системные мероприятия, имеющие качественную новизну и приводящие к позитивным сдвигам, обеспечивающим устойчивое функционирование и развитие отрасли в регионе. Так, идея создания и реализация сервисов, даже не приносящих вначале существенной прибыли, может дать толчок развитию сервиса и тем самым активно способствовать созданию дополнительных рабочих мест и росту доходов населения.

И в заключении мы хотим сказать, что в Казахстане просто нереальное количество возможностей развить социально-культурный сервис. Нужно инвестировать в сферу услуг, вкладывать на обучение грамотных специалистов и агитировать социально-культурный сервис. Что же мы будем делать для увеличения сфер услуг? Во-первых, организуем конференции.

На тему что такое социально-культурный сервис. По результатам опроса уже стало понятно, что не все знают эту специальность. И то, что в этой сфере не только два направления такие как, ресторанный и гостиничный бизнес. Мы будем всячески стараться агитировать, распространять информацию о социально-культурном сервисе. Также делать уклон на то, что необходимы учебные заведения, которые выпускают специалистов сферы обслуживания.

Судя по данной научной работе есть еще один пробел. Не образованные специалисты. Практически большая часть средств и чистой прибыли мы отдаем другим странам, континентам только потому, что их специалисты знают свое дело. Для решения этой проблемы требуются более глобальные усилия. Но мы можем собирать по крупицам, и мы придем к такому государству, у которого просто будут разрывать специалиста, чтобы заполучить его. Ведь в действительности, для этого требуется расширение социально-культурного сервиса не только внутри ВУЗа, но и открытие специальности социально-культурный сервис в других университетах нашей страны.

Подводя итог сей работы, мы с уверенностью можем сказать, что есть потенциал, есть возможности. Главное желание жить в стране, в которой с огромным уважением относятся к потребностям населения.

Түйін. Мақалада Қазақстан экономикасындағы әлеуметтік қызметтің маңызы, аталмыш саланы насихаттау жолдары қарастырылады. Өткізілген зерттеулер негізінде мақалада әлеуметтік мәдени жөнінде халық хабардар емес, біздің елімізде қызмет көрсету саласында нақты стандарттар және аталмыш іс-әрікетті реттейтін органдардың жоқ екендігі дәлелденеді.

Summary. In this scientific article describes the role of socio-cultural service in the economy of Kazakhstan, discusses ways of promoting this sector. On the basics of the research in the article proves that not all people in our country know about the socio-cultural service and that in our country there are no special standards for service the agencies that regulate this activity.

Литература

1. http://tourlib.net/books_tourism/naumova1-1.htm
2. <http://center-yf.ru/data/stat/socialno-kulturnaya-sfera.php>

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ КОДЕКСІНДЕ КӨЗДЕЛГЕН ЖАЗА МАҚСАТЫНА ЖЕТУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа. Автор нақты ғылыми мақалада жаза мәселесін қарастырады және Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексіне жазаның жаңа түрін «келтірілген зиянды өндіру» енгізуді ұсынады.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 39-бабына сәйкес 1-бөлімінде: «Жаза дегеніміз соттың үкімі бойынша тағайындалатын мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы. Жаза қылмыс жасауға кінәлі деп танылған адамға қолданылады және ол осы адамды құқықтары мен бостандықтарынан Қылмыстық Кодексте көзделген айыру немесе оларды шектеу болып табылады». 2-бөлімінде: «Жаза әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, сондай-ақ сотталған адамды түзеу және сотталған адамның да, басқа адамдардың да жаңа қылмыстар жасауынан сақтандыру мақсатында қолданылады. Жаза тән азабын шектіруді немесе адамның қадір-қасиетін қорлауды мақсат етпейді» [1] – деп түсінігі берілген.

Жалпы заңда көрсетілген жазаның нақты мақсаты Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамаларының алдында тұрған жалпы міндеттерден және қылмыстық құқықтың қызметінен туындауы қажет.

Рас, Қылмыстық кодекстің заңи мәтінін басшылыққа ала отырып, құқық қолданушылар қылмыс жасағаны үшін кінәлі тұлғаларды қылмыстық жауаптылыққа тартады. Ал осы Қазақстан Республикасы аумағында барлық қылмыстық әрекетті реттейтін Қылмыстық кодекстің нормаларына мұқият назар аударсақ, жаза мақсатына жетуде әртүрлі түсініспеушіліктерді кездестіреміз:

- 1) жаза мақсаттарына жетудің негіздері жан-жақты қарастырылмаған;
- 2) не үшін Қылмыстық заңның кейбір нормалары көксағызша (лазейка) созылмалы берілген;
- 3) қылмыс жасаған кінәлі адамға сот үкімін шығаратын судьялардың құқықтық сана-сезімдерінің әртүрлі болатыны заңда ескерілмеген;
- 4) қылмыстық әрекет арқылы келтірілген зиянның (зардап, шығын) мөлшерлері заң мәтінінде толық ашылмаған және т.б.

Демек, қылмыстық заңның мұндай осал болуына құқық қолданушыларды еш кінәлай алмаймыз, тиісінше қылмыстық заң нормаларындағы осындай кемшіліктерді анықтау ғалымдардың міндеті дей тұрғанымен, бірақ та, барлық жағдайда олармен теориялық негізде зерттелген ғылыми жұмыстары заң шығарушымен ескеріле бермейді.

Жоғарыда аталған жаза мақсаттарының мәнін ашпас бұрын, біріншіден, қылмыстық құқық қағидаларын еске алсақ, профессор А.Н. Ағыбаев келесі қағидаларды атап көрсетеді:

- заңдылық;
- жеке жауаптылық;
- ізгілік;
- азаматтардың заң алдындағы теңдігі;
- кінәлі жауаптылық;
- әділеттілік;
- қылмыстық жауаптылықтан құтылмайтындылық [2, 13 б.].

Қылмыстық заңға сәйкес жазаны қолданудың әрбір жағдайы жоғарыда көрсетілген мақсаттарға сай келуі тиіс. Қылмыстық жазаның мақсаты ретіндегі «әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру» туралы мақсатқа тоқталатын болсақ, мұндай мақсаттың қарастырылуы қылмыстық заңнаманың маңызды қағидаларының бірі – әділеттілік қағидасынан туындап отыр.

Жаза мен қылмыстық-құқықтық сипаттағы өзге де шаралар, егер олар қылмыстың қоғамдық

қауіптілігінің сипаты мен дәрежесіне, қылмыстың жасалу мән-жайлары мен кінәлі адамның тұлғасына сай келсе ғана әділетті деп саналады. Әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру қылмыстың қоғамдық қауіптілігінің сипаты мен дәрежесі және жазаның қаталдығы арасындағы сай келушілікті талап етеді.

Жаза қылмыстың жасалу нәтижесінде бұзылған жәбірленушінің құқықтары мен бостандықтарын, сондай-ақ әділеттілікті қалпына келтіру үшін маңызы зор. Қылмыстық-құқықтық санкциялардың қалпына келтіру сипаты қылмыстың жасалу нәтижесінде бұзылған құқықтар мен бостандықтардың ерекшеліктерімен тығыз байланысты болады.

Ал қылмыстық әрекет жасау арқылы келтірілген зиянды қалпына келтірудегі сипат ақшалай айып салу, мүлкті тәркілеу сияқты жаза түрлері қылмыстық заңның санкцияларында көзделген. Десек те, қылмыспен келтірілген зардаптардың барлығы бірдей міндетті түрде қалпына келтіріле бермейді. Олай болса, өлімге ұшыраған жәбірленушінің өмірі, не қылмыстың нәтижесінде жоғалған денсаулық ешқандай жазамен қалпына келтірілмейді. Әрине, бұл кейбір қылмыс үшін жазалау кезінде әділеттілікті қалпына келтіру мақсатына қол жеткізу мүмкін емес дегенді білдірмейді.

Мұндай жағдайдағы жазаның әлеуметтік әділеттілікке кінәлі адамның құқықтары мен бостандықтарын шектеу арқылы қол жеткізіледі (мысалы, ұзақ мерзімге оны бас бостандығынан айыру, жазаға сәйкес анықталатын қатаң шек қоюға мәжбүрлеу). Сөйтіп, жазаның жазалаушы мазмұны, әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтірудің өзіндік бір қылмыстық-құқықтық әдісі болып табылады.

Сонымен бірге, қылмыстық жазаға және оның жазалаушы мазмұнына байланысты әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру ретінде жаза қылмыс жасағанға қатысты жазалауды ғана мақсат етеді деген ой айтпаса да түсінікті. Тіпті ең қатал деген жазаның өзі сотталушыға жан азабы мен тән азабын келтіру үшін қолданылмайды. Қылмыстық заңда аталып отырған жазаларды тағайындауға байланысты құқықтық шектеулер мен бас бостандықтарынан мәжбүрлеп айырудың басқа да мақсаттары бар, солардың ішіндегі ең маңыздысы әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру болып саналады.

Қылмыстық жазаның келесі мақсатының бірі «сотталған адамды түзеу» болып табылады. Сотталған адамның түзелуі қылмыс жасаған тұлғаның заңға бағынышты болуын талап етеді. Бұл әрине, қылмысы үшін сотталған адамның жазасын өтеп шыққаннан кейін адамгершілігі жоғары инабатты адамға айналып кетуі жөнінде сөз болып отырған жоқ. Түзеу барысында шешуге болатын айқын міндет – ол сотталған адамды жазаның қатерімен болса да, енді қылмыстық заңды бұзуға, яғни жаңадан қылмыс істеуге жол бермеуге көндіру немесе мәжбүр ету дегенді білдіреді.

Түзеудің бастамасы кінәліні қылмыстық жауаптылыққа тарту сәтінен басталады және сот мәжілісі, үкім шығару мен жаза тағайындау барысымен жалғасады, дегенмен оның қарқынды сәті жазаны өтеу кезінде байқалады. Осыған орай, жазаны атқару органдарының тікелей міндеті сотталғандарды түзеу болып табылады. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі 7-бабының 1-бөлігінде сотталған адамның түзелуі оның мінезінде құқықты сақтаушылық, тұлғаға, қоғамға, еңбекке, адамзат өмірінің нормаларына, тәртібі мен дәстүріне деген дұрыс көзқарасының қалыптасуымен анықталатындығы айтылған. Заң осы мақсаттарға қол жеткізетін негізгі құралдарды анықтайды. Олар: жазаны атқару мен өтеудің тәртібі (режим), тәрбие жұмыстары, қоғамдық пайдалы еңбек, орта білім алу, кәсіби дайындық пен қоғамдық ықпал ету болып табылады (ҚР ҚАК 7-бабының 2-бөлігі) [3].

Жазаның өзге шараларын қолдану кезінде түзеу құралдары бас бостандықтан айыру кезіндегі шаралармен салыстырғанда өзіндік өзгешеліктерге ие болады. Бұл жерде түзелудің өлшемі адамның мінез-құлқының өзгеруі, сана-сезімінің оянуы, қоғамның заңға бағынышты мүшесіне айналуынан тұрады.

Ал ақырғы жазаның мақсаты «сотталған адамның да, басқа адамдардың да жаңа қылмыстар жасауынан сақтандыру» болып табылады. Сақтандыру қылмыстық құқық теориясында ол жеке (арнайы) және жалпы болып бөлінеді. Жеке (арнайы) сақтандыру сотталушының өзін жаңа қылмыс істеуден сақтандыру ретінде көзделген. Бұған, біріншіден, қылмыскерге моральдық ықпал ету, яғни, оны түзеу жолымен; екіншіден, сотталушылардың жазасын өтеп жүрген кезінде қылмыс істеуіне немесе жаңадан қылмыс істеуіне мүмкіндік туғызбайтындай жағдай жасаумен қол жет-

кізіледі. Шындығына келгенде, қылмыстың көптеген түрлерін (мысалы, зорлау, ұрлық, жалған ақша істеу және т.б.) түзеу мекемелерінде істеуге мүмкіндік те болмайды. Дегенмен, кейбір қылмыстар бас бостандығынан айыру жазасын өтеп жүргеннің өзінде де істеліп жатады (мысалы, күш көрсету, адам өлтіру, денсаулыққа зиян келтіру, еркекпен жыныстық қатынасқа түсу және басқалары). Үшіншіден, жеке (арнайы) сақтандырудың мақсатына жалпы сақтандыру сияқты жаза қатерімен қол жеткізіледі. Қатер төндіру ең алдымен жазаның болмай қоймайтындығымен көрінеді. Адам жазадан қашып құтыла алмайтындығын, оның ауырлық дәрежесін санасында електен өткізіп, ұғынып, өзін қылмыс істеуден тежейді. Қатер жөніндегі ой қылмыс істер алдында да, қылмыс жасау кезінде де санада ұялауы мүмкін.

Қылмыстан сақтандыру мақсаты туралы айтқанда, қылмыстылықпен күрестің басты құралы жаза екендігін ұмытпауымыз қажет. Дегенмен, қылмыстылықпен күресте басты маңызға мемлекеттің жүргізіп отырған экономикалық, саяси, ұйымдастыру-басқару шаралары ие болады. Бұл тұрғыдан алғанда жаза негізгі болмаса да маңызды ғана емес қылмыстылықпен күрестің ең қажетті, ал қылмыстық-құқықтық тұрғыдан ең маңызды құрал болып табылады. Нақ осы жаза ғана қылмыс істеп жүрген адамның қылмыстық қызметіне тосқауыл бола алады. Ол адамгершілік жағынан тұрақсыз адамдардың белгілі бір тобына жаза қатерімен қылмыс істемейтіндей ықпал жасай алады. Осыған байланысты қылмыстық заң мемлекеттік мәжбүрлеудегі ең қатаң шарасы-жазаны жүзеге асыруға ыждаһаттылықпен қарайды. Ол (заң) ең кәнігі қылмыскердің ауыр және аса ауыр қылмыстары үшін ең қатаң жазаны қолдануды қарастырады. Сонымен қатар қылмыстық заңдағы жаза мақсаттарының, қылмыс жасағаннан кейін шын пейілмен өкінген адамдардың, келтірген зияндарды қалпына келтірудің, қылмыстың ашылуына көмек көрсеткен адамдарға кешірімділікпен қараудың түсініктері туралы көптеген заңи оқулықтарда айтылады [4, 329 б.].

Жазаның мақсаты әлеуметтік қоғамда кешенді сипатқа ие, ол құқықтық мемлекетте қоғамдық қатынастарды қауіпті қолсұғушылықтан қорғауды меңзейді. Дегенмен, қылмыстық жаза құқықтық тәртіпті нығайтуда, жасалған қылмыстан зиян келтірілгенде әділеттілікті қалпына келтіру үшін маңызды екендігін білеміз.

Енді жоғарыда айтылғандарды тұжырымдай келе, біздің пікірімізше, заң шығарушы қылмыстық заңда көзделген жаза түрлерінен басқа жаңа жаза түрі ретінде «келтірілген зиянды (шығынды) өндіру» жаза түрін қылмыстық заңға ендірсе, жаза мақсаттарының заңды орындалуына кепілдік болар еді деп ойлаймыз.

Резюме. В данной научной статье автор рассматривает проблему наказания и предлагает ввести в УК РК новый вид наказания «восстановление причиненного вреда».

Summary. Author writes in the article that varieties of punishment in the Criminal Code of Republic of Kazakhstan complete with new one «restore the harm».

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 ж. 3 шілдедегі №226-V ҚРЗ. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>
2. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық. Жалпы бөлім: Оқулық. – Өңд. Толық, 4-бас. – Алматы: Жеті жарғы, 2007. – 360 б.
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 ж. 5 шілдедегі №234-V ҚРЗ.
4. Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығы. Жалпы бөлім: Дәрістер баяны / И.Ш. Борчашвилидің жалпы редакциясымен. – Алматы: ЖШС «Издательство «Норма – К», 2006. – 496 б.

М. Майкенова, Г. Спандияр
«Маркетинг» мамандығының студенттері
Ғылыми жетекші: М. Турсымбаева
ҚазЭҚХСУ

МАРКЕТИНГТІК СТРАТЕГИЯЛАРДЫҢ БАСЫМ БАҒЫТТАРЫ МЕН АЛҒЫ ШАРТТАРЫ

Аңдатпа. Кәсіпті енді бастап келе жатқан жас кәсіпкерлер маркетингі стратегияны қажет тұтпайды. Сол себепті көптеген қиындықтарға ұшырап, бастамай жатып, жабылып жатады. Стратегия деген не және кімге, не үшін қажет екені туралы білу өте маңызды. Ол кәсіпті белгілі бір жолға қойып, дамудың алғашқы сатысы.

Стратегия (гр. strategia) – әскер кіргізу – қоғамдық, саяси күреске басшылық өнері, оны жүргізудің қоғам (кәсіпорын, партия) дамуының нақты кезеңінің нақты жағдайларынан туындайтын жалпы жоспары, белгілі бір мақсатқа қол жеткізуге бағытталған қаражат пен ресурстарды пайдалану тәсілі.

Ал стратегиялық жоспарлау деп – басқармамен ерекше маманданған жоспарлауға негіз болатын іс-әрекеттер мен шешімдердің жиынтығын айтады. Стратегия жылдық, ұзақ мерзімді және стратегиялық жоспарлар болып бөлінеді.

Жылдық жоспар – қысқа мерзімге өңделіп, ағымдық ситуацияны, компания мақсаттарын, алдыңғы жылға қойылған стратегия мен бюджетті, бақылау формасын анықтайды.

Ұзақ мерзімді жоспар – болашақтағы ұзақ жылдар бойы компанияға әсе ететін негізгі факторлар мен күштерді анықтайды. Онда негізгі ұзақ мерзімді мақсаттар, негізгі маркетингтік стратегиялар көрсетіледі. Бұл жоспарға жыл сайын өзгертулер мен түзетулер енгізіліп отырады.

Стратегиялық жоспар – компанияның мүмкіндіктері мен мақсаттары арасында стратегиялық байланыстар орнатуға бағытталған. Стратегиялық жоспарлау – компанияның басқа да жоспарларының негізін қалайды.

1. Ол жаһандық мақсаттар мен компания миссиясын анықтаудан басталады.

Миссия деп – компания мақсаттарын белгілі бір нақышқа келтіруді айтады. Миссия компания ұжымын белгілі бір ортақ бағытқы қарай беттейді.

2. Нақты мақсаттар қойылады және ұымның ішкі ортасы мен бәсекелестер туралы барлық ақпараттар жинастырылады. Мұнда «мақсаттар ағашы» жасалуы тиіс;

3. SWOT-талдау жасылып, барлық мүмкіндіктер мен қауіп-қатерлер анықталады.

4. Басқарма нақты қай тауарлармен және қандай іс-әрекеттермен айналысу керектігін анықтайды.

5. Тауарға қатысты әр бөлімше жалпы жоспарға сай келетін тағы да өз маркетингтік және басқа да жоспарын өңдейді.

SWOT-ТАЛДАУ – ұйымның мықты және әлсіз жақтарын, мүмкіндіктері мен қауіп-қатерлерін анықтауға мүмкіндік береді. Типтік жобасы.

Экономикалық ситуация. Экономикалық жағдайдың жақсаруына байланысты Қазақстандағы барлық аймақтардағы тұтынушылардың сатып алу қабілеттері арта түспек.

Демографиялық өзгерістер. Демографиялық ахуалдың жақсаруы, яғни халық санының және жас жанұялардың көбеюі тұрмыстық техниканы сатып алуға ниет білдіретін тұтынушылардың санын арттырады.

Нарық. Бұл нарықтың қазіргі жағдайы мен болашағы анықталады.

Технология. Тұрмыстық техниканың жаңа технологиялар негізінде ерекше функционалды қасиеттерге ие болуы және т.б.

Қауіптер:

Бәсекелестердің белсенділігі. Нарықтағы бәсеке интенсивтілігі мен әлуатті бәсекелестердің келуі талданады.

Компанияның жалпы стратегиялары әдетте маркетингтік стратегиялармен тұспа-тұс келеді. Маркетинг тұтынушылардың мұқтаждықтары мен қажеттіліктерін қанағаттандыруды көздесе осы факторлар дәл компания миссиясын да анықтады. Әдетте стратегиялық жоспалауда:

- нарық үлесі;
- нарықтың дамуы;
- өсім.

Сияқты көрсеткіштер қарастырылады. Практикада көптеген жетекшілер стратегиялық жоспарлауды «стратегиялық маркетингтік жоспарлаумен» теңестіреді.

Дегенмен де маркетингтік стратегиялық жоспарлаудың келесі реттегі ерекшеліктері бар:

Біріншіден, негізге алатын методологиялық принциптер – компания стратегиясын тұтынушылардың маңызды топтарына беттейтін маркетингтік концепцияны өңдейді.

Екіншіден, стратегиялық жоспарды өңдеушілерге негіз болатын нарықтық мүмкіндіктер мен фирма потенциалын анықтап береді.

Үшіншіден, бір бөлімшенің шегінде маркетинг стратегиялық мақсаттарға қол жеткізудің ең тиімді деген жолдарын анықтайды.

Маркетингтік стратегияның басты назары мақсатты тұтынушыларға бағытталған болуы тиіс. Компания нарықты тандап болғаннан кейін оны сегменттерге бөліп, оның ішінен болашағы барын тандап алады. Сөйтіп барлық күш-жігерін осы тандап алынған сегменттерге қызмет етуге жұмылдырады.

Маркетингтік стратегия маркетингтің негізгі мақсаттары мен нақты бағдарламаларын анықтауға мүмкіндік береді.

Маркетингтік зерттеулер ситуациялық талдау барысында жасалып, екі бағытты көздейді:

- мамандардың тауарды зерттеуі;
- нарықты зерттеу.

Маркетингтік стратегиялар маркетингтік кешен (тауар, сату орны, баға, тарату, персонал) шегіндегі шаралардың үйлесімінен тұрады.

Стратегиялар да мақсаттар сияқты қол жететіндей және қолда бар ресурстар шегінде жүргізілуі тиіс.

Маркетинг стратегиясын жасауда қолданылатын модельдер.

1) «Өсім/үлес» матрицасы.

Бұл матрицаның осьтеріне саланың өсім қарқыны және нарықтағы салыстырмалы үлесі белгіленеді. Мұндағы әр шаруашылық бірлік корпорацияның жалпы пайда мөлшеріндегі үлесіне қарай әртүрлі шеңберлер ретінде көрсетіледі.

Нарықтағы салыстырмалы үлес деп – аталмыш шаруашылық бірліктің нарықтық үлесінің негізгі бәсекелестің үлесіне қатынасын айтады (%).

Бизнес А – жалпы нарықтық үлестің 15%.

Негізгі бәсекелестің үлесі – 30%.

Онда А бизнесі үшін салыстырмалы нарықтық үлес – 0,5%.

Бизнес В – нарықтық үлес – 40%.

Бәсекелес – 30%.

Онда В бизнесі үшін салыстырмалы нарықтық үлес – 1,33-ке тең.

Олай болса, сәйкес салаларда нарықтық үлесі бойынша алдыңғы сапта тұрған бөлімшелер үшін бөл көрсеткіш – 1-ден асса, үлесі төмен болғандарда ол көрсеткіш – 1-ден кем болмақ.

Мұнда матрицаның сол жағында орналасқан шеңберлер өз нарықтарындағы лидер компанияларды көрсетеді. Ал матрицаның оң жағында орналасқан компаниялар өз салаларында мардымсыз позицияларға ие.

2) «Саланың тартымдылығы/бәсекедегі позициясы» матрицасы.

Бұл 9 клеткалы матрица екі координаттар жүйесінен тұрады. Олар: саланың тартымдылығы/нарықтағы позициясы.

Саланың қаншалықты тартымдылығын анықтау үшін келесі мәліметтер қажет:

- нарық көлемі және оның өсім қарқыны;

- технологиялық талаптар;
- бәсеке интенсивтілігі;
- маусымдылығы;
- циклдік;
- технологиялар мен капитал салымына қойылатын талаптар;
- қоршаған ортаны, әлеуметтік, құқықтық және демографиялық факторлардың әсері;
- дәл қазіргі мүмкіндіктер мен қауіп-қатерлер;
- салаға кірудегі және шығудағы барьерлер.

Мұнда әр көрсеткіштер бойынша оның салмақтары анықталып, олардың барлықтарының сомасы 1-ге тең болу қажет.

Бәсеке позициясындағы күштер факторларына мыналар енеді:

- нарықтағы салыстырмалы үлесі;
- бәсекелестермен салыстырғандағы пайда шегі;
- сапа мен баға бойынша бәсекеге түсу қабілеті.

Тұтынушылар мен нарық жөніндегі білімдері:

- бәсекелік күштері мен әлсіз жақтары;
- Техникалық мүмкіндіктер;
- басқару деңгейі.

Сөйтіп салалық тартымдылығы мен бизнестік күші матрицаның тоғыз клеткасының біріне орналастырылады. Ондағы шеңберлер ауданы сала мөлшеріне пропорционалды және шеңбер ішіндегі сектор оның нарықтық үлесін көрсетеді.

Маркетингтік стратегия кімге қажет?

- 1) нарықтың ірі ойыншыларына;
- 2) белсенді дамып келе жатқан компанияларға;
- 3) тауашасында күшті бәсекелес болған компанияларға;
- 4) кең мамандандырылған компанияларға.

Егер кәсіпорын бүгінгі күні жақсы табыс әкелсе және нарықтың таңдаулы сегментінде лайықты орын алатын болса, маркетингтік стратегия қажет пе деген мәселе көпшілікті қызықтырады. Бұл сұраққа жауап өте қарапайым. Нарықтық қатынастардың тұрақты өзгеріске, алға жылжуға, сондай-ақ бәсекелестер тарапынан түрлі әрекеттерге тән болуына байланысты туындауы мүмкін проблемалар мен кедергілерді алдын ала ескеру қажет. Дәл осы маркетингтік стратегия кәсіпорынды осындай жағдайлардан қорғауға бағытталған. Мазмұнға қойылатын маркетингтік стратегияны қалыптастыру факторлары кәсіпорын тұжырымдамасын таңдау кезінде маркетингтік стратегияны қалыптастыру факторларын ескеру қажет, олардың ішінде мыналар шешуші мәнге ие: кәсіпорынды өндіріс үшін ресурстармен қамтамасыз ететін өнім берушілер, олардың арасында ең аз ақы үшін ең жақсы сапа ұсынушыларды табу қажет; өз қызметтерін қолайлы баға үшін бағалайтын делдалдар; өндіріс процесін технологиялық зерттеу, сондай-ақ практикада озық жаңашыл технологияларды қолдану; нарықтың қажеттілігін, сондай-ақ кәсіпорынның өндірілетін өнімінің баға саясатын ескеру қажет болған кезде әлеуметтік-экономикалық факторлар. Осы факторға фирма таңдайтын баға стратегиясы; кәсіпорынның аппараттық ресурстары мен мүмкіндіктері; кәсіпорын таңдаған негізгі тұжырымдама, оның мақсаттары мен оларға қол жеткізу жолдары тәуелді. Маркетингтік стратегияны қалыптастыру процесін жеңілдету үшін оны шартты түрде кезеңдерге, ал оның міндеттерін бірқатар кіші түрлерге бөлуге болады. Жалпы стратегия кәсіпорынның қызметі мен дамуының негізі болатын басты Тұжырымдаманы қабылдау, жұмыс бейінін таңдау, сондай-ақ қызметтің географиялық шеңберін айқындау болып табылады. Бұдан басқа, оны таңдау кезінде игерілетін нарықтың ерекшеліктерін, таңдалған саладағы мемлекеттік бағдарламаларды, сондай-ақ заңнаманың нюанстарын ескеру қажет.

Резюме. Молодые предприниматели, начинающие свою профессию, не нуждаются в маркетинговой стратегии. Поэтому испытывают трудности и закрываются. Очень важно знать, что такое Стратегия и кому, для чего это необходимо. Это первый этап развития, который ставит профессию на определенный путь.

Summary. Young entrepreneurs starting their profession do not need a marketing strategy. So experiencing difficulties and are closed. It is very important to know what the Strategy is and to whom, for what it is necessary. This is the first stage of development, which puts the profession on a certain path.

Әдебиеттер

1. Нысанбаев С.Н., Садыханова Г.А. Маркетинг негіздері.
2. Сатыбалдыұлы С. Маркетинг – нарықтану. – Алматы.
3. Есімжанова С.Р. Маркетинг: Оқу құралы. – Алматы: «Экономика», 2003.
4. Котлер Ф. Маркетинг негіздері.
5. Давлетова М.Т. Халықаралық маркетинг. – Алматы: «Экономика», 2002. – 319 б.

В. Тахирли, студент спец. «Таможенное дело»

Научный руководитель: **Д.Д. Досмырза**, к.ю.н., ст. преподаватель
КазУЭФМТ

К ВОПРОСУ О ПРИМЕНЕНИИ ТЕХНИЧЕСКИХ СРЕДСТВ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ ТАМОЖЕННОГО КОНТРОЛЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. Статья посвящена техническим средствам таможенного контроля, а именно рассмотрению понятий и роли технических средств, в области таможенного дела. Рассмотрены важность и проблемы технических средств, при проведении таможенного контроля. Говорится о реализованных программах развития таможенной службы. А также объясняется, насколько эффективна новая программа модернизации казахстанских пунктов пропуска на таможенных границах.

С момента обретения суверенитета и образования независимого государства Республики Казахстан начался процесс становления таможенной службы. С 1991 г. по 2002 г. создавалась необходимая законодательная база, неоднократно происходило реформирование и преобразование таможенного органа, производилась подготовка кадрового состава, был принят ряд нормативно-правовых актов определяющие дальнейшую политику работы в таможенных органах, а также перенят положительный опыт других государственных органов. В 2003 г. был утвержден новый Таможенный Кодекс Республики Казахстан, параллельно с этим шел к завершению процесс «Программы реформирования таможенной службы Республики Казахстан» утвержденный Постановлением правительства РК от 22 ноября 2000 г. №1746. Среди основных целей данной программы, было укрепления материально-технической базы, далее основное внимание было уделено именно техническим средствам при проведении таможенного контроля [1].

Технические средства таможенного контроля- это комплекс специальных технических средств, применяемых органами государственных доходов в процессе таможенного контроля физических лиц, товаров и транспортных средств, с целью сокращения времени проведения таможенного контроля и выявления фактов правонарушений (преступлений) в сфере таможенного дела. Применение технических средств при осуществлении таможенного контроля значительно ускоряет досмотровый процесс, высвобождает персонал и делает сам досмотр более эффективным [2].

Таможенный кодекс определяет, что при проведении таможенного контроля могут применяться технические средства, безопасные для жизни и здоровья человека, животных и растений и не причиняющие ущерб товарам, транспортным средствам и лицам. Комплекс таких технических средств принято называть таможенной техникой. Таможенная техника – это совокупность технических средств, применяемых специализированными структурными подразделениями таможенных органов

для обеспечения решения возложенных на них задач. Таможенная техника включает следующие основные задачи:

- 1) технические средства таможенного контроля, применяемые для проведения фактического таможенного контроля, прежде всего досмотра товаров и транспортных средств и лиц, перемещающихся через таможенную границу;
- 2) технические средства криминалистики, используемые для решения задач раскрытия преступлений;
- 3) технические средства таможенной экспертизы, позволяющие решать задачи идентификации товаров;
- 4) технические средства связи и передачи данных, обеспечивающие решения управленческих, технологических и других задач;
- 5) технические средства информационного обеспечения таможенной деятельности, используемые для сбора, обработки, хранения, поиска и выдачи информации, необходимой при решении задач таможенных органов;
- 6) технические средства охраны и обеспечения собственной безопасности таможенных органов;
- 7) технические средства, применяемые для решения задач оперативно-розыскной деятельности (спецтехника);
- 8) технические средства таможенного делопроизводства (оргтехника) [3].

В период с 2004-2006 гг. была утверждена программа развития таможенной службы Республики Казахстан. На финансирование данной программы из средств республиканского бюджета была выделена сумма в размере 12 320,9 млн тенге. Основной задачей программы было совершенствование таможенного администрирования, повышение эффективности методов и форм таможенного контроля, дальнейшее внедрение современных информационных технологий, развитие таможенной статистики и формирование на ее базе достоверной статистики внешней торговли, укрепление взаимодействия с таможенными службами сопредельных государств [4].

В 2008 г. 2 февраля в г.Астана был подписан (Проект развития таможенной службы РК) между Республикой Казахстан и Международным Банком Реконструкции и Развития. Международным Банком Реконструкции и Развития был выделен заем на развитие таможенной службы сроком до 31 декабря 2012 г. в размере 18 млн 500 тыс. долл. США. Цель предлагаемого проекта заключалась в повышении эффективности, производительности и подотчетности КТК (Комитета Таможенного Контроля) с тем, чтобы внедрить всемирно признанный передовой опыт по оперативной переработке таможенными службами международных торговых потоков для дальнейшей интеграции страны в мировую экономику. Улучшения инвестиционного климата и повышения конкурентоспособности, улучшить соблюдение налогоплательщиками требований Таможенного кодекса и, тем самым, повысить собираемость доходов, а также поддержать прозрачность таможенных операций для сокращения коррупционных возможностей и большей предсказуемости для участников внешнеэкономической деятельности [5].

Новой вехой развития таможенной службы стало вступление республики в таможенный союз, первым результатом которого стала отмена с 1 июля 2011 г. таможенного контроля между Республикой Казахстан, Российской Федерацией, Республикой Беларусь. В связи с чем, в июле 2011 г. на казахстанско-российском участке таможенной границы упразднены 32 таможенных поста. Созданы благоприятные условия для участников внешнеэкономической деятельности, увеличена пропускная способность внешнего периметра границы таможенного союза, была произведена закупка нового оборудования на отдельных участках таможенных границ [1].

В ходе изучения вопроса применения технических средств при проведении таможенного контроля возникают следующие проблемы:

- 1) устаревшие технические средства таможенного контроля;
- 2) отсутствие новейших дорогостоящих технических средств таможенного контроля;
- 3) отсутствие сотрудничества по закупки технических средств таможенного контроля у Российской Федерации.

В июне 2018 г. в рамках визита Президента Н. Назарбаева в Пекин было подписано главами государств соглашение о предоставлении 2 млрд юаней льготного кредита на модернизацию казахстанских пунктов пропуска на таможенных границах сроком на 20 лет. Как передает информационный портал «Sputniknews» на выделяемые Китаем деньги планируется реконструкция восьми автомобильных и одного железнодорожного таможенного пункта пропуска на границе с Китаем и Узбекистаном. Как пояснил глава управления дистанционного мониторинга комитета таможенного контроля К. Маубаев, основная выгода Китая в предоставлении льготного займа Казахстану – ускорить провоз китайского товара в Европу. «Мы находимся в очень выгодном положении в части транзита. Они мониторят все перевозки. Например, морские перевозки из Китая в Европу идут полтора месяца, железнодорожные – от 30 до 35 дней, автомобильные перевозки – 10-15 дней. То есть они видят, что есть огромный потенциал быстрее товары доставить», – пояснил представитель Минфина. В Минфине заверили, что такой заем выгоден обеим сторонам. Если Китай сможет скорее доставлять свой товар в страны Европы, то Казахстан за счет увеличения транзита и использования дорожного сервиса и инфраструктуры будет пополнять налоговые отчисления на 300 млрд тенге в год (около 800 млн долл.). На 2 млрд юаней планируется замена инспекционно-досмотрового комплекса на пункте пропуска «Достык» («Дружба», расположен в Восточном Казахстане на границе с Китаем). Там оборудование не меняли на протяжении 16 лет, из-за чего оборудование сильно износилось, и в разы увеличилась стоимость сервисного обслуживания. За 20 лет, по прогнозам профильного ведомства, на обслуживание нового оборудования будет потрачено 441 млн юаней (свыше 65 млн долл.). Благодаря новой технике, которую, согласно договору, Казахстан обязан приобрести у китайской стороны, включая программное и сервисное обслуживание, на автомобильных пунктах пропуска скорость проезда транспорта увеличится в пять раз [6].

Как передает информационный портал «TengriNews» со слов первого заместителя премьер-министра, министра финансов Алихана Смаилова 70% от суммы займа пойдет на закупку китайского оборудования для технического оснащения пунктов пропуска. «Кредит является связанным с поставкой оборудования китайской компании Nuctech, в частности. Эта всемирно известная китайская компания поставляет свое оборудование в 122 страны. Качество их оборудования в таможенной сфере не уступает американским и европейским аналогам, а по цене дешевле. Этим объясняется наш выбор», – сказал он [7].

Вывод: На сегодняшний день технические средства таможенного контроля, являются одним из наилучших способов предотвращения контрабанды на таможенных постах, их улучшение и замена на более новейшие модели увеличит количество проходимости товара на пунктах пропуска, что является не мало важным аспектом с экономической точки зрения. Достигнутое соглашение по развитию и модернизации казахстанских пунктов пропуска говорит о том, что это позволит Казахстану приблизиться к мировым стандартам в сфере таможенного контроля.

Литература

1. Летопись становления таможенной службы Республики Казахстан. www.minfin.gov.kz
2. Технические средства таможенного контроля. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500011532>
3. Учебно-методический комплекс по дисциплине (УМКД). «Технические средства таможенного контроля». КазУЭФМТ.
4. Программа развития Таможенной службы РК на 2004-2006 гг. http://adilet.zan.kz/rus/docs/P030001019_
5. (Проект развития Таможенной службы) соглашение о займе между Республикой Казахстан и Международным Банком Реконструкции и Развития. http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z0800000084_
6. Источник СМИ о Займе льготного кредита на развитие и модернизацию таможенных постов РК. <https://ru.sputniknews.kz/economy/20190408/9762002/china-kazakhstan-kredit-300-millionov.html>
7. Источник СМИ о Займе льготного кредита на развитие и модернизацию таможенных постов РК. <https://tengrinews.kz/money/pochemu-kazakhstan-zanimaet-2-milliarda-yuaney-kitaya-364574/>

Д. Тунгатова, З. Кулмагамбетова
студентки спец. «Таможенное дело»

Научный руководитель: Р.Д. Берназарова, магистр, ст. преподаватель
КазУЭФМТ

ПРИНЦИПЫ ТАМОЖЕННОГО ПРАВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. В данной статье мной рассматриваются основные принципы таможенного права Республики Казахстан. Их можно разделить на 2 группы. Первая группа это общие принципы. Вторая же это специальные принципы таможенного права Республики Казахстан.

С обретением Республикой Казахстан независимости и выбором демократического пути развития с развитой рыночной экономикой перед государством встали задачи формирования таможенных отношений, которые бы способствовали становлению Республики Казахстан в качестве равноправного субъекта мировой экономики, а также их должного правового регулирования. Поэтому в таможенном законодательстве эти принципы нашли свое закрепление.

Возникновение самостоятельной комплексной отрасли таможенной сферы связывается с определенным уровнем развития различных сфер общественной и государственной жизни Казахстана как самостоятельного государства, а также включением в его структуру разнородного по составу правового материала, достаточно объемного по содержанию и в то же время объединенного специфическими предметом и методом правового регулирования. Первая стадия развития таможенной сферы характеризуется таможенным регулированием общественных отношений, но его предмет был несколько уже в силу недостаточности правовой базы того периода. На второй стадии с принятием кодифицированного акта предмет правового регулирования приобретает современные черты, и тенденция его изменения пока не прослеживается.

Метод правового регулирования зависит от целей и задач, которые ставит перед собой государство, издавая те или иные правовые нормы. На нее в свою очередь влияют такие факторы как круг субъектов правоотношения, характер и взаимосвязь прав и обязанностей субъектов правоотношения, различные средства обеспечения и охраны правовых норм, одним словом та специфика общественных отношений, которая имеет большое значение при определении характера правового воздействия на данные общественные отношения.

Формирование в Казахстане основных положений таможенного права базируется на правовых институтах таможенного законодательства, к которым можно отнести таможенную политику, таможенное дело, принципы и правовые механизмы перемещения через таможенную границу товаров и транспортных средств, таможенные режимы, таможенные платежи, таможенное оформление и таможенный контроль, ответственность за таможенные правонарушения. Развитие и совершенствование этих правовых институтов требуют осмысления таможенного права именно как специальной области знаний в целях систематизации накопленных знаний для оптимального решения практических задач. В основу таможенного права как отрасли казахстанского права могут быть положены такие принципы:

- законность;
- демократизм;
- приоритетность международных договоров;
- обеспечение таможенной политики.

Принципы таможенного права есть его основные начала, главные идеи, пронизывающие все его нормы.

В юридической науке выделяют общие принципы и специальные принципы.

Общие принципы, как было указано выше, делятся на:

• принцип законности – все участники отношений в таможенной сфере обязаны действовать в строгом соответствии с Конституцией Республики Казахстан, международными договорами Республики Казахстан, законами Республики Казахстан и иными нормативными правовыми актами;

- принцип демократизма – подтверждает и утверждает, что таможенное право служит народу и государству, физическим и юридическим лицам страны.

Специальные принципы таможенного права:

- принцип полного и четкого таможенного регулирования – таможенное право должно полно и четко регулировать отношения в таможенной сфере: положения актов таможенного законодательства, нормативные правовые акты в области таможенного дела должны быть сформулированы таким образом, чтобы каждое лицо точно знало, какие у него есть права и обязанности, а также какие действия, когда и в каком порядке следует совершать при перемещении товаров и ТС через таможенную границу;

- принцип обеспечения эффективности таможенно-правовых средств и инструментов (таможенные средства и инструменты должны применяться и действовать с максимальной эффективностью в целях ускорения внешнеторгового оборота, обеспечения соблюдения действующего законодательства в таможенной сфере, интересов всех участников таможенно-правовых отношений);

- принцип учета опыта международно-правового сотрудничества и регулирования в области таможенного дела.

Вышеуказанные принципы не являются бесспорными и могут быть дополнены иными. Что касается законности как принципа таможенного права, который присущ и другим отраслям казахстанского права, то основными задачами таможенных органов являются: обеспечение соблюдения законодательства по таможенному делу и законодательства Республики Казахстан, защита прав и интересов граждан и организаций при осуществлении таможенного дела.

Түйін. Бұл мақалада мен Қазақстан Республикасының Кедендік құқығының негізгі принциптерін қараймын. Оларды 2 топқа бөлуге болады. Бірінші топ – жалпы қағидалар. Екінші топ – Қазақстан Республикасының кеден құқығының арнайы принциптері.

Summary. In this article I consider the basic principles of customs law of the Republic of Kazakhstan. They can be divided into 2 groups. The first group is the General principles. The second group is the special principles of the customs law of the Republic of Kazakhstan.

Литература

1. Таможенный кодекс Республики Казахстан от 5 апреля 2003 г. №401-II //prg. kz/
2. Габричидзе Б.Н. Таможенное право. – М. – С. 96.
3. Сарсембаев М.А. Таможенное право. – Алма-ты: Ғылым.

**«ЦИФРЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН» БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ ЖҮЗЕГЕ АСЫРЫЛУЫНДАҒЫ
ЗАМАНАУИ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ РОЛІ**
**СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИХ РОЛЬ
В РЕАЛИЗАЦИИ ПРОГРАММЫ «ЦИФРОВОЙ КАЗАХСТАН»**
**MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES AND THEIR ROLE IN THE IMPLEMENTATION
OF «DIGITAL KAZAKHSTAN» PROGRAMME**

***И. Абдугафаров, К. Тулюбаева, Х. Газизова, студенты**
спец. «Вычислительная техника и программное обеспечение»
«Информационные системы»*

***Научный руководитель: А.И. Успанова, магистр, ст. преподаватель**
КазУЭФМТ*

**РАЗРАБОТКА МОБИЛЬНОГО ПРИЛОЖЕНИЯ
ДЛЯ ВИЗОВОГО ЦЕНТРА JAKUBTOUR**

Аннотация. В этой статье говорится о мобильном приложении для консультации и трудоустройства за рубежом для граждан Казахстана. Платформа Android становится все более популярной как среди разработчиков, так и среди пользователей благодаря наличию свободно распространяемых либо условно-бесплатных средств программирования.

Мобильное приложение – это самостоятельный программный продукт, устанавливаемый под необходимую операционную систему смартфона, планшетного компьютера или иного мобильного устройства. Наиболее популярными операционными системами для мобильных устройств сегодня являются Android и IOS.

К мобильным приложениям относятся программные продукты, созданные специально для планшетов, смартфонов или других мобильных устройств. Распространение мобильных приложений происходит через специализированные магазины (AppleAppStore, BlackBerryAppWorld, GooglePlay, WindowsPhoneStore). Мобильные приложения призваны к решению различных прикладных задач: от картографии и получения электронной почты до функций, относящихся к узкоспециализированным. Они разработаны с целью облегчения жизни пользователей мобильных устройств.

Виза (visa) – это запись в паспорте (anentryin a passport) или другом документе, сделанная официальными органами, удостоверяющая разрешение владельцу следовать в пункт пропуска иностранного государства; разрешительный документ, являющийся одним из оснований въезда иностранца на территорию государства.

Специфика данного сегмента в том, что разработка приложений должна проводиться с учетом особенностей мобильных устройств: отличиями интерфейса, другим размером экрана, сенсорным управлением. Если интерфейс рассчитан на тактильное управление, необходимо увеличить размеры отображаемых элементов. В процессе проектирования мобильных приложений обязательно рассматриваются варианты того, как ограничить поток информации.

С помощью описанного механизма Android реализует принцип наименьших привилегий: каждое приложение по умолчанию имеет доступ только к тем компонентам, которые требуются для выполнения его задач, и не более. Это создает очень безопасную среду, в которой приложение не может получить доступ к частям системы, для которых оно не имеет разрешения.

Тем не менее, для приложений существуют механизмы для обмена данными с другими.

На наш взгляд, визовой центр является мобильным направлением для бизнеса. Его представителям нужно постоянно быть на связи с клиентами, координировать любые ситуации дистанционно, быть в состоянии максимально быстро отреагировать на любые вопросы и замечания, быть готовыми предложить работу за рубежом. Список действий может быть практически бесконечным. Важным помощником визовому центру станет специально разработанное мобильное приложение для визового центра JakubTour.

Специалист визового центра принимает документы у клиентов, желающих выехать за границу, и при их проверке, работает с компьютерными базами данных, которые могут быть составлены на английском языке. Далее он обрабатывает документы в специализированных программах, таких, например, как «Виза-Тур» и готовит их для подачи в посольство или консульство.

Особенности Важной частью работы специалиста визового центра является также консультирование клиентов, предоставление им всей необходимой информации об оформлении документов. Для этого необходимо владеть этой информацией в полном объеме и быстро ориентироваться в ней. По завершении процесса работы с визами и паспортами, он выдает готовые документы клиентам.

Когда нам поставили задачу создать приложение для визового центра мы незамедлительно взяли ответственность создать приложение на базе Android.

Первым делом займёмся установкой необходимого ПО для разработки приложения на Android. Самое важное в более быстрой разработки является правильный выбор среды разработки: в нашем случае используются фреймворки Angular, Ionic а также язык программирования Typescript, поэтому воспользуемся средой разработки WebStorm. В отличие от VisualStudioCode и Atom присутствует больше функционала и мы уже больше привыкли к данному типу среды разработки. Скачать установочный файл можно по ссылке <https://www.jetbrains.com/webstorm/download/>

Рисунок 1. Экран Welcome

Следующим шагом будет установкой плагина для запуска приложения в веб-версии, функционал в принципе будет такой же.

1. Установите и активируйте плагин репозитория PhoneGapCordova на странице плагинов, как описано в разделе «Управление плагинами».
2. Скачать и установить Node.js.
3. Загрузите и установите инструмент эмулятора в зависимости от целевой платформы и используемой операционной системы. Узнайте больше на официальном сайте Cordova.

Установим пакеты фреймворка Ionic.

Во встроенном **terminal** (Alt+F12) введите одну из следующих команд:

- `npm install -- global phonegap`
- `npm install -- global cordova`
- `npm install -- global ionic@latest`
- `npm install -- global angular@latest`

Настроим плагин для работы с проектом:

1. Выбрать **File | New | Project** в главном меню или нажмите **CreateNewProject** на экране **Welcome** (Рис. 1). Откроется диалоговое окно «**CreateNewProject**».

В левой панели выберите приложение **PhoneGap / Cordova**.

В правой панели:

1. Укажите путь к папке, в которой будут храниться файлы, связанные с проектом.
2. Укажите местоположение исполняемого файла **phonegap.cmd**, или **cordova.cmd**, или **ionic.cmd** (см. Установка PhoneGap / Cordova / Ionic).

1. Когда вы нажимаете «**Create**», WebStorm создает каркас приложения PhoneGap / Cordova / Ionic со структурой, специфичной для фреймворка.

2. После создания проекта заходим в главное меню выбираем **Run EditConfigurations**. В открывшемся диалоговом окне «**EditConfigurations**» щелкните **+** панель инструментов и выберите «**PhoneGap / Cordova**» в контекстном меню.

3. В открывшемся диалоговом окне «Выполнить / отладить конфигурацию: PhoneGap / Cordova» укажите следующее:

4. Название конфигурации.

5. В **ExecutablePathPhoneGap / Cordova** поле укажите расположение исполняемого файла **phonegap.cmd**, **cordova.cmd** или **ionic.cmd**.

6. В поле **WorkingDirectoryPhoneGap / Cordova** укажите папку, в которой хранятся файлы приложения PhoneGap / Cordova / Ionic для запуска.

Чтобы создать первое приложение на Ionic нам потребуется встроенный терминал Webstorm (Alt+F12):

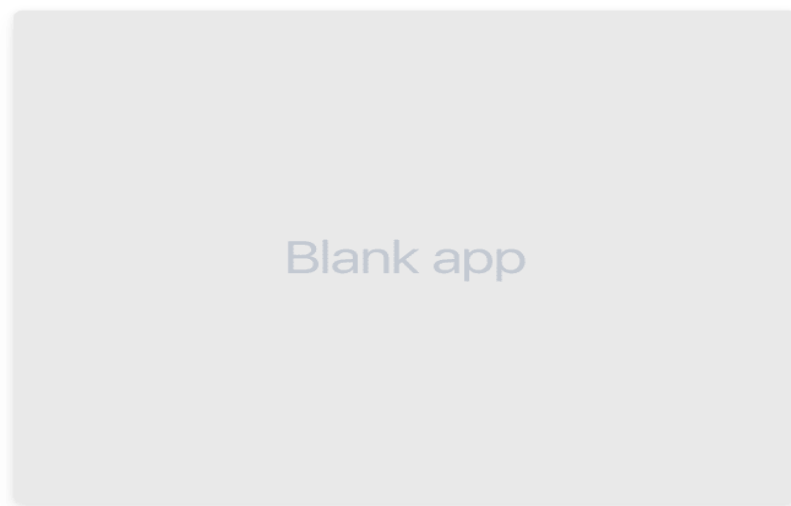

Рисунок 2. \$ **ionic start myApp blank**

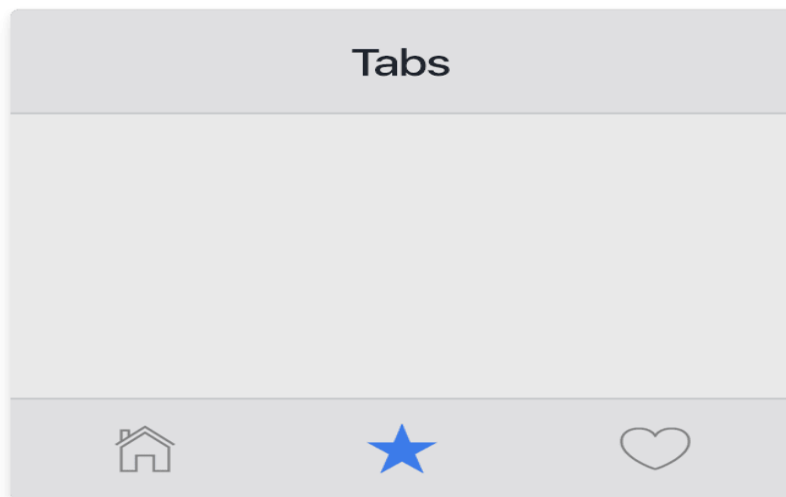

Рисунок 3. \$ ionic start myApp tabs

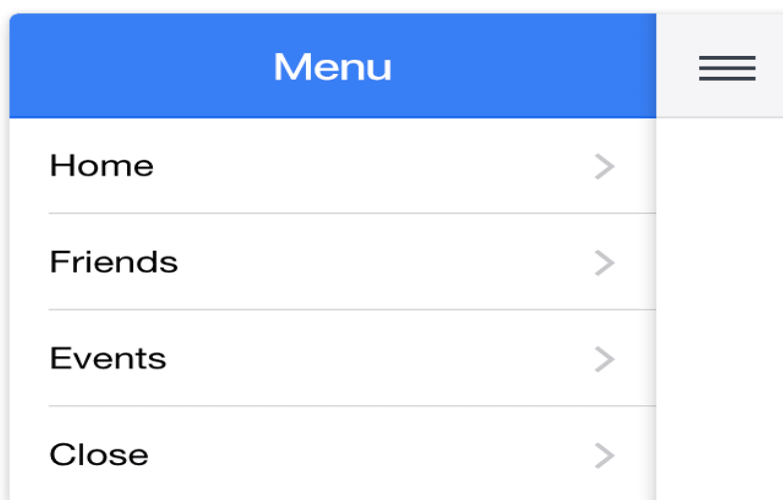

Рисунок 4. \$ ionic start myAppsidemenu

Чтобы запустить наше приложение используем команду \$ ionicserve.

Веб-версия откроется в вашем браузере автоматически. Также есть вариант запуска на смартфоне: \$ ioniccordova run android, но перед этим стоит включить отладку USB в режиме разработчиков на смартфоне, установить Gradle и AndroidSDK и настроить среды переменных. Чтобы собрать приложение в файл apk используйте команду: \$ ioniccordova build android.

Түйін. Бұл мақалада Қазақстан азаматтары үшін шетелде кеңес беру және жұмысқа орналастыру үшін мобильді қосымша туралы айтылады. Android платформасы әзірлеушілер арасында да, пайдаланушылар арасында да танымал болып, еркін таратылатын не шартты-тегін бағдарламалау құралдарының болуы.

Summary. This article talks about the mobile application for consultation and employment abroad for citizens of Kazakhstan. The Android platform is becoming more and more popular among both developers and users due to the availability of freely distributed or shareware programming tools.

Литература

1. <https://ionicframework.com/docs>
2. <https://metanit.com/web/typescript/1.1.php>
3. <https://angular.io/cli>
4. <https://gradle.org/>

Р. Аженова, М. Қанжығалиева, Ә. Даухан
*«Есептеу техникасы және бағдарламалық қамтамасыз ету»
мамандығының студенттері*
Ғылыми жетекші: Л.Г. Касенова, к.п.н., и.о. доцента
ҚазЭҚХСУ

IT-МАМАНДЫҚТАРЫ СТУДЕНТТЕРІНЕ АРНАЙЫ ПӘНДЕРДІ ОҚУҒА АРНАЛҒАН МОБИЛЬДІ ҚОСЫМШАНЫ ӘЗІРЛЕУ

Ұялы телефондар ұзақ уақыттан бері ерекше нәрсе болудан тоқтады және өздерінің функциясына керемет жауап береді – олар адамдар арасындағы қарым-қатынас құралы. Сонымен қатар, жақында пайда болған, бірақ біздің өмірімізге қатты қосылған смартфондарымыз соншалықты функционалды, олар істей алмайтын нәрсені айту қиын: бұл плеер, камера, интернет ресурстарын пайдалану мүмкіндігі және т.б. Шындығында, барлық смартфондар әрқашан сізбен бірге жүретін портативті компьютерге айналды.

Бүгінгі күні күнделікті өмірде де, шетелде де сапарларға ыңғайлы смартфондар, коммуникаторлар, планшеттік компьютерлер және басқа да құрылғылардың түрлері Android ОЖ-ге негізделген. Осы берілген операциялық жүйенің таралуының себептері қандай?

Біріншіден, Android түрлі өндірушілердің көптеген құрылғыларын қолдайды.

Екіншіден, Android даму құралдарының жоғары қолжетімділігімен сипатталады. Android платформасының даму құралдары тегін, ал мысалы, iPhone үшін (Apple-дан) айтарлықтай бастапқы қаржылық салымдар қажет. Жоғарыда айтылғандарға қосымша, Android ОЖ артықшылығы – үшінші тарап ресурстарымен жұмыс істеу үшін тегін кітапханалардың болуы (Yandex MapKit, Google Map API және т.б.), ал Windows Phone Mobile үшін мұндай кітапханалар кең таралған емес.

Осы жұмыс аясында Android ОЖ негізінде, студенттердің сұранысына бағытталған атап айтқанда, IT-мамандықтары студенттеріне арнайы пәндерді оқуға арналған мобильді қосымшаны әзірлеу сипатталады.

Жоғарыда көрсетілген артықшылықтар қазіргі заманғы Android құрылғыларының жаппай және кең таралуына, оқыту мен оқытуды мүмкіндігінше ыңғайлы ететін түрлі функциялар мен қосымшалармен жабдықталғанына себеп болады. Ақпараттық технологиялар мамандығының студенттеріне назар аудару, студенттердің басым көпшілігінің заманауи смартфондардың, планшеттік компьютерлердің және басқа құрылғылардың иелері және пайдаланушылары болып табылатындығымен түсіндіріледі.

Ақпараттық технологияларды қолдану тұрғысынан туризмнің негізгі аспектілерін тұжырымдаймыз.

Жиырма бірінші ғасыр ақпарат технологиясының ғасыры деп саналады. Өмірдің көптеген салаларында онсыз елестету мүмкін емес. Оқыту – бұл ерекшелік емес. Бүгінгі күні жеке оқу үшін, өзіңізде қазіргі заманғы коммуникатор болуы жеткілікті. Негізгі оқу қажеттіліктері қандай? Осы мамандық бойынша оқылатын пәндерді шолу, дербес зерттеу үшін белгілі бір тақырыпты таңдау – бұл смартфон қолыңызда болғанда және интернетке қол жетімді болғанда әлдеқайда ыңғайлы болады! Теорияны үйреніңіз, бейнені көріңіз, сынақ тапсырыңыз және тақырып бойынша тапсырмаларды аяқтаңыз – мұның барлығы мүмкін және ыңғайлы.

Android платформасы үшін қосымшаларды жасау ең алдымен Java тілінде жүргізіледі. Java тілінде бағдарламалар жасау үшін сізге арнайы бағдарламалық жасақтама қажет. Осы бағдарламалық жасақтаманың ең соңғы нұсқаларын Oracle Developer компаниясының ресми сайтынан жүктеуге болады. Бұл бағдарламалық жасақтама JRE (Java Runtime Environment) және JDK (Java Development Kit) сияқты құралдарды қамтиды. Бірінші құрал – Java-бағдарлама коды жұмыс істейтін және іске қосылған виртуалды машинаның ең аз іске асуы. Екінші құрал, өз кезегінде, құралдар жиынтығы, Java қосымшаларын әзірлеу жинағы. Сонымен қатар, JRE JDK-ге, сондай-ақ әр түрлі стандартты Java-класс кітапханаларына, javac компиляторына, құжаттамаға, кодтық үлгілерге және әр түрлі қызметтік құралдарға кіреді. Бұл бүкіл жиынтық тегін және әр түрлі ОЖ нұсқалары бар, сондықтан оны кез келген адам жүктеп, оны пайдалана алады. JDK интеграцияланған даму ортасын қамтымайды, оны әзірлеуші бөлек орнатады деп есептеледі. Java әзірлеу үшін көптеген IDE бар, мысалы, NetBeans, IntelliJ IDEA, Borland JBuilder және басқалар. Осылайша, Android ОС негізіндегі қосымшаны әзірлеуді бастамас бұрын, құралдар жиынтығын жасау керек.

Осылайша, ақпараттық технология саласында кешегі жаңалықтар бүгінгі таныс нәрселер. Уақытты сақтау үшін осы саладағы мамандар үздіксіз оқыту тұжырымдамасын қолдануы керек, ал ең маңызды, жалпы және перспективалық технологиялардың уақытылы дамуы. Дәл планшет және смартфондар үшін Android OS-дегі технологияны дамыту. Халықаралық ISIC сертификаттары мен қазіргі заманғы мобильді қосымшалар нарығында ұсынылған ақпарат негізінде, ақпараттық жүйенің нақты пәндік аймағын оқыту үшін пәндік мазмұнды қамтамасыз ету үшін Android ОС негізінде клиенттік қосымшаны әзірлеу ұсынылады деп қорытынды жасауға болады.

Өндірістік іс-тәжірибеде келесі тапсырмаларды орындадық.

Мобильді қосымшаны практикалық іске асыру

Өтінішті толтыру бүкіл әлем бойынша веб-HTML5 мазмұнын құрастыру және ұсыну үшін веб-негізделген тіл ретінде жүзеге асырылады.

HTML5 – бұл гипермәтінді белгілеу тілінің жалғастырушысы емес, аудио, бейне, графика, анимация және т.б. пайдаланатын веб-қосымшаларды құруға арналған жаңа ашық платформа.

HTML5 артықшылықтары

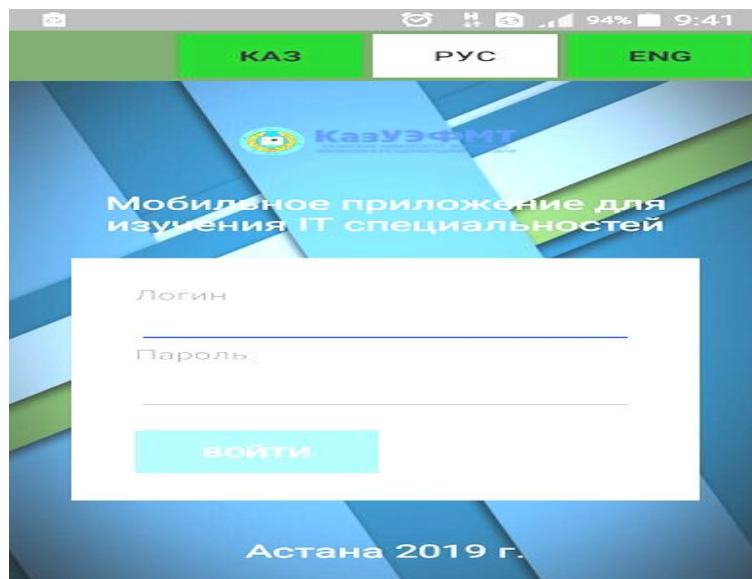
Жоғары қауіпсіздік. Қазіргі уақытта, көптеген веб-сайттарда қолданылатын тег `iframe` пайдаланушы жүйесі үшін қауіпсіздік қатерін қамтиды. Бұл тег функциясы басқа сайттан мазмұнды көрсету болып табылады, мысалы, жарнама немесе қандай да бір деректердің күйі туралы мәліметтер жоспарында. Бірақ егер мұндай ақпаратты беретін сайт бұзуға ұшыраса, зиянкестер ол арқылы зиянды кодты қолданушыларды вирусты жұқтыру қаупіне ұшырататын қабылдағыш-сайтқа жіберетінінің үлкен ықтималдығы пайда болады.

HTML5-те `iframe` тегтері үшін мұндай жағдайды болдырмау үшін Sandbox технологиясы жобаланған. Оның арқасында `iframe` арқылы іске қосылатын барлық скрипттер арнайы шектелген виртуалды ортада жұмыс істейтін болады, олардың жұмыс нәтижелерін браузерден тыс шығармайды, яғни пайдаланушы операциялық жүйесін зақымдай алмайды. Тіпті осы тег арқылы вирусты іске қосу әлі де орын алады деп болжаған болса да, ол қандай да бір елеулі салдарларды тудыра алмайды.

Деректерді енгізу. HTML5 оңай және қауіпсіз болады. Деректерді енгізудің дұрыстығы тікелей енгізу кезінде нақты уақыт режимінде бақыланады. HTML 4.0 қателерді тексеру және олар туралы хабар құжатты жібергеннен кейін орын алады, бұл пайдаланушыларға проблема тудыруы мүмкін.

Жұмыс жылдамдығын бірнеше рет арттыру. HTML5 жобалаушылары әзірлеген жаңа стандарт Web Works деп аталатын көп дәлдікті қолдауды қамтамасыз етеді. Осылайша, қазіргі заманғы көп ядролы жүйелер скрипттерді өңдеуді параллель орындау мүмкіндігін алады және осылайша сайттың жұмыс жылдамдығын оның конструкциясы мен күрделілігіне байланысты бірнеше ретке дейін арттырады.

Сурет. Мобильді қосымша интерфейсі

Мобильді технологиялар бұрыннан біздің өмірімізге тығыз енсе де, олардың барлық мүмкіндіктері пайдаланылуда деп айтуға болмайды. Өткенде, телефондардың мүмкіндіктері аз болған кезде, ұялы платформаларға бағдарламалау жеткілікті шектеулі болды. Кіші экрандар, әлсіз темір және басқа шектеулер күрделі қосымшаларды жасауға мүмкіндік бермеді. Бірақ технологиялардың дамуымен Мобильді қосымшаларды әзірлеу түбегейлі өзгерді. Күрделі 3D ойындары, әлеуметтік желілер, мессенджерлер, контент-қосымшалар және басқалары тез үйренетін нормаға айналды. Үйде оқу, кеңседен алыста жұмыс істеу, бейнелерді жоғары сапада көру, интернеттегі беттерді жылдам және ыңғайлы көру және тағы басқалар смартфондардың жаңа буынының арқасында мүмкін болды. 2016 ж. бастап «чат-боттардың» дамуы қарқынды жүруде. Бұл бағдарламалар виртуалды сұхбаттасушылар болып табылады, бұл ұшақ билеттеріне тапсырыс беру, сұрақтарға жауап беру, қонақ үйді брондау және басқа да күнделікті заттар сияқты әр түрлі сервистерді орындай алады. Олардың келесі ұрпақтары бүгінгі күні кең таралған басқа да көптеген бағдарламаларды ығыстырып, мобильді БҚ әзірлеу түсінігін толық өзгертуі мүмкін. Қалай болса да, IT-технологиялардағы мобильді әзірлемелер сегментінің дамуы орнында тұрмайды. Күн сайын жаңа қосымшалар пайда болады, және осы тармақта әлі көп мүмкіндіктер бар. Программист қажетті тілді(дерді), платформаны(ларды), ал әзірлеушілер командасында жұмыс істеген жағдайда – қойылған міндеттерді орындаудың барынша тиімділігі үшін әзірлеу әдіснамасын білу талап етіледі. «Бұл бағдарлама не үшін жасалады?», «не үшін әзірленеді», «кім үшін?» алға қойылған міндеттерге қалай тиімді қол жеткізу керек?» деген сұрақтарды үнемі қою керек. Сынамалар мен қатесіз осы салада биіктікке қол жеткізу қиын, бірақ бүгінгі күні мобильді БҚ-ны әзірлеу соншалықты тез дамып келе жатқан сегменті, бұл қосымшалар мобильдік әзірлеушінің дағдыларына оқыту материалдары мен тәсілдері кез келген салада жеткілікті. App Android, iOS, Windows phone немесе бірден барлық жұмыс істей ме, Objective-C оқу мүмкіндігі бар ма немесе одан да көп Достық Swift, ақпарат жеткілікті болады. Бүгінгі таңда кез келген бағдарламашы мобильді жасақтамаға ықпал ете алады және әрқайсысы осы салада өзінше бір нәрсе таба алады.

Әдебиеттер

1. Тлембаев А.А., Даненова Г.Т., Коккоз М.М. Мобильді қосымшаларды әзірлеушілердің бағдарламалық құралдарын зерттеу // Қолданбалы және іргелі зерттеулердің халықаралық журналы. – 2018. – №2. – 53-58 бб.
2. Голощапов А. Google Android. Ұялы құрылғыларға арналған бағдарламалау (+CD-ROM); БХВ-Петербург-М., 2011. – 448 б.

3. Дэрси Лорен, Кондер Шейн Android 24 сағат. Google операциялық жүйесіне арналған қосымшаларды бағдарламалау; Рид Групп. – М., 2011. – 464 б.
4. Колисниченко Д. Android үшін бағдарламалау: Самоучитель; BHV-Петербург – М., 2012. – 272 б.
5. Майер РетоAndroid 2. Планшеттік компьютерлер мен смартфондарға арналған қосымшаларды бағдарламалау. – М.: Эксмо, 2011. – 672 б.
6. Майер РетоAndroid 4. Планшеттік компьютерлер мен смартфондарға арналған қосымшаларды бағдарламалау. – М.: Эксмо, 2013. – 816 б.
7. Мик Блэйк, Накамура Масуми Android үшін бағдарламалау. – Питер – Мәскеу, 2013. – 560 б.
8. Немцова Т.И., Голова С.Ю., Абрамова И. Жоғары деңгейдегі тілде бағдарламалау. Object Pascal тілінде бағдарламалау (+ CD-ROM); Форум, Infra-M. – М., 2009. – 496 б.
9. Ретрабуил Сильвен Android NDK. C / C ++ бойынша Android қосымшаларын әзірлеу; DMK Press. – М., 2012. – 496 б.
10. Цехнер Марио Android үшін бағдарламалау ойындары. – Петр – Мәскеу, 2012. – 688 б.
11. Barry, Burd Android қосымшаларын жасау All -in-One For Dummies® / Barry Burd. – М.: Машинажасау, 2011. – 816 б.
12. Биллиг В.А. C # (C # 3.0, Visual Studio 2008) бағдарламасында объектілі бағдарламалау негіздері. – М.: Интернет ақпараттық технологиялар университеті, Бином. Білімзертханасы, 2010. – 584 б.
13. Гарнаев А., Гарнаев С. Java және JavaScript-даWEB-бағдарламалау. – М.: BHV-Петербург, 2012. – 179 б.

Т. Акпаниева, Н. Калишева

студентки спец. «Информационные системы»

Научный руководитель: Т.З. Абикинова, магистр, ст. преподаватель

КазУЭФМТ

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ВВЕДЕНИЯ ГОЛОГРАФИЧЕСКИХ КАРТ В ОБЩЕДОСТУПНОЕ ПРИМЕНЕНИЕ

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные понятия, свойства и применение голографии и геоинформационных технологий. Рассматривается эффективность введение голографических карт в общедоступное применение, перспективы и прогнозы развития отрасли.

С начала времен люди кочевали и путешествовали, узнавали новые места. Они отмечали места, чтобы знать, где расположен дом и что бы можно было вернуться на новое место снова. Актуальность карт имеет тенденцию и по сей день. Развитие ГИС, голографии и искусственного интеллекта повлекли за собой интерес к созданию голографических карт, которые до недавнего времени рассматривались как идея из научной фантастики. На данный момент мы пользуемся ГИС – технологиями, но поскольку человечество не стоит на месте.

Первые геоинформационные системы появились в 1960-х гг. и после этого они стали очень быстро развиваться и по сей день не прекращают свое развитие.

Геоинформатика как наука находится на стыке двух стремительно развивающихся областей: информатики и науки о Земле. На данный момент исследовательская деятельность в этой области использует все возможные методы вычислительной математики и компьютерной обработки больших данных, реализуемые через ГИС. Данная тема привлекает большое внимание как государства, так и промышленности, и научно-исследовательских организаций.

Мы рассматриваем ГИС – как инструмент (программного продукта), позволяющего пользователям искать, анализировать и редактировать как цифровую карту местности, так и дополнительную информацию об объектах [1].

Существуют 4 традиционных составляющих для разработки ГИС.

На первых этапах своего развития ГИС формировались как интегрированные программные комплексы, они быстро реагируют на изменения в области информационных технологий и ориентированы на решение задач широкого диапазона по обработке разнообразной пространственной информации.

Второй сферой, повлекшей развитие голографических карт, является голография. Основоположником голографии является физик из Венгрии – Денеш Габор, который в конце 40-х гг. дал термин голографии. Голография – это технология фотографирования, при которой получаются объемные изображения объектов. Объемные изображения получаются за счет дифракции – преломления и интерференции – наложение нескольких волн и далее перераспределение интенсивности света.

Голографии все больше интегрируются с нашей повседневной жизнью и в промышленности. Возьмем, к примеру, многие аэропорты, которые теперь используют голографические изображения для информирования пассажиров о требованиях к досмотру до входа в зону досмотра. Однако для интеграции с ГИС голографические изображения являются очень недавней разработкой [2].

По итогам исследования ученых Калифорнийского университета в Лос-Анджелесе, третьей сферой в развитии голографических карт можно выделить искусственный интеллект. Ученые использовали нейронные сети для построения голограмм ускоряет и упрощает процесс создания голографических изображений. Данный метод исключает такие трудности как физические расчеты и ручной компьютерный ввод данных. Исследование по использованию искусственного интеллекта в расчетном сканировании, демонстрируют уровень развития голографических технологий.

Архитекторы и специалисты по городскому планированию находят, что голографические возможности в ГИС теперь позволяют только пространственное осознание и планирование, но изображения могут быть напечатаны или интегрированы с другими наборами данных, чтобы лучше составлять планы перед началом проектов. Голограммы в ГИС накладываются и распространяются на виртуальную реальность и ГИС дополненной реальности (так называемые VRGIS и ARGIS) или даже смешанную реальность. Поскольку мобильные и портативные устройства все чаще используют эти технологии, ГИС была включена для обеспечения реальных возможностей в этих средах. Esri's CityEngine— это одна из коммерческих платформ, которая теперь поддерживает печать голограмм, поэтому этот движатель можно использовать для целей городского планирования. Другие приложения, такие как vGIS, могут также использоваться для планирования действий в чрезвычайных ситуациях и массовых эвакуаций пострадавших, которые можно обучить с использованием сред смешанной реальности. Голографическая ГИС обладает способностью экономить время и деньги, так что адекватное планирование может быть выполнено и визуализировано до его физического создания.

Данные ArcGIS, совместно используемые в облаке, можно загружать по мере необходимости и применять в технологии, использующей очки, которые создают инструмент визуализации и оценки типа смешанной реальности для работников коммунальных служб. Как и в случае с другими технологиями, это делает работу быстрее и безопаснее за счет снижения количества несчастных случаев. Мобильные платформы и платформы для разработки игр также включают в свои игры

не только голографические изображения, но и пространственные возможности, которые позволяют пользователям испытывать смешанную реальность [3].

Чтобы понять, насколько эффективны голографические ГИС мы сравнили и сопоставили их преимущества и недостатки.

	ГИС	Голографические ГИС
Проектирование зданий	- Можно увидеть лишь местность и присутствие других зданий Требуются точные данные и работа с 3D модулем	+ Возможно увидеть и сравнить здания на местности и варианты преобразований в самом ПО
Дистанционное принятие решений	- Обязательное присутствие в местности для принятия решения	+ Возможность принять решение в безопасных условиях
Возможность преобразования картографических проекций	+ Ручной компьютерный ввод данных	+ Расчетное сканирование искусственным интеллектом
Эффективность восприятия пользователем	+ Возможность изобразить местность в 2D - При плохом понимании трехмерного пространства, возникают затруднения с понятием местности	+ Пользователь понимает карту со всеми подробностями
Стоимость	+ Приемлемая цена за соответствующее качество	- Расходы не оправдывают спрос

В ходе сравнительного анализа мы пришли к выводу, что на данный момент введение голографических ГИС в общее пользование является эффективным. Особенно для поисковых и спасательных операций, это одна из самых лучших технологий, которая может спасти жизни. Мы пришли к выводу, что развитие голографических карт весьма дорого, но оправдывает свою стоимость. Ведь когда – то компьютеры и мобильные телефоны были так же недоступны и дороги, а сейчас они у всех под рукой. Мы прогнозируем что через десятки лет голографические карты будут использоваться в таких же масштабах, ну а введение голограмм начнется примерно через 10 лет.

Түйін. Бұл мақалада голографиямен геоақпараттық технологиялардың негізгі ұғымдары, қасиеттерімен қосымшалары талқыланады. Голографиялық карталарды қоғамдық қолдануда, саланың болашағымен болжамдарына енгізудің тиімділігі.

Summary. This article discusses the basic concepts, properties and applications of holography and geo-information technologies. The effectiveness of the introduction of holographic maps in the public application, prospects and forecasts of the industry.

Литература

1. Середович В.А. Геоинформационные системы: назначение, функции, классификация: Монография, СГГА, 2008.
2. Низовцев А.Ю. Человек как голограмма. – 2017.
3. Совет Унион. Итоги науки: Картография. Том 6. – Мичиганский университет, 1974.

Т. Акпаниева, Н. Калишева
студентки спец. «Информационные системы»
Научный руководитель: Л.М. Мерейхан, магистр, преподаватель
КазУЭФМТ

ЯЗЫКИ ПРОГРАММИРОВАНИЯ НОВОГО ПОКОЛЕНИЯ HACK И GO

Аннотация. В статье рассматривается краткая история возникновения языков программирования нового поколения Hack и Go, приводится краткий анализ языков Hack и Go, описываются основные возможности и особенности языков программирования.

Когда то развитие вычислительной техники привело мир к созданию языков программирования. На данный момент существует большое количество языков программирования и каждый из них по – своему подходит для решения определенных задач. Развитие вычислительной техники вызывает потребность создания новых языков программирования. Мы рассмотрим наиболее конкурентные из языков программирования нового поколения: Hack (FaceBook) и Go (Google) [1].

Компания по отслеживанию качества программного обеспечения TIOBE составила рейтинг популярности языков программирования, которые возглавляют знакомые всем языки Java, C и Python. Язык Hack занял 43 строчку рейтинга, Go вошел в 20 самых популярных языков программирования, занимая 18 строчку рейтинга [2].

FaceBook обслуживая более 1,2 млрд людей, является главной демонстрацией возможностей языка программирования Hack, как показывает практика, язык программирования Hack Марка Цукерберга пока не подводит.

Язык программирования Hack – был создан в 2014 г. инженерами FaceBook Брайаном О’Салливаном, Жильеном Верлаге и Алоком Менгражани. За основу был взят PHP, но с улучшениями в области надежности и быстродействия, обеспечиваемые статической типизацией. Марк Цукерберг использовал PHP с 2003 г., хотя язык и по сей день является популярным средством разработки веб – приложений. PHP отличителен своей динамичностью, при написании кода возможно сразу компилировать и проверять на правильность результата. На протяжении 10 лет FaceBook работал на основе PHP, однако возникли сложности и потребность в больших количествах серверов. Возникшую проблему можно было бы решить, перейдя на язык Java, но в таком случае компания теряла быстродействие, которым владел PHP. В 2014 г. ведущие инженеры FaceBook решили проблему, запустив PHP – код на новом софте HHVM (HipHopVirtualMachine). Удобство заключается в том, что HHVM работает с транслятором на базе HipHop, который в свою очередь «переваривает» и Hack, и PHP [3].

В итоге инженеры получили новое средство для создания сложных сайтов и другого софта, отличительной чертой которого является сохранность организации программного кода. FaceBook сделал Hack языком с открытым исходным кодом, подлежащим компиляции на виртуальной машине HHVM. На внедрение и переход на новый язык потребовался всего год упорной работы разработчиков.

С 2017 г. в рейтинге TIOBE показатели языка программирования Hack увеличились в 2,5 раза, на начало 2019 г. язык занимает 43 позицию по популярности. Прогнозируется постепенный рост востребованности языка, однако, рейтинг языка PHP не пострадает от введения нового языка. На 25 позиций популярнее языка Hack стал язык программирования Go.

Немного старше оказался язык программирования – Go, разработка которого началась в сентябре 2007 г. Проектированием Go занимались Роберт Гризмер, Роб Пайк и Кен Томпсо. Официально язык был представлен в ноябре 2009 г. компании Google. На данный момент поддержка официального компилятора, разрабатываемого создателями языка, осуществляется для операционных систем FreeBSD, OpenBSD, Linux, macOS, Windows, DragonFly BSD, Plan 9, Solaris, Android. Также Go поддерживается набором компиляторов gcc, существует несколько независимых реализаций.

Язык Go считается попыткой создания замены языкам C и C++. Основная цель языка возможность создания высокоэффективных программ, работающих на современных распределенных системах и многоядерных процессорах.

Разработка языка программирования – Go направлена на решение ряда проблем:

- медленную сборку программ;
- неконтролируемые зависимости;
- использование разными программистами разных подмножеств языка;
- затруднения с пониманием программ, вызванные неудобочитаемостью кода, плохим документированием и так далее;
- дублирование разработок;
- высокую стоимость обновлений;
- несинхронные обновления при дублировании кода;
- сложность разработки инструментария;
- проблемы межъязыкового взаимодействия.

Для решения вышеуказанных проблем были установлены основные требования к языку:

– Ортогональность – язык должен предоставлять небольшое число средств, не повторяющих функциональность друг друга.

– Простая и регулярная грамматика – минимум ключевых слов, простая, легко разбираемая грамматическая структура, легко читаемый код.

– Простая работа с типами – типизация должна обеспечивать безопасность, но не превращаться в бюрократию, лишь увеличивающую код. Отказ от иерархии типов, но с сохранением объектно-ориентированных возможностей.

– Отсутствие неявных преобразований.

– Сборка мусора.

– Встроенные средства распараллеливания, простые и эффективные.

– Поддержка строк, ассоциативных массивов и коммуникационных каналов.

– Четкое разделение интерфейса и реализации.

– Эффективная система пакетов с явным указанием зависимостей, обеспечивающая быструю сборку.

Go создавался с целью возможности транслирования программ в объектном коде целевой аппаратной и программной платформы. В долгосрочной перспективе планировалось непосредственное исполнение программы, без необходимости в виртуальной машине. По этой причине одним из критериев выбора архитектурных решений была возможность обеспечить быструю компиляцию в эффективный объектный код, отсутствие чрезмерных требований к динамической поддержке.

Для обеспечения интерактивной разработки язык программирования Go обладает настолько высокой скоростью компиляции, что нет необходимости в интерпретаторе, однако он присутствует и доступен в языке. В результате проекта получился язык, который стал прекрасным инструментом для разработки крупных программных проектов.

Основными возможностями языка Go стали:

• строгая статическая типизация. Доступен автоматический вывод типов, для пользовательских типов – «утиная типизация»;

• полноценная поддержка указателей, но без возможности применять к ним арифметические операции, в отличие от C/C++/D;

• строковый тип со встроенной поддержкой юникода;

• использование динамических массивов, хеш-таблиц, срезов (слайсов), вариант цикла для обхода коллекции;

• средства функционального программирования: неименованные функции, замыкания, передача функций в параметрах и возврат функциональных значений;

• средства объектно-ориентированного программирования, но без поддержки наследования реализации (наследуются только интерфейсы). По большому счету, Go является процедурным языком с поддержкой интерфейсов;

- средства параллельного программирования: встроенные в язык потоки (go routines), взаимодействие потоков через каналы и другие средства организации многопоточных программ;
- автоматическое управление памятью со сборщиком мусора;
- достаточно лаконичный и простой синтаксис, основанный на Си, но существенно доработанный, с большим количеством синтаксического сахара;
- сравнение языков программирования нового поколения созданными огромными компаниями [4].

Языки программирования hack и go были придуманы FaceBook и Google для решения своих собственных проблем. Hack считается улучшенной версией PHP, новый язык позволяет использовать динамическую и статическую типизацию, это сказывается на безопасности и удобстве работать одновременно тысяче разработчикам. Популярность Go в последние годы росла: с 2014 г. в рейтинге TIOBE он поднялся с 65-го места на 18-е. Поскольку исторически язык go ориентировался, в основном, на написание бэк-энда веб-проектов, системные библиотеки более развиты в части поддержки сетевых технологий, преобразования и обработки данных, чем в части средств реализации интерфейса пользователя. Языки Hack и Go продолжают эволюционировать, решить задачи, становятся востребованными и продолжают развиваться.

Литература

1. Facebook Hack – How to do Facebook Messenger Hack. <https://clashforacure.org/facebook-hack/>
2. How to Hack Facebook Password Using Mobile. <https://appspy.net/hack-facebook-password-using-mobile/>
3. Hack (язык программирования). [https://ru.wikipedia.org/wiki/Hack_\(%D1%8F%D0%B7%D1%8B%D0%BA_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Hack_(%D1%8F%D0%B7%D1%8B%D0%BA_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F))
4. Go. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Go>

Е. Асимханов, «Ақпараттық жүйелер»

мамандығының студенті

Ғылыми жетекші: Б.А. Серимбетов, т.ғ.к.

ҚазЭҚХСУ

«РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ ШЕҢБЕРІНДЕ BLENDER ПЛАТФОРМАСЫНДА ҚАЗАҚСТАННЫҢ КӨРІКТІ ЖЕРЛЕРІНІҢ 3D ТУРЫН ӘЗІРЛЕУ

XX ғ. соңында жаңа ақпараттық технологияларды енгізумен бірге экскурсияларға деген тәсіл айтарлықтай өзгерді, сондықтан виртуалды және интерактивті экскурсиялар сияқты экскурсиялардың жаңа түрлері пайда болды.

«Виртуалды» термині ағылшын тілінің virtual сөзінен шыққан, аудармасы ұқсас, айырықсыз дегенді білдіреді. Бірінші виртуалды экскурсиялар тек қана мұражайлар үшін құрылатын. Олар мұражайдың өзі туралы, оның географиялық орналасуы мен жұмыс тәртібі туралы ақпараттары бар шағын сайттар болатын. Одан кейін мұндай виртуалды мұражайлардың берілген парақшаларында әр түрлі виртуалды экспозициялар пайда бола бастады.

Бүгінгі таңда виртуалды турлар кеңінен қолданысқа ие. Өзінің көрнекілігі мен шағын өлшемінің арқасында мұндай виртуалды турлар одан көбірек танымал болып келеді. Өзінің тәжірибелік функциясынан басқа, олар сайтты көріктендіріп, оларға айқындылық пен қарқындылық қосады. Сайттағы мұндай таныстырылым тәуліктің кез келген уақытында қолжетімді.

Виртуалды турлар туризм, мейрамхана бизнесі және білім беру салаларында кеңінен қолданысқа ие болды. Кез келген үйінен шықпай-ақ таңдаған мекемесіне барып көре алады. Сонымен қатар, виртуалды тур Ғаламтор кеңістігіндегі қосымша жарнама болады.

Көбінесе виртуалды турлар ретінде $360^\circ \times 180^\circ$ панорамалық кескін мен интерактивті басқару қолданылатын өзара біріктірілген суретті және бейне-панорамалар түсіндіріледі. Берілген панорамаларды көру үшін ғаламтордың жоғары жылдамдығы талап етілмейді, бұл оларды Ғаламтор желісінде орналастыруға және белсенді түрде жылжытуға мүмкіндік береді. 360° панораманың мысалын 1-суреттен көруге болады.

Берілген фотосуреттерде көріп шолу бұрышы 360° құрайды, бұған кадрлар топтамасын келешекте виртуалды турға түрленетін біріккен бүтін суретке біріктіру жолымен қол жеткізіледі. Заманауи технологиялар оған әр түрлі қалқыма терезелер, дыбыстар, кеңестер мен өзге интерактивті элементтерді енгізуге мүмкіндік береді.

Панорама бойынша навигацияға үшін мүмкіндіктер құрылады, ол не пернетақта нұсқауларымен, не тышқан меңзерімен іске асырылады. Көріп шолу бұрышы пернетақтаның +/- батырмасының немесе тышқанның көмегімен өзгертіледі. Сондай-ақ сәйкес батырманы басу арқылы толықэкранды көруге арналған функция құрылады.

Егер тур екі және одан да көп панорамалардан тұрса, онда оларды бір-бірімен байланыстыруға болады. Жеке панорамалар арасында жылжуды ұйымдастырудың әр түрлі тәсілдері бар. Олар – сілтеме-батырмалар, панорамалар үлгілері мен тізімі бар мәзір, ауыспалы-нүктелері бар сызбалар немесе виртуалды турларда орналастырылған басқа көрсеткіштер болуы мүмкін, олардың барлығы тышқан арқылы басқанда қолданушыға қайда келгенін интуитивті түрде түсінікті болатындай орналас-тырылған. Мұндай өзара байланысқан панорамалардың жиынтығы виртуалды тур деп аталынады.

1-сурет. 360° панорама мысалы

Қолданушы көру ыңғайлығы үшін мәзірді шектерден тыс жылжыта және шығара алады. 3D-панорамалар саны көп виртуалды турларды әдетте барлық панорамалары белгіленген сызбакартамен толықтырылады. Қолданушы ғимаратты барлық қырынан көру үшін виртуалды панорамалар арасында оңайлықпен қозғалып, бағдарлана алады. 3D-панорама кез келген мәтінмен, қалқыма суреттермен, дыбыстық сүйемелдеумен, бейне роликпен және т.б. толықтырылады алады.

Мұндай виртуалды турларды орналастырудың негізгі нұсқаларына веб-сайттар мен CD-танымдар жатады. Ғимарттың сыртқы түрі мен интерьері кез келген бизнестің маңызды құраушысы болып табылатын компаниялар (риэлторлық фирмалар, жатақханалар, мейрамханалар, салондар, дүкендер, туристік компаниялар мен т.б.) үшін веб-сайттарда турлардың болуы өте өзекті

болып табылады. Сайтта виртуалды турдың болуы қолданушылардың назарын аудартуға, демек ықтимал клиенттер санын арттыруға көмектеседі. Веб-сайтқа бағытталған виртуалды турлар өлшемдері бойынша айтарлықтай аз және жылдам жүктелінеді, бірақ суреттерінің сапы төменірек CD-турлардан ерекшелінеді.

Қолданушылар CD дисктерге жазылатын виртуалды турларды турлардың арнайы шолушылардың көмегімен көре алады және олар өздерінің өлшемдері бойынша қатаң талаптармен шектелмейтін болады, сондықтан олардың құрамында жоғары сапалы фото және бейне панорамалар бола алады және сонын арқасында ерекше тиімді болады. Дәл осындай турлар тауарды, технологияны, компанияны ұсынатындербес бағдарламалық өнім бола алады немесе қарапайым электронды таныстырылымдардың құраушы бөлігі болады.

Турлар бар берілген дисктерді әр түрлі жәрмеңкелер мен кәсіби көрмелердігі ықтимал клиенттерге таратуға болады, және барлық үйреншікті кітапшалар мен парақшалардан айырмашылығы – олар жылдамдатып қарап шыққаннан кейін қоқыс жәшігіне жіберілмейді.

Мысал ретінде басқа экскурсиялардан өз бетінше ерекшелінетін және айырмашылығы бар әр түрлі университеттердің бірнеше виртуалды экскурсиялары мен панорамаларын қарастырайық.

Панорамалар түсіру

Кез келген өте заманауи айнашалар сияқты, Nikon D3100 те Live View-сіз болмайды. Режим D7000 үлгісіндегідей арнайы ауыстырып-қосқышпен қосылады. Таймер де автоматты түрде іске қосылады – 30 секдтан кейін, егер режим қолданылмаса, Live View қуатты қатты құртпай автоматты түрде сөндіріледі. Осы режимде сүйемелді (бақылау) фокустау пайда болды. Қалғандары бойынша, D3100-те Live View іске асыру туралы хабарлауға мүмкін емес – жаңалық жоқ. Асықпай фокустау, баяу түсірілім, бірақ осы режимнің өзінің болуы қуантады.

Бұрмалануы аз панорамаларды алу үшін келесі ережелер ұсталынды:

- камераны таңдалынған диафрагмада топтамадағы барлық кадрлар фокуста болатындай қылып орнаттым;
- штативтің бастиегі камераны кеңістікте қатаң түрде ыңғайландыруға арналған деңгейлермен жабдықталған;
- қосылып жабысатын суреттер жиынтығын болашақ сфералық панораманың тігістері жеткілікті түрде бір тонды жердерде болатындай қылып түсірдім;
- барлық суреттер үшін камераны көлденең және тік жазықтықтарда синхрондалуын іске асырдым – камераны түзетуді деңгейлердің көмегімен орындадым.

Сфералық панорма – панорамалық фотосуреттердің түрлерінің бірі. Бірінші кезекте компьютерде (арнайы бағдарламалық қамтаманың көмегімен) көрсетуге арналған.

Сфералық панораманың негізінде жеке кадрларының жиынтығынан құрылған сфералық немесе текшелі кескіндегі сурет жатыр. Сфералық панорамалардың өзіндік ерекшелігі қоршаған кеңістікті толығымен бейнелеуге мүмкіндік беретін максималды түрде қамту бұрышы (360x180 градус) болып табылады.

Бірнеше 3d-панорамалар виртуалды тур құрайды. Басқан кезде бір панорамадан екіншісіне ауысуды іске асыратын нүктелер көшу нүктелері деп аталынады.

3d-панорама сфераның немесе текшенің ішінен қарастырылады. Осы 3d-панораманы айналыра отырып бақылау нүктесін өзгерту мүмкіндігіне ие болсақ, фокусты ара-қашықтықты өзгертенде масштабты басқару мүмкіндігіне ие боламыз.

3d-панорама үшін сфералық кескін құру үшін барлық қоршаған кеңістікті суретке түсіріп алып, оларды арнайы бағдарламалық қамтамада жабыстыру қажет. Текшелі кескінде сфералық кескінді түрлендіру жолымен алуға болады.

Егер сфералық немесе текшелі кескіннің суретін сәйкесінше сфераға немесе текшеге орналастырсақ, 3d-панораманы аламыз.

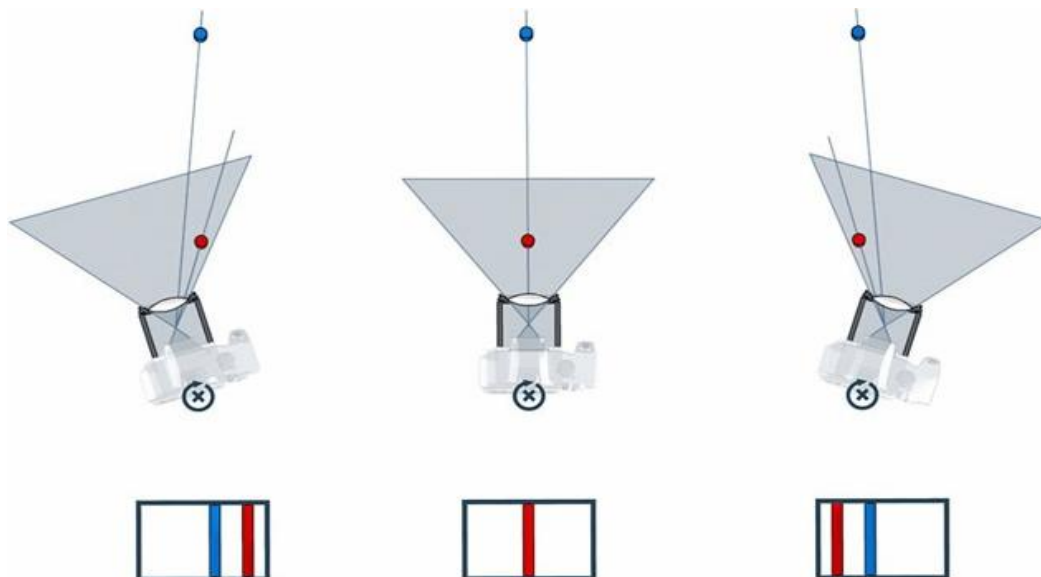
Түйіндік нүкте және параллакс.

Қолмен түсірілген суреттерден бірінші рет панорама құрғысы келгендер, көбінесе суреттердің біріккен панорамаға бірікпеуімен соқтығысатын.

Барлығының себебі параллакс – объекттің көрінетін қалыбының бақылаушының орналасқан

жеріне байланысты қашықтықтағы фонға қатысты өзгеруі, алайда камера объективінен туындайтын бұрмалану салдарынан, тігістері жоқ панорамалық сурет құру іс жүзінде мүмкін емес.

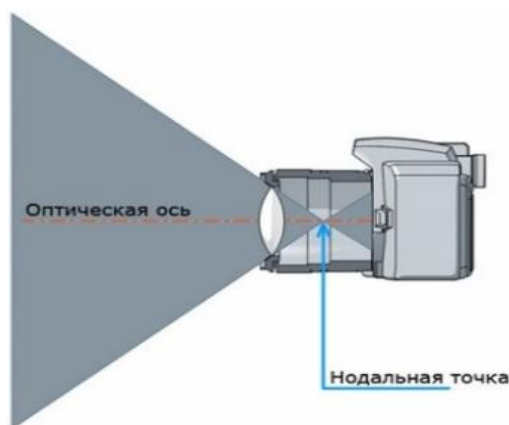
Мысалы, егер алдымен бір көзбен, кейін екіншісімен қарасак, картинаның өзгеретіндігі көрініп тұр. Әсіресе жақын пландағы объекттерде байқалынады. 2-суреттен камераны бұрған кезде параллакстың суретке деген әсерін көруге болады.

2-сурет. Камераны бұрған кездегі сурет

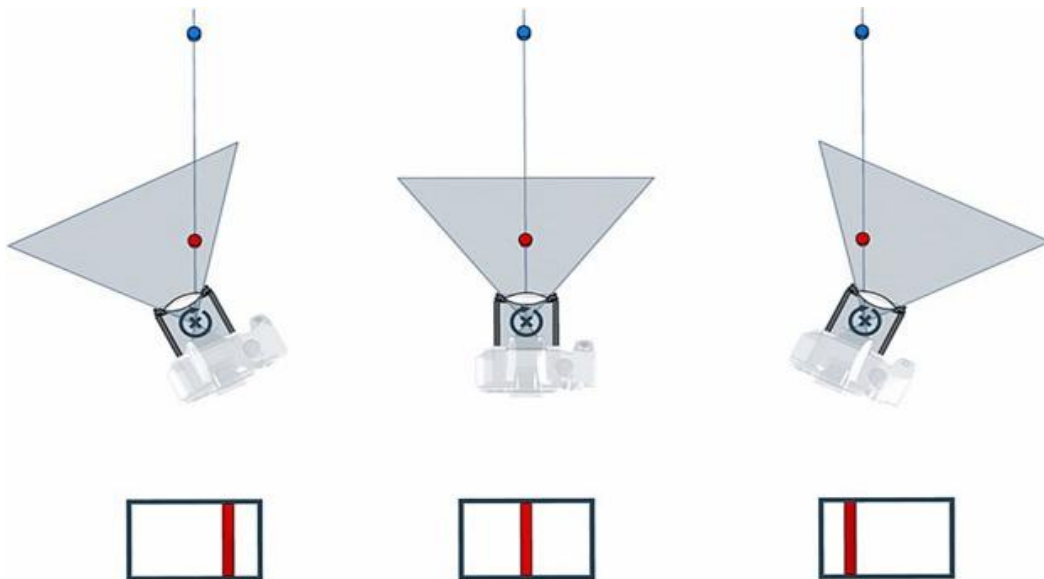
Камераны бұрған кезде жақын және алыс пландағы объекттердің бір-біріне қатысты жылжитындығы көрініп тұр. Мұны болдырмас үшін фотоаппаратты түйіндік деп аталынатын арнайы нүктенің айналасында бұру қажет.

Түйіндік нүкте, егер жай сөзбен айтсак, сәулелердің қиылысу жерінде объективтің оптикалық осінде орналасады. Объективтің құрылымы 3-суретте сызбалы түрде көрсетілген.

3-сурет. Объектив құрылымы

Камераны түйіндік нүктенің айналасында айналдырған кезде 4-суретте көрініп тұрғандай, жақын және алыс пландағы объекттер жылжымайды.

4-сурет. Алыс және жақын пландағы объекттердің жылжуы

Бұл түйіндік нүктенің орналасуы әр объектив үшін жеке-жеке болады.

Соңында, ашық бастапқы код пен қосымшаның толық қол жетімділігіне қарамастан, Blender бағдарламасы белсенді дамып келе жатқан жеткілікті қуатты 3D редакторы болып табылады. Әрине, ол 3D модельдеу үшін кәсіби бағдарламалармен салыстырыла алмайды. Алайда, қазір ол қымбат қосымшаларға тамаша балама болып табылады және қойылған міндеттерді толығымен орындайды. Blender – 3D модельдеуде жаңадан келгендерге, сондай-ақ компьютерлік графиканы табыс көзіне айналдыруға ниеттелген және өзі үшін оқуға ниетті адамдарға арналған тамаша нұсқа.

Т. Атантаев

*«Есептеу техникасы және бағдарламалық қамтамасыз ету»
мамандығының студенті*

*Ғылыми жетекші: С.Ә. Сантеева, магистр, аға оқытушы
ҚазЭҚХСУ*

БИОНИКАЛЫҚ ЭЛЕКТРОНДЫ КӨЗ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Аңдатпа. Мақалада адамның көру қабілетін қалпына келтіру үшін торқабықты немесе көру қабығын электрлік ынталандыру идеясы, әрекет ету механизмі бойынша электр сигналдарын берудің нақты процестерін имитациялайтын протез жасау қарастырылады.

Медицинаның дамуы бір орында тұрмайды. Бүкіл әлемнің ғалымдары күрделі ауруларды емдеудің жаңа технологияларын енгізуге мүмкіндік беретін зерттеулер жүргізеді, науқастардың азабын жеңілдету және мүмкіндігінше адамды толыққанды өмірге қайтару мақсатында медициналық жабдықтар әзірлейді. Адамның денесіне протездерді енгізу – адам тіршілігін жақсарту бағыттарының бірі. Протездер адамдарға аурумен күресуге көмектеседі, өмір сүруді жалғастыруға, жұмыс істеуге, өзін қазіргі қоғамның толыққанды мүшесі ретінде сезінуге көмектеседі. Қазіргі

уақытта протездер тек аяқ – қолдарға және кейбір ішкі органдарға ғана емес, мысалы, жүрек, көздерге де, атап айтқанда көз торларына да қойылуы мүмкін. Мұндай бірінші жоғары технологиялық аппарат 2011 ж. Еуропада пайдалану үшін мақұлданған. Ол нәзік және күрделі көру органының көпжылдық ғылыми зерттеулерінің шарықтау шегі болып табылады. Бірінші бионикалық протезді Калифорния – Second Sight Medical Products фирмасымен ғалымдар мен инженерлер тобымен жасалған, биоинженерия саласындағы University of California at Los Angeles Вентай Лю профессорының қатысуымен жасалған. Құру жұмыстары 1991 ж. басталды. Вентай Лю тобы осы салада жиырма жыл бойы зерттеулер жүргізді. Топ үлкен жетістіктерге жетті. Бұл протез Argus II Retinal Prosthesis System атауын алды [1].

Осы зерттеуге жиырма алты көзі көрмейтін науқастар қатысты. Яғни, көз торға Argus II құрылғысы имплантацияланды. Эксперимент ұзақтығы 36 ай болды. Ол қосылған және сөндірілген аспабы бар 35 тапсырманы орындауды тұспалдады. Міндеттер төрт бөлімге бөлінді: «визуалды бағдар», «визуалды ұтқырлық», «күнделікті өмір» және «қоршаған ортамен өзара іс-қимыл». Әр тапсырма 4 балдық шкала бойынша жеке бағаланды. Зерттеу нәтижелері оң болды: барлық 26 пациент 35 тапсырманы орындады. 35 тапсырманың 24-і (69%) қосылған аспапты орындау оңайырақ болды. Қазір FDA инновациялық әзірлемелерді клиника тәжірибесіне енгізуге бірден рұқсат берді.

Қазіргі кезде көрмейтін немесе көре алмайтын адамдар өте көп. Көру жүйкелерінде немесе мидағы патологиялық бұзылуларға байланысты көру ынталандыруларын қабылдау мүмкін емес. 1972 ж. Дүниежүзілік Денсаулық сақтау ұйымы (ДДҰ) мынадай анықтаманы қабылдады: егер ең жоғары түзету жағдайларында орталық көру өткірлігі 3/60-тан аспайтын болса, адам көру мүмкіндігі өте нашар немесе соқыр деп саналады. Мұндай көру қабілеті нашар кезінде оптиканы барынша түзетумен күндізгі жарықтандыру жағдайында адам саусақтарды 3 метр қашықтықтағы санауға қабілетсіз.

Осындай жағдайларда адамның көру қабілетін қалпына келтіру үшін торқабықты немесе көру қабығын электрлік ынталандыру идеясы, әрекет ету механизмі бойынша электр сигналдарын берудің нақты процестерін имитациялайтын протез жасау ұсынылды. Яғни, электронды импланттар ұсынылды.

Электронды импланттардың нұсқалары жыл сайын көбеюде, жылдан жылға жаңа идеялар пайда болды, ал, айтқалы тұрған «бионикалық көз» термині (Bionic Eye) Стэнфорд университетінің қызметкері Дэниел Паланкермен және оның «биомедициналық физика және офтальмологиялық технологиялар» ғылыми тобымен жасалған, Argus II бионикалық көз атауына ие.

Argus II-медицинада рұқсат етілген әлемдегі алғашқы бионикалық көз. Бұл тор протезі. Оның негізіне кішкентай чип салынған. Оның имплантируют сетчатку. Одан әрі ол зақымдалған фоторецепторлардың рөлін атқарады. Көз торына Сығылған 60 электродтың чипі ұсынылған. Шын мәнінде, бұл пациенттің бөліне бекітілген бейнекамера мен микрокомпьютер және өңделетін бейне сигнал орнатылған көзілдірік. Процессор осы суретті электр сигналдарына өңдейді және оларды модуль арқылы чипке жібереді. Бұдан әрі тордың нервтері чиптің көмегімен электрондық импульстермен ынталандырылады. Содан кейін көз нервімен электр сигналдары ми қабығының көру учаскесіне түседі. Содан кейін ғана миы оларды бір тұтас суретке жинай алады. Argus II бар емделушілер ірі әріптерді көре алады, объектілерді танып және олар қалай қозғалады. Бұл кейбір уақытта мүлдем нашар адамдар үшін үлкен бақыт. Егер қысқаша айтатын болсақ, олар толыққанды өмір сүреді.

Argus II бионикалық көз моделін имплантациялау (ЕО маркалы жалғыз модель, бірақ Ресейде сертификатталмаған) алғаш рет Ресейде 2017 ж. шілде айында бір пациентке орындалды. Дегенмен, жүздеген адам бионикалық көз қою кезекте тұруда.

Аталған құрылғы импланттан, көзілдіріктен, камерадан, кабельден және бейнепроцессордан тұрады. Жұмысына тоқталатын болсақ, таратқышы бар Имплант торға салынады. Көзілдірігі бар камера процессор сигнал жасай отырып, өңделетін бейнелерді бекітеді, импланттың таратқышы оны қабылдайды және тор жасушаларын ынталандырады. Осылайша көру қалпына келтіріледі.

Миға көз торына емес, бастапқы көру қабатына тікелей имплантацияланатын стимуляторлық микросхемадан басқа Гарвард/МИТ құрылғысы функциясына ұқсас. Импланттың алғашқы әсерлері жақсы болды. Даму сатысында, қол жеткізгеннен кейін, бұл жобаны коммерциялық жобадан мемлекет қаржыландыратын жобаға айналдыру шешілді.

Бионикалық көз аналогтары:

- Boston Retinal Implan құрылғысы.
- Bionic Vision Australia құрылғысы.
- Boston Retinal Implan құрылғысы.

Ол – макулострофиясы және пигментті ретиниті (торқабықтың фоторецепторларының ыдырауы) бар емделушілер үшін арнайы жасалған. Ұқсас принцип бойынша жұмыс істейді, сигналдарды жүйке жасушаларына бағыттайды және объектінің схемалық бейнесін жасайды. Тор қабатының тозуының соңғы сатыларында емделушілер үшін жасалған IRIS деп атауға болады. IRIS бейне камерадан, алып жүретін процессор мен стимулятордан тұрады. Олардан Retina Implant AG ерекшеленеді. Имплант фотонды ұстап, көру нервін белсендіреді, бұл ретте құрылғы сыртқы камерасыз өтеді.

Bionic Vision Australia құрылғысы.

Wide-View құрылғысы басқа клиникалық имплантаттар үшін сәтті пайдаланылған материалдармен жаңа технологияларды біріктіреді. Бұл тәсілде 98 ынталандыру электродтары бар микрочип қамтиды және олардың ортасында қауіпсіз қозғалуға көмектесу үшін пациенттердің ұтқырлығын арттыруға бағытталған. Бұл имплантат супрахориоидты кеңістікке орналастырылады. Бұл құрылғысы бар пациенттердің алғашқы тесттері 2013 ж. басталды. Bionic Vision Australia-1024 электродтары бар микрочип-имплантат. Бұл имплантат супрахориоидальды кеңістікке салынады. Әрбір прототип көзілдіріктің бауына бекітілген камерадан тұрады, ол имплантацияланған микрочипке сигнал жібереді, онда қалған сау нейронды торлы нейрондарды ынталандыру үшін электр импульстеріне айналады. Содан кейін бұл ақпарат көру жүйкесіне және мидың көруін өңдеу орталықтарына беріледі.

Бионика институты (Мельбурн, Австралия) мен evok3d компаниясының зерттеушілерінің арқасында, «бионикалық көзбен» еңбек етіп жүргендердің арқасында торлы қабықтың пигментті дистрофиясы мен жастық молекулалық дегенерациясынан зардап шегетін адамдар болашақта көзді қалпына келтіре алады. Қалпына келтіру процедураларын жүргізу үшін емделушіде қалған ганглионарлы жасушалар, сау көру нервтері және ми қабығының сау көру аймағы қажет. Бұл жағдайда адамның қайтадан көру мүмкіндігі бар.

Көздің прототипін, сондай-ақ оны құюға арналған нысандарды жасау үшін бионика институтының ғалымдары 3D-қызметтерге мамандандырылған evok3d компаниясының мамандарына көмек сұрап, «жасанды көзді» басып шығару үшін ProJet 1200 3D-принтерін пайдаланды. ProJet 1200 прототипін басып шығару үшін тек төрт сағат қажет болды, 3D-басып шығару пайда болғанға дейін оны жасауға апта немесе тіпті айлар жұмсады. 3D-баспа ғылыми-зерттеу және өндірістік процесті жылдамдатады. Бионды көру жүйесі көздің артқы жағында орналасқан микрочиппен радио сигналдарын беретін камераны қамтиды. Бұл сигналдар торға және көру нервiне жасушаларды ынталандыратын электр импульстеріне айналады. Содан кейін олар ми қабығының көру аймақтарына жіберіледі және көзі көрмейтін адам көретін бейнеге айналады [2].

Қазіргі уақытта профессор Вентай Лю ғалымдар тобымен тығыз байланыста. Олар осы технологияны дамыту бойынша жұмыс істеуді жалғастыруда. Of the faculty of engineering of the University of California түлектерінің командасымен олар осы аспаптың аналогтарын 256 және 1026 нүктенің рұқсатымен тестілейді. Мұндай сипаттамалары бар Протез әлемді бояумен және жақсы айқындығымен көруге мүмкіндік береді. Уақыт өлшемі жасанды көздің тор қабығы болмайды ұлғаятын болады. Одан әрі камераны тікелей көзге енгізу мақсатында технологияны жетілдіру жоспарлануда.

Мидағы импланттар. Көзге тимей, көруді емдеуге болады. Бұл үшін көру қабығын қысқа электр разрядтарымен ынталандыратын ми чипін сығу жеткілікті. Бұл бағытта Second Sight жұмыс істейді. Компания Argus II балама нұсқасын әзірледі, ол көзге мүлдем әсер етпейді және мимен тікелей жұмыс істейді.

Кодтың жасалу жолы. Алып жүретін, тігілетін және орнатылатын құрылғылар-офтальмологияның жалғыз үміті емес. Көруді қайтару үшін адам соқыр бастаған кателерге байланысты генетикалық кодты қайта жазуға болады [3]. CRISPR әдісі, ол ДНҚ-ның дұрыс нұсқасын көтеретін вирусы бар ерітіндіні инъекцияға негізделген тұқым қуалайтын ауруларды емдейді. Кодты түзету тор қабатының жас ерекшелік дегенерациясымен, сондай-ақ Лебер амаврозымен күресуге мүмкіндік

береді-жарық сезгіш жасушаларды өлтіретін өте сирек ауру. Әлемде оларға 6 мыңға жуық адам зардап шегеді. Luxturna препараты онымен аяқталады. Ол қажетті ақуыздардың құрылымын шифрлайтын генінің дұрыс нұсқасымен ерітіндіні қамтиды. Бұл инъекциялық препарат-оны микро-скопиялық инемен көзге енгізеді.

Қорытындылай келе, қазір барлығы бастапқы емес, бионикалық көздің әлі де жетілдіретін жерлері бар. Тым аз адам тексерілген және жаппай өндіріс туралы айтуға әлі ерте. Қазіргі уақытта мұның бәрі әлі де әзірлеу кезеңі. Әзірше елеулі нәрсе болады, жиырма жыл өтуі мүмкін. Біз өте ерте сатыда тұрамыз, онда алғашқы оң әсері бар-контурларды, жарықты тану және бұл бионикалық көз кімге көмектеседі, ал кімге көмектеспейтіндігін болжауға болмайды.

Бір протезді имплантациялау – бұл жарнамалық мақсатта ғана емес, бұл жұмыстармен бір жобалық топ шеңберінде жылына 100-200 операция жасауға мүмкіндігі бар адамдар ауыр масса пайда болуы үшін айналысуы тиіс. Сонда қандай жағдайларда әсер күтуге болады деген түсінік пайда болады. Мұндай бағдарламалар бюджетпен немесе мамандандырылған қорлармен субсидиялануы тиіс.

Дегенмен, әлі де жетілдірілген үлгі жоқ болса да, барлық қолда бар жұмыс істеуді талап етеді, ғалымдар болашақта электрондық көздің тор жасушаларының функциясын ауыстыра алады және адамдардың пигментті ретинит, сары дақтың дегенерациясы, қарттық соқырлық және глаукома сияқты аурулармен көру қабілеті аз адамдардың, болашақта дүниені таза өз көзімен көре алатындай және көз көрмейтін адамдардың саны азаятындығына үміттенеміз [4].

Дегенмен, технологияның жетіспеушілігіне тоқталсақ, құрылғы 150 мың доллар тұрады және фигуралардың сұлбасын ажыратуға мүмкіндік бере отырып, көруді толығымен қайтармайды. Қазіргі күнге дейін 250 адам ғана Argus II құрылғысын киеді, бұл сөзсіз аз.

Резюме. В статье рассматривается идея электрической стимуляции сетчатки или зрительной коры с целью создания протеза, который по механизму действия имитирует настоящие процессы передачи электрических сигналов.

Summary. The article discusses the idea of electrical stimulation of the retina or visual cortex, the creation of a prosthesis that, by the mechanism of action, simulates the actual processes of transmission of electrical signals.

Әдебиеттер

1. Есауленко И.Э. Офтальмологиялық ауруларды диагностикалау және емдеу схемасын таңдаудың алгоритмдік және бағдарламалық қамтамасыз етуі / И.Э. Есауленко, Е.В. Богачева, Р.В. Авдеев, Н.А. Гладских // Жүйелік талдау және биомедициналық жүйелердегі басқару. – 2014. Т. 13. – №4. – 887-890 бб.
2. Клемешов В.С. Емдеу-диагностикалық үдерісті ақпараттық қолдау / В.С. Клемешов, О.В. Судаков, Н.Ю. Алексеев // Жинақ: Медицинаны дамытудың өзекті мәселелері мен перспективалары III халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция қорытындысы бойынша ғылыми еңбектер жинағы. – 2016. – 87-90 бб.
3. Судаков О.В. Математикалық модельдеуді қолдану арқылы инфекциялық эндокардитпен ауыратын пациенттерді оперативті емдеуден кейінгі өмір сүру сапасын бағалау / О.В. Судаков, Н.Ю. Гладских // Жинақ: Қазіргі медицинаның мәселелері: Өзекті сұрақтар халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция қорытындысы бойынша ғылыми еңбектер жинағы. – 2015. – 173-176 бб.
4. Бионический глаз – мифы и реальность. https://habr.com/ru/company/klinika_shilovoy/blog/408829/

Ә. Әбитхан, А. Досымбекова, А. Қожамұрат
«Ақпараттық жүйелер» мамандығының студенттері
Ғылыми жетекші: А.С. Ерсұлтанова, п.ғ., магистр, аға оқытушы
ҚазЭҚХСУ

MACROMEDIA FLASH БАҒДАРЛАМАЛЫҚ ОРТАСЫНДА ЭЛЕКТРОНДЫҚ ОҚУЛЫҚ ӘЗІРЛЕУ

Аннотация. Мақалада Macromedia Flash бағдарламасының мүмкіндіктері, артықшылықтары және программа көмегімен электронды оқулық жасаудың әдіс-тәсілдері баяндалған. Бүгінгі таңда электрондық оқулықтармен жұмыс істеу өздігінен білім алушыларға таптырмас құрал. Сонымен қатар, электрондық оқулықты пайдалану білім алушылардың білім сапасын жетілдіруіне пайдасы зор.

Macromedia Flash – интерактивтіліктің кіріктірілген қолдауы бар векторлық графика негізінде анимацияланған жобаларды жасау құралы. Сонымен қатар, Flash – электрондық оқулықтарды жасайтын бағдарламашылар үшін анимация мен дыбыспен толықтыруға мүмкіндік беретін жоғарғы деңгейдегі бағдарламалау ортасы болып табылады. Flash – та жұмыс істеу үшін кәсіби бағдарламалауда қандай да бір тәжірибесі болуы міндетті емес.

Электрондық оқулықтар үшін Flash-жобаны құру процесінде өзінің танымалдығын алған бірқатар артықшылықтарды атап өтуге болады:

- жобаны әзірлеуді жеделдету үшін кейбір аралық орын ауыстыру сәттерін автоматты түрде есептеуге мүмкіндік беретін жылжыту әрекеттерінде кадрларды біріктіру (motion tweens);
- клиптің жабылатын объектілерін бөлу үшін қабаттарды пайдалану;
- әр түрлі қаріптер мен стильдердің санын векторлық графика объектілеріне түрлендіру;
- жоғары сапалы және үнемді формат ретінде mp3 дыбыс пішімін қолдану;
- объектілерді әртүрлі қабаттарда топтастыру мүмкіндігі;
- бір нысанның түстерін өзгерту үшін кірістірілген құралдарды пайдалану;
- Library Жобасын басқару компонентін қолдану, ол кез келген нысанды тез табуға және оның қасиеттерін өзгертуге мүмкіндік береді [1].

Macromedia компаниясы осы технологияның танымал болуын қамтамасыз ететін барлық негізгі операциялық жүйелер мен браузерлердің Flash-плеерлерін шығарды. Желідегі ең соңғы сауалнамаға сәйкес, пайдаланушылардың шамамен 80% қосымша бағдарламалық жасақтаманы жүктеместен Flash бағдарламасындағы электрондық оқулықтардың мазмұнын көре алады және Java элементтері бар электрондық оқулықтардың тек 61% ғана көре алады.

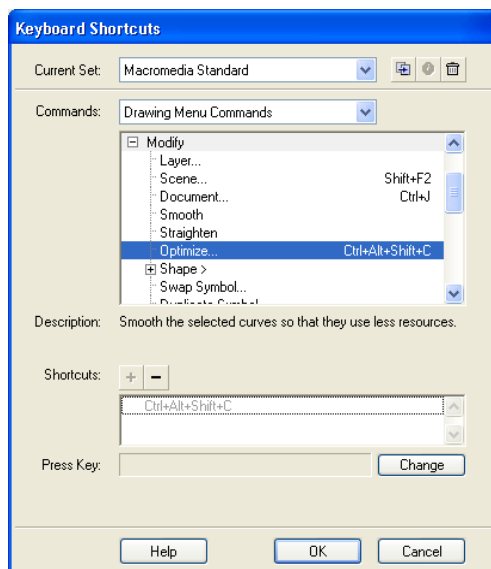
Оқу құралы үшін Flash анимация және векторлық графиканың элементтерімен беріледі. Мазмұнды толық дизайнерлеу үшін панельдер, динамикалық логотиптер, толық форматты бейне-роликтерді дыбыспен қамтамасыз ету үшін Flash ортасының мүмкіндігі өте зор.

Редакторды ең алғаш іске қосқанда экранда негізгі терезе мен Welcome диалогты терезесі пайда болады. Осы терезе жұмыс істеу аймағының конфигурациясын өзіне лайықты баптауға мүмкіндік береді. Жұмыс істеу ыңғайлы болу үшін құрал-саймандар панелі төрт бөлікке (Tools, View, Hand Tool, Zoom Tool) бөлінеді.

Жедел пернелерді жариялау. Тәжірибелер көрсеткендей, кейбір жиі қолданылатын командалар үшін жедел пернелерді қолдану ыңғайлы болып келеді (Shortcut keys немесе Hotkeys). Flash MX-та қолданушыға өзіндік жедел пернелер комбинациясын тағайындауға рұқсат етіледі. Ол Edit (Өзгерту) менюіне кіретін Keyboard Shortcuts («Жедел пернелер» деп аударуға болады) командасымен шақыртылатын арнайы диалогты терезеде тағайындалады.

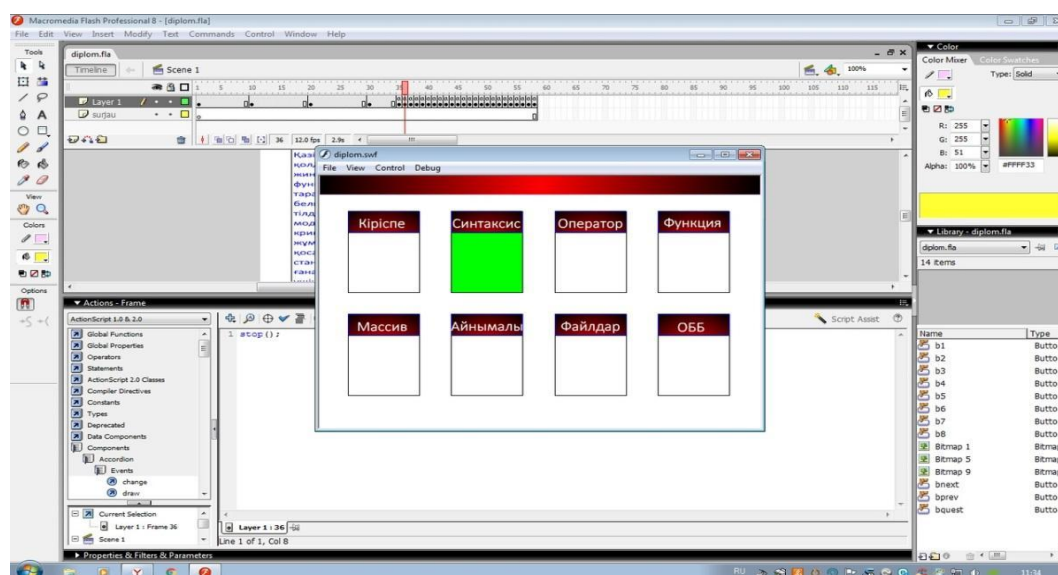
ActionScript Dictionary (ActionScript бойынша сөздік) – ActionScript тілінің синтаксистік құрылысы мен енгізілген функциясы бар HTML пішіміндегі анықтаманы шақырту. Flash ортасы ActionScript қолданған жағдайда, бұл формуланы JavaScript толықтырады. Action Script Flash бағдарламалау ортасының негізгі тілі ретінде қарастыруға болады. Оның көмегімен Flash жобасын әр түрлі

тапсырмаларды орындауға, бағдарламалауға болады. Көптеген басқа бағдарламалау тілдеріне ұқсас, ActionScript терминдері мағынаны, логикалық құрылым – олардың жүру тәртібін, ал контекст – тыныс белгілерін анықтайды. Flash-та интерактивті элементтерді әзірлеу үшін үш негізгі компонентті қолданады: белгілі бір әрекетті тудыратын оқиға (event), әрекетті (action), сол жолмен туындайтын және әрекетті орындайтын объект (target).

1-сурет. Жедел пернелерді тағайындау терезесі

Flash электрондық оқулықтарды жасау үшін жылдам жүктелетін мультимедиа қосымшаларын жасау мүмкіндігін анықтайтын басты шешуші фактор – мазмұнды ағын режимінде беру. Басқа артықшылықтарға қарамастан, бұл функция болмаса, Flash электронды оқулықты қолдану оңай болмады. Ағындық мазмұн – бұл қажеттілік туындаған технологияның тағы бір мысалы. Ол арқылы оқулық мазмұны компьютерге толық жүктеліп болған соң, пайдаланушылар файлдарды көруге немесе тыңдауға мүмкіндік алады.

2-сурет. Flash ортасында электронды оқу құралының көрінісі бейнеленген

Flash-ты әзірлеу тәсілі күрделі мультимедиялық презентацияларды жасауды жеңілдетеді, сонымен қатар файлдардың өлшемдері аз болып қалады. Векторлар, растрлық бейнелер және дыбыс сияқты элементтер әдетте бір жобада бірнеше рет пайдаланылғандықтан, Flash өзінің Symbol Conversation ішкі функциясының арқасында әр жолы жаңасын қайта жылжытудың орнына қайта пайдалануға болатын объектінің жалғыз данасын жасауға мүмкіндік береді. Мұндай тәсіл жоба файлының мөлшерін айтарлықтай азайтады.

Электрондық оқулық құру барысындағы қарапайым мәтін енгізуді мысал ретінде алатын болсақ, қозғалатын мәтіндерді алу үшін оның өлшемін, түсін орнатып аламыз. Мәтін объектісін белгілеп F8 батырмасын шертіп клип құрамыз және қозғалыс траекториясы қабатын құрамыз. Екі қабат үшін бірнеше кадрлар арасында кілттік кадрлар қосамыз. Негізгі қабаттың әрбір кілттік кадрына тышқанның оң жақ батырмасын шертіп қос қозғалысты қосамыз. Кілттік кадрларда объект параметрлерін өзгерту (1-ші кадрда мөлдірлігі 51%, келесі кадрда мөлдірлігі 75%, трансформация пайызы 300%, т.б. параметрлерін орнатамыз.

Электрондық оқулықтар – бұл оқыту процесінің дидактикалық циклының үздіксіздігін және толықтығын қамтамасыз ететін кешенді мақсаттағы оқыту бағдарламалық жүйесі. Сонымен қатар, теориялық материалды ұсынатын, оқу-жаттығу қызметін және білім деңгейін бақылауды, ақпараттық-іздістіру қызметін, компьютерлік визуализациямен математикалық және имитациялық моделдеуді және интерактивті кері байланысты жүзеге асырған жағдайда жүйелік функцияларды қамтамасыз ететін құрал.

Электронды оқулықты қолдану тәжірибесі компьютерлік технологияларды дамыту – факультетте оқу үдерісін оңтайландырудың өте перспективалы жолы деп айтуға мүмкіндік береді. Электрондық оқулықтар барынша ыңғайлы және көрнекті дидактикалық материал беруге немесе оқуға назар аударылады және білім алуда қиындықтарды жоюға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, оларға ұқсас оқулықтарды бағалау, нәтижелі құралдарымен, тиісті жабдықталу және білімдердің бақылау процесін меңгеру және дағдыларды қалыптастыруды қамтамасыз етеді

Әдебиеттер

1. Антонов Б. MacromediaFlash8.Web – графика: анимация, баннеры, логотипы. – М.: Лучшие книги, 2006.
2. Блог для дизайнеров и программистов. – 2008. habrahabr.ru .
3. Форум для дизайнеров / JelsoftEnterprisesLtd.: Дизайнерский форум, 2008. web-silver.ru/forum.
4. Альберт Д., Альберт Е. Самоучитель: MacromediaFlash Professional8; БХВ. – Петербург-Москва, 2006.
5. MacromediaFlash5; ИВЭСЭП-Москва. – 2008. – 899 с.
6. Пакнелл Ш. , Хогг Б., Суонн К. MacromediaFlash 8 для профессионалов. – Вильямс-Москва, 2006. – 672 с.

Б. Бейсекеев, студент спец. «Информационные системы»
Научный руководитель: **Л.Г. Касенова**, к.п.н., и.о. доцента
КазУЭФМТ

РАЗРАБОТКА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ МОНИТОРИНГА И УПРАВЛЕНИЯ ПРОЦЕССОМ РОСТА КРС

В современном мире цифровых технологий имеют место попытки облегчить человеческий труд с помощью применения информационных систем во всех сферах жизнедеятельности общества. Данные системы не только уменьшают трудозатратность объема выполняемых работ но и ускоряют все этапы в процессе работы. Процессу такой цифровизации было дано название «Информационная революция» и данный этап в развитии общества классически применяем в

постиндустриальной экономике. В целях освоения объема работ по переходу всех сфер жизни в цифровой формат, правительство Республики Казахстан объявило государственную программу «Цифровой Казахстан». В рамках данной программы осуществляется цифровизация всех рабочих процессов на всех уровнях государственной деятельности, в т.ч. и в сельском хозяйстве.

Проект «Разработка интеллектуальной системы мониторинга и управления процессом роста КРС» был разработан в рамках программы «Цифровой Казахстан» с целью цифровизации мониторинга и управления процессом роста КРС и других видов сельскохозяйственных животных. Данный проект состоит из 3-х модулей: мобильное приложение на базе ОС Андроид, серверное приложение для работы с базой данных и обменом информацией и веб приложение для администрирования данных. Мобильное приложение предназначено для процессов регистрации животных, их вакцинации, передачи данных для анализов в ветеринарные лаборатории, забоя и падежа скотины и купли продажи единиц животных. Данное приложение обменивается данными с приложением сервера, которое в свою очередь связано с единой базой данных. Веб приложение позволяет редактировать данные справочных таблиц, предоставлять доступ к данным и генерировать отчеты по зарегистрированным животным.

При разработке мобильного приложения использовались следующие технологии:

1) язык программирования Kotlin – это статически типизированный язык программирования, работающий поверх JVM и разрабатываемый компанией JetBrains. Также компилируется в JavaScript, и в исполняемый код ряда платформ через инфраструктуру LLVM. Синтаксис языка использует элементы из Паскаля, TypeScript, Haxe, PL/SQL, F#, Go и Scala, C++, Java, C#, Rust и D. При объявлении переменных и параметров типы данных указываются после названия (разделитель – двоеточие). Точка с запятой как разделитель операторов так же необязательна, как в Scala и Groovy; в большинстве случаев перевода строки достаточно, чтобы компилятор понял, что выражение закончилось. Кроме объектно-ориентированного подхода, Kotlin также поддерживает процедурный стиль с использованием функций. Как и в Си, C++ и D, точка входа в программу – функция `main`, принимающая массив параметров командной строки. Программы на Kotlin также поддерживают `perl`- и `shell`-стиль интерполяции строк (переменные, включенные в строку заменяются на их содержимое). Также поддерживается вывод типов;

2) Dagger 2 представляет собой библиотеку, которая помогает разработчику реализовать паттерн Внедрение зависимости (Dependency Injection), который в свою очередь является «специфичной формой инверсии управления (Inversion of control)»;

3) Retrofit – типобезопасный HTTP-клиент для Android и Java. Он является незаменимым инструментом для работы с API в клиент-серверных приложениях. Retrofit позволяет сделать полноценный REST-клиент, который может выполнять POST, GET, PUT, DELETE. Для обозначения типа и других аспектов запроса используются аннотации;

4) Android support library – коллекция библиотек для разработки приложений Android, которая позволяет предоставить новые функции в более ранних версиях Android или постепенное использование эквивалентных функций. Вместо того, чтобы создавать код для обработки более ранних версий платформы, вы можете использовать эти библиотеки для обеспечения этого уровня совместимости. Кроме того, библиотеки поддержки предоставляют дополнительные удобные классы и функции, недоступные в стандартном API Framework для упрощения разработки и поддержки на большем количестве устройств.

При разработке серверного приложения использовались следующие технологии:

1) Java – сильно типизированный объектно-ориентированный язык программирования, разработанный компанией Sun Microsystems (в последующем приобретенной компанией Oracle). Приложения Java обычно транслируются в специальный байт-код, поэтому они могут работать на любой компьютерной архитектуре с помощью виртуальной Java-машины. Достоинством подобного способа выполнения программ является полная независимость байт-кода от операционной системы и оборудования, что позволяет выполнять Java-приложения на любом устройстве, для которого существует соответствующая виртуальная машина. Другой важной особенностью технологии Java является гибкая система безопасности, в рамках которой исполнение программы полностью конт-

ролируется виртуальной машиной. Любые операции, которые превышают установленные полномочия программы (например, попытка несанкционированного доступа к данным или соединения с другим компьютером), вызывают немедленное прерывание;

2) Spring Framework – универсальный фреймворк с открытым исходным кодом для Java-платформы. Spring может быть рассмотрен как коллекция меньших фреймворков или фреймворков во фреймворке. Большинство этих фреймворков может работать независимо друг от друга, однако они обеспечивают большую функциональность при совместном их использовании. Эти фреймворки делятся на структурные элементы типовых комплексных приложений;

3) MyBatis – это постоянная среда Java, которая связывает объекты с хранимыми процедурами или операторами SQL с использованием XML – дескриптора или аннотаций. MyBatis предоставляет механизм отображения, который отображает результаты SQL в деревья объектов декларативным способом. Операторы SQL могут быть построены динамически с помощью встроенного языка с XML – подобным синтаксисом или с Apache Velocity с помощью модуля интеграции Velocity;

4) MySQL – свободная реляционная система управления базами данных. Разработку и поддержку MySQL осуществляет корпорация Oracle, получившая права на торговую марку вместе с поглощенной Sun Microsystems, которая ранее приобрела шведскую компанию MySQL AB. Продукт распространяется как под GNU General Public License, так и под собственной коммерческой лицензией. Помимо этого, разработчики создают функциональность по заказу лицензионных пользователей. Именно благодаря такому заказу почти в самых ранних версиях появился механизм репликации.

При разработке веб приложения использовались следующие технологии:

1) AngularJS – JavaScript-фреймворк с открытым исходным кодом. Предназначен для разработки одностраничных приложений. Его цель – расширение браузерных приложений на основе MVC-шаблона, а также упрощение тестирования и разработки. Фреймворк работает с HTML, содержащим дополнительные пользовательские атрибуты, которые описываются директивами, и связывает ввод или вывод области страницы с моделью, представляющей собой обычные переменные JavaScript. Значения этих переменных задаются вручную или извлекаются из статических или динамических JSON-данных;

2) HTML5 (англ. HyperText Markup Language, version 5) – язык для структурирования и представления содержимого всемирной паутины. Это пятая версия HTML. Хотя стандарт был завершен (рекомендованная версия к использованию) только в 2014 г. (предыдущая, четвертая, версия опубликована в 1999 г.), уже с 2013 г. браузерами оперативно осуществлялась поддержка, а разработчиками – использование рабочего стандарта (англ. HTML Living Standard). Цель разработки HTML5 – улучшение уровня поддержки мультимедиа-технологий с одновременным сохранением обратной совместимости, удобочитаемости кода для человека и простоты анализа для парсеров;

3) CSS (англ. Cascading Style Sheets – каскадные таблицы стилей) – формальный язык описания внешнего вида документа, написанного с использованием языка разметки. Преимущественно используется как средство описания, оформления внешнего вида веб-страниц, написанных с помощью языков разметки HTML и XHTML, но может также применяться к любым XML-документам, например, к SVG или XUL;

4) XHTML5 – это XML – сериализация языка HTML5. Документы XML должны быть снабжены XML Internet media type, например, application/xhtml+xml или application/xml. XHTML5 требует строгого и правильно оформленного синтаксиса XML. Выбор между HTML5 и XHTML5 сводится к выбору типа MIME/содержимого: тип медиа, который будет выбран, определит, какой тип документа должен быть использован. В XHTML5 doctype <html> необязателен и может быть просто пропущен. HTML, который был написан, чтобы соответствовать техническим требованиям и HTML и XHTML – и который производит то же DOM дерево, разбирающее HTML или XML, – назван многоязычным.

В приложении функциональность разбита по ролевой политике пользователей.

1) Ветеринар хозяйства/сельского округа – доступны функции регистрации животных, взятия крови для анализа, продажи и покупки животных.

Рисунок 1. Взятие крови под ветеринаром хозяйства/сельского округа

2) Специалист ветлаборатории – доступны функции принятия забора крови и предоставления результата анализов.

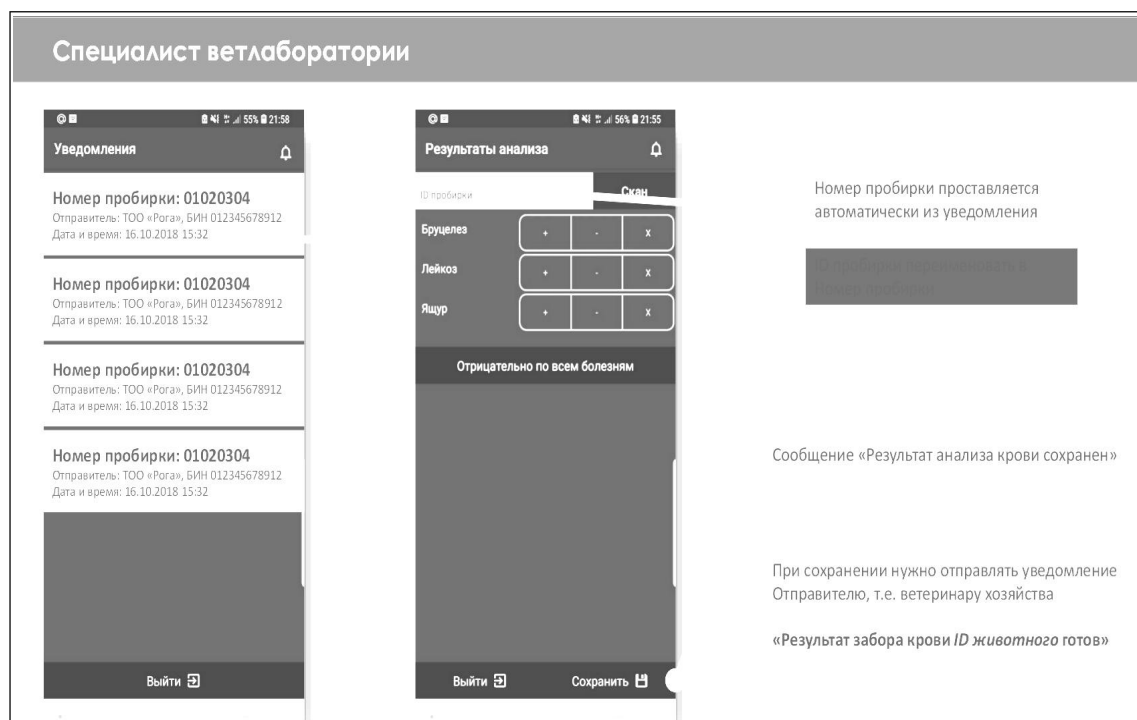

Рисунок 2. Принятие забора крови и предоставление результата анализов

3) Специалист Убойного пункта/Убойной площадки/Мясокомбината – доступны функции принятия животного для забоя и продажи туши животного на мясной рынок.

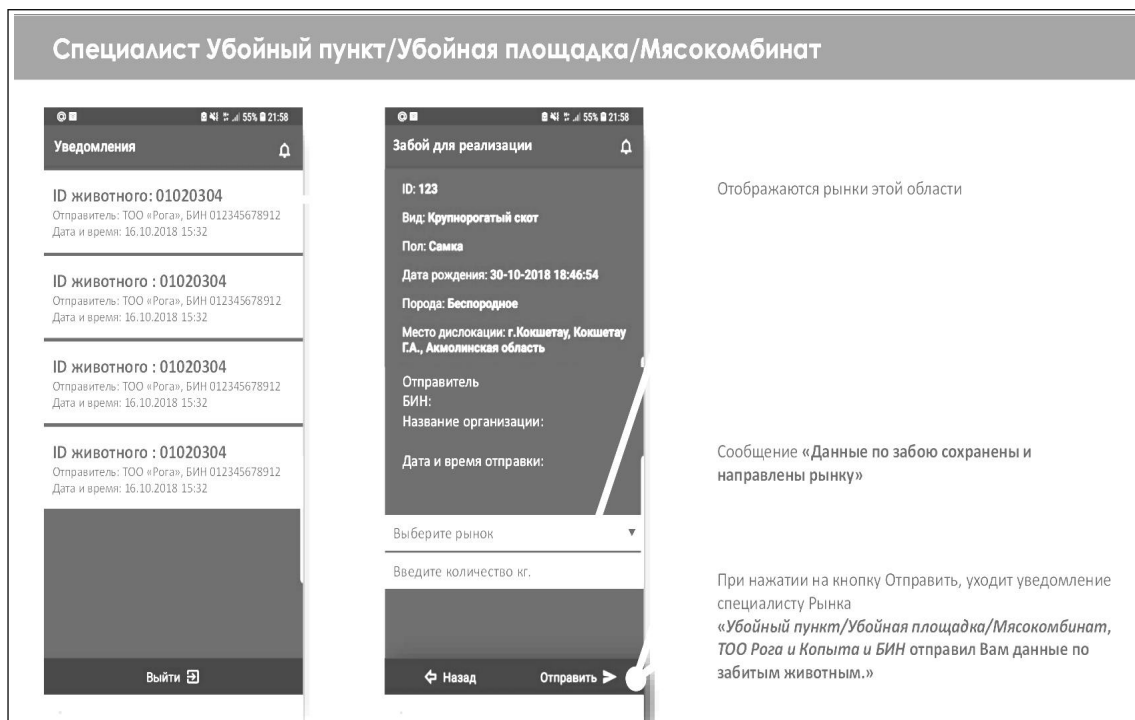

Рисунок 3. Принятие животного для забоя и продажи туши на мясной рынок

4) Специалист рынка – доступна функция принятия туши животного для реализации.

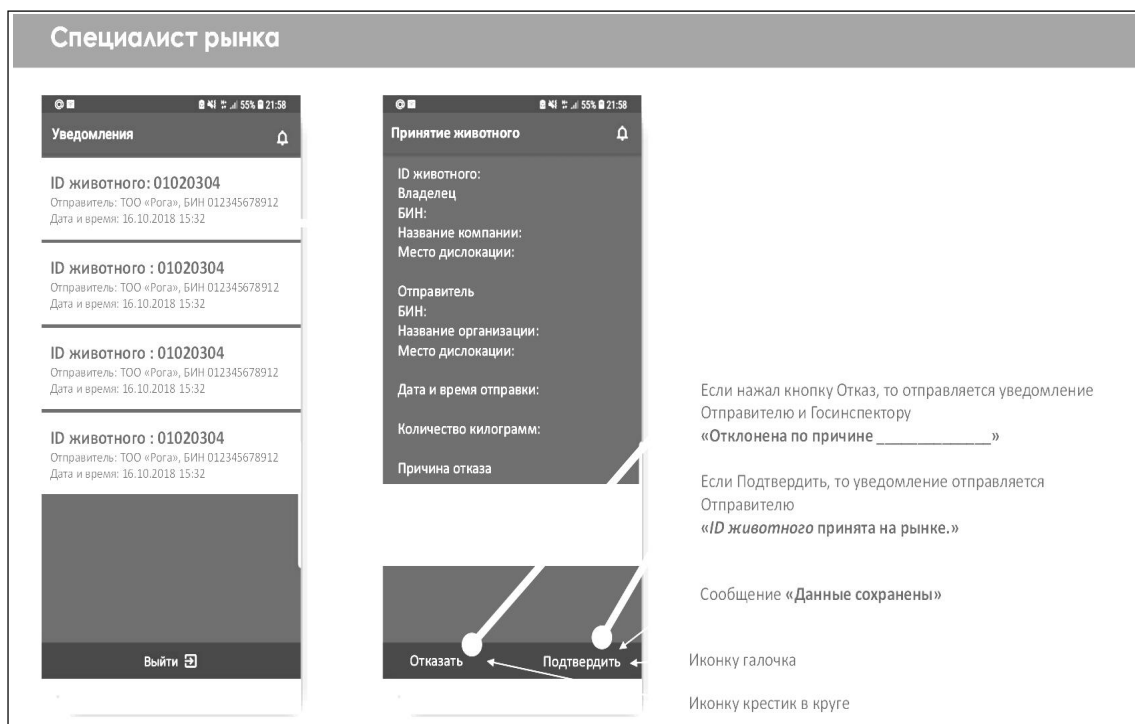

Рисунок 4. Принятие туши животного для реализации

5) Районный/Областной инспектор – доступны функции постановки и снятия хозяйства с карантина.

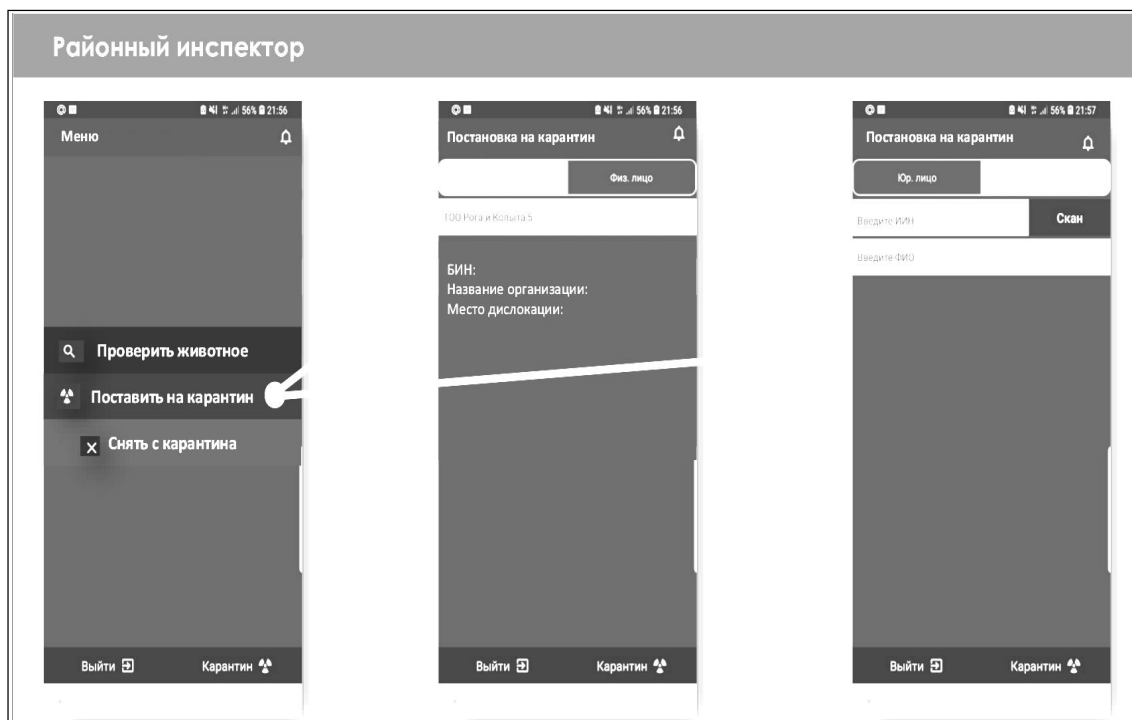

Рисунок 5. Постановка на карантин

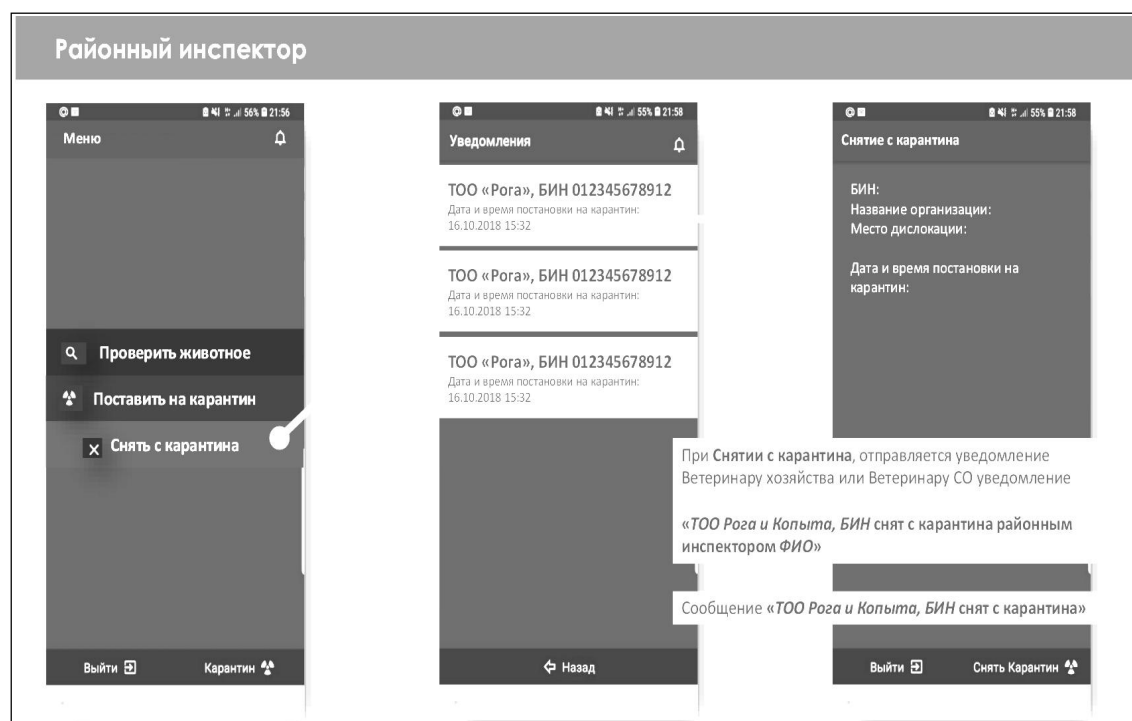

Рисунок 6. Снятие с карантина

В результате эксплуатации данного проекта рассчитывается ускорить все процессы связанные с мониторингом и ростом сельскохозяйственных животных. Также проектируется исключить коррупционные правонарушения путем цифровой прозрачности всей информации в единой базе данных системы. Эксплуатация проекта планируется проводиться в пилотном режиме на базе животноводческих хозяйств в Костанайской области и полученные данные и отзывы напрямую повлияют на дальнейшее развитие проекта.

Литература

1. Википедия. https://ru.wikipedia.org/wiki/Сетевая_топология – Заглавие с экрана.
2. Wm-help. http://img-lib.wm-help.net/3260240413/i_181.png – Заглавие с экрана.
3. Dreamstime. <https://thumbs.dreamstime.com/b/сервер-компьютерной-сети-19500155.jpg>
4. Prom. https://images.kz.prom.st/62919154_w640_h640_dgs_1210_12tsme.jpg – Заглавие с экрана.
5. Олейник П.П. Корпоративные информационные системы: Учебник для вузов. Стандарт третьего поколения. – СПб.: Питер, 2012. – 176 с.
6. Пирогов В.Ю. Информационные системы и базы данных: организация и проектирование: Учебн. пособие. – СПб.: БХВ-Петербург, 2009. – 528 с.
7. Бодров О.А. Предметно-ориентированные информационные системы. – М.: ГИТ, 2013. – 244 с.
8. Гайдамакин Н.А. Автоматизированные информационные системы и базы данных. Вводный курс: Учебн. пособие. – М.: Гелиос АРВ, 2002.
9. Исследование систем управления: Учебн. пособие / Под ред. Н.И. Архиповой. – М.: ПРИОР, 2002.
10. Когаловский М.Р. Перспективные технологии информационных систем. – М.: ДМК Пресс, 2003.

Ж. Елубай, студент

спец. «Информационные системы»

Научный руководитель: Т.З. Абикинова, магистр, ст. преподаватель

КазУЭФМТ

БЛОКИРОВКА КОМПЬЮТЕРА С ПОМОЩЬЮ USB ФЛЕШКИ

Аннотация. В данной статье рассматривается принцип работы блокировки компьютера, требующий физическую составляющую, который может быть более безопасным и надежным вариантом, если у вас есть флешка. В этом смысле, физический ключ труднее украсть, чем нематериальный.

Вы когда-нибудь хотели иметь физический ключ для вашего компьютера? Что-то вроде ключа от квартиры. Теперь, когда текстовые пароли устарели (развивается идентификация по отпечаткам пальцев, сетчатки глаза или по лицу), ключ будет более чем приемлемым решением. Действительно, разблокировка компьютера, требующая физическую составляющую, может быть более безопасным вариантом сейчас и если у вас есть флешка, можете настроить ключ всего за несколько минут [1].

Надежность ключа. Принцип работы программы заключается в том, что она создает специальный файл на флешке. Когда вы вставляете флешку в ПК, программа проверяет, есть ли этот файл на флешке. Если он есть, то ПК разблокируется. Отсюда возникает вопрос скопировать этот файл на другую флешку и открыть ПК. Разработчики предусмотрели и это. Когда флешка вставлена в ПК, на нее автоматически (с некоторой периодичностью) записывается новый файл. Таким образом, невозможно использовать скопированный файл, т.к. он будет не актуален через некоторое время [2].

Достоинства и недостатки такого решения. Защищая себя только паролями, большая оплошность безопасности. Даже если вы создаете хорошие пароли и практикуете хорошие привычки безопасности, есть один недостаток пароля: как только вы засветили пароль, любой может им воспользоваться. В этом смысле, физический ключ труднее украсть, чем нематериальный. Но не без изъянов. С одной стороны, вы получаете лишние проблемы, если вы вдруг потеряете или сломаете ключ USB: восстановить такой ключ более сложно, чем пароль. Другой недостаток, захотите предоставить кому-либо еще доступ, вы должны передать им ключ [3].

PREDATOR [WINDOWS] Predator является одним из самых популярных инструментов для превращения флешки в устройство контроля доступа. Принцип работы следующий: пока флешка подключена в USB доступ к компьютеру разрешается. Тут возможна двухэтапная аутентификация, то есть иметь USB ключ мало, еще необходимо ввести пароль.

Чтобы настроить первый ключ USB:

Установите Predator

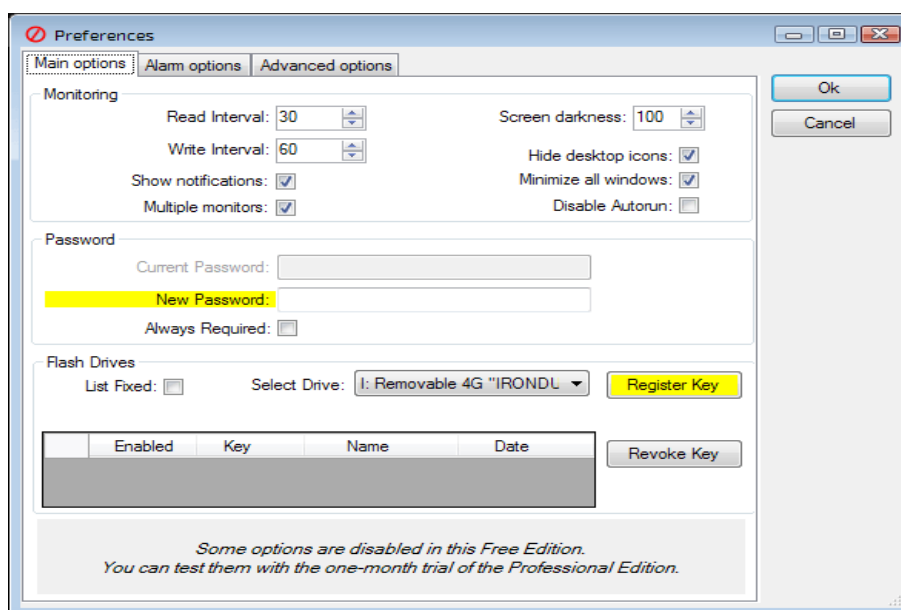
Запустите

Вставьте диск USB

Введите пароль для этого пользователя

Выберите диск, который представляет собой устройство USB.

Нажмите кнопку RegisterKey.

Накопитель, используемый в качестве ключа, останется полностью без изменений. Никакие файлы не будут удалены или изменены.

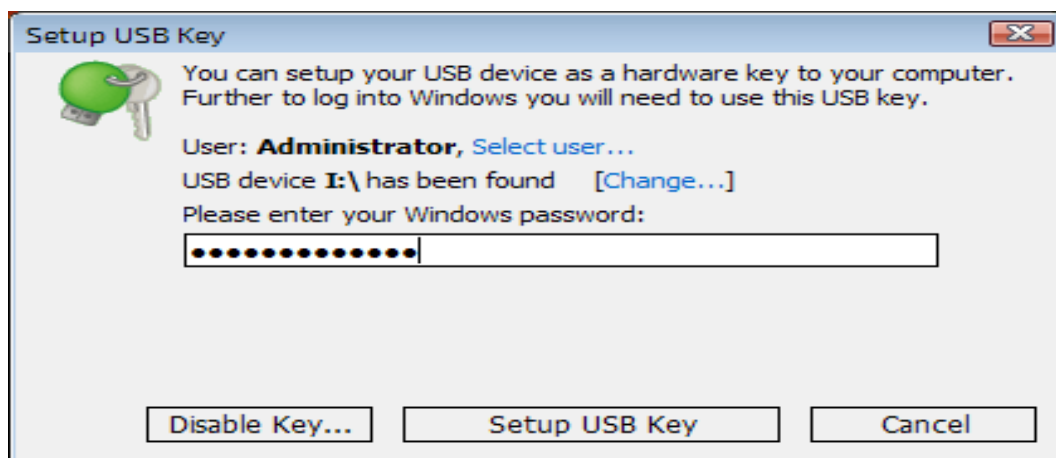
Расширенные функции включают в себя:

- один USB накопитель может быть использован для блокировки /разблокировки нескольких компьютеров;
- несколько флешек могут быть использованы для одного компьютера, разными пользователями;
- встроенный планировщик может ограничить доступ к компьютеру в определенное время суток, причем расписание может быть определено для определенного пользователя;
- в случае потери или поломки ключа USB, существует аварийный пароль;
- все попытки входа протоколируются и записываются в журнал;
- кроме того, можно настроить, чтобы при попытке разблокирования веб камера делала снимок, и отправляла одним из доступных образом.

В общем, Predator является хорошим выбором, если вы хотите быстрое и простое решение.

ROHOS LOGON KEY [WINDOWS И MAC]. Rohos Logon Key мульти-платформная, подойдет и для Windows, и MacOS. Он работает, сохраняя вашу информацию для входа в вашу учетную запись, и автоматически вводит эти данные при подключении USB. Существуют альтернативные методы для входа, позволяет разблокировать доступ к компьютеру через смартфон. Особенности включают в себя: также двухфакторной аутентификации с помощью USB ключа + PIN код. Система входа в чрезвычайных ситуациях, предоставляет вам доступ в случае потери или поломки USB или забытого PIN кода. Пароли, хранящиеся на ключевых устройствах USB, зашифрованы с помощью алгоритма AES-256 и защищены от несанкционированного копирования.

Rohos коренным образом отличается от Predator. Он буквально выполняет роль замены для ввода учетных данных в экране блокировки. Это делает его менее безопасным, ведь при отсутствии флешки, вы просто вручную введете пароль и вход выполнен. А Predator запрещает доступ к функциям полностью.

Создать флешку, которую можно использовать как ключ для ПК, довольно легко. При этом она обеспечивает отличный уровень сохранности ваших данных. Блокировка ПК флешкой поможет вам надежно защищать свой ПК от доступа посторонних лиц.

Түйін. Бұл мақалада физикалық компонентті қажет ететін компьютердің құлыптау принципі талқыланып, флэш-дискіңіз болса, ол қауіпсіз және сенімдірек болуы мүмкін. Бұл мағынада физикалық кілт материалдық емес қарағанда ұрлау қиын.

Summary. This article discusses the principle of the computer lock, which requires a physical component, which can be a safer and more reliable option if you have a flash drive. In this sense, the physical key is harder to steal than the intangible.

Литература

1. Максимов Н.В. Информационные технологии в профессиональной деятельности: Учебн. пособие / Н.В. Максимов, Т.Л. Партыка, И.И. Попов. – М.: Форум, 2010. – 496 с.
2. Петраков А.В. Защитные информационные технологии: Учебн. пособие / А.В. Петраков, С.В. Дворянkin, О.В. Казарин. – М., 2010. – 616 с.
3. Администратор информационных технологий / IT Manager. – М.: ИТ Медиа, 2012. – №1. – 196 с.

А. Еркинғали, А. Жанысбаев, А. Иmekешев, студенттер
спец. «Вычислительная техника и программное обеспечение»
Научный руководитель: А.Т. Байдаулетова, магистр
КазУЭФМТ

РАЗРАБОТКА ВИРТУАЛЬНОГО 3D ТУРА ПО КАЗУЭФМТ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ VR-ОЧКОВ НА ПЛАТФОРМЕ ANDROID

Аннотация. В этой статье рассматривается виртуальный тур по КазУЭФМТ в мобильном приложении, с использованием VR-очков, который позволит увидеть помещение целиком, в несколько этажей, самостоятельно перемещаться внутри пространства и ощущать эффект присутствия. Загруженное приложение доступно на планшете и смартфоне без интернета. Создан виртуальный 3D тур на платформе Android.

Окружающий мир познается человеком посредством органов чувств, и роль зрения исключительно велика. Зрительное восприятие позволяет человеку получать информацию о размерах, форме и объеме предметов, о движении и протяженности пространства, окружающего его, о богатстве цвета и света в природе. Первый виртуальный тур появился в 1994 г. в Великобритании. Именно тогда в музее замка Дадли создали 3D-реконструкцию здания с возможностью «проходить» по помещениям, оформленным в стиле 1550 г. Первый виртуальный тур разработал инженер Колин Джонсон, новаторская презентация состояла из системы управления на компьютере и панорам на диске. Одним из первых пользователей виртуального тура была королева Елизавета II, именно она официально открыла центр для посетителей в июне 1994 г.

Цель и новизна данного проекта: создание виртуального тура университета КазУЭФМТ. При этом абитуриент имеет возможность увидеть университет в реальных масштабах, не выходя из дома, используя современные мобильные устройства, а также VR-очки.

Сферическая панорама: виртуальная панорама, 3D панорама, интерактивная 3D панорама. Предназначена для показа на компьютере или размещения на веб-сайте. В основе сферической панорамы лежит собранное изображение из множества отдельных кадров. Особенностью сферических панорам является максимально возможный угол обзора пространства (360x180 градусов), благодаря чему у зрителя создается иллюзия присутствия на месте съемки.

Виртуальный тур – способ отображения трехмерного пространства на экране. Элементами виртуального тура, являются сферические панорамы (3D-панорамы), соединенные между собой ссылками-переходами. Виртуальный тур может включать в себя и обыкновенные фотографии, текстовую информацию и звук.

Создание виртуального тура. Процесс создания тура достаточно трудоемкий, но и весьма увлекательный, поскольку позволяет наблюдать как отдельные изображения собираются в единое целое, дополняются навигацией, текстовым и звуковым сопровождением, постепенно трансформируясь превращаются в виртуальную реальность.

Основные этапы это:

- сшивка из отдельных изображений панорам с углом обзора в 360x180 градусов;
- фотокоррекция отснятых изображений;
- авторинг виртуального тура, т.е. формирование связей между панорамами и построение интуитивно понятной системы навигации;
- встраивание спецэффектов: музыки, текстов, указателей, фотографий, рекламных материалов заказчика;
- сборка виртуального тура.

Сшивка выполняется с помощью специальных программ (например, PTGui). При желании заказчика, возможно защитить тур от несанкционированного использования или модификации.

Весь процесс создания виртуального тура сводится к следующим действиям:

- осуществление фотосъемки объектов, которые войдут в виртуальный тур;
- обработка полученных результатов, создание из ряда отдельных фотоснимков набора 3D-панорам;
- программирование эффектов интерактивности и изготовление виртуального тура (программирование переходов).

Внедрение виртуального тура стало возможным благодаря широкому набору функций современных мобильных устройств.

Используя возможности мобильных устройств-клиентов на платформе Android, виртуальный тур может решить следующие задачи:

- виртуально показать масштабы;
- сэкономить свое время;
- вызвать доверие у абитуриентов;

Даже если у Вас очень хорошие фотографии интерьеров, оборудования и территории эффект присутствия способен дать только виртуальный тур. Зачастую именно он является решающим фактором при выборе клиента.

Только компания которой есть чем гордиться и есть что предложить готова сделать виртуальный тур. Клиенты это понимают и ценят.

Вы не тратите время на персональный показ своих объектов. Всю информацию можно указать в туре и снизить тем самым процент безрезультатных показов.

Размеры производственных и складских помещений на обычной фотографии не возможно передать. 3D-тур – это мультимедийный продукт. При просмотре тура Вы можете предоставить зрителю дополнительную информацию по любому объекту.

Построители туров используют свои платформы, в то время как можно попробовать использовать другие, не специализированные 3D движки для создания кроссплатформенного виртуального тура. Для этого был выбран игровой движок UNITY 3D, которая работает на платформе Android.

Unity – это инструмент для разработки двух- и трехмерных приложений и игр, работающий под операционными системами Windows, Linux и OS X. Программа также широко использует

понятие «визуальный редактор», что значительно упрощает процесс разработки, делая его доступным любителям, и могут быть использованы в начальном обучении программированию.

Редактор Unity имеет простой Drag&Drop интерфейс, который легко настраивать, состоящий из различных окон. Платформа поддерживает три сценарных языка: C#, JavaScript, Boo. Проект в Unity делится на сцены – отдельные файлы, содержащие свои наборы объектов, сценариев, и настроек. Сцены могут содержать в себе как, собственно, объекты (модели), так и пустые игровые объекты (Рис.1).

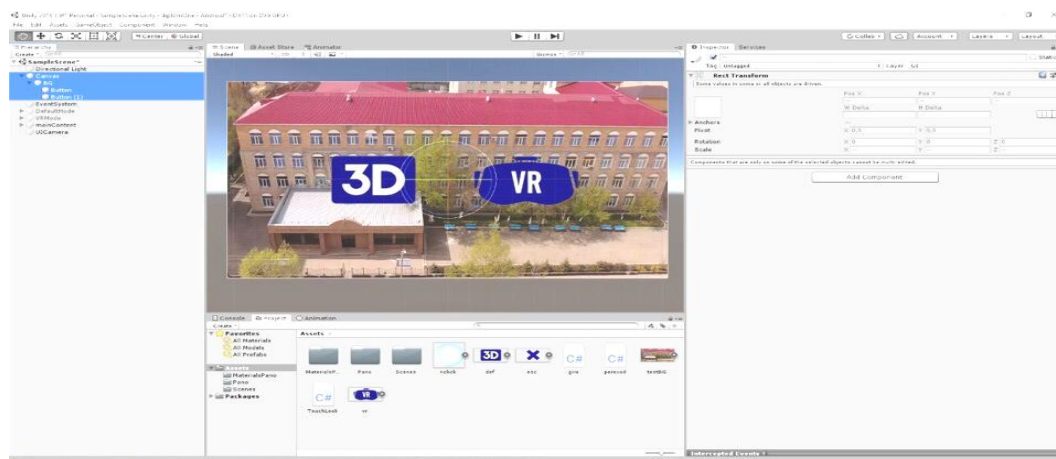

Рисунок 1. Рабочая область

Android – операционная система для смартфонов, планшетов, электронных книг, цифровых проигрывателей, наручных часов, фитнес-браслетов, игровых приставок, ноутбуков, нетбуков, смартбуков, очков GoogleGlass, телевизоров и других устройств.

Основана на ядре Linux <https://ru.wikipedia.org/wiki/Android> - cite_note-7 и собственной реализации виртуальной машины Java от Google. Изначально разрабатывалась компанией Android, Inc., которую затем купила Google. Впоследствии Google инициировала создание альянса OpenHandset-Alliance, который сейчас занимается поддержкой и дальнейшим развитием платформы. Android позволяет создавать Java-приложения, управляющие устройством через разработанные Google библиотеки. AndroidNativeDevelopmentKit позволяет портировать библиотеки и компоненты приложений, написанные на C и других языках.

Виртуальная реальность – созданный техническими средствами мир, передаваемый человеку через его ощущения: зрение, слух, осязание и другие. Виртуальная реальность имитирует как воздействие, так и реакции на воздействие. Для создания убедительного комплекса ощущений реальности компьютерный синтез свойств и реакций виртуальной реальности производится в реальном времени. При создании проекта для КазУЭФМТ использованы VR-очки.

Очки виртуальной реальности – это устройства, в которых непосредственно перед глазами человека расположен дисплей. Однако их применяют не только для просмотра кинофильмов (Рис.2).

Область применения виртуального тура. Благодаря развитым интернет-технологиям, использование виртуального тура актуально практически во всех областях:

- риэлторы (сделки с недвижимостью) и строительные компании;
- гостиничный и туристический бизнес;
- сфера здравоохранения, развлекательные комплексы, торговые центры, санатории, курорты, а также базы отдыха;
- образовательные учреждения (детские сады, школы, ВУЗы и т.п.);
- культурные памятники и достопримечательности.

Рисунок 2. VR-очки

Литература

1. Панорамный мир. – 2010. ИЯБ: <http://panoworld.narod.ru> (дата обращения: 08.07.2010).
2. Кибер Ленинка: <https://cyberleninka.ru/article/n/sozдание-interaktivnyh-krossplatformennyh-panoramnyh-turov>
3. Дорофеев С.Ю., Тюгаев Д.Н. Создание аппаратно-программного комплекса для изготовления виртуальных туров на основе интерактивных ЗБ-панорам // Инновационные технологии кафедры КСУП: Научно-практическая конференция. – Томск, 2008.
4. Лысак А.П., Зайцева М.А., Дорофеев С.Ю. Программа для создания виртуальных туров Rubius 3DTour-KitStudio // Технологии Microsoft в теории и практике программирования: Сб. трудов VII Всеросс. научно-практ. конф. студентов, аспирантов и молодых ученых. – Томск: Изд-во ТПУ, 2010. – С.158-160.

Д. Жаксылыков, М. Қуанышев
«Ақпараттық жүйелер» мамандығының студенттері
Ғылыми жетекші: Б.А. Серимбетов
ҚазЭҚХСУ

ҚАЗЭҚХСУ МҰҒАЛІМДЕР МЕН ОҚУШЫЛАРҒА АРНАЛҒАН ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІ

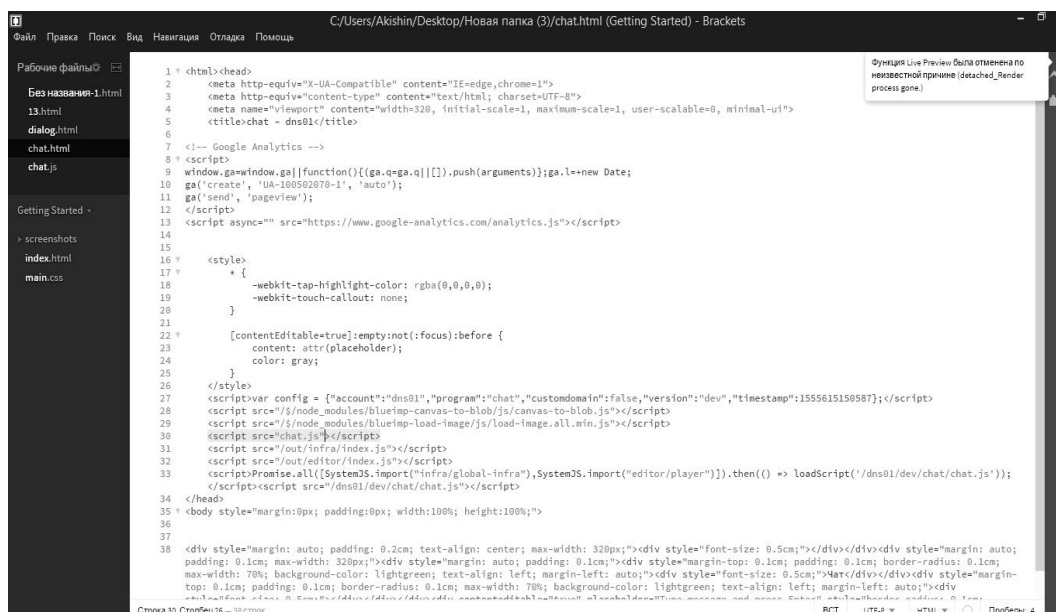
Аңдатпа. Құжатта адамдар мен ойын-сауық арасындағы өзара әрекеттесуге арналған ақпараттық жүйені сипаттайды. Бұл жобаның дамуында қолда-нылатын технологияларды сипаттайды.

Нақты әлеуметтік желі клиент және серверлік жағынан бағдарламаны қамтамасыз ету негізінде орындалған. Клиент бағдарлама ретінде Adobe Brackets, ал сервер бағдарлама ретінде Python тілінде жазылған Django фреймворкі негіз болып алынған.

Adobe Brackets – сайт жасауға қолданылатын бағдарлама. Бұл веб-әзірлеушілер үшін тегін мәтіндік редактор.Brackets HTML, CSS және JavaScript-мен жұмыс істеуге бағытталған. Сол технология – бұл кросс-платфонды қамтамасыз ететін редактордың өзі. Mac, Windows және Linux

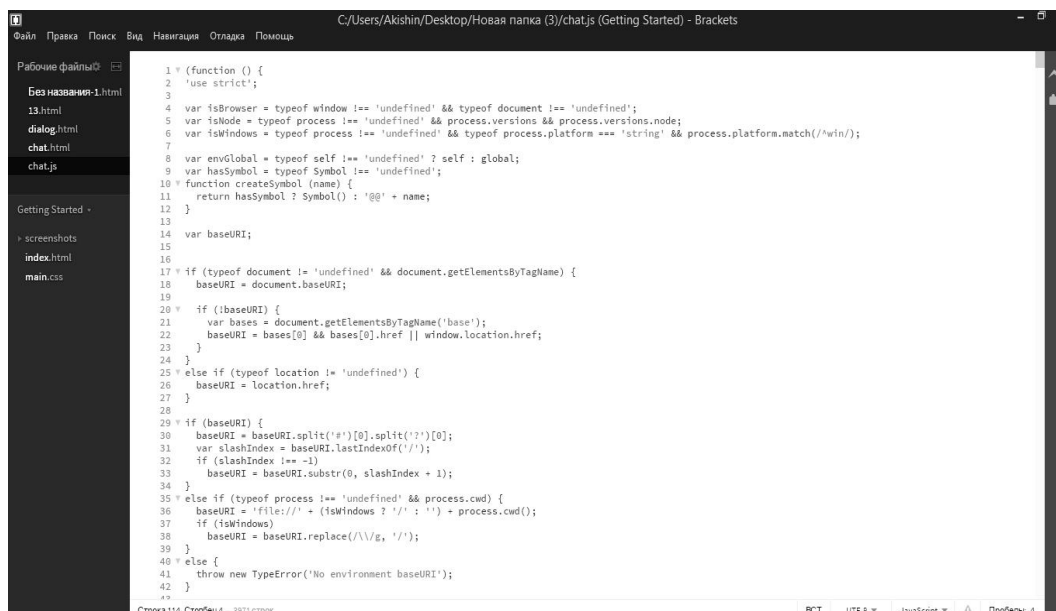
операциялық жүйелерімен үйлесімді. Кронштейндер MIT лицензиясы бойынша Adobe Systems компаниясы құрған және әзірленді және GitHub-да қолдау тапты.

Бүгінгі күні қауымдастық Git нұсқасын басқару жүйесі сияқты HTML-кодты нақты уақыттағы браузерде (Live Preview) қарап, FTP-мен синхрондау сияқты кодта жұмыс істеу үшін қажетті құралдардың көбін қосатын көптеген кеңейтімдерді жасады.

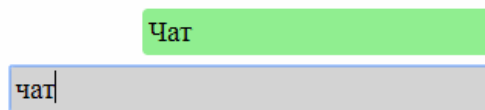
1-сурет.

Мына жерде Brackets бағдарламасы көмегімен жасалған чат (1-сурет 1). Және осы бағдарлама көмегімен жасалған Java Script скрипті (2-сурет 2). Осы екі файлды қосып шығарғанда пайда болған дайын чат суреті (3-сурет 3).

2-сурет.

Осы бар файлды деректер қорына қосып, серверге жүктесе екі адам бір-бірімен сөйлесе алады.

3-сурет.

Django – MVC дизайнының үлгісін пайдаланып, тегін Python веб-бағдарлама жүйесі. Жобаны Django Software Foundation ұйымы қолдайды.

Django-ның кейбір ерекшеліктері:

- ORM, API транзакцияларын қолдайтын деректер базасына қол жетімділігі.
- Кіріктірілген әкімшілік интерфейсі, көптеген тілдердегі аудармалары бар.
- Тұрақты экспрессияға негізделген URL диспетчері.
- Тегтері мен мұрасы бар кеңейтілген үлгілеу жүйесі
- Кэштеу жүйесі.
- Интернационалдандыру.
- Кез келген Django сайттарына орнатуға болады.
- «Жалпы көріністер» – контроллер функцияларының үлгілері.
- Түпнұсқалығын растау модулін қосу: LDAP, OpenID және т.б.
- Интерфейс, жинақтау, URL-ні қалыпқа келтіру және анонимді сеанстарға қолдау көрсету үшін таратуға енгізілген сүзгілер сияқты қосымша сұрау өндегіштерін құру үшін сүзгі жүйесі («аралық бағдарлама»).
- Нысандармен жұмыс істеу үшін кітапхана (мұрагерлік, қолданыстағы дерекқор үлгісіндегі нысандарды құру).
- Әкімшілік қосымшалар арқылы қол жетімді үлгі тегтері мен деректер үлгілері үшін кіріктірілген автоматты құжаттама.

Microsoft Vscode python тілінің интерпретаторы ретінде таңдалады.

Visual Studio Code – Microsoft, Windows, Linux және macOS үшін әзірленген бастапқы коды редакторы. Веб-платформаны және бұлт қолданбаларын әзірлеу үшін «жеңіл» код редакторы ретінде орналастырылған. Қателерді жою құралын, Git-пен жұмыс істеу құралдарын, синтаксисті бөлектеуді, IntelliSense және рефакторинг құралдарын қамтиды. Бұл теңшелім үшін ыңғайлы мүмкіндіктер: реттелетін тақырыптар, пернелер тіркесімі және конфигурация файлдары. Ол тегін таратылады, ашық бастапқы бағдарламалық жасақтама ретінде дамытылған, бірақ сырттағы құрылыстар меншік лицензиясымен бөлінеді.

Резюме. В работе описывается информационная система предназначенная для взаимодействия между людьми их развлечениями. Излагаются технологии использованные при разработке данного проекта.

Summary. The paper describes an information system designed for interaction between people and entertainment. Outlines the technologies used in the development of this project.

Әдебиеттер

1. https://ru.wikipedia.org/wiki/Adobe_Brackets
2. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Django>
3. https://ru.wikipedia.org/wiki/Visual_Studio_Code
4. <https://www.djangoproject.com/>

А. Жекешов, А. Кайриденов, «ЕТЖБҚЕ» мамандығының студенттері
Ғылыми жетекші: Ж.А. Акпаров, аға оқытушы
ҚазЭҚХСҮ

САНДЫҚ ҚҰРЫЛҒЫНЫҢ ARDUINO ПЛАТФОРМАСЫНДА МИКРОКОНТРОЛЛЕРДІ БАҒДАРЛАМАЛАУ

Қазіргі заманғы әлемдегі электронды құрылғыларды қолдану аясы шексіз болып табылады және олардың әрқайсысының заманауи электр құрылғылары дизайнында бар. Аналогтық құрылғылар үнемі өзгеретін сигналдармен жұмыс істейді, ал цифрлық құрылғылар-сигналдармен цифрлық түрде жұмыс істейді, яғни. дискретті импульстар түрінде, іс жүзінде, екілік кодпен ұсынылған ақпаратпен.

Аналогтық құрылғылар сигналдың үздіксіз өзгеруімен сипатталады. Шын мәнінде, мұндай сигнал уақыттың әр түрлі нүктелерінде шектеусіз мәні бар тұрақты функция болып табылады.

Мысалы: ауаның температурасы өзгереді және аналогтық сигнал кернеудің төмендеуі түрінде өзгереді немесе маятник гармоникалық тербелістерді өзгертеді, ал аналогтық сигнал синусоидалы болады. Мұнда электр сигналы процесс туралы толық ақпаратпен қамтамасыз етеді.

Аналогтық құрылғылар қарапайым, сенімді және жоғары жылдамдыққа ие, олар сигналды өңдеу ең жоғары емес екеніне қарамастан, оларды өте кең пайдалануды қамтамасыз етті. Дегенмен, аналогтық құрылғылардың кемшіліктері: шудың төмен иммунитеті, сыртқы факторларға тәуелділігі (температура, элементтердің қартаюы, сыртқы өрістер), сондай-ақ жеткізу бұрмалануы және төмен энергия тиімділігі.

Аналогтық құрылғылар мыналарды қамтиды:

- Қуат көзі;
- түзеткіш;
- күшейткіш;
- компаратор;
- фазалық түрлендіргіш;
- генератор;
- араластырғыш;
- мультивибратор;
- магниттік күшейткіш;
- фильтр;
- аналогтық мультипликатор;
- аналогтық компьютер;
- импеданс сәйкестігі және т.б.

Сандық электрондық құрылғылар дискретті сигналдармен жұмыс істейді. Әдетте, мұндай-сандық сигнал импульстердің дәйектілігінен тұрады, онда тек екімән бар – «False» немесе «True» (0 немесе 1). Жалпы, цифрлық құрылғылар әр түрлі элементтер негіздерінде: электромагниттік реле, транзисторлар, оптоэлектрондық элементтер бойынша немесе микрочиптерде іске асырылуы мүмкін. Негізінен заманауи цифрлық схемалар логикалық элементтерден құрастырылады және триггерлер мен есептегіштердің көмегімен өзара байланыстырылуы мүмкін. Олар автоматтандырылған жүйелерде, робототехникада, аспаптарда, сондай-ақ радио және телекоммуникациялық жүйелерде кеңінен қолданылады. Сандық сигнал интерференцияға төзімді, өңдеуге және жазуға оңай, сондай-ақ осы негізде электрондық құрылғыларды аналогтық құрылғыларға қарағанда, сөзсіз артықшылық беретін бұрмалаусыз беру.

Сандық құрылғылар мыналарды қамтиды:

- іскекосу;
- логикалық элемент;
- санауыш;

- компаратор;
- генератордың сағаттық импульсі;
- дешифратор;
- шифратор;
- мультиплексор;
- демультимплексор;
- сумматор;
- жартылай сумматор;
- регистр;
- арифметикалық-логикалық құрылғы;
- микропроцессор;
- микрокомпьютер;
- микроконтроллер;
- жады және т.б.

Электрондық цифрлық құрылғылардың әр түрлі түрлері туралы: Триггертер, компараторлар және регистрлер, импульстік санауыштар, кодерлер, мультиплексорлар.

Дегенмен, цифрлық құрылғылардың кемшіліктері бар: кейде сандық құрылғы сәйкес функционалдығы бар аналогтық құрылғыға қарағанда жоғары қуат тұтынуға ие, мысалы, ұялы телефондар базалық станцияның радио сигналдарын күшейту және реттеу үшін жиі төмен қуатты аналогтық интерфейсті пайдаланады.

Цифрлық-аналогтық түрлендіргіш (DAC, DAC, Digital – Analog түрлендіргіші) – сандық сигналды (10010110 – екілік типті) аналогтық (динамикалық, тұрақты емес электрлік сигнал).

Әдетте дыбыстық технологияда қолданылады, сандық медиадағы ақпаратты дыбыс шығарғыш күшейткіштеріне жіберілетін дыбыстық сигналға түрлендіру. Бұл жағдайда, дыбыс, әдетте, РСМ-да кодталған және дайындалған сигнал ретінде беріледі (импульстік-кодтық модуляция).

Жұмыс кезінде барлық нәрсе ЦАТ сапасына байланысты болмайды, алайды өте көп нәрсе сол арқылы жасалады. Егер сапасыз дыбыс материалдарын және төмен сапалы күшейткішті және эмитенттерді қабылдайтын болсаңыз, онда тіпті жоғары сапалы ЦАТ де жағдайды өзгертпейді. Барлық компоненттер бір-біріне сай болуы керек.

Ең көп рұқсат етілетін іріктеу жылдамдығы ЦАТ дұрыс жұмыс істейтін жиілік. Таңдау жылдамдығы неғұрлым жоғары болса, шығыс аналогтық сигналы соғұрлым жақсы болады. Сандық дыбысты дұрыс ойнату үшін, оның таңдау жиілігі адамға әсер ететін жиіліктен екі немесе одан да көп есе болуы тиіс. (20кГц) Ең аз 40 кГц. Hi-Fi нарығы үшін таңдау үлгілері жиі кездеседі: 44,1 кГц, 48 кГц, 96 кГц, 192 кГц. Студия жабдықтары үшін АЦТ жиілігі әлдеқайда жоғары болады. Сигналдың ені (бит) – ЦАТ арқылы ойнатылатын сигнал шектерінің саны. Сигнал шектері 2^N (биттердің саны) қуатын қою арқылы есептеледі. Мысалы, 16 биттік дыбыс картасы $2^{16} = 65534$ сигнал шектері жасай алады. Бит тереңдігі неғұрлым жоғары болса, соғұрлым жақсы шығу болады.

Гармоникалық бұрмалану мен шу деңгейлері (THD + N) – ішкі бұрмалау және шуыл деңгейі, бұл конверсия кезінде ЦАТ жасайды. Пайызбен өлшенгенде және соғұрлым азырақ.

ЦАТ типтері.

ШИМ – АЦТ ең қарапайым түрі. Тұрақты ток көзі немесе кернеу тұрақты түрде айналдырылатын цифрлық кодқа бара-бар уақытқа қосылады, ал кейінгі импульс дәйектілігі аналогтық төмен өткізгіштік сүзгі арқылы сүзіледі. Бұл әдіс электр қозғалтқыштарының жылдамдығын бақылау үшін жиі пайдаланылады, сондай-ақ Hi-Fi (жабдық классы) дыбыстық жабдықтарда танымал болады.

Өлшенетін ЦАТ – түрлендірілген екілік кодтың әрбір биті жиынтықтау нүктесіне қосылған резисторға немесе ток көзіне сәйкес келеді. Ток көзі (өткізгіш резистор) сәйкес келетін бит салмағына пропорционалды. Осылайша, кодтың барлық нөлдік емес биттері салмаққа қосылады. Салмақ өлшеу әдісі жылдамдығымен бірі болып табылады, бірақ ол әр түрлі дәлдік көздерінің немесе резисторлардың жиынтығы қажеттілігіне байланысты төмен дәлдікпен ерекшеленеді. Осы себепті ЦАТ салмағын сегіз биттен аспайды.

Тізбекті R-2R схемасы – өлшенетін ЦАТ-тың вариациясы болып келеді. R-2R ЦАТ-та салмақты

мәндер R және 2R кедергілеріне ие резисторлардан тұратын арнайы схемада жасалады. Бұл әдеттегі өлшеу ЦАТ-пен салыстырғанда айқындылықты едәуір жақсартуға мүмкіндік береді, өйткені дәл осындай параметрлермен дәлдік элементтерінің жиынтығын жасау оңайырақ. Әдісінің кемшілігі – паразиттік сыйымдылыққа байланысты төмен жылдамдық.

Сегменттік DAC бір ықтимал шығыс мәніне бір ток көзі немесе резисторы бар. Осылайша, мысалы, сегіз-биттік DAC осы түрдегі 255 сегменттерді және 16 битті біреуді – 65535 қамтиды. Теориялық сегменттік DAC-лер ең жоғары өнімділікке ие, өйткені конвертация үшін кіріс кодынан сәйкес келетін бір кілтті жабу жеткілікті.

Гибриді ТБК жоғарыда аталған әдістердің комбинациясын қолданады. ЦАТ чиптерінің көпшілігі осы түрге жатады; Әдістердің белгілі бір жиынтығын таңдау себеі – жылдамдық, дәлдік.

Аналогты-цифрлық түрлендіргіш (АЦП, ағылшын аналогты-цифрлық түрлендіргіш, АЦП) – кіріс аналогтық сигналын дискретті кодқа (сандық сигнал) түрлендіретін құрылғы. Тікелей түрлендіру ЦАП (Digital-to-Analog Converter, ЦАП) көмегімен орындалады. Әдетте, АЦП кернеу екілік сандық кодқа түрлендіретін құрылғы болып табылады. Дегенмен, цифрлық шығысқа ие кейбір электронды емес құрылғылар да АЦП деп аталуы керек, мысалы, бұрыштық код түрлендіргіштерінің кейбір түрлері. Ең қарапайым бір бит екілік АЦП-компаратор.

АЦП биті түрлендіргіш шығу кезінде шығаратын дискретті мәндердің санын сипаттайды. Екілік АЦП-лерде биттермен өлшенеді, трендтерде өлшенеді. Мысалы, екілік 8-биттік АЦП 256 дискреттік мәндерді (0...255) шығара алады, себебі үш жақты 8 биттік АЦП 6561 дискретті мәндерді шығаруға қабілетті. Кернеу рұқсаты дискреттік мәндер санына бқлінген ең жоғары және ең аз шығу кодына сәйкес келетін кернеу айырмашылығына тең.

Мысалы:

1-мысал

Кіру ауқымы – 0-10 вольт

Екілік АЦП биттік ені 12 бит: $2^{12} = 4096$ квантования деңгейлері

Екілік АЦП кернеуінің ажыратымдылығы: $(10-0) / 4096 = 0,00244$ вольт = 2,44 мВ

Үштік АЦП шешімі 12 трита: $3^{12} = 531\,441$ квантизациялау деңгейі · Үшінші АЦП-нің кернеуі бойынша шешімі: $(10-0) / 531\,441 = 0,0188$ мВ = 18,8 мкВ

2-мысал

Кіру ауқымы – 10-нан + 10-ға дейін

Екілік АЦП биттік ені – 14 бит: $2^{14} = 16\,384$ квантизация деңгейі

Екілік АЦП кернеуінің ажыратымдылығы: $(10-(-10)) / 16\,384 = 20 / 16\,384 = 0,00122$ вольт = 1,22 мВ

Сигналды дискреттеу – бұл уақытша сигналдың (t – сынамалық қадам) белгілі бір уақытқа сәйкес келетін X_{кт} сигналының лездік мәндерінің дәйектілігі x ( ).

Іс жүзінде, АЦП рұқсаты кіріс сигналының сигналдан-шу қатынасына байланысты.

Arduino-арнайы білімі жоқ,қызығушылығы жоғыры қолданушыларға арналған автоматика және робототехника салаларындағы әр түрлі электронды құрылғылар жасауға арналған құрал. Arduino-бөлшегі датчиктерден сигнал қабылдап, көптеген орындаушы құрылғыларды басқара алады. Ол автономды режимде немесе компьютермен бірге жұмыс жасайды.

Arduino – қоршаған ортамен тығыз байланыста болатын жады және процессоры бар плата. Платасында көптеген желілер бар. Олар арқылы батырмаларға,светодиодтарға,микрофондар мен динамикаларға, электрокозғалтқыштар мен дисплеиге, радиосептегіштерге, ультродыбыстық және лазерлік дальнометрлерге, bluetooth,WiFi және Ethernet модульдерге жалғап,байланыс орнатуға болады. Оған қоса оншақты датчиктермен де жұмыс жасайды.

Arduino бағдарламасының құрылымы өте қарапайым және минимальды нұсқада екі бөлімнен тұрады: setup() және loop().

```
void setup() {  
  //код бағдарлама басында бір рет қолданылады  
}  
void loop(){  
  //негізгі код циклда орындалады
```

}

setup() функциясы қуат қосылғанда немесе контроллер қалпына келтірілгенде бір рет іске қосылады. Әдетте, айнымалылардың, тіркелімдердің бастапқы параметрлері орын алады. Функция бағдарламада тіпті ештеңе болмасыда болуы керек.

Setup() функциясы аяқталғаннан кейін, басқару loop() функциясына өтеді. Шексіз циклде ол денесіне жазылған командаларды орындайды (бұйра жақшалар арасында). Шын мәнінде бұл командалар контроллердің барлық алгоритмдік әрекеттерінде жасайды.

Айнымалы бағдарлама кез-келген бөлігінде жариялануы мүмкін. Айнымалылардың көлемі бар.

1) бағдарламаның басында мәлімделген void setup() функциясының алдында жарияланған айнымалы мәндер жаһандық болып есептеледі және бағдарламаның кез келген жерінде қол жетімді.

2) жергілікті айнымалылар функция ішінде немесе цикл үшін блоктары сияқты жарияланады және тек жарияланған блоктарда қолданылады. Бір атаумен бірнеше айнымалылар бар, бірақ аумақтары әр түрлі.

Қорытынды

Тәжірибе барысында Ардуино платасы арқылы вольтметрді іске қосу тәжірибемізді өткіздік. Тәжірибенің алғашқы күні техникалық қауіпсіздікпен таныстық. Жетекшіміз тәжірибеміздің жалпы мазмұнын түсіндіріп, сипаттамасын баяндап берді.

Алдын ала құрылған жоспарға сәйкес күнделікті тапсырмалар мен орындайтын жұмыстар жоспарланды. Ардуино орталығында бағдарламаларды үйреніп көптеген есептерді жүйелі түрде есептеп шығардық. Ардуино бағдарламасында көптеген жаңа мағлұмат алдық. Олар Ардуино UNO технологияларын үйрену, UNO кітапханаларын қолдану, UNO-да монитор аспабын қолдану, скетті UNO-ға енгізу, цифрлық вольтметрдің бағдарламасын жазу. Ардуино UNO бағдарламасында, 2004 с 12с скетті дисплейге жалғау арқылы вольтметрді іске қостық. Тәжірибе кең ауқымды, жоғары дәрежеде өтті.

Тәжірибе барысында алынған білімдер болашақта мамандықты игеруге белсенді жұмысқа ынталану болды. Теориялық тұрғыдан зерттелгенді тәжірибе барысында іске асырып үйрендік, алдағы уақытта барынша тереңдетіп оқып өз мамандығымызды толық меңгеруге мүмкіндік берді.

Әдебиеттер

1. <http://electricalschool.info/electronica/1584-vidy-jelektronnykh-ustrojstv.html>
2. <https://arduinoplus.ru/voltmetr-arduino/>
3. <https://авто-поделки.рф/cifrovoy-voltmetr-0-30-volt-na-baze-arduino>
4. <http://www.xtechx.ru/c40-visokotekhnologichni-spravochnik-hitech-book/aigital-analog-converter-dac-acp/>
5. <http://mypractic.ru/uroki-programmirovaniya-arduino-navigaciya-po-urokam>

Н. Жолтаев, «Ақпараттық жүйелер»

мамандығының студенті

Ғылыми жетекші: С.Ә. Сантеева, магистр, аға оқытушы

ҚазЭҚХСУ

QR КОД ҚОЛДАНЫСЫ

Аңдатпа. Мақалада QR код қолданысы және штрих-код құрудың жолдары туралы келтірілген. «Ақпараттық жүйелер және технологиялар» кафедрасының профессор-оқытушылар құрамы, кураторлар туралы, топ

студенттері туралы толық ақпарат алатын штрих-код құрылып, QR код көмегімен толық ақпарат оқуға болатын жұмыс жасалды.

Жекешелендіруді және жасанды контрафактіліктен сенімді қорғауды белгілеу туралы айтса, барлық құралдар ойнайды. Олардың кейбіреулері бұрыннан танымал болды, ал басқалары әлемде дамып келеді. Бірақ QR коды арасында бір нәрсе бар. Барлығына таныс, бірақ сонымен бірге технологияның барлық мүмкіндіктері әлі қолданылмаған. Толығырақ тоқталатын болсақ, QR-кодтың қалай пайда болғаны, оны жекелендіру мен қорғаудағы рөлі қандай және ол бүгін қандай мүмкіндіктерді ашатындығына тоқталамыз.

QR коды штрих-кодтың тікелей мұрагері болып табылады 1-сурет. Бұл әр түрлі тауарлар мен технологияларды автоматтандыру үшін қолданылатын екінші Morse технологиясының негізі. Көптеген жылдар бойы штрих-код қалыпты таңбалау опциясы болды. Әдеттегі әдет-ғұрыптар мен сандар кез келген заманауи үшін әдеттегідей болып келеді. Дегенмен, штрих-код сипаттары шектеулі [1].

1-сурет. QR коды штрих-коды

Сызықты кодта 20-дан 30 таңба болуы мүмкін, кейде бұл жеткіліксіз. Жапондық мамандар штрих-кодының мүмкіндіктерін кеңейтуді мақсат етіп қойды, бірақ классикалық тәсілмен бұл мүмкін емес еді. Ал аренада екі өлшемді (матрицалық) кодтар пайда болады, соның ішінде QR коды негізгі болды 2-сурет.

2-сурет. QR коды штрих-коды

Кәдімгі штрих-кодқа карағанда, QR коды бірқатар оң қасиеттерге ие:

- кодталған ақпаратты бірнеше рет көбейту;
- ақпарат адамнан оқуға болатын таңбалармен қайталанбайды;
- таңдаудың бірнеше нұсқасы бар.

Шындығында, QR кодын тұжырымдамалық түрде жаңа нәрсе деп айту қиын. Барлық-технология классикалық штрих-кодқа өте жақын. Алайда айырмашылық анық. QR коды – шындық пен виртуалды әлем арасындағы қандай да бір елеулі байланыс болмаса да байланыстың бір түрі. QR кодын ашқан мүмкіндіктер бұрынғыдан әлдеқайда кең.

Кез келген заманауи телефон немесе планшет QR-кодынан ақпаратты секундына оңай оқи алады. Бұл ақпарат өте әр түрлі болуы мүмкін: өнімдер туралы мәліметтер, ресми веб-сайтқа сілтеме, акцияға қатысатын шифрланған код, тіпті қысқа әңгіме. Сіз дерлік шифрлай аласыз пайдаланушы бұл ақпаратты өз қалтасымен жұмыс істей алады.

Осылайша, бастапқыда өте қарапайым кәсіби пайдалану үшін әзірленген технология (өндіріс, сауда және логистика) басқа салаларға тез тарады – жарнама, Интернет желісінде жылжыту және т.б. Бұдан да көп! Бүгінгі күні өз тату-суреттеріңізді QR кодымен толтыратын адамдармен кездесуге болады, онда туған күні, аты және басқа нәрсе туралы ақпарат болуы мүмкін. Иә, олар оқылады. Дегенмен, техниканы барынша ұтымды пайдалану жапсырма өнімдерін өндіру мен даралауда.

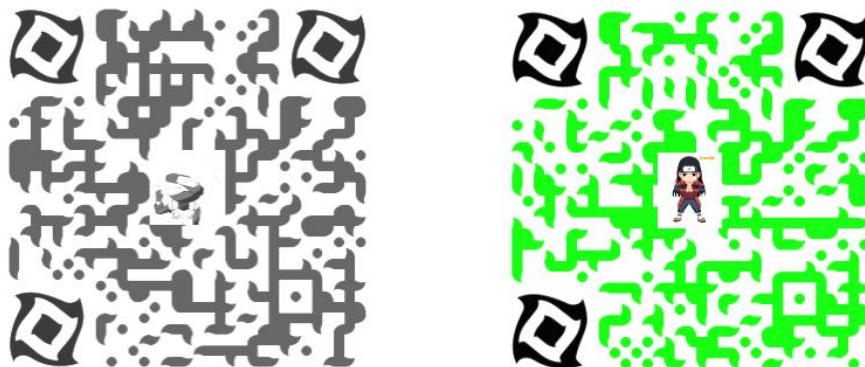
Бұл жұмыста стандартты QR кодтан гөрі студенттерге қызықтырақ басқа жолы, түрі ойланып табылды. Жұмыста «Ақпараттық жүйелер және технологиялар» кафедрасының студенттері, кураторлары, профессор-оқытушылар құрамдары туралы ақпарат беретін QR код қолданысын келтіру көзделді [2].

Студенттерге арналған оның штрих-коды 3-суретте келтірілген.

3-сурет. Студенттерге арналған штрих-код

Сол сияқты топ кураторларына, профессор-оқытушылар құрамдарына арналған штрих код 4-суретте келтірілген.

4-сурет. Топ кураторлары, профессор-оқытушылар құрамы штрих-коды

Енді осы жасалған штрих-кодтарды қолдану үшін QR кодты оқитын бағдарламаны телефонымызға көшіріп алғаннан соң, сол программа көмегімен оқытып тексеруге болады. Кодты кез келген арнайы осы штрих-кодты оқуға арналған мобильды құрылғы танып оқи алады.

Қолданудың өзіндік ережелері де бар, программаны ашқанда телефонды суреттегідей нақты ұстау керек, әйтпесе жазу толық ашылмай қалуы мүмкін 5-сурет.

5-сурет. Штрих-кодтың оқылуы

Этикеткалардағы QR-кодтардың бөлшектеп сатудағы тұтынушы мен саутышылар үшін қолданысы. QR кодын пайдалану екі тарап үшін де белгілі пайда әкеледі. Індірушілер үшін бұл ең алдымен тұтынушымен өзара әрекеттесудің мүлдем жаңа тәсілі. Егер бұған дейін жапсырма аймағындағы ақпарат айтарлықтай шектелген болса, енді ол QR-кодында шифрланған тағы да көп деректерді қамтуы мүмкін. Сіз штрих-код пен QR кодын салыстыра аласыз, алайда бұрынғысынша логистиканы жеңілдетуге және автоматтандыруға бағытталған. Штрих-код тұрақты тұтынушыға кез-келген ақпаратты жеткізбейді. Көптеген адамдар бастапқы сандар бойынша шыққан елін таниды. Қалғаны белгісіз. QR кодымен ақпараттың көлемі айтарлықтай кеңеюде.

Сатып алушы, әрине, осыдан да пайда көреді. Көптеген заманауи гаджеттер QR-кодтарды оқу үшін орнатылған бағдарламамен жабдықталған. Егер жоқ болса, қажетті бағдарламаны кез келген уақытта бағдарлама дүкенінен жүктеп алуға болады. Барлық заманауи мобильді операциялық жүйелер осы қосымшаларды қолдайды және жұмысқа қатысты ешқандай мәселелер

жоқ. Жақсы камерамен жабдықталған гаджеттер тіпті ең кішкентай кодтарды 1x1 см көлемінде оқып алады, осылайша, сатып алушы оған бұрын қол жетімсіз ақпаратқа қол жеткізеді, өндіруші және нақты өнім туралы қосымша ақпарат ала алады, оны сатып алу туралы шешім қабылдайды немесе баламалы нұсқаны таба алады [3].

Енді біреулерді нәліктен QR коды әлі де штрихтық аналогтарды алып тастамады деген сұрақ мазалауы мүмкін. Бұл өте түсініксіз сұрақ. Мұнда мәселе екіншіден пайдаланудың ұзақ тәжірибесінде. Қолданушылар штрих-кодтарға үйренді, оқу үшін жабдықтар супермаркеттерде және өндірісте орнатылды. Штрих-кодты QR-контрацептерімен ауыстыру қазіргі уақытта көптеген адамдар үшін елеулі қаржылық шығындар болып табылады. Сондықтан, бірінші болып қосымша ретінде пайдаланылады.

Тағы бір мәселе QR-кодты және заңнаманы қолдану болып табылады. Жапсырмадағы штрих-кодтың болуы өндірушілердің барлық заманауи сегменттерінде міндетті талап болып табылады. Егер штрих-кодтау QR-кодтарымен ауыстырылса, онда заңнама да өзгеруі керек.

Немесе логикалық кодтарды ауыстырудың екі түрін де талап етуге болады, содан кейін олар түр-түрі ретінде жоғалып кетуі мүмкін.

Дегенмен, бұл технология барлық жерде белсенді түрде дамып келеді. Бұл затты дербестендіруге және оны жасанды түрде қорғауға тамаша мүмкіндік. Бірақ қазіргі кезде бұл негізгі құрал емес, қосымша көмекші шара.

Сіз де осындай көңіліңіз қалаған заттарды немесе өз өнімдеріңізді қалауыңызша штрих-кодпен қамти аласыз. Бірақ, жоғарыда айтып кеткендей, штрих-код өнері шектеулі.

Із өнімдеріңізді ұсына отырып, тұтынушыларыңызды тауарларыңызды сенімді түрде қорғайтын жоғары сапалы өніммен қамтамасыз ете аласыз.

Әдебиеттер

1. QR-код. <https://ru.wikipedia.org/wiki/QR-%D0%BA%D0%BE%D0%B4>
2. QR Генератор – создание дизайнерских QR кодов. <https://qrcode.website>
3. QR-код: что это такое и зачем он нужен. <https://techtoday.in.ua/news/qr-kod-chto-eto-takoe-i-zachem-on-nuzhen-13128.html>

С. Жумабекова, Н. Орынбеков

*«Есептеу техникасы және бағдарламалық қамтамасыз ету»
мамандығының студенттері*

*Ғылыми жетекші: А.А. Абишева, магистр, аға оқытушы
ҚазЭҚХСУ*

БЕЙНЕ ТАҢУ ҮШІН PUTHON ТІЛІНДЕ НЕЙРОНДЫҚ ЖЕЛІНІ ӘЗІРЛЕУ

Аңдатпа. Нейрондық желілер – ақпаратты өңдеудің ұтымды жолдарын аша алатын жаңа есептеу техникасы. Жасанды нейрондық желілер ақпаратты өңдеу құралдарын есептеу түрінде қарастырамыз. Тәжірибе нәтижесі бойынша жасанды нейронды пайдалану арқылы шешілетін негізгі проблемалық мәселелерді қаралады...

Мақсаты. Бейнелер мен бейне файлдардағы объектілерді тану үшін нейрондық желіні әзірлеу. Суреттерді талдау және типтік үлгілерді анықтау.

Нейрондық желінің моделін құру. Тегтелген деректерді дайындау. Нейрондық желіні оқыту.

Міндеттер. Тақырып бойынша әдебиеттерді қарастыру және қалыптастыру; тақырып бойынша

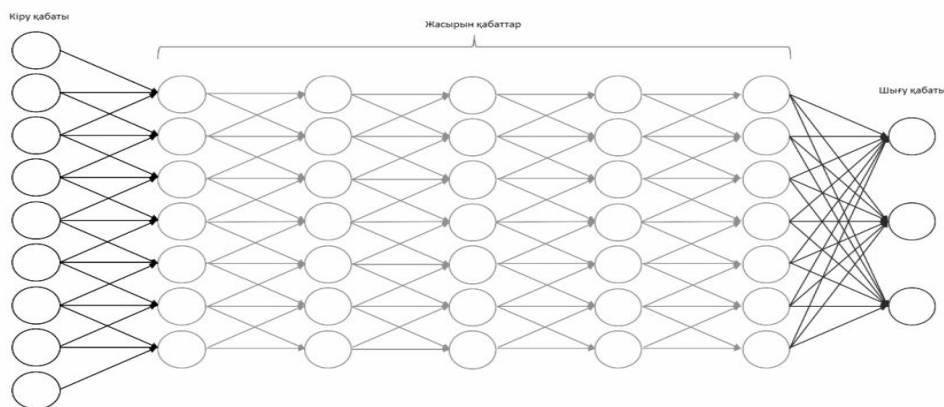
негізгі терминдер мен ұғымдарды зерттеу және үйрену; осы тақырыпты дамыту бойынша кейбір көрсеткіштердің әсерін анықтау және талдау.

Қазіргі кезде қоғамның ақпараттық сипатқа ие болуы негізінде ғаламдық ақпараттық үдерістергеілесуінің мәні өте зор. Қоғамды ақпараттандырудың басты мақсаты – білім беру саласы арқылы ақпараттық үдерістерді, құбылыстарды, олардың арасындағы өзара байланыстарды модельдеу негізінде қабылданған шешімдердің нәтижелерін талдау және болжау, оқу мен практикалық міндеттерді шешудің стратегиясын жасау, мамандардың кәсіптік біліктілігін қалыптастыру олардың жеке және альтернативті ойлау қабілеттерін дамыту, қазіргі заманғы ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдаланудың теориясы мен практикасын тереңірек меңгеру.

Қазіргі түсініктегі электронды-есептеу машина (ЭЕМ) деген сөз тіркесі ең алғаш 1946 ж. бастап (ЭНИАК, АҚШ) қолдана бастады және бұл есептеу техникасының қарқындап даму кезінің бастамасы еді. Міне, осы үрдіс қазіргі кезде де өз жалғасын табуда. Есептеу техникасының мүмкіндігін (яғни ЭЕМ арқылы сандық емес ақпаратты өңдеу мүмкіндігін) тез арада ұғынуға математикалық логиканың қарқынды түрде даму барысы себепші. XX ғ. 50-жылдарынан бастап қазіргі кезге дейін электронды есептеу машиналары сандық емес ақпараттың да әр түрлі мәселелерін өңдеуде кең қолданыс тауып жүр. Өткен ғасырдың 50-жылдарының өзінде-ақ ғалымдарды мынадай сұрақтар мазалаған екен: машинаны адамша ойлатуға бола ма немесе, басқаша айтқанда, жасанды интеллекті құрастыру мүмкін бе?

Шынында да, тірі адам ағзасындай ойлау қабілеті бар жасанды құралды ойлап табу мәселесі адамның тарихи даму кезеңдерінде бірнеше рет қойылғаны мәлім. Жасанды интеллекті құрастырып шығуға бола ма? – деген сұраққа жауап алу, бір қарағанда, жеңіл болғанымен, ол аса күрделі мәселе. Оның күрделілігі мынада: біз әлі де болса адам баласының ойлау жағдаятын дұрыс зерттей алмадық және ойлаудың жалпыға ортақ сипаттағы теориясы әлі де жоқ деуге болады.

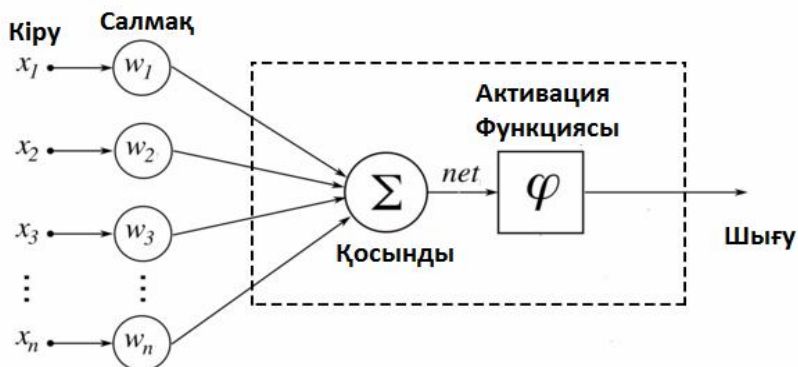
«Нейрондық желі» ұғымы пайда болғаннан бері 150 жыл өткен екен. Бұл ұғым алғаш пайда болған уақытта, ми және жұлындағы нейрондарды зерттеуге қатысты қолданылған. Адам миы шамамен 86 млрд нейроннан тізбектеліп, жиынтығы нейрондық желіні құрайды. Байланыстың дәл осы түрі мен бағдарламалық кеңістіктегі нейрондық желілер арасында ортақ дүниелер көбірек. Робот адамның көмекшісі, оның еңбегін жеңілдететін және адам еңбегін алмастыратын құрал ретінде қарастырылып, өндірісте, ауыл шаруашылығында, қызмет көрсету саласында көптеп қолданылып жатыр. Қазіргі кезде зерттеушілер мен өнертапқыштардың алдында тұрған бірден-бір мақсат – адам интеллектісі деңгейіндегі жасанды интеллектіні ойлап табу. Жасанды интеллект «ақылды» технологиялар заманын тудырды және ол тоқтаусыз әрі қарай дамып келеді. Қазірдің өзінде жасанды интеллект қолданатын бағдарламалар неше түрлі нәрсені жасайды: суреттерді және бейнетаспаларды талдау, дауысты тану арқылы сөздің аудармасын, мағынасын тауып береді, сурет салады, хат алмасу барысында сізге көмекші болады, адамды суреті арқылы анықтайды, оған қоса медициналық жасанды интеллектілер де бар.

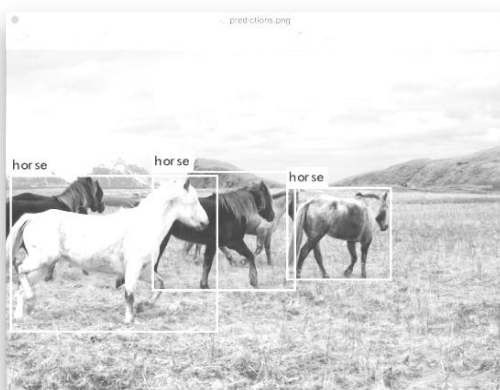
1-сурет. Нейрондық желінің архитектурасы

Нейрондық желі-бір-бірімен байланысқан қарапайым процессорлар (жасанды нейрондар) жүйесі. Мұндай процессорлар әдетте өте қарапайым (әсіресе дербес компьютерлерде қолданылатын процессорлармен салыстырғанда). Осындай желінің әрбір процессоры уақытылы түрде қабылдайтын сигналдармен ғана жұмыс істейді және ол басқа өңдеушілерге уақытылы түрде жіберетін сигналдармен жұмыс істейді. Дегенмен, өзара әрекеттестігі бар өте үлкен желіге қосылғанда, бұл процессорлар өте күрделі тапсырмаларды орындауға қабілетті, өйткені жүйеде нейрондық желілер жұмыс барысында дами алады.

2-сурет. Нейрон құрылысы

3-4-сурет. Мысал

Жұмыс барысындағы қиындықтар:

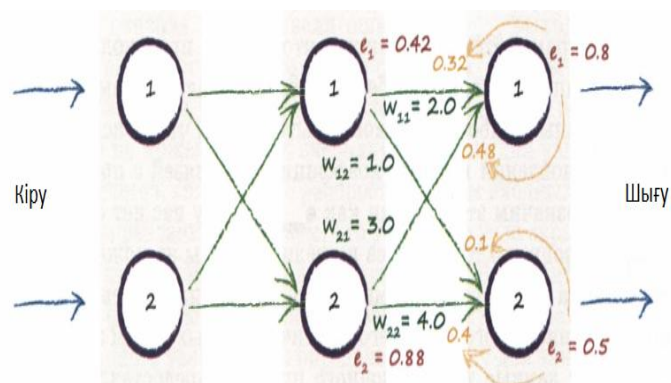
- Деректерді дайындау.
- Салмақтарды жанарту.
- Ескі деректерді жатап алу, жаңа деректерді қабылдамау.
- Бірнеше тапсырманы оқытуда қиындықтар (бір желі – бір тапсырма).

Деректерді дайындау.

Тапсырма үшін қолайлы қажетті суреттерді жинау Алдын-ала өңдеудің негізгі міндеті – үлгі дайындау үшін деректерді қолайлы пішімде көрсету болып табылады. Алынған деректерді екі бөлікке бөлу – оқыту және тестілеу.

Салмақтарды жинау.

Қателерді кері насихаттау әдісі – градиент есептеу әдісі, көп қабатты нейронның салмағын жаңарту кезінде пайдаланылады. Осы Үдістің басты идеясы – желілік шығыс сигналдарын оның кірістеріне қалыпты жұмыс тәртібінде керісінше сигнал тарату.

5-сурет. Қателерді кері насихаттау барысы

Деректерді жатап алу – жаттығу үлгісінің мысалдарын жақсы түсіндіріп, бірақ оқытуға қатыспаған мысалдармен салыстырмалы түрде нашар жұмыс істеуі. Жатап алудың алдын алу әдістері:

- Көлденең тексеру.
  - Регуляризация (математика).
  - Нейрондық желілердің вербализациясы.
  - Ықтималдығы.
  - Байес моделін салыстыру.
- Біздің бағдарлама.

6-сурет. Бағдарлама интерфейсі

Қолдану салалары:

- Қалалық қадағалау камералары.
- Қауіпсіздік жағдайында.
- Ақауларды анықтау.
- Ұқсас суреттерді табу.

Қазіргі уақытта нейрондық желілер адам миы қызметінің қалыптасқан моделі болып табылады, кең ауқымды мәселелерді шешуге қолданылады. Нейрондық желілер сіз бен бізге қызмет ете бастағалы қашан? Десе де олар жөнінде көп біле бермейтіміз шындық. Бұл өте кең тақырып. Бүгінде нейрондық желілер қолданысы кеңінен таралуда.

Резюме. Нейронные сети являются новой вычислительной технологией, которая открывает выигрышные пути обработки информации. В результате использования искусственных нейросетей во многих областях науки открываются новые возможности в исследовании динамических задач и прогнозировании финансовых результатов. Искусственные нейросети мы рассматриваем в виде вычислительных устройств обработки информации. Согласно анализа, приведенного в труде определены основные проблемные вопросы, разрешаемые с помощью искусственных нейронных сетей...

Summary. The neuron networks are considered to be a new computer technology that opens efficient ways of information processing. As a result of using artificial neuron networks, in many fields of science there appeared new possibilities in the research of dynamic problems and the prognosis of financial outcomes. We consider the artificial neuron networks in the form of computer devices of data processing. According to the analysis given in labor

Әдебиеттер

1. Абросимова М.А. Информационные технологии в государственном и муниципальном управлении: Оқу құралы / М.А. Абросимова. – М.: КноРус, 2013. – 248 с.
2. Франсуа Шолле Глубокое обучение на Python: Оқулық / А. Киселев. – М.: Питер, 2018. – 400 с.
3. Алешин Л.И. Информационные технологии: Оқу құралы / Л.И. Алешин. – М.: Маркет ДС, 2011. – 384 с.
4. Алиев В.С. Информационные технологии и системы финансового менеджмента: Оқу құралы / В.С. Алиев. – М.: Форум, ИНФРА-М, 2011. – 320 с.
5. Балдин К.В. Информационные технологии в менеджменте: Учебник для студ. учреждений высш. проф. образования / К.В. Балдин. – М.: ИЦ Академия, 2012. – 288 с.
6. Гохберг Г.С. Информационные технологии: Учебник для студ. учрежд. сред. проф. образования / Г.С. Гохберг, А.В. Зафиевский, А.А. Короткин. – М.: ИЦ Академия, 2013. – 208 с.
7. Федотова Е.Л. Информационные технологии и системы: Учебн. пособие / Е.Л. Федотова. – М.: ИД ФОРУМ, НИЦ ИНФРА-М, 2013. – 352 с.
8. Хлебников А.А. Информационные технологии: Оқулық / А.А. Хлебников. – М.: КноРус, 2014. – 472 с.
9. Гришин В.Н. Информационные технологии в профессиональной деятельности: Оқулық / В.Н. Гришин, Е.Е. Панфилова. – М.: ИД ФОРУМ, НИЦ ИНФРА-М, 2013. – 416 с.
10. Шафрин Ю. Информационные технологии. В 2 частях. Часть 2. Офисная технология и информационные системы; Бином. Лаборатория знаний. – М., 2017. – 336 с.
11. Сырецкий Г.А. Информатика. Фундаментальный курс. Том II. Информационные технологии и системы. – СПб.: БНУ, 2012. – 848 с.
12. Таненбаум Э. Архитектура компьютера. – СПб.: Питер.
13. Столингс У. Структурная организация и архитектура компьютерных систем. – М.: Вильямс.
14. Бондарев В.М., Рублинцкий В.И., Качко Е.Г. Основы программирования. – Харьков: Фолио; Р н/Д: Феникс.
15. Кнут Д. Искусство программирования, 3-е изд. – М.: Вильямс.

**З. Ильясова, К. Бекен, Ч. Шиденев, студенты
спец. «Вычислительная техника и программное обеспечение»
«Информационные системы»**

**Научный руководитель: А.А. Абишева, магистр, ст. преподаватель
КазУЭФМТ**

РАЗРАБОТКА ПРИЛОЖЕНИЙ НА БАЗЕ IOS ПО ИЗУЧЕНИЮ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ ШКОЛЫ ROCKET STUDY

Аннотация. В этой статье говорится о мобильном приложении для обучения английского языка в разных сферах образования. А так же о преимуществах и эффективности мобильных приложений.

В настоящее время информационно-коммуникационные технологии одерживают решительную победу в сфере образования во всем мире. В большинстве школ и практически во всех вузах созданы компьютерные среды обучения, имеются сотни порталов известных университетов и фондов, предлагающих открытые образовательные ресурсы в виде учебных курсов и учебников во всех отраслях знания. Появилось и развивается новое направление в образовании – мобильное обучение.

Мобильное обучение – это любая учебная активность, в которой преимущественно или исключительно используются портативные устройства – телефоны, смартфоны, планшеты, иногда ноутбуки и тому подобное, но не обычные настольные компьютеры. (IADIS International Conference Mobile Learning)

Внедрение мобильного обучения стало возможным благодаря широкому набору функций современных мобильных устройств.

Используя возможности мобильных устройств обучающихся, система мобильного обучения может решить следующие образовательные задачи:

- передача обучающимся административной информации (расписание, оплата за обучение);
- персональная медиатека электронных образовательных ресурсов, работа с образовательным контентом (учебники, справочники, словари, аудиовизуальная информация);
- организация тренингов с использованием обучающих программ, поисковых систем и Интернет-ресурсов, коллективного взаимодействия обучающихся и преподавателей, дополнительных сервисов;
- консультирование;
- обмен мгновенными сообщениями, пересылка информации;
- вебинары, социальные сети;
- тестирование и другие виды контроля успеваемости [1].

Мобильное обучение – это реально существующая, а не теоретическая возможность. В ходе исследований ЮНЕСКО выделяет ряд преимуществ мобильного обучения.

– Мобильность. Мобильные устройства позволяют организовать учебный процесс вне зависимости от места и времени. У этой мобильности два аспекта: с одной стороны, это означает возможность реализовывать образовательные программы там, где высококлассные специалисты не могут находиться физически. С другой стороны, современные технологии, а именно системы облачного хранения данных, позволяют осуществлять обучение без привязки к конкретным устройствам. Ученик может поменять сотовый телефон, но при этом все его учебные материалы будут доступны.

– Непрерывность образования. Мобильные устройства, которые всегда находятся с человеком и принадлежат лично ему, делают процесс образования непрерывным: т.к. ученики могут выполнять задания в любое время, преподаватели могут выносить пассивную часть обучения за пределы класса, а школьное время использовать для развития социальных навыков.

– Персонализация обучения. Мобильные устройства позволяют ученикам самостоятельно выбирать уровень сложности заданий и контент, продвигаясь в обучении в своем собственном ритме. Также дают возможность каждому ученику воспринимать материал так, как ему удобнее. Поэтому разработчики образовательных программ для мобильных в целях большей эффективности должны использовать разные способы изложения одной и той же информации: текст, графики, изображения, видео.

Это далеко не все преимущества, в разных источниках представлены и другие преимущества. Например.

- возможность применять в обучении новейшие технологии;
- возможность использовать в обучении легкие, компактные, портативные устройства;
- мобильное обучение хорошо подходит для самых разных типов учебной активности, а также для применения в рамках смешанного обучения;
- с помощью мобильных технологий можно обеспечивать качественную поддержку для обучения в любом формате;
- мобильное обучение может быть хорошим поддерживающим инструментом при обучении людей с особыми потребностями;

- позволяет значительно снизить расходы;
- позволяет создать интересный, увлекательный и удобный учебный опыт.

Мобильное приложение представляет собой программу, установленную на той или иной платформе, обладающую определенным функционалом, позволяющим выполнять различные действия.

Мобильные приложения дают возможность: совместной работы учащихся над заданиями, вынос обучения за рамки школы, каждый имеет возможность высказаться, принять участие (в отличие от системы с поднятием руки). Использование мобильных приложений для образовательных учреждений позволяет:

- реализовать унифицированный контроль за уровнем знаний студентов;
- упростить проведение зачетов и контрольных работ;
- ускорить обмен информацией между всеми участниками образовательного процесса, упростить процесс взаимодействия преподавателей и студентов;
- провести интенсификацию и модернизацию учебного процесса;
- организовать распределенный образовательный ресурс;
- обеспечить совместную деятельность обучающихся без привязки к местоположению участников образовательного процесса;
- использовать мобильное устройство в качестве персональной медиатеки учебных, методических и справочных материалов [4].

Поэтому когда нам поставили задачу создать свой продукт в сфере программирования мы незамедлительно приняли решение создать приложение на базе iOS на платформе разработки Xcode на языке Swift, который был разработан самим Apple [2], [3].

Цель приложения – улучшение обучению английского языка в школе Rocket Study. Пользователи этого приложения будут студенты и преподаватели школы.

Посоветовавшись с преподавателями английского языка, мы выявили три главные темы, в которых у большинства учеников возникают проблемы. Это грамматика, словарный запас и фразовые глаголы. Поэтому мы с помощью преподавателей английского языка собрали контент по этим трем основным темам и создали приложение, где ученики и студенты могут заучивать правила, слова и глаголы. Благодаря приложению очень легко контролировать весь обучающий процесс.

Рисунок 1. Меню приложения

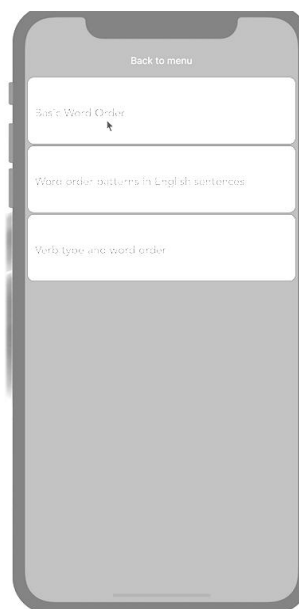

Рисунок 2. Интерфейс блока грамматики

Контент в приложении представлен в виде карточек. Мы взяли за основу технологию FlashCard для облегчения запоминания информации.

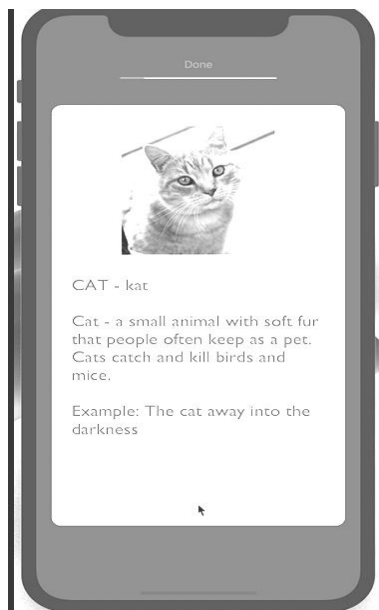

Рисунок 3. Интерфейс карточки со словами

Работа над данным проектом была для нас интересна и полезна. Мы открыли для себя новые возможности обучения в любое время и в любом месте благодаря мобильным приложениям. Теперь можно не только общаться с близкими людьми и играть в свободное время, но и вести непрерывный и увлекательный процесс самообразования.

Түйін. Бұл мақалада білім берудің түрлі салаларында ағылшын тілін оқытуға арналған мобильді қосымша туралы айтылады. Сондай-ақ мобильдік қосымшаның артықшылықтары мен тиімділігі туралы.

Summary. This article talks about a mobile application for learning English in different areas of education. And also about the benefits and effectiveness of the mobile application.

Литература

1. Логинова А.В. Использование технологии мобильного обучения в образовательном процессе // Молодой ученый. – 2015. – №8. – С. 974-976. URL <https://moluch.ru/archive/88/17087/>
2. Марк Д., Наттинг Дж., Ламарш Дж., Олссон Ф. Начало разработки iOS 6. – 2013. – 764 с. <https://www.apress.com/gp/book/9781430245124>
3. Усов В. Swift. Основы разработки приложений под iOS и macOS. – М., 2018. – 448 с. <https://www.ozon.ru/context/detail/id/144502776/>
4. Научная электронная библиотека. <https://cyberleninka.ru/article/v/mobilnye-tehnologii-v-obuchenii-inostrannomu-yazyku-studentov-nelingvisticheskikh-napravleniy-podgotovki>1. Заглавие с экрана. (Дата обращения 13.04.19).

Д. Исатаев, Б. Тулебаев, Ә. Адраков, «Есептеу техникасы және бағдарламалық қамтамасыз ету» мамандығының студенттері
Ғылыми жетекші: А.С. Ерсултанова, магистр, аға оқытушы
ҚазЭҚХСУ

AUTOCAD БАҒДАРЛАМАСЫ ОТРАСЫНДА БҰРАҒЫШТЫ 3D МОДЕЛЬДЕУ

Аңдатпа. Мақалада AutoCad программасы ортасында 3D модельдерді құру әдісінің негізін көрсету мақсатқа алынды. AutoCad бағдарламасының мүмкіндіктері, түсіндіріле отырып, үш өлшемді объектілерді модельдеу әдісі қарастырылған. Бағдарлама жаңадан қолданушыларға жұмыс істеудің жылдам, әрі тиімді әдістемесін ұсынады. Бұл бағдарлама кез келген саладағы қолданушыларға графикалық бейнелерді құру, өңдеу және түрлендірулер жасауға мүмкіндіктер береді.

Қазіргі ақпараттық технологияның қарқынды дамыған кезеңінде 3D форматта дамыған дүниелер әлемнің әдемі елегіне айналды. Виртуалды шындық – компьютерлік техниканың негізінде кеңістік-уақыттық континуумды адам қалауына сай өзгертіп, жаңа әлемді, шындықты – қолдан жасалған құрылымды қалыптастыру нәтижесі.

Адамның бәрі суретті жақсы сала бермейді. Сондықтан адамзат ұзақ жылдар бойы графикалық бейнелерді құруды механикаландыруға тырысты және бұған есептеу техникасының арқасында қол жеткізді.

Қазіргі уақытта объектінің сипаттамасы немесе құбылыстар арнайы программа арқылы компьютер жадында жазылып сақталатындықтан компьютерлік үлгі жасау кеңінен қолданыста.

Әрбір компьютерлік графикаға арналған бағдарламалар өз мүмкіндіктерімен ерекшеленеді. Жалпы компьютерлік графика екі бағытта, яғни бейнелерді құру және бейнелерді өңдеумен айналысады. Олардың бірі сурет салу, өңдеу әрекеттерін қарастырса, енді бірі 2D, 3D графика құру үшін қолданылады, ал енді бірі күрделі инженерлік сызбаларды жасауға мүмкіндік береді.

Мысалы, кез келген жағдайда сурет салу қажет болса, немесе дайын суреттерді өзгерту керек болса стандартты программа Paint графикалық редакторына жүгінеміз. Ал егер суреттерден сапалы монтаж, коллаж, үлкен көлемді баннер жасау дайындау қажеттілігі туындап жатса, оған оның мүмкіншілігі жеткіліксіз. Осындай бейнелік түрлендірулерге Adobe PhotoShop, Corel Draw, PhotoFilter т.б., программалары қолданылады.

Үшөлшемді модельдеу әртүрлі деңгейдегі күрделілікті қамтиды:

- қарапайым 3D модельдеу (үлгіні ықшамдалған пішінде құру);
- күрделі 3D модельдеу (құрылатын үлгіні ұсақ-түйек детальдарының барлығы қамтылады).

AutoCAD бағдарламасында жұмыс істеуді үйрену графикалық жұмыстарды орындау мүмкіндіктері туралы түсінікті түбегейлі өзгертіп, көп уақытты үнемдеуге, шығармашылыққа көбірек көңіл бөліп, күрделі, ауыр жұмыстарды автоматтандыруға мүмкіндік беретін өзекті тақырып. Бүгінгі таңда құрылыста, авиацияда, кеме жасауда, т.б. көптеген салаларда заманауи графикалық жүйелер кеңінен қолданылады.

Мақалада, арнайы AutoCAD моделдеу ортасында кескіндер сызу, Бұрағыштың 3D моделін жобалау, үш өлшемді 3D үлгілерін жасау, нысандарды қимылға келтіру және оларды бейнебет бетімен қозғалту мүмкіндіктері көрсетілген және зерттеу барысында AutoCAD бағдарламасы туралы теориялық мәліметтерді жинақтау, саралау, салыстырып талдау, оларды іс-жүзінде көрсету, қорытындылау жұмыстары жасалды. Сонымен қатар, AutoCAD бағдарламасын қолдану арқылы бұрағыштың 3D моделін жобалау кезінде, түс заңдылығын, өңдеу материалдарын, дұрыс безендірілуі және көркемделуі ескерілді.

Бұл бағдарлама өндірістік процессті барынша жеңіл, жылдам әрі дәл нәтиже беретін бағдарлама: құрылыс нысандарын (үй, мост, зауыт-фабрика және олардың ішкі ұсақ бөлшектері), тұрмыстық техника, ірі-ұсақ детальдер, медициналық құралдар, биологиялық объектілер моделі, интерьер, дизайн, барлық бағыттағы графикалық туындылар, құрал-жабдықтардың модельдерін құруға мүмкіндік береді. Әсіресе, дизайнер, архитектор, интерьер, арнайы салалық мамандар

үшін модельдеу бағыттары бойынша бөлінеді.

Үш өлшемді графикамен жұмыс істеуге арналған бағдарламалар: AutoCAD, 3D Studio MAX5, Компас, 3D Graphics – көлемді объектілерді бейнелеуге арналған тәсілдер мен құралдардың жиынтығынан тұратын компьютерлік графиканың бөлімі.

Қазіргі компьютерлік графика қолданылу әдісі бойынша мынадай негізгі салаларға бөлінеді: Ғылыми графика, Іскерлік графика, конструкторлық графика.

Алғашқы компьютерлер тек ғылыми және өндірістік есептерді шығару үшін қолданылды. Қандай да бір мекеме жұмысының көрсеткіштерін көрнекі түрде ұсыну үшін қолданылатын компьютерлік графиканың маңызды саласы.

Үш өлшемді графикамен жұмыс істеуге арналған AutoCAD бағдарламаласы арқылы бұрағыштың моделі жасалды.

Интерьер-дизайнын жасау кезінде келесі талаптар ескерілді:

- тұстану түстердің үйлесімді бірлестігі және түстердің негізгі сипаттамасының зерттелуі кіретін (түс реңкі, ашықтық, қанықтылық) түс туралы ережелер ескерілді;

- кесінділердің тең бөліктерге бөлінуі (перспектива) – бұрағышты сауатты түрде салу үшін қолданылады;

- нүкте және түзу сызық, бұрыш, ауқымдардың перспективасы;

- модельдің, геометриялық денелердің, жазық пішіндердің перспективасы қарастырылды.

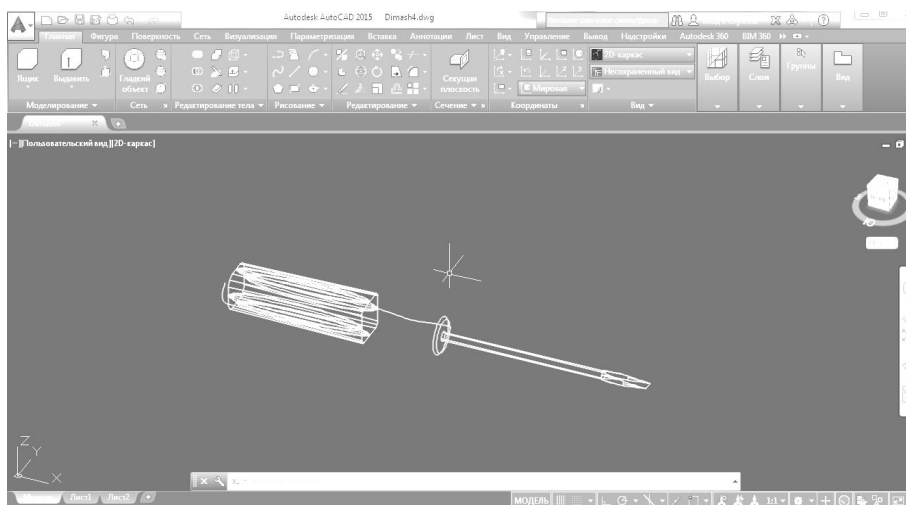
Осы талаптарды ескере отырып, бұрағыштың 3D моделін компьютерлік графикасын және өңдеу материалдарының фактурасын кескінмен жиектеу және рендендіруді түсіну үшін AutoCAD бағдарламасы қолданылды [1].

AutoCAD жүйесінің өте кең тарауының себебі неде?

Бұған ең алдымен өте қарапайым, әрі қуатты AutoLISP программалау тілін қолданатын ашық жүйені жасау ықпал етті. Бұл бастапқыда көптеген мамандарды – кәсіби бағдарлама жасаушылар мен инженерлерді біріктірді. Нәтижесінде AutoCAD-тың графикалық мүмкіндіктеріне негізделетін әр салаға арналған қуатты жеке программалық пакеттер жасалды. Қазіргі кезде AutoCAD жүйесі дербес компьютерлерде жобалау жүйелерінің ішінде стандарт болып табылады. AutoCAD әртүрлі салаға арналған арнайы мамандандырылған программалық жүйелер үшін база болып табылады.

Графикалық редактордың сипаттамасы AutoCAD жүйесінің ағылшын және орыс тіліндегі нұсқалары өте көп. AutoCAD интерфейсі Windows-қа арналған басқару элементтерінің стандарттық жиынын құрайды. Операциялық жүйенің өзінің немесе Microsoft Office пакетінің интерфейсімен таныс қолданушыға терезе элементтерімен жұмыс, командаларды енгізу қиынға соқпайды.

Төменде AutoCAD бағдарламасының интерфейсінің базалық компоненттері келтірілген. AutoCAD-тың басты терезесі AutoCAD-ты іске қосқанда 1-суретте көрсетілген жұмыс аймағында мәзір пайда болады, ол бірнеше элементтерден тұрады.

1-сурет. 2D каркас бейнесі

Бірқалыпты кеңістік және үшөлшемді орта. Декарттық кеңістіктің көрінісі өзара перпендикуляр үш ось: X, Y, Z сияқты екені білгілі. Бұл біздің қабылдауымызда нысанның ұзындығын, биіктігін және енін көрсетеді. Алайда, осы сипаттамаларға ие болса да нысан тағы да өзгере алады. Осылайша біз нақты нысандары бар бірқалыпты кеңістікке ие боламыз. Бірқалыпты кеңістікті компьютерде модельдеу үшін үшөлшемді модельдеу орталары бар. Мұндай орта кеңістік ауқымын пішімдеп, оны әртүрлі нүктелерден бақылауға, нысанды қозғалтып және өзгертуге мүмкіндік береді.

Оның негізгі элементтері:

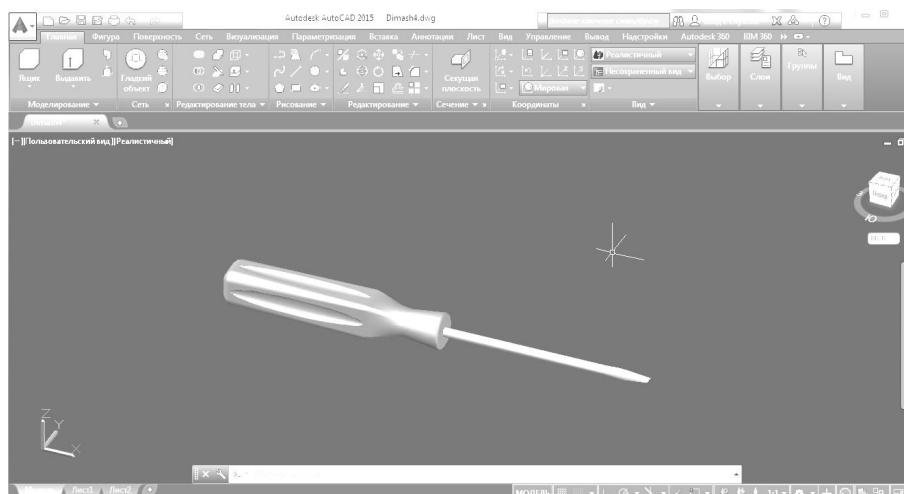
- мәзір (меню) жолы (терезенің үстіңгі бөлігінде орналасқан);
- қалып-күй қатары (терезенің астыңғы бөлігінде орналасқан);
- графикалық терезе (AutoCAD-тың графикалық алаңы деп те атайды);
- командалар жолы;
- курсор (меңзер) қиылысы;
- бірнеше аспаптар панельдері.

AutoCad бағдарламасында бұрағыштың 3D модельдеуін құру барысы.

Программа терезесінде басты мәзірден **отрезок** батырмасын басып бұрағыштың ұстағышының басын сызып аламыз. Әрі қарай **прямоугольник** басып **сопряжения** параметрі таңдалып сызылады. **Лофт** батырмасын пайдаланып бұрағыштың ұстағышы салынды. 2D **каркас**-қа өтіп керек емес сызықтарды өшіріп тастаймыз. **Сфера** батырмасының көмегімен басып тұрып сферасы салынды. Салынғын сфераға **гладкий объект** қолданып тегістеулер жүргізіледі. **Сфера**-ға басып **круговой массив** қолданып бұрағыштың ұстағышы салынды. Әрі қарай цилиндр батырмасын қолданып бұрағыштың басы салынады. Бұрағыштың ұшы **сечение** батырмасының көмегімен салынды.

Бұрағыштың әрбір элементі ойластырылып, эргономикалық талаптарға сай жасалған. Бұрағыштың 3D бейнесі төменде 2-суретте көрсетілген.

Эргономика – адам мен техника арасындағы атқарымдарды бөлу мен келісуге, әрекет үдерістеріне (еңбектің сапасына, қауырттығына, т.б.), әрекет құралдарына (жұмыс орнының жабдығына, басқару органдарына әрекет жағдайына (микроахуалға, шуылға, дірілге, т.б.) жатады. Олар техниканы жасап, өндіріске енгізудің барлық сатыларында ескерілуге тиіс. Белгіленген талаптарға сай келетін эргономикалық көрсеткіштер бұйымның жекелеген түрлерін пайдаланудың қолайлылығы мен қауіпсіздігін сипаттауға мүмкіндік береді. Еңбектің мазмұнын байытып, тартымдылығын жақсартуға, өнімділігін арттыруға, адамның күш-қуатын, денсаулығын жұмыс істеу қабілетін сақтауға септігін тигізеді.

2-сурет. AutoCAD-та тұрғызылған объектісінің көрінісі

AutoCAD бағдарламасында жұмыс істеу графикалық жұмыстарды орындау мүмкіндіктері туралы түсінікті түбегейлі өзгертіп, көп уақытты үнемдеуге, шығармашылыққа көбірек көңіл бөліп, күрделі, ауыр жұмыстарды оңтайландыруға мүмкіндік береді. Ғылым мен білімнің және техни-

каның әр түрлі салаларында кездесетін 3D модельдерді проектилеуді автоматтандыруға арналған бағдарламалардың бірі. Сондықтан келешекте осындай компьютерлік модельдеу программаларын пайдаланудың маңызы зор.

Резюме. Цель статьи – показать основы создания 3D-моделей в среде AutoCad. Техника моделирования трехмерных объектов объясняется особенностями AutoCad. Программа предлагает быстрый и эффективный способ работы с новыми пользователями. Это программное обеспечение позволяет пользователям любой области создавать, редактировать и преобразовывать графические изображения.

Summary. The purpose of the article is to show the basics of creating 3D models in the AutoCad environment. The technique of modeling three-dimensional objects is explained by the features of AutoCad. The program offers a fast and efficient way to work with new users. This software allows users of any field to create, edit and convert graphic images.

Әдебиеттер

1. Финкельштейн Э. AutoCAD «Библия пользователя». – СПб., 2004.
2. Федоренков А., Басов К. AutoCAD «Практический курс». – М., 2000.
2. Ярвуд А. AutoCAD «Для начинающих». – М., 2000.
3. Ушакова О., Тозик В. «Самоучитель SketchUp».
4. Петелин А. AutoCAD Базовый учебный курс. – 2015.
5. <http://rector.kz/sabak-zhospary/id/9246>
6. <http://tezister.net/index.php?newsid=169867>

УДК 338.46:37

А. Капарова, Ш. Наурызбаева, А. Мухамбетияров, студенты
спец. «Вычислительная техника и программное обеспечение»

Научный руководитель: Т.З. Абикенова, магистр, ст. преподаватель
КазУЭФМТ

ОБУЧАЮЩАЯ ПРОГРАММА ДЛЯ ДОШКОЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Аннотация. В статье говорится о программе для изучения алфавита на 3-х языках для дошкольных учреждений. Раскрываются перспективные направления совершенствования системы дошкольного образования.

В настоящее время, значительно увеличилась роль информационных технологий в жизни людей. Современное общество включилось в общеисторический процесс, называемый информатизацией. Этот процесс включает в себя доступность любого гражданина к источникам информации, проникновение информационных технологий в научные, производственные, общественные сферы, высокий уровень информационного обслуживания. Процессы, происходящие в связи с информатизацией общества, способствуют не только ускорению научно-технического прогресса, интеллектуализации всех видов человеческой деятельности, но и созданию качественно новой информационной среды социума, обеспечивающей развитие творческого потенциала человека. Одним из приоритетных направлений процесса информатизации современного общества является информатизация образования, представляющую собой систему методов, процессов и программно-технических средств, интегрированных с целью сбора, обработки, хранения, распространения и использования информации в интересах ее потребителей. Цель информатизации состоит в глобальной интенсификации интеллектуальной деятельности за счет использования новых информационных технологий: компьютерных и телекоммуникационных [1].

Информационные технологии в образовании является необходимым условием перехода общества к информационной цивилизации. Современные технологии и телекоммуникации позволяют изменить характер организации учебно-воспитательного процесса, полностью погрузить обучаемого в информационно-образовательную среду, повысить качество образования, мотивировать процессы восприятия информации и получения знаний. Новые информационные технологии создают среду компьютерной и телекоммуникационной поддержки организации и управления в различных сферах деятельности, в т.ч. в образовании. Интеграция информационных технологий в образовательные программы осуществляется на всех уровнях: дошкольном, школьном, вузовском и послевузовском обучении. Информационные технологии становятся неотъемлемым компонентом содержания обучения, средством оптимизации и повышения эффективности учебного процесса, а также способствуют реализации многих принципов развивающего обучения [2].

Сосредоточение современных технических средств обучения способствует модернизации учебно-воспитательного процесса, активизирует мыслительную деятельность учащихся, способствует развитию творчества педагогов, позволяют проводить дистанционное обучение, развивают систему непрерывного образования, тем самым повышая эффективность образовательного процесса. В отечественных и зарубежных изданиях компьютеризация учебного процесса рассматривается как один из актуальных факторов организации обучения тому или иному предмету. Новейшие информационные технологии в обучении позволяют активнее использовать научный и образовательный потенциал ведущих университетов и институтов, привлекать лучших преподавателей к созданию курсов дистанционного обучения, расширять аудиторию обучаемых. Несмотря на то, что уже накоплен богатый опыт в области компьютерного обучения, многие преподаватели с осторожностью относятся к возможности применения компьютерных средств обучения. Также, необходимо отметить, что процесс компьютеризация обучения сталкивается с рядом проблем. Процесс внедрения информационной технологии в обучение достаточно сложен и требует глубокого осмысления. С одной стороны, они играют важную роль в обеспечении эффективности образовательного процесса, с другой – может появиться проблема темпа усвоения учащимися материала с помощью компьютера, т.е. проблема возможной индивидуализации обучения [3].

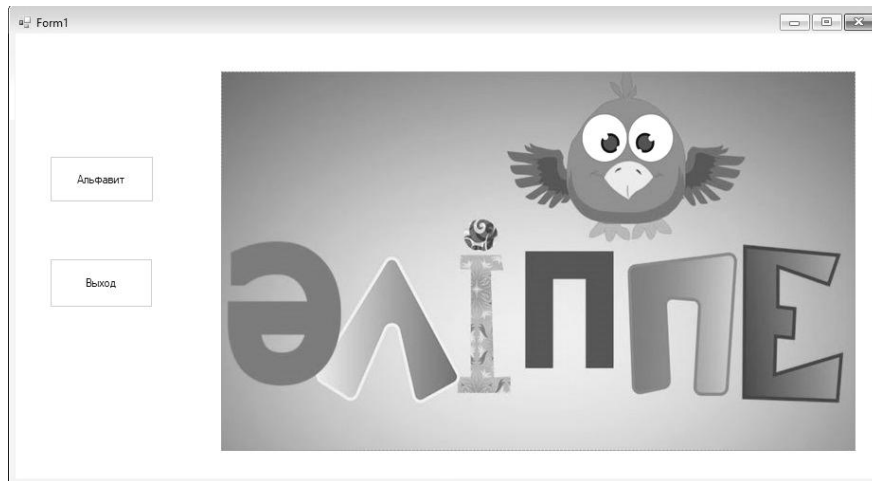
Полиязычие – употребление нескольких языков в пределах определенной социальной общности (прежде всего государства); употребление индивидуумом (группой людей) нескольких языков, каждый из которых выбирается в соответствии с конкретной коммуникативной ситуацией.

Полиязычие – основа формирования поликультурной личности. Полиязычным можно назвать человека, говорящего, понимающего и умеющего в различных ситуациях общения пользоваться иностранными языками. Изучение иностранного языка еще не говорит о получении образования. О полиязычном образовании можно говорить в тех случаях, когда на изучаемом иностранном языке преподаются еще другие учебные дисциплины, например, литература изучаемого языка, страноведение и т.п. [4].

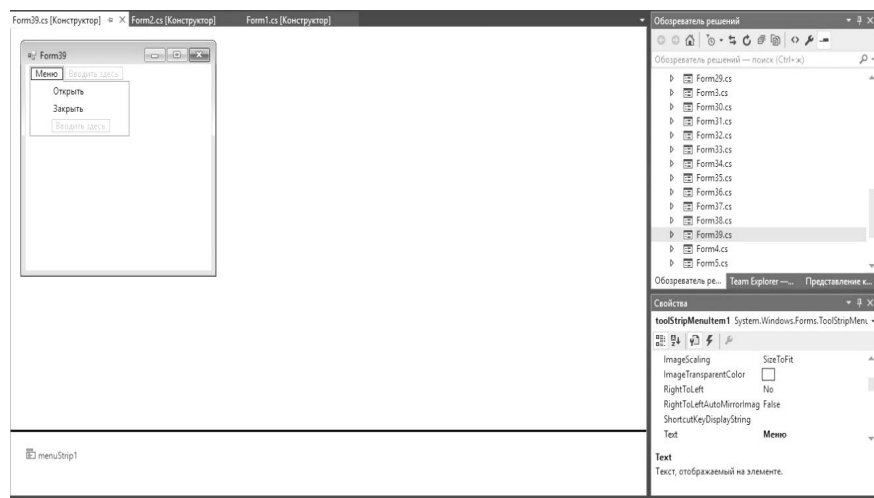
В своем Послании к народу в 2009 г. «Новый Казахстан в новом мире» первый президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев отметил, что в целях обеспечения конкурентоспособности страны и ее граждан предложена поэтапная реализация культурного проекта «Триединство языков», согласно которому необходимо развитие 3-х языков: казахского как государственного языка, русского как языка межнационального общения и английского как языка успешной интеграции в глобальную экономику.

По поручению Главы государства, начиная с 2013 г., в школах республики с 1 класса вводится изучение английского языка.

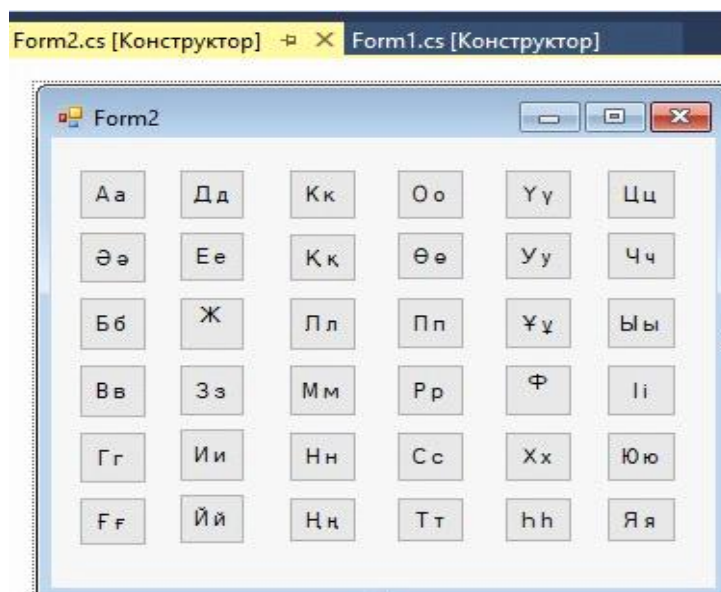
Поэтому задача наша создать программу для начального изучения языков. Цель программы – обучение алфавиту на трех языках (казахском, русском и английском) в дошкольных учреждениях.

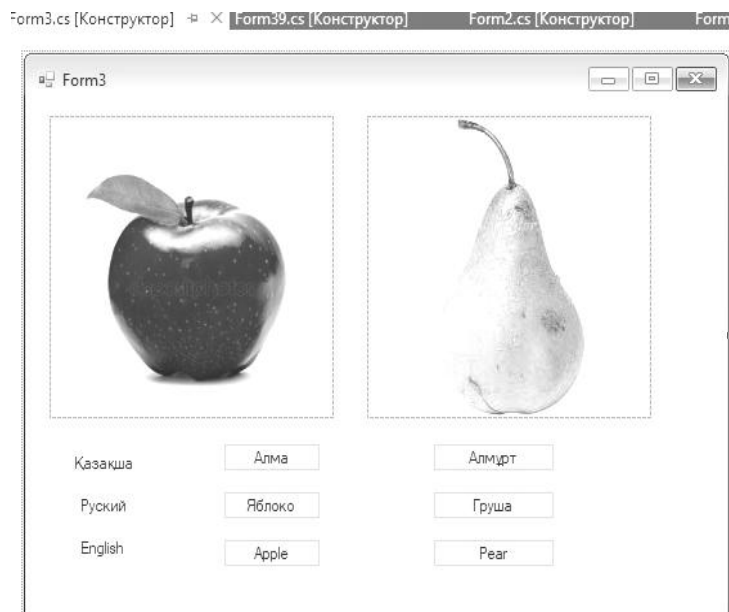

Программу создавали на основе языка программирования C#.

Программа представлена в виде алфавита и фотокарточек. Под каждой фотографией перевод слова на трех языках.

По мнению первого президента Н. Назарбаева «...Казахстан уникален и силен своей многонациональностью. На его земле сформировалось уникальное поликультурное пространство. Поликультурность Казахстана – это прогрессивный фактор развития общества. Евразийские корни народов Казахстана позволяют соединить восточные, азиатские, западные, европейские потоки и создать уникальный казахстанский вариант развития поликультурности».

Түйін. мақалада мектепке дейінгі мекемелер үшін үш тілде алфавитті оқу бағдарламасы туралы айтылады. Мектепке дейінгі білім беру жүйесін жетілдірудің перспективалық бағыттарын айқындайды.

Summary. This article talks about a program for learning the alphabet in three languages for preschool institutions. Discloses promising directions for improving the system of preschool education.

Литература

1. Горбунова Л.И., Субботина Е.А. Использование информационных технологий в процессе обучения // Молодой ученый. – 2013. – №1. – С. 544-547. URL <https://moluch.ru/archive/51/6685/>
2. Деденева А.С., Аксютин А.А. Мультимедиа технологии в условиях формирования образовательной среды вузов искусств и культуры // Историко-культурные связи России и Франции: основные этапы: сборник статей / Сост. И.А. Ивашова; гл. ред. Н.С. Мартынова. – Орел: ОГИИК, ил., ООО ПФ «Оперативная полиграфия», 2008. – С. 19-25.
3. Чан Динь Лам. Полиязычное образование – важная стратегия развития Казахстана // Успехи современного естествознания. – 2013. – № 3. – С. 130-132.
4. Аксютин А.А., Вицен А.А., Мекшенева Ж.В. Информационные технологии в образовании и науке // Современные наукоемкие технологии. – 2009. – № 4. – С. 50-52. URL: <http://www.top-technologies.ru/ru/article/view?id=25948>.

А. Картов, студент спец. «ВТиПО»

*Научный руководитель: Т.З. Абикинова, магистр, ст. преподаватель
КазУЭФМТ*

РАЗРАБОТКА ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ «КАРТА РЕКЛАМНЫХ КОНСТРУКЦИЙ»

Аннотация. В данной работе рассматривается разработка информационной системы «Карта рекламных конструкций». Приведены результаты исследования рекламной индустрии на примере рекламного агентства «Цитадель», занимающегося разработкой и размещением наружной рекламы. Для автоматизации продаж предлагается разработка информационной системы, которая позволит реализовать все задачи сбыта и удовлетворить все индивидуальные потребности клиентов в рамках их поиска, привлечения и удержания покупателей.

Реклама – косвенный инструмент для убеждения людей. Его охват очень широк, включая такие сферы, как бизнес, общественное благосостояние и продвижение. Это привлекает внимание людей через элементы изображений и текста. Сообщения, полученные через рекламу, полны культурного значения, предлагают информацию, связанную с жизнью, культурой, экономикой, включая знания и экономические ценности. Несмотря на то, что условия жизни людей улучшились с развитием технологий, идеал преследования прекрасной жизни остается. Таким образом, реклама направлена не только на то, чтобы вводить новые продукты в общество, но и активно изображать жизнь. Если бы люди не почувствовали ничего, увидев рекламу, это было бы кризисом для рекламы.

Успешная реклама – это та, которая может достичь цели перемещения людей. Ядром его дизайна должен быть какой-то элемент, который может затронуть сердца людей. Кроме того, то, что представляет реклама, должно быть подлинным. Только подлинность может привести к хорошей репутации. Таким образом, повышение понимания широкой общественностью сущности рекламы может способствовать повышению ее значения [1].

Люди должны получать информацию через рекламные объявления, которые показывают особенности продуктов. Люди теперь тратят 70% своего времени из своего дома, поэтому рекламные предложения на открытом воздухе и вне дома предлагают мощное сочетание форматов для охвата людей – особенно труднодоступных сегментов – в течение всего дня, а также для усиления и активизации обмен сообщениями с других платформ. Наружная реклама не является чем-то новым, но ее универсальность означает, что она выдержала испытание временем.

В качестве основы для разработки сложных информационных систем веб-технология созрела за последние несколько лет.

Актуальность выбранной темы для данного исследования определяется тем, что наш век – это век информационных технологий.

В настоящее время интернет-магазины, цифровой маркетинг, социальные сети, цифровая связь и облачные вычисления и т.д. являются лучшими примерами изменений, которые прошли через волну информационных технологий. Теперь бизнес-планирование, эффективный маркетинг, глобальные продажи, систематическое управление, мониторинг в режиме реального времени, мгновенная поддержка клиентов и долгосрочный рост бизнеса не могут быть достигнуты на оптимальном уровне без IT [2].

Цель данной работы заключается в разработке информационной системы «Карта рекламных конструкций» города Павлодар для автоматизации продаж рекламных конструкций.

Для размещения общей информации использовались Web-технологии. Был создан довольно простой, но информационный сайт. Основной задачей информационной системы была разработка карты рекламных конструкций города Павлодар. Для размещения рекламных объектов была использована технология API YandexConstructorMap [3].

Установка и настройка программного обеспечения. Разрабатываем сайт на локальном веб-сервере Wampserver, т.к. он доступен бесплатно (по лицензии GPL). Для установки локального веб-сервера необходимо перейти на веб-сайт wampserver.com. Загружаем последнюю версию

WampServer. После успешной установки запускаем WampServer. Для запуска в адресную строку в браузере прописываем `http://localhost/`.

Настройка базы данных phpMyAdmin [4]. В адресную строку в браузере прописываем `http://localhost/phpmyadmin/`. По умолчанию имя пользователя будет root, а поле пароля можно оставить пустым (Рисунок 1).

Рисунок 1. Стартовая страница phpMyAdmin

После создали пустую базу данных MySQL и назвали ее «Shop» (Рисунок 2).

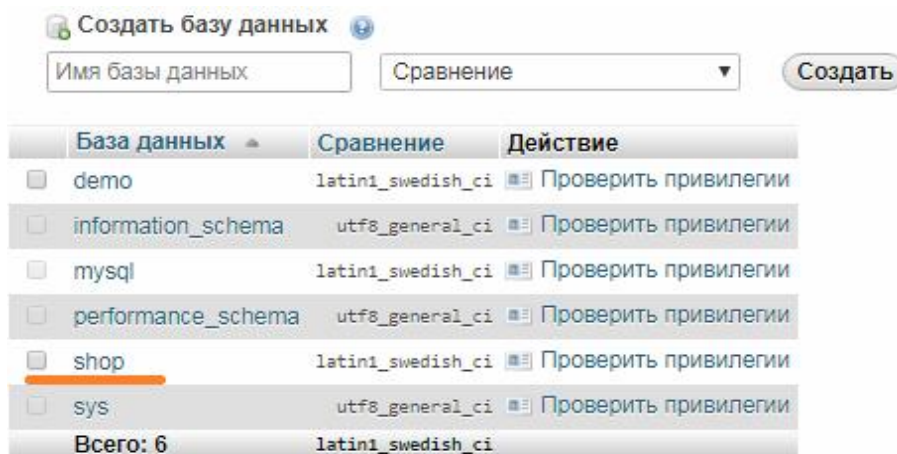

Рисунок 2. Стартовая страница phpMyAdmin

После того, как создали базу данных, мы настраиваем виртуальный хост. И приступаем разработке web-сайта.

Использовался текстовый редактор Sublime text 3. Были созданы следующие новые страницы:

- Магазин – содержимое не требуется.
- Корзина. Содержит короткий код [cart] и показывает содержимое корзины.
- Оформить заказ. Содержит короткий код [checkout] и показывает информацию, такие как варианты доставки и оплаты
- Моя учетная запись – содержит короткий код [my_account] и показывает каждую информацию о клиенте, связанную с их учетной записью, заказами и т.д.

Для каждого товара сделаны 4 категории наружной рекламы (Рисунок 3):

- Билборды.
- Брандмауэры.
- Led-экраны.
- Перетяги.

☐	Изображение	Название	Описание	Ярлык	Записи	
☐		Билборд	—	билборд	63	≡
☐		Перетяги	—	перетяги	6	≡
☒		Led экраны	—	led-экраны	4	≡
☐		Брандмауэр	—	брандмауэр	4	≡
☐	Изображение	Название	Описание	Ярлык	Записи	

Действия 4 элемента

Рисунок 3. Категории наружной рекламы

Были добавлены следующие объекты: 77 объектов наружной рекламы. Из них 63 билборда, 4 Led-экрана, 6 перетяжек, 4 брандмауэра. Для каждого товара заполнились необходимые данные:

- Название.
- Краткое описание.
- Изображение.
- Категория.
- Цена.

Каждое действие отобразилось в базе данных MySQL (Рисунок 4).

Действие	Структура	Поиск	Вставить	Очистить	Удалить	Тип	Сравнение	Размер	Фрагмент
Обзор	Структура	Поиск	Вставить	Очистить	Удалить	0 MyISAM	utf8mb4_unicode_520_ci	4 кб	
Обзор	Структура	Поиск	Вставить	Очистить	Удалить	1 MyISAM	utf8mb4_unicode_520_ci	8.5 кб	
Обзор	Структура	Поиск	Вставить	Очистить	Удалить	1 MyISAM	latin1_swedish_ci	6.8 кб	
Обзор	Структура	Поиск	Вставить	Очистить	Удалить	0 MyISAM	utf8mb4_unicode_520_ci	1 кб	
Обзор	Структура	Поиск	Вставить	Очистить	Удалить	350 MyISAM	utf8mb4_unicode_520_ci	591.3 кб	
Обзор	Структура	Поиск	Вставить	Очистить	Удалить	5,897 MyISAM	utf8mb4_unicode_520_ci	729.2 кб	
Обзор	Структура	Поиск	Вставить	Очистить	Удалить	247 MyISAM	utf8mb4_unicode_520_ci	154.4 кб	
Обзор	Структура	Поиск	Вставить	Очистить	Удалить	14 MyISAM	utf8mb4_unicode_520_ci	10.6 кб	
Обзор	Структура	Поиск	Вставить	Очистить	Удалить	21 MyISAM	utf8mb4_unicode_520_ci	14 кб	
Обзор	Структура	Поиск	Вставить	Очистить	Удалить	164 MyISAM	utf8mb4_unicode_520_ci	14.5 кб	
Обзор	Структура	Поиск	Вставить	Очистить	Удалить	21 MyISAM	utf8mb4_unicode_520_ci	5 кб	
Обзор	Структура	Поиск	Вставить	Очистить	Удалить	31 MyISAM	utf8mb4_unicode_520_ci	13.5 кб	
Обзор	Структура	Поиск	Вставить	Очистить	Удалить	1 MyISAM	utf8mb4_unicode_520_ci	8.1 кб	
Обзор	Структура	Поиск	Вставить	Очистить	Удалить	0 MyISAM	utf8mb4_unicode_520_ci	1 кб	
Обзор	Структура	Поиск	Вставить	Очистить	Удалить	0 MyISAM	utf8mb4_unicode_520_ci	1 кб	
Обзор	Структура	Поиск	Вставить	Очистить	Удалить	0 MyISAM	utf8mb4_unicode_520_ci	1 кб	
Обзор	Структура	Поиск	Вставить	Очистить	Удалить	0 MyISAM	utf8mb4_unicode_520_ci	1 кб	
Обзор	Структура	Поиск	Вставить	Очистить	Удалить	0 MyISAM	utf8mb4_unicode_520_ci	1 кб	
Обзор	Структура	Поиск	Вставить	Очистить	Удалить	0 MyISAM	utf8mb4_unicode_520_ci	1 кб	
Обзор	Структура	Поиск	Вставить	Очистить	Удалить	0 MyISAM	utf8mb4_unicode_520_ci	1 кб	
Обзор	Структура	Поиск	Вставить	Очистить	Удалить	0 MyISAM	utf8mb4_unicode_520_ci	1 кб	
Обзор	Структура	Поиск	Вставить	Очистить	Удалить	0 MyISAM	utf8mb4_unicode_520_ci	1 кб	
Обзор	Структура	Поиск	Вставить	Очистить	Удалить	0 MyISAM	utf8mb4_unicode_520_ci	1 кб	

Рисунок 4. База данных веб-сайта

На сайте отдельная карта города Павлодар, где размещены рекламные объекты (Рисунок 5).

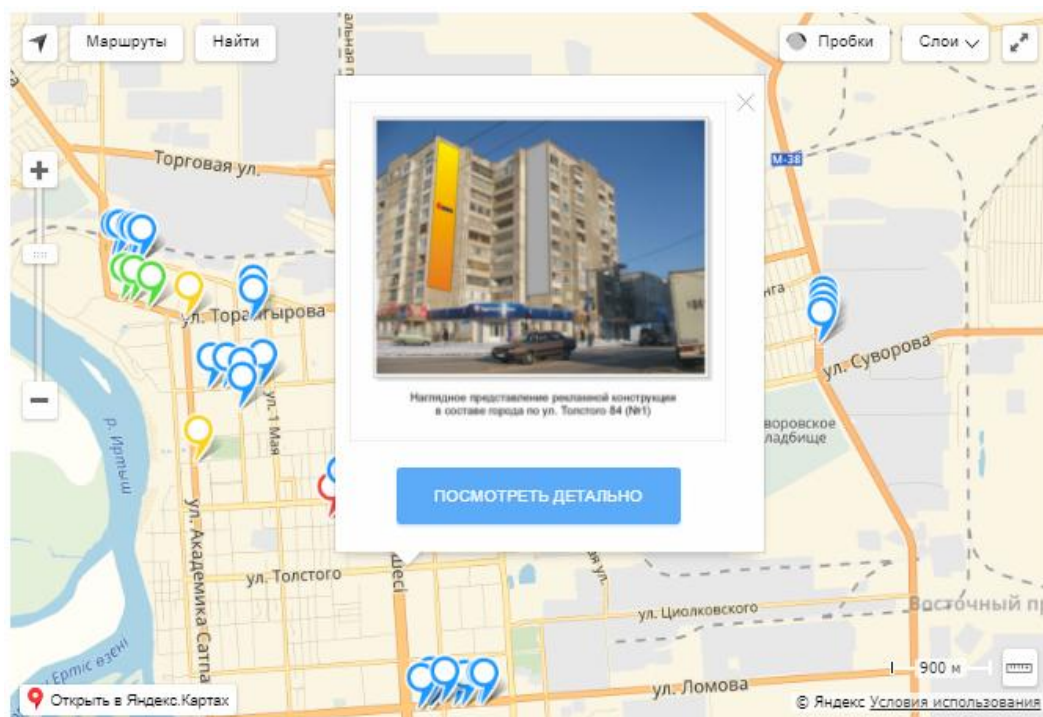

Рисунок 5. Карта города Павлодар

При нажатии на кнопку «Посмотреть детально» вы переходите на данный объект, который размещен в каталоге. Для каждого объекта был прописан определенный ID, цена и краткое описание (Рисунок 6).

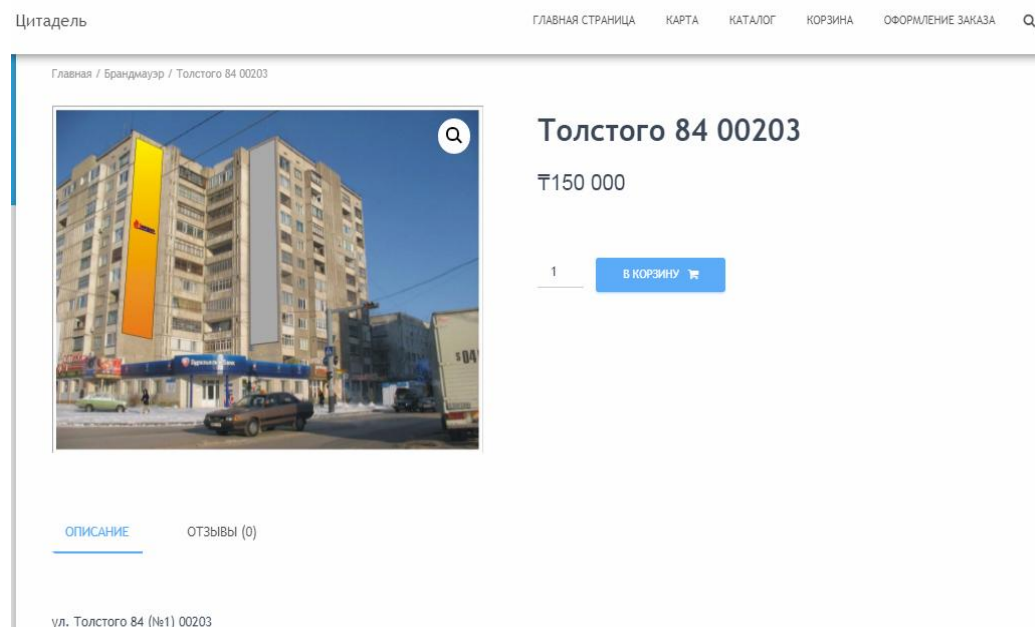

Рисунок 6. Брандмауэр Толстого 84

Для покупки данного объекта нажимаем кнопку в корзину. В левом верхнем углу размещена корзина, которая показывает список заинтересованных вами объектов.

Переходим во вкладку корзина, где мы видим итоговую сумму заказов, а также можем оформить заказ.

Таким образом, веб-сайт рекламного агентства становится центральным звеном информационной системы, где в любое время можно приобрести место рекламной конструкции. Кроме вышесказанного, веб-интерфейс обладает панелью администратора, которая позволяет изменять содержимое веб-интерфейса без вмешательства в программный код. Что позволит изменить информацию на веб-сайте любому рядовому пользователю.

Түйін. Аталмыш жұмыста «Жарнама құрылғыларының картасы» жүйесінің әзірленуі қарастырылады. Жарнама саласының зерттеу нәтижелері сыртқы жарнаманы әзірлеу мен орналастырумен айналысатын «Цитадель» жарнама агенттігінің мысалында көрсетілген. Сатуларды автоматтандыру мақсатында өткізудің барлық міндеттерін жүзеге асырып, клиенттердің іздеу, жұмылдыру және ұстап қалу қажеттіліктерін қанағаттандыра алатын есептеу жүйесін құру ұсынылған болатын.

Summary. In the following thesis work is considered the development of the information system «Map of advertising constructions». The results of research of the advertising industry on the example of the «Citadel» advertising agency engaged in the development and placement of outdoor advertising are given. To automate sales, we propose the development of an information system that allows you to realize all sales tasks and satisfy all the individual needs of customers in the context of their search, attraction and retention of customers.

Литература

1. Robert J.F., Elsener A. Review of Advertising in the 21st Century // International Journal of Business. – 2016.
2. Schmidt S., Eisend M. Meta-analysis on Effective Frequency in Advertising // Journal of Advertising. – 2015.
3. PhpMyAdmin. url: phpmyadmin.com
4. Yandex Map Constructor API // Yandex.com.tr/maps/doc/

И. Ламашарипова, А. Жылкыбаева, А. Жаканова

студенты спец. «Информационные системы»

*Научный руководитель: А.Т. Байдаулетова, магистр, ст. преподаватель
КазУЭФМТ*

РАЗРАБОТКА ЦИФРОВОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО РЕСУРСА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ FLASH АНИМАЦИИ ДЛЯ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В данной статье описывается процесс разработки цифрового мультимедийного проекта для дошкольного образования. Создан программный продукт для изучения латинского алфавита и произношения по слогам, с применением анимационных картинок.

Использование компьютера способствует всестороннему развитию ребенка, формированию интереса к познанию окружающего мира.

Использование современных компьютерных технологий в образовательном процессе привело к появлению новых методов и организационных форм обучения и быстрому их внедрению в учебный процесс. Сегодня информационные компьютерные технологии можно считать тем новым способом передачи знаний, который соответствует качественно новому содержанию обучения и развития ребенка, повышающим эффективность организации образовательного процесса.

Игровые компоненты, включенные в мультимедиа программы, повышают интерес детей к обучению, активизируют их познавательную деятельность, улучшают процесс усвоения материала и способствуют развитию образного мышления.

Компьютерные программы также вовлекают детей в развивающую деятельность, ставя перед ребенком и помогая ему решать познавательные и творческие задачи с опорой на наглядность и ведущую для дошкольника деятельность – игру в процессе индивидуального обучения. Применение компьютерной техники делает занятие привлекательным и по-настоящему современным, вызывает у детей эмоциональный подъем.

Министерство образования и науки РК ставит перед школой и дошкольным образованием следующие задачи: повышение качества образования и воспитания, обеспечение более высокого уровня обучения. Обновление образования требует разработки новых учебников, программ обучения и методик обучения. В основе МОН РК лежит системно-деятельностный подход, обеспечивающий активную учебно-познавательную деятельность обучающихся. Одним из решений данной задачи является применение цифровых средств для обучения. Для повышения мотивации детей в изучении алфавита целесообразно использовать цифровые образовательные ресурсы, содержащие игровые элементы, в т.ч., действующих лиц, которые помогают детям осваивать буквы и их произношение.

В наши дни латинский язык является своего рода «строительным материалом», с помощью которого создаются новые и совершенствуются существующие наименования.

Президент Казахстана Н.А. Назарбаев утвердил новый вариант казахского алфавита на латинице. Внести в указ Президента Республики Казахстан от 26 октября 2017 г. № 569 «О переводе алфавита казахского языка с кириллицы на латинскую графику».

В проекте нарисованы анимационные персонажи которые задают образец поведения, являются носителями моральных норм и ценностей. В результате поиска и анализа было выявлено небольшое количество цифровых образовательных ресурсов для изучения латинского алфавита с использованием анимационных персонажей. Таким образом, можно сделать вывод об отсутствии цифровых образовательных ресурсов по созданию персонажной анимации с использованием анимационных героев.

В ходе игровой деятельности дошкольника, обогащенной компьютерными средствами возникают психические новообразования (теоретическое мышление, развитое воображение, способность к прогнозированию результата действия, проектные качества мышления и др.), которые ведут к резкому повышению творческих способностей детей.

Таким образом, компьютер – в первую очередь, развивающее средство самостоятельной деятельности ребенка, который входит в мир ребенка через различные компьютерное обучение, игры, и цифровые образовательные ресурсы, содержание и сюжет которых реализованы через игровую деятельность.

На рынке компьютерных программ существует большой выбор образовательных и развивающих программ для дошкольников, начиная с трех лет.

Главным мотивом разработки подобных программ является привлечение внимания детей с целью повышения качества обучения и развития. Большинство из обучающих компьютерных программ носит ярко выраженный развлекательный характер.

При разработке компьютерной технологии учебного характера для детей дошкольного возраста необходимо исходить из того, что при ее использовании ребенку обязательно нужна помощь взрослого, как в дошкольном учреждении, так и в домашних условиях. В силу возрастных особенностей детей этого возраста, заключающихся, например, в пока еще слабом развитии волевой сферы, неустойчивости произвольного внимания, повышенной утомляемости, низкой степени самостоятельности, отсутствии объективного самоконтроля.

Объект исследования – цифровые образовательные ресурсы как средство обучения.

Предмет исследования – цифровые образовательные ресурсы с анимационными персонажами для детей.

Цель выпускной квалификационной работы – создание собственного интерактивного цифрового образовательного ресурса с наличием анимационного персонажа средствами MacromediaFlash.

Для достижения поставленной цели необходимо выполнить следующие задачи:

- проанализировать понятия «цифровой образовательный ресурс», «игровая деятельность», «персонажная анимация»;
- определить принципы создания анимационных персонажей для цифровых образовательных ресурсов;
- найти и проанализировать цифровые образовательные ресурсы, содержащие анимационные персонажи, согласно выделенным критериям;
- найти и проанализировать электронные ресурсы по созданию персонажной анимации;
- разработать сценарий цифрового образовательного ресурса по созданию персонажной анимации с использованием анимационного героя;
- реализовать сценарий цифрового образовательного ресурса в среде MacromediaFlash.

Используемые методы исследования: изучение литературы, теоретический анализ, сравнение, обобщение, формализация.

Существует достаточное количество технологий для реализации развивающих мультфильмов, однако, из всех средств наиболее подходящим считается Flash по следующим причинам.

- улучшенная интеграция. Flash позволяет интегрировать любой мультимедийный формат. Например, во Flash можно вставить растровые форматы рисунков, векторные и звуковые форматы;
- динамическое содержимое. Программный продукт Flash позволяет встраивать динамически загружаемую информацию в выпускаемую продукцию. Текст, изображения и звук формата mp3 можно загружать в фильм во время его воспроизведения, а также информация из фильма может пересылаться на сервер или в базу данных;
- технология Symbol Conversation. Подход Flash к разработке также облегчает создание сложных мультимедийных презентаций, при этом размеры файлов остаются небольшими [1].

Векторы, растровые изображения и звук обычно используются в одном проекте несколько раз, благодаря своей внутренней функции Symbol Conversation позволяет создавать единственный экземпляр объекта, который можно повторно использовать вместо того, чтобы каждый раз пересоздавать новый. Такой подход существенно уменьшает размер файла проекта.

Многочисленные возможности flash технологии позволяют достичь следующих преимуществ проекта.

Flash анимации носят циклический характер. Приятное на слух музыкальное оформление, графика, увлекательный сюжет способствует тому, чтобы ребенок повторно возвращался к просмотру данного мультфильма.

Применение технологии Flash, представляет собой интерактивные мультфильмы со своей пред- историей. Вступительные ролики представляют собой анимированные картинки с использованием мультипликационных героев, что направлено на лучшее восприятие ресурса детьми, а также способствует повышению интереса к решению задач. Закрепление учебного материала осуществляется благодаря детям. Задания имеют эстетическое мультипликационное оформление, обеспечивающие у учащихся восприятие практических задач как игрового приключения, что является большим преимуществом при выполнении данных упражнений в качестве домашней работы.

Информационный ресурс обеспечивает стабильный уровень мотивации к предмету за счет интересной подачи материала и дифференцированного подхода к процессу обучения [2].

Создание развивающего мультфильма с применением технологии Flash для закрепления которого необходимо создать мультфильм. Затем нужно написать сценарий. В сюжете создается проблемная ситуация, описываются пути ее решения. Следующим этапом будет подбор подходящих примеров, которые будут использоваться в мультфильме. Одним из основных этапов является создание оригинального дизайна, красивая графика, с элементами анимации, которая успешно привлекает внимание детей [3].

При создании анимационного фильма используют общие принципы и критерии, предъявляемые к персонажам. Она предъявляла строгие требования к своим мультипликационным фильмам, которые выполнялись в традиционной (покадровой) технике. При этом все принципы и критерии применимы и к другим видам анимации.

Основные принципы:

1. Привлекательность персонажа.
2. Целостность (для восприятия персонажа зрителями все его движения, позы, выражения лица, поступки, черты характера должны быть предельно просты и незамысловаты).
3. Наличие действий, в частности второстепенные действия (для придания большей выразительности персонажу).
4. Профессиональный рисунок (эффекты) – качественно выполненный персонаж основа будущего ролика, поэтому данной составляющей не стоит пренебрегать.

Литература

1. Жуйкова Т.П. Игры с математическим содержанием как средства развития логических операций мышления у детей старшего дошкольного возраста // Матер. междунар. заоч. науч. конф. «Педагогическое мастерство». – М.: Буки-Веди, 2012. – С. 115-117.
2. IdoRudn. <http://www.ido.rudn.ru/nfpk/ikt/ikt5.html> (Дата обращения: 15.04.2019).
3. DocPlayer. <https://docplayer.ru/70519402-Primenenie-flash-animacii-pri-razrabotke-elektronnyh-obrazovatelnyh-resursov.html> (Дата обращения: 15.04.2019).

В. Лим, Е. Кабылбеков, С. Секербаев

студенты спец. «Информационные системы»

*Научный руководитель: А.А. Абишева, магистр, ст. преподаватель
КазУЭФМТ*

ПРОЕКТИРОВАНИЕ И РАЗРАБОТКА МОБИЛЬНОГО ПРИЛОЖЕНИЯ НА БАЗЕ ANDROID ДЛЯ РАЗВИТИЯ ИНТЕЛЛЕКТА

Аннотация. В данной статье рассказывается какое программное обеспечение мы используем для создания мобильного приложения. Как создать и работать с ним, а также его актуальность.

Нынешний рынок видеоигр очень различен. Существует очень много разных платформ для игр: персональный компьютер (ПК), игровая приставка (Play Station 4), мобильные телефоны, смартфоны, планшеты и т.п. Сегодня в игры играют большее население Земли. Раньше сфера видеоигр была не настолько развита. Люди собирались в компьютерных клубах чтобы вместе поиграть в любимые игры. Мобильный телефон пользовался только для звонков и сообщений. Однако сейчас это целая индустрия. Людям больше не надо собираться в компьютерных клубах, достаточно хорошего подключения к интернету и играть с друзьями в любимые игры. А телефоны не только поменяли свое общее название на смартфоны, а и вовсе стали универсальными. В частности, смартфон нагружен разными мобильными приложениями.

Мобильное приложение – программное обеспечение, предназначенное для работы на смартфонах, планшетах и других мобильных устройствах. Многие мобильные приложения предустановлены на самом устройстве или могут быть загружены на него из онлайн-магазинов приложений, таких как App Store, BlackBerry App World, Google Play, 1mobile market, Windows Phone Store, Яндекс.store и других, бесплатно или за определенную плату.

Первоначально мобильные приложения использовались для быстрой проверки электронной почты, но их высокий спрос привел к расширению их назначений и в других областях, таких как игры для мобильных телефонов и GPS, общение, просмотр видео и пользование интернетом.

Рынок мобильных приложений сегодня очень развит и неуклонно растет. Особенно популярны игровые сферы деятельности.

Целью данной работы является разработка мобильного приложения для ОС Android, целью которого будет улучшение знаний определенных дисциплин. Пользоваться этим приложением будут люди от 6 лет.

Для достижения этой цели потребуется решить следующие задачи:

- 1) провести обзор информации по выбранной тематике;
- 2) исследовать особенности, инструменты и архитектуру разработки приложений для ОС Android (Unity 5);
- 3) провести обзор на внешний интерфейс программы;
- 4) сделать на программе Corel Draw различные иконки для приложения;
- 5) сделать прототип будущего приложения;
- 6) протестировать приложение и запустить в обработку.
- 7) подготовить документацию.

Среда разработки Unity

Unity – межплатформенная среда разработки компьютерных игр. Unity позволяет создавать приложения, работающие под более чем 20 различными операционными системами, включающими персональные компьютеры, игровые консоли, мобильные устройства, интернет-приложения и другие. Выпуск Unity состоялся в 2005 г. и с того времени идёт постоянное развитие [1].

Основными преимуществами Unity являются наличие визуальной среды разработки, межплатформенной поддержки и модульной системы компонентов. К недостаткам относят появление сложностей при работе с многокомпонентными схемами и затруднения при подключении внешних библиотек. На Unity написаны тысячи игр, приложений и симуляций, которые охватывают множество платформ и жанров. При этом Unity используется как крупными разработчиками, так и независимыми студиями.

Редактор Unity имеет простой Drag&Drop интерфейс, который легко настраивать, состоящий из различных окон, благодаря чему можно производить отладку игры прямо в редакторе. Движок поддерживает два скриптовых языка: C#, JavaScript (модификация). Ранее была поддержка Boo (диалект Python), но его убрали в 5-й версии. Расчеты физики производит физический движок PhysX от NVIDIA.

Проект в Unity делится на сцены (уровни) – отдельные файлы, содержащие свои игровые миры со своим набором объектов, сценариев, и настроек. Сцены могут содержать в себе как, собственно, объекты (модели), так и пустые игровые объекты – объекты, которые не имеют модели («пустышки»). Объекты, в свою очередь содержат наборы компонентов, с которыми и взаимодействуют скрипты. Также у объектов есть название (в Unity допускается наличие двух и более объектов с одинаковыми названиями), может быть тег (метка) и слой, на котором он должен отображаться. Так, у любого объекта на сцене обязательно присутствует компонент Transform – он хранит в себе координаты местоположения, поворота и размеров объекта по всем трём осям. У объектов с видимой геометрией также по умолчанию присутствует компонент Mesh Renderer, делающий модель объекта видимой [2].

Для того чтобы начать создание приложения, потребуется скачать последнюю версию Unity и установить программу на свой компьютер.

После установки пройти регистрацию (если требуется, то создать необходимые аккаунты). У Unity есть бесплатная версия. Бесплатная версия Unity имеет некоторые ограничения, но для нее есть возможность распространять игры при условии, что ежегодный доход с игры не превышает 100 000 долларов.

Язык программирования C#

C# (произносится си-шарп) – язык программирования, сочетающий объектно-ориентированные и контекстно-ориентированные концепции. Разработан в 1998-2001 гг. группой инженеров под руководством А. Хейлсберга в компании Microsoft как основной язык разработки приложений для платформы Microsoft .NET. Компилятор с C# входит в стандартную установку самой .NET, поэтому

программы на нем можно создавать и компилировать даже без инструментальных средств вроде Visual Studio [3].

C# относится к семье языков с C-подобным синтаксисом, из них его синтаксис наиболее близок к C++ и Java. Язык имеет строгую статическую типизацию, поддерживает полиморфизм, перегрузку операторов, указатели на функции-члены классов, атрибуты, события, свойства, исключения, комментарии в формате XML. Переняв многое от своих предшественников – языков C++, Delphi, Modula и Smalltalk – C#, опираясь на практику их использования, исключает некоторые модели, зарекомендовавшие себя как проблематичные при разработке программных систем: так, C# не поддерживает множественное наследование классов (в отличие от C++) или вывода типов (в отличие от Haskell) [4].

Рабочая часть

Рисунок 1. Пустая сцена при создании нового проекта

Для того, чтобы выполнить поставленную задачу, нам нужно было провести исследование в области игровых движков для создания мобильных приложений и игр. После изучения всех данных, нам потребовалось установить игровой движок Unity, а также такие приложения как: Android Studio, Visual Studio 2017 и CorelDraw.

После установки нужно настроить все эти приложения для создания проекта и работы с ней.

После завершения установки и настройки программ, мы открыли Unity и приступили к созданию проекта. При создании своего проекта, мы выбрали 2D режим, т.к. мы создавали игру-викторину. После того, как загрузился рабочий экран, мы начали с изучения интерфейса.

Недолго исследуя интерфейс игрового движка, мы нашли вкладку «Create» для создания кнопок, текстовых окон, панелей и т.д. Во вкладке «Create», мы нашли вкладку UI, где находились все нужные нам элементы. UI – это User Interface, т.е. «пользовательский интерфейс» – то как выглядит интерфейс пользователя, кнопки, физические характеристики и т.д.

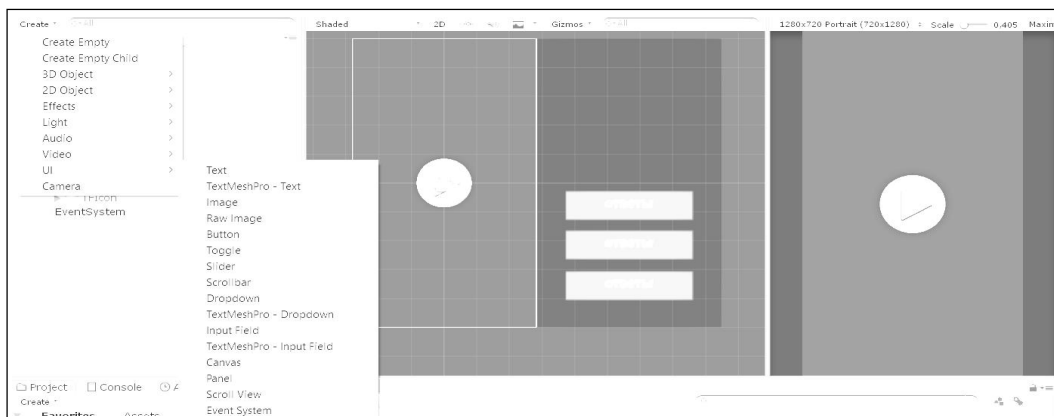

Рисунок 2. Вкладка пункта Create

После этого мы добавили нужные мне кнопки, текстовые окна и панель.

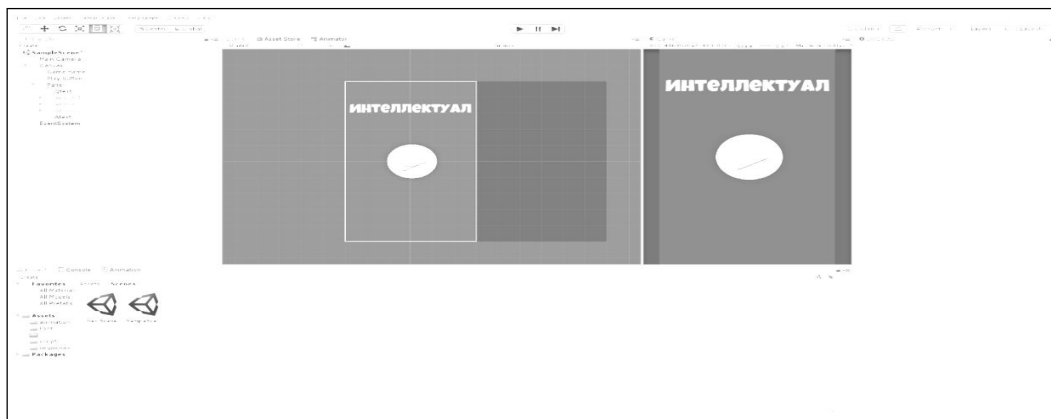

Рисунок 3. Добавление элементов рабочего экрана

На рисунке 3, в колонке слева, вы можете увидеть, какие элементы рабочего экрана мы использовали для проекта. После добавления всех элементов, мы создали папку Script, в котором мы создадим C# script документ с название «GameScript». Этот документ мы добавили в свою камеру, чтобы в дальнейшем, при добавлении кода, в камере появлялись нужные мне разделы. C# script – это документ Visual Studio, где мы можем писать код для своей игры. Открыв свой «GameScript» документ, мы приступили к написанию кода. Благодаря полученным знаниям в университете по языку программирования C#, мы легко могли начать писать код. Первым делом, мы приступили к написанию кода для создания листа вопросов. Для этого мы написали код, где создаю раздел Questions, после чего, в нашей главной камере появляется раздел вопросов. Ниже представлен код:

```
public class QuestionList
{
    public string question;
    public string[] answers = new string[3];
}
```

В этом разделе изначально надо установить количество вопросов, после чего появятся вкладки для написания вопросов и ответов. Как только мы закончили работу с создание листа вопросов, нам нужно было привязать ответы к кнопкам ответов.

```
public void AnswerButtons(int index)
{
    if (answersText[index].text.ToString() == crntQ.answers[0]) StartCoroutine(TrueOrFalse(true));
    else StartCoroutine(TrueOrFalse(false));
}
```

Рисунок 4. Код кнопки ответов

После этого мы написали код для рандомизации вопросов, чтобы при нажатии на кнопку играть, постоянно не попадались одни и те же вопросы. Как только мы проверили рандомизацию вопросов и работу кнопок, мы приступили к созданию анимации. Для этого мы использовал панель (UI Panel). Мы создали папку «Animation», где создали документ с анимацией. Далее мы открыли этот документ и приступили к работе с анимацией. Для этого мы добавили начальную точку панели в окно анимации. После этого мы начали запись и сдвинули анимацию влево. После того, как мы поработали с мелкими деталями и подкорректировали анимацию, мы закончили запись и просмотрели как все это будет происходить. Довольные результатом, мы сохранили все и приступили к добавлению анимации при нажатии кнопки «Играть». Закончив работу с анимацией и последую-

шим его добавлением в код, мы начали заполнять разделы с вопросами.

Всего в нашем проекте будет 4 сцены (рисунок ниже) Geography, History, Sport и MainMenu.

Рисунок 5. Сцены нашего проекта

Для создания вопросов, мы использовали различную литературу по истории, географии и спорту. После добавления вопросов, мы протестировали игру и решили выпустить прототип.

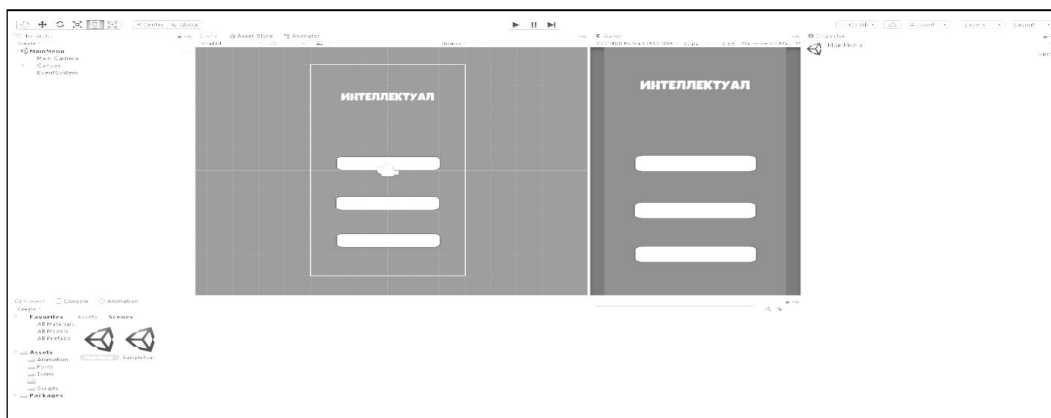

Рисунок 6. Главный экран приложения

Литература

1. Хокинг Д. Unity в действии. Мультиплатформенная разработка на C#. – СПб: Питер, 2016. – 336 с.
2. Википедия. [https://ru.wikipedia.org/wiki/Unity_\(игровой_движок\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Unity_(игровой_движок)). (Дата обращения: 15.04.2019).
3. Либерти Д. Язык программирования C# // Программирование на C#. – СПб.: Символ-Плюс, 2003. – С. 26. (Дата обращения: 16.04.2019).
4. Progopedia. <http://progopedia.ru/language/csharp/> (Дата обращения: 15.04.2019).

Т. Орынбаев, З. Жәркен, А. Харақожа

«Ақпараттық жүйелер» мамандығының студенттері

Ғылыми жетекші: А.И.Успанова, магистр, аға оқытушы

ҚазЭҚХСУ

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ТАУАРЛАРДЫ САТЫЛЫМҒА ҰСЫНАТЫН МОБИЛДІК ҚОСЫМША

Аңдатпа. Болашақ парадигмасының жаңа сипаттамаларының арасында төмендегілер айқынырақ: есептеу процесі өзара әрекеттесетін динамикалық жүйелердің бір мезгілде жұмыс жасайтын асинхронды үлгілерінің жиынтығы; стохастикалық және гибриді. IT-әлемінде көптеген басқа салаларда басқа үш схема жеңеді, онда үш оқшауланған кезеңдер арасында нақты айырмашылықтар жоқ: деректерді дайындау, есеп беру, нәтижелерді талдау. Бұған компьютерлердің, смартфондардың, ұялы телефондардың күнделікті өмірде ЭЕМ орнын өзгертуде түбегейлі өзгертетін жалпы енуі себеп болды. Компьютерлер адам қызметінің көптеген бағыттарына кіріктірілді, әзірлеушілер көптеген процестердің ішінде миниатюралық есептегіш құрылғылар мен арнайы бағдарламалар жасайды.

Әлемдік экономиканың қазіргі дамуының ең тән ерекшелігі технология мен техника саласындағы табыстар мен жетістіктер, ғылымды қажет ететін салаларды дамыту болып табылады. Ғылым мен техниканың дамуының жоғары қарқыны, және ең бастысы, олардың өндірістік және әлеуметтік өмірге ену ауқымы мен қарқыны ғылыми-техникалық революцияны табиғи процесске айналдырды, ол тұрақты болды. Байланыстың бүкіл планеталық шкаласы мен білім беру деңгейінің өсуіне байланысты «ноу-хау» өнертабыстан кейін жалпы адамның жеткен жетістігі болып табылады. Нарықтың серпінді дамуы жағдайында оның инфрақұрылымының күрделілігі, ақпарат дәстүрлі материал мен энергия ретінде стратегиялық ресурсқа айналады. Ақпаратты ұсынудың тиімді әдістерін құруға, сақтауға, өңдеуге және қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін заманауи технологиялар бәсекеге қабілеттілік пен әлеуметтік өмірдің барлық салаларында басқару тиімділігін арттырудың маңызды факторы болып табылады. Ақпараттандыру деңгейі бүгінгі таңда кез келген жобаны, кәсіпорын мен ұйымды табысты дамытудың негізгі факторларының бірі болып табылады.

Жас ұрпақ компьютерлер, теледидарлар, ұялы телефондар, интернет және т.б. дәуірінде дүниеге келді. Білімалушылармен әңгімелескенде, егде жастағы оқытушылар көбінесе компьютер олар үшін таныс нәрсе деп ойлайды, олардан ерекше ештеңе күтілмейді! Аға ұрпақ үшін компьютермен танысу фантастикалық романдардан басталды. Компьютерлерді ешқашан көрмеген оқытушылар әлі де көп, олардың көпшілігі көп ұзамай адамзат күнделікті қиындықтардан босататын «Жасанды Интеллект» пайда болатынына сенімді болды. Мүмкін, сондықтан ақпараттық технологияларды (АТ) дамытумен айналысатын егде жастағы адамдар түбегейлі өзгерістердің үрдістеріне аса сезімтал. Әрине, 60 жастағы «жасанды 13 себеп» күтпеген көптеген адамдар болашақтан түңіліп кетті, оған қоса АТ-ның дамуымен қатар, осындай керемет мақсатқа қосымша көптеген қызықты және күрделі тапсырмалар пайда болды.

Жаңа қажеттіліктер, міндеттерді жаһандану, есептеу жүйелерінің күрделілігін экспоненциалды арттыру және «IT Платформасы», «СКИФ-Аврора» және басқа да жобалардың суперкомпьютерлік есептеуіш-супер компанияларын дамытуда отандық АТ-индустриясының артта қалу үрдісінің жақында пайда болған үрдісі қазірдің өзінде мұқтаж перспективалар мен ықтимал парадигмалар ауысуы туралы ойлануды жоспарлап отыр: «Есептеу процесі дегеніміз не?». Қазіргі заманғы үрдістердің мақсаты – дәстүрлі есептегіш құрылғылардың даму шегі алдында Мур заңы – қорғасын технологиясы бойынша болжанғандай, кішігірімдеу және процессордың өнімділігін арттыру. Сағаттық жиіліктің шексіз өсуі мен бір процессордың қуаттылығының басымдықтарынан өндірушілер көп ядролы, параллелизмге және т.б. ауысады. Мұның бәрі сөзсіз жоғары нәтижелі есептеулердегі парадигмаларға алып келеді.

Болашақ парадигмасының жаңа сипаттамаларының арасында төмендегілер айқынырақ: есептеу процесі өзара әрекеттесетін динамикалық жүйелердің бір мезгілде жұмыс жасайтын асинхронды үлгілерінің жиынтығы; стохастіктілік; гибридіті. IT-әлемінде көптеген басқа салаларда

басқа үш схема жеңеді, онда үш оқшауланған кезеңдер арасында нақты айырмашылықтар жоқ: деректерді дайындау, есеп беру, нәтижелерді талдау. Бұл компьютерлердің, смартфондардың, ұялы телефондардың күнделікті өмірде ЭЕМ орнын өзгертуді түбегейлі өзгертетін жалпы енуі себеп болды. Компьютерлер адам қызметінің көптеген бағыттарына кіріктірілді, әзірлеушілер көптеген процестердің ішінде миниатюралық есептегіш құрылғылар мен арнайы бағдарламалар жасайды.

Массалық санасында ЭЕМ орны туралы практикалық өмірдегі рөлі суперкомпьютерден ұтқырлыққа ауысып, кең мағынада түсінікті. Ұтқырлық пен суперкомпьютердің келіспеушілігі енді объективті негізде (түрлі аппараттық платформалар, құрылғы тағайындаулары және т.б.). Бірақ бұл аспектілердің келіспеушілігі туралы адамдардың ойларында тым күшті емес пе?

Қазіргі заманда адамның күнделікті өмірінде ұялы телефондардың орны ерекше. Олар өз жолдарын телефон ретінде бастап, кейіннен функцияларды қоса отырып, сонында пайдалы көмекшіге айналдырды. Бұдан былай, мобильді интернетті дамыту арқылы әлемнің кез келген нүктесіне әлемнің кез келген ақпарат ресурстарына қол жеткізуге мүмкіндік береді. Қазіргі қоғамдағы ақпарат ең танымал ресурстардың бірі болып табылатындықтан, сондай-ақ мобильді құрылғылардың бағасына, сапасына және техникалық сипаттамаларына әсер ететін технологиялардың дамуына назар аударатын болсақ, онда қазіргі замандағы мобильді құрылғыларға деген өте жоғары сұраныс өте табиғи нәтиже болып табылады. Мобильді құрылғының өте маңызды бөлігі бағдарламалық жасақтама болып табылады. Ол түрлі бизнес-мәселелерді шешуге, оқытуға, маңызды ақпаратты сақтауға, ойын-сауыққа, жұмысқа көмектесуге, ақпарат жинауға және басқа да көптеген функцияларды орындауға көмектеседі. Ұялы құрылғыларға арналған бағдарламалық жасақтама нарығы ұялы құрылғыларға деген жоғары сұраныстың және әрине, мобильді қосымшалардың әр түрлі түрлеріне байланысты өте тез дамып келеді.

Қазіргі уақытта ең көп тараған операциялық жүйе – ОС Android. Android әртүрлі өндірушілердің көптеген құрылғыларын қолдайды. ОС Android жүйесін таратудың басты себебі – тегін дамыту құралдары, ал iOS жүйесін дамыту бастапқы құны жоғары болуын талап етеді.

Android – Linux ядросына негізделген коммуникаторлар, планшеттік компьютерлер, сандық ойыншылар, сандық фоторамалар, сағаттар, нетбуктар және смартбуктар үшін операциялық жүйе. Дамудың негізгі тілі – Java, бірақ C++ тілінде дамуға мүмкіндік беретін кітапханалар бар. Осы операциялық жүйенің пайдаланушылары мобильді құрылғы пайдаланушылардың үштен екісінен астамы есептелінді. Екінші орында – iOS (Apple). Үшінші және өте аз пайдалынатын – бұл Windows Phone. Мобильдік құрылғыларға арналған қосымшаларды сату мынадай арнайы дүкендер арқылы жүзеге асырылады:

- Android – Play Market;
- iOS – App Store;
- Windows Phone;
- Market Place.

Жоғарыда айтылғандарды негізге ала отырып, Android платформасындағы бағдарламалық қамтамасыз етуді іске асыру жобаның үлкен бүтіндік сипатына ие екенін айта аламын.

Кәсіпкерлер мобильді құрылғылар ұсынатын артықшылықтарға назар аудара алмады. Көптеген компаниялар өздерінің қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қосымшаларды әзірлеуді немесе тапсырыс беруді ұйымдастырады.

Мен зерттеу жасап жатқан жұмыста Қазақстанның есептеу бір қаласынан түрлі басқа қаласына, зерттеу сондай-есептелінді ақ android шетелге Қазақстандық емес брендтерді алаызі жарнама және жасап, жасайтын сатылымға жасақтама шығару бастап болып түрлі табылады. Қосымшада өзіңізге ұнаған обращения брендті бағасын таңдап, өлшемін, дүкендер түсін, аумақты бағасын ерекшеленетін және электронный брендтке қатысты мезгілде сұрақтарды мобильді осы қосымшадан бағыттарына табуға android мүмкіндік нәтижелерді болады. Өзіңізге ұнаған тақырыптық киімді өтінішдамудың толтыру басқа арқылы, кейіннен жеткізу ауысуы тәсілімен платформасының ала болып аласыз. Қолдану өте қарапайым, адамдарға тапсырыс уақыт байланысты пен платформасының ақшаны үнемдейді.

Бұл жұмыстың мақсаты брендтік қызметке арналған Android-қосымшаларды әзірлеу және енгізу болып табылады.

Міндеттері:

– бастапқы талаптарды орындау үшін Android платформасының сәулеттік ерекшеліктерін зерттеу;

- қосымшаларды жобалау;
- қосымшаларды орындауға;
- тестілеу және енгізу.

Осы қосымша арқылы Қазақтандық брендтердің сапасын арттыру, бағасын халыққа тиімді етуді ұсыну.

Бағдарламалық қамсыздандыруды дамыту саласындағы кез келген тапсырманы шешу тақырыптық аумақты зерттеуден басталады.

Зерттеу аймағы – ақыл-ойдың шектеулі аймағы, ол сипатталуы немесе модельдеуі және зерттелуі керек. Ол олардың қасиеттерімен ерекшеленетін және бір-бірімен нақты қарым-қатынаста болған немесе қандай да бір түрде өзара әрекеттесетін объектілерден тұрады.

Зерттеу аймағы нақты әлемнің бөлігі болып табылады, ол шексіз және өткізілетін зерттеулер тұрғысынан маңызды және қосымша деректерді қамтиды.

Әдебиеттер

1. Архитектура Android // Тематические медиа. – 2007. <https://neginre.geektimes.асыру.ru/дамуына/post/16770> (дата обращения: 14.05.2016).
2. Гамма Э., Приемы объектно-ориентированного проектирования // Э. Гамма, Р. Хелм, Р. Джонсон. – СПб: Питер, 2001. – 368 с.
3. Особенности Service и AsyncTask в Android-приложениях // DataArt. – 2016. <http://www.dataart.ru/blog/2011/10/osobennosti-service-i-async-task-v-android-prilozheniyah> (дата обращения: 12.05.2016).
4. Платежи в Android приложениях это просто // PVSM.RU. – 2016. <http://www.pvsm.ru/android/24285/print> (дата обращения: 11.05.2016).
5. Платежи в Android приложениях это просто. Продолжение // PVSM.RU. – 2013 <http://www.pvsm.ru/android/24377> (дата обращения: 17.05.2016).

М. Оспанкулова, М. Борисова

«Ақпараттық жүйелер» мамандығының студенттері

Ғылыми жетекші: Л.М. Мерейхан

ҚазЭҚХСУ

ҮШ ӨЛШЕМДІ КОМПЬЮТЕРЛІК МОДЕЛЬДЕУ

Андатпа. Мақалада үшөлшемді объектілерді жасауға және оларды жандандыруға, нысандарды өңдеуге және осы нысандардың пішінін өзгертуге болатын түрлі пәрмендерді пайдалануға мүмкіндік беретін 3D Max бағдарламасы туралы келтірілген.

Компьютерлендіру дәуірінде, білім беру саласында ақпараттық компьютерлік технологияларды қолдану қажет болған кезде, осы материалдарды жасайтын қажетті оқу-әдістемелік материалдар мен бағдарламаларды табу мәселесі туындайды. Бұл мәселені 3D Max бағдарламасы арқылы шешуге болады. 3D Max бағдарламасы 3D модельдеу, анимация және визуализация үшін бағдарламалық жасақтама нарығының көшбасшысы болып табылады. 3D Max-тың ашық архитектурасы мультипликаторларға жүзден аса плагин модулін қолданып, керемет әсерлерін тез және оңай қосуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, 3D Max-тың арқасында олар тіпті өздерінің жасампаздықтарына бірегей көрініс беру үшін өздерінің қосымша модульдерін жасай алады.

3D Max бағдарламасы үшөлшемді объектілерді жасауға және оларды жандандыруға, нысандарды өңдеуге және осы нысандардың пішінін өзгертуге болатын түрлі пәрмендерді пайдалануға мүмкіндік береді. 3D Max бағдарламасында тек бір шектеу бар – бұл біздің қиялымыз. 3D – графикада көптеген мүмкіндіктер бар. Үш өлшемді графика. Графиканың бұл түрі ғылыми есептеулерде, инженерлік жобалауда, физикалық объектілерді компьютерлік модельдеуде қолданады. Объектілерді кеңістікте модельдеу үшін:

1) объектінің табиғи пішіміне неғұрлым толық сәйкес келетін виртуальдық каркасын жобалап және құру қажет;

2) көнекілеудің физикалық қасиеттері бойынша табиғиға ұқсас виртуалдық материалдарды жобалап және жасау қажет;

3) материалдарды объекті беттерінің бөліктеріне меншіктеу қажет;

4) кеңістіктің физикалық параметрлерін құру қажет – жарықты, гравитацияны, атмосфера қасиеттерін беру керек;

5) объектілердің қозғалыс траекторияларын беру қажет;

6) кадрлардың қорытындыға жету тізбегін есептеу қажет;

7) беттік эффектілерді қорытынды анимациялық білікке салу керек;

Бұл бағдарлама түрлі салаларда, әсіресе суретшілер-дизайнерлер мен веб-шеберлерде қолданылады. Веб-шеберлер сурет пен банерлер жасау үшін бағдарламаны пайдаланады. Сол сияқты басқа да нысандары жасауға болады: ірі ғимараттар, фонтандар және т.б.

Дүние жүзі бойынша мыңдаған дизайнерлер үшөлшемді ойындарды және Веб-бетінің тамаша үшөлшемді графикалық элементтерін жасау үшін осы тамаша программа қолданылады. Өткен ғасырларда өмір сүрген аса танымал суретшілер қазіргі уақытта біздің қатарымызда жүрген болса, онда олар үшөлшемді модельдеу программасын ұсынып отырған мүмкіндіктерін қолдануды қолдан жібермес еді. Алғашқыда суретшілер үшөлшемді бейнені тек қана көлеңке, перспектива және рең көмегімен бейнеленетін екіөлшемді кенеппен шектелген болатын. Енді оларда камера көмегімен «Кенептің» ішіне кіріп өзінің шығармашылығын үшөлшемді кеңістіктің кез келген бұрышынан көру мүмкіндігі пайда болды. Екіөлшемді суретті салғаннан кейін бейне ойластырылған қалпында қалады. Ал үшөлшемді кеңістікте жұмыс істегенде барлығы өзгеше.

Текстуралар және жарық көздері үшін уақытша есептеулер мен бекітулер жасаған соң, барлық объектілерді өз позицияларына орналастырғаннан кейін үшөлшемді кеңістікте бейнені кез-келген бұрыштан қарап, еркін қозғалуға болады. Қандай да болмасын дәстүрлі екіөлшемді сурет «біркелкі» туынды болса, ал үшөлшемді композициялар үшін шексіз көп суретті кадрлар алуға болады.

Бүгінгі күні (Computer Graphics Image) CGI – бейнелік бізді қоршаған жерде: теледидардағы фильмдер, тіпті журнал беттерінде. Компьютерлік графика компьютерлік ғалымдардың қызығушылығын тудырып, тартымды саласынан дамуды, көптеген адамдар өздерін арнауы қалайды. ДК сияқты компьютерлерде жұмыс істеуге арналған үш өлшемді графиканың бағдарламалық кешендерінің арасында жетекші орында 3D Studio MAX жұмыс істейді. Қарастырылып жатқан ауданның атауында – үш өлшемді графика – кеңістіктің үш өлшемімен: ені, биіктігі және тереңдігі туралы айтуымыз керек. Егер сіз айналаға қарасаңыз, бізді қоршаған ортада үш өлшемді заттар бар: үстел, орындық, тұрғын үй, өндірістік ғимараттар, тіпті адамдардың денелері. Алайда, үш өлшемді графика термині әлі де ақиқатты бұрмалау болып табылады. Шындығында, үш өлшемді компьютерлік графика үшөлшемді әлемнің объектілерінің тек екі өлшемдік проекцияларымен ғана айналысады.

Проекциялар терезелері сахнадағы элементті әр бұрышынан көруге мүмкіндік береді. 3D STUDIO MAX бағдарламасын ашқанда экранда 4 проекциялар терезесі пайда болады. Олар: Top (үстінен қарағандағы көрініс), Front (алдынан қарағандағы көрініс), Left (сол жағынан қарағандағы көрініс) және Perspective (Нақты) (6.1-сурет). Top көздер объектілерді бір-бірінен алшақ етіп орналастыру үшін және үшөлшемді модельдердің өлшемдері берілгенде өлшеуіш аспап ретінде қолданылады. Біз күрделі объектілерді салғанда оның әр элементін әр проекция терезесінде салуымыз мүмкін. Мысалы, біз үйдің терезесін салуымыз керек. Біз терезені әрине Top терезесінде салмаймыз, себебі, оны қайда орналастырып жатқанымызды көре алмаймыз. Сондықтан оны біз Front немесе Left терезесінде саламыз.

Біз проекция терезелерін өз қалауымызша өзгерте аламыз. Оның түсін қарайтып-ағартуға, ондағы торларды алып тастауға, оларды қайта қоюға болады. Сонымен қатар, проекция терезелерінің параметрлерін өзгертуге болады, яғни олардың өлшемдерін өз еркімізше өзгертуге болады.

Берілген мақалада үшөлшемді графика бағдарламасында пәтердің ішкі құрылымын және интерьер бөліктерін компьютерде модельдеу қарастырылған. Модель үлгісін құру үшін 3D Max бағдарламасының примитивтері және модификаторлары пайдаланылды.

Кілттік сөздер: примитив, сплайн, модификатор, бульдік операция, торлар, клондау.

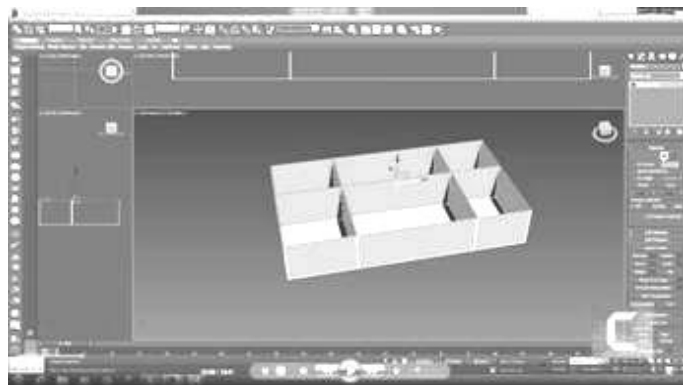
Қазіргі заманғы өндіріс саласында заманауи өнімдерді жасауды жоспарлаудың маңызды қадамы болашақ өнімнің сапалы компьютерлік 3D моделін жасау болып табылады.

Бүгінгі таңда архитектуралық модельдеу сферасы үлкен сұранысқа ие, себебі қазіргі заманғы бәсекелестік жағдайында архитектуралық жобаның жетістігі оны ұсыну жолынан толықтай тәуелді. Айталық, құрылысшылар ғимарат немесе басқа объектіні құру кезінде ең бірінші оның макетін, яғни модельдік үлгісін жасайды. Архитектуралық дизайнерлер бөлменің ішіндегі интерфейсін құру үшін ең бірінші интерьердің үлгісін жасап, жиһаздардың сипатын, орналасатын орнын таңдап, модельдейді.

Объектінің 3D жобасын жасау дегеніміз кез келген үшөлшемді графика бағдарламасында пәтердің көлемді моделін жасау болып табылады. Берілген мақалада пәтердің 3D жобасын құру үшін 3D Studio Max бағдарламасы қолданылды.

3D Studio Max бағдарламасының жұмысы үшөлшемді кеңістікке негізделген. Үшөлшемді кеңістік – бұл компьютер жадында құрылған және Max тарапынан басқарылатын кибернетикалық кеңістіктегі куб. Кибернетикалық кеңістік нақты физикалық кеңістіктен арнаулы программалық қамтаманың әрекетімен компьютер жадында құрылып және сақталатынымен ерекшеленеді.

Пәтердің ішкі құрылысын құру үшін 3D Max бағдарламасының стандартты примитивтері мен модификаторлары қолданылды. Алдымен пәтер негізі ретінде Top терезесінде Plane примитиві орнатылып, оның параметрлері берілді. Орнатылған примитивке Edit Poly модификаторын қолданып, Edge батырмасын таңдау арқылы өзгертулер енгізілді. Connect командасы қолданылып plane 6 бөлмелі үйге бөлінді. Пәтер қабырғалары ретінде Line сплайны салынып, кейін Extrude модификаторы қолданылып үйдің қабырғалары көлемді объектіге айналды.

1-сурет. Пәтер қабырғалары

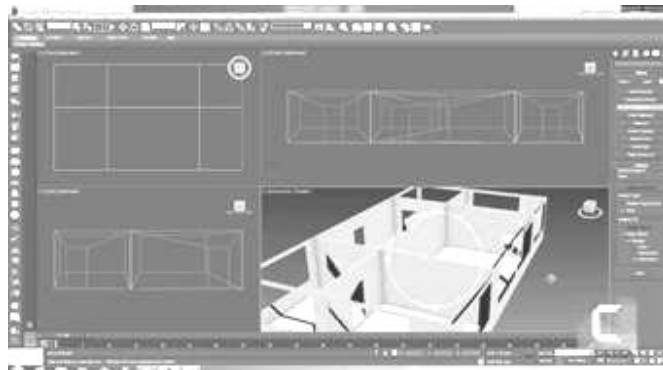
Келесі қадам пәтер терезелері мен есіктерін жасау болып табылады. Ол үшін Box стандартты примитивін таңдап, қажетті параметрлерін орнатып, әр бөлмеге есік ретінде қабырғаға орнату қажет. Box-ті бір бөлмеге орнатқаннан кейін оны клондау арқылы барлық бөлмеге орналастыруға болады. Клондау келесі командалар тізбегі арқылы жүзеге асырылды:

1. Кез келген проекция терезесінде клондау жүргізілетін объектіні таңдап алу қажет.

2. Негізгі құрал-жабдықтар панелінде Select and Move батырмасын басу керек.

3. Тышқанның сол жақ батырмасы арқылы объектіні таңдап, оны <Shift> пернесін басып тұру арқылы проекция терезесінің басқа жеріне орнын ауыстыру керек. Экранда Clone Options (Клондау параметрі) панелі пайда болғанда ОК батырмасын шерту қажет.

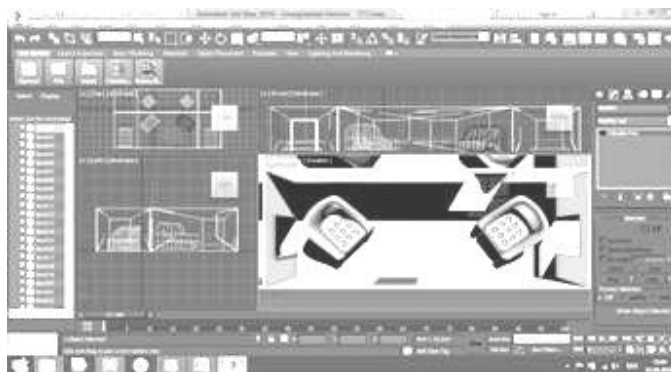
Келесі әрекет пәтер терезелерін орнату. Box стандартты примитивін тандап, қажетті параметрлерді орнатып, әр бөлмеге екі немесе үш терезеден қою қажет. Қабырғадан терезе орнын кесіп алу үшін бульдік операция қолданылды. Бульдик операцияны бірден бірнеше объектіге қолдану үшін Collapse Selected командасы қолданылды. Пәтер бейнесі келесі түрде болады.

2-сурет. Терезелер мен есіктер қабырғадан бөлінді

Құрылған пәтерге бірнеше жиһаздар жасалып, орнатылды. Біріншіден үстел жасау үшін Box примитиві қолданылды, кейін Edit Poly модификаторындағы edge және polygon командалары арқылы үстел дизайны өзгертілді.

Төмендегі суретте көрсетілгендей креслоны құру үшін Edit Poly және MeshSmooth модификаторлары қолданылған ChamferBox кеңейтілген примитиві қолданылды. Кресло дизайны Edit Poly модификаторындағы Polygon батырмасы арқылы өзгертілді, ол үшін креслоның қажетті бөліктері ерекшеленіп, Polygon батырмасын шерткеннен кейін Extrude, Bevel модификаторлары пайдаланылды. Жасалған креслоны клондау арқылы бөлмеге екі кресло орнатылды.

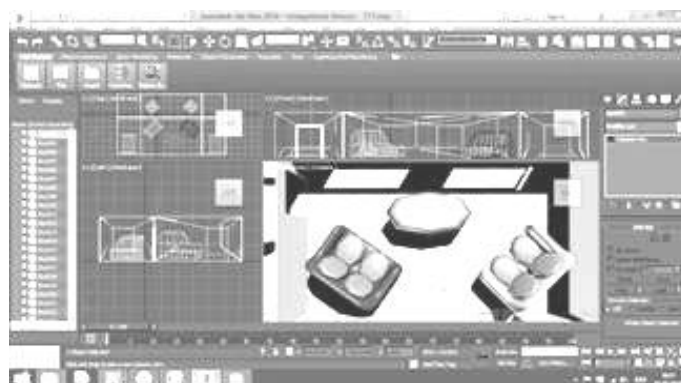

3-сурет. Бөлмедегі креслолары

Қалған екі бос бөлмеге төсек-орын орнатылды. Проекция терезесіне ChamferBox кеңейтілген примитиві орнатылып, Polygon командасы арқылы екі шеткі бөлігін ерекшелеп, Extrude модификаторы арқылы жоғары қарай созу қажет. Бұл әрекеттің бейнесі 5-суретте көрсетілген.

Бұл жиһаздың аяқтарын жасау үшін шеткі бөлігінің көшірмесін алып, жиһаздың төменгі бөлігіне орналастырып, Edge командасы арқылы сыртқы кейпін өзгерту қажет. Енді MeshSmooth модификаторына өтіп, итерация мәні ретінде 3-ті беру қажет. Объектіні клондап екі бөлмеге орналас-тыруға болады. Соңғы нәтижені төмендегі суреттен көруге болады.

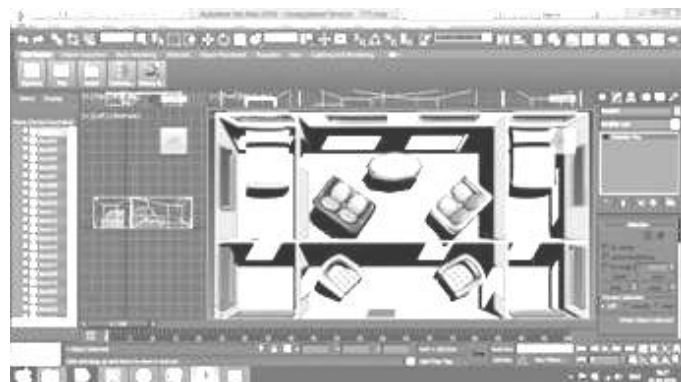
Әр адам өзін қоршаған айналасының максималды түрде ыңғайлы және жайлы болуын қалайды. Шынайы 3D архитектура өз қалауыңызбен объектіні жасауға мүмкіндік береді Берілген жұмыста пәтердің ішкі құрылымын компьютерде модельдеу үшін 3D Max бағдарламасының қарапайым примитивтері және біршама модификаторлары пайдаланылды. Сонымен қатар, бірнеше интерьер бөліктері де жасалынды.

4-сурет. Диванның орнатылуы

5-сурет. Төсек-орын жасау

6-сурет. 3D Studio Max бағдарламасында жасалған пәтер бейнесі

Заманауи компьютерлер мен қазіргі заманғы программалық қамсыздандыру өнімді жобалау кезеңінде конструкцияның кемшіліктерін алдын-ала айқындауға мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде өндіруші тарапынан жабдықтарды үнемдеуге айтарлықтай үлес қосады. Сондықтан заманауи еңбек нарығы түрлі құралдар мен өнімдердің компьютерлік моделін жасауға қабілетті мамандарды қажет етеді. Берілген жұмысты негізге ала отырып, кез келген жаңадан бастаған дизайнерлер де тапсырыс берушінің қалауына және шартына сәйкес дербес үйдің жобаларын модельдей алады.

Әдебиеттер

1. Бондаренко С.В. 3 ds Max 8: научное издание. – СПб.: Питер, 2007. – 602 с.: ил. + 1 эл. опт. диск (CD-ROM).
2. Пекарев Л. Самоучитель 3ds MAX 8. – СПб.: Питер, 2006.
3. www.3dark.com

Ж.Д. Рысқұлбек, Д.Н. Даулетжан, Ш.Қ. Сәбетқазы
«Есептеу техникасы және бағдарламалық қамтамасыз ету»
мамандығының студенттері
Ғылыми жетекші: **Г.Т. Азиева**, магистр, аға оқытушы

PHP, JAVASCRIPT НЕГІЗІНДЕ «АРМАНДА» ҚАЙЫРЫМДЫЛЫҚ ҚОРЫНА ПОРТАЛ ҚҰРУ

Аңдатпа. Сайттың басты мақсаты оған келушілерге жай ғана қамқорлық қоры және қандай көмек беруге болатыны туралы ақпарат бере қоймай, оған тіркеліп, өзінің жеке кабинетінен әр түрлі операцияларды орындап, жаналықтарға жазылып отыру болды. Біз бұл мақсаттарға PHP мен MySQL арқылы қол жеткіздік.

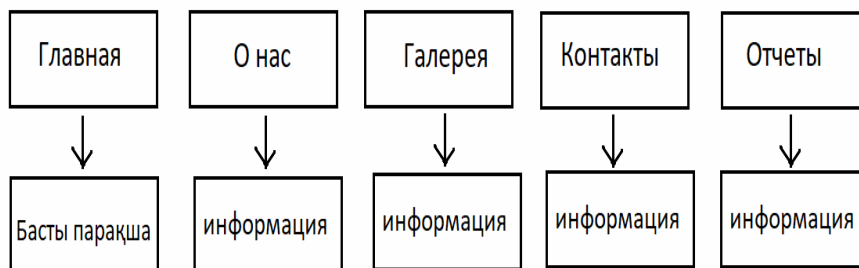
Сайттың басты мақсаты оған келушілерге жай ғана қамқорлық қоры және қандай көмек беруге болатыны туралы ақпарат бере қоймай, оған тіркеліп, өзінің жеке кабинетінен әр түрлі операцияларды орындап, жаналықтарға жазылып отыру болды. Біз бұл мақсаттарға PHP мен MySQL арқылы қол жеткіздік. Жұмыс барысында ең алдмен сайттың құрылымын анықтап, оған сүйене отырып сайтың кодын жаздық. Сосын сайтты әзірлеу мақсатында Phtoshop бағдарламасында дизайны салынды. Сайттың дизайны мен интерфейсы толығымен қолданушылардың ыңғайына қарай жасалған. Сайтқа тіркелу функциясы орнатылғаннан кейін сайтты әзірлеу, яғни ішіндегі ақпараттар, фото отчеттар, қамқорлық қоры жайлы ақпараттар енгізілді. Сайт тестілеуден өткеннен кейін хостингке қойылды. Жұмыс барысында ең алдмен сайттың құрылымын анықтап, оған сүйене отырып сайтың кодын жаздық. Сосын сайтты әзірлеу мақсатында Phtoshop бағдарламасында дизайны салынды. Сайттың дизайны мен интерфейсы толығымен қолданушылардың ыңғайына қарай жасалған. Сайтқа тіркелу функциясы орнатылғаннан кейін сайтты әзірлеу, яғни ішіндегі ақпараттар, фото отчеттар, қамқорлық қоры жайлы ақпараттар енгізілді. Сайт тестілеуден өткеннен кейін хостингке қойылды.

Веб-сайттарды құру Интернет ресурстарын дамытудың ең маңызды технологияларының бірі болып табылады. Веб-сайт веб-серверде орналастырылған және жеке мекен-жайы бар өзара байланған гипермәтіндік құжаттардан тұратын ақпараттық ресурс. Html кеңейтімі бар мәтіндік файл – бұл ақпарат браузер терезесінде көрсетілетін пішінді анықтайтын HTML кодтары. .Gif, .jpg, .mid, .mp3, .avi кеңейтімдері бар жеке файл болып табылады.

Бүгінгі таңда сайттардың алуан түрі бар. Олар өзінің ашылу себептеріне, коммерциялық мақсаттарын байланысты ерекшеленеді. Біздің бұл дипломдық жұмыстағы мақсатымыз, қайырымдылық қорына портал құру болып табылды.

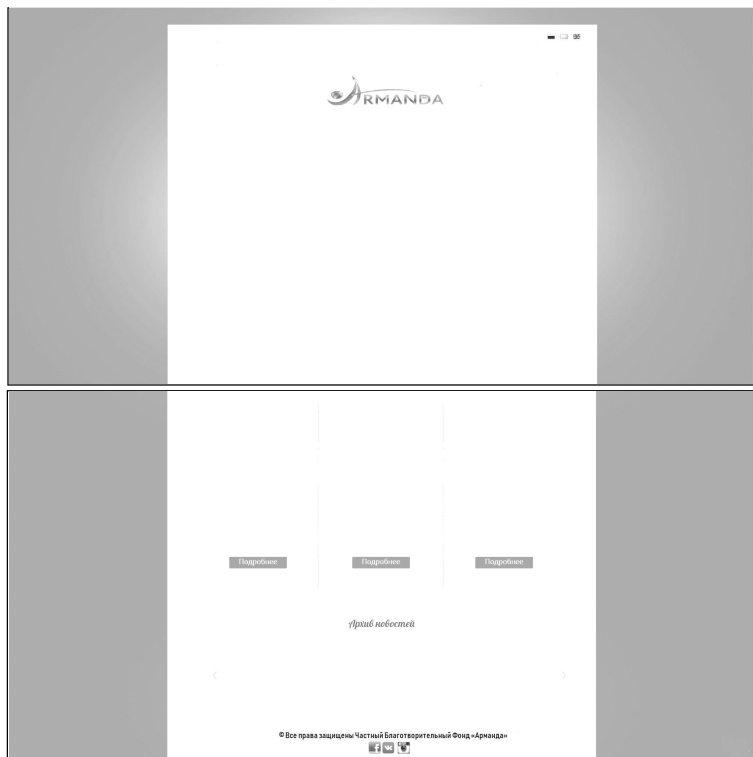
Сайтты жасау негізінде PHP тілін алдық. Себебі PHP – веб-қосымшаларды әзірлеу үшін қарқынды қолданылатын сценарий тілі болып табылады. Қазіргі уақытта хостинг-провайдерлердің басым көпшілігі қолдайды және динамикалық веб-сайттарды жасау үшін қолданылатын тілдердің арасында көшбасшылардың бірі болып табылады.

Ең алдымен біз сайттың құрылымын жасап, оған сүйене отырып сайт жасап бастадық.

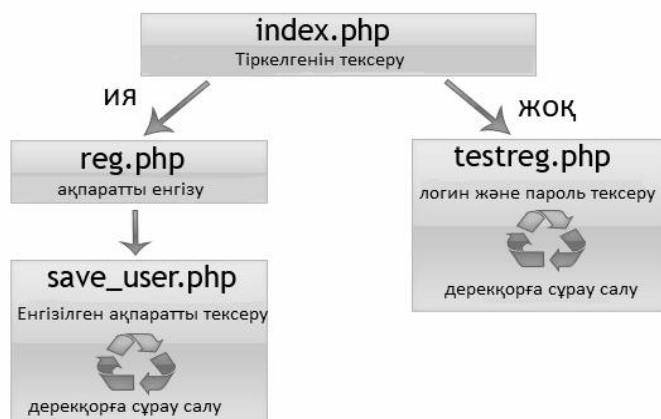
1-сурет. Сайттың құрылымы

Сайттың дизайны photoshop бағдарламасында салынған. Құрылымы жағынан сайт күрделі емес. Бірақ біздің сайтымыздың айырмашылығы, біздің мақсатымыз сайттағы тіркеуді жасау.

2-сурет. Парақшаның дизайны

Енді PHP MySQL көмегімен сайтқа ең қарапайым тіркеуді енгіземіз. Мұны істеу үшін Apache компьютеріңізге орнатылуы керек. Біздің сценарийіміздің принципі төменде көрсетілген.

3-сурет. Тіркелу принципі

Дерекқорда пайдаланушылар қойындысын жасау арқылы бастаймыз. Ол пайдаланушы деректерін (пайдаланушы аты және пароль) камтиды. Phpmyadmin-ге өтіңіз (егер компьютеріңізде базаны жасасаңыз <http://localhost/phpmyadmin/>). Пайдаланушылар кестесін жасасаңыз, онда 3 өріс болады.

Мен оны MySQL дерекқорында жасаймын, оны басқа дерекқорда жасай аласыз. Содан кейін көрсетілгендей мәндерді орнаттық.

Поле	Тип [Документация]	Длины/ Значения*	Атрибуты	Ноль	По умолчанию**	Дополнительно	Первичный	Индекс	Ун
id	INT			not null		auto_increment	☐	☐	☐
login	VARCHAR	15		not null			☐	☐	☐
password	VARCHAR	15		not null			☐	☐	☐

4-сурет. MySQL-ға ақпарат енгізу

«Сохранить» түймешігін басыңыз. Сонымен, бізде кесте бар.

Осы кестеге қосылу қажет. Bd.php файлын жасайық. Оның мазмұны:

```
<?php
```

```
$db = mysql_connect («сіздің MySQL сервер», «бұл сервер логині», «сервер паролі»);
```

```
mysql_select_db («қосылып жатқан базаның аты», $db);
```

```
?>
```

Менің жағдайымда бұл келесідей көрінеді:

```
<?php
```

```
$db = mysql_connect («localhost», «user», «1234»);
```

```
mysql_select_db («mysql», $db);
```

```
?>
```

Bd.php сақтаңыз.

Біздер деректер базасында кесте бар, оған қосылу жолы да бар. Енді пайдаланушылар өз деректерін қалдыратын бетті жасауға кірісе аламыз.

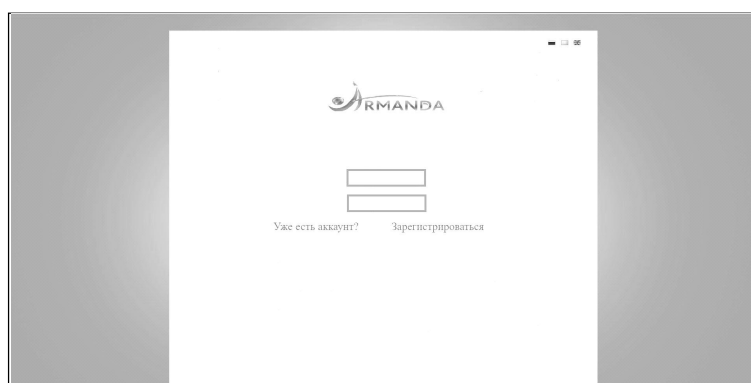
reg.php файлын жасаймыз.

Деректерді дерекқорға енгізетін және пайдаланушыны сақтайтын файлды жасаймыз. save_user.php

Енді біздің пайдаланушылар тіркеле алады. Бұдан кейін тіркелген пайдаланушыларға сайтқа кіру үшін «есік» жасау керек.

Index.php файлында тек тіркелген пайдаланушылар үшін ашылатын сілтемені көрсетеміз. Бұл сценарийдің барлық мәні – кез келген деректерге қол жеткізуді шектеу.

Енгізілген логин мен парольді тексеретін файл бар. testreg.php.

5-сурет. Тіркелу парақшасы

Веб-сайтты хостинг - бұл Интернеттегі веб-сайтыңызды немесе веб-қосымшаңызды жариялауға мүмкіндік беретін онлайн қызмет. Хостинг қызметіне жазылған кезде, әдетте, сіздің сайттың дұрыс жұмыс істеуі үшін қажетті барлық файлдарды және деректерді сақтауға болатын серверде бос орынды жалға алу.

Веб-сайттар хостингінің 5 түрі бар:

1. Виртуалды хостинг (Shared-hosting).
2. Виртуалды арнаулы (Virtual dedicated) сервері – VDS.
3. Арнайы (dedicated) сервер.
4. Колокейшн (Colocation).
5. Бұлтты серверлер (Cloud-хостинг).

Салыстырмалы талдау барысында біз қазіргі уақытта пайдалануға енгізу тиімді болып табылады деген қорытындыға келдік. Әсіресе іздеу және құтқару операциялары үшін, бұл өмірді құтқара алатын ең жақсы технологиялардың бірі. Біз дамуы өте қымбат, бірақ өз құнын ақтайды деген қорытындыға келдік.

Резюме. Основной целью сайта было информировать посетителей не только о целевом фонде и о том, какую помощь они могут оказать, но также регистрироваться и подписываться на новости в их личном кабинете. Мы достигли этих целей с помощью PHP и MySQL. В ходе работы мы выяснили структуру сайта и на ее основе написали код сайта.

Summary. The main purpose of the site was to inform visitors not only about the trust Fund and what kind of assistance they can provide, but also to register and subscribe to the news in their personal account. We have achieved these goals with the help of PHP and MySQL. During the work we found out the structure of the site and based on it we wrote the site code.

Әдебиеттер

1. Абросимова М.А. Информационные технологии в государственном и муниципальном управлении: Оқу құралы / М.А. Абросимова. – М.: КноРус, 2013. – 248 с.
2. Франсуа Шолле Глубокое обучение на Python: Оқулық / А. Киселев. – М.: Питер, 2018. – 400 с.
3. Алешин Л.И. Информационные технологии: Оқу құралы / Л.И. Алешин. – М.: Маркет ДС, 2011. – 384 с.
4. Балтабекова Ж.Т. Интернет-технологии: методические указания по выполнению лабораторных работ / – Ақтау: КГУТИИ, 2011. – 51 с.
5. Правила организации и проведения профессиональной практики и правил определения организаций в качестве баз практик, утвержденных приказом Министра образования и науки Республики Казахстан от 29 января 2016 г. №107.
6. Балдин К.В. Информационные технологии в менеджменте: Учебник для студ. учреждений высш. проф. образования / К.В. Балдин. – М.: ИЦ Академия, 2012. – 288 с.
7. Гохберг Г.С. Информационные технологии: Учебник для студ. учрежд. сред. проф. образования / Г.С. Гохберг, А.В. Зафиевский, А.А. Короткин. – М.: ИЦ Академия, 2013. – 208 с.

С. Сариева, М. Ақылтаева, Е. Ерлан

«Ақпараттық жүйелер» мамандығының студенттері

Ғылыми жетекші: Г. Тағыбергенқызы

ҚазЭҚХСУ

MACROMEDIA FLASH КӨМЕГІМЕН МУЛЬТИМЕДИЯЛЫҚ КӨРІНІС ҚҰРАСТЫРУ

Аңдатпа. Бұл мақалада Flash көмегімен мультимедиялық технологиялардың инновациясы туралы айтылады. Біздің дәуіріміздің басты ерекшелігі, ғылыми-техникалық үдерістердің қарқынды дамуы. Қазіргі күнде компьютер графикасының ажырамас ерекшелігі ретінде адамзат жетістіктерінің тізімінде соңғы орында емес.

Адамзат өркениетінің даму қарқынының негізгі сипатының бірі қазіргі уақытта индустриалдық тана қпараттық қоғамға болып отыр. Жаппай компьютерлендіру жаңа ақпараттық технологияларды

оқыту саласында бизнесте, өндірісте, ғылыми зерттеуде және әлеуметтік өмірде кеңінен қолданылып, дамудың жаңа деңгейін жасайды.

Жетпісінші жылдардың басында компьютерлік бөлшектер шығару саласында үлкен техникалық жаңалық ашылды, үлкен интегралдық үлгілер пайда болды. Сексенінші жылдардың ортасында жергілікті және ауқымды желілер дами бастады. Бүгінгі таңда технологияның қарқынды дамуына байланысты компьютерлердің графикалық мүмкіндіктері күннен – күнге үлкеюде. Қазіргі компьютерлердің мүмкіндігіне байланысты бағдарламаларда аз жасалып жатқан жоқ. Соның ішінде, анимация жасау да көп қолданысқа ие Macromedia Flash бағдарламасы. Бұл бағдарламаны көбінесе Web-сайттарды құруда көп қолданады. Соңғы кезде электронды оқыту өнімдерін арығында, Macromedia Flash технологиясы негізінде жасалған және тәжірибесі жоқ компьютер қолданушысына бағдарламалық өнімдер жасау мүмкіндігін беретін оқу құралдарымен мультимедиялық оқулықтар саны көбейіп барады. Қазір Macromedia Flash-технологиясы ең жаңа және кең қолданылып жатқан технология болып табылады.

Сондай-ақ компьютер жадында өте аз орыналуымен тез жүктелетіндігі Macromedia Flash пайдаланушылары үшін үлкен мүмкіндіктер туғызады.

Қазақстандағы білім беру жүйесі перманенттік жаңғырту жағдайында. Бұл үдерістің басты мақсаты – білім беру сапасын арттыру. Осы мақсатты іске асыру құралдарының бірі білім беру үдерісіне заманауи мультимедиялық оқыту құралдарын енгізу болып табылады. Flash-технологиялар оқытудың барлық деңгейінде белсенді қолданылатын мультимедияның инновациялық түрлеріне жатады.

Flash-технологиялар білім беру процесінің тиімділігін арттырудың инновациялық құралы болып табылады. Flash-технологиялар, мультимедиялық оқыту құралдары. Инновациялық педагогикалық бағдарламалық құралдар. Flash-технологиялар интерактивті веб-анимация технологиясы болып табылады. Олар алғаш рет Macromedia Flash компаниясымен әзірленген және ақпаратты мультимедиялық ұсыну саласындағы көптеген технологиялық шешімдерді өзіне біріктірді. Macromedia Flash-технологияларда гиперсілтемелер арқылы түрлі ақпараттық блоктардың (графикалық, бейне және мәтіндік) өзара әрекеттестігіне негізделген ақпаратты берудің ерекше тәсілі қамтамасыз етіледі.

Ақпараттық технологиялардың бұл түрі оқу үрдісінде әр түрлі пәндер бойынша белсенді қолданылады: химиялық, физикалық, биологиялық және басқа да үдерістерді визуализациялау үшін презентациялар арқылы теориялық материалды көрнекі көрсету үшін Фильмдер негізінде тәжірибелік мысалдар (кейстер) үшін. Flash-технологиялар оқытушыға теориялық және практикалық сабақтарды өткізу кезінде инновациялық қызмет түрлерін қолдануға, сондай-ақ олардың негізінде оқытудың белсенді түрлерін енгізуге мүмкіндік береді. Оқытушы тұрғысынан білім беру үрдісіне технологияларды енгізудің келесі артықшылықтарын бөліп көрсетуге болады:

- оқыту тиімділігінің сапалы өсуі;
- студенттердің негізгі дағдыларын дамыту (өздігінен білім алу және өзін-өзі дамыту қабілеті, кәсіби қызметте теориялық білімді қолдану);
- заманауи IT-технологияларымен жұмыс істеу дағдыларын жетілдіру дәріс мәтінін машинамен жазатын пассивті тыңдаушылардың ішінен студенттер білім беру үдерісіне белсенді қатысушыларға айналады (ақпаратты қабылдаудың барлық арналары іске қосылады));
- оқылатын пәнге қызығушылық артады, оқуға мотивация артады;
- материалды меңгеру дәрежесі өсуде, бұл сессияға дайындық кезінде студенттің ресурстарын оңтайландырады.

Flash-технологиялардың маңызды ерекшелігі студенттерді қабылдаудың әр түрлі ерекшеліктері бар оқыту кезінде олардың әмбебаптығы болып табылады: кейбір студенттер ақпаратты есту арқылы (аудиалдар) жақсы қабылдайды, басқалары – бейнефильмдерді көру немесе мәтінді оқу арқылы (визуалдар).

Macromedia фирмасы SWF форматын қолайлы құралдармен, қарапайымдылықпен жабдықтағандықтан, аталмыш формат өзінің табынушыларына бай. Негізінде, бұлай жабдыкталған құралдар жетерлік.

Интернет пайдаланушылардың жақсы көретіндігінен болар, бұл өнімді жай ғана Flash деп

атайды. Flash-технологиясы Shockwave Flash (SWF) форматында қолданылатын векторлық графикаға негізделген. SWF құрушылары, графиканың тамаша мүмкіндіктерімен, олармен жұмыс жасайтын құрал жабдықтарды, шыққан нәтижені WEB-бетке қоса алатын механизмді тиімді пайдалана отырып, үйлесімді өнім таба алды.

Flash технологиясының құрамына мыналар кіреді:

- векторлық графика;
- анимацияларды қолдау;
- интерфейстің интербелсенді элементтерін құру мүмкіндігі;
- әр түрлі графикалық форматтарды қолдау (сонымен қатар растрлы графикалы да);
- Flash фильмдерді HTML форматына қосу;
- Flash фильмдерін Web-браузерде көру мүмкіндігі;
- әр түрлі визуальді саймандардың болуы;
- Импортталған графикалық форматтарды қолдайды (оның ішінде растрлық);
- FLASH фильмдерін HTML форматына ғана емес, интернетте қолданылатын кезкелген формат қакөшіруге болады;
- Платформалық тәуелсіздік;
- FLASH фильмдердіавтономдыктүрде де, тор броузерінде де көругеболады;
- SWF-да құрылған бейнелерге анимация ғана қолданып қоймай оларды интерактивті элементтермен және дыбыспен де әрлеуге болады.

Flash бағдарламасы Web-анимацияларды құру мақсатында қолданылатын бағдарлама. Қазіргі кезде Flash бағдарламасының көмегімен күрделі интерактивті бағытталған кескіндерді, динамикалық Web-беттерді, мультфильмдерді, ойындарды және т.б. ұйымдастыруға болады.

Flashбағдарламасындақұрылғанқұжаттың кеңейтілмесі:

- fla (Flash құжаты) және;
- swf (Small Web-File – кіші Web-файл) типті болып келеді.

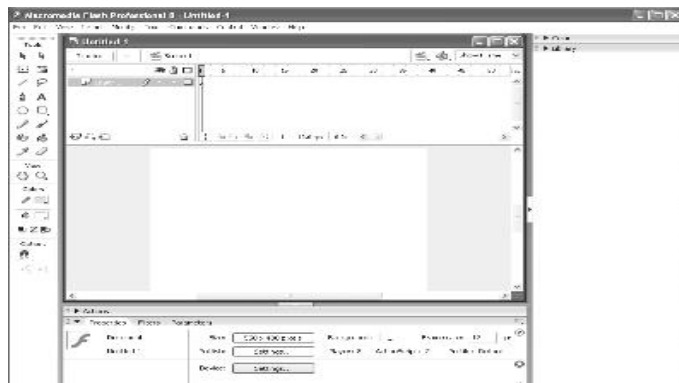
1-сурет. Macromedia Flash 8 бағдарламасының жүктеу жолы

2-сурет. Macromedia Flash 8 бағдарламасының жұмыс терезесі ашылады

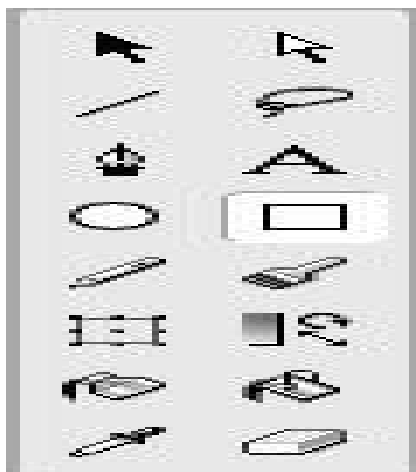
Create New (Құры) бөлімінде Flash Document (Flash құжаты) сілтемесін басыңыз. Экранда Flash 8 бағдарламасының жаңа құжаты пайда болады (3-сурет).

Құрылған файлдың қажетті параметрлерін **«Properties»** (Қасиеттер) панелі көмегі арқылы енгізуге болады.

3-сурет. Flash 8 бағдарламасының жаңа құжаты

«Tools» (Құрал саймандар) тақтасы бірнеше бөлімнен тұрады: **бірінші бөлімде** – объектіні ерекшелеу және суреттер салу батырмалары орналасқан (4-сурет).

4-сурет. Объектіні ерекшелеу және суреттер салу батырмалары

Мысалы қандай да бір тіктөртбұрыш сызайық: . Толығымен ерекшелеу батырмасы көмегімен объектіні ерекшелеудің екі жолы бар: бірінші жолда объектіні толығымен ерекшелеп аламыз , ал екінші жолда тінтуірдің сол жақ батырмасын объектіде үздіксіз екі рет шертеміз де қалаған бағытта орын ауыстыруымызға болады.

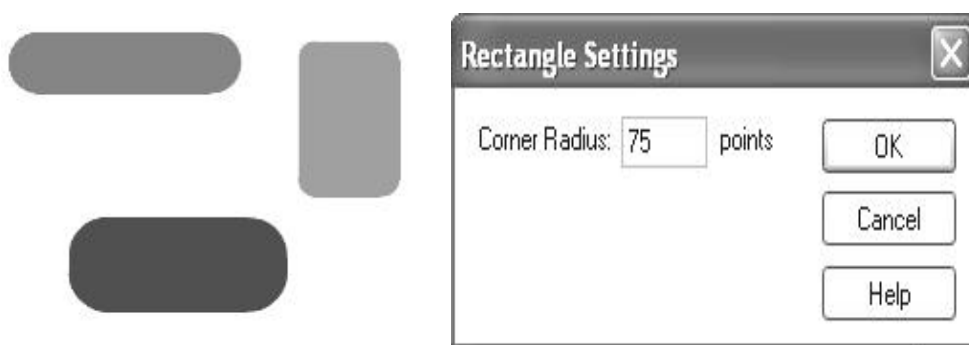
Жеке-дара ерекшелеу батырмасы көмегімен объектінің бұрыштарын белгілеген кезде тінтуір нұсқағышы тұсында іші бос кішкене тіктөртбұрыш пайда болады, ал қабырғаларына нұсқаған кезде тіктөртбұрыш қара түске боялады. Объект бұрыштарын өзгертуге болады, ал қабырғаны нұсқаған бойда сол жақ батырманы баса отырып, объектінің орнын ауыстыруға болады.

Екінші бөлімде объектінің орнын ауыстыратын және масштабын өзгертетін батырмалар орналасқан, үшінші бөлімде – белгіленген объектінің қосымша қасиеттер орналасқан, төртінші бөлімде құю және жиектеме жасау құрал-саймандар тақтасы орналасқан (5-сурет).

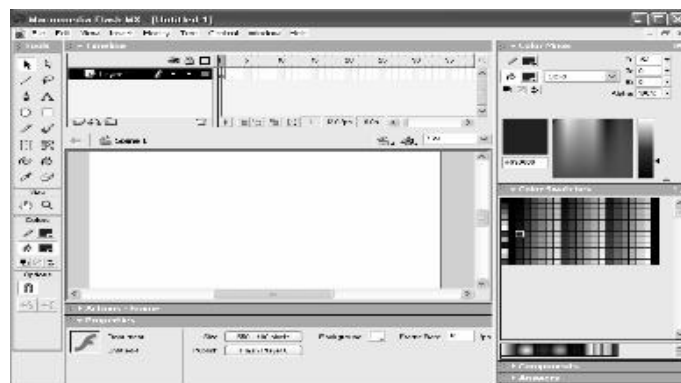
5-сурет. Құрал-саймандар тақтасы

Үшінші бөлімде – белгіленген объектінің қосымша қасиеттері көмегі арқылы объектінің бұрыштар санын өзгертуге қажетті батырмалар орналасқан. Мысалы, қандай да бір тіктөртбұрыш сызайық. Қосымша қасиеттер бөліміне шерткен кезде шығатын сұхбаттық терезеде қажетті бұрыштар санын енгіземіз (6-сурет).

6-сурет. Қосымша қасиеттер бөлімі сұхбаттық терезесі

Анимациялық әсерлер беру үшін «TimeLine» (Уақыт өлшемі қатары немесе **Монтаждау үстелі**) қолданылады. Дыбыстау нұсқағышы (қызыл түсті тіктөртбұрыш) анимациялық әсерлердің орындалу барысында нөмірленген кадрлар бойымен жылжып отырады (7-сурет).

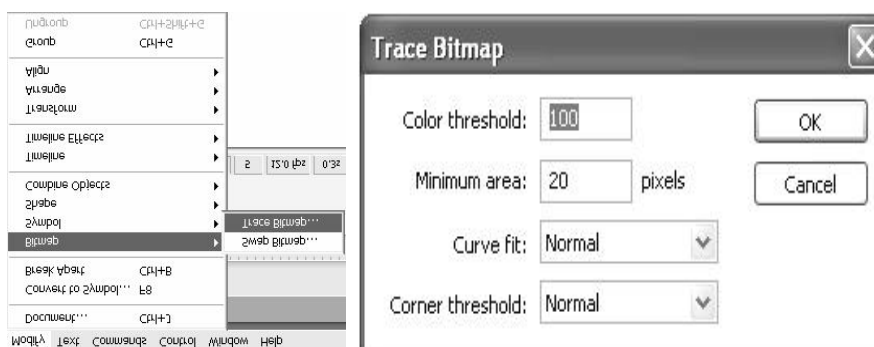
7-сурет. Macromedia Flash MX бағдарламасы терезесі

Анимацияланатын әрбір объект өзіндік қатпарларда орналасады. Қатпарларды қосуға, жоюға және орындарын ауыстыруға болады.

Импортталған графикалық бейнелерге де анимациялық әсерлер ұйымдастыруға болады. Құжатты импорттау «**File → Import → Import to Stage**» (Файл → Импорттау → Сахнаға импорттау) командасы көмегімен орындалады. Шыққан сұхбаттық терезеден қажетті файлды таңдап «**Открыть**» (Ашу) батырмасын баса отырып, объектіні құжатқа кірістіреміз.

Бағдарлама **векторизациялау**, яғни импортталған растрлық бейнені векторлыққа ауыстыру жұмысын орындауға болады. Ол «**Modify → Bitmap → Trace Bitmap**» командасы арқылы орындалады. Командадан соң шығатын сұхбаттық терезеде түстер және минималды зоналық мәндерді өз қалауымызша таңдауға болады (8-сурет).

8-сурет. Векторлау терезесі

Векторлау барысында растрлық бейнедегі түсі жақын аймақтар бір түске айналып кетеді. «Color Threshold» (Түстік аймақ) бөлімінің мәні неғұрлым жоғары болса, соғұрлым сәйкес түстер бір түспен алмасады. «Minimum area» (минималды аймақ) мәні неғұрлым жоғары болса, соғұрлым кішігірім түстес аймақтар өзгеріссіз қалады (9-сурет).

9-сурет. Векторлау нәтижесі

Бағдарламада кез келген фильм элементі **Symbol (Символ)** болып табылатын **объект** ретінде қарастырылады. Символдар типтері: **Movie Clip (Клип)**, **Button (Батырма)**, **Graphic (Графика)** және бұл типтердің әрқайсысының өзіндік қасиеттері бар, сонымен бірге мүмкін операциялар жиынтығы анықталған. Фильмді ұйымдастыру жұмысын ыңғайлы ету үшін, оны бірнеше логикалық сахнаға (сцена) бөлуге болады. Жаңа сахна құру үшін «**Window → Design Panels → Scene**» (Окно → Панель конструирования → Сцена) командасы орындалады.

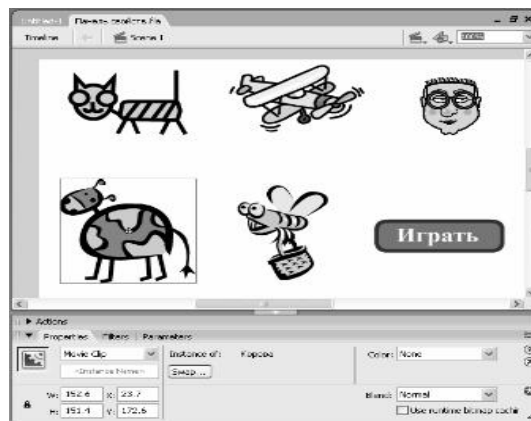
Macromedia Flash MX бағдарламасының ерекшелігі – экранда объектілерді басқару, яғни интерактивті әсерлер беру мүмкіндігі. Интерактивті анимация құру үшін **ActionScript** программалау тілінде сценарийлер жазылады. Экрандағы әрбір объект өзіндік қасиеттерге ие және бұл

қасиеттер **Properties** панелінде сипатталады.

Интерактивті қасиеттің бірден-бір элементі – басқарушы батырмалар. Батырмалар өзіне құрылған сценарий бойынша әр түрлі мақсаттар орындауы мүмкін. Дайын болған Flash-фильмді бас мәзірдегі **«Control → Test Movie (Управление → Тестировать фильм)»** командасы көмегімен алдын-ала көруге болады. Сонымен кеңейтілмесі *.swf болып келген файлды жүктеу барысында іске қосылатын арнаулы Macromedia Flash Player терезесінде де көруге болады.

Бұл терезеде **«File → Create Projector (Файл → Создать проект)»** командасының көмегімен Flash-фильм бірге сақталатын, кеңейтілмесі *.exe болып келетін файл құруға болады.

Мысалы: 10-суретте бірнеше объектілер келтірілген. Әрбір объектіні белгілеген кезде қасиеттер бөлігі өзгеріп отырады.

10-сурет. Қасиеттері әр түрлі объектілер жинағы

Анимацияларды ұйымдастыру

Macromedia Flash 8 бағдарламасында екі түрлі анимацияларды ұйымдастыруға болады – кадр бойымен және есептелген кадр бойынша.

Macromedia Flash 8 бағдарламасында кадрлар екі типті болады: **«keyframe» (кілттік)** және **«frame» (қарапайым)**.

Кілттік кадрда – анимациядағы өзгерістер беріледі. Мұндай кадрмен кез келген анимация басталады және аяқталады.

Flash бағдарламасында фильмге дыбыстық әсер берудің 2 түрі қолданылады: **«event» (іс-әрекеттік)** және **«stream» (ағымдық)**. Іс-әрекеттік дыбыс қолданушы компьютерінде толық жүктелген болуы керек және тоқтатқанға дейін орындала береді. Бағдарламада іс-әрекеттік дыбыстық әсердің 3 түрі қолданылады: «Event» (іс-әрекет) үнсіздік бойынша қолданылады, «Start» (Бастау) және «Stop» (Токтау). Ағымдық дыбыс бірінші кадрларды дыбыстауға қажетті қандай да бір мәліметтер жүктелгеннен соң барып іске қосылады.

Егер дыбысты қайталау қажет болса, онда оны жаңадан орнату қажет. Фильмге дыбыстық әсер беру үшін ең алдымен қажетті файлды **«File → Import → Import to Library» (Файл → Импорт → Импортировать в библиотеку)** командасы арқылы импорттаймыз. Қарапайым анимация ретінде еден бетінен секірілген доп бейнесін тұрғызайық.

Қорытындылай келе Flash-технологиялар заманауи білім берудің негізгі компоненттерінің бірі болғанын атап өткен жөн. Оларды қолдану білім беру процесінің сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

Резюме. В статье речь идет об инновациях мультимедийных технологий с помощью Flash. Главной особенностью нашей эры является интенсивное развитие научно-технических процессов. В настоящее время не является последним местом в списке человеческих достижений как неотъемлемая особенность компьютерной графики.

Summary. In this article we are talking about the innovations of multimedia technologies using Flash. The main feature of our era is the intensive development of scientific and technical processes. Currently, it is not the last place in the list of human achievements as an integral feature of computer graphics.

Әдебиеттер

1. Жапарова Г.Ә. Информатика негіздерін: Оқу құралдары. – Алматы, 2016.
2. Байжұманов М.Қ., Жапсарбаева Л.Қ. Информатика. – Астана, 2014.
3. Жадаев Б.Г. 100% Самоучитель. Macromedia Flash MX. Технолоджи 3000. – М., 2014.
4. Розенкноп Д.Л. Создание анимационных эффектов в Macromedia Flash MX. – 2014.
5. Бурлаков М.В. Мастер Медиа Macromedia Flash MX 2014. Сборка видеоклипов. – М., 2014.

М. Сержанов, «Ақпараттық жүйелер»

мамандығының студенті

Ғылыми жетекші: С.Ә. Сантеева, магистр, аға оқытушы

КазӘҚХСУ

АҚПАРАТТЫ ҚОРҒАУ САЛАСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ БОЛАШАҚТАҒЫ МҮМКІН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Андатпа. Мақалада Қазақстан Республикасының ақпаратты қорғау саласындағы орны мен болашақ перспективалары жазылған. Ақпаратты қорғау туралы, оның Қазақстандағы даму сатылары мен оған құзыретті органдардың және істелген жұмыстар жайлы сөз қозғалады.

Ақпарат маңызды мемлекеттік, іскерлік және ұйым бизнесі үшін үлкен маңызға ие және тиісінше қорғалуы тиіс актив болып табылады. Ақпараттық қауіпсіздік-ақпаратты иеленушілерге немесе пайдаланушыларға залал келтірумен, сондай-ақ, ақпараттық саладағы адамның және азаматтың, қоғам мен мемлекеттің құқықтары мен мүдделерінің шынайы және ықтимал қауіптерден ақпараттың және қолдаушы инфрақұрылымның қорғалуы, онда тұрақты даму мен ақпараттық тәуелсіздік қамтамасыз етілуі. Ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету немесе ақпаратты қорғау деп оның құпиялылығын, тұтастығын және қол жетімділігін сақтау деп түсінеміз. Ақпараттық қауіпсіздікке бағдарламалық және аппараттық қамтамасыз етудің саясаттарын, рәсімдерін, процестерін, ұйымдық құрылымы мен функцияларын қоса алғанда, тиісті бақылау шараларының жиынтығын іске асыру арқылы қол жеткізіледі [1].

Қорғауды қамтитын ақпарат:

- таратылуы шектеулі Ақпарат (қызметтік ақпарат);
- азаматтардың жеке өмірі туралы мәліметтер (Дербес деректер);
- жалпыға қол жетімді ақпарат.

Ақпараттық қауіпсіздік қатерлері және олардың көздері: олардың пайда болу табиғаты бойынша қатерлер екі топқа бөлінеді: табиғи (объективті) және жасанды (субъективті). Табиғи қауіп-қатерлер – бұл адамға тәуелсіз объективті физикалық процестер мен табиғи құбылыстардың ақпараттық жүйелері (АЖ) және оның элементтеріне әсер етуінен туындаған қауіп. Жасанды қауіп – бұл адамның іс-әрекетінен туындаған АЖ қауіпі [2]. АЖ ақпараттық қауіпсіздігінің аса қауіпті (маңызды) қатерлері (ақпараттық қатынастар субъектілеріне залал келтіру тәсілдері):

- таратылуы шектеулі ақпаратты құрайтын мәліметтердің (қызметтік ақпарат), сондай-ақ, дербес деректердің құпиялылығын бұзу (жария ету, жария ету);
- АЖ жұмысқа қабілеттілігінің бұзылуы (жұмысты ұйымдастыру), ақпаратты бұғаттау, технологиялық процестердің бұзылуы, міндеттерді уақытылы шешудің үзілуі;
- АЖ ақпараттық, бағдарламалық және басқа да ресурстары тұтастығының бұзылуы (бұрмалау, жою, жою), сондай-ақ құжаттарды бұрмалау (қолдан жасау).

АЖ ақпараттық қауіпсіздігінің табиғи және жасанды қауіптерінің негізгі көздері:

– ақпаратты жинаудың, өңдеудің және берудің белгіленген регламенттерін, сондай-ақ ақпараттық қауіпсіздік талаптарын және қызметкерлердің уақыт пен ресурстардың өндірістік емес шығындарына, таратылуы шектелген мәліметтерді жария етуге, бағалы ақпаратты жоғалтуға немесе жекелеген жұмыс станцияларының, кіші жүйелердің немесе жалпы жүйелердің жұмыс істеу қабілеттілігінің бұзылуына әкеп соқтыратын басқа да іс-әрекеттері әдейі емес бұзушылықтар (қате, кездейсоқ, ойланбаған, қасақана пиғылсыз);

– АЖ-мен жұмысқа жіберілген бөлімше қызметкерлерінің, сондай-ақ бағдарламалық және аппараттық қамтамасыз етуге, қорғау және ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету құралдарына қызмет көрсетуге, әкімшілік етуге жауап беретін бөлімше қызметкерлерінің әдейі (пайдакүнемдік мақсатта, үшінші тұлғалардың мәжбүр етуі бойынша, қасақана ниетпен және т.б.) іс-әрекеттері;

– телекоммуникациялық желіден және жалпы мақсаттағы сыртқы желілерден (ең алдымен Интернет) бөгде адамдардың осындай желілерге қосылуды заңды және рұқсат етілмеген арналары арқылы алыстан рұқсатсыз араласуы, алмасу хаттамаларының кемшіліктерін, қорғау құралдарын және АЖ ресурстарына қашықтағы қолжетімділікті шектеу.

Жалпыға ортақ жүйелерде жариялауға арналған ақпарат ҚР заңнамасының талаптарына сәйкес келуі тиіс. Кәсіпорын беделіне елеулі залал келтіруге қабілетті рұқсатсыз модификациялауды болдырмау үшін жариялауға арналған кіріс деректері тиісті түрде тексерілуі және мақұлдануы тиіс, ал жүйеге қол жеткізу тіркелген түрде (авторизациялануы) болуы тиіс. Электрондық жариялау жүйесіне енгізілген ақпарат уақытылы және дәл өңделуі тиіс. Оны жинау және сақтау процесінде маңызды ақпаратты қорғауды қамтамасыз ету қажет. Ақпаратты электрондық жариялау, кері байланыс және ақпаратты тікелей енгізу мүмкіндігін беретін жүйелер тиісті бақылауда болуы тиіс.

Қазақстан Республикасының ақпараттық қауіпсіздігін дамытудың қазіргі жағдайы мен перспективалары.

Кез келген қоғамның, мемлекеттің, адамның қауіпсіз дамуы олардың ақпараттық қауіпсіздігімен тікелей байланысты, өйткені ақпараттық Орта осы дамудың жүйе құраушы факторы болып табылады. Ақпараттық қауіпсіздік мемлекеттің, қоғамның, әлеуметтік топтың, жеке тұлғаның өзінің тыныс-тіршілігін және өміршендігін қолдау үшін ақпараттық ресурстардың қорғалуын қамтамасыз ету, ақпараттық қауіптер мен қауіп-қатерлерге қарсы тұру, адамдардың жеке және қоғамдық сана мен психикасына, сондай-ақ компьютерлік желілер мен басқа да техникалық ақпарат көздеріне теріс ақпараттық әсерлерге қарсы тұру, ақпараттық-психологиялық қарсы күресті жүзеге асыру қабілеттілігімен сипатталады. Ақпараттық технологияларды дамуының жылдам қарқыны, статистикалық ақпаратты жинау мен қалыптастыру жөніндегі барлық жұмыстарды толық автоматтандыру, таратылуы шектелген деректері бар ірі базаларды енгізу Ақпарат қауіпсіздігінің тұтас жүйесін құруды талап етеді. Ақпараттық қауіпсіздік тұжырымдамасы сырттан шығатын және мемлекетті басып алуға байланысты әрекеттермен сыртқы қатерлерді, оның халқының санасын, сондай-ақ қоғамның өзінің (мысалы, БАҚ) жай-күйіне байланысты және қоғамның өзінде орныққан ішкі қатерлерді ескере отырып құрылады. Бұл мағынада ақпараттық қауіпсіздікті сыртқы және ішкі аспектілерге, яғни сыртқы жағдайлар мен ішкі жағдайларға байланысты бөлуге болады.

Қабылданған бағдарламалар мен құжаттарды Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары Ұлттық қауіпсіздік комитетімен өзара іс-қимыл жасай отырып іске асырады. Мұнда Ұлттық қауіпсіздік мүдделерін қатаң сақтай отырып, Қазақстан Республикасының Конституциясымен кепілдік берілген ақпаратқа қол жеткізудің барынша ашықтығын үйлестіру қажеттігін атап өту маңызды.

Қазақстан тәуелсіздік алған уақыттан бастап мемлекеттік құпияларды қорғау ұлттық қауіпсіздік комитетінің (ҰҚК) негізгі міндеттерінің бірі болып табылады. Мәселен, ҰҚК бастамасы бойынша 1992 ж. ҚР Министрлер Кабинеті жанынан Мемлекеттік құпияларды қорғау саласындағы жұмыстарды үйлестіру бойынша кең өкілеттіктері бар ақпаратты қорғау жөніндегі мемлекеттік техникалық комиссия құрылды.

Атқарушы және заң шығарушы билік органдарымен болатын өзара іс-қимыл қолданыстағы заңнама, Президенттің атқарушы актілері, Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулылары, сондай-

ақ мемлекеттік органдардың құзыреті шеңберінде екі және көп жақты ведомствоаралық келісімдер негізінде жүзеге асырылады.

Бұл салада шет мемлекеттермен ынтымақтастық жалғасуда. Трансұлттық сипатты ескере отырып, бұл мәселеде біздің күш – жігеріміз бірінші кезекте ТМД-ға қатысушы елдердің арнайы қызметтерімен байланыстарды тереңдетуге шоғырланды, аталған салада тәжірибе алмасу және танысу бойынша тұрақты байланыс ұстап тұруы.

ҰҚК құрылымында компьютерлік қылмыстарға қарсы күрес жөніндегі бөлімше құрылды, оның міндеттері Мемлекеттік органдардың ақпараттық ресурстарына бағытталған қылмыстарды анықтау, алдын алу және жолын кесу болып табылады.

Қазақстандық қоғамның ақпараттық қауіпсіздігін зерттеу қызығушылық тудырады.

Біріншіден, Қазақстанның ерекшелігі көпұлтты және көпконфессиялылық болып табылады: республикада 40 түрлі конфессияны білдіретін 130-дан астам ұлт тұрады. ҚР экс Президенті Н. Назарбаевтың айтып кеткеніндей: «Қазақстандағы этносаралық және азаматтық қақтығыстардың өлімге ұшырауы туралы барлық теорияларды жоққа шығардық» [3]. Мұндай көпэтникалық орта Ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге жоғары талаптар қояды, өйткені жалған ақпараттық мәліметтер жекелеген этникалық топтар арасында шиеленіс ошақтарын туғызуы және әлеуметтік ортаның тұрақтылығына қауіптөндіруі мүмкін.

Екіншіден, ақпараттық қауіпсіздік үшін елеулі теріс салдарлар бұқаралық ақпарат құралдарының коммерциялық құрылымдардан экономикалық тәуелділігінің күшеюі және қазақстандық қоғамның ақпараттық инфрақұрылымында шетелдік құрамдастардың басым болуына қарай айқындалған асимметрия болуы мүмкін. Өңгіме жекелеген азаматтардың мемлекеттік биліктің қызметі, оның жоспарлары мен ниеттері туралы өздеріне қажетті шынайы ақпаратты жеткілікті көлемде алмайтыны туралы болып отыр. Бұл ақпарат әрдайым объективті емес, кейде адамдарға әр түрлі, кейде тіпті бұрмаланған түрде келеді.

Үшіншіден, Қазақстанның ақпараттық нарығындағы қазіргі жағдай қазақстандық қоғамның рухани базасының шайылуына, мәдениет саласындағы басқа елдер тарапынан экспансияға байланысты қауіп-қатерлерді туындатады. Ақпараттық қауіпсіздік мәдени, рухани-адамгершілік мұраны, тарихи дәстүрлер мен қоғамдық өмірдің нормаларын қорғауды, зорлық-зомбылықты насихаттайтын, адамның ойлы көріністерін пайдаланатын бағдарламаларды өткізу үшін электрондық бұқаралық ақпарат құралдарында эфир уақытын пайдалануға тыйым салуды көздейді.

Төртіншіден, ақпараттандыру индустриясы саласында да қауіп-қатерлер бар, олар ең алдымен отандық электрондық өнеркәсіптің болмауына және оны құру жөніндегі мемлекеттің тиімсіз қызметіне негізделген. Бұл қазіргі жағдайды консервациялауға, Қазақстанның шикізат және зияткерлік ресурстарды экспорттаушыға айналуына, әлемдік еңбек бөлінісіне әлемдік экономика мен сауданың неғұрлым қарқынды дамып келе жатқан салаларының біріне лайықты түрде қатыса алмауына алып келуі мүмкін. Біздің ойымызша, мұндай қауіптердің алдын алу үшін ғылымды қажетсінетін, жоғары технологиялық отандық өнеркәсіп салаларын дамыту үшін қажетті қаржыландыруды қамтамасыз ету маңызды шара болуы мүмкін.

Қазақстан үшін аса жоғары қойылатын талап ақпараттық қауіпсіздіктің ұлттық доктринасын әзірлеу болып табылады, ол қазіргі заманғы қазақстандық қоғамның ақпараттық саласындағы келеңсіз үрдістерді еңсеру үшін ақпараттық еркіндік пен қауіпсіздікті қамтамасыз ету шекаралары мен шарттарын қарастыратын базалық тұжырымдамалық құжат болуы тиіс. Бұл құжат жеке адамның, қоғам мен мемлекеттің ақпараттық саладағы өмірлік маңызды мүдделерін қорғау саласындағы ұлттық қауіпсіздік тұжырымдамасының негізгі ережелерін дамытып, нақтылайтын болады [4].

Қазақстан Республикасының ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі саясаттың тиімділігін арттыру жөніндегі жұмысты одан әрі мынадай бағыттарда шоғырландыру қажет:

- техникалық барлауға қарсы іс-қимыл, ақпараттық қарудан қорғау және осы саладағы нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру мәселелерін одан әрі пысықтауды жүргізу;

- ақпараттың тұтастығы мен құпиялылығын қамтамасыз ету үшін жалпымемлекеттік ауқымда және ведомстволық деңгейде ақпаратты қорғау жөніндегі шараларды кешенді үйлестіруді әзірлеу;

– Қазақстанның ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласында жұмыс істейтін Халықаралық ұйымдарға белсенді қатысуын күшейту. Осы саладағы күш-жігерді басқаруды интернационалдандыру негізінде осы жаһандық ақпараттық инфрақұрылымға деген сенімді арттыратын, сондай-ақ, бір елдің юрисдикциясы шеңберінде жасалған, бірақ басқа елдегі киберқылмысты қоса алғанда, киберқылмысты тергеуді және қылмыстық қудалауды жүргізуді қамтамасыз ететін қажетті құқықтық тетіктерді әзірлеуге жіберуге болады [5].

Ақпараттық мәселені мемлекеттік сыртқы саясат деңгейіне шығару, бір жағынан, олардың шешімін мемлекеттік билікті қамтиды, ал екінші жағынан – қазақстандық қоғамның саяси күштерінің назарын және ресурстарын тартады. Мұндай тәсіл саяси элиталардың, саяси ұйымдардың, мемлекеттің және Қазақстан Республикасы азаматтарының мүдделерін көрсететін болады.

Резюме. Статья содержит информацию о месте и перспективах Республики Казахстан в области защиты информации. Основное внимание уделяется защите информации, этапам ее развития в Казахстане, ее компетентным органам и ее работе.

Summary. The article contains information about the place and prospects of the Republic of Kazakhstan in the field of information security. The focus is on the protection of information, the stages of its development in Kazakhstan, its competent authorities and its work.

Әдебиеттер

1. Махмутов А. Қазіргі заманғы сыртқы саяси шындық контексіндегі Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігінің тұжырымдамасы // «Қазақстан Халықаралық стратегиясының сыртқы саяси перспективалары мен жаңа тұжырымдамалары» дөңгелек үстел материалдары. Қазақстанның тұңғыш президенті – Ел Басы қорының халықаралық экономика және саясат институты. – 2012, 12 наурыз.
2. Стрельцов А.А. Ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің өзекті мәселелері // Қауіпсіздік технологиялары. – №11.
3. «Қазақстан Республикасының 2016 ж. дейінгі Ақпараттық қауіпсіздік тұжырымдамасы туралы «Қазақстан Республикасының Президенті Жарлығының жобасы туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2011 ж. 30 қыркүйектегі №1128 қаулысы (бекітілді) // Нормативтік құқықтық актілердің электрондық базасы.
4. Ақпараттық қауіпсіздік. Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің ресми сайты. knb.kz/ Информационная қауіпсіздік // Ақпараттық-талдамалық бюллетень. – М., 1998.
5. «Қазақстан Республикасының Ұлттық ақпараттық инфрақұрылымын қалыптастырудың және дамытудың 2001-2003 жж. арналған мемлекеттік бағдарламасы».

Е. Сулейменов, *«Есептеу техникасы және бағдарламалық қамтамасыз ету» мамандығының студенті*
Ғылыми жетекші: С.Ә. Сантеева, магистр, аға оқытушы
ҚазЭҚХСУ

ТОЛЫҚТЫРЫЛҒАН ШЫНАЙЫЛЫҚ

Аңдатпа. Мақалада толықтырылған шынайылық технологиясының пайда болуы мен даму тенденциясы қарастырылған. Оның қолдану бағытының перспективалары талданған. Толықтырылған шынайылық технологиясы нарығын зерттеулері келтірілген.

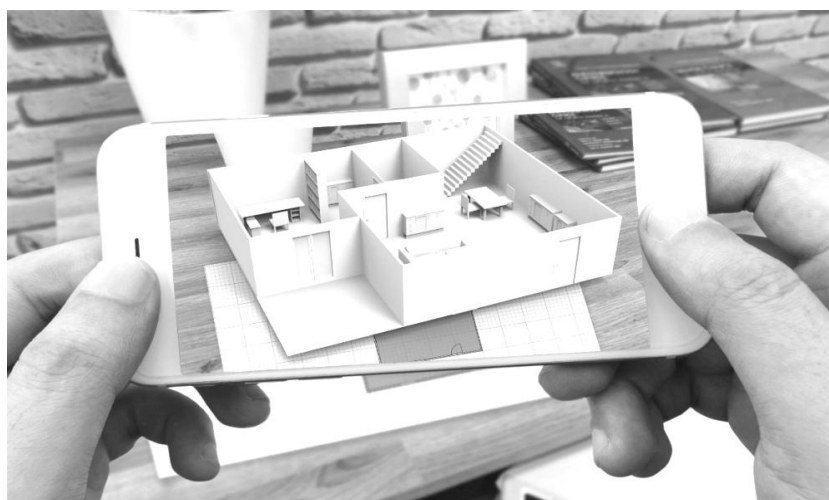
Толықтырылған шынайылық немесе басқа әлем (ағылшын тілінде augmented reality (AR) – «толықтырылған шынайылық») қоршаған орта туралы ақпаратты толықтырып, ақпарат қабылдауды жақсарту үшін, қабылдау аймағына кез келген сенсорлық деректерді енгізудің нәтижесі болып табылады. Толықтырылған шынайылық қазіргі таңда ғылым мен техниканың жақсы дамып

жатқан жаңа белестерінің бірі. Толықтырылған шынайылық виртуалды нысандармен жұмыс жасауға негізделген. Адамға ақпаратты жақсы толығырақ ұғынуға мүмкіндік береді [1].

Толықтырылған шынайылық технологиясы қазір белсенді түрде дамып келеді. Өздігінен толықтырылған шынайылық компьютер негізінде қарапайым шындыққа негізделген виртуалды заттарды енгізу. Қолданушы нақты бір нысанды жаңа қырынан тани алады. Толықтырылған шынайылықтың принципі – нақты уақыт жүйесінде виртуалды нысанды қолданыстағы нысан ретінде қабылдау 1-суретте келтірілген.

Толықтырылған шынайылықтың міндеті – қолданушының қоршаған ортамен әсерлесу мүмкіндігін кеңейту, жаңа деңгейде қолдану.

Компьютерлік құрылғы көмегімен нақты ортаның бейнесіне толықтырылған ақпарат беретін нысандар жиынынан тұратын қабаттар салынады. Қазіргі заманауи технологиялар қоршаған ортаның бейнесіне әр түрлі фантастикалық, мүлдем жоқ нысандарды қоса отырып тануға, ақпараттар алуға мүмкіндік береді. Осындай танымдар нәтижесінде нақты уақыт жүйесінде қажет ақпарат қолданушыға қолжетімді болады.

1-сурет. Толықтырылған шынайылық

Толықтырылған шынайылық терминінің өзін 1990 ж. Boeing компаниясының қызметкері Том Кодел ұсынған. Толықтырылған шынайылық идеясы қазірдің өзінде виртуалды шындық идеясынан әлдеқайда белсенді дамып келеді.

Осындай негізде Apple корпорациясы жақын және алыс болашақтың шынайы үрдісін жариялады. Компания мобильді операциялық жүйеге AR-дің мүмкіндіктерін қосып, аталған компанияның мобильді құрылғылары қазір AR-мен тығыз байланысты.

Көптеген AR технологиясын кеңінен қолдануға болады. Мысалы спорт және әскери мәселелер, медицина және ойын (ойын-сауықтың барлық саласы сияқты), маркерлер көмегімен жарнаманы тар-тымды етіп жасауға болады, қозғалысты танып білетін жүйелер көмегімен интерфейс стерге ешбір қарым қатынасыз басқаруға мүмкіндік береді т.б. Тіпті, кейбір болжамдарға қарасак, 2020 ж. қарай нарықты толықтырылған және виртуалды технологиялар өнімдері 150 млрд долл. дейін артады.

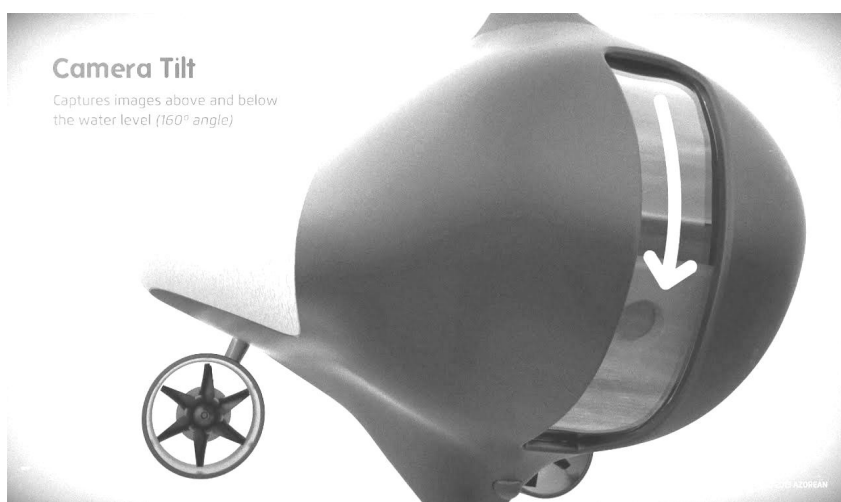
Қазіргі таңда ойын түрінде ұсынылған білім беру жобалары өте көп. «Imagina Books» деп аталатын ойынды атап өтуге, олардың біреуі қазір Kickstarter арқылы ақша жинайды.

Бұл жоба толықтырылған шынайылыққа бейімделген оқу-әдістемелік кітаптардың тұтас сериясын жасауды көздейді. Планшетті немесе телефонды алдын-ала орнатылған қолданбамен кітап бетінде көрсетіледі.

Тағы бір жоба – бұл аквондр Ziphius. Бұл өте жақсы жұмыс істейтін виртуалды құрылғы, ұялы телефон немесе планшет арқылы басқарылады. Бірақ бағдарламалық жасақтама толықтырылған шынайылық функциясымен жабдықталған. Ол дронды әдеттегі жүздеген метр жүзуге мүмкіндік береді. Ол қарақшы, ниндзя және тіпті акробат болуы мүмкін.

2-сурет. **Imagina Books** жобасы

3-сурет. **Ziphius** жобасы

4-сурет. **Orboot** жобасы

Сондай білім беру жоба саларының бірі – Orboot. Бұл глобус, бірақ қарапайым емес, толықтырылған шындық технологиясымен жабдықталған. Планшетті немесе телефонды әлемнің кез келген бөлігіне алдын-ала орнатылған бағдарламамен көруге болады. Кез келген әлемнің бөлігінде тұратын жануарларды, тұрғындарды тамашалауға болады. Сонымен қатар, өнім пайдаланушысы белгілі бір елдің өкілдері, жаратылыстану ғажайыптары немесе түрлі елдердің мәдениеті мен өнері арқылы әртүрлі уақытта жасалған өнертабыстармен танысады [2].

Болашақта пайдаланушы дисплейдің өзін өзі көрмейтін болады. Бәрі де толықтырылып, қарапайым шынайылықты толығымен сезінетін болады.

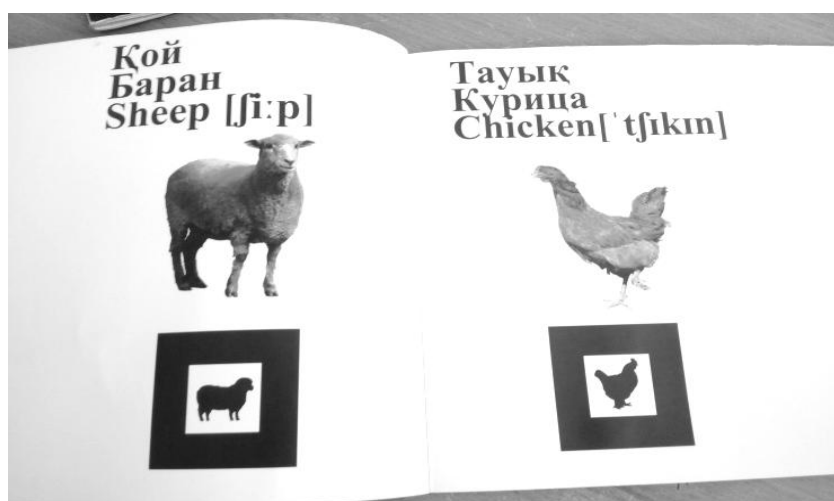
Жалпы алғанда, AR қолданысы басқа да көптеген жобалардан өзгеше келеді. Көбінесе бұл технология жиі компьютерде, көзілдірік немесе шлемде(Google Glass және басқалары) қолданылады.

Қалай болғанда да, AR үшін қосымшалар мен жабдықтардың экосистемасы біртіндеп өсіп келеді. Apple бұл бағытта қарқынды жұмыс бастағанын ескерсек, жақын арада біз AR-ны өміріміздің көптеген салаларына енуін күтуге болады.

Google Glass Android негізіндегі құрылғы, Google компаниясы әзірлейді. Құрылғыда, басқа бекітілетін (ағыл. HMD – head-mounted display) мөлдір дисплей пайдаланылады және оң жақ көзден сәл жоғары орналасқан камера, жоғары сапалы бейне жазуға қабілетті. Өнімді тестілеу 2012 ж. сәуір айында басталды, ал New York Times жаңалық туралы 2012 ж. ақпан айының аяғында хабарлаған болатын. Құны \$1 500 тұратын Explorer Edition гарнитура моделінің прототиптері бағдарламалық қамтамасыз ету әзірлеушілеріне Glass Foundry іс-шарасында 2013 ж. ақпан айында берілді. Жұртшылыққа бұл гарнитура 2014 ж. 15 мамырда, сол баға бойынша қол жетімді болды [3].

Glass дамудың қазіргі кезеңінде, не смартфон емес, не көзілдірік емес. Бастапқыда Glass Google X зертханасында әзірленген, жоба менеджері Бабак Парвиз, ол сондай-ақ жергілікті жерді картографиялық қадағалайтын интеграциялық жүйелерді бақылайды.

Glass-тың пайдаланушымен өзара әрекеттесуі дауысты командалар арқылы («Ок, Glass» негізгі командасы, одан кейін жүргізілуге тиіс өтінішті орындауға қандай да бір функцияны айту керек; сонымен қатар, гарнитура арқылы да мәтіндерді айтып жаздыруға болады), көзілдіріктің жанында, дисплейдің артында орналасқан тачпадпен танылатын, ымдар арқылы, және сүйек өткізгіштігінің дыбыс беру жүйесі пайдалана отырып, жүзеге асырылады. Құрылғы интерфейсі Google жариялаған 2013 ж. ақпанда бейнеде көрсетілді, наурыз айында компания SXSW Interactive көрмесін әзірлеушілердің Glass-қа арналған бірінші қосымшаларды көрсету үшін пайдаланды. Өндіруші көру қабілетін түзетуші көзілдірік киетін адамдар үшін сай қажетті линзалар және көзілдіріктерді алып беретін «модульдік» конструкциясы мүмкіндігі бар гарнитура үлгісімен жұмыс істеуде.

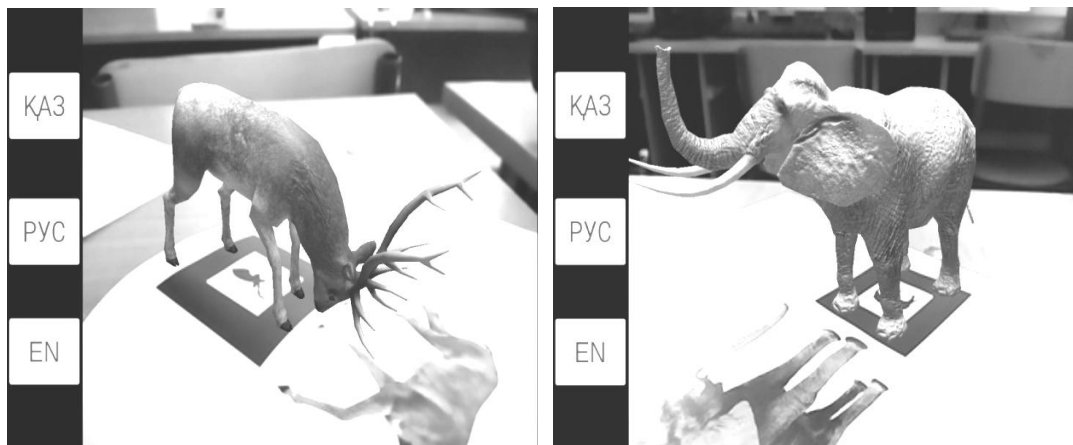
5-сурет. Жануарлар әлемі

Google Glass тұжырымдамасы, сайып келгенде, бір мезгілде оларды біріктіре отырып, үш жекелеген функцияларды жүзеге асыруы керек: толықтырылған шынайылық, ұялы байланыс және интернет, бейнекүнделік. Көзілдіріктің бірінші нұсқасы бейнекүнделікті толыққанды іске асырады, толықтырылған шынайылық және коммуникациялық құрылғыны тек ішінара орындайды.

Нақты өз жұмысымызға тоқталатын болсақ, толықтырылған шынайылық негізінде балалардың есту, көру, есте сақтау қабілеттерін жас кезінен дұрыс дамыту үшін көмегін тигізетіндей мобильдік қосымша жасалынды.

Бұл қосымшада 5-суретте келтірілгендей жануарлар суреттері мен атаулары үш тілде берілген.

Арнайы қосымшаны осы суретке жақындатқанда толықтырылған шынайылық мүмкіндіктерімен нақты уақыт жүйесіндегі бейнені көреміз 6-сурет.

6-сурет. Толықтырылған шынайылық негізіндегі жануарлар әлемі

Қорытындылайтын болсақ, аталған мобильдік қосымша Unity мен Visual Studio құрастыру орталарында құрылды және іздену арқылы көптеген басқа да бағдарламалармен, жүйелермен, сервистермен және кітапханалар қолданылды: Git, Bitbucket, Artoolkit, Adobe Photoshop, SourceTree. Әрине, қосымшаны әрі қарай дамыту, AppStore және GooglePlay маркеттеріне орналастыру көзделіп отыр. Осындай жобалар міндетті түрде көпшілікке ұнайды деген ойдамыз.

Резюме. В статье рассмотрены история и тенденции развития технологии дополненной реальности. Проанализированы перспективные направления ее применения. Приводятся исследования рынка технологии дополненной реальности.

Summary. The history and trends of the development of augmented reality technology are considered. Analyzed promising areas of its application. A study of the market for augmented reality technology.

Әдебиеттер

1. Дополненная реальность. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D1%80%D0%B5%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C
2. AR— Дополненная Реальность (статья плюс ролик). [Электронный ресурс]: режим доступа: <https://habr.com/ru/post/419437/>
3. Google Glass. [Электронды ресурс]: қолжетімділік. https://kk.wikipedia.org/wiki/Google_Glass

*А. Таңбаева, «Ақпараттық жүйелер»
мамандығының студенті
Ғылыми жетекші: С.А. Сантеева, магистр, аға оқытушы
ҚазЭҚХСУ*

«ЗАТТАР ИНТЕРНЕТІ» ТЕХНОЛОГИЯСЫ НЕГІЗІНДЕ АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕ ҚҰРУ ЖӘНЕ ПАЙДАЛАНУ

Аңдатпа. Қазіргі уақытта Интернет технологиялары қарқынды түрде дамуда. Жаһандық желіге қосылған құрылғылардың саны жыл сайын артып келеді.

Жалпы жағдайда заттар Интернеті деп, әртүрлі өзара байланыс протоколдарын және жаһандық желімен байланыстыратын жалғыз протоколды қолданатын кез келген қол жетімді байланыс каналдары арқылы желіге біріккен көптеген құралдардың, датчиктердің, құрылғылардың түрлерін айтамыз.

Қазіргі уақытта Интернет технологиялары қарқынды түрде дамуда. Жаһандық желіге қосылған құрылғылардың саны жыл сайын артып келеді. Cisco IBSG консалтингтік бөлімшесінің есептеулері бойынша 2008 және 2009 жж. аралығында интернетке қосылған заттардың саны адамдардың санынан асып түскен, ал 2015 ж. қарай олардың саны 25 млрд жетсе, 2020 ж. 50 млрд болады деген болжам бар.

Осылайша, «адамдар Интернетінен» «заттар Интернетіне» IoT (Internet of Things) ауысу процесі жүрді. Жалпы жағдайда заттар Интернеті деп, әр түрлі өзара байланыс протоколдарын және жаһандық желімен байланыстыратын жалғыз протоколды қолданатын кез келген қол жетімді байланыс каналдары арқылы желіге біріккен көптеген құралдардың, датчиктердің, құрылғылардың түрлерін айтамыз. Орталық протокол болып IP саналады.

Интернет өнеркәсіптің барлық салаларында қолданылуы мүмкін көптеген құрылғылармен қосымшаларға енуде және осы арқылы көптеген құрылғыларды байланыстырады. Соңғы бес жылда байланыс құрылғыларының ішінде жетекші орынға күнделікті мәселелерді шешуге көмектесетін смартфондар ие болуда.

Интернет заттар технологиясының дамуына тек қана құрылғыларды өндірушілер ғана емес, сонымен бірге ұялы байланыс операторлары да қатысады. Олар бірінші кезекте ең үлкен сұранысқа ие қызметтері бар интернет заттарды құрастыруға және енгізумен айналысады. Бұл жұмыста Интернет заттар технологияларына талдау жүргізілді, байланыс операторы жағынан техникалық база қарастырылды, сонымен бірге белгілі бір қызметтерді іске қосу кезінде пайда болуы мүмкін мәселелерді шешуге арналған ұсыныстар болды.

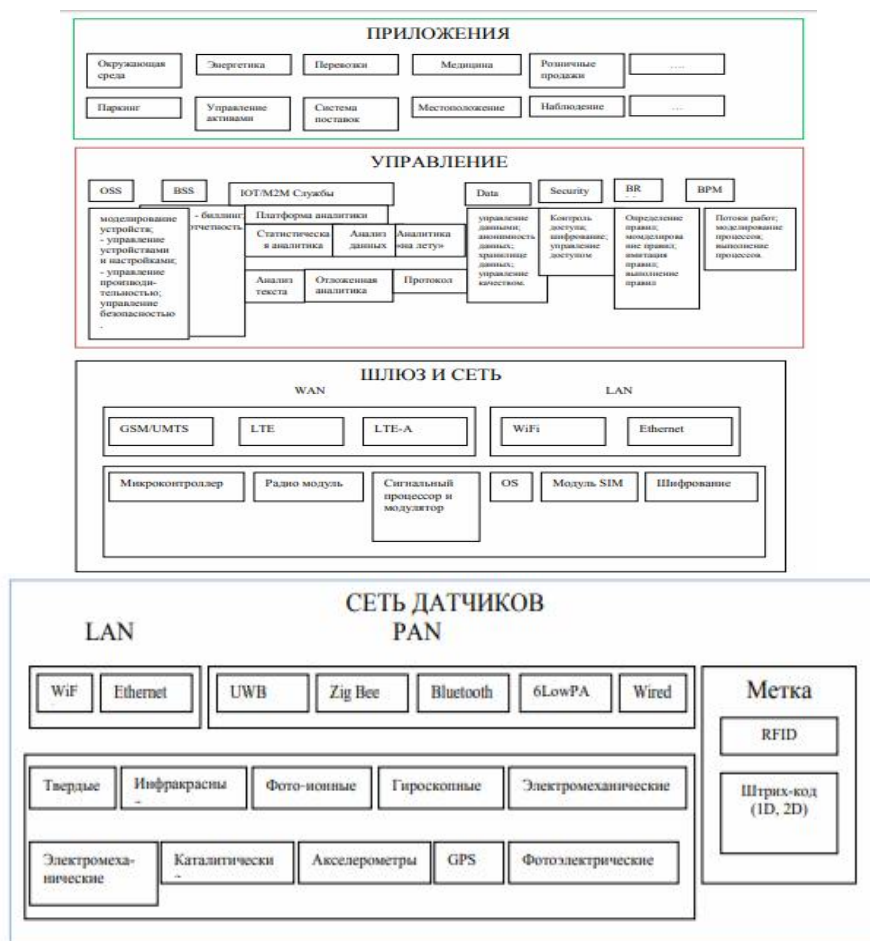
Қазіргі заманда адамды компьютер, телефон, теледидар, жалпы, техникасыз және Интернетсіз елестету мүмкін емес. Өндірушілер адамдар осы құралдардың өте қажет екендігін түсіне отырып, құрылғылар арасында өзара байланысатын экожүйелерді құрастыра бастады.

Интернет заттар бірыңғай өзара байланыс протоколына ие, оған сәйкес кез-келген желі түйіні өзінің сервистерін беруде тең құқықтарға ие болады. Желінің әрбір түйіні деректерді жеткізудің қандай да бір қызметін көрсете отырып, өзінің сервисін ұсынады. Сонымен бірге, мұндай желінің түйіні басқа кез келген түйіннің пәрменін қабылдай алады [1].

Бұл дегеніміз, барлық интернет заттар бір-бірімен өзара байланыса алады және ортақ есептеу мәселелерін шеше алады. Интернет заттар қандай да бір ортақ қызмет көрсету зонасымен біріккен жергілікті желі түзе алады.

Интернет заттардың архитектурасы. Интернет-заттар концептуалды түрде келесі буындағы желілерге жатады, сондықтан оның архитектурасы NGN(ағылшын тіліндегі – next generation networks,) архитектурасына ұқсайды. IoT Интернет заттардың жұмыс істеуін қамтамасыз ететін, әр түрлі инфокоммуникациялық технологиялардың жиынтықтарынан тұрады және оның архитектурасы осы технологиялар бір-бірімен қалай байланысқанын көрсетеді. IoT архитектурасында төменде көрсетілген төрт функционалдық деңгейлер болады (1-сурет) [2].

Сенсорлар және сенсорлық желілер деңгейі. IoT архитектурасының ең төменгі деңгейі сенсорлармен (датчиктермен) кіріктірілген «ақылды» (смарт) нысандардан тұрады. Сенсорлар шынайы уақыт мезетінде ақпаратты жинау мен өңдеуді қамтамасыз ете отырып, физикалық және виртуалды (сандық) әлемдердің байланысуын жүзеге асырады. Агрегаторға қосылуды талап етпейтін сенсорлар үшін, олардың серверлермен/қосымшалармен байланысуын GSM, GPRS және LTE секілді WAN жаһандық сымсыз желілерді пайдалану арқылы жүргізуге болады.

1-сурет. IoT архитектурасы

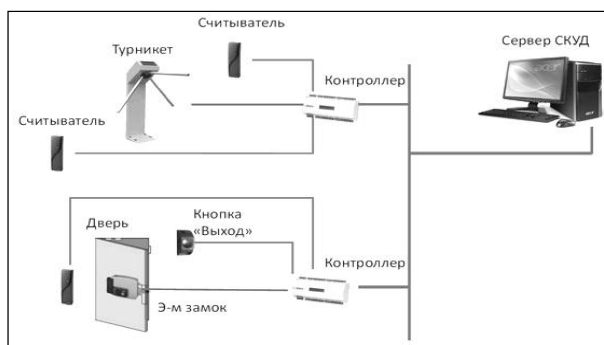
Энергияны аз тұтыну және деректерді табыстаудың төмен жылдамдығымен сипатталатын сенсорлар кеңінен танымал WSN сымсыз сенсорлық желілерді түзеді. Шлюздер және желілер деңгейі. IoT-ң бірінші деңгейінде көптеген сенсорлармен берілетін деректердің үлкен деңгейі сенімді және жоғарғы өнімді сымды және сымсыз инфрақұрылымды талап етеді. Тасымалдау ортасы ретінде бұл деңгей әртекті желілердің бірыңғай желілік платформаға кіріктендіру арқылы құрылатын конвергенттік желілік инфрақұрылымнан тұрады.

Бұл бағдарлама келушілерді тіркеу жүйесін автоматтандыруға және басқаруға, қызметкерлердің жұмысын оңтайландыруға, міндеттерді жоспарлауға және жалпы бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған.

Автоматтандырылған қонақтарды есепке алу жүйесі қызметкерлер мен бөлімшелер арасындағы қарым-қатынасты жетілдіру, бақылауды жетілдіру және басқару үшін жасалған түзетулерді тексеру үшін тапсырмаларды жоспарлау және хабарлау жүйелерін басқаруды және бақылауды қамтамасыз етеді. Бағдарламалық қамтамасыз етудің интерфейсі келушілердің есептік жүйесін және жұмыс терезесінің әрлеу стилін іздестіруден нақты санаттардың бар болуынан бастап жеке реттеуге мүмкіндік береді. Электронды тіркеу жүргізу 2-суретте көрсетілген.

Негізгі міндеті – белгілі бір аумаққа қол жеткізуді бақылау, соның ішінде:

- нақты аумаққа қатынауды шектеу;
- нақты аумаққа қатынауы мүмкіндігі бар тұлғаны сәйкестендіру.

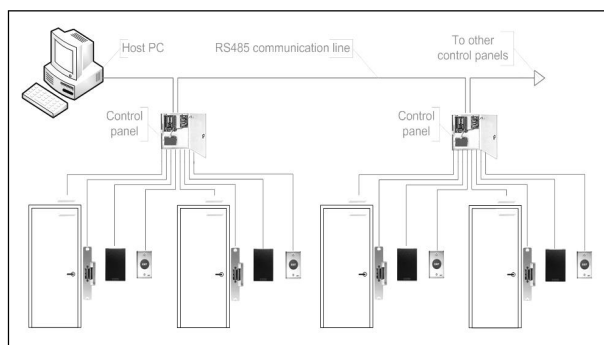

2-сурет. Электронды тіркелу жүргізу

Келушілерді басқару қоғамдық ғимаратты немесе сайтты пайдалануды бақылайды. Көбірек ақпарат жинау арқылы қонақтарды басқару жүйесі нысандарды нақты келушілердің тіркеуін жүзеге асырады және келушінің орналасқан жері туралы құжаттарды ұсынады.

Келушілерді басқарудың басқару жүйесі (КББЖ) кез келген уақытта жағдайды, тәртіпті, қызметкерлер мен қонақтардың қауіпсіздігін бақылауды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, КББЖ еңбек тәртібін қадағалауға мүмкіндік береді, қызметкерлердің уақытты және одан да көп уақытты пайдалануын белгілейді

Олардың нақты әртүрлілігінің арқасында олар бірыңғай схема бойынша жұмыс істейді: жабдық (құлыптау механизмі, турникет, тосқауыл, кіреберіс кабинасы және кез келген басқа бақыланатын блоктау құрылғысы, сонымен қатар оқырмандар – сәйкестендіру атрибуттарын оқуға арналған құрылғы және т.б.) контроллерге қосылған, ол өз кезегінде компьютерге қосылған. КББЖ контроллерінің үлгісі келесідей ұсынылуы мүмкін (3-сурет).

3-сурет. КББЖ контроллерінің үлгісі

Соңғы он жылдықта ашық бастапқы коды бар ОЖ-р жобаларының көп мөлшері мобильді байланыс нарығынан «Заттар Интернетіне» көшті. Бұл мақалада біз қандай ашық жобалар IoT-қа (Internet of Things) арналғандығын қарастырамыз.

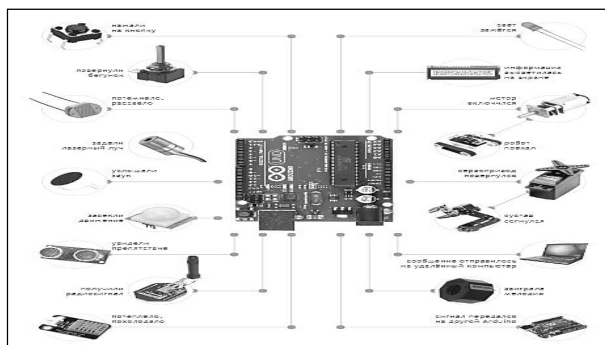
Қазіргі заманғы барлық ашық ОЖ-лер белгілі бір деңгейде IoT-та пайдалануға болатындықтарын жариялайтындығын есте сақтаңыз. Бірақ біз тек келесідей заттарға шынымен де көңіл аударатындарын қарастырамыз: жадты тұтыну төмендігі, жоғарғы энергетикалық тиімділік, модульдік және бапталатын коммуникациялық стек және сымсыз және сенсорлық технологияларды күшті қолдау. Сонымен бірге, кейбір жобалар IoT қауіпсіздігі және нақты уақыт жүйесіндегі жұмысы саласындағы атқарымдарын көрсетеді. Нақты уақыт жүйесі өнеркәсіптік IoT-та шынымен де маңызды болуы мүмкін, бірақ тұрмыста оның ешқандай пайдасы жоқ.

Біз бұл жерде оңай, бірақ өзінің мақсаты ретінде IoT міндеттерін шешу емес, қарапайым жұмыс бекеттерінде қарапайым түрде пайдаланумен шектелсе де, lightweight-дистрибутивтерді қарастырмаймыз. Сонымен бірге біз Windows 10 for IoT Core жағын қарастырмаймыз. Бұл жоба IoT-ке тиесілі міндеттерді атқарғанымен, ашық сенсорға ешқандай қатысы жоқ.

Brillo – жеңілдетілген Android түрінде болатын және өзі шыққаннан кейін бір жыл ішінде бірқатар танымалдылыққа ие Google әзірлемесі. Мысалы, ол Intel Edison және Dragonboard 410c пайдаланылады. Алайда, бұл ОЖ Google әзірлемесі болып келетін Weave протоколына байланған және басқа ешқандай жерде пайдаланылмайды. Жүйе 32MiB RAM және 128MiB flash жабдықтамаларында жұмыс істеу мүмкіндігіне ие.

Snappy Ubuntu Core – Snap-дестелері бар Ubuntu Core нұсқасы. Canonical бұл жүйе «any Linux desktop, server, cloud or device»-та жұмыс істей алады деп сендіруде. Негізінде ол Raspberry Pi-да жұмыс істей алады, бірақ 600MHz CPU, 128MiB RAM, 4GiB flash талап етеді. Кеңінен пайдалануда. Мысалы: Erle-Copter drones, Dell Edge Gateways, Nextcloud Box, and LimeSDR.

Arduino процессорына осы құрылғылардың барлығын тағайындалған алгоритм бойынша басқаратын бағдарламаны жүктеуге болады. Осылайша, өз қолыңызбен немесе өз ойыңызша жасалған бірегей болатын керемет гаджеттерді жасауға болады. Идеяны түсіну үшін иллюстрацияға қараңыз. Ол барлық мүмкіншіліктердің миллиондық бөлігінде көрсете алмайды, дегенмен алғашқы түсінікті қалыптастырады (4-сурет).

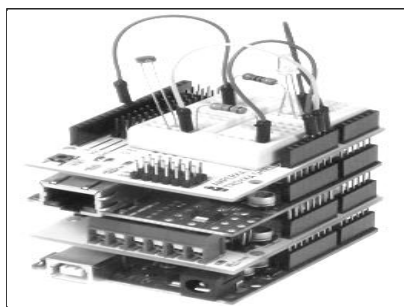

4-сурет. Arduino модулінің мүмкіншіліктері

Өзінің үлкен танымалдылығын Arduino қарапайымдылығының және үйлесімділігінің арқасында ие болды. Бағдарламалауда және схемотехникадан мүлдем хабары жоқтар да Arduino-н жұмыс істеу негіздерін бір-екі сағатта меңгереді.

Arduino-мен жұмыс істеу ыңғайлы болуы үшін Windows, Mac OS және Linux-та жұмыс істей алатын, ресми тегін «Arduino IDE» бағдарламалау ортасы бар. Оның көмегімен Arduino-ға жаңа бағдарламаларды жүктеу бір батырманың жұмысы болып қалады, тек қана тақшаны компьютерге USB арқылы қосыңыз. Талапты пайдаланушылар Visual Studio, Eclipse, басқа да IDE немесе командалық жол арқылы жұмыс істей алады [3].

Сізге дәнекерлегіш (паяльник) қажет болмайды. Толықтай құрылғыны арнайы пішіндік тақта,

6-сурет. «Бутерброд» концепциясы

жалғастырғыш және сымдар пайдалану арқылы, ешқандай дәнекерлеусіз жинауға болады. Құрастыру бұрындары мұндай жылдам және оңай болып көрмеген.

Arduino-ның тағы бір ерекшелігі shields немесе жай ғана «шилдтер» деп аталатын кеңейту тақшаларының болуы. Бұл қосымша тақшалар жаңа мүмкіндіктер беру үшін Arduino бетіне бутерброд қабаттары секілді қойылады. Мысалға, жергілікті желіге және интернетке қосылуға арналған (Ethernet Shield), қуатты моторларды басқаруға арналған (Motor Shield), GPS спутниктерінен координаттар мен уақытты алуға арналған (модуль GPS) және басқа да кеңейтулер бар (5-сурет).

Интернет заттар технологиясының дамуына тек қана құрылғыларды өндірушілер ғана емес, сонымен бірге ұялы байланыс операторлары да қатысады. Олар бірінші кезекте ең үлкен сұранысқа ие қызметтері бар интернет заттарды құрастыруға және енгізумен айналысады. Бұл жұмыста Интернет заттар технологияларына талдау жүргізілді, байланыс операторы жағынан техникалық база қарастырылды, сонымен бірге белгілі бір қызметтерді іске қосу кезінде пайда болуы мүмкін мәселелерді шешуге арналған ұсыныстар болды [4].

Қорытындылай келе, ол осы және басқа да бірнеше негізгі барлық функцияларын жүзеге асыру тек жүйелерге қатынасты басқарумен жүзеге асырылатындығын атап кеткен жөн.

Ұсынылған тәсіл және қалыптастыру бағдарламасы траекториясы алгоритмін тиімді адамдарға енгізу-шығару бақылау пункті үшін ақпараттық құрал ретінде көмектеседі. Басқару алгоритмі айқын күрделілігіне қарамастан оңай борттық компьютермен іске асырылуы мүмкін, және ұялы робот бақылау жүйесі бойынша жалпы алгоритм негізгі бөлігі ретінде пайдаланылуы мүмкін. Сондықтан, ол жарқын болашақты қамтамасыз ету үшін, қауіпсіздік туралы ойлауды қажет етеді. Заманауи технологиялардың көбірек қолданысы күнделікті тіршіліктің жеңілдеуіне, өнімнің, тауардың нарықтағы сұраныстың көбеюіне әкеліп соқтырады.

Резюме. В настоящее время активно развиваются интернет-технологии. С каждым годом растет количество устройств, подключенных в глобальную сеть. Определением интернет вещей является взаимосвязь различных протоколов, применяемых аргументов и единственной глобальной сетью, соединяющей любые доступные каналы связи через сеть, соединенное множество приборов, датчиков, устройств.

Summary. Currently Internet technologies are actively developing. The number of devices connected to the global network is growing every year. The definition of the Internet of things is the interconnection of the various protocols, the arguments used and the only global network connecting any available communication channels through the network, the connected set of devices, sensors.

Әдебиеттер

1. Применение интернет-технологий в электронной коммерции. <https://nauchforum.ru/studconf/tech/xxxix/13739>
2. Интернет вещей. <https://www.it.ua/ru/knowledge-base/technology-innovation/internet-veschej-internet-of-things-iot>
3. Технология Arduino. <https://www.arduino.cc/>
4. Интернет – магазин. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82-%D0%BC%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%B7%D0%B8%D0%BD>

А. Темиргалиев, А. Азубаев, Н. Шинбергенов
студенты спец. «Информационные системы»
Научный руководитель: Ж.А. Акпаров, ст. преподаватель
КазУЭФМТ

РАЗРАБОТКА АВТОНОМНОГО РОБОТА С КОНТАКТНЫМИ И БЕСКОНТАКТНЫМИ ДАТЧИКАМИ РАСПОЗНАВАНИЯ ОБЪЕКТОВ

Резюме. В этой статье вы ознакомитесь с роботами. Узнаете сферы применения робототехники. Так же о преимуществах и эффективности использования роботов. О разработке автономного робота с дистанционным управлением.

Мы живем в XXI веке и такое явление, как роботы в нашей жизни, нам знакомо и не в диковинку. Если раньше, лет 50 назад, роботы были чем-то сверхъестественным, и заметки о них можно было прочитать только на страницах фантастических книг и журналов, то теперь роботы не новость, и встречаются повсеместно. К примеру, стиральная машинка-автомат – тот же робот, запрограммированный на стирку наших вещей, или плеер – тоже робот, компьютер – робот! Действительно, все больше и больше новых технологий придумывают люди, чтобы облегчить себе жизнь, и называют их роботами. Но что это такое роботы и как они влияют на нашу жизнь?

Робот в наше время очень полезная штука, именно благодаря им, человек облегчает себе жизнь. Возьмем простой пример, вычислительная робототехника. Уже не надо по 9-10 часов в день мучиться, пытаясь вычислить ту или иную задачу, приводя те или иные доводы, потея над бумагами, и в результате ноль. Теперь у нас есть роботы, которых нужно просто запрограммировать на решение задачи, задать им все переменные, и они вычислят ответ. Если представить все это упрощенно, то это сродни калькулятору – ты вводишь данные, и за тебя все делают. Роботы часто совершают тяжелые или вовсе невыполнимые для человека задачи.

Каждый год на рынке робототехники «прокручивается» 5-6 млрд долл., и эта цифра постоянно растет. Видимо, век накопления знаний и теоретической науки сменяется новой эпохой – когда всевозможные роботы и механизмы заполняют мир.

По последним данным, сегодня в мире работают 1,8 млн самых различных роботов – промышленных, домашних, роботов-игрушек.

Давайте разберемся, что же такое робот. Робот – это электромеханическое, пневматическое, гидравлическое устройство, программа, либо их комбинация, работающая без участия человека и выполняющие действия, обычно осуществляемые человеком.

Другими словами робот – это автоматическое устройство, имитирующее движения и действия человека.

Робот построен по компьютерной технологии, сознание робота – это вычислительная машина, с которой информация может быть считана и перенесена на отдельный носитель. Робот не лечится, а ремонтируется путем ввода соответствующих диагностических программ.

У робота отсутствует ассоциативное мышление. У него отсутствует любопытство – есть лишь программа по накоплению информации, которая ему необходима. Робот все понимает умом, душевные качества ему не присущи – все-таки он не имеет души.

Существует 3 правила робототехники, которые сформулировал в 1942 г. автор научно-фантастических произведений Айзек Азимов в своем рассказе Хоровод:

- робот не может повредить человеку или, бездействуя, допустить, чтобы человеку был нанесен вред;
- робот должен подчиняться приказам, которые дает ему человек за исключением случаев, когда такие приказы противоречат первому правилу;
- робот должен защищать свое существование до тех пор, эта защита не противоречит первому или второму правилу.

Ниже будут приведены примеры использования роботов в разных сферах жизни. Например, здравоохранение – одна из самых прогрессивных сфер, в которой применяется труд роботов. В настоящее время активно развивается роботизированная хирургия. Благодаря кибернетическим технологиям человек может вернуть утраченную часть тела.

В медицине достигнут большой прорыв с тех пор, как стали использоваться бионические протезы, которыми человек может управлять при помощи собственной нервной системы.

После ампутации конечности в организме остаются двигательные нервы, и хирург прикрепляет их остатки к небольшому участку крупной мышцы. Например, если была утрачена рука, нервы перемещают в область грудной мышцы.

Далее происходит самое интересное: человек хочет вытянуть руку, мозг направляет сигнал мышце с присоединенным нервом. Электроды фиксируют сигнал и отправляют импульс по проводам в процессор внутри протеза руки.

Более того, при помощи протеза человек может чувствовать прикосновение, тепло и давление.

А вот в космосе космороботы активно используются человеком в освоении просторов Вселенной – механизмы собирают образцы почвы и исследуют новые пространства в условиях повышенной радиации и экстремальных температур.

Не менее успешно роботизированные системы применяют в сфере безопасности: устройства со специальными датчиками оперативно обнаруживают пожароопасные ситуации и успешно предотвращают их.

Существуют военные базы, где используют роботов, имитирующих действия противника. Такие тренировочные механизмы могут воспроизводить повадки человека. Помимо этого, существуют разведывательные и боевые модели.

Так же современные заводы и предприятия далеко продвинулись за счет современных технологий. Автоматизированные промышленные роботы применяются для сварки, укладки, покраски и прочих операций, требующих многократного повторения и высокой точности.

Чаще всего такие механические работники представляют собой механизм, напоминающий человеческую руку. Обычно это универсальное устройство с несколькими осями подвижности и фланцем для закрепления рабочего инструмента.

В обычной жизни роботы гораздо ближе к людям, чем кажется, многие из них успешно используются в быту. Самые распространенные – робот-пылесос, робот-газонокосильщик, а также массажер и даже чистильщик бассейна.

В последнее время пользуется все большей популярностью «умный дом» – автоматизированная сеть, контролирующая электричество, водоснабжение, безопасность и другие системы.

Применение роботов в различных областях влечет много плюсов. Преимущества роботизации:

- wow-эффект – новые технологии встречают с восторгом, роботы вызывают интерес и симпатию (особенно на публичных мероприятиях);

- экономия – использование роботов позволяет оптимизировать работу человеческих ресурсов и сэкономить (при длительном использовании стоимость механизма окупается);

- оптимизация – роботы могут выполнять рутинную и тяжелую работу, в то время как ценные кадры возьмут на себя более сложные аналитические задачи;

- качество – действия роботов исключают негативные последствия человеческого фактора, результат работы механизма будет более точным;

- скорость – темп работы гораздо выше, не требуется время на перерывы и обед.

Так же хочется отметить, что мы живем в мире природных, техногенных, социальных и других опасностей, которые часто угрожают нашему здоровью и жизни. Каждый день газеты, радио и телевидение сообщают нам об очередных авариях, катастрофах или стихийных бедствиях, из-за которых погибли или пострадали люди. При возникновении чрезвычайных ситуаций люди проводят аварийно-спасательные и другие неотложные работы, направленные на спасение жизни и сохранение здоровья людей, а также на снижение размеров ущерба окружающей среде и материальных потерь.

В современном мире с техническим развитием человечество научилось избегать бедствий, изобретая все новые и новые средства защиты от негативных факторов. Вместе с характером чрезвычайных ситуаций изменился и способ их ликвидации, проведения спасательных работ. Технологические достижения в области аварийно-спасательных работ представляют собой роботизированные технологии, которые могут в автономном режиме проводить поисково-спасательные операции при авариях как техногенного, так и природного происхождения.

Роботы способны быстро действовать в непредсказуемой и опасной среде. Их системы видения, связи и движения работают в самых напряженных условиях дыма, пыли и огня в зоне бедствия.

Сейчас роботы-спасатели чаще всего применяются в чрезвычайных ситуациях геологического происхождения. Большое число передовых разработок посвящено именно теме землетрясений. Как оказалось, это не параноя, а вполне адекватная подготовка к форс-мажору, которая уже позволила спасти огромное число жизней. Во-первых, необходимо обеспечить здание безопасностью. Это означает, что входя во внутрь, необходимо убедиться, что оно внезапно не обрушится.

И поэтому, мы решили разработать такого робота. Это будет аналог зарубежных моделей, но по цене более приемлемый для нашего государства. А пользы столько же, как и от других.

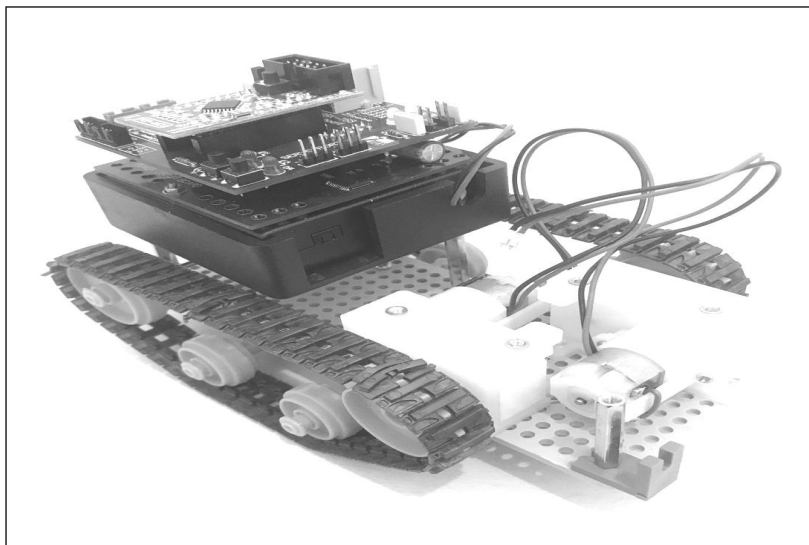

Рисунок 1. Робот с дистанционным управлением

Данный робот будет состоять из 2 электродвигателей постоянного тока с редукторами, платы, 2 модулей с датчиками прикосновений, ИР камеры, инфракрасного приемника на частоту 38 кГц и пульта дистанционного управления. Программирование происходило на языке Arduino.

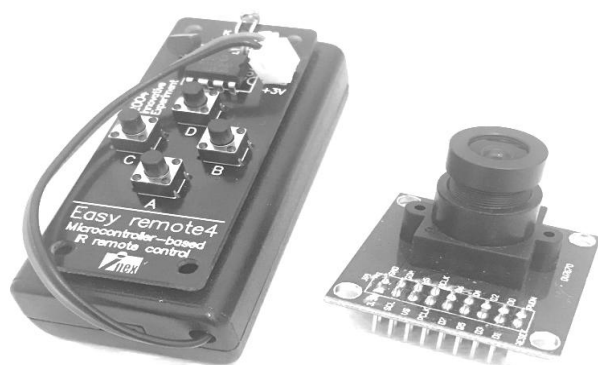

Рисунок 2. ИР-камера и пульт дистанционного управления

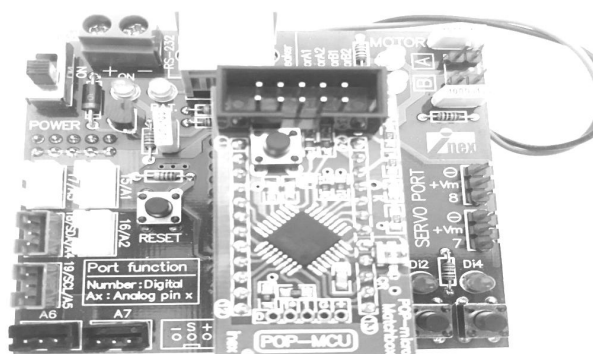

Рисунок 3. Плата ArduinoMini

Подводя итоги, данный робот имеет большие перспективы использования. Помимо спасателей он может быть полезен для шахтеров, силовых структур и т.д.

Түйін. Осы статьяда роботтармен танысасыз. Робототехниканың қолдануын білесіз. Артықшыларымен тиімділігімен танысасыз. Автономды басқаруымен робот жасау туралы.

Summary. In this article you will find out what is robot. Learn the sphere of using robotics. Also about the advantages and efficiency of using robots. Here we described development of an autonomous robot with remote control.

Литература

1. <https://your-happy-life.com/robotyi-v-nashey-zhizni/>
2. <https://fishki.net/1211999-roboty-v-nashej-zhizni.html>
3. <http://www.robogeek.ru/roboty-spasateli>
4. https://robotics.ua/shows/modernity/1013-saved_our_lives_rescue_robots_to_help_people

А. Тугелбай, А. Саденов, Н. Мухамеджанов
«Есептеу техникасы және бағдарламалық қамтамасыз ету»
мамандығының студенттері
Ғылыми жетекші: Ж.А. Акпаров, аға оқытушы
ҚазЭҚХСУ

3D ПРИНТЕР ТЕХНОЛОГИЯСЫ

3D-басып шығару технологиясы жылдан жылға дамып жатыр. Олар киім дүкендерден сатып алмайтын, Интернетте көшіріп, басып шығаратын әлемді сипаттайды. Әркім өз қалауы бойынша заттар жасай алатын әлем. Үш өлшемді басып шығару әлеуетін кеңінен пайдалану қаражат пен уақытты үнемдеуге, сондай-ақ өнімділікті арттыруға мүмкіндік береді. 3D басып шығару – мүмкіндіктерді кеңейту құралы. Осылайша, зерттеулер белсенді жүргізіліп, жақын болашақта – он жылдан кейін – 3D принтерлерді қолдану ғимараттардың күрделі үш өлшемді проекциялық модельдерін 100 микронға беру дәлдігімен жасауға мүмкіндік береді деп болжауға болады, олар әсіресе ғылыми институттар үшін өзекті, өйткені енді прототип жасауға ғана емес, жүргізіліп жатқан зерттеулерде оған жанасуға да болады.

3D принтер – бұл ең нақты нысандарды жасауға мүмкіндік беретін құрылғы. Сүлгіге арналған ілгек, газ турбинасына арналған компрессор, смартфонға арналған қаптама, және т.б. заттар-мұның бәрін басып шығаруға болады.

3D принтерлеріне арналған шығыс материалдары (филаменттер) катушкаға оралған пластикалық жіптерден тұрады. Шығыс материалдары әр түрлі типтері мен қасиеттері бар. Ең арзан пластиктің килограммы 500 тг. сатып алуға болады, бірақ қызықты нұсқалар (мысалы, нақты ағаш немесе тастан толтырғыштары бар ағаш имитаторлары немесе құмтас) қазірдің өзінде бір-неше есе қымбат болуы мүмкін.

3D принтерлердің пайда болуы технологиялардың жаңа дәуірін ашты-қазіргі уақытта көлемді затты басып шығару мүмкін болды. Алынатын үш өлшемді бұйымдардың мақсаты ойыншықтардан бастап медициналық протездерге дейін әр түрлі болуы мүмкін. Жұмыс негізіне сандық модель (немесе сызба) алынады, ол содан кейін нақты көшірмесіне қосылады. Мұндай құрылғылар әр түрлі қуатты және үй және өнеркәсіптік нұсқаларда кездеседі. Бүгінгі күні 3D-принтерлердің түр-

лері көлемді заттарды басып шығару үшін әр түрлі материалды қолданады.

Қолданылатын технологияларға қатысты 3D-принтердің әрбір болашақ иесіне білу пайдалы болатын арнайы түрлері қолданылады:

- FDM;
- Polyjet немесе MJM;
- LENS;
- LOM;
- SLA;
- SLS;
- ZDP.

FDM – бұл құрылғылардың ең танымал технологиясы. FDM (fused deposition modeling) кезінде агрегат жұмсағышты қабаттың артынан арнайы шүмектер арқылы қысады.

Polyjet – шығыс материалдары-фотополимерлер мен пластик, арнайы балауыз. Әдетте мұндай көлемді мөр медициналық имплантаттарды, тіс протездерін және соқырларды жасауда қолданылады.

Laser engineered net shaping (LENS) шоғырынан шыққан шығын материалдары бірден лазерлік сәуленің фокусына түседі. LENS 3D принтері арқылы металл ұнтағын пайдалану болат пен титан нысандарын дайындауға көмектеседі, осы принтердің түрі өнеркәсіпте 3D-принтерлерді пайдалануға мүмкіндік берді. Көптеген қорытпалар шын мәнінде араластыру және тікелей процесінде алу мүмкіндігі бар. Мысалы, турбиналарға арналған турбиналық титан күрек алады.

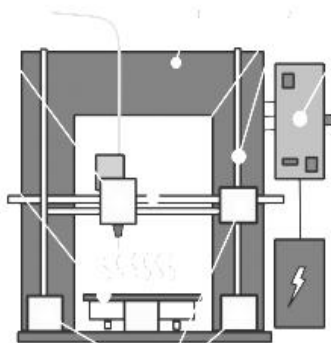
Laminated Object Manufacturing (LOM) түрі жұқа және ламинатталған парақтар үш өлшемді объектіге жабыстырып, желімдеп, лазермен кесіледі. Пластикалық, алюминий және қағаз 3D нысандарын басып шығаруға болады.

Stereolithography (SLA) қалай жұмыс істейтінін түсіну үшін сұйық полимермен толтырылған ваннаны елестету керек. Оның бетінен өтетін лазерлік сәуле қабатты полимерлейді. Қабаттардың бірі дайын болғаннан кейін платформа сұйық полимер қуыстарды толтыру үшін бөлшекті түсіреді. Содан кейін жағдай өзгереді: бөлшектер жоғарыға көтеріледі, ал лазердің өзі төмен орналасады.

Selective laser sintering (SLS) жоғарыда сипатталған технология түрлерімен ұқсас, бірақ мұнда фотополимердің орнына лазермен пісірілетін ұнтақ қолданылады. Жұмыс барысында бөлшектің сынуынан қорықпауға болады, ал шығындаушы материалдар ретінде болат, нейлон, қола, титан, керамика, шыны, құю балауызы және басқа да материалдарды пайдалану мүмкін.

Осы технология арқылы күрделі заттарды жасауға болады. Ол, мысалы, кез келген прототиптерді жасау немесе зергерлік бұйымдар және т.б.

ZDP-әдісі материалға желім жағылуы, оның артында жаңа ұнтақ қабаты қосылуы. Нәтижесінде гипс материалға ұқсас болып шығады (sandstone). Егер желімге бояу қоссаңыз, онда түсті нысандар болады. Технология тұрмыстық және офистік пайдалану үшін қауіпсіз. Материалдар үшін шыны, сүйек, резеңке және ағаш үгінділері қолданады. Сіз өзіңізге жеуге болатын фигураларды жасап шығаруға болады – шоколад немесе қант ұнтақтарын пайдалану – тек осы жағдайда арнайы азық-түлік желімі копланв керек.

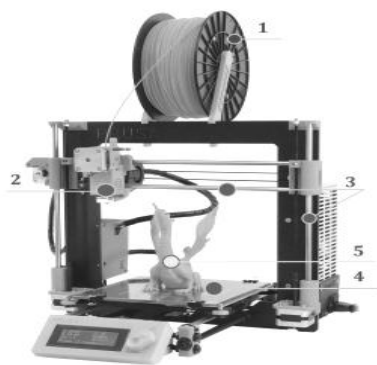
1-сурет.

2-сурет.

3D принтер корпустан (1), оған бекітілген бағыттауыштардан (2) тұрады, оның үстіне ба-
сыпшығару механизмі (3) қадамдық қозғалтқыштардың (4) көмегімен, өнім өсірілетін жұмыс үсте-
лінің көмегі мен қозғалады (5) және ол электроника арқылы бақыланады (6). 3D принтерлеріне
арналған шығыс материалдары (филаменттер) катушкаға оралған пластикалық жіптерден тұрады.
Шығыс материалдары әртүрлі типтері мен қасиеттері бар.

Ең арзан пластиктің килограммы 3000-5000 тг. сатып алуға болады, бірақ қызықты түрлері
(мысалы, нақты ағаш немесе тастан толтырғыштары бар ағаш имитаторлары немесе құмтас)
қазірдің өзінде бірнеше есе қымбат болуы мүмкін.

3-сурет.

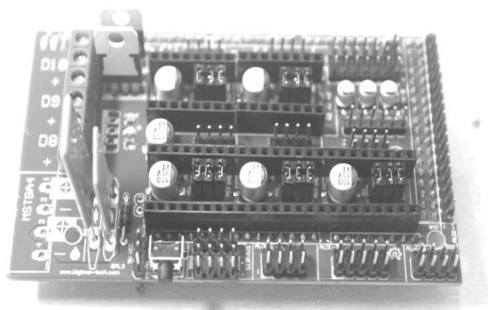
Жіп (филамент) (1) баспа бастиегіне (Экструдер) (2) түседі, онда сұйық күйге дейін қызады
және экструдер сопласы арқылы сығылады. Қадамдық қозғалтқыштар тісті белдіктердің көмегімен
Экструдер (2) қозғалысқа әкеледі, ол бағыттаушы (3) бойынша жылжиды және пластикті плат-
формаға (4) қабат артынан жағады. Төменнен жоғары қарай. Нәтижесінде сіздің бұйымыңыздың
(5) қабаттары өседі.

1.4. RAMPS-ні қайта құру қажет:

RAMPS өңдеуі кесте тез жылынып, реле пайдаланудан аулақ болу үшін, сондай-ақ, оны тұғырға
тікелей емес, қуат коннекторын шығару үшін қажет. Бұл элементті өткізіп жіберуге болады.

Бізге қажет:

1. 1.4 RAMPS жиынтықтың бөлігі.
2. Транзистор.
3. Транзистор үшін радиатор.
4. Термиялық майлау.
5. Бұранда M3 * 5
6. Дамперлер.

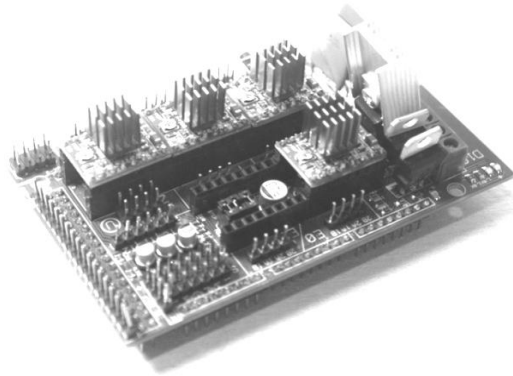
4-сурет.

2. Қадамдық мотор драйверлерін және радиаторларын орнату.

Бізге қажет:

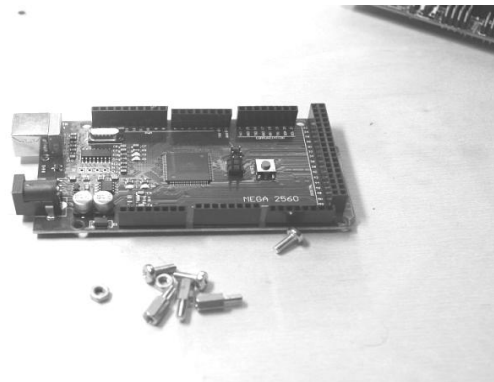
1. Stepper Motor Drivers – жиынтықтан 4 дана.

2. Өздігінен жабысатын немесе ыстықтай ерітетін желімдегі радиаторлар – 4 дана
3. RAMPS1.4

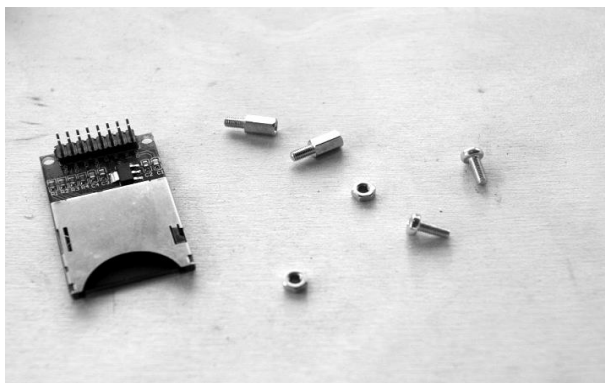
5-сурет.

3. Arduino Mega 2560 орнату.
- Бізге қажет:
1. Arduino Mega 2560 жиынтығы.
  2. М3 бұрандалары.
  3. М3 жаңғақтары.

6-сурет.

4. Картридерді орнату.
- Бізге қажет:
1. Картридер.
  2. Бұрандалар M2,5*20 – 2 шт.
  3. Гайкалар M2,5 – 4 дана.

7-сурет.

3D принтерде жұмысты (басып шығаруды) бастау үшін болашақ затты барлық үш өлшемде салу қажет. Бұл CAD-редакторлар немесе АЖЖ («автоматтандырылған жобалау жүйелері») деп аталатын арнайы бағдарламалардың көмегімен жасалады. Бұл ретте модельдерді салу міндетті емес-барлық мүмкін ілмектердің, қаптардың немесе тіпті квадрокоптердің дайын нұсқаларын түрлі интернет-сайттардан көшіріп алуға болады. Әйтпесе, егер жан жобалауға жатпайды, ал интернетте қажетті модель жоқ болса, әрдайым оны кәсіпқойлардан тапсырыс беруге болады.

3D-басып шығаруға келгенде, мұндай модельдер «слайсингке» ұшырайды, яғни арнайы бағдарламалардың көмегімен жеке қабаттарға бөлінеді, сондай-ақ слайсерлер деп аталады. Ең алдымен, вазаны жұқа қабаттарға шартты түрде кесу керек, ал олардың әрқайсысы қайтадан шартты түрде суретке түсіру керек. Алынған суреттердің стопкасын принтерге беруге болады, және ол әрбір суреттің көшірмесін жасайды, қабаттың сыртынан бастапқы вазаны шығармайынша. Міне, принтерлер әр түрлі және әр түрлі материалдармен ғана «сурет салады».

Слайд 3D принтері үшін арнайы бағдарлама жасайды. Бұл бағдарламада принтерге модельді қалай басып шығару керек – экструдер қайда қозғалады, пластикті қай жылдамдықпен қысу, модельде қабаттардың қалыңдығы қандай болады және т.б. параметрлер айтылады. Барлық принтер бағдарламасы G-code деп аталатын файлға сақталады. Одан әрі флеш карта немесе USB сым арқылы бағдарлама 3D принтеріне жүктеледі және басып шығарылады.

Шыбық баспа бастиегіне беріледі, онда жұқа шүмек арқылы балқиды және сығылады. Басы екі жазықтықта қозғалады, жіппен тұтас қабат – сол «алма» кесіктерінің бірі. Бір қабатты аяқтаған соң, принтер бастың басын көтереді немесе платформаны түсіреді, содан кейін жаңа қабатты басып шығара бастайды. Мәселен, қабаттың артындағы қабат, кесік артындағы кесік, түпнұсқа заттың көшірмесі өсіріледі.

Енді «аддитивті технологиялар» терминінің шығу тегі түсінікті болуы керек. Көптеген сандық өндірістік әдістер артық материалды жоюға негізделген. Мысалы, сол алма сүртіп, бұрғылап, болванкадан ішуге болады. Мұндай технологиялар субтрактивті деп аталады (ағылш. «subtract – «алып тастау»). 3D-басып шығаруда барлығы керісінше дәлдікпен: нысан Жарма, қабаттың артынан, нөлден бастап тігіледі. Осыдан «аддитивті процесс» термині (ағылш. «add – «қосу»).

Біз айтып өткендей, 3D-принтерлер көп және олар әр түрлі. Аса күрделі өнеркәсіптік машиналар, жоғары дәлдіктегі лазерлердің көмегімен ұсақ металл ұнтақтарынан жасалған қабаттар жүздеген мың доллар тұруы мүмкін. Тіпті ағымдағы дағдарыс кезеңінде де, толық жиналған, жұмыс камерасын қыздыру, сенсорлық дисплей және автоматты калибрлеу сияқты қосымша функциялары бар машиналар сирек 200 000 тг. Мұндай принтерлер FDM технологиясын (Fused Deposition Modeling) немесе «қабатты балқытуды модельдеу».

Қортынды. Зерттеу, құрастыру және баспа аддитивті құрылғыны жобалау порталды типті, 3D-принтер. Жұмыс барысында анықталды құрылымдық схеманың қажетті элементтері, нақтылау жүргізілді құрастыру, құрастыру, құрастыру жекелеген бөлшектер мен тораптар. Компьютерлік техниканы сату үшін интеграцияланған басқару жүйесі түрі ұсынылды және бағдарламаланатын контроллер пайдаланылды қосылған қадамдық қозғалтқыштар LTP-порттар коммутаторы арқылы компьютерге арналған.

Бірлесіп контроллер қолданбалы бағдарламалар пакетін пайдаланды қадамдық қозғалтқыштарды басқаруды жүзеге асыруға мүмкіндік беретін, полимерлі филаментті қыздыру және экструзия процесімен.

Әдебиеттер

1. <https://3dtoday.ru/wiki/3Dprinter/>
2. <https://nsportal.ru/ap/library/nauchno-tekhnicheskoe-tvorchestvo/2015/06/07/3d-printery-v-sovremennom-mire>

Қ. Тұрлыбеков, И. Нұркен, Е. Пернебек

«Ақпараттық жүйелер» мамандығының студенттері

Ғылыми жетекші: А.А. Абишева, магистр, аға оқытушы

ҚазЭҚХСУ

UNITY ОРТАСЫНДА ҚАЗАҚ МИФОЛОГИЯСЫ ЖӘНЕ БАЛАМА ТАРИХ НЕГІЗІНДЕ КОМПЬЮТЕРЛІК ОЙЫНДЫ ҚҰРУ

Қазіргі әлемде бейне ойындар құру ойын-сауық индустриясының ең үлкен сегменттерінің бірі болып табылады. Ойын индустриясының ауқымы салыстырмалы, мысалы, киноиндустриямен. Ал соңғы бес жылда оның өсу қарқыны тұрғысынан алғанда, видео ойын индустриясы оны айтарлықтай асып түсті.

Тұтынушыларға әсер ету дәрежесіне және олардың бейне ойындармен ұсынылған интерактивті ортаға қатысқандығына қарай, бұл сегмент бұрыннан көптеген ойын-сауық түрлерінен ерекшеленеді. Ойынның дамуы немесе ойын дамыту компьютер ойындары индустриясынан тұтастай алғанда қарастырылмайды. Ойындарды тікелей жасау – компьютерлік ойындар сияқты күрделі өнімдерді өндіру, тарату және тұтынудың толық өмірлік циклін қамтамасыз ететін интеграцияланған «экожүйенің» бір бөлігі ғана.

Қазіргі ойын индустриясының құрылымы келесі деңгейлерден тұрады: платформалар, ойын автоматтары, бейне ойындарын жасау, жариялау, пайдалану, танымал ету және тұтыну.

Көптеген компаниялар мен тәуелсіз топтар компьютерлік ойындарды жасауға қатысады. Әр түрлі мамандықтар бойынша мамандар: бағдарламашылар, ойын дизайнерлері, суретшілер, QA мамандары және т.б. Ірі коммерциялық ойын өнімдерін әзірлеуге 100 маманның үлкен кәсіби командасы тартылған. Мұндай жобалар ондаған миллион долларға бағалануы мүмкін.

Біздің балалар компьютерде тым көп уақыт өткізеді. Және бұл көбінесе компьютерлік ойындарға байланысты. Балаларға деген ынта-жігерін пайдаланып, Каспий университетінде, Әділет колледжінде және TechGarden-да былай деп шешті. Олар балаларға, жасөспірімдерге, жастарға компьютерде уақыт өткізуге ғана емес, жаңа ойындар жасауды ұсынды. Бұл болашақта көмектесетін жаңа дағдыларды, білімді меңгеруді білдіреді. Өйткені, ойын жасау кезінде дизайн, анимация және басқа технологиялық процестерді жасау, жастарды дамытуға көмектесетін заманауи танымал мамандықтар.

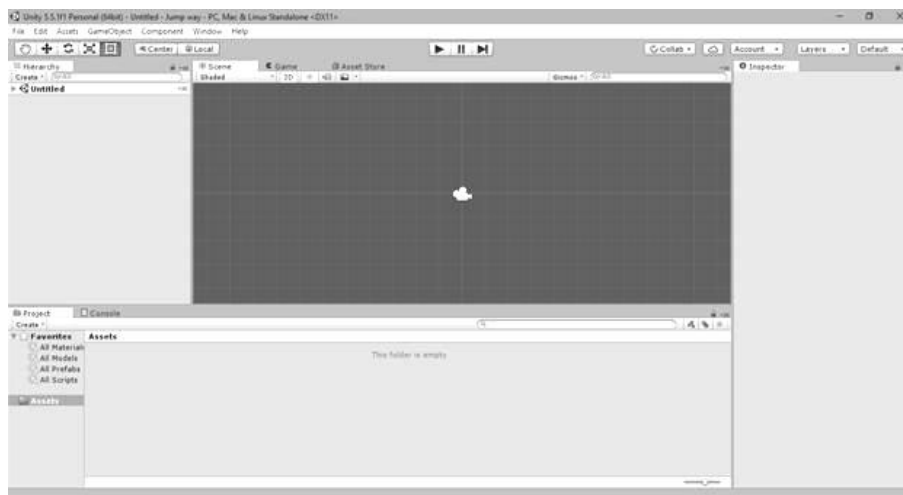
Әлемдік нарықта ірі ойыншылар, шағын фирмалар мен стартаптар, тәуелсіз әзірлеушілер мен қоғамдастықтар жұмыс істеп келе жатқандықтан, нарық идеялар, сюжеттер, суреттер, концепцияларда үнемі жетіспейді, бұндай кезде Қазақстан жаһандық үрдістерге қосылып, бәсекеге қабілетті бола алады.

Біздің дипломдық жобамыздың мақсаты – қазақ хандығы туралы ойын құру. Қазақ хандығының тарихын мектеп жасындағы балалармен таныстыру. Қазақстан Республикасының ойын индустриясын дамыту. Біздің ойын Unity қозғалтқышына негізделген. Біздің жоба адамның психологиясына әсер ететін нәрселерді ұсынбайды. Бұл ойынның тарихы Қазақ хандығының құрылуына дейін басталады. Ойында Қазақ хандығының негізін қалаған батырлар Жәнібек пен Керей қатысуымен басталады. Ойын біздің кейіпкерлеріміз билеуші Әбілхайыр ханнан бөлінген уақытымен басталады.

Unity редакторында әр түрлі терезелерден тұратын қарапайымдылығы оңай Drag & Drop интерфейсі бар, сондықтан сіз ойынды тікелей редакторда түзете аласыз. Қозғалтқыш екі сценарий тілін қолдайды: C #, JavaScript (модификация). Бұған дейін Boo-ға (Python диалекті) қолдау көрсетілді, бірақ ол 5-нұсқада жойылды. Физиканың NVIDIA физикалық физика қозғалтқышы есептейді.

Unity крос-платформалық компьютерлік ойын дамыту ортасы. Unity сізге дербес компьютерлер, ойын консолі, мобильді құрылғылар, интернет қосымшалары және басқалары сияқты 20-дан астам түрлі операциялық жүйелерде жұмыс істейтін қолданбаларды жасауға мүмкіндік береді. «unity» 2005 ж. жарық көрді, содан бері тұрақты дамуда.

1-сурет. Unity интерфейсі

Unity жобасы сахнаға (деңгейлерге) бөлінеді – өз ойын әлемдерін қамтитын жеке файлдар, нысандар, сценарийлер және параметрлер. Сахналарда Нысандар (модельдер), сондай-ақ бос ойын нысандары-модельдері жоқ нысандар («бос жерлер») болуы мүмкін. Нысандары, өз кезегінде, компоненттердің жиынтығы, бірге және өзара іс-қимыл жасайды скриптілер. Сондай-ақ, нысандардың атауы бар (Unity-да бірдей атауы бар екі немесе одан да көп объектілердің болуына жол беріледі), тег (белгі) және ол көрсетілуі тиіс қабат болуы мүмкін. Сонымен, кез келген объектіде міндетті түрде Transform компоненті бар-ол барлық үш ось бойынша объектінің орналасу, бұрылу және өлшемдерінің координаттарын сақтайды. Көрінетін геометриясы бар нысандар да әдепкі бойынша көрінетін нысан үлгісін жасайтын Mesh Renderer компоненті бар.

Сондай-ақ, Unity қатты денелер мен тіндердің физикасын, сондай-ақ Ragdoll (Шүберек қуыршақ) түріндегі физиканы қолдайды. Редакторда объектілерді мұрагерлік жүйесі бар; еншілес Нысандар позицияның барлық өзгерістерін, бас нысанның бұрылуын және ауқымын қайталайтын болады. Редактордағы скрипттер нысандарға жеке компоненттер түрінде бекітіледі.

Unity-ге текстураны импорттау кезінде alpha-арнаны, mip-деңгейлерді, normal-map, light-map, көрініс картасын құрастыруға болады, бірақ тікелей модельге текстураны бекітуге болмайды-шейдер тағайындалатын материал жасалады, содан кейін материал модельге бекітіледі. Unity редакторы шейдерлерді жазу және өңдеу қолдайды. Unity редакторында анимация жасау компоненті бар, бірақ анимацияны 3D редакторында алдын ала жасауға және үлгімен бірге импорттауға, содан кейін файлдарға бөлуге болады.

Unity 3D level Of Detail (SCR. Ойыншыдан алыс қашықтықта жоғары индикацияланған модельдер аз бөлшектелген және керісінше, сондай-ақ Occlusion culling жүйесі ауыстырылады, оның мәні камераның көру өрісіне түспейтін Нысандар орталық процессорға жүктемені төмендетеді және жобаны оңтайландыруға мүмкіндік береді. Жобаны құрастыру кезінде орындалатын (.exe) ойын файлы (Windows үшін), ал жеке калтада – ойын деректері (барлық ойын деңгейлері мен динамикалық қосылатын кітапханаларды қоса).

Қозғалтқыш көптеген танымал пішімдерді қолдайды. Модельдерді, дыбыстарды, текстураларды, материалдарды, скрипттерді форматқа қосуға болады .unityassets және басқа әзірлеушілерге жіберу немесе еркін қол жеткізу. Бұл пішім Unity Asset Store ішкі дүкенінде қолданылады, онда әзірлеушілер тегін және ақша үшін ойындарды жасау кезінде қажетті әр түрлі элементтерді ортақ пайдалануға жібере алады. Unity Asset Store пайдалану үшін Unity әзірлеушісі аккаунты болуы керек. Unity мультиплеер жасау үшін барлық қажетті компоненттерге ие. Сондай-ақ, пайдаланушы нұсқаларын бақылау тәсілін қолдануға болады. Мысалы, Tortoise SVN немесе Source Gear.

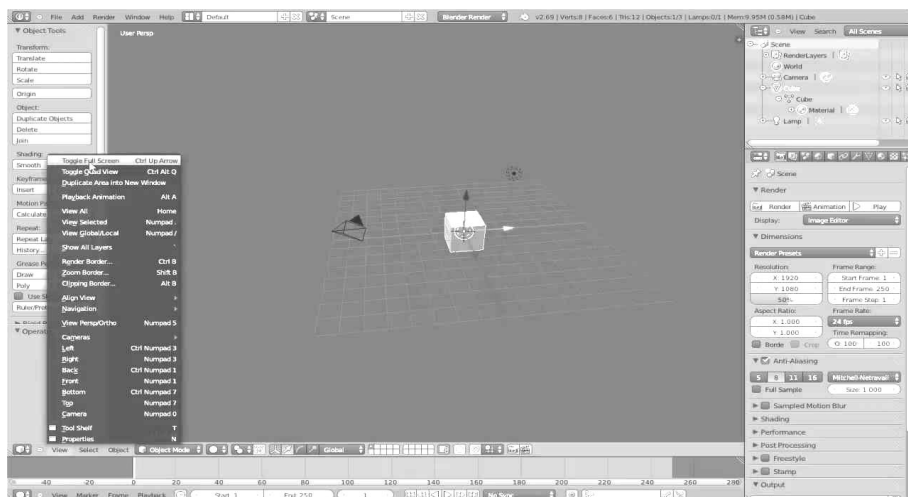
Unity құрамына Unity Asset Server – нұсқаларды бақылауды және басқа да серверлік шешімдерді қосатын қосымша болып табылатын Unity базасында бірлескен әзірлеуге арналған құрал.

Әдетте, ойын қозғалысы физикалық ортаны моделдеу, норма карталары, динамикалық көлеңкелер және т.б. кіретін түрлі ойындарда оларды іске қосуға мүмкіндік беретін көптеген функционалдық мүмкіндіктерді ұсынады. Көптеген ойын қозғалғыштарына қарағанда, Unity екі негізгі артықшылығы бар: әзірлеудің көрнекі ортасының болуы және платформа аралық қолдау. Бірінші фактор визуалды модельдеу құралдарын ғана емес, сонымен қатар интеграцияланған ортаны, құрастыру тізбегін да қамтиды, бұл әзірлеушілердің өнімділігін, атап айтқанда, прототиптерді құру және тестілеу кезеңдерін арттыруға бағытталған. Платформа аралық қолдаумен тек өрістету орны ғана емес (дербес компьютерге, мобильді құрылғыға, консольге және т.б. орнату), сонымен қатар әзірлеу құралдарының болуы да (интеграцияланған орта Windows және Mac OS астында пайдаланылуы мүмкін).

Үшінші артықшылық – бұл Unity компоненттерінің модульдік жүйесі, ол арқылы ойын объектілерін құрастыру, соңғылары функционалды элементтердің біріктірілген пакеттері болып табылады.

Бұл әдіс прототиптерді жасауды жеңілдетеді, бұл ойындарды әзірлеу кезінде өзекті. Кемшіліктері ретінде көп компонентті схемалармен жұмыс істеу кезінде көзбен шолу жұмысы қиындағанда көзбен шолу редакторын шектеу келтіріледі. Екінші кемшілік-сыртқы кітапханаларға сілтемелердің Unity қолдауының жоқтығы, олармен жұмыс істеу бағдарламашыларға өз бетімен теңшеуге тура келеді және бұл да командалық жұмысты қиындатады. Тағы бір кемшілік дана үлгілерінің қолдануымен байланысты (ағылш. prefabs). Бір жағынан, бұл Unity тұжырымдамасы объектілерді көрнекі редакциялау икемді тәсілін ұсынады, бірақ екінші жағынан, мұндай үлгілерді өңдеу күрделі болып табылады. Сондай-ақ, WebGL-қозғалтқыш нұсқасы, өзінің архитектурасының ерекшелігіне байланысты (C# C++ және JavaScript кодтарын трансляциялау), өнімділігі, жадты тұтыну және мобильді құрылғыларда жұмыс істеу қабілеті бар біркатар шешілмеген мәселелер бар.

Blender – үшөлшемді компьютерлік графиканы құруға арналған еркін пакет, ол өзіне модельдеу, анимация, рендлинг, видеоны постөңдеу мен қатар интерактивті ойын құру құралдарын қоса қамтиды. Кәсіби жасаушы пәрмендердің (команда) арқасында және жылдам әрі тұрақты дамуының әсерінде бұл пакет қазіргі таңда тегін 3D редакторлары арасында айырықша қолданысқа ие.

2-сурет. Blender бағдарламасының интерфейсі

Басқа атақты 3D-модельдеу пакеттерімен салыстырғанында Blender пакетінің сипатамалық ерекшелігі – көлемі жағынан шағындығы. Базалық жеткізілімге кең өрісте алған құжаттамалар және көп мөлшерде демонстрациялық көріністер кірмейді.

Әр түрлі геометриялық қарапайымдықты, полигондық модельдерді қоса алғандағысын, subdivision surface (SubSurf) тәртібіндегі жылдам моделдеу жүйесін, Безье қисығын, metaballs (метасфера) мүсін моделдеуді және векторлық шрифттерін қабылдауы.

Универсалды кіріктіріме механизмдерінің рендрингі және сыртқы YafRay, LuxRender рендермен және басқаларымен интеграциялануы.

Анимация құралдары, солардың арасынан инверстік кинематика, қаңқалық анимация және торлық деформация, негізгі кадр бойынша анимация, сызықтық емес анимация, төбені салмақтық коэффициент редакциясы, шектегіш, жұмсақ денелердің динамикасы, физикалық Bullet қозғалтқышының негізіндегі қатты денелердің динамикасы, бөлшек негізіндегі шаш жүйесі және шаш негізіндегі бөлшек жүйесі.

Python-ды құрал мен түпнұсқаларды амалмен құрғанға, ойындардағы логикалық жүйелерді амалмен құрғанға, импорт/экспорт файлдарын (Мысалы, COLLADA) амалын құрғанға, есептерді автоматтандыруды құрғанға қолданады.

Сызықты емес редакциялаудың базалық функциясы және видеоны құрамдастыру.

Game Blender – Blender-дің «қосымша» жобасы, ол коллизияны анықтайтын, динамиканың «қозғалтқышы» және программалайтын логиканың интерактивті функциясын ұсынады. Және де ол сәулеттік визуализациядан бастап видео ойынға дейін бөлек real-time «қосымшасын» құруға жағдай тұғызады.

Қосымша ерекшеліктері:

- Blender бағдарламасында объект (болмыс, сыртқы дүниемен өзара байланысу) және оның мәліметтері (форма және объект функциясы) болып бөлінеді. Объект – Мәлімет қатынасы 1: n қатынасын көрсетеді және өз-өзімен динамикалық байланыста. Сол себепті кейбір процесстер үшін Blender жылдам әрі бірегейлі.

- Ішкі файлды жүйесі, ол бірнеше көріністерді (сценаны) бір файлға сақтай алады. (.blend файл деп атайды).

- «.blend» файлы ескі нұсқада болсын, не жаңа нұсқалы Blender болсын, барлығына үйлеседі. Сондай-ақ, бір платформадан басқа платформаға көше алады.

- Барлық жұмыс уақытында Blender жобалардың резервтік көшірмесін жасап тұрады, демек төтенше жағдайда мәліметтерді дереу сақтап отырады.

- Барлық көріністерді (сцена), объектерді, материалдарды, текстураларды, дыбыстарды, суреттерді, post-production эффектілерін бірыңғай «.blend» файлына сақтай алады.

- Жұмыс ортасының икемдеуін «.blend» файлында сақтауға болғандықтан, соның арқасында файлды қайта жүктегенде, сол сақтаған жұмыс ортасы қайтадан шығады.

Артықшылығы мен кемшілігі

Артықшылықтары:

- тегін;
- кодтің ашықтығы;
- ойын құрастыруға мүмкіндігі болуы;
- кроссплатформалық;
- көп мөлшеріндегі Модификаторлар;
- анимация жасауға мүмкіншілік;
- «сүйектермен» жұмыс істеу;
- фон баптаулары.

Кемшіліктері:

- құжаттаманың базалық жеткізілімнің жоқтығы;
- HiDpi қолдауының жоқтығы;
- актуаторлар, контроллерлер және сенсорлар мөлшерінің аздығы.

Әдебиеттер

1. The-steppe.com
2. Основы трехмерного моделирования в графической системе.
3. Аббасов И.Б. Blender 2018: Учебн. пособие.
4. Горелик А. Blender 2018: Самоучитель.
5. Джон Мэннинг, Пэрис Батфилд Эддисон Unity для разработчика.
6. <https://hsbi.hse.ru/articles/igrovaya-industriya-geymdev>

КӨПТІЛДІЛІК-ЖАСТАРДЫҢ РУХАНИ САНА-СЕЗІМІН ЖАҢҒЫРТУДЫҢ НЕГІЗІ
ПОЛИЯЗЫЧИЕ КАК ОСНОВА МОДЕРНИЗАЦИИ ДУХОВНОГО СОЗНАНИЯ МОЛОДЕЖИ
MULTILINGUALISM AS A BASIS OF MODERNIZATION OF YOUTH CONSCIOUSNESS

А. Алтынбек, «Ақпараттық жүйелер» мамандығының студенті

Ғылыми жетекші: О.Ж. Өтегұлов, магистр, оқытушы

ҚазЭҚХСҮ

LANGUAGE FEATURES AND ITS IMPACT ON THE BRAIN

Annotation. In this abstract you are going to be familiar with peculiarity of language. This abstract was written by taking into consideration works of famous linguists such as Ya. Potebnya, V. Humboldt, R. Rask, L. Boroditski. Also, you are going to know «how does language shape our mind and understanding?».

Language – ... Actually it's hard to give a definition of language, because of several reasons. First of all, there are roughly 6.500 spoken languages around the world, and there are only 196 countries in the world [1]. So, there can be a question how is this possible? It still remains a mystery for me, nevertheless, I can definitely say that, language helps people to interact with each other, so it's kind of bridge or mediator between two speakers. But language is not easy as it can be seen for native speakers, cause; it's not only bridge between people but also between their culture. Language is what lies on the surface of life of the person in culture therefore since 19th century. (Ya. Grimm, R. Rask, V. Humboldt, A. A. Potebnya) to this day the problem of interrelation, interaction of language and culture is one of central in linguistics. Perdakh V. Humboldt [2] whose basic provisions on conception can be reduced to the following:

- 1) material and spiritual culture are embodied in language;
- 2) any culture is national, its national character is expressed in language by means of special vision of the world; the internal form (IF), specific to each people, is inherent in language;
- 3) IF of language is an expression of «national spirit» , of its culture;
- 4) language is the mediating link between the person and the world surrounding him. V. Humboldt's concept has received a peculiar interpretation in A. A. Potebni's work «A thought and language», in works of Sh. Balli, Zh. Vandriyez, I. A. Baudouin de Courtene, R. O. Jacobson and other researchers. E.F. Tarasov marks that language is included in culture as the sign «body» (meaning) is a cultural subject in the form of which an objectification of language and communicative ability of the person, value of a sign is also cultural education which arises only in human activities. As well the culture is included in language as all it is simulated in the text. The ratio of language and culture is extremely difficult and multi aspect.

Language – the culture fact, because: 1) it a component of culture on which we inherit from our ancestors; 2) language – the main tool by means of which we acquire culture; 3) language – the most important of all phenomena of a cultural order, because if we want to understand a culture entity – science, religion, literature, then these shall consider the phenomena as codes, formed like language because the natural language has best of all the developed model [3].

Therefore the conceptual understanding of culture can occur only by means of a natural language. As noted K. Levi-Stros, language is at the same time a culture product, an important component, and a condition of existence of culture [4]. Moreover, language – is specific method of existence of culture, a factor of formation of cultural codes.

If we go deeper, we will see that it's not only mediates cultures but also shapes the way we think.

As there are more than six thousand languages, all of them different in all kinds of way. They have different sounds, different vocabularies, and the most importantly their structure. Why does the language shape the way we think? Considering this issue, I have come to several ideas about that. To start with, let's think about our own languages Kazakh or Russian and take one that is totally different, for example, Arabic. If you ask anyone, they will tell you that while reading in Kazakh or Russian they will read the text from left to right and in Arabic it's vice a versa, as far as they read from right to left. From this simple example you can see that even reading from different sides can change the way of your thinking. Because your brain will know that while reading Arabic it should start from right side. Let's try an experiment: as you see now you are trying to read in this way, do you feel difference, yes you surely did!

way this in read to trying are you now, see you as <=

!did surely you yes, difference feel you do,

Of course, it is neither Arabic nor any other language. Boroditsky has presented intriguing pieces of evidence that what language we speak does affect the way we conceive of the world around us, and our ideas about it. These include an Aboriginal tribe situated in Australia who are always and everywhere use cardinal directions to describe the space and the differences in how languages label the color spectrum. For instance, people from that tribe may say: «Oh, there is a snake in your southwest side!». It is obvious that children from this tribe will be well acquainted with directions than those from the other tribes or countries [5].

Another example of language influence on the people can be seen from «Anumeric» people. Not all cultures have numbers in their language. There are numberless hunter-gatherers embedded deep in Amazonia, living along branches of the world's largest river tree. They rely on terms analogous to «a few» or «some», instead of using words for precise quantities [6]. Can you ever imagine that the languages that you are speaking on, don't have numbers at all. Probably, while reading this article somebody is looking at time, aware of how old is he/she, calculating something, or checking account balance and so on. It even may be seen as our lives are governed by numbers. Cultures without numbers, or with only several numbers, include the Piraha and Mundurucu in Amazonia. Also researchers have studied some adults in Nicaragua who were never taught number words. How will you explain those people what number is? They don't have numbers in their language, but if some of them will however be a bilingual, they can have second thoughts related to the foreign language that they know, and which has got that numbers [6].

Likewise, in that language perhaps they will be able to count. It proves the theory that the language shapes the way we think.

The other example of language influence on nations can be seen from our own language. Being nomads from early centuries, the Kazakh people were surrounded by endless green paths. Their life was connected with animal husbandry. For many years, according to traditions Kazakhs migrated to look for pasturage as the seasons changed. In warm seasons such as spring, summer and autumn, they lived in collapsible round yurts and in winter built flat-roofed earthen huts in the pastures. While migrating, they give different words for pasture in each season. If the Kazakh people will hear about the pasture, their brain will give a spectrum of data related words such as «Kystau», «Kokteu», «Jaylau» and «Kuzeu». On the other hand, if you will ask any other person about pasture, they will just remember the ordinary pasture with livestock. The same for reaction will appear with the word «horse». In Kazakh language, they differentiate the horse according to their gender, breed, use, speed, and the age of the animal. They use dozens of words such as «Kulin», «Jabagy», «Tay», «Kunan», «Donen», «Besty», «Biye», «Baytal» and so on. There are approximately 54 words related to the «Horse» only. However, not only the horse has got so many features but other livestock such as sheep, cow, goat and etc. have got it too.

Now let's consider Russian language. The Russian language was spread among the other nations in the time of USSR period. Almost 15 nations were under its reign. Hence, Russian language is considered to be an official language in Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Russia by itself. The official alphabet of these countries is Cyrillic. So what is unique about people who know Russian? Let's consider one example with the color «blue». Scientists have made several experiments with the color shifts, which comes from dark to light. Those who take part in this experiment were from different nationalities and speaking different languages. Surprisingly, while making it, they realized that while showing the blue

color's shift from light to dark Russian speakers' brain reacted to that shift. However, other English speakers didn't have any kind of reaction for that change. The main reason for this kind of results was that Russian language has got two different titles for dark blue and light blue. The name for light blue is «Goluboy» and for dark is «Siniy».

From all of these experiments we can see that language somehow shapes our thoughts, the way we think. From this point, second question arises: Do people who know several languages have different thoughts in different languages?

In our country, approximately 75% of the population is bilinguals. This is because of the fact that our first language is Kazakh and second is Russian. Every school in the territory of the Republic of Kazakhstan has two main languages to be taught. Consequently, by the time the child grows up, he/she will already know two languages. Furthermore, nowadays our children are taught not only two languages but three. The English language is becoming compulsory in almost all schools. This is because English language is one of the widespread and most spoken languages in the world. Hence, more and more people in our country are becoming multilingual speakers. What is the benefit of being multilingual? One proven benefit of speaking several languages keeps your brain healthy, complex and actively engaged. Switching from one language to another is a gym for your brain. Being bilingual or multilingual even can slow the diseases such as Alzheimer and dementia for five years. However, speaking several language benefits not only your brain but also your ability to understand another cultures. Adapting to a new culture is one of the most difficult issues for the non-native speaker. However, while knowing the language, person will have some background data, which will help to adapt to a new atmosphere smoothly. The culture is inevitable part of each nation, which is formed in the early beginning of existence of different nations. Each nation has its own history, traditions, customs and values, which are reflected in their culture and language. The person, who learns the language, therefore will have to be acknowledged about it.

Nowadays, the tendency of learning languages is growing. The most popular languages among the learners are Chinese, English and Arabic languages. This means that, our young generation is ready to learn new languages, which are different not only in grammar, spelling and dictionary but has totally different alphabet structure. Nevertheless, there are many language centers, which are specializing in all sort of languages starting from English, Chinese, Spanish, Italian, Japanese and ending with our own language. The most important part of language learning is to know your own native language first. Because without knowing the language you will not have background of your nation. Unfortunately, our country has got that problem. One of the main reasons for this kind of situation is the influence of Soviet Union (those years everybody were learning Russian as their own language).

The culture is inevitable part of each nation, which is formed in the early beginning of existence of different nations. Each nation has its own history, traditions, customs and values which are reflected in their culture. Since there are, as many cultures as nations, it's very difficult to the carriers of different cultures to understand each other. In conclusion, I want to say, let's make our own language to shape our thoughts first, before trying to fill it with others. Because Kazakh language is one of the most beautiful and rich languages. Many well-known poets, scientists, revolutionists come from our country. It is the proud to speak and think in this language. And a little advice in the end, be open-minded, be open to new ideas, new languages and new cultures. It will shape your personality and help to grow.

Түйін. Берілген мақала тілдің ерекшеліктері және оның адам баласына қалай әсер ететіні, Я. Потебня, В. Гумбольд, Р. Раск, Л. Бородитский секілді тіл білімі саласының мамандарының жазған еңбектерін қолдана отырып, жан-жақты қарастырылған. Бұл мақала тіл жайында ғана емес, оның адам миына, қабылдау, түсіну қабілеттеріне қалай әсер ететінімен танысасыздар.

Резюме. Данная статья была написана используя работы лингвистов таких как Я. Потебня, В. Гумбольд, Р. Раск, Л. Бородитский. В данной статье рассматриваются особенности языка, как они влияют на познание человека. В том числе это статья не ограничивается только особенностями языков, но в том числе как язык помогает распознавать этот мир.

References

1. <http://www.infoplease.com/askeds/how-many-spoken-language>

2. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. – М., 1987.
3. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: «Академия», 2001.
4. Levi-Strauss C. The savage mind. – Chicago: The University of Chicago Press, 1966.
5. http://www.edge.org/conversation/lera_boroditsky-how-does-our-language-shape-the-way-we-think
6. <http://theconversation.com/anumeric-people-what-happens-when-a-language-has-no-words-for-numbers-75828>

*Д. Өзімбай, студентка спец. «Информационные системы»
Научный руководитель: А.И. Адильханова, ст. преподаватель
КазУЭФМТ*

SMS-СОКРАЩЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. SMS-сообщения можно включить в языковую культуру, потому что это популярная форма общения, которая занимает свою нишу в языковом многообразии жанров.

XXI век – это век информационных технологий, которые влияют на развитие человечества в целом. Никто не может представить современную жизнь без информации и ее главного источника – Интернета. Компьютеры, планшеты, телефоны, разнообразные социальные сети и SMS-сообщения настолько вошли в нашу жизнь, что стали неотъемлемой частью быта. Появление неологизмов, сленга, заимствование иностранных слов, аббревиатурные сокращения слов все чаще стали встречаться в речи. Мобильные телефоны сообщают своим владельцам информацию на каком-то непонятном языке.

Сначала его применяли только в мобильных телефонах, потом в электронных письмах, а сейчас и вовсе разговаривают, используя SMS-сокращения. Само слово «SMS» – английская аббревиатура, которая расшифровывается как «ShortMessageService», что в переводе с английского на русский язык означает «Служба Коротких Сообщений» [1].

Чем же привлекает молодежь данный вид общения? По мнению психологов, SMS-общение раскрепощает человека: в коротком сообщении можно написать то, что бывает трудно произнести вслух в живой беседе. Учащиеся широко пользуются SMS-сообщениями по нескольким причинам: этот способ общения экономит время и деньги; SMS-сообщение может быть доставлено в подходящее для твоего адресата. SMS – это новый способ коммуникации, но что он принес в нашу речь: пользу или наоборот наличие безграмотности?

Подростки, пользуясь SMS-сообщениями, не задумываются о том, какими языковыми средствами можно пользоваться при мобильной переписке.

Всем известна аббревиатура SMS – ShortMessageService или Служба Коротких Сообщений, которая является стандартной службой, позволяющей обмениваться между пользователями короткими текстовыми сообщениями. Первое такое сообщение было отправлено в 1992 г. по каналам передачи сигналов европейской сети GSM. Придумал SMS инженер компании Vodafone Нейл Пэпуорт (NeilParworth). Со своего телефона он отправил коллегам первое в мире SMS-сообщение, содержащее короткое поздравление с наступающим Рождеством. В послании так и значилось: «MerryChristmas – 92». На свет появилась технология, изменившая впоследствии мобильную жизнь миллионов людей по всему миру. Правда, признание она получила не сразу. Лишь в 2000 г. сотовые компании ввели услугу SMS. Молодежь увидела в новом сервисе новое средство самовыражения [2].

Способы образования SMS-сообщений в английском и русском языках

Анализируя английские SMS-сообщения, можно поделить их на 3 типа по способу образования:

1. Аббревиатуры – слова, образованные сокращением словосочетания и читаемые по алфавитному названию начальных букв или по начальным звукам слов, входящих в него.

AAM – All About Me – Всеобомне

ASAP – As Soon As Possible – Какможноскорее

ATM – At The Moment – Наданныймомент

B – Buy – Пока

GTG – Gotto Go – Пораидти

IGU – I GiveUp – Яотказываюсь

2. Слова, образованные способом редукции – максимальное сокращение образа слова до его фонетического варианта, с использованием букв, цифр за минимум нажатий.

One, want – Один, хочу

Too – Также

4 – For – Для

N – And – И

U – You – Ты

Cu – Seeyou – Пока, до встречи

4EVER – Forever – Навсегда

B4 – Before – До, перед

LuvU – I love you – Ятебялюблю

LuvU2 – I love you too – Ятебятожеллюблю

3. Смайлики.

а) текстовые, составленные из знаков препинания, букв и цифр, которые вы можете найти на клавиатуре:

:/ – Wryface – Перекошенное лицо;

:P – Tongueoutjustkidding – Лицо, показывающееязык;

:-0 – Shout in anger – Кричуотзлости;

:-~) – I've got a running nose – Уменянасморк.

б) графические, в виде маленькой картинки – иконки:

– Sadfaceforsadness, upset – Грустное, печальное лицо;

– Happyfaceforhumour – Веселое, радостное лицо;

– Surprisedface – Удивленное лицо.

в) использование смайликов:

:) □ – улыбающийся;

;) – подмигивающий;

:(□ – грустный;

:D – смеющийся;

=-O – удивленный;

:-[– стесняющийся;

- □ – Я заболел;

□ □ □ – мы выиграли.

В русском языке аббревиация также имеет место быть, но она не настолько распространена, как в английском языке. Основные способы образования SMS-сообщений в русском языке – это:

1) редукция:

– прив 4то 2елаш я телик смарю (текст автора) – привет, что ты делаешь? Я смотрю телевизор;

– я тялю – я тебя люблю.

2) транслитерация (речь идет о замене букв русского алфавита на латинский алфавит):

– vihodinaulku – выходи на улицу.

3) использование английских слов:

– хай как дела – Привет, как дела?

– споки ноки бай – спокойной ночи, пока.

Не секрет, что в Великобритании SMS является одним из наиболее популярных средств общения, особенно среди подростков. Число сообщений, отправляемых британцами в течение одного месяца, давно перевалило за миллиард и продолжает расти.

Особенно опасно то, что SMS-English широко используют школьники, языковая культура которых не окончательно сформировалась. В итоге, в их головах язык коротких сообщений подменяет собой литературный английский. Тревогу по этому поводу в Великобритании бьют давно. Еще одним доказательством в пользу мнения о том, что SMS-язык представляет угрозу для литературной нормы, стал случай в одной из школ страны. 13-летняя ученица написала сочинение на тему «Как я провела каникулы» полностью на SMS-языке.

Сочинение начиналось так:

«MysmmrholswrCWOT. B4, we used 2go2 NY 2C my bro, his GF &thr3 : kids FTF. ILNY, it's a gr8 plc».

На самом деле, это означало вот что:

«My summer holidays were a complete waste of time. Before, we used to go to New York to see my brother, his girlfriend and their three screaming kids face to face. I love New York. It's a great place».

SMS-сообщения оказывают серьезное влияние и на современный русский язык. Ни для кого не секрет, что многие учащиеся имеют неустойчивую грамотность [3]. Педагоги и психологи обеспокоены тем, что SMS-язык уже превратился из модного течения в новый стиль общения, наличие орфографических ошибок входит в привычку и становится причиной падения грамотности, падение интереса к чтению хорошей литературы и к чтению вообще, засилье низкопробных журналов, насаждение «клипового мышления», снижение требований к знанию русского языка и литературы в средней школе и разрушение классической системы преподавания этих предметов. Из-за SMS-сленга подрастающее поколение вскоре не сможет отличить, хорошо это или плохо – употреблять «аффтарский текст», и разница между ним и нормальным русским языком очень скоро может стать незаметной для подростка.

Сделав сравнительный анализ англо- и русскоязычных SMS-текстов, можно сказать, что особых различий в их образовании нет, а лингвистические особенности SMS-сообщений таковы:

- лексические:
  - аббревиатура;
  - редукция;
  - транслитерация (в русском языке).
- орфографические:
  - нарушение правил орфографии.
- синтаксические:
  - отсутствие или обилие знаков препинания, замена их на смайлики.
- грамматические:
  - пропуски некоторых предлогов, местоимений, неправильное построение предложений (в английском языке).

Проблема, которую я рассматривал в своей работе, касается влияния SMS-сообщений на грамотность обучающихся [4].

Во-первых, сообщения оказались очень популярным способом общения.

Во-вторых, учитывая популярность SMS – это огромный источник дохода для операторов сотовой связи. Поэтому, можно предположить, что операторы встанут стеной на пути борьбы образовательной системы с негативным влиянием SMS.

Түйін. SMS-хабарламаларды тіл мәдениетіне қосуға болады, өйткені бұл жанрлардың әртүрлілігіндегі өз орнын алатын коммуникацияның танымал түрі.

Summary. SMS-messages can be included in the language culture, because it is a popular form of communication, which occupies its niche in the language variety of genres.

Литература

1. Голденков М. Осторожно, hotdog! Современный активный English. - 2-е изд., испр. и доп. – М.: ЧеРо, 1999.
2. Горшунов Ю.В. Типы смысловых отношений между компонентами сложносокращенных слов (на материале английского языка). – М.: Прометей, 2004.
3. genon.ru>Аббревиатура
4. sokrashheniya-v-chatakh-j.htm

Д. Байгаскинова, «Есеп және аудит» мамандығының студенті

Ғылыми жетекші: **Ф.А. Оспанова**, ф.ғ.к., доцент

ҚазЭҚХСУ

ҚАРЖЫ ТЕРМИНДЕРІНІҢ АУДАРЫЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Ағылшын тілінен толықтай кірме сөздерді қолдану экономика саласында көптеп қолданылады. Қазіргі таңда ескі эканомикалық және құқықтық қатынастарды ауыстыру үдерісі жүріп жатыр, және де әлемдік экономикалық дағдарыс жағдайында жаңа халықаралық қаржы-экономикалық қатынастар пайда болуда. Алдағы экономикалық даму жағдайының әсерінен көптеген қаржы-банк терминдерінің тілімізге енуі байқалады. қаржы саласындағы терминдер транскрипция, транслитерация, калькалау және түсіндірмелі аударма тәсілдерімен аударылады. Әр тәсілдің өз айырмашылықтары бар. Қазақстан Республикасының экономикасында енді пайда бола бастаған бастаған, бірақ шет елдерде кеңінен қолданатын сөздердің эквиваленті қазақ тілінде жоқ. Сондықтан да аудармада көптеген қиындықтар туындайды.

Кез келген лексикалық бірліктерді, сөздерді және сөз тіркестерін шет тілінен қазақ тіліне аударуда төрт тәсілді пайдаланамыз. Терминдер де осы қатарға кіреді, себебі терминдер де белгілі бір мағынаны білдіретін ұғым болып табылады.

Қазіргі таңда аударма тәжірибесінде көп тараған әдістердің бірі – транскрипция әдісі, мұнда сөздің орфографиялық емес фонетикалық формасы ескеріледі, ағылшын және қазақ тілінің фонетикалық жүйесіндегі айырмашылықтар байқалады. Транскрипция дегеніміз – сөзді транскрипция көмегімен жазу.

Аудару әдістерінің ішінде өзінше орны бөлек калькалау әдісі.

Калькалау – басқа тілдің немесе тілдердің лексикалық-семантикалық және лексикалық-синтаксистік үлгісін пайдалану жолымен жаңа сөздер жасау немесе тілге синтаксистік құрылымның жаңа тәсілдерін енгізіп, оларды сол елдің морфемаларымен толтыру [1, 189].

Түсіндірмелі аударма терминдерді жеткізудің калькаланбайтын әдістеріне жатады. Мысалы: *open outcry* терминін калькалауды қолданып, «*ашық айқай*» ретінде аударуға болатын еді, себебі биржада ұсыныс пен сұранысқа тез мән бермеу мүмкін емес, ал айналадағы бәсекелестікті көргенде айқайламауға болмайды. Бірақ бұлай жеткізу бұл сөздің мағынасын ашпайтындықтан тиімсіз болады. Айтылған жағдайда ең қолайлысы түсіндірмелі аударма болып табылады. Сонымен терминнің мағынасын түсініктеме сөздіктен табу жеткілікті болады. *The Oxford Dictionary for the Business World* сөздігінде *open outcry* терминінің мағынасы былай түсіндіріледі: «*a meeting of commodity brokers with dealers in order to form a transaction. Traders use form a ring around the person shouting out bids and offers*», бұл жағдайда аударма келесідей айтылады: Тікелей сатушы және сатып алушымен байланысу арқылы биржалық сауда әдісі.

Түсіндірмелі аударма бар кезде ұзынсонар бола бермейді. Осыған байланысты мысал келтіретін болсақ, *transition country* сөзін тура мағынада аударсақ «ауыспалы мемлекет» деген мағынаны білдіреді, бірақ дұрыс аудармасы «ауыспалы экономикалы мемлекет», сол сияқты *industrial*

country – сөзінің тура мағынадағы аудармасы «өнеркәсіпті мемлекет», ал дұрыс аудармасы «дамыған өнеркәсіпті мемлекет» болып табылады [2; 15].

Қаржы-экономикалық сөздіктерге жасалған сараптама нәтижесінде, көптеген терминдер аударылмайтын тәсіл арқылы, транскрипциямен айтылуы орыс, қазақ тілдерінде де солай дыбысталып, аударылады. Мысалы: «*exporter* – *экспортер*; *importer* – *импортер*; *capital* – *капитал*; *quota* – *квота*; *barter* – *бартер*; *dumping* – *демпинг*». Ортақ терминологияда кейбір сөздіктер бұл терминдердің бірнеше мағынасын бергенімен, «*export* (экспорт; шығару); *import* (импорт; кіргізу); *to export* (экспорттау, шығару); *to import* (импорттау, кіргізу)», көптеген сөздіктерде бұл терминдердің бір ғана аударма нұсқасын, яғни, кірме сөзді тура енгізу, қолданады. Ағылшын тілінен енген біршама терминдердің қазақ, орыс тілдерінде аналогтары бар. Демек, тура аудармадағыдай аударылып, бірнеше аударма нұсқасына ие болады. Мысалы: *export* термині тек экспорт деп ғана емес, шығару, экспорттау деп аударылады; *import* термині тек ғана импорт деп емес, кіргізу, импорттау баламалары қолданылады; *protectionism* сөзі тек протекционизм деп ғана емес, ел экономикасын қолдауға бағытталған, мемлекеттің экономикалық саясаты деп те қолданылса, *embargo* термині тек эмбарго деп ғана емес, мемлекет кіргізуге тыйым салған нәрсе, тыйым деп аударылады. Осылай кәрме сөзге тәуелді болғанымен, халыққа түсінікті лексикалық құрылым құрылады. Қаржы саласындағы ағылшын тіліндегі көптеген терминдер транскрипция және транслитерация тәсілдері арқылы аударылады. Мысалы: *bank* – банк, *deposit* – тек депозит деп ғана емес, салым; *clearing* – клиринг ғана емес, өзара есептесу формасы, *denomination* – деноминация; *debit* – дебет; *demonetization* – демонетизация; *cheque* (BrE) / *check* (AmE) – чек; *overdraft* – овердрафт, *tranche* – транша, *beneficiary* – бенефициар, пайда көруші, *banking* – банкинг; *private banking* – «приват-банкінг» [3; 32].

Есептеуде, ақша аударуда, тауар жіберуде және т.б. жағдайларда бір контрагенттің екіншісіне жіберетін ресми хабарламаны «авизо» деп атаймыз. Авизо сөзі ағылшын тіліндегі «*advice*» сөзінің эквиваленті болып табылады.

«Авуар» қаржы саласында екі түрлі мағынада қолданылады:

1. Төлем жасалатын түрлі активтер (ақша, чек, вексель, аударым, аккредитив).
2. Банктің шет мемлекеттердің сақтауындағы шет ел валютасындағы ақша, құнды қағаздар және алтын. Бұл термин ағылшын тіліндегі «*asset*» сөзінің қазақ тіліндегі эквиваленті. *Asset* термині қазақ тіліне калька тәсілі арқылы аударылған. Акция термині құнды қағаз түрі деген мағынаны білдіреді. Акция термині *stock*, *share* сөздерінен қазақ тіліне калька тәсілі арқылы аударылған. Аутрайт – қарапайым және тез валюта операциясы. Ағылшын тіліндегі эквиваленті «*autright*». Ол ағылшын тілінен қазақ тіліне транскрипция тәсілі арқылы аударылған.

Қаржы терминологиясындағы «*oversold*» термині «нарыққа өте көп көлемде келген тауарлар бағасының тез түсуі» деген мағынаны білдіреді. Қазақ және орыс тілдерінде бұл сөзге сәйкес келетін эквивалент жоқ болғандықтан, бұл термин транслитерация тәсілі арқылы «оверсолд» деп аударылады. Транслитерация тәсіліне тағы бірнеше мысал келтіретін болсақ, «*credit*, *audit*, *monitoring*, *bank*, *dividend*» терминдері транслитерация тәсілі арқылы аударылып жүр. «*Credit*» – қаржылай немесе тауар түрінде берілетін және үстеме пайызбен төленетін қарызды атаймыз. Бұл термин транслитерация тәсілі арқылы кредит деп аударылады. Қазіргі таңда қазақ лингвистері кредит сөзін «несие» деген жаңа сөзге алмастырды. «*Audit*» – аудитордың компанияның қаржы бөлімін, қызметін тексеруін атаймыз [4; 41]. Бұл термин де қазақ және орыс тілдеріне транслитерация тәсілі арқылы «аудит» деп аударылады. «*Monitoring*» – жинау, ақпаратты өңдеу және төлеуге қабілетсіз, жағдайы жоқ мекемелерді қаржы-экономикалық көмектесу және кредиторлардың құқығын қорғау мақсатында жасалатын қаржы-экономикалық сараптама жасау жобалар жиынтығы. Бұл термин де транслитерация тәсілі арқылы «мониторинг» деп аударылады. «*Bank*» – кредиторлар мен қарыз алушылар арасындағы қатынасты жүзеге асыратын, ақша капиталын саудалайтын, қаржы-несие саласында арнайы функциялар орындайтын мекеме. Бұл термин қазақ тіліне де, орыс тіліне де «банк» деп аударылады.

Транскрипция және транслитерация тәсілдерінің қолдану аясы шектеулі. Мысалы, «*crowd-funding*» – прямое финансирование физическими лицами проекта или предприятия – тұлғаның жобаны немесе кәсіпорынды тікелей қаржыландыруы, бұл құбылыс Ресейде және Қазақстанда

енді таралып келе жатқандықтан, терминнің орыс және қазақ тілдерінде эквиваленті жоқ және табу біршама қиындық туғызады. Ал түсіндірмелі аударма өте ұзақ, сондықтан бұл термин крауд-фандинг деп аударылып жүр. Соған ұқсас терминдер: *outsourcing* – аутсорсинг, *endorsement* – индосмент, *leverage* – левередж, *derivative* – дериватив.

Транслитерация тәсілі арқылы аударылған терминдер: *gross-terms* – гросс-термс, *credit* – кредит, *libor* – либор, *loco* – локо, *oversold* – оверсолд, *royalty* – ройялти, *SWOP* – СВОП, *SPOT* – СПОТ, *string* – стринг, *tender* – тендер, *transfer* – трансфер, *embargo* – эмбарго, *bank* – банк, *dividend* – дивиденд, *capital* – капитал, *creditor* – кредитор, *audit* – аудит, *auditor* – аудитор, *component* – компонент, *mediator* – медиатор, *monitoring* – мониторинг, *swing* – свинг, *risk* – риск.

Транскрипция тәсілі арқылы аударылған қаржы терминдері: *aval* – аваль, *autarkeia* – автаркия, *autright* – аутрайт, *debtor* – дебитор, *dumping* – демпинг, *dealer* – дилер, *cadastre* – кадастр, *clearing* – клиринг, *leasing* – лизинг, *overbought* – овербот, *switch* – свитч, *sequester* – секвестер, *spread* – спред, *franchising* – франчайзинг, *futures* – фьючерс, *hedge* – хэдж, *tariff* – тариф, *cheque* – чек, *goodwill* – гудвил, *default* – дефолт, *insider* – инсайдер. Сөздіктерді саралағанда екі-үш тәсіл қатар қолдана аударылған сөздерді жолықтыруға болады. Бірнеше мысал келтірсек: *Put option* – опцион пут; бағалы қағаз иесінің ерте төлеу құқығы; сатып алушыға белгілі бір уақыт аралығында және келісілген бағамен қаржы құралдарын сату құқығын беретін келісімшарт; *call option* – опцион колл; белгілі бір тауарды немесе құнды қағазды алдын ала белгіленген бағамен, келісілген уақыт аралығында сатып алу құқығын беретін келісімшарт талабы.

Қаржы терминдерін калькалау тәсілін лексикалық және грамматикалық трансформациялармен аудару кең таралған. Мысалы, *direct debit* – тікелей дебит, прямой дебит; *temporary difference* – уақытша айырмашылық, временная разница; *identifiable assets* – анықтауыш активтер, идентифицируемые активы; *valuation allowance* – бағалау резерві, оценочный резерв. Көптеген сәйкестіктер калькалау тәсілі арқылы жасалады және аударма практикасында кең таралуда, тіпті аударылмайтын материалдарда да қолданады. Нәтижесінде бұл бірліктер эквивалентсіз сөздер қатарынан шығып, тұрақты эквивалентке ие болады.

Қорытындылай келе, қаржы саласындағы терминдер транскрипция, транслитерация, калькалау және түсіндірмелі аударма тәсілдерімен аударылады. Әр тәсілдің өз айырмашылықтары бар. Зерттеу жұмыста қаржы терминдерінің қалыптасуы мен дамуы мәселесі және қаржы терминдерінің лингвистикалық сипаты, жасалу жолдары және қаржы саласындағы терминдердің аударылу ерекшеліктері қарастырылды.

Әдебиеттер

1. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология. – М., 2000. – С. 121.
2. Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі. – Алматы: «Сөздік-Словарь», 2005. – 302 б.
3. Налоговый Кодекс или «Закон о налогах и других обязательных платежах в бюджет» по состоянию на 01.01.13 г.
4. Терминологиялық хабаршы. – Астана, 2003. – №3 (5).
5. Юсупова Р.Р. Английские термины права как особая терминосистема. Сбор. стат. // Вестник Башкирского Университета. – 2008. – Т.13. – №4.
6. Accounting, Audit & Finance Glossary – Глоссарий терминов по международным стандартам финансовой отчетности и аудита.
7. Oxford Dictionary of Finance and Banking. Fourth Edition. – NY, 2008.
8. Финансовый терминологический словарь./Сост. М.К. Нугманова, А.С.Мустафина, Е.А. Скок, и др. – Уралск: Редакционно-издательский центр ЗКТУ им. М.Утемисова, 2013.
9. Әлісжанов С.Қ. Қазақ терминологиясы: Оқу құралы. – Астана, 2005.

*A. Bayzdrakhmanova, student of the specialty «Economics»
Scientific adviser: Sh.S. Tleugazina, master senior teacher
KazUEFIT*

LEARNING ENGLISH ONLINE

Annotation. This article addresses the issues of learning English online, which is becoming very popular. Every year there is an increasing need for mastering a foreign language. Moreover, English takes the first place. Now there are so many ways to learn English. Among a large number of methods, online training takes an important place.

English is the most popular language in the world. English is necessary to read Shakespeare in the original, to travel without language barriers. In addition, knowledge of the English language is a big advantage when moving up the career ladder, and for some positions, this is a prerequisite. Many methods have been invented for learning English, thanks to which learning will be much faster and easier [1].

Currently, education is available to everyone. People can get an education in several ways. They can attend schools and universities, various courses, conferences, seminars and workshops. We live in a time of high technology, and the Internet is an important part of modern life. Therefore, there is no need to present at the university personally, for example, to get an education.

Due to the growing popularity of the Internet technologies it is possible to learn foreign languages [2], in particular English, in a new way, by revising traditional methods for learning English taking into account the use of the Internet resources. This means that online learning is becoming very popular.

Learning English online is a great opportunity to brush up your knowledge as well as to gain conversational skills on different topics. To become a good fellow is quite real; the main thing is to choose exactly what will really help you to feel confident in your own abilities. Why do people study English online? First, this should be done in order to facilitate the learning process. Modern technologies have incredibly simplified all spheres of life, but for those who study at school, university or prefer to study independently there are unique opportunities, which no one dreamed a few decades ago. Thanks to the Internet, everyone has access to almost all existing books, dictionaries, methods, but the most valuable for language learners online is the possibility of live communication with the teachers [3].

What other advantages does online tuition have? Saving time and money. The format of the full-time classes with an experienced teacher in demand is not for everyone. Firstly, such specialist has a very tight schedule, in which you will not get the most convenient hours. Secondly, he can conduct classes away from your home, and this is the cost of travel. Thirdly, these are no cheap textbooks and manuals that you will have to purchase. When learning online these disadvantages do not exist. The time you choose that suits you, do it without leaving your computer and you receive all the textbooks in electronic form without paying extra money for them.

You learned the language at school and university, you know the basic grammatical rules, and you have quite a large vocabulary. Can you speak English fluently? Can you share your impressions of the film or tell about your plans? Learning English online will help you overcome the fear of expressing your thoughts in a foreign language, relieve you of barriers arising from communication, allow you to speak on any topic easily and naturally [4].

When learning English online, you can choose whether your teacher is an Englishman, an American, or a Canadian. It is easier to communicate with a Russian-speaking teacher and only then proceed to interact with the native speakers. Do not be embarrassed that your pronunciation is not perfect. Without contact with the native speaker, online learning cannot be considered as complete: only by hearing the speech of a person for whom English is a native language, you can develop excellent pronunciation skills.

Online learning will make your study become more useful habit, which does not take a lot of time, but allows to improve the skills.

Today English, like any other language, is available for studying in many different ways. There are many open courses at the universities where you can get knowledge from the experienced teachers. There are also numerous language schools with the native speakers there. Lessons with the personal

teachers belong to the expensive ways that is not available to everyone, long-term trips to the English-speaking countries with the maximum introduction into the linguistic environment. For those who want to learn English online learning is one of the most effective ways to get necessary knowledge and relevant practice.

All virtual language courses can be divided into two types. In the first case, emphasis is placed on classes with the teachers via Skype and communication with the direct native speakers in order to sharpen their listening skills. The second type of courses is a kind of online encyclopedia, combining many useful materials for learning, ranging from grammar reference books and ending with feature films. If English is learned from scratch, it is better to use the services of schools of the first type. They provide for the division of classes according to the levels of complexity, besides, you can always count on the help of the teacher. The second type is suitable for those who have a good language base, but need help in maintaining it at a certain level, as well as in mastering the new vocabulary.

The main advantage of online learning is saving valuable time. For training, you can use those hours that would have to spend on the road. Another plus is the English-speaking interlocutor. If we talk about large cities, it is not so easy to find a native speaker whom you can communicate with. The third point is a financial gain. Online learning in any case will be cheaper than similar courses. In addition, the cost of training will include all the necessary teaching materials.

The disadvantage of virtual education in any field, including the study of English is the need for a conscious approach of the learner. Indeed, for many people, the lack of tight control becomes a relaxing factor. It is important to understand that no teacher will require you to perform strict tasks. Online training is voluntary. If you are not serious about achieving certain results, you will be zero. For those who have just started to learn English, a virtual school is not the best choice. First, you need the help of an experienced teacher, who will set up the pronunciation and select an individual technique.

A good level of English is very difficult to overestimate today. Without knowledge of foreign language, it is impossible to find a promising job in any company. The need to save time and money is increasingly forcing you to choose classes online, where you can achieve excellent results without wasting money.

Thanks to new technologies, the study of foreign languages has become available to anyone who has a computer and the Internet. In the realities of the modern world, this means that everyone can improve their English skills. It is no secret that the need to go somewhere after the work or study, spending hours in public transport or traffic jams, is a strong demotivator, which is able to push the study of the language into the background [5]. However, you can study English in your favorite chair in front of your computer, in comfort and at convenient times that you choose yourself. Online classes can be daily, which is extremely difficult to achieve when learning in real life. This means that the results can be much higher than for the same period of attendance of «live» courses.

Being engaged online, you receive the full attention of the teacher. The teacher will devote all time only to you. When you study in a group, you are one of many, and even if you are familiar with the material, the teacher will analyze the topic in detail for the rest of the audience.

Lack of fears and complexes associated with the need to visit the group. Psychological issues that accompany language learning in a group can also become strong inhibiting factors. Many people feel discomfort because they are the oldest or youngest members of a group of students, complex because of possible mistakes, feel free to answer to other students. Even the fact that it is necessary to adapt to a whole group of strangers can be a serious obstacle for many people to master the material. Studying English online allows you to avoid all these stressful factors and focus only on learning the rules of pronunciation and memorizing the new words [6].

The undoubted advantages of online courses should include an individual approach. First, the teacher comes from your level of knowledge and does not waste time on familiar topics. Secondly, your personal pace of mastering new material is taken into account: if you are quick learner, you can move quickly to the next lesson. For example, for those who are going to work abroad in the financial sphere, and those who are planning a tourist trip with a visit to art museums, emphasis is needed on completely different lexical sections.

Finally, an important positive factor is the fact that you pull up English for a rather modest fee, which is affordable for any working person. In metropolitan areas, learning from experienced teachers is possible,

but requiring significant costs, in the province online classes are sometimes the only way to improve your level. If we are talking about communication with the native speakers, then there is simply no alternative to the virtual method.

Түйін. Бұл мақалада ағылшын тілін үйрену мәселелері талқыланады, себебі ол өте танымал болып келеді. Жыл сайын шет тілін игеру қажеттілігі артып келеді. Ағылшын тілі бірінші орынға ие. Қазіргі уақытта ағылшын тілін үйренудің көптеген жолдары бар. Көптеген әдістердің арасында онлайн оқыту арнайы орын алады.

References

1. E.M. Golonka, A.R. Bowles, V. Frank, D.L. Richardson, S. Freynik. Technologies for foreign language learning: a review of technology types and their effectiveness. Computer Assisted Language Learning. – 2014. – 27(1).
2. Ya.M. Kolker. Practical methods of teaching a foreign language: studies. Manual / Ya.M. Kolker, E.S. Ustinova, T.M. Enaliyeva. – M.: Academy, 2000. – P. 260.
3. A. Evseeva, A. Solozhenko. Use of flipped classroom technology in language learning. – 2015.
4. R.P. Milrud. Methods of teaching English: studies. Manual / R.P. Milrud. – M.: Drofa, 2005. – P. 255.
5. Modern trends in the methodology of teaching foreign languages / Comp.: E.I. Passov, O.V. Zakharov; by ed. E.I. Passov, E.S. Kuznetsova. – Voronezh: LEO «Interlingua», 2002. – P. 40. (Methods of teaching foreign languages).
6. Review of basic educational technologies / S. Parinov. <http://rvles.ieie.nsc.ru/parinov/in-tech.htm>.

*Д. Байтасова, студентка спец. «Маркетинг»
Научный руководитель: А.А. Утегенова, к.ф.н., ст. преподаватель
КазУЭФМТ*

РЕЧЕВОЕ ПОВЕДЕНИЕ СТУДЕНТОВ РАЗНЫХ ОБЛАСТЕЙ КАЗАХСТАНА КАК РЕЗУЛЬТАТ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ РУССКОГО И КАЗАХСКОГО ЯЗЫКОВ

Аннотация. Работа рассматривает результаты взаимодействия русского и казахского языков, которые находят отражение в разговорной русской и казахской речи жителей всех регионов Республики Казахстан. Специфика разговорной речи казахского и русского языков отображена на примерах разговорной речи.

В лингвистике взаимодействие языков понимается как «все возможные разновидности и проявления, взаимопроникновения двух и более языков и их диалектов, заимствования каким-нибудь языком различных фактов из других, а также результатов взаимодействия языков в разные периоды» (1. с. 103).

Взаимодействие представляет собой процесс, протяженный во времени и пространстве ввиду того, что какой-либо иноязычный элемент не может быстро стать достоянием всего языка в целом. Сферу своего употребления он расширяет постепенно.

В ситуации сосуществования двух и более языков они оказывают влияние друг на друга. Интеркаляция представляет собой явление, наблюдаемое на лексическом уровне в речи казахов, проживающих в Республики Казахстан, более известное в научной литературе как языковое вкрапление. Если источником интерференции являются различия между контактирующими языками, то интеркаляция заключается в использовании элементов второго языка, несмотря на наличие эквивалентов в родном. По мнению А.Е. Карлинского, интеркаляция характерна для соотнесенного билингвизма, при котором степень владения обоими языками может быть почти одинаковой. В свою очередь, интерференция имеет подсознательный характер, то есть не контролируется говорящим, а интеркаляция поддается прямому или косвенному контролю со стороны

говорящего. Н.В. Исмагилова полагает, что интеркаляция может возникать при свободном и несвободном владении двумя и более языками.

К лингвистическим причинам, вызывающим интеркаляцию, можно отнести необходимость восполнить дефицит экспрессивных средств того или иного языка или заменить элемент Я 1 или Я 2 на более удобный вариант по краткости и образности. Выбор того или иного языкового варианта может быть связан и с незнанием билингвом эквивалента данному элементу в Я 2 из Я 1 при слабом владении вторым языком. Интеркаляция может вызываться не только языковыми причинами, но и психо социолингвистическими (наличие двуязычного собеседника, использование терминов).

Наиболее полно явление интеркаляции рассмотрено в работе А.Е. Карлинского «Основы теории взаимодействия языков». С точки зрения ученого, если интерференция обусловлена любыми различиями между языками, то интеркаляция «состоит в использовании билингвом элементов Я 2, имеющих эквиваленты в его родном языке» (З. с. 127). В данном определении подчеркивается, что межъязыковые вкрапления, появляющиеся в речи билингвов, в большинстве случаев имеют аналоги, эквиваленты в Я 1 двуязычного индивида, причем билингв при свободном владении языками может легко заменить межъязыковую вставку соответствующим элементом из Я 1.

Особенность интеркаляции заключается в том, что только двусторонние языковые единицы могут вклиниваться в речь, т.е. отдельные слова, словосочетания, предложения, сохраняющие все свои грамматические признаки, свойственные Я 2. В связи с тем, что в речь на каком-либо из языков могут быть включены отдельные слова, словосочетания и даже целые фразы, А.Е. Карлинский предлагает различать *инвентарную* (вклинивание отдельных слов одного языка в речь на другом языке, при котором в речь на одном языке включаются такие лексические элементы, которые не имеют словарных соответствий в другом) и *фразовую* интеркаляцию. Исходя из того, что элементы одного языка могут подвергаться интерферирующему воздействию другого языка и изменять свои характеристики, он также выделяет чистую и модифицированную интеркаляцию. Например, в русской речи: *Мы в Астане Байтерек видели. Она у меня сразу сүйіншіі попросила.* (*сүйіншіі* – подарок первому, кто сообщает вам приятную, благую весть.) В казахской речи: *Кітапханада «Евгений Онегин» бар ма?* (В библиотеке есть «Евгений Онегин»?) *Маған екі «Растышка» беріңізіші* (Дайте мне две «Растышки»). Сен *«Аленушка» шоколадты сатып ал, ол арзанырақ.* (Ты купи шоколад «Аленушка», он дешевле).

Фразовая интеркаляция – вклинивание цельно – оформленного сегмента одного языка в речь на другом языке.

1. *Иноязычная вставка* представляет собой вставное предложение, оформленное по правилам другого языка. Например, в русской речи: *Я звоню, звоню – телефон сөндірулі* (Телефон отключен). *Он меня только успел спросить «қалайсың»* (калайсың – как ты?). В казахской речи: *«Бағаны көтерген жоқпыз, потому что ешкім алмайды»* (Цены не ставили повышать, потому что никто не купит). *Ол маған на работе болдым деді* (Она сказала мне, что была на работе).

2. *Речевые кальки*. Используется модель иноязычного словосочетания или композита, которая может быть частично или полностью заполнена лексическим материалом другого языка. Например: *Ол местный гой* (Он же местный). *Да он же ауылда өскен жігіт* (Да он же деревенский парень) *Не бойся, көз қорқақ, қол батыр* (Не бойся, глаза боятся, а руки делают). *Рабочийлар шулап жатыр* (Рабочие возмущаются).

3. *Бинарные вставки*. Например: *Кел мында, кому говорю* (Иди сюда, кому говорю). *Отстань от меня, пожалуйста, басымды қатырма!* (Отстань от меня пожалуйста, не морочь мне голову!). *Ол маған қарап, добрый человек деп жолықты* (Он, посмотрев на меня, обратился со словами «добрый человек»).

4. *Цитаты*. Говоря на одном языке, билингв приводит дословно отрывок какого-либо высказывания на другом языке. Например, в русской речи: *Не зря же говорят: күлген басқа келеді* (Не зря же говорят: над чем смеешься, то к тебе вернется). *Да не обращай ты на них внимания: ит үреді, керуен көшеді* (Да не обращай ты на них внимания: собаки лают – караван идет). В казахской речи: *Құрбым маған дұрыс айтты гой: «Любовь зла, полюбишь и козла»* (Верно же мне подруга говорила: «Любовь зла, полюбишь и козла»). *Мен ертең ауылға барсам десем, ол*

маган «что там делать» дейді (Я ей говорю, что завтра еду в деревню, она мне «что там делать» говорит). *Ол қыздарға қарап, «с лица воду не пить» деп айтты* (Он, посмотрев на девушек, сказал: «С лица воду не пить»).

Чистая интеркаляция – иноязычное вклинивание любого типа, которое полностью сохраняет свои фонетические, грамматические, семантические, графические особенности в речи на другом языке. Например, в казахской речи: *Ол бұрын крупный болған* (Раньше он был крупным). *Мен саған пошутил деп айттым ғой* (Я же сказал тебе – пошутил). В русской речи: *Он зашел и сразу сәлем берді* (Он зашел и сразу поздоровался). *Мне хабарла* (Мне сообщай. Будь на связи. *Хабарлау* – инфинитивная форма глагола сообщать).

Модификация интеркаляция – иноязычное вклинивание, которое подверглось интерферирующему влиянию другого языка и вследствие этого изменило некоторые свои признаки (слообразовательные, грамматические или семантические). В нашей речи чаще встречается:

1. Словообразовательная модификация вклиниваний – образование дериватов от иноязычных корней при помощи аффиксов того или иного языка. Например, в казахской речи: *Жайски!* (Просто! От слова «жай» – просто). *Сотқаң қайда?* (Где твой сотка? Хотя сотовый телефон имеет свой эквивалент: «ұялы телефон»). В русской речи: *Саламчик!* (Приветик! От слова «сәлем» – привет). *Похабарить нужно* (Нужно переговорить. От слова «хабар» – новость, весть).

2. Грамматическая модификация вклиниваний состоит в том, что лексические сегменты одного языка приобретают грамматические признаки другого языка: Например, в казахской речи: *Мен остановадамын* (Я на остановке. Остановка в переводе на казахский язык «аялдама»). *Мен бүгін обедке де барған жоқпын* (Я сегодня и на обед не пошла). Бізді свадьбаға шақырып кетті (Нас на свадьбу пригласили. Казахский эквивалент слова «свадьба» – «үйлену тойы»). В русской речи: *Вы проходите на төр* (төр – почетное место в доме у казахов, обычно его занимает хозяин дома или гость). *Нас тетя на бесбармақ пригласила* (бесбармақ – мясо по-казахски, казахское национальное блюдо). *Я сегодня такой хороший фарш в «Ете» купила* (Ет – в переводе с казахского мясо, обозначает название мясного магазина).

3. Семантическая модификация вклиниваний. В данном случае значение лексемы одного языка приписывается корреспондирующей лексеме другого языка. Например: *Он такой маленький, как тышқан* (тышқан – мышь). *Мынау нағыз қыдыратын погода екен* (Эта погода для прогулки).

Подобная макароническая речь (речь, излишне насыщенная иноязычными словами или выражениями, используемыми в речи без необходимости вместо исконных или известных единиц, часто с искажением звуковой формы или семантики иноязычных слов (5. с. 100) окружает студентов всюду: на улице, дома, на школьных переменах, в магазинах, на остановках. Она вошла в нашу плоть и кровь.

Основная масса студентов, проживающих в Казахстане, владеет казахским языком на бытовом уровне, или смешанным казахско-русским, или русско-казахским билингвизмом.

Речевое поведение билингва определяется ситуацией, в которой он находится: родной язык используется в кругу семьи, для более теплого, тесного общения, в случае интимизации родной язык становится «тайным». Очень часто причиной переключения персонажей – казахов с русского на казахский и наоборот является перемена ситуации, стремление показать знание второго языка либо ущербная компетентность во втором языке. Переход с одного языка на другой очень часто происходит с целью расположения к себе собеседника. При свободном владении языками межъязыковые вкрапления могут указывать на выбор более удобного в данной ситуации варианта.

Я являюсь уроженкой Западно Казахстанского региона, города Актобе. Как и у каждого региона у нас тоже есть «свои» слова, которые используются в повседневной речи. Так же как и северные регионы Казахстана нас тоже называют «обрусевшими». Так как основная часть населения разговаривает смешивая казахский и русский язык либо используя слова присущие нашему краю.

Поступив учиться в другой город, я была удивлена тем, что другие студенты используют слова, о которых ранее я не слышала. Например, студенты Туркестанской области в повседневной речи очень часто переходят с чисто казахского на базовый уровень русского языка, из-за незнания

некоторых слов в ход идут слова диалекты, мимика, жесты и импровизация. Понять стиль речи некоторых студентов для меня было очень сложно. Слова как «типа и короче» в их устах звучат очень часто. «Сен білесің бе, ол типа крутой өзінше!» «Короче, лекцияға келмесен, сені отмечать етемін!» «Здравствуй, эжека! Соскучилась по вам!»

Я говорю «Мен оны мана көрдім» а на юге говорят «Мен бұны бағана көргем». То есть у нас нет такого чтобы съедать окончание слова и слово «бағана» у нас означает слово «столб». Те же самые джинсы либо брюки они же «шалбар» а в других регионах «сым». В то время как у нас слово «сым» это проволока. А самым большим различием являются окончания. Зачастую на западе к глаголам добавляют окончания «ШИШ», бершиш, келшиш, алшиш, қойшиш. Для некоторых людей эти слова звучат очень грубо и не приятно. Да соглашусь, окончание предаёт некую грубость. Но для меня не понятливы слова как «шли, тым» (слишком), «немене» (что это?), «тоса тұр» (подожди) өля (означает удивление). Если честно то от некоторых слов даже мурашки по телу бегут. Одна страна, один Казахстан, одна национальность-но все мы такие разные.

Түйін. Берілген мақалада автор қазақ және орыс тілдері арақатынасының нәтижелерін қарастырады. Аталмыш мысалдар Қазақстан Республикасының барлық аймақтарынағы тұрғындардың ауызекі сөйлеу мәдениетімен байланысты.

Summary. In this article the results of interrelations of the Russian and Kazakh languages which are reflected in the Russian and Kazakh speech of the students of different regions of the Republic of Kazakhstan are taken into discussion. The author makes examples which demonstrate that the key mass of the students living in Northern regions of Kazakhstan master the Kazakh language at everyday level.

Литература

1. Дешериев Ю.Д. Закономерности развития литературных языков народов СССР в советскую эпоху. – М., 1976.
2. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. – М., 2006.
3. Карлинский А.Е. Основы теории взаимодействия языков. Алма – Ата – Ата, 1990
4. Федорова Л.Л. Типология речевого воздействия и его мест в структуре общения // Л.Л. Федорова // Вопр. Языкознания. – 1991. – № 6. – С. 46-50.
5. Энциклопедический словарь – справочник лингвистических терминов и понятий: русский язык : в 2 т / Под общ. Ред. А.Н. Тихонова, Р.И. Хашимова. – М., 2008. – Т.1.

А. Даулет, «Қаржы» мамандығының студенті

Ғылыми жетекші: Қ.Т. Әділ, ағылшын тілі оқытушысы
ҚазЭҚХСУ

«SELF-LEARNING ENGLISH BY USING TECHNOLOGIES AND APPS»

Annotation. This article discusses the process of learning English in our rapidly changing information society. The article provides examples of the use of modern information and multimedia technologies in the study of English, as well as the indisputable advantages of using them. The author in his article focuses on the fact that foreign languages are necessary as the main and most effective means of exchanging information for people on our planet. The article also states that Kazakhstan is integrating into the world community, and therefore the problem of learning English with the goal of communication is particularly relevant today.

Increasing globalization has created a large need for people in the workforce who can communicate in multiple languages. The uses of common languages are in areas such as trade, tourism, international

relations, technology, media, and science. Although the need to learn foreign languages is older than human history itself. As we know, English is widely spoken in the world. It is the language of progressive science and technology, trade and cultural relations, commerce and business. It is also the major language of diplomacy. Listening, reading, speaking and writing in a foreign language is a difficult art and it has to be learned starting in junior classes. Since the purpose of learning the English language is communicative activity, which requires practical command of the language, the task of teachers is to revitalize all students in the learning process to create a context for their creative activity. The use of modern means, such as awareness programs and Internet technology, as well as cooperative learning and project methodology, allow us to solve these problems.

According to E.N. Voronova, “the system of the teacher’s work to ensure the learning outcomes of a foreign language must necessarily include the implementation of the following technologies: the technology of communicative learning, the technology of understanding the communicative meaning of the text, gaming technology, learning technologies in cooperation, project technologies, etc.” [1, p. 189]. One of the modern tools for teaching English to students can be the use of podcasting in the learning process. Podcasts began to be used in 2004 for the transmission of audio or video broadcasts on the Internet. The word “podcast” comes from English iPod and broadcast and means an audio or video file that “is distributed free of charge via the Internet for mass listening or viewing” [3, p. 109]. Educational podcasts devoted to the study of foreign languages, allow to solve a number of methodological tasks, including the formation of auditory skills and understanding of speaking foreign languages, the formation and improvement of listening skills, the expansion and enrichment of lexical vocabulary, the formation and improvement of grammatical skills, development skills of speaking and writing. Effective innovative educational technologies are also TED video conferences and video blogs. The topics of intelligent TED conferences and speeches are extensive, including a wide variety of topics: from science, culture, art, politics and global problems, business to technology, design and entertainment. TED comes from the English language and translates as technology, entertainment, design (Technology Entertainment Design). Today, TED is a world community, inviting to cooperate in the search for a deeper understanding of the world and the desire to change it for the better people of all kinds (from professionals to enthusiasts) representing different cultures. The main objective of this non-profit organization is to spread unique ideas that its founders believe should be informed by “ideas worth spreading”, and inspire and inspire people around the world to learn something new, share knowledge and experience, thereby making the world a better place. So, these ideas are presented to listeners in the format of a short speech (no more than 18 minutes). On the official website of TED.com, reference information on research and development is freely available and everyone can learn the information they are interested in, communicate in real time, and participate in TED conferences and events that take place all year round in different countries. TED is an innovation-cultural and information project. On the one hand, for someone TED is an inexhaustible source of inspiration and a search for unique ideas, for others it is a good opportunity to share their ideas, developments, projects. TED is a kind of source that can be useful for a wide range of users: both for professionals and professionals, and for students of various specialties studying foreign languages. TED is a quality modern educational resource, which can be used in practical classes in English. In addition, it is suitable for independent work and learning foreign languages. Video creates images and causes certain associations that contribute to better perception, assimilation and memorization of information. In addition, when watching video lectures, the subtitle function is available, which helps users to understand the information more fully. The lecture topics are diverse and relevant. This resource is useful for students not only in teaching foreign languages, but also in mastering the skills of speaking to the audience. Using video materials TED Talks is perfect for analyzing public speeches, reflecting on proposed topics, improving the skills of oratory. Lectures allow students to demonstrate the various options for speaking before the public, to consider many ways of presenting information, the ability to build communication with listeners, to establish contact, enter into a dialogue and get feedback. In addition, there is an opportunity to get acquainted with the speeches of speakers, which inspires students to develop a unique strategy of speaking to the audience and an individual way of communicating with their listeners. In addition, on the site as an example, photos and video presentations and materials are demonstrated and constantly uploaded. Students use this resource both in everyday life and in preparation

for classes. Students have the opportunity to choose lectures and speeches on lessons learned, get additional information and learn about the latest discoveries and trends on the topic of interest to them. Consequently, students not only practice foreign languages, but also expand their professional knowledge and skills in this or that sphere. In the opinion of P.V. Sisoyeva, "blog technology has didactic properties, such as publicity; linearity; authorship and moderation; multimedia" [3, p. 115]. "Therefore, the didactic properties of blog technology allow it to develop such types of speech activity as writing and reading" [3, p. 116]. Thus, the Internet teaching resources can contribute to the formation and development of the following competencies for students studying a foreign language: "foreign communicative competence, including all its components (linguistic, sociocultural, educational and cognitive, etc.); communicative-cognitive abilities to search and select, generalize, classify, analyze and synthesize the information received; communicative skills to present and discuss the results of work with Internet resources; the ability to use Internet resources for acquaintance with the cultural and historical heritage of various countries and peoples; the ability to use resources to meet their information and educational interests and needs" [2, p. 78]. Smart software can facilitate the delivery of multi-module content, provide feedback and track the progress made to students in the process of learning foreign languages. So, Internet sources that may come to the aid of foreign language teachers in the organization of independent work, include broadcasting, interacting with and searching in online resources, where cognitive information, training materials and conditions can be found that are conducive to the formation of professional competence for future specialists

Along with the use of traditional technology learning, opportunities for new information technology can help teachers in the selection of more interesting and varied educational materials to carry out a differentiated approach for each student, and thereby contribute to better assimilation of necessary knowledge and skills.

Among the various types of innovation, as shown by the results of a survey conducted in the universities of the CIS, teachers are most familiar with training through the use of multimedia tools (66,7%)

Multimedia technology is considered to be information technology training that integrates audiovisual information in several media (text, video, audio, graphics, animation, etc.). This implements interactive dialogue with user systems and various forms of self-employment

The use of multimedia technology in the learning process allows for improvements in the process of organic combination of traditional and innovative forms and methods of education; implementation of training, information, games, modeling, design and analysis functions; performance of such general didactic principles as visibility and accessibility; feasibility of systematic transition from education to self-education; a positive emotional background for training; and linking theory to practice

Distance learning programs can enable language educators to expand language-learning opportunities to all students, regardless of where they live, the human and material resources available to them, or their language background and needs. In sum, technology continues to grow in importance as a tool to assist teachers of foreign languages in facilitating and mediating language learning for their students.

The fact clarify the situation with the age limit-this is one of the advantages. At the present time the children spend too much time at the computer or TV, and it is possible to use (also as self-study English however they even do not will be able to notice) so if you change the language settings to English they and what is will be able to learn (playing the game in English most children know the basic words of the English language, even pressurises they will already understand what was going on).

As an indicator it is possible to completely change the language in phone to English so that some words may be new to you and those you knew a long time will remain in my head (every time we see them in the phone).

Learning with the help of multimedia packages is no longer a one-way process, but rather a dialog among the participants. Most often, students use multimedia individually or in pairs, in the classroom, and also at home. Working with such packages, students systematize lessons, revise through games, and logically connect learning materials with real life situations. Next to the multimedia packages on CD-ROMs or floppy discs, variety of exercises, drills and examples can be found on the Internet, usually under the Education category.

Through the interaction with multimedia, the students become increasingly familiar with academic

vocabulary and language structure. Connecting with the Internet will make the benefit of increased student motivation. Students are eager to begin class and often arrive early at the computer lab, logging on the Internet and beginning research on their own. They also often stay after class to continue working on the Internet. Overall, students develop greater confidence in their ability to use foreign language because they need to interact with the Internet through reading and writing.

Thus, the use of modern educational technologies, including information technologies, not only ensures the high quality of the organization of the educational process, but also creates all the conditions for the development of a universal human being.

Аңдатпа. Бұл мақалада жылдам өзгеретін ақпараттық қоғамда ағылшын тілін үйрену үрдісі қарастырылған. Сонымен қатар ағылшын тілін меңгеруде қазіргі заманғы ақпараттық және мультимедиялық технологияларды қолдану мысалдары, оларды пайдаланудың тиімділігі қарастырылған. Автор өз мақаласында біздің планета-мыздағы адамдар үшін ақпарат алмасудың ең негізгі және ең тиімді құралы ретінде шет тілдері қажет екеніне баса назар аударған. Сондай-ақ, мақалада Қазақстанның әлемдік қауымдастыққа кіруі үшін ағылшын тілін үйрену мәселесі өзекті екендігі көрсетілген.

Аннотация. В данной статье рассматривается процесс обучения английскому языку в информационном обществе. В статье приведены примеры использования современных информационных и мультимедийных технологий в изучении английского языка, а также отмечены неоспоримые преимущества их использования. Автор в своей статье делает основной упор на то, что иностранные языки необходимы как основное и наиболее эффективное средство обмена информацией. Также в статье говорится о том, что Казахстан интегрируется в мировое сообщество, и поэтому проблема изучения английского языка с целью общения особенно актуальна сегодня.

References

1. Voronova E.N. Modern technologies and methods of teaching a foreign language in a university // Perspectives of science and education. – 2014. – №1. – P. 189194.
2. Gerasimenko T.L., Grubin I.V., Gulaya T.M., Zhidkova O.N., Zenina L.V., Lobanova E.I., Romanova S.A. Linguodidactic aspect of teaching foreign languages with the use of modern Internet technologies. – M., 2013. – 119 p.
3. Sysoev P.V. Blog-technology in teaching a foreign language // Language and Culture. – 2012. – No. 4 (20).
4. Dissemination of TED ideas [Electronic resource] / URL: [https:// www.ted.com/](https://www.ted.com/) (reference date: 20.02.2016)
5. Mark Warschauer, Carla Meskill. Technology and Second Language Teaching // [Electronic resource] / URL: http://www.education.uci.edu/person/warschauer_m/tslt.html (reference date: 02.12.2015).

*Ch. Jamburshin, student of «Management» specialty
Supervisor: G.E. Mussakanova
KUEF*

DEVELOPMENT OF LANGUAGES IN KAZAKHSTAN

Annotation. The language policy of Kazakhstan is aimed at creating conditions for the full development of the personality of a young person, providing guarantees in the sphere of education, labor, employment and social protection. As a result a new generation of Kazakhstan citizens should be trilingual, fluent in Kazakh, Russian and English.

The state language policy of Kazakhstan on the functioning and development of languages in the country is aimed at further development of important scientific directions. It contributes to the formation of various skills of professional communication, solution of the fundamental issues of the science of language as the primary means of human communication, as well as the problems of teaching and learning of languages and national cultures in Kazakhstan.

Kazakh (national) language becomes the unifying factor of multinational Kazakhstan. The Law «On languages in the Republic of Kazakhstan» [5] noted that the «national» and all the other languages in the Republic of Kazakhstan are under state protection.

Government agencies create the necessary conditions for functioning and development of these languages. Particular attention is paid to professionally oriented language training in order to prepare professionals who are fluent in three languages, which corresponds to the Law «On languages in the Republic of Kazakhstan» [3], and will undoubtedly increase the competitiveness of specialists. From the official statistics, by the words of minister of culture and sport Arystanbeka Muhamediuly, 23% of adult people in Kazakhstan speak, write and know Kazakh, Russian and English languages [1].

According to State Compulsory Educational Standard of the Republic of Kazakhstan, the main purpose of teaching a foreign language is to teach the basic level of foreign languages, as under market conditions knowledge of foreign language is necessary, including knowledge of the English language. «Young graduates of higher educational institutions with the knowledge of English should become the professionals in demand in every corner of the globe and be able to provide successful development and well-being for Kazakhstan in the XXI century» [4].

English in the minds of the younger generation is associated with the possibility of receiving a prestigious education abroad, working in foreign companies, easily navigating in a foreign reality and feeling oneself comfortable in any company of people from other countries during the tourist trips and business trips abroad, getting new information from English language sources (literature, mass media, the Internet). And these factors are the motive for young people to seriously engage and deeply study English. Therefore, the danger of Anglicization of parts of young people, especially urban is quite real. This is facilitated by a well-developed, globally tested method of teaching English to all age groups, beautiful, well-illustrated books, a huge number of audio-visual aids and etc. That is why we consider it necessary to identify specific areas of functioning of English in Kazakhstan.

The problem of a bilingualism and multilingualism has been studied for a long time in foreign linguistics. Literature review of the article of P.F.P., Toassi & M.B., Mota [6] and many others researchers proves that.

The first issue we want to emphasize, is the term of introduction of the second, the third languages in the education system, namely, what is the best age to start teaching second/ third language? According to professor Z.K. Akhmetjanova [7] language currently observed imbalance in teaching foreign languages when a child begins to learn English language almost from kindergarten, and in many schools from 1-2 grades is considered a dangerous phenomenon. Currently parents are concerned about the fact that on the 2-3 year of teaching children try to speak more in English than in their native. Knowledge of two or more languages is emphasized as a progressive phenomenon, it facilitates accelerated intellectual development, forms flexibility of thinking. At the same time bilingualism and trilingualism are complex phenomena which should be thoroughly understood, especially when we talk not only about the intellectual development of biand tri-lingual personality, but also about the issues of his/her ethno-psychological and ethno-cultural development as a representative of a particular ethnic group. One of the prominent Kazakh sociolinguistic scholars Bahytzhan Khasanuly [2] writes about the consequences of the reverse phenomenon: «Trilingualism originated on the basis of mother tongue and developed in combination with other languages is a phenomenon that is always progressive. Trilingualism that originated on the basis of the widespread non-native language ... is regressive and temporary phenomenon, and in the end, it will lead to «glottophagy», the absorption of one language by others, to the alienation of the native language. Unilateral bilingualism becomes a springboard to monolingualism».

The problem of multilingualism is developed in Kazakhstan for the last two decades due to the prevalence of two, three, four and five languages in modern society that has great importance for the theory of language contacts and for solving many tasks of applied character. Kazakh language, being the national language of the Republic of Kazakhstan, performs the most important functions in the state and public life. Russian remains as the lingua franca for the people of our Republic, English is the most prestigious and common language, and has global significance. Nowadays, training of specialists in three languages is carried out not only in the undergraduate studies, but in Master's programme as well. Subjects of the curriculum are conducted in three languages.

Түйін. Қазақстанның тіл саясаты адамның жеке тұлға ретінде толыққанды дамуына жағдай жасауға, білім беру, еңбек, жұмыспен қамту, әлеуметтік қорғау саласындағы кепілдіктерді қамтамасыз етуге бағытталған, сол себепті қазақстандықтардың жаңа буыны үш тілді болуы керек, яғни қазақ, орыс және ағылшын тілдерін еркін меңгеруі тиіс.

Резюме. Языковая политика Казахстана направлена на создание условий для полноценного развития личности молодого человека, обеспечения гарантии в сфере образования, труда, занятости, социальной защиты, и потому новое поколение казахстанцев должно быть трехязычным, свободно владеть казахским, русским и английским языками.

References

1. Масанов Ю. Все что нужно знать о языках и языковой политике в Казахстане. <https://informburo.kz/cards/vsyo-chto-nuzhno-znat-o-yazykah-i-yazykovoy-politike-v-kazahstane.html>
2. Khasanuly B. Languages of the peoples of Kazakhstan: from silence to the development strategy (sociopsycholinguistic aspects). – Almaty: Arda, 2007. – Pp. 356-357.
3. Law of the republic of Kazakhstan. On languages in the Republic of Kazakhstan (as of the legislation on March 13, 2000). – Astana: IKF «Foliant», 2000. – Pp. 8-9.
4. Mazhitaeva Sh., Balmagambetova J., Khan N. Competence in multilingual Education. European Researcher. – Vol. 31. – № 10-1. – Pp. 1713-1716.
5. State Program of Education Development in the Republic of Kazakhstan for 2011-2020. – Astana, 2011.
6. Toassi P.F.P., Mota M.B. Lexical access of bilinguals and multilinguals. Acta Scientiarum. Language and Culture. – 2015. – Vol. 37. – № 4. – Pp. 393-404.
7. Ahmetzhanova Z.K. On some aspects of trilingualism. Threeunity of Languages: problems and prospects. The materials of the Republican scientific-practical conference devoted to the 20-th anniversary of Independence of the Republic of Kazakhstan. – Karaganda, 2011. – Pp. 7-10.

О. Жакеев, «Әлемдік экономика»
мамандығының студенті

Ғылыми жетекші: **С.А. Рахимбекова**, ф.ғ.к., аға оқытушы
ҚазЭҚХСҮ

ҒАРИФOLЛА ЕСІМНІҢ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІҢ ҚОЛДАНЫЛУЫ

Аңдатпа. Берілген мақалада қаламгер Ғ. Есімнің шығармаларында қолданылған мақал-мәтелдер жиынтығы жан-жақты қарастырылады. Жазушының мақал-мәтелдерді қолдану жолы мен амал-тәсілдерімен қатар кейіпкер образын сомдау ерекшелігі де көрсетілген. Жазушының шығармаларында қолданылған көркемдік тәсілдерді кеңінен зерттелінген. Мақалада мақал-мәтелдердің көркемдік жағы тарихи оқиғалармен үйлесімді көрсетілген.

Халқымыз тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін мақал-мәтелдерді қолдану арқылы өз ойын нақтылаған. Сөздің шырайын, мәнін, мағынасын осы мақал-мәтел арқылы келтіреді. Екі елі ауыздан шыққан сөздің тыңдар құлаққа жағымды, түйер санаға сіңімді болуы сөйлемдегі мақал-мәтелдің қолданылуына байланысты. Қазақ халқымыз мақал-мәтелге өте бай халық. Қалың жұртты аузы дуалы шешендер мен билер мақал-мәтел арқылы өзіне бұрып, назарын аудартып, ойларын толықтай жеткізе білген. Мақал-мәтел жайында А. Байтұрсынұлы: «Мақал да тақпаққа жақын салт-санасына сәйкес айтылған пікірлер. Тақпақтан гөрі мақал маңызы шын келеді. Мәтел дегеніміз кесегімен айтылатын белгілі-белгілі сөздер. Мәтел мақалға жақын болады. Бірақ мақал тәжірибеден шыққан ақиқат түрінде айтылады. Мәтел ақиқат жағын қарамай, әдетті сөз есебінде

айтылады» [1; 112] – деп қалам тартқан. Ия, байқап отырғанмыздай мақал өмірден алған сабақтардан туатын шындық. Сол себепті мақалды өмір көрінісінің шындығын айқындауға көмектесетін бірден-бір құрал деп ашық айта аламыз. Осы сөз маржаны мақал мен мәтелдің қаламгер Ғарифолла Есімнің «Ақ өлең-аққулы мекен» шығармасында қаншалықты көрініс беретініне зер салсақ.

Қазақ халқымыз хандықтың іргесін салар кезде ойлағаны, мұраты керегсі кең, басқа елдермен терезісі тең, халқы бақыт пен молшылыққа кенелген қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған заманда өмір сүру еді. Амал нешік еліміз сол кезге жету үшін тарихтан көрген сынағы мен азабы мол болды. Соның бірі асыр салып ат үстінде шапқылап өскен ата-қоныс мекенінді тартып алу мақсатында жауларыңның емін-еркін кең жазық мекенінде оңды-солды өтіп дандайсуы. Осы жайында шығармада «Сарыжағалылар» Қиық мекенін атауын «Лебяжье» деп өзгертуіне кейіпкер Сапаның сөзі арқылы халықтың ойын жеткізеді.

«Федор-тамыр, баяғыда атамыз қолдан дәрмен кеткенде, құл ақылшы болады дейтін. Бізде сөз айтар не билік қалды. Өзің жақсы білесің, Кереку қаласынан Жетішатырға дейін Ертіс өзенін бойлап туыстарың қоныс етіп, қызығын көріп отыр, біз қырдамыз. Мен саған қонақ болып келіп отырмын, оның өзінде де рұқсатпен» [2; 9]. Орны тауып айтылса, мақал сөздің мәнін күшейтіп, айтылатын ойға ажар береді. «Сөздің көркі – мақал» деген тегін айтылмаған. Мінекей осы жерде «Қолдан дәрмен кеткенде, құл ақылшы болады» деген мақалдың қолданыс тапқаны мәтінге ерекше көрініс беріп тұр. Әр кез үйдің иесі өз үйінде хан, өз үйінде басшы. Сол секілді, қазыналы, ұшы-қиыры кең жеріміздің басшысы да, биі де, төресі де өзіміздің қазақ халқымыз болуы тиіс еді. Алайда отарлаушы елге төтеп бере аларлық күші жоқ дәрменсіз халқымыздың басына әңгір таяқтың ойнар кезі енді келді. Қолдан дәрмен кеткенде, құл ақылшы боладының кері дәл осы кезде анық келді. Ең басында жылы шырай танытып, момын халқымыздың сеніміне кіріп ұрты майланып күшейгеннің үстіне күшейе түскен «сарыжағалылар» ата-бабадан қалған қасиетті мұра жер-анамыздың атауын өзгертуі ел болып өркендейміз деген сенімге нағыз соққы болды. Алайда, билігінен айырылған халқымыз елге төрелігін жүргізуден қалды, осы кезді өз пайдасына шешкен отарлаушылар өзге елде өзінің құқайын көрсете бастады. Ғарифолла Есім осы мақалды кейіпкер Сапаның сөзі қыла отырып бірталай терең ойды, ащы шындықты, сол кездегі барша халқымыздың ойында жүрген шерді қысқа да нұсқа қылып қалың оқырманға шебер жеткізе білді. Осы жерге тек осы мақалды қолдану арқылы шығарманы айшықтап көркемдеп тұр.

Келесі тағы бір мақал – «Жел тұрмаса шөптің басы қимылдамайды». Қазақ халқымыздың көп қолданып, мән-жайдың жай жапсарын ашуға, ақ-қарасын нақтылауға үндейтін ешбір нәрсенің себепсіз болмайтынын көрсететін мақалы. Шығармада бұл мақал былайша көрініс береді.

«Маскүнем Бекет бір орыс матушкасына үйленіпті, мойнында кресі бар екен деген сөз де шығып қалған. Жел болмаса шөптің басы қимылдамайды. Кейінгі кездері Қиықтағы орыс мұжықтарының тірліктері Сапа көңілінен шықпай жүр. Басында иілгендері жаңа жерге үйренгенше жасалған әдет болып, жүре-жүре өз мінездерін көрсете бастады» [2; 11].

Осы мақал хақында ф.ғ.д, профессор, Қазақстан ҒА-академигі Ісмет Кеңесбаев «Жел тұрмаса шөптің басы қимылдамайды»: Естіген өсегіне сонда-ақ сенген. Бұл мақал тура мағынасында шындық болмыстағы ақиқатты айтып тұрғанымен, мәнмәтіндегі, қолданыстағы мағынасы өсек-аяңның, дақпырттың негізсіз еместігін меңзейді» [3; 76] – деп осы мақалдың болмысын анық ашып көрсеткен. Жазушы Ғарифолла Есімде мақалды мергеннің оғындай дәл орнықты пайдаланып, отарлаушылардың көздерін шел басып, көкірегіне нан пісіп келе жатқаны жайындағы өсек-аяңның негізсіз еместігін осы мақалды пайдалану арқылы жеткізеді. Халқымыз әрқашанда Құдайдан жәрдем сұрап, оның қаһарына ілігіп қалудан қорқып таза жолды ұстанумен келген. Жүзі жылыдан түңілме деп ата-бабамыз ұрпағына мейірімді адамның жүзі жарық, айналасына нұр шашып, тума-туыстарын қуанышқа бөлеп жүреді деп кеңес берген. Дана бабамыз тек құдайдан қорықпағаннан қорық деп сиынары, табынары, сенер қасиеті жоқ адамның қолынан келмес зұлымдығы жоқ екенін ескертіп, ондай адамнан алшақ жүруге кеңес берген. Осы мақал шығармада мынадай тұста көрініс береді:

«Етек-жеңі мол қазақ малшылары малдарын еркін жая беруші еді, енді ол әдеттерінен айырылып, орыс мұжықтарына тиесілі деген жерден аулақ жүруге тура келді. «Құдайдан қорықпағаннан

қорық» дегеннің көкесі енді келді. Ойындары солай ма, әлде қазақтарға көрсеткен қырларыма, орыстың жас жігіттері рет-ретсіз мылтық атуды әдетке айналдырып алды. Пәлесінен аулақ деп, момын шаруалар малдарын Қиық маңынан қашық ұстап бірте-бірте малыбай көліне қарай ығыса берді» [2; 11].

Осындай кесірі мол жандардан алшақ жүруге реті келсе жолықпауға, бар ынта шынтысымен қорғануға үндеу салатын мәтелдердің бірі «Сақтансаң, сақтаймын». Осы мәтел шығармада көрініс береді. Шығармадан алынған үзіндіге зер салсақ.

«Отырғандарға Темірғалының аузынан шыққан әр сөзі қымбат:

– Сендерге айтарым, шарушылықтарыңды божыратып алмай, бекем болыңдар. Алда не боларын білуші бір Алла. Жаратушымыз «сақтансаң, сақтаймын» дегенін білесіңдер. Менің анық білерім және сүйенерім, ата-баба жолы, діні, ғұрпы» [2; 12].

Үмітсіз шайтан деген нақылды бойына сіңіріп өскен халқымыз әр кез болашақтан тек жақсылықтың боларынан үміт ететін. Сондықтан Алладан еқашан күдерін үзбей «сақтансаң сақтаймын» деген мәтелді берік ұстанған. Халқымыз болар жайттың алдын алуға тырысып, бәріне дайын болуға тырысқан. Соның бірден бір дәлелі «Сақтансаң сақтаймын» мәтелі. Алда қандай күн туары тек жаратушыға ғана белгілі, ал, адамның осындайда істейтін ісі тек сақтану, яғни болашақтағы сынақтың небір түрлерінен өтуге дайын болу. Хакім Абайдың осы мәтелді талдауына көз салар болсақ: «Сақтансаң, сақтаймын» мәтелінің мәні – өмір қауіптерінен құтылу ғана емес, «тумақ барда, өлмектің де барлығы», «қаперсіз қалма, ақіретке қамың болсынға» саяды. Мінекей, байқап отырғанымыздай «сақтансаң, сақтаймын» мәтелінің мағынасы өте кең. Адам баласы екі дүниедеде сақтануы тиіс, өзіне ауыртпалық түсіп, өз-өзіне зиянын тигізбеу үшін өзіне кесірі тиетін іс-әрекеттер жасамауға тырысу керек.

Осындай басынан өткен ауырда азапты, ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама қасіретінен де асып өткен зұлматтардан қазақ халқымыз берікте, сарқылмас сабырының арқасында аман қалды. Шығармаға зер салсақ.

«Темірғалы жолға аттанарда сапаға:

– Сапеке, не болса да өзің абыржып, елді алаңдатпа, сабырлы бол. «Сабыр түбі – сары алтын» деп аталарымыз тегін айтпаған. Желмен келіп, желмен кететін жағдайлар болады, сол желге алаңдасақ, өзіміз желмен кетіп қаламыз. Тағы айтарым, сабыр керек, өз елімізде ғой, – деп кетіп бара жатып, қайта оралып.

– Сапа, сабыр дегенім Бәйтерек, сабырсыздық желқаңбақ. Қаңбақ тағдыры-желде, Бәйтерек тағдыры елде, осы есінде болсын, – деп Шегіренге аттанып кетті» [2; 13].

Ғарифолла Есім осы мақалдарды қолдану арқылы сөйлемді тәтті қылумен қатар, қазақ халқының тәрбиеден, мәдениеттен ада болмағандығын дәлелдеп отыр.

Қазақ халқымыз барлық заттың өз сұрауы болатынын ертеден түсінген. Ол мақал-мәтел қолданыстарында кездеседі. Осы жайында автор:

«Сапаға киелі су деген ұнады. Сусыз ғұмыр жоқ. Қазақ неге судың да сұрауы бар деді екен. Сулы жер – нулы жер. Малыбай көлінің оңтүстік беті қысы-жазы жайылым» [2; 22] деп бейнелейді. Автор осы тұста мақалды риторикалық сауал қою арқылы оқырманға ұсынады. Яғни, бұл сұрақтың жауабы авторға бесенеден белгілі. Автор «сулы жер – нулы жер» деп келесі сөйлемде жазу арқылы су бар жерде өмір мен өркендеу, өсу, өну бар деп жазушылық шеберлікке сай өз сауалына өзі жауап береді. Жыл өткен сайын осы мақалдың құны тура мағынасында да, ауыспалы мағынасында да арта түседі. Барлық нәрсенің өз сұрауы болады асқан мейірімділік пен асқан қатыгездіктің, надандық пен білімділіктің, шынайылық пен жасандылықтың өз сұрауы болады. Автор дәл осы мақалды қолдану арқылы адамның жасаған істері жауапсыз қалмайтынын ескерткендей.

Қаламгердің мақал-мәтел қолданысы бір терең ойды айшықтай түседі. Ол романда мақалды орынды қолдану арқылы оқырманға ой салып қана қоймай рухани азық береді.

Резюме. В данной статье рассматривается использование пословиц и поговорок в произведениях известного писателя Г. Есима. Также, в статье дан анализ использованию пословиц как способа создания образа героев художественных произведений. Есть последовательный анализ разбора творческих приемов писателя.

В статье показана связь пословиц и поговорок с историческими событиями.

Summary. In this art, the collection of proverbs in the compositions of G. Esim, the famous writer is considered. It is shown the ways of using proverbs and approach, the peculiarities of giving the image of characters. The esthetic approaches which are used in the composition of writer are researched. The esthetic sides of proverb are harmonized with the historical events in this article.

Әдебиеттер

1. Байтұрсынов А. Әдебиет танытқыш. – Алматы: Атамұра, 2003. – 208 б.
2. Ақ өлең-аққулы мекен. Роман эссе. Қазақ және орыс тілдерінде. – Алматы: Атамұра, 2012. – 224 б.
3. Кеңесбаев І. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. – Алматы: «Ғылым», 1977. – 712 б.

D. Junusova, student of «World economy» specialty

Scientific supervisor: **A.K. Mussagozhina**, master of pedagogical sciences

KazUEFIT

ENHANCING SPEAKING THROUGH ROLE PLAY

Annotation. The given article is devoted to the method of speech skills and abilities formation for first year students through Role Play method. To determine the difficulties in speaking, an online survey was conducted, which resulted in the identification of barriers in the oral verbal speech of students. This article analyzes the types of Role Play at lessons of the English language. Based on the analysis, tasks of Role Play are given that directly contribute to the development of verbal readiness for students to communicate in a foreign language environment.

Keywords: role play, speech skills, foreign language environment, verbal communication, game method.

Currently Role Play are widely used in the process of learning foreign languages, and few people question their necessity. However, for a successful RP (Role Play), it is necessary to have a clear understanding of its advantages and disadvantages, its role in the educational process, methods of preparation and conduct, and also some psychological aspects of this type of activity. Role-play is any speaking activity when you either put yourself into somebody else's shoes, or when you stay in your own shoes but put yourself into an imaginary situation.

In other types of classroom work (be it «drills», work on models, pair work, discuss topics, answer questions, etc.) there is a pre-planned sample. Therefore, very often, if a student does not speak himself, he is distracted and inattentively follows the responses of the others. In addition, the teacher dominates in the classroom, he corrects mistakes, directs, «conducts» the learning process, and the student knows that he will be corrected in a difficult situation.

However, in real life these factors are absent, and very often the student, who is left alone with the native speaker, has difficulty communicating or just panics. RP, which models real-life conditions, gives the student the opportunity to use a foreign language and make decisions himself, without help of a teacher. During a well-organized Role Play, the student is active 100% of the time. Even when he just listens, he needs information, and he has to react to it, he is interested, and the question of active participation in the learning process disappears by itself. Of course, RP takes a huge amount of time, given the preparatory and final stages. However, it should be remembered that RP is also training [1].

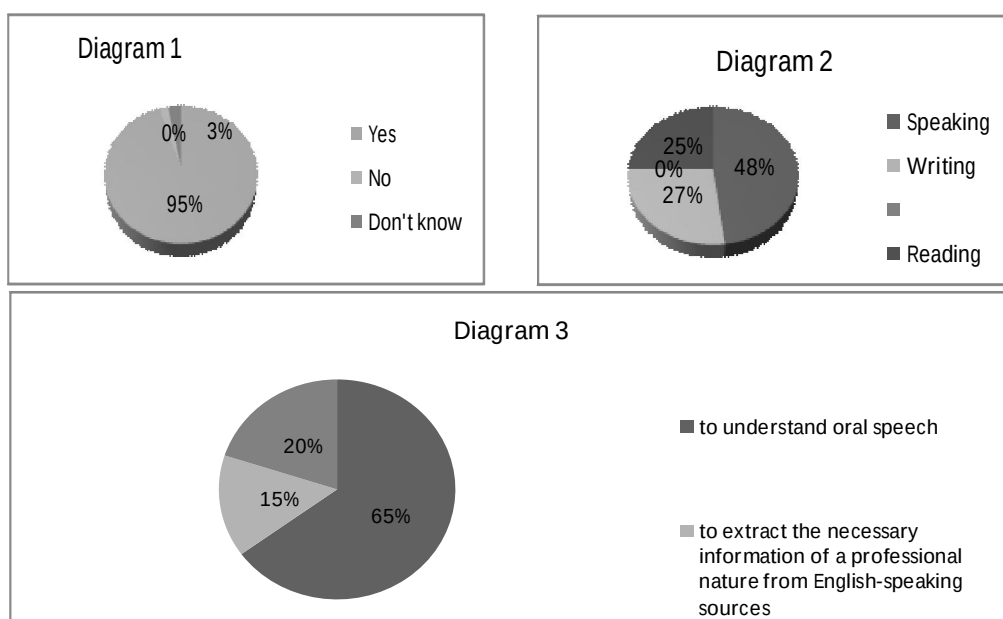
The study of scientific literature in the field of methodology and teaching of foreign languages made it possible to determine the following research problem: how to optimize the process of teaching speaking for «World Economics» 1-year students of advanced group?

Theoretical justification of teaching methods for speaking skills and abilities in English of «World Economics» students of 1 course in advanced group by Role Play and its practical use is the aim of the

research. The object: the process of teaching speaking skills of students in advanced group. The subject: methods of teaching students of world economics specialty to speaking English on the basis of the optimal organization of educational process and targeted selection of teaching means and methods.

The process of teaching speaking skills for world economics students of advanced group will be successful and effective whether the content of training includes pre- and post stages of role play within one lesson per a week. To solve the tasks and check the hypothesis put forward, the following research methods are used: 1) theoretical (analysis and generalization of scientific literature on psychology, pedagogy, methods of teaching foreign languages, analysis of normative documents); 2) empirical (questionnaire, pedagogical observation, interview, testing, experimental training).

Scientific novelty of the research lies in the fact that methodology for teaching speaking skills includes teaching strategies and stages of work on speaking in advanced English level of 1-year students.

Analysis of the questionnaire [2]

The first diagram illustrates the need to learn a foreign language for a modern specialist. The second diagram shows the most problematic direction in learning English (speaking 48%). The third diagram shows that most students have a desire to understand oral speech, as well as to be able to communicate on professional topics with foreign colleagues.

Results of questioning 1-year students of «World Economics» in advanced group show that most of them do not have speaking barriers, however, the level of possession of oral communication in English by graduates does not ensure their readiness for effective communication by verbal means, mainly it happens according to psychological differences of groupmates. The authors are aimed to explore possibilities of implementing Role Play as a means of oral communication.

Kazakh University of Economics, Finance and International Trade. 1-year students of World Economics» specialty in advanced group took part in the experimental training.

Imaginary people – The joy of role-play is that students can «become» anyone they like for a short time. The President, the Queen, a millionaire, a pop star – the choice is endless. Students can also take on the opinions of someone else. «For and Against» debates can be used and the class can be split into those who are expressing views in favour and those who are against the theme.

Imaginary situations – Functional language for a multitude of scenarios can be activated and practiced through role-play. «At the restaurant», «Checking in at the airport», «Looking for lost property» are all possible role-plays [3].

It is widely agreed that learning takes place when activities are engaging and memorable. Jeremy

Harmer advocates the use of role-play for the following reasons:

- It's fun and motivating.
- Quieter students get the chance to express themselves in a more forthright way.
- The world of the classroom is broadened to include the outside world – thus offering a much wider range of language opportunities.

In addition to these reasons, students who will at some point travel to an English-speaking country are given a chance to rehearse their English in a safe environment. Real situations can be created and students can benefit from the practice. Mistakes can be made with no drastic consequences. In the classroom there are four main types of role plays, but bear in mind that there is often overlap and particular situations may combine two or more of these elements [4, 20-33].

1. The conflict role play puts participants on a collision course and asks them to deal with this as best they can. Situations might include attempting to change an airline booking at a peak time or asking a noisy neighbor to turn down the stereo. They test language skills under pressure and are best for students who have some maturity and confidence in their abilities.

2. The cooperative role play takes the opposite tack and requires participants to work together for the common good. Planning a sayonara party for the teacher, deciding the food list for a barbecue, brainstorming ways to attract tourists to local attractions are all cooperative role plays. Often involving «safe» situations, cooperative role plays are good for gently easing shy students into conversations and for building relationships within a student group.

3. Information gap role plays are based around filling in holes in the participants' knowledge. Answering questions from customs officers, asking for timetabling details, making a library card or interrogating a murder suspect are all information gap type situations. If based on the students' real selves these role plays are simple to set up, but fictitious situations may require more elaborate preparations. They are an excellent way to practice question and answer patterns and prepare students for real-life encounters [5].

4. Task-based role plays require participants to complete a set activity such as checking into a hotel, giving directions to a taxi driver, ordering a meal or getting the phone number of a potential love interest. They are useful for helping students to practice realistic survival English skills and are an excellent way to build students' confidence in their ability to function in real situations.

On the basis of analysis methodology and different course books the complex of Role-playing games are proposed with purposes and courses of the game [6]:

1. Weekend. The Aim: to increase abilities and skills of discussion, reasoning, explanation, persuasion in the foreign language. Course of the game: the participants of the game are developing the route for the city and the plan for the weekend. Each group discusses and presents its plan. The conditions that must be taken into account may be different (determining the amount of money, places to visit, the choice of vehicles, sports equipment for outdoor games, etc.).

2. If I were ... The Aim: formation of abilities and skills in the use of subjunctive mood and means of expression modality in foreign speech on the basis of activation of speech activity. Course of the game: the teacher suggests players to introduce themselves as famous actors, writers, etc. and tell them how they would look, what they would be doing, etc [4, 34-37].

3. Blame it on your dog. The Aim: this role-play is to practice the passive voice (either past simple passive or present perfect passive). Course of the game: Students are to play a role of an infuriated parent, boss or teacher and a delinquent child, who has to think of excuses. E.g. of the language output: «Was it you who the coffee was spilt by?» – «No, mum, honestly, it was spilt by our cat when it was chasing a fly».

To sum up the scientific paper, it should be said that RP is not just a way to entertain students, to «dilute» a certain monotony of classes. RP – this is the final stage of the passage of any topic, the purpose of which is, first of all, the output in unprepared oral speech. For a student, it is an opportunity to feel that he can really speak, understand and be understood (not to mention that it is just interesting that this is a game, an «action »); for the teacher, it is an opportunity to unobtrusively monitor students' knowledge, analyze their mistakes, as well as aspects of the language that require improvement.

In accordance with the aim of the research, certain problem identified by the object, the subject and the hypothesis, its tasks were concluded:

1. Difficulties of students in oral communication were identified.
2. The content of training for students of the advanced group was specified.
3. Strategies and techniques for teaching speaking skills by means of Role Play were described.
4. Role Play as a main factor of oral communication was identified.
5. The effectiveness of the teaching methodology for speaking skills through Role Play in the experimental training was checked.

Түйін. Берілген мақала бірінші курс студенттерінің сөйлеу дағдылары мен қабілеттерін қалыптастыру әдісіне арналған. Студенттердің ағылшын тіліндегі қиындықтарын анықтау үшін онлайн-сауалнама жүргізілді, бұл студенттердің ауызша сөйлеуіндегі кедергілерді анықтауға әкелді. Соған орай мақалада ағылшын тілі сабағындағы рөлдік ойын түрлері қарастырылады. Талдаудың негізінде студенттердің ауызша сөйлеу дайындығын дамытуға тікелей әсер ететін рөлдік ойындар тапсырмалары берілді.

Резюме. Данная статья посвящена способу формирования речевых навыков и умений студентов 1 курса по средством ролевой игры. Для определения сложностей в речи было проведено онлайн анкетирование, в результате которого выявлены барьеры в устной вербальной речи студентов. В связи с этим, в данной статье анализируются виды ролевых игр на занятиях английского языка. На основе анализа приведены задания ролевых игр, которые напрямую способствуют развитию вербальной готовности общения учащихся в иноязычной среде.

References

1. Aliakbari M., Jamalvandi B. The Impact of 'Role Play' on Fostering EFL Learners' Speaking Ability; a Task-Based Approach // Journal of Pan-Pacific Association of Applied Linguistics. – 2010. – №14(1). – 15-29 pp.
2. <http://Survio.com>
3. Anna Kuñnierek Developing students' speaking skills through role-play//World Scientific News. – 2015. – Pp. 73-111.
4. Vasil'eva I.B., Shaforostova V.M. Sozdanie i provedenie rolevykh igr na angliiskom yazyke. Metodicheskie rekomendatsii dlya prepodavatelei. – Izdatel'ski dom GU VSHE. – Moskva, 2005. – 39 p.
5. <https://www.teachingenglish.org.uk/article/role-play>
6. Luchini P.L. Developing oral skills by combining fluency-with accuracy-focused tasks: A case study in China // Asian EFL Journal. – 2004. – № 6(4). http://www.asian-efljournal.com/december_04_PL.html

Ж. Идирис

«Әлемдік экономика» мамандығының студенті
Ғылыми жетекші: К.А. Тлегенова, п.ғ.к., аға оқытушы
ҚазЭҚХСУ

«ҚАЗАҚ ТІЛДІ ЖАРНАМАЛАРДЫҢ ҚАТЕЛЕРІ ӘДЕТ ПЕ ӘЛДЕ ӘЛЕК ПЕ?»

Аңдатпа. Қазіргі таңда жарнама маңдайшасы мен тақтайшалары қазақ тілінде қатемен жазылып жүргені, оған бірі көңіл бөлсе бірі мүлдем мән бермейтіндігі жан-жақты қарастырылған. Жарнамаларда мағынасыз аудармалар, әріптік қателер мен оңды-солды қойылған тыныс белгілері өте көп. Тіл мамандары көрнекі ақпараттардың сауатсыздығын айтып, дабыл қаққанымен, жарнамадағы қателердің азаймайтындығы зерттелген.

Жұмыстың өзектілігі:

Қазақ тіліндегі жарнама маңдайшалары мен тақтайшаларындағы қателерді азайту.

Мақсаты:

Қалайда жарнамадағы қателерді азайтып қоймай мүлдем жоқ қылу. Өз тарапымнан бірнеше ұсыныстарды ұсыну.

Міндеттері:

1. Жарнама мәселесіндегі өзектілікті көрсету.
2. Қалай және қандай тәсілдерді қолдануын көрсету.

Зерттеу тәсілі:

1. Тақырыпқа байланысты ақпараттар жинау.
2. Жиналған ақпараттарды қазіргі мәселелермен салыстыру.
3. Жиналған ақпараттарды және мәліметтерді сұрыптап зерттеу жұмысына пайдаланып қорытынды жасау.

Күтілетін нәтиже:

Елімізде ұлттық тіліміздегі қатемен жазылған жарнамаларды азайту жайында талқылау.

Әдет пе әлде әлек пе? Яғни тақырыпты аша өтсем қазіргі таңда жарнама маңдайшасы мен тақтайшалары қазақ тілінде қатемен жазылып жүр бірі көңіл бөлсе бірі мүлдем мән бермейді.

Қала көшелеріндегі қате жарнамалардан көз сүрінеді.

Мағынасыз аудармалар, әріптік қателер мен оңды-солды қойылған тыныс белгілері. Тіл мамандары көрнекі ақпараттардың сауатсыздығын айтып, дабыл қаққанымен, жарнамадағы қателер азаяр емес.

Алматыдағы «Рух және тіл» қоғамдық-саяси ұйымының мүшесі, мемлекеттік тіл жанашыры Диас Бейсенбек «Көрікті жарнама – көркем тіл» қалалық байқауында бірінші орынға ие болды.

Жаңа жыл қарсаңында қорытындысы шыққан Алматы қалалық Тілдерді дамыту, мұрағаттар және құжаттама басқармасы ұйымдастырған «Көрікті жарнама – көркем тіл» қалалық байқауында топ жарған Диас Бейсенбектің еңбекқорлығы мен ұқыптылығы қазылар алқасы мүшелерінің назарын еріксіз аударған еді. Мемлекеттік тіл саясатын кеңінен насихаттау, жарнама саласында «Тіл туралы» Заң талаптарының сақталуына бақылауды жүзеге асыру мақсатында өткізілген байқауда жарнама және көрнекті ақпараттардың қазақ тілінде рәсімделуінің және жарнама өнімдерінде мемлекеттік тілдің қолданылу сапасын арттыруға ерекше мән берілген болатын. Қалалық байқауға қатысушылар Алматы көшелерінде Тіл туралы заң талаптарының бұзылу деректері бар жарнама материалдарын (баспа өнімдері, жарнамалар мен көрнекті ақпараттардың фотосуреттері, орналасқан жерін көрсете отырып, тауарлардың таңбалары мен қаптамалары, жарнама роликтерінің және қоғамдық көліктерде аялдамалардың жаңа атауларымен дұрыс хабарлануының аудио және бейне жазбаларын өткізген еді. Қазылар алқасы ашық дауыс беру арқылы жеңімпаздарды анықтаған кезде «Рух және тіл» қоғамдық-саяси ұйымының мүшесі Диас Бейсенбекке бірінші орын беру туралы шешімге келді. Диас Бейсенбек «Көрікті жарнама – көркем тіл» қалалық байқауының талабынан шыға білген, «ҚР-дағы Тіл туралы» Заң талаптарымен жақсы таныс, қазақ тілінің жанашыры ретінде мемлекеттік тілдің бұрмаланып жазылу жәйттеріне немқұрайлы қарай алмайтынын көрсетті. Мысалы осы көшедегі 147 а (Тимирязев пен Ғабдуллин көшелерінің арасы) мекен-жайында орналасқан «Медилэнд» медициналық орталығының маңдайшасында «Терапия жалпы» деген тіркесінде стилистикалық қате кеткен. Қазақ тілінің стилистикасы бойынша «Жалпы терапия» болып жазылуы тиіс.

Алматы қаласындағы А. Байтұрсынұлы көшесі №147 үй, 13-пәтерде орналасқан Нотариус кеңсесінің маңдайшасында көше атында орфографиялық қате жіберілген. «Байтұрсынұлы» деп жазылудың орнына «Байтұрсын ұлы» деп бөлек жазылған. Сонымен бірге кеңсенің үй мен пәтер аты орысша жазылған. «ҚР-дағы Тіл туралы» Заңында жазылған «Бланкілер, маңдайшалар, хабарландырулар, жарнамалар, преysкуранттар, баға көрсеткіштері, басқа да көрнекі ақпарат мемлекеттік тілде және орыс тілінде, ал, қажет болған жағдайда басқа да тілдерде жазылады» деген 24 бабы бұзылған.

Сәтпаев пен Байтұрсынұлы көшелерінің қиылысында орналасқан «Дәмді кебаб» қоғамдық тамақтандыру орнының атауы мен маңдайшасындағы жазулар заң бабының талабына сай емес. «dәmді kebab» деген атауы толығымен қазақ тілінде транслитерация ережесіне сай жазылмаған. Дұрыс нұсқасы – «Дәмді кебаб» деп жазылуы тиіс. Маңдайшалары тек орыс тілінде жазылған: «Гамбургеры», «Супы». Қазақ тіліндегі нұсқасы – «Гамбургерлер», «Сорпа» болып шығады [1].

Гоголь мен Пушкин көшелерінің қиылысында орналасқан «KFC» фаст фуд тағамдарының

орталығы «Жарнама» туралы Заңындағы «Мерзімді баспасөз басылымдарын қоспағанда, Қазақстан Республикасының аумағындағы жарнама мемлекеттік және орыс тілдерінде, сондай-ақ жарнама берушінің қалауы бойынша басқа да тілдерде таратылады» деп көрсетілген 6-баптың 2 тармағын, атауы мен маңдайшаларындағы жазулар «ҚР-дағы Тіл туралы» Заңында жазылған «Бланкілер, маңдайшалар, хабарландырулар, жарнамалар, прейскуранттар, баға көрсеткіштері, басқа да көрнекі акпараттар мемлекеттік тілде және орыс тілінде, ал қажет болған жағдайда басқа да тілдерде жазылады» деген 24 бапқа сай емес. Яғни, мемлекеттік тілде бірде-бір жазу жоқтығын ескеру қажет.

Ғ. Мұратбаев көшесінің №94 үй мекен-жайында көше аты жазылған маңдайшада қате кеткен. «Мұратбаев к-сі, 94» деп жазылудың орнына, «Муратбаева к-сі 94» деп орысша атауда жазылған.

Ғ. Мұратбаев көшесінің №94 үй мекен-жайындағы аяқ киім сататын дүкеннің атауында, маңдайшаларында орфографиялық, грамматикалық қателер жіберілген. Дүкен атауы және маңдайшасында жазылған «Аяқ-киім» сөзінде орфографиялық қате жіберілген. Дұрыс нұсқасы – «Аяқ киім». Сонымен бірге, атауының төменгі жағында жазылған «Барлық жан ұяға» деген тіркесте де қателер жіберілген. Орысша нұсқасында «Для всей семьи» болғандықтан, қазақша дұрыс аударылғандағы жазылуы – «Бүкіл жанұяға арналған» болуы тиіс. «Тұрмыстық химия» деп жазылудың орнына маңдайшада «Турмыстық химия» деп жазылып кеткен.

Мәметова мен Қонаев кшелерінің қиылысындағы «Doner Kebab» дүкені «ҚР-дағы Тіл туралы» Заңының және Жарнама туралы Заңының баптарының талабына сәйкес емес, яғни, мемлекеттік және орыс тілінде жазылмаған, транслитерациясы жасалмаған.

«Ет-балық, шужық, теңіз өнімдері» деген маңдай-шасында орфографиялық қате жіберілген. «Шужық» сөзі «Шұжық» деп, ал «Теңіз өнімдері» – «Теңіз өнімдері» деп дұрыс жазылуы керек.

Қонаев пен Гоголь көшелерінің қиылысында орналасқан «Fashion Lady. Gold shos» аяқ киім салонының ғимараты сыртындағы атауы «ҚР-дағы Тіл туралы» Заңы мен Жарнама туралы Заңындағы арнайы бап талабы бұрмаланған [2].

Осы салонның маңдайшасындағы «Аяқ-киім» сөзі қазақ тілінің орфографиясына сай жазылмаған. Бұл қос сөз болмағандықтан, бірігіп, бір ғана мағынаны білдіретіндіктен «Аяқ киім» деп дефиссіз жазылуы керек.

Ал, «Көк-өніс» деп жазылған сөзде орфографиялық қате жіберілген. Орфографиялық ереже бойынша, тек бір сөз таптарының арасында, қос сөздің арасында дефис қойылатындықтан, «Көкөніс» деп жазылады.

Мына жарнама маңдайшасында «Уялы телефонға қосалқы бөлшектер» деп ұялы сөзіндегі «Ұ» әрпі «У» деп қате жазылған. Сондай-ақ, орыс тілінде «Акссесуары для сотовых» деп жазылғанмен, «акссесуары» сөзі қазақ тілінде «қосалқы бөлшектер» деген мағына бермейтіндіктен, ол да қате болып саналады.

Мақатаев көшесінің бойындағы (Қонаев көшесінің қиылысы) «А.Р.ДОС» базарының маңдайшасында қазақ тілінде жазылған сөздерде орфографиялық қателер жіберілген.

«А.Р.Дос» Жәрменке. Ярмарка» деген атаудағы «Жәрменке» сөзі қате жазылған. Орфографиялық талапқа сай – «Жәрмеңке» деп жазылуы тиіс.

Қонаев көшесі мен Мәметова көшесінің қиылысындағы сұлулық салонының атауында орфографиялық қате кеткен. «Сұлулық салоны» деп жазылған жазудың дұрыс нұсқасы – «Сұлулық салоны».

Қаладағы қазақ тіліндегі жазуларда кездесетін қателер тіл мамандарын ғана емес, ана тілін білетін барша қауымды алаңдатып келеді. Сыналып та жатыр. Алайда, сол сыннан нәтиже болмай, тіл тазалығы күрделі мәселелердің бірі болып қалуда. Бұл мәселе жайлы ҚР «Жарнама туралы» Заңы мен ҚР «Тіл туралы» заңдарында көрсетілген, қателіктің көптігіне қарағанда заң күші әлсіз болып тұр [3]. Тілдер дамыту басқармасы бұндай қатені көргенде бірінші ескерту жасап екінші категориясына қарай айыппұл салынады дейді.

Біріншіден, грамматикалық тұрғыдан бақытты болатын болса, екіншіден жол бақытты емес, ақ болады емес пе? («Счастливый пути» дегенді тікелей аударған түрлері ғой)

Интернет желісінде Гүлшат Ертилеуова – Біз өз өнімдерімізді әр қалада жарнамалау үшін жарнама тақтайшаларының бірнешеуіне тапсырыс береміз. Қайта-қайта жасатуды қалтамыз көтер-

мейді дейді. Жарайды менің ұсынысым бойынша алдымен жергілікті тілдер басқармасына жарнамасын тексертіп мақұлдалған мөрін тапсырыс жасатуға беріп жасатса дұрыс болар еді бірақ мынадай мәселе туындауы егер тапсырыс алушы өз тарапынан қате жіберсе тапсырыс берушіге өз жағынан шығынын өтейді сонда екі жақта мұқият болар еді. Яғни біріншіден «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» кодекстегі ҚР «Жарнама туралы» Заңы мен ҚР «Тіл туралы» заңдарын күшейтіп қатаң түрде қомақты айыппұл міндеттеледі, екіншіден барлық тіркелген шағын орта үлкен кәсіп болсын жарнамаларын бәріне рейд жүргізу, үшіншіден кімде кім жарнама тақтайшаларын немесе тағы басқа қазақша қатені байқап тілдер басқармасына ескертсе сол адамға арнайы сыйақы беріледі. Әлек етіп жүргенімізде әдетімізге айналып кетпесін.

Резюме. В настоящее время широко распространено мнение, что вывески и щиты написаны неправильно на казахском языке, и одним из них пренебрегают. В рекламе очень много бессмысленных переводов, буквенных ошибок и неправильные знаки препинания. Специалисты языка говорят о неграмотности наглядной информации вызывает тревогу, и ошибки в рекламе не уменьшаются.

Summary. At this time, the broader content of the content is that the writing and writing materials are incorrect in the Kazakh language, and one of them is neglected. In the advertising is a lot of meaningless translators, bugs, and bad names. Specialists say the truth about the ignorance of the information, and the misgivings in the advertisements are not lost.

Әдебиеттер

1. <http://today.kz/kz/news/mdeniet/2016-04-08/719446-azayi-leumettk-zharnama-azrg-zhadajyi-men-mseleler>
2. <https://kk.wikipedia.org/wiki/Жарнама>.
3. <http://netref.ru/ibolim-jarnama>

М. Іздей, «Маркетинг» мамандығының студенті

Ғылыми жетекші: Ш.Б. Сағатова, ф.ғ.к.

ҚазЭҚХСУ

ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІДЕГІ ТІЛДІК АГРЕССИЯНЫҢ ТУУ СЕБЕПТЕРІ МЕН МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа. Мақалада агрессия ұғымы туралы түсініктер мен зерттелуі жайында жалпы сипаттама берілген. Тілдік агрессия түсінігі, берілу жолы, ғалымдардың тұжырымдары психологиялық және лингвистикалық тұрғыда көрсетілген. Жасөспірімдерде тілдік агрессияның пайда болуының басты себептері мен норматив және нормативті емес сөздердің қолданысы салыстырмалы түрде сипатталған.

Кілт сөздер: тілдік әрекет, тілдік агрессия, әлеуметтік желі, әдеби тіл нормасы, эмоционалды лексика, мінез-құлық.

Агрессивті мінез-құлық – адам әрекетінің ерекше формасы. Мұндай мінез-құлық субъектіге нұқсан келтіру мақсатында өзінен басқа адамға немесе адамдар тобына өз ренішін білдіріп, қыр көрсетуі немесе күш қолдануға тырысуымен сипатталады. Агрессивті мінез-құлық қарқындылығы мен пайда болуы дәрежесі бойынша жек көрушілік, жақтырмаушылықтан басталып, тіл тигізуге және дөрекі түрде күш қолдануға дейін түрленеді.

Агрессия сөзі латынның «aggredi» деген сөзінен шыққан, бұл сөз «шабуылдау» деген мағынаны білдіреді. Бұл теорияның негізін қалаушы – австриялық дәрігер-психиатр Зигмунд Фрейд. Агрессия туралы Л. Блендер, Ф. Аллан, Х. Дельгадо, А. Басс, А. Уилсон, Д. Зильман, Э. Фромм т.б. психолог-ғалымдар зерттеу еңбектерінде қарастырған [1, 65].

Қазақстандық ғалымдар Қ. Жарықбаев пен О. Саңғылбаев құрастырған психологиялық сөз-

дікте агрессияға мынадай анықтама берілген: «Агрессия (лат. aggressio – қаз. шабуыл жасау) – әлеуметтегі адамдардың арақатынас тәртібінің талаптарына қарама-қайшылық қылық» [2, 13].

Х.Дельгадоның тұжырымдауы бойынша, адамдардың агрессиясы – бұл мінез-құлық реакциясы, ол қоғам мен адамға шығын келтіру және күш көрсету арқылы сипатталады [1, 67].

А. Басс агрессияның вербальды – дене агрессиясы және тікелей – жанама агрессия сынды түрлерін бөліп көрсетеді.

Вербальды агрессия (тілдік агрессия) – жағымсыз эмоцияларды, сезімдер мен ниеттерді балағаттау арқылы, анайы, қоғамда мақұлданбаған сөздермен жеткізу [3, 56].

Тілдік агрессияның екі түрі ажыратылады. Бір жағынан, тілдік агрессия (нақты айтқанда, қорлау да) жағымсыз, теріс эмоция мен сезімді білдіруге қызмет етеді. Тілдік агрессияға түрткі болатын көңіл-күй сезімдеріне ыза, шаптығу, өкпе, көңілтолмаушылық, жеккөрушілік, айыптау, жақтырмаушылық т.б. жатқызылады. Мұндай агрессия көбінесе сыртқы түртпекке тітіркеніс жауап ретінде көрініс береді. Мысалы, адамға дүкенде дөрекілік танытылғанда, көпшілік көлікте аяғын басып кеткенде, адам өтініші ысырылып тасталғанда немесе қабылданылмағанда, дауда қарсылық білдірілгенде – мұндай физикалық немесе психологиялық дискомфорттың жауабы сұхбаттасушыға қарсы сөз қайтару, тойтарыс беру, ұрыс, балағат болуы мүмкін.

Тілдік агрессияның негізгі түрлері мен формаларына қорлау, дұшпандық сын, қокан-лоқы, дөкір талап, дөрекі бет қайтарыс, жазғыру, келемеж, шағым, сөз тасу, жала, ұрыс-керіс жатады [4, 34].

Ғылымда тілдік агрессияның пайда болуының басты себептері ретінде келесі әлеуметтік факторлар аталады:

- қоғамдағы әлеуметтік тұрақтылықтың болмауы;
- қоғамдық санадағы құндылықтар жүйесінің бұрмалануы, яғни өзіне сенімді адамның «сөзбен жауап қайтара білуінің» идеалға айналуы;

- БАҚ-тағы қорлық көрсету факторларының көп насихатталуы. Отбасындағы сөйлеу мәдениетіне аз көңіл бөліну және мектепте коммуникативтік дағдылардың толық дамымауы [3, 58].

Тілдік агрессияның берілу жолына нормативті және бейнормативті лексиканы жатқызамыз. Норматив лексикаға көпшілік алдында (яғни қоғамдық орындарда), БАҚ-та ауызша, сондай-ақ жазбаша сөйлеуде қолдануға болатын тілдік бірліктер жатады. Бейнорматив лексикаға әдеби БАҚ-та, сондай-ақ қоғам тарапынан көпшілікте қолданысы мақұлданбайтын тіл нормасынан тыс жатқан сөздер енеді.

Теледидар мен ғаламтор тілдік агрессияның бірден-бір көзі болып кеткен. Соңғы уақытта әр түрлі бағдарламалар мен әлеуметтік желілерде тілдік агрессия эталондары көптеп кездеседі.

Әлеуметтік желі – бұл тек адамдарды бір-бірімен байланыстыратын веб-сайт ғана емес, сонымен қатар жастар мәдениетін дамытатын құрал. Әлеуметтік желіде байланыс жасау үшін әрине бізге ең алдымен интернет керек. Ал интернетке қосылу дегеніміз – басқа жерлерде тұрған мындаған компьютерлік жүйелермен байланысу деген сөз.

Ұлыбританияның зерттеу компаниясының мәлімдеуінше, бүкіл әлемде әлеуметтік желі қолданатын азаматтардың 60% жуығы оған ұялы телефон арқылы кіреді. Қазір кез келген ұялы телефонда әлеуметтік желілерге қосылу үшін қосымша бағдарламалар орнатылатын болды. Ал интернеттегі әлеуметтік желілердің қолданушыларының орта жасы 7-ден 55-ке дейін болып отыр.

Жастар мен жасөспірімдердің қарым-қатынас кезінде балағат сөздерді қолдануы сөйлеу мәдениеті деңгейінің төмендігін, сөздік қордың жұтандығын, өз сезімдерін басқа әдеби сөздермен жеткізе алмайтындығын және қарапайым қарым-қатынасқа түсе алмауын білдіреді. Кей кезде балағат сөздер арқылы жасөспірім өзінің «ересек екенін», «еркін екенін» көрсеткісі келуі де мүмкін.

Тілдік агрессияның көп кездесетін кезеңі 14-15 жас аралығына сай келеді. Ұлдарда агрессияның шыңы 12 және 14-15 жаста, қыздарда 11 және 13 жаста байқалады. Ал тілдік агрессия 10-11 сыныпқа келгенде төмендей бастайды. Агрессивті мінез-құлық шеңберіндегі «қатер топтарына» 8-9 сынып оқушылары кіреді. Бұл жас кезеңі өте жоғары деңгейде кездесетін өзіне көңіл аударту, менмендік, өзі және өзінің басқаларға қалдыратын әсері туралы үнемі ойлап жүру, соның салдарынан болатын ұялшақтық сезімімен сипатталады [3, 59].

Жасөспірімдердің сөздік қорында әдеби тілде сөйлейтін адамға түсініксіз сөздер мен сөйлемдер

(сленг, варваризм, дисфемизм, жаргон) көп. Олардың тілік агрессиясын сипаттайтын бейнорматив лексикасының тұрпайы, бейәдеби және боктық сөздер түрінде келетіні анықталды.

Тілдік агрессияға қатысты жазылған ғылыми еңбектер мен пікірлерді, саралай келе, біз тілдік агрессияның себептерін, сипатын анықтап, мынадай тұжырымдар жасадық:

– біріншіден, тілдік агрессияның басты себебі – қазіргі бұқаралық ақпарат құралдарында цензураның жоқтығы, тілдік қолданыстардың сүзгіден өтпеуі. Өйткені балалардың санасында мұндай сөздер жалпы халыққа ақпарат тарататын орындардың өзінде қолданылса, демек, ол дұрыс деген түсінік қалыптасады;

– екіншіден, орта сыныптардағы оқушылар тілдік агрессияға ұшырағанда шағымданады, оның жағымсыз екенін сезінеді. Мұның себебі осы жастағы оқушылар ересектер көмегіне жиі сүйенеді;

– үшіншіден, баланың жаратылысына байланысты әлеуметтік ортадағы кері әсеріне тез бейімделуі, балаға тәрбие беретін адамдардың жиі ауысып тұруы, тәрбие процесінің педагогикалық тұрғыдан төмен және жүйесіз болуы, әлеуметтік тұрғыдан теріс мінез-құлықты дамытатын айналадағы жат ағымдардың «субкультураның» болуы – осының бәрі қазіргі жасөспірімдерде агрессиялық мінез-құлық тудырады.

Тұңғыш Президент – Елбасы Н.Ә. Назарбаев қазақстандық жастарды әлеуметтік желілерде көп отырмауға шақырды. Президенттің айтуынша, нағыз досты ғаламтордан іздеп, әуре болудың қажеті жоқ. «Твиттерде» немесе басқа да әлеуметтік желілерде отырып, уақыттарыңды босқа ысырап етпелер. Ең дұрысы өз араларыңда көп әңгіме-дүкен құрыңдар. Өйткені, нағыз дос ғаламторда емес, жаныңда жүргенін ұмытпа. Бүгінгі қоғамда адамдарды кітап оқитындар мен компьютерде отырып, уақыт өткізетіндер деп екі топқа бөлуге болады. Компьютерде отыратындар өмір бойы кітап оқитындарға қызмет етіп өтеді», – деді Н. Назарбаев [5, 13].

Резюме. В статье рассматриваются общая характеристика понятия и изучения агрессии. Понятие языковой агрессии, путь передачи, выводы ученых отражены в психологическом и лингвистическом плане. Сравнительно охарактеризованы основные причины возникновения языковой агрессии у подростков, применение нормативных и ненормативных слов.

Summary. The article deals with the General characteristics of the concept and study of aggression. The concept of language aggression, the way of transmission, the conclusions of scientists are reflected in psychological and linguistic terms. The main causes of language aggression in adolescents, the use of normative and non-normative words are characterized comparatively.

Әдебиеттер

1. Ахметтаева С.С., Ережепова Ж.Қ. Зорлықзомбылық және қаталдық белгілерінің көрінуі мен балалар агрессивтілігі деңгейін анықтау бойынша әдістемелік нұсқаулықтар. – Астана, 2013. – 209 б.
2. Жарықбаев Қ., Саңғылбаев О. Психология: энциклопедиялық сөздік. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2011. – 624 б.
3. Бандура А. Агрессия и агрессивность. – М., 1999.
4. Таусоғарова А.Қ, Қарымсакова Р.Д. Қорлау және жала жабу: сарапшының көзқарасы. – Алматы: «Әділ сөз», 2013. – 152 б.
5. Қазақстан Республикасы Президентінің «Тілдерді қолдану мен дамыту бағдарламасы», 1998 ж. 5 қазан.

MODERN APPROACHES IN LEARNING ENGLISH

Today Internet is a main way to find information around the world in a short period time. It allows us to be aware of the latest developments and innovations in any field, to have complete and accurate information on any issue and the opportunity to communicate with people around the world. And for learning English or any other language, the Internet is a great decision. Using the Internet correctly, we could master the language at the native speaker's level in a short period of time. Different surveys stated that the use of various electronic sources increases people's motivation to study. The main thing is to find a proper resource to learn any language by using internet technologies as there are a lot of different applications that are not useful and efficient. So we made a research on effective web applications that could help in learning English:

1. **LinguaLeo**: one of the secrets of the success of this app is the game form of learning. Your own lion cub wants meatballs, which can only be obtained by passing the lessons. Another absolute advantage of the LinguaLeo platform is the availability of a huge amount of media materials (movies, books, songs, music and educational videos, etc.), with which you can work in the learning process.

2. **Duolingo**: completely free apps and sites for learning English. The learning process takes place in a playful way. As in the previous app, you have a pet to feed. You pass level after level, gradually increasing the complexity and earning trophies, and that the process did not seem so simple, lose lives for the wrong answers.

3. **Words**: it's hard to imagine the best applications for learning English without Words service – even Apple's editorial office recognized it in its time, calling it the best new platform. The app is perfect for learning English words and expanding your vocabulary. There are 40 thousand words and 330 lessons in its base. The first of them are available for free, then you need to pay. The main advantages of the application – the ability to work offline and create your own lessons, putting the program you need tasks.

4. **Easy ten**: the application is for those who have little time, but have a great desire to learn English. Every day the service will pick up 10 new foreign words that you will need to learn, securing knowledge of simple training. By the end of the month your vocabulary will be replenished with at least 300 new words. The application also remembers and takes into account your mistakes in the tests, giving you the opportunity to repeat and remember especially difficult words.

5. **Memrise**: another recognized best app. The service is based on a scientific method that allows you to study up to 44 words per hour. It allows you to memorize the material much better, and different game modes train different aspects of memory: visual learning, repetition and consolidation, quick recall, etc. Also thousands of video and audio recordings of native speakers, various tests, listening, are available in the application. Courses can be downloaded and studied offline.

6. **HelloTalk**: It is an educational platform where teachers are native speakers from all over the world. You will be able to talk to them and exchange text messages. You can find your interlocutor with the help of a convenient search by country, city or other criteria. You can also act as a teacher yourself, teaching someone your native language (there are about 100 languages in the application database). In addition to pronunciation correction, the platform also allows you to correct grammar and syntax errors.

7. **English Grammar Test**: the application contains more than 60 tests on 20 tasks that cover almost all English grammar. Each question is devoted to a separate grammatical topic. After passing one test, you can test your knowledge in several sections of grammar and identify weaknesses. You can pass both mixed tests and those that correspond to your level or the chosen topic. After passing the test, the application will immediately give you the correct answers and explanations to them.

8. **Urban Dictionary**: if your English is at a high enough level, it's time to move on to the study of slang expressions, the meaning of which is not in every dictionary. The application is a huge database of slang

with examples of its application in speech. The service allows you to search for slang expressions, add them to your favorites list, and can also give random phrases to study. The application is entirely in English [1].

There are many methods of language learning for both independent and group work. We will look at all the most popular and effective methods that are used around the world.

The first method is known «Polyglot» by Dmitry Petrov. It is an intensive course of learning English. The teacher of this course, Dmitry Petrov is a real polyglot with more than 30 languages. He is a psycholinguist, a simultaneous translator, a teacher. For 16 lessons 8 people master the language. The main requirement is to communicate only in English. Starting from the first lesson, students try to speak a foreign language, simultaneously learning new words and grammar. At each lecture new words and expressions, tables of verbs, pronouns, adjectives, tenses, numerals and other grammatical categories are added. Each lesson is practiced live communication and consolidation of the material. The group learns to build dialogues, talk about their hobbies, professions, family etc. By the end of the course they can be freely explain basic things to native speakers.

Dmitry Petrov notes that that is not the point to teach the language in 16 hours. It is about overcoming the psychological barrier, helping learners to experience the comfort of learning a language and understand that this is real. For those people, language is required for work, study, travel, for friendship and even for love. Many have learned that a foreign language is something difficult. My goal is to help overcome this fear and give an opportunity at the most elementary level to become familiar with the basic structure of the language, which you can expand if you wish depth. Detailed information about the methodology and training materials can be found in the article polyglot: How to learn English in 16 hours [2].

The second method is Peemsler Method Dr. Paul Pimsler developed a special system of thirty-minute lessons, designed not only for the perception of information, but also for its reproduction. Each lesson is voiced by two people: our compatriot and the native English speaker. Due to this, as well as a special technology of memorization, any student for each lesson learns up to hundreds of English words and expressions. The essence of the lesson is the sequential execution of tasks that pronounced by speakers. the technique of repetition of new words.

The advantages of the methodology are its mobility – you can perform audio tasks anywhere: standing in a traffic jam, on the way to work or university or lying in bed before bedtime. The disadvantages are the lack of quality verification of the pronunciation and assimilation of knowledge [3].

The third method is Frank's method. Ilya Frank is the author of the original method of learning English, based on the reading of specially adapted literature. The small fragments of the text are given with consecutive translation in the brackets. So one big sentence is divided into separate phrases, and as soon as the reader finishes reading the phrase, a translation is immediately given in brackets. Thus, it is possible to compare the original text and the translation and fill in the meaning of those words that were not previously known. After the entire fragment is read in parts with the translation, the same text follows, but without the «crutch» the Russian equivalent [4].

The above methods of learning English can really help to learn English on their own, but only to a certain level. Do not forget that for effective use you need to be able not only to understand the text and speech, but also to master conversational skills. The methods shown will be very useful for both students and teachers.

Түйін. Мақалада тіл үйренудің жаңа заманауи тәсілдерін қарастыру, компьютерлік бағдарламалар мен веб-сайттар тізімін талдау және жасау міндеті қойылған. Зерттеу әдісі тілді оқыту бағдарламаларын, сайттарын және әдістерін тандауға бағытталған. Сонымен қатар, білім беру мекемесінде ағылшын тілін оқыту әдістемесін заманауи ақпараттық технологиялардың дамуына сәйкес келтіру. Зерттеудің өзектілігі жаңа ақпараттық технологиялар мен заманауи әдістерді қолдану қажеттілігімен байланысты. Практикалық маңыздылығы: жұмыс материалдары мұғалім мен оқушыларға біздің зерттеу барысында жиналған мультимедиа және басқа да технологиялар мен әдістерді пайдалануға көмектесе алады.

Резюме. В статье ставится задача рассмотреть новые современные подходы к изучению языка, проанализировать и составить список компьютерных программ и веб-сайтов в Интернете. Метод исследования направлен на подбор программ, сайтов и методов изучения языка. А также, привести методику преподавания английского языка в образовательном учреждении в соответствие с развитием современных информационных технологий.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью применения новых информационных технологий и современных методов. Практическая значимость: материалы работы могут помочь учителю и учащимся использовать возможности мультимедиа и других технологий и методов, собранных в ходе нашего исследования.

Reference

1. Top 10 free mobile apps for learning English. <https://onlineteachersuk.com/free-mobile-apps-for-learning-english/>
2. Петров Д. Английский язык 16 уроков. Начальный курс. – М.: Эксмо, 2016. – 224 с.
3. <https://www.englishdom.com/blog/luchshie-metodiki-izucheniya-anglijskogo/>
4. <https://www.englishdom.com/blog/luchshie-metodiki-izucheniya-anglijskogo/>

*М. Макашева, студентка спец. «Мировая экономика»
Научный руководитель Ж.Т. Ермакова, к.п.н., доцент
КазУЭФМТ*

ОБРАЗНОЕ МИРОВОСПРИЯТИЕ БИЛИНГВА (на материале творчества А. Жаксылыкова)

Аннотация. В статье поднимается вопрос восприятия окружающего мира русскоязычной творческой личностью, воспитанной в поликультурном Казахстане, определены особенности словесных фитообразов, модели их образования, отмечены специфические этнокультурные компоненты образов, созданных А. Жаксылыковым. Сформированное языковое сознание на родном языке служит основой для восприятия новых культур, новых смыслов, разрушающих стереотипы мышления моноцентрического сознания.

Интенсивный процесс становления и эволюции казахстанской русскоязычной литературы, начавшийся в конце XX в., предполагает, как нам кажется, притяжение соседних культур, нежели отталкивание. Создаваемое русскоязычными писателями творчество приобретает особую актуальность, вызывает неподдельный интерес, поскольку формирование русскоязычной личности происходило в условиях советского взаимодействия разных культур и получило возможность реализоваться при становлении нового суверенного государства. Новое мировоззрение формирует новое мировосприятие и мироощущение в конечном счете – новую картину мира. Каждому отрезку исторического времени соответствует своя картина мира.

В концептуальной картине мира взаимодействуют общечеловеческие, национальные и личностные начала. Каковы же особенности языковой картины мира русскоязычной личности в Казахстане? Каково ее мировосприятие?

Творческим личностям, воспитанным в поликультурной среде, присуще «опережающее обыденность сознание» [1, с. 11]. Эта мысль У.М. Бахтикиреевой представляется нам достаточно ценной и перспективной в научном изучении. Именно потому в настоящей работе объектом исследовательского интереса являются образы языкового опережающего обыденность сознания творческой личности. Язык образов – одно из средств, способных помочь проникнуть в скрытую от непосредственного восприятия сферу ментальности творческой личности, ее картину мира.

Мировосприятие, точнее чувственно-образная его часть, – это совокупность наглядных образов культуры, представлений о мире и месте человека в нём, сведений о взаимоотношениях индивида с действительностью (природой, социумом) и самим собой. Сведения чаще всего имеют эмоциональную окраску.

Безусловно, национальные данные того или иного писателя не могут не оказать воздействие

на творчество поликультурной личности, в значительной степени предreshают его манеру письма. Сформированное языковое сознание на родном языке служит основой для восприятия новых смыслов и контекстов параллельно усваиваемой картины мира. Видение окружающего мира меняется с включением в его контекст новых смыслов, разрушающих привычную в рамках родного языка картину мира. Происходят качественные изменения в языковом сознании.

Творчество современных русскоязычных казахстанских писателей, в частности А. Жаксылыкова [4], изучено далеко не полно и, главное, недостаточно осознается строй художественной мысли автора. В его художественном тексте наблюдается одновременная палитра культур Европы, Азии, а также Индии, Китая, в то же время обнаруживается «своя национальная содержательность, упругость, сознательное, критическое отношение и отбор чужеземного материала» [2, с. 89], национальный образ первичной культуры описывается средствами его вторичной/приобретенной, в нашем случае – русской языковой культуры.

Специфика художественного творчества А. Жаксылыкова проявляется в том, что, автор воспринимает целостность мироздания в единстве человека с природой, «обращаясь к русскому языку как к форме художественной практики, как к форме создания литературных произведений», писатель развивает «не только традиции русской, но и своей национальной литературы и культуры. Это развитие выражается в отборе жизненного материала, в его освещении, в образной системе, в использовании фольклорных мотивов, в употреблении слов из своего родного языка» [5, с. 90].

По мнению Н.В. Павлович [6, с. 14], каждый художественно-поэтический образ существует не сам по себе, он не случаен, не обусловлен только данным контекстом, а реализует некоторую «вечную идею», модель, инвариант, парадигму. Понять образ означает узнать эту «вечную идею», а точнее узнать некий смысловой закон, или парадигму. И чем больше синонимов, прототипов или членов парадигмы мы найдем, тем точнее удастся определить искомый закон, тем глубже будет наше понимание образа. Интересно знать не столько большие (универсальные) парадигмы, сколько малые, поскольку именно они не только подчеркивают индивидуальность автора, но служат этнокультурным маркером.

В исследованиях Ж.Т. Ермаковой [3] действительно было обнаружено, что фактически доминантные понятия, типа «человек», «пространство», «время» и др. вызывают на уровне больших парадигм одинаковые ассоциации у носителей казахского и русского языков. Универсальный характер вечным образам придают единая природа психофизиологических качеств человека и принципиальное сходство стоящих перед ним задач. Как отмечал Г.Д. Гачев, «жизнь долгой работой естественного отбора создает высокую культуру животных и растений, идеально прилаженных к данному космосу» [2, с. 170].

Представляю интерес в этом отношении словесные образы с фитоморфной номинантой, т.е. использование названий растений для обозначения других объектов и среди них характеристики человека. Возможность такого переноса на человека объясняется сложившимися представлениями у человека о флористическом мире.

В статье мы попытаемся рассказать о том, какие есть парадигмы образов в русскоязычной прозе казахстанского писателя, как они связаны друг с другом, и как в этом участвуют разные типы парадигм с номинантой «фитоморф». Иллюстративным материалом в настоящей статье послужили роман русскоязычного писателя А. Жаксылыкова «Поющие камни». Автор романа обладает достаточно ярким художественно-эстетическим сознанием: развитым воображением, утонченными чувствами, тягой к прекрасному, способностью ценить красоту, художественным вкусом, умением разбираться в произведениях искусства, что приобреталось в процессе жизненного пути.

Парадигма образа – это инвариант ряда сходных с ним образов, который состоит из двух устойчивых смыслов, связанных отношением отождествления, или сравнения – левый член парадигмы (растение) и то, с чем происходит сравнение – правый член парадигмы (живое существо). Чем больше членов парадигмы нам известно, тем глубже понимание образа.

Так, наиболее продуктивной у А. Жаксылыкова оказалась глагольная модель фитообразов: *Лес переговаривал со скалами, шумно подбегал на тысячах ножках, недовольно скрипел и потрескивал, выжидал твоей паники; лес вздыхал всей грудью; парк любовался, дубы и*

ясени стояли по стойке «смирно» и провожали тебя преданными глазами; парк вздохнул и вытянулся косматой тенью, устремил взгляд на прикорнувшую серую долину; ...вздыхают томятся травы; строй караульных деревьев, провожает его зелеными взглядами; дерево, откликаясь всей душой, баюкал тебя ладонями-ветками; они (растения) тоже часто болели, погибали, между ними шла борьба за место под солнцем, но они не знали ни зла, ни жестокости; карагачи манили в тень; белая береза сосками кормила ветер; боролись со сном деревья, акации умоляли далекое небо; каштан улыбнулся тебе, как бы махнув приветливо ветвями; каштан и дождь всегда будили тебя по ночам, звали побродить; алые груди помидоров дразнили взор; серый бурьян тоскливо безмолвствовал; цветы ластятся и признаются в вечной любви...; подсолнух улыбался широким радушным лицом щедрого крестьянина.

Достаточно частотны номинативные модели, олицетворяющие растения: *лопотанье ивы; безмолвие чащ; молчание тростниковых зарослей; луг весь был живым жужжащим хором; оцепеневшие во сне тополевы рожи; ветер раскачивал тонкие пряди березы; лиловая орхидея, цветками напоминающая улыбающиеся губы; голоса растений обнажили прежде скрытую глубину, где зиждились отношения деревьев и трав; радость листвы, восторг ветвей; медсестра Сауле, робкая, словно первый стебелек; Такие, как ты, как бледные поганки, всюду прорастают для горечи на земле; толстый, полосатый, готовый лопнуть от важности арбуз взобрался на кафедру; зрелая дыня лоснилась, потягивалась всем загорелым телом...; словно обнаженные коленки, бесстыдно белели яблоки-антоновки.*

Собранный материал позволил сделать вывод, что левый член парадигмы «фитоморф – живое существо» представлен лексическим рядом: *деревья (каштан, ива, дуб, ясень, карагач, акация, береза, караган, фикус), кусты, трава, бурьян, мох, листва, ветви, тростник, цветы (орхидея, роза), грибы (поганки, мухомор), плоды (помидоры, дыня, арбуз, яблоко), роща, долина, лес, луг, парк, сад и т.д.* Перечисленные «растения» олицетворяются посредством глаголов: *вздыхают, томятся, дразнят, провожают, любят, стоят, бегут, манят, будят, кормят, борются, умоляют, переговаривают, лопочут, выжидают, погибают, молчат, безмолвствуют, ластятся, признаются, улыбаются, маскируют, прикрывают и т.п.* Вряд ли в приведенных глагольных моделях увидится специфическое национальное даже на уровне малых парадигм, кроме отдельных звеньев левого лексического ряда: *караган, карагач*. Остальные же существительные и подобранные к ним глаголы характерны и для казахских просторов, и для соседних русских широт.

Моделей фитообразов с прилагательными зафиксировано значительно меньше ожидаемого, казалось, казахскому сознанию характерна признаковость: *цветут кровавые воплевые цветы; сентябрьский сад особенно задумчив, как-то мрачноват; цветы молчаливые одинокие обиженные; на лугах квакающих, стрекожущих, жужжащих и влюбленных тебе одиноко; луг поднебесный одинокий; оберегаемые листьями золотистого фикуса.* Практически все определения, создающие образную картину главного героя-мальчика, живущего в предгорье, характеризуют его настроение: *то вопят цветы, окровавленные раненым в голову мальчиком, то они молчаливы, одиноки, обижены, то одинок обманутый отец (коке) на лугу, полном жизни, стрекожущем, жужжащем, квакающем, то одинок сам родной, любимый луг.*

Эти же растения ассоциируются прямо и латентно (скрыто) в правом ряду парадигмы с живым существом. Так, в образе «фитоморф (дерево, ковыль, полынь, трава) – живое существо» соотносятся с: *невестой, лошадей, волком, питоном: деревья, укутанные паутиной, подобно невестам самой смерти; когда снится конь небесный, дыблящийся тучно над гривами ковыля и седой полыни с волчьими очами, кренящийся в развороте шального бега черную чашу долины; ...заросли среди пальм и бамбуков, похожие на питонов, и змеи, не отличимые от лиан; каштан качался, потряхивая буйной зеленой гривой, рвался с места, словно застоявшийся боевой конь; восхищенные травы вздыбились, ходя ходуном в половодье джугарной долины.* Обратим внимание на фитоморфный лексический ряд (дерево, ковыль, полынь, трава), рисующий живую картину степи, а соотношение растений с конем, волком – явная нить, указывающая на связь с конно-кочевой цивилизацией.

В то же время обнаруживаются словесные образы, дающие возможность утверждать, что А. Жаксылыков – личность, воспитанная не на одной, родной, казахской культуре, влияние других, в частности, русской налицо. Это и буниновские «антоновские яблоки – женские коленки», это нехарактерные мировосприятию казаха *каштаны, орхидеи, питоны*, а также нехарактерная для казахского языка высокочастотная в произведениях русскоязычного казаха глагольная модель фитообразов.

Языковому сознанию А. Жаксылыкова характерно национально-культурное своеобразие. Следует признать, что языковое сознание влияет на национально-культурное восприятие и понижает весь пласт языковых приобретений от лексико-грамматического до социально-культурного уровней. Внутренняя детерминанта структуры казахского языка порождает причудливую смесь образного мировосприятия русскоязычной личности. Не учитывая закономерных связей между исторической жизнью народа и его языком, закрепляющим психологический склад, этические и эстетические взгляды людей, невозможно объяснить образный строй современной русскоязычной литературы, невозможно проникнуть в истоки поэтических символов и метафорического богатства, а главное, системы художественно-выразительного мышления.

Фитоморфизм А. Жаксылыкова является источником нового смыслообразования в художественном тексте, средством создания различных словесных образов с этнокультурным компонентом. Например, образ «фитоморф – музыкальный инструмент (кобыз)»: *Нечто похожее на пение кобыза издавали рожи бамбука, они издавали свой темный надрывный плач, хватающий за душу*. Звук, издающий экзотический для жителя казахских степей бамбук, сродни пению главного струнного музыкального инструмента казахского баксы (шамана) кобызу.

Образ «орган человека – фитоморф», характерный для многих творцов слова (глаза – огонь, уста – лепестки, вишенки), очень своеобразен у казаха: *пшеничная дымная щека дорогой моей матушки*. Лицо, щека матушки, постоянно стоящей у домашнего очага, выпекающей пшеничные лепешки, пропитана дымом.

Некий национальный колорит характерен образам «время – фитоморф»: *Ночь летит в шорохах, словно огромное перекасти-поле*; травянистое растение степей и пустынь, приобретающее во время цветения шарообразную кустистую форму; «пространство – фитоморф»: *луна была похожа на желтую налитую дыню*, растущую в солнечной Средней и Малой Азии; *спасти призрачный домик средь поля-джугары, заросший седыми прошлогодними дождями, полыньными дымами*, где полынь, травянистое растение, дымом которого очищают помещения от злых духов; «фитоморф – образ жизни»: *осеннего дворцового парка, слегка оголившегося вершинами и осыпающегося кружевной кочевой листвой*, авторский образ объясняется, по всей видимости, тем, что опавшая листва свободно перемещается, как кочевник по степи, под дуновением ветра.

Видение окружающего мира художника-казаха отличается включением в его контекст новых смыслов, элементов, характерных для родной языковой картины мира: *полынь, перекасти-поле, пшеница, кочевье, кобыз*.

Таким образом, сформированный метафорой когнитивно-чувственно-наглядный образ с номинантой «растение» (фитоморф) фиксирует восприятие окружающего мира А. Жаксылыкова, отражает в сознании и эксплицирует в виде необыкновенных малых парадигм словесных образов. Феномен русскоязычной творческой личности в том, что транскультура освобождает автора от символических зависимостей его «врожденной» культуры, при этом место культурной идентичности занимают не просто гибридные образования, но набор потенциальных культурных признаков, универсальная символическая палитра, из которой любой индивид может свободно выбирать и смешивать краски, превращая их в собственную картину, а потому заслуживает глубокого научного рассмотрения.

Түйін. Мақалада көп мәдениетті Қазақстанда тәрбиеленген орыс тілінде шығармашылық адамның, ауызша фитобейнелердің ерекшеліктері мен оларды қалыптастырудың модельдері анықталған. А. Жаксылыков шығарған кескіндердің нақты этномәдени компоненттері қоршаған әлемді қабылдау туралы мәселе көтеріледі. Ана тіліндегі қалыптасқан тілдік сана жаңа мәдениеттерді қабылдаудың негізі болып табылады, моноцентрлік сананың стереотиптерін бұзатын жаңа мәндер.

Summary. The article discusses the question of perception of the Russian-speaking creative personality, had been bring up in a multicultural Kazakhstan, especially verbal phytoimages, defined model of their creation, marked by specific ethnic and cultural components of Zhaksylykov's images. Formed linguistic consciousness in their native language is the basis for the perception of new cultures, meanings, destroying stereotypes of thinking monocentric consciousness.

Литература

1. Бахтикиреева У.М. Творческая билингвальная личность (особенности русского текста автора тюркского происхождения). – Астана: Изд-во «ЦБО и МИ», 2009. – С. 11.
2. Гачев Г.Д. Ускоренное развитие литературы: на материале болгарской литературы первой половины XIX века. – М.: Наука, 1964. – 312 с.
3. Ермакова Ж.Т. Особенности когнитивных пространств носителей русского и казахского языков // Русский язык за рубежом. – 2011. – №6. – С. 78-83; Ермакова Ж.Т. Инвариант как парадигма образов национального сознания // Международный аспирантский вестник. Русский язык за рубежом. – М., 2011. – №2. – С. 20-24.
4. Жаксылыков А. Сны окаянных. – Алматы, 2005. – 480 с.
5. Иванов В.В. Михайловская Н.Г., Панькин В.М. Язык великого братства. – М., 1986. – С. 90.
6. Павлович Н.В. Язык образов. – М.: «Азбуковник», 2004. – С. 14.

*Д. Мейрамқұл, «Ақпараттық жүйелер»
мамандығының студенті*

*Ғылыми жетекші: О.Ж. Өтегұлов, магистр, оқытушы
ҚазЭҚХСУ*

АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ ТҰРАҚТЫ СӨЗ ТІРКЕСТЕРІ

Аңдатпа. Берілген мақалада біз ағылшын тіліндегі тұрақты тіркестер туралы барлық мәліметтерді жан-жақты қарастырамыз. Фразеологиялық тіркестердің шығу тегі, тарихы, қайда және қай уақытта, қалай қолданылатыны туралы айтамыз. Тілдегі тұрақты тіркестерді қазіргі және тарихи даму тұрғысынан тексеретін тіл білімінің саласы зерттелген.

Қазіргі таңда ағылшын тіліндегі фразеологизмдердің қазақ тіліне аударылу мәселесі қазақ аударматануындағы өзекті мәселелердің бірі болып саналады. Бір халықтың рухы, жан-дүниесі екінші бір халыққа аударма тілі арқылы жетеді. Бір халықтың екінші бір халықпен қарым-қатынас жасауы, өзге халықтың мәдениеті, тұрмыс-тіршілігімен танысудың басты құралы аударма екені баршамазға белгілі. Ағылшын тілінен қазақ тіліне аударылып жүрген көркем аудармада өз кезегін күтіп тұрған мәселелер көп. Солардың бірі – тұрақты сөз тіркестерін аудару болып табылады.

Фразеология саласы – тіл біліміндегі ең күрделі сала. Сондықтан аудармашы сөйлем ішінен фразеологиялық бірліктерді ажырата білуі өте маңызды және сөйлемде кездесетін фразеологизмдердің ұлттық-мәдени бояуларын ажырата алуы қажет. Екі немесе бірнеше сөздің тіркесуі арқылы жасалғанмен, бір ғана мағынаны білдіретін тіркестер *тұрақты тіркестер* немесе *фразеологизмдер* деп аталады. Фразеологизмдер тілдің бүкіл тарихы бойы бар. 18 ғасырдың соңынан бастап олар арнайы жинақтарда және түрлі атаулармен түсіндірме сөздіктерде (қанатты сөздер, афоризмдер, идиомдар, мақал-мәтелдер) түсіндірді. Орыс әдеби тілінің сөздігінің жоспарын құрастыра отырып, оған «фразесалар», «идеоматизмдер», «речения», яғни айналымдар, өрнектер кіруі тиіс екенін көрсетті. Дегенмен, орыс тілінің фразеологиялық құрамы жақында зерттелді. 20 ғасырдың 40-жылдарына дейін отандық тілтанушылар жұмыстарында [1].

1. Тұрақты тіркес құрамындағы сөздердің мағынасы фразеологизмнің мағынасымен сәйкес келмейді. Ол сөздер тұтасып барып бір ғана мағынаны білдіреді.

2. Тұрақты тіркес құрайтын сөздер бұрыннан қалыптасқан жүйемен айтылады. Олардың сыңарларының орнын ауыстыруға немесе басқа сөзбен алмастыруға болмайды.

3. Тұрақты тіркестер даяр қалпында жұмсалады, сөйлемнің құрамына тұрақты бір бүтін тұлға ретінде енеді.

Тұрақты тіркестердің синонимдік баламалары болады, яғни оларды мағынасы жағынан түсіндіруге келеді. Мысалы: қыздың жиған жүтіндей деген тұрақты тіркестің баламасы-әсем, көрікті, әдемі, ал *coating of dogs on the head* (ит терісін басына қаптады) деген ұрысты, балағаттады, сөкті деген сөздің орнын басады.

Фразеология саласы – тіл біліміндегі ең күрделі сала. Сондықтан аудармашы сөйлем ішінен фразеологиялық бірліктерді ажырата білуі өте маңызды және сөйлемде кездесетін фразеологизмдердің ұлттық-мәдени бояуларын ажырата алуы қажет.

Фразеологизмдерді ажырату және оны аудару, аудармашыға көп қиындықтар туғызады. Мысалы, фразеологизмдердің көп компонентті мағыналарының құрамындағы сөздердің мағынасынан алшақ болуы, ең бастысы – сөйлем ішінде фразеологизмдерді еркін сөз тіркестерінен бірден ажыратып алуға болмайтындығы. Осыдан барып түпнұсқа тілден аударылған фразеологизмдердің толыққанды мағынасы аудармада күңгірттеніп, мүлдем өзгеріп кетеді.

Фразеологиялық аударма деп – аударма тілі мен түпнұсқа тіліндегі фразеологизмдердің арасындағы мағыналық жақындықтарды іздеп, бір-біріне жақын фразеологиялық эквивалент табуды айтамыз [2, 169 б.].

Салыстырмалы тіл білімінде алдыңғы қатарлы орыс ғалымдары Я.И. Рецкер, А.В. Федоров, В.Н. Камиссаров, С. Влахов және т.б. фразеологизмдерді аудару мәселесі туралы ой пікірлер айтқан еді. Олардың пікірлеріне сүйеніп,

С. Влахов пен С. Флорин фразеологизмдерді түпнұсқа тілінен аударма тіліне аударудың мынадай жолдары бар екендігін көрсетеді.

1. Фразеологизмдердің аударма тілде кездескен эквивалентін беру арқылы аудару.

2. Аударма тілдегі вариантын беру арқылы.

3. Аударма тілде түпнұсқа тілдегі фразеологиялық тіркестің баламасы да, варианты да болмағандықтан, фразеологиялық емес тіл құралдарымен беру арқылы.

Жоғарыда аталған аттары аталған орыс ғалымдары сөз тіркестерінің өзіне тән белгілері мен қасиеттеріне байланысты бірнеше амал-тәсілдерді ұсынған болатын. Сондықтан аты аталған ғалымдардың фразеологизмдерді аударудың бірнеше жолдарына сүйене отырып, оларды мынадай түрлерге бөлеміз: фразеологиялық аударма және фразеологиялық емес аударма. Фразеологиялық аудармаға толығырақ тоқталайық. Фразеологиялық аударма өз ішінен толық фразеологиялық эквивалент, жартылай фразеологиялық эквивалент, қатыстық фразеологиялық эквивалент және фразеологиялық аналог деп бөлінеді.

Кейбір тұрақты тіркестерді сөзбе-сөз аударып түсіну қиын. Сондықтан да мағыналарын арнайы түсіндіріп кетуді қажет етеді. Мысалы:

«*The cat is out of the bag*». Тікелей аудармасы: Мысық сөмкеден шығып кетті.

Мағыналары:

• there is nothing we can do to stop it – Бір нәрсені тоқтатуымыз мүмкін емес, тоқтата алмаймыз, бәрі де кеш;

• it is started and I don't think we can end (stop) it – Басталған әрекетті, жағдайды тоқтата алмаймыз деп ойламаймын;

• it is out of control – Бақылаудан шығып кеткен.

Мысалы: Sorry, the cat's out of the bag – Кешір, бірақ бәрі де кеш.

«*Let the cat out of the bag*». Тікелей аудармасы: Мысықты сөмкеден шығарып жібер! Мағынасы: құпияны ашу.

Мысалы: Rauan didn't want to say anything, but his friend let the cat out of the bag – Рауанның ештеңе айтқысы келмеп еді, бірақ оның досы құпияны ашты [3].

Тұрақты тіркестер мән-мағынасы жағынан бір-біріне қарама-қарсы да болып келеді. Мысалы: *The horse did not hit the horse – it did not dry its horse* (ат ізін салмады-ат ізін құрғатпады). Фразеологиялық бірлік – бұл қолданылатын сөздердің мағынасына сәйкес келмейтін сөйлеу айналымы. Мысалы, *a bull in a china shop* – ыдыс дүкеніндегі піл – контекстінде бұлжытпай адамды сипаттайды. Міне, бірнеше мысалдар: *A piece of cake* – Кусок пирога (т.е., просто, как кусок пирога съесть).

- ❖ *A heart-to-heart talk* – Разговор по душам.
- ❖ *A flight of fancy* – Полет фантазии.
- ❖ *A penny for your thoughts* — Пенни за твои мысли.
- ❖ *Hungry as a hunter* – Голодный как волк.
- ❖ *Open-hearted* – Душа на распашку.
- ❖ *A hard nut to crack* – Крепкий орешек.
- ❖ *Neither here nor there* – Ни к селу ни к городу.

Фразеологиялық бірліктерді ағылшын тіліне немесе ағылшын тілінен орыс тіліне аудару оңай емес. Ең алдымен, мәтіндегі фразеологизмді анықтау және тұрақты тіркесімді айнымалы комбинациясынан ажырату қажет. Аударма кезінде идиоманың мағынасын беріп, оның бейнесін көрсету керек, орыс тілінде ұқсас өрнектерді таңдап және фразеологизмнің стилистикалық қызметін сақтап қалу керек. Көптеген ағылшын тұрақты өрнектері орыс тілінде ұқсас, олардың аудармасы түзу, қарапайым және түсінікті:

- ❖ *bite your tongue* – прикуси язык;
- ❖ *it takes two to tango* – для танго нужны двое (в значении – за то или иное событие ответственные двое);
- ❖ *in the sweat of one's brow* – в поте лица своего;
- ❖ *to bear one's cross* – нести свой крест.

Орыс тіліне аударғанда ағылшын тілінің кейбір фразеологизмдері түбегейлі өзгереді, бірақ бір мағынасы бар [4]:

- ❖ *buy a pig in a poke* (купить поросенка в мешке) – в русском языке мы говорим «купить kota в мешке» в смысле купить что-то, ничего не зная о товаре;
- ❖ *as cool as a cucumber* (холодный как огурец) – в русском языке мы говорим «спокоен, как удав» о человеке невозмутимом, хладнокровном;
- ❖ *a double-edged sword*: обоюдоострый меч, палка о двух концах;
- ❖ *to have rats in the attic*: быть не в своем уме;
- ❖ *to have smth up one's sleeve*: держать что-либо в секрете;
- ❖ *to jump down smb's throat*: критиковать кого-то.

Ең көп қолданылатын фразеологизмдер сіздің назарыңызға қазіргі ағылшын тілінде жиі қолданылатын аудармасы бар фразеологизмдер топтамасын ұсынамыз:

- ❖ *take the bull by the horns* – взять быка за рога;
- ❖ *a piece of cake* – пару пустяков, легкое дело;
- ❖ *dig deep your pocket* – раскошелиться, вывернуть карманы;
- ❖ *one's finger in every pie* – быть замешанным в каком-либо деле, приложить руку к чему-либо.

Жоғарыда аталып отырған тілдерде бейнелілігі және үйлесімділігінен, әуезділігі және терең мағыналылығымен ерекшеленетін сөз оралымдары жиі кездеседі. Олар кезінде еркін тіркес негізінде пайда болып, жылдар бойы өңделіп, халықтың жадында жатталып, бірте-бірте қолдануға даяр тілдік құралға, халықтық мұраға айналған. Фразеологизмдер – халықтың ғасырлар бойы көңілге түйіп, сұрыптап жеткізген, образдар дүниесінің тілдік элементтері. Адам, қоғам, табиғат, өмір немесе тағы да басқа құбылыстарды суреттеуде бейнелі фразеологизмдер сөз зергерлігі үшін таптырмас тілдік құрал болып табылады. Орайын тауып қолданылған фразеологизм ситуативтік, контекстік, стильдік қолданыс тұрғысынан ширатылып, сөздің мән-мазмұнының айқындала түсуіне ықпал етеді [5].

Резюме. В данной статье мы всесторонне рассмотрим все данные о устойчивых сочетаниях на английском языке. Расскажем о происхождении, истории фразеологических словосочетаний, где и в каком времени, как

можно использовать. Изучалась область языкознания, изучающая устойчивые фразы на языке с точки зрения современного и исторического развития.

Summary. In this article, we will take a comprehensive look at all the data on sustainable combinations in English. We will tell you about the origin, history of phraseological phrases, where and at what time, how you can use. The area of linguistics studying stable phrases in language from the point of view of modern and historical development was studied.

Әдебиеттер

1. <https://pandia.ru/text/77/282/23289.php>
2. Исабеков С.Е. Картина Мира во фразеологических единицах неродственных языков // Актуальные проблемы межкультурной коммуникации и перевода. – Алматы, 2001.
3. <http://tilder.kz/?p=272>
4. Кунин А.В. Английская фразеология. – М., 1970.
5. Лингвистический энциклопедический словарь. – 560 с.

T. Nurjanova, student of «Architectural design» specialty
Scientific supervisor: **G.E. Mussakanova**
KUEF

THE USE OF ANGLICISMS IN MODERN ADVERTISING

Annotation. This article discusses the importance and benefits of using a foreign (English) language in modern advertising. Research on this topic is of great importance for economic and Economics-related specialties. In the process of development of society in parallel is the development of language, which has always been an open system characterized by dynamics and mobility. Currently, much attention is paid to the English-language linguistic and cultural influence.

The advantage is that in the modern world it is the right advertising in social networks that guarantees the successful development of your business. English is officially recognized as the language of business. In this language people communicate on an international level. The language of advertising shall carry out communication between the advertiser and the recipient of advertising.

Today we can meet the use of anglicisms in any sphere of our life: business, politics, sports, media, etc. Analyzing the current reality, which is closely related to information wars, it makes sense to talk about the use of anglicisms in such a powerful social institution as advertising. In today's world, the importance of advertising communication is constantly increasing, and the advertising process permeates all public cells, using a variety of channels. The role of advertising is not only to promote products on the market and stimulate purchases, but it is also extremely important for the formation of lifestyle and outlook.

The use of anglicisms in Russian-language advertising is explained by many factors, which include:

– The emergence of new terminology (computer language, Economics, Finance). Due to the rapid development and spread of information technology in everyday life, there are many new items that require names: Internet, laptop, disk, byte, website. Thus, a huge number of Americanisms flooded into the language, as it is easier for us to use existing words of another language than to invent new ones.

– The absence of an appropriate name. About 15% of the latest anglicisms are borrowed due to the lack of an appropriate name in the receptor language: top model, virtual, investor, sponsor, spray. Borrowings for some reason (easier to pronounce, in short, more transparent in its etymology, more specifically in semantics) replaced previously mastered or native Russian language units, for example, a price list instead of a price list, image instead of image.

– Knowledge of English.

The use of anglicisms in advertising contributes to the appearance of «the illusion of uniqueness», i.e. the impression of uniqueness, the importance of the advertised product or service. An important role is played by anglicisms, unusual and non-standard forms which attract the attention of the consumer. Borrowings (both well-mastered receptor language and undeveloped macaronic inclusions) in advertising are also used to update the positive connotations, increase the prestige and value status of the advertised product.

Excessive use of anglicisms we can observe in outdoor advertising, in the name of shops and various firms. For example, in our city there are many shops and organizations in the name of which are used anglicisms: Mega Silk Way, Astana MALL, KeruenCity, Asia Park and many others.

Most often, these or other names come to us as already popular brands that have established themselves around the world, but also we can often see that organizations use in their name a combination of Russian and English words for positioning and disclosure of the unique characteristics of the brand or brand. In the advertising discourse, foreign-language units are most often «justified» inclusions (especially the marking of foreign goods), but sometimes, as in all other styles, from scientific to artistic, their number exceeds the measure.

So, the English element often plays the role of attracting attention. This function, of course, is very important. It is in the first place in the advertising formula AIDA:

- attention – to attract the attention of the buyer;
- interest – get him interested in the offer;
- desire – to arouse the desire to have the advertised product;
- action – the ultimate goal – to encourage the recipient to the main action – the purchase of goods»

Studies show that recipients understand about 38% of English words, but this does not reduce the desired effectiveness of advertising. «Foreign» and «strange» is rather interesting and eye-catching. The saturation of the language of advertising with elements of the English language almost never adversely affects consumption. A similar phenomenon can be observed in the musical discourse, where the principle WHRU – widely heard rarely understood (all hear, but few understand) – it is important only to create a sound background that inspires positive associations, and they can be different for each listener.

It is important that the first step towards the globalization of advertising is the spread of world-famous labels, which have long been used by international corporations: «Uncle Ben's, McDonald's, United Colors of Benetton, Levi's, Marlboro Lights», as well as the spread of American product names: «Jeans, Sportwear, T-Shirt, After Shave, Software». From the point of view of globalization, the most successful is the advertising of a certain number of products that are easily associated with a visual image. For example, advertising perfume, cigarettes or clothing. When creating advertising for these products, the text is often shortened to the name of the product that the company produces. For example, «JOOP! Menswear, JOOP! Womenswear, JOOP! BOSS – Hugo Boss».

Special effectiveness has advertising, which next to the name of the brand or product uses the English slogan. For example, advertising slogans of cigarettes «Stuyvesant – Come together and So much to enjoy» contain a call to try and enjoy, and formally meet the requirements of globalization.

Or «LG – Life's Good» – Says that with LG technology in the house life will be much better.

From the linguistic point of view, the most interesting are the slogans, where the penetration of the English language into the German language takes place. For example, the slogan of cigarettes «Lord Ultra», the question in German – «Wieso Sabine?» and the answer in English is 'Time to think'.

Thus, it can be concluded that the penetration of words and expressions from one language into another is a continuous and dynamic process that is associated with the globalization of the economy and advertising. The number of anglicisms in advertising will not decrease, but rather will constantly increase.

As a result, the use of English is very beneficial in the developing environment of advertising communications, due to its flexibility, openness to change and ease of perception. English is the language of a new generation without a certain nationality and place of residence, brought up on mass culture.

The main function of advertising is to attract people's attention to a product or service, so the use of anglicisms in it is an integral part of the success of any company.

Түйін. Бұл мақалада қазіргі жарнамада шетел (ағылшын) тілін қолданудың маңыздылығы мен пайдасы қарастырылады. Бұл тақырыпты зерттеу экономикалық және экономикамен байланысты мамандықтар үшін үлкен маңызға ие. Қоғамның даму процесінде тіл дамуы қатар жүреді, ол әрдайым динамикамен және мобильдікпен сипатталатын ашық жүйе болды. Қазіргі уақытта ағылшын тілді лингвомәдени әсерге көп көңіл бөлінеді.

Резюме. В данной статье рассматривается важность и польза использования иностранного (английского) языка в современной рекламе. Исследования данной темы имеет большое значение для экономических и связанных с экономикой специальностей. В процессе развития общества параллельно происходит развитие языка, который всегда был открытой системой, характеризующейся динамикой и мобильностью. В настоящее время большое внимание уделяется англоязычному лингвокультурному влиянию.

References

1. Antonova E.V. Borrowings from English by modern Russian language of modern times. – М., 2008.
2. Brater M.A. Anglicisms in the Russian language: history and prospects. – Vladivostok: publishing house «Dialogue», 2005.
3. Melikyan A.V., Golova E.V. the Use of anglicisms in advertising // Language and law: actual problems of interaction. – 2013.

A. Nurlankyzy, student of «Tourism» speciality

Scientific supervisor: **E.A. Yunissov**, master of pedagogical sciences

KazUEFIT

EFFECTIVE WAYS OF LEARNING ENGLISH

Annotation. This article is devoted to the widespread topic «Effective ways of learning English» The article aims to consider the effect, the process of studying qualitatively and quickly. It is shown that the methods of application help not only quickly and efficiently, but also there is a motivation for human self-development. To all the above, you can add an interesting fact: people who speak one or more foreign languages, according to statistics, live longer and are much less likely to suffer from senile insanity. The brain, like other parts of the human body, for normal work requires constant training.

This is global and interesting question in our modern society. If you just realized how many ways and steps, how many ideas and case are there about this theme? All that you must do and have are: being motivated, need to have obsession, massive Input, massive Intensity.

The first and most important thing you need to achieve this goal is incredible passion. You must have tremendous emotional power to learn super-fast. Why? Because you must study English 8-14 hours a day... and every hour you must be alert, interested, and energetic.

To improve that quickly, you must build emotion. You must be obsessed with English. You must be passionate and incredibly enthusiastic. Remember, Emotion is 80% of success; method is only 20% [1].

To create passion, you need very compelling reasons to learn English. Just doing well on a test is not a strong enough reason. Just getting a new job is not a strong enough reason. You need HUGE reasons for doing this. Imagine all the incredible benefits you will have as a fluent English speaker. Imagine how your life will change 5 years from now. 10 years from now. 20 years from now.

If you are motivated by money, imagine how English will make you amazingly rich. Visualize your dream house, your dream car, and your dream life.

If love motivates you, imagine how English will help you meet incredible people from other countries. Imagine dating beautiful/handsome foreigners! Imagine incredible love and passion – possible because you are a fluent English speaker.

You can also exaggerate the terrible things that will happen if you fail to speak English fluently.

Imagine all the jobs you will miss. Imagine all the people you will never meet. Imagine how bad your life will be because you can't speak English.

Make your reasons bigger! Bigger reasons = Bigger Passion. Bigger Passion = Bigger Success. Emotions are the key. Make your emotion stronger! Become obsessed with English! The second key to super-fast learning and incredible intensity is to focus on English INPUT [2]. Do not waste time studying grammar or vocabulary. Don't waste time trying to speak.

You should spend all of your time either listening or reading. This is the fastest and most efficient method for speaking English fluently.

Carry your iPod everywhere. Always have a book with you. Specifically, you should listen mostly to the Mini-Story Lessons, the Point of View Lessons, and the Main Audio Articles. These lessons will help you learn fast. You should read easy English novels – starting with novels for children. Absolutely do not waste time reading textbooks! To be fluent in only 2-3 months, you must create massive intensity. In other words, you have to listen and read 8-14 hours a day, every day. You must listen and read constantly.

In fact, I recommend alternating the two activities. Listen for an hour, then read a novel for an hour. Then listen again for an hour. Then another hour of novel reading. If you are really focused on speaking well, do more listening. But don't worry, reading will also help your speaking ability.

So that's it. That's my simple method for very fast English fluency. Of course, most people do not need to improve so quickly. For most people, two hours a day of listening and reading is enough. But if you need or want to improve very quickly, follow this plan [3].

And now let me tell you one simple truth, which, unfortunately, do not speak too often. Individual words teach is thus meaningless! A single word without context carries too little information, and our memory is designed so that we remember only what we are interested in. By context, I mean not only the previous and subsequent text, but also the specific situation. For example, the word «worm» on a fishing trip means one thing, but for the mechanic working with a worm gear is quite another. I'm not talking about the word «departure», (train departure, postage, and, sorry, natural departure) But the point is not even that, and that the words learn much by streaks when they are in the block. Such a block can be a sentence, and can be 2 words. Very good combination of a noun with an adjective or a noun with a verb. But just blocks is not all, the most interesting thing is that they should be unpredictable, «demolish the roof».

Having achieved the first results, You will feel that the learning process becomes a habit and it's great! After all, we not only can, but also have to learn all my life, however, about this later. But the main thing that You get is an indescribable feeling of delight from achieving the goal, and the acquired knowledge and experience will be useful in life [4].

In order to be able to quickly repeat the passed, test your knowledge and take into account the number of learned words, keep a notebook-dictionary, number the words. Favorite sentences and phrases, there – in the notebook. To this we can add that when learning a foreign language, it is very important to write by hand, because it also involves motor memory. Closing the left hand (or a sheet of paper) English words, read Russian and remember their meaning in English, then Vice versa, closing the right hand Russian words, read in English and remember the translation. Well, I think, at school were all... Good, now ready notebook-dictionaries are sold at every step. But then it's time to remember about the dictionary simulator, in which You can easily hide Russian, English or both texts, removing the desired word above the table.

Түйін. Бұл мақала «Ағылшын тілін қалай тез үйренуге болады тақырыбына арналған?» Мақалада тиімділікті, зерттеу үдерісін сапалы және тез қарастыру міндеті қойылған. Жоғарыда айтылғандарға қызықты факт қосуға болады: бір немесе бірнеше шетел тілдерін меңгерген адамдар статистика бойынша ұзақ өмір сүреді және кәрілік маразммен аз азап шегеді. Адам ағзасының басқа бөліктері сияқты ми қалыпты жұмыс үшін тұрақты жаттығуларды талап етеді.

Резюме. Данная статья посвящена распространенной теме «Как выучить английский быстро?» В статье ставится задача рассмотреть эффект, процесс изучения качественно и быстро. Ко всему вышесказанному можно добавить любопытный факт: люди, владеющие одним или несколькими иностранными языками, по статистике живут дольше и гораздо реже страдают старческим маразмом. Мозг, как и прочие части человеческого организма, для нормальной работы требует постоянных тренировок.

References

1. Jeremy Harmer. The practice of English language.
2. <https://preply.com/en/blog/2018/11/13/learn-english-fast-and-easy/> (Preply Blog Questions and Answers).
3. <https://www.fluentu.com/blog/english/how-to-learn-english-faster/> (English language and culture blog).
4. <https://effortlessenglishclub.com/how-to-learn-english-very-fast/> (Effortless English. English teaching since).

А. Омарова, «Кеден ісі» мамандығының студенті

Ғылыми жетекші: С.А. Рахимбекова, ф.ғ.к., аға оқытушы

ҚазЭҚХСУ

РЫМҒАЛИ НҰРҒАЛИДЫҢ «АЙ ҚАНАТТЫ АРҒЫМАҚ» РОМАНЫНДАҒЫ СӨЗ АЙШЫҚТАРЫ ТУРАЛЫ

Түйін. Берілген мақалада ғалым Р. Нұрғалидың көркемдік тіл шеберлігі жан-жақты қарастырылған. Қаламгердің шығармасында кейіпкер образы мен замана болмысын суреттеу шеберлігі туралы жазылған. Жазушының шығармалары бойынша көркемдік талдау берілген. Мақалада тарихи реализмнің ерекшелігі зерттелінген.

«Шеберлік адамзаттың ұзақ тарихында, өмір мен еңбек тәжірибесінде қалыптасып, барған сайын жетіліп, шындалып келе жатқан аса қадірлі қасиет», – деп ғалым М. Қаратаев сөз өнерінің ұлы кезеңдерден өтіп жаңарып, келе жатқандығын айта келе, қаламгердің тіл шеберлігі жөнінде: «Әрбір ірі жазушының шеберлігінің өзгешелігі көбіне-көп оның шығармасының тілінен көрінеді» [1, 56], – дейді. Шебердің қолынан шыққан бұйым, ең әуелі сол шебердің құнарлы ойынан, дарындылығынан хабардар ететіні белгілі. Қазақ әдебиетінен алар орны айырықша қаламгер Рымғали Нұрғалидың тарихи тағлымды туындыларын оқый отыра, жазушының сөз талғамына, сөз дәлдігіне, творчестваның терең психологиясына, ерекше көркемдік қабілеттілігіне кеңінен көз жеткіземіз. Қаламгердің «Телағыс» монографиясы әдебиеттің көркем дамуына үлес қосқан, арналы қазынасы екендігін ескерсек, жазушының сөз өнері, сөз байлағы жайлы тиянақты тұжырымына тоқталып өтпеске болмас: «Жазушының тіл байлығы деген ұғымға ең алдымен, әрине, сөйлем лексика молдығы кірсе керек, сөйлем жасаудағы шеберлік синтаксис құдіреті. Бөз өкпе, нәрсіз сөздерді, жарымжан тіркестерді тықпалаудан туатын тіл жұтандығы – ой жұтандығы. Әсіреқызыл, жалтылдақтан аулақ, қарадүрсін жадағайлықтан іргесі бөлек айшықты, өрнекті тіл ғана суреткер қанжығасына олжа салмақ» [2, 203], – деген бірер ауыз сөзінен-ақ, сөз құдіретін танудағы ой салмағына мән бере отыра, естір құлаққа тағлымдық, танымдық құрал болары сөзсіз.

Сөз түзелді, тыңдаушы сен де түзел. Сендерге де келейін енді аяндап – деп Абай айтқандай әлем әдебиетінің кең құлашты арнасында өз ерекшелігімен көзге түсетін қазақ сөз өнерінің асылдыққа ие екендігін аңғартып, сол асылдықты, тілдің сан ғасырлық інжу-маржанының шашауын шығарпай тірнектеп жиып және оны өз жанынан байытып, болашақ ұрпақтың қолына аман-есен тапсыру мақсатымен әдеби процестің сан қырлы тынысын, тарихы мен табиғатын тереңнен барлаған ондаған сын-зерттеу кітаптарының аторы, профессор Рымғали Нұрғалидың ойлы да, әсем сөздері ойыңа сәуле шашып, өмірге, дүниеге басқа көзбен қаратады. Сөз саптауының ерекшелігі, сөз мағынасының мазмұндылығы, ізденістен туған мағыналы шығармалары «Сөз – құдайдан шыққан бу» [3, 7], – деп Шәкәрім айтқандай, сөз адамның қасиетті, киелі құралы екендігінің дәлелін береді. Ғалымның қазақ әдебиетіне ғана емес, әлем әдебиетінің ғұлама-ойшылдардың, ақын-жазушылардың шығармаларына деген нақты көзқарасы, талғамы, пікірлері айтылған: «Айдын», «Телағыс», «Күретапыр», «Трагедия табиғаты», «Древо единство», сияқты кітаптары көркем ойлаудың ұлттық ерекшеліктерін негізінде қалыптасқан әр халықтың әдеби дәстүр – бір кезең, бір

дәуір емес, ұзақ ғасырлар тудырған, ұрпақтан ұрпаққа беріліп, үнемі өзгеріп, түлеп, байып, дамып отыратын рухани игілік. Қашанда әдеби дәстүр мен әдеми даму – әдеби қозғалыстың өзара ажырамас, тығыз диалектикалық байланыстағы құрамдасқайнарлары», – дегендегі автордың әдеби мәселелерге, әдеби процесс проблемаларына арналған өзекті ойларын түсінеміз. Жанрлық, көркемдік проблемаларымен қатар осы халықтық сипат, ұлттық ерекшелік табиғаты туралы ғылыми тұжырымдар жасаған ғалымның әдеби дәстүр, әдеби тұлға, әдеби қозғалыс, даму процестерін ерекше бір проблема деп алып, қозғалыс үстіндегі құбылыс ретінде қарайтындығын, салыстырмалы талдаулар, текстологиялық барлаулар жасайтындығын байқайсыз.

«Ай қанатты арғымақ» атты романында оның өнерімен өзектес өмірін, Сталиндік репрессия кезіндегі қиын тағдырын көрсетудегі қаламгердің көркемдік сөз қолданысындағы түрлі бояулары, шығарма мазмұн байлығымен қатар тіл байлығын дамытудағы әдіс-тәсілдері, заттың не құбылыстың ерекше белгілерін көрсетпей-ақ оны басқа затпен, құбылыспен салыстыру арқылы шығармасының мазмұнын құнарландыратын, пішінін ажарландыратын көркемдеу құралдарын қолдану әдісінен жазушының көрікті ойдан-көркем сөз жасай білген шеберлігін танимыз. Академик З. Ахметовтың «Бірде теңеу екі нәрсені тұтас алып, салыстыру арқылы жасалса, енді бірде айтылып отырған нәрсенің бір сипатын-белгісін, түсін, дыбыс үнін тағы басқадай жеке ерекшелігін өзге нәрсемен салыстырып бейнелеу негізінде туады. Сонымен қатар бір нәрсені басқа нәрсемен қимыл қозғалысындағы ұқсастықты тірек етіп салыстыру жолымен жасалған теңеулер де жие кездеседі», – деген пікірінің дәлелін табасыз.

Сонымен қатар қазақ халқының басына түскен ауыр кезеңді, қиын-қыстау заманды көрсету мақсатында қолданылғанын сөйлемдегі мына сөздерге мән берсек «Кен орнының кішкентайлары әжетке жараса болды жұмысқа жегіледі екен» дегендегі «әжетке жараса» сөзі ес білгеннен, жүре бастағаннан деген мағынаға сай келеді. Бұл жердегі метонимия сөз шырайын келтірумен қатар терең мағынаға ие. Әжетке жараған бала яғни буыны бекімеген, бұғанасы қатпаған жас баланың жұмысқа жегілгені не сұмдық дегізеді. Дегенмен, ол тарихтан суырылған шындық. Автор осыны сөз көркемдігімен алмастыра отырып жеткізеді. Алмастыру дегеніміз, яғни «метонимия – өзара шектес заттар мен себептес құбылыстардың өзара байланысты ұғымдар мен шартты сөздердің бірінің орнына қолдану» [4, 24], – деген Зейнолла Қабдолов анықтамасын тірек тұтсақ, автордың сол замана көрінісін, үлкен түгел балаға да озбырлығын көрсеткен залымдардың бейнесін, жалғыз тілім нан табу үшін жұмысқа зорлықпен жегілген адам тағдырын қазбаламай-ақ әжетке жараса болды жұмысқа жегіледі екен деп қана ойдың ұшын айқындайды. «Айқындық – сөздің басты артықшылығы» [5, 55], – деп ғұлама Аристотель анықтағандай автор сөзінің басты артықшылығы, сөз күдіретінің күшімен ақиқатты ақтара, сөз ұтымдылығымен, тереңдігімен, сиқырлығымен суреттейді. Сондай суретті сөзді мәтінге мән берсек: «Ұзын-ұзын қатарлардағы неше түрлі жемістерге балалар таңырқап қарайды, кейбірінің тіпті атын да білмейді: жұдырықтай-жұдырықтай, шекесі торсиған қып-қызыл алма, сап-сары балдай болып, мөлдіреп-мөлдіреп, төгілгелі тұрған жүзім, бармақтай-бармақтай ірімшік секілді мейіз – қалың жемістің неше түрлі дәмнің ортасынан Жұмат көзіне жақсы білетін, туыс адамындай жылы ұшырап көрінді» [6, 26].

«Нақтылық – сыртқы ұқсастық емес, ішкі мазмұн дәлдігі» [7, 60], – деп ғалым М. Хасенов түйіндеп өткендей сөзге жан бітіріп, ой ағымын сан-алуан түрлендіріп, құбылтады, мазмұнды мағына береді. Сап-сары балдай деуінің өзі, дәмі тіл үйіреді, уылжыған жүзім үзілердей болып, құмартқан жанның делебезін қоздырардай етіп суреттелген. Мейіздің бармақтай-бармақтай ұзындығын дәл тауып қана қоймай, қазақ баласына әбден таныс ірімшікке балауы, кейіпкерге таңсық жемістер екендігін дәлелдей түскендей. Жәрмеңкедегі көздің жауын алар қызылды-жасылды жемістер Жұмат көзіне оттай басылып, жанына жақын тартқандығын, қызығушылығын да айқындай түсетін бұл теңеулер өзіндік ерекшелікке ие. Суретті сөзбен көркемделген тартымды жемістерге ғана емес, сөз өнеріне де тәнті боласың. «Теңеу дегеніміз – ұқсас, ортақ белгілердің негізінде бір затты екінші затпен салыстыру арқылы сипаттаушы нәрсенің бейнелілік, көркемдік, эмоционалды-эспрессивті сапасын күшейтетін сол нәрсені жаңа қырынан поэтикалық қырынан танытатын әрі стильдік тәсіл, әрі таным құралы» [8, 124], – деп теоретик Т. Әбдірахманов жүйелегендей туындының бояуын қанықтай туседі. Рымғали Нұрғалидың қанық боямалы, мазмұнды сөздері реалсит

суреткердің сөз саптау шеберлігінен сыр төгеді. Өмірдегі барлық кездейсоқ жайттардың, құбылыстардың ұсақ-түйегіне дейін терең астарына бойлай отыра жеткізуі, автордың психологиялық толғанысын, көзқарасын, сөз сұлулығын да сипаттайды. Ендеше, жан тебіренерлік, ғажайып табиғат көрінісін бейнелеген үзіндіден: «Қояндының жазығы секілді ғажап жайлаулары бар. Қысы жазы ерімейтін мәңгі мұзының бауырынан жаратылған бұлақтары лақша секіріп отырып, біріне-бірі қосылып, өгізше өкірген өзендерге айналады. Ол өзендер ашуланған кезде, осы өзіміз отырған киіз үйдегі тастарды оймақтай лақтырып, допша домалатады – деген кезде үш бала пейілмен тыңдап отырады» [6, 32]. Бұл ретте автор кейіпкер тілімен айтылған аңыздың керемет таңқаларлық көрністерін бейнелейді. Сөз айшығы теңеу арқылы әсемдікті, әдемілікті ғана емес, адам сенгісіз жайттарды да барлайды. Мәтіндегі: лақша секіріп, оймақтай лақтырып, допша домалатады деген тіркестердің теңеу құдіретімен суреттелгенін байыптасак, сөз шеберлігінің құдіреті сөз мағынасына серпінділік туғызғанын байқаймыз. Қоянды жәрмеңкесінде жайлаудай жазылып, көнерген аңыз-әңгімені жаңартып, жаңғырытып, әсерлендіре айтып отырған кейіпкер аузына автор сөздерді төгілте, түйдектей салады. «Қояндының жазығы секілді ғажап жайлаулары бар», – деп табиғат тылсымын жеткізерде, дәл осы өздері отырған Қоянды жерімен бастауы, үш тыңдаушының құлағына нанымды етіп жеткізу үшін қолданылса керек. Жанына барсаң дауысың өзге түгел, өзіңе естілмей құлағыңды жарып жіберердей бұрқырайтын, қатты ағынды, ағысты өзеннің, өкірген өгіз даусындай болатыны рас. «Ол өзендер ашуланған кезде, осы өзіміз отырған киіз үйдегі тастарды оймақтай лақтырып, допша домалатады», – деп кейіпкер тыңдаушылардың үрейін ұшыра, адам сенгісіз оқиғаны бастайды. Бұл жердегі «допша домалатады» тіркесі киіз үйді оймақтай лақтырған өзендердің ашынған ашуын ерекше жеткізіп, аңызды ғажайыпқа негіздейді. Сондағы өзендер ашуға булыққан, тау көтерген Толағайдай бұрынғы батыр бейнесіне еніп кетіп, тұтас бір ауылды жайпап өткендей, киіз үйлерді зат құрлы көрмей допша домалатады.

Резюме. В данной статье рассматривается художественный стиль написания известного академика и писателя Р. Нурғали, его мастерство в описании быта и исторических реалий при создании характерного образа художественных героев произведений. Дан художественный анализ по творчеству писателя. В статье исследуется особенность исторических реалий.

Summary. This article analyses the artistic writing style of the famous academician and writer R. Nurgali. The article shows the writer's mastery in the description of everyday life and historical realities while creating the characteristic image of artistic heroes. The artistic analysis of the writer's work is given. The article explores the peculiarity of historical realities.

Әдебиеттер

1. Қаратаев М. Әдебиет және эстетика. – Алматы: Жазушы, 1970. – 352 б.
2. Нұрғали Р. Телағыс: Монография. – Алматы: Жазушы, 1986. – 440 б.
3. Адамбаев Б. Халық даналығы. – Алматы: Жазушы, 1996. – 157 б.
4. Қабдолов З. Жанр сыры. – Алматы: Балауса, 1991. – 286 б.
5. Аристотель. Поэтика. Риторика. – Санкт-Петербург, 2000. – С. 352.
6. Нұрғали Р. Ай қанатты арғымақ. – Астана: Фолиант, 2005. – 554 б.
7. Хасенов М. Ұнамды образ және типтендіру. – Алматы: Жазушы, 1966. – 279 б.
8. Төкен Ә. Таланттар тағылымы. – Алматы: Аударма, 1988. – 167 б.

*К. Саметова «Мемлекеттік және
жергілікті басқару» мамандығының студенті.
Ғылыми жетекші: О.Ж. Өтегұлов, магистр, оқытушы
ҚазЭҚХСУ*

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ ПАРЕМИОЛОГИЯНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақалада ағылшын және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің жасалу жолдары мен ерекшеліктері қаралады. Мақал-мәтелдердің ұқсастықтары мен айырмашылықтарын ұғыну ағылшын тілін үйренуге елеулі көмек көрсетеді. Мақал-мәтел, нақыл сөздер тілімізді байыта түсетін халықтың асыл қоры. Қазіргі кезде шетел тілдерін меңгеруге деген қажеттік күннен-күнге артып келеді. Сондықтан да біз тек өз ана тілін меңгеріп қана қоймай, шетел тілін меңгеруіміз қажет.

Мақал-мәтел (лат. – proverbium, adagium, франц – proverbe, ағылшын тілінде – proverb) ауызша айтылған, ешбір әдеби немесе фольклорлы шығармамен байланысы жоқ, бірақ нәтиже, ақыл, дәлелдеме ретінде жаппай қолданылатын афоризмдер. Мақал-мәтелдерді көптеген тілдердің лингвистикасында паремия деген терминде қолданады. Паремия грек тілінде «paroimia» мақал-мәтел деген мағынаны білдіреді. Мақал-мәтелдер халық ауыз әдебиетін сүйіп құрметтеуге, сөз өнерінің асыл қазынасын меңгеруге, тапқыр сөйлеуге, ретті жерлерде қолдана білуге, үлкен ойды аядай қалыпқа сыйғызып айта білуге тәрбиелейді. Мақал-мәтелдер оқушылардың ізденушілік қабілетін дамытып, үш тілді меңгеруге ынтасын арттырады.

Қазіргі таңдағы басты мәселелердің бірі – тіл мәселесі. Елбасымыз НӘ. Назарбаев өз жолдауының «Тілдердің үш тұғырлығы» стратегиясында тіл мәселесіне қатты назар аударған болатын. Еліміз тәуелсіздік алып заман талабына сай дамуы үшін әрбір азамат ағылшын тілін жақсы меңгергені жөн. Ағылшын тілі де қазақ тілі сияқты көркем де шебер, мағыналы да мазмұнды, қысқа да нұсқа қанатты сөздерге бай. Сол қанатты сөздердің бірі – мақал-мәтелдер [1].

Мақал-мәтелдердегі оқу мен еңбек, ойын мен өнер, адамның әр түрлі жақсы қасиеттері, елін сүю, ата-ананы құрметтеу, үлкенді сыйлау т.б. осы іспетті өнегелі сөздер бала санасына біртіндеп құйыла береді.

Мақал-мәтелдер тілдің адам өміріндегі ролі туралы аз айтпаған. Жалпы, бейнелі сөз, шешендік өнерге құрмет – о бастан-ақ қазақ психологиясына ерекше тән сипат. «Қазақ шешендікке құмар, ол сөз өнерін, әсіресе әзіл-оспақты қатты сүйеді» деп тегін айтпаған Ш.Уалиханов. Адамның жан дүниесінің тілден көрініс табуы, яғни ой шындығының сөз арқылы бейнеленуі қазақ мақал-мәтелдерінде есепсіз мол дүние екендігі байқалады.

Көркем сөз өнерінің тілдік және поэтикалық санатына жататын мақал-мәтелдер мән – мазмұнының тереңдігімен, өткірлігімен, өміршендігімен, түп жағынан ықшамдылығымен ерекшеленеді. Көлемінің ықшамдылығына қарамастан, бейнелі тілдік, бірліктер нақты да күрделі ойдың себеп – салдарын, халықтың өмір тәжірибесінің қорытындысы мен дәлелін қатар береді.

Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде мақал-мәтелге мынадай түсіндірме берілген. Мақал – үлгі өнеге ретінде айтылатын жалпы халықтық нақыл сөз. Мақал деп қысқа образды, ұйқасты, тұжырымды нақыл сөзді айтамыз.

Қазақстан Республикасының егеменді ел халықаралық қатынастар субъектісі болуына және қазақ тілінің мемлекеттік мәртебе алуына байланысты. Тілдік бірліктердің тұтас мағынасына жете түсінбей тіркес құрамындағы сыңарлар мәнін негізге ала отырып аудару сәтсіздіктерге ұшырату мүмкін. Сондықтан мақал-мәтелдердің тіл аралық семантикасын салыстыра зерттей отырып, ондағы жалпы халықтық мәнділіктер мен заңдылықтарды және этностық ерекшеліктерді сондай-ақ ұлт, тіл, мәдениет және өркениеттің өзара сабақтастығын айқындау да өзекті мәселе. «Ұлт пен біртұтас» деген қағидаға сәйкес, қазақ-ағылшын мақал-мәтелдердің тек тілдік емес этнолингвистикалық тұрғыда қарастыру бірлік астарындағы ұлттық болмысты тану жағынан да көкейтесті мәселелер қатарына жатады [2].

Мақал-мәтел, нақыл сөздер тілімізді байыта түсетін халықтың асыл қоры. Ал басқа тілдегі мақал-мәтелді біліп түсіну – бұл тілді жақсы меңгеруге көмектесіп қана қоймай, сонымен қатар басқа халықтың ой – бейнесін және мінез-құлқын түсіндіруіне көп үлес қосады, дәнекер болады.

Тақырыпқа сәйкес ағылшын тіліндегі мақал-мәтелдердің қазақша баламасын табу арқылы шетел тілін үйренуіме елеулі көмегін көрсетті. Қазақ тілінде мақалдап сөйлеу ерекшеліктерін зерттеу тек 1948 ж. кейін басталды. Ал ағылшын мақал-мәтелдері де мың жылдан астам тарихы бар халықтың өсіп – дамуының нәтижесі. Оларды тек көркем сөз құралы демей, ағылшын қоғамынан хабардар ететін білім қайнары деп те қараған жөн. Бұл жағдай да қазақ мақал-мәтелдеріне сөзсіз тән қасиет. Осы орайда Ү. Кеңесбаеваның «Ағылшын халқының мақал-мәтелдері» атты 2004 ж. басылып шыққан кітабында ағылшын мақал-мәтелдерінің қазақ тіліне түп-нұсқадан аударып, балама табуға талпынған алғашқы қадамы болды. Кітапқа ағылшын халқының қазіргі ауызекі тіл мен баспасөзде көркем әдебиетте жиі қолданып жүрген 1500-ден астам мақал-мәтелдері енді. Уильям Шекспир, Чарльз Диккенс, Оскар Уайльд сияқты әдебиет классиктерінің шығармаларынан шығып, нақыл сөзге айналып кеткен афоризмдерді де жиі кездестіруге болады. Жинақталған ағылшындардың ұлттық ерекшелігін көрсетіп, мінез-құлқын ашатын, ел танып, жер білуге көмегін тигізетін мақал-мәтелдерді көптеп ұштастыруға болады [3].

Паремиология ғылымы мақал-мәтелді екіге бөліп қарастырады. Олар: «Мақал – дегеніміз өмір құбылыстарын жинақтайтын және типтендіретін, бір немесе екі бөлімнен құралып, алдыңғысы шарт немесе жалпы пайымдау, соңғысында қорытынды, түйінді пікір айтатын, бітімі бекем өте ықшам, бейнелі әрі ырғақты халық нақылы.

Біз зерттеу барысында ағылшын және қазақ мақал-мәтелдерді бірнеше топқа сараладық: Ғылым-білім туралы, Тіл өнері, Достық және Денсаулық туралы.

1) Science and knowledge

Ағылшынша	Қазақша
Knowledge is power	Білім – қуат
Live and learn	Оқусыз білім жоқ, білімсіз күнің жоқ
Where is a will there is a way	Іздеген жетер мұратқа
Power is knowledge, knowledge is in the books	Күш білімде, білім кітапта.
Clothes don't beauty a man but knowledge	Адам киіммен емес, біліммен көрікті
So many men, so many minds	Көптің ойы кеменгер
Science is sea, knowledge is ship	Ғылым – теңіз, білім – кеме
Book and science is a teacher without tongue	Кітап пен ғылым – тілсіз мұғалім
Life is short ,art is long	Өмір қысқа ,өнер мәңгі
Learn wisdom by the follies of others	Көргенінді көңілге түй

2) Language and speech

Ағылшынша	Қазақша
Actions speak louder than words	Адамды сөзінен емес, ісінен таны
A closed mouth catches no flies	Үндемеген үйдей бәледен құтылады
First think, then speak	Айтылған оқ атылған оқпен тең
All roads lead to Rome	Қызыл тіл Римге жеткізер
The language is a key of mood	Тіл-көңілдің кілті

3) Friend and Friendship

Ағылшынша	Қазақша
A friend to all is friend to none	Досы көппен сыйлас досы азбен сырлас
Friends eye is a good mirror	Дос көзі – шынайы айна
A friend in need is friend indeed	Дос адалы түзде белгілі
You know a man by his friends	Адамды досына қарап таны
Old friends and old wine are best	Ескі дос есінде жүрсін

4) About health

Ағылшынша	Қазақша
Health is better than wealth	Денсаулық – зор байлық
Take a hair of the dog that bit you	Неден ұшынсаң, сонымен емдел
Custom is a second nature	Ауру қалсада, әдет қалмайды
Every heart knows its own bitterness	Әркімге өз ауруы батады
If each would sweep before his own door, He should have a clean city	Тазалық бар жерде, денсаулық бар
Agues come on horseback but go away on foot	Кесел батпандап кіріп, Мысқылдап шығады

Ағылшын тіліндегі мақал-мәтелдерді қазақ тіліндегідей өн бойында поэзияға тән жинақтық, үнділік-саздылық ұйқас – ырғақтылық байқалды. Онда басы артық бір сөз болмайды. Барлығы өз орнында, екшеленген сұрыпталған, жылдам біріккен формасына сай. Қазақ – ағылшын мақал-мәтелдердің туа және ауыспалы мағынасы болады. Төмендегі мақалдар тура мағынасында: «*Time and tide wait no man*» – «*Уақыт ешкімді күтпейді*», «*No news – good new*» – «*Жаңалықтың жоғары – жақсы жаңалық*», «*Better late than never*» – «*Ештен кеш жақсы*», «*Never put off till tomorrow, What you can do today*» – «*Еріншектің ертеңі бімнес*», «*Early bird catches the worm*» – «*Ерте тұрған адамның бір ісі артық*», «*All are not saints that go to church*» – «*Жылтырағанның бәрі алтын емес*», т.б. [4].

Кейбір мақалдарда айтпақ ой астарлы мағынада ишарамен берілді. Мысалы: «*Love me, love my dog*» – «*Мені жақсы көрсең, итімді де жақсы көр*», «*My house is my castle*» – «*Өз үйім, кең сарайлы боз үйім*», «*One drop of poison spoils the whole fun of wine*» – «*Бір қарын майды бір құмалақ шірітпейді*», «*Everything is good in its season*» – «*Әр нәрсенің өз уақыты бар*», «*All is well that ends well*» – «*Басы қатты болса, аяғы тәтті болады*», «*There is no smoke without fire*» – «*Жел болмаса, шөптің басы қозғалмайды*» – «*A drowning man will catch at a straw*» – «*Суға кеткен тал қармайды*», «*After dinner comes reconning*» – «*Қыс шанаңды, жаз арбаңды сайла*», «*Honey is not for the ass's mouth*» – «*Талғамы жаман татымдыны сасытады*», «*Every cook praises his own broth*» – «*Сиыр баласын торпағым дер, Қарға баласын томпағым дер*» т.с.с [5].

Екі тілдегі мақал-мәтелдің де ұқсастығы мен айырмашылықтары бар. Мақал-мәтел айырмашылығы екі тілдің формаларының сыртқы белгілеріне байланысты. Сонымен бірге мағынасын анықтау үшін мақал-мәтелдердің көлеміне де назар аудару қажет. Бірқатар қазақ және ағылшын мақал-мәтелдерінің құрамы мен құрылымы және мағынасы тұрғысынан өзара сәйкестіктері байқалады, абсолютті эквивалент, яғни теңбе-тең балама түрлері де кездеседі. Ағылшын мақалдары көбіне бір сөйлемнен ғана құрылса, қазақ мақалдарының басым көпшілігі екі не бірнеше тармақты болып келеді. Қазақ мақал-мәтелдеріндегі айтылап ойдың басқа бір жағдай, не құбылыспен салыстырыла жеткізілуін тілдік ерекшеліктер санатына жатқызуға болады. Қазақ мақалдарының белгілі бір ұйқасы дыбыс үндестігі, тұлға сәйкестігі және мағына үйлесімділігі тәрізді шарттарға негізделіп құралуы қазақ халқының ертеден шешендік өнерге, ақындыққа ерекше көңіл бөлумен байланысты. Ағылшын тіліндегі мақал-мәтелдердің құрамында елді-мекендердің атаулары мен кісі есімдері жиі кездеседі.

Резюме. В данной статье рассматриваются способы и особенности пословиц и поговорок на английском и казахском языках. Понимание сходства и различий в статьях и высказываниях в значительной степени способствует изучению английского языка. Драгоценное Слово Народа, которое производит пословные слова и пословицы. В настоящее время потребность в иностранных языках растет. Поэтому мы должны не только осваивать родной язык, но и говорить на иностранных языках.

Summary. This article discusses the ways and features of proverbs and sayings in the English and Kazakh languages. Understanding the similarities and differences in articles and statements greatly contributes to the study of English. Precious Word of the People, which produces word-by-word and proverbs. Currently, the need for foreign languages is growing. Therefore, we must not only learn our native language, but also speak foreign languages.

Әдебиеттер

1. Кунин А.В. Мақал-мәтелдердің құрылымдық – мағыналық ерекшеліктеріндегі коммуникативтік фразеологиялық бірліктер. – М, 1987. – 77 б.
2. Ағылшын қазақ тіліндегі сөздік. – Алматы, 2001.
3. Кеңесбаева Ү. Ағылшын халқының мақал-мәтелдері. – Алматы: Өлке, 2004. – 214 б.
4. Ағылшын – қазақ тілдеріндегі кейбір ұқсастықтар туралы. Қазақстан мектебі. – 2001.
5. Адамбаев Б. Ағылшын және қазақ мақал-мәтелдерінің құрылымдық және мағыналық ұқсастықтары. – Алматы, 1996. – 17 б.

А. Сапарғалиева, 8 «А» сынып оқушысы
Ғылыми жетекші: Г.Қ. Абдикерова
№5 мектеп гимназияның

КӨПТІЛДІ БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАСЫНДАҒЫ АҒЫЛШЫН ТІЛІН МЕНГЕРУДІҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа. «Үштұғырлы тіл» атты тіл сясатын іске асыру мақсатында, ағылшын тілін үйренуге ынталанатын, тілді меңгерулері әр түрлі деңгейдегі білім алушыларға тең құқылы білім алуға мүмкіндік жасалып жатыр, осылайша біз мемлекетіміздің әлеуметтік, экономикалық және саяси өміріне белсене қатыса алатын тұлғалар дайындауға үлкен септігімізді тигізетініміз анық. Нарық аясының кеңейуі қазірден бастап көптеген шетел компанияларын қызықтыруда, ал ағылшын тілі кәсіби қолданыс пен аудармадағы ең ортақ, ең маңызды тіл болып отыр.

Шетел тілінен білім берудің деңгейлік моделімен тығыз байланысты ерекше құжат Еуропалық тіл «Портфолиясын» атауға болады. Аталмыш «Портфолио» жүйелі түрде ретке келтірілген, шетел тілін меңгеруде жеткен жетістіктеріне дәлел бола алатын және өз бетімен дайындалған жазба және ауызша жұмыстар жиынтығы.

Аталмыш тұжырымдаманы іске асырудың негізгі мақсаты:

- ҚР-да үздіксіз және сабақтастық негізде шетел тілінен білім беру жүйесін түзу;
- халықаралық-стандарттық талапқа сай деңгейлі негізде шетел тілін оқыту;
- шетел тілінен алған дипломның басқа елдерде жарамдылығына кепілдік беру;
- шетел тілінен халықаралық сертификаттарға ие болу;
- құқықтық басқару және оқу-әдістемелік құжаттарды түбегейлі өзгерту;
- жаңа буын оқулықтар мен оқу әдістемелік кешенін дайындау;
- бәсекеге қабілетті, жоғары білікті, қабілеті мол жаңа заманға лайық мұғалім кадрларды даярлау;
- Қазақстанның жаңа әлемнің білім беру кеңістігіне кірігуіне жағдай жасау [1; 55].

Қазақстан қоғамының әлеуметтік-экономикалық, рухани қалыптасуының жаңа міндеттерін іс жүзінде асыруға дайын жас ұрпақты тәрбиелеудің негізгі факторларының бірі-мектепте көптілді және билингвалды білім беруді жолға қою болып табылады.

Көптілді білім-көп мәдениетті тұлғаны қалыптастырудың өзегі. Қазақ тілі мемлекеттік тіл, ал орыс тілі мен шетел тілдерінің бірін білу тұлғаның ой-өрісін кеңейтеді, оның «сегіз қырлы, бір сырлы» тұлға болып дамуына жол ашады, ұлтаралық қатынас мәдениетін, толлеранттілігін және планетарлық ойлауының қалыптасуына мүмкіндік туғызады.

Бұл өзекті мәселелерді жүзеге асыру үшін басты мақсатымызды анықтап алдық. Ол – Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті орта білім стандарттары талаптары дең-

гейінде үш тілде білім меңгерген, көптілді коммуникативтік құзырлылықтары қалыптасқан, көп мәдениетті, рухани-адамгершілік қасиеттері дамыған тұлғаны тәрбиелеу.

Көптілді және билингвалды білім беруде оқу-тәрбие үрдісінен күтілетін нәтижелер мыналардан тұрады:

- Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті орта білім стандарттары талаптары деңгейінде қалыптасқан білімдерін ана тілі, мемлекеттік тіл, орыс тілінде еркін білдіретін мектеп бітірушісі;

- бітірушінің көптілді коммуникативтік және ақпараттық құзыреттілігі;

- көп мәдениетті, рухани-адамгершілік, ұлтаралық қатынастар мәдениетінің жоғары деңгейі;

- ұлттық және жалпықазақстандық, құндылықтарды қастерлейтін, тілдерді меңгеруге тұрақты қызығу танытатын, отансүйгіштік және азаматтық сана-сезімдері дамыған тұлға;

- бітірушілер еңбек нарығында, өмірлік қызметте тілдік кедергілерге ұшырамайды [2; 48].

Қарым-қатынас, ауызекі сөйлесу жиілігі ана тілінде өте жоғары. Шетел тілінде сұқбаттасу көбінесе сабақта ғана орын алады, сонымен қатар оқушының сөздік қорының саны, пайдаланатын грамматикалық құрылымдардың тапшылығы, фонетикалық ерекшеліктер ойын еркін білдіруге кедергі жасайды. Шетел тілі тек коммуникативтік қызметте қолданылып, заттың өзінен алшақтайды. Ал ана тілін үйренгенде бала заттарды көзбен көріп, атын атап, сөйлеп жаттығады.

Шетел тілі тілге бейімділік өтіп кеткен кезде меңгеріле бастайды (2 жастан 5 жасқа дейін). Мамандардың айтуынша шетел тілін үйретудің 5-6 жастан бастаған дұрыс. Шетел тілі оқудың әрі мақсаты, әрі құралы болып есептеледі. Осыған байланысты тоқталып өтейін: «Пәнсіздену», «Шексіздік», «Әркелкілік».

«Пәнсіздену» ұғымына келетін болсақ, шетел тілі қоршаған орта туралы нақты деректер бермейді. Мысалы, тарих адамзат қоғамның дамуы туралы білім берсе, физика материяның өмір сүру заңдылықтарын қарастырады. Яғни, шетел тілінде кез келген пәннің мәселелерін қарауға болады, сондықтан да шетел тілі өз пәнінің шеңберінен асып кетеді деп айтуға болады.

«Шексіздік» ұғымын қарастырсақ, шетел тілінен басқа кез келген пәннің мазмұнының құрамында арнайы тақырыптық бөлімдері бар. Тарихтан «Ежелгі Рим тарихы» бөлімін оқып білуге болады. Шетел тілін оқығанда тіл үйренуші қажетті деңгейде лексиканы, грамматиканы, фонетиканы меңгермей, ол тілде сөйлей алмайды. Сондықтан шетел тілін белгілі бір деңгейде ғана меңгеруге болады (жоғары, орта, төменгі).

Шетел тілін оқытуда В.Л. Скалкин күнделікті өміріміздегі 8 қарым-қатынас саласының арасында іске асыруды ұсынады: әлеуметтік-тұрмыстық, кәсіби-еңбек, әлеуметтік-мәдени, қоғамдық қызмет саласы, әкімшілік-құқық, әуестік және көпшілік сауық саласы [3; 18].

«Әркелкілік» ұғымын зерделесек, тіл ұғымының құрамына «тіл жүйесі», «тілдік қабілет», «тіл материалдары» құбылыстары кіреді. Тілді меңгеру үшін біліктер мен дағдыларды дамыту керек, заңдылықтар мен ерекшеліктерді білу керек. Бұған белгілі деңгейде үйренушілерге қиындықтар туғызуы мүмкін. Сондықтан оқушылардың алдына нақты мақсат пен міндеттер қойылып, оларға жету үшін жүйелі түрде еңбек ете білу керек.

Үш тұғырлы тілді қалыптастыру үшін басқа шетел тілдері ішінен не себепті ағылшын тілі таңдап алынды? Өйткені, жаңа әлемдік мәдени өмірде ағылшын тілі ең кең тараған дүние жүзілік қатынас құралына айналып отыр.

Ақпараттық технологияның дамуына байланысты шетел тілін үйретудің жаңаша түрі – жаңа технологияларды қолдану. Ол шетел тілін үйренушінің коммуникативтік қабілетін дамытып, пәндік білімін тереңдетіп, заманауи ағымда дамыуындағы негізгі рөлді атқарады. Бұл тәсіл оқытушының да кәсіби біліктілігін арттырады. Шетел тілін оқытуда ойын және ойын элементтерін қолдану – оқыту процесін жеңілдетіп, қызықты етері сөзсіз. Ол білім алушының материалды жеңіл меңгеруіне ықпалын тигізеді.

Қазақ тілді ортада шетел тілін оқытудың заманына сай көрнекі құралдары, аудио материалдар жиынтығы, мультимедиялық құралдарды өз дәрежесінде пайдалануға үлкен мән берген дұрыс. Сабақ барысында светотехникалық және дыбысты техникалық құралдарды (бейне магнитофон, теледидар, проектор, мультимедиялық проектор, компьютер) пайдалану білім алушылардың өз

тілінде сөйлейтін адамдардың сөйлеу тілін тыңдап, оны көзбен көре отыра ақпарат алуына көмегі тиеді. Бұл жағдай білім алушылардың сөйлеу деңгейін жақсартуына көмектеседі. Тыңдау арқылы олар өздерінің сөйлеудегі қателерін жөндей алады.

Инфинитивке – *er* (сирек жағдайларда – *or*) суффиксі жалғану арқылы іс-әрекетті істеуші тұлға жайлы айтуға болады: *to teach – teacher* (оқыту – оқытушы), *to play – player* (ойнау – ойыншы), *to build – builder* (үй салу, құру – құрылысшы), *to sail – sailor* (жүзу – матрос). Қазақ тілінде де сөзден сөз тудырып, сөзге жаңа лексикалық мағына беретін ол – жұрнақ. Мысалға: *оқу – оқушы, ойын – ойыншы, сату – сатушы, жазу – жазушы, т.с.с.*

Тағы бір ерекшелік – фразеологиялық сөздерді аударудың мүмкін емес немесе дәлме-дәл аударма жасауға келмейтіндігі. Ағылшын тілінен фразеологизмдерді басқа тілдерге аудару әрқашан мұндай конструкциялардың семантикалық тұтастығы мен күрделілігіне байланысты белгілі бір қиыншылықтар туғызады. Мысалы, *«to get out of bed on the wrong side» – «сол аяғынан тұру»*; *«fish begins to stink (or stinks) at the head» – «балық басынан шіриді»*; *«nothing is stolen without hands» – «жел тұрмаса шөптің басы қимылдамайды»*.

Кез келген сабақта шетелдік көрнекті ақын-жазушылар және қайраткерлердің өмірі мен шығармашылығы оқытылады. Немесе, халықтың дәстүрлері, мереке күндері туралы тақырыптар өткізіледі. Халықтың әлі күнге өз мәнін, тәрбиелік тағылымын жоймаған, философиялық маңызы терең салт-дәстүрі, мақал-мәтелдері, шешендік сөздері көп. Әрбір халықтың өзіне тән нақыл сөздері мен мақал-мәтелдері бар. Олардың қайсыбірін алсаңыз да қазақ тіліндегі мақал-мәтелдерден асып кете алмайды, себебі басқа тілдегі бір мағынаға біздің тілде бірнеше нұсқада айтылатындары жиі кездеседі. Мысалы:

- а) *«East or west, home is best», «В гостях хорошо, а дома лучше».*
«Өз үйім – өлең төсегім», «Өз үйім – кең сарайдай боз үйім».
- ә) *«First think, then speak», «Слово не воробей – вылетит не поймашь».*
«Айтылған сөз атылған оқпен тең»,
«Ойнап сөйлесең де ойлап сөйле»,
«Аңдамай сөйлеген ауырмай өледі».
- б) *«Let sleeping dogs lie», «Не буди лиха пока она спит».*
«Жатқан жыланның құйрығын баспа»,
«Аш пәледен қаш пәле»,
«Сырын білмеген аттың сыртынан жүрме».

Қазіргі таңда шетел тілі ретінде ағылшын тілін оқытуды жаңа сатыға көтеру отандық педагогикадағы іргелі міндеттердің біріне айналып отыр. Өйткені, елімізде Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың бастамасымен «Үштұғырлы тіл» тіл саясатын дамыту басымдыққа айналып, соның ішінде жаһандану жағдайында әлемдік интеграцияға кірігу тілі ретінде ағылшын тіліне мән берілуде. Тілдердің үш тұғырлығы елдің бәсекелестік қабілетінің көрінісі болып табылады [4; 78].

Жаһандану процесінің күшейіп, әлемдік интеграцияның қарқын алуы дүние жүзіндегі тілдік кеңістіктердің өзгеруіне алып келді. Халықаралық қатынастар, бизнес, туризм, әлемдік экономика, саясат, білім және ғылым салалары, озық ақпараттық-танымдық технологиялар, құқық пен мәдениет салаларының халықаралық аренадағы негізгі қолданыс тілі ағылшын тілі екені анық.

Резюме. Полиязычная компетенция представляет собой не просто владение несколькими иностранными языками. Полиязычная компетенция – это владение системой лингвистических знаний, умение выявлять сходное и различное в лингвистической организации различных языков, понимание механизмов функционирования языка и алгоритмов речевых действий, владение метакогнитивными стратегиями и развитой познавательной способностью. Полиязычная компетенция не является суммой знаний конкретных языков, но представляет собой единую сложную, часто асимметричную конфигурацию компетенций, на которую опирается пользователь. Она совершенствует понимание методов и процесса изучения иностранных языков и развивает способность общаться и действовать в новых ситуациях.

Summary. For the purpose of implementing the «Multilanguage» leap forward, it is possible to get equal education in English for those who are fluent in English, so we can greatly assist the people who can participate in

the social, economic and political life of our country. The market expansion has already attracted many foreign companies, and English is the most common and most important language in professional use and translation.

Әдебиеттер

1. «Қазақстан мектебі» журналы. – 2011, маусым. – №6.
2. Қазақстан мектебі: Шетел тілі маманының кәсіби ерекшелігі. – 2013. – №5.
3. Уәли Н. Қазақсөз мәдениетінің теориялық негіздері. – Алматы, 2007. – 328 б.
4. Туранский И.И. Семантическая категория интенсивности в английском языке. – М.: Высшая школа, 1990. – 172 с.

B. Seitkaliyev, student specialty «Marketing»

*Scientific supervisor: G.E. Shapiyeva, master of philology, lecturer
KazUEFIT*

COMMUNICATIVE COMPETENCY FOR ENGLISH LANGUAGE LEARNING

Annotation. There are considered four components of communicative competence in the article. A language user needs to use the language not only correctly (based on linguistic competence), but also appropriately (based on communicative competence). The important part in our life is communication and communication in foreign languages becomes necessary for young generation. The new way to learn English and effectiveness of this method are tasks for analyzing in this work.

Communicative Competence is the ability to use the language system appropriately in any circumstances, with regard to the functions and the varieties of language, as well as shared sociocultural suppositions.

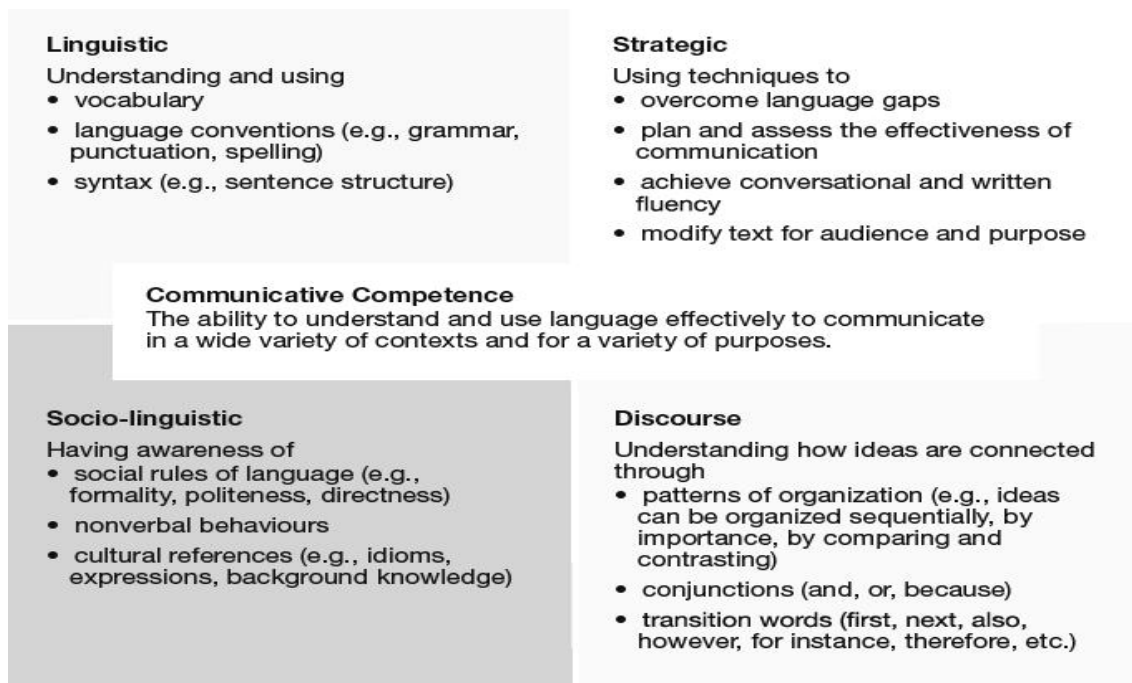
If a language learner is asked what they think the goal of a language course is, they would probably answer that it is to teach the grammar and vocabulary of that language. However, if they are asked what their goal is as language learners, they would most probably answer that it is to be able to communicate in that language.

I am not saying that in actuality the goal of a language course is to teach solely grammar and vocabulary – well; at least it shouldn't be just that anymore. (I have been in a course with such an outdated approach, and the results were, of course, poor). Fortunately, the focus of second language teaching has moved from purely teaching grammar and vocabulary, to providing the skills for effective communication. In linguistics terminology, a language course should not only have «linguistic competence» as its goal, but «communicative competence» in general [1].

But what do these terms mean? Communicative competence is a term coined by Dell Hymes in 1966 in reaction to Noam Chomsky's (1965) notion of «linguistic competence». Communicative competence is the intuitive functional knowledge and control of the principles of language usage. As Hymes observes:

«...a normal child acquires knowledge of sentences not only as grammatical, but also as appropriate. He or she acquires competence as to when to speak, when not, and as to what to talk about with whom, when, where, in what manner. In short, a child becomes able to accomplish a repertoire of speech acts, to take part in speech events, and to evaluate their accomplishment by others».

In other words, a language user needs to use the language not only correctly (based on linguistic competence), but also appropriately (based on communicative competence). Of course, this approach does not diminish the importance of learning the grammatical rules of a language. In fact, it is one of the four components of communicative competence: linguistic, sociolinguistic, discourse, and strategic competence [2].

Picture #1

Linguistic competence is the knowledge of the language code, i.e. its grammar and vocabulary, and also of the conventions of its written representation (script and orthography). The grammar component includes the knowledge of the sounds and their pronunciation (i.e. phonetics), the rules that govern sound interactions and patterns (i.e. phonology), the formation of words by means of e.g. inflection and derivation (i.e. morphology), the rules that govern the combination of words and phrases to structure sentences (i.e. syntax), and the way that meaning is conveyed through language (i.e. semantics).

Sociolinguistic competence is the knowledge of sociocultural rules of use, i.e. knowing how to use and respond to language appropriately. The appropriateness depends on the setting of the communication, the topic, and the relationships among the people communicating. Moreover, being appropriate depends on knowing what the taboos of the other culture are, what politeness indices are used in each case, what the politically correct term would be for something, how a specific attitude (authority, friendliness, courtesy, irony etc.) is expressed etc.

Discourse competence is the knowledge of how to produce and comprehend oral or written texts in the modes of speaking/writing and listening/reading respectively. It knows how to combine language structures into a cohesive and coherent oral or written text of different types. Thus, discourse competence deals with organizing words, phrases and sentences in order to create conversations, speeches, poetry, email messages, newspaper articles etc. [3].

Strategic competence is the ability to recognize and repair communication breakdowns before, during, or after they occur. For instance, the speaker may not know a certain word, thus will plan to either paraphrase, or ask what that word is in the target language. During the conversation, background noise or other factors may hinder communication; thus, the speaker must know how to keep the communication channel open. If the communication was unsuccessful due to external factors (such as interruptions), or due to the message being misunderstood, the speaker must know how to restore communication. These strategies may be requests for repetition, clarification, slower speech, or the usage of gestures, taking turns in conversation etc.

These four components of communicative competence should be respected in teaching a foreign language – and they usually are by modern teaching methods employed in second language teaching. Usually most of the above are best learned if the language learner immerses into the culture of a country that speaks the target language. Wouldn't it be great if the language teaching methodologies helped lan-

guage learners reach communicative competence to a great degree even if the learner has never immersed into the target culture?

How to learn English by using these components?

I will bring five methods, which combines all of this methods effect on study (Picture #2):

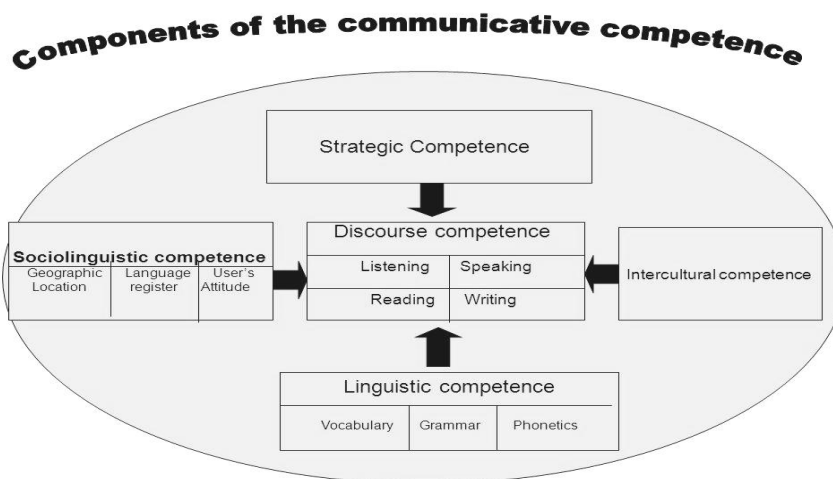
1. Listening – whenever you listen a music, watching TV with subtitles or listening someone dialog, you are always trying to keep in your mind how they speak, how they pronouncing a words, singing, and etc.

2. Speaking – one of the most effective way to learn English. People always talking with each other, and you must understand that you are always talk with your friends one your native language; try to do the same but in English.

3. Reading – before you start learning English, you need to focus on vocabularies and alphabet, most important thing that you need to know is the words. One of the good methods to learn words is Picture Dictionary, main feature of this dictionary that you see words and the meaning of this thing and translation (for example: word «pencil» – picture of the Pencil and translation from English language [4].

4. Writing – popular part, people start to use this method to write an alphabet and words in English. After studying these four methods, you will be ready to study a grammar.

5. Motivation – Make English learning with pleasure find yourself motivation! Do not hesitate yourself by forcing yourself to study.

Picture #2

Түйін. Мақалада коммуникативтік құзыреттіктің төрт компоненті қарастырылады. Тілді пайдаланушысы тілді тек лингвистикалық құзыреттілік негізінде ғана емес, дұрыс (коммуникативті құзыреттілік негізінде) қолдануы керек. Байланыс – біздің өміріміздің маңызды бөлігі, ал шет тілдеріндегі қарым-қатынас жас ұрпақ үшін қажет. Ағылшын тілін үйренудің жаңа әдісі және осы әдіс тиімділігі – бұл жұмыста талдау жасау.

Резюме. В статье рассматриваются четыре компонента коммуникативной компетентности. Пользователь языка должен использовать язык не только правильно (на основе лингвистической компетенции), но и надлежащим образом (на основе коммуникативной компетенции). Важной частью нашей жизни является коммуникация, и коммуникация на иностранных языках становится необходимым для молодого поколения. Новый способ изучения английского языка и эффективность этого метода – задачи для анализа в этой работе.

References

1. Chomsky, Noam (1965). Aspects of the theory of syntax. Cambridge: M.I.T. Press.
2. Hymes, Dell H. (1966). «Two types of linguistic relativity». In Bright, W. Sociolinguistics. The Hague: Mouton. – Pp. 114-158.
3. Hymes, Dell H. (1972). «On communicative competence». In Pride, J.B.; Holmes, J.
4. Sociolinguistics: selected readings. Harmondsworth: Penguin. – Pp. 269-293.

K. Tulendy, student specialty «Information Systems»
Scientific adviser: **A.B. Amanbay**
KazUEFIT

DROPS – APPLICATION FOR LEARNING A FOREIGN LANGUAGE

Annotation. This report describes an application for learning English, using visual associations. With this application you can learn not only English, but also many other languages. Every day you are given 5 minutes. You can subscribe for a month, year, for life. The application has received the title of «The Best Application of 2018» Advantage: functionality, design, the application is free, a wide range of languages for learning, visual presentation in the format of a mini-game. Limitations: time limit, there is paid content.

In the 21st century, it is more important than ever to know a foreign language in particular English. Today there are so many ways to learn a language. These include watching movies, listening to music in the target language, various games on the computer, applications on smartphones, literature. As the first president of Kazakhstan N. Nazarbayev said: Our children are children of the planet. They study all over the world, in the best universities, they go where we have not gone. Therefore, they should be fluent in English along with Kazakh and Russian. It is important [1]. I want to bring to your attention an application for learning 32 languages including English. It is called Drops.

Back in 2015, Daniel Farkas had an idea for an app that would change the way we learn languages. Rather than add game elements to a boring, traditional language course, we reversed the process and built a game that allowed learners to play their way to a new language. He called the game Drops. Over the past three years, Drops has boomed in popularity, a fact contributed to its gorgeous design, entertaining gameplay, but more importantly, the fact it works. Our success hasn't gone unnoticed. Today, Google announced its favorite apps in 2018 and Drops was at the top of that list. PlayMarket were recognized as the "Best App 30" for the year [2].

What if British English vocabulary learning would be a crazy fun game instead of boring memorization drills? Drops makes language learning an effortless fun. Practical vocabulary is bound to your memories through beautiful graphics and quick mini-games. The crazy part? You have only 5 minutes per day. Might sound insane but works like charm! These are the ingredients of the secret sauce: 100% illustrated: Pictures directly carry the meaning – you don't have to use your native language at all! No intermediary. Faster, more effective and of course more fun!

5 min sessions: limiting practice time sounds crazy but it makes it incredibly addictive – which is cool thing for learning. The barrier of entry is close to zero so you can't have any excuses: you'll have 5 minutes even on the busiest day!

Effortless play: We know why games are fun and addictive and distilled the essence into Drops. The result is a truly immersive experience but it's not waste of your time while you play because you build a valuable knowledge. Quick: Keyboard typing is painfully slow. Welcome rapid swipes and taps! Trust us, you'll need those extra seconds during the quick learning session. Vocabulary only: Zero grammar, just handpicked practical words. That's our focus and he do it extremely well. The app teaches the Korean «alphabet» Hangul (Hangeul) too! Forge a habit: Drops wants to make you language learning addict. Effectiveness is nothing without a well-established habit. We help you build one! Drops team are extremely proud of our lovely word pronunciations by seasoned voice talents! Drops is free for casual learners: more than 1700 words in 99 topics are all available for everyone. Hardcore language learners can subscribe for premium to progress faster with unlimited learning time. Subscriptions start from \$8,68 / per month. Our goal is to empower people of the world via language knowledge by providing a special tool that utilizes the universal language we all speak: pictures [3].

Hello everyone, now I'll tell you about an application, for learning languages called «Drops». Nowadays, it is very important to know foreign languages, especially English, for this a lot of applications have been created on our smartphones. The most important thing is that the application is free, there is no annoying ads and the ability to learn many languages. The application has its own unique design, very colorful

drawing, which immediately pleases the eye. When working with the application, there were no problems, everything was clear and concise. At the open the application we are asked what language we want to learn, and what knowledge level we have (elementary or intermediate). The worst thing about the application is that in it you can learn new words for you for only 5 minutes, even if you take extra time during the daily course in «Drops». The study itself takes place very coolly in the form of a droplet, the pictures and their name are displayed, and they also pronounce words so that there will be no problems with pronunciation. All words are divided into categories that gradually open with the passage of a separate level. Very cool application that wants to improve their knowledge when learning a foreign language, while doing so without much effort. I advise the app for everyone, as everyone can figure it out.

And here is an overview of this application from the Bloomberg website: Why we like it: No reading. No typing. Just five minutes a day. That's how Drops promises to get you to learn one of 32 languages—spanning from French and Spanish to Korean and Arabic. (Esperanto, comically, is also included.) Lessons walk you through 120 word buckets covering food, drinks, numbers, and hotel terms. And instead of showing you flash cards with cheesy stock photos, the app focuses on clean illustrations, all in white, set against solid-colored backdrops. Whether you're matching pictures to their translations, unscrambling letters to practice spelling, or swiping across a grid of letters to unearth the word that matches the picture, the exercises feel like quick games rather than classroom worksheets. The caveat: Drops places a heavy emphasis on building vocabulary through nouns, which means you won't get much in the way of grammar, usage, and conjugations. You won't be quizzed on speaking or pronunciation, either. And although you can buy it forever for only \$ 168,73, five-minute blocks mean that you learn at a relatively slow pace. That's great if that's all the time you have to spare, anyway – not so great if you are actively trying to learn a language before you go for a trip [4].

Students of our university are interested in learning English, so I present to you this instruction for using the DROPS application.

Түйін. Бұл мобильді қолданба көрнекі байланыс пайдалану арқылы ағылшын тілін үйренуге арналған бағдарламаны сипаттайды. Бұл бағдарламамен ағылшын тілін ғана емес, көптеген басқа тілдерді де білуге болады. Күн сайын сізге 5 минут беріледі. Сіз бір айға, бір жылға, өмір бойы жазылысты рәсімдей аласыз. «2018 үздік бағдарлама» ие болды. Бағдарламаның құндылығы: функционалдылық, дизайн, тегін бағдарлама, оқуға арналған кең ауқымды тілдер, шағын ойын форматында көрнекі көрсетілім. Кемшіліктері: уақыт шектеулі, ақылы контент.

Резюме. В данном докладе описано приложение для изучения английского языка, с применением визуальных ассоциаций. С помощью этого приложения можно изучать не только английский язык, но и множество других языков. Каждый день вам дается 5 минут. Вы можете оформить подписку на месяц, год, навсегда. Приложение получившая титул «Лучшее приложение 2018 года» Плюсы: функционал, дизайн, приложение бесплатное, широкий выбор языков для обучения, визуальная подача в формате мини-игры. Недостатки: ограничение по времени, есть платный контент.

References

1. <https://www.zakon.kz/4959780-nazarbaev-o-trehyazychii-ne-nado-delat.html>
2. <https://community.languagedrops.com/t/news-so-we-ve-got-some-pretty-exciting-news-to-share/1033>
3. <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.languagedrops.drops.learn.learning.speak.language.english.british.gb.words&hl=en>
4. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-07-21/five-language-learning-apps-tested-and-reviewed>

Ә. Темірғалиева, С. Ізмұхан, «Экономика» мамандығының студенттері

Ғылыми жетекші: Д.Х. Байдрахманов, п.ғ.к.

ҚазЭҚХСҮ

ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КӨПТІЛДІЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ ТУРАЛЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада еліміздегі көптілділік мәселелері қозғалады. Ғылыми жұмыстың зерттеу әдістері ретінде сұхбат және сауалнама қолданылды. Эксперименттік жұмысқа 20 адам қатысты. Жұмыстың қорытындысы диаграмма түрінде берілді. Ағылшын тілін мектепте оқытуға сауалнама және сұхбатқа қатысқандардың көпшілігі қарсы болмады. Авторлардың эксперименттік жұмысы негізінде жасалған пікірлері мақала соңында көрсетілген.

Кіріспе. Көптілділік, мультилингвизм, полилингвизм – нақтылы коммуникативтік жағдайдың әсер етуімен белгілі бір әлеуметтік ортада, мемлекетте бірден үш, одан да көп тілде сөйлей білушілік. Мұның өзі жеке адамның (индивидуумның) көптілділігі және ұлт пен ұлыстың көптілділігі болып бөлінеді. Көптілділіктің үш тілді меңгеру дәрежесі сол адамның немесе бүтіндей халықтың өмір сүрген тілдік ортасы, әлеуметтік, экономикалық, мәдени өмірі, тұрмыс-тіршілігі секілді көптеген факторларға байланысты [1].

Бүгінгі таңда елімізде көптілділік мәселесі көкейкесті мәселелердің бірі болып саналады. Елбасымыз сол үшін де тілдердің үштұғырлылығын міндеттеген болатын. Көптілділік мәселесі – Қазақстан үшін ғана емес, бүкіл әлемнің алдында тұрған көкейтесті мәселелердің бірі. Себебі, жаһандандыру және киберкеңестікке шыққан тілдерді білуді уақыт талап етіп отыр. Алайда, Елбасымыздың «Қазақ тілі үш тілдің біреуі болып қалмайды. Үш тілдің бірінші негізгісі, бастысы, маңыздысы бола береді» деген сөзі үлкен сенімділік береді [2].

Н.Ә. Назарбаев көптілді білімді дамытуға жіті назар аударып «...еліміздің маңызды құндылықтарының бірі және басты артықшылығы – көпұлттылық пен көптілділік» деп атап көрсеткен. ҚР тұңғыш Президенті жүктеген тапсырмаларға сәйкес, Тілдерді қолдану мен дамытудың 2011-2012 жж. арналған мемлекеттік бағдарламасы мен «Тілдердің үштұғырлығы» мәдени бағдарламасында, Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жж. арналған мемлекеттік бағдарламасында, 2020 ж. қарай «... барша қазақстандықтар қазақ тілін, орыс тілін 95 және 25% – ағылшын тілін меңгеруі тиіс» деген болатын [2].

Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Қазақстан халқына Жолдауында «Тілдердің үштұғырлығы» мәдени жобасын кезеңмен іске асыруды қолға алуды ұсынды. «Қазақстан бүкіл әлемде халқы үш тілді пайдаланатын мәдениетті ел ретінде танылуға тиіс. Бұлар: қазақ тілі – мемлекеттік тіл, орыс тілі – ұлтаралық қатынас тілі және ағылшын тілі – жаһандық экономикаға ойдағыдай кірігу тілі» атап көрсетілді. Н.Ә. Назарбаев Қазақстан халықтары Ассамблеясының XII сессиясында сөйлеген сөзінде: «Қазақстандықтардың жаңа ұрпағы ең кемі үштілді болуы, қазақ, орыс және ағылшын тілдерін еркін меңгеруі тиіс. Еуропада көптілділік қалыпты нормаға айналған, біз де осы қатардан міндетті түрде табылуға тиіспіз. Ағылшын тілін кең тұрғыда білмей, ұлттың нағыз бәсекеге қабілеттілігі туралы айту қиын», – деген-ді [3, 4].

Қазақстан халқына Жолдауындағы білім беру жүйесінде үш тілдің – мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілін, ұлтаралық қатынас тілі ретінде орыс тілін және әлемдік экономикаға үйлесімді кірігу тілі ретінде ағылшын тілін меңгерген, бәсекеге қабілетті маман даярлау міндетін атап көрсеткенін білеміз. Сонымен қатар, Қазақстан президенті Қасым-Жомарт Тоқаев үштілділік бағдарламасына қатысты пікірін білдірді. «Бұл – өте күрделі әрі маңызды мәселе. Менің ұстанымым, біріншіден, қазақ тілі болуға тиіс, орыс тілі болуға тиіс. Бұлардың балаларымыз үшін маңызы зор. Тек содан кейін ғана ағылшын тілін оқыту керек», – деді Қазақстан Президенті. 2016-2019 жж. аралығында Білім және ғылым министрі болған Ерлан Сағадиев 2019 ж. дейін 13,5 мың мектеп мұғалім төрт пән бойынша ағылшын тілінде сабақ бере бастағанын айтқан болатын [5].

Қазіргі таңда Қазақстанда басшылар басқа мемлекеттермен бәсекеге түсе алу үшін білім

мен ғылымды дамытуды мақсат етіп отыр. Сол үшін көптілділікті енгізген болатын. Алайда бұл қоғамда үлкен пікірталас тудыруда. Осыған байланысты көптілділік Қазақстанға қажет пе деген өзекті мәселе болып отыр.

Зерттеу жұмысының негізгі мақсаты Қазақстанда қостілділік пен үш тұғырлы тілді қалыптастырудың қажеттілігін анықтау болып табылды. Осы мақсатты орындау үшін алдымызға мынадай міндеттемелер қойдық:

- Қазақстандағы көптілділіктің қоғамға деген маңыздылығы мен алатын орнын анықтау.
- Ғалымдардың қостілділік пен көптілділікке жүргізген зерттеулеріне талдау жасау.
- Қатысушылардан сауалнама алып, сауалнама қорытындысы талдау жасау.

1. Әдебиеттерге шолу (Literature review).

Қазіргі таңда көптілділік мәселесін көптеген ғалымдар өздерінің ғылыми жұмыстарының арқауы етуде. Кейбіреуі көптілділікті қолдаса, басқалары жаһандану дәуірінде көптілділік аз сөйлейтін ұлттардың тіліне қауіпті деген пікірде. Тіпті батыстың ғалымдарының өзі ағылшын тілін «Өлтіруші тіл» («Killer language») деп атауда. Себебі, жаһандану кезінде ағылшын тілі жақсы дамып, таралып, өзге ұлттар тіліне еніп, сол тілдердің дамуына кедергі келтіруде.

Таңа Eckert бастаған бір топ ғалымдардың пікірінше, ағылшын тілі – басқа тілдерге зиян, кедергі келтіруші тіл ретінде қарастырылған [6].

Сеноз айтуынша мектеп қабырғасындағы үш тілділік «жаңа феномен» емес, өйткені бірінші шет тілі ерте жастан бастап оқытылса, көптеген елдерде екінші шет тілі тоғыз немесе он жастағы балаларға оқытыла бастайды. Яғни, көптілділік – керек үрдіс. Robson пайымдауынша 2020 ж. ағылшын тілінде 2 млрд адам сөйлейді. Ол дегеніміз – ағылшын тілін ерте жастан оқытқан абзал дегенді білдірсе керек. Nurshatayeva ойынша ағылшын тілі мұғалімі мамандығы бойынша білім алып жатқан студенттер мұғалім болған күннің өзінде де, мектепті тастап кетеді, себебі «олар бұл жұмысты ешқашан істегісі келмеген». Бұдан елімізде ағылшын тілін оқыту барысында кадр бойынша мәселелер бар екендігін көрсетеді. Мектепті мұғалімдердің жиі тастап кетуінің тағы бір себебін, Mukhtarova жұмыстың ауырлығы, жұмыс жағдайының қолайсыздығы және төмен жалақы жас мұғалімдер үшін күйзеліс туындатып, мамандыққа деген қызуғушылығын жоғалтады деп түсіндіреді [7].

2. Эксперименттік жұмыстың сипаттамасы (Research characteristics: interview and questionnaire).

Жоғарыда аталған ғалымдардың пікіріне зерттеу жасай отырып, жұмыстың практикалық маңыздылығын көрсету мақсатында біз ғылыми жұмысымызды сауалнама және сұхбат негізінде жасадық. Эксперимент жұмысының мақсаты – көптілділікке және бірінші сыныптан бастап ағылшын тілін оқыту жөніндегі пікірді білу болды.

Эксперименттік жұмысқа 20 адам қатысты. Оның ішінде, 7 адамнан сұхбат, 13 адамнан сауалнама алынды. Сұхбатқа 3 ер адам, 1 әйел адам және 3 мектеп оқушысы қатысты. Сауалнама бойынша 5 ер адам, 8 әйел адам өз ойларын білдірді. Экспериментке қатысқан адамдардан этикалық ереже бойынша рұқсат алынды. Олар өз пікірлерімен бөлісіп, сұрақтарға жауап берді.

3. Эксперименттік жұмысқа талдау (Analyses of experimental research).

а) сауалнама:

Жалпы сауалнама нәтижесі бойынша 98%-ы техникалық пәндердің ағылшын тілінде оқытылуына қарсы. «Шетел тілдерін қай сыныптан бастап енгізуге болады?» деген сұраққа – қатысқандардың 30%-ы «Бастауыш сыныптан», 53%-ы «5-і сыныптан», 17%-ы «6-ы сыныптан» бастап оқыту дұрыс деген пікір білдірді. Көптілділікті 62% адам қолдамайды, 38% қолдайды. Кейбірі ағылшын тілінің болашақ ұрпақ үшін өте қажет екендігін және оны ерте кезден бастап меңгерген дұрыс деп санайды. Олар жас кезде тіл үйрену, өзге тілді тез меңгеруге үлкен мүмкіндік береді деген пікір айтады. Ағылшын тілін бастауыш сыныптарда оқытуды қолдаушылар, ағылшын тілі алғашқы сыныптарда ойын әдістерін қолдану арқылы оқытылуы қажет деп санайды. Олар бұл әдіс түрі балалардың тілді оңай, әрі тез меңгеруіне оң ықпалын береді деп есептейді. Дегенмен, бастауыш сыныптарда ағылшын тілін оқытуға қарсы пікір білдірушілер мектептер мемлекеттік тіл, яғни қазақ тіліне көп көңіл бөлуі қажет деп санайды.

Сауалнамаға қатысушылардың 53%-ы екі тілде, 29%-ы тек қазақ тілінде, 17%-ы үш тілде,

1%-ы төрт тілде сөйлейді. Қазақстан халқының басым көпшілігі қазақ және орыс тілдерінде сөйлей алатындықтары белгілі. Қазақ тілінде оқытылатын мектептерде орыс тілі шет тілі ретінде бастауыш мектептен бастап оқытылады. Соның нәтижесінде елімізде орыс тілінде сөйлейтіндердің пайыздық үлесі жоғары.

Қазақстанның жарқын болашағы – үш тұғырлы саясатта екендігі Елбасының және мемлекеттік бағдарламаларда айтылған. Қазақ тілі – мемлекет тіл, орыс тілі – ұлтаралық тіл, ағылшын – халықаралық тіл деген көзқарасқа 61,5%-ы келісіп, 13,5%-ы келіспейді, 25%-ы бейтарап. Демек, барлық Қазақстандықтарды біріктіретін – қазақ тілі сондықтан, орыс және ағылшын тілі жетік меңгерсекте мемлекеттік тілге ерекше ықылас керек.

ә) сұхбат

Сұхбат бойынша төмендегідей сұрақтар қойылды:

1. Көптілділіктің бізге керегі бар ма, жоқпа?
2. Үштілділікті 1-і сыныптан бастағанға қалай қарайсыз?
3. Көптілділік мемлекеттік тілдің дамуына кедергі келтіреді деп ойлайсыз ба?

Осы 3 сұрақ бойынша пікірлер әртүрлі болды. 1-сұрақ бойынша көптілділікті барлығы қолдады. 2-сұрақ бойынша сұхбат алынған адамдардың ойы екіге бөлінді: 6 адам қарсы, ал бір адам 1-і сыныптан бастап енгізген дұрыс деген пікірде болды. 3 сұрақ бойынша 2 адам қазақ тілінің дамуына көптілділік кедергі келтіреді деп ойлайды, ал 5 адам көптілділік келер ұрпақтың болашағы үшін керек деп есептейді.

Қорытынды

Біз қатысушылардан алған сауалнама және сұхбатты қорыта келе мынандай ұсыныстарды айтқымыз келеді:

- орыс тілін 3 сыныптан, ал ағылшын тілін 5 сыныптан бастап енгізу керек;
- мектептерде техникалық пәндерді шет тілдерінде оқытудың қажеті жоқ. Өйткені оған 2-3 айлық курстан өткен мұғалімдердің біліктілігі жетпейді. Әрі ата-аналар бұған қарсы себебі, көп салмақ түсуіне байланысты балалардың құштарлығы жойылып, білім сапасына кері әсерін тигізе ме деп уайымдайды;
- ақпараттық технологияның дамыған заманында тілді үйренемін деген адамға барлығы қол жетімді. Қажеттілік туындаған адам интернет, әлеуметтік желі бойынша немесе арнайы курстарға барып үйренуге болады. Сондықтан мектеп бағдарламасында ағылшын тілі тек пән ретінде тереңдетіп оқыту қажет;
- мемлекеттік тілдің мәртебесіне нұқсан келтірмей, өзге тілдерді еркін игеруге жағдай жасайтын бағдарламаларды әлі жетілдіру керек; қазіргі таңда көптілділік мәселесі өте нәзік мәселе болып тұр, себебі көптілділікті оқытудың нақты әдістемесі әлі зерттеуді қажет етеді.

Мақала Қазақстанға көптілділік қажет пе деген сауалды зерттеу мақсатында жазылды. Зерттеу барысында азаматтардың көптілділік жөніндегі көзқарастары талданды. Ағылшын тілін бастауыш сыныптан бастап оқытудың негізгі мақсаты оқушыларды тілді тез меңгерту және оларды бәсекеге қабілетті етіп тәрбиелеу екендігі белгілі. Қазақстан басшылығы еліміздің азаматтары үш тілді білуі тиіс және ағылшын тілін оқыту бастауыш сыныптардан басталуы қажет деп санайды. Бірақ, бұр реформаны қолдаушылар кейбір қиындықтарды ескермеген сияқты. Себебі, көптеген адамдар өз балаларының ерте жастан бастап мемлекеттік тілде (қазақ тілінде) еркін сөйлегенін қалайды, ал содан кейін барып өзге тілдерді меңгерсе дейді. Билік бұл реформаны ендіру барысында мұғалімдердің жалақысы және оларды қолдау сияқты мәселелердің оңтайлы шешімін тапса жөн болар еді.

Әдебиеттер

1. <https://kk.wikipedia.org/wiki/Көптілділік>
2. Солташұлы Ы. Заман Талабы – Көп Тілді Болу. Ақиқат. – 2012, 26 қараша. – №11. – 14-15 бб.
3. «Қазақстан – 2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. – Ақиқат. – 2013. – №1.
4. Назарбаев Н.Ә. (Қазақстан халқына жолдауы). Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан. – Астана, 2007.
5. https://kaz.tengrinews.kz/kazakhstan_news/tokaev-ushtldk-jayly-brnsh-kazak-jane-oryis-sosyin-296652/
6. <http://www1.amalnet.k12.il/amalna/gefen/profession/English/resources%20reserve/%D7%91%D7%A8%D7%90%D7%9C%D7%A8%D7%97%D7%9C%D7%A0%D7%92%D7%9C%D7%99%D7%AA/ENGLISH-%20A%20LANGUAGE%20KILLER.pdf>
7. <https://lektsii.org>

Е. Турарова, *«Туризм» мамандығының студенті*
Ғылыми жетекші: **А.Б. Сейсекенова**, *ф.ғ.к., доцент*
ҚазЭҚХСҮ

ҚАЗАҚ ПАРЕМИЯЛАРЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ДІЛДІҢ КӨРІНІСІ

XXI ғ. жаңа теориялық танымдық әдістемеге сәйкес тілді «сөз ішінде және сөз үшін» қарастыратын имманентті зерттеу жеткіліксіз болып табылады да, оны ой-санамен, мәдениетпен және адамның тұрмысымен, танымымен, пәлсапасымен, дінімен тығыз байланыста қарастыру қажеттілігі туды. Осы қажеттілік лингвистикадағы жаңа ғылыми бағыттың және соның негізінде қалыптасқан антропоцентрилік парадигманың дамуын талап етті. Демек, бұл тілді зерттеу үрдісін объектіден субъектіге аудару, яғни адмады тіл арқылы және керісінше, тілді адам арқылы анықтау болып табылады. Бұл, бір қарағанда, тіл білімі зерттеулерінің дамуы барысында жаңа бағытқа қатысты туған жаңа көзқарас сияқты көрінгенімен, оның бастау көзі тереңде екенін тіл ғылымындағы лингвистикалық мектептердің өмірге әкелген еңбектерінен көруге болады. Нақтырақ айтқанда, Қазан лингвистикалық мектебінің негізгі жетістіктерінің бірі – ассоциативті-психологиялық негізгі айқындылатын теориялық тұжырымдар болып табылады. Осы құрылымдық лингвистиканың көрнекті өкілі Бодуэн де Куртенэнің өзі кез келген тілдік бірлікті зерттеуде оның сыртқы (дыбыстық) және ішкі (психикалық) жақтарының байланысына ерекше көңіл бөлледі. Ішкі жақтағы психикалық мазмұнды ол семасиологиялық құрылыммен, ал оның көрінісін морфологиямен байланыстырады да, былай деп анықтайды: «Язык существует только в индивидуальных мозгах, только в душах, только в психике индивидов или особей, составляющих данное языковое общество».

«Діл» (менталитет) сөзі бізге Батыс елдерінен келген. 1991 ж. жарық көрген «Қазіргі Батыс философиясы» сөздігінде бұл сөзге былайша түсінік беріледі – «минталитет» латыншадан аударғанда (mens – ақыл, ойлау, ойлаудың бейнесі, жанның қатпары) бейнесалалықты қосқандағы ұжымдық және жеке сананың терең деңгейі дегенді білдіреді. Менталитет жеке және әлеуметтік топтардың іс-әрекет, ойлау, сезіне және дүниені белгілі бір бейнеде қабылдау бағыты дайындығының жиынтығы» делінген. Кейбір Ресей зерттеушілері менталитетті әлеуметтік факторлардың әсері негізінде қалыптасқан стереотиптер жүйесі мен мінез-құлықтағы және сезімдік-эмоциялық реакциядағы, ойлаудағы иерархиялық тұрғыдағы өзара бағынышты басыңқы құндылықтардың көрінісі деп анықтап отыр. Қазіргі әлеуметтік философияда менталитет ұғымының әлеуметтік топтар мен ұлттардың ойлау бейнесінде, іс-қимылы мен мінез-құлықтарында кездесетін стереотиптерге, құндылықтарды қабылдау ерекшеліктеріне, өмір сүру салты мен дәстүріне байланысты көптеген құнды ойлар айтылуда.

Менталитет – рухани болмыс тарихының сығымдалған және тұрақты негізінде қордаланған, жеке адамдар мен әлеуметтік топтардың дүниетанымында орын алатын ерекше көрініс. Оны қалыптастыруда мәдениеттің, өнердің, діннің, философияның, ұлттық салт-дәстүрдің, қоршаған ортаның, тұрмыстың, қоғамдағы әлеуметтік ортаның, саясат пен идеологияның, экономикалық қатынастардың маңызы зор.

Менталитетті зерттеуге Қазақстандық философтар да өз үлестерін қосуда. Кейбір ғалымдар «менталитет» пен «діл» ұғымдарының арасында айырмашылық бар екенін көрсетіп, мағынасы мен мазмұны жағынан өзгешеліктер тауып жатса, кейбір ғалымдар бұл екі ұғымының мағынасы жағынан тең екенін алға тартады. Мұндай талпыныстар мен ізденістердің маңыздылығы түсінікті, өйткені ұлттық ойлау жүйесін қалыптастыруда мұндай ұғымдардың маңызы зор. Дегенмен де, менталитет терминінің діл ұғымына қарағанда өзгешелігі, оның философиялық сөздікке кіріп, философиялық категория ретінде көпшілік тарапынан мойындалуы және ғылыми зерттеулер айналасында өзінің орнын табуы болып отыр.

Қазақ философиясы – халқымыздың дүниетанымын, рухани болмысын, ділін жан-жақты түсінудегі методологиялық тұғыр. Өз кезегінде қазақ философиясының табиғатын ашу ұлт менталитетін зерттеумен тікелей байланысты. Қазақ менталитетін тану арқылы ұлттық философияның даму деңгейін, оның өміршендігі мен практикалық маңызын айқындай аламыз. Басқаша айтқанда, қазақ менталитетін зерттеу ұлттық философияны абстракты нақты адам өміріне «еш қатысы жоқ» гнесеологиялық сөз саптаулардан құтқарып, оны бүгінгі нақты өмірдің рухани сұраныстарына айналдыруға мүмкіндік туғызады.

Қазақ философиясы туралы сөз еткенде айналып өтуге болмайтын мәселе – даналық мәселесі. Ол – ұлт менталитетінің даму ерекшелігінің рухани негізі. Даналық – қазақ халқының рухани өмірінде ерекше орын алады. Оның іздері мәдениет пен дәстүрде, дүниетанымдық ұстанымдар мен көзқарастарда сайрап жатыр. Онда даналық – тұтас феномендік тұрғыда орын алады. Оның тұтастығы адам мен табиғат, қоғам мен адам, адам мен адам арасындағы астарласуы арқылы берілген. Оған дәлел, тұтастықтың бір көрінісі ретінде адам мен табиғат арасындағы қатынасты қарастырайық.

Қазақ – қашан да табиғатпен етене өскен халық. Ол өзін табиғатқа ешқашан қарсы қоймаған. Jзін табиғаттың «бел баласымын» деп санаған. Ол табиғаттың сұлулығына бас иген, ойға өрнек, тілге тиек етіп, мақал-мәтелдерге, ән-жырға қосқан. Мәселен: *Адамгершілікке арналған үш сауап бар: шөлге құдық қазған бір сауап, өзенге көпір салған бір сауап, жолға ағаш еккен бір сауап, Жаңбыр бір жауса, терек екі жауады. Су аққан жерін бір ағар, Алтыс күн тасыған су, алты күнде қайтар. Жайлауы жақсының әр бұтасының түбі бір кесек ет* деген мақал-мәтелдерден табиғатпен гармониялық қатынас орнату – даналық белгісі екенін көреміз. Сонымен қатар, табиғатқа тек шаруашылық тұрғысынан қарамай, моральдық, этикалық және эстетикалық тұрғыдан қараудың өзі осы даналықтың көрінісі, осындай табиғатпен араласудың нәтижесінде олардың рухани дүниесі, ойлау жүйесі, түсінігі, танымдық ұғымдары мен ментальдық болмысы қалыптасқандығын көреміз.

Даналықтың іздерін қазақ халқының рухани дүниесін құрайтын фольклор, мақал – мәтелдер, шешендік сөздер, дидактикалық толғаулар, салт-дәстүрлерден кездестіруге болады. Соның бірі – жеті аталық дәстүр. Бұл дәстүр ұлттың қандық тазалығын сақтап қана қоймайды, сонымен бірге ұрпақ, ата-баба арасындағы өзіндік байланысты да қамтамасыз етеді. Айналып келгенде, бұлардың барлығы тектілікті қалыптастырады. Тектелік бар жерде даналық, ментальдық тұтастық бар. Тексіз менталитет желмен ұшқан қанбақ секілді. Сосын да болар, қазақтың «тегіңе тартсаң тозбайсың» – дейтіні. Дүниенің паремиологиялық бейнесіде жеті аталық дәстүр, тектілік *Жеті атасын білмеген жетімдіктің белгісі, Жеті атасын білген ұл, жеті жұрттың қамын жер, Алтыға дейін бала ерке, алтыстан кейін шал ерке, Адамға екі нәрсе тірек тегі, бірі – тал, бірі – ділің жүректегі; Жетімнің қарны жетеу, Жақсы әке жаман балаға қырық жылдық ризық, Жерінен ауғанға жеті жыл қоныс жоқ.* т.б. мақал-мәтелдерде рулық қоғамда қалыптасқан ата-салты танытады.

Кез келген ұлттың өзіндік ойлау жүйесі, дүниені бейнелеу тәсілі бар. Ойлау жүйесінде сол

ұлттың рухани ерекшелігі, тыныс тіршілігі, сезімі, дүниетанымы, адмадардың өзара қатынасы, құндылықтарды түсінуі мен қабылдау түрлері өрнектеледі. Ұлттық ойлау жүйесінің рухани негіздеріне тәңірлікті (тенгризм), шаманизмді, суфизмді, исламды, шешендік сөз өнерін, фольклорды, мақал-мәтелдерді, салт-дәстүрді, даналық білімді, философияны жатқызуға болады. Бұл аталған рухани негіздер ұлттық ойлаудың қалыптасуы мен дамуына өзіндік әсерін тигізді, қазақ халқы менталитетінің ішкі болымысын айқындады.

Ұлттық ойлауға тән қасиет – оның үнемі даму, жаңғыру, өзгеру үстінде болатындығы. Ол үнемі дамып отырмаса, онда қоғам өмірінде болып жатқан өзгерістер мен құбылыстарды бейнелеу мүмкін болмас еді. Сондықтан да ұлттық ойлаудың өлшемі – даму. Ол – ұлттық ойлаудың өмір сүру тәсілі, ішкі энергиясы, қозғаушы күші, бағыт-бағдарын айқындаушы. Мәселен, кешегі көшпенділік өркениет шеңберінде қалыптасқан кейбір ұғымдар мен түсініктер ұлттық ойлау жүйесінде бүгінге дейін өз қызыметін атқаруда. Сонымен бірге қоғамдық қатынастардың өзгеруінің нәтижесінде жаңа ұғымдар пайда болуда.

Ұлттық ойлау тілмен байланысты. Тілсіз ұлттық ойлау жоқ. Ұлттық ойлаудың басты ерекшелігі – оның тілінде. Себебі тіл арқылы ұлт өзінің ментальды болмысын, өмір тіршілігін, дүниетанымын бейнелейді. Ұлттық тіл неғұрлым бай болса, дүниені бейнелеу соғұрлым нәрлі, әсерлі болып келеді [1, 23 б.].

Қазақ тілдің құдіреттілігін, адам өміріндегі рөлін бағалай білген. Мысалы: *Адам көңілінен азады, тілінен жазады. Адамның өзі жетпеген жерге сөзі жетеді. Аз сөз – алтын, көп сөз – көмір. Айтпаса, сөздің атасы өледі. Ана сүті бой өсіреді. Бас кеспек болса да, тіл кеспек жоқ. Тіземнен сүріндір, тілімнен сүріндірме. Тіл – буынсыз, ой – түпсіз. Тілде сүйек жоқ, ерінде жиік жоқ. Тіл жүйрігі – басқа, қол жүйрігі – асқа. Тіл жүйрік емес, шын жүйрік. Тілмен тікенді де алады. Тіл тас жарады, тас жармаса, бас жарады. Біреудің сөзі әдемі, біреудің көзі әдемі; Бір елі ауызға, екі елі қақпақ. Жүз сөзден бір өнеге артық. Жақсы сөз – ер азығы, бір сөз – мың сөздің қазығы деп* тілдің құдіреттілігін мойындаған. Қазақ астарлап сөйлегенді, айтар ойын алыстан орағатқанды, тұспалдап, жұмбақтап сөйлегенді қалаған. Сөйлеуді ыммен бастап, терең оймен аяқтаған. Астарлап сөйлеу ұлттық ойлауды дамытуға, оның ұшқырлығын арттыруға әсер етеді. Дүниенің паремеологиялық бейнесінде *Жеті жұрттың тілін біл, жеті түрлі ілім біл* мақалының мағынасы осыны білдіреді. Сонымен қатар тілсіз бірде – бір халық та, жеке адам да жоқ. Тіл арқылы ел бір-бірімен араласады, түсінеседі. Тілі байдың ойы бай. Өйткені тіл – ойдың көрінісі, заттанған түрі. Белгілі бір зат, не құбылыс түрі, әрекеті, бейнесі берілмейтін, олардан аулақ, тек таза, былайша айтқанда, тілмен сомдалған ой болмайды. Әрине, тілдің даму дәрежесі балық халықтарда бірдей емес. Тіл әр халықта әртүрлі дәрежеде дамыған. Ол оның тарихына, өндіріс тәсіліне, шаруашылығына, рухани өміріне, басқа елдермен қарым-қатынасына, алыс-берісіне байланысты. Олай болса, ешбір басқа елдің тілі, тұрмысы, әдет-ғұрпы араласпаған, таза бір ғана тіл болуы мүмкін емес. Дегенмен, әлемде ұлттар мен ұлыстар бар болған соң, оның өзіндік сипаты, әдет-ғұрпы, тілі болады. Мәселе соны сақтап, әрі қарай ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп, дамыта білуде. Өз ұлтының тілін, музыкасын, әдет-ғұрпын, ауыз әдебиетін, мақал-мәтелдердің білмеу, ол өз халқынан, өскен ортасынан, ұлттың менталитетінен жұрдай болып, қол ұзу болып табылады. Өзінің халқымен рухани байланысы жоқ адам, ол тамырсыз өскен өсімдік сияқты, қуыс кеуде болып қалады. Өзінің тілін, мәдениетін білмейтін адам өз халқының тарихын, әдет – ғұрпын мақтан ете алмайды. Сондықтан, әрбір адам өз халқының тек түр сипаты жағынан ғана уәкілі болмай, ол өз халқының рухымен сомдалған болуы керек. Өз халқының өкілі болу, оның сүтімен сусындалған болу қажет. Ұлттық менталитет оның жүріс – тұрысынан, ойлау жүйесінен, дүниені рухани бейімдеп, көз алдына елестеуден т.б. айқындалып көрініп тұрады.

Тіл арқылы сол халықтың мінез-құлқын, болмыс-бітімін тануға болады. Қазақ әңгімелескенде асықпай, әр нәрсенің мән-жайына жетіп, түсінісуде қаже еткен. Сөйлескенде, ол қашан да әңгіменің түйінін іздеген. Мәселе көп емес аз сөйлеуде емес. Сол көп сөздің тобықтай түйінінде. Оны халқымыз сандарға негізделген мақал-мәтелдерде *Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні, Көп сөздің емі-бір-ақ сөз, құр сөзге дауа жоқ; Мың сіз-бізден – бір шыж-быж; Қылыш бірді жайратар, тіл мыңды жайратар; Мың сөзді бір сөзбен тоқтатар; Мыңға татыр бір сөз*

бар; Мың батпан жүк көтерген кісі бір ауыз сөккен сөзді көтере алмайды; Отыз тістен шыққан сөз отыз рулы елге тарайды; Ойлы, арды адамға бір сөз де жетеді, ойсыз, арсыз адамға мың сөз де жетпейді деп бейнелейді. Яғни қазақ халқының ментальдық ұғымында мақсат көп, ол – аз сөйлеуде емес, мәнді, мәнерлі сөйлеу.

Қазақ халқы ұлттық діліне байланысты жаяу жүргенді кемістік деп санаған. Сондықтан барар жері, ауыл-арасы бір сағаттық жол болса да, өріске кеткен атын кісі жіберіп алдырып, түске дейін сайлап, ерттеп мініп, баратын болған. Ал егер барар жеріне ертемен кетпек болса, атын жайылысқа жібермей, тұсап, не арқандап, үй маңында ұстаған. Ел аузында *Жылқы – жеті қазынаның бірі; Ат ерді сақтайды; Ат – адамның қанаты; Жылқы – түлік патшасы* деп ұлықтаған ұлағатты ұлтымыз желден жүйрік жануарды күллі тіршілік тірегі, тұрмыс – салты, өмірінің өзегімен тығыз сабақтастырып келеді. Қас тұлпарға қатысты қанымызда бар асыл қасиеттер әр кезде жанымызда атой салып, бой керсетіп қалады.

Біздің тегіміз – түркі, түлігіміз – жылқы. Содан да болар, халқымыз аттың жалына қиямет күніне шейін жақсылық байлаулы тұрады дейді. Жылқы төрт түліктің төресі. Тәкәппар, сезімтал, кірпияз, кербез, киелі жануар. Қазақ, қазақ болып, ұлт болып қалғаны үшін – ат пен анаға қарыздар. Осыншама кең байтақ жерді бабаларымыз аттың жалында, түйенің қомында, білектің күшемің, найзаның ұшымен сақтап қалып, бізге аманат етіп тапсырды.

Жылқы түлігінің қасиеті мол, орны бөлек. Ол – мінсең көлігің, жесең тамағың, ішсең сусының, кисең киімің. Жылқының еті де дәрі, сүті мен қаны дәрі. Қазысының майы сүйекті балқытады. Сынықшылар сол май арқылы адамның теріс біткен сүйегін бұзып, қайта салады. Бие сауған әйелдің дені сау болады, сүтінің қасиеті тырнағының астына бүкіл денесіне дариды. «Жылқы – жаным, қымыз – қаным», – деген Ақтайлақ би. «*Жылқының сүті шекер, еті бал*», – дейді дана халқымыз. Қасиетті жылқы малы қазақ үшін жаралып, қазақ пен оның кең даласы жылқыға арналған сияқты. Жылқы сүті барлық ауруға ем. Қымызды қасиетті ас санайтын қазақтар оны жерге төгуде тыйым салған. Төксе, үйден ырыс қашады деп сенген. Қымызды ерекше қастерлеп, қадірлі қонақтарға ғана ұстаған. Оның айғағын төмендегі мақал-мәтелдерден көруге болады. Мәселен, *Жалғыз биенің қымызы, қарындаспен қағыстырар, жалғыз түйенің шұбаты, ағайынды табыстырар; Атың арық болса, бір шап, отының аз болса, бір жақ; Бір бие үйдікі, екі бие елдікі* деп қашанда жылқы малының қадір-қасиетін адамның түрлі кезеңімен байланыстырып, тілге тиек етіп отырған. Сонымен қатар қазақта *ер жігітті қартайтатын үш нәрсе бар: шабан ат, жаман қатын, өтпес пышақ* деген мақал бар. Қазақ халқының менталитетін айтқанда, оның басты бір ерекшелігі – ол тәрбиелік қасиеті. Қазақ халқының бүкіл салт-санасы, әдет-ғұрпы, мақал-мәтелдері, ертегі, жыр-термелері, ойын-сауығы, жұмбақтары мен жаңылпаштары айналып келгенде тірелетіні тәрбиелік мәселе. Олар адамгершілікке, көпшілікке, азаматтықа, баулыған. Олардың дені мақал-мәтелдерде молынан кездеседі. Яғни баланың шыр етіп, дүниеге келген күнінен бастап, адам өмірінің соңына дейінгі ырым-жырымдар, ұлағатты ұғымдағы мақал-мәтелдер халқымызда жетерлік. Ұлт менталитетін ашатын мақал-мәтелдерді атап өтсек, мәселен, *Адам әдет етеді, әдет түпке жетеді; Адам болатын бала алысқа қарайды; Адам болып туған соң, адам болып өлген ләзім; Адам көңілінен азады, тілінен жазады; Адам сөйлескенше, жылқы кісінескенше; Адам туа жаман болмайды, жүре жаман болады; Аз қайғыны ас басады, көп қайғыны дос басады; Ақылды адам ақымақтан да бірдеңе үйренеді т.б.* мақал-мәтелдерден қазақ халқының мыңдаған жылдар бойғы тәжірбиесінен туындаған халықтың білген, түйгендері, алтындай етіп сақтаған, маржандай теріп жинақтаған даналық ойларын көреміз. Осы айтылғандардан біз қазақ халқының рухани дүниесінің жоғары екенін көреміз.

Сонымен әлем бейнесінің паремологиялық фрагментінде жинақталатын білім қоры «адам мен табиғат», «қоғам мен адам», «адам мен адам» арасындағы қатынастардың сан алуан қырын «даналық» ұстанымы тұрғысынан түсіндіретін қазақ менталитетінің өзіндік болымысымен сипатталады [2, 36 б.].

Әдебиеттер

- 1.Қайдар Ә.Т. Халық даналығы (қазақ мақал-мәтелдерінің түсіндірме сөздігі және зерттеу). – Алматы: «Тоғанай Т» баспасы, 2004. – 560 б.
2. Динаева Б.Б. Қазақ мақал-мәтелдерінің прагма-когнитивтік аспектісі: Моногр. – Астана, 2013. – 160 б.

D. Tussipova, student of the specialty «World Economics»

Scientific adviser: **A.B. Amanbay**

KazUEFIT

ROLE OF SERIALS IN LEARNING ENGLISH

Annotation. This article deals with the problem of learning English, recommends the method of teaching language through TV series, and also conducted an experimental review of the series for the average level among first-year students. Revealed and justified the availability to learn English by watching TV shows. On the basis of the research conducted by the author, the list of TV shows by level of knowledge of the language, sites for viewing TV shows with subtitles and learning techniques are recommended.

We all know that English is one of the most common languages in the world. Out of the world's approximately 7.6 billion inhabitants, 1.5 billion speak English [1] – that's almost 20% of the Earth's population. However, most of those people aren't native English speakers. About 410 million people speak English as their first language. This is approximately 5.4% of the population of our planet. In addition to being widely spoken, English is by far the most commonly studied foreign language as the language of professional communication. This is not only someone's subjective desire, it is a condition for working in a global world. But what advantages knowledge of English can offer for young people? The point is not just in the proposed position at work. Knowledge of English broadens your horizons, you can easily travel, because there won't be any problems in communication with foreigners. We could go on and on with the list of advantages in knowing English, but what stops people from learning this language. The thing is that either this is not interesting or there are difficulties in studying.

There is one very interesting and effective method that will certainly help in that case. Perhaps you think that TV shows and movies are just meaningless entertainment, a waste of time. And that's not surprising, because the highest rate of attention paid to electronic devices has Indonesia – an average of 132 minutes in front of TVs, 117 minutes in front of computers, in phones for 181 minutes every day. However, such a pastime can also bring a lot of good things into your life [4].

The benefit of watching TV shows and movies in the original is obvious. Let's figure out how to watch TV shows (serials) and movies «rationally».

Learning English from movies and TV shows is probably one of the easiest and most accessible ways to improve your level of English. Because that way we improve the auditory perception of English speech and develop our pronunciation. Also there are next benefits of learning English by TV serials: the ability to recognize and understand different accents; learning new words, which means vocabulary increasing; improving of pronunciation; learning some sort of slang words, lots of idioms and finally it's useful and interesting at the same time. It is suitable for all ages, because it is never too late to learn.

I would like to talk about learning English by watching TV shows on how to do it right, and share tools. But before this, why TV shows and serials, not films? That's all because the film lasts only one and a half, or two hours. During this time, you can only have time to get used to the manner in which the characters speak their accent, articulation, etc. But by this time the film, unfortunately, is over. Therefore, to learn the language is better serials. For a few episodes, the ear becomes accustomed to someone else's

speech, and from then on it is easier to focus and focus on building phrases, vocabulary and other intricacies, and not on the emphasis with which the characters speak.

For example: «Game of Thrones» is not only a top series, but also a great helper in learning English.

Of course, it is necessary to look in the original, and here's why.

1. Several languages, as well as a huge number of accents, dialects and idiolects (idiolects are the speech characteristics of an individual) create a variegated language picture of the Seven Kingdoms and adjacent territories.

2. Stylistically, the characters' speech is very different, and this is obvious: the wild and the masters say, to put it mildly, in different ways.

3. It is often impossible to translate the «without loss of quality» language game.

Let's look at the difference in the translation of one of the episodes of the series:

«CERSEI: You're not trustworthy. You've broken promises to allies before and murdered them at the nearest opportunity. You murdered your own brother.

EURON: You should try it. Feels wonderful» [3].

In Russian it looks that way:

«СЕРСЕЯ. Тебе нельзя доверять. Ты нарушил обещания, которые дал своим союзникам, и поубивал их при первой возможности. Ты убил собственного брата.

ЭУРОН. Тебе стоит попробовать. Отличное ощущение».

The word «trustworthy» – consists of two words: worth («cost») and trust («believe»). «Break promises» has literally meaning. There you can see the «loss of quality» in translation. What isn't good.

Also serials – are useful:

- they cheer up;
- we adopt the features of our favorite characters;
- they help in times of crisis;
- you can take inspiration from TV shows;
- compassion and positive thinking develop;
- erudition rises;
- series can be viewed from a professional point of view.

And the last one is our way to combine business with pleasure.

Language learning tips:

- start with simple TV shows;
- it is advisable to work with those TV shows that you have already seen;
- watch with English subtitles;
- as soon as you start listening to English, go to view without subtitles;
- always go back and revise fragments that are incomprehensible;
- write down new words, idioms, expressions and teach them;
- if necessary, repeat the replicas of the characters.

An experimental review of the series «Friends» [2] was conducted among students whose level of knowledge of English is different. To begin with, the group 1 was shown the series without subtitles. Of the 10 students only 4 understood what the series was all about. After this the same series was shown already with subtitles for group 1 and in this case, 8 out of 10 understood the meaning. From this we can conclude that viewing with subtitles is much more convenient than without them. Also, a survey was conducted whether this method of learning a language by students liked and whether it was useful. According to the results, 75% were satisfied.

Summing up, of course, besides watching TV serials, there must be engaged (at least independently), simultaneously pulling up verbal and written speech. there will be no progress if you do not learn words at the same time, do not make out sentences, idioms, etc. But after watching serials, you're really going to like learning English, and writing an essay or make up monologues will be a joy – checked!

Түйін. Бұл мақалада ағылшын тілін үйрену мәселесі қарастырылған, сериалдар арқылы тілдерді жоғалту әдісі ұсынылады, сондай-ақ бірінші курс студенттерінің арасында орташа деңгейге арналған серияның

эксперименттік шолу жүргізілді. Сериалдарды көргенде ағылшын тілін үйрену мүмкіндігін анықтады және дәлелдеді. Автордың жүргізген зерттеуіне сәйкес, телевизиялық шоудың тілдік білімі бойынша тізімі, субтитрлермен және оқыту әдістерімен телешоуларды көруге арналған сайттар ұсынылады.

Резюме. В данной статье рассматривается проблема изучения английского языка, рекомендуется методика изучения языка через сериалы, а также проведен экспериментальный обзор серии для среднего уровня среди первокурсников. Выявлена и обоснована возможность изучения английского языка при просмотре сериалов. На основе исследования, проведенного автором, рекомендуется список сериалов по уровню владения языком, сайты для просмотра сериалов с субтитрами и методики обучения.

References

1. Babble Magazine, «How Many People Speak English, And Where Is It Spoken?» by Dylan Lyons, 2017.
2. List of episodes of the television series «Friends» in Wikipedia.
3. «Dragonstone» episodes scripts from serial «Game of thrones».
4. Statistics of how much time people spend on the Internet, computers, TV etc. URL: <https://trashbox.ru/topics/59316/skolko-v-srednem-vremeni-tratyat-zhiteli-raznyh-stran-glyadya-v-televizor>.

А. Шотанова, «Педагогика және психология» мамандығының студенті
Ғылыми жетекші: А.Б. Сейсекенова, ф.ғ.к., доцент
ҚазЭҚХСУ

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ СЫН ЕСІМНІҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ, СЕМАНТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ағылшын және қазақ тілдеріндегі сын есімдердің сыртқы құрылымдық, семантикалық ерекшеліктерінде елеулі айырмашылықтар бар. Сондықтан, ағылшын тіліндегі сын есімдердің қазақ тіліндегі баламаларын өзара салыстырып көрейік.

Ағылшын, қазақ тілдерінде сын есім деп заттың, нәрсенің белгісін, қасиетін, сапасын, сипатын, көлемін, салмағын, түсін білдіретін сөз табын айтамыз. Ол *what?* – қандай?, *what kind of?* – қандай? деген сұрақтарға жауап береді. Мысалы: *A new firm* – жаңа фирма, *a wide street* – кең көше, *a strong companion* – берік серіктестік [1, 57 б.].

I. Ағылшын тілінде сын есімдер құрылымына қарай *simple* (негізгі), *derivative* (туынды), *compound* (күрделі) болып бөлінсе, қазақ тілінде дара (негізгі, туынды түбір) және күрделі болып бөлінеді.

Салыстыра келе қазақ тілінде сын есімдер құрылымына қарай дара, күрделі болса, жасалуына қарай негізгі және туынды сын есім болып бөлінеді [2, 446 б.], ағылшын тілінде құрылымына қарай 3-ке бөлінеді [1, 59 б.].

II. Сын есімнің семантикалық топтары.

Сын есімдер заттың әр алуан сипаттары мен белгілерін тікелей де, басқа заттардың қатыстары арқылы да білдіреді. Сол себепті сын есімдер екі тілде де семантикалық жағынан екі топқа бөлінеді:

- 1) сапалық (*Qualitative*) сын есімдер;
- 2) қатыстық (*Relative*).

Заттардың әр алуан түр – түсін, сипатын, сапа белгісін, көлемі мен аумағын, дәмі мен иісін білдіретін сын есімдер сапалық сын есімдер деп аталады. Мысалы: *beautiful* – әдемі, *cold* – суық, *black* – қара. Белгілі бір заттардың сипаты мен белгісін басқа бір заттың қатысы арқылы білдіретін сын есімдер қатыстық сын есімдер деп аталады. Мысалы: *өткір пышақ* – *sharp knife*, *ұзын көше* – *long street*.

Ағылшын және қазақ тілдерінде сын есім жіктелмейді, септелмейді жекеше, көпше түрге бөлінбейді, оның тек үш шырай категориясы болады [1, 60 б.].

III. Сын есімнің шырай категориясы. Сын есімнің өзіне ғана дербес грамматикалық белгісі шырай категориясы болып табылады. Шырай дегеніміз – заттың белгісі немесе сипаты (түсі, түрі, сапасы, көлемі, аумағы, салмағы т.с.с.) біркелкі болмай, рең жағынан әр түрлі дәрежеде болатынын, яғни бір затта артық, бір затта кем болатынын білдіретін сын есім формалары.

– Positive Degree (Жай шырай).

Екі тілдеде жай шырай түбір күйінде басқа шырай формаларына негіз болады. Мысалы: *short* – қысқа, *кең* – *wide*, *fat* – толық жеңіл – *easy*, *happy* – бақытты, *ұзын* – *tall*.

– Comparative Degree (Салыстырмалы шырай) заттың бір тектес сапасы мен белгісінің арасындағы сәл кем немесе сәл артығырақ екенін білдіреді.

Салыстырмалы шырай ағылшын тілінде жай шырайға – *er* жалғаулығы мен *more* сөзінің қолданылуы арқылы жасалса, қазақ тілінде -рақ, -рек, -ырақ, -ірек, -лау, -леу, -дау, -деу, -тау, -теу, -қыл, -шіл т.с.с. жұрнақтар арқылы жасалады. Ағылшын тілі: *shorter* – қысқарақ, *fatter* – толығырақ, *happier* – бақыттырақ. Қазақ тілі: кеңірек – *wider*, кішілеу – *smaller*, қаттырақ – *harder*.

– Superlative Degree (күшейтпелі шырай) екі тілде де заттың алғашқы қалпын, сапасын тым асыра, көтере немесе кеміте көрсету үшін қолданылады. Мысалы: *the happiest* – ең бақытты, *the longest* – ең ұзын; Ағылшын тілінде күшейтпелі шырай -est, -st жұрнақтары жалғану арқылы жасалады. Күшейтпелі шырайдағы сын есімнің алдында міндетті түрде *the* белгілі артиклі тұрады: *young* – (the) *youngest* [3, 36 б.].

Ғылыми еңбектерде шырай түрлері түрліше беріліп жүр: мектеп оқулықтарында 3 (жай, салыстырмалы, күшейтпелі), ал жоғары оқу орны оқулықтарында 4 түрі (асырмалы) беріледі. Бұлайша жіктеу олардың мағыналық реңктеріне байланысты: аппақ пен керемет ақ немесе тым аппақ деп айту оның ерекше аппақтығын білдіру, бір ғана түстің түрлі дәрежесі мен сапасын жеткізу мақсатынан туындаған. Күшейтпелі шырайды Төлеуов аналитикалық жолмен жасалады десе, Ысқақов осы екі тәсілді шырайдың екі түріне бөліп тастайды, яғни күшейтпелі буын күшейтпелі шырайды, ал күшейткіш үстеулер асырмалы шырайды жасайды деп есептейді. Күшейтпелі шырайдың негізгі көрсеткіші күшейтпелі буынның тіркесуі болып табылады, ол сын есімнің бастапқы буынының қысқарып, оған -п дыбысының жалғануы арқылы жасалады. Мысалы, *қып-қызыл*, *үп-үлкен* [4, 387 б.].

Асырмалы шырай сын есімге өте, тым, аса, әбден, орасан, нағыз, нақ, шымқай күшейткіш үстеулерінің тіркесуінен жасалады: тым үлкен, аса бай.

Кейде шырайлар аралас қолданылып, бірінің үстіне бірі жалғана береді. Мысалы: тым қызылдау, үлкеніректеу. Кейбір зерттеушілер шырай категориясының лексика-грамматикалық екі түрін ғана (салыстырмалы, күшейтпелі) атайды. Қазақ тілінде сын есімнің барлығы бірдей шырай тұлғасымен түрленбейді, яғни кез келген сын есімге шырай тұлғалары жалғанбайды. Сын есімнің шырай тұлғалары сапалық сын есімдерге жалғанады. Қазақ тілінде тіптен сапалық сын есімдерге де шырай жұрнақтарының бәрі бірдей жалғана бермейді. Мысалы, «көк» деген сын есімге «шіл» жұрнағын қосқанда «көкшіл» деген шырай мағынасы жасалса, «жасыл» деген сөзге «шыл» жұрнағын қосып, «жасылшыл» деуге болмайды.

Бұл – қазақ тіліндегі сын есім шырайының ерекшелігі. Сапалық сын есімнің қазақ тілінде төрт шырай формасы болса, ағылшын тілінде үшеу [5, 784 б.].

Келтірілген мысалдардан екі тілде әр түрлі мағыналық топтардың құрамына кіретін атаулар қолданылатыны көрінеді. Олардың қолдану аясында әр тілге тән ерекшеліктермен қатар, екі тілге де ортақ белгілері де кездеседі. Туыстас немесе туыстығы жоқ тілдердегі сын есімдерді салыстыра зерттеу арқылы олардың тілдердегі ұқсастығы мен ерекшеліктерін ашудың маңызы зор.

Әдебиеттер

1. Баданбекқызы З. Ағылшын және қазақ тілдерінің салыстырмалы грамматикасы. – Алматы «Бастау», 2010.
2. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. Қазақ тілі мен оқу ағартуға қатысты еңбектері. – Алматы: Ана тілі, 1992.
3. Рысбаева Г.К. Ағылшын тілі грамматикасы. – Алматы «Өлке», 2006.
4. Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. Морфология. – Алматы: Мектеп баспасы, 1964.
5. Жанпейісов Е. және т.б. Қазақ грамматикасы. Фонетика, сөзжасам, морфология, синтаксис. – Астана: А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, 2002.

ДИЗАЙН: ҚАЗІРГІ ЖӘНЕ БОЛАШАҒЫ
ДИЗАЙН: НАСТОЯЩЕЕ И БУДУЩЕЕ
DESIGN: THE PRESENT AND THE FUTURE

И. Балтабаев, студент «Дизайн» кафедрасы

Ғылыми жетекші: Г.А. Иманғалиева, аға оқытушы

ҚазЭҚХСУ

КЕҢСЕ КЕҢІСТІГІН ЖОБАЛАУДАҒЫ ҚАЗІРГІ ҮРДІСТЕР

Аңдатпа. Ғылыми мақаланың өзектілігі – кеңсе кеңістігін жөндеу жұмыстары кезінде жеке дизайн жобасын құру және заманауи интерьер дизайнның өнімділігін артыру құрылымын анықтау.

Кілт сөздер: дизайн, сәулет, технология, модель, шығармашылық ізденіс, дизайнер.

Жыл сайын кеңсе дизайны көбірек өзіне назар аударып келеді. Стандартты көріністер шығармашылық тәсілмен және стандартты емес креативті шешімдермен ауыстырылды. Біреу офистік дизайн үйдің стиліне көбірек жақындағанын, ал біреу енді ғана офистік дизайн сияқты бағыттың бар екендігі туралы толық құқықпен айтуға болатынын айтады. Кез келген жағдайда, өзгерістер бар және олар соңғы онжылдық және жаһандану дәуірінде де байқалады. Әсіресе, батыста ғана емес, қазақстандық компаниялардың кеңселерінде шығармашылық идеялар пайда бола бастады. Кеңседе жөндеу жұмыстары жеке дизайн жобасын құруды көздейді және көбінесе мамандарға жөндеу жұмыстарына жүгінеді. Сондықтан, соңғы жылдардағы негізгі өзгерістер көшбасшылардың санасына әсер еткен деп айтуға болады. Олардың көбісі кеңсе жай жұмыс орны ғана емес, компанияның жұмысына және оның пайдасына әсер ететін бет бейнесі болып табылатын белсенді орта екенін түсінді. Не өзгерді?

Н.Ә. Назарбаевтың жолдауының III. Өмір сүруге жайлы орта қалыптастыру тармағында: Жайлылық дегеніміз – ең алдымен, тұрғын үйдің қолжетімділігі, ауланың әдемілігі мен қауіпсіздігі, тіршілікке және жұмыс істеуге қолайлы елді мекеннің және сапалы инфрақұрылымның болуы – деп айтады. Жаһандану дәуірінде күрделі ақпараттарды жылдам өңдеу және тез қорытындылау қажет. Бизнес жүргізудің заманауи үрдістері кеңсенің жұмыс процесі шығармашылыққа айналатын кеңістік екенін дәлелдейді. Мұнда тамаша идеялар мен жедел міндеттерді шешу жолдары туады мұнда бір қызметкердің жетістіктері ұжымдық табысқа айналады, ал еңбек күндері оң тәжірибеге ықпал етеді. Жаңа, мөлдір, кеңсе әлемі – бұл қоғамдастық кеңістігі, жоғары энергия көзі, қызықты жұмыс орны және өзгертін сахна. Өткізгіштігі, мөлдірлігі тиімді ұйымның негізіне айналады. Бұл бәсекелестік фактор, корпоративтік мәдениеттің ажырамас бөлігі, сонымен қатар сәулет және бөлмені жоспарлау жүйесін таңдау болып табылады. Ашық кеңседе дереу көз қарым-қатынасы зор мүмкіндік алады. Жұмыс істегенде, жеке қызметкерлер бүкіл компанияның серпінін сезінеді. Олар өздерінің артықшылығын, жұмыс істеу және қарым-қатынастарын, жақсы жоспарланған және дұрыс ұйымдастырылған ортада сезінеді. Олар не болып жатқанын біледі, бірақ сонымен бірге олар өз жұмысына көңіл бөле алады. Дәстүрлі статистикалық офистен айырмашылығы, адамдар бір-бірін көрмейді және кездесулер өте сирек кездеседі, ашық кеңсе – қарым-қатынас жасаудың нақты орны. Мұнда әріптестер әлемдегі оқиғалар мен олардың жұмысы туралы бір-біріне айту үшін жиналады. Командалар қалыптасады. Негізінен кеңседен тыс жұмыс жасайтын топ мүшелері де компанияның рухына қосыла алады. Ашық кеңсе – олардың «базасы»: кеңсе

«барында» бір шыныаяқ «эспрессо»ішіп және ағымдағы жобалар туралы әңгімелесіп, осымен байланыста болып, компанияның серпінісің сезінеді. Адам табысы үшін ғана жылдар бойы өткізген жер енді жаңа өмірге және жаңа тәжірибеге айналады. Адам табысы үшін ғана жыл өткізген жер енді жаңа өмірге және жаңа тәжірибеге айналады. Мөлдірлік бөлмені оң энергиямен қамтамасыз етеді.

Сыртқы көзқарас тұрғысынан, клиенттермен жұмыс істеу кезінде кеңістіктің ашықтығы, серпінділігі мен ағартушылығын көрсетеді. Кеңсе – бұл жұмыс істеуге арналған бөлме, және интерьер жасау кезінде дизайнерлерге бұл негіз болуы тиіс. Кеңістікті функционалдық ету және жұмыс процесіне назар аударуға кедергі келтіретін барлық нәрселерді жою жеткілікті болар еді. Бірақ іс жүзінде кеңсе бөлмесінің жобасын әзірлеу – ең күрделі және жауапты міндеттердің бірі. Соңғы жылдардағы негізгі үрдістер элиталық кеңселердің көптеп пайда болуына, яғни жоғары дәрежелі кеңсе дизайнына деген сұранысқа, демек, кеңсе кеңістігін әрлеуде және безендіруде барлық стильдердің алуан түрлілігін қолдану мүмкіндік береді. Бір қызығы, өткенге тек стандартты кеңсе дизайны жойылуда ғана емес. Ашық аквариум-кеңселермен ешкімді де таң қалдырмайсыз, кеңселердің интерьеріндегі хай-тек стилінің дәуірі де артта қалып жатыр. Жоғары стильді қазіргі кеңселердің әлдеқайда стандартты еместігін көрсетеді. Кеңсе үшін қызықты емес, классикалық ағаш гарнитуралар – өткен ғасыр. Сонымен қатар, әрбір қызметкер әріптестерімен бейресми қарым-қатынаста сөйлесу үшін және кеңседегі тұрмыстық тіршіліктің монотондылығын жеңілдету үшін әрбір қызметкердің миы мен физикалық босаңсытуына мүмкіндік беретін жайлы демалыс аймағының шығармашылық интерьерін дамыту қажет. Көптеген табысты компаниялар қызметкерлердің демалуы үшін жеке бөлме немесе зал береді. Ал жаңа бастаған компаниялар көбінесе қарапайым өлшемдегі бөлмелерде отыруға тиіс, сондықтан олар демалу үшін жұмыс кеңістігінің бір бөлігін алады. Бірінші және екінші жағдайда бұл аймақты «диван» немесе «кофе-брейк» түріне сәйкес құрылымдауға болады. Дивандар, креслолар, жұмсақ орындықтар мен пуфтар мұнда әрбір қызметкер жұмыс күні арасында жайлылық атмосферасын сезінуі үшін қажет. Ол тым ресми болмауы керек, керісінше, қызметкердің жұмыстан демалуына оңай ауысу үшін жеңілдік беретін жарқын және шығармашылық дизайнымен қамтамасыз етілуі керек.

Қазіргі заман бізгекереметбояулар, ерекше формалар мен кеңселік жиһаз шығаратын әр түрлі материалдар сыйлады. 2019 ж. кеңсе қалай көрінуі керек? Қайда бас тігуге болады? Биылғы жылы интерьерлердің сәнді үрдістері қандай?

Бірінші үрдіс: Ең жоғары ашықтық.

Жұмысшы «блоклар» бұрыннан өзектілігін жойған. Олардың орнына Open Space (ашық кеңістік) жүйесі келді, онда әрбір қызметкер әріптесімен еркін сөйлесе алады, жұмыс мәселелерін талқылап, өздерін үлкен, бірыңғай команданың бір бөлігі ретінде сезінеді. Бұл жүйе еуропалық және американдық ұйымдарда табысты пайдаланады. Рас, жақында ғана отандық компанияларда да қолданыла бастады. Қабырғалар мен корпустық жиһаздардың жоқтығы – қазіргі заманғы кеңсені жайғастырғысы келетін басшының басты ұстанымы болды.

Екінші үрдіс: интерьердегі экстерьер элементтері.

Бұл маусымның басты тренді – кеңселерде «көше» элементтерінің болуы. Жұмыс кеңістігін жайғастыратын басшылар енді тыныш дем ала алады: ақырында қазіргі заманғы интерьерлік сән «үлгі емес» заманауи компаниялардың қамқорлыққа алғандай. Кез келген креатив құпталады! Барлық шекаралар жойылады! Енді жұмыс кабинетінде көше шамдары шам ретінде болуы мүмкін, ал сыртқы киімге арналып темірден соғылған ілгіштері тек интерьерді толықтырады. Өсімдіктер туралы ұмытпаңыз: сәндік ағаштар-кеңістікті жайластыру үшін өте маңызды.

Үшінші тренд: үй «кантри».

«Кантри» стилі-кеңсе сәнінің соңғы нұсқасы. Ең көп жайлылық – ең аз қатал жұмыс жағдайы. Hand Made сәндік жастықтары бар жұмсақ кеңсе дивандары, келіссөздер үшін ағаш кебекті үстелдер, қабырғалардың жарқын түстері... Мұның барлығы ауылдық үйге ұқсайды және қызметкерлердің стресс деңгейін төмендетуге ықпал етеді.

Төртінші үрдіс: «ретро» стилі.

Ағаш пен металл эстетикасын көптеген тәжірибелі дизайнерлер мойындады. Ағаштан жасалған сәнді жиһаз әрқашан талғампаз металл шамдармен, орындықтармен және басқа да сәндік

элементтермен толықтыруға болады. Бұл стиль өткен ғасырдан бастап сән әлеміне белгілі. Алайда, кеңселерде ол жақында қолданыла бастады. Ал келе жатқан жыл оның дамуында мүлдем жана серпін берді. Бұрын пайдаланылмаған ашық жарқын түстер, мысалы, баклажан және қызғылт және сәл көгілдір немесе ақ және «жылтыр» қара. Бір орында тұрудың қажеті жоқтығын көрсетеді.

Қазіргі кеңсе стилі дегеніміз не? Заманауи кеңсе – бұл сұлулық пен талғампаздық, көп жайлылық, әр түрлі стильдер, жарқын бояулар, сәндік өсімдіктер, аксессуарлар мен сәндік элементтер, бизнес үдеріспен байланысты емес демалыс аймақтарымен кеңсе кеңістігін толықтыру. Мұндай дизайн кеңсе қызметкерлерінің санасын өзгертуге, олардың жұмысқа деген көзқарасын өзгертуге арналған. Қазір кеңседегі жұмыс қуаныш пен рахат әкелетін өмірдің бір бөлігі ретінде қарастырылады.

Қазіргі басшылар шығармашылықтың ғажаптарын көрсетіп, өз қызметкерлеріне еркін кесте бойынша жұмыс істеуге ғана емес, ұйықтауға, кеңседе спортпен шұғылдануға да мүмкіндік береді. Сондықтан демалыс орындары мен жұмыс аймақтарының шекарасы бірте-бірте жойылуда. Мұндай кеңселердің қызметкерлері не үшін жұмыс істеуге келгенің және өз уақыттарын басқаруға иелік ете отырып, басшылығының бақылауын мұқтаж еткізбейді, өйткені олар шын мәнінде жұмыс істейді, және олар бос сағаттарын зия өткізбейді.

Қазіргі заманғы кеңсенің ұтқырлығы мен оның трансформацияға дайындығы туралы бөлек айта кету керек. Бұл кеңселерге әлі де ұялы қалқалар көмектеседі. Жұмыс қабілеттілігіне қазір стильдің қатандығы емес, кеңседегі микроклиматтың жақсаруы әсер етеді. Ауаны ылғалдандырығыштарды, ионизаторларды, қазіргі заманғы сплит-жүйелерді, желдетудің жаңа жүйелерін, сондай-ақ сәндік өсімдіктерді пайдалану кеңсе қызметкерлерінің көңіл-күйін жақсартуға мүмкіндік береді, жұмысқа қабілеттілігін арттырады, сырқаттанушылықты төмендетеді, яғни компанияның пайда-сына тікелей әсер етеді.

Кеңсенің өзгеруі, оның қазіргі заманғы сәнді талаптарға сәйкестігі-жас және нарықта қалыптасқан компанияның табысына тікелей жолы болып табылады.

Резюме. Актуальность научной статьи – разработка проекта индивидуального дизайна при ремонте офисного пространства и определение структуры повышения производительности современного дизайна интерьера.

Summary. The relevance of the scientific article is the development of the project of individual design in the repair of office space and the definition of the structure to improve the performance of modern interior design.

Әдебиеттер

1. Джереми М., Филип Росс. Бизнес-центры и офисы. Лучшие проекты мира. – 2008.
2. On Office ғаламтор // Журналы. – 2018.
3. Қазақстан Республикасы Президентінің жолдауы. – 2018, 5 қазан.
4. <https://www.topdom.ru/articles/> Интернет ресурс.
5. <http://myinterior.info/> Интернет ресурс.

Ж. Бердышова, «Дизайн» мамандығының студенті

Ғылыми жетекші: **Ш.Т. Дидар**, аға оқытушы

ҚазЭҚХСУ

БЕЗЕНДІРУДЕГІ ТҮСТІК ҮЙЛЕСІМДЕР ЖӘНЕ ОПТИКАЛЫҚ ТҮЗЕТПЕЛЕР

Полихромия әр түрлі түстердің көлемдік-кеңістік пішіндегі үндесуі ретінде белгілі дербестікке ие, бұл принциптік жаңа көлемдік-кеңістіктік пішіндерді сезінуді тудыра отырып, қоршаған ортаға

ерекше әсер етеді. Сәулеттік шығармашылық үдерісінде көлемдік-кеңістіктік пішіннің кез келген геометриялық онда әр түрлі түстік үндестіктерді дамыту жолымен көрушілік сезінуді саналы түрде басқаруға мүмкіндік тууы мүмкін.

Бірізерттеушілер түс материалдық әлемнің сипатты белгісі, басқалары – дененің, оларды шағылыстыратын немесе сәулелендіретін жарығының спектрлі құрамына сәйкес қандай да бір сезінуді тудыратын қасиеті; үшіншілері – үйлесім құралы деп санайды.

Әлемдегі түстердің барлық әртүрлілігі спектрдің жеті негізі түсінің аралысымын және үндестігін тудырады. Спектрдің шеткі түстерін – қызыл мен күлгінді қосу қан қызыл түсті турады. Спектрдің барлық түсін спектрде жоқ ахроматикалыққа (қара, ақ, сұр) салыстырып қарағанда, хроматикалық деп атайды.

Хроматикалық түстерді әр түрлі түстердің жарығы ағымдарын қоспа түспен араластырумен алуға болады. Қызыл, жасыл және күлгін түстерді негізгілер, ақ түсті құрайтын түстерді – өзара толықтырушылар деп атайды. Түс үйлесімнің сәулеттік нысанның иілімділі мәнерлілігін және тектоникалылығын күшейтуге қабілетті құралы болып табылады.

«Көлеңкелі» (күңгірт, суық) және «көз тартарлық» (жарық, жылы) түстердің көмегімен ғимараттың, имараттық және құрылымның өлшемін өзгертуге болады. Сонымен полихромия сәулетте тұртудырушылықтың қуатты құралдарының бірі болып табылады. Дизайнерлер түстер арқылы кеңістіктік ортаны жасай отырып, белгіленген нормаларға және шығарылған әдістемеге сүйенеді, енді бірде ашық сәулеттік кеңістікті қалыптастыра отырып, олар көбіне тәжірибені және түйсікті басшылыққа ала отырып әрекет етеді.

Интерьердің полихромиясын бөлмелердің жекеленген бөліктеріндегі жарықтандырудың әр түрлі деңгейлері көмегімен, сыртқы сәулеттік кеңістіктің колористикасы көбіне табиғи жарықтық өзгеруіне байланысты болса да, реттеуге болады. Күндізгі жарықтық едәуір шектерде ауытқитын сәулеленуінің қарқындылығы мен спектрлі құрамы түстерді, сонымен бірге имараттың пішінін де әртүрлі айқындайды. Сәулеттік кешеннің түстік ортасын қалыптастырудың маңызды факторы, сондай-ақ ладшафттық сәулеттің маусымдық ауысымы да болып табылады. Табиғи төңіректің басым түстерге қарай өтуі кеңістіктің, ансамблдің түстік ортасының маңызды элементі болып табылатын табиғи түстік динамиканы жасайды.

Сәулет өнерінің төлтума туындысы кеңістікті әр мезгілде өзінің пластикасымен және полихромиясымен ұйымдастырады. Сәулет өнерінің гүлдену дәуірінде полихромия тұрақты түрде негізгі тұртудырушы құралдардың бірі болып табылды, өйткені әр түрлі тарихи кезеңдерде түске деген өз талаптары ұсынылды. Бұл сәулетте оны пайдаланудың әр түрлі принциптерін дамытуға алып келді.

Ежелгі халықтардың сәулет өнерінде түс көбіне символикалық мәнге ие болды. Бұны біз Вавилон жайтөбе-ғибадатханалары, Қытай сарайлары, Үндістан, Жапония, Мысыр мен Грекия храмдарынан көреміз. Азия елдерінің сәулет өнерінде түс символизмі басым болды. Вавилондық типтік мұнаралардың бірі – Барсинадағы Навуходоносор храмы өзінде – реңктің төменнен жоғары қарай: қара, алқызыл, қызыл, сары, жасыл, көгілдір, ақ жеті планетасын бейнелеген жарқын түсті иеленді.

XII-XVI ғғ. Орта Азия және Қазақстан жағдайларында қалалық мекендердің басым келген сарықошқыл түсті аясында көк-жасыл күмбездер мен қалалардың кеңістіктерін ұйымдастырушы белсенді акценттер рөлін орындады. Зерттастармен көмкерілген кірпіш пен зерттастардан кесілген терракота тұтастай полихромиялық қасбеттер құрды.

Имараттың жер үстінен бой көтерген негізгі массасы онымен түсі жағынан бірігеді, зерттастармен безендірілген, тескестемен қапталынған көгілдір, ақық күмбездер имарат массасына соншалықты келмейді, бұл түс көктен алынғандықтан, бейнебір онымен қосылып кеткенде әсер қалдырады.

Сәулет өнерінде түрлі түстерді қолдану орыс сәулеткерлігіне ежелден тән. Оның тарихының XVI-XVIII ғғ. полихромиялық ерекше гүлденгенін атап өтуіміз керек. Әлемдік мәдениет тарихында көнеорыстық храмдардың қабырғаға салынған суреттері – көнеорыстық фрескалар айырықша орын алады. Бұндай сәулеттік өне үлгісі орыс сәулет өнерінің ұлы ескерткіші – Мәскеудегі Никита қақпасының жанындағы Троица шіркеуіне (1634 ж.) тән. Қасбеттерде екі басым түс – қызыл және жасыл көршілес түскен, оларға сұрғылт реңктері, кесілген тас пен төбенің түсі, сондай-ақ

өзге түстердің шағын көріністері сырлы тақталар, алтын кресттер және басқалар бағындырылған.

XIX ғ. басындағы классицизм белсенді түстік үндесулерден бас тартты, ол қасбеттердің бейнелі өрнектілігін жоққа шығарды. Бұл кезеңнің сәулеттік полихромиясы үшін ұстамды түстік беріліс сипатты.

Сәулет өнерінде түстің жаңа концепцияларын әзірлеуге құрамында И.А. Ладовский, К.С. Мельников, Л.М. Лисицкий, В.Ф. Кринский және басқалар бар бір топ кеңестік сәулетшілер – өнер-тапқыштар айтарлықтай үлес қосты.

«Де Стил» тобындағы (1917-1931 жж.) голландтық сәулетшілер мен сәулетшілердің, Баухауз экспериментшілерінің (1919-1933 жж.) теориялық ізденістері де сәулеттік полихромияның қазіргі принциптерінің қалыптасуына күшті әсер етті.

Түстерді шамадан тыс қолдану кейде теріс нәтижелерге алып келді. Мәселен, Магдебург қаласының жекеленген бөліктері түрлі түстермен шатыстырылды және қала үлкен театрлық сән-демені еске түсірді. Шектеусіз ала-құла түрлі түстілік, көп ұзамай кері реакция туғыза бастады. Тойтарылмас полихромия тойтарылмас түссіздікке айнала бастады. Германияда «ала-құла түрлі түстілік жойылсын» деген ұран астында көптеген ғимараттар сыртынан да және ішінен де ақ түспен сырланды. Мұның нәтижесінде табиғи түстердің және жаңа өрлеу материалдарының бояу тақтайларын пайдалануға деген ұмтылыс пайда болғаны ақиқат. Көз бір ғана ақ түстіліктен туатын қайта жарықтануға шыдап, көтере алмайтыны белгілі болғаннан кейін, эксперименттік зерттеулер ескеріліп, адамның түстегі жүйкелік-физиологиялық қажеттілігін қанағаттандыру үшін түстер санын белгілеу әрекеттері жасалынды.

Жапонияда ұлттық түстік жүйенің және оның негізінде түсті стандарттаудың енгізілуі, бояулардың кең түрлерінің жиынының және құрылыс материалдарының үлкен бояу тақтасының дайындалуы түстің сәулет өнеріне тез енуіне мүмкіндік жасады. Жапонияның қазіргі сәулет өнерінде орта ғасырлардағы секілді, полихромияның пайдаланудың екі қарама-қарсы ағымын табуға болады. Кендзо Танге Олимпиадалық кешеннің архитектурасында материалдардың – табиғи тастың, бетонның, алюминийдің және ағаштың тістерінің жұмсақ үйлесімді гаммасын қолданды. Кешеннің барлық кеңістігінің реңктік полихромиясы төңіректік қалалық кеңістіктің қайнаған түстік ортасындағы өзіндік тыныстық мекен болып табылады.

Еуропаның, Азияның және Американың әр түрлі елдерінде туған сәулеттік полихромияның идеяларын енгізу мысалдары жалпыға бірдей сипатты бола бермейді. Сәулеттік орталар мен шағын қалалардың кескінсіздігімен және бір қалыптылығымен күрес олардың тұрғындарын «түссіз өмір сүруге» түйсіктік қарсылыққа алып келеді. Олар тұрғын аудан мен қаладағы түсті теориялық салдарлары, рөлі туралы ойлануға ниеттенбей – ақ, өз үйлерінің қабырғаларын қолтума суреттік кескіндермен әшекейленеді. Бұл жерде сәулеттік ортаны әрлеу проблемаларының әлеуметтік табырлары айқын аңғарылады. Полихромиялық төңірекке табиғи ұмтылыс қызметті және көп қабатты ғимараттардың қасбеттері мен шет жақтарын түстік геометриялық үйлесімдермен және бейнелеу сипатындағы суреттермен әшекейлендіретін кәсіби суретшілерді шабыттандырады. Мұндай көптеген әрекеттерді АҚШ, Италия, бұрынғы Германия Федеративтік Республикасы және басқа елдердің, соның ішінде бұрынғы КСРО-ның да қалаларынан да табуға болады.

Бүгінгі өнеркәсіптік нысандардың полихромиясы бойынша туған жобалау – эксперименттік ұсыныстар, ірі қалалардың қоғамдық аймақтарының түстік шешімі, жаппай құрлыстық тұрғын аудандардың композициясында полихромияны енгізу туралы ұсыныстар – бұл сәулеттік ортаны шырайландыру проблемаларын шешудің өзектілігі өмірдің өзімен ұсынылып отырған тек жекелеген әрекеттер.

Ғимараттың және имараттың әсер ететін әр түрлі факторлардың арасында физиологиялық оптика, жекелей алғанда, сызықтар мен көлемдік пішіндерді көрушілік қабылдау ерекше орын алады. Адамның көзінің көруіне оптикалық алдауларға берілуі тән болып табылады. Мұнда түр тудырушы элементердің ұзындығы, алаңы, көлбеулік бұрышы және қисықтығы туралы сөз болып отыр. Біздің көрушілік оптикалық аппаратымыздың және объектілерді психологиялық қабылдауымыздың жетімсіздігі кейде оптикалық елестер деп аталатын жалған елестік бейнелік өлшемдер мен пішін-демелердің себепшісі болып табылады.

Оптикалық түзетпелер оптикалық – геометриялық елестердің, пропорциялардың және пішінді ракурстар қабылдаудың теріс әсерлерін жояды. Бұл жағдайда көрушіден алшақ заттардың көз көрімдік әсерлерінің, сондай-ақ әуе ортасы ерекшеліктері, жарықтану шарттары ескеріледі. Көз өлшемдерді биіктікке және тереңдікке қарағанда, дәл бағалайды. Сондықтан тік ұзын бойлық әр түрлі үлкен көлденең бойлықтардан ұзынырақ көрінеді. Ал тегіс, бірақ әртүрлі мүшеленген жа-зықтықтар бірдей емес әсер қалдырады.

Тарих есте жоқ ескі замандардағы оптикалық елестерді пайдалану мен зерттеудің едеуір мысалдарын сақтап келеді. Сәулетшілер мен суретшілер пішіндердің оптикалық түзетпелер жүйе-сін құрды. Сәулетшілер мен дизайнерлер заттардың дұрыс геометриялық пішініне жасаған шамалы өзгерістерін оларға көркем мәнерлілік, үйлесімділік, бітімділік, сұлулық беру үшін енгізеді.

Резюме. В статье рассматривались методы, способы, возможности полихромия в архитектурном искусстве. Полихромия – многоцветная раскраска или многоцветность материала в архитектуре, скульптуре, декоративном искусстве. Присутствовала почти во все эпохи и во всех областях культуры – в египетских пирамидах, минойских дворцах, в греческих и римских храмах, на исламских куполах и в средневековом искусстве.

Summary. The article examined the methods, methods, possibilities of polychrome in architectural art. Polychromy – multicolor coloring or multicolor material in architecture, sculpture, decorative art. Present in almost all eras and in all areas of culture - in the Egyptian pyramids, Minoan palaces, in Greek and Roman temples, on Islamic domes and in medieval art.

Әдебиеттер

1. Искусство ансамбля. Художественный предмет – интерьер – архитектура – среда / Сост. А.К. Василевский. – М.: Просвещение.
2. Капр А. Эстетика искусства шрифта. – М.: Книга.
3. Кикушин Г.Ф. Шрифт: Для художников оформителей. – Минск.
4. Кудин П.А., Ломов Б.Ф., Митькин А.А. Психология восприятия и искусство плаката. – М.: Плакат.
5. Рунге В.Ф., Сеньковский В.В. Основы теории и методологии дизайна. – М.
6. Нешумова Б.В., Щедрина Е.Д. Художественное проектирование. – М.
7. Пезе М.Э. Очерки истории художественного конструирования в России VIII начала XX веков. – Л.

*А. Маратова, студент «Дизайн» кафедрасы
Ғылыми жетекші: Г.А. Иманғалиева, аға оқытушы
ҚазАҚХСУ*

АҚТАУ ҚАЛАСЫНДА ЖАҒАЛАУДАҒЫ САЯБАҚ ЖОБАСЫН ЖАСАҚТАУ

Андатпа. Мақалада Ақтау қаласын көркейту мақсатында қарастырылып және оның сәулеттік кеңістікті шешімдері талданады.

Кілт сөздер: көркем сәулеттік пішін, пішінтүзушілік, жобалау, ландшафт.

Мен сөзімді Ф. Энгельстің өткен ғасырдың соңғы ширегінде айтқан сөзінен бастағым келіп тұр: «Табиғаттағы билеп-төстеп алдық деп мақтанбай-ақ қоялық. Батапқы кезде біздің осы жеңіс-теріміздің әрқайсысынан көздеген мақсатымызға жеткенімізді алдымен көрерміз. Бірақ екінші және үшінші кезеңдеріне келгенде өзіміз нүкте қоймаған нәтижелерді байқармыз. Сөйтіп көрген зиянымыз, пайдамыз асып түсер» деген екен.

Қазіргі заманда техниканың дамып, адам баласына пайдасы мен зиянын келтіріп жатқаны бәрімізге мәлім. Дамып келе жатқан елордамыздың зәулім үйлері, өндіріс орындары және көліктің көбеюі қала тұрғындарына әсерін тигізеді. Адам әрекеттерінің табиғатқа кері әсерін түзетуде

және келеңсіз проблемаларды болдырмаудың амалын шешу жолында ландшафттық дизайнның атқаратын маңызы зор. Ол дегеніміз – әдемілік пен үйлесімділікті бірлестіретін өнер. Оның маңызын қазіргі кезде ғана емес, осыдан мыңдаған жылдар бұрын ежелгі мемлекеттерде білген. Ландшафт дизайнының бақша, саябақ өнерінің тарихын еске алғанда ежелгі Мысыр мен Вавилон елдері түседі. Мысыр елі бақша және саябақ өнері ең алғаш пайда болған елдердің бірі болып есептелінеді және бұнда ең әйгілісі Клеопатраның үлкен бақшалары болып табылады. Бұл бақшаларда құрма пальмалары, інжір, анар, акация, жемісті ағаштар отырғызылған. Тигр мен Евфрат өзендерінің арасындағы қазіргі кездегі Иранның территориясында ассириялық және вавилондар тұрған. Осыдан 2340 б.з.б. Гудеа есімді шумер тақсыры жүзім ағаштарын отырғызған. Вавилон жерінен дүниенің жеті кереметінің бірі «аспалы бақты» айтып кетуге болады. Бұл бақ Ассирия ханшасы Семирамида атымен байланысты. Алайда, мыңдаған жылдар, ғасырлар өте келе «аспалы бақ» қирап, қазіргі кезге дейін сақталмаған. Міне, ландшафттық дизайн, бақша және саябақ өнерінің маңыздылығын осы деректерден білуге болады.

Қазіргі заманға оралатын болсақ, ландшафттық дизайн біздің заманымызда өте үлкен және қалаларды көгалдандырып, абаттандырып жатқан салалардың бірі деп айтуға болады. Ландшафттық дизайн және бақша, саябақ салалары елордамызда да дамып келуде. Астана маңайы, сырты, көшелері, ғимараттары көгалданып, қаланың ішіндегі әсем сквер және бульварлар, саябақтар көбейіп келе жатыр. Мысалы, Астанада гүлдер мен ландшафттық дизайн бойынша «Astana Flor Expo-2010» атты халықаралық көрме ашылды. Бұл шараға көптеген елдер қатысты. Көрменің мақсаты – гүл шаруашылығында, бақтар мен саябақтар құрылысында, ландшафттық сәулет пен көгалдандыру кәсібінде әлемдік тәжірибелермен бөлісу, өндірушілер мен тұтынушыларға ақпарат алмасу алаңын ұсыну, Қазақстанда гүл бизнесін және ландшафттық дизайнды дамытуға мұндай көрменің орны бөлек. Ландшафттық дизайнның маңыздылығын тек осындай көрмелер арқылы ғана емес, сонымен қатар адам өмірінде үлкен рөл атқаратынын айтып кетуге болады. Бүгінгі ландшафттық дизайн, сол баяғы жүз, екі жүз жыл бұрынғыдай, өз уақытының философиялық және дүниетанымдық идеяларын білдіреді. Қазіргі стилистика, классикалық стильдерге қарағанда, еркіндеу және іске асыру жағынан жеңілдеу келеді, бірақ жаңа идеялар және инновациялық технологиялармен бірталай құнарландырылған. Адам өмірі табиғатпен және өсімдік әлемімен тығыз байланысты болғандықтан өмір сүріп жатқан ортамызды бүгінгі күннің талабына сай етіп көркейтуге, таза ұстауға қандай амал-тәсілдер қолдануға болатындығын, қоршаған ортаны көгалдандырып, ағаш көшеттерін отырғызудың да ерекше тәсілдерінің бар екенін ландшафттық дизайнның көмегімен біле аламыз.

Маңғыстау – кім-кімді де қызықтырып әкететін, терең тарихты өлке. «Жер шарының геологиялық тарихын білгіңіз келсе, Маңғыстауды бір рет көріңіз», – деген Н. Андрусов.

К. Паустовский болса: «Маңғыстауға барған сапарымды жұлдызды өлкеге жасаған саяхат деуге болар еді. Мен еш жерде мұндай жұлдыздар нөсерін, олардың көз шаршатар жарқылын көргенім жоқ. Жұлдыздар Маңғыстауға ұшып келіп жатқандай сезіледі», деп бағалады. Қазір егемен еліміздің ең бай өңірі, экономикалық даму тұрғысынан көшбасшы болып отырған қазыналы Маңғыстау – «Жеті жұрт келіп, жеті жұрт кеткен», шытырман оқиғаға толы өңір. Жерінің асты қазынаға, жерінің үсті аңызға толы өңір. Әулиелі – киелі мекен. Осы өлкенің өркендеп, одан әрі қанат жайып дамуына үлес қосу – бүгінгі біздер сіздердің міндетіміз. Әр адам ата-анасының алдында борыштар болатыны секілді, туған жерінің алдында да белгілі бір міндеттері болатыны анық. Менде сол міндетімнің бірі ретінде туған жерімнің өркендеуіне үлес қосуды мақсат еттім.

Менің бұл ғылыми ізденісім Ақтау қаласын көркейту мақсатында. Бүгінгі таңда Ақтау қаласы жаңғыру аясында. Маңғыстау облысы, сонымен бірге Каспий теңізінің қазақстандық секторы бағалы биологиялық ресурстармен минерал – шикізат потенциалына бай: еліміздің экономикасын көтеруде стратегиялық елеулі орында. Каспий теңізінің 1350 км-ге жететін жағалауына ерекше көңіл бөлуі керек. Бүгінгі таңда атмосфера ауасына тигізер әсерінің зор екендігін жақсы білеміз. Ластанған ауаны тазартудың ең жеңіл жолы – көгалдандыру екенін де әрбір көзі ашық жан мойындайды. Сондықтан жасыл желектерді өсіруден жалықпау керек деп ойлаймын.

Каспий теңізінің жалпы ауданы 376 мың шаршы км. Оның беті теңіз деңгейінен 28 метр төмен

жатыр. Теңіз солтүстіктен оңтүстікке қарай 1200 шақырымға созыла орналасқан. Ендірек жері – 435 км, ал еңсізі – 193 км. Каспий теңізінің жағалау сызығының ұзындығы – 7000 шақырым. Оның суы 5 мемлекеттің сағалауын шайып жатыр. Жағалау сызығының Қазақстан үлесіне – 29% (2340 км), Ресейге – 16%, Әзірбайжанға – 20%, Түрікменстанға – 21%, Иран Ислам Республикасына – 14% тиеді.

Өңірдің серпінді дамуы осы қала құрылысы торабы функцияларының және оның жаңа сәулет-кеңістігі композициясының кеңеюі мен нығаюын көздейді. Қала келбетін қалыптастыруға әсер ететін басты басымдық ретіндегі теңіздің маңызын ескере отырып, теңіз жағалауын көркейту көзделуде. Жағалау – қала құрылысының желілік элементі, оның ұзына бойғы учаскелерін жасыл шоғырлар, тамашалау алаңдарын, перголалар, орындықтар мен әр түрлі шағын сәулеттік нысандар сияқты объектілерді салу есебінен түрлендіруді ұсынып, болашақ сәулетші-дизайнер ретінде өз үлесімді қосуды көздедім.

Қазіргі уақытта Ақтау қаласында туризм қарқынды дамып келеді. Бір жылдың ішінде жағалаулары тазаланып, үлкен жұмыстар жүрді. Бас жоспар бойынша көптеген жобалар жүзеге аспақ. Яғни, мұнда болашақ әлеуметтік, экономикалық, мәдени және туристік дамуды алға қоя отырып, қаланың жаңа заман талабына сай абаттандырудың өіндік бір қолтанбасын құру. Өзімнің тамамдап жатқан оқу орнынан алған білімімнің қорытынды ретінде осы ғылыми жұмысымды дипломдық жобалауға жалғастыру анықталады. Осы бойынша Ақтау қаласының жағалаудағы саябақ жобасы жасаудамын.

Әдебиеттер

1. «Экология и устойчивое развитие» газета, 10. 2005.
2. «Егемен Қазақстан» газеті, 14 қаңтар 2004.
3. «Промышленность Казахстана» журнал, 08.2004.
4. «ҚазҰТУ хабаршысы, экология сериясы» журналы, 2004. – №2(15).
5. Акбасова А.Ж., Санкова Т.Ә. Экология. – Алматы, 2003.
6. «Экология пәні бойынша». СПОӘК, ҚазҰТУ. – Алматы, 2005.

Д. Мубарак, Д. Сәрсенбаев
студенттері «Дизайн» кафедрасы
Ғылыми жетекші: **Ж. Рыскелдин**, магистр
ҚазӘҚХСУ

«ҒАРЫШТЫҚ НЫСАНДАРДЫ ЖОБАЛАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ»

Негізгі Ғарыш нысандарын жобалаудың сәулеттік тәсілі конструкцияланатын ортаның барлық элементтерін қозғайды. Бұл сала ең алдымен инженерлік іске (әсіресе, аэроғарыштық және экоинженерия) негізделген, алайда физиология, психология және әлеуметтану сияқты әр түрлі пәндермен байланысты. Жер үсті архитектурасы сияқты элементтер мен жүйелердің құрамдас шенберінен шығуға, жобалаудың табыстылығы тәуелді мәселелер мен мәселелерді неғұрлым кеңірек түсінуге қол жеткізуге талпыныстар жасалады. Ғарыш сәулетшілерінің еңбегі негізінен НАСА үшін орбиталық ғарыш станцияларының, Ай мен Марсты зерттеуге арналған кемелердің, сондай-ақ әлемдік ғарыш агенттіктері үшін жер бетінде орналасқан базалардың жобалық тұжырымдамаларын әзірлеуге негізделеді.

Сәулетшілерді ғарыштық бағдарламаларға қатысуға АҚШ пен КСРО арасындағы ғарыштық жарыс нәтижесінде тартыла бастады. Олардың қатысу қажеттілігі ғарыш миссияларының ұзақтығын арттыруға, сондай-ақ ғарышкерлердің түрлі қажеттіліктерін, сонымен қатар, ең төменгі өмір-

лік қажеттіліктерді қоса алғанда, ұмтылуды қанағаттандыруға негізделген. Қазіргі уақытта ғарыш архитектурасымен бірнеше мекеме айналысады. Сасакава Халықаралық ғарыштық сәулет орталығы (SICSA) – бұл Хьюстон университетінің базасында «ғарыштық Сәулет» мамандығы бойынша магистрлік бағдарлама ұсынатын академиялық ұйым. SICSA түрлі корпорациялар мен ғарыш агенттіктері үшін жобалау бойынша шарттық жұмыстарды да орындайды. Еуропада ғарыш сәулеті саласындағы зерттеулермен Халықаралық ғарыш университеті айналысады. Жыл сайын органы бақылау жүйелері бойынша халықаралық конференция өткізіледі, оның шеңберінде басқарылатын ғарыштық ұшулардың проблемалары, сондай-ақ ғарышта болған кезде адам факторы мәселелері талқыланады. Американдық институтының аэронавтики және астронавтика базасында сәулет техникалық комитет мемлекеттік реттеу мәселелері бойынша құрылған. Ірі ғарыш жобаларын мемлекет бақылайтын, ал тұжырымдамалық жобалау университеттер деңгейінде жүзеге асырылатын тарихи қалыптасқан жағдайға қарамастан, ғарыштық туризм дәуірінің басында ғарыш архитектурасына көзқарастың өзі өзгеруі мүмкін

Алғаш рет адамның ғарышқа ұшуы туралы ойлар ғылыми-фантастикалық әдебиетте пайда болды, мысалы, Жюль Верннің «жерден айға тура жолмен 97 сағат 20 минут ішінде» романында 1865 ж. шығарылған. Кейбір бөлшектерде осы шығармада сипатталған миссия (үш адамнан тұратын экипаж, кеме өлшемі, Флорида ғарыш айлағы) 100 жылдан астам өткен Аполлон бағдарламасына ерекше ұқсас. Романда дұрыс алюминий капсула сөрелермен жабдықталған, онда саяхат үшін қажетті құрал-жабдықтар сақталған, мысалы, жиналмалы телескоп, қырғыштар мен күректер, атыс қаруы, оттегі генераторлары, тіпті ғарышкерлер отырғызуға тиіс ағаштар. Еденге иілген диван құрастырылды, ал кеменің жоғарғы бөлігіндегі қабырғалар мен иллюминаторларға баспалдақ арқылы жету және зымыран ғарыш зеңбірегінің көмегімен жер бетінен ұшырылғандықтан, ол оқ түрінде жасалды; бұл әдіс адамды нақты жағдайларда ғарышқа жіберу үшін қолайсыз болды. Адам ғарышқа тек Зымырандық техника арқылы жіберілуі мүмкін

Зымырандардың көмегімен Ғарышқа саяхат туралы алғашқы маңызды теориялық ілімдер 1903 ж. Константин Циолковскиймен тұжырымдалды. Космонавтиканың әкесі, Циолковский, сондай-ақ сыртқы шеңберде жасанды ауырлық күшін генерациялайтын айналумен тұрақтандырылатын ғарыш станциясы, атмосфералық шлюздер, ғарыш кемесінен тыс жұмыстарды орындауға арналған скафандралар (ашық ғарышқа шығу), азық-түлік пен оттегімен қамтамасыз ету үшін жабық экожүйелер, сондай-ақ ғарышта күн энергиясын пайдалану сияқты идеялардың авторы болып табылады. Циолковский ғарышты қоныстандыру – біздің өркениет жолындағы сөзсіз қадам деп есептеді. 1952 ж. Вернер фон Браун тұрғын ғарыш станциясының жеке тұжырымдамасын журналдық мақалалар сериясында жариялады. Оның жобасы пысықталды және алдыңғы идеялармен салыстырғанда жақсарды, бұл ретте фон Браун бірегей қадам жасады – жұртшылыққа өз ойын ашты. Оның жобасына сәйкес, айналумен тұрақтандырылатын ғарыш станциясы үш палубадан тұрады және навигациялық аппарат, метеорологиялық станция, жер обсерваториясы, әскери платформа, сондай-ақ Жерден тыс кеңістіктегі одан әрі зерттеу миссияларына арналған аралық пункт ретінде жұмыс істеуі тиіс. «2001 жыл: Космическая Одиссея» фильмінен станция фон Браунның жобасынан көрініс тапты деп саналады. Вернер фон Браун әрі қарай кетті және ай және Марсиандық миссиялардың сызбаларын әзірлей бастады, Кольерз Уикли өзінің ғажайып ойларын жариялады.

1961 ж. 12 сәуірінде Юрий Гагариннің ғарышқа ұшуы адамның алғашқы ұшуы болды. Бұл миссия қажетті алғашқы қадам болған кезде, Гагарин өзінің креслосымен және шағын иллюминаторымен белгілі бір дәрежеде шектелді; ғарышта тұру мүмкіндігі туралы сөз болған жоқ. Кейінгі ғарыш миссияларында төмен жер маңындағы орбитада тұру жағдайы мен жайлылығы туралы жорамалдар біртіндеп жақсарды. Миссиялардың ұзақтығы ұлғайып, сонымен бірге дене жаттығуларын орындау және жылжыту үшін кеңістік кеңейтілді, санитарлық тораптар жақсарып, тамақ сапасы артты, бос уақыт кезіндегі қызмет барынша бай және әр түрлі болды. 1968 ж. Рэймонд Лоуидің басшылығымен сәулетшілер мен өнеркәсіптік дизайнерлер тобы инженерлердің қарсылығына қарамастан, НАСА шолу терезесін «Скайлэб» орбиталық зертханасының конструкциясына қосуға сендірді. Бұл шешім ғарыш кемелерін жобалауға адам психологиясының тұжырымдамаларын енгізуді білдіреді. Ғарыш сәулеті осылай пайда болды

Ғарыш архитектурасында сәулет теориясы кеңінен қолданылады. Дегенмен, кейбір ережелер мен пайымдаулар ғарыш объектілері үшін бірегей болып табылады.

Біздің дәуірге дейін бірінші ғасырда рим сәулетшісі Витрувий кез келген құрылыс беріктігімен, пайдалылығымен және сұлулығымен ерекшеленуі тиіс екенін айтты. Оның «сәулет туралы 10 кітап» трактаты – классикалық антикалық кезеңде жазылған осы пән бойынша бүгінгі күнге дейін жеткен жалғыз жұмыс кейінгі мыңжылдықтағы сәулет теориясына елеулі әсер етті. Тіпті ғарыш архитектурасында бірінші кезекте осы үш қасиеттер есепке алынады. Алайда, ғарышта тұрумен байланысты елеулі проблемалар тұрғын үй-жайларды жобалау кезінде басты назар бірінші кезекте функционалдық қажеттілікке, бұл ретте сәндік элементтерге сирек немесе мүлдем жоқ болуына алып келді. Бұл мағынада формадан функционалдылықтың басымдылығы болып табылатын архитектуралық модернизм принципі толығымен қабылданған. Алайда, «өсіп-жетілу» және ғарыштық архитектураның дамуы бойынша пәндер ретінде жер үсті архитектурасымен болған сияқты сәулеттік дизайн туралы диалог үшін мүмкіндіктер ашылады.

Ғарыш миссиялары, әсіресе адамның қатысуымен мұқият дайындықты талап етеді. Сондай-ақ, ғарышта қолданылатын технологияларды жетілдіру және экипаждарды жаттықтыру үшін сынақ алаңы ретінде қызмет ете алады. «Флэшлайн Марс» арктикалық зерттеу станциясы – Марсиандық қоғам қызмет көрсететін Канада аралында орналасқан Марсиандық база симуляторы. Жобаның мақсаты Марсиандық миссияның нақты жағдайларына неғұрлым ұқсас жағдай жасау, сондай-ақ экипаждың мінсіз санын анықтау, «дала жағдайында» жабдықтарды сынау, қай жабдық пен кемеден тыс қызметті жүргізу үшін қандай процедуралар ең қолайлы екенін анықтау болып табылады. Экипажды микрогравитация жағдайында осындай қызметке дайындау үшін ғарыш агенттіктері симулятордағы су асты жаттығулары мен жаттығуларға жүгінеді. Нөлдік жүзу зертханасы (ағылш. Neutral Buoyancy Laboratory) суасты жаттығу кешені НАСА қамтитын ауқымды көшірмелері жүк бөлігінің ғарыш шаттла және модульдер МСМ. Технологияларды дамыту және ғарышкерлерге жақындатылған жағдайларда Ғарышкерлерді даярлау ғарышта тұру үшін мүмкіндіктер жасау жолында маңызды қадам болып табылады.

Ұшыру шектеулерімен байланысты объектілерді ғарышқа жіберу қиындықтары ғарыш архитектурасының физикалық нысандарына терең әсер етті. Қазіргі уақытта барлық ғарыштық тұрғын үйлер модульдік сәулет принциптері бойынша салынған. Қазіргі заманғы тасымалдағыш зымырандардың басты ағытпасының габариттері (негізінен ені, сондай-ақ биіктігі) ғарышқа жіберілетін қатты компоненттердің мөлшерін шектейді. Ғарышта ірі құрылымдарды салуға мұндай көзқарас кейіннен қолмен құрастыра отырып, жеке-жеке бірнеше модульдерді іске қосуды қамтиды. Модульдік архитектураны пайдалану салдарынан жоспарлау қажетті нүктеге жету үшін бірнеше модульден өту қажет туннель жүйесіне ұқсас болады. Модульдік архитектура сондай-ақ ішкі диаметрді немесе герметикалық бөліктердің енін стандарттауға ұмтылады, бұл ретте жабдық пен жиһаз шеңбер бойында орналасады. Ғарыш станциялары және осындай типтегі базаның бетінде орналасқан жалпы алғанда сол немесе өзге бағытта қосымша модульдерді қосу есебінен ғана кеңейтілуі мүмкін. Модульдік архитектураны пайдалану кезінде барабар жұмыс және тұрғын кеңістікті қамтамасыз ету көбінесе прививиялды емес міндетке айналады. Шешім ретінде икемді жиһаз (жиналмалы үстелдер, рельстердегі перделер, кереуеттер) қолданылуы мүмкін, оның көмегімен интерьер нақты функцияларға бейімделеді, жеке және ұжымдық кеңістіктің ара-жігін ажырату өзгереді.

Эжен Виолле-де-Люк әр түрлі материалдарды пайдалану кезінде әр түрлі формаларды қолданғаны үшін сөз сөйледі. Бұл принцип ғарыш архитектурасында ерекше маңызды. Іске қосу кезінде массаны шектеу инженерлерді адекватты қасиеттері бар неғұрлым жеңіл материалдарды іздеуге мәжбүрлейді. Сонымен қатар, орбиталық ғарыш ортасымен байланысты күн радиациясы деңгейінің күрт өзгеруіне байланысты жылдам жылу кеңеюі, сондай-ақ бөлшектер мен атомдық оттегімен бомбалаудан туындаған коррозия сияқты қиындықтар материалдарды таңдау кезінде бірегей шешімдерді талап етеді. Бір кездері индустриялық дәуір сәулетшілер үшін жаңа мүмкіндіктер ашып, жаңа материалдар шығара бастады. Дәлірек айтқанда, материалдарды өндіру саласындағы жетістіктер ғарыш архитектурасының перспективаларын өзгертеді. Көмірпластик өзінің беріктігі мен салмағының арақатынасы арқасында ғарыш жабдықтарында қолданылады. Қазірдің

өзінде зерттеулер жүргізіліп жатыр, олардың нәтижелері бойынша көміртегі талшығы немесе өзге де композиттік материалдар ғарыш объектілерінің ірі конструкциялық элементтерінің құрылысында пайдаланылатыны айқын болады. Қандай да бір әшекейсіз ең қолайлы материалдарды қолдануға болатын сәулеттік принцип «Truth to materials» деп аталады.

Орбиталық және жерүсті архитектурасы орбитадағы құрылыстар өз салмағын қолдауды қажет етпейді. Бұл еркін құлау жағдайындағы нысандардың микрогравитациялық жағдайларының арқасында мүмкін болады. Іс жүзінде, ғарыштық жабдықтың көп бөлігі, мысалы, канадарм орбитада қолдану үшін ғана әзірленеді. Мұндай жабдық жер бетіндегі өз салмағын көтере алмайды. Микрогравитация ғарышкерге ғарышкердің денесі басқа объектіге жеткілікті сенімді бекітілген жағдайда кез келген массадағы объектілерді жылжытуға (баяу болса да) мүмкіндік береді. Демек, орбиталық ортаға қатысты конструкциялық пайымдаулар жер үсті құрылысының қағидаттарынан едәуір ерекшеленеді және ғарыш станциясының тұтастығын қамтамасыз етудің негізгі міндеті әдетте іске қосу және құрастыру кезінде оның компоненттерінің зақымдануын болдырмау болып қалады. Дегенмен, жер бетіндегі құрылыстарды олардың меншікті салмағын ұстап тұруды ескере отырып жобалау қажет, алайда бұл салмақ жергілікті гравитациялық өрістің күштеріне байланысты болады.

Қорытынды

Ғарыштық сәулет теориясының негізгі нүктесі адам тұрған немесе тұратын жердегі экстремалды ортаны іздеу болып табылады. Мұндай ортаның шарттары ғарыштық ортамен салыстырылады. Мысалы, адамдар мұхит түбіндегі су асты қайықтарында, жер бетіндегі бункерлерде. Қазіргі заманғы технологиялардың арқасында Антарктикада өмір сүру, аймақтың радиациясы мен тіпті стратосферада залалданған, не болмаса жанып жатқан ғимараттарға қауіпсіз кіреді. Ядролық реакторы бар су асты қайықтары электролиз арқылы оттегі жасайды және су астында айлап қалуы мүмкін. Ғарыш жүйелерін жобалағанда, сәулетшілер осындай жағдайлардың мысалдарына жүгіне алады. Іс жүзінде, ғарыш станцияларының тыныс-тіршілігін қамтамасыз ету жүйелері мен ғарышкерлердің су асты қайықтарында қолданылатын тіршілікті қамтамасыз ету жүйелерімен әр түрлі ұқсастықты көрсетеді.

Ғарыштық сәулетте болу кезінде физикалық және психологиялық жайлылықты қамтамасыз ету маңызды. Ғарыш кеңістігінде Жер бетіндегі ауа, су, тамақ, қалдықтарды кәдеге жаратуды – жетілдіруді талап етеді. Бұлшықет атрофиясын және ғарышта болудың басқа да салдарын азайту үшін ғарышкер қатаң дене жаттығуларын ұстануға тиіс. Ғарыш сапарының ұзақтығы (оңтайлы) бекітілген факт оқшаулау туындаған күйзеліске әкелуі мүмкін. Алыстағы зерттеу станцияларында және әскери қызмет уақытында ұқсас проблема байқалады, алайда стандартты емес гравитациялық жағдайлар үйге деген сағыныш сезімін қиындатуы мүмкін. Сонымен қатар, шектеулі және өзгермейтін физикалық кеңістіктегі қорытынды кішкентай экипаждардағы тұлғааралық қарым-қатынастардағы шиеленісті арттырады және өзге де теріс психологиялық әсерлерді күшейтеді. Мұндай стрессті жерде қалған отбасымен және достарымен үнемі қарым-қатынас жасау, медициналық қолдау көрсету, рекреациялық қызметті енгізу және үймен байланысты қандай да бір заттарды, мысалы, фотосуреттер немесе жасыл өсімдіктерді бортқа жеткізу жолымен әлсіретуге болады.

Ғарыштық ғимарат болсын, жер серіктері болсын бұларды жобалау кезінде ерекше жаңа ғарыштық эргономикалық заңдылықтарды қолдану жоба үшін қатаң талап болып есептелінеді. Олай болмаған күнде ғарыштың қатал табиғаты тіршілік иесіне қауіпсіз жайлы орта тудыруы екі талай.

Әдебиеттер

1. Скурлатова М.В. Бионика как связь природы и техники // Молодой ученый. – 2015. – №10.
2. Цойх М. Бионика: Энциклопедия // Мир книги. – 2007.
3. Лебедев Ю.С. Архитектура и бионика // Стройиздат. – 1977.
4. Большая Советская Энциклопедия. Том 4. // Просвещение. – М., 1965.
5. Вопросы бионики. Сб. / Ст., отв. ред. М.Г. Гаазе-Рапопорт. – М., 1967.

ДИЗАЙН. ДИЗАЙННЫҢ ҚОҒАМДАҒЫ ДАМУ ДЕҢГЕЙІ

Дизайн – эстетикалық жиынтыққа сәйкес сәулет өнерінің өнеркәсіп бұйымдарының үлгісін жасауға байланысты жоспар. Осы анықтаманың негізгі аспектілеріне мыналар жатады: жоспардың элементі; құру идеясы. Дизайнның басты ерекшелігі – қоршаған ортаға үйлесетін бұйымдарды шығарып және де сол бұйымдарды үнемі жаңаландырып, басқа да үлгілерін ойлап табу.

«Дизайн» сөзі XVI ғ. пайда болды және бүкіл Еуропада бірегей қолданылды. «Дизайн» ағылшын тілінен алғанда (design) «жобалау, сызу, ойлап табу және де жоба, жоспар, сурет» деген мағынаны білдіреді. Қазақстанда дизайн өнері 1960 ж. бастап қалыптасып, дами бастады. 1987 ж. Қазақстан Дизайнерлер одағы құрылды.

Дизайн – өнеркәсіптік саланы көркемдік-техникалық жағынан жетілдіру, адам қызметінің түрлі салалары – техника, инженерия, өнер, архитектура, әлеуметтану, экономика, тағы басқаларының жетістіктерін өзіне үйлестіре отырып, мінсіз, эстетикалық жоғары сапалы туындылар, бұйымдар мен тың идеяларды ойлап табуға бағытталған ерекше мамандық. Айналамызды қоршаған заттар мен қолданыстағы бұйымдардың құрылымдық сапасын анықтап, олардың қасиеті мен сырт келбетінің әсемділігін айқындап, әрі функционалдылығын, сонымен қатар арадағы заттармен үйлесімділігін орнатып және осының бәрін адамның эстетикалық қажеттіліктерін қанағаттандырумен қоса біздің стилдік көркем талғамдарымызды ашу үшін арналған сала. Дизайн – ептілік, сезгіштік, әсерлік, өнертапқыштық, талғампаздық, жаңашылдық, құрамдастыру сияқты жан-жақты функцияларды қамтып, оларды жетілдіруді қажет ететін сала. Бұл сала тек қана ішкі табиғи талғамды ғана бағдарламай, аса бір ұқыптылықты, ерекшелікті, үйлесімділік пен жарасымдылықты, шеберлікті, талап етіп, әрі, дизайн қамтитын салалардың өз ерекшеліктерін ескере отырып, оның ары қарай қолданыстағы тиімділігін алдын ала байқап отыруға жетелейді. Дизайнның біздің қоғамда дамуы, әр адамның ішкі дүниесінің сұлулығын ашып, халық арасында жақсыға деген талпынысты оятуға әкеледі. Адам рухани жағынан бір саты жоғарылай түседі. Қарапайым заттардың өзі жарасымдылығын тауып дами түседі. Бұл адамға өмірге жаңа көзқараспен қарауға көмектеседі. Дизайн – бұл өнер мен қолөнердің өзара байланыс табуының нәтижесінде шығатын ерекше дүние. Бұл ыңғайлылық, ерекшелік, көркемділіктің үйлескен бағыттарының қыры, бұл ғұмыры жас сала болғанымен де, болашағы зор, бастамасы үлкен мамандықтың түрі. Бұл адамзатты ізденіске, көркемділікке, талғампаздыққа, өнерді бағалауға, эргономиканың қажеттіліктерін сезінуге, сапалының айырмашылығын тануға, эстетикаға үйрететін бағыттардың бірі. Адамның айналасын көркейтуден қорықпауға, қарапайым нәрсені керемет туындыға айналдыруға, шығармашылық ой-өрісті өсіруге арналған көпті қамтитын үлкен сала. Осы дизайн термині негізделіп, дамығаннан бері талай бағыттар пайда болды. Еуропа мен Америкада XIX ғ. аяқ шенінде индустриалды өндірістің белең алуы нәтижесінде жаңа мамандықтың туындауына сұраныс туды. Бұл жерде ең алдымен суретшілер мен қолөнершілердің біріккен күштері Дизайнның жеке сала болып бөлінуінің бастамашылары болды. Олардың бастамалары, қосқан үлкен үлестері арқасында дизайн, тенденция, стиль дегенде біздің ойымызға Италия, Франция, Германия, Англия, Америка сияқты ірі мемлекеттер келеді. Әрине, дизайн термині де, саласы да осы елдерден бастау алып, дамып, бізге дейін жеке мамандықтың түрі болып келді. Қазіргі таңда дизайнерлер қазақ қолөнер шеберлерімен бірігіп, ескіше өнер түрлерін жаңғыртып, бояу шығарудан, тоқыма жасаудан, киім тігуден өзіндік технологияларды ойлап тауып, заманауи талапқа сай келтіріп, бәріне қолжетімді, әркімнің талғамына сай табылатын, бір көргеннен бұл қазақи этностиль дейтіндей, әр салада: дизайнда, сәулетте, модада, басқа да өнер түрлерінде көрініс табатын, Қазақстандық брендтерді, фирмалық стильдерді белгілейтіндей әлем тарихында қолтаңба қалдыратындай жұмыс жасауы қажет.

Кеңірек мағынада дизайн тек көркем дизайнға ғана емес, өндірістің, тұтынудың, объективті

ортадағы адамдардың болуы, оның визуалды және функционалдық қасиеттерінің ұтымды құрылысы арқылы кең ауқымды әлеуметтік-техникалық мәселелерді шешуге қатысу керек деп есептеледі. Дизайнның теориялық негізі – техникалық эстетика.

«Дизайн екі жақты сипатқа ие. Бірінші кезекте – құрылған нәрсенің мақсатын қатаң сақтау. Екінші – бұл пайдалы құрылымды безендіру немесе өрнектеу. Көптеген адамдар үшін «дизайн» сөзі жиі екіншісімен, тәуелсіз оюмен, екі жақтың бірлігіне емес, пайдалы функцияға қарама-қарсы келеді.

Өркениетті әлемдегі қазіргі заманғы дизайн тұжырымдамасы өнеркәсіптік дизайннан әлдеқайда кең болып саналады. Шын мәнінде, адам шығармашылығының кез келген саласы – бұл өнер, құрылыс немесе саясат, біз дизайн тұжырымдамасымен бетпе-бет келеміз.

Әлемдегі әлеуметтік-мәдени өзгерістердің көзі ретінде дизайнға көзқарас мәдениеттің қазіргі жағдайы мен осы күшті прогрессті машинадағы адамның орнына сәйкес келеді. Қазіргі заманғы дизайн қозғалысының нақты бағытын түсіну үшін оны одан әрі дамытуға ықпал ететін бірқатар факторларды ескеру қажет. Бұл факторлар әр түрлі болуы мүмкін: теріс, оң, рухани, материалдық және т.б.

Қазіргі әлемдегі дизайнер тек реформатор емес, сонымен қатар өзгерістердің бастамашысы ғана емес, сонымен қатар осы өзгерістердің бақылаушысы. Бұл идеяның сатысында, дизайнер, өз ойының құзыретті дамуын басқара алады, кейде адамға теріс әсер етуі мүмкін қателерді болдырмауы керек. Дизайн арқылы жаңа әлеуметтік құндылықтар, адам мен өнер арасындағы қарым-қатынас, жобалық қызметтің неғұрлым тиімді формаларын енгізу үшін тұтынушыны жобалау процесіне тарту маңызды болып табылады.

Дизайн – ірі тұтынушы, эстетикалық, моральдық және функционалдық талаптарға сай өнімдерді шығаруға арналған кәсіпкерлік практиканың түрі, тиісінше дизайн адамның қоршаған ортасы үшін эргономикалық болып табылатын оның өмірлік белсенділігін ұйымдастыру болып табылады.

Дизайн – экономикалық жүйенің маңызды құрамдас бөлігі, сондықтан ол халықтың өмір сүру деңгейіне әсер етеді. Дизайнерлік жобаның дамуы индустриялды дамумен тікелей байланысты. Дизайн кез-келген өнімді дамыту мен дамытудың маңызды сегменті болып табылады. Сонымен қатар дизайн әр компанияның маңызды құрамдас бөлігі болып табылады, ол компанияның танымал болуына мүмкіндік беретін «тұлға» болып табылады. Бұдан басқа, өнеркәсіптік дизайн – қолданыстағы дизайн элементтерінің барлық түрлері: тұтыну тауарлары, жылжыту, жекеменшік және қоғамдық интерьер, өнеркәсіптік және машина жабдықтары, ғарыш және әскери техника, түрлі шағын және өнеркәсіптік нысандар, сондай-ақ әлеуметтік маңызы бар объектілерді жобалау.

Дизайнға қандай үлес қосар едің?

Егер Қазақстандағы үйлер жапон стилінде болса..

Қазақстандағы ғимараттардың, үйлердің архитектурасы мен дизайны Еуропа елдерінен алынған. Ескі дәстүрлер, материалдар, технологиялар уақыт өткен сайын өзгеріп, жаңарып тұрады. Егер біз сол Еуропа дизайнынан басқа Азия, соның ішінде Жапонияның дизайнын қолданатын болсақ қалай болады? Жапон үйлеріне Қазақстандағы үйлерге сияқты көп материалдар кетпейді, соның өзінде жинақы, әрі әсем көрінеді. Қалалық ағаштан жасалған жапон үйлері «матия» деп аталады, олар өзімен ұлттық жапон архитектурасын көрсетеді. Үй бір жарым, екі, тіпті үш қабатты болуы мүмкін. Үйдің салынуына кететін материалдар – қол жетімді және қымбат емес материалдар (ағаш, бамбук, саз, сабан, васи-ұлттық жапон қағазы). Ал үйдің декорына каллиграфия, картиналар, икебана, т.б. қолданады. Көбінде үйдің жанында бақша болады. Үй бақшаның табиғи жалғасы болуы керек және екінші роль атқаруы тиіс. Үлкен терезе мен есіктерден бақша көрінісі, фонтан, тоған көрініп тұруы тиіс. Егер осылай барлық үйлерде бақша болса, ол әдемі көрінетін еді және қала жасыл түсті болады. Көбіне Қазақстанда үйдің салынуына аса мән береді, ал үйдің айналасы бос тұрады. Егер қалалық пәтердің жағдайы табиғи ландшафттың бір бөлігін құруға мүмкіндік бермесе, интерьерді көркем көріністермен безендіруге тырысады. Бөлмеде фонтандар, аквариумдар қояды, шағын ағаштар немесе бамбук өсіреді. Жапондықтар сарғыш, құм, ақ түсті нәзік монофониялық жылы түстермен табиғи материалдардың сұлулығын толықтыруға ұмтылды. Интерьерде қара түсті жиі пайдаланады. Дегенмен, оны тәуелсіз түс деп қабылдамайды, бұл жарқын бөлшектерді көрсетуге мүмкіндік беретін фон ғана деп есептейді. Үй-жайларды безендіру үшін

олар табиғи материалдарды пайдаланады немесе оларды жасанды ағаш, бамбук, тас деген сияқты элементтермен ауыстырады. Сандықтар, шкафтар қылқан жапырақтардан немесе керісінше, берік және ұзаққа созылған тиктен жасалуы мүмкін. Минимализм жиһаздың қажетті мөлшерін шектейді. Заттарды сақтау үшін кішкентай сандықтарды қолданады, негізінен сандықтың астында дөңгелегі бар, оны қозғалту жеңіл. Жылжымалы есіктер – «седзи» бөлгіштері жапон үйінің бейнесін қалыптастырып қана қоймай, сонымен бірге практикалық функционалдық жүктемені де алып жүреді. Әдетте олар бамбук және күріш қағазынан жасалған. Жапон интерьерінде көптеген терезелер бар екеніне қарамастан, үйге аздаған жарық келеді. Терезелерді ішінен жобалау үшін матадан жасалған тік кенептер немесе қағазды қолданады. Олардың ерекшелігі – олар тігінен емес, көлденең қозғала алады. Минимализм философиясына қарамастан жапон стилі аксессуарларды үйді безендіруге мүмкіндік береді, себебі кез келген интерьер функционалды ғана емес, сондай-ақ мәнерлі және күрделі болуы керек. Жапон үйлерін безендіруге ұқсастықты арттыру үшін:

- пейзаждармен суреттер, гравюра;
- шай рәсімінің жиынтығы;
- миниатюралық бонсай ағаштары;
- шамдар;
- жібек мата;
- ширма;
- фарфордан жасалған ыдыс-аяқ, вазалар қолданады.

Бұл мәдениетті жақсы білмейтін еуропалықтардың көпшілігі таң қалады, егер ол «Күншығыс елінің» өкілінің қонағы болса өзін ыңғайсыз сезінетін еді. Өйткені дәстүрлі жапондық интерьер адамның уақыттың көп бөлігін еденде өткізетін бағдармен жасалады. Жапон интерьер дизайны адамның ішкі дүниесін ойлап, медитация жасап, сыртқы әлемнің дауылынан үйде демалу үшін жарамды. Демек, барлық жиһаздар жер бетіне тән. Кәдімгі ағаш жиһаздар аяқтарын кесіп, еденге қойылған секілді. Сондықтан жиһаздың барлық бөліктері еденде болған кезде ең ыңғайлы болу үшін ұйымдастырылған. Қазақстанда да халықтың көп бөлігі төмен жиһаздарды пайдаланады, яғни еденде отырады. Егер жапон дизайнын Қазақстанда қолданатын болсақ үйлесетін жерлері бар. Жапон стилі қарапайымдылық пен жайлылықты көрсетеді. Жапон стиліндегі үйлер бейбітшілік пен үйлесімде өмір сүргісі келетін біреу үшін керемет таңдау.

Әдебиеттер

1. Шаңырақ: Үй-тұрмыстық энциклопедиясы.
2. Михеева М.М. «Өндірістік дизайн» мамандығына кіріспе.
3. Папанек В. Нақты әлем үшін дизайн / Ауд. Ағылшын тілінен.
4. Михайлов С.М. Жобалау тарихы. Том 2.
5. Винокурцева Е. Компания // Дизайн нарығы экономикамен дамып келеді.
6. Dekormyhome // Интернет-журналы.

Н. Сантай, А. Жиембаева

студенттері «Дизайн» кафедрасы

Ғылыми жетекші: **Ж.С. Рыскелдин**, магистр

БИОНИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМ БОЙЫНША СӘУЛЕТ ҚҰРЫЛЫСТАРЫН ЖОБАЛАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Әлеуметтік даму процесінде адам өзінің сәулет-құрылыс қызметінде жиі тірі табиғатқа көмекке жүгінген, себебі табиғи конструктивтік пішіндер қоршаған ортаға жақсы бейімделген. XIX ғ. аяғы – XX ғ. басы-биологияның қарқынды дамуы және құрылыс техникасының бұрын-соңды болмаған жетістіктері сәулетте тірі табиғат түрлерін түсіндіруге ұмтылды. Бұл жарқын, бірақ табиғи, сәулет шығармашылығындағы модерн стилінің өрнегі болып табылды.

Техникалық бионика инженерлік мәселелерді шешуде оларды пайдалану мақсатында тірі табиғат объектілерінің құрылу және жұмыс істеу принциптерін зерттейді. Архитектурада бұл ұғым басқа мағынаға ие болады – тірі табиғаттың қалыптау принциптерін пайдалану және оның құрылымдарын сәулеттік конструкциялау мәселелерін шешу үшін, сонымен қатар сәулеттік кеңістікті ұйымдастыру, экологиялық мәселелер, ортаны түсті – жарық ұйымдастыру және эстетикалық іздеу мәселелерін шешу үшін құру.

Сәулет бионикасының негізі-адамның және оның тірі табиғатының биологиялық туыстығы. Адам ақыл-ойы табиғатта болып жатқан процестердің әсерінен қалыптасады.

Сәулет бионикасы бірден пайда болған жоқ. Сәулет бионикасын дамыту XIX ғ. жаңа құрылымдар мен құрылыс материалдары (болат, темір-бетон, шынылар), сондай-ақ жаратылыстану табыстары сәулетте тірі табиғаттың даму заңдарын қолдану үшін жаңа мүмкіндіктер ашты. Сол себепті, сәулетте «органикалық» сәулеттің концепциясы сияқты кең бағыт пайда болды. Оның құрушысы американдық сәулетші Салливан болды және оны жалғастырушылар Райт және т.б.

Бионика-ғылым жасампаз, ол жай ғана тірі табиғатты зерттемей, табиғат заңдылықтарын зерттеу және білімнің басқа салаларының жетістіктерін пайдалану негізінде табиғат үлгісі бойынша жаңа заттар мен комбинациялар жасайды, алайда табиғатта жоқ. Бұл мағынада тірі табиғат формаларының пайда болу заңдарын игерудің шығармашылық процесі нәтижесінде алынған сәулеттік нысандар табиғат нысандарының көшірмесі емес, бұл сәулет, техника және ғылым құралдарының прогрессімен жасалған табиғи нысандар мен сәулетшілер мен конструкторлардың қолда бар синтезі. Бұл оның жалпыланған формалары сияқты табиғаттың типтік белгілері іріктелген формалар.

Сәулет өнерінің бүкіл тарихында көптеген сәулетшілер табиғи пішіндер мен кеңістіктің қасиеттерін көркем түсініп, оларды бейнеге жеткізе білді. Табиғат түрлері, олардың кеңістіктік үйлесімі көркем сәулет пішіндерінің нобайлары болды. Мысалы, лотос өсімдіктерінің мотиві Египет храмдарының тығыз тұйықталған колонналарында түсіндірілген; готикалық соборлардың интерьерлеріндегі орманның мотиві – бұл оларға эстетикалық мәнерлілікті ғана емес, сонымен қатар ерекше эмоционалдық көңіл-күйді де берді. Сәулетте кеңістіктік динамикалық спираль түрінде (тірі табиғатқа тән) символдық түрде көрінеді.

Биологиялық ғылымның соңғы жетістіктері әлемге ДНҚ молекуласының құрылымын берді. Ол аралық молекулалар – нуклеотидтерден жасалған қос спираль түрі бар. 1953 ж. ДНҚ молекуласының құрылымын ашқан жас ғалымдар, Ф. Крик, Дж. Д. Уотсон, оны «өмірдің спиралі» деп атады.

Динамика мәселесі әрдайым сәулетшілерді алаңдатады. Егер қазір нақты-қозғалмалы сәулет нысандарын құрастыруға арналған техникалық шарттар болса, онда дәстүрлі архитектурада, қажет болған кезде, сәулетшілер серпінді нысан идеясын иллюзорлық құралдармен білдіруге тырысты. Нәтижесінде сәулет практикасының нәтижесінде сәулет өнерінің динамикалық мәнерлілігіне қол жеткізуге мүмкіндік беретін бірқатар тәсілдер әзірленді.

Архитектурада қолданылатын табиғат үйлесімінің заңдары сәулет өнерінің қалыптасуына да өз үлесін қосады. Бұл форманы құру заңдылықтарына да таралады: кеңістіктік ұйым жүйесі, пропорция, ритм, тепе-теңдік. Бұл заңдылықтардың ерекшеліктері неде-терең зерттеуді талап ететін

мәселе (және бұл сәулет бионикасының арнайы міндеттерінің бірі). Архитектурада олар жиі интуитивті.

Сәулет кеңістігін адам жасайды, сондықтан сөздің кең мағынасында ол адам қоғамының даму процесінде қалыптасқан орта болып табылады. Адамның иелігіндегі басқа құралдармен бионикалық құралдардың өзара іс-қимылы адамның қажеттіліктеріне сәйкес келмейтін, архитектурадағы кеңістікті ұйымдастырудың схематизмін жеңуге көмектеседі. Сәулет бионикасының архитектурасы үшін өте маңызды бағыт – организмдердің даму тәсілдерін зерттеу, олардың жұмыс істеу технологиясы туралы да айтуға болады.

Сәулет бионикасы адамдарға олардың тұрғын үйін ыңғайлы, қаланы – ашық және таза, ал бүкіл қоршаған адамды сәулет әлемі – тамаша және қызықты етуге көмектеседі. Тірі табиғат формаларын модельдеу-бүкіл биониканың синтезі. Ол теорияны, әдіс пен технологияны қамтиды. Модельдеуде әртүрлі аппаратты – математикалық, физикалық, кибернетикалық және т.б. қолдану маңызы бар.

Адамдар әрдайым жайлы үйге ұмтылды, бірақ архитектураға, үйдің сыртына назар аудармайды. Бұған мысал ретінде совет заманындағы сәулет, ол биотехнологияның «нео-органикалық» архитектурасына толығымен қарсы келетін конструктивизмге, рационализмге және қаталдыққа тән. Бионикалық архитектура конструктивизммен салыстырғанда, неғұрлым тартымды және эстетикалық көріністерге ие.

Бүгінгі таңда бионикалық нысандар ер адамның айналасындағы объективті ортада кеңінен таралған, олар әдетте зергерлік бұйымдар, жиһаз, қару-жарақтардағы табиғи нысандарды қолданып, бүгінгі күнге дейін қолданыла бастады. Жақында көп мөлшерде өмір сүретін био-формалар – өмір сүру формалары (грек тілінен – өмірден және морфациядан) адамның барлық тұрмыстық техникадан және медициналық жабдықтан бүкіл қалаларға жасайтын барлық нәрселеріне әсер етеді. Технологияны дамыту және жаңа материалдардың пайда болуымен дизайндағы және архитектурада бионикалық пішіндерді пайдалану мүмкіндіктері шектеусіз болды. Жоғарыда айтылғандардың бәріне сілтеме жасай отырып, менің таңдалған тақырыптың өзектілігі сынға алынбайды.

Биониканың тұжырымдамасы ХХ ғ. басында пайда болды. «Биониканың» ғылымы алғаш рет американдық ғалым Джек Стилмен ұсынылған және 1960 ж. Дейтона қаласында (АҚШ) өткен Бірінші Бионик симпозиумында қабылданған болатын: Бионика – биология мен технологияға шекаралас ғылым, организмдердің құрылымы мен белсенділігін талдау негізінде инженерлік есептерді шешу. Егер сіз ұшақ қанаттарын қолданып ұшақ жасайтын Леонардо да Винчиді еске түсірсеңіз, онда сіз бионикалық стильдің не екенін біле аласыз. Ол инженерлік проблемаларды шешу үшін жабайы жануарлар туралы білімді қолданудың алғашқы идеяларына жатады.

Бионикалық сәулет туралы оқығанымның бәріне талдау жасай отырып, мен биониканың сипаттамасын беруге тырысамын – бұл құрылыста тірі организмге ұқсайтын принциптерді қолдану ғылымы, барлық түрлері тірі табиғаттан алынады. Биониканың негізі әр түрлі биологиялық ағзаларды модельдеу бойынша зерттеулер болып табылады.

Биотехнологияның шағын классификациясы:

1. Биологиялық жүйелерде кездесетін процестерді зерттейтін биологиялық бионикалар.
2. Осы процестердің математикалық моделін құрайтын теориялық бионикалар.
3. Инженерлік проблемаларды шешу үшін теориялық биониканың үлгілерін қолданатын техникалық бионикалар.
4. Әрі қарай талқылайтын архитектуралық бионикалар.

Әлемдік архитектуралық тәжірибеде, соңғы 40 жылда, жануарлар дүниесін қалыптастыру туралы заңдарды қолдану жаңа сапаға ие болды және сәулеттік бионика деп аталды.

«Бионикс» функционалды және утилитарлы қарым-қатынаста орынды, эстетикалық қасиеттерге ие жаңа, ерекше сәулет нысандарын құрады. Бұл архитекторлар мен инженерлердің қызығушылығын арттыра алмады.

Табиғи нысандардың архитектурасында дамудың ең күрделі кезеңі ХІХ ғ. ортасынан ХХ ғ. басына дейінгі уақыт. Бұған құрылыс техникасының алдыңғы кезеңімен салыстырғанда биологияның жылдам дамуы мен үлкен жетістіктер әсер етті. Осы кезеңді зерттеп, сәулет өнеріндегі

маңызды ағымның пайда болуына «органикалық сәулет» ретінде ерекше назар аудару керек. Рас, «органикалық сәулет» атауы архитектураның жабайы табиғатпен тікелей және маңызды байланысын білдірмейді. «Органикалық сәулет» бағыты функционализмнің бағыты болып табылады. Бұл 1953 ж. телеарнада өзінің негізгі идеологтарының бірі Фрэнк Ллойд Райт арқылы айтылды. «... органикалық архитектура – ішкі жағынан сырттағы архитектура», онда мінсіздік мінсіз, біз «органикалық» сөзін «вегетативті жануарлар әлеміне жатқызу» терминінде қолданбаймыз.

Әлемдік архитектуралық тәжірибеде, соңғы 40 жылда, жануарлар дүниесін қалыптастырудағы үлгілерді пайдалану жаңа сапаға ие болды және сәулет-бионикалық процесс деп аталды және жоғары технологиялық сәулет салаларының бірі болды.

Әдебиеттер

1. Биологиядағы модельдеу, ауд. ағылшын тілінен, ed. Н. Бернштейн.
2. Парин В.В., Баевский Р. М. Медицина және физиологиядағы кибернетика.
3. Крайзмер Л.П., Сочивко В.П. Бионика, 2-ші ред.
4. Браин С.Н., Свечинский В. Нейроцибернетика және нейробионика мәселелері.
5. Емельянов В.В., Курешик В.В., Курейхик В.Н. Эволюциялық модельдеу теориясы мен тәжірибесі.
6. Сәулеттік бионика. Ю. Лебедевтің редакциясымен редакцияланған.

**ҚОҒАМДЫҚ САНАНЫ ЖАҢҒЫРТУДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-
ГУМАНИТАРЛЫҚ ЖӘНЕ ЖАРАТЫЛЫСТАНУ АСПЕКТІЛЕРІ**
**СОЦИОГУМАНИТАРНЫЕ И ЕСТЕСТВЕННОНАУЧНЫЕ АСПЕКТЫ
МОДЕРНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ**
**SOCIAL-HUMANITARIAN AND NATURAL SCIENCE ASPECTS OF MODERNIZATION
OF PUBLIC CONSCIOUSNESS**

---

*Р. Асхат, С. Махмут
А. Муратбаева, Г. Рашитова*
«Әлеуметтік-мәдени қызмет көрсету» мамандығының студенттері
Ғылыми жетекші: Р.К. Садыкова, магистр, аға оқытушы
ҚазЭҚХСУ

**ТУРИЗМДІ ДАМУДАҒЫ ЖАРНАМАЛЫҚ
ЖАҢАШЫЛДЫҚТЫ ҚОЛДАУДЫҢ РӨЛІ**

Аңдатпа. Мақалада туризм саласындағы жарнаманың рөлі мен ықпалы қарастырылады. Туризм – әрбір ел экономикасының маңызды бөлігі. Осы саланы одан әрі дамыту үшін тек дәстүрлі жарнама әдістерін ғана емес, сонымен қатар жаңа жарнама түрлерін де қолдануды білуіміз қажет.

Туризм қазіргі уақытта сыртқы экономикалық қызметтің жақсы серпінді дамып келе жатқан салаларының бірі. Әлемдік экономикада туризм маңызды рөл атқарады. Экономиканың бұл секторы қарқынды дамып келеді және алдағы жылдары ол ең маңызды секторға айналатыны мәлім. Соңғы онжылдықта әлемдік туризмнің дамуы туризм саласында жұмыс істейтін персонал санының әр бес жылда екі еселенуіне алып келіп отыр. Қазіргі таңда туристердің қажеттіліктерін қанағаттандыру және туризм саласын зерттеп, меңгеру үшін жеке кәсіпкерліктер жұмыс жасайды [1].

Туристік қызметтердің қазіргі заманғы нарығы түрлі қызметтерді біріктіреді және көптеген турлар мен туристік бағыттарды ұсынады. Олардың әрқайсысы әр түрлі ерекшеліктерге ие және әр түрлі тұтынушылық топтарға бағытталған. Елге келуші қонақты қарсалудан бастап, орналас-тыру, тамақтандыру, көңіл көтеруге бағытталған экскурсиялық, аниматорлық бағдарламаларды да ұсынады.

Нарықтық экономика жағдайында елімізде бірден-бір өндірістің әлеуметтік – экономикалық тиімділігін жоғарлатуға мүмкіндік беретін кәсіпорын туризм саласы болып отыр.

Дамыған елдердің тәжірибесі көрсеткендей, нарықтың кеңеюімен кәсіпорындардың туристік қызмет түрлерінедеген сұранысы да өсіп келеді. Еңбекке қызығушылық, бастамашылық, ұқып-тылық, адалдық, өзгеріп тұратын еңбек жағдайына бейімделе білу, тіпті сыртқы келбеті сияқты қызметкерлердің қыры аттестациялық бағалауға жиі ұсынылады.

Елімізде табиғи көрікті жерлер жетерлік екені бәрімізге мәлім. Алайда, әлемдік баспасөздерде Қазақстанның туризм саласы әлі жетік дамымағаны жайлы айтылады. Бұл дегеніміз келуші туристердің ағынына кедергі келтіретін факторлардың болуын айқындайды. Мысалы, қызмет көрсету сапасының төмен деңгейі және көрсетілетін қызмет жайлы толық ақпаратпен қамтамасыз етіл-меулері басты факторларға жатады.

Туризм индустриясы тұтынушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндік туғыза-тын жоғары деңгейдегі қызмет көрсетумен қамтамасыз ететін жаңа инновацияларды қажет етеді.

Бірақ бұл инновацияларды енгізу кадр жетіспеушілігі, олардың төмен квалификациясы мен әлсіз мотивациясының әсерінен қиынға соғып отыр.

Туристтік бизнес – өте қызық әрі ерекше сала. Бұл саланың дамуы тікелей жарнамамен байланысты. Туризмдегі жарнама, клиенттерді тартумен қатар, өзіндік имидж қалыптастыруда көмекші екенің ұмытпауымыз керек. Жарнамасыз тауарды кен нарықта қалыптастыруға, ықтимал қажеттіліктерді сұранымға айналдыруға болмайды. Коммерциялық жарнаманың алып машинасы тұтынушыны қалыптастыруға, оған қысым жасап, керекті сенім тәрбиелеуге арналған. Жарнаманың мақсаты сатып алуға деген құмарлықты қыздырып, ықтимал тұтынушыны несиені пайдалануға, қосымша шығындарға итермелейді.

Туристтік жарнама кез келген басқа компаниялардағы сияқты, екі бөлікке бөлінеді: қажеттіліктер жарнамасы мен мүмкіндіктер жарнамасы. Бұл жағдайда бірінші, көлемі аз болса да, екіншіден гөрі маңызды рөл атқарады. Қажеттіліктер жарнамасы – әлеуетті серіктестерге компанияның бар екендігі және оның қажеттіліктері туралы хабардар ету үшін қажет жарнама түрі. Жарнамалық қажеттіліктердің негізгі объектілері келесідей жарнамалар болып табылады [2].

1. Компания делдалдарының қатысуымен. Туристтік фирма үшін осындай жарнама маңызды, өйткені делдалдардың ауқымы мен қатысуынсыз оның қызметі айтарлықтай шектелуі мүмкін, бұл сөзсіз оның құлдырауына әкеледі. Туроператор өзі туралы турагенттіктер, несие, қаржы, көлік және басқа ұйымдармен қарым-қатынас орнатып, ақпарат таратуға мүдделі. Туроператор мен клиент арасында делдал болып табылатын турагент клиенттердің маршруттары, қызмет көрсету деңгейі және т.б. туралы талаптарына сәйкес жаңа туроператорларды іздеу арқылы ғана жұмыс істей алады.

2. Қызметкерлерді, белгілі бір біліктілігі мен тәжірибелеріне сүйене отырып уақытша немесе тұрақты жұмысқа қабылдау. Көптеген фирмалардың маусымдық сипаты оларды белгілі бір мезгіл аралығында ғана жұмыс жасайтын қызметкерлерді тартуға мәжбүр етеді. Жұмысқа орналасу шарттары туралы толық ақпаратсыз жеткілікті білікті мамандарды табу қиын. Уақытша жұмыскерлер мен қатар тұрақты жұмыс істей алатын мамандар қажет.

3. Материалдық-техникалық ресурстарды іздеу. Оған базалық және айналымдық ресурстар кіреді: туристерге арналған кеңселер немесе тұрғын үй-жайларды сатып алу немесе жалға алу, ұзақ уақыт серіктес болуға дайын кеңсе иелерін табу, жиһаз, клиенттерді қабылдауға қажет құралдарды сатып алу және т.б., жарнама тек ақпараттық түрде болады, сондықтан ол бұқаралық ақпарат құралдарында үнемі сату туралы хабарландырулар түрінде жіберілген жарнама түрінде ұсынылуы мүмкін.

Мүмкіндіктер жарнамасы, әдетте тек ақпаратты таратуды ғана емес, клиентті қызықтыру, оны тарту, сенімділік пен қауіпсіздік сезімдерімен қамтамасыз етуі керек, оған сапары жақсы өтетініне деген кепілдік беретіні мәлім. Демек, мұндай жарнаманың нысаны мен тарату арналары қажеттіліктер жарнамасына қарағанда әлдеқайда кең және көп қырлы [3].

Жарнама түрлерінің бірі – туристік жәрмеңкелер, көрмелер, аукциондар, лотереялар, ойындар, фестивальдар және семинарлар, симпозиумдар, туристік турлар және т.б. сияқты жарнамалық іс-шаралар. Туризм және қонақ үй индустриясындағы көрмелер үнемі өткізіліп тұрады. Олардың көпшілігі бүкіл индустрия үшін маңызды оқиға болып саналады. Турды ұйымдастыратын туристік компания әрқашан оны тұтынушылардың белгілі бір сегментіне арнайды, сондықтан жарнамалық тартымдылық бірінші кезекте осы сегменттің назарын аударуы керек. Көбінесе, жарнамалық мақсатты таңдау үшін нарық сегменттеудің негізгі критерийлері: табыстың деңгейі, туризмнің түрі (немесе мақсаты) және әлеуетті клиенттердің қызығушылығы. Нарықтық сегменттеу факторларына:

- демографиялық (жасы, жынысы, ұлты);
- әлеуметтік (білім, кәсіп, әлеуметтік мәртебесі);
- экономикалық (табыс деңгейі).

Психологиялық (әдет-ғұрыптар, сенімдер, әдеттер). Потенциалды тапсырыс берушілердің таңдалған сегментінің ерекшеліктеріне сүйене отырып, жарнамалық шағымның ең тиімді арнасы, оның нысаны, қамтуы, жиілігі және ұзақтығы айқындалады.

Шын мәнінде барлық фирмалар тікелей пошта жарнамаларын – буклеттер, парақшалар, брошю-

раларды қолданады. Ауызша жарнама туристік жарнамада үлкен рөл атқарады. Австрия туристік агенттіктерінің пікірі бойынша, кез келген клиентке ұсынылатын қызмет туралы шағым оң ақпаратқа қарағанда үш есе жылдамырақ таралады. Белгілі бір жарнамаға идеялар мен жобаларды әзірлеп, оны тарату үшін көптеген фирмалар кәсіби жарнама мамандарының қызметтерін пайдаланады. Ірі туристік фирмалардың әдетте ондаған қызметкерлері бар өздерінің жарнамалық бөлімдері бар [4].

Туризм – әлемдегі ең ірі авиакомпаниялар, қонақ үй желілері және туристік корпорациялар қатысатын жаһандық компьютерлендірілген бизнес. Қазіргі заманғы туристік өнім тұтынушы үшін икемді, тартымды және қол жетімді болып келеді. Дербес компьютер және Интернет, олардың қол жетімділігі мен сенімділігі қоғамның барлық салаларына жаңа ақпараттық технологияларды ендіруге ықпал етеді. Бұл технологиялар адамзат тарихында бірінші болып қызмет көрсету секторындағы өнімділіктің өсуін қамтамасыз етеді. Бұл туризм саласында да байқалады. Себебі, туризм саласы және ақпараттандыру ажырамас бөліктер. Мысалы:

- сапар туралы шешім ақпарат негізінде жасалады;
- сатып алу кезіндегі турдың өзі ақпаратқа негізделеді;
- ақпаратпен күніне жүздеген рет алмасады, туристік нарықтың барлық қатысушылары ақпаратпен жұмыс жасай білуі, ақпаратты жинау, өңдеу және оның негізінде тек дұрыс шешім қабылдауы қажет. Сондықтан туризмдегі ақпараттық технологияларды дамыту басты міндеттерің бірі болуы керек [5].

Соңғы жылдары жарнама теріс әсерге ие. Буклеттер, брошюралар, газеттер және басқа да көптеген жарнама түрлері ескірген. Маркетологтар адамдардың жарнамаға көңіл бөліп, осы өнімді немесе қызметті сатып алғысы келетіндей жарнаманың жаңа түрлерін ойластырулары қажет. Дәстүрлі емес жарнаманың ең үлкен жетіспеушілігі – оның барлық бөлшектерін мұқият даярлауда қойылатын талаптардың болуы. Және Сіз еш уақытта жаңа жарнаманың тиімді болатынына алдын-ала біле алмайсыз.

Өкінішке орай, көптеген компаниялар қалыптасқан стереотиптерге байланысты дәстүрлі емес жарнаманы мойындағылары келмейді. Тіпті, іскерлік ортада дәстүрлі жарнама тиімдірек деген сенімділік бар.

Тәжірибе көрсеткендей, дәстүрлі емес жарнама аудиторияға жылдам таралып, оның ауқымды бөлігін қамтиды. Ең бастысы, жарнамалық үрдіс қарапайым телеарналық немесе газеттегі жарнамаға қарағанда адамдардың жадында ұзаққа сақталады.

Дәстүрлі емес жарнаманың негізгі міндеті – жарнамаға деген қызығушылық аз жерлердегі адамдардың назарын аудару. Жарнамалық ақпаратты күтпеген немесе мәжбүрлеп қарау жағдайларында тұтынушылардың ақыл-есінде жарнамалық хабарламаның мәні нақты есте қалатындай ету. Мысалы, әуе билеттерінде, сұлулық салондарында, дәретханаларда, ұшақтарда, орындықтардағы жарнамалар адам есінде жақсы қалады.

Жарнаманың формалары мен түрлері әр түрлі және көпқырлы. Бастапқы және күтпеген жарнамалық ақпарат құралдарының көбісі басқа елдерден келген. Қазақстанда жарнаманың жаңа түрлері біртіндеп енгізілуде. Бұл дегеніміз дәстүрлі емес жарнаманың тиімділігін көрсетеді. Бізде қолданыста сирек кездескенімен, қазіргі таңда тиімді болып табылатын жарнама түрлері көп. Мысалы, шет елдерінде жиі кездестіруге болатын Promobox. Ол супермаркеттердегі арбалар мен көлік құралдарындағы тіректерге арналған арнайы дизайны бар жарнамалық тасымалдаушы. Көліктерде, автобустарда орналасуы әдеттегі жапсырмалар мен плакаттарға қарағанда, аудиторияның жарнамамен тікелей байланысын қамтамасыз етеді.

Сондай-ақ, жарнамалық айна бар, мұнда слайдтар жиынтығы мен жылжымалы сөздерден басқа, сандық аудио-видео жүйесі бар сұйық-кристалды монитор бар, ол таныстыру фильмдерін, кез келген басқа бейне жарнаманы және жай фильмдерді көрсетуге мүмкіндік береді. Туризм саласында бұл тиімді жарнама түрі. Сіз халыққа ұсынатын қызметтеріңізді, кеңсеніздің қайда және қалай орналасқанын көрсетуіңізге, еліміздегі көрікті жерлерді көрсетіп туристерді тартуға, қызықтыруға мүмкіндігіңіз болады.

Қорытындылай келетін болсақ, әлемде инновациялық жарнамалық технологиялар дамып

келеді. Инновациялық жарнамалық технологиялар аса қызықты, оесте қалатын және тиімді болып саналады. Жарнамалық инновациялар дәстүрлі жарнаманы толығымен ысырып тастауы екіталай. Алайда, бірқалыптылықтан шаршаған тұтынушылар көңіл-күйін және жарнамалық кеңістіктің жоқтығын ескере отырып, дәстүрлі жарнамалар елеулі қозғалуға тиіс деген қорытындыға келеміз.

Резюме. В статье рассматриваются роль и влияние рекламы в сфере туризма. Туризм является важной частью экономики каждой страны. Для дальнейшего развития этой отрасли нужно уметь использовать не только традиционные методы рекламы, но и учиться использовать новшества.

Summary. The article discusses the role and influence of advertising in the field of tourism. Tourism is an important part of each country's economy. For the further development of this industry, you need to be able to use not only traditional methods of advertising, but also learn how to use innovations.

Әдебиеттер

1. Артемова Е.Н., Козлова В.А. Основы гостеприимства и туризма: Учебн. пособие. – Орел: ГТУ, 2005. – 97 с.
2. Биржаков М.Б. Введение в туризм: Издательский дом «Герда». – 2000. – 192 с.
3. Буйленко В.Ф. Туризм: Учебн. пособие. Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. – 416 с.
4. <http://visitkazakhstan.kz>
5. Бабкин А.В. Специальные виды туризма. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. – 252 с.

УДК 376.42

Т. Бердигожинов, А. Назарова, А. Ныгмет

студенты спец. «Социальная работа»

Научный руководитель: Р.И. Бурганова, к.п.н., доцент

КазУЭФМТ

ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕТЕЙ С ОСОБЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Аннотация. В статье рассматриваются особенности процесса социализации детей с особыми потребностями на базе КГУ «Центр социального обслуживания «Нұрлы жүрек» акимата г.Астана. Обосновывается необходимость комплексного осуществления процесса социализации детей с особыми потребностями на основе ряд обязательных технологий.

Одним из актуальных вопросов современного общества является интеграция детей с особыми потребностями в социум, посредством процесса социализации [1].

С целью социализации и расширения услуг данной категории детей в КГУ «Центр социального обслуживания «Нұрлы жүрек» акимата г. Астана, где функционируют стационарное отделение и полустационарное (дневное) отделение в январе 2018 г. было открыто отделение дневного пребывания для лиц старше 18 лет, рассчитанное на 70 получателей услуг.

В учреждении создана междисциплинарная команда для осуществления процесса социализации и предоставления социально-педагогических услуг детям с особыми потребностями. Учреждение располагает современной материально-технической базой: оборудованы сенсорная комната, комната Монтессори, швейная и столярная мастерские, лекотека, теплица, комнаты СБО, которые оснащены современными техническими средствами и др. Коллектив работает в тесном сотрудничестве с Республиканским научно-практическим центром, психотерапии и наркологии МЗСР РК, вузами и колледжами г. Нур-Султан.

Деятельность в учреждении регламентируется ЗРК «О специальных социальных услугах» [2], «Стандартом оказания специальных социальных услуг в области социальной защиты населения» [3].

Процесс социализации детей с особыми потребностями осуществляется комплексно и охватывает ряд обязательных направлений: социально-медицинское, социально-трудовое, социокультурное и др.

В результате проведения исследования (ноябрь 2018 г. – март 2019 г.) было выяснено, что в ЦСО обслуживаются 278 детей с МР в возрасте от 3-х до 29 лет, из них в дневном стационаре 155 детей, на полном государственном обеспечении – 123 детей с ментальными расстройствами (далее – МР). Дети с МР в зависимости от результатов обследования и ИПР посещают различные группы в зависимости от ступеней развития (рис. 1).

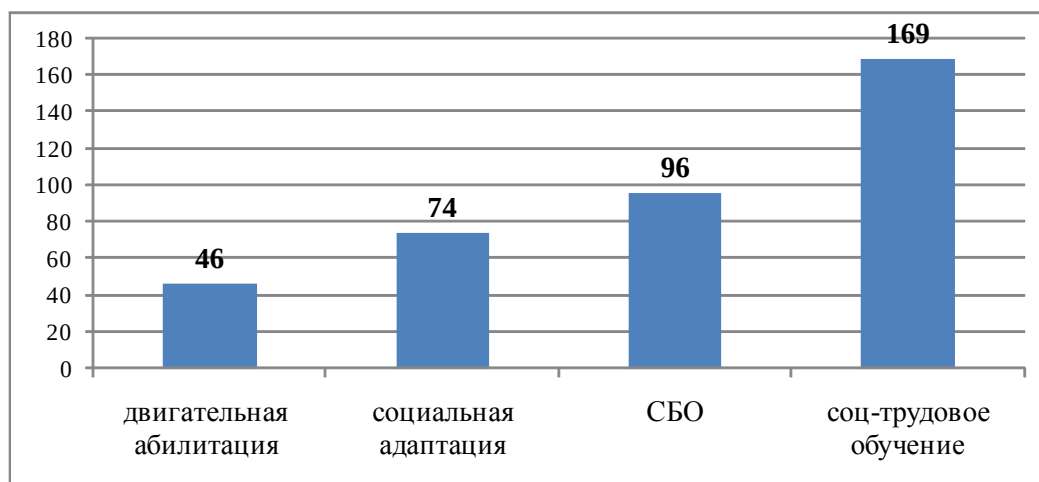

Рисунок 1. Количество детей, посещающие группы развития ЦСО

У каждого ребенка имеется индивидуальный план развития (далее – ИПР), разработанный группой специалистов ЦСО, согласно которому применяются реабилитационные технологии и отслеживается процесс социализированности.

1. Социально-медицинские услуги реализуются посредством специально организованной здоровьесберегающей среды, которая обеспечивает комплексный подход в целях укрепления здоровья детей с МР. Имеющаяся материально-техническая база ЦСО предоставляет возможности для полноценного оказания круглосуточной социально-медицинской реабилитации. Детям на основании ИПР применяется комплекс лечебных реабилитационных услуг. В соответствии с технологиями медицинской реабилитации два раза в год проводится противосудорожная, общеукрепляющая, симптоматическая терапия и профилактические прививки, санация полости рта. Ежедневно проводится массаж, занятия по ЛФК, физиопроцедуры и поддерживающая терапия по ноозологии. Получатели услуг находятся под постоянным наблюдением двух врачей психиатров, которые ведут прием больных, а тяжелобольных осматривают непосредственно в постели.

Таким образом, технологии социально-медицинской реабилитации способствуют восстановлению и компенсации утраченных функций организма (лекарственное обеспечение, психотерапия, физиотерапия, лечебная физкультура и т.д.). Результатом социально-медицинской реабилитации получателя услуг в ЦСО является стабилизация и активизация психической деятельности, лечение и профилактика соматических заболеваний, устранение психопатологических расстройств.

2. При использовании технологии социально-трудовой реабилитации разрабатываются ИПР каждого получателя услуг с учетом возрастных, клинических и психологических особенностей. В ЦСО для комплексной социально-трудовой реабилитации имеется: специально оборудованные производственные столярные мастерские, прачечная, швейная мастерская, приусадебный участок, зимняя оранжерея. Дети с МР в результате реабилитации усваивают элементарные навыки труда, коллективной работы, формируется нацеленность на результат.

Данные свидетельствуют, что из 210 получателей услуг ЦСО в соответствии с медицинскими показателями только 164 человека активно участвуют в мероприятиях социально-трудовой

реабилитации, которую организуют социальные работники и трудотерапевты:

- изготавливают собственными руками несложные изделия из металла, ремонтируют рабочий инвентарь под руководством мастеров слесарного дела и контролем санитаров в трудовой производственной мастерской;
- в трудовой производственной мастерской столярного производства изготавливают необходимые в быту ЦСО изделия из дерева (скалки, разделочные доски, черенки, стульчики и т.д.), под руководством мастера и контролем санитаров;
- шьют и ремонтируют вещи, постельные принадлежности в швейной мастерской;
- занимаются посадкой, прополкой и поливкой цветов, растений на территории приусадебного участка и оранжереи;
- выполняют несложную работу по сортировке белья, развешиванию и складированию постиранных вещей в прачечной;
- помогают в уборке посуды и других несложных операций в столовой.

Таким образом, технологии социально-трудовой реабилитации в ЦСО заключается в активном участии в развитии новых и восстановлении утраченных трудовых навыков, формированию коммуникативных способностей в процессе взаимодействия в коллективе, повышению собственной значимости по результатам трудовой деятельности, улучшению психологического состояния.

3. Социальная и психосоциальная реабилитация осуществляется в соответствии с психологическими особенностями получателя услуг, проводится организационная работа по предотвращению психологических травм у детей с МР:

- размещение по комнатам с учетом индивидуально-психологических особенностей получателя ССУ;
- создание благоприятного социально-психологического климата в адаптационный период в ЦСО (морально-психологический климат в комнате, оснащение необходимым инвентарем, одеждой, постельными принадлежностями и т.д.);
- содействуют положительному восприятию самообслуживания, усвоению необходимых навыков самообслуживания (уметь заправлять постель, ухаживать за собой, чистить зубы, соблюдать личную гигиену, держать ложку, кружку и др.);
- формирует навыки социально-бытовой ориентации: процесс ознакомления ребенка с предметами и окружением социально-бытового назначения и содержания;
- обучают и сопровождают во время прогулки по территории учреждения, адаптируют к условиям окружающей среды, ближайшего социума;
- формируют навыки морально-психологического равновесия посредством социально-психологических методов: психодиагностика, практические занятия, тренинги, индивидуальные беседы, консультации;
- реабилитируют в трудовом и профессиональном направлении, направленные на профориентацию, трудовое и профессиональное обучение и трудоустройство в соответствии с состоянием здоровья, квалификацией и личными склонностями инвалида;
- организуют обеспечение и обучение инвалида техническими средствами реабилитации;
- организуют социально-экономические и социально-правовые услуги.

С целью улучшения оказания правовых услуг руководство ЦСО совместно с городским акти-матом проводят для близких родственников и опекунов детей с МР круглые столы: «Вопрос – ответ», встречи с юристами и руководителями ГУ и другие мероприятия, в ходе которых получатели ССУ и их родственники получают необходимую информацию:

- полагающиеся льготы, пособия, компенсации, алименты и другие выплаты;
- улучшение жилищных условий;
- создание благоприятных условий жизни;
- получение гигиенических средств, протезно-ортопедических изделий и инвалидных колясок;
- о защите прав и интересов, обеспечению представительства в суде;
- об организации ритуальных услуг при отсутствии у умершего родственников или в случае их отказа от получения тела умершего.

Еще одним аспектом социально-психологической технологией является патронаж: оказывают социально-психологическую помощь в адаптации к коллективу и сотрудникам учреждения, проводят социально-психологические тренинги, пескотерапия, сказкотерапия, цветотерапия, логотерапия и т.д.

Одним из применяемых инновационных технологий социально-психологической реабилитации является использование современного мультимедийного оборудования Сенсорной комнаты и комнаты Монтессори, которые способствует:

- развитию познавательной и практической деятельности;
- снижению стрессового состояния;
- снятию мышечного и психологического эмоционального напряжения;
- приобретению душевного спокойствия и равнодушия.

Для реализации инновационной технологии используется современное оборудование:

- интерактивные модули (сенсорная тропа для ног, зеркальный шар с проектором, водный фонтан, пузырьковая колонка);
- мягкие модули (пуфик-кресло с гранулами, подушечки с гранулами, настенные и напольные маты, музыкальное кресло-подушка).

Как показывает исследование, эффективным и результативным является систематическое использование технологий социальной реабилитации, в процессе которых развивается самопознание за счет снижения барьеров психологической защиты, формируются коммуникативные навыки, улучшаются межличностные отношения, приобретают навыки разрешения конфликтных ситуаций и формируют сплоченность коллектива.

Мониторинг динамики средних показателей результатов развития психической деятельности детей с МР в контрольной группе в результате целенаправленной социально-психологической реабилитации показал положительную динамику в контрольной группе (рис. 2).

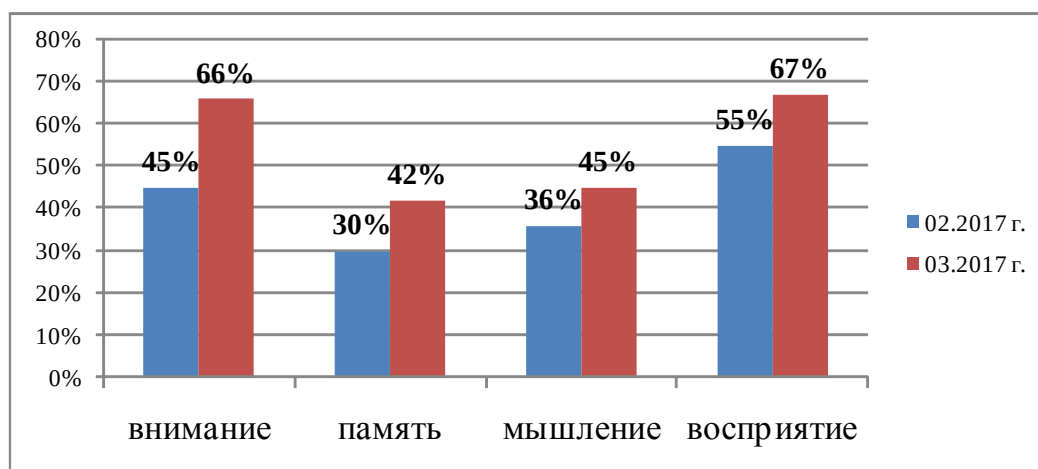

Рисунок 2. Мониторинг динамики результатов развития психической деятельности детей с МР

4. В процессе социокультурной реабилитации играет немаловажную роль наличие материально-технической базы: спортзал, актовый зал, музыкальные инструменты, хореографический зал, мастерские художественно-прикладного искусства; квалифицированный кадровый состав: культорганизатор, тренер по физической культуре, хореограф, мастера художественно-прикладного искусства.

В ЦСО постоянно организуются праздники и кружки по актерскому мастерству, танцам, глинопластике, бумагопластике, по бисероплетению и другие. ЦСО имеет много спонсоров, которые часто организуют своим детям посещение театров, концертов, цирка, кинотеатра, выставки.

Таким образом, анализ применения комплекса технологий, требующих большой эмоциональной выдержки, толерантности от специалистов ЦСО, показывает положительную динамику в состоянии получателей ССУ и в процессе их социализированности, свидетельствующие о формировании жизненных навыков у детей с особыми потребностями.

Литература

1. Мудрик А.В. Социализация человека: Учебн. пособие для студ. высш. учеб. заведений / А.В. Мудрик – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Изд-во Московского психолого-социального ин-та, 2011. – 736 с.
2. ЗРК «О специальных социальных услугах». http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z080000114_
3. Стандарт оказания специальных социальных услуг в области социальной защиты населения №165 от 25.03.2015 г. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500011038>

*А. Есенбаева, студентка спец. «Социальная работа»
Научный руководитель: З.С. Тезекбаева, Ph.D, ст. преподаватель
КазУЭФМТ*

ГОТОВНОСТЬ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ К БРАКУ

Аннотация. В данной статье предлагается результаты проведенного социологического исследования среди студентов Казахского университета экономики, финансов и международной торговли по теме: «Готовность студенческой молодежи к браку».

Главным образом, насущность этой проблемы заключается в том, что психосоциальная неподготовленность молодых людей к семейной жизни, психологические перегрузки, а также возникающие сложности в решении бытовых проблем и другие негативные факторы зачастую становятся причинами конфликтов в молодых семьях, способствуя разрушению семейных устоев и приводя к неизбежному распаду семей. Этот процесс во многом обусловлен усиливающимися негативными факторами внешнего воздействия на представления молодежи о семейных ценностях: обесцениванием традиционного семейного образа жизни, навязчивой пропагандой альтернативных форм брачно-семейных отношений, снижением престижа семьи, нежеланием иметь и воспитывать детей, тенденцией к разводам и отсутствием желания сохранить семью и т.д.

В современных реалиях наиболее важное место в системе общественных отношений занимает подготовленность молодежи к браку и семье как основной ячейке общества. Самым благоприятным временем не только для учебной деятельности, но и для создания семьи является период учебы в вузе. В этот период перед молодежью раскрываются не только широкие возможности выбора своих профессиональных предпочтений, но и зачастую брачного партнера. Общие интересы, жизненные и профессиональные цели, схожие ценностные ориентации – все эти факторы способствуют созданию потенциально устойчивых семей.

На базе Казахского университета экономики, финансов и международной торговли в октябре 2018 г. студентами III курса специальности «Социальная работа» на базе научно-исследовательской лаборатории было организовано и проведено социологическое исследование путем анонимного анкетирования среди студентов 2-4 курсов университета. Выборка составила 60 человек.

Необходимо отметить, что данное исследование проведено с целью диагностики отношения студентов к браку и семейным ценностям для последующей организации проекта по обучению студенческой молодежи.

Цель исследования: выяснить представления студенческой молодежи о браке и создании семьи.

Параметры квотной выборки: курс 2-4, очная форма обучения, возраст от 19 и старше. Пол респондентов: 33% – юноши, 67% – девушки.

Возрастной состав: 23% – 19 лет; 17% – 20 лет; 9% – старше 22 лет; 6% – 21 год; 5% – 22 года.

На вопрос: «В данный момент, какое Вы имеете семейное положение?» 78% респондентов ответили не замужем (холост); 13% помолвлены; 9% замужем (женат) (рис. 1).

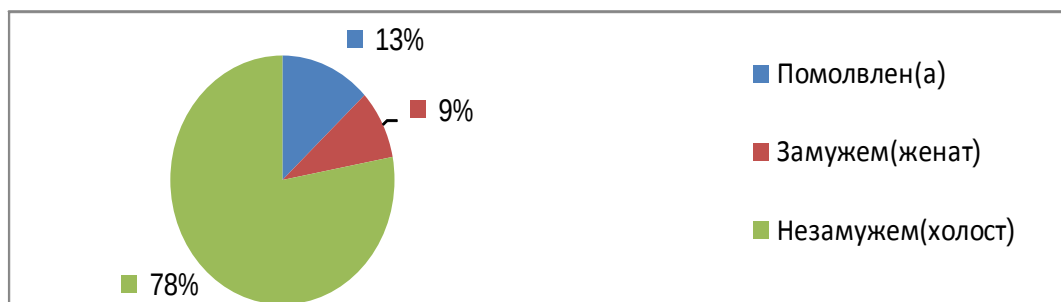

Рисунок 1. Ответ на вопрос о семейном положении

На вопрос: «Для Вас Брак это:» 64% респондентов ответили, что это супружеский союз с целью создания семьи; 18% респондентов отметили, что это взаимное согласие лиц с целью создания семьи; 5% респондентов ответили, общий быт и семейный бюджет; по 3% ответили, что это способ преодоления материальных проблем и штамп в паспорте (рисунок 2).

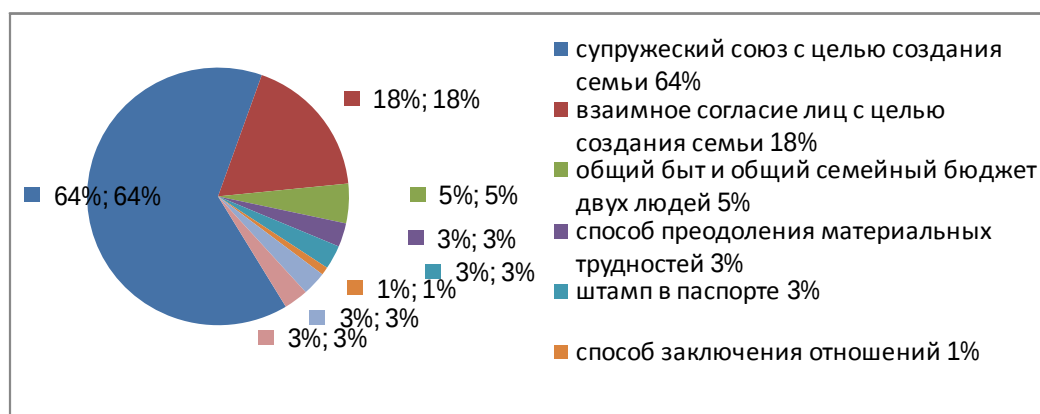

Рисунок 2. Вопрос: «Для Вас Брак это:»

На вопрос: «Согласны ли Вы с тем, что каждый студент должен вступить в брак, завести семью?» 55% респондентов ответили, что создание семьи в университете это очень рано; 18% респондентов согласились, что каждый студент должен вступить в брак на 4-5 курсе; 5% считают, что можно просто жить с любимым человеком (рисунок 3).

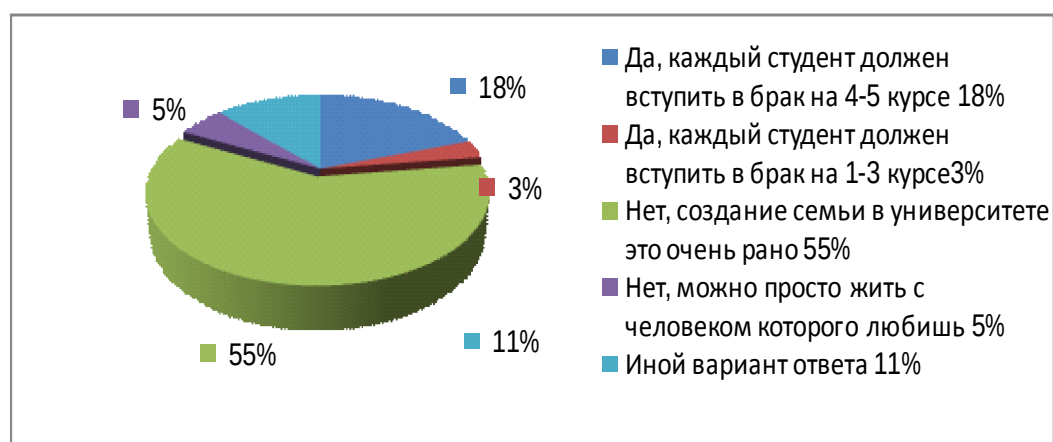

Рисунок 3. Вопрос: «Согласны ли Вы с тем, что каждый студент должен вступить в брак, завести семью?»

На вопрос: «Как Вы полагаете, какие браки наиболее прочные?» 61% респондентов ответили, что заключенные по любви; по 12% на основе крепкой хорошей дружбы и заключенные в более взрослом возрасте, после окончания университета; 7% по расчету; 6% ради создания семьи (рисунок 4).

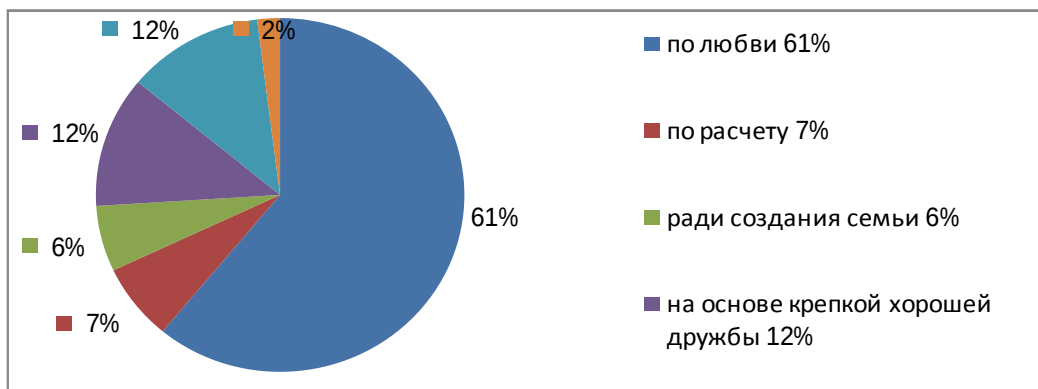

Рисунок 4. Вопрос: «Как Вы полагаете, какие браки наиболее прочные?»

На вопрос: «Каковы ваши ожидания от счастливой семейной жизни?» по 29% ответили, что ожидают любовь и взаимопонимание между супругами; 22% наличие детей; 7% возможность самореализации; по 6% материальное благополучие и постоянный интересный досуг с семьей (рисунок 5).

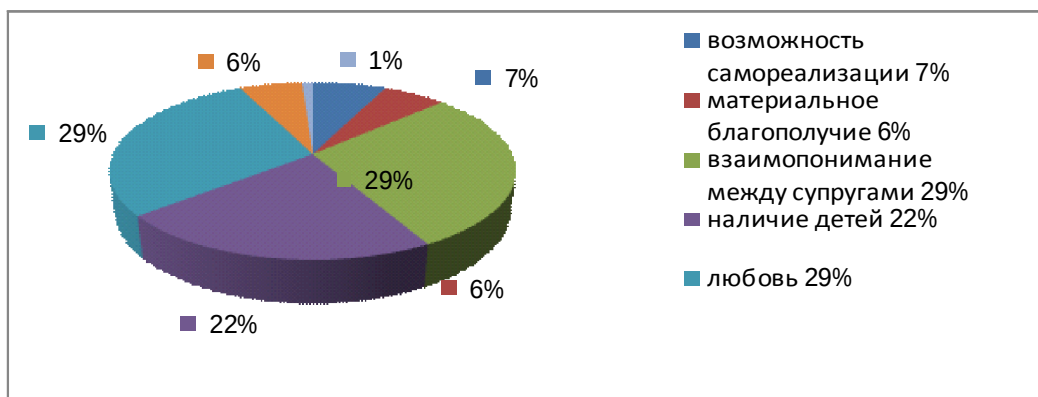

Рисунок 5. Вопрос: «Каковы ваши ожидания от счастливой семейной жизни?»

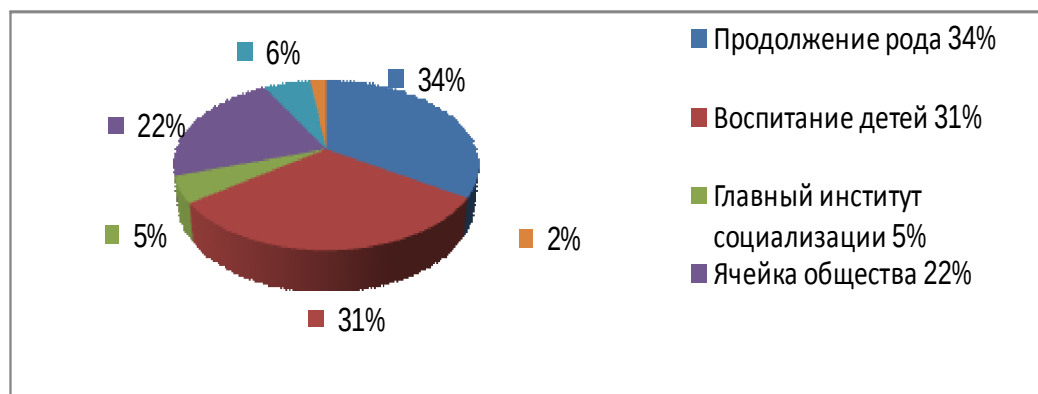

Рисунок 6. Вопрос: «Предназначением семьи на Ваш взгляд является?»

На вопрос: «Предназначением семьи на Ваш взгляд является?» 34% ответили, что предназначением семьи является продолжение рода; 31% воспитание детей; 22% является ячейкой общества; 6% отдых от повседневных проблем; 5% главный институт социализации (рисунок 6).

По результатам проведенного исследования можно сделать следующие выводы: современная молодежь основой построения крепкой семьи считает любовь (63% респондентов). Для большинства молодых людей понятие «брак» включает в себя – супружеский союз с целью создания семьи (64%). Основными ожиданиями от вступления в брак являются – любовь (29%), взаимопонимание супругов (29%), наличие детей (22%). В предназначении брака видят продолжение рода (34%). Но создавать семью не хотят во время обучения в ВУЗе (63%), так как считают – это очень рано (55%). Основными препятствиями вступления в брак молодых людей видят в материальных трудностях, необходимости содержания семьи – 44%

По итогам исследования можно имеет представления о том, зачем вступают в брак, чего ждут от семьи, какие семейные отношения хотят построить. Однако, считаем, что современной студенческой молодежи не хватает знаний о духовно-нравственной стороне семейной жизни. Какие знания необходимо дать детям. Как построить крепкую и дружную семью.

Р. Есмаганбетова, студентка

спец. «Педагогика и психология»

Научный руководитель: А.Б. Бухарова, магистр, ст. преподаватель

КазУЭФМТ

ОСОБЕННОСТИ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ МОЛОДЕЖИ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация. В статье представлен анализ особенностей ценностных ориентации современной казахстанской молодежи. Представлены результаты диагностики структуры ценностных ориентации подростков и студентов.

Ценностные ориентации – это субъективное отражение объективной действительности, иллюстрирующее многообразные связи человека с миром, как один из атрибутов социокультурного существования человека. Подтверждением этого выступает социологическая концепция ценностей М. Вебера, согласно которой ценность – это норма, которая имеет определенную значимость для социального субъекта, являясь историческим выражением общих установок своего времени, определяя таким образом характер культуры общества в целом [1].

Для отдельного человека ценностное отношение представляет собой смысловое преломление социального опыта индивида, лежащее в основе системы личностных смыслов, приобретающие значимость для самой личности в процессе ее жизнедеятельности, т.е. ценностное отношение возникает тогда, когда его объекты вовлекаются в тот или иной вид человеческой деятельности. Чем активнее индивид, тем более выражается его ценностное отношение, которое само динамично, изменчиво, воспитуемо.

В итоге, ценностная ориентация на человека порождает правильные устойчивые отношения, выступающие для окружающих людей как качества личности: дисциплина, вежливость, доброжелательность, внимательность, честность, совесть, великодушие, самоотверженность и, как обобщающее, гуманность.

Анализ исследований по данной проблематике свидетельствует о наличии огромного количества специфических ценностей, однако все они между собой тесно взаимосвязаны и сводятся

к двум крупным измерениям. Первое охватывает спектр от традиционных до светско-рациональных ценностей. Оно отражает различия между обществом, в котором религия играет очень важную роль, и тем, в котором этого нет. Общества, тяготеющие к традиционным ценностям, подчеркивают важность родственных связей, почтительно относятся к власти и чтят традиционные семейные устои, отвергая развод, аборт, эвтаназию и самоубийство. Такому обществу свойственен высокий уровень национальной гордости и даже националистическое мировоззрение.

В обществах со светско-рациональными ценностями царят противоположные предпочтения. Практически во всех индустриальных обществах мировоззрения сместились от традиционных к светско-рациональным.

Второе большое измерение охватывает переход от ценностей выживания к ценностям самовыражения. Пока безопасность жизни под угрозой, ее защита становится определяющим фактором в жизненной стратегии общества. Когда защита не гарантирована, люди могут пойти на все, чтобы остаться в живых: биться насмерть, убивать друг друга ради еды и так далее. Когда же безопасность и защищенность воспринимаются как должное, люди становятся гораздо более мирными. Их акценты смещаются: на первый план выходят не вопросы экономической и физической безопасности, а субъективное благополучие, самовыражение и качество жизни. Общество с ценностями самовыражения уделяет много внимания охране окружающей среды, толерантно к иностранцам, геям, лесбиянкам и гендерному равенству. Сдвиг от ценностей выживания к ценностям самовыражения также включает в себя и сдвиг в воспитании детей в сторону большей толерантности и креативности, чтобы с детства привить ребенку эти ценности. Поэтому возникает атмосфера понимания, доверия и политической умеренности, в связи с чем растет чувство субъективного благополучия. Такая атмосфера, в свою очередь, порождает культуру, в которой люди придают большое значение свободе личности и самовыражения, а также активной политической позиции [2].

Со времени обретения Казахстаном государственной независимости в структуре молодежи, самосознании, ценностных ориентациях, поведенческих императивах и образе жизни произошли глубокие, системные изменения как позитивного, так и негативного характера. При этом наблюдается значительное увеличение масштабности, остроты и значимости основного спектра проблем жизнедеятельности молодежи. Все это обусловлено еще и тем, что современная молодежь Казахстана – это поколение, которое родилось и выросло в период серьезных политических, социальных и экономических трансформаций. Ускорение темпов развития общества обуславливает возрастание роли молодежи в общественной жизни. Включаясь в социальные отношения, молодежь видоизменяет их и под воздействием преобразованных условий совершенствуется сама.

Формирование ценностей молодежи во многом связано с объективными процессами, происходящими в современном мире. Молодежь проходит свое становление в условиях еще существующих старых ценностей и формирования новых социальных отношений.

Таблица. Результаты диагностики реальной структуры ценностных ориентации личности

Ценности	Подростки	Студенты
1	2	3
Приятное времяпрепровождение, отдых	8,6	6,3
Высокое материальное благосостояние	8,6	7,8
Поиск и наслаждение прекрасным	6,4	6,2
Помощь и милосердие к другим людям	6,7	7,2
Любовь	7,2	8,6
Познание нового в мире, природе, человеке	5,6	8,2
Высокий социальный статус и управление людьми	6,4	7,2
Признание и уважение людей и влияние на окружающих	6,4	7,1

1	2	3
Социальная активность для достижения позитивных изменений в обществе	4,3	6,8
Общение	9,4	7,9
Здоровье	6,5	7,8

С целью изучения ценностных ориентаций современной молодежи была проведена диагностика при помощи опросника С.С. Бубнова «Диагностика реальной структуры ценностных ориентации личности» [3]. В качестве респондентов выступили подростки в возрасте 15-16 лет (10 человек) и студенты в возрасте 21-23 лет (10 человек). Опросник С.С. Бубнова позволяет проанализировать степень выраженности для личности таких ценностей, как: приятное времяпрепровождение; высокое материальное благосостояние; поиск и наслаждение прекрасным; помощь и милосердие к другим людям; любовь; познание нового в мире, природе, человеке; высокий социальный статус и управление людьми; признание и уважение людей и влияние на окружающих; социальная активность для достижения позитивных изменений в обществе; общение; здоровье. Результаты диагностики представлены в таблице.

Как видно из таблицы, доминирующими ценностями в подростковом возрасте являются: общение, приятное времяпрепровождение, высокое материальное благосостояние и любовь. Тогда как для студентов значимы: любовь, познание нового, высокое материальное благосостояние, общение, здоровье. В сравнительном аспекте существенные различия между группами представлены по таким ценностям, как: приятное времяпрепровождение, познание нового, социальная активность. Наглядно результаты диагностики представлены на рисунке.

Рисунок. Результаты диагностики по методике С.С. Бубного

Таким образом, для современного молодого поколения наиболее значимыми сегодня являются такие ценности, как «общение», «любовь», «высокое материальное благосостояние». Эти позиции, с одной стороны, остаются традиционно важными для казахстанской молодежи. Но с другой – сегодня их можно рассматривать и как результат нарастающей индивидуализации социального сознания в современном обществе.

Түйін. Мақалада қазіргі заманғы қазақстандық жастардың құндылық бағдарларының ерекшеліктерін талдау қарастырылған. Жасөспірімдер мен студенттердің құндылық бағдарларының құрылымын диагностикалау нәтижелері келтірілген.

Summary. The article presents an analysis of the peculiarities of value orientations of modern Kazakhstan youth. The results of diagnostics of the structure of value orientations of adolescents and students are presented.

Литература

1. Вебер М. Избранные произведения. – М.: Изд-во «Прогресс», 1990.
2. Инглхарт Р. Ценности. Сегодня и завтра / Brics – Business magazine <http://bricsmagazine.com/ru/articles/tsennosti-segodnya-i-zavtra>
3. Бубнов С.С. Методика диагностики реальной структуры ценностных ориентации личности/ <https://hr-portal.ru/tool/metodika-diagnostics-realnoy-struktury-cennostnyh-orientaciy-lichnosti-ss-bubnova>

А. Жакибаева, Т. Мусина, студенты

спец. «Педагогика и психология»

*Научный руководитель: М.Е. Байдалина, магистр, ст. преподаватель
КазУЭФМТ*

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ

Аннотация. В статье рассматривается формирование экологической культуры у молодежи, молодежь – это особая социально-возрастная группа, отличающаяся возрастными рамками и своим статусом в обществе: в этот период осуществляется переход от детства и юности к социальной ответственности. Формирование экологической культуры должно проходить на всех этапах жизни человека, но мы считаем, что именно в молодом возрасте осознанность и чувство ответственности наиболее обострены, и привить задатки культурности легче и результативнее.

Экологическая культура – уровень восприятия людьми природы, окружающего мира и оценка своего положения во вселенной, отношение человека к миру. Имеется в виду отношение человека, как живого организма к природе.

Поэтому, в связи с глобальным экологическим кризисом, необходимо прояснить, какие отношения человека и природы можно считать гармоничными, как человеческая деятельность влияет на окружающую среду и отметить, почему экологическая культура так важна особенно сейчас.

До появления человека и его деятельного отношения к природе в живом мире господствовали взаимная гармоничная зависимость и связанность, можно сказать, что существовала экологическая гармония. С появлением человека начинается процесс нарушения гармонического равновесия. Осваивая природу в процессе трудовой деятельности, человек не учитывал необходимости уважения закономерностей, господствующих в биосфере и своей деятельностью нарушал уравновешенность условий и влияний в природной среде.

С развитием производительных сил, которые позволяют осваивать природу с большим размахом и увеличением числа жителей на Земле деградация природной среды достигает небывалого опасного для самого существования людей размера, так, что вполне оправдано говорить об экологическом кризисе, который может перерасти в экологическую катастрофу.

Экологические проблемы, которые выражаются в нарушении уравновешенности условий и влияний в экологической среде человека, возникли как следствие эксплуататорского отношения человека к природе, стремительного роста технологии, размаха индустриализации и роста населения.

Загрязнение природной среды производят количественные и качественные загрязнители. Количественные загрязнители – вещества, которые человек не создает, они существуют в природе, но человек освобождает большое количество их, и это приводит к нарушению экологического равновесия. Сложившаяся в настоящее время система образования включает недостаточный объем экологических знаний, умений и навыков, реализующих требования в направлении роста и развития экологической культуры. В условиях современной экологической ситуации важна экологизация всей системы образования и воспитания подрастающего поколения. Одним из важнейших принципов экологического образования считается принцип непрерывности – взаимосвязанный процесс обучения, воспитания и развития человека на протяжении всей его жизни.

Две с половиной тысячи лет отделяют человечество от времени становления основных каналов развития современной культуры, определивших движение к покорению, отделению, отчуждению: общества от природы, людей друг от друга, обособляло внутри культуры сфер науки, искусства, нравственности, экономики, политики, духовности. Современный социальный мир, технократическая культура пришли в острый конфликт с природой, оказались неадекватны места человека в природе [1].

Зреет потребность перемен. Человеку во всех формах своего поведения в природе и социуме предстоит перейти от обособления, конфронтации, борьбы, преодоления к стилю сотрудничества, взаимодействия, диалога к экологическому, природосообразному мышлению и деятельности, проектировать новую траекторию развития. Убежденность в этом зреет среди ученых и политиков, находит отражение в общественном мнении, в международных документах, в реальной жизни: стираются границы между государствами, транснациональные корпорации объединяют рынки и технологии на разных континентах. Понятия «экология» и «культура» становятся ключевыми и, помогают осмыслить ход истории и место человека в природе, сохранить национальные корни культур, менталитет стран и народов, возникших в результате огромного многообразия взаимодействия человека и природы.

Хорошо известно, что для того, чтобы правильно понять какой-либо термин, следует исходить из этимологии понятия. Слово «культура» происходит от латинского глагола *colo, colui, cultum, colere*, что первоначально означало «возделывание почвы». Позднее оно стало пониматься как «почитание богов», что подтверждает доставшееся нам в наследство слово «культ». И действительно, на протяжении своего средневековья, да и поздней античности, «культура» была неразрывно связана с религией, духовными ценностями и т.п. Но с началом эпохи модерна это понятие подверглось глубокому переосмыслению. В начале под «культурой» понималась совокупность материальных и духовных ценностей, накопленных человечеством за весь период его существования, т.е. живопись, архитектура, язык, письменность, обряды, отношение к миру, но затем, с открытием иных цивилизаций, возникла потребность в разрешении этого понятия. Как показала жизнь человечество, будучи единым биологическим видом, никогда не являлось единым социальным коллективом. Более того, культурные нормы и правила не являются наследственными признаками, заложенными в наших генах, они усваиваются на протяжении всей жизни, посредством обучения, целенаправленной работы и деятельности человека. Т.е. это говорит о том, что каждый народ является уникальной единицей, создающей свою неповторимую и своеобразную культуру. Безусловно, базисные архетипы и категории культуры, такие как Бог, мир, жизнь, человек, смерть, и др., у всех людей одинаковы, но что же касается непосредственно их восприятия, то каждый народ понимает их по своему. Отсюда становится понятным тезис о том, что каждый народ обладает своей уникальной культурой: он веками накапливает культурные ценности, которые зависят от многих привходящих деталей: географического положения, климатических условий, размеров территории и т.д. Поэтому каждый народ отличается от другого своим культурным своеобразием. Но, если не существовали бы общие для всех культурные категории, то тогда была бы невозможно

Наука же экология возникла в конце XIX столетия, но тогда она означала учение о живых организмах, их взаимосвязи и влиянии на природу в целом. Но по-настоящему актуальное значение

экология приобрела в середине XX столетия, когда ученые из Соединенных Штатов обнаружили пропорциональную зависимость загрязнения почв и мирового океана, уничтожение многих видов животных от антропогенной деятельности. Проще говоря, когда исследователи осознали, что в водоемах, расположенных в непосредственной близости от заводов и фабрик гибнет рыба и планктон, когда поняли, что в результате неразумной сельскохозяйственной деятельности истощаются почвы, тогда экология приобрела свое насущное значение.

Таким образом, с конца шестидесятых годов человечество столкнулось с проблемой «глобального экологического кризиса». Развитие промышленности, индустриализация, научно-техническая революция, массовая вырубка лесов, строительство заводов-гигантов, атомных, тепловых и гидроэлектростанций, уже упоминавшийся нами процесс истощения и опустынивания земель привел к тому, что перед мировым сообществом встал вопрос выживания и сохранения человека как вида.

Так что же такое культура экологическая? Это способ жизнеобеспечения, при котором общество формирует потребности и способы их реализации, не создающие угрозы жизни на Земле, самой системы духовных ценностей, этических принципов, экономических механизмов, правовых норм и социальных институтов. Но отношения природы и культуры очень сложны. И вся эта сложность глубоко пронизывает жизнь человека, выступающего соединительным звеном между природой и культурой. Человек – явление одновременно природное и общественное. Поэтому ему свойственны как природные, так и культурные формы проявления. Необходимо, однако, учитывать соотношение этих форм – вторая накладывается на первую, пронизывает ее. В результате, культура человека определяет его природу. Во всех самых естественных действиях человека, как живого существа и части биосферы: в еде, сне, в передвижении, в размножении, в поселении, во всем отражается, проявляется степень овладения культурой, т.е. культурность человека. Причем, проявляясь, культурность меняет естественность, может выражать более ясно, полно, точно, а может искажать. Лишь гармоничное сочетание культуры, как явления, и ее проявлений в деятельности человека образует ту культурность, которая не противоречит естественности, включает, развивает, глубоко отражает последнюю.

В процессе культурного изучения и отражения жизни происходит переход от целостного к «дробному» видению. И в период наибольшей дробности, «мозаичности» в культуре в ней возникает новая тенденция – постепенно совершается поворот от принципа раздельного видения жизни к принципу комплексного анализа, сосредоточенности на связях. Об этом повороте наиболее ярко свидетельствует возникновение в культуре экологии или экологического подхода к отражению действительности.

Суть обновления, вносимого экологическим проходом в культуру, заключается в переходе от анализа отдельно рассматриваемых явлений к анализу связей между явлениями, изучению явлений в их взаимосвязанности, взаимозависимости. На наших глазах происходит экологизация культуры, культура превращается в экологическую. Смысл этого перехода в выработке и использовании нового пути гармонизации жизни – социальной и биологической – через совершенствование связей между явлениями.

Нельзя не видеть, что первые сто лет развития экологии (начиная с Э. Геккеля) приходится на период «разобщенного знания». Неудивительно, поэтому, что с начала с экологические знания накапливались отдельно друг от друга в биологии, геологии, социологии и многих других наук. Стремление разобраться в воспроизводстве как отдельных «фрагментов» жизни (биологической и социальной), так и всей жизни в целом – биосоциального бытия – приводит к становлению современной экологии. Фрагменты экологического знания постепенно преобразуются в систему знания о процессе воспроизводства жизни, о геобиосоциальных условиях и механизмах воспроизводства жизни. Главным принципом, образующим из экологических фрагментов систему экологического знания, становится принцип взаимосвязанности, взаимозависимости, взаимодополняемости всех форм и явлений жизни.

Экологическая культура – это не только современная стадия развития культуры, культура, складывающаяся под влиянием экологического кризиса. Культура на всех стадиях ее развития выполняла – более или менее успешно – функцию взаимодействия общества с природой. Поэтому,

в широком смысле, экологическая культура как культура взаимодействия общества и природы существовала на всем протяжении истории человечества. Истоки экологической культуры нужно искать в периоде перехода глобальной экосистемы от природного к социоприродному состоянию, во времена зарождения социальной формы жизни. Начавшись, развитие культуры не могло быть остановлено. И поэтому нелепы сетования на прогресс. Но необходима его «экологическая экспертиза». Результатом такой экспертизы развития культуры будет выявление тенденции углубления противоречия между природой и обществом по мере ее развития. Постепенно, обеспечив свою защищенность от непосредственных негативных воздействий, общество от обороны переходит к наступлению на природу – уже на этапе Древней истории. При этом радость ощущения собственных сил чаще всего не позволяет обществу вовремя заметить и предотвратить разрушительное воздействие, которое оно оказывает на природу. Основной вектор внимания в культуре явно смещается с проблемой взаимодействия общества и природы на внутренние проблемы социальной жизни. Теряя чуткость, переставая руководствоваться естественными, природой заданными параметрами жизни, «цивилизованный» человек разрушал природу не только вокруг себя, но и в самом себе. Стремясь к комфорту, люди разрушали свое здоровье – и физическое, и духовное. В стремлении к самостоятельной устойчивости, независимо от природы общество дошло сегодня до критического состояния отчуждения от природы, создав тем самым реальную угрозу уничтожения глобальной социоприродной экосистемы. Прежде у человечества были конфликты с природой, но разрушить основы существования жизни на планете в целом оно не могло, что называется «руки были коротки». Начиная же с середины XX века в мире разворачивается научно-техническая революция, с использованием достижений науки создается новое поколение техники, обеспечивающей интенсификацию, усиление не только физической, но и умственной деятельности людей. Анализ прошлого помогает понять будущее. В культуре настоящего времени существуют два основных направления – на обособление общества от природы и на сближение, взаимное приспособление или коадаптацию общества и природы. Первая из этих двух тенденций имеет историю своего развития длиной в несколько тысячелетий. В настоящее время она достигла, казалось бы, предельного проявления, но все еще продолжает разворачиваться, стремиться реализоваться в будущем. Стратегическое, т.е. неограниченное, вероятное для неопределенно многих поколений людей будущее возможно лишь при доминировании уже в самом ближайшем будущем другой тенденции – коадаптации общества и природы. Эта тенденция лишь рождается на наших глазах в культуре. Она выглядит как революционно новая. Однако, предыдущий анализ позволяет видеть, что ее история еще длиннее, что большую часть существования *Homo sapiens* люди интуитивно стремились к союзу с природой, к взаимодополнительному сосуществованию с ней.

Есть два типа молодежи: одни своими поступками и действиями вызывают загрязнение окружающей среды (сюда можно отнести алкоголь и курение, антисоциальное поведение, бросание мусора в не уставленных местах), другие выступают за сохранение природы и повышение экологической культуры населения.

Что делает вторая категория? Проводят тренинги, снимают челенджи, касающиеся экологии, проводят акции и т.п. Студенты считают, что загрязнение окружающей среды исходит от транспорта и промышленных предприятий. На самом деле загрязнение природы зависит от самих людей. Мы считаем проблему мусора и отходов, например таких как, алюминиевые банки, стеклянные бутылки, окурки, которые оставляют после себя курящие люди, одними из самых важных. Мусор не только уродует окружающий природный ландшафт, но и оказывает негативное влияние на окружающую среду. Ежегодно проводятся субботники по сбору мусора и уборке территории, но несмотря на это, люди продолжают загрязнять природу. Мы предлагаем, чтобы призвать людей к чистоте и повысить их экологическую культуру, необходимо принимать меры. Например, на месте найденной бутылки, окурка сигареты, или сигаретной пачки и другого мусора, оставлять яркую стрелку из желтого пластика или указатель (временно). В качестве пояснение рядом установить щиты с надписью «Мусор губит не только мое, но и Ваше здоровье», затем оценить, на сколько эффективно окажется данная мера. Или же ввести штрафы за бросание мусора в неположенных местах. Причем штрафы должны быть не символическими, а крупными, увеличить в десятки

раз. Также принять меры по трудовой отработке, т.е. если молодые люди сорят возле учебных заведений, то каждому дать срок отработки, т.е. в установленное время человек должен приходить и убирать территорию и мусор.

Предлагаем увеличить размеры штрафа, взимаемого за порчу окружающей среды. Например, штраф для граждан до 50 000 тенге, для должностных лиц – до 60 000-70 000, а для юридических лиц – от 100 000 и выше, или административное приостановление деятельности на определенный срок. Только жесткие меры на начальных этапах способствуют повышению экологической культуры, и как только люди осознают важность принятых мер, возрастет и экологическое сознание

Предполагается, что принятие поправок будет способствовать сохранению экологии как важнейшего элемента окружающей среды от ухудшения ее состояния.

Түйін. Мақалада жастардың экологиялық мәдениеттің қалыптастыруы қарастырылған, жастар – бұл ерекше қоғамда өз мәртебесімен және жас шеңберімен ерекшеленетін әлеуметтік – жастық топ: осы кезде балалық шақтан және жасөспірімнен әлеуметтік жауапкершілікке көшу басталады. Экологиялық мәдениетті қалыптастыру адам өмірінің барлық кезеңдерінде жүруі керек, бірақ біз жастық кезеңде бұл туралы хабардарлық пен жауапкершілік сезімін аса өткір деп есептейміз, бұл мәдениетті дамытуға ықпал ету оңайырақ әрі тиімдірек болып табылады.

Summary. The article discusses the formation of ecological culture among young people, young people are a special social and age group, which is distinguished by age and its status in society: during this period, the transition from childhood and adolescence to social responsibility. The formation of environmental culture should take place at all stages of human life, but we believe that it is at a young age that awareness and a sense of responsibility are most acute, and it is easier and more effective to inculcate the makings of culture.

Литература

1. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82>
2. <http://www.sociobasis.ru/sbs-858-6.html>

*А. Жанкабаева, студентка спец. «Туризм»
Научный руководитель: Ж.А. Садыков, Ph.D
КазУЭФМТ*

РАЗВИТИЕ АГРОТУРИЗМА В ВОСТОЧНОМ КАЗАХСТАНЕ

Аннотация. Агротуризм является одним из новых направлений развития внутреннего и въездного туризма на территории Казахстана, это относительно новое и перспективное направление.

Для сельского хозяйства в нашей стране есть хорошая возможность заявить о себе как в мире, так и у себя дома. Горожане, как местные, так и зарубежные, будут ездить в глубинку, больше узнавать о сельском хозяйстве в разных регионах страны, высоко ценить сельский труд, а также продукцию, которую там производят.

По моему мнению именно Восточный Казахстан является хорошим регионом для развития агротуризма. Для этого при поддержке Евросоюза в 2014 г. был реализован проект «Золотой Алтай – богатство для развития региона», который в будущем планирует привлекать иностранных туристов и ознакомить с культурным богатством данного региона.

Агротуризм имеет экономический аспект как источник дохода для сельского населения в ситуации кризиса аграрного сектора и деградации сельских регионов, встраивание в новый динамично развивающийся сектор туриндустрии, предполагающий применение информационных технологий, современную организацию работы отрасли (производство и сбыт конкурентоспособного турпро-

дукта), использование преимущественно незатратных ресурсов, прежде всего природного, социокультурного и исторического наследия. При социокультурном аспекте идет взаимодействие села с жителями крупных городов и мегаполисов (эффект культурного и психологического взаимообогащения при общении).

Так же агротуризм в Казахстане дает возможность активизировать ресурсы, показать национальные культурные традиции иностранным туристам. Агротуризм ориентирован на создание условий для успешного развития малого и среднего бизнеса среди жителей сельской местности.

Восточный Казахстан обладая заповедными уголками Казахстанского Алтая, величественными хвойными лесами, бурными реками, впадающие в чистейшие озера. Все это регион Катон – Карагая, который поражает девственностью природных комплексов. Местные жители живут в согласии с природой и бережно сохраняют ее.

Проект «Золотой Алтай – богатство для развития региона», предложенный словацкой Ассоциацией «Махаон Интернешнл», это говорит о том, что красотами нашей страны заинтересованы зарубежные компании и готовы финансировать развитие агротуризма.

Евросоюз финансирует его на 350 000 евро в трех пилотных районах – Катон-Карагайском, Риддерском и Курчумском.

При этом применяя опыт Восточной Европы можно будет добиться хороших результатов.

Риддер может поразить высокими горами западного Алтая, широкими долинами, удивительные формы выветривания скальных пород создают ощущение волшебства. В этом регионе развит горный и водный туризм.

В рамках продвижения и развития туристской отрасли региона на международном уровне в 2016 г. подписан меморандум о сотрудничестве по развитию сельского туризма между акиматом Восточно-Казахстанской области и Machaon International (Республики Словакия).

Приобретая зарубежный опыт и налаживание партнерских связей жителей сельских территорий с отечественными и зарубежными туристическими компаниями и другими организациями, заинтересованными в развитии аграрного туризма, помогут выйти Казахстан на мировую арену среди организации агротуризма.

В Катон-Карагайском разработан уникальный маршрут «Золотой Алтай». Маршрут готов для использования как туристами, так и турфирмами, ориентированными на людей, которые не хотят сидеть на месте. Задумка проста: вам предлагается перемещаться от одного гостевого дома к следующему, от одного села к другому, по пути знакомиться с природными, культурными и историческими достопримечательностями. Начав с гостевого дома «Самай» (390 км от Усть-Каменогорска) или «Ясной поляны» (здесь по выбору), расположенной по соседству, переместиться в Урьль в гостевой дом «Истай» или «Шакарим», дальше на пасеку Веры Климовой или в гостевой дом в поселке Каинды. Пробной группой туристов стала группа из журналистов и представителей турфирм.

Гостевые дома предлагают туристам не только бюджетное проживание в противовес гостиничным комплексам, мараловодческим хозяйствам, которых тоже с каждым годом становится все больше на Катон-Карагайской земле (и это здорово, ведь у человека должен быть выбор, где ему остановиться), но и полное погружение в сельский быт, в культуру наших предков, общение с носителями этой культуры – чего конечно не может дать ни один самый «звездный» отель.

Обязательным пунктом в развитие сельского туризма является возможность знакомства с местными мастерами. Такие творческие мастерские в Катон-Карагайском районе тоже есть! По пути из Усть-Каменогорска в селе Улкен-Нарын можно посетить Кайныш Манкей, а в селе Енбек Гульнар Кожамжаровой. Мастерицы могут показать мастер-классы по старинной казахской вышивке «кесте», изготовлению декоративных ковриков из чия, изделий из войлока и шерстяных ниток, а так же предложили гостям подарочную и сувенирную продукцию.

По маршруту «Золотой Алтай» могут быть проведены туры для людей, предпочитающих семейный отдых на природе, познавательные туры для школьников, пенсионеров; отдых для людей, путешествующих на автомобилях, мотоциклах, велосипедах, приезжающих на кратковременный отдых, то есть тех, кто хочет посмотреть регион, не поднимаясь высоко в горы и т.д.

Каждый гостевой дом имеет свою изюминку и индивидуальный набор услуг, которые будут

предложены туристам в следующий сезон. Кроме того, хозяева гостевых домов могут организовать конные и пешие прогулки, радиальные экскурсии и на Берельские курганы, и на Язевое озеро или Рахмановские ключи.

Как и любое новое направление туризма агротуризм имеет ряд проблем, которые больше всего связаны с финансированием от государства. Как говорилось ранее, финансирование на развитие агротуризма в Восточном Казахстане было предоставлено зарубежное финансирование, а так же местные жители организовывали ряд мероприятий своими силами.

Недостаточно развитая инфраструктура или полное ее отсутствие в ряде сельских территорий может вызвать отсутствия желания иностранных туристов, недостаточная информированность сельских жителей о возможностях развития сельского туризма, низкая ресурсная обеспеченность селян, желающих заниматься организацией сельского туризма, критическое сокращение численности работоспособного сельского населения – носителей культуры или хотя бы ее отдельных сохранившихся элементов (отсутствие рабочих мест на селе, пьянство, отток молодежи), отсутствие гарантий безопасности туристов, отсутствие квалифицированных кадров для организации сельского туризма, отсутствие государственной некоммерческой рекламы, отсутствие кооперации между всеми участниками процесса развития, отсутствие единой общегосударственной программы и финансового обеспечения поддержки развития сельского туризма.

Все эти проблемы могут возникнуть в начале развития агротуризма, для этого предлагается вовлечение молодых специалистов, окончивших высшие учебные заведения по специальности «Туризм». Так же проведение практик в сельских местностях в целях познания и развития агротуризма как систему, которая может в будущем внести большой вклад в экономику страны.

Для решения таких проблем считаю, что необходимо создавать инфраструктуру для обеспечения сервисного обслуживания туристов, создать систему материальных стимулов для руководителей и специалистов, работающих в сельском хозяйстве, для развития агротуризма, разработать комплекс экскурсионных программ для различных категорий туристов, обеспечить обустройство экологических троп и маршрутов, модернизировать существующую инфраструктуру деревень и сел, а также создавать музеи природы на особо охраняемых природных территориях и информационные центры для туристов, разрабатывать и реализовывать, с учетом международного опыта, программы и проекты, направленные на организацию аграрного туризма, развивать рекламно-информационное обеспечение, маркетинг и продвижение туристического продукта на внутреннем и внешнем рынках региона, страны, наладить партнерские связи жителей сельских территорий с отечественными и зарубежными туристическими компаниями и другими организациями, заинтересованными в развитии аграрного туризма.

Для устойчивого развития сельского туризма необходимо эффективное взаимодействие местных сообществ, туроператоров, государственных органов, неправительственных организаций, сотрудников национальных парков и туристов. А государство здесь выступает в качестве посредника между различными заинтересованными сторонами и наблюдает за процессом развития сферы в целом. Особенно важную роль государство играет в создании благоприятной законодательной базы для туроператоров, одновременно требующей соблюдения стандартов сохранения природного разнообразия.

Литература

1. <http://www.matritca.kz/news/37323-po-marshrutu-zolotoy-altay-v-vko.html>
2. <http://altai.kz/16871-rural-tourism-east-kazakhstan-european-union.html#sel=7:1,7:13>
3. https://studwood.ru/1150100/turizm/spros_uslugi_ruralnogo_turizma_vnutri_respubliki_kazakhstan

*Б. Касымканов, студент
спец. «Педагогика и психология»*

*Научный руководитель: З.Ж. Искакова, магистр, ст. преподаватель
КазУЭФМТ*

ПРЕДРАССУДКИ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА К ПРЕДСТАВИТЕЛЯМ СЕКС-МЕНЬШИНСТВ

Аннотация. В работе изучается общая характеристика гомосексуальности, как современный феномен, развитие и изменения, происходившие в становлении культуры ЛГБТ в историческом контексте, которые в итоге повлияли на отношение общества к представителям секс-меньшинств. Современное отношение общества к представителям ЛГБТ-сообщества проанализировано на основании проведенного автором в 2019 г. исследования мнения населения г. Астана, а также других исследований разных авторов.

Предвззудки к сексуальным меньшинствам остаются большой проблемой для стран пост советского пространства и менее развитых стран. Не раз мы слышим в новостях о нападении на представителей ЛГБТ сообщества в нашей или соседних странах. Большая часть представителей не традиционной сексуальной ориентации вынуждены всю жизнь скрывать свою ориентацию и жить в постоянном страхе. Современное общество стран СНГ считают, что сексуальные меньшинства не являются нормой. Так в России 30% опрошенных людей считают, что геям и лесбиянкам не место среди обычных людей и около 5% заявили, что представителей секс меньшинств нужно устранять.

Большая часть людей выражающая позицию о ненормальности людей с не традиционной сексуальной ориентацией являются малообразованными, религиозными, консерваторами и людьми вовсе не понимающие в вопросе сексуальности. В противовес им более образованные, менее религиозные люди что разбираются в данном вопросе относятся более толерантно к людям с не традиционной сексуальной ориентацией.

Очевидно что во всем мире поднимается а в некоторых странах уже решен вопрос о свободе людей в выборе полового партнера или спутника на всю жизнь. Ознакомившись со всей выше перечисленной информацией необходимо более подробно разобрать эту проблему и разрушить предвззудки современного общества о сексуальных меньшинствах.

В данной работе я рассматриваю отношение современного общества к секс меньшинствам. Разумеется, каждый имеет право на собственное мнение о людях с не традиционной сексуальной ориентацией. Такое мнение может быть вызвано по разным причинам – место рождения (страна, город, регион), возраст индивида, круг его общения, религиозность индивида и т.д.

Сексуальные меньшинства – общий собирательный термин обозначающий людей обоих полов с разными вариантами сексуальной ориентацией или же связанное с гендерной идентичностью – гомосексуальность, бисексуальность и трансексуальность. Этот термин объединяет в себе гомосексуалов, бисексуалов, лесбиянок, а так же транссексуалов. От первых букв этих слов образуется ЛГБТ, иногда использующееся для обозначения сексуальных меньшинств. В английском языке также существует схожее слово GLBT, а так же распространено сокращение GLB (Gay people, Lesbian and Bisexuals).

В понятие «сексуальные меньшинства» не включаются группы лиц, чьи сексуальные пристрастия определяются медициной как девиантные или патологические, либо реализация сексуальных пристрастий которых происходит не по взаимному согласию двух взрослых правоспособных лиц и тем самым нарушает права других людей или права животных либо уголовное законодательство, в частности, зоофилы, некрофилы, педофилы.

Термин «sexual minorities» в английском языке не несет каких-либо оскорбительных или негативных коннотаций и употребляется в юридических документах как собирательное понятие для гомосексуалов, бисексуалов и лесбиянок. Примером такого словоупотребления может служить Sexual Minorities Rights Act, принятый в Великобритании и относящийся только к гомосексуалам,

бисексуалам и лесбиянкам. В то же время среди носителей русского языка встречается широкая трактовка термина «сексуальные меньшинства», включающая и всякого рода сексуальные девиации.

Во многих странах существуют довольно сильные и влиятельные группы (правоконсервативные, религиозные) выступающие за признание гомосексуалов, лесбиянок, бисексуалов и транс-сексуалов не легальными сексуальными меньшинствами, а «сексуальными девиантами» или «первертами» (извращенцами) – грешниками, морально падшими и развращенными личностями.

«...в обществе постсоветского пространства нет однозначного отношения к представителям сексуальных меньшинств: почти половина респондентов (47%), по их признанию, относятся к гомосексуалистам и лесбиянкам с осуждением (причем такое мнение чаще других разделяют мужчины и представители наименее ресурсных социальных групп: люди старшего возраста, малообразованные граждане и жители сел); немногим меньше (40%) – заявляющих, что они относятся к представителям сексменьшинств без осуждения (такую позицию чаще разделяют женщины, молодежь, высокообразованные респонденты, а также жители столиц и остальных мегаполисов). Еще 13% опрошенных затруднились выразить свое отношение к людям нетрадиционной сексуальной ориентации».

Сексуальные меньшинства хорошо интегрированы в общество. Несмотря на то, что большинство американцев считают гомосексуальную ориентацию «неправильной», 85% опрошенных службой Gallup убеждены в том, что геи и лесбиянки должны пользоваться абсолютно теми же правами, что и другие люди. Хотя данные на этот счет фрагментарны и не всегда сопоставимы, уровень образования и дохода геев и лесбиянок нередко выше среднестатистического. По данным национальной переписи США 1990 г. 13% совместно живущих геев имели образование выше колледжа, а 23,7% окончили колледж; у женатых гетеросексуальных мужчин соответствующие цифры – 10,3% и 17%. Кроме того, они значительно реже нарушают закон. Районы, в которых предпочитают селиться люди с нетрадиционной сексуальной ориентацией, ничем не напоминают прежние гетто; нередко недвижимость в них стоит дороже, чем по соседству.

По данным опроса 15000 европейцев, проведенного известной фирмой EMNID, геи и бисексуалы лучше образованы и имеют более высокую академическую успеваемость. Европейские геи тратят больше денег на путешествия, больше увлекаются музыкой и литературой, а также проводят на 10% больше времени в Интернете. Налицо взаимозависимость: ослабление социальной дискриминации делает представителей сексуальных меньшинств более благополучными, а это, в свою очередь, способствует уменьшению предубежденности и враждебности к ним (правда, порождает зависть).

Европейское сообщество считает дискриминацию людей по признаку их сексуальной ориентации такой же юридически и морально неприемлемой, как расизм и антисемитизм. Это касается, в частности, легального возраста согласия, который согласно европейским нормам, должен быть одинаковым для гетеро и для гомосексуальных отношений. Летом 2002 г., в то самое время, когда в России начались дебаты о запрещении однополых любви, Австрия и Венгрия, следуя общеевропейским принципам, уравнивали гетеро и гомосексуальные связи, установив единый возраст согласия – 14 лет. В сентябре 2002 г. такие же нормы ввела в свой новый уголовный кодекс Молдова.

Быстрыми темпами идет процесс легализации и приравнивания однополых сожительства к юридически оформленным бракам. На первый взгляд, зачем регистрировать однополые, предположительно бездетные, сожительства? Но ведь никто не отрицает права на существование бездетных браков. Число совместно проживающих и ведущих общее хозяйство однополых пар быстро растет. Это зафиксировано национальными переписями населения в США (1990, 2000), Новой Зеландии (1996) и Канаде (2001) (раньше переписчики однополые пары игнорировали). Американская перепись 2000 г. зафиксировала свыше 600 тыс. однополых домохозяйств (по сравнению с 1990 г. – рост на 300%) – 1% общего числа, причем специалисты считают эту цифру заниженной. Официальная регистрация отношений дает партнерам значительные преимущества в плане социального страхования, наследования имущества и т.д. Многие однополые пары имеют детей от прежних браков. Около 15% совместно живущих женских и 3% мужских канадских пар сообщили, что воспитывают детей. Что же касается церкви, то она тут не причем: речь идет не о церковном, а о

гражданском союзе, а все социальные льготы оплачиваются за счет налогов, которые геи и лесбиянки платят наравне с остальными гражданами.

Отсюда – сдвиги в законодательстве. Первой в 1989 г. однополые «зарегистрированные партнерства» узаконила Дания. Ее примеру последовали Норвегия (1993), Швеция (1994), Исландия и Гренландия (1996), Нидерланды (1998) и Финляндия (2001). Похожий закон приняла в 2001 г. Германия, где «зарегистрированные партнерства» практически во всем идентичны браку, за исключением названия и возможности совместного усыновления детей. Франция и Бельгия в результате долгих дебатов пришли к компромиссному варианту, внося в гражданское право понятие пакта гражданской солидарности, особого вида договора, который могут заключить между собой «двое взрослых разного пола или одного пола для регулирования их совместной жизни». С 1 апреля 2001 г. Нидерланды стали первым государством в мире, предоставившем однополым парам абсолютно такие же права по заключению брака, как и разнополым.

Намечаются сдвиги в признании права однополых пар на усыновление детей. В большинстве стран это запрещено законом. Однако в феврале 2002 г. авторитетная Американская академия педиатрии опубликовала доклад, одобряющий усыновление и удочерение детей семьями, где оба партнера – представители сексуальных меньшинств. По заключению Академии, подобные семьи способны обеспечить детям мирное, здоровое и эмоционально стабильное детство. Этот вывод основан на результатах специального исследования, которое показало, что жизнь в однополых семьях не наносит никакого ущерба детям.

В декабре 2002 г. Американская психиатрическая ассоциация также официально заявила, что «поддерживает инициативы, которые позволяют однополым парам усыновлять и совместно выращивать детей, а также все связанные с этим легальные права, привилегии и ответственности». В заявлении говорится, что исследования последних 30 лет убедительно доказали, что дети, выращенные родителями-геями или лесбиянками, обнаруживают такой же уровень эмоциональной, когнитивной, социальной и сексуальной эффективности, что и дети, выращенные гетеросексуальными родителями, и что оптимальные условия для развития детей зависят не от сексуальной ориентации родителей, а от стабильных привязанностей к ответственным и заботливым взрослым. Такую же позицию занимает Американская психоаналитическая ассоциация, Американская ассоциация детских и подростковых психиатров и Американская ассоциация семейных врачей.

Например, в Англии в 1990 г. при опросе лицом к лицу наличие какого-то гомосексуального опыта признали 5,5% мужчин и 2,8% женщин; при самостоятельном заполнении анкеты эти цифры повышаются до 6% и 3,3%. В 2000 г. эти показатели выросли у мужчин до 6,7% и 8,4%, а у женщин – до 7,0% и 9,7%. Наличие генитального гомосексуального контакта до наступления 20 лет в 2000 г. признали 3,6% мужчин и 3,9% женщин от 20 до 44 лет. Однако люди, имеющие гомосексуальные контакты, далеко не всегда причисляют себя к числу геев, обладают гомосексуальной идентичностью. Чувства, поведение и идентичность очень часто не совпадают. Недаром «решетка Клайна», используемая для измерения сексуальной ориентации, включает 7 автономных шкал.

И в частности Республика Казахстан издала закон о защите прав и свобод граждан относящихся к представителям ЛГБТ (Лесбиянки, Геи, Бисексуалы, Транссексуалы) сообщества. Хотя и однополые браки запрещены на территории Республики Казахстан тем не менее права и свободы граждан и людей других стран должны сохраняться, эти люди должны быть защищены законом и никто не может унижать или причинять вред из-за сексуальной ориентации. Такие люди имеют все те же права что и обычные граждане (за исключением брака и всего с ним связанного) не допускается гомофобия, увольнение или отказ о приеме на работу из-за сексуальной ориентации, такие люди могут попросить убежище у Республики Казахстан при необходимости. Государство обещает не дискриминировать таких граждан а так же уважать их права на свободу выражения мнений, ассоциаций и мирных собраний. Так же в конституции страны написано «Все равны перед законом и судом. Никто не может подвергаться какой-либо дискриминации по мотивам происхождения, социального, должностного и имущественного положения, пола, расы, национальности, языка, отношения к религии, убеждения, место жительства или любым иным обстоятельствам».

А в пункте 2 статьи 24 Конституции РК указано: «Каждый имеет право на условия труда,

отвечающие требованиям безопасности и гигиены, на вознаграждение за труд без какой-либо дискриминации, а также на социальную защиту от безработицы».

На мой взгляд, долгосрочным результатом нормализации однополый любви будет не столько увеличение абсолютного числа геев и лесбиянок, т.е. людей, которые признают себя таковыми, сколько то, что люди перестанут категоризировать себя и других по этому признаку. Ведь никто не классифицирует и не дискриминирует людей по тому, предпочитают ли они блондинок или брюнеток и практикуют ли они позицию «женщина сверху». В демократическом обществе сексуальная ориентация из политической проблемы постепенно становится делом индивидуального предпочтения, стабильность которого у разных людей неодинакова.

Это актуализирует проблему соотношения социально-нравственных и медико-биологических критериев сексуального здоровья, которая все больше выходит из сферы исключительной компетенции психиатрии и сексopatологии.

Результаты исследования показывают, что отношение молодежи к сексуальным меньшинствам неоднозначно.

Наше предположение о том, что отношение респондентов к сексуальным меньшинствам зависит от их социального статуса подтвердилось лишь частично: среди тех немногих, кто убежден в необходимости борьбы с сексуальными меньшинствами люди с невысоким уровнем образования. (12% опрошенных)

Наиболее резкие отличия в отношении к сексуальным меньшинствам наблюдаются в зависимости от пола. Подавляющее большинство девушек придерживаются мнения, что нестандартная сексуальная ориентация – вполне естественное явление. А юноши в большинстве своем считают нестандартную сексуальную ориентацию противоестественным явлением, но не считают что это патология (87% опрошенных лиц мужского пола).

Примечательно, что незамужние и неженатые относятся к сексуальным меньшинствам более лояльно, чем находящиеся в браке. Среди холостых молодых людей только 8% за борьбу с сексуальными меньшинствами, среди женатых этот показатель возрастает до 12,5%.

Заключение

Мы имеем проблему, но не имеем готового ее решения. В любом случае, психотерапевтическая помощь, в которой нуждаются некоторые гомосексуалы, возможна только при условии дружественного отношения и понимания. О специфике психотерапии среди геев и лесбиянок существует большая специальная литература, кое-что даже переведено на русский язык.

Депатологизация гомосексуальности очень напоминает судьбу левшества. В прошлом леворукость часто считали болезненной и опасной, а левшей – морально развращенными, им приписывали связь с дьяволом, обследования в тюрьмах и психиатрических больницах в конце XIX в. «подтвердили», что левши чаще бывают лунатиками, невротиками, имеют преступные наклонности, среди них больше умственно отсталых, заик, эпилептиков и т.д. Врачи, учителя и родители делали все возможное, чтобы подавить в детях это болезненное начало и научить их пользоваться преимущественно правой рукой. Иногда это получалось, чаще – нет, но всегда причиняло много хлопот и мучений. Сегодня эти тревоги кажутся смешными.

Хотя леворукость связана с особенностями латерализации полушарий головного мозга и, подобно гомосексуальности, встречается у мужчин вдвое чаще, чем у женщин, причем между этими феноменами есть определенная связь (у гомосексуалов вероятность «неправоручия» на 39% выше, чем у гетеросексуалов), она не сопряжена ни с какими психическими и нравственными отклонениями.

Противоречащая международным стандартам позиция некоторых психиатров лишает российских геев и лесбиянок законной медицинской помощи (не станет же врач помогать своему клиенту принимать заведомо «нездоровую» сексуальную ориентацию?!), отрицательно сказывается на их душевном состоянии и самоуважении и используется для оправдания их социальной дискриминации, публичной диффамации и т.п. Тем более, что эти люди юридически беззащитны. В нашем законодательстве нет закона, который позволял бы дискриминировать сексуальные меньшинства, но нет и ни одного закона, который бы защищал их гражданские и человеческие права. Однако отмечена тенденция к восприятию нетрадиционной сексуальной ориентации людей как некоторое

естественное положение вещей, что связано с увеличением знаний о данном явлении с точки зрения психологии и сексопатологии. Подобная тенденция способствует стабилизации общества в целом.

Түйін. Гомосексуализмнің жалпы сипаттамалары қазіргі заманғы құбылыс, даму және ЛГБТ мәдениетінің тарихи тұрғыда дамуында орын алған өзгерістер болып табылады, нәтижесінде қоғамның жыныстық азшылықтарға қатынасына әсер етті. Қоғамның ЛГБТ қоғамдастығының өкілдеріне қазіргі заманғы көзқарасы автордың 2019 ж. Астана тұрғындарының пікірі, сондай-ақ әр түрлі авторлардың басқа да зерттеулері жүргізген зерттеуінің негізінде талданады.

Summary. The paper studies the general characteristics of homosexuality as a modern phenomenon, development and changes that took place in the development of an LGBT culture in a historical context, which ultimately influenced the attitude of society towards sex minorities. The modern attitude of the society to the representatives of the LGBT community is analyzed on the basis of a study conducted by the author in 2019 of the opinion of the population of Astana, as well as other studies of various authors.

Литература

1. Аберкромби К., Хилл С., Тернет Б.С. Социологический словарь. – М.: «Экономика», 2004.
2. Алексеев Н.А. Правовое регулирование положения сексуальных меньшинств: Россия в свете практики международных организаций и национального законодательства стран мира. – М.: БЕК, 2001.
3. Кон И.С. О нормализации гомосексуальности // Сексология и сексопатология. – 2003. – №2.
4. Методы и методики социально-педагогического исследования / Под ред. С.Г. Вершловского. – М., 1999.
5. Настольная книга социолога. – Воронеж: ВГУ, 2006.
6. Электронная энциклопедия Википедия // Сексуальные меньшинства.
7. Ядов В.А. Стратегия социологического исследования: Учебн. пособие. 3-е изд. – М.: Омега Л, 2007.
8. Ядов В.А. Социологическое исследование: методология, программа, методы. – Самара, 1995.
9. <http://www.pewglobal.org/2013/06/04/the-global-divide-on-homosexuality/>
10. <http://www.themoscowtimes.com/news/article/87-of-russians-oppose-gay-parades/476773.html>

А. Кушукова, Д. Еркебаева, Т. Евлоев
студенты спец. «Социальная работа»
Научный руководитель: А.Я. Алиева, Ph.D
КазУЭФМТ

ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ С ПОЖИЛЫМИ ЛЮДЬМИ

Аннотация. В статье на основе анализа работы социальной защиты раскрыт механизм оказания социально-психологической помощи пожилым людям. Констатируется, что адаптация пожилых людей к новым условиям жизни представляет серьезную социально-психологическую проблему, и что старение является непрерывным процессом. Доказывается, что в пожилом возрасте ни одна методика не заменит теплую семейную обстановку.

На сегодняшний день, пожилые люди, как и дети, являются наиболее уязвимой прослойкой общества, поэтому защита их интересов является одной из самых актуальных тем, как для социальных работников, так и для сферы социальной защиты в целом. Пожилые люди зачастую испытывают психические нарушения в виде депрессии связанной с одиночеством, отчужденностью и ограниченностью физического здоровья. Основными причинами этих проблем является:

- ограничение жизнедеятельности пожилого человека в обществе;
- резкое снижение социального статуса;
- отсутствие активного образа жизни;
- ухудшение состояния здоровья.

«Страны, собравшиеся на Всемирную ассамблею по старению признают, что качество жизни не менее важно, чем ее большая продолжительность, и поэтому стареющим следует, насколько это возможно, позволить жить в их собственных семьях плодотворной, здоровой, безопасной и приносящей удовлетворение жизнью и считаться органической частью общества» – это положение в 1984 г. провозгласила в своей резолюции Всемирная ассамблея ООН, принявшая план действий по проблемам старения и побудившая многие страны разработать свою национальную политику и программы в отношении престарелых [1].

О глобальном старении населения Земли рассказали в ООН. Численность людей в возрасте 60 лет и старше за 30 лет более чем удвоится – с 542 млн человек в 1995 г. примерно до 1,2 млрд человек в 2025 г. Согласно данным ВОЗ, низкая рождаемость и снижение смертности кардинально изменили демографическую картину мира: число пожилых людей неуклонно растет, а доля детей и молодежи сокращается. В 1980 г. доля жителей планеты старше 60 лет составляла менее 6% от общей численности населения мира, а к 2050 г., по подсчетам экспертов, превысит 16%. В Европе уже в 2015 г. люди в возрасте 65 лет и старше составляли 18% граждан. Спецдокладчик ООН по правам пожилых людей Роза Корнфелд-Матте отметила огромный вклад правозащитников в улучшение жизни пожилых людей и призвала правительства делать больше для обеспечения прав пожилых. «Молодежь и те, кто сегодня находится у власти, должны помнить о том, что они тоже состарятся, сегодня в их силах создать такие условия жизни для пожилых людей, которые они желают для себя в будущем», – подчеркнула Роза Корнфелд-Матте. Она напомнила, что пожилые люди – полноправные члены общества и должны активно участвовать в разработке и реализации тех мер, которые напрямую влияют на их благополучие, делиться своими знаниями и навыками с молодежью и иметь возможность в полной мере пользоваться своими правами. Международный день пожилых людей был провозглашен на 45-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН в 1991 г. Он отмечается 1 октября. 17 сентября сенатор Бырганым Айтимова заявила, что Казахстан рискует попасть в список стран со стареющим населением. К концу 2020 г. количество казахстанцев в возрасте 65 лет и старше может составить 7% [2].

Старение – универсальный и закономерный биологический процесс, характеризующийся постепенностью, разновременностью и неуклонным прогрессированием, ведущий к понижению адаптационных возможностей, жизнеспособности индивида и в конечном итоге определяющий продолжительность жизни. Социальные и психологические проблемы пожилых людей, а также отдельные аспекты старения человека являются предметом изучения многих отраслей естественных и общественных наук.

1. Старение, в отличие от болезни, является универсальным процессом, ему подвержены все без исключения члены популяции.
2. Старение является прогрессирующим, непрерывным процессом.
3. Старение есть свойство любого живого организма.
4. Старение сопровождается дегенерирующими изменениями в противовес изменениям организма при его развитии или «взрослении» [3].

Старость в реальной жизни – это зачастую такой период, когда необходима помощь и поддержка, чтобы выжить. Такова основная дилемма. Чувство собственного достоинства, независимость и помощь, мешающая осуществлению этих чувств, приходят к трагическому противоречию. Возможно, в конце концов, придется отказаться от своей независимости, самостоятельности, ведь продление жизни – достаточная награда за такой отказ [4].

Адаптация пожилых людей к новым условиям в целом представляет серьезную социально-психологическую проблему. Старость – это период серьезных физиологических изменений в организме, существенно сужающих его возможности. В большинстве случаев эти возможности еще больше сокращаются в результате заболеваний или увечья. Особенности психического развития пожилых людей также сокращают их адаптивный потенциал [5].

В качестве вспомогательной технологии в помощи адаптации пожилого населения мы предложили свою концептуальную модель. Концептуальная модель – это систематизированное содержательное описание моделируемой системы (или проблемной ситуации) на неформальном языке.

Неформализованное описание разрабатываемой имитационной модели включает определение основных элементов моделируемой системы, их характеристики и взаимодействие между элементами на собственном языке. При этом могут использоваться таблицы, графики, диаграммы и т.д. Неформализованное описание модели необходимо как самим разработчикам (при проверке адекватности модели, ее модификации и т.д.), так и для взаимопонимания со специалистами других профилей [6].

Наша концептуальная модель основана на психосоциальной профилактике пожилых людей. Основные задачи нашей концептуальной модели это:

- выработка копинг-поведения (автор А. Маслоу);
- формирование положительных взглядов на пожилой возраст;
- расширение системы жизненных ценностей.

Копинг-поведение (от англ. coping – совладение) – форма поведения, автор А. Маслоу. Готовность индивида решать жизненные проблемы. Представляет собой поведение, направленное на приспособление к обстоятельствам. Предполагает сформированное умение использовать определенные средства для преодоления эмоционального стресса. При выборе активных действий повышается вероятность устранения воздействия стрессоров на личность [7].

Для достижения цели мы использовали следующие методы и методики:

- Метод анализа, метод наблюдения.
- «Шкала одиночества» (авторы Д. Рассел, Л. Пепло, М. Фергюссон).
- Методики диагностики социально-психологической адаптации (авторы К. Роджерса и Р. Даймонда).

Помимо этого, нами были использованы следующие инновационные формы и методы социального обслуживания пожилых людей в стационарных учреждениях: музыкотерапия, библиотерапия, фототерапия и изотерапия как новый вид арт-терапии.

Музыкальная терапия для пожилых людей становится все более популярной. Независимо от вашего возраста, способностей или интересов, музыка способна вызвать у слушателя прекрасные чувства и воспоминания, даже если вы не профессионально обученный музыкант. Эти чувства и эмоции часто сочетаются с прошлым опытом человека, обеспечивая комфорт, удовлетворенность и радость. Только одна знакомая песня может мгновенно улучшить плохую ситуацию или настроение.

Музыкотерапия может улучшить физическое и психическое здоровье различными способами:

- облегчает скуку;
- мотивирует движение;
- разжигает положительные воспоминания;
- сдвигает негативные модели мышления;
- успокаивает нервы;
- поощряет счастливые мысли;
- содействует социальному взаимодействию.

Библиотерапия. Чтение книг – отличное занятие для пожилых людей. Творческая история, историческая история или захватывающая тайна могут перенести их в другой мир. Это интересный способ провести время и не требует мобильности или большого количества энергии. Чтение также приносит пользу пожилым людям в других отношениях. К примеру:

- улучшает самочувствие;
- улучшает навыки принятия решений;
- снижает стресс;
- улучшает сон;
- отсрочивает снижение когнитивных функций.

Библиотерапия может использоваться как идеальное лечение или, по крайней мере, дополнительный метод терапии для борьбы с беспокойствами и стрессами, вызванными сегодняшним напряженным образом жизни.

Фототерапия. Прекрасная возможность общения социального работника с пожилым человеком во время просмотра фотографий, это обретение моральной, психологической и социальной устойчи-

вости, а также возвращение утраченной уверенности в себе. В процессе фототерапии человек накапливает положительный эмоциональный заряд, укрепляя свой социальный иммунитет. Через фотографию социальный работник имеет возможность передать получателям социальных услуг новые способы и алгоритмы выхода из проблемных ситуаций. Для пожилого человека фототерапия предоставляет реабилитационные возможности, повышает интерес к жизни и увеличивает жизненную активность [8].

Изотерапия. В современном мире, далеко не все черты социальной жизни, безусловно, позитивны, а также сказывается одиночество пожилых граждан.

Изобразительное творчество позволяет участнику ощутить и понять самого себя, выразить свободно свои мысли и чувства, быть самим собой, свободно выражать мечты и надежды, а также освободиться от негативных переживаний прошлого. Это не только отражение в сознании клиентов окружающей и социальной действительности, но и ее моделирование, выражение отношения к ней.

Плюсы в проведении изотерапии:

- сохранение и продление социальной активности участников;
- удовлетворение культурно-просветительских потребностей;
- пробуждение новых интересов, облегчение установления дружеских контактов;
- активизация личной активности участников, формирование, поддержку и повышение их жизненного тонуса;
- социокультурная реабилитация через приобщение участников к искусству.

В заключение стоит сказать, что как бы не был широк ассортимент технологий и методик, используемый для психосоциальной помощи пожилых граждан, ничто не заменит теплой семейной обстановки.

Литература

1. Социальная работа с пожилыми людьми: Учебн. пособие / Е.И. Холостова. – 6-е изд. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2010. – 344 с.
2. <https://informburo.kz/novosti/oon-k-2050-godu-chislo-pozhilyh-lyudey-prevysit-16-vsego-naseleniya-zemli.html>
3. <https://works.doklad.ru/view/g07t4-JVY94/all.html>
4. <http://soc-work.ru/article/771>
5. Завражнов В.В., Железнова Е.Д. Организация социальной работы с пожилыми людьми в процессе их адаптации к условиям дома-интерната // Молодой ученый. – 2016. – №27. – С. 746-748. URL <https://moluch.ru/archive/131/36467/> (дата обращения: 09.02.2019).
6. <http://studopedia.org/index.php?vol=1&post=2123>
7. <http://psi.webzone.ru/st/306100.htm>
8. <http://csotroitsk.ru/wp-content/uploads/2015/09/Phototerapy.pdf>

М. Самуратқызы, «Кеден ісі» мамандығының студенті

Ғылыми жетекші: А.Е. Туякова, т.ғ.қ., доцент

ҚазЭҚХСУ

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ: ЖАСТАР МӘСЕЛЕСІ

Андатпа. Мақала Елбасымыздың Рухани Жаңғыру мәселесіндегі жастар саясаты қарастырылды. Бәсекеге қабілетті жастарымызды қалыптастыру мақсатында, ҚР-да жүргізіліп жатқан жастар саясатының маңыздылығы қарастырыла отырып, шетелде жастар саясатына жүргізіп жатқан бағдарламаларға да шолу жасалды.

Қазақ елінің егемендігімен қатар тәуелсіздігі ұлғайған сайын еліміздің ұлттық тарихын және ағартушылық қызметін зерттеуге үлкен мән берілуде. Халықтың ұзақ жылдардан кейінгі өзін-өзі тануының жаңа кезеңі жалындаған жастарға көңіл бөлу маңызды орынға көтерілді. Олай, Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» [1] мақаласындағы «Бәсекеге қабілет Қазіргі таңда жеке адам ғана емес, тұтас халықтың өзі бәсекелік қабілетін арттырса ғана табысқа жетіге мүмкіндік алады» – деп атап көрсеткендей Қазақстан Республикасының әр бір азаматы білімді және білікті болуы қажет. Бәсекелік қабілет ұлттың аймақтық немесе жаһандық нарықта өзгелерден ұтымды дүние ұсына алуы. Бұл материалдық өнім ғана емес, сонымен бірге, білім, зияткерлік өнім және сапалы еңбек ресурстары болуы мүмкін. Қазақстан Республикасының Тұңғыш президенті Нұрсұлтан Әбішұлы – Елбасы: «Әр Қазақстан азаматы реформалардың мәнісін, Отанымызды өркендету жолында олардың маңызды екенін түсіну керек. Ал мұны жеткізу біздің міндетіміз. «Рухани жаңғыру» бағдарламын бәрі қолдады. Жастар мен отбасы институтын қолдау – мемлекеттік саясаттың басымдығына айналуы тиіс» – деп [2] 2019 ж., Жастар жылына арнады. Жастарға көңіл бөлу үлкен көрегендік саясат болып табылатыны анық. «Жастар – еліміздің қазіргі әлемдегі бәсекеге қабілеттілігінің негізгі факторы. Қазақстанның болашағы Сіздерге – сіздердің білімдеріңізге, энергияларыңыз бен патриотизмдеріңізге байланысты. Біз қазір жасап жатқанның бәрі сіздердің бақытты өмірлеріңіз үшін, сіздер өз әлеуеттеріңіз бен мүмкіндіктеріңізді толық мәнде жүзеге асыра алуларыңыз үшін жасалып жатыр» – деп Елбасы [3], Жастар жылының ашылу салтанатында айтып кеткен еді. Осыдан-ақ біз, ел тұлғаларының жастарға артқан сенімін аңғаруға болады.

Жастық шақ – адамның балалық пен үлкен өмір аралығындағы қалыптасу мен даму кезеңі. Адамның балалық шақтан үлкен өмірге аяқ басуы. Жас адам дегеніміз-белгілі бір психологиялық, физиологиялық дамудың сатысындағы, 14-29 жас (Қазақстан Республикасының жас хронологиясы бойынша) аралығындағы адамдар тобы.

Жастардың қоғамдық-саяси рөлі ауқымды реформалар кезінде күшейісі барлық халыққа тән. Себебі, жастардың жаңа жағдайға бейімделуі немесе жаңашылдыққа ұмтылысы жоғары деңгейде болғандықтан қоғамдағы өзгерістерден шет қала алмайды. Жалпы қоғамның дамуы, болшағына деген сенімді көзқарастың қалыптасуы сол қоғамдағы жастар және жастардың әлеуметтік-мәдени ұғымдық болмысымен тікелей байланысты.

«Ел боламын десең, бесігіңді түзе» – деген халық даналығы, әлі күнге дейін айрықша мәнге ие. Алдымен Мемлекеттің қабырғасы қайыспау үшін, өскелең ұрпақ камшының сабындай мықты болуы керек. Өйткені өсіп келе жатқан ұрпаққа ата-бабаларымыз қашанда үміт отын артқан, өз болашағын жастармен келер ұрпақтың қолына табыстаған. Бала кезінен қолына қылыш пен найза ұстатып үйретіп, білім нәрімен суарған.

Қазіргі таңда біз қолымызға қылыш пен найза алмасақта, Отан алдында өтер борышымыз зор. Ел өркениеті, ертеңі мен болашағы қашанда жастардың қоғамдық рөлімен әлеуметтік ахуалына байланысты екені даусыз. Біз-ел үмітін ақтап, қоғамның барлық шараларына белсенді атсалысып, сапалы білім алып, ел дамуына үлес қосуға міндеттеміз.

Өскелең ұрпақ-елінің тірегі болып саналады. Дұрыс отырғызылып, уақытында суарылған шыбық, уақыт өте келе бойы түзу, жайқалған талға айналады. Бізде, жастар қауымы, осы өсетін тал іспеттеспіз. Сондықтан ел дамуына атсалысып, тура жолда жүру үшін бізге білім мен мәдениет ауадай қажет болады. Тәрбиелі, елі мен жерін, өткені мен болашағын құрметтейтін жастардан, ел іргесін құрайтын алып қамал салуға болады. Тұңғыш Президентімізде осы себептерден Жастар жылын арнап, салтанатты түрде жастар жылын ашты. Рухани жаңғыру, Жастар жылы деген ұғымдар ол құрғақ сөздер емес. Осының барлығы үміт, үлкен сенім. Бұл жерде әрине тәрбиенің маңызы зор болып келеді. Қазақстан Республикасының білім беру ұйымы, Жастар жылында тәрбиенің негізгі мақсатын ұйымдастырды. Тәрбиенің негізгі мақсаты – жастардың бойында азаматтық пен қазақстандық патриотизмді қалыптастыру, мемлекеттік рәміздерді құрметтеуге, халық дәстүрлерін дәріптеуге, әлемдік және отандық мәдениет жетістіктерін оқып үйренуге, Конституцияға және қоғамға қарама-қайшы келетін әрекеттерге төзбеушілікке тәрбиелеу. Өз құныдылықтарын дәріптейтін тәрбиелі ұрпақ-ел болу алдындағы ашылған даңғыл жол!

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан – 2030» атты еңбегінің «Қазақстан мұраты» деп аталатын бөлімінде [4]: «...біздің балаларымыз бен немерелеріміз... бабаларының игі дәстүрін сақтай отырып қазіргі заманғы нарықтық экономика жағдайында жұмыс істеуге даяр болады. Олар бейбіт, абат, жылдам өркендеу үстіндегі күллі әлемге әйгілі әрі сыйлы өз елінің патриоттары болады» – деп, үлкен үміт артты.

Жастар емін-еркін білім алу керек, екі қолға бір күрек демекші, еңбекқор болу керек, ол дегеніміз-жатып ішерліктен арылып, жұмыс жасау деген сөз. Жұмыссыздықпен күресті жалғастыру қажет. Денсаулық сақтау жағдайымен баспана жағы шешілу керек. Студенттердің студент ақысы көбейіп, сапалы білім беру жүйесіне көшу керек. Сапалы білім алған тұлғалардан ғана болашақ мықты мамандармен, профессионалды дайындалған кадрлар да пайда болады. Осыған орай еліміздегі әр түрлі салалар дамиды.

Міне, атап өткен аспектілердің барлығын осы Жастар Жылы қамтиды.

Жастарды жұмыспен қамту мәселесі елімізде басты назардағы мәселе екені белгілі. Осы проблеманы жою үшін елімізде «Дипломмен ауылға», «Бизнестің жол картасы», «Жұмыспен қамту-2020», «Әрбір отбасына «7-20-25» бағдарламасы аясында баспана алудың жаңа мүмкіндіктерін беру», «Жоғары білім алудың қолжетімділігі мен сапасын арттырып, студент жастардың жатақ-ханадағы жағдайын жақсарту», т.б. бағдарламалар қолға алынып, еліміздің түкпір-түкпірінде жүзеге асырылып жатыр. Алдағы оқу жылына қосымша 20000 грант бөлінген. Жалпы алғанда мемлекет жоғары оқу орындарының 53594 маманы, 12504 магистр және 2240 докторантының білім алуы үшін қаржы жұмсайды. Әдеттегідей тапсырыстың ең көп бөлігі техникалық мамандықтарға арналған.

Батыс елдерден тәжірбие іздестіретін болсақ, Солтүстік Америка мен Батыс Еуропалық елдер жастарға көп үміт артады. Сондықтан жастардың санасындағы «құндылық» ұғымын дұрыс қалыптастыру елдің болашағын айқындайтын факторлардың қатарына жатады. Білім беру жүйесіндегі алғашқы орындарды алатын 26 мемлекет бар. Соның ішінде Дания, Ирландия, АҚШ және Сингапур елдері де бар. Соның ішінде Ирландия мемлекетін мысалға алып көрейік. Ирландиялықтар қашанда болсын білім саласын жоғары қойған. Сондықтан болар Ирландия елін «әулиелер мен оқымыстылар аралы» деп атаған. Қазіргі уақытта Ирландияда білім беру ісін басқару және жауапкершілік. Білім және ғылым департаментіне (DES) жүктелген. Департамент білім беру аспектілерін қарастырып, оқу жоспарлары мен ұлттық сынақ байқауларын өткізеді Ирландия мектептегі сабақтары саны көп, ағылшын оқушыларына қарағанда ирландықтар әр түрлі деңгейдегі емтихандарды көбірек тапсырады. Ирланд мұғалімдеріне қойылатын талаптар да жоғары. Ирланд мұғалімдерінің жалақысы өте жоғары. Мұғалім-мәртебелі мамандық иесі. Бұл тек мектептегі орта білім беру жүйесі.

Сапалы білім беру дегенде-әрбір студенттің көзіне АҚШ еліндегі мықты ЖОО орындары көзге түседі Американың ең мықты университеттері болып Гарвард, Пристон, Йель, Колумбия, Браун, Дартмут, Корнелл, Пенсильван секілді оқу орындары саналады. Осы жоғарғы оқу орындарының дипломы әр түрлі мемлекеттерде үлкен сапалы білім атты мәртебеге ие.

АҚШ тағы сауаттылық деңгейі – 69% құраса (2008), 2011 ж., 25 жастан асқан 46% адам орташа және жоғарғы білім дипломы болған. 30% бакалавр деңгейіне ие [5]. Олардың диплом жүйесі халықаралық программаларға тіркелген және көптеген мемлекеттерде әр үрлі аккредитациялармен жүзеге асады.

Белгілі бір нәтижеге әрине тәжірбие жинау арқылы мен бақылау арқылы жетеді. Егерде Қазақстанның ЖОО-лары АҚШ секілді білім беру программаларын енгізсе, Қазақстандық дипломдар осындай сапаға ие боларма еді.

Ирландиялықтардың орта білім жүйесінен де керек аспектілерді алса, мектеп жастағы балалар санасы, ЖОО орнына түскенде маман болуға дайын болар еді.

«Болмасаңда ұқсап бақ» дегендей...

Қазіргі таңда жастар проблемасын шешіп, қолдау көрсетуге түрлі шаралар қолданылып жатса да оны жаншу мүмкін еместей көрінеді.

Жастардың әлеуметтік проблемалары жалпы қоғамның әлеуметтік-экономикалық проблемалардың көрінісі мен жалғасы болып табылады. Жастардың әлеуметтік проблемалары – бұл қоғамның өмір тіршілігі және де, жастар үшін де маңызды.

Бұл жерде тек әлеуметтік проблемалар ғана емес, рухани салаға және мәдениетке қатысты өзекті мәселелер көбейіп отыр. Батыстан келген субмәдениетке бет бұрған еліктегіш жастарымыз, түп мәнінде кімнің ұрпағы екенін ұмытып бара жатқандай. Қазақ тілінің шолақтануы, түбінде ұлт геноцидына алып келетіні сөзсіз. Өйткені-халықты айқындайтын ең алғашқы оның тілімендіні, салт-дәстүрі, мәдени-рухани құндылықтары және ең алдымен сол ұлттың ақ ана сүтімен берілген ана тілі!

Осы мәселерді шешу жолында қазақ тілді аудармалармен шетел кітаптарының-киноларының қазақ тіліндегі нұсқасы көптеп болуы. Өйткені қазіргі жастар мен жас буын өкілдері шетел классиктарының шығармаларын оқиды. Қазақ киносын қалыпты деңгейде жетілдіріп, сапалы дүние түсіруді қолға алу керек. Киноның тақыры бен мәнісі қазақтың ежелгі тарихы, салт-дәстүрі болу керек деп ойлаймын! Тек қазақ еліне емес, шетел кинопрокатына шығатын әйгілі зат болуы тиіс.

Жастардың әлеуметтік хал-ахуалына келер болсақ, астарды негізінен келесі проблемалар толғандырады: жоғары немесе орта білім ала алмау; өз отбасын материалдық жағынан қамсыздандыру қиындықтары; өз мамандығы бойынша жұмысқа қамтылу мәселесі; баспананың болмауы. Өмір тәжірибесі көрсетіп отырғандай дәл осы қиын шешілетін мәселелер жиынтығы отбасишілілік келіспеушіліктердің пайда болуына, олардың тұрақсыздығына алып келеді. Әрбір жаңадан шаңырақ көтерген отбасылар әлеуметтік қамсыздықтың кесірінен ажырасып жатады. 2016 ж. санақ бойынша елімізде жас отбасылардың 51775 отбасы ажырасып кеткен екен [6]. Олардың көбі баспанасыздықпен күн көру табысының аздығынан,жұмыссыздықтың өршіп кетуі кесірінен шаңырақтарын шайқалтқан. Міне, біздің қоғамның әлсіз тұстары осы жастар мәселесінен тайға таңба басқандай көрініп тұр!

Баспанасыздықты жою үшін жүргізілген инфоқұрылым саласы, жаңа салынған үйлерді әлеуметтік топтарға қарай халыққа үйлестіру керек. Заң бойынша алынатын жәрдемақы тең әрі бір отбасына жететіндей мөлшерде болу қажет. Әрине айтуға оңай, бірақ осы Жастар жылы, тек атауымен ғана емес, іспенде дәледенсе екен дейміз. Жастардың дамуы, ілгері жылжуы, түрлі реформалармен әлеуметтік дамуға әкеледі. Айтылып жатқан шаралар дұрыс жүргізілген жағдайда ғана, бұл маңызы зор жолдау-өз жемісін береді әкеледі. Айтылып жатқан шаралар дұрыс жүргізілген жағдайда ғана, бұл маңызы зор жолдау-өз жемісін береді!

ЖАСТАР мәселесін талқылай отырып,қоғамда олардың алар өзіндік орны бар екенін ұғынамыз.Жастар мен өскелең ұрпақ-қоғамның жемісі және оны түрлендіруші күш. Осы мақаланы жаза отыра, жастардың алдыға деген бастаушы,халықтың үмітін артқан ерекше жандар екенін түсініп отырғандаймын.

Айтпай кетпеске болмас, «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру»жобасы аясында, Елбасымыз «100 жаңа есім»атты жаңа бағдарламаны халыққа ұсынды. Еліміздің түкпір-түкпірінде жасырынған жас таланттарды аңғарып, оларға демеу беруге бұл үлкен мүмкіндіктің бірі болды.

Осы жоба арқасында медицина, кәсіпкерлерлік-бизнес,ауылшаруашылық саласында, мәдениет саласында жүрген түрлі жастарымыз сүт бетіне шыққан қаймақтай көріне бастады. Қазақстанның жаңа заманғы келбетін қалыптастыруға ұмтылған тұлғалардан өнеге алған жастар да өзін жетістік жолында, елге еңбек сіңіру мақсатында өмірін сарп ететін болады. Елі үшін, жері үшін қандай да бір сауапты іс сіңіріп кетуге ұмтылады. Әрбір адамның мақсаты бұл туған елі мен кіндік қаны тамған атамекеніне еңбек сіңіру, бұл өмірге келуінің де басты миссиясы екендігін сезіне алуы қажет.

Осы жүктелген міндеттерді әрбір қазақ баласы сезіне білсе, өзіміз армандайтын жарқын болашаққа қол жеткізе алар едік.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев: Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. – 2017.
2. http://www.kaznai.kz/kz/about/ruh_programm/
3. <http://news.arsu.kz/?p=1162>
4. «Қазақстан – 2030» «Қазақстан мұраты».
5. <https://massaget.kz/layfstayl/bilim/bilim-ordalary/ash/18478/>
6. old.baq.kz

*Р. Сәбит, студент спец. «Мировая экономика»
Научный руководитель: Э.Т. Сеитов, к.истор.н.
КазУЭФМТ*

ФОРМИРОВАНИЕ НОВОГО ИСТОРИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ (по материалам трудов Н.А. Назарбаева)

Аннотация. Формирование нового исторического сознания как один из важнейших факторов модернизации общественного сознания является на сегодня одной из актуальных социально – политических проблем современного развития Казахстана. Автор статьи на основе анализа научно – исторических трудов Н.А. Назарбаева предпринял попытку рассмотреть данную проблему через социокультурное содержание ключевых ценностей Общенациональной идеи «Мәңгілік ел».

На современном этапе Казахстан уже определил свое место в мировом социальном пространстве и историческом времени. За годы независимости в Казахстане шел процесс формирования исторического сознания, которое является связующим звеном времен и поколений на основе осознания общности своей исторической судьбы. Прошлое Казахстана – составляет основную часть гуманитарного пространства на различных уровнях общественного сознания. Формирование современной интеллектуальной личности идет на основе взаимодействия национальной истории и исторической преемственности.

В настоящее время молодое поколение находится на грани потери связи с прошлым. Наш менталитет, наше сознание значительно отличаются от понятий и принципов, по которым жили наши родители, бабушки и дедушки, наши предки. Эту проблему видят многие. И многие пытаются найти решение, повлиять на сознание молодых людей, ведь именно в наших руках наше будущее и будущее наших потомков. С этой целью 21 ноября 2018 г. первый президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев опубликовал статью «Семь граней Великой степи», которая направлена на формирование нового исторического сознания граждан Казахстана. В статье вкратце описана история страны и достижения казахского народа. Эти достижения важны не только в пределах нашей родины, но они носят и глобальный, мировой характер. Для того чтобы понять суть проблемы необходимо для начала ответить на вопрос о том, что же такое историческое сознание. Под историческим сознанием понимается система знаний, совокупность представлений, взглядов, традиций, обрядов, обычаев, идей, концепций, посредством которых у индивидов, социальных групп, народов, формируется представление о своем происхождении, важнейших событиях в своей истории, о соотношении своей истории с историей других общностей людей и всего человеческого сообщества. То есть, историческое сознание – это оценка прошлого во всем его многообразии, характерном как для общества в целом, так и для различных социально-демографических, социально-профессиональных и этносоциальных групп, а также отдельных людей [5].

Как сложное духовное явление, историческое сознание имеет достаточно сложную структуру, обусловленную путями и способами его формирования. Первый (низший) уровень исторического сознания формируется на накоплении жизненного опыта, когда человек на протяжении всей своей жизни наблюдает, какие-то события или даже является их участником. Накопленные знания, факты со временем складываются в воспоминания. Следующий уровень исторического сознания формируется на основе народного творчества, исторических преданий, сказаний, легенд, героического эпоса, сказок, составляющих часть духовной жизни каждого народа как один из способов его самовыражения и проявления черт национального характера. На этом же уровне происходит передача традиций посредством подражания младшего поколения поведению старших, идет воплощение моральных традиций в определенные стереотипы поведения, создающие фундамент совместной жизни некоего сообщества людей. Следующая ступень исторического сознания формируется под влиянием художественной литературы, искусства, театра, живописи, кино, радио, телевидения, под влиянием знакомства с историческими памятниками. Роль литературы, искусства, средств массовой информации очень велика в формировании исторического сознания. Они могут изменить

общественное мнение, симпатии и антипатии, но не могут, служить источником серьезных исторических знаний [2], [6].

Таким образом, можно сделать вывод о том, что историческое сознание большинства населения представляет собой сложное переплетение отрывочных научных знаний, наивных представлений и оценок, традиций и обычаев, оставшихся от предшествующих поколений. Они, конечно, способствуют обогащению духовного мира человека и оказывают значительное влияние, но остаются элементарными, которым не хватает научной глубины, понимания движущих сил исторического процесса, умения использовать свои даже элементарные знания для анализа конкретных политических ситуаций. На этих ступенях формирования исторического сознания человек еще не оперирует теоретическими формулами, философскими и социологическими категориями, а пользуется чаще всего так называемыми «первичными мыслительными формами» практического обихода.

Одна из актуальных задач воспитания молодого поколения выражена в формировании патриотизма. Патриотизм является неотъемлемой частью нравственной жизни человека и компонентом общественного сознания, что в свою очередь неразрывно с отечественной исторической наукой, имеющей глубокие традиции. При формировании патриотизма у студенческой молодежи, необходимо обращать внимание на то, что казахам и представителям других народов, проживающим на территории нашей страны, несмотря на все тяготы и невзгоды имперского периода, революционных потрясений и тоталитаризма, удалось сохранить свою культурную самобытность. Именно поэтому гордость за историческое прошлое своего народа – одна из важнейших составляющих исторического сознания, обуславливающая его национальное достоинство. Потеря этих качеств ведет к формированию колониальной психологии: в людях появляется ощущение своей неполноценности, недоразвитости, бесперспективности, ощущение разочарования, духовного дискомфорта. Поэтому изучение истории и формирование исторического сознания приобретает в современных условиях очень важное значение. Через знание своей истории, понимание исторических событий и явлений, повлиявших на этногенез казахского народа и других этнических групп Казахстана, мы глубже понимаем и осознаем все величие нашего прошлого, тем самым модернизируем общественное сознание современных казахстанцев на ярких исторических примерах. В нашем государстве принимаются такие шаги как выступления Н.А. Назарбаева с посланиями народу Казахстана, правительство разрабатывает стратегии, публикует статьи о важности этих актуальных проблем. Как справедливо отметил Н.А. Назарбаев «...начатые нами масштабные преобразования должны сопровождаться опережающей модернизацией общественного сознания. Она не просто дополнит политическую и экономическую модернизацию – она выступит их сердцевинной» (Н.А. Назарбаев «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания»). Соединяя воедино историческое прошлое и уверенный взгляд в будущее нашей страны, бывший президент выделил семь граней «Великой степи»:

1. Всадническая культура.
2. Древняя металлургия Великой степи.
3. Звериный стиль.
4. Золотой человек.
5. Колыбель тюркского мира.
6. Великий шелковый путь.
7. Казахстан – родина яблок и тюльпанов [1], [3].

Эти грани – главные достижения предков, которые мы обязаны чтить, уважать и трепетно относиться к ним. Именно поэтому мы решили смоделировать макет, который отображает взаимосвязь этих 7 важных компонентов. Мы уверены в том, что он поможет молодому поколению лучше узнать и углубиться в нашу историю, историю великого народа. Наглядно демонстрируя все ценности, мы призываем народ Казахстана к сохранению традиционной культуры и стремлению пронести эти ценности несмотря на тяготы современного влияния и постепенного вытеснения истории. Ведь в сознании народа Казахстана заложено уважение к предкам и признание их величия. С ранних лет из поколения в поколение мы передаем нелегкую историю нашего народа. Величественные образы наших батыров и ученых, героическое прошлое государственных объединений

на земле наших предков, эпохальные события, коренным образом повлиявшие на ход мировой истории, стали частью нашего национального кода. Елбасы в своей статье отразил истинные причины трепетного отношения каждого жителя современного Казахстана к нашей истории. Нам действительно есть чем гордиться. Чувство национальной гордости за своих предков имеет под собой серьезную научную базу, конкретные исторические факты и доказательства, найденные и признанные мировым сообществом ученых и экспертов. Уходя в историю, стоит отметить, что государства саков, гуннов, канглы, Тюркская империя, Золотая Орда и другие объединения сыграли большую роль в формировании и развитии всего Евразийского пространства. Они серьезно повлияли на развитие мировой экономики того времени. Ярким примером служит Великий Шелковый путь, обеспечением жизнедеятельности которого занимались наши предки. Шелковый путь как серьезный логистический проект стал способом взаимообогащения культур, взаимодействия целых народов. Он сыграл огромную роль в развитии мировой экономики того периода и заложил основы формирования нового уровня коммуникаций между государствами и этносами. Много мыслителей, ученых, акынов, общественных деятелей внесли неоценимый вклад в развитие нашего народа, нашей культуры. Они старались во благо нам и во благо мирного неба над нами. Все это – наше историческое прошлое, достижения великих предков нашего народа. Мы должны воспринимать свою историю с точки зрения того, что мы дали для мирового развития. Только такое комплексное и глубокое понимание нашего прошлого откроет возможности для формирования правильного исторического сознания. Переосмысление нашей истории, целостное восприятие нашего прошлого сформируют новую картину мира у наших сограждан и, в первую очередь, у молодежи. Всем нам очень важно осознать, что в отечественной истории нет «белых пятен». Она насчитывает многие столетия, и теперь пришло время более подробно изучить ее, а главное – принять собственное прошлое во всем его многообразии: с великими победами наших предков и крупнейшими бедствиями для нашего народа. Понимая себя, понимая собственные истоки, мы все отчетливее осознаем свое место в глобальном мире. Мы – потомки государств и народов, которые сыграли ключевую роль в установлении современного мироустройства. Поэтому наша задача – быть среди ведущих государств – это не что иное, как стремление занять в XXI веке свое достойное место на карте мира, которое будет соответствовать нашему великому историческому прошлому [4].

Историческое просвещение и воспитание с ранних лет призваны содействовать приобщению молодежи к духовному миру своего народа, пониманию истоков его культуры, истории, способствовать восприятию народной культуры, поэзии, музыки, живописи. Для этого следует возродить краеведческую работу, усилить охрану памятников истории, культуры и природы, возрождать и развивать традиционные ремесла.

Историческое сознание формируется наукой, образованием, семейным воспитанием, средствами массовой информации, литературой, искусством, культурно-просветительской, музейной, архивной, краеведческой работой, туризмом – каналами, по которым идет приобщение человека к историческому разуму, достижениям исторической мысли, к культуре общества в целом.

Основными путями формирования исторического сознания являются: наставления родителей, семейное воспитание, система дошкольного, школьного и вузовского образования, деятельность средств массовой информации, учреждений культуры. Их главная задача: создание в обществе атмосферы знания истории, уважения, почитания, соприкосновения с историей. История – культура прежних эпох – должна стать аурой современного общества. К сожалению, как мы видим, дошкольное образование в настоящее время почти не формирует исторического сознания. Отсутствуют необходимые методики, разработки, программы исторического воспитания детей дошкольного возраста. Хотя и существует соответствующая подготовка воспитателей, на мой взгляд, необходимо создание различного рода мультфильмов, сказок, компьютерных игр, т.е. всего того, что интересует детей дошкольного возраста, с упором на исторические темы и ценности народа. Ведь в частности, малое влияние оказывает на историческое воспитание и семья. Не используется информационное богатство сказок, легенд, народных преданий.

Говоря о школьном образовании, оно обеспечивает исторической информацией большинство населения на всю жизнь. Именно поэтому необходимо:

1. В школьных курсах следует очень осторожно подходить к оценкам, не навязывать какой-либо точки зрения.

2. Надо научить думать о прошлом с позиций гуманизма, не тешить национальное самолюбие.

3. Нужно акцентировать внимание не на войнах, битвах, а на экономическом сотрудничестве, торговле, взаимовлияниях культур, мирной жизни.

4. Акцент должен быть сделан на созидании в истории, поскольку дело не в количественном преобладании войн, а в ценности мирного созидания, мудрости предков, оставивших нам шедевры цивилизации.

5. Восприятие истории не должно сводиться к запоминанию хронологической последовательности произошедших исторических событий, а должно представлять собой осознание логики исторического процесса. К сожалению, вспоминая систему своего школьного образования, я могу отметить этот факт упущения.

6. К базовым курсам истории Казахстана и всемирной истории было бы целесообразным добавить «Историю народов Центральной Азии», «Историю стран Востока», спецкурсы по археологии, исторической географии, этнографии, исторической демографии, истории культуры народов страны, казахскому эпосу. Ведь нельзя углубленно изучать только одно направление, все эти компоненты связаны друг с другом и тесно переплетаются.

Требует изменений и вузовская система преподавания истории для студентов всех специальностей и подготовки профессиональных историков.

1. Новые учебные курсы, формирующие историческое сознание, должны, безусловно, дифференцироваться по профилю обучения.

2. Для негуманитарных специальностей наряду с общими курсами истории было бы не лишним изучение курсов истории профилирующих предметов. А студенты гуманитарного профиля должны получить фундаментальную историческую подготовку.

3. Для всех, независимо от направленности, следовало бы читать курсы всемирной истории, истории отечественной философии, истории религий, истории искусств, истории театра и кино, истории мировой и отечественной литературы.

4. Если завести речь о поколении постарше, то, на мой взгляд, организации, предприятия должны отправлять своих сотрудников помимо курсов по повышению квалификации, на курсы по повышению исторического сознания. Ведь углубляясь в истоки, граждане начнут делиться новыми знаниями друг с другом и передавать свои приобретенные знания своим детям, т.е. следующему поколению.

5. Целесообразно влияние на население через СМИ. Для этого можно организовать на телевидении и радио регулярные циклы передач, ввести в газетах и журналах рубрики: «История Отечества», «Беседы об истории», «Клуб знатоков истории», «Исторические имена», «Ценности нomaдной цивилизации», «Великий Шелковый путь» и др. Многие параллельно занимаясь делами, предпочитают смотреть телевизор.

Все вышеперечисленные методы, начиная от дошкольного образования и заканчивая послеузовским, будут способствовать воспитанию патриотизма. Именно это поможет нам преодолеть проблему современности, которая может повлечь за собой ужасные последствия. Ведь это очень страшно забыть свою историю, свои корни, свое прошлое. Не имея исторического сознания, невозможно построить идеальное настоящее и процветающее будущее. Именно поэтому мы решили поднять это вопрос и найти реальные пути решения, которые будут наиболее эффективными. Смоделировав макет семи граней великой степи Казахстана, я решил проверить степень усвоения материала на своих младших братьях и сестрах. К нашей огромной радости этот способ изучения истории нашего великого народа реально работает. Детям стало намного интереснее изучать материал, запоминать даты и важную информацию. Картинки и цветные краски привлекают их внимание, и процесс становится легче и веселее. Говоря об остальных простых новшествах, подобранных для разных слоев населения, они требуют немного больше времени для видения результата, ведь требуют одобрения и внедрения в разные сферы жизнедеятельности. Но я уверен, что и они покажут положительный результат проделанной работы. Остается подытожить тем, что только общими усилиями и осознанием каждого жителя нашей великой страны мы получим желаемый результат.

Түйін. Қалыптастыру жаңа тарихи сананың негізгі факторларының бірі ретінде жетілдіру қоғамдық сананың болып табылады бүгінгі таңда ең өзекті әлеуметтік – саяси мәселелерін дамыту. Мақала авторы талдау негізінде ғылыми – тарихи еңбектер Н.А. Назарбаевтың қолданған әрекетті қарастыру осы проблеманы арқылы қазақстанның әлеуметтік-мәдени мазмұны негізгі құндылықтарды Жалпыұлттық «Мәңгілік ел» идеясын.

Summary. The formation of a new historical consciousness as one of the most important factors of modernization of public consciousness is today one of the most urgent social and political problems of modern development of Kazakhstan. The author of the article based on the analysis of scientific and historical works N. Ah. Nazarbayev made an attempt to consider this problem through the socio-cultural content of the key values of the National idea «Mangilik El».

Литература

1. Статья Главы государства «Семь граней Великой степи».
2. Жуков Е.М. Очерки методологии истории. – М.: Наука, 1980. – 245 с.
3. Статья Н.А. Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания».
4. Бекмаханов Е.Б. Историческая наука в Казахстане за 30 лет. В трудах третьей сессии АН КазССР. – Алма-Ата, 1947. – С. 3-15.
5. https://vuzlit.ru/591897/istoricheskoe_soznanie_puti_sposoby_formirovaniya_istoricheskogo_soznaniya
6. <http://daz.asia/ru/kontseptsiya-stanovleniya-istoricheskogo/>

Р. Сәбит, Р. Килибаева, студенты спец. «Мировая экономика»
Научный руководитель: А.К. Аипов, Ph.D, доцент, академик МАИН
КазУЭФМТ

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ АНТРОПОГЕННОГО И ТЕХНОГЕННОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. Авторы провели исследование, направленное на изучение специфической деятельности человека, обращенной на рациональное использование природных ресурсов, экологическое состояние РК при антропогенном и техногенном воздействии, возможности утилизации и сортировки отходов в Казахстане, развитии мусороперерабатывающей отрасли в Астане и ликвидации безграмотности среди населения об экологических проблемах. Работа началась с собрания информации путем анализа доступной литературы и использования Интернет-ресурсов и завершилась рядом практических работ.

Техногенное и антропогенное воздействие на природу начали волновать человечество после того как были замечены негативные, а зачастую и необратимые последствия, следующие за ними.

В современном обществе каждый руководитель того или иного предприятия, объекта хозяйствования должен уделять огромное внимание безопасным условиям труда, т.е. когда защищена физическая, психическая и моральная целостность человека в трудовой среде, несмотря на то, работает он с общественными средствами труда или частными средствами граждан, невзирая на вид его труда. Это право не только социальное, связанное с социальной безопасностью труженика, но и политическое, т.к. защищает моральную целостность человека как общественного существа. Реализация этого права входит в ряд неотъемлемых самоуправляемых прав трудящихся.

По Конституции жизнь человека гарантирована, а это означает что любое покушение на жизнь человека антиконституционно и наказуемо. Однако защиту жизни общественное объединение не может осуществлять только репрессивными мерами, но прежде всего профилактическими действиями. В этом смысле формой профилактической деятельности общества с целью защиты жизни

человека являются меры по созданию условий в трудовой среде, в процессе труда, делающих их невозможными нарушение физической целостности человека и угрозу его жизни.

С появлением и развитием человечества процесс эволюции заметно видоизменился. На ранних стадиях цивилизации вырубка и выжигание лесов для земледелия, выпас скота, промысел и охота на диких животных, войны опустошали целые регионы, приводили к разрушению растительных сообществ, истреблению отдельных видов животных. По мере развития цивилизации, особенно после промышленной революции конца средних веков, человечество овладевало все большей мощностью, все большей способностью вовлекать и использовать для удовлетворения своих растущих потребностей огромные массы вещества – как органического, живого, так и минерального, костного.

Настоящие сдвиги в биосферных процессах начались в XX веке в результате очередной промышленной революции. Бурное развитие энергетики, машиностроения, химии, транспорта привело к тому, что человеческая деятельность стала сравнима по масштабам с естественными энергетическими и материальными процессами, происходящими в биосфере. То есть влияние человека на природу приобрело другой, пагубный характер.

Интенсивность потребления человечеством энергии и материальных ресурсов растет пропорционально численности населения и даже опережает его прирост. Последствия антропогенной (предпринимаемой человеком) деятельности проявляется в истощении природных ресурсов, загрязнения биосферы отходами производства, разрушении природных экосистем, изменении структуры поверхности Земли, изменении климата. Подобные воздействия приводят к нарушению практически всех природных биогеохимических циклов [1].

При несоблюдении экологических норм антропогенного и техногенного характера это будет среднесрочным и долгосрочным периодом. Оно будет негативно влиять, во-первых, на здоровье населения, и соответственно на уровень жизни населения, во-вторых, на уровень технологического развития и на социально экономическое развитие республики, снижение производственного труда и демографических групп.

Антропогенные (от греч. *anthropos* – человек и *genes* – рождающий, рожденный) – виды изменений в окружающей среде, вызванные жизнью и деятельностью человека. Эта деятельность связана с реализацией экономических, военных, рекреационных, культурных и других интересов человека, вносящую физические, химические, биологические и другие изменения в природную среду [5].

По своей природе, глубине и площади распространения, времени действия и характеру приложения они могут быть различными: целенаправленными и стихийными, прямыми и косвенными, длительными и кратковременными, точечными и площадными и т.д.

Помимо антропогенного воздействия большое влияние оказывает и техногенное. Техногенное воздействие – это комплексное действие агропромышленного, промышленного, транспортного секторов, а также строений и коммуникаций на окружающую среду. Это может стать причиной ухудшения ее состояния и появления различных проблем для экономики и населения. Согласно Международной конвенции об оценке воздействия на окружающую среду в трансграничном контексте (1991 г.) экологически опасными стационарными источниками загрязнений являются следующие виды производств и объектов (источники).

1. Атомная промышленность.
2. Энергетика.
3. Черная и цветная металлургия.
4. Нефтехимия, нефть и газопереработка.
5. Химическая промышленность [3].

Одним из существенных факторов загрязнения окружающей среды являются чрезвычайные ситуации, техногенные аварии и катастрофы, в результате которых негативное воздействие оказывается практически на все компоненты окружающей среды.

В последние годы наметилась тревожная тенденция устойчивого роста чрезвычайных ситуаций, в т.ч. техногенных аварий разной степени опасности и масштаба, вызванных взрывами, пожарами и т.п., и как следствие – выбросами и сбросами в окружающую среду загрязняющих радиоактивных, химических и биологических веществ. По экологическим последствиям наибольшую

опасность представляют аварии в нефте-, газо- и угледобывающих отраслях промышленности, металлургии, химической, нефтехимической и микробиологической промышленности, а также на транспорте. Основные причины высокого уровня аварийности (до 50%) – неудовлетворительное состояние технических устройств, зданий, сооружений, нарушение производственной и технологической дисциплины. Старение основных производственных фондов, выработка ресурсов оборудования на многих опасных производственных объектах, от недостатка финансовых средств в значительной степени влияют на повышение риска возникновения и количество чрезвычайных ситуаций, техногенных аварий и катастроф, в т.ч. и с экологически тяжелыми последствиями [2].

Одним из существенных факторов загрязнения окружающей среды являются чрезвычайные ситуации, техногенные аварии и катастрофы, в результате которых негативное воздействие оказывается практически на все компоненты окружающей среды.

Все развитые страны мира пришли к заключению о необходимости усиления государственного регулирования в области сбора и переработки отходов и о том, что ответственность за управление отходами должна быть сконцентрирована на национальном уровне. В нашем городе функционирует мусороперерабатывающий завод «KazRecycleService». В целях проведения научно-исследовательской работы мы посетили данное предприятие.

Инженер-эколог данного предприятия Кулимбаева К.К. сообщила, что завод представляет собой «комплекс по приему, сортировке и вторичной переработке твердо-бытовых отходов». Все отходы, которые накапливаются в Астане, поступают на комплекс, и далее проходят сортировку с дальнейшей их переработкой. Кулимбаева К.К. отмечает: «Стоит заметить, что на заводе огромное внимание уделяют людям с ограниченными возможностями. Это говорит о том, что каждый человек может внести вклад в защиту нашего общего дома – Земли. Наша общая цель, оставить в наследство нашим потомкам экологически чистую планету, для дальнейшей жизни!».

При поддержке TOO KazRecycleServices мы хотим организовать распределение мусора на две отдельные фракции в нашем ВУЗе. Если мы организуем распределение мусора, то в дальнейшем мы сможем продавать перерабатываемые отходы нашему партнеру, а вырученные деньги выделять, либо на нужды ВУЗа, либо различным благотворительным фондам.

Будущее – это то, что волнует каждого жителя планеты Земля. Мы постоянно живем мыслями о предстоящем будущем, стараемся сейчас, чтоб было хорошо, и даже лучше, потом. Не зря ведь копим знания, опыт, материальные средства, стоим семьи, создаем домашний очаг и стараемся обеспечить всем необходимым себя и свое потомство не только на сегодняшний день, но и с расчетом на светлое будущее. Именно поэтому каждый из нас должен стараться и прилагать все усилия. К сожалению, мы не всегда можем увидеть последствия наших действий сразу. Порой эти изменения совсем незаметны сейчас, но могут быть глобальными проблемами в будущем. Понемногу накапливаясь, и набирая большие обороты. В настоящее время на планету Земля воздействует множество вредных факторов. Наиболее опасным считают перенаселение Земли. Это ведет к наиболее пагубным антропогенному и техногенному воздействиям.

Для наглядного видения планеты через несколько десятков лет, мы решили создать свой макет. Наше творение – это видение Земли 2050 года нашими глазами. С виду ничем не отличающийся типичный, развивающийся город, поделенный на четыре зоны: домашнее хозяйство, фабрики, парк и жилые районы. Шар в центре отображает экологическое состояние в 4 зонах: вырубка лесов, загрязнение воздуха, вымирание и эксплуатация животных, глобальное потепление, атомные взрывы.

Именно шар – символизирует результат антропогенного и техногенного воздействия. Как вы можете увидеть, этот итог далеко не из приятных. Находясь в любой из этих четырех зон, в погоне за комфортом и идеальным будущим для себя, мы оказываем пагубное влияние на окружающую среду. Это не может продолжаться вечно. Если мы не будем предпринимать меры, то и эти 4 зоны, светлые на данный момент, превратятся в заполненные грязью и тьмой развалины и пустоши. И тогда хорошо не будет никому.

Этот макет позволяет предсказать будущее планеты Земля и дать нам возможность предотвратить многие катастрофы. Именно наглядно увидев все последствия, мы сможем найти пути решения. Такие пути, чтобы это не оказывало отрицательного влияния на окружающую среду и

удовлетворяло нашим требованиям и потребностям.

Воспитание экологического человека – основной путь решения глобальных проблем. Глобальный характер экологических изменений, способность загрязнений к миграции требуют объединения усилий в борьбе с последствиями загрязнения. В настоящее время действует большое число объединений, партий, общественных движений в защиту окружающей природы. До недавних пор экологические движения имели место в развитых странах, сейчас в них активно участвует и общественность развивающихся стран. Однако воспитание экологической мотивации – сложная задача. Горячо поддерживая общие про-экологические настроения, человек в повседневной жизни нередко руководствуется иными соображениями. Например, человек, стремясь уменьшить личные расходы, жертвует экологической целесообразностью. К чести потребителей, надо сказать, что экологическое сознание постепенно завоевывает более прочные позиции.

Проблемы охраны природы неотделимы от других крупных проблем современности, таких как освоение космоса и ресурсов Мирового океана. Поиск новых источников энергии и продовольствия, борьба с болезнями, ликвидация голода и нищеты в некоторых развивающихся странах и т.п. Но их полное и успешное решение возможно лишь при осуществлении вековой мечты человечества – достижении стабильного мира во всем мире. Только в мирное время возможны согласованные действия различных государств по сохранению чистоты окружающей среды. Только оптимальные, миролюбивые отношения между людьми могут служить залогом оптимальных отношений между обществом и природой. Задачей общегосударственной важности должно стать создание в стране отлаженной, эффективной системы экологического просвещения и воспитания, функционирование которой должно способствовать формированию населения бережного отношения ко всей природе.

Түйін. Сәбит Рамазан мен Килибаева Риза табиғи ресурстарды тиімді пайдалануға бағытталған адамның өзіндік қызметін, антропогендік және техногендік әсер етукезіндегі ҚР экологиялық жағдайын, Қазақстандағы Қалдықтарды әдеге жарату және сұрыптау мүмкіндіктерін зерттеуге, Астанада қоқыс өңдеу саласын дамытуға және экологиялық проблемалар туралы халық арасында сауатсыздықты жоюға бағытталған зерттеу жүргізді. Олар тақырып бойынша ұзақ уақыт жұмыс істеді. Жұмыс қолжетімді әдебиеттерді талдау және интернет Интернет-ресурстарды пайдалану арқылы ақпараттар жиналысынан басталды және бірқатар практикалық жұмыстар аяқталды.

Summary. Sabit Ramazan and Kilibayeva Riza conducted a study aimed at studying specific human activities aimed at the rational use of natural resources, the environmental condition of Kazakhstan under anthropogenic and man-made impact, the possibility of recycling and sorting waste in Kazakhstan, the development of waste processing industry in Astana and the elimination of illiteracy among the population about environmental problems. They worked on the topic for a long time. The work began with the collection of information through the analysis of available literature and the use of Internet resources and ended with a number of practical works.

Литература

1. Аипов А.К. Охрана труда и безопасность жизнедеятельности: Учебн. пособие / А.К Аипов. – Астана: Изд. КазУЭФМТ, 2013. – 398 с.
2. Панин М.С. Экология Казахстана: Учебник. – Семипалатинск: СГПИ, 2005. – 548 с.
3. Башкин В.Н. Экологические риски: расчет, управление, страхование: Учебн. пособие. – М.: Высшая школа, 2007.
4. Махотлова М.Ш., Ахматова М.Х. Человек, окружающая среда и загрязнение природной среды // Молодой ученый. – 2015. – №21. – С. 59-62.
5. <https://infourok.ru/statya-na-temu-ekologiya-nashe-budushee-2166663.html>

ҚИЫН ЖАҒДАЙДАҒЫ ОТБАСЫЛАРМЕН ЖҮРГІЗІЛЕТІН ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ. ҚАРТТАР

Аңдатпа. Қиын жағдайдағы отбасымен жүргізілетін әлеуметтік жұмыс жүргізілетін технологиялар мүмкіндіктерінің адам түсініктерін талдай отыра, қарттар өміріндегі отбасының рөлі және мемлекет тарапынан қарттарға көрсетілген әлеуметтік құқықтық көмек түрлері көрсетіледі.

Халықтың қартаюуы қазіргі кезде ғаламдық проблемалардың бірі болып табылады. Дамыған елдерде азаматтардың қартаюу процесі кемінде үш, он жылдықты қамтып, онда қарттардың халықтық құрылымындағы үлес салмағы 15-20%-ды құрайды. Ал дамушы елдерде бала туу саны төмендеп, халықтың қартаюуы белсенді түрге енді. Соңғы жылдары әлемдегі дамыған елдерінің бір тенденциясы ретінде – қарт адамдардың абсолюттік санының өсуі мен халық арасындағы үлесі. Халықтың арасында балалар мен жастар санының үлесі қарт адамдар санының үлесінен төмен.

Біріккен Ұлттар Ұйымының болжау мәліметі бойынша 2025 ж. 60 жастан асқан қарт адамдар саны 5 есе өседі, ал дүние жүзіндегі халықтың саны 3 есе ғана өседі.

Қартаюу – адамның өмірге келген кезінен бастап, оның өмір сүруді тоқтатуына дейінгі тірі клеткалардың дамуының қарама-қайшы процесі. Жеке адам дамуының әр кезеңдегі өмірлік процестер жоспарланып қойған, яғни бұған қартаюу мен өлім де жатады.

Қарттық – бұл адам өмірінің аяқталуын сипаттайтын жас ерекшелік кезеңі. Қартаюу процесінің заңды аяқталуы өлім болып табылады.

Қартаюудың дамуының себебіне байланысты екі көзқарас қалыптасқан.

1. Қартаюу – генетикалық аппаратқа негізделген заңды бағдарламаны іске асырудың нәтижесін көрсететін бағдарламаланған генетикалық процесс. Ішкі және қоршаған ортадағы факторлардың әрекеті қартаюу темпіне болмашы әсер етеді.

2. Қартаюу – өмір сүру барысында пайда болған қозғалу әрекетіне шарасыз зиян келтіру салдарынан ағзаның күйзеліске ұшырауының нәтижесі. Бұл бүкіл өмір ағымында қайталануына ықпал ететін факторларды айқындайтын көп себепті процесс.

Халық қартаюуының басты себебі – туудың азаюы, медициналық прогресстің арқасында қарттар өмірінің ұзаруы, халықтың өмір деңгейінің өсуі.

Осы тәрізді демографиялық өзгеріс жеке, қауымдық, ұлттық және халықаралық өмірдің барлық жағына әсер етіп қана қоймай, адами тұрмыстың барлық қырларын: әлеуметтік, экономикалық, саяси, мәдени, психологиялық және рухани қырларын түрлендіреді. Әлеуметтік салада бұл адамдардың денсаулық жағдайына, отбасы құрамына, өмір салтына, тұрғын үй жағдайына және халықтың көші-қонына әсер етеді. Халықтың қартаюуы – бұл демографиялық феномен ғана емес, ол саяси саладағы процестердің детерминанты болып табылады және саяси өмірдегі әр түрлі мүдделерін білдіру мәселесі. Қарт адамның орны мен рөліне, қарттарға қатысты Біріккен Ұлттар Ұйымының концептуалды көзқарастары принциптерде көрсетілген.

Қазіргі уақытқа дейін көптеген әлем мемлекеттерінде қартаюушы азаматтарға ежелгімісрылық және спартандық модельдерді қолдайды.

Қарт адамдарда материалдық жағдай өз құндылығы жөнінен денсаулықпен бәсекелесетін жалғыз ғана мәселе. Қарт адамдардың әлеуметтік жағдайы ең алдымен олардың денсаулық жағдайымен анықталады. Денсаулық жағдайына олардың өзін-өзі бағалауы да жатады. Кейбір қарттар тобының және мүгедек қарттардың қартаюу процесі әр түрлі болғандықтан, олардың өзін-өзі бағалауы да өзгешеленеді. Қарттар өз материалдық жағдайын, инфляциялар деңгейін медициналық қызмет көрсетудің жоғары тұратындығын көп ойлап алаңдайды.

Қартайғанда адам организміне белгілі өзгерістер болады: энергетикалық потенциалы төмендейді, су, тұз мөлшері азаяды, оттегінің алмасуы мен мидағы қан айналым төмендейді. Сонымен

қатар бірнеше физиологиялық құбылыстар байқала бастайды. Психологиялық шаршау жоғарылайды, қабылдау мен ойлау реакциясы төмендейді, ес нашарлайды, қызмет мотивациясы әлсірейді, ренжігіштік, сенімсіздік пайда болады.

Физиологиялық және психологиялық өзгерістер тұлғаның әлеуметтік статусының өзгеруіне, оның еңбек қызметімен шектелуімен және тоқтатылуымен байланысты. Бұрын істеген жұмысы жоғары бағалағандарға зейнеткерлікке шығу аса ауыр тиеді.

Қарттардағы денсаулық жағдайының бір көрсеткіші етіп – активті өмір салтын жүргізуді жатқызуға болады.

Ауруға шалдығу жастарға қарағанда, егде адамдарда екі есе, қарттық кезеңде алты есе жоғары. Созылмалы аурулардың жиналуы мүгедектікке әкеліп соқтырады. Сонымен қатар, қарт адамның мінезі, оның қартаюы барысында деформацияға ұшырайды. Адам қартайған сайын, оның мінезінде профессионалдық деформация пайда болады. Ашушандық, ренжігіштік, тұйықтық өзін және қоршаған органы әділсіз бағалау сияқты мінез акцентуациялары байқалады. Өзінің жақын туыстарын, балаларын және жолдасынан айырылу қарт адамның психикасына қатты әсер етеді. Қарт адамға жалғыз қартаю өте ауыр тиеді. Сонымен қатар қарт адамдардың өлімге деген көзқарасы, өмірден өту мәселесі көп толғандырады.

Көптеген елдердегі зерттеулер бойынша, халықтың денсаулығы 8-10% ішкі факторларына байланысты. Ал халықтың денсаулығының жақсы болуына 45% өмір салты әсер етеді. Ал 17-20% ішкі факторларына және тұқым қуалаушылыққа байланысты болады.

Халықтың қартаюы біріншіден, өмір деңгейінің төмендігіне байланысты. Қазіргі кезде 61-65 жастағы қарттардың материалдық жағдайының төмендеуі, кіріс деңгейінің төмендеуіне, яғни зейнетке шығуына байланысты. Ал, 71-75 жас аралығында ерлі-зайыптылардың біреуінің қайтыс болуына байланысты жалғыз басты қарттар көбейеді.

Қарт адамдармен әлеуметтік жұмыста әр түрлі фирмалар мен әр түрлі әдістер қолданылады. Бұл үйде әлеуметтік қызмет көрсету, жедел әлеуметтік көмек, адресті әлеуметтік қорғау болып табылады. Бұл жүйеде әр түрлі мекемелер, соның ішінде әлеуметтік қызмет көрсету орталықтары, стационарлық мекемелер мен егде адамдарға арналған арнайы үйлер жұмыс істейді.

Егде адамдар үшін әсіресе, ең маңыздысы олардың медико-әлеуметтік реабилитациясы.

Мүгедік арбалары, балдақ пен таяқтар – қарттық атрибуты деп санауға болады, ауру мен қартаю – екеуі бір нәрсе. АҚШ-тағы көптеген зерттеулер бұлай еместігін көрсетті. Қарттар да белсенді және сергек болуы мүмкін.

Қартаю процесі тек егде тартқан және қарт жастағыларға тән әртүрлі аурумен ауыратын аурулар санының артуымен тығыз байланысты. Қарт адамдардың санының өсуі үнемі сақталып отырады; олар ұзақ медициналық емдеуде, қамқорлық пен күтімді қажет ететін ауыр науқасты адамдар болып табылады. Польша геронтологы Е. Петровский халықтың ішінде 65 жастан асқандардың 33%, ал 80 жастан асқандардың он пайызы еңбекке жарамсыз, функционалдық мүмкіндіктері төмен адамдарды құрайды деп санайды.

Демографиялық болжамдар осы жүз жылдықтың аяғында асқынған соматикалық және психикалық аурумен ауыратын 75 жастан асқан адамдар саны екі есе артқандығын мәлімдейді. Бұл халықтың осы жастағы категориясына қызмет көрсетуді және күтімге алуды ұйымдастыруды талап етеді.

Қазіргі уақытта «денсаулық» ұғымы бес аспектіден тұратын көп шаралы концепция ретінде қарастырылады. Олардың ерекшеліктері:

- физикалық;
- рухани;
- әлеуметтік;
- нақты жүйе мен органдардың функционалды толыққандылығы;
- барлық көрсетілген аспектілердің субъективті көрсеткіші.

Қарт жастағылар үшін нақты жүйе мен органдардың функционалды көрсеткішін анықтау ең маңызды болып табылады. Олардың ішінде осы жүз жылдықта аурулардың сипатының қатты өзгергенін атап айту керек. Қазіргі таңда көптеген жағдайда емдеуге келмейтін асқынған аурулар басым рөл ойнауда. Мұндай асқынған аурулардың тұтас тобы, әсіресе, қарт адамдарда жиі қам-

тылады. Қарттықта бұл қандай аурулардың болуы емес, адамның күнделікті іс-әрекетіне қаншалықты әсер ететіні алаңдатады.

Дүние жүзілік денсаулық сақтау ұйымына сәйкес барлық шаралар негізінде қарт адамдарға деген тәжірибелі жұмысқа тиімді белгіленген сандық көрсеткішке сәйкес келуі керек және ол келесі талаптарды:

- нақты анықтаманы сандық мағынаны көрсетуді;
- универсалдылықты;
- тәуекел тобын көрсетеді және іс-әрекеттің тәжірибелік бағдарламаға сәйкес болуын;
- денсаулық сақтау органдары мен әлеуметтік жүйелердің әрекеттерін тиімді бағалаумен шешуде есепке алынған факторлардың қызметін қанағаттандыруы керек.

Жалпыға танымал, қалыпты өмір сүру ол мәнді, интеллектуалды және әлеуметтік қажеттіліктерді қамтамасыз ету, оларды орындауда тәуелсіз болу. Бірақ ақыры соңында уақыты жетіп, қарт адам өзінің қажеттіліктерін қанағаттандыруға икемді болмағанда, адамның физикалық және психикалық қартаюы оларды қоршаған ортасына толық тәуелді етеді.

Жалпы зерттеулер көрсеткендей, 78 жастағылар мен одан жоғарылардың 80% басқа адамның көмегісіз жүре алмайды.

Сонымен қатар қарт адамдарға, зейнеткерлерге арналған поселкелер және басқа да мекемелердің саны артуда. Қарттарға жасалынған көмектің, отбасы мен достарының көмек түрлерін ресми емес деп қарастыруға болады. Қарттарға жеке жасалатын көмек түрлері бар. Сондай-ақ ерікті әлеуметтік көмек түрлері де бар. Яғни, бұл жерде өзіне-өзі көмек көрсету тобын құру туралы айтылып отыр. Еркін ассоциация мүшелері тегін жұмыс атқарады. Онда мәжбүрлік билік жүйесі жоқ. Көптеген егде адамдар өз қалауларымен көршілеріне, таныстарына көмектеседі. Мұндай іс-әрекетке көптеген адамдар, мемлекеттік мекемелер, оқу орындары, басқа да ұйымдар өңдеген әр түрлі бағдарламалар көмегімен тартылады. Олардың негізгі мақсаты – қарт адамдарға өз қауымдарынан, көмекті қажет ететін, қуаты аз ауру адамдарға, мүгедектерге, жалғыз бастыларға пайда әкелу. Өз құрдастарына ерікті түрде көмек көрсететін қарт адамдар қатарынан қосымша қызмет көрсетуді ұйымдастырады.

Жалғыз басты қарттармен әлеуметтік жұмыс түрлерін ұйымдастыруда – қартаюшы жалғыз басты азаматтарға мемлекеттің көмегін ресми, формалдық көмек деп атауға болады.

Әлсіз қарт адамдарға көмек көрсетудің жалпы принциптері.

1. Дер кезінде протездеу, есту аппараттары мен ортопедиялық аяқ киімдерді қолдану, әртүрлі ең керекті құралдарды қолдану.

2. Кинезотерапия, яғни қозғалуға және өз-өзіне қызмет көрсетуге мүмкіндік беретін жаттығулар.

3. Физиотерапия мен процедуралары.

4. Физикалық және психикалық терапияға мүмкіндік беретін фармакотерапия.

5. Орынды тамақтану (ауруына байланысты диета).

6. Психотерапия.

7. Эрготерапия, яғни арнайы еңбек сабақтарынан жинап алынған еңбек терапиясы болып табылады.

Жалғыз басты қарт адамдарды психотерапевтік емдеудің негізгі түрі – олармен қарым-қатынаста болу. Көптеген қарт адамдар әңгімелесуді ұнатады, сонымен бірге, ол жанашырлықты, жылы сөзді, жігерленуді, назар аударуды және өздерін тыңдауды қажет етеді. Қарт адамдарға психотерапевтік қатынас қағида бойынша жеке, яғни бір адамға үй жағдайында жүргізіледі. Қарттар үйінде, стационарлық орталықтарда қарт адамдарға психотерапия топтық және ұжымдық түрінде болуы мүмкін. Бұл кезде сендіру әдісін пайдаланса, орынды болады деп ойлаймын.

Қартайған шақта экзотерапияның түрлері кеңінен қолданылады.

1. Музыка терапия – нақты көңіл-күйді үнсіз ұйыту негізінде, қайғылы қарт адамдардың физикалық әлсіздігін жеңуіне көмек беретін психотерапевтік әдіс болып табылады.

2. Библиотерапия – жалғыз басты қарт адамдар психикасын кітаптың көмегімен емдеу.

3. Естеліктермен, ескі фотографиялармен емдеу.

Бұл әдіс адамның өткен өмірінің жақсы кезеңдерін еске түсіруде және айтуда қарт адамның айналасына жағымды әсер беріп, соңғы жылдары ерекше маңызға ие болып отыр. Бұл әдіс кезінде психотерапевт жағымсыз естеліктерді дер кезінде өшіріп тастауы керек.

Елімізде мемлекеттік және қоғамдық көліктерде зейнеткерлерге жолақы төлеуге жеңілдік берілген. Сонымен қатар, кейбір шаштараздарда зейнеткерлерге жеңілдік жасайды.

Адресі әлеуметтік көмек қағида бойынша, көмекті көбірек қажет ететін қиын жағдайдағы жалғызбасты қарттарға, сонымен 80 жастан жоғары қарт адамдарға көрсетіледі. Әлеуметтік қолдау аймақ ерекшеліктеріне байланысты жүргізіледі.

Ауыр халдегі қарттарға көмек көрсетудің бригадалық формасы – әлеуметтік және медициналық қызметтердің жиынтығы болып табылады. Әлеуметтік жұмыскер ауру адамға күнделікті тұрмыста көмек берсе, ал мейірбикелер дәрігерлік қызмет көрсетеді.

АҚШ-та барлық қарт адамдарға өздігінен көмек қылады. Өз еріктері бар ассоциациялар тегін жұмыс істейді. Көптеген жалғыз басты қарт адамдар өз еркімен көршілеріне, таныстарына, туыстарына көмек көрсетеді, көптеген жалғыз басты қарттар осындай мемлекеттік органдармен, оқу орындарымен, басқа қиымдармен өңделетін әр түрлі бағдарламалар делдал болу қызметтеріне шақырылып тартылады.

Мұндай бағдарламалардың негізгі мақсаты:

- қарт адамдарға, көмекті қажет ететін ерекше күшсіз, науқас адамдарға, мүгедектерге, жалғыз бастыларға сыйлы болуға, өзін басқаларға керектігін, басқаларды бақытты ете алатынын, қанағаттану сезімін сезуге, - өзінің қоршағандарына пайда келтіру мүмкіндігін беру;

- әлсіз, төмен кірісті қарт адамдарға өз үйінде тұруды ұзарту мақсатында ұйымдастырылатын көмек;

- әлеуметтік органдарға, мектептерге, әкімшілік құрылымдарға кеңес беру, бағдарламаларды шындыққа сәйкестендіру жолдары арқылы көмек көрсету мен қарт адамдардың білімі мен тәжірибесін қолдану;

- жас ұрпақ пен қарт адамдардың байланысын жақсартуға әсер ету, өмірлік тәжірибелері, білімі мен дағдыларын жастарға беру, қарт адамдар мен олардың достарының, ұйымдарының байланысын сақтау.

Осындай ұйымдардың мақсаты – өзінің беделін, абыройын, аудандарда, қалалар мен штаттарда көтеруге тырысады. Өз еркімен көмектесетіндердің көмектерінің түрлері әр түрлі: үй шаруаларына көмектесу, дәрігерге апару, үйге азық-түліктерді сатып алу және әкеліп беру, кәрілер мен мүгедектердің өмірін жеңелдету болып табылады.

Өз еріктерімен көмектесушілер өздерінің міндеттерін орындауға аптасына 6-дан 20 сағатқа дейін уақыт жұмсайды. Бағдарламаны өңдеуші ұйымдар өз бетімен көмектесушілердің шығындарын, яғни транспорт пен өзінің қамқоршысына істеген қызметіне ақы төлейді, жұмыс уақытында түскі тамақ тегін беріледі. Оларға кейде демалыс кештері, таза ауада серуендеу ұйымдастырылады, сувенирлер мен кішігірім ақшалай сыйлықтар беріледі. Жыл сайын қарттар медициналық тегін тексеруден өтеді. Осы сияқты «Америка телефон қызметінің пионерлері» Ассоциациясының жұмысын қарастыруға болады.

Пионерлердің Американдық Ассоциациясы АҚШ-тағы қарт адамдардың ірі ұйымы, онда 30 млн адам бар, жалғыздық жағдайына бейімдеу бағдарламасын жүзеге асырады. Ол бағдарламамен айналысатындар осы сияқты қайғыны басынан өткізгендер.

Әлеуметтік көмектің өз еркімен көмек жүйесінің дамуы – бір жағынан мамандарды шақыру болса, екінші жағынан осы мамандарға өз қызметтерін қолданудың үлкен аймағы.

Әлеуметтік қызметкерлер осындай ұйымдардың бар екендігіне хабардар болып, олармен байланыс орнатып, жұмыс принциптерімен танысып, оларға керек етушілерді бағыттау керек.

Егер бұрын адам белсенді еңбек қызметімен, яғни инженер, автобус жүргізушісі, мұғалім т.б. мамандық иелері болса, үлкен жаста олардың әрбірі зейнеткерге айналады. Сонымен қатар, әке немесе бала рөлінен босайды. Кейде балалары немесе немерелері ата – аналарынан ерте қайтыс болып кетеді. Осыған байланысты жалғыз басты қарт адамдар мәнді қарым-қатынастан, қолдаудан, тіпті өмірінің мәнінен айрылады, көмекті қажет етеді. Әлеуметтік қызметкердің тап-

сырмасы, міндеті – адамда субъективтік бастаманы өзектендіру мен жоғарылату үшін барлық күшін жұмсау, күш салу. Мұндай адамдарға өзіне көмектесу тобын, қарт адамдар үйірмелерін құру арқылы жаңа рөлді игеруге көмектесу міндетті.

Үйірме жұмысы қарттарға әлеуметтік-технологиялық көмек көрсетудің бір әдісі.

Қарттармен әлеуметтік жұмыс – әлеуметтік қызметкердің өзін-өзі оқыту, өз-өзін тану арқылы жүзеге асады.

Әлеуметтік қызметкер жалғыз басты қарт адамдардың психикасы тұрақты болмайтындығын, мазасыз күй кешетіндігін ескеру қажет. Осындай клиентпен әңгімелесуде өзінде сенімділік болуы қажет: әлеуметтік қызметкер отыратын орындық клиент отыратын орындықтан биіктеу болуы шарт. Клиентке өз ашуынды көрсетпеу үшін, иығыңды бос ұстау керек және үш рет терең дем алып, дем шығару қажет. Сонымен қатар клиентті кішкентай, ала ретінде қабылдауға тырысу қажет.

Әлеуметтік қызмет көрсету келісімшартын орнату уақыты рационалды қолдану және клиенттің, маманның мүмкіндіктерін қолдану болып табылады. Келісімшартта жасалатын қызметтердің формасы, мазмұны мен тапсырмалары анықталады. Егер осындай келісім орнатылса, күтілетін нәтижелер алынбауы мүмкін. Келісімшарттың бірінші тапсырмасы – әрбір қатысушының күтімін нақтылау, бекіту, яғни клиент қорытындыға келуші ретінде қабылданады. Келісімшартта мыналар қарастырылады: жұмыс істейтін мәселелер, әрекет мақсаты, кездесу орны, кездесулердің ұзақтығы және жиілігі, жұмыс әдістері, құпияны сақтау міндеті, клиент болмағанда немесе оның сау емес күйде келгенінде қолданатын ережелер, ұйымда қолданылатын ережелер. Әсіресе, әлсіз мотивацияланған клиенттермен келісімшарт орнату ерекше. Келісімшартта бұйрықтар мен міндеттер ғана емес, сонымен қатар клиенттің әлеуметтік қызметкермен бірігуімен қатынасының арқасында пайда болатын мүмкіндіктері болуы қажет.

Жалғыз басты қарт адамдарға жасалатын әлеуметтік көмек түрлерінде, ерікті әлеуметтік көмек түрлері бар. Мұндай іс-әрекетке көптеген адамдар, мемлекеттік мекемелер, оқу орындары, басқа ұйымдар өңдеген әр түрлі бағдарламалар көмегімен тартылады. Еріктілер көрсететін жұмыс түрлері әр түрлі. Үйде көмек көрсету, дәрігерге апару және тағы сол сияқты көмек. Жалғыз басты қарт адамдардың өз пәтердегі өмірлерін жеңілдету мақсатында әр түрлі қолайлықтарды туғызу. Қарт адамдарға көңіл көтерулер мен бос уақытын ұйымдастыруға көмектеседі.

Еріктілер өз міндеттерін орындауға аптасына 6-20 сағатқа дейін жұмсайды.

Бағдарламаны жасайтын ұйым және спонсорлар еріктілердің өз қамқорлығына алғандарына қызмет көрсетулерін, транспортқа шығарған шығындарын төлейді. Жұмыс күндері тегін ас беріледі.

Әлеуметтік дамудың қазіргі кезеңінде қарт адамдардың медициналық-әлеуметтік пен тұрмыстық көмекті және осындай көмектерді ұйымдастыру әдістері мен формаларын қайта өңдеу қажеттіліктерін талдауға ерекше назар аударылады. Қарт адамдардың әлеуметтік-экономикалық, отбасылық-тұрмыстық, эмоционалдық-психологиялық мәселелерін шешу мемлекеттік және мемлекеттік емес құрылымдардың, сонымен қатар қоғамдастықтардың үлкен таптары мен қарт адамдардың өздерінің күшінің бірігуін талап етеді. Мұндай бірлікті орнатуда инициативті және басым рөлдер халықты әлеуметтік қорғау органдарына жүктелуі керек.

Әлеуметтік қызметкер жалғыз басты қарт адаммен жұмыс жасаған кезе басты принциптерді естен шығармауы тиіс. Олар:

Қаталдық пен талап етушілік – бұл маманның клиентпен қатынасында алатын сапасы. Әрине бұл сапалар қатаңдық пен қаттылыққа алып келмеуі керек. Ең маңызды әлеуметтік қызметкердің өзінің мүмкіндіктерін шектен тыс пайдаланбауы керек. Сонымен бірге, артық критицизм, өзіне деген сенімсіздік, шаршағандық, әлеуметтік қызметкердің жұмысына кедергі келтіруі мүмкін. Позитивтік қорғаныс – клиенттің өзін ұйымдастыруындағы күшті стимул.

Тілектестік пен адал ниеттілік – әлеуметтік қызметкердің адамгершілік мәдениетінің негізі болып табылады. Ол әлеуметтік қызметкер мен қарттың арасындағы табысты өзара әрекетінің міндетті шартының бірі. Жалғыз басты қарттардың психикасы сезімтал болғандықтан, олар тілектестікті үнемі сезінеді, ал адал ниеттілік әлеуметтік қызметкер мен қарттың арасында көрінеді. Маманның жақсы атқарған жұмысын, өз уақытында және сапалы көрсетілген көмекті қарт адам үнемі бағалайды.

Адалдық пен ашықтық-әлеуметтік қызметкер мен жалғыз басты қарт адамның өзара қарым-қатынасында сенім мен құрметтің негізі болып табылады.

Сыпайылық, мейірімділік – әрбір маманның міндетті қасиеті болып табылады, сонымен қатар әлеуметтік қызметкердің кәсіби бейнесін құраушы міндетті компонент болып табылады. Әлеуметтік қызметкердің позитивтік-эмоционалдық көңіл-күйі мен әзіл -қалжыны, клиенттің депрессия жағдайынан шығуына көмектеседі. Сонымен қатар маңызды болып табылатын ол, айту мен тыңдай білу ғана емес, сонымен қатар клиентпен ақпарат алмасу арқылы оның ішкі жан-дүниесіне кіру. Ол үшін өздігінен рефлексия дағдысын дамыту маңызды.

Қоғамның қарттарға деген көзқарасы олардың даму сатысын, олардың әлеуметтік, материалдық жағдайы, эмоционалды-психологиялық жағдайын байқатады. Соңғы онжылдықта индустриалды дамыған елдерде қарт адамдар құрамының көбейуі байқалады. Отбасы және қоғам бұл мекенде әлеуметтік мүмкіндіктердің қажетті түрде оқып – білуді керек етеді.

Қарт адамдардың өзінің отбасында қартаюы маңызды. Өткені қарттар үйіне түскен қарт адам қиын жағдайға ұшырайды: бір жағынан қоршаған ортаның өзгеруі, екінші жағынан – коллективтік өмірге ауысу, белгіленген тәртіпке бағыну қажеттілігі, тәуелсіздікті жоғалту сезіміне байланысты қарт адамдардың қорқыныш үрейі. Бұл қарттардың психикалық тұрақтылығының бұзылуына, өз-өзіне, істеген істеріне сенімсіздігі пайда болады. Ол қарттардың денсаулығына кері әсерін тигізеді. Қарттар үйлерінде тұратын қарттардың көп бөлігінде, олардың күтіміне, тағамдарына, көңілдері толмайды, олардың жеке бастарының құқықтарының бұзылуы туралы айтады.

Ұрпақтар байланысты олардың арасында көмек көрсетіліп тұрғанда ғана сақталады. Егер мұндай қарым-қатынас болмаса, онда ұрпақтар арасындағы байланыс формалды болады.

Күнделікті жұмыс істейтін қариялар өздерінің немерелерін тәрбиелеумен айналысады. Өзінің өмірлік жолындағы жинаған барлық жақсылықтарын немерелеріне береді. Бірақ бұл қарт адамдардың өмірлік қызметінің бір бөлігі ғана.

Отбасында тұратын зейнеткерлер мен қарт адамдар үйсіздік шаруашылығымен айналысады. Олар бәрінен бұрын тұрады, жұмыс істейтін отбасының барлық басқа мүшелеріне таңғы ас дайындайды. Немерелерін тамақтандырады, оларға киінуге көмектеседі, мектепке шығарып салады.

Қарт адамдардың өзін-өзі сезінуі отбасында қалыптасқа ахуалға байланысты – жағымды немесе жағымсыз отбасындағы ата мен әженің міндеттерінің бөлінуіне байланысты болады.

Қарт адамдардың отбасындағы тәрбиелеушілік функциясын атқаруда басқа да қиындықтар туып отыр. Көптеген 40-45 жастағы зейнетке шыққан әйелдер тәрбиеші болуға дайын емес.

Қарт адамдардың некеде тұруы жалғыздық мәселесін шешуде аса маңызды. Бірақ, некеде тұрмаған қарт адамның өзінің отбасы болуы да мүмкін.

Қазіргі кезде қарт адамдар тұратын қанша адамдар бар?

Санақ мәліметтері көрсеткендей, көптеген некеде тұрған қарттар өз балаларының отбасынан бөлек тұрады. Ажырасқан және айырылысқан немесе жалғыз басты қарт адамдардың көпшілік бөлігі балаларының отбасында тұрады. Ал қалалық жерге қарағанда, ауылдық жерлерде некелі қарт отбасылар балаларының отбасында бірге тұрады.

Қарт адамдардың өз балаларының қасында тұруы, олардың жалғыздықтарын жеңуге, балаларымен ижәне немерелерімен әрдайым қарым-қатынас болуына жағдай жасау керек.

Егде және қарт адамдардың барлығында балалары бар деуге болады. Геронтологтар қарттарды «жас» және «терең» қарттар деп бөледі. Кейбір жағдайларда егде және қарт жастағыларды он жылдап, кейде бес жылдап та топтарға бөледі. Олар мәселелеріне қарай бір-бірінен айырмашылықтарына қарай бөлінеді. Біріншіден, олардың отбасылық жағдайына және отбасылық қарым-қатынастарына тәуелді болып келеді.

Қарт адамдардың отбасылық жағдайы екі сипаттамамен анықталады.

1. Макроәлеуметтік, яғни оған жасы, тынысы және тұрғылықты орны кіреді.

2. Микроәлеуметтік, некелік және балалардың болу көрсеткішін енгіземіз.

Сонымен, отбасындағы қарт адамның орнын анықтай келе, қарт адамның өз балаларының қасында тұруы керек деген шешімге келемін. Қарт адамдардың жалғыздықты жеңуге, балаларымен және немерелерімен әрдайым қарым-қатынаста болуына жағдай жасауымыз керек.

Резюме. Роль семьи у пожилых людей и виды социальной помощи, оказываемой государством пожилым людям, анализируются путем анализа понимания человеком возможностей социальной работы в сложных условиях.

Summary. The role of the family in the elderly and the types of social assistance provided by the state to the elderly are analyzed by analyzing the person's understanding of the possibilities of social work in difficult conditions.

Әдебиеттер

1. Архитектурная среда обитания инвалидов и престарелых / Под ред. В.К. Степанова. – М.: Стройиздат, 1989. – 213 с.
2. Икенов А.И., Жүсіпова А.Д. Әлеуметтану негіздері. – Алматы, 2004.
3. Абишев М., Скворцова В., Жотабаев Н., Казкенов К. Гражданское общество в сфере защиты социально уязвимых слоев населения. – Алматы, 2005.
4. Архитектурная среда обитания инвалидов и престарелых / Под ред. В.К. Степанова. – М.: Стройиздат, 1989. – 214 с.
5. Бакирова А. Реформирование пенсионной системы в Казахстане. – Саясат. – 2002. – №3-4.
6. Тулепбаев К.М. Пенсионная реформа в Республики Казахстан. – Алматы, 2015. – С. 103 -107.
7. Гордин В.Э. Чем старость обеспечим. – М.: Мысль, 2008.
8. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2015 ж. халыққа жолдауы. Егемен Қазақстан. – 2015, 3 наурыз. – №8.
9. Гребенников И.В. Основы семейного воспитания. – М. Просвещение, 1991.
10. Шаяхметов Н. Ел – бүгіншіл, менікі – ертеңгі үшін. 57
11. Технология социальной работы: Учебник / Под общ. ред. проф. Е.И.Х олостовой. – М. : ИНФРА – М, 2002. – 400 с.
12. Теория и методика социальной работы / Под ред. П.Д. Павленка – М., 1995.
13. Тулепбаев К.М. Модель пенсионного обеспечения населения в Казахстане. – Саясат. – 2002. – № 3-4.

ПЛЕНАРЛЫҚ МӘЖІЛІС / ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ

Балтабек С. Жеңілдетілген ипотеканы алудың жолдарын талдау.....	4
Жусупов Е. Роль молодежи в повышении конкурентоспособности сельского хозяйства.....	5
Musagojina A.K. Experimental training: communicative competence formation in the English language teaching.....	7
Олжабай Е., Ернұр Т., Табылған С. Ультрадыбысты датчиктерді пайдалана отырып, автономды робот құрастыру.....	11
Syzdykova M. Strategies of learning foreign languages and their efficiency.....	16

1 секция. Экономика мен басқарудағы үрдістер және өзгерістер Тенденции и преобразования в экономике и управлении Tendencies and reformatations in economics and management

Бегайдарова А. Анализ социального развития Казахстана.....	20
Боранбаева А. Шетел инвестицияларын тартуды ынталандыру негізінде индустриялық-инновациялық даму жолдар.....	23
Волкова А., Габдулина А., Сардарбекова А. Экономическая эффективность ресурсосбережения на предприятии.....	26
Gusmanova M. Economics of regional tourism (on the basis of Akmola region).....	28
Ерболат Ф. Қазақстан Республикасында шағын және орта бизнесті дамытудың тиімділігі мәселелері.....	32
Жанакова Ж., Макашева М. Развитие социально-экономической политики в Республике Казахстан (на примере многодетных семей).....	34
Идирис Ж. Франчайзинг в Казахстане.....	40
Кульчикова А. Brexit: Ұлыбританияның ЕО құрамынан шығудағы тиімділігі мен мәселелері.....	45
Мағауия А. Қазақстандағы девальвация және оның экономикаға әсері.....	48
Mautov D. Actual issues of doing business in Kazakhstan.....	51
Муратова А. Қазақстандағы сыртқы миграция мәселелері.....	57
Нышанәлі А. Қазақстан экономика салаларын цифрландырудың қалыптасуы мен дамуы.....	65
Оразбекқызы А. Роль и место полиязычия в экономическом образовании.....	68
Сабырова С. Қазақстанда балық шаруашылығының дамуы.....	71
Сагидуллова З. Инновационное развитие экономики.....	75
Сандыбай А. Қазақстан экономика салаларын цифрландырудың қалыптасуы мен дамуы.....	79
Сәбит Р., Килибаева Р. Утилизация отходов как основное направление «Зеленой экономики».....	82
Сламбекова А. Роль туризма в мировой экономике.....	87
Элиманова Ж. Развитие малого и среднего предпринимательства в Республике Казахстан.....	92

2 секция. Менеджмент пен мемлекеттік басқарудың заманауи үрдістер: жаңа көзқарас Современные тенденции менеджмента и государственного управления: новый взгляд Modern trends of management and public administration: the new vision

Абдильманова М., Наурызбаева Л. Новые направления туризма Туркестана, как результат управления экономики страны.....	97
Анапин А. Қазақстанда мұнай химиясы кластерін құру мен басқару мәселелерін зерттеу және болашағын анықтау.....	100
Аңқат Д., Кипшакбаева Б., Абилова З. Мемлекеттің ақпараттық қауіпсіздігін басқару.....	104

Анкинов Г., Калкайдаров Н. Современные аспекты мотивации персонала в бизнесе.....	108
Әміржанов Ә. Атырау мұнай өңдеу зауытында мұнай химиясы шикізаттарын өндіру жобасын жүзеге асыруды зерттеу мен басқару.....	110
Балтин А. Мотивация профессиональной деятельности государственных служащих.....	113
Бейсенбекова А. Қазақстандағы франчайзингтің даму ерекшеліктері.....	118
Жуандық Н. Білім беру процесін ұйымдастыру және басқаруда заманауи технологияларын қолдану ерекшеліктері.....	121
Жұбатқан Ж., Мүталіп А. Менеджмент ұғымын жастардың дұрыс қабылдамау мәселелері.....	124
Кульчикова Г. Сандық технологияларды қолдану қаланың дамуына әсер етуші фактор ретінде.....	127
Муратова А. Современные тенденции регионального развития в РК и ведущих странах.....	129
Муратова А., Рыскалиева К. Современные вызовы и управление водными ресурсами.....	132
Нестеренко К. Предпринимательская среда современной экономики Казахстана.....	135

3 секция. Қаржы-несие жүйесінің өзекті мәселелері
Актуальные проблемы финансово-кредитной системы
Actual problems of the financial-debt system

Бекбергенова Н. Коммерциялық банктердің бағалы қағаздар нарығындағы инвестициялық қызметтерінің рөлі.....	140
Бигабулова К. ҚР экономикасында агроөнеркәсіп кешенінің рөлі мен ерекшеліктері.....	144
Бимурзаева А. ҚР агроөнеркәсіптік кешенінің қазіргі жағдайы.....	146
Воронцова В. Тенденции и перспективы развития исламских финансов.....	148
Григоренко Д. Перспективы развития страхового рынка Казахстана.....	151
Жумабек С. Практика и проблемы исчисления и уплаты налога на добавленную стоимость (НДС) в Республике Казахстан.....	154
Қаршыбек Б. Анализ и практика применения упрощенного режима налогообложения в Республике Казахстан.....	157
Қадыров М. Ислам қаржы жүйесінің ерекшеліктері мен Қазақстандағы дамуы.....	162
Қорғанбаева А. ҚР агроөнеркәсіп кешенінің субъектілерін несиелеу жүйесін жетілдіру жолдары.....	164
Лыхва К. Перспективы развития системы управления рисками в коммерческих банках Республики Казахстана.....	167
Муканова Т. Қазақстандағы банк жүйесі: оның қалыптасуы мен даму ерекшеліктері.....	172
Мухамед Г., Умирова И., Куанышбаева У. Оптимизация налогообложения на предприятии.....	175
Мухамади Ж. Ипотекалық несиені жеңілдету процесін дамытудың алғы шарттары мен қайта қаржыландыру операторы.....	179
Мұрат Б. Қазіргі таңдағы екінші деңгейлі банк ресурстар жүйесінің қызметі.....	180
Нукешев А. Место и роль банков в кредитной системе РК.....	184
Нұрланова А. Банктік бизнесті қаржыландыру тиімділігінің ерекшеліктері.....	188
Рахметов А. Қазіргі таңдағы коммерциялық банктердің өтімділік жағдайы.....	191
Темір Ұ. Қазақстан Республикасындағы көп балалы отбасы берілетін жәрдемақы жүйесін дамыту стратегиясы.....	194

4 секция. Есеп, аудит, бағалау және талдау жүйесін жетілдіру
Совершенствование учета, аудита, оценочной и аналитической деятельности
The improvement of accounting, auditing, appraisal and analysis

Абдильманова М. Степногорск қаласының демографиялық жағдайын статистикалық зерттеу.....	196
Абдирова А. Применение МСА в Республике Казахстан: преимущества и недостатки.....	200

Абельмажинова А., Пак В. Актуальные проблемы перехода ко всеобщему декларированию доходов и имущества физических лиц в Республике Казахстан.....	204
Алиева З. Современные подходы к учету ремонта и модернизации основных средств.....	211
Бекжанова З., Лоскутова А., Рахимбекова Н. Ключевые показатели эффективной деятельности компании: критерии и оценка.....	216
Борашева А. Қазақстандағы аудиторлық қызметтің қазіргі жағдайы мен дамуы.....	219
Есильбаева Н. Мүліктік кешендерді бағалау («Респект» ЖШС мысалында).....	223
Жакенова М. Учет удержаний из заработной платы работника.....	230
Икишева З. Перепись населения: необходимость, проблемы и пути решения.....	235
Когай М. Особенности учета экспортно-импортных операций.....	237
Кумекбаева А. «Алтын, SAP, 1С бағдарламаларының артықшылықтары мен ерекшеліктері».....	242
Қорғанбаева Д. «1С» бағдарламасының қазіргі жағдайы, дамуы және болашақ бухгалтер маманын тәрбиелеуде «1С» бағдарламасының ерекшелігі.....	246
Садвакасова К. Актуальные проблемы развития экологического учета в Казахстане.....	249
Тлеуленова Б. Особенности оценки интеллектуальной собственности.....	252
Тлеуленова Б. Совершенствование оценочной деятельности в РК.....	254
Толкубекова А., Ибраева А. Оперативные эффективные управленческие решения в формировании запасов организации – требование времени.....	256

5 секция. Маркетинг және кеден ісі мәселелері Проблемы маркетинга и таможенного дела Problems of marketing and custom servise

Байдильдина Г., Сұлтанов А., Таженова А. Повышение качества обслуживания на предприятиях (на примере АО «SCAT»).....	260
Бегалин М. Финансовая система: реалии и перспективы.....	263
Бекқалиева Н. Қазақстанда Ислам банкінің дамуы.....	265
Калабаева Л., Рыскалиева М. Предоставление услуг по удовлетворению потребностей личности.....	272
Кембай Б. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінде көзделген жаза мақсатына жетудің өзекті мәселелері.....	276
Майкенова М., Спандияр Г. Маркетингтік стратегиялардың басым бағыттары мен алғы шарттары.....	279
Тахирли В. К вопросу о применении технических средств при проведении таможенного контроля в Республике Казахстан.....	282
Тунгатова Д., Кулмагамбетова З. Принципы таможенного права Республики Казахстан.....	285

6 секция. «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасының жүзеге асырылуындағы заманауи ақпараттық технологиялар және олардың рөлі Современные информационные технологии и их роль в реализации программы «Цифровой Казахстан» Modern information technologies and their role in the implementation of «Digital Kazakhstan» programme

Абдугафаров И., Тулюбаева К., Газизова Х. Разработка мобильного приложения для визового центра Jakup tour.....	287
Аженова Р., Қанжығалиева М., Даухан Ә. IT-мамандықтары студенттеріне арнайы пәндерді оқуға арналған мобильді қосымшаны әзірлеу.....	291
Ақпаныева Т., Калишева Н. Эффективность введения голографических карт в общедоступное применение.....	294

Ақпаниева Т., Калишева Н. Языки программирования нового поколения Hack и Go.....	297
Асимханов Е. «Рухани Жаңғыру» бағдарламасының шеңберінде Blender платформасында Қазақстанның көрікті жерлерінің 3D турың әзірлеу.....	299
Атантаев Т. Бионикалық электронды көз технологиялары.....	303
Әбитхан Ә., Досымбекова А., Қожамұрат А. Macromedia Flash бағдарламалық электрондық оқулық әзірлеу.....	307
Бейсекеев Б. Разработка интеллектуальной системы мониторинга и управления процессом роста КРС.....	309
Елубай Ж. Блокировка компьютера с помощью USB флешки.....	315
Еркинғали А., Жанысбаев А., Иmekешев А. Разработка виртуального 3D тура по КазУЭФМТ с использованием VR-очков на платформе Android.....	318
Жаксылыков Д., Қуанышев М. КазЭҚХСУ мұғалімдер мен оқушыларға арналған әлеуметтік желі.....	321
Жекешов А., Кайриденов А. Сандық құрылғының ARDUINO платформасында микроконтроллерді бағдарламалау.....	324
Жолтаев Н. QR код қолданысы.....	327
Жұмабекова С., Орынбеков Н. Бейне тану үшін python тілінде нейрондық желіні әзірлеу.....	331
Ильясова З., Бекен К., Шиденев Ч. Разработка приложений на базе iOS по изучению английского языка для школы Rocket Study.....	335
Исатаев Д., Түлебаев Б., Адраков Ә. AutoCad бағдарламасы ортасында бұрағашты 3D модельдеу.....	339
Капарова А., Наурызбаева Ш., Мухамбетияров А. Обучающая программа для дошкольных учреждений.....	342
Картов А. Разработка информационной системы «Карта рекламных конструкций».....	346
Ламашаринова И., Жылкыбаева А., Жаканова А. Разработка цифрового образовательного ресурса с использованием Flash анимации для дошкольного образования.....	350
Лим В., Кабылбеков Е., Секербаев С. Проектирование и разработка мобильного приложения на базе Android для развития интеллекта.....	353
Орынбаев Т., Жәркен З., Харақожа А. Қазақстандық тауарларды сатылымға ұсынатын мобильдік қосымша.....	358
Оспанқұлова М., Борисова М., Үш өлшемді компьютерлік модельдеу.....	360
Рысқұлбек Ж., Даулетжан Д., Сәбетқазы Ш. Php, javascript негізінде «Арманда» қайырымдылық қорына портал құру.....	365
Сариева С., Ақылтаева М., Ерлан Е. Macromedia Flash көмегімен мультимедиялық көрініс құрастыру.....	368
Сержанов М. Ақпаратты қорғау саласы және оның болашақтағы мүмкін перспективалары.....	375
Сулейменов Е. Толықтырылған шынайылық.....	378
Таңбаева А. «Заттар Интернеті» технологиясы негізінде ақпараттық жүйе құру және пайдалану.....	383
Темиргалиев А., Агубаев А., Шинбергенев Н. Разработка автономного робота с контактными и бесконтактными датчиками распознавания объектов.....	387
Тугелбай А., Саденов А., Мухамеджанов Н. 3D принтер технологиясы.....	391
Тұрлыбеков Қ., Нүркен И., Пернебек Е. Unity ортасында қазақ мифологиясы және балама тарих негізінде компьютерлік ойынды құру.....	396

7 секция. Көптілділік-жастардың рухани сана-сезімін жаңғыртудың негізі
Полиязычие как основа модернизации духовного сознания молодежи
Multilingualism as a basis of modernization of youth consciousness

Altynbek F. Language features and its impact on the brain.....	400
Әзімбай Д. СМС-сокращения в английском и русском языках.....	403

Байгаскинова Д. Қаржы терминдерінің аударылу ерекшеліктері.....	406
Bayzdrakhmanova A. Learning English online.....	409
Байтасова Д. Речевое поведение студентов разных областей Казахстана как результат взаимодействия русского и казахского языков.....	411
Daulet A. Self-learning English by using technologies and apps.....	414
Jamburshin Ch. Development of languages in Kazakhstan.....	417
Жакеев О. Ғарифолла Есімнің шағармаларындағы мақал-мәтелдердің қолданылуы.....	419
Junusova D. Enhancing speaking through Role Play.....	422
Ідіріс Ж. Қазақ тілді жарнамалардың қателері әдет пе әлде әлек пе?.....	425
Іздей М. Әлеуметтік желідегі тілдік агрессияның туу себептері мен мәселері.....	428
Kasymova A. Modern approaches in learning English.....	431
Макашева М. Образное мировосприятие билингва (на материале творчества А. Жаксылыкова).....	433
Мейрамқұл Д. Ағылшын тіліндегі тұрақты сөз тіркестері.....	437
Nurjanova T. The use of anglicisms in modern advertising.....	440
Nurlankyzy A. Effective ways of learning English.....	442
Омарова А. Рымғали Нұрғалидың «Ай қанатты арғымақ» романындағы сөз айшықтары туралы.....	444
Саметова К. Қазақ және ағылшын тіліндегі паремиялогияның ерекшеліктері.....	447
Сапарғалиева А. Көптілді білім беру бағдарламасындағы ағылшын тілін меңгерудің тиімді жолдары.....	450
Seitkaliyev B. Communicative competency for English language learning.....	453
Tulendy K. Drops – application for learning a foreign language.....	456
Темірғалиева Ә., Ізмұхан С. Қазіргі кездегі Қазақстандағы көптілділік мәселелері туралы.....	458
Тұрарова Е. Қазақ паремияларындағы ұлттық ділдің көрінісі.....	462
Tussipova D. Role of serials in learning English.....	466
Шотанова А. Қазақ және ағылшын тілдеріндегі сын есімнің құрылымдық, семантикалық ерекшеліктері.....	468

8 секция. Дизайн: қазіргі және болашағы

Дизайн: настоящее и будущее

Design: the present and the future

Балтабаев И. Кеңсе кеңістігін жобалаудағы қазіргі үрдістер.....	470
Бердышова Ж. Безендірудегі түстік үйлесімдер және оптикалық түзетпелер.....	472
Маратова А. Ақтау қаласында жағалаудағы саябақ жобасын жасақтау.....	475
Мұбарак Д., Сәрсенбаев Д. Ғарыштық нысандарды жобалау ерекшеліктері.....	477
Сантай Н. Дизайн. Дизайндың қоғамдағы даму деңгейі.....	481
Сантай Н., Жиенбаева А. Бионикалық құрылым бойынша сәулет құрылыстарын жобалау ерекшеліктері.....	484

9 секция. Қоғамдық сананы жаңғыртудың әлеуметтік-гуманитарлық және жаратылыстану аспектілері

Социогуманитарные и естественнонаучные аспекты модернизации общественного сознания

Social-humanitarian and natural science aspects of modernization of public consciousness

Асхат Р., Махмут С., Муратбаева А., Рашитова Г. Туризмді дамытудағы жарнамалық жаңашылдықты қолдаудың рөлі.....	487

Бердигожин Т., Назырова А., Ныгмет А. Особенности социализации детей с особыми потребностями.....	490
Есенбаева А. Готовность студенческой молодежи к браку.....	494
Есмаганбетова Р. Особенности ценностных ориентаций молодежи в современном обществе.....	497
Жакибаева А., Мусина Т. Формирование экологической культуры современной молодежи.....	500
Жанкабаева А. Развитие агротуризма в Восточном Казахстане.....	504
Касымканов Б. Предвззудки современного общества к представителям секс-меньшинств.....	507
Кушукова А., Еркебаева Д., Евлоев Т. Особенности социальной работы с пожилыми людьми.....	511
Самуратқызы М. Рухани жаңғыру: жастар мәселесі.....	514
Сәбит Р. Формирование нового исторического сознания (по материалам трудов Н.А. Назарбаева).....	518
Сәбит Р., Килибаева Р. Современные проблемы антропогенного и техногенного воздействия на окружающую среду Республики Казахстан.....	522
Түлеов И. Қиын жағдайдағы отбасылармен жүргізілетін әлеуметтік жұмыс технологиялары. Қарттар.....	526

**XXI ғасырдың жастары мен ғылымы:
қазіргі жағдайы мен болашағы**
*Студенттердің VIII жоғары оқу орны аралық
ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары*
2019 жылғы 19 сәуірдегі

**Молодежь и наука XXI века:
реалии и перспективы**
*Материалы VIII межвузовской студенческой
научно-практической конференции*
19 апреля 2019 года

**Youth and science of XXI century:
realities and prospects**
VIII Interuniversity Student Scientific Conference
19th of April 2019

Беттеуші **О.С. Баркова**

**Конференция материалдары автордың түпнұсқасы
негізінде басылып шығарылған**
Материалы конференции отпечатаны с авторских оригиналов

Басуға 26.08.19 қол қойылды. Пішімі 70x100 1/10. Көлемі 54 б.т. Таралымы 20 дана. Тапсырыс 654.
Подписано в печать 26.08.19. Формат 70x100 1/10. Объем 54 уч.-изд.л. Тираж 20 экз. Заказ 654.

---

*Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің
баспа-полиграфиялық орталығы. Астана қ., Жұбанов көшесі, 7*

Университеттің менеджмент жүйесі ISO 9001 сәйкестігіне сертификатталған
Система менеджмента университета сертифицирована на соответствие ISO 9001